

UNIVERSITÄT
ORONTO
3 176 30874786 7

MAGYARORSZÁG
VÁRMEGYEI ÉS VÁROSAI

12.11.1943 / 3

42.

Digitized by the Internet Archive
in 2013

<http://archive.org/details/magyarorszgvrmeg04szik>

MULT ÉS JELEN

a jelszava annak a hatalmas nagy vállalatnak, melyvel

„MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“

ezímen lelkes írók és jeles tudósok a művelt magyar közönségnek kedveskedni vélnek. Hazánk multjának és jelenének ismerete az, a mely nélkül művelt magyar embert képzelni sem lehet, s ez a vállalat igazán az a palésztra óhajt lenni, a hol Magyarország ifja-öregje mindent együtt találjon, a mi szülőföldjére, ennek társadalmára és intézményeire, történetére és műemlékeire, gazdasági és műveltségi viszonyaira világot vet.

A jó patrióta, kit vármegyéje, szülővárosa vagy faluja érdekel, a természetkedvelő, ki az ország állat-, növény- és közetvilágát búvárolja, a szociológus, ki a néprajz és statisztika kérdéseire keres feleletet, a tisztviselő, ki akár a közigazgatási, akár az igazság- vagy egészségügyi viszonyok ismeretére vágyik, az egyházi férfiú, ki a kulturális és egyházi élet mozzanataira fektet súlyt, a tanárember, ki a cseperedő nemzedék szívébe hasznos ismereteket oltani van hivatva, a gazda, a kereskedő és az iparos, kiket földünk termelőképessége és vagyoni viszonyai érintenek legközelebről: egytől-egyig mind olyan enciklopédiát kapnak e vállalatban kézhez, a mely egész életök folyamán hűséges utitársuk és nélkülözhetetlen útbaigazítójuk lesz.

E vállalatnak mását nálunk előrehaladottabb nemzetek irodalma sem képes felmutatni.

S a mi szintén nem csekély érdeme, az az, hogy nem száraz lexikonszerű felsorolással akarja feladatát megoldani, hanem tárgyainak üde csoportosításában s művészi, de a mellett magyaros zamatú előadásban igyekszik az olvasó lelkéhez férközni. Elevenen hatnak a képzelődésre azok a helyszínen készített eredeti fényképi fölvételek, azután az állandó becsü műemlékek, valamint a történeti képek, rajzok és térképek, melyek ezt a vállalatot minden művelt család asztalán a legdíszesebb albumná avatják.

E nagy művet, melynek élén mint szerkesztő a hazai történetírás egyik kiváló művelője,

BOROVSKY SAMU dr.,

A MAGY. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A MAGY. TÖRTÉNELMI, A MAGY. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI S A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

áll, ki nemcsak mint tudós, hanem mint a nyelvbéli előadás mestere is kitűnik, mind olyan, nagyrészt helybenlakó szakemberek írják, kik úgy szakmájuknak, mint az illető vidéknek is leghivatottabb ismerői, s a kikben ennél fogva megvan a biztosíték arra, hogy kezük alól megbízható és alapos dolgozatok kerülnek ki.

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“

a közvetlen tudás és megismerés alapján szerkesztett mű, melynek alaposságára erős kezesség az említett szakférjak és helyi írók megbízhatóságán kívül, a fővárosi szakemberekből alakult állandó munkatársak központi bizottságának felülvizsgáló ellenőrzése is.

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“

mintegy húsz kötetre van tervezve; évenként lehetőleg két kötet jelenik meg és a teljes munka megrendelése esetén minden egyes kötet ára díszkötésben 12 korona.

~~~~~ Eddig a következő 6 kötet jelent meg: ~~~~~

**Abauj-Torna vármegye és Kassa
Fiume és a magyar-horvát tengerpart
Vas vármegye**

**Nyitra vármegye
Szabolcs vármegye
Bihar vármegye és Nagyvárad**

Előkészítés alatt vannak: Hajdu vármegye és Debreczen, Bars, Esztergom, Komárom, Kolozs vármegye és Kolozsvár, Pozsony, Zemplén és Torda-Aranyos vármegyék.

Megrendeléseket elfogad: **A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“ kiadóhivatala,**

Budapest, VII., Almássy-tér 2.

DB
00+
M33
Köt.4

MAGYARORSZÁG

VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

(MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA)

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS
TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI” ÁLLANDÓ MUNKATÁRSAI
BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

DR. BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI, A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTIMÁNYI TAGJA

SZÁMOS SZÍNES MELLÉKLETTEL, MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL
ÉS SZÖVEG-KÉPPEL.

BIHAR VÁRMEGYE ÉS NAGYVÁRAD.

BUDAPEST

„APOLLO” IRODALMI TÁRSASÁG

„MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI”

SZERKESZTŐSÉGE ÉS KIADÓHIVATALA

BUDAPEST, VII., ALMÁSSY-TÉR 2. SZÁM.

BIHAR VÁRMEGYE

ÉS

NAGYVÁRAD

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“ ÁLLANDÓ MUNKATÁRSAI
KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK

FELÜGYELETE ALATT ÍRTÁK

A BIHARVÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSÁK.

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL,
EZEK KÖZÖTT 4 SZÍNES KÉP, 4 TÉRKÉP, 2 SZÍNES AUTOTIPIA, TOVÁBBÁ 8 EGÉSZ OLDALAS KÉP,
414 SZÖVEG-KÉP ÉS TELJES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“

ÁLLANDÓ MUNKATÁRSAINAK KÖZPONTI BIZOTTSÁGA.

Elnök: **RAKOSI JENŐ**. Szerkesztő: **dr. BOROVSZKY SAMU**.

T A G O K :

- Dr. Balassa József**
tanár.
- Dr. Balkay Béla**
ügyvéd, író.
- Balogh Pál**
hírlapíró.
- Bánóczi József dr.**
tanár, a m. tud. akadémia tagja.
- Bársony István**
a Kisfaludy-társaság tagja.
- Bayer József**
főgimn. tanár, a m. t. akad. tagja.
- Bedő Albert**
ny. államtitkár, orsz. képvis.,
a m. tud. akadémia tagja.
- Benedek Elek**
a Kisfaludy-társaság tagja.
- Berzeviczy Albert**
a Kisfaludy-társaság tagja.
- Dr. Bezerédy Viktor**
belügyminiszteri tanácsos.
- Berecz Antal**
a m. földrajzi társaság főtitkára.
- Dr. Bolemann István**
kir. tanácsos.
- Dr. Borbás Vince**
egyetemi m.-tanár.
- Borbély Lajos**
a Rimamurány-salgó-tarjáni
vasmű-részvény-társaság vezér-
igazgatója
- Dr. Csapodi István**
író, egyetemi m.-tanár.
- Császár Imre**
orsz. színművészeti akad. tanár.
- Csoma József**
a m. tud. akadémia tagja, a
herald. és geneal. társ. ig. v. tagja.
- Czigler Győző**
műegyetemi r. tanár.
- Dr. Dárday Sándor**
min. tanácsos, a «Jogtudományi
Közlöny» főszerkesztője.
- Demény Károly**
m. kir. posta- és táviradaigazgató.
- Dedek Crescens Lajos**
tudomány-egyetemi könyvtár-őr.
- Dobokay Lajos**
miniszteri osztálytanácsos.
- Dr. Entz Géza**
műegyetemi r. tanár, a m. tud.
akadémia tagja.
- Enyedi Lukács**
min. tan., a m. agrár- és jára-
dekbank vezérigazgatója.
- Dr. Erdélyi Pál**
az Erdélyi Múzeum könyvtárának
igazgatója.
- Dr. Falk Miksa**
országgyűlési képviselő,
a «Pester Lloyd» főszerkesztője,
a m. tud. akadémia tagja.
- Dr. Fejérpataky László**
a nemzeti múzeum könyvtárá-
nak igazgató őrje,
a m. tud. akadémia tagja.
- Fritz Péter**
a budapesti keresk. és iparkamara
titkára.
- Gonda Béla**
keresk. miniszteri tanácsos.
- György Aladár**
az országos statisztikai hivatal
könyvtárnoka.
- Hock János**
plébános, országgyűlési képviselő.
- Rónai Horváth Jenő**
m. kir. honvédezzredes, a m. tud.
akadémia tagja.
- Dr. Hutyra Ferencz**
az állatorvosi főiskola igazgatója.
- Dr. Jankó János**
a magyar földrajzi társaság titkára.
- Dr. Jókai Mór**
főrendiházi tag, a m. tud. akad.
tagja.
- Kada Elek**
író, Kecskemét város polgár-
mestere.
- Dr. Katona Lajos**
a m. tud. akadémia tagja.
- Dr. Kenedi Géza**
a »Pesti Hírlap« szerkesztője.
- Kenessey Kálmán**
vasúti és hajózási főfelügyelő.
- Dr. Kiss János**
egyetemi ny. r. tanár.
- Konkoly Thege Miklós**
orsz. képvis., a központi
meteorológiai intézet igazgatója,
a m. tud. akadémia tagja.
- Kormos Alfréd**
a «Magyar Pénzügy» szerkesztője.
- Kőrösi József**
a fővárosi statisztikai hivatal
igazgatója, a m. tud. akad. tagja.
- Kovács Albert**
ev. ref. theologiai tanár.
- Kovács Gyula**
vasúti és hajózási főfelügyelő.
- Kovács S. Aladár**
kir. főmérnök.
- Landgraf János**
országos halászati felügyelő.
- Landherr Gyula**
műépítész.
- Dr. Lipcsey Ádám**
lapszerkesztő.
- Lóczy Lajos**
egyetemi ny. r. tanár, a m. tud.
akadémia tagja.
- Dr. Madarász Gyula**
nemzeti múzeumi őr.
- Dr. Nagy Géza**
nemzeti múzeumi őr, a m. tud.
akadémia tagja.
- Németh József**
földmivelésügyi min. titkár.
- Dr. Némethy Károly**
belügyminiszteri tanácsos.
- Dr. Nyáry Sándor**
műegyetemi m. tanár.
- Dr. Ortvas Tivadar**
jogakadémiai tanár, a m. tud.
akadémia tagja.
- Óváry Lipót**
orsz. levéltáros, a m. tud. akad.
tagja.
- Dr. Pasteiner Gyula**
egyetemi ny. r. tanár, a m. tud.
akadémia tagja.
- Porzsolt Kálmán**
a budapesti népszínház igazgatója.
- Dr. ifj. Reiszig Ede**
a herald. és geneal. társaság
ig. vál. tagja.
- Dr. Rodiczky Jenő**
es. és kir. asztalnok,
földmiv. min. osztálytanácsos.
- Telegdi Roth Lajos**
főbányatanácsos, királyi fő-
geológus.
- Sándor József**
az E. M. K. E. alelnök-főtitkára,
orsz. képviselő.
- Szabó Antal**
belügyminiszteri titkár.
- Id. Szinnyei József**
a n. múzeumi hírlapkönyvtár őrje,
a m. tud. akadémia tagja.
- Ifj. dr. Szinnyei József**
egyetemi ny. r. tanár,
a m. tud. akadémia tagja.
- Strausz Adolf**
tanár.
- Dr. Szerényi Hugó**
főgimn. tanár.
- Dr. Thallóczy Lajos**
udvari tanácsos, a m. t. akadémia
tagja.
- Dr. Tuszkay Ödön**
orvos szakíró.
- Dr. Váradai Antal**
az orsz. színművészeti akadémia
igazgatója.
- Dr. Vécsey Tamás**
egyetemi ny. r. tanár, a m. tud.
akadémia tagja.
- Vende Aladár**
a monografia segédszerkesztője.
- Dr. Visontai Soma**
ügyvéd, orsz. képviselő.

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“

BIHAR VÁRMEGYE KÖTETÉNEK MUNKATÁRSAI:

Tisza Kálman Geszt.	Kende János prémontrei tanár, Nagyvárad.	Sipos Orbán kir. tan., tanfelügyelő, Nagyvárad.
Bulk Kornél gör. kath. püspöki titkár, Nagyvárad.	Kertész Miksa prémontrei tanár, Nagyvárad.	Sterba Szabolcs erdész, Lunka.
† Cséplő Péter tanár, Nagyvárad.	Korbély József főmérnök, Nagyvárad.	Sulyok István ev. ref. lelkész, Nagyvárad.
Dr. Dési Géza ügyvéd, Nagyvárad.	Materny Imre ág. ev. lelkész, Nagyvárad.	Szmazsenka Ernő M. Á. V. felügyelő, Nagyvárad.
Diamandy Miklós igazgató, Belényes.	May Sándor kir. mérnök, Nagyvárad.	Szűts Dezső városi jegyző, Nagyvárad.
Dús László városi tisztí ügyész, Nagyvárad.	Naményi Lajos író, Budapest.	Ullmann A. hitközségi jegyző, Nagyvárad.
Dr. Edelmann Menyhért orvos, Nagyvárad.	O'sváth Lajos m. főlevéltárnok, Nagyvárad.	Vende Aladár a monografia segédszerkesztője, Budapest.
Erdélyi Zoltán p. t. fogalmazó, Nagyvárad.	Dr. ifj. Reiszig Ede a herald. és geneal. társaság igazg. választmányi tagja, Budapest.	Vucskics Gyula plébános, Nagyvárad.
alföldi Flatt Károly a m. kir. állami vetőmagvizsgáló állomás asszisztense, Budapest.	Dr. Sarkadi Lajos keresk. és iparkamarai titkár, Nagyvárad.	Winkler Lajos tanár, Nagyvárad.
Karakas Károly m. levéltárnok, Nagyvárad.	Schütz Albert ügyvéd, Nagyvárad.	Zsák J. Adolf theologus Nagyvárad.

A DOLGOZATOKAT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bánóczi József dr., — Bayer József, — Borbás Vincze dr., — Borovszky Samu dr., — Csapodi István dr.,
— Csoma József, — Gonda Béla, — György Aladár, — Katona Lajos dr., — Kiss János dr., — Kormos
Alfréd, — Kovács Albert, — Lóczy Lajos dr., — Németh József, — Némethy Károly dr., — id. Szinnyi
József, — Vecsey Tamás dr.

gen nehéz és — érzem — erőmet felülmúló feladatot ruházott rám a Magyarország Vármegyéi és Városai tisztelt szerkesztősége, midőn felszólított, irjam meg az előszót azon kötethez, mely Bihar vármegye monografiáját tartalmazza.

Megkísérlem mégis, mert tudom, nincs az a gyengén, vagy éppen nem sikerült előszó, mely ezen nagy irodalmi vállalat értékének, tekintélyének árthatna, és mert bevallom, lelkemnek jól esik mondhatni pár szót ezen megyéről, mely — miután akkor még Nagyvárad nem volt külön törvényhatóság, de négyfelé oszolva, közigazgatásilag teljesen Bihar-megye része volt, — szülő vármegyém.

Ezen megyét régente, — természetesen nem hivatalosan és nem is komolyan, — sokszor Biharországnak nevezték.

Lehet, főoka ennek az volt, hogy azon időben Bihar tartatott az ország legnagyobb vármegyéjének s azt hiszem, az is volt addig, míg területileg Debreczen is hozzá számított; de meggyőződéseim szerint lehet erre más indokot is találni.

Bihar vármegyében igen sokat fel lehet együtt találni azokból, a mik magyar hazánk egyes részeiben elszórva találhatók.

Bél, Belényes vidékén és az erdélyi határ felé ott vannak a magas bérczek, részint óriás erdők által borítva, részint ott, a hol az erdő el lett pusztítva, rideg sziklakkal tarkítva s rejtve gyomrukban érczeket és kőszenket. Még csak érdekes barlangokban sincs hiány.

Nagyváradról kiindulva, az Érmelléken keresztül, egészen a Szilágyságig nyúlnak el az apróbb hegyek, jóformán csak dombok, melyeken sok jó bor termett s e között az Érmelléken a híressé lett bakator.

Nem hiányoztak akkor a Sebes-Körös és a Berettyó által alkotott mocsarak sem és ma is gyönyörködteti a szemet a délibábos síkság, zöldelő kaszálóival, legelőivel és szántóföldeivel, melyeknek egy része vetélkedik az Alföld legjobbjaival, míg másik része szíkes vegyületű vagy egészen homok-talaj.

Ha valaki akár a békésmegyei, akár az aradmegyei határtól, akár Nagyváradról, a debreczeni irányba néz, még csak szót érdemlő halom sem akad elébe! Szóval, egy nagy síkság terül el szemei előtt, egészen a nagy tokaji hegyig, mely úgy mered fel a magyar Alföld szélén, mintha a természet óriás határdombul tette volna oda, a magyar Alföld és a Felföld közé.

Ha a megye lakosságát nézzük, a szerben és ruténon kívül, fel-találjuk mindazon nemzetiségeket, melyek e hazában laknak.

Nagy számban vannak az unitus és diszunitus egyházhoz tartozó románok, esekély számban a szorgalmas svábok és igen kis számban a katolikus tótok, de ezeknek számra nézve is felette áll a magyar földmives nép, mely e szerint, hála érte Istennek, a megye lakosságának többségét alkotja.

Ezen néppel érintkezve, köztük lakva, töltöttem el gyermekkorom és ifjúságom legszebb éveit.

Majd szélesebb körben folytattam az érintkezést, midőn mint a nagyszalontai ev. ref. egyházmegye gondnoka, meglátogattam az egyes egyházakat és azok iskoláit.

E közben már kezdtem megismerni a magyar népet, túl Bihar-megye határán is, mire később, úgy egyházi, mint politikai téren, működésem által, folyton több és több alkalmam nyílt.

Így érlelődött meg bennem az a meggyőződés, hogy nincs nemzet, nincs népfaj, a melynek a műveltség magasabb fokára nem emelkedhetett tagjai, annyi józan észszel, oly ítélő tehetséggel bírnának, mint a magyar földmiveseknek milliói, kikben e mellett megvan a nemzeti önérzet, a hazához való ragaszkodás és a nehéz viszonyok között sokszor nagyon szükséges óvatosság is.

Mindezen tulajdonok kitünő mértékben megvannak Bihar-megye magyar népében.

Ilyen lévén az ország magyar népe, ha a nemzet nagyobb műveltségű osztályai híven teljesítik hazafiúi s a nemzet iránti kötelességüket, kétségtelennek tartom, hogy megtalálják a kellő támogatást s a magyar állam s a magyar nemzet fennállása és felvirágzása biztosítva lesz minden körülmények között.

1848. előtt mágnás igen kevés lakott Bihar-megyében s így az ügyek vezetése majdnem kizárólag a nagyobb és a közép birtokú nemesség kezében volt.

Daczára a megyében levő nagy uradalmaknak, szép számmal voltak középbirtokú jeles családok, melyeknek tagjai a közügyek

intézésében buzgón részt vettek, s gyakran mint vezéregyéniségek tüntek ki.

Csak a közügyeket tekintve, ezek is bírtak ugyan azon gyengeségekkel, de kitűnő mértékben azon jó és nemes tulajdonokkal is, melyek osztálytársaiknál más megyékben voltak észlelhetőek.

A pártoskodás főleg a 30-as évek vége felé és a 40-es években nagy erővel tört ki itt is, és az itteni személyi viszonyok következtében, a vitatkozás igen gyakran személyeskedéssé lett, mihez hozzájárulván az ilyenkor soha el nem maradó gyanúsítások is, a két párt mihamar mint két ellenséges tábor állott szemben egymással és még a társadalmi téren is lehetetlenné vált a barátságos együttlét.

De azután, midőn az 1848-iki események bekövetkeztek, nemcsak a lelkesedés első idejében, de azután is, midőn már megindult az aknamunka és a nemzetiségek lázadása kezdetét vette, nem akadt senki, ki magát a baza, a szabadság ügyével ellentétbe helyezte volna, a legnagyobb rész, bármelyik párthoz tartozott is azelőtt, híven szolgált a haza ügyét, s az, a ki ezt nem tehette, visszavonult, elítélve azokat, a kik a nemzet ügyével ellentétbe helyezték magokat.

Midőn pedig ránk szakadt a nagy katasztrófa, követve az ostromállapot s azután az abszolút kormány által, akadtak ugyan mindkét régi párt tagjai közül olyanok, kik mint férgesek elhullottak, s voltak olyanok, kiket a családfentartási kötelesség kényszerített az általuk is gyűlölt rendszer alatt szolgálni, de a megyei intelligenciának nagy zöme, a régi pártviszonyok különbsége nélkül, híven teljesítette hazafiui kötelességét, bár némelyek családjuk fentarthatását is veszélyeztették. A gyűlölködések, a személyeskedés ezek között teljesen elnémultak.

Így történt azután, hogy a volt konzervatívek, — másként Tisza Lajos-pártiak azon része, mely a haza szent ügyéhez hű maradt — éppen oly érdeklődéssel és részvétellel voltak általában a hazátlanokká lettek s ezek közt a biharmegyeiek, s mindenek felett pedig leginkább a Beóthy Ödön sorsa és szenvedései iránt, mint azok, kik a Beóthy-pártnak voltak annak idején tagjai, és viszont a volt szabadelvű, másképen Beóthy Ödön-párt hasonló igaz, hazafias, jeles tagjai: *Jakab Mihály*, *Lukács György*, *Csengery Imre*, *Zilahy Lajos* és mások, mind a legnagyobb elismeréssel szólottak Tisza Lajos hazafiságáról, látva, hogy minden kínálgatások daczára visszautasította, hogy nem alkotmányos kormány alatt, bárminő állásban is szolgáljon.

Ezen előzmények tették lehetővé, hogy 1860-ban és 1861-ben a régi pártviszályok teljes elsimulásával, Bihar-megye összes értelmisége — alig egy-két kivétellel — egy párttá tömörüljön, a hazai, a nemzeti ügy védelmére, így lett lehetővé azután az is, hogy midőn 1867-ben az alkotmányos élet természetesen létrehozta a pártokat, azok nem az 1848. előtti pártoskodás folytatására alakultak, s a vitat-

kozás a megyegyűléseken a tárgyilagos megvitatás korlátai között maradván, a társadalmi jó viszony a különböző pártok tagjai között soha meg nem zavartatott.

Talán nem volt felesleges ezeket elmondani, mert nézetem szerint ezek megérthetőbbé teszik a Bihar-megyéről szóló nagybeesü munkának némely részeit.

Merem mondani: senkinek sem lesz oka sajnálni azt az időt, a melyet ezen kötetnek egészben áttanulmányozására fog fordítani és meg fogja látni, hogy ha Bihar is éppen úgy, mint a többi, csak egy megye és nem ország, olyan megye, mely a hazai történelem egész folyamán szerepet játszott és pedig mindig a hazai és nemzeti ügy szolgálatában.

Így legyen ez jövőre is és hiszem, biztosan így is lesz, mert a régi középosztályban támadt hézagokat pótolja máris részben, és pótolni fogja mind jobban a polgári elem, mely itt, — működjek az bármely életpályán, tartozzék bármely felekezethez, még ha nem tisztán magyar eredetű is, nem kényszerítve, de saját belátása és érzelmei következtében, — csak a haza, a nemzet iránti hűségben nőhet fel, s az igaz szabadelvűség zászlaja alatt foglalhat helyet a köztevékenység terén.

Geszt, 1901. július 23.

Tisza Kálmán.

BIHAR VÁRMEGYE CZÍMERE.

BIHAR VÁRMEGYE HEGY- ÉS VÍZRAJZA.

Tiszától mintegy 200 kilométernyire keletre, Bihar és Erdély határát hatalmas hegyek borítják. E hegyek a Bihar-Vlegyásza hegycsoporthoz tartoznak. A hegység főgerince északról déli irányba húzódik és középen a gyalui havasokkal, délen az erdélyi Érez-hegységgel függ össze.

A főgerincz több mint 1400 méter magas; ennek ormai több mint 1500 méter magasságról tekintenek le a Körös és Tisza mentén elterülő síkságra, mely a bihari Sárréten csak 8400 m. magasságra emelkedik az Adria szintje fölé. Az erdőkoszorúzata ormok közül is kiemelkedik északon a Vlegyásza királyi alakja, középen a Muntylor hatalmas csoportja és délen a Nagy-Bihar fenséges orma. Ezer és ezer év óta őrködik e három orom Bihar és Erdély határán.

Bihar hegyei,
a Körösök me-
denczéje.

A Bihar-hegységnek a Dragán patak jobb partján északról délre húzódó főgerinczét Vlegyászanak hívják, a hegység legmagasabb csúcsa a hasonló elnevezésű 1838 méter magas orom. — Szűkebb értelemben a Bihar-megye délkeleti határán elvonuló hegységet nevezik Bihar-hegységnek. Ezt a hatalmas hegycsoportot koronázza a hegység legmagasabb csúcsa, a Nagy-Bihar 1849 méter magas orma, melyet gömbölyded alakjáról a környékbeli román nép Cucurbetá-nak is nevez. A Cucurbeta (tök) elnevezés gyakran előfordul e tájon, s már Schmidl megjegyzi, hogy Nagy-Bihartól kelet-délkeletre egy kisebb ormot a nép szintén Cucurbetának nevezett el. — Rézbányától keletre, Nagy-Bihartól északra egy másik csúcs Bihar nevet visel; ennek a magassága azonban csak 1659 méter.

A Bihar-hegység gerince Erdély felé hirtelen esik és a gerinczről rövid haránt völgyek vezetik le a csapadékot az Aranyos és a két Szamos táplálására.

Nyugat felé ellenben a főgerinczből hatalmas karok nyúlnak, ú. m. a Kodru-Móma hegység, a Király-hegység és a Rézhegység. — A hegységek között a Fekete-Körös, a Sebes-Körös és a Berettyó völgyei mélyen, úgyszólván a hegységek szívéig húzódnak fel.

A Kodru-Móma, vagyis a béli hegység délen és 500 méterre lesüllyedő nyereghajlással függ össze a Gyalu-Máréval és a Bihar főgerinczével.

A
Kodru-Móma.

A Kodru-Móma hegység a Bihar-hegység legtekintélyesebb nyugati oldala. A hegység gerince a Gyalu-Maréától nyugati irányba tart és a kétfős Móma csúcsot elérvén, északnyugat felé kanyarodik. Az északnyugati irányt a tulajdonképeni Kodru-hegység és ennek Izoi főgerince mindvégig megtartja.

A Kodru-hegység nyugati lejtője a hegység homlokának nevezhető. Ezen az oldalon ugyanis a hegység meredeken ereszkedik a síkságra. A Kodru főcsúcsai 1100 méter magasak. — Jellegzetes, hogy a Kodru főgerince nem esik össze a Fehér- és Fekete-Körös vízválasztójával, a mennyiben az Izoi gerince nyugati oldalán eredő patakok és főleg a Töz, a Fehér-Körös közvetlen közelségéből a Fekete-Körös felé sietnek. Egyébiránt maga a Bihar-hegység völgyászái főgerince sem elsőrangú vízválasztó, mert csak a Sebes-Körös két pataka, ú. m. a Jád és Dragán között osztja el a csapadékot, míg a Sebes-Körös völgyét az erdélyi medencétől a Meleg-Szamos mellett párhuzamosan vonuló másodlagos hegygerincez. — a Bihar-hegység egyetlen jelentősebb keleti kiágazása. — választja el. — A béli hegység legmagasabb orma a bihari Pless vagy Pilis 1114 méterre emelkedik a tenger szintje fölé.

A Sebes- és Fekete-Körös között fekvő hegyvidék.

A Sebes- és Fekete-Körös között fekvő hegyvidék délen a szorosabb értelemben vett Bihar-hegységhez, keleten pedig ennek Vlegyásza nevű törzséhez támaszkodik. A hegységnek magja a Cornu-Muntyilor hegycsoport. Innen indulnak ki az általában észak-nyugati irányba húzódó gerincek, melyeknek magassága nyugat felé fokozatosan lejjebb száll.

A hegycsoportnak a Jád-patak beömlésétől Nagyváradig húzódó részét ponor-nagyvárad hegyeknek nevezik, a Jád középső szakaszán remeczi (vagy remetei) hegységnek, a Jád felső szakaszán belényesi hegyeknek hívják. A hegycsoport közepén tekintélyes részt Királyerdő elnevezéssel különböztetnek meg, az összes elsőbirt csoportokat pedig gyakran Király-hegység elnevezés alatt foglalják össze.

A hegycsoport leghatalmasabb ormai a Dragán- és Jád-forrás vidékén vannak. A Dragán két ága közé eső Botvasza 1792 méter, ettől délnyugatra a Muntyilor-csoport ormái közül Carligatu 1693 méter, a Cornu-Muntyilor 1654 és a Bihar-Füredtől délkeletre fekvő Pojeni csúcs 1627 méter. — E hegycsoportot petrósi havasok gyűjtő neve alá is szokás összefoglalni.

E havasok az örök hó határán ugyan alul vannak, de egyes hegyszakadékokban nyáron is lehet havat találni. E hegyormokról nyílik a legszebb kilátás, mert Nagy-Bihar ormáról messzebb látni ugyan, de a hegyek koronái ezekről, főleg a Muntyéről, sokkal festőibbek.

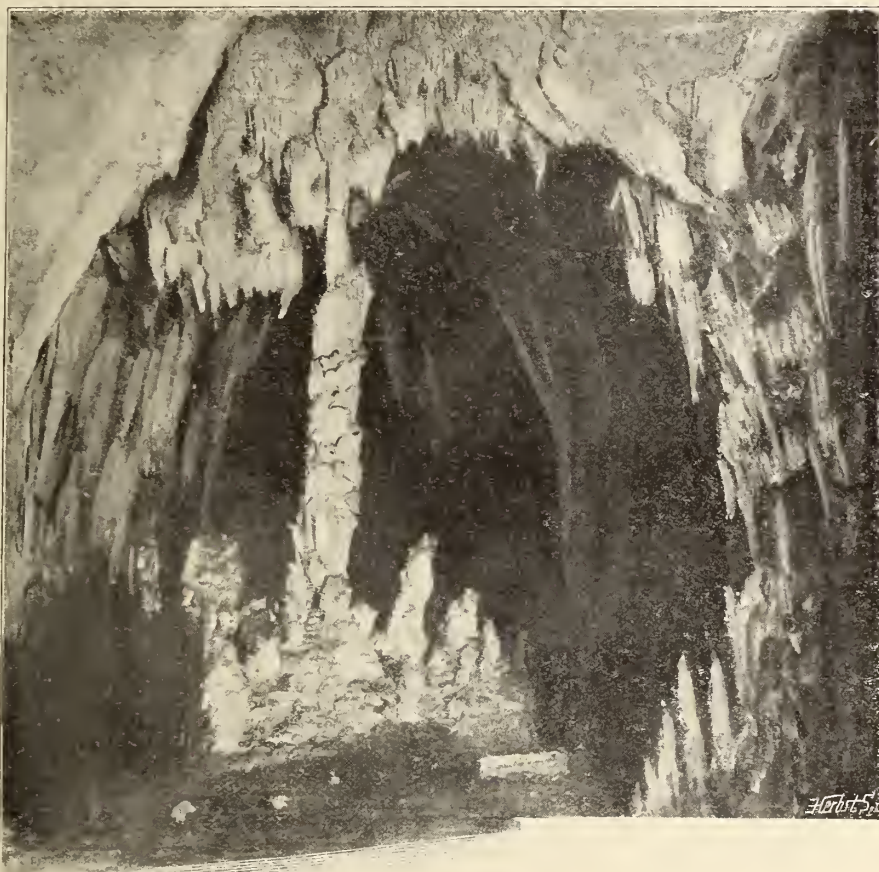
A Bihar-hegység vadregényes tájképi részletekben, sziklahasadékokban és különösen barlangokban igen gazdag. A hegyszakadékok között legnevezetesebb a Szabó Józsefről elnevezett hegyszakadék Szegyesel mellett és a Ráy-Csúcsa között fekvő sziklaszoros, melyben a vasút és a Sebes-Körös épen csak hogy megfér egymás mellett.

Barlangok

A nagyobb barlangok száma meghaladja a 30-at. A barlangokat a mész-sziklákban rendszerint a beömlő és a kitörő víz vájta. — A legszebb barlangokat triász mészkőben Pestere, Fonácza, Fericsé, Szegyesel, Meziád és Rézbánya környékén találjuk.

A pesterei (igriczi, olykor esküllőinek nevezett) barlang igen gazdag ősi állatok csontjaiban, nemkülönben a fericséi és oncsászái barlang, úgy hogy ezeket csont-barlangoknak is elnevezték. — Néhány barlangban, mint a zapodjai, szkerisórai és galbínai barlangban jég is találunk. E barlang-

gok kisebbek és szépségre sem igen vetekedhetnek a dobsinai jégbarlanggal; a bihari esepkő-barlangok azonban az aggteleki barlanggal egy sorba helyezendők. A barlangok közül legnagyobb a meziádi; különösen szép e barlangnak bejárata, óriási kapufele (portáléja), melynek egész Európában ninesen párja. Ép ilyen szép a Fekete-Körös rézbányai forrásbarlangjának bejárata. Maga a forrásbarlang kicsiny, a bejárata sem szabályos, de a barlangból előtörő bővizű forrással együtt oly nagyszerű festői képet alkot, melynél szebbet az emberi fantázia sem teremthet. — Rézbá-

RÉSZLET A SZEGYESELI JÓZSEF FŐHERCZEG CSEPPKŐBARLANGBÓL.

nyának a Körös barlangján kívül még van egy sziklakapuja. És ezt nevezik tulajdonképen Portálénak. A hatalmas szikla-kapufél a Körös forrásától lejjebb fekszik. Mintegy 30 méter magas, 30 méter mély, 14 méter széles és oly szabályos, mintha a sziklából emberi kéz formálta volna ki. A esepkő alakzatok szépségét és mennyiségét tekintve, sokan a bihari esepkő-barlangok közül a szegyeseli József főherczeg barlangot teszik az első helyre. A József főherczeg barlangban 1000 méter hosszúságban 68 nagyobb érdekes esepkő alakzat van. A legfantasztikusabb alakzatok váltakoznak itten, melyek közül kiválnak a Dávid, Góliáth és a Babel tonya, a tündé kert, hómező, az oroslán és a sas nevű esepkő alakzatok. Szegyesel határában van még a szép, ú. n. Albrecht főherczeg barlang. Ezekon kívül a remeczi, fonáczaí, sergesi, mogurái, kiskohi, Nándor, és Dóry barlangok az érdekesebbek.

Rézhegység.

A Rézhegység a Fekete-Tó és Nagy-Báród között fekvő, úgynevezett Királyhágóval függ össze a Bihar-hegységgel. A Királyhágón vezet át az út Biharból Erdélybe. Az államút ugyanis Rév előtt a Sebes-Körös szűk és szakadékos völgyét elhagyja, és Korniczal és Buesa között a Királyhágó gerincét 582 méter magasságban metszi át, Bucánál újra leereszkedik a Körös-völgybe. — A vasut mindvégig lent marad a Körös-völgyben és két helyen a kiszögellő sziklatömegek alatt alagútban halad át.

A Rézhegység főgerince északnyugati irányú; keleten a Meszes-hegységgel függ össze. A hegység legmagasabb orma, a 881 méter magas Merisora orom, a hegység keleti szélén, Bihar és Szilágy határán fekszik, a hegység derekán fekvő csúcsok azonban a 800 métert sem érik el. A hegység széles hátú, alacsony, lejtője a Berettyó felé szelíden hajlik, a Sebes-Körös felé azonban sokkal meredekebb.

Bihar-hegység.

A hatalmas Bihar-hegység minden szépsége mellett is szomorú és kihalt, a messze terjedő síkság pedig kopár és kietlen lenne, ha a víz eleven zaja és éltető ereje meg nem élénkítené e tájat. — Az élet és kultúra a folyóvízhez van kötve. — Bihar vármegye régi történeti multját és jelenben kiváló helyzetét folyóinak köszönheti. A folyók partjain keletkeztek városai és népesebb községei.

Bihar folyói, a folyók elnevezése.

A bihari hegyekből hat jelentékenyebb folyó ered, ú. m.: a Szamos, Aranyos, Fehér-, Fekete-, Sebes-Körös és a Berettyó. E hat folyó közül Bihar vármegyét a három utóbbi szeli keresztül, ugyanazért mi csak e három folyó ismertetésére szorítkozunk.

A Körös elnevezést sokan a folyó kanyargós folyásából származtatják; de ez úton nem jutunk el a szó eredetéhez.

Az elnevezés értelmét Borovszky Samu fejtette meg, rá mutatván, hogy a latin *Crys* megfelel az ó-német *Gries* szónak, mely fővenyet, kaviesot jelent. Régi írásainkban Körös helyett *Kerest*, Körösszeg helyett *Keresszeget* találunk. A nép Körös helyett *Kerest*, *Kerezst* mond. Karácsonyi János („Békés vármegye története“ című művében) szintén elfogadja, hogy a mint Christból lett *Kereszt* (illetőleg Christianusból lett Keresztyén) úgy lehetett Crysból *Keres*, később *Körös*.

A Körös folyó a VI. században lesz ismeretessé, illetőleg a mint Hunfalvy is megjegyzi, előbb nem említik a régi írók. Jordanis említi először a Köröst, valószínűleg az eredeti gepida elnevezése után, Gresiának irván.

Ő a *Gresián*, a Sebes-Körösön kívül a *Miliare* és *Gilpit* folyókat említi; ezekről Hunfalvy Pál sem tud többet, mint hogy Gooss Károly szerint a Miliare Fehér-Körös, a Gilpit Fekete-Körös; ezek az elnevezések azonban később feledésbe merültek. — Ennyit a Körösök legelső történeti nyomairól.

Szikla-források, viznyelő üregek

A Körösök forrásvidéke magasan fekszik. Völgyeikben 1100—1200 méterre a tenger szintje fölött már számos bővizű hegyi patak tör elő.

Sajátságos és érdekes jelenségeik a szikla-források, melyeket a környékbeli nép általában *izbuk*-nak nevez. A mészhegység tövében gyakran emberderék vastagságú víz-sugár tör elő nagy erővel. A kristály-tiszta víz tajtékozva rohan alá a sziklákon és rendszeren a forrás közelében már egy vagy több malmot is hajt.

A szikla-források közül legtöbb vize van a vaskohi Bój-patak forrásának, ezen kívül még a kristyóri és brihenyi patakok forrásait említjük fel, melyek ha nem is oly bővizűek, mint az előbb nevezett forrás, de igen szépek.

Az is megtörténik, hogy a patak valamely hegy szakadékában eltűnik és bűvő helyétől jókora távolságban tör újra a felszínre.

A galbinai jégbarlangból eredő Galbina-patak, míg forrásától a Fekete-Körösig ér, kétszer is nyomtalanul eltűnik, hogy a folyás irányában újra előtörjön a föld alól.

Brihenytől Kalugerig és Vaskohtól Restyiratáig a víznyelő vagy víz-emésztő katlanok, torkok, üregék (ravasz-lyukak) úgyszólván egymást érik. Némelyikbe patak vize ömlik, némelyik száraz és csak erősebb záporoknál telik meg addig, míg a nyílás az eső-vizet végkép elnyeli. Ezek között legérdekesebb a vaskoh—szohodoli víznyelő üreg, az úgynevezett Kimpanyaszka. Az üregnek szép barlangszerű előcsarnoka van, melyen keresztül bővizű hegyipatak folyik, s erős zuhogással, fehér tajtékot hányva, zuhan le a feneketlennek tetsző mélységbe és az ember szeme elől elvész. A környékbeli lakosok azt tartják, hogy a patak vize a vaskohi Bój forrásnál jut ismét napvilágra.

Nem kevésbé érdekes a kalugeri dagadó forrás, mely Kaluger községtől délkeletre katlanszerű mélyedésben fekszik. A víz csak időközönként folyik, vagyis a forrás intermittáló.

Bihar vármegye folyói között első helyen említjük a Fekete-Köröst, a mennyiben ez csaknem kizárólagosan bihari folyó. Bihar vármegyében ered, Talpasig kizárólag bihari földön folyik, innen kezdve Bihar vármegye határán halad és csak itt-ott lép át Arad vármegyébe. Hajdan Békésnél, később pedig Doboz és Gyula-Vári között egyesült a Fehér-Körössel.

A Fekete-Körösnek a vaskoh—rézbányai hegyekben van a bölesője. A folyó három hatalmas hegyi patak egyesüléséből keletkezik. Ezek a pojánai patak, a petrósi és a rézbányai barlang-forrás. Közönségesen ez utóbbit tartják a Fekete-Körös főágának.

A három patak Belényes fölött egyesül és tulajdonképen a folyót csak is az egyesülés után illeti meg a Fekete-Körös elnevezés.

A Fekete-Köröst Belényes alatt a Rákos-Rossia patak, Rippa-Mocsárnál a Hollód patak, Tenke alatt a görbedi patak vizei táplálják. A folyó Belényesig természeti szépségekben gazdag hegyes vidéken halad, Belényes-Ujlak és Sólyom között hegyszakadékok között keresett utat a folyóvíz, innen kiérve, Tenkéig, a folyó völgye tágasabb, Tenke alatt pedig csakhamar a rónaság kezdődik. A rónaság kezdetén hajdan a Fekete-Körös több ágra szakadt; a tavaszi árvíz ugyanis a Fekete-Körös, a Gyepes-, a Köles- és Korhányér között oszlott meg.

A Fekete-Körös vízgyűjtő területe Tenkéig 2500·00 □ kilométer, erdős, bérczes, meredek hegyoldalakkal, melyekről a víz gyorsan lefolyik. A Zerind fölött a Fekete-Körösbe ömlő Töz és ezzel szomszédos patakok vízgyűjtője 1170 □ kilométer. A Fekete-Körös völgyének a felső szakaszon nagy az esése. Belényes és Tenke között a kis vízszin esése kilométerenként több mint 130 centiméter, Tenke és Talpas között mintegy 80 cm. Talpastól kezdve a folyó szabályozott szakaszán — jöllehet a folyó kanyarjait átvágták és a vízfolyás útját mintegy 48 kilométerrel megrövidítették — az esés sokkal kisebb. Talpas és Nagy-Zerind között az esés kilométerenként 30 cm., Nagy-Zerind és a gyula-remetei híd között csak 18 cm., innen a torkolatig 5 cm.

A Fekete-Körös a kavicsot egész Talpasig lehozza, a homokot pedig a Kettős-Körösbe is beviszi, homokja azonban az alsó szakaszon sokkal finomabb, mint a Sebes-Körösé. A folyó mostani hosszúsága a torkolattól Belényesig 126·3 kilométer, innen a Tiszáig 130·7 km. Belényes tehát a Tiszától a vízfolyás útján 257 kilométerre fekszik. Szabályozás előtt e távolság

Fekete-Körös.

jelentőkenyen nagyobb volt; a Kettős és Hármas-Körös hosszúsága Békésig 265,5 km. volt, a mai 116,7 kilométer helyett. Békéstől Talpasig az út 120 km. volt, a mai 72,0 kilométer helyett.

Sebes-Körös.

A Sebes-Körös Kolozs vármegyében Körösfőnél ered, mintegy 700 m. magasságban. Kolozs-megyében felveszi a Kalota- és Sebes-patakot és a bővizű Dragánt, mely utóbbi, nagyságra nézve, magát a főágot is meghaladja. A Dragán vizei a Muutyilor hegycsoport lábainál az Adria felett 1700 m. magasságban törnek a föld színére és meredek hegyek között elrejtett völgy-szoroson jutnak el a Körösbe. — A főágot megillető Körös elnevezést itt az élék forgalmu nagyváradi—kolozsvári út mellett fekvő kisebb patak kapta.

A Sebes-Körös, a Dragámmal egyesülten, Csnesa és Feketető határán már mint hatalmas hegyi patak lép Bihar-megyébe. Bucsa alatt felveszi a Jád patakot, mely a Muutyilor alól, a páratlan szépségű remecki völgyön siet a Körösbe. Csnesa és Rév között a folyó völgye egészen összeszűkül, meredek sziklafalak állják el a folyó útját, sziklától sziklához ütődve, kisebb zuhatagokban rohan e hasoulíthatatlan szépségű sziklaszoroson keresztül a folyó kristálytisza vize. Közvetlen a víz fölött 500—600 méter magas sziklafalak emelkednek, sötét árnyat vetvén annak tükrére. Révtől Nagyváradig a Sebes-Körös kies dombsorok között folytatja útját és Várad alatt Gyíres—Berek-Böszörmény között éri el a síkságot. A síkságon hajdan, a körösi Kis-Sárrét déli oldalán, Ugra, Zsadány, Okány, Vésztő mellett, kanyargós medren jutott el Szeghalom alá, ma pedig ásott esatornán folyik a Kis-Sárréten keresztül; Szeghalom és Körös-Ladány között felveszi a Berettyót és ezzel együtt Körös-Ladány alatt ömlik a Hármas-Körösbe. Hajdan a Nagyvárad alatti Fácánosnál a Kis-Körös ágazott ki belőle, mely a Sebes-Körös vizének egy részét a Berettyó vízvidékére szállította. Míg a bihari hegység a vármegyét keleti és nyugati részekre osztja, addig a Sebes-Körös a vármegyét úgyszólván derékon szelve ketté, azt északi és déli, csaknem egyenlő nagy részekre darabolja.

A Sebes-Körösnek, különösebben pedig főmellékágainak: a Dragámnak és a Jádnak vízgyűjtő területe magasan fekszik. A vízgyűjtő terület Rév fölötti részének esése nagy, talaja pedig a vizet alig, vagy éppen nem eresztí át. A vízgyűjtő területet délen a Király-hegység, északon pedig a Rézhegység és ennek Nagyváradig tartó előhegyei határolják. A Rézhegység meredek sziklafalakkal emelkedik fel a Körös völgyéből, a vízválasztó gerince közvetlen a Sebes-Körös mellett halad, Szent-Jánosig.

A Sebes-Körös vízgyűjtő területe 2300 □ kilométer. A Sebes- és Fekete-Körös közé van ékelve a fekete-körösi felfogó esatorna vízgyűjtő területe, mintegy 640 □ kilométer.

A Sebes-Köröst méltán megilleti a „sebes” jelző; a folyó esése ugyanis igen nagy. Körösfőtől Révig az esés kilométerenként kb. 500 cm., Révtől Telegdig 300 cm., Telegdtől Nagyváradig 200 m., Nagyváradtól (László-tér) a böszörményi hídig mintegy 130 cmtr., innen kezdve az esés rohamosan esökken, úgy hogy Szakálíg az esés kilométerenként már csak 35 cm., Szakáltól Komádiig mintegy 30 cm., Komáditól Szeghalomig (foki hídig) 20 cmtr., innen Körös-Ladányig 7 cm. A nagy esés következtében a Sebes-Körös Révtől Nagyváradig partjait szaggatja, folyását igen gyakran változtatja és a hegyekből lesodort kavicsokból számos szigetet, zátonyt alkot. A kavicsot a Sebes-Körös egész Gyíresig lehozza, innen azonban már csak a homokot viszi tovább, úgy hogy a Sebes-Körös mentén általában mindenuitt jó építő homokot találunk.

A folyó hosszúsága a torkolattól Nagyváradig 87·6 kilométer, Révig 140 kilométer, Csucsáig 175·0 kilométer. A Sebes-Körös torkolata a Tiszától 93·0 kilométerre esik, úgy hogy Csucsá, Csongrádtól, a vízfolyás mentén, 268 kilométerre fekszik. Szabályozás következtében a Sebes-Körös ma már felénnyel rövidebb utat fut meg, mint azelőtt; szabályozás előtt ugyanis e folyó hosszúsága a torkolattól Nagyváradig 173·6 kilométert tett, a mai 87·6 kilométer helyett.

A Berettyó Szilágy-megyében, a széles hátú, de alacsony Rézhegység tövében több apró ér egyesüléséből szedődik össze, mintegy 520 méter magasságban az Adria fölött. Szilágyban Nagyfalug a jobbparton egy patak sem táplálja, a balparton azonban több patak ömlik bele. A szilágyi medenezét

A Berettyó és az Ér.
A bihari Nagy-Sárrét.

A DAGADÓ FORRÁS (IZBUK.)

Márkaszéknél törí át, és Széplaknál lép Bihar-megyébe. Itt Margittánál a jobbparton az Úsztató, a balparton a Bisztra patakot veszi fel. Margittától alacsony domblánecolat kíséri Bihar-Félegyházáig, a hol eléri a síkságot. Margittától Pocsajig a balparton a Gyepes-, Almás- és a Kősmő-patak, jobbparton a szentjobbi Nyulas-patak és az Ér növelik vizeit. Az Eret fölvevén, délnyugati irányba folyik Bakonszegig, hol hajdan tulajdonképeni medre meg is szűnt; vizei a nagy-sárréti medenezébe ömlöttek és itt a Hortobágyon levonuló tiszai árvizekkel találkoztak. A medenezében visszamaradt víz Bihar-, Békés-, Hajdu- és Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyék területéből csaknem örökösen 80,000 katasztrális hold földet borított el és a maga nemében páratlan kiterjedésű Sárrétet alkotta.

A moecarasodást nagyban elősegítette a Tisza vize és az a körülmény, hogy a mocsár levezető medre lassanként feliszapolódott, elgazosodott. Ez a levezető, széles, de sekély meder a szerepi határban az úgynevezett Ördög-szigetnél lépett ki a mocsárból és Eeseg, Csudaballa puszta és Túrkeve város mellett elhaladván, Mezőtúr alatt szakadt a Hármaskörösbe.

Bakonszegtől Mezőtúrig a folyó hossza eredetileg 150 kilométer volt, a szabályozással azonban a folyó útját jelentékenyen megrövidítették azzal, hogy a folyót a Sárrettől elterelték és Bakonszegtől újonnan ásott esatornán, Szeghalom alatt, a Sebes-Körösbe vezették le. Ma már Bakonszegtől kezdve, a sebes-körös torkolatig, a folyó hosszúsága 35·6 kilométer, innen a Sebes-Körös és Hármas-Körösön a vízi út hosszúsága 48·1 kilométer, a mezőtúri régi torkolattól a Tiszáig 60 kilométer. A Tiszától a Berettyó torkolata 108·1 kilométerre esik. A folyó hosszúsága a torkolattól B.-Ujfaluig 44·7 kilométer, Pocsajig 71·4, Szalárdig 90·8, Margittáig 119·0, s így a Tiszától Margitta 227·1 kilométerre esik.

A Berettyó völgye már jóval mélyebben fekszik, mint a Fekete- vagy a Sebes-Körös völgye, a folyó esése is jóval kisebb. Margittától Szalárdig a kis víz esése kilométerenként mintegy 80 cm. Szalárdtól Pocsajig kilométerenként 50 cm., innét az esés hirtelen esökken, úgy hogy B.-Ujfaluig átlag 20 cm., Szeghalomig átlag 18 cm., a torkolati szakaszon pedig átlag 7 cm. kilométerenként az esés. A Berettyó az apró szemű homokkal kevert kavicsot csakis Félegyházáig sodorja le, a homokot azonban lehozza B.-Ujfaluig, egyes években a Sárrettig, ellenben az alsó szakaszra már csakis a finom iszapot viszi le.

A Berettyó legjelentékenyebb mellékpatakja az Ér, mely szintén a Szilágyságban ered és a megye határát Szalacsnál lépi át.

Szövevényes hálózata a boráról messze földön híres érmelléki domb-lánczolat alatt húzódik. A Berettyónak Pocsaj és Esztár között kiszakadó ágát Kállónak nevezték, mely Konyáron, Tépén, Derecskén, Földesen és Sápon keresztül a nagy-bajomi határban újra a Berettyó Nagy-Sárrettjébe tért vissza. A Kálló szedte össze a Hajdú- és Szaboles-megye homok-buczkáiról lehúzódó, úgynevezett nyíri folyások vizeit.

A Berettyó vízgyűjtő területe Pocsajig 1900 □ kilométer, az Érre 1550, a Kállóra 1100 □ kilométer.

Az Ér völgye még a Berettyó völgyénél is mélyebben fekszik, úgy hogy Pocsajtól Szalacsig az esés kilométerenként átlag 16 cm. A nyíri homok-buczkák már jelentékenyen kiemelkednek a síkságból; a keskeny, hosszú és nagyobbára párhuzamos homokvölgyek esése átlag kilométerenként 1·00 m.; az esés azonban nem egyenletes, hanem lépcsőzetes.

A Berettyó vízgyűjtője már nem oly hegyes és meredek, mint a Sebes- és Fekete-Körösé. Feketerdőn túl a bérczes ormok és a sziklafalak elmaradnak. A Bisztra vízgyűjtője még a Sebes-Körös vízgyűjtőjétől sem igen üt el, de a többi mellék-patakok talaja már kevésbé meredek és jobb vízáteresztő.

A Kraszna és a Berettyó vízválasztója már szelíd domblánczolon húzódik, a Kraszna és Ér vízválasztója pedig a síkságra száll alá és egészen elmosódott.

A bihari síkság talaja.

A nagy magyar Alföld helyén az őskorban, melyet a geologusok a pliocén kor levantei emeletének neveznek, félig édesvízi belföldi tenger terült el. A diluvióm korszakában a tenger vize elapadt, a tengerfenék feltöltődött.

A tengerfenék feltöltése több ezer év folyamán ment végbe. Kétségtelen, hogy a feltöltéshez legtöbbször járult a víz mindent nivelláló ereje, mely a hegyek között az óriási kavicsot nagy görgetegekben rakta le, a kisebb szemű kavicsot lesodorta a hegyeken túl is, az iszapot pedig levitte a síkság közepére. A folyók e munkája ma is egyre tart. Az újabbkori feltöltések azonban az őskoriakhoz képest rendkívül csekélyek.

A bihari síkság nagy részének talaja elkorhadt és földde érett turfa vagy, a mint a nép nevezi, kotú. Ez csak helylyel-közzel van keverve a folyó újabbkori, homokos iszapjával; a mocsári szűz földet a sziklátak környezik, melyek eredete már a diluviumba nyúlik vissza, ezt követik a magas fekvésű, biztos termésű telkes földek és a homokdombok, a hegyek oldalain és lábainál lerakodott vályogszerű föld és az ennél szívósabb nyirok.

A esapadék eloszlása Bihar-megyében igen különböző, azonban itt is bizonyos törvényszerűség mutatkozik. Általában a hegyeken több a esapadék, mint a dombvidéken vagy pedig a síkságon. Első tekintetre meglepő, hogy az esőrégió ezentruma nem esik össze a Bihar-hegység főgerinczével és magas ormaival. Tíz évi megfigyelés szerint a béli hegyeken, Monyásza (Menyháza) közelében esik a legtöbb esapadék. E jelenség okát feltárja Ernst Cezanne szabálya: Az eső-mennyiség annál nagyobb, mennél gyorsabban kénytelen a levegő-áramlat valamely akadályba ütközve fölemelkedni. — Mint a víz, ha folyása megesenesedik, lerakja hordalékát, épp úgy az esős felleg is. A délnyugatról jövő esős levegő-áramlatok a síkság felett könnyen elsiklanak, de a síkságból hirtelen kiemelkedő déli hegységbe beleütköznek.

A hegység gerince a délnyugati irányra merőleges és így ez valóságos esőfogóként szerepel, az esős szeleket felfogja és a párákat lecsapódásra kényszeríti.

Monyászán, 10 éves megfigyelés adatai szerint, a lehnullott esapadék évi átlaga 1200 milliméter, esapadékban dús esztendőkből azonban az évi átlagnál 20—30%-kal több esik. A Bihar-hegység gerinczén, 1882—1891 tíz évi ciklus átlaga szerint, a esapadék 900 milliméter. Komádi, Berettyó-Ujfalu, Derecske már esőben szegényebb régióhoz tartoznak; e helyeken az évi átlag 600 milliméteren alól van.

Az Alföldön azonban egyes esztendőkből az átlagosnál jóval több eső esik, így a debreczeni meteorologiai állomás adatai szerint 1878, 1879, 1881-ben az évi esapadék 850 milliméteren felül emelkedett, 1882-ben pedig 1152 milliméterre rúgott, 1894-ben azonban 445 milliméterre szállott le. — Herrieh Károly szerint 1870 jun.-tól 1871 június haváig a esapadék magassága az Alföldön 1090 mm., sőt helyenként 1170 milliméterre rúgott, holott közönségesen a 420—470 millimétert alig haladja meg.

Csak a tengerparton, Fuzine tájékán és az észak-keleti Kárpátokon a Tisza felső forrás-vidékén esett több esapadék, mint Monyásza tájékán; de ezeken a helyeken sem lépett fel sűrűbben az eső, mint a béli és bihari hegyekben. Magyarországon leggyakrabban a béli—belényesi hegyekben esik az eső, és pedig átlag 180 napon át.

Nemesak az évi esapadék mennyisége, a esapadékos napok száma nagy, hanem a rövid idő alatt lecső esapadék nagysága, egyes záporok intenzivitása is rendkívüli; így 1890 okt. 24-én Monyászán egy nap alatt 123 mm. esapadék esett, 1898-ban április 4-én pedig Drág-Cséknél 89 mm. — Legtöbb esapadék esik általában tavasszal: áprilisban, és nyár elején: júniusban; októberben rendszerint újra bőséges az esőzés; legkevesebb a esapadék télen februárban, továbbá augusztusban és szeptemberben, mely utóbbi hónapokban gyakran 6 hétig sincs számbavehető lecsapódás.

Az elsőrendű maximum általában júniusra, az elsőrendű minimum februárba esik; a másodrendű maximum októberre, a másodrendű minimum szeptemberre. — Manapság, főként a vízrajzi osztály kezdeményezésére, a esapadék-megfigyelő állomások számát évről-évre szaporítják. 1898-ban a Körösök vízgyűjtő területén 24 ily állomás állott fenn.

A esapadék eloszlása Bihar vármegyében.

Árvizek.

Az árvizek keletkezése, lehúzódása, általában a csapadék járásával van kapcsolatban, de szoros összefüggésben van ez a vízgyűjtő terület természetével és klímájával. A Sebes- és Fekete-Körös vízvidékén, mint ezt az 1887-iki májusi, 1894 júniusi és 1898 áprilisi áradások igazolják, már az erős tavaszi és nyári záporok egymagukban számottevő árvizet okozhatnak, a Berettyónál a nyári árvizek azonban csak a margittai és az e fölött fekvő szakaszon öltenek fenyegető jelleget. Általában mindhárom folyónál legveszélyesebb a helyzet akkor, ha az őszi esők a talajt vízzel telítik, télen sok hó halmozódik fel, tavasszal az időjárás hirtelen megre fordul és a vízgyűjtő területen a hó előbb elolvad, vagy meleg tavaszi esők ezt hamarabb elmosják, mintsem a folyóban az erős tél alatt képződött jégpánczél felengedhetne.

Az erdészek ama példabeszéde: „kevés hó, sok víz”, a Berettyóra éppen nem talál, a Körösökön azonban alkalmazható, ha a tavasz utána pótolja, a mit a tél elmulasztott.

A csapadék-járásnak megfelelően a Körösökön megkülönböztetünk téli árvizet, nyári árvizet, úgynevezett zöld árt és őszi árvizet, úgynevezett leveles árt.

A téli árvíz a legritkább esetben marad el és leginkább decemberben, januárban és márciusban, a legkivételesebb esetben februárban lép fel, a nyári árvíz már sok esetben elmarad, az őszi pedig ritkán fordul elő.

Az áradás a Körösökön rendkívül rohamos, különösen hirtelen hó-olvadás esetén. A folyó ma még békésen folydogál medrében, holnap már medréről kilépve, hegy lábától hegy lábáig előnti a völgyet és 24 óra alatt leér a síkságra a töltésezett szakasz közé, a hol hirtelen szökésekkel veszélyes magasságra emelkedik.

A Fekete-Körös Nagy-Zerindnél 1879 decz. 5-től 6-ig 24 óra alatt 412 cmtrt áradt és a vízszin 172 cmtrről 584 cmtrre emelkedett, 1885-ben pedig decz. 1-éről 2-ára 112 cmtről 512 cmtrre.

A Sebes-Körös Szakálnál 1890 jan. 24-től 25-ig 24 óra alatt 259 cmtrt áradt és a vízszin 122 cmtről 381 cmtrre emelkedett.

A Berettyó Pocsajnál 1888 márcz. 10-én esti 7 órától másnap esti 7 óráig 314 cmtrt áradt és a vízszin 189 cmtről 503 cmtrre emelkedett. 1900-ban szintén rohamos volt az áradás, jóllehet jégnek híre-hamva sem volt. A vízszin május 9-ikén déli 12 órától másnap délig 162 cmtről 406 cmtrre emelkedett.

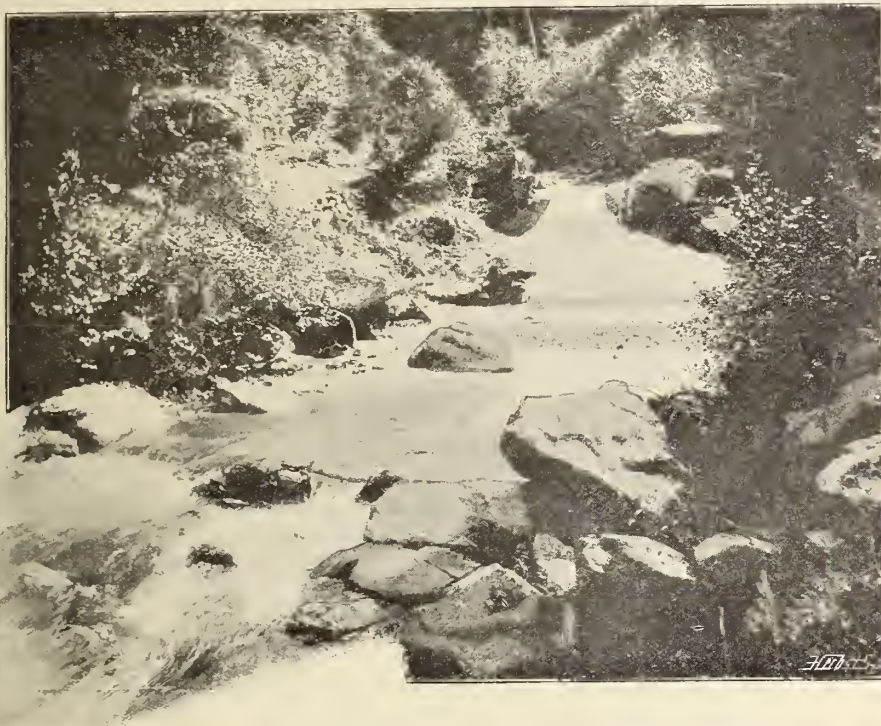
Az árvíz szédítő gyorsasággal nyargal végig a folyó felső völgyén és a szabályozott rész felső szakaszain. Rohamos hóolvadás következtében 1900 január 24-én az árvíz egyszerre érte el a tetőpontot a Fehér-, Fekete-, Sebes-Körös és a Berettyó felső mérezéin vagyis Guralonezon, Belényesen, Csucsán és Margittán; másnap az árhullám tetőpontja a Fehér-Körösön Boros-Jenő, a Fekete-Körösön Nagy-Zerind, a Sebes-Körösön Komádi alatt vonult el, 26-án ért le Békésre és 27-én volt Gyomán. A Berettyó áradása, mint rendesen, 1900-ban is elkésve érkezett Gyomára, a mennyiben az árhullám 26-án még csak B.-Ujfalunál, 27-én pedig csak Szeghalomnál érte el a tetőpontot. Egyenlő körülmények között Kis-Jenőnél, Nagy-Zerindnél és Szakálnál az árvíz egy időben kulminál és e helyekről körülbelül egyenlő idő alatt (2—4 nap) ér le az árhullám Gyomára.

Az árvizek a folyók nagy esésű völgyeiben nem emelkednek nagy magasságra. Legnagyobb vízállások a következők: Belényes 1894, év 175 cm. Buesa 1890 év 240, Margitta 1888 év 211, 1900 év 228 cm.

A töltésezett szakaszokon már jelentékenyen magasabbak a vízállások. Így a Fekete-Körösön Nagy-Zerindnél az 1890-iki árvíz 695 cm., a Sebes-

Körösön Szakálnál az 1895-iki árvíz 412, Körös-Ladánynál 625, a Berettyón B.-Ujfalunál az 1881-iki árvíz 452, az 1888-iki árvíz 488, Szeghalomnál (Ördögárka) az 1895-iki árvíz 469 cm.-nél érte el a tetőpontot, illetőleg az eddig legmagasabb vízállást.

A víz a felső szakaszokon gyorsan árad, de gyorsan is apad, az alsó szakaszokon bizonyos mérvben összetorlódik, az egyes árhullámok egymást utól érik és összegeződnek. A Körösökön és a Berettyón az 1879 és 1881-iki árvíz tartott legtovább. Az árvíz B.-Ujfalun 1881 első felében 66 napon emelkedett a 3·00 m. fölé, a Fekete-Körös vízállása Nagy-Zerindnél 58 napon haladta meg a 4·00 m.-t, a Sebes-Körös Szakálnál 27 napon emel-

A BISZTRA-PATAK ESÉSE FEKETE-ERDŐNÉL.

kedett 2·00 m. fölé, Körös-Ladánynál azonban a 4·00 m.-t meghaladó víz-állás már 141 napig tartott. 1881. év márczius elsejétől június végeig a Sebes-Körösön 6, a Fekete-Körösön 10, a Fehér-Körösön 11, a Berettyón 5 jelentősebb árhullám vonult le. Gyománál azonban az egyes árhullámok már hatalmas és tartós árhullámba olvadtak, úgy hogy a jelentősebb árhullámok beérkeztét csak egyes kisebb felszökések jelezték.

A Körösökön és a Berettyón a vízállás magassága nem csupán a télen összehalmozódott csapadék nagyságától függ, hanem erre a talaj telítettsége, az olvadás mikéntje, a tavaszi záporosók nagysága és eloszlása vannak döntő befolyással.

Az árvizek emelkedése részben a folyók szabályozásának s a töltésezési rendszernek is a következménye, jóllehet a szabályozás kezdete óta az árvizek szabad lefolyását az átvágásokkal, hullámterek leásásával és általában minden úton és módon igyekeztek elősegíteni. A víz a maga eleven erejével is hozzá járult a meder képződéséhez.

A Körösök a szabályozás következtében medröket a felső szakaszon jelentékenyen mélyítették és szélesítették. A Fekete-Körösön a görbedi patak

beömlésénél az 1888-iki kis víz szintje az 1855-ikihez képest 3·00 métert, a talpasi hídnál 2·59 métert süllyedt. A Sebes-Körösön Gyíresnél az 1888-iki kis víz mintegy 60 cm.-t süllyedt, a Berettyón Szalárdnál 165 m.-t, Pocsajnál 2·20 m.-t, B.-Ujfalunál 0·50 m.-t, Darvasnál 0·80 m.-t süllyedt az 1898-iki kis víz az 1855-ikihez képest.

A töltésezett szakaszra besodrott homok és iszap azonban helyenként a Fekete- és Sebes-Körös medrét feltöltötte; így a Fekete-Körösön a tamásdai és zerindi hídnál 20—30 cm., a Sebes-Körösön Szakálnál mintegy 15 cm., a foki hídnál 60 cm. feltöltődés észlelhető. A Berettyónál csakis a torkolati szakaszon észlelhető némi iszaposodás. Valószínű, hogy a mederfeltöltődés csak ideiglenes, és hogy a kis vízmeder helyes fixirozása után, maga a folyó képes lesz a lerakott iszapot tovább vinni.

Daczára a nagyarányú meder-fejlődésnek és különösen az egyesült Körösökön végrehajtott nagyszabású meder-kostrásoknak, az árvíz szintje csakis a felső szakaszon süllyedt. A Fekete-Körösön a fekete-tóti őrháznál az 1895-iki árvíz mintegy 3·00 méterrel, a talpasi hídnál 0·70 méterrel volt alacsonyabb az 1855-iki víznél, a középső és alsó szakaszon azonban a nagy víz jelentékenyen emelkedett és pedig Nagy-Zerindnél mintegy 2·10 métert, a gyulai remetei hídnál 1·50 métert.

Ugyanezt a jelenséget látjuk a Sebes-Körösön, hol Nagyváradon a László-téri hídnál az 1895-iki nagy víz 3·40 méter, az alföldi vasúti hídnál 1·90 méterrel volt az 1855-ikinél alacsonyabb; a vízszin-süllyedés azonban itt is csak Körösszegig tart, Körösszegtől kezdve az 1895-iki víz az 1855-iki fölé emelkedett, és pedig Szakálnál 1·10, Komádnál 1·70, Körös-Ladánynál 1·70 méterrel.

A Berettyónál a szabályozás utáni árvizek általában nagyobbak; a felső szakaszon ugyan a vízszin-emelkedés kiesiny és úgyszólván napról-napra fogy, de a középső és alsó szakaszon jelentékeny. Az 1881-iki árvíz magassága a szalárd—pocsaji szakaszon mintegy 0·40 méter, a pocsaji és bakonszegi szakaszon mintegy 0·80 méterrel haladta meg az 1855-iki árvíz magasságát, az 1888-iki árvíz pedig a felső szakaszon 80, a középső szakaszon 130 cm.-rel volt magasabb a szabályozás előtti nagy víznél.

A Körösök árvíz-tömege igen jelentékeny. A Fekete-Körös víztömege, Nagy-Zerindnél az 1881. évi 6·79 vízállásnál 420 méter³; A Sebes-Körösnek víztömege a szakáli hídnál 1887. évi május 22-én 40·6 méter vízállásnál 390 méter³. A Fehér-Körös víztömege Kis-Jenőnél 1887. évi május 22-én 6·22 m. vízállásnál 350 méter³.

A Berettyó 1881. évi víztömege Szalárdnál mintegy 220 méter³, B.-Ujfalunál 190 méter³.

A négy folyón Nagy-Zerindnél, Szakálnál, Kis-Jenőnél és B.-Ujfalunál elfolyó maximális víztömeg összege 1350 méter³. — E víztömegnek egy része azonban a hullámtéren raktározódik, másik része a magas víznyomás alatt a talajba beszivárog és a levegőn el is párolog, úgy hogy Gyománál másodpercenként már jóval kevesebb, körülbelül 1100—1200 méter³ víz kerül lefolyásra.

A folyók nagy víztömege lefelé bizonyos mértékben fogy, a kiképződött meder, a széles hullámterek kitöltése a víztömeget apasztja. Ezt a jelenséget nevezte Belgrand a folyók gondviseléssszerű sajátságának, mert e nélkül az alsó szakaszokon a vízszin emelkedése beláthatatlan lenne.

Az árvíz tömegéből is kitűnik a vízgyűjtő terület különböző jellege; míg ugyanis a Fekete- és Sebes-Körös vízgyűjtő területéről áradáskor másod-

percezenként és négyszög kilométerenként mintegy 170 liter víz jut az ármentesített töltés-szakaszok közé, addig a Berettyónál 110—120 liter.

A Fekete-Körösnek legkisebb víztömege 1898 szept. 17-én — 0·17 vízállásnál a gyulai remetei híd alatt 1·60 méter³ volt.

A Sebes-Körös kis víztömege ugyancsak 1898. szept. az alföldi vasúti híd alatt — 0·21 vízállásnál 4·50 méter³, a szakáli hídnál (+ 0·09 vízállásnál 3·80 méter³, az alsó szakaszon a Rác kúnyhónál — 0·69 vízállásnál) 4·00 méter³. Körösladány alatt a Berettyónál (+ 0·02 vízállásnál) 4·8 méter³. A Berettyó víztömege ugyancsak 1898 szeptemberben Szeghalomnál 0·6 méter³ volt. A Fehér-Körös kis víztömege Kis-Jenőnél (+ 0·11 vízállásnál) 1·20 méter³. A Kettős-Körösé a taresai hídnál 3·30 méter³. A Hármaskörösé Gyománál — 0·57 vízállásnál mintegy 7·00 méter³.

A Körösök között tehát a Sebes-Körösnek kis víztömege legnagyobb, a nagy víztömegnek mintegy 1%-a; a többinek kis víztömege rendkívül kicsiny, különösen a Berettyóé.

A Körösökön és a Berettyón a szélsőségek érintkeznek; a felső szakasznak kilométerenként 1·00 métert meghaladó nagy esését, minden átmenet nélkül követi a kilométerenként néhány centiméterre rúgó kicsiny esés, a tavaszi óriási árvíztömeget a nyári és őszi rendkívül kicsiny víz. Tavasszal vízbőség van, nyárutóján és ősz elején vízhiány. — Ezek a kiáltó ellentétek nehezítették meg a Körösök szabályozását, mi hogy mégis sikerült, fényes bizonyítéka a magyar nép életrealitásának, *teremtő erejének és szívósságának*.

A KÖRÖS EREDETE RÉZBÁNYÁNÁL.

BIHAR VÁRMEGYE GEOLOGIAI VISZONYAI.

Geologiai ujkor
(kenozoi aera),
alluvium,
tőzeg-talaj.

víz alól felszabadított biharmegyei Sárrét felső talaja az alluviumhoz és pedig az új alluviumhoz tartozik. Az alluvium tulajdonképen áradmányt jelent, de a geologus egyszersmind e névvel jelöli meg a geologiai ujkor legfiatalabb periodusát. A jelenkori folyó- és álló-vizek lerakódásait, a mésztufa és cseppkőképződményeket, a jelenkori vulkáni termékeket, a levegő, a fagy és hó dinamikai és chemiai hatásából a jelenkorban keletkezett új alakulásokat a geologus az alluviumba sorozza.

A Sárrét talaja a geologiai jelenkorban keletkezett, de a szó szoros értelmében véve sem áradmányi talaj, sem vízhordalék, hanem édesvízi mocsár növényzetének megszűnésedett tömege. A tőzeg a legfiatalabb képződésű, legtökéletlenebb kőszén. A mocsár növényzete elhalás után a vízbe süllyedt, a víz a növényi részeket a levegő oxigénjétől elzárta és ennek következtében a növényi részek bomlása egészen másképp ment végbe, mint szabad levegőn; a növényi részek nem korhadtak el, hanem bizonyos mértékig megszűnésedtek. A hegyvidéknek olykor 5—10 méter vastag lágjában erdei fenyő, rezgő nyár, tölgy és bükk van eltemetve, a síkföldi vékonyabb lágokban, így a Berettyó Sárrétjén legnagyobb részben nád, sás, gyékény. A biharmegyei lápi föld, békési és hajdumegyei kiegészítő részeivel együtt, nagyságra az ecsedi lág területét meghaladja.

A lápi föld a biharmegyei medenczében az Adria tengerszintje fölött 84·00—90·00 méter magasságú teknőt foglalja el. A tőzeg-talaj vastagsága általában ritkán nagyobb egy méternél, sőt helyenként a lág közepén, de főleg a lág szélein ennél kisebb. Még tökéletesen át sem alakultak a növényi alkatrészek tőzeggé, midőn a sárréti medenczéből a vizet lecsapolták. A lecsapolás után megkezdődött a lápi földnek átalakulása termő talajjává. Az átalakulás 10—20 év alatt ment végbe. Ma már a Sárréten ritka helyen találunk nádat, nagyobb nádasnak pedig se híre, se hamva. A nádas helyet adott a szántóföldnek.

Míg a Sárrét földdé át nem alakult, a nép a tőzeget itt-ott tüzelésre is használta. Megtörtént, hogy a tőzeg tüzet fogott és sokszor a bevetett területeken is elhamvadt a termés. A tűz lappangva terjedt tovább és gyakran megesett, hogy a járó-kelők lába alatt beszakadt az ahul égő talaj. A tűz tova-terjedését rendszerint árkokalásokkal akadályozták meg és így ritkán

terjedt nagyobb területre. A mocsári föld általában laza; de a mocsár szélein, főleg ott, hol a megszenesedett növényi részek homokos iszappal nem keveredtek, gyakran találunk fekete szurok-földet, mint Zsáka és helyenként Bakonszeg határában. A szurok-föld, ha kiszárad, kemény, akáresak a csont, a felső fellazított réteg azonban elég jó termő.

A tulajdonképeni alluvialis áradmányi talajt kiválóan a réteges település jellemzi; egymás fölött váltakozik vékony rétegekben a kavics-homok és agyagos iszap, így a mint a rétegeket az egymás után következő árvíz

A CZUKORSÜVEG BIHAR-FÜREDNÉL.

lerakta. Az alluviális talajt találjuk a folyók közelében a Sebes-Körös, Fekete-Körös és Berettyó, valamint a mellékpatakok völgyeiben, és pedig nem csupán a síkságon, hanem mélyen, a hegyek közé felnyúlva. A folyóvíz hordta finomabb iszap rendkívül termékeny, a mennyiben benne a növényi táplálék-anyagok oldott és a növény által könnyen felvehető alakban foglaltatnak.

Gyakran látjuk a vizeknek hatását a lapályon és a hegyek lábainál ott is, hol ma már víz ninesen. Vanak elhagyott folyammedrek, kiszáradt tó-medenczék, melyek ó-alluviumban képződtek, illetőleg töltődtek fel. Hajdan a folyóvizek a hegyek és domblánéczek között szabadon csapongtak a völgy egész

Ó-alluvium.

szélességében és általában a folyó partját töltötték fel, hogy nagyobb árvíz-nél ezt a természetes gátat áttörve, felkeressék a mélyebb helyeket.

Ó-alluvialis az a másodlagos terrasz, mely a Sebes-Körös balpartján Rév, illetőleg Krajuikfalvától Nagyváradig húzódik. Ez az ó-alluvialis terrasz, mint ezt a Kolozsvár felé vezető vasút átmetszésein láthatjuk, legnagyobb részben agyag- és kavicsból áll. Ezen az ó-alluvialis terrazon fekszik a volfi erdő és Fugyi-Vásárlhely belsősége. A volfi erdő felső sarkától délnek és délkeletnek fekvő terraszok, valamint Rontó, Hájó és Kardó dombjai azonban már diluvialis eredetűek. A folyók felső völgyeiben az ó-alluvialis terraszok jóval magasabban fekszenek a folyók jelenlegi vízszinénél. E jelenségből következtetni lehet arra, hogy a folyók felső völgyei kimosás útján állottak elő. Ezzel ellentétben a síkságon meg lehet állapítani, hogy a folyók völgyei lassanként feltöltődnek.

Régibb alluvialis terraszokat, melyek megelőző korszakból származó kőzetek átmosódásából állottak elő, a Fekete-Körös völgyében is találhatunk.

A bihari cseppkő-barlangokban a mészkövek képződése egyre tart; a völgyekben itt-ott forrás mész-padokat találnak, melyek barlangi forrásból ülepedtek le, tehát jelenkoriak. A Félixfürdő vize a forrásnál ma is rak le mész-tufát. Ó-alluvialis az a mész-tufa, melyet a Püspökfürdőben találunk, úgyszintén az is, mely a hájói kápolnánál és a rontói gőzmalomnál lerakódott. A Püspökfürdő környékbeli mész-tufák általában tele vannak csigákkal.

A síkságon a praehistoria emberének nyomait nem találjuk; a mint Szabó József is mondja, az Alföldön a praehistorikus ember sohasem találta a legnagyobb depressio területén. A diluviumban (neolith és palaeolith kőkorszakban), sőt valószínűleg az ó-alluviumban (bronzkorszak) a síkságot víz borította, ott ember nem üthette fel lakóhelyét. Az ősember nyomait tehát a síkság kiemelkedő helyén kell keresni.

Nagyvárad környékén dr. Tóth Mihály igen sok kova- és obszidian-szilánkot, kőceket, vörösréz baltát, csákánynyá élesített szarvasagancsot, kezdetleges eszrépedényeket talált, melyekből megállapította, hogy „Nagyvárad környékén az ősember élt már azon korban, mely a praehistoriában bronzkorszakkal van jelölve.“ De valószínűleg élt már ezt megelőzőleg a diluviumban, vagyis a kőkorszakban, a barlangi élet korszakában. A bronzkorszakból találtak emberesontokat is. De Bihar-megyében oly emberesontokat, melyeknek negyedkori vagyis diluvialis eredete kétségtelen módon ki lenne mutatva, eddigelé nem leltek. E célból pedig gondosan átkutatták a biharmegyei barlangokat, az igriczi, oncsászaí és fericsi barlangokat. Dr. Primics György az oncsászaí és fericsi barlangokban a barlangi medve és barlangi hiéna esontjain kívül maeska- és kutyaféle állatok esontját szedte össze, de ősemberi esontokra nem talált. Az Élesddel szemben fekvő igriczi vagy pesterei, néha esküllőinek nevezett esontbarlangot már a század elején átkutatták. A Hazai Tudósítások című folyóirat már 1806-ban emlékezik meg e barlangról. Téglás Gábor tanár pedig 1884-ben az Akadémia ülésén ismertette az innen kikerült barlangi medve (*Ursus spelaens*) koponyáját. Az igriczi barlangba az állatok esontjait a mészkő-hegy tetején levő nyílásokon az eső mosta le fokozatosan.

A diluvium fő emlős-állatának, a mammutnak esontjaira többször akadtak a megyében, így 1894-ben Zsáka határában, a Kálló esatorna ásásánál. Körös-Tarján község határában Steiner Lipót pusztáján kútásás alkalmával 14 méter mélységben egy 2'65 méter hosszú mammutagyarat találtak. A nagyváradi Körös oldaltetőn, a mint Tóth Mihály említi, 1894-ben földfor-

gatás közben a harmadkori fő emlős-állatnak, a mastodonnak esontjai kerültek napvilágra.

A Sárrét altalaja diluvialis. A diluvium már az erősebb vízi tényezők hatását jelzi. A szó eredete a bibliai özönvízre vall, a geologus azonban a történeti időt megelőző azon korszakot jelzi e szóval, melynek jellegét a víz és főleg a glecserek működése adja meg. A jég és hótömegek elolvadásából keletkezett hatalmas vízár hordalékát, a glecserek által porrá őrölt, a szél által széjjel hordott kőzetek lerakódásait (kavics, homok, agyag, lösz), a geologus a diluviumba sorozza.

A Sárréten, mint ezt az artézi kútak fúrásai igazolták, a diluvialis altalaj a földszinttől 75—185 méter mélységig tart. E mélységben 20—30 méter vastag agyagréteg váltakozik 4—5 méter vastag homokos agyag- és tiszta homokrétegekkel. Az alluvialis vékonyabb és lazább agyagrétegeken a víz átszűrődik és egymással közlekedik, a diluvialis agyagrétegek azonban a közjök ékelt vízvezető rétegek között, a víz közlekedésének útját elzárják. A diluvialis rétegek alatt a harmadkor felső tagjának (pliocén korszak levantei emeletének) vastag csillámos homokja tölti be azt az ügyszólván kimeríthetetlen vízmedenczét, melyből az artézi kútak vize a felszínre szökik.

Az alluvialis és diluvialis rétegek határa éles és határozott, a diluvialis és pliocén rétegek határa azonban elmosódott. E jelenség arra vall, hogy a pliocén korszak tengere nem egyszerre, hanem lassanként apadt el és lassanként adott helyet a diluvialis korszak rengeteg kiterjedésű mocsarainak. Az artézi kútak fúrásai igazolták, hogy a diluvialis rétegek Szegedtől kezdve északra, Püspök-Ladánytól kezdve délre lejtnek vagyis hogy a diluviomot megelőzőleg a legnagyobb depressio körülbelül Hód-Mező-Vásárhely, Szentes és Dévaványa körül volt. Szegeden a földszinttől 140—150 méterben ér véget a diluvialis réteg. Hód-Mező-Vásárhelyen 185, Püspök-Ladányban 75 méter. Zsigmondy püspök-ladányi furásai (1878 és 1886-ban), nem különben Félixfürdőbeli szerencsés furása (1885-ben) adták meg az ösztönt artézi kútak fúrására.

Ujabb időben rendkívül megszaporodott az artézi kútak száma, nem esupán a síkságon, hanem a folyó felső völgyében. Így Belényesen is fúrtak artézi kútakat, hogy jó ivóvizet nyerjenek.

A régebbi artézi kútak közül felemlítjük a szalontai kútát; ezt Zsigmondy Béla 1890-ben fúrta. A kút 248,75 mtr. mély, naponként 421,000 liter 18 C fokú vizet ad.

B.-Ujfaluban Nyíry István 1893-ban fúrt artézi kútát. A kút 255 méter mély, naponként 172,800 liter 25 C fokú vizet ad. Itt ujabban második artézi kútát is fúrtak, szintén sikerrel.

Báránd, Szerep, Udvari, Szalacs, Diószeg és Székelyhíd 1892-1895-ben fúrott artézi kútjainak mélysége kisebb, a felszökő víz mennyisége és hőfoka csekélyebb.

Általában mennél mélyebb valamely artézi kút, annál bőségesebb és annál melegebb a vize, a hegyekhez közelebb általában nagyobb a víz nyomása.

A mocsarokat és ezeket szabályszerű sorrendben követő halmokat, melyeket a nép kunhalom, törökhalom és őrbalonnak nevezett el, sokan diluvialis vagy ó-alluvialis eredetűeknek tartják.

Ily halmokat nagy számmal találunk a Sárrét szélén. A kunhalmokról Szabó József azt tartotta, hogy azok zátonyszerű képződések, erősebb vízjárások hordalékai, melyeket az ember csak később használt fel ezéjaira, főként temetkezési helyül. Később némileg módosította nézetét és azt mondja:

Diluvium. A
Sárrét altalaja.
Artézi kútak.

Kunhalmok.

Ha ó-alluvialis magasabb síkon vagy éppen hegyi vidéken van ilyen halom, az ember művének tartható; de ha alantabb, a legmélyebb alluvialis síkon találunk ily halmot, akkor azt a folyó-víz is emelhette és annak eldöntésére, hogy a természet vagy az ember műve-e, ketté kell vágni. A hagyomány a halmokat emberi kéz művének tartja. A honfoglalás kezdetén e halmok voltak szállásai, községei őseinknek, ide menekültek a vizek áradásai elől, innen kísérték figyelemmel az ellenség mozdulatait és őrtüzeket gyújtva, innen adtak hírt az ellenség közeledéséről.

Szikes
területek.

A televényben gazdag sárréti medenczét szikes területek veszik körül. Ezek a területek általában a mocsári földeknél magasabban fekszenek. A

A KIRÁLYERDŐI CSEPPKŐBARLANG
BEJÁRATA.

szikes területekre azonban nem a magasabb fekvés a jellemző, hanem a talaj kötöttsége és sótartalma. A szikes területek általában só-tartalmaznak és pedig ritkábban kálisókat, salétromot; gyakrabban szénsavas nátront vagyis szódát és kénsavas nátront vagy csodasót, glaubersót. A nyírségi területeken leginkább a kálisók virágoznak ki, a bihari területeken pedig leginkább a szódát találjuk, úgy hogy általában a Berettyó mentét tekintik a kálisók kivirágzásának határául.

Nagyobb összefüggő szikes területeket találunk a Berettyó Sárrétjébe ömlő erek mentén, ú. m. a Kemény-derék, Tikies-ér, Pusztá-ér, Kálló-ér mentén, továbbá Hídköz pusztán, Berettyó-Szent-Márton és Vánasod határában. A Berettyó és Sebes-Körös közén, főleg az Ölyvös és Kutas vízfolyások mentén találunk szikhátakat. A Sebes- és Fekete-Körös közén, továbbá Ugra, Zsadány és Atyás között, végül a Köles-ér mentén, a Szalontához tartozó Barnód pusztán vannak nagyobb kiterjedésű szikes területek; kisebb foltokban számtalan helyen előjön a szík. A szíksó helyenként ki is virágzik. Konyár és Hosszúpályi határában, a Sóstó környékén, a homokos területek határán, néha

a szíksó a kiszáradt mocsarak fenekén és az elapadt mocsarak szélén egy-két centiméter vastagságú réteget alkot. Itt a talajvíz is sóval van telítve és a talajvízben foglalt sónak gyógyító-erőt tulajdonítanak. Konyár községtől keletre máig is fennáll a hajdani líres és keresett Sóstó-fürdő, melynek vize tulajdonképen szintén talajvíz és egy kis szíkes tóban összegyűlt eső- és hóvíz.

A szíkhátak Biharban általában a mocsarakat kísérik; felnyúlnak egész a nyírségi homokos területekig, de a hegyek lejtőire és a hegyek lábainál elterülő magasabb terraszokra nem kapaszkodnak fel. A szíkes talaj diluvialis eredetű. Sokan azt tartják, hogy az ily talaj nem egyéb glecserek által finomra őrölt homoknál, melyre a kárpáti sóbányák anyalúgja szétömlött. Mások azt tartják, hogy az altalajból a vízzel együtt szivárog fel a szíksó; a víz a felületén elpárolog, a só a talajban a felszín alatt ott marad, az agyag likacsait betömi és itt oly szikpadot alkot, mely a víz és a levegő útját elzárja.

A homokos talaj hajsesővességét az alulról felszivárgó sósvíz nem képes eltönni, úgy hogy e helyeken a víz elpárolgása után a szíksó kivirágzik.

Az agyagtalajon a szíksó nem virágzik ki, azért ezeket a talajneveket megkülönböztetésül a homokos területektől szíkes területeknek nevezték el, azt tartván, hogy a homokon a só, az agyagon a talaj kötöttsége okozza a föld terméketlenségét és sajátságos tulajdonságait. A bihari ember ezt a megkülönböztetést nem ismeri és a kötött, kemény, agyag-területeket is szíkes területeknek nevezi. Hogy a föld terméketlenségét a szíksó okozza, kitűnik abból, hogy a hol a föld glaubersóval van telítve, az még eléggé termékeny és hogy alagesővezéssel és rigolirozással alig sikerült a szíkes földet megjavítani, míg kellő mennyiségű gipszeléssel eredményt értek el. A gipsz (kén-savas mész), a szíksót (szénsavas nátriumot) felbontja és átalakítja kén-savas mészzé (krétává) és kén-savas nátriummá (glaubersóvá), melyek a növényzet fejlődésére nem oly károsak, mint a szíksó.

A terméketlen szíkes földet a bihari ember vak-szík, olykor kakas-szíknek nevezi és ezenkívül porszíknek, termőszíknek nevezi a porózusabb és szántatható szíkes területeket.

A szíkes agyagtalaj megmunkálása igen nehéz, mert száraz időben a föld esont-keménységű, úgy hogy az eke nem igen fogja; nedves időben pedig annyira átázik és összefolyik, hogy szántással nem lehet felporhanyítani.

A kizárólagos alluvialis térszímen a diluvialis agyagtalaj és a lösz számos helyen kibukkan, általában azonban a jelenlegi árterületeknél magasabb térszint foglal el és itt borít nagyobb területet. Biharban 100—120 méter között jön elő a lösz.

Ez, illetőleg a legnagyobb részben ebből képződött diluvialis agyag borítja a Király-erdő és a Rézhegység nyugati lejtője előtt elterülő magasabb terraszt, mely a Sebes-Körös és Fekete-Körös közén, a Nagyváradot Tenkével összekötő vonalon túl terjed, egész a két folyó árterületéig, a Rézhegység lábától pedig egészen a Berettyóig nyúlik, sőt szórványosan előjön azon túl is. A béli hegység nyugati lejtőin is feltalálhatjuk.

A ritkás lösz a magyar ember vályognak, sárga-földnek nevezi. Anyaga nem egyféle ásványporladék, hanem homok, agyag és mészkő keveréke. A keverék aránya szerint a vályogföld minősége változik, egyszer téglá-égetésre jobb, máskor kevésbé alkalmas. Általában Biharban a tégláégetők lösz területen vannak, bár sok helyen és Nagyvárad körül is nem kizárólag a diluvialis agyagot, hanem ennek az alluviummal való keverékét égetik ki téglának és általában gyenge téglát kapnak. A tiszta diluvialis agyagból már

erősebb téglát nyernek, a tiszta diluvialis agyagban azonban rendszerint kevés a homok és ennek mesterséges pótlása nélkül a téglá szárítása költséges és a téglá kiégetve könnyen megrepedezik. Részben a homok hiánya, részben a diluvialis agyag felesleges só- és mésztartalma okozza, hogy a bihari téglá nem versenyezhet a székes-főváros közelében, pliocén-korú agyagból égetett téglával. A legjobb téglá-agyagot még Élesd és Esküllő környékén találjuk, a hol jó téglát és eserepet készítenek. A lösz-talajt élesen jellemzik a szakadékos árkok, 1—2 méter mély vízmosások. Sok helyen, így a gyapju uradalomban, a felső talaj szintén diluvialis agyag és ezen az alluvialis képződményeknek csak annyi a nyoma, a mennyit a növényi tenyészet megváltoztatott.

A Berettyó felső völgyében helyenként előfordul a lösz.

A lösz keletkezésére vonatkozólag a geológusok ma már csaknem kivétel nélkül elfogadták Richthofen báró elméletét, hogy az igazi típusos lösz a levegőből lehulló porból származott.

A lösz-agyag felső talaja, az agyagos vályog, a legjobb talajnemek közé tartozik. Nem túlságosan kötött és nem is túlságosan laza, a vizet jól átbocsátja és nem könnyen zsugorodik össze. A búza a lösztalajon szépen díszlik és bő termést ad, bár nem oly aczélos, mint a szíkes vegyületű földek terméke.

A magasan fekvő vályog-talajt tekinthetjük az első kultur-földeknek; a honfoglalás után e földeket törték fel először és ezt a földet telkesítették.

A lösztalaj legnagyobb része ma is kert, szántóföld és olykor szőlő.

A lösztől meg kell különböztetnünk a tiszta diluvialis agyag-talajt, mely tömörebb, szívósabb, mint a laza lösz-talaj, a nedvességet nem szívja fel oly mohón, színe sárgás-vörös vagy egészen vörös, míg a lösz halvány sárga, vagy sárgás-szürke. Nagyváradnak azt a részét, melyen a pályaudvar, az olasz temető, a püspöki palota és kert fekszik, diluvialis agyag fedi.

Ezelőtt azt hitték, hogy a szíkes területek és a homok-fensíkok hazánknak kizárólagos különlegességei; ma már tudjuk, hogy mindenütt, hol a medencék vízlevezetése oly hiányos, mint az Alföldön, előjönnek a szíkes területek és nagyobb kiterjedésű szárazföldi medencékben nem hiányoznak a homok-fensíkok. Hazánkban három ily homok-fensík is van, ú. m. a Duna és Tisza közén a kecskeméti, az Alföld déli részén a deliblati, az Alföld északi részén a nyírségi.

Ez utóbbi homokos vidék választja el a Tisza felső medencéjét a Körösökkel is összefüggő középső medencétől és ez utóbbinak a domblánczolata nyúlik át Bihar-megyébe. A nyírségi homok keletkezésére elfogadhatjuk azt a véleményt, hogy a homok-fensík nem egyéb, mint a szárazzá vált diluvialis tengernek zátonya. Biharban a homokos régió az Adria fölötti 105 méter síkságig lenyúlik, az északi részeken azonban a 150 m. magasságot is eléri. Derecskétől Nagy-Létáig a homokos terület széle keletről nyugatra tart és a közbe eső községek, ú. m. Konyár, Hosszú-Pályi, Monostor-Pályi, Vértes északi fele homok. Nagy-Létától a homokrégió széle az Érral párhuzamosan észak-keleti irányba húzódik Álmosdon, Bagaméron és Ér-Semjénen keresztül.

A homokos területet északról déli irányba lejtő párhuzamos szűk völgyek és domblánczolatok jellemzik. A domblánczok magassága 10—25 méter, helyenként a völgyeket egészen körül fogják és katlanszerű mélyedéseket alkotnak. A homokon régeute sok volt a mocsár; most a mocsarak lecsapolása után is általában magasan áll a talajvíz.

A nyírségi homok az árterületek szélén televénnyel van keverve; a

nép ezt a könnyen munkálható, bőven termő, fekete földet fekete homoknak nevezi. Észak felé a homok mindinkább sivárabb, egyes hegyhátak és gerincek egészen koparak. A sivárabb homoktalajt erdővel ültetik be vagy legelőnek használják; a termő homokba rozst vetnek, vagy burgonyát ültetnek. A homoki rozst igen jó minőségű; a nép a homoki rozst kenyérlisztnak sokkal jobban szereti, mint a fekete földön termett rozst, vagy itt termett silányabb minőségű búzát.

Egyes, széljárásnak kitett homokdombok kvareztartalma a 75 %-ot is eléri. Hajdan e kopár helyeket úgyszólván semmire sem használták, ma pedig ezek a legkedvezőbbek a szőlő-ültetésre.

A hegyek lejtőit általában a nyirok borítja. Nyiroknak nevezi a nép a vöröses, rozsdafoltos kötött agyagot, mely már sokkal tömöttebb és szivósabb, mint a lösz-agyag. A nyirok már nem hordalékos talaj, hanem legnagyobb részben helyben képződik, a kőzetek elmállása következtében, bár a víz a nyirkot is sok helyen lesodorja és leviszi a völgyekbe is. A nyirok folytonosan képződik a jelenkorban is, de a bihari hegyek lejtőit borító nyirok legnagyobb részben még a harmadkorban és részben a diluviumban képződött. A harmadkorban keletkezett nyirok igen finom, homokmentes agyag, mely ha átázik, a vizet soká megtartja és nedves állapotban jól formálható, átmosódás következtében ez is átalakul és tömörségéből veszít. A termőréteg a helyben képződött ősi talajoknál már rendszerint jóval vékonyabb, mint a hordalékos talajnál. Sokszor a termőréteg szilárd kőzeten fekszik és így néha megtörténik, hogy az átázott agyagtalaj megcsúszik.

A bihari szőlőhegyeknek legnagyobb része diluvialis és harmadkorbeli nyirok, a talaj összetétele azonban igen különböző, a mit legjobban feltüntet az egyes hegyvidékek borának színe, tüze és zamata.

A boráról messze földön híres Érmellék talaja diluvialis eredetű; a nagyváradi Hegyközség talaja azonban, mint ezt a hegyvidék tárgyalásánál fel- emlíjtük, ennél régebb, fiatal, harmadkori (pontusi) eredetű. Az érmelléki hegyek talaja televényben szegény, földje kissé vastartalmú, vöröses agyag, mely legnagyobb részben világos-sárga homok-kövön fekszik.

Biharban a nyirok leginkább a vulkáni eredetű trachit és az üledékes képződésű pala elmállásából keletkezik.

A mint a hegyekhez közeledünk, mindig több és több kavicsra találunk. A kavics jelentékeny része jelenkori, főleg az, melyet a folyó ágyában hőmpolyget tova, de ezenfelül találunk diluvialis eredetű kavicsot is, s ez Nagyváradtól északnyugatra, a bihar-püspöki vasúti állomás mellett fekszik.

A kavicsot vékony alluvialis réteg borítja, mely helyenként csak 0.75—2.00 méter vastag, ezen alul pedig kavics és homok egyenletes keveréke fekszik. A kavics nagysága köles-szemtől ököl nagyságú darabokig változik, legtöbb benne a dió- és tyúktojás nagyságú.

Diluvialis kavicsot találunk Nagyvárad belsősege alatt és a Nagyvárad mellett fekvő n. n. Komandáns-réten. A Körösök, sőt a Berettyó felső völgyében is előfordul a diluvialis kavics. A margitta—szilágy-somlyói vasút építéskor Széplak és Széltalló körül kavicsbányát nyitottak. A hegyek között találunk löfej-nagyságú kavicsot is, ez részint diluvialis, részint harmadkorbeli, a szerint, a mint fiatalabb vagy idősebb kőzetekből keletkezett, és a mint fiatalabb vagy idősebb rétegek takarják el; ezekről a hegyvidék tárgyalásánál emlékezünk meg. A bihar-püspöki bányakavicsot használják utak, vasúti pályatestek kavicsolására és beton építkezésekhez is, úgy hogy itt a földnek sokkal nagyobb az ára, mint a síkságon az első minőségű termő talajnak.

Nyirok.

Diluvialis
kavics.

A bihari síkság legmélyebb területéről kiindulva, elértünk a hegyekig. Ezeknek geológiai alkotása sokkal bonyolultabb. Ezért, hogy az ismétléseket elkerüljük és az átalakulásokat áttekinthessük, a sorrendet megváltoztatjuk, a geológiai középkort és az ókort átugorva, a geológiai őskorral kezdjük és a természetes fejlődés és egymásra következés sorrendjében soroljuk fel a kőzeteket, megnevezvén előfordulási helyeiket. Külön soroljuk elő az üledékes és külön az eruptív kőzeteket, a neptuni és vulkáni erők termékeit.

A Bihar-hegység legrégebb üledékes kőzetei az ős kristályos palák, az agyag esillám-palák, a lemezesen elváló agyag-palák vagyis fillitek.

Ezekben a kőzetekben a szerves életnek nyomát sem találjuk.

A Bihar-hegységben három hatalmas palasáncz emelkedik ki, az egyik

Legrégibb üledékes kőzetek. A geológiai őskorból származó kristályos palák.

RÉSZLET A VIDAPATAK MENTÉRŐL.

Bihar, Aranyos-Torda és Arad vármegyék határán, a Fekete-Körösbe ömlő pojánai patak és az erdélyi Kis- és Nagy-Aranyos-forrás vidékén. — Itt Nagy-

Bihar ormát (a Cucurbeta csúcsot) 1849 méter magasságban pala födi. — A második palasáncz Bihar és Kolozs vármegyék határán, a Dragán balpartján vonul a Sebes-Körösig. Ez a hatalmas sáncz helyenként a Dragán jobbpartjára is áthúzódik és 27—28 kilométer hosszú és 2 kilométer széles. Ez utóbbi palasáncz szakadatlan összefüggésben van a Rézhegység csillámpala vonulatával. Ez a harmadik palasáncz a legnagyobb kiterjedésű, mintegy 50 kilométer hosszú és 4—10 kilométer széles. — A Bihar- és Szilágy-megye határán végig húzódó Rézhegység legnagyobb részben palából áll, a hegygerincz és a csúcsok magassága azonban jóval kisebb, mint az előbb megnevezett pala-vonulatokban.

A lemezesen elváló agyagpala vagyis a fillit, a bihari hegységekben többféle módosulatban jön elő; ú. m. selyemfényű síma, kékes-szürke, hamvas fakó és fekete rétegekben. A fillithez némely helyen apró földpát és grafit-pala is vegyül. A fillitből sok helyt fehér kvareztömbök válnak ki, melyet a nép békasónak nevez. Ezeket a fehér kvareztömböket dolgozzák fel a fekete-erdői üveghutában.

A csillámos paláknak közvetlen takarói a sajátos vörös-zöld és fakó szürke színű agyagpalák és ezekkel párosult felzít-porfirok, kvarez-porfirok és kvarezit homok-kövek.

Agyagpalák és kvarezit homokkövek a geológiai őskorból (Paleozoi kőzetek).

A felzit-porfirokról s kvarez-porfirokról, mint eruptiv kőzetekről, a vulkanikus kőzetek között emlékezünk meg bővebben. A Kodru-Mómaiban, továbbá Vaskolhon és Rézbányán előforduló agyagpalák és kvarezit homokkövekről, mint üledékes kőzetekről itt megemlítjük, hogy ezeket Peters a geológiai ó-kor (paléozoi korszak) carbon szisztémájába sorozta, újabban azonban valamivel feljebb a diasz vagy permi szisztémába sorozzák.

A diasz korszakbeli kőzetek rendkívül nagy felületet borítanak a béli hegyekben vagyis Kodru-Mómaiban, valamint Rézbánya vidékén, hol a hegység nagyobb része vörös palából és homokkőből áll. A Kodru-Móma hegyesúcsait, gerinceit, sőt a Fekete-Körösre néző keleti oldalait is diaszkorbéli kőzetek fedik és itt 400—1100 méterig úgyszólván az egész térszint uralják. A Fekete-Körös jobbpartján Rézbányától Petrószon keresztül csaknem Meziádig húzódnak az alsó diaszkorú kőzetek. A petrószói Körös és a Meleg-Szamos forrásvidékét beborító fiatalabb triasz-korú meszek és hasonló korú kőzetek alól, csaknem köröskörül kibukkannak a diasz felső emeletébe sorozott agyagpalák, kvarez homok-kövek és az ezekkel párosult kőzetek.

A Fekete-Körös forrásvidékén általában a kvarezit homokkő alkotja a vízrekesztő réteget. A mész repedésein beszívárog a víz, de a homokkővön nem bír áthatolni és csakhamar tekintélyes magasságban, mint szikla forrás újra napfényre kerül. Schmidl azt írja, hogy ha a Fekete-Körös eredő patakának barlangjába be lehetne hatolni, benne épp úgy meg lehetne találni a vízrekesztő homokkövet, mint ő azt a krajnai Kreutzberg barlangban megtalálta.

A Kodru-Mómaiban a hegység gerince és a hegység legmagasabb csúcsai, homokkőből vannak felépítve. Itt helyenként a homokkő-réteg magassága 300 méter. A Királyhágón Bucsa és Rév környékén a esillámpalákon vörös homokkő fekszik. Vaskolh körül a esillámos szürke, palásan hasadó homokkövek helyenként kvarez-tömb zárványokat tartalmaznak. A esillámos palás szerkezetű, finomabb szemű homokkő külsőleg igen közel áll a esillámpalához és vele többször össze is tévesztik. A vastagpados konglomerátos, verucano-szerű, igen szilárd kvarezit homokkövek jól fel vannak tárva Sust és Brilheny, továbbá Venter és Rogoz között. Úgy ezek, mint a Belényes-Szent-Miklós, különösen pedig a Sóllyomnál feltárt kvarezit homokkövek jó építő anyagul kínálkoznak. Vízben jól tartanak és fagyállóak. Sóllyomi kőből építették a belényesi vasút összes hídfeleit és átvezetéseit és a két nagyváradi sebes-körösi vashíd ellenfalának belső tömegét.

A felsorolt kőzeteknél fiatalabbak a geológiai középkor triasz és jura periodusaiból származó mészkövek és dolomitok, melyek a Bihar-hegység nyugati lejtőinek tekintélyes részeit foglalják el, és melyek nemesak geológiailag, de tájképileg is legszebb részei a hegységnek. Primies következtetése szerint valaha a Sebes-Körös és Fekete-Körös közét, sőt valószínűleg az egész Bihar-hegységet mészlepel borította és a meglévő mész tulajdonképen csak szétroncsolt alkatrésze a hajdan összefüggő mésztakarónak.

A mészképződvények leghatásosabb csoportjait a Fekete-Körös forrásvidékén találjuk. A petrószói völgyben a fenyvesek sötétjéből kiemelkedő fehér mész-sziklák, különösen a Lófő bérez, a rézbányai, még inkább a Batrina-esúcs környékén kiemelkedő váromladékszerű, bizarr alkotású mészszirtek, messziről magukra vonják a szemlélő figyelmét. A rézbányai esodás szépségű sziklakapu, az ú. n. Portále, kristályos mészből épült fel, úgyszólván mészből vagy szemcsés kalezitből alakultak a legnagyobbyszerű barlangok, melyek közül a meziádit itt külön fölemlítjük.

Geológiai
középkor
(Mezozoi aera)
kőzetei. Triasz-
és jura-mész.

BIHARVÁRMEGYE GEOLOGIAI TÉRKÉPE.

Lépték.
1 : 600,000

Jelmagyarázat:

Üledékes kőzetek

 Alluvium

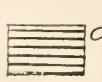
 Diluvium

 Pliocén

 Móocén

 Kréta

 Felső Jura
(Malm.)

 Alsó Jura
(Liasz.)

 Triász

 Felső Perm

 Alsó Perm

 Kristályos palák

Tömeges kőzetek

 Trachit

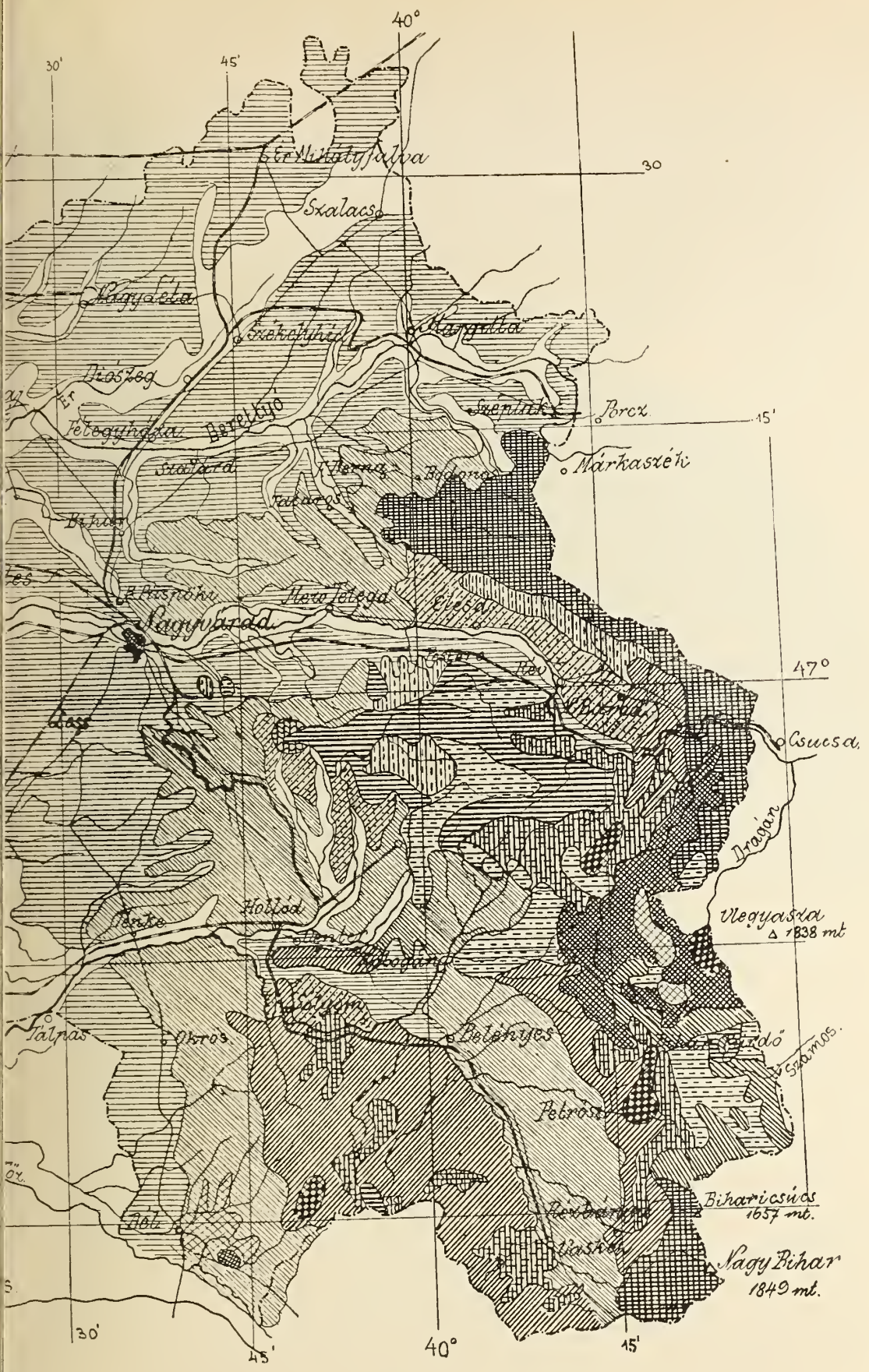
 Trachit tufa.

 Metafir

 Porfir

 Gránit

40°

30'

45'

Pétervárd

30

Szalacs

Nagyapáca

Szakátszentkirály

Magyallás

Dioszeg

Szentlélek

Porcx

Petőgyörgyfalva

Berekújo

Szafára

Mórca

Bábolna

Márkasiéki

Bábolna

Takacs

Nagyvárad

Nova Telega

Székely

47°

Asúcsa

Dragon

Tétele

Hollad

Vegyasda

△ 1838 mt

Árkád

Belényes

Szardó

524 m OS.

Ókrós

Petrősi

Biharcsúcs

1657 mt.

Tálas

Pendrő

Nagy Bihar

1849 mt.

30'

45'

40°

15'

E barlang nagyszerű kapubejárásának messze földön hiába keresnénk párját. A szírtes mészkövek előfordulnak a Sebes-Körös mellékén és forrásvidékén is és itt szintén rendkívül szeszélyes alkotású alakzatokkal tűnnek fel. A ponori Csetátye, újabban Colosseumnak nevezett, várszerű hatalmas alkotás, egyetlen a maga nemében.

Restyirata, Kaluger, Vaskoh és Briheny között a mész a hegységnek mintegy 100 négyszög kilométernyi területét borítja. A mész kőületekben és szerves maradványokban rendkívül szegény. Peters a vaskoh-kimpí mész-complexust a jura-korszakba sorozta, Lóczy, utána Böckh és Pethő bebizonyították, hogy a mésztömeg jelentékeny része ennél régebb és határozottan triasz-korú.

A Kodru-Momában, a mész alsó rétegei vastag, pados, sötét, dolomitból, szénsavas mészből és szénsavas magnéziából állanak, ezekre szürkés, majd czukorszerű dolomitok következnek. — A vízbarázdák, víznyelő katlanok, barlangok, ravasz-lyukak többszörösen szétszaggatják a mészrétegeket.

Vaskohi márvány.

Vaskoh, Kimp, Kollet, Szohodol és Kaluger határában a sötétebb szürke dolomitokra vöröstarka, igen szép márvány-mészkövek fekszenek. A márvány színgazdagsága rendkívül hatásos. A régebbi feltárásokból következő, összefüggő nagy márványtömbök kiaknázására nem sok remény volt, az újabb feltárások több sikerrel kecsegtetnek és valószínűvé teszik, hogy a talaj szaggatottsága mellett is sikerül nagyobb és ép márványtömböket kiaknázni. Az első próba meg is történt; az új országház előcsarnokában ott pompázik a vaskohi márvány is. Fentebb említettük, hogy a rézbányai Portále, a meziadi barlang, szemesés kalezitből alakult.

Ha a kristályos szénsavas meszet kivétel nélkül márványnak nevezzük, úgy a petrószli hegyekben előforduló szemesés-mész is márvány és pedig színre nézve gyönyörű ragyogó fehér márvány. Sajnos azonban, hogy ez a gyönyörű kőzet legnagyobb részben nagy szemű kristályokból áll és a levegőn hamar porlik. Elvértve azonban Rézbányán és Sonkolyoson apró szemeséjű, tömör, hófehér kristályos mészre is akadtak, mely a legjobb márványnyal vetekszik és az idő viszontagságaival is daczol.

Jura és kréta mész.

A Királyerdő hegycsoport nyugati részének főzömét már nem triaszkoru, hanem az ennél fiatalabb jura és még ennél is fiatalabb kréta korszak képződményei alkotják; legnagyobb részben mészkövek, mész homok-kövek és kvareztos kőtő anyagú kvarezcöglomeratok.

Az e rétegekben előforduló, ú. n. requiemiai mészkövek nyugat felé messze eltartanak és jelentékeny területen kibukkannak. Így a Sebes-Körös balpartján Rikosdtól Kőaljáig vonuló meredek lejtő ilyen mészkövekből áll, úgyszintén Nagyváradtól délkeletre a Püspökfürdő közelében Hájó és Betfia között kiemelkedő Sólomhegy is.

A Püspök és Félixfürdői ártézi kútak.

A Püspökfürdőben a mészkövet az ártézi kút fúrója 11 méternél érte el, a Félixfürdőben a 42·8 méternél; de alig haladt az utóbbi helyen a fúró a mészkőben 5 méternyit, midőn egy sziklarepedésre talált, melyből 1885. december 4-én nagy erővel tört elő a meleg víz.

A Püspökfürdőben ugyancsak Zsigmondy 1886-ban és 1887-ben 101·8 méterig fúrt le, 11 métertől kezdve folytonosan mészkőben dolgozott, a mészkő mind tömörebb és színére mind fehérebb lett, de vízre nem talált és ezért a munkát abba hagyta.

A Püspökfürdőt maig is a természetes melegforrások táplálják, melyek már valószínűleg a harmadkor végén megvoltak és talán a trachyt-erupciókkal egykorúak. Úgy látszik, hogy a Püspök- és Félixfürdő közös víz-

medenczéből kapja vizét, és hogy a félifixfürdői fúrásnál a szerenesés véletlen közbejársása következtében az artézi kút fúrója a meleg víz fő kitörési esatornáját találta el, a mit igazol az a körülmény is, hogy a félifixfürdői kút fúrása után a Püspökfürdő víze némileg esökkent. — Hogy a víz a Félifixfürdőben nagyobb erővel szökik fel, az természetes, mert a félifixfürdői kút szája alacsonyabban, állítólag 6·00 méterrel mélyebben fekszik, mint a püspökfürdői források szintje.

A félifixfürdői víz hőfoka a fúrás után 49° Celsiusig emelkedett; a vízmennyiség 1885. december 10-én 24 óránként 17000 köbmétert tett. A

A BIHAR-KAPU (PORTÁLE.)

félifixfürdői csekély mélységű artézi kút több vizet ad, mint a legnagyobb vízmennyiséget adó párisi Passy és margitszigeti artézi kutak.

Ha víze nem volna oly meleg, elegendő lenne Nagyvárad összes lakosainak ivó- és házi szükségleteire.

A Püspökfürdő hévvízi növénye, a *Nymphaea thermalis* a harmadkorban (az oligocénben) Európában mindenütt otthonos volt. Staub szerint ez nem újabban bevándorolt növény, mert a Püspökfürdő meleg víze oly egyenletes hőmérsékletet biztosított, hogy ebben a *Nymphaea thermalis* a jégkorszak zordabb éghajlata alatt is fenttarthatta magát.

Az élesdi, valamint a dobrest-szitányi mészkő kiégetve igen jó kövér meszet ad, a betfiaai mészkő kiégetve igen tiszta és szép fehér meszet ad, azért nagy a kelendőse; a belényes-ujlaki mészkő már soványabb, mint a két előbbi és a hidraulikus mészkőhöz közeledik. Ezeket kívül Biharban igen sok helyen égetnek meszet, annyiival is inkább, mert a hegyek között bőven van mészkő és fa.

Mész-égetők.

Tűzálló agyagok.

A jura-korszakhoz tartoznak a révi és sonkolyosi beeses tűzálló agyagok, melyek a legjobb angol és belga agyagokkal versenyeznek. A tűzálló agyag kiégetve többő-kevésbbé fehér és a vékonyra sajtolt s kiégetett lemezek tűzben nem repedeznek meg, ugyanezért a révi és sonkolyosi agyagból készült kályhákat belől nem kell bélelni (kítapasztani.) — Ebből az anyagból készített jó szerkezetű cserépkályháknak megvan az a jó tulajdonságuk, hogy hamar fölmelegesznek és jól melegítenek. Kiváló jó tűzálló agyag van Rézbányán, ez kiégetve fehér. Kályha- és fazekas-iparhoz alkalmas agyagot a megyében több helyen találunk, különösen a fentebb megnevezett helyek szomszédságában, továbbá Alsó- és Felső-Kimpányon, Szegyetelen és Szászfalván. Esküllőn tűzálló téglát is készítenek. Jobb minőségű porcellán vagy kőedény gyártására alkalmas agyagok általában földpátos kőzetek, grauit, trachit elmállásából keletkeznek. Porcellánföldet találtak Robogánybáun.

A felső kréta
csiszternához
tartozó kőzetek.

Az alsó krétabeli requieniai mész szomszédságában, főleg a Rézhegység délkeleti oldalán, fiatalabb kőzeteket találunk, így kárpáti homokkővet és oly kőzeteket, melyeket a bennök foglalt kőületek, főként korallok alapján, a felső kréta gosani emeletébe soroznak. Lóczy Lajos abból a jelenségből, hogy a felső kréta gosani rétegeinél idősebb kárpáti homokkő szerfölött gyűrött és zavart, míg ellenben a gosani rétegek fekvése szabályos és csaknem vízszintes, azt következteti, hogy a legutóbbi nagyobb szerű rétegzavarás és tömegelmozdulás az ifjabb gosani rétegek lerakódása előtt ment végbe.

A felső krétakori mészkövek és homokkövek a Rézhegység déli oldalán Nagy-Báródtól Élesdig húzódnak mintegy 1000–1200 méter szélességben. Primics a Jád és Dragán vízválasztóján és a Vlegyásza déli lábánál mutatott ki gosani rétegeket, az utóbbi helyen azonban a harmadkori trachit-kítőrések a gosani rétegek fekvését is megzavarták. Felső kréta-korú kőzet fordul elő a Királyerdőben is a régebbi kréta- és jura-kőzeteknek csaknem közepén. Kőületekben gazdag felső kréta-korú kőzeteket találunk Rossia község határában.

Nagy-báródi
széntelep.

A felső kréta (Gosau emelet) rétegek között Nagy-Báródnál palaágyon jó minőségű kőszén fekszik. A kőszén a hatvanas és hetvenes években feltárták, de a szénrétegek kiaknázását abbahagyták. A harmadkor végén a mélységből feltóduló trachit ugyanis a szénrétegeket összegyűrte, több helyen foszlányokra tépte. — Mult 1900. évben fúrásokkal igyekeztek a szénrétegek fekvését meghatározni. — Az év végén két helyen kőszénre akadtak, és pedig az egyik helyen 63 méter, a másik helyen 105 méter mélységben. A két fúróluk távolsága egymástól mintegy 200 méter volt. A széntelep vastagsága 63 méter mélységben 1.5 méter, 105 méter mélységben pedig 3.00 méter volt.

A szén kagylós törésű, jó minőségű, állítólag kokszolható is. Tiszta széntartalma 76 /_o; az elégségnél 6600 caloriát fejt ki. — Csak sajnálni lehetne, ha a nagyobb területre kiterjesztett kutatások a széntelep gazdagságát és az olesó kiaknázás lehetőségét nem igazolnák. Egy gazdag, jó minőségű kőszén-telep Nagyvárad közelében valóságos kincsésbánya lenne.

Geológiai jelen-
kor. Harmad-
kori üledékes
kőzetek.

Bihar-megyében az idősebb harmadkorból, vagyis az eocén és oligocén korszakból üledékes kőzetet alig találunk. A mily gazdag Erdély és Máramaros harmadkori üledékes kőzetekben és főként sóban, oly szegény ezekben Bihar-megye. Biharban a harmadkort a vulkáni trachit-kőzetek képviselik és csak ha a harmadkor közepét elhagyjuk, találunk üledékes kőzetekre.

Az oligocént követő miocén korszak homok, homokkő, agyag, márga

és mészkő conglomerátjait találjuk a Fekete-Körös, Hollód és Rossia patakainak forrásvidékén, illetőleg az elhez csatlakozó domboldalakon. A Sebes-Körös jobbpartján Báród és Örvénd között, továbbá a Fekete-Körös mellett Belényes-Ujlakon, nemkülönbén a Király-erdőnek Nagyvárad felé tekintő domboldalain a miocén korszakban rakódtak le a kőzetek.

E kőzetek közül ipari szempontból legérdekesebb a cerithium-mészkő, vagy a nép nyelvén a esiga-mészkő.

Cerithium-
mészkő.

E mészkő már sokkal lazább és likacsosabb, mint a geológiai középkorból eredő mészkövek. A cerithium-mészkő általában nemcsak könnyen faragható, hanem a bányából kikerülő nyers állapotában fűrészelhető is. Jó tulajdonsága, hogy a levegő behatása alatt megkeményedik és az idő viszonyosságainak ellenáll s ezért a cerithium-mészkövet építkezési célokra igen szívesen használják. A belényes-ujlaki cerithium-mészkő azonban még eddig nem tudott piacot hódítani és még Bihar-megyéből sem tudta kiszorítani a lágyabb, könnyebb és likacsosabb bodrog-keresztúri követ, mely utóbbi különben nem is cerithium-mészkő, hanem riolit-tufa, borsó- és mogyorónyi lágy tajtkő-zárványokkal. A bihari cerithium-mészkővel szemben a bodrog-keresztúri követ, mely utóbbi különben nem is cerithium-mészkő, hanem riolit-tufa, borsó- és mogyorónyi lágy tajtkő-zárványokkal. A bihari cerithium-mészkővel szemben a bodrog-keresztúri követ, mely utóbbi különben nem is cerithium-mészkő, hanem riolit-tufa, borsó- és mogyorónyi lágy tajtkő-zárványokkal. A bihari cerithium-mészkővel szemben a bodrog-keresztúri követ, mely utóbbi különben nem is cerithium-mészkő, hanem riolit-tufa, borsó- és mogyorónyi lágy tajtkő-zárványokkal. A bihari cerithium-mészkővel szemben a bodrog-keresztúri követ, mely utóbbi különben nem is cerithium-mészkő, hanem riolit-tufa, borsó- és mogyorónyi lágy tajtkő-zárványokkal. A bihari cerithium-mészkővel szemben a bodrog-keresztúri követ, mely utóbbi különben nem is cerithium-mészkő, hanem riolit-tufa, borsó- és mogyorónyi lágy tajtkő-zárványokkal.

A geológiai harmadkor legfiatalabb korszakát pliocénnek nevezik. E korszakból főleg az alsó pliocén, vagyis a pontusi emelet kőzetei vannak gazdagon képviselve. A miocén korszak tengere még határozottan sós vizű volt, a középső pliocén levantei tengere határozottan édesvizű, a kettő között a pontusi félig sós vizű tenger alkotta az átmenetet.

Pontusi rétegek.

Pontusi kőzetek töltik ki a Kodru-Móma és a Gyalu-Máre között fekvő hegynyeret. Ebből Pethő Gyula azt következtette, hogy a pliocént megelőző miocén korszak fekete-körösi tengeröble itt összeért a fehér-körösi tengeröbellel.

Pontusi rétegek töltik ki a Fekete-Körös felső (belényes-vaskohi) völgyét és itt-ott a hegyek lábát is eltakarják. A pontusi lerakódásokban agyag, kavics és homok rétegesen váltakozik egymással. A kavics a hegyek lábánál rendkívül nagy, Felső-Verzár és Rézbánya között a kavics a löfej és borjúfej nagyságát is meghaladja. Belényes és Budurásza között a 9—11 kilométer átmérőjű dombos alakzat, óriási törmelék-kúp, pontusi anyagokból áll. A pontusi rétegek a Kodru-Móma és a Király-hegység nyugati lejtőin, Bértől Ökrösön át Kardóig húzódva, igen széles övet foglalnak el.

A pontusi rétegeket Ökrös, Olesa, Kalácsa és Karaszó között sajátos víztelenség jellemzi. Még kút is igen kevés van, a meglévőkben pedig ritkán van elegendő víz, úgy hogy a lakosok ezisztárnákba fogják fel a vizet.

A Nagyváradtól északkeletre fekvő Hegyközségnek talaja pontusi eredetű. A hegy oldalában sűrűn látni a világos színű pontusi agyagot és agyagos homokot, az agyag mellett meszes márgákat és helyenként szilárd homokkővet találunk. Itt-ott tiszta, úgynevezett bányahomok fordul elő, melyet építkezéshez szintén felhasználhatunk, bár vakolathoz nem elég éles. A bihari püspöki házóhoz közeledve láthatjuk, hogy a pontusi rétegekre vörös-barna diluvialis agyag van települve. Ezt az agyagot egyébként a Hegyközségben a pontusi rétegek fölött igen sok helyen feltalálhatjuk.

A Fekete-Körös völgyében a pontusi rétegek alatt elszórtan lignit

Aszfalt- és
lignittelepek.

és megkövesedett fatörzsekre találtak. Ezek itt csak érdekes rendkívüliségek; sokkal több figyelmet érdemelnek a Lunkaszprie és Kardó határában előforduló lignit-telepek. Leggazdagabbak azonban lignitben (fiatal képződésű barnaszénben) és aszfaltban a Rézhegység nyugati homlokán elterülő pontusi rétegek, úgy hogy a Czigányfalva, Tataros, Derna és Bodonos között fekvő alacsony hegységet Aszfalt-hegyeknek nevezték el.

Tataros, Felső-Derna és Bodonos mellett a congeria-tartalmú pontusi homokrétegek helyenként 18 méter vastagságban telítve vannak aszfalttal.

Felső-Dernán több méter vastagságú tiszta aszfalt is fordult elő, azonban az aszfaltot rendszeren a homokban felivódva találják. Előfordulásának e módja

A KANKÁN-VÍZESÉS BIHAR-FÜREDNÉL.

szerencsésnek mondható, a mennyiben az aszfalt a homokból könnyen kiválasztható, míg ellenben a bituminált mészkőben foglalt 6—8% aszfalt kiválasztása nem gazdaságos és így az aszfaltért el kell szállítani a mindenütt található mészkövet is. A bituminált mészkő, különösen a val de traversi természetes aszfalt, annyiban múlja felül a dernai aszfaltot, hogy ebben a mézsrészecekek vulkáni hő és nyomás alatt egyesültek a földi szurokkal és minden egyes mézsrészeceket szurokréteg vesz körül. A val de traversi bituminált mészkőből aszfalt-comprimé (erősebb és koesi-útnak megfelelő burkolat) készíthető; a dernai aszfaltból ez idő szerint aszfalt-comprimé még nem készíthető, de a technika előrehaladása után valószínűleg a dernai aszfalt a természetes aszfalttal minden tekintetben versenyezni fog.

A tatarosi és a dernai aszfalt mesterséges úton mészkőporral keverve adja a magyar aszfalt-masztixot. Ebből készül az öntött aszfalt (aszfalt-coulé), melyből a járdákat állítják elő, továbbá a tapszirt aszfalt (15—20 cm. vastag zúzott mészkőrétegen 2 cm. aszfaltréteg), végül az aszfalt-makadám. (15 cm. vastag beton alapon apró trachit-kövecekekkel kevert 3—5 cm. vastag aszfalt), mely koesi-útnak is megfelel.

Tataros aszfalt-homokja Tataros községtől északkeletre a Czigánypatak völgyének elején kezdődik és északkeleti irányban húzódik. Megszakad ott,

hol a csillámpala a felszínre bukkan és újra előjő, hol a palát pontnisi rétegek fedik, így Felső-Derna és Bodonos határában. Felső-Dernán és Tataroson az aszfalt-tartalmú homok a felszínhez közel, 3—18 méter vastagságban fordul elő, több helyen az egyes aszfaltrétegek egymás fölött fekszenek és egymástól 2—4 méter agyagrétegekkel vannak elválasztva. Alól rendszeren csillámpala van, e fölött kékes-szürke tűzálló agyag, melyen lignit-telepek fekszenek, ezeket újra szürke agyag borítja és rendszeren e fölött van az aszfalt, melyet hol vékonyabb, hol vastagabb diluvialis agyag főd be.

Az aszfaltrétegekben vezérkagyló a congeria, melyet a Balaton vidékén a nép keeskekörömmek nevezett el; ezenkívül azonban Dernán, nagyobb folton osztriga kagylót, Tataroson tengeri emlős-állatra emlékeztető csonttöredéket találtak. Általánosságban azt tartják, hogy az aszfalt, illetőleg bitumen nem egyéb, mint állati maradványok szétbomlási terméke; a dernai és tatarosi aszfaltot illetőleg dr. Tóth Mihálynak más a véleménye; ő nyanyis erről azt tartja, hogy az aszfalt itt a barnaszén destillációja útján állott elő és ehhez az állatvilág alárendelt mennyiségben járulhatott. A dernai és tatarosi aszfalt jóságának híre már régóta messze földön elterjedt, a Középes, Baromlak és főleg Bodonos határában levő barnaszén telepek kiaknázása azonban csak újabban foglalkoztatja az érdeklődőket. Bodonos határában hozzá is fogtak a lignit-telepek kiaknázásához, e célból részvénytársaság is alakult és ez tervbe vette, hogy az ott termelt szenet helyben használja fel, illetőleg elektromos erőt termel és ezt Debreczenbe és esetleg Nagyváradra bevezeti és e helyeken értékesíti. —

A jelenben működő vulkánokat leginkább tengerek közelében találjuk és így ha kétségtelen bizonyosságaink nem volnának, aligha hinnők el, hogy hazánkban és Bihar-megyében is voltak vulkánok. Igaz, hogy ez régen, a szoros értelemben vett történeti idők előtt volt, a mikor még a harmadkornak tengere a bihari hegyek lábát mosta. A vulkánok működése legerőteljesebb volt a harmadkor közepén, az oligocén és miocén periódusban, a trachitközetek kitörésének idején, de ezt megelőzőleg is működtek a vulkáni erők.

A legrégebbi eruptív kőzetek, ú. m. a granit, gnajsz, diorit, Biharban jelentékeny hegyeket nem alkotnak, de helyenként a felszínre bukkannak.

A vulkánok működése Biharban a harmadkor közepén érte el tetőpontját; Bihar hatalmas trachit hegységei e korszakban törtek elő. E korból származó vulkanikus kőzetek legidősebbje a kvarcz-porfir, ezt követik a savasabb káliföldpátot tartalmazó trachitok vagy riolitok, ez után jönnek a kavasavban szegényebb nátrium vagy nátrium-kalcium földpátot tartalmazó trachitok, vagy andezitek és végül a sort bezárják a bázisos anortit földpátot tartalmazó trachitok. — Hazánk, de különösen a bihar-vlegyászi hegység klasszikus hazája a trachitoknak.

A trachit-hegység északon Kis-Sebesnél Erdélyben kezdődik, hol a trachit vonulata a Sebes-Körösön is átlép, innen a trachit a Dragán- és Sebes-patak között északról déli irányban húzódik. A vlegyászi hegység gerince és legmagasabb ormai (Vlegyásza, Vurvurásza, Munesel, Botyásza) trachitból vannak felépítve; hajdan valószínűleg mind megannyi trachitkráterek voltak. A Jád forrásának környékén a trachit-hegység két ágra szakad, az egyik a Jád és a Dragán között borítja el, a másik Fontina-Galbina és a Boicza hegyeken át a Jád balpartjára vonul.

A trachit-kőzet hatalmas kitörése szakította szét a Bihar-hegység nyugati lejtőit borító középkori triasz és jura mész-rétegeit. A petrószi mész-

Vulkáni erők
működése,
eruptív kőze-
tek.

Trachit.

hegyeket, a Galbina és Batrina festői szép mész-szikláit a Király-erdő mész-szírtjeitől ez a hatalmas trachitbánya választja el.

Rendkívül érdekes Bihar-Füred fekvése, mely a vulkanikus erők tombolása közepett, mint egy esendes sziget, épségben fennállott. Az erupezió itt a mész-szírtet karéjban kihalván, jó magasra felemelte, de szét nem roncsoolta. Bihar-Füred az ő triasz-mész- és triasz-homokkővével katlanban fekszik, köröskörül trachitbátyák védik. Primies a Vlegyásza trachitos közétének vonulatában egy dáczit és andezit csoportot különböztet meg. Az andezit vonulat viszonylag csekély kiterjedésű, a dáczit nagy területet borít el.

A Kis-Sebesnél tört trachit kis-sebesi granit név alatt szerepel a forgalomban, tulajdonképen azonban nem granit, hanem kvarcz-porfir, helyesebben kvarcz-andezit, vagy dáczit. Szabó József csaknem egész emberöltőn át tanulmányozta e trachitokat, neki köszönhetjük, hogy az eruptív kőzetek és főleg a trachitok között a határ szigorúan meg van vonva.

A trachit ép úgy, mint a granit, földpát-, csillám- és olykor kvarczból áll; de ezeken kívül színes ásványokat, u. m. amfibolt, augitot és hipersztént foglal magában, rendszeren nem együtt mind a három ásványt, hanem bizonyos csoportosításban.

Ez a kő alkotja a bihar-vlegyásza hegység legnagyobb tömegét. Ezt a követ használják az államvasútak építésénél, úgy koczaköveknek, mint zúzott állapotban kavicsnak. A koczakövet egyébiránt úgy Budapest, Nagyvárad, mint az alföldi és erdélyi városok is használják. Budapesten 1890. és 1891-ben a kőbányai útát szakaszonként kis-sebesi dáczittal és mauthauseni granittal burkolták.

A dáczítot államvasúti és közúti hidak, átereszek építésénél és más építkezéseknél is használják több mint két évtized óta.

A bihari hatalmas trachit-hegyekben még megfelelő közlekedés nincs és így a szomszéd Kolozs-megyében fekvő kis-sebesi bánya látja el az egész országot dáczittal. — Az itt levő hatalmas feltárásokból láthatjuk, hogy a dáczitból nemesak kisebb koczakőnek való darabokat, hanem tömör és úgyszólván teljesen összefüggő nagy tömböket is fejthetnek. Az ott elért sikerek azzal biztatnak, hogy a közlekedési eszközök fejlesztésével a bihari hegyek trachitja is értékesíthető lesz.

Trachit-tufa.

A bihari hegyek trachitja fagyálló, igen szívós és szilárd. Ha a fémcsengésű kemény kőzetet látjuk, alig hihetjük el, hogy hajdan ez hevenyifolyó láva volt és lassú kihüléssel ebből merevedett meg.

A vulkánok és főleg az újabbkori vulkánok nemesak lávát ontottak magukból, hanem füstöt, vízgőzt és nagy mennyiségű finom port röpitettek a magasba s gyakran egyes megolvadt kőzetdarabot is kilöktek. A kőzetdarabok rendszeren a hegy lábához estek vissza, a port azonban gyakran messzebbre is elhordta a szél. A lehullott porból alakult a trachittal egyidős törmelékeny kőzet, a tufa. — Feltűnő jelenség mindenestre az, hogy Biharban kevés helyen találunk trachit-tufára, míg a Fehér-Körös völgyén a trachit-tufa a hegységeket úgyszólván a gerincek magasságáig elborította. — Biharban Bél körül és Bihar-Füredtől északra vannak nagyobb trachit-tufa foltok. A tufában levő vulkáni kőzeteket illetőleg, magát a vulkáni hamut rapillinek nevezik, a nagyobb kőzetdarabokat azonban vulkáni bombáknak is hívják; — ily kőzetek sem fordulnak elő nagy számmal.

Vulkanikus kőzetek, ezek alakváltoztató hatása és üveges módosulatai.

A legrégebbi eruptív kőzeteknek, mint a granit, gnájsz és diorit, diabáz, általában nincsen tufája. Ezek nem alkottak krátereket, hanem úgyszólván rögtönösen nyomultak a kőzetek hasadékai közé, sok helyen a felszínre sem törtek, hanem csak felemelték a felettük levő kőzeteket.

Úgy látszik, hogy a trachit kitérészei Bihar északi részén ilyformán mentek végbe; ugyanis a Királyhágón, továbbá a Rézhegység nyugati homlokán (Sástelek környékén) több helyen a pala-takaró alatt trachitra bukkanunk.

A vulkanikus kitérészek sajátosságos átváltoztató hatással voltak a kőzetekre; így a tüzes lávával érintkező kvarezit homok-kövek valóságos megömlöttek és üveges törésűek, a palák leveles gnájszos alakot öltöttek, úgyszintén a triasz és jura mészkövek is elváltoztak, a hol kitérésbeli kőzetekkel érintkeztek, vagy azok közelébe jutottak.

Az orthoklasz-trachit üvegmenű módosulatát, az obszidiánt nem igen találjuk a bihari hegységekben és így valószínű, hogy a hegy lábánál talált kova-eszközöket és obszidiánokat a kőkorszak embere távolabbról hozta magával, valószínűleg a Tokajvidéki trachit-területről.

A nátron földpátok üveges változatai, u. m. a szurokkő, habkő és tajtkő már a dáczitban több helyen előfordul.

Vasat tartalmazó kőzetek nagy területet borítanak Vaskoh környékén és a petrószói völgyben. — Ezenkívül elő-

fordul a vaskő Rézbánya, Felső-Poeny, Kimp, Lunkászpric, Dámos, Bihar-Füred és Kaluger határában. Bihar-Füreden kitünő minőségű magnetit található. A vastelepek Vaskoh környékén általában mészen és dolomiton fekszenek, csak elvétve homokkővön. — A vas általában Biharban babérez (limonit vas) alakban fordul elő; a babérezes anyag között azonban sűrűn lehet találni mangán-gumókat, melyeket feldolgozás előtt a többi anyag közül kiválogatnak. Az érczeket nem összefüggő tömegekben, hanem egyes mélyedésekben összehalmozva találjuk. — A vastelepeket terra-rossa-szerű vörös agyag borítja. Helyenként a vörös agyagba 5—6, sőt 20—40 méter mély aknákat ásunk és annyi érczet szednek ki, a mennyit csak veszedelem nélkül tudnak. A vasanyag előfordulása szabálytalan, azért a bányászással már több ízben fel is hagytak és az állam sem volt hajlandó átvenni a bányatelepeket. A Fekete-Körös völgyén a bánya-ipar fellendülése igen kívánatos lenne, már csak azért is, mert előreláthatólag a gazdasági viszonyok jótékony átalakulását vonta maga után.

Vaskoh és Petrósz vidékénél sokkal gazdagabbak érczekben a réz-

BARLANGÜREG BIHARFÜRED MELLETT.

Vastelepek.

Rézbányai
ércztelepek.

bányai hegyek, melyek főként rezet, ólmot, vasat, ritkábban ezünet, bismutot, de ezenkívül ezüstöt és kevés aranyat is rejtnek méhökben.

Állítólag már a régi rómaiaknak tudomásuk volt a hegyek ércztartalmáról és itt bányákat nyitottak. A középkorban, 1501-ben megindult itt a bányaművelés, de igen sokszor félbe szakadt. — A kormány Rézbányán 1870-ben fogott hozzá a bányaműveléshez.

Az egyes tárnák a várostól mintegy 1—2 órányira fekszenek. A tárnák közül az Antal, Lobkovicz és Erzsébet (Lisabeth) tárnában folyik a munka, míg a László tárnában a víz felfakadása miatt a munkát abba kellett hagyni.

A tárnákat nyolcz csoportba sorozzák.

I. csoport neve Blidor, Erzsébet, Lobkovitz, Auguszt és János tárnákkal.

II. csoport neve Sturzó Motz, Angol, Kerafin tárnákkal.

III. csoport neve Corna, a Rosalia tárnával.

IV. csoport neve Frabtinell, a Bolf tárnával.

V. csoport neve Rossia, László, Nepomuk tárnával.

VI. csoport neve Fleskutza, Ferencz és Gusztáv tárnákkal.

VII. csoport neve Sípold, a Ferdinánd tárnával a Valea Sacaban.

VIII. csoport a Reichenstein, Antal, Guttenberg, Marianne tárnákat foglalja össze.

A rezet leginkább rézkovandból (bornitból és kalkopiritből) nyerik, mely itt mint primer-kőzet telérekben fordul elő, de kristályait gyakran találják egyes kőzetekre hintve is. A kalkopirit (vagyis rézvas-sulfid) réz tartalma 34.6 %, vastartalma 30.5 %; így nem a leggazdagabb rézérez ugyan, de a leghálásabb, a mennyiben elég gazdag telérekben fordul elő.

A kalkopirittal lelik a rézfényt (kalkoszin vagy kalkoczit rézkéneget); ennek réz tartalma már 79.7 %, de nem oly gyakori, mint a rézkovand.

A rezet tartalmazó érecek közül előfordul itt a tarka rézérez, a vörös rézérez, továbbá a malaclit és azurit (szénsavas réz és rézhydrát). A rézzel gyakran ezüstöt is találtak, sőt a stromeyerit nevű ásványban (rézezüst sulfidban) a réz és ezüst kénes vegyületei egy kristályban jeczednek ki.

Egyes tárnákban, mint az Antal-tárnában, az ólomérezek dominálnak; itt gazdag telérekben fordul elő az ólomfény vagy ólomkéneg (galenit), melynek társaságában gyakran ezüstöt is találnak.

Az ólomérezek közül előfordul itt az óloulazur (ólm-réz-sulfát), melyet spanyolországbeli lelőhelyéről linaritnak is hívnak.

Kizárólagosan Rézbánya speczialitása a rézbányit (bizmut-ólm-sulfid), melynek kristályait a Lobkovitz-aknában kvarczban, rendszerint kalkopirittal összenőve, találják.

Rézbánya valóságos kincsesháza a legritkább ásványoknak, csak az a kár, hogy az igazi ritka ásványok itt sem sűrűn és nem nagy tömegben fordulnak elő. Rézbányán legalább is 100-fajta ásvány fordul elő; nevezetesebbek: az Argentit, Galenit, Sphallerith, Bornit, Chalkosit, Stromayerit, Pirit, Calcopirit, Rézbányit, Tetroedrit, Cuprit, Haematit, Magnetit, Pyrolusit, Bismut, Bizmutin, Molybdenit, Uranit, Kvarcz, Hyperszten, Wollastonit, Augit, Amfibol, Tremolit, Pargossit, Gromulor, Vesuvian, Muskovit, Chrisocolla, Biharit, Hemimorfit, Desmin, Chlorit, Szájbelit, Vulfenit, Anglesit, Brochantit, Linarit, Narit, Smitsonit, Cérusit, Azurit, Malaclit, Boratit stb.

Ezek közül külön is felemlítjük a bizmutiut, az uranitet és buritot.

A bizmutin (bismut sulfid) antimonhoz hasonló ásvány, de ennél ritkább. Rendszerint 81.25 % bizmutot tartalmaz. Az uranin vagy uranit (uran oxyd) az egyedüli ásvány, melyben az uran nagyobb mennyiségben foglaltatik, maga az ásvány csak kevés helyen terem.

A burit szintén ritka ásvány; tartalma rézkarbonat cink-oxid.

A fentebbi sorozatból láthatjuk, hogy Rézbányán a vulkanikus kőzetek egyes alkotó ásványai külön-külön kristályos állapotban is előjőnek. Az ás-

ványok közül felemlítjük a földpát, csillám és amfibol, augit és hipersztén kristályait.

A földpátok általában aluminium szilikátok, egyesülve monoxid elemekkel, ú. m. kalium, nátrium, kalcium és olykor bariummal. A földpátoknak több faja fordul elő Rézbányán; nyanyitt a földpátoknak nemcsak kristályait, hanem elmalási termékeit is föllelhetjük. A szénsavas víz behatása következtében ugyanis a földpát kalium-nátriumát elveszíti és helyébe vizet vesz és átalakul kovasavas aluminiummá, tiszta porzellánfölddé, majd pedig vasmauganál és idegen anyagokkal összekeverődve, agyaggá. Agyag, sőt tűzálló agyag van itt bőven, tiszta porzellán-agyagot azonban ez ideig nem leltek. A trachit színes ásványait is elég sűrűn találhatjuk, sőt az amfibol egy változata, az azbeszthez hasouló tremolit vagy grammatit sem épen ritka.

A tiszta kovasavas mészhagyajlású kristályait, a táblapátot (Wollastonitot) is már több ízben találták.

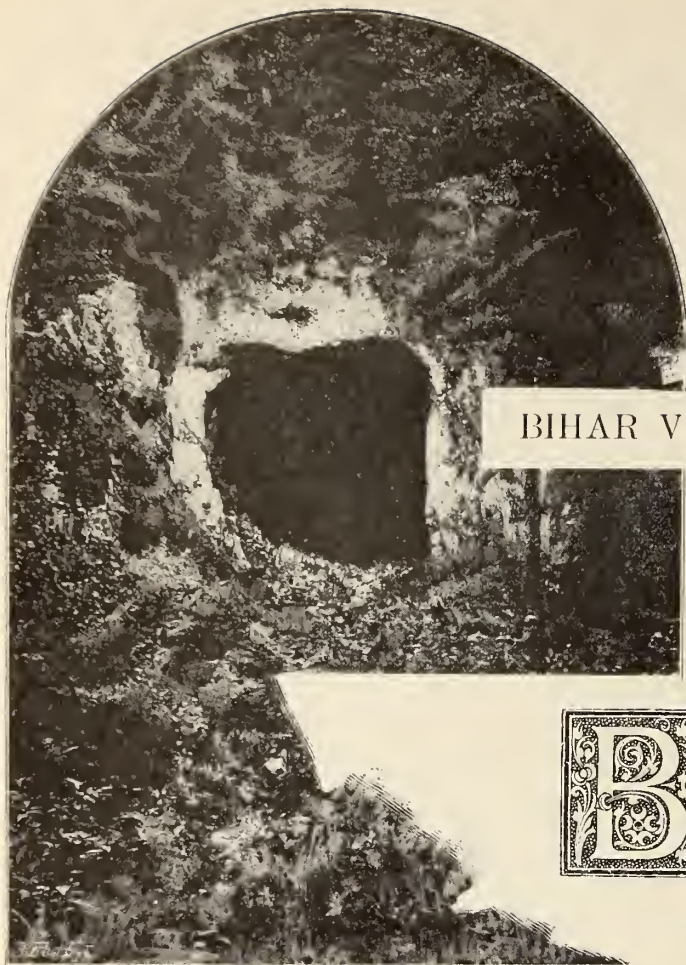
Rézbányának másik különlegessége a biharit és az agalmatolit. Az agalmatolit szalonnakőhöz hasonló, sárgás, zöldes vagy vereses, zsíros tapintatú, puha ásvány, melyből apró szobrocskákat faragnak, innen származott neve is. (Görögül agalma = szobrocska, lithos = kő.) A biharit az agalmatolithoz hasonlít és sok ideig ennek is tartották; tömött, finom, kristályos kaolin-féle anyag, mészkőben. Színe sárgás vagy zöld, anyaga kalium, magnezium, aluminium, mészhagyaj, szilikát.

Az előadott vázlatos ismertetésből is látható, hogy Bihar-megye földje rendkívül változatos. — A síkságnak gazdag termő talaja mellett, melynek eredete és összetétele is szerfölött különböző, de melynek rétegei szabályosan és szintesen helyezkedtek el, ott van a sokkal változatosabb hegyvidék, mely rendkívül sok és ipari szempontból is igen értékes kőzetet rejt magában.

A hegység csaknem minden egyes geológiai korszakból megőrzött egy-egy kőzetet, egy-egy emlékjelet, mely komoran és fenségesen hirdeti a természet erőinek hatalmas voltát. A hegységekben a rétegek egyenetlen fekvése, a vetődések, gyűrődések elárulják, hogy a kőzetek elhelyezkedését az idők folyama alatt a természet erői sokszor megzavarták, megváltoztatták. A föld rétegei hírt adnak azokról a hatalmas forrongásokról, melyek sok helyen a föld kérgét is áttörték, és melyeknek következtében hegységek emelkedtek fel és hegységek sülyedtek el. Gyakran rövid idő alatt megváltozott a hegységek alakja, általában azonban a változások nem máról holnapra mentek végbe, hanem millió és millió esztendő alatt, úgy hogy a föld életéhez viszonyítva uemcsak az egyes ember, de az egész emberiség története csak egy röpke pillanat.

Források:

Szabó József: Geologia. Előadások a geológia köréből. — Dr. Pethő Gyula: A Három Körös és a Berettyó környékének geográfiai és geológiai alkotása. Vaskoh környékének geológiai viszonyai. — Dr. Szontaghi Tamás: Nagyváradnak és környékének geológiai leírása. — Dr. Tóth Mihály: Ösemberre vonatkozó leletek Nagyváradról. Mastodon-lelet Nagyváradról. — Dr. Tóth Mihály közlései Rézbányáról. — Halaváts Gyula: Magyarországi artézi kutak. — Szilágyi F. Lajos: Tapasztalatok az útépítés terén; (Dernai aszfalt telep ismertetése. Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1890). — Dr. Kovács Jenő igazgató közlései Tataros és Dernáról. — Száhlender Károly igazgató közlései a nagybárodai kőszén-telepről és a nagyváradi—belényes—vaskohi vasút mentén feltárt kőbányákról. — Szilágyi F. Lajos: A budapesti kőbányai útépítése, kapcsolatban a mauthauseni granit és a kis-sebesei kvarc porfir kőbányák ismertetésével. Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1894. — M. kir. József-műegyetemmel kapcsolatos műszaki mechanikai kísérleti állomás: Természetes építő anyagok és kövek. — Staub Mórész: Hazai tőzeg-telepek kutatása. (Term. Tud. Közlöny 1892.) — Treitz Péter: Szikes talajok Magyarországon. (Term. Tud. Közlöny pótfüzete 1898.) — Hazslinszky Sándor: Magyarországi agyagok elterjedése. (Term. Tud. Közlöny pótfüzete 1895). — Hornsitzky Henrik: A lész. (Term. Tud. Közlöny pótfüzete 1899.)

BIHAR VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Bihar vármegye 10,961,63 négyszög-kilométer, vagyis 1,856,095 kat. hold területen fekszik. Községeinek száma 495, lakosaié pedig, Nagyvárad nélkül, 529,359.

A vármegye közigazgatásilag 17 járásra van felosztva; ezek a következők:

1. *Béli* járás, 33 községgel.
2. *Belényesi* járás, 67 községgel és Belényes nagyközséggel.
3. *Berettyó-ujfalvi* járás, 13 községgel, köztük 12 nagyközség ú. m. Berettyó-Szent-Márton, Berettyó-Ujfalu, Csökmő, Darvas, Esztár, Furta, Gáborján, Henczida, Pocsaj, Szent-Péterszeg, Váncsod, Zsáka.
4. *Cséffai* járás, 19 községgel, köztük 11 nagyközség, ú. m. Geszt, Gyapju, Harsány, Körösszeg, Mező-Gyán, Okány, Oláh-Szent-Miklós, Sarkad-Keresztur, Ugra, Vizes-Gyán, Zsadány.
5. *Derecskei* járás, 8 nagyközséggel, ú. m. Derecske, Hajdu-Bagos, Hosszú-Pályi, Konyár, Monostor-Pályi, Sáránd, Tépe, Vértes.
6. *Élesdi* járás, 52 községgel.
7. *Érmihályfalvi* járás, 13 községgel, köztük 11 nagyközség, ú. m. Bagamér, Ér-Adony, Ér-Keserű, Ér-Mihályfalva, Ér-Senjén, Ér-Tarcsa, Gálos-Petri, Ottomány, Piskolt, Szalacs, Vasad.
8. *Központi* járás, 44 községgel, köztük 7 nagyközség, ú. m. Bihar, Bihar-Püspöki, Hegyköz-Kovácsi, Hegyköz-Pályi, Hegyköz-Száldobágy, Hegyköz-Ujlak, Peeze-Szölös.
9. *Magyar-csékei* járás, 49 községgel.
10. *Margittai* járás, 46 községgel, köztük 7 nagyközség, ú. m. Albis, Bogyoszló, Margitta, Mieske, Monos-Petri, Széplak, Tóti.
11. *Mezőkeresztesi* járás, 17 községgel, köztük 13 nagyközség, ú. m. Ártánd, Bedő, Berec-Böszörmény, Bojt, Bors, Komádi, Körösszeg-Apáti, Magyar-Homorog, Mező-Keresztes, Mező-Sas, Nagy-Kereki, Szakál, Szent-János.
12. *Nagy-szalontai* járás, 13 nagyközséggel, ú. m. Ant, Arpád, Bajj, Erdő-Gyarak, Illye, Kőtegyán, Madarász, Méhkerék, Nagy-Szalonta, Oláh-Homorog, Sarkad, Tamásda, Tulka.

BARLANG BUDURÁNSZA HATÁRÁBAN.

13. *Szalarádi* járás, 29 községgel, köztük 7 nagyközség, ú. m. Bihar-Félegyháza, Hegyköz-Szent-Imre, Jákó-Hodos, Kis-Marja, Pap-Tamási, Szalarád, Vajda.

14. *Székelyhádi* járás, 18 községgel, köztük 12 nagyközség, ú. m. Ámosd, Asszonyvásár, Bihar-Diószeg, Er-Olaszi, Hegyköz-Szent-Miklós, Kakad, Kis-Kereki, Köbölkút, Nagy-Léta, Székelyhíd, Szent-Jobb, Uj-Léta.

15. *Tenkei* járás, 23 községgel, köztük Jánosda nagyközség.

16. *Sárréti* járás, 9 községgel, köztük 7 nagyközség, ú. m. Bakonszeg, Báránd, Bihar-Udvari, Nagy-Bajom, Nagy-Rábé, Sáp, Szerep.

17. *Vasköhi* járás, 42 községgel.

Törvényhatósági joggal felruházott város s egyszersmind a vármegye székhelye: Nagyvárad.

A vármegye községei betűsoros rendben a következők:

Ágris, a béli hegységhez tartozó Tyens és Szalarásza nevű hegyek alatt elterülő völgyben fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. A múlt század elején a váradai püspök volt a földesura és akkor a béli uradalomnak tette a részét. Ma is a nagyvárad latin szertartású püspökség birtoka. Görög keleti temploma 1750-ben épült. A község házainak száma 60, lakosaié pedig 259. Postája és távirója Bél, a legközelebbi vasúti állomása Bokszeg-Bél.

Albest, a Biharhegységben, a Hollód-patak jobb partján fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 85, lakosaié 481. A községet a múlt század elején *Khán Sámuel* nyerte kir. adományképen, a kitől a *Szitányi* család vette meg. Gör. keleti temploma 1864-ben épült. A község postája Robogány, távirója és vasúti állomása Rogoz.

AZ ALBISI TEMPLOM.

Albis, az érmelléki hegyláncz belső oldalán fekvő nagyközség 1144 ev. ref. vallásu, magyar lakossal. Házainak száma 192. Postája Ottomány, távirója Margitta, vasúti állomása Apát-Keresztur. Albis már 1333-ban szerepel a pápai tizedlajstromban. Az albisi Zólyomyak ősi fészke és temetkező helye. Ev. ref. templomának belseje románkori. Erős tornya hajdan őrtornyul is szolgált. A templom már a XIII-ik század végén fennállott; itt van eltemetve *Zólyomy* Dávid. A község neve az idők folyamán Albens, Albes, Albys változatokban fordul elő. Dülői közül némi jelentőséggel látszanak bírni a Fancsal, Papvölgy és Templomhely nevéek, mely utóbbi helyen hajdan templom is állott; a községhez tartozó Védi-Major pedig az 1660-ban a törökök által elpusztított *Védi* nevű község emlékét tartja fenn, míg az e pusztán levő u. n. Templomsor dülő, a templom helyét örökíti meg. A község legrégebb földesurai a *Gutkeled* nembeliek és ezek révén a Zólyomyak voltak. Részbirtoka volt itt a XVI. században kihalt Makó családnak is. A török kiűzetése után gróf *Kevenhüller* József lett itt birtokos, utána *Diehrichstein*, majd gr. *Zichy* Ferencz és végre gr. *Stubenberg* József. Itt született *Irinyi* János, a gyufa feltalálója és *Irinyi* József író, egyike azon ifjaknak, a kik 1848 márczius 15-én a 12 pontot közzétették.

Ágris.

Albest.

Albis.

- Almamező.** *Almamező*, a központi járás dombos vidékén fekvő kisközség, görög keleti vallásu oláh lakosokkal. Házainak száma 62, lakosaié 410. Postája Pecze-Szölös, távirója Nagyvárad, vasúti állomása Nyárló. A községnek azelőtt Haraugmező volt a neve. A néphagyomány szerint a község hajdan nem a mai helyén állott, hanem a törököktől elpusztítottván, lakosai a Dumbrava, Cserfás és Czigány nevű dombokra húzódtak. A török pusztítás emlékét őrzi két dűlőjének a neve is. Az egyik „Dumbunyiju” vagyis Népdomb, a másik „Vale batailor”, vagyis Csata völgy. Az első állítólag azt a dombot jelzi, a hova a nép menekült, a másik pedig azt a helyet, a hol a csata lefolyt. Történelmi feljegyzések e hagyományt nem támogatják, de a dűlők elnevezése, úgy látszik, valamely harc emlékét örökíti meg. Földesura a premontrei rend volt, a mely itt még ma is birtokos. A görög keletiek temploma nagyon régi ugyan, de építési ideje ismeretlen.
- Almás.** *Almás*, az Érmelléken, hegyoldalon fekvő kisközség, gör. kath. vallásu, román ajkú lakosokkal. Házainak száma 233, lakosaié 1379. Postája, távirója és vasúti állomása Bályok. A község a Csáky család levéltárának egy 1421-iki oklevelében „Poss. wolachalis Totthalmas” körülírással szerepel, míg 1489-ben Kozma-Almás néven találkozunk vele. A községtől északkeletre, a bükkerdőben, az orom tetején még ma is található kő- és téglamaradványai valamely nagyobb épületnek, melyet az ottani nép II. *Rákóczy* Ferenc alatt elpusztult várkastélynak tart. Birtokosai a gr. *Kuun*, gr. *Bethlen*, gr. *Bánffy*, br. *Wesselényi*, *Kápos* és *Péchy* családok, a nagyváradi I. sz. *káptalan* és gr. *Károlyi* Tiberné, szül. Degenfeld-Schomburg Emma grófné. A községben két görög katolikus templom van, melyeknek építési ideje ismeretlen. Ide tartozik *Vadász* és *Holuba*-puszta is.
- Almaszeg.** *Almaszeg*, a Rézalján, a Bisztra-patak mellett fekvő kisközség, oláh és magyar ajkú, gör. keleti vallásu lakosokkal. Házainak száma 113, lakosaié 675. A község 1470 körül Oppidum Almazegh néven, mint Solyomkő vár tartozéka szerepel. 1800 körül üveghuta van a községben. A múlt század elején a *Péchy*, *Baranyi* és a *Fráter* család volt a földesura, most pedig a mölki apátságnak van itt birtoka. Gör. keleti temploma 1847-ben épült. Ide tartoznak *Margittai-Kalló* és *Csillagos-Kalló*.
- Almaszeg-huta.** *Almaszeghuta*, a Rézalján, a Bisztra-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan román. kath. vallásu, tót lakosokkal. Házainak száma 77, lakosaié 584. A múlt század első felében a *Péchy*, *Baranyi* és a *Fráter* család volt a földesura, most pedig gr. *Zichy* Jenő. Azelőtt itt üveghuta is volt. Lakosainak nagyobb része üvegyári munkás és favágó. A községnek nincs temploma.
- Álmosd.** *Álmosd*, az érmelléki hegyek alatti síkságon fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu magyar lakosokkal. Házainak száma 331, lakosaié pedig 2124. Saját postája van, távirója és vasúti állomása Ér-Selind. Neve régi levelekben négyféle változatban fordul elő, u. m. Alumas, Almus, Almuz és Almos. Az álmosdi *Chyre* nemzetség ősi fészke és temetkező helye. István ifjabb király 1261-ben Álmos fia Chyrének már újabb adománylevelet ad a községre. E család 1554-ben bekövetkezett magvaszakadtáig bírja Álmosdot, a mikor *Tahy* Ferenc kir. lovászmester és utána *Dobó* István kapja. 1442-ben a *Zoárdfiak* is birtokosok itt. Történetíróink azt a körülményt, hogy az álmosdi Chyre család itt egyházat építtetett és ide temetkezett, eddig csak mint hagyományt említették. A községben, dombtetőn álló mai református templom nem is látszik régi építménynek. Azonban e sorok írója, adatgyűjtő körútjában, az érdekeltek beleegyezésével, közvetlen a templom hátsó bejárata alatt a dombot megásatta, és kb. 3 ölnyi mélységig hatolva, a mostani templom alapzata alatt egy másik, régibb alapfalat és ez alatt ismét egy harmadik alapépítményt talált. Az apróbb és nagyobb, aczélkeménységű téglákból és kockakövekből épített fal megbontatván, e sorok írója a keskeny résen át behatolt a megnyitott üregbe és ott egy beszakadt sírboltot talált, melynek oldalfalaiban és boltozatrészeiben a románkori jelleget ismerte fel. A sírbolt két-harmadát földtömeg borította el, mely alatt korhadt koporsórészek és esontvázak hevertek. A sírboltot

kitakarítani nem lehetett, mert a föld megbolygatásánál, mind nagyobb földtömeg omlott befelé, úgy hogy az üregben való tartózkodás veszedelmessé vált. Az üreg ismét betemettetvén, a tapasztaltakról jegyzőkönyv vétetett fel, hogy annak az utókor számára írott nyoma maradjon. Így tehát bizvást feltehető, hogy a hajdan hatalmas álmosdi Chyre nemzetségnek itt volt a temetkező helye, és hogy a mostani ev. ref. templom azóta a harmadik ezen a helyen. 1606-ban *Boeskey* fejedelemnek ütközete volt a község alatt. Később a *Péchy*, *Csanády*, *Sombory*, *Kölcsey*, *Chernel*, *Gulácsy*, *Balku*, *Fényes*, *Szodoray*, *Miskolczy* és *Kazinczy* családok voltak itt birtokosok, ma pedig *Fráter* Zoltán és *Bay* Sándor, a kiknek itt esinos urilakaik vannak. Az előbbiét a XVII. században *Sombory* Imre volt hétszemélynök építtette, azután a *Szlávy* család birtokába került és ettől a Fráter család vette meg. A Bay-féle házat a múlt század első felében *Miskolczy* Imre építtette, a jelenlegi tulajdonos azonban átalakíttatta. Földesurai közül *Chernel* József 1849-ben 16,000 pengő forintot és két telkesházat hagyományozott kisededővő és koldusápoló intézetre, melyek még ma is fennállanak. A református templomon kívül a gör. katoliknsoknak is van itt templomuk, mely 1850-ben épült.

Alpár, Nagyvárad közelében, a Tasád-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 96, lakosaié pedig 797. Postája, távírója és vasúti állomása Fugyi-Vásárhely. A községben gör. keleti templom van, melynek építési ideje ismeretlen.

Alpár.

Alsó-Derna, a Rézalján, a Derna-patak mellett fekvő kisközség, oláh és magyarajkú, túlnyomóan gör. keleti vallásu lakosokkal. Házainak száma 115, lakosaié 623. Gör. keleti temploma 1891-ben épült. A község határában aszfalt-telepek vannak. Földesurai a *Baranyiak* voltak, és *Baranyi* Zsigmondnak még ma is van itt nagyobb birtoka. A község postája Felső-Derna, távírója és vasúti állomása Margitta.

Alsó-Derna.

Alsó-Kimpány, a Bihar-hegységben, a Fekete-Körös mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 83, lakosaié pedig 420. Földesura a latin sz. püspökség volt, a mely itt ma is birtokos. A gör. keleti templomot 1897-ben építették. A község postája Rézbánya-Város, távírója és vasúti állomása Vaskoh. Lakosainak nagy része eszerépedény készítővel és zsidelyhorzsolással foglalkozik.

Alsó-Kimpány.

Alsó-Lugos, a Sebes-Körös közelében, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, melyet a nagyvárad—kolozsvári országút és a Huta-patak szel át. Lakosai gör. keleti, róm. katolikus és ev. ref. vallásuak, azonban a gör. keleti oláhok túlnyomó számmal vannak köztük. Házainak száma 176, lakosaié 1072. Itt van az élesdi járás egyik körjegyzősége. Postája, távírója és vasúti állomása Eleds. E község azonosnak látszik azzal a Lugos községgel, mely egy bécsi összeírásban már a XIII. században szerepel. Görög-keleti temploma a XVIII. század második felében épült. A községben levő esinos urilakot, mely jelenleg gróf *Zichy* Jenő tulajdona, gróf *Zichy* Domokos építtette. 1873-ban a községet a Huta-patak kiöntése következtében nagy katasztrófa érte, mely nemesak házakat döntött romba, hanem emberáldozatot is követelt. A község földesura a múlt század elején gróf *Bathhány* Vincze volt, a 40-es évektől kezdve pedig a gr. *Zichy* család; gr. *Zichy* Jenő itt ma is birtokos.

Alsó-Lugos.

Alsó-Poeny, a Bihar-hegységben, a petrószai-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 87, lakosaié 470. Postája Dombrovány, távírója és vasúti állomása Belényes. Régi, gör. keleti temploma fából van építve. Földesura a görög-katolikus püspök. A község hegyeiben sok vaskó van.

Alsó-Poeny.

Alsó-Topa, a Király-erdő alján, a dobresti viczinális vasútvonal közelében fekvő kis község, görög keleti vallásu, oláh lakosokkal. A házak száma 68, lakosaié 368. Postája, távírója és vasúti állomása Dobrest. Görög-keleti temploma 1756-ban épült. Földesura a kinestár; 1848 előtt *Verner* Jakab. Lakosai között sok az ács, kerékgyártó, kovács és pintér.

Alsó-Topa.

ÁRPÁD. — A MARKOVITS CSALÁD ÚRILAKA.

Alsó-Valenyágra.

Alsó-Valenyágra, a Bihar-hegységben fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 89, lakosaié 491. Görög-keleti temploma 1840-ben épült. Földesura a görög-katholikus püspök. A lakosok nagy része daróc- és vászonszövésessel foglalkozik. Postája, távírója és vasúti állomása Belényes.

Alsó-Verzár.

Alsó-Verzár, a Bihar-hegységben a belényes—vaskohi vasútvonal közelében, egy völgynek két öblében fekszik, miért is az alsó öblében fekvő részt Alsó-, a felső öblében fekvő részt pedig Közép-Verzárnak nevezik. Oláh lakosai görög-keleti vallásúak. Házainak száma 74, lakosaié 474. Postája, távírója és vasúti állomása Vaskoh. Görög-keleti temploma, a régi kis fatemplom helyén, 1861-ben épült. Földesura a nagyváradi I. sz. püspök. A község lakosai a varga-, eszmadia- és a kovácsmesterséget már ősidők óta háziiparszerűleg űzik.

Ant.

Ant, a Fekete-Körös mellett, az alföldi síkságon, Arad- és Békés vármegye határainak összeszögellésénél fekvő nagyközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 215, lakosaié pedig 1172. Postája, távírója és vasúti állomása Kötegyán. Hajdan a híres Beese-Gergely nemzetség birtoka. 1453-ban a székudvari *Keezer* család bírja, később a *Rhédeyek*, a kik még 1848 előtt is a község földesurai. Ide tartozik *Nagymező* és *Fiter* pusztája is. Ez időszertint *Antos* Jánosnak és *Beliczey* Istvánnak van a községben nagyobb birtoka. Református temploma nem dicsekszik régi eredettel; 1862-ben épült.

Apáti-Keresztúr.

Apáti-Keresztúr, az érmelléki hegyek alatt, a székelyhíd—margittai vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 78, lakosaié 456. Postája Margitta, távíró- és vasúti állomás helyben. A múlt század első felében a *Ravazdy* család volt a földesura, most pedig gr. *Stubenberg* József a birtokos itt. Református temploma

1871-ben épült. A község határában van az Érsek-Apáti nevű pusztja, mely a XVI. században Fel-Apáti néven, mint község szerepel. 1385-ben a *Borsiak* és a *Széplakiak* voltak a földesurai. A hagyomány szerint itt a dombon a veres barátok klostroma állott volna. A dombtetőt tényleg árok veszi körül, melyen belül rommaradványok látszanak. A falu régi helyén a hajdani templomnak is láthatók még némi nyomai. A múlt század első felében *Ravazdy* István volt a község földesura.

Árkus, a béli hegyek alatt, a Galaló és Hosszu-Mál közötti völgyben fekvő oláh kisközség, görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 108, lakosaié 529. Postája és távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Már a XIII. században püspöki birtok volt és ma is van itt a I. sz. püspökségnek birtoka. Görög-keleti temploma 1800-ban épült. A múlt század elején 3 nagyobb vizimalma, szürkállója és olajütője volt; lakosai akkortájt faeszközök készítésével is foglalkoztak.

Árkus.

Árpád, az alföldi síkságon, a vésztő—kötegyán—hollódi vasutvonal mentén fekvő nagyközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 279, lakosaié 1759. Posta és vasúti állomás; a legközelebbi táviró Nagyszalonta, Fekete-Bátor, vagy Erdő-Gyarak. Mint a község első birtokosai *Rajnald* fiai János és László szerepelnek, kiktől *I. Károly* király a birtokot elkoboztatta. Később *Zsigmond* király adománya révén a *Csákyak* birtokába jutott és már 1397-ben a mai néven van említve. Hajdan a község azon a helyen állott, a hol ma a *Telek* nevű dűlő fekszik, temploma pedig a temetőben, a hol körvonalai még most is meglátszanak. Mai ev. ref. temploma 1798-ban épült. A községnek elejétől fogva a gr. Csáky család volt a földesura, csak a múlt század közepén került terpesti *Markovits* Emánuel birtokába, kinek örökösei maig is bírják. A családnak itt esinos úrilaka van, melyet *Markovits* Kálmán volt orsz. képviselő építtetett. A község határában a Gyepes melletti tanyán fogták el 1849-ben a vértanú halált szenvedett *Szaesvay* Imrét; ugyanitt lappangott akkor *Táncsics* Mihály nejevel, továbbá *Arany* János és *Kuthy* István is. A község határához tartozó erdőben levő dombot a nép Árpád sírjának tartja. A lakosok nagy része favilla- és szekéroldal-készítéssel foglalkozik. A községben takaré- és önszegélyző-egyesület működik.

Árpád.

Ártánd, a nagy alföldi síkságon, a budapest—predeáli vasutvonal mentén fekvő magyar nagyközség, ev. ref., róm. katli., gör. keleti és görög-katholikus lakosokkal, a kik között az ev. ref. vallásúak vannak a legtöbben. Házainak száma 152, lakosaié pedig 866. Vasúti állomása helyben, posta és táviró pedig Mező-Keresztesen. A vármegye legrégebb községeinek egyike, melyet *I. Géza* király a XI. században a garan-szent-benedeki apátságának adományozott. Ez időben Rikachi-Artand néven szerepel. Később a *Sartivánvecse* nemzetség birtokába kerül, és 1500 körül az *Ártándyaké* lesz. 1600 körül *Bocskay* István fejedelem birtokai közé tartozik, 1722-ben *Kinczing* hadibiztos, azután *Boronkay*, majd *Bucsy* alispán, 1740-ben pedig a *Hodossy* család bírja, de ekkor már több részre oszlik s mint birtokosokat találjuk itt a *Szynyogh*, *Menszáros*, *Csanády*, *Veér*, *Förster* és *Tihanyi* családokat. Jelenleg *Platthy* Miklósnak, *Róth* Józsefnek és dr. *Bródy* Sámuel örököseinek van itt nagyobb birtoka és *Platthy* Miklósnak esinos nemesi kuriája, melyet *Hodossy* Miklós a múlt század elején építtetett, de jelenlegi tulajdonosa, a ki anyja után örökölte, 1890-ben átalakíttatta. Ebben az épületben tartotta gróf *Rüdiger* orosz tábornok 1849-ben, a debreczeni csata után, főhadiszállását, itt tárgyalta Pöltenberggel és itt szabta *Görgey* elé a világosi fegyverletétel pontozatait. A község három ízben pusztult el; 1241-ben a tatárjárás alatt, azután 1526-ban a mohácsi vészkor és 1660-ban a török dúlások idejében. Ev. ref. temploma 1804-ben épült. Az egyháznak 1635-ből származó

Ártánd.

úrasztali ezüstkelyhe és szép ezüst tányérja van. A községhez tartozó *Kis-Zomlín* puszta hajdan egyházas község volt és a *Zomlín* család volt a földesura. Ebből a családból való volt a hírhedt Zomlín Gábor deák, kit Zsigmond király alatt oklevélhamisításért máglyára ítélték. 1454-ben Zomlínnak egy része a Pálosok tulajdonába került, másik része pedig *Torday* András kir. ítélőmesteré lett, melyet tőle később a Pálosok megszereztek. Ekkor e községnek *Barátzomlín* volt a neve.

Asszonyvására.

Asszonyvására, a székelyhíd-margittai vasutvonal mentén, az érmelléki hegyek alatt fekvő magyar nagyközség, ev. ref., róm. kath. és gör. kath. vallású lakosokkal, a kik között azonban az ev. ref. vallásuak vannak túlnyomó számban. Házainak száma 229, lakosaié 1197. Posta és vasúti állomás hely-

ÁRTÁND. — A HODOSSY-FÉLE KÚRIA. (PLATTHY MIKLÓS TULAJDONA.)

ben, legközelebb levő távíró pedig Székelyhídon. E község hajdan a királyné birtoka és vásáros hely volt, a mit különben a neve is igazol. Neve az idők folyamán két változatban fordul elő, és pedig Asszonyharcz és Asszonyvásár alakban. Régente nem a mai helyén állott, hanem a mostani országút két oldalán, azon a helyen, melyet ma is Pusztafalunak neveznek. Itt állott egyháza is, melynek lelkészét már a XIV. századi pápai tizedjegyzék említi. *IV. László* király is időzött e helyt, és itt adta ki azt az oklevelet, melyben *Dorogfi* Miklóst, Diószeg urát, hűtelennek nyilvánítja. 1552-ben a Szent István káptalan birtoka, 1569-ben pedig *Salgay* Bálinté. Később a *Fráter* család és a premonstreiek birtokába került, mely utóbbinak tulajdonában van a *Fráter* István által 1600. körül épített kastély is. A községben két templom van. A róm. kath. templom 1895-ben épült és kegyura a jászóvári premonstreik rend, az ev. ref. templom pedig a XVIII. század végén. A Pósa, Szakas, Háromhalom, Kengyel és Paragi nevű dülőnevek némi jelentőséggel látszanak bírni.

Atyás.

Atyás, az Alföldön, a n.-szalonta—nagyváradi vasutvonal mentén fekvő kisközség, görög-keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 123, lako-

saié pedig 604. Posta Geszten, táviró és vasúti állomás Cséffán. E községen a *Zoard* nemzetségbeli *Móricz comes* és *János* 1283-ban osztozkodnak, a mikor a falu Atlas néven van említve. 1483 előtt az *Erdőhegyi*, azután a *Dóczy* és 1488-ban az *Ugray* család a földesura. Az 1552-iki adóösszeírásokban *Ugray* Andrást, *Toldy* Miklós és *Béglössy* Ferenczet találjuk itt mint birtokosokat. Később *Ugray* Agnes, *Bölöny* Sándor és *Miskolezy* Mihály bírják. A községhez tartozó Kéthalom és Nagy-Szék dülőnevek jelentőséggel látszanak bírni. Legalább arra vall az itt szerte elterjedt hagyomány is, mely szerint a község határában levő dombok a törökök betörése idején hiánytak. A községben görög-keleti templom van, mely a XVIII. század második felében épült. Itt van a cséffai járás egyik körjegyzősége.

Bagamér, magyar nagyközség az *ermelléki* síkságon. Lakosainak vallása ev. ref., gör. kath., róm. kath. és izraelita, azonban az ev. ref. vallásuk vannak a legtöbben. A házak száma 458, a lakosoké 3009. Legrégibb ismert földesura 1292-ben *Bagaméri Ompod* fia Bertalan. 1348-ban már a váradi káptalan birtoka. Dombon álló református templomának egy része középkori építmény. Az egyház birtokában két XV. századbeli, esücsíves, aranyozott ezüstkehely van. A görög-katholikus templom 1762-ben épült. A községnek *Báthori* Gábortól, *Bethlen* Gábortól és *Rákóczy* Györgytől származó szabadelvelei ma is megvannak még. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Határában állott *Barát-Püspöki* falu, melyről már a XIII. században mint az erdélyi püspök birtokáról van szó. A községhez tartozó *Györgyegyháza* nevű dülő szintén község emlékét tartja fenn. Ez 1348-ban a váradi káptalan birtokába jutott. A templom helye még maig is látható. Ugyanesak e falu határában volt *Császló* nevű község is, mely már 1281-ben szerepel s 1345-ben a *Káta* nemzetség birtoka volt. Ma már a nyomát sem lehet találni.

Bagamér.

Bajj, az alföldi síkságon, a Gyepesér mellett fekvő magyar nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású lakosokkal. Házainak száma 187, lakosaié 1756. Utolsó postája és távirója Csegöd-pályandvar, vasúti állomása Illye. A XIII. században két község volt, *Kisdedbaj* és *Nagybaj* néven. Ekkor a *Zoard* nembeli *Izsákay* család birtoka volt. Egyháza, a mely akkoriban az idők folyamán elpusztult Nagybajban volt, már 1283-ban szerepel. A XVI. században már csak az egyik község áll fenn. A másik község nyomát és emlékét hosszú időn át őrizte az a hely, a hol még a múlt század második felében is láthatók voltak az egyház nyomai, közelében pedig az ősi temető feküdt; 1896-ban azonban a belvízlevezető csatornát éppen e területen vezették keresztül és akkor az utolsó nyomok is eltűntek. A Tatárfájának nevezett dülőről azt tartja a hagyomány, hogy a tatárjárás idejében itt lett volna a tatárok táborhelye. A XV. században még mindig az *Izsákay* család a birtokosa, de már a *Bessenyei* családot is itt találjuk. 1572-ben a *Bajoni* család kapott rá adománylevelet. A múlt század elején a gr. *Rhédey* család és báró *Radóczy* István, most pedig gr. *Rhédey* Johanna, férjezett báró *Horváth* Ödönné és *Schwarcz* Jakab osztoznak rajta. A községben ev. ref. templom van, mely 1826-ban épült. Ide tartoznak még *Nagytelek*, *Kenderzug* és *Peres* puszták is.

Bajj.

Bakonszeg, a Nagy-Sárrét felső részén, közvetlenül a Berettyó mellett fekvő magyar nagyközség, melynek lakosai ev. ref. vallásúak. Házainak száma 311, lakosaié 1615. Postája, távirója és vasúti állomása Berettyó-Ujfalu. A községnek a XV. században az *Izsákay* és a *Bessenyei* család volt a birtokosa. 1522-ben, összesen 7 házhelylyel, az *Osváth* családot találjuk itt. 1615-ben *Kende* Krisztina és 1620-ban a *Rhédey* grófok és nemesek tulajdonába került. 1848 előtt br. *Vay* Miklósnak is volt itt birtoka, most pedig *Nadányi* Miklósnak és *Csapó* Sándorné *Nadányi* Erzsébetnek. *Nadányi* Miklós házáat még Antal építtette

Bakonszeg.

1800-ban. A községben levő ev. ref. templom 1780-ban épült. Az egyház birtokában egy 1737-ben készült, szép kivitelű, aranyozott ezüstpolhár van, továbbá egy 1784-ből származó, érdekes eszerépkorsó. A török dúlások alatt Bakonszeg is elpusztult, de lakosai 1693-ban ismét visszatelepedtek régi helyükre. A községben polgári olvasó egyesület és népdalkör is van. Az ide tartozó *Kovácsi puszta* szintén igen régi helység és a körösnadányi *Nadányi* nemzetség ősi birtoka. A XIII. században Apa-Kovácsi néven szerepel. Nadányi Miklós szőlőskertjében, csinos vasrácsesal bekerített helyen fekszik eltemetve *Bessenyeey* György, a gárdista költő. A puszta-kovácsi remete sírja fölé tisztelői 1883-ban kb. 2 $\frac{1}{2}$ méter magas szürke márványobeliszket emeltek a következő felírással:

BESSENYEY GYÖRGY

1742—1811.

Tisztelői emelték 1883. jun. 10-én.

Nadányi Gyula p.-kovácsi tanyáján, homokbánya-ásás alkalmával, néhány évvel ezelőtt, népvándorláskori sírokra bukkantak.

Balateny. *Balateny*, a Bihar-hegységben, a Fekete-Körös mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 55, lakosaié pedig 325. A belényes—vaskohi vasut mentén fekszik; postája Rieny, távírója Belényes. Görög-keleti temploma a XVII. század elején épült. Földesura a görög katolikus püspök volt.

Bályok. *Bályok*, a Berettyó mellett, a margitta—szilágy-somlyói vasútvonal mentén, Szilágy-megye határán fekvő magyar község, melynek lakosai ev. ref. vallásnak. Van postája, távírója és vasúti állomása. Házainak száma 160, lakosaié 1248. A *Bályoky* család ősi fészke. E család építette hajdan az itteni templomot, melyet azonban a XV. században teljesen átalakítottak. 1465-ben *Bályoky* Szilvesztert találjuk itt, mint a község földesurát, 1484-ben *Pruisz* János váradai püspököt, a ki itt kastélyt is építtetett, melynek nyomain még a múlt század második felében láthatók voltak. 1490-ben a *Báthoriaké*, 1552-ben már a *Szenássy* család birtoka, később a *Kun*, *Tisza*, *Bekk* és a *Kabos* család is birtokos itt. Ma gróf *Károlyi* Tiborné sz. Degenfeld-Schomburg Emma grófnőnek van itt uradalma és nagyszabásu, szép kastélya, mely egy régi kastély helyén 1896-ban épült. A község határában gazdag lignitrétegek vannak. Itt van a margittai járás egyik körjegyzősége. A községhez tartoznak *Banka*, *Ferihegy*, *Mogó*, *Nagyhegy*, *Oeskatanya*, *Sírmező* és *Emmaliget* puszták is.

Bánlaka. *Bánlaka*, a Sebes-Körös mellett, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő oláh község, melynek lakosai gör. keleti vallásuak. Házainak száma 249, a lakosaié 1289. Postája, távírója és vasúti állomása Brátka. E község már az 1458-iki adóösszeírásokban a mai nevében szerepel és akkoriban Súlyomkő tartozéka volt. A múlt század elején a gr. *Batthyány* család volt a földesura, most pedig gr. *Zichy* Ödönnek van itt birtoka. Gör. keleti temploma 1700 körül épült.

Barakony. *Barakony*, az alföldi síkságon, a Nadasér mellett, a nagyváradi—gyulai helyi érdekű vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu oláh lakosokkal. Házainak száma 69, lakosaié 442. Postája és távírója Cséffa, vasúti állomása Gyapju. E község 1332—35 között már a pápai tizedlajstromban szerepel. Elejétől fogva a székeskáptalan volt a birtokosa. A községben levő gör. keleti templomot 1830-ban építették.

Báránd. *Báránd*, a sárréti síkságon, a magyar államvasutak püspök-ladány—nagyváradi vonalrészén fekvő magyar nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu lakosokkal. Házainak száma 755, lakosaié 3881. Van postája, távírója és vasúti állomása. E község már a középkorban a váradai l. sz. püspök birtoka volt. Neve a következő változatokban fordul elő: Sarand, Carand, Zarand és Barand. A pápai tizedjegyzékben már 1332—36-ban szerepel. 1573-ban *Fráter* György el akarta cserélni a *Bajoniakkal*, de, úgy látszik, a

esere abban maradt, mert azután is a nagyvárad püspök maradt a földesura. A községben két templom van. Az egyik a római katolikusoké, melyet 1747-ben építettek és 1891-ben gróf *Csáky* Miklós várad püspök költségén kibővítették. Az ev. ref. templom 1612-ben épült. 1775-ben kibővítették, tornyát azonban néhány évvel később emelték. Az egyház birtokában több érdekes, régi ötvösmű van: egy 1651-ben és egy 1798-ban készült ezüst-kehely, egy nagyon régi, T. K. jeggyel ellátott aranyozott ezüst-kanna és több újabb ötvösmű. A múlt század elején itt volt a kolozsvár — budapesti gyorskocsi egyik fontos állomása. Az Inacs, Kineses, Papérhát, Deáksziget és Peres nevű dülők bizonyos jelentőséggel látszanak bírni. Van a községben két olvasóköri, s egy téglagyár.

BÁLYOK. — A GRÓF KÁROLYI-FÉLE KASTÉLY.

Barest, a bihari hegyek alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 74, lakosaié 326. Vasúti állomása van, postája és távirója pedig Vaskoh. Lakosai híres kovácsok voltak és még a múlt század első felében is ők látták el egész Bihar vármegyét vaseszközökkel. Ezt az iparágat különben a lakosság jó része még ma is háziiparszerűleg űzi. A község határában sok márvány- és kőszénteleg van.

Barest.

Baromlak, a Rézhegység alatt fekvő kisközség, magyar, tót és oláh ajku lakosokkal, a kik között a tótok vannak a legtöbben. Vallásra nézve a magyarok: ev. reformátusok, a tótok: román katolikusok, az oláhok meg görög-keletiek. Házainak száma 83, lakosaié 651. Postája Papfalva, távirója és vasúti állomása Széplak. E községet már az 1461-iki adóösszeírások említik mint a *Borsiak* birtokát, azonban a község már korábban, 1438-ban a kusalyi *Jakes* család birtoka volt. 1465-ben a *Bályokyaké*, de néhány évvel később a *Bozzásiakat* is itt találjuk. 1503-ban a fiutódok nélkül ellalt *Erdőhegyi* László itteni részét *Telegdi* István nyeri el. A múlt század első felében a *Baranyiak* és a *Fráterek* voltak itt a birtokosok, jelenleg pedig gróf *Zichy* Jenő. A községben görög-katolikus templom van, mely 1789-ben épült. Ide tartozik *Fogás-pusztá* is; Dombravára nevű dülője bizonyos jelentőséggel látszik bírni.

Baromlak.

- Bartfalva.** *Bartfalva*, a Rézhegység nyúlványai alatt, a margitta—szilágyosmlyói vasútvonal mentén fekvő kisközség, oláh és magyar ajku, de túlnyomóan oláh és gör. keleti vallású lakosokkal. Postája Margitta, távirója Felső-Abrány, vasúti állomása pedig Szoldobágy. Házainak száma 69, lakosaié 151. 1465-ben a *Bályokiak* voltak a földesurai. A mult század elején *Eötvös* Tamás és gr. *Teleki* Miksa voltak itt birtokosok. A községben levő gör. keleti templom 1810-ben épült. Egyik dülőjének Várdomb a neve. Ide tartozik *Dolya-pusztá* is.
- Barzest.** *Barzest*, a béli hegyek alatt fekvő oláh kisközség, görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 47, lakosaié pedig 237. Postája és távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyvárad i. sz. püspökség. Grósz községgel közös gör. kath. temploma 1790-ben épült.
- Bedő.** *Bedő*, az alföldi síkságon fekvő oláh nagyközség, görög-katholikus vallású lakosokkal. Házainak száma 113, lakosaié 630. Postája Nagy-Kereki, távirója és vasúti állomása Mező-Keresztes. A községnek a váradi i. sz. nagyprépostság volt a földesura, s most is ő a birtokosa. Gör. kath. temploma 1845-ben épült. 1686-ban a törökök a községet feldúlták és lakosait rabságba linczolták.
- Belényes.** *Belényes*, a bihari hegység alatt, a Fekete-Körös és a nyimoesdi patak mellett, a szép belényesi völgyben fekvő nagyközség, a belényesi járás székhelye, az egész vidék központja, a nagyvárad—belényes—vaskohi vasút egyik főállomása. Házainak száma 504, lakosaié pedig 3623. Posta, táviró és vasúti állomás. Gyönyörű vidéke már a középkorban is kedvelt volt és a váradi püspököknek nemesak egyik legnagyobb uradalmát alkotta, hanem legkedvesebb tartózkodási helyeül is szolgált, s ezek felvirágoztatása érdekében minden lehetőt elkövettek. *Ladomér püspök* már 1270-ben *V. István* királytól bányászati jogot eszközölt ki. A XII. század végén már jelentékeny hely, gazdag vas-, érez- és ezüstbányákkal. 1342-ben *Székesfejérváry* Jakab volt *Báthori* András püspök itteni bányáinak sáfára. Ez időben plébánosai kiváltságos jogokat élveztek, a mi azt bizonyítja, hogy Belényes már ekkor tekintélyes község volt. Középkori neve a különböző oklevelekben Benenus, Belenus, Belinis és Belynes változatokban fordul elő. *I. Imre püspök* 1308-ban, *Scolari* András püspök 1413-ban, *Vitéz* János püspök 1451-ben, *Thurzó* Zsigmond püspök 1508-ban hosszabb ideig tartózkodtak itt. *Scolari* András püspök 1413-ban itten kelt levelében a belényesi templomot úgy említi, mint az ő „második székesegyházát”. Valószínű, hogy e templom a város fölötti magaslaton fekvő temetőben állott, a hol az ottani rommaradványok is erre engednek következtetni. Az e romok között látható gyámkövek egyike határozottan a csúcsíves ízlés korára vall. A fennmaradt részek és darabok után ítélve, a XV. században épülhetett; mintán azonban a község már a XIII. században is egyházas hely volt, ezek mindenesetre amaz egyháznak a nyomai, melyről *Scolari* püspök idézett levelében emlékezik. A község első szabadalmát *Vitéz* János püspöktől nyerte, a ki Belényest a szabad városok sorába emeli és lakosainak bíró- és esküdttválasztási jogot és azonkívül hiteles pecsétet ad, *Szent László* ismeretes mellképével és „*Sigillum* Oppidi Belenus” körirattal. E kiváltságokat a következő püspökök nemesak megerősítik, hanem bővítik is, így *Zabardy* Mátyás püspök is 1554-ben. *Vitéz* János idejében lakosai már szőlőműveléssel is foglalkoztak, országos vásáraitól pedig *Kálmáncsehi* Domokos püspök egyik levele emlékezik meg. Egy XVI. századbéli oklevél szerint a vásár Simon és Júdás apostolok napjára esett (október 28.). A XVI. században *Thurzó* János körmöczbányai kamara-gróf veszi át a bányák vezetését, melyek még 1600-ban is gazdagon jövedelmeznek. E korbéli iparos ezéhei közül különösen az ötvösművesek és takácsok voltak keresettek. 1598. okt. 20—30. között, a mikor a törökök

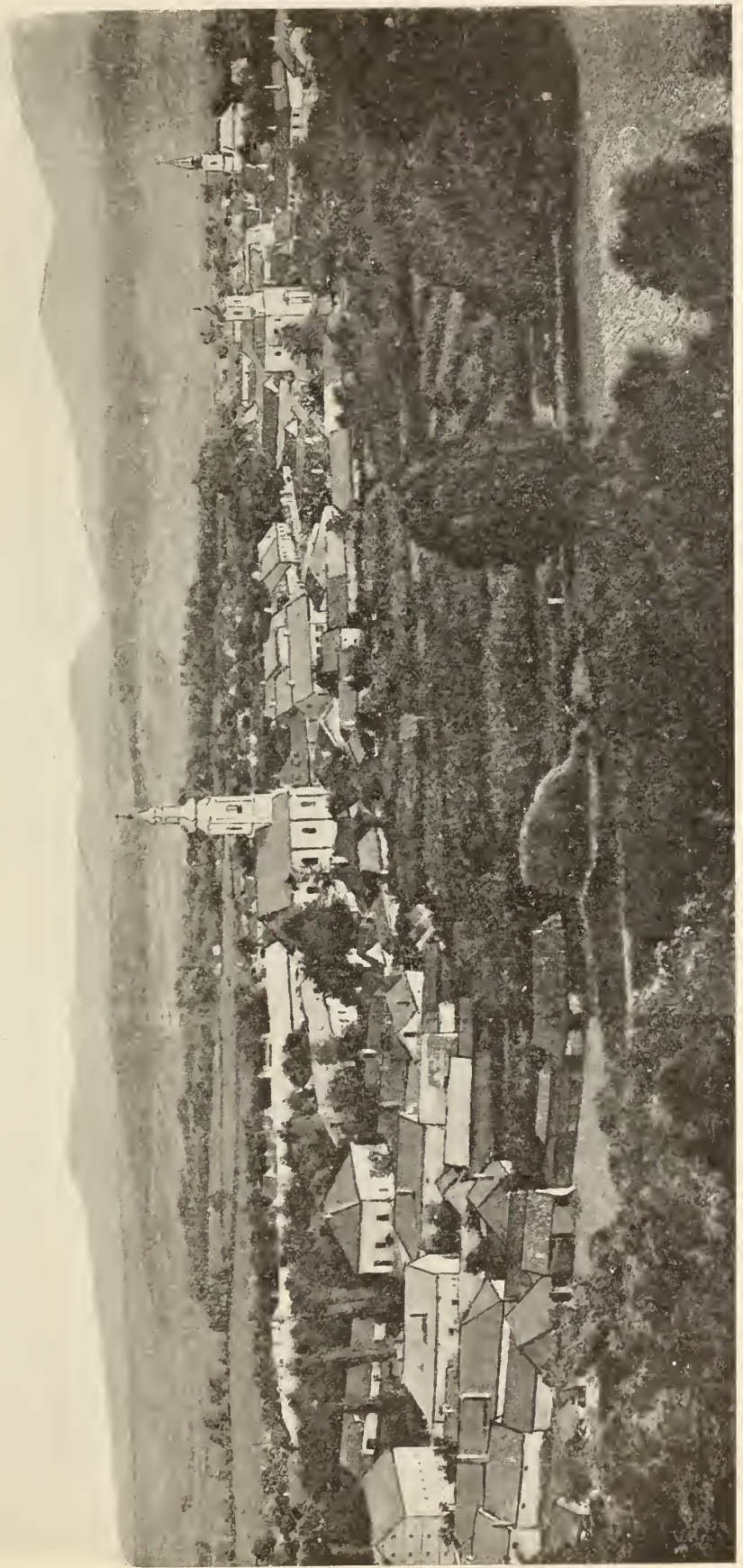
Nagyváradot ostromolták, Belényest is feldúlták. 1619-ben a török ismét pusztít Belényesen, és a mikor 1660-ban Nagyváradot elfoglalja, Belényest és Fenes várát is beveszi. 1682-ben a rácok dúlják fel a várost, mígnem Thököly emberei Belényes és Fenes között szétverik őket. A község a XVI. században még egészen magyar volt és 170 házból állott. Lakosai a későbbi letelepülők és bevándorlók útján szaporodnak és érik el a mai számot. A község a XVII. században az erdélyi fejedelemnek fenhatósága alá jutott, de a század végével ismét visszakerült régi birtokosa kezébe. 1602-ben *Báthori Zsigmond* erdélyi fejedelem a belényesieket előbbeni jogaikban megerősíti. 1680-tól 1777-ig a róm. kath. püspökség a földesura, de *Mária Terézia* 1777-ben már a görög-katholikus püspökség uradalmához csatolja.

BELÉNYES. — A PIACZTÉR.

Belényes ma is a görög kath. püspökség uradalmi központja. A múlt század elején 2028 lakosa volt, ezek között már csak 412 róm. katolikus, de 694 görög-katholikus, 560 ev. református, 304 görög keleti, 7 ág. evangélikus és 51 izraelita. Belényesen öt templom van. A róm. katolikus 1725 körül, az ev. református 1782-ben, a gör. katolikus 1810 körül és a gör. keleti 1815 körül épült. A református egyház két XVII. századbeli érdekes ezüst-kelyhet őriz, a községházán pedig II. József császár 1787-iki és II. Ferencz 1792-iki kiváltságlevellei láthatók. Van a városban egy régi kastély is, melyet, mint püspöki lakot, *Vulkán Sámuel* gör. kath. püspök építtetett 1816-ban. Intézetei: gör. kath. főgymnázium, gör. kath. polgári leányiskola, 6 osztályú állami leányiskola, öt felekezeti finiskola, állami ovóda. Egyesületei: kaszinó, polgári olvasókör, román kaszinó, ipartestület. Van itt továbbá takarékpénztár, népbank és u. n. piczulás bank. Volt itt szeszgyár is, mely azonban 1874-ben megszűnt. Határában, Fenes község fölött, állanak *Bélarár*, másként a fenesi vár romjai. E várat a XIII. században *Vince* nagyváradi püspök építtette, a belényesi völgy megvédése szempontjából. 1294-ben *Lóránt* erdélyi vajda eredménytelenül vívta a várat, melynek akkor *Benedek* fia *László* és *Csatári Pál* voltak a várnagyai, később, 1344-ben pedig *Mátyás*. A vár későbbi sorsáról kevés a feljegyzés és valószínű, hogy a török dúlások alkalmával pusztult el. A községhez tartoznak *Tülkörös*, *Csermály* és *Bankota* puszták is.

- Belényes-Lázur.** *Belényes-Lázur*, a Bihar-hegység alatt, az Izvor-patak mellett fekvő oláh kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásúak. Házainak száma 105, lakosaié pedig 480. Postája Rieny, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. kath. püspökség volt, melynek itt ma is van birtoka. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen. Itt van a vaskohi járás egyik körjegyzősége.
- Belényes-Örvényes.** *Belényes-Örvényes*, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös mellett fekvő oláh kisközség, görög keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 174, lakosaié 868. Postája, távirója és vasúti állomása Solyom. Földesura a görög katolikus püspök volt, aki itt ma is birtokos. Görög-keleti temploma a XVIII. század második felében épült. A község határában érdekes barlang van.
- Belényes-Szelistye.** *Belényes-Szelistye*, a Bihar-hegységben, fensíkon fekvő oláh kisközség, görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 74, lakosaié 400. Postája Budnászta, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. kath. püspök volt, a ki ma is birtokos itt. Gör. keleti templomát 1816-ban építették.
- Belényes-Szent-Márton.** *Belényes-Szent-Márton*, a Bihar-hegységben, a Visó-patak mellett fekvő oláh kisközség, görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 67, lakosaié 387. Postája és távirója Remete, vasúti állomása Belényes. E község már 1465-ben szerepel, mint a panaszí *Pázmánok* birtoka. 1470-ben a *Pályi* család a földesura, később pedig a gör. katolikus püspök. Gör. katolikus templomát 1885-ben építették.
- Belényes-Szent-Miklós.** *Belényes-Szent-Miklós*, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös mellett, a belényes-vaskohi vasútvonal mentén fekvő oláh kisközség, görög keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 74, lakosaié 362. Postája és távirója Solyom, vasúti állomása Belényes. A község határában, magas fensíkon áll a szent-miklósi Pálosok klostromának romja. A falut 1333-ban *Tamás fia Istrán* a váradi püspöknek és káptalannak adományozta. A széplaki uradalomhoz tartozott és valószínűleg itt volt a széplaki apátság. Rommaradványai, melyek monumentális építményt gyanútatnak, az átmeneti izlést mutatják és így az épület már a Pálosok letelepedése előtt fennállott, a minthogy a torony romjának egyes részei az 1241-iki tatárjárást megelőző időre utalnak. A községnek 1660-ban *Korniss* Boldizsár volt a földesura. A múlt század elején a gör. kath. püspökség birtoka volt. A gör. keletiek temploma a múlt század elején épült.
- Belényes-Ujlak.** *Belényes-Ujlak*, a béli hegyek alatt, a Fekete-Körös mellett, a nagyváradi—belényes-vaskohi vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal, azonban az oláh ajkú görög-katolikusok is elég nagy számmal vannak. Házainak száma 244, lakosaié 1287. Postája van, távirója és vasúti állomása Belényes. Hajdan a váradi püspökök birtoka. Ősi egyházát, mely ma a reformátusoké, az idők folyamán átalakították, azonban a hajdani templomhajó két nyugati része még felismerhető. A XVI. században alesperesség volt, melyhez 9 plébánia tartozott. Templomának harangját ruszkai *Korniss* Zsigmond 1631-ben öntette. A görög-katolikusoknak is van itt templomuk, mely 1820-ban épült. A múlt század első felében a gör. kath. püspök volt a földesura, a kinek itt ma is van birtoka. 1868-ban a községnek több mint fele leégett. Az itteni Zimánd patakban levő „csodaforrás”-t, a vidék szembajosai meg-meglátogatják. Itt van a belényesi járás egyik körjegyzősége.
- Belényes-Valány.** *Belényes-Valány*, a Bihar-hegység alatt fekvő oláh kisközség, gör. kath. vallású lakosokkal. Házainak száma 67, lakosaié 379. Postája Belényes-Ujlak, távirója és vasúti állomása Belényes. Gör. kath. temploma 1842-ben épült. Földesura a múlt század első felében a nagyváradi gör. kath. püspökség volt, mely itt ma is birtokos.
- Bel.** *Bél*, a béli hegyek alatt, a Mézes- és béli patak mellett, erdőborította hegyek között fekvő kisközség, a béli járás székhelye és egyik körjegyzősége. Lakosai magyarok és oláhok s ez utóbbiak többségben vannak. Vallásuk róm. kath., gör. kath., gör. keleti és izraelita, de a gör. keletiek vannak túlnyomó számban. Házainak száma 291, lakosaié 2056. Saját postája és távirója van, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Hajdan, a mikor a község a váradi püspökök birtoka volt, nem a mai helyén, hanem egészen a vármegye határszélén, a Töz-patak mellett feküdt. 1332—35-ben már a pápai tizedjegyzékben szerepel. A XVI.

Belényes.

században aesperesség volt, melyhez 25 plébánia tartozott. A mult század elején már négy országos vásárja volt, nagy sörháza, pálinkaégetője és messze vidéken türes három vizimalma. Most az Egyesült Magyarhoni Üveggyár r. t.-nak van itt nagyszabású üveggyára, mely azonban ez idő szerint nem működik. A latin szertartású váradi püspökség most is birtokos itt. A községben három templom van. A róm. katolikus 1813-ban épült, a görög katolikus 1741-ben, a görög-keleti pedig 1859-ben. Azonkívül az izraelitáknak is van zsinagógájuk. A község lakosai kaszinót tartanak fenn.

Bélfenyér, az alföldi síkságon fekvő magyar kisközség, róm. kath. és ev. ref. vallású lakosokkal, a kik között a katolikusok vannak túlsúlyban. Házainak száma 293, lakosaié 1269. Postája, távírója és vasúti állomása Tenke. A legrégebbi időtől a váradi püspökség birtoka. Az 1766-iki canonica visitatio említi régi kis kőegyházát és megjegyzi róla, hogy „az egész oly kicsi vala, hogy híveinek felét sem fogadhatá magába”. A mostani katolikus templomot gróf *Kollonits* nagyváradi püspök építtette 1785-ben. Határában

Bélfenyér.

BELENYES. — A GÖR. KATH. PIU-INTERNÁTUS.

hajdan két falu volt. Az Olesva felé vezető úton állott hajdan *Buzás-Ósi* község, mely 1332-ben a pápai tizedlajstromban még mint egyházas hely szerepel. Az 1552-iki adóösszeírásban Buzás név alatt *Vajda* Mihály birtoka volt. Ugyancsak Bélfenyér közelében, az n. n. Szigeten állott hajdan *Szigeti* község, mely szintén előfordul már az 1332-iki tizedjegyzékben és a XVI. századbéli adóösszeírásokban mint a váradi püspök birtoka említetik. A községhez tartozik *Buzásd* puszta is. Bélfenyéren volt plébános (1875—80) *Bunyitay* Vince apát-kanonok, a kiváló történettudós.

Bél-Örvényes, a béli hegyek alatt fekvő oláh kisközség, gör. keleti vallású lakosokkal. A házak száma 49, lakosaié 237. Postája és távírója Bél, vasúti állomása pedig Bél-Rogoz. E község már a XIV. században fölmerül, a mikor a *Telegdiék* birtoka. Később a váradi püspök lett a földesura, a ki itt ma is birtokos. Gör. keleti templomát 1870-ben építették.

Bél-Örvényes.

Bél-Rogoz, a béli hegyek alján fekvő kisközség, görög keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 48, lakosaié pedig 248. Postája Ökrös, távírója Bél, vasúti állomása Sólom, vagy Bokszeg-Bél. A község már a XIII. század végén a váradi püspök birtoka volt és akkoriban összesen 27 telket számlált. Gör. kath. temploma 1825-ben épült.

Bél-Rogoz.

Belezensy, a Bihar-hegység alatt, a belényes—vaskohi vasútvonal mentén, a petrósi patak mellett fekvő oláh község, gör. keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 46, lakosaié 772. Földesura a mult század elején a nagyváradi gör. kath. püspökség volt. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Belezensy.

Benyesd, a béli hegyek alján fekvő oláh kisközség, görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 49, lakosaié 237. Postája és távírója Bél, vasúti

Benyesd.

állomása Bokszeg-Bél. A múlt század első felében a váradi l. sz. püspökség volt a birtokosa és ma is az. Görög-keleti templomát 1829-ben építették.

Berek-
Böszörmény.

Berek-Böszörmény, a Sárrét szélén, az alföldi síkságon fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 647, lakosaié pedig 3338. Az egyes hitfelekezetek között az ev. ref. vallásuk vannak a legtöbben. Hajdan a vidék egyik legnagyobb községe volt és 1396-ban a körösszegi vár tartozékát tette. A mai református templom helyén állott ősi egyháza, mely már az 1332—37-iki pápai tizedjegyzékben szerepel. Hajdan Nagy- és Berek-Böszörmény ikerközségek, sőt hagyomány szerint az itteni u. n. Vernyike dülön állott volna Vernyike-Böszörmény község is. 1421-ben Berek-Böszörmény csak mint falu, Nagy-Böszörmény pedig mint város említetik, míg az 1554-iki adólajstrom külön Nagy-Böszörmény és Bereg helységeket említ. Az 1520. évi vám-összeírásban Böszörmény néven, mint vámszedő hely szerepel, a mikor is a *Csáky*-család volt a földesura. Hajdan vásáros hely is volt és a múlt század elején serfőzővel bírt. A községhez tartozó régi temető-domb, a a Korhánydomb és a Budai halom elnevezések bizonyos jelentőséggel látszanak bírni. A határban vanul át az u. n. ördögárok is. A községben levő ev. ref. templom 1678-ban épült és 1783-ban átalakított. Az izraelitáknak zsinagógájuk van itt. Van a községben esinos úrilak is, melyet a XVIII. század végén a gróf *Csáky* család építtetett.

Berettyó-
Szent-Márton.

Berettyó-Szent-Márton, az alföldi síkságon, a Berettyó balpartján, a budapest—predeáli vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség. Benne az összes felekezetek képviselve vannak, de köztük az ev. ref. vallásuk vannak többségben. Házainak száma 204, lakosaié 1349. Van postája, távirója és vasúti állomása. A község már az 1333-iki pápai tizedjegyzékben mint egyházas hely szerepel, s Szent-Márton tiszteletére szentelt egyházától veszi a nevét. 1481-ben Mátyás királytól nyert vásártartási jogot, a XV. században vámszedő hely, és ugyanekkor a Berettyói réve volt. Birtokosai az idők folyamán a következők voltak: 1319-ben *Pázmán* György, 1552-ben Pázmán Péter és Gáspár, 1732-ben *Baranyi* Miklós, *Kodormán* György és Pál, *Komáromy* György, *Társy* Mátyás, *Orbán* János és István, 1755-ben danesházi *Nagy* Benedek, *Naményi* Ignác, *Baranyi* Miklós és Gábor, a múlt század első felében báró *Vay* Miklós, *Novák* Kristóf, *Leszkay* Ferencz, gr. *Rhédey* Ferencz, *Baranyi* Károly és báró *Rudnyánszky* Sándor. Jelenleg báró *Bánhid*y Sándornénak, *Elek* Gusztávnak, *Leszkay* Jánosnak és Gyulának, *Reviczky* Józsefnek és özv. *Vertán* Andrásné örököseinek van itt nagyobb birtoka. A községben két templom van. Az ev. ref. templom 1787-ben, a róm. katolikus 1818-ban épült. A községhez tartoznak *Szomalyom*, *Rekettyés*, *Bácsó*, *Kodormány*, *Ujlak*, *Szolnoktó*, *Péntekhalom*, *Nagy-Hídköz*, *Kis-Hídköz*, *Nagy-Bócs*, *Kis-Bócs*, *Lapos*, *Merza* és *Vertán* nevű puszták, melyeknek egy része elpusztult községek nevét örökíti meg. Így Bócs pusztája, egy 1451-iki oklevél szerint akkoriban *Bócsida* néven szerepelt, de mint község már 1274-ben fennáll, a mikor *Pázmán fia Ders* volt a földesura. Egy 1354-iki oklevél pedig telepes lakosairól emlékezik meg. *Szomalyom* pusztája a XII. század végén szintén már mint egyházas község szerepel és a *Pázmán* család birtoka. Ősi templomának helyét a nép ma is klastrom-dülőnek nevezi. *Ujlak* pusztája a XIV. század elején szintén mint a *Pázmán* nemzetség birtoka említetik és az 1552-iki adóösszeírás alkalmával még mindig e nemzetség birtokában van. Mind e községeket az 1660-iki török dúlások pusztították el Berettyó-Szent-Mártonnal együtt. Ez felépült, amazok pusztán maradtak. A község 1848-ban is sokat szenvedett hol az orosz, hol a magyar csapatoktól.

Berettyó-Ujfalu, az alföldi síkságon, a Berettyó mellett, a budapest—predeáli vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású lakosokkal. Házainak száma 1259, lakosaié pedig 7717. Van postája, távirója és vasúti állomása; járási székhely, járásbíróság, telekkönyvi hivatal, adóhivatal, kir. közjegyzőség, továbbá van itt 9 református iskola, egy 6 osztályú izr. iskola, iparostanonez-iskola és községi kisdedővő. Azonkívül kaszinó-egyesület, önképző népkör, önkéntes tűzoltó egyesület, izraelita jótékony nőegyesület, két temetkezési és két kiházasítási egyesület, takarékpénztár és népbank. Szép, emeletes városháza, két gőzmalom, melyek közül a *Nyíry* István nagy gőzmalma villamos erőre is be van rendezve, kitűnő gyógyhatású vasasfürdő, néhány esinos úrilak és régi nemesi kúria, köztük

Berettyó-
Ujfalu.

RÉSZLET BÉLRŐL.

Móricz Pálé. Berettyó-Ujfalu a XIII. század második felében Ujfalu néven szerepel. Nevének „Uj” jelzője azt bizonyítja, hogy a régi község valószínűleg a tatárjáráskor pusztult el és később újra felépülve, nyert Ujfalu nevet. A pápai tizedlajstromokban is szerepel. A XVI. században a *Csáky* család, *Fügedy* Gábor, a *Dersi* örökösök, *Literáty* Bertalan, *Telegdi* János a birtokosai. A községben a XVIII. század végén és a múlt század elején a herezeg *Eszterházy*, a *Miskolczy*, *Fényes*, *Lányi* és *Marossy* családok voltak birtokosok, most pedig a *Szilagyi*, a *Móricz* és az *Asztalos* családnak van itt nagyobb birtoka. A községben levő ev. ref. templom 1817-ben épült. Az izraeliták imaháza egyike a legrégebbeknek a vármegyében. 1659-ben II. *Rákóczy* György ide húzódott a törökök elől, kik a községet feldúlták. 1677-ben *Strassoldo* hadai ostromolták sánczait, de sikertelenül. 1681-ben *Thököly* hosszabb időt töltött itt. 1683-ban *Apafi* Mihály két ízben vonult át a községen. Ez időben itt is tartottak megyegyűléseket. 1693-ban a törökök a községet felégették. 1700-ban hajdu-lakosainak a szabadalmait megszüntették. 1704-ben II. *Rákóczy* Ferencz itt gyűjtötte össze azokat a hadakat, melyeket Belényes felé, a rácok ellen indított. 1849. aug. 3-án *Nagy* Sándor tábora itt vonult keresztül. Ide tartoznak *Egyház-Sziget*, *Körtvélyes*, *Somota*, *Néződomb*, *Görcsös*, *Korhány*, *Kis-Kettős*, *Nagy-Kettős*, *Dábó*, *Közép-Dülő*, *Kuruttjoló*, *Büdöstő*, *Szent-*

Kozma, Nagy-Andaháza, Kis-Andaháza, Csomboros, Csurgó, Csárdahát, Perde és Kendereskert puszták is, a melyeknek egyike-másika hajdan község volt. Itt van a híres herpályi esonka torony is, a hajdani herpályi prépostság rommaradványa. Rajta kívül a ma is adományozni szokott herpályi préposti ezím őrző emlékét. Hajdan Érpál község néven is szerepelt s e néven említi a bécsi lajstrom is a XIII. század végén, a mikor *Miklós bán* volt a földesura. A XIV. században egy ideig királyi birtok, de már 1373-ban *Domoszlai Miklós* hevesi főispán bírja, 1418-ban pedig *Rozgonyi János* főkinestartó. A hajdani kolostor régi, hatalmas tornya *Tardy Sándor* birtokán áll, a hol a tulajdonos egyebek között egy ritka becsű arany pajzsdudort talált, mely a nemzeti múzeum birtokában van. A község határában, *Móricz Pál* birtokán egy őskori földvár nyomai is láthatók. *Szent-Kozma* pusztája hajdan szintén egyházas hely volt és *Szent-Kozma-Damján* néven a herpályi uradalomhoz tartozott. Keletkezését a dubniczi krónika által is megörökített népregének tulajdonítja a néphagyomány, mely szerint, a mikor itt a magyarok és a székelyek (?) között harc volt, Szent-Kozma jelent volna meg a magyarok segítségére. Ennek az emlékére alapították volna a községet és építették a Szent-Kozmának szentelt egyházat. *Kis- és Nagy-Andaháza* pusztája, a XIV. sz. elején *Anda* és *Uj-Anda* néven ikerközség volt. A püspöki tizedlajstromban különben már a XIII. század végén is így szerepel. 1463-ban Szaboles vármegyéhez és a herpályi uradalomhoz tartozott. *Somota* pusztája, *Vécsey Lőránd* birtoka, ahol a tulajdonosnak esinos úrilaka van.

Betfia.

Betfia, a Királyerdő nyúlványai alatt fekvő kisközség, gör. kath. vallású lakosokkal. Házainak száma 62, lakosaié 404. Postája *Pecze-Szőlős*, távírója és vasúti állomása *Nagyvárad*. Földesura a nagyvárad-hegyfoki prépostság volt; ma a premontreieknek van itt birtokuk. Gör. kath. temploma 1854-ben épült.

Beznye.

Beznye, a Királyhágó déli oldalán, a Sebes-Körös völgyében, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő oláh kisközség, nagyobb számmal gör. keleti, kisebb számmal gör. katolikus vallású lakosokkal. Házainak száma 372, lakosaié 1713. Régi birtokosai a *Kába*, *Venter*, *Czepelle*, *Kakucsy*, *Bélteky*, *Szücs* és *Lál* családok voltak. Hajdan a Báródsághoz tartozott. Gör. keleti temploma 1723-ban, a gör. katolikus pedig 1895-ben épült.

Bihar.

Bihar, az érmelléki hegyek egyik nyúlványa alatt, a Kösmő-patak mellett, a bihari helyi érdekű vasútvonal mentén fekvő, túlnyomóan ev. ref. vallású magyar nagyközség. Házainak száma 461, lakosaié 2993. Van postája, távírója és vasúti állomása. Ez az ősrégi község már a XII. században említették az oklevelekben. Akkoriban a váradi püspökség birtoka volt. 1349-ben *Byhor* néven találjuk feljegyezve, egy 1374-iki oklevél már vásártartási jogát is említi, 1393-ban mint *Villa Byhor*, 1470-ben *Oppidum Byhor* néven szerepel és ekkor lakói között számos iparos említették. Az 1520-iki összeírásokban mint vámszedő hely van említve. A XV. században főesperesség, a XVI. században alesperesség, melyhez 18 plébánia tartozott. A község hajdani nagyságát a XVI. századbéli adóösszeírások bizonyítják legjobban, a mikor Biharban 176 család lakott. Mostani református templomát 1802-ben az ősi egyház alapjaira építették, a mely a XIV. századból való. A róm. katolikus templom 1826-ban épült. Az izraelitáknak is van itt imaházuk. Az ev. ref. egyház birtokában több érdekes régiség és ötvösmű van. Így két aranyozott ezüst pohár a XVII. század elejéről és egy ugyanebből az időből származó hínzett úrasztali terítő, mely *Kállay Georgina*, *Czömeözi Zsuzsánna* ajándéka. Itt van a híres, ősrégi és arányaiban még ma is hatalmas

RÉSZLET BERETTYÓ-UJFALUBÓL.

mas bihari földvár. A hagyomány szerint hajdan Mén Maróth vára, mely azonban még a II. *Rákóczy* Ferencz-féle szabadságharcz idején is nevezetes szerepet játszott. Az itt lefolyt történeti eseményekről más helyen van szó. A vár belsejében, emelkedett helyen áll a bihari emlékmű, mely *Rigó* Ferencz orsz. képviselő kezdeményezésére állíttatott fel. A szükséges összeget gyűjtés útján szerezték be, de a vármegye közönsége is hozzájárult 1800 forinttal. Az emlékmű leleplezése nagy ünnepélyek között történt. Az obeliszk-szerű oszlop tetején a Turul madár áll, esőrében karddal.

Nyugati oldalán a következő felírás olvasható:

„A magyarok ezredéves bejövetelének emlékére, állíttatott közadakozásból, Bihar vármegye támogatásával 1896.”

Az északi oldalon:

„Állj kőemlék, állj a végtelenségig!
Jelképeként a honszeretetnek.
Hont szeretni véglehetőleg
Tanítsd minden fiát e nemzetnek.”

A déli oldalon:

Magyarok Istene
Hallgasd meg imánkat,
Tedd nagygyá s boldoggá
Imádott hazánkat.
Védd az ellenségtől,
Óvd meg belviszálytól,
Hogy bámult s irigyelt
Legyen a világtól.

A keleti oldalon:

„Honszerző dicső elődeink által Mén Maróth bolgár fejedelemtől elfoglalt ezen bihari földvár, még sok század múltán a magyar szabadság vára, *Rákóczy* kurucz vitézeinek tanyája és véres küzdelmeinek színhelye vala.”

E községhez tartozik *Komocsó* és *Régeny* pusztja. Az utóbbi hajdan község volt. Ezenkívül még két község állott Bihar határában. Az egyik *Kovácsi* község volt, a másik *Mezőfalva*, mely a XIII. század végén a püspöki tizedjegyzékben mint „Miklós úr” birtoka szerepel.

Bihar-Diószeg.

Bihar-Diószeg, az Ér-patak mellett, az érmelléki hegyek nyugati lábainál, a nagyvárad—margittai vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 995, lakosaié 6088. Van saját postája, távírója és vasúti állomása. A község már a XIV. században szerepel. 1332—37 között nevét a pápai tizedjegyzékben találjuk. Első birtokosa a *Gutkeled* nemzetség dobi *Dorogi* ága volt. Ezek után az albisi *Zólyomiak* a birtokosai. A dobi Dorogiaknak itt váruk is volt és a mai ev. ref. templom helyén állott az akkori vártemplom. 1551-ben *Fráter* György püspök és *Ferdinánd király* biztosai között a *János* király birodalmának átadására vonatkozó nevezetes egyezséget itt állapították meg. Az 1564-iki összeírás alkalmával 147 család lakta. A XVI. században a *Forgách* és *Makó* családok kezén volt; ez utóbbinak részbirtokát, magvaszakadtával, 1563-ban *János Zsigmond Varkocs* Tamásnak adományozta. A XVII. század végén *Lichtenstein* herceg, 1800. elején gr. *Sternberg* Ádám, azután gr. *Zichy* Ferencz volt a földesúr, most pedig gr. *Zichy* Tivadarnak van itt uradalma. A község határában Rákóczy alatt döntő harc volt, melyről más helyen bővebben van szó. A községben 3 templom van. A róm. kath. 1801-ben épült, az ev. ref. átalakítottatott 1604-ben, a gör. keleti 1770-ben épült. Gróf *Sternberg* Ádám 1805-ben nagy alapítványt tett jobbágjai segélyezésére, valamely szerenesétlenség esetén. Itt van gr. *Zichy* Tivadar kastélya, melyet *Grünsfeld* tábornok 1701-ben építtetett, s mely gr. *Sternbergé*, majd néhai gr. *Zichy* Ferencz konstantinápolyi nagykövete lett. Az uradalomhoz tartozik a híres *Zichy*-féle pincze és hordó. A nagy téglapincze szélessége négy öl és hossza 20 öl. Itt áll az 1830 körül készült 1240 akós, hatalmas hordó, melyet rendszerint jó termésű borral töltenek meg. Az uradalomnak 9 ilyen falazott pinczéje van. Itt van a diószegi m. kir. vinczellér-képzőiskola is, melyet gróf *Zichy* Ferencz közremunkálásával, az állam 1870-ben állított fel. Diószegen 1795-ben már nyomda is volt és itt nyomatta munkáit *Hunyady* Ferencz debreczeni ev. ref. püspök. A lakosok kaszinót, népkört, temetkezési és kiházasítási egyesületet tartanak fenn. Van itt még takarékpénztár, hitelszövetkezet, ipartestület, 3 gőzmalom, 3 olajütő gyár, téglagyár és egy kénes vizű gyógyfürdő. Ide tartoznak *Egyed*, *Ferencz* és *Hérnek* puszták. *Egyed* hajdan *Egged-Monostora* nevű község volt, mely a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékben szerepel. 1342-ben *Jordán apát* volt a földesura. A XV. század végén, a mikor a *Marjai* családnak is volt benne része, 27 család lakott e községben, a XVI. század közepén pedig, a mikor az albisi *Zólyomiak* és a *Forgáchok* voltak itt birtokosak, 77 család. Ugyanesak *Diószeg* határában állott hajdan *Janka*, vagy másként *Ivánka* nevű község, melyet a XIII. század végén *Odun fia Ivánka* bír. A Templom-tisztása nevű helyen állott hajdan a község egyháza. Itt volt *Kerekegyháza* község is, melynek 1328-ban *Dózsa nádor fiai* voltak a földesurai; továbbá a *Negyven-Szű* nevű, szintén rég elpusztult község, mely 1307-ben az egyedi apátság-hoz tartozott és *Kozma comes* birtoka volt. Egyháza Szent György tiszteletére volt szentelve.

Bihar-Félegyháza.

Bihar-Félegyháza, a Berettyó mellett, a bihari helyi érdekű vasút mentén fekvő magyar nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású lakosokkal. Postája van, távírója és vasúti állomása Gyapoly. Házainak száma 286, lakosaié

1672. A püspöki tizedjegyzékben már a XIII. században szerepel és ettől-fogva a *Gutkeled* nemzetségből származó *Dorog* után hol Dorogfalva, hol Nagy-Dorog-Félegyháza néven találjuk említve. A Dorogiak kihaltával egy része Zsigmond király adományából *Raveni* Mihályra, majd 1437-ben hosszaszai *Bothos* Istvánra jut. A XIV. és XV. században azonban más birtokosok is szerepelnek itt, u. m. 1393-ban a *Vetésyek*, 1397-ben a *Jankafalvyak* 1405-ben a *Félegyházyak*, 1425-ben a *Csákyak* és 1430-ban a *Jakesok*. A mult század első felében herezeg *Eszterházy* Pál volt itt birtokos, most pedig gr.

RÉSZLET BERETTYÓ-UJFALUBÓL.

Zichy Ágost és a gyapolyi pusztán *Schwarz* Ignác, kinek ott szép kastélya és parkja van. A községben levő ev. ref. templom 1845-ben épült. Birtokában két úrasztali aranykehely van, melyeket özv. *Derecskey* Istvánné Oláh Anna 1785-ben ajándékozott az egyháznak. A község határában van egy földvár, a hol 1886-ban bronzkori régiségeket találtak. 1784-ben a község nagy része a templommal és az anyakönyvekkel együtt a tűz martaléka lett. Ide tartoznak *Gyapoly*, *Kozmafalva*, *Fülektó* és *Ágost* puszták. *Kozmafalva* hajdan község volt és birtokosától, a *Gutkeled* nembeli *Kozmától* vette a nevét. *Gyapoly* pusztája szintén község és a *Gyapolyi* család birtoka. E családot már a XIII. századi váradi regestrum említi. A XV. században a *Kis-marjayak* bírják, 1507-ben pedig házasság útján *Thorday* Zsigmond a birtokosa.

Bihar-Püspöki, Nagyvárad közelében, a magyar államvasutak és a bihari vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség. Lakosai ev. ref. és róm. kath. vallásuak, közöttük azonban az előbbieket túlsúlyban. Házainak száma 506, lakosaié 3107. Van postája, távirója és vasúti állomása. A váradi

Bihar Püspöki.

püspökség alapításával egykorú. 1273-ban már a káptalan és a püspökség bírja és 1374-ben is így szerepel, míg később egészen a püspökség tulajdonába megy át; azonban 1360-ban a *Teleydiéknak* is van itt birtokuk, 1467-ben pedig a kápolnai Pálosoknak is. 1402-ben Oppidum Pyspeky néven van említve. 1557-től 1692-ig a váradi vár tartozéka volt, 1692-től 1848-ig pedig ismét a nagyváradi latin szertartású püspökség bírta. E község hajdan a Nagyváradra, *Szent-László* sírjához zarándoklóknak pihenő helyük volt. Az új püspökök is itt állapodtak meg, a mikor a püspöki szék elfoglalása végett Nagyváradra jöttek és itt fogadták azokat a küldöttségeket is, melyek kíséretükhöz csatlakoztak. 1284-ben *Bertalan* váradi püspök és királyi biztos *Loránt* erdélyi vajdával és a tiszántúli részek nemeseivel itt nagy gyűlést tartott. 1678-ban *Thököly* is több ízben tartózkodott itt. A Rákóczy-féle forradalom alatt a császáriak a várost teljesen fölperzselték és akkor éveken át pusztán állott. 1849. július havában a biharmegyei népfelkelők e község alatt táboroztak. A községben két templom van. A róm. katolikusoké 1896-ban épült, míg a reformátusoké részben még a régi időből való s a XIV. században épült. Belsejében báró *Salcer* nagyváradi várkapitány neje, sz. *Ridley* Mária Elisabeth síremléke látható 1716-ból. A Hódosdomb nevű utcán egy XIV—XV. századbéli épületnek a rommaradványai láthatók. A községben két temetkező társulat és egy fogyasztó szövetkezet van. Ide tartoznak *Micskepuszta* és *Fácánoserdő*. A vasúti állomás mellett jelentékeny kavicsbányák vannak. Micske pusztán, mely a latin szertartású káptalan birtoka, hajdan község volt.

Bihar-Torda.

Bihar-Torda, a Nagy-Sárréten, a budapest—nagyváradi vasútvonal mentén fekvő kisközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. A tordai járás székhelye. Házainak száma 323, lakosaié pedig 1640. Postája van, távirója és vasúti állomása Sáp. Már a váradi regestriumban szerepel egyik lakosa révén. A hagyomány szerint a község hajdan a Pusztá-Kovácsihoz tartozó Sebes-tanya körül feküdt. A török világban elpusztulván, telepedtek le lakosai a mai helyre. A község 1452-ben a *Thorday* család birtoka, mely itt pallosjogot nyer. Később a *Nadányiak* és a *Fáyak*, majd a kir. kincstár és *Székelly* Gábor a birtokosa. Az 1732-iki összeírásban a *Nadányiak*, a *Baranyiak*, és az *Elek* család fordulnak elő. 1659-ben a törökök a községet feldúlták. A református templom 1790-ben épült és 1890-ben átalakított. A községben szép parkban áll a Fáy család régi kúriája, mely a múlt század elején épült. Most úri kényelemmel van berendezve és *Stern* Frigyes nagybirtokos tulajdonát képezi. A lakosok napjainkban szép Kossuth-szobrot állítottak a községben. Van itt két olvasókör és egy népbank is. Ide tartozik *Pálfoka* pusztja.

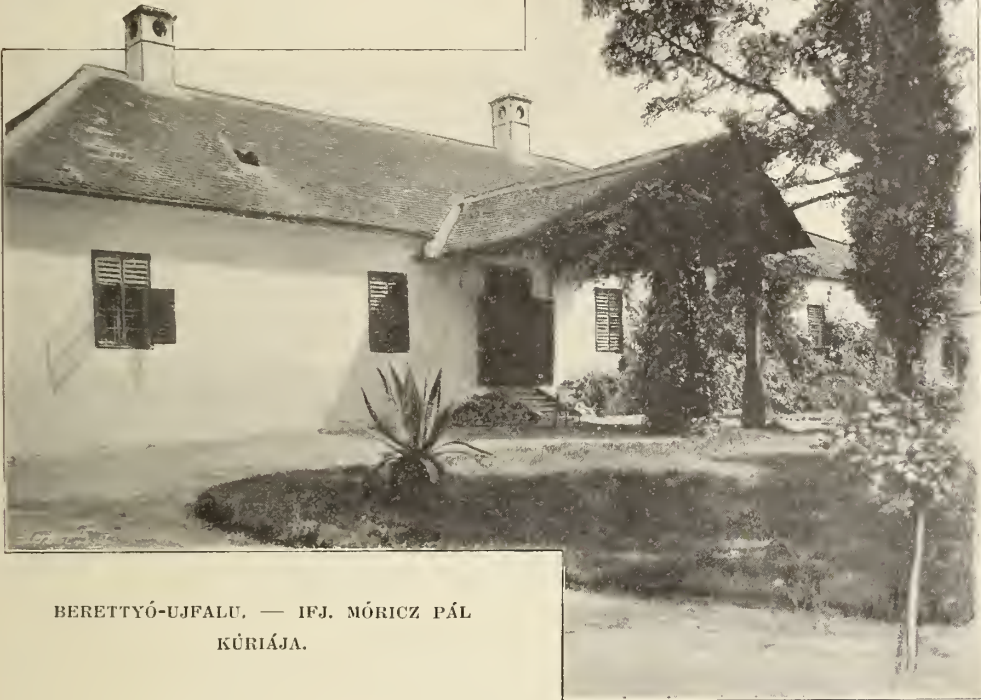
Bihar-Udvari.

Bihar-Udvari, a Nagy-Sárréten, Hajdu vármegye határára fekvő magyar nagyközség, ev. ref. vallású lakosokkal. Házainak száma 708, lakosaié pedig 3989. Van postája, távirója és vasúti állomása. Hajdan tekintélyes püspöki birtok, mely már a XIII. században 61 telket számlált. *Fráter* György püspök annak idején más birtokokkal akarta eleserélni, úgy látszik azonban tervét nem valósította meg, mert 1552-ben még mindig mint a püspökség birtoka szerepel; de a XV. században az *Izsákay* és a *Besseney* család is birtokos volt itt. A református templom 1613-ban épült, 1767-ben kibővített, kőtornyát pedig 1789-ben építették. A ref. egyháznak számos érdekes, régi ötvösműve van, köztük vert ezüst tányérok, kelyhek és poharak a XVII. és XVIII. századból. A község határában sok őshalom van. Ezek: Árkos-halma, mely körül árokszerű mélyedés van, a hol kőkori eseréparabokat vet föl az eke; a ferendeki halomban ásás alkalmával esontvázakat találtak; a Hangás-halom, Órhalom, Balázs-halom Eszteró-halom, Hármás-halom, Kettős-halom, mind megannyi őshalom, melyeket itt Kun-haloknak mondanak. A „Kunok szállása” nevű területen a hagyomány szerint hajdan kunok tanyáztak.

tak. A templom melletti iskola építése alkalmával, néhány évvel ezelőtt, régi sírokat és azokban a csontvázak között jellegzetes dolichocephal koponyákat találtak, melyek az embertani múzeumba kerültek. A község lakosai olvasó egyesületet, énekkart és önk. tűzoltó egyesületet tartanak fenn. B. Udvarihoz tartoznak *Lőrinez*, *Nándor*, *Gunárhát* és *Réti* puszták is.

Bikács, az alföldi síkságon fekvő kisközség, melynek lakosai vegyesen tótok és oláhok, de a tótok nagyobb számban vannak. Ez utóbbiak vallása róm. katolikus, az oláhoké pedig gör. keleti. Házainak száma 299, lakosaié 1224. Távírója és vasúti álló-

Bikács.

BERETTYÓ-UJFALU. — IFJ. MÓRICZ PÁL
KÚRIÁJA.

mása van, postája pedig Gyapju. A község hajdan mostani helyétől dél-keletre állott, a hol ősi templomának nyomai még a 70-es években meglátaszottak. 1374-óta a latin szertartású váradí káptalan birtoka. A községben levő két templom közül a róm. katolikus 1813-ban, a görög-keleti 1800-ban épült. Itt van a eséffai járás egyik körjegyzősége.

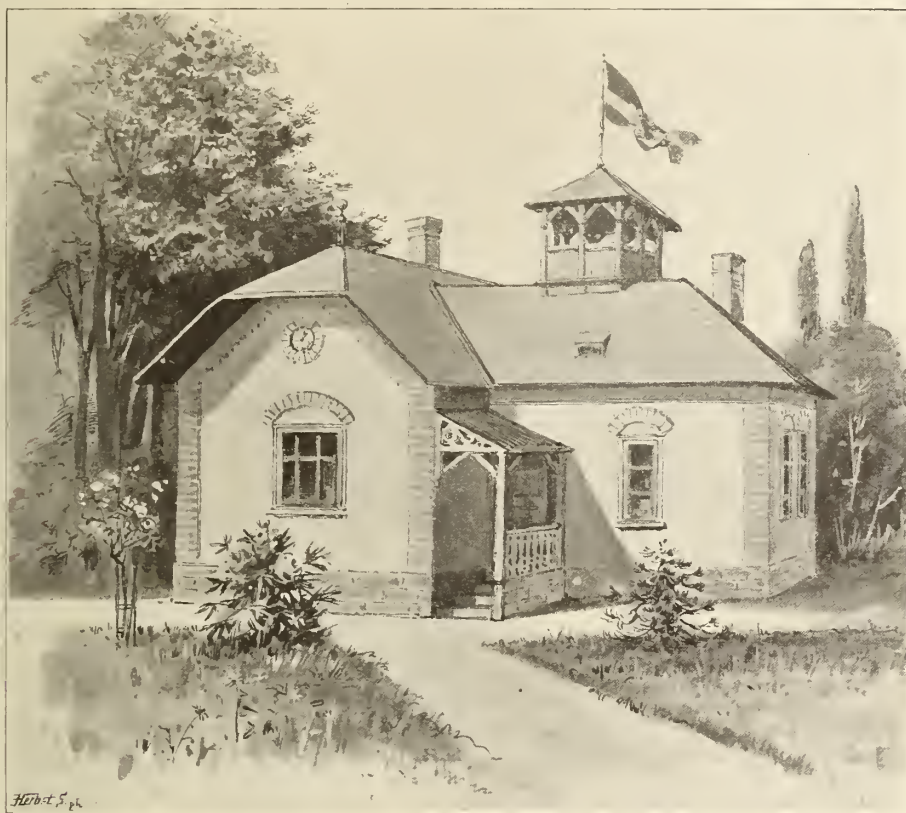
Birtiny, a Királyerdőhöz tartozó tizfaluhi hegység alatt fekvő oláh kisközség, görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 67, lakosaié 388. Postája, távírója és vasúti állomása Rév. Egyike a vármegye legrégebbi községeinek, a melyről a váradí káptalannak egy 1264-iki oklevele azt mondja, hogy a község már a tatárjárás előtt a *Csanád* nembeliek birtoka volt, a kiknek a község fölött emelkedő Solymoskő és Felkő nevű hegyeken voltak a sziklaváraik, és a kik itt a Köröshidon *Pál comes* fiaival együtt vámot szedtek. A község a bécsi codexben is már a XIII. század elején szerepel. 1508-ban új adománylevelet nyert reá a Dózsa-lázadásban szerencsétlen véget ért *Telegdi* István kir. kincstárnok. 1561-ben *Telegdi* Mihály és Miklós osztzkodnak rajta, a mikor azonban a község már összesen csak négy portát számlál. A múlt század elején a gr. *Korniss* család, 48 előtt pedig gr. *Zichy* Domokos volt a földesura; most gr. *Zichy* Ödönnek van itt birtoka. A községbeli görög-keleti templom 1879-ben épült. A község közelében állott hajdan *Orosztelek* község, mely már a XIII. századbéli püspöki tizedjegyzékekben szerepel.

Birtiny.

- Bisztra-Ujfalu.** *Bisztra-Ujfalu*, a Bisztra-patak mellett fekvő oláh kisközség, görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 65, lakosaié 333. Postája Cséhtelek, távirója és vasúti állomása Felső-Ábrány. A múlt század elején a *Baranyiak* voltak a földesurai. Gör. keleti temploma 1700 körül épült.
- Bodonos.** *Bodonos*, a Rézhegység aszfaltban gazdag ága alatt fekvő kisközség, tót és magyar ajkú lakosokkal, a kik között azonban a tótok vannak a legtöbbben. Házainak száma 107, lakosaié 579 volt, mely szám azonban 1110-re emelkedett, a mi az itteni nagyszabású kőszénbányáknak és a legujabban berendezett sodronykötélpályának tulajdonítható. A múlt század elején a *Hegyi* család volt itt birtokos. Róm. kath. temploma 1829-ben épült.
- Bogdán-Szövőárhegy.** *Bogdán-Szövőárhegy*, a Rézhegység nyúlványai alatt, a Gyepes-patak mellett fekvő oláh kisközség, a szalárdi járás egyik körjegyzősége. Lakosai gör. keleti vallásúak, házainak száma 148, lakosaié 795. Postája Hagymádfalva, távirója és vasútja Mező-Telegd. Görög-keleti temploma nagyon régi, de építési ideje ismeretlen. Földesura valamikor a báró *Huszár* család volt, most pedig gr. *Seilern* Ferencznek van itt nagyobb birtoka. A község határában sótelepre és sós forrásra bukkantak, melyet azonban ismét betemettek.
- Bogy.** *Bogy*, a béli hegyek nyúlványai alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 51, lakosaié 275. Postája Ökrös, távirója és vasúti állomása Tenke. Hajdan a váradi püspökség birtoka volt, a béli uradalomhoz tartozott és most is e püspökség birtokos itt. Templom a községben nincs. Hajdan itt volt egyike a legnagyobb hamuzsír-égető telepeknek. „Huta” nevű dűlője ennek az emlékét őrzi.
- Bogyoszló.** *Bogyoszló*, az érmelléki hegyek alatt fekvő magyar nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású lakosokkal. Házainak száma 183, lakosaié 966. Postája Ottomány, távirója Margitta, vasúti állomása Apáti-Keresztúr. E község állítólag *Boleszló* váci püspöktől, a leleszi prépostság alapítójától vette a nevét. Földesura a váradi püspökség volt, mely itt most is birtokos. Református temploma nagyon régi. Tornya 1848-ban épült újra. A falut 1862-ben tűz pusztította el. Ide tartozik *Feneketlen* pusztja.
- Bojt.** *Bojt*, az alföldi síkságon, a Kis-Körös mellett fekvő nagyközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 256, lakosaié 1280. Postája Nagy-Kereki, távirója és vasúti állomása Mezőkeresztes. A váradi regestrum már a XIII. század elején említi. A pápai tizedjegyzékben mint egyházas hely már a XIII. század végén szerepel. 1452-ben Both néven és később Boyt néven találjuk említve. 1447-ben a *Thorday* család volt a földesura, 1552-ben *Bojthy* Gáspár, *Thorday* Péter, *Poják* Antal, *Zenyési* László, 1732-ben *Tholdalaghy* Mihály, *Rákossy* Ferencz, *Belezmay* András és Ferencz, később a *Lányi* és a *Dobozy* családok. Református temploma 1680-ban épült. Az egyház birtokában egy úrasztali ezüst-pohár van, melyet nemes *Varga* Ferencz 1765-ben ajándékozott az egyháznak. A községben olvasó egyesület is van. E községhez tartoznak *Kékes*, *Lányi* és *Tokaj* puszták. *Kékes* pusztja azelőtt község volt és 1319-ben *Benedek* esanádi püspöknek és unokaöcsésének Miklósnak, Tamásnak és Benedeknek birtoka.
- Bokkia.** *Bokkia*, a béli hegyek alatt, a Mézes-patak mellett fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású oláhok. Házainak száma 66, lakosaié 339. Postája és távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a latin szertartású nagyváradi püspökség volt, a mely itt ma is birtokos. Gör. keleti temploma 1802-ben épült.
- Borostelek.** *Borostelek*, a központi járásban fekvő kisközség, görög-keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 80, lakosaié 471. E község már a XIII. század elején szerepel és 1252-ben a *Csanád* nemzetség birtoka. A múlt század elején a gróf *Haller* család volt a földesura, most pedig *Telegdi* Józsefnek van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma 1700 körül épült.
- Bors.** *Bors*, a Felső-Sárréten, a budapest—nagyváradi vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 1167 lakossal, a kik közül 1031 ev. ref. vallású. Házai-

nak száma 223, lakosaié pedig 1175. Van postája és vasúti állomása; távírója Bihar-Püspöki. A község már a XIII. században szerepel a váradi regestrumban Bursi néven. A *Sartivánvecse* nemzetségből származó *Borsiak* innen veszik a nevüket. Ez a család 1505-ig volt a földesura, ettől fogva egy részét a váradi káptalan bírja, de 1552-ben már *Szentiványi* Ferencz a község földesura. Később az egész helység a nagyváradi I. sz. püspök és a káptalan birtokába kerül, mely utóbbi itt ma is birtokos. Az ev. ref. templom a XVII. század elején épült. Az egyháznak két nagyon régi és műbecsesel bíró ezüst kelyhe van, melyeket a *Dobozy* család ajándékozott. Ide tartozik *Nagy Zomlin* puszta is, mely hajdan egyházas község volt. 1374-ben a váradi székes káptalan volt a földesura. Egyházának némi rommaradványa még ma is látható.

BERETTYÓ-UJFALU. — VÉCSEY LÓRÁND ÚRILAKA SOMOTA PUSZTÁN.

Borz, a béli hegyek alatt, a Fekete-Körös mellett fekvő oláh község, görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 57, lakosaié 350. Postája Belényes-Ujlak, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. kath. püspök volt, ki itt ma is birtokos. Közelében van a mintegy 200 ölnyi hosszú gyönyörű völgy, hol a Vale Morilor patak egy kb. 50 méter magas sziklafal aljából oly erővel tör elő, hogy rövid útja alatt is e völgyben egész sereg malmot hajt.

Borz.

Borzik, az érmelléki hegyek között, a Gyeluez nevű hegyoldal alatt fekvő kisközség, gör. kath. vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 168, lakosaié 901. A szalárdi járás egyik körjegyzősége. Postája Hagymádfalva, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. E községet már a XV. századi oklevelek Borzlyk néven emlegetik. Földesurai a gr. *Csáky*, a *Kovács*, *Gyalokay* és a *Vay* családok voltak, ma pedig *Ursziny* Bélának van itt nagyobb birtoka. A görög-keletiek temploma a múlt század első felében épült. Ide tartozik *Csurgó* puszta is.

Borzik.

Botfej, a Béli-hegyek alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 65, lakosaié 357. Postája és távírója Bél, vasúti

Botfej.

- állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyvárad i. sz. püspökség volt, mely itt ma is birtokos. A mult század első felében a község mellett nagy fűrészmalom állott. Gör. keleti templomát 1800-ban építették.
- Bottyán.** *Bottyán*, a Sebes-Körösvölgy elején, a Rézhegység nyúlványai alatt fekvő oláh kisközség, gör. keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 69, lakosaié 464. Postája, távirója és vasúti állomása Mező-Telegd. E község 1257-ben mint a *Csanád* nemzetség birtoka szerepel. 1360-ban *Telegdi* Tamás kalocsai érsek és rokonai három részre osztják fel a falut maguk közt. 1366-ban a pápai tizedjegyzékben már a mai nevében találjuk feljegyezve. A br. Wesselényi család Kolozsvárt levő levéltárában van egy 1372-ben kelt oklevél, melyvel Nagy Lajos király megsemmisíti az egrí káptalanak kiadott levelét; e levél értelmében az egrí káptalan az Adorján kir. várhoz és Telegdi Miklós fiai, Gergely és Miklós birtokaihoz, Bottyánhoz és Jenőhöz tartozó erdőket a várad i. egyház birtokának állította, holott nem voltak azok. Birtokosai a mult század első felében a telegdi közbirtokosok voltak, most pedig *Telegdi* József orsz. képviselőnek van itt nagyobb birtoka. A görög keleti templom építésének ideje ismeretlen.
- Bozsaly.** *Bozsaly*, a Rézalján, a Bisztra-patak mellett fekvő kisközség, oláh és magyar, de túlyomó számban oláh és görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 70, lakosaié 394. Postája Cséhtelek, távirója és vasúti állomása Felső-Abrány. E község 1438-ban mint a kusalyi *Jakes* család birtoka szerepel. Későbbi földesurai a *Bozsalyi*, *Fráter* és a *Szénássy* családok voltak. A község egy részét 1870-ben árvíz pusztította el. Gör. keleti temploma 1899-ben épült.
- Bragyet.** *Bragyet*, a petrósi havasok közelében, a hasonnevű patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 124, lakosaié 613. Postája Dombrovány, távirója Vaskoh-Barest, vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyvárad i. gör. kath. püspökség volt. Gör. keleti temploma 1820-ban épült.
- Brátka.** *Brátka*, a Rézalján, a Sebes-Körös mellett, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő oláh kisközség, gör. keleti vallású lakosokkal. Van postája, távirója és vasúti állomása. Házainak száma 276, lakosaié pedig 1394. E község azelőtt az úgynevezett Báródsághoz tartozott. Határában több érdekes barlang van és egy nagyobb kőbánya. A mult század elején gr. *Batthyány* Antónia és a nemes *Czepele* család volt a földesura, most pedig gr. *Bethlen* Aladárnak és a *Czepele* családnak van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma 1898-ban épült.
- Briheny.** *Briheny*, a bihari hegyek között, a Briheny-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 68, lakosaié 395. Postája, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Határában valamikor vasbánya volt, de azt ma már nem művelik. Volt itt a mult században egy vasgyár is, a mely szintén elpusztult már. Lakosai a nagyvárad i. sz. püspököt uralták, a ki itt ma is birtokos.
- Brost.** *Brost*, a bihari hegyek alatt fekvő kisközség, lakosai görög keleti vallású oláhok. Házainak száma 48, lakosaié 260. Postája Dombrovány, távirója Vaskoh-Barest, vasúti állomása Vaskoh. Földesura a görög kath. püspökség volt. Gör. keleti temploma 1830-ban épült.
- Bucsa.** *Bucsa*, a Királyhágó alatt, a Sebes-Körös mellett, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, görög keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 130, lakosaié 777. Van postája, távirója és vasúti állomása. A mult század első felében az *Eördögh* család volt a földesura, később pedig a *Szerdahelyi* család. Görög-keleti templomának építési ideje ismeretlen. A községben *Timár* Lászlónak országszerte híres spanyolnád-fonó gyára és a Jádvolgyben nagy pisztráng-tenyésztése van. A község határában érdekes eseppkőbarlang látható.
- Bucsum.** *Bucsum*, a Királyerdő alatt, a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő, oláh kisközség, görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 63, lakosaié 326. Postája, távirója és vasúti állomása Drág-Cséke. Régi magyar neve *Bucsony* s 1503-ban *Telegdi* István kir. kincstárnok birtoka. A mult század első felében özv. gróf *Frimontné* volt itt birtokos. Gör. keleti temploma 1810-ben épült.

Budurásza, az Érc-hegység északi nyúlványa alatt, a Vale-Ré-patak mellett fekvő kisközség, görög-keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 159, lakosaié 944. Postája van, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. katolikus püspökség volt, mely itt most is birtokos. Határában ezüst-, arany- és márványbányák találhatók, melyek azonban nincsenek művelés alatt. Régi kohóját, melynek romjai még ma is látszanak, 1680. körül szüntették be. Görög-keleti temploma 1842-ben épült. Ide tartozik *Bihar-füred*, másként *Stina de vale* klimatikus üdülőhely is, mely *Pável* Mihály görög-katolikus püspök tulajdona és kedvelt tartózkodási helye. E fürdőhelyről, mely elragadó vidéken fekszik, más helyen bővebben van szó.

Budurásza.

Bukorvány, A Királyerdő alatt, a Bukorvány-patak mellett fekvő oláh kisközség, melynek lakosai görög-keleti vallásúak. Házainak száma 81, lakosaié 382. Postája, távírója és vasúti állomása Drág-Cséke. Egykori neve

Bukorvány.

BIHAR-DIÓSZEG. — A KOSSUTH-SZOBOR, AZ EV. REF. TEMPLOM ÉS A ZSINAGÓGA.

Bukorvány-nak hangzott. Földesurai a XVI. század végeig a Csánád nemzetségből való *Telegdiék*, a múlt század első felében *Vallaszky János* és *Zsomje Trandafil* voltak. Görög-keleti temploma 1545-ben épült.

Buntyesd, a Bihar-hegység alatt, a petrószai patak mellett fekvő kisközség, a belényesi járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 103, lakosaié 547. Postája Dombrovány, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. kath. püspök volt, a kinek most is van itt birtoka. Görög-keleti fatemploma a múlt század elején épült.

Buntyesd.

Burda, a Bihar-hegységben, a Budurásza-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású oláh lakosokkal. Házainak száma 79, lakosaié 416. Postája Budurásza, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. kath. püspök volt, a ki itt ma is birtokos. Gör. keleti temploma a múlt század elején épült.

Burda.

Csanáros, az érmelléki hegyek alatt, a Berettyó és a Gyepes-patak mellett fekvő kisközség, magyar, oláh és tót lakosokkal, a kik között a gör. katolikus vallású oláhok vannak legtöbben. Házainak száma 80, lakosaié 515. Postája Szent-Jobb, távírója és vasúti állomása Bihar-Dioszeg. Az Anjou-korban Csalanos, majd Ó-Csalanos nevet viselt, míg a *Hunyadyak* idejében Fehér-Csanáros néven találjuk. A Hunyadyak után a *Pályi* család lett a birtokosa. 1520-ban az álmosdi *Chyre* család a földesura és ekkor vámszedő hely is volt. Majd a szent-jobbi apátságé, később pedig a *Frátereké*

Csanáros.

és a *Püspökyeké* lett. Ma *Lukács* Gézának és *Vikol* Simon örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Gör. katolikus temploma 1861-ben épült.

Csarnóháza.

Csarnóháza, a Jád- és Sebes-Körös völgyek összeszőgellésénél, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 432, lakosaié 2278. Postája Csucs, távirója Brátka, vagy Buesa, vasúti állomása Jádvölgy. Földesura egykor a gróf *Batthyány* család volt, most pedig gróf *Bethlen* Aladárnak van itt nagyobb birtoka. A községet a jádvölgyi iparvasút szeli át, mely a Remecz fölötti Izvor-völgytől a Jád torkolatáig visz. Van itt egy sziklabarlang, melynek egyik üregét kénes víz tölti be. Hegyeiben sok a fekete márvány. Határában, a Csarnó-tetőn volt a néphagyomány szerint *Csarnó* vezér vára, melynek azonban már nyomai sincsenek, és a mely hagyományt semmiféle történeti feljegyzés nem támogat. Az innen lefelé húzódó kút alakú üreg állítólag alagút volt, mely a Körösig vezetett. A községbeli gör. keleti templomot 1894-ben építették.

Csatár.

Csatár, az érmelléki hegyek elágazásánál, hegytetőn fekvő magyar kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu lakosokkal. Házainak száma 287, lakosaié 1672. Postája, távirója és vasúti állomása Bihar. A község a pápai tizedjegyzék szerint már a XIII. században megvolt. Ősi, szabados község, melyben a püspök lovas nemesei, csatárai laktak. Innen veszi elnevezését is. A püspökség uradalmához tartozott, azonban 1484-ben a *Zólyomiaknak* s ezekkel való atyafiságuk révén a *Makófalviaknak* is van itt birtokuk. Ősi egyházának helyén áll a mai református templom, melynek átalakításánál a régi templomnak egy falrészletét meghagyták. A csatári római katolikus templom 1809-ben épült. A lakosok községi hitelszövetkezetet és olvasó-kört tartanak fenn. Itt van a szalárdi járás egyik körjegyzősége. Az ide tartozó *Latabár-pusztá* IV. László alatt egyházas község volt s *Miklós vajda* volt a földesura. Ettől elkoboztatván, 1557-ig mint a váradai püspök birtoka szerepel. 1576-ban *Konczos* Pál nevű bíráját is említik.

Cséffa.

Cséffa, az alföldi síkságon, az alföld—fiumei vasútvonal mentén fekvő kisközség, a hasonnevű járás székhelye és ennek egyik körjegyzősége. Lakosai magyarok és oláhok, vallásuk rom. katolikus, ev. ref. és gör. keleti, de a gör. keleti vallásu oláhok vannak a legtöbben. Házainak száma 187, lakosaié pedig 1467. Van postája, távirója és vasúti állomása. Egyike a vármegye legrégebb községeinek; a váradai regestrum már a tatárjárás előtt *Csépánhida* néven említi. A körösszegi vár tartozéka és vámszedő hely. Hajdani jelentőségét bizonyítja az a körülmény is, hogy a XIV. században a három piacon történt idézéseket itt is kikiáltották. A Csáky családnak egy 1396-ból származó oklevele a mai néven említi, egy 1421-iki oklevele pedig már városnak mondja. Legrégibb földesurai a *Csákyak*, azonban 1469-ben a *Cséffyeket*, 1472-ben pedig már a *Czoborokat* is itt találjuk. Egy 1489-iki oklevél a községnek négy utcáját említi. 1760-ban a község Mária Teréziától újabb vásárjogot nyert. A hagyomány szerint az új községháza helyén állott régi épületben őrizték egy éjen át a magyar szent koronát, a mikor Orsova felé vitték. A községben levő gör. keleti templom a XVI. század első felében épült, állítólag valamely akkoriban itt álló romokból. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartoznak *Püspök-Radvány* és *Cséffa* puszták is. Az előbbi, Ladomér püspöknek egyik levele szerint, hajdan a püspökség és a káptalan közös birtoka volt, de *Beckenschläger* János püspök már csak a sajátjának nevezi. Cséffa határában vonul át az Ördögárka.

Csehi.

Csehi, Nagyváradi közelében, az Aduna-patak mentén fekvő kisközség, gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 119, lakosaié 808. Postája Pecze-Szölös, távirója és vasúti állomása Nagyváradi. E község már a XIV. században szerepel mint a váradai káptalan birtoka. Gör. kath. temploma 1872-ben épült. Itt van a központi járás egyik körjegyzősége.

Cséhtelek.

Cséhtelek, a Rézalján, a Bisztra-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. A margittai járás egyik körjegyzősége. Házainak száma 104, lakosaié 736. Postája van, távirója és vasúti állomása Felső-Abrány. 1327 és 1469 között e község Csöttelek néven szerepel. 1438-ban a kusalyi *Jakes* család, 1469-ben a *Bozzási* család volt a földesura. Később a *Bojer*, *Fráter* és *Szénássy* családokat találjuk itt, ma

pedig *Wertheimstein* Alfréd lovagnak van itt nagyobb mintagazdasága, valamint szép kastélya, melyet ő maga építtetett. A gör. katolikus templom 1896-ban épült. 1871-ben árvíz pusztította el a községnek egy részét, 1896-ban pedig a templomot villámcsapás gyújtotta fel. Ide tartoznak *Dód*, *Rára*, *Rovina* és *Wertheimstein*-puszták is.

Cséklye, a Rézhegységben, a Tyityisóra-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 125, lakosaié 593. Postája Nagy-Báród, távírója és vasúti állomása Rév. A község azelőtt a Báródsághoz tartozott. Görög-keleti temploma 1830-ban épült.

Cséklye.

Cseszora, a Királyerdő alatt, a Gyálu de szusz hegyoldalon fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 125, lakosaié 616. Postája, távírója és vasúti állomása Magyar-Cséke. Régi magyar neve *Csoksára* s a *Telegdi* család uradalmához tartozott; 1503-ban István kinstár-

Cseszora.

BIHAR-FÉLEGYHÁZA. — SCHWARCZ GYULA KASTÉLYA GYAPOLY PUSZTÁN.

nok új adománylevelet kapott rá. Földesura a mult század elején a kir. kinstár volt, azután a *Suhajda* és az *Órhalmy* család. Most *Herbszt* Gyula és neje, Órhalmy Berta a birtokosai. Görög-keleti temploma a XVII. század elején épült. Az egyház birtokában érdekes, régi kehely van.

Csohaj, az érmelléki hegyek és a Berettyó közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 100, lakosaié 616. Postája Szent-Jobb, távírója és vasúti állomása Bihar-Diószeg. A legrégebb időktől kezdve a szent-jobbi apátság birtoka. 1336-ban már a pápai tizedjegyzékben szerepel. Gör. keleti temploma 1896-ban épült.

Csohaj.

Csokaly, az érmelléki hegyek és a nagyváradi—margittai vasútvonal közelében fekvő magyar kisközség, túlnyomóan ev. ref. lakosokkal. A székelyhídi járás egyik körjegyzősége. Házainak száma 234, lakosaié 1151. Postája, távírója és vasúti állomása Székelyhíd. Földesura 1373-ban a *Zólyomi* család s később, ezzel való atyafisága révén, a makófalvi *Makó* család, melynek magvaszakadása után 1563-ban *Varkocs* Tamás eszközölt ki rá adománylevelet. A XVIII. század végén és a mult század első felében, a mikor nevét Csohaj alakban írták, a *Fényes*, *Darvay*, *Tardy*, *Chernel*, *Sulyok*, *Csenyery*, *Thegze*, *Oláh* és *Béldy* család voltak birtokosai, most pedig *Noszlopy* Gyulának van itt nagyobb birtoka. Itt született *Fényes* Elek, a nagyhírű tudós 1807. július 7-én. Ev. ref. temploma 1720-ban épült.

Csokaly.

Csontaház.

Csontaház, a béli hegyek alatt, a Siád-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 62, lakosaié pedig 326. Postája Ökrös, távírója Bél, vasúti állomása Sólyom és Bokszeg-Bél. A községnek azelőtt Csontaháza-Valány volt a neve. Földesura a nagyváradi latin szertartásu püspök volt, a kinek itt ma is van birtoka. Gör. keleti temploma 1780-ban épült.

Csökmő.

Csőkmő, az alföldi síkságon, a Sebes-Körös és a Berettyó szögében fekvő magyar nagyközség, nagyobbára ev. ref. lakosokkal. Házainak száma 543,

BIHAR-TORDA. — A FÁY-FÉLE KÚRIA. (STERN FRIGYES TULAJDONA).

lakosaié pedig 3552. Postája van, távírója Szeghalom, vasúti állomása Kót.

Az idők folyamán nevét számos változatban találjuk a különböző korbeli levelekben. Leggyakrabban Csukló és Csekmő változatban fordul elő (Chuklev, Chekmev). A váradi regestrumban már 1219-ben mint egyházas község szerepel. Első ismert birtokosai a *Veérek*, később a *Maróthyak*. Ezek után a birtok többfelé oszlik, mert a váradi káptalanon kívül 1416-ban a *Zoárdfiakat*, 1454-ben a *Dengelegieket*, 1470-ben pedig a *Csákyakat* találjuk itt. Hajdani, több ezer holdra terjedő nádasai, a tatárjárás és a török dúlások idejében alkalmas búvóhelyet nyújtottak az egész környék lakosainak. Ev. ref. temploma 1891-ben épült. Van a községben olvasó kör, polgári kör, dalkör, két temetkezési, kiházásító, önkéntes tűzoltó és kölesönös önszegély-egyesület. Ide tartoznak *Czirgó*, *Cserepes*, *Barsa*, *Nyárfás*, *Halas*, *Veresmajor*, *Körösziiget*, *Szőcskőd*, *Nagy-Bánom* és *Kis-Bánom* puszták, a melyek közül egyik-másik egy-egy elpusztult község emlékét őrzi. *Barsa* pusztá *Borsa* egyházas község nevét tartotta fenn. *Szőcskőd* pusztától Okány felé az u. n. Telekaljon állott hajdan Szőcskőd községe. Péterhely nevű dűlője *Péterhely* község helye volt, melynek temploma Szent Péter tiszteletére volt szentelve. A község határán vonul át az Ördögárok.

Csujafalva, az érmelléki hegyek kiágazásainál, a Gyepes-patak mellett fekvő oláh kisközség, melynek lakosai túlnyomó számban gör. katolikus vallásúak. Házainak száma 57, lakosaié 330. Postája Hagymádfalva, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. A mult század elején a *Fényes* család és a *Balku* örökösök voltak a földesurai, most pedig *Szilágyi* Jenőnek van itt nagyobb birtoka. Görög-katolikus temploma 1763-ban épült.

Csujafalva.

Czéczeke, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös mellett, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, az élesdi járás egyik körjegyzősége, melynek lakosai gör. keleti vallásúak. Házainak száma 73, lakosaié 563. Vasúti megállóhely, postája és távírója Élesd. A XIV. században a *Czibak* család birtoka volt. Egy 1341-iki osztálylevél említi régi kőegyházát is, mely Szent Erzsébet tiszteletére volt szentelve. A középkorban vásáros

Czéczeke.

RÉSZLET BORZ VIDÉKÉRŐL.

hely volt, melynek piacán hármás kikiáltás útján idézték törvény elébe a megjelenni vonakodó peres feleket. A mult század elején a *Beöthyek* voltak a földesurai, most pedig *Zathureczky* Istvánnak van itt nagyobb birtoka és esinos úrilaka.

Czigányfalva, az Érezhegység alatt, a laksági völgyben fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású oláhok. Házainak száma 93, lakosaié 499. Azelőtt Czigányesd volt a neve. Földesurai a XVIII. század második és a mult század első felében a *Ferdényi*, gr. *Batthyány*, gr. *Zichy*, *Lakatos* és *Petrás* családok voltak, most pedig gr. *Zichy* Jenőnek van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma állítólag 1600 körül épült.

Czigányfalva.

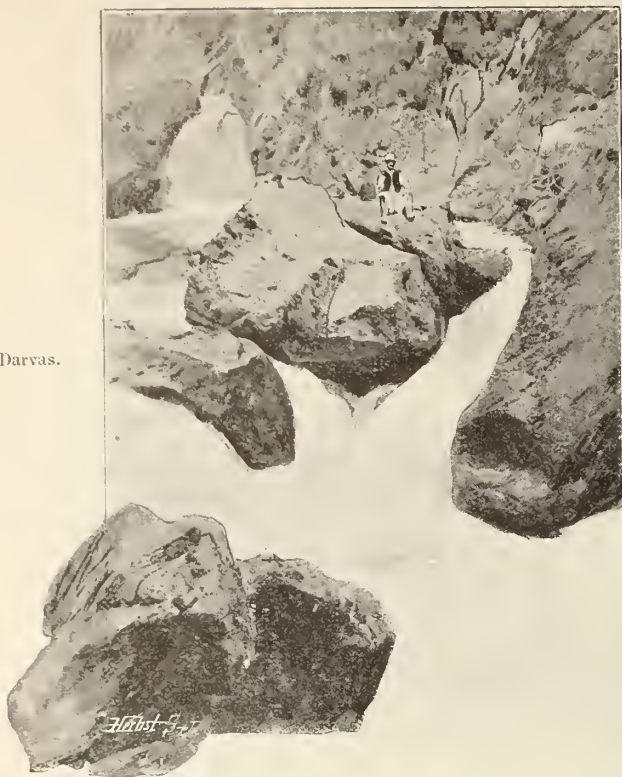
Dámos, a Királyerdő legnagyobb hegyei között, vadregényes vidéken fekvő kisközség, gör. keleti vallású oláhi lakosokkal. Házainak száma 149, lakosaié 986. Postája, távírója és vasúti állomása Brátka. Földesurai a gróf *Batthyányak* voltak, most pedig gróf *Bethlen* Aladárnak és neje gr. *Batthyány* Vilmának van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma 1894-ben épült. Határában kisebb barlangok vannak, hegyeiben pedig márvány és vaskő.

Dámos.

Dancsháza, az alföldi síkságon, a nagy Sárreéten fekvő kisközség, ág. ev. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 109, lakosaié 503. Postája Bihar-Torda, távírója Báránd, vasúti állomása Sáp. Azonosnak látszik azzal a községgel, a mely hajdan *Tancskereki* néven szerepelt. Legalább az ennek fekvésé-

Dancsháza.

Darvas.

BUDURÁSZA. — A JADOLINA VÍZESÉS BIHAR-FÜREDNÉL.

ről fennmaradt adatok ezt látszanak bizonyítani. Először a XIII. század végén a püspöki tizedjegyzékben találkozunk vele, azután 1384-ben Donesháza néven, és egy századdal később már a mai nevéen. A XV. században az *Izsákay* és a *Bessenyej* családnak, a mult század elején pedig a *Bagossy* családnak van itt birtoka. Az ev. ref. templom 1830-ban épült. A község a XVI. században Békés-megyéhez tartozott.

Darvas, a Kis-Sárréten, a Berettyó mellett fekvő magyar nagyközség. Az ev. ref. vallású lakosok száma 645, a gör. keletieké 496. Házainak száma 186, lakosaié pedig 1288. Postája van, távirója Zsáka, vasúti állomása Berettyó-Ujfalu. E község már 1396-ban mai nevéen szerepel. 1421-ben mint a *Csákyak* birtokát találjuk feljegyezve, 1631 után pedig egy részét a *Száró*, másikát az *Olasz* család nyeri, azután a birtok többfelé oszlik és a *Csiffy*,

a *Borbola* és a *Molnár* családokat, 1732-ben pedig még a *Baranyiakat* is itt találjuk, 1848-ban ismét a *Csákyakat*; most pedig *Molnár* Gyulának, *Merza* Joachimnak, *Pageti* Ilonának és *Csapó* Dezsőnek van itt nagyobb birtoka és az utóbbinak csinos úrilaka, melyet 1830-ban *Borbola* Lajos építtetett. A községben két templom van. A reformátusoké 1797-ben épült; a görög-keleti templom építési ideje ismeretlen. Egy ízben ez a templom le is égett, de ismét felépült. A gör. keleti egyház birtokában értékes aranykanál és aranykehely van. Ez utóbbi a mult század elejéről való és Szeghalmi *Kristóf* Katalin hagyománya. Ezenkívül egy ezüstkehely és tányér 1809-ből, melyeket *Olasz* József és neje *Vincze* Eszter adományoztak az ev. ref. egyháznak. 1859-ben a községnek kétharmada leégett. Van a községben egy gőzmalom is. Ide tartoznak *Nagy-Bozsód*, *Pusztá-Csiff*, *Pagatt*, *Csapó*, *Kocsorodos*, *Szörfü*, *Gáltanya*, *Olasztanya*. és *Malomvölgy* puszták is. Ezek közül Bozsód-pusztá, mint falu, már a váradi regisztrumban szerepel. 1552-ben még fennáll és ekkor *Bozsódy* Pál a földesura. A török világban pusztult el Darvassal együtt. 1723-ban mint pusztá *Baranyi* Miklós birtoka. *Csiff* pusztá hajdan szintén egyházas hely volt. 1405-ben *Csiffy* Péter a birtokosa.

Déda.

Déda, az érmelléki hegyek alatt, a Berettyó mellett, a margitta—szilágy-somlyói vasútvonal mentén fekvő kisközség, kevés magyar és túlnyomóan gör. kath. vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 51, lakosaié pedig 300. E község már a XV. században mint a *Csákyak* birtoka szerepel. A határában levő Rákóczy-hegyen van a hagyomány szerint *II. Rákóczy* Ferencz szőleje, mely az uradalommal együtt a gr. *Károlyiak* birtokába került. E szőlőben még ma is áll egy fa, melyet az itteni nép Rákóczy fájának nevez és azt regéli róla, hogy e fa alatt búcsuzott el *II. Rákóczy* Ferencz itteni jobbágyaitól, a mikor bujdosását megkezdte. A községben lévő gör. katolikus templom 1749-ben épült.

Dekanyesd, a Királyerdő alatt, a Topa-patak mellett, a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő oláh kisközség, gör. kath. vallásu lakosokkal. Házainak száma 76, lakosaié pedig 413. Postája és távírója Drág-Cséke, vasúti állomása Magyar-Cséke. Földesura a püspök volt, ki itt most is birtokos. Gör. kath. temploma a XIII. században épült.

Dekanyesd.

Derecske, Hajdu vármegye határán, a Kálló-ér mellett, a debreczen-derecskei vasútvonal végpontján fekvő magyar nagyközség, a hasonló névű járás székhelye, melynek lakosai túlnyomóan ev. ref. vallásuak. Házainak száma 1707, lakosaié 8877. Van saját postája, távírója és vasúti állomása. Ősrégi község. Hajdan *Rafain* bán, utána *Dózsa nádor*, majd *Szilágyi* Erzsébet és később *Corvin János herceg* birtoka. A XVI. században részbirtokosok itt a *Vadasi*, *Péresi*, *Pengeő*, *Drágy* családbeliek. 1572-ben kir. adománylevelet eszközöl ki rá a *Bajoni* család. Azután szabad hajdu-város, melynek *Bocskay*

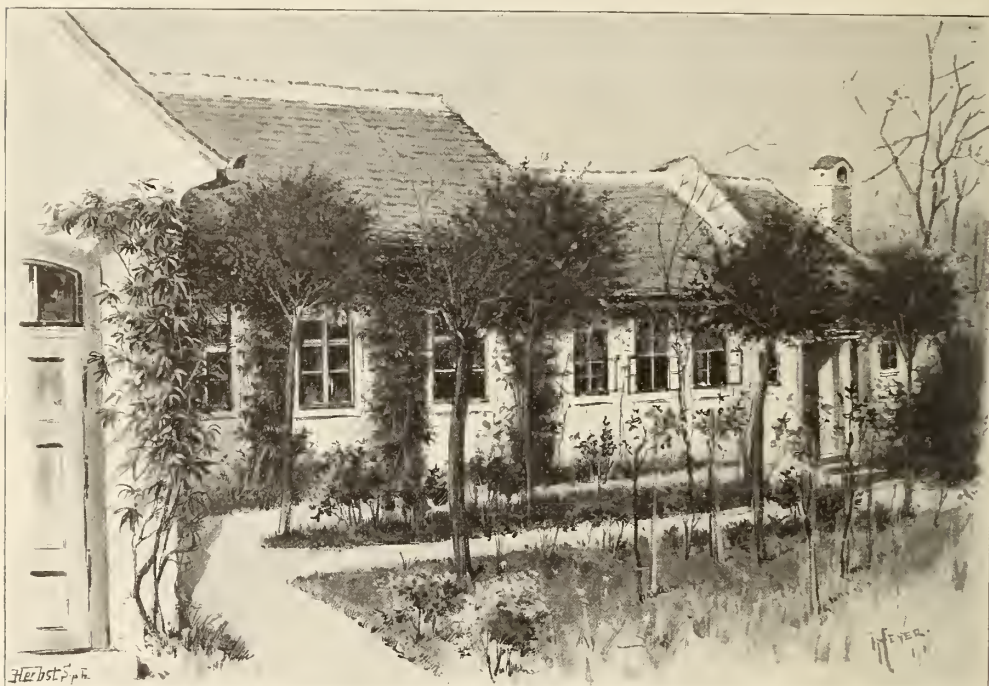
Derecske.

DERECSKE. — A KÖZSÉGHÁZA.

fejedelem kiváltságokat ad. Ezeket *Rákóczy* György fejedelem 1631-ben kelt szabadalom-levelével megerősíti. A szabadalom-levelet ma is őrzik a község házában. Ez időben itt ezer hajdu telepített meg. A község a pápai tizedjegyzékben már a XIII. század elején szerepel. A XVI. században alespesség volt, melyhez 19 plébánia tartozott. 1543-ban *Fráter* György püspök és kinestartó itt tartott a rendekkel ülést a törököktől kívánt hadisereg ügyében. Később a *Tordayak* voltak itt birtokosok, a kik birtokukat a hg. *Eszterházyaknak* elzálogosították és ezen a révén került az Eszterházyak, majd *Tisza* Kálmán, *Móricz* Pál és *Lovassy* Ferencz birtokába. A *Jákó* és a *Nagy* családok is birtokosai voltak. Derecskét a törökök két ízben feldúlták: 1659-ben és 1693-ban. I. Lipót megvonta a hajduk szabadalmait és a kassai kir. kamara fenhatósága alá helyezte őket. 1706. okt. 19-én *Rabutín* császári vezér táborozott itt. 1781-ben sáskajárás pusztította el az egész határt. 1831-ben a kolera-járvány alatt 455-en haltak el. A községben két templom és egy izraelita imaház van. A régi református templom, mely ősi építmény volt s kőfallal és czinteremmel volt körülvéve, 1843-ban leégett és akkor építették fel a mostani templomot. A róm. kath. templom azelőtt az Eszterházyak kápolnája volt, a múlt század közepén azonban kibővítették. *Leitgeb* Imre itteni birtokos háza szintén Eszterházy-féle épület, úgyszintén a takaré-

pénztár épülete is. A mostani emeletes református iskola azelőtt 6 osztályu gymnasium volt, melyet azonban 1870-ben megszüntettek. 1857-ben Ferencz József király és Erzsébet királyné látogatták meg a községet. A csinos községháza 1891-ben épült. Van a községben kaszinó, polgári olvasó-egyesület, keresztény iparos egyeslet, 2 dalegylet, 4 temetkezési és kiházasítási egyeslet, önkéntes tűzoltó-egyesület, a vörös kereszt egyeslet fiókja, takarékpénztár és három gőzmalom. Azelőtt itt nagy sziksó és szódagyár volt. Határában, a kis erdőben, földvárszerű hely van, melyről azonban bővebb adatok hiányzanak; egy másik helyen, a hol még romoknak a nyomai is láthatók, állott azelőtt *Inkefalu* község. Ugyanesak e község közelében, a Kék-Kálló vize mellett, állott hajdan *Szent-Miklós* egyházas község, mely 1335-ben a pápai tized-

DERESKE. — AZ ESZTERHÁZY-FÉLE KÚRIA. (LEITGEB IMRE TULAJDONA.)

lajstromban is szerepel. A község határában levő n. n. Sátordombról a néphagyomány azt állítja, hogy ott állott volna a török világban a török vezér sátora, a Kápolnás-dombot pedig azért nevezik így, mert ott állítólag hajdan ismeretlen rendű szerzetesek kápolnája állott, míg az „Isten akla” nevű zombékos, gazos dűlő a török pusztításból megmenekültek búvóhelyéül szolgált. A községhez tartoznak *Morgó*, *Ereszke*, *Kengyeles*, *Kocsilapos*, *Musliczás*, *Pergelő*, *Sósvölgye*, és *Szik* puszták is.

Dizsér.

Dizsér, Szilágy-megye határán, a Csorgó-patak mellett fekvő kisközség, kevés tót, több magyar, de túlnyomóan gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 86, lakosaié pedig 471. Postája, távírója és vasúti állomása Margitta. E község a Csáky-levéltár egy 1422-iki oklevelében „Dyser poss. wolachalis” körülírással van említve. A mult század első felében Dezsér néven szerepel. Földesurai elejétől fogva a *Csákyak* voltak, most pedig *Bobovszky* Lajosnak van itt nagyobb birtoka. Görög-katholikus temploma 1854-ben épült.

Dobrest.

Dobrest, a Királyerdő alatt, a szombatság-rogozi iparvasút mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 170, lakosaié pedig 1727. Van postája, távírója és vasúti állomása.

A község azelőtt Dobrest-Govoresd nevet viselt. A múlt század első felében *Petraskó* Antal és Gergely voltak birtokosai. A községbeli gör. keleti templom 1796-ban épült. Határában több kisebb, de érdekes barlang van. Lakosai a mészégetést iparszerűen űzik. Itt van a nagyszabású dobresti faipar-telep is, melyről más helyen van szó.

Dombrovány, a Bihar-hegységben fekvő kisközség, a vaskoli járás egyik körjegyzősége, görög keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 57, lakosaié 288. Postája van, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyvárad i. sz. káptalan volt, azután pedig a gör. katolikus püspökség. Görög-keleti temploma 1852-ben épült.

Dombrovány.

Drág-Cséke, a Királyerdő alatt, a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. katolikus vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 129, lakosaié 687. Van postája, távírója és vasúti állomása. A magyar-csékei járás egyik körjegyzősége. A XVI. században a *Telegdiék* uradalmába tartozott. A múlt század elején a gróf *Frimont* család volt a község földesura, most pedig id. *Egán* Lajos a birtokos. Gör. kath. temploma 1888-ban épült.

Drág-Cséke.

Dragonyesd, a Bihar-hegyek alatt, a Fekete-Körös és a nagyvárad—belényesi vasútvonal mellett fekvő kisközség, a belényesi járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallású, oláh lakosok-

Dragonyesd.

DERECSCHE. — AZ EV. REF. TEMPLOM.

kal. Házainak száma 56, lakosaié 316. Postája, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. kath. püspökség volt. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Dragotyán, a Bihar-hegység alatt, a Bráje-patak mellett fekvő kisközség, kevés görög-katolikus, s túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 120, lakosaié pedig 697. Postája és távírója Remete, vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. katolikus püspök volt. A görög-keleti templom a XVIII. század végén épült.

Dragotyán.

Dzsoszán-Forró, a Bihar-hegység nyúlványainál fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 244, lakosaié pedig 1299. Földesura a nagyvárad i. gör. kath. püspökség volt, mely itt ma is birtokos. Görög-keleti temploma 1882-ben épült. A község postája Belényes-Ujlak, távírója és vasúti állomása Belényes.

Dzsoszán-Forró.

Dzsoszán-Gurbesd, a Bihar-hegység alatt, a Rossia-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 170, lakosaié pedig 910. Postája Remete, távírója és vasúti állomása Belényes. A községnek azelőtt Dzsoszán-Forró-Gojla volt a neve. Földesura a gör. kath. püspök. Gör. keleti temploma a múlt század elején épült.

Dzsoszán-Gurbesd.

Dubricsony, a Sebes-Körös völgy déli oldalán, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén, a Dubricsony-patak mellett fekvő kisközség, görög-ka-

Dubricsony.

tholikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 107, lakosaié pedig 602. Postája, távirója és vasúti állomása Rév. E község az 1360-iki adóösszeírásokban *Dobraczénháza* néven szerepel, a XVI. században pedig *Dobrocsi*. 1257-ben már a *Csanád* nemzetség birtoka volt. Azután e nemzetség révén a XVII. század elejéig a *Telegdi* családot uralta. Később a gr. *Zichy*, gr. *Haller* és a gróf *Batthány* család volt a földesura. A Dubricsony patak medre itt a falu közepén egy boltozat nélküli cseppkőbarlang hosszú folyosójához hasonlít. Görög-katholikus temploma 1700 körül épült.

Dusesd.

Dusesd, a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén, a Posga-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 139, lakosaié pedig 721. Hajdan *Dusafalva* volt a neve s 1503-ban *Telegdi* István kir. kincstárnok nova donatiót kapott reá. Földesura volt a múlt század első

ÉLESD. — GRÓF BETHLEN ALADÁR
KASTÉLYA.

felében a *Középesy* család, a mely innen vette előnevét is. Jelenleg Középesy Kálmánnak van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma a XVIII. század vége felé épült.

Élesd.

Élesd, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös völgyben, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, az élesdi járás székhelye. Lakosai római katolikus és ev. református vallásu magyarok, a mely utóbbiak száma túlnyomó. Házainak száma 292, lakosaié 2004. Van postája, távirója és vasúti állomása. A község hajdan a közeli hegyekben emelkedő Sóllyomkő vár tartozéka volt. Abban az időben a község nem a mai helyén állott, hanem egészen a Körös partján; azonban a gyakori áradások a lakosokat arra kényszerítették, hogy magasabb helyre, a hegyek alá vonuljanak. Ősi templomának némi maradványa a Körös mellett még ma is látható. A község földesurai a középkorban Sóllyomkő várának urai voltak, a kiktől Pestes-Sóllyomkő községnél van szó. A múlt század elején gróf *Batthány* József és neje *Lázár* Anna voltak a birtokosai, most pedig gróf *Bethlen* Aladár és neje *Batthány* Vilma grófnő, a kiknek itt nagyszabásu, szép kastélyuk van, melyet még e család ősei építettek. A községben két templom van. Az ev. reformátusoké 1852-ben épült, a róm. katolikusoké pedig 1757-ben. Az izraelitáknak imaházuk van itt. Az ev. ref. egyház birtokában egy 1649-ből származó érdekes aranyozott ezüst-kehely van, továbbá egy 1703-ból származó 10 ítezés porcellán kancsó, — a róm. katolikus egyház birtokában pedig

egy 1710-iki ezüst kehely. A község határában fekvő u. n. puszta dűlőn vonult át hajdan a község régi útja. A lakosok olvasó egyesületet és takarékpénztárt tartanak fenn. Ide tartozik *Dombroviceza* puszta is.

Ér-Adony, az érmelléki hegyek alatti síkságon fekvő nagyközség, melynek lakosai magyarok, vallásuk pedig róm. katolikus, ev. ref. és gör. katolikus, kik között azonban a reformátusok vannak a legtöbben. Házainak száma 140, lakosaié 901. Postája Ér-Taresa, távírója és vasúti állomása Érmihályfalva. A község neve hajdan Odun, majd Odon-nak hangzott. Miután pedig *Odon*, *Ivánka fia*, a XIII. században mint biharmegyei birtokos említetik, valószí-

Ér-Adony.

ÉR-ADONY. — A GRÓF HALLER-FÉLE KÚRIA.
(SZILASSY OTTÓ TULAJDONA.)

nűnek látszik, hogy ő volt a községnek első birtokosa és névadója. 1262-ben a *Gutkeled* nemzetség birtoka. A XIII. század végén *Kereki János* comes bírja, 1337-ben Nagyveszelyi *Ivánka fia Miklós*, később *Korpady Kelemen* pozsegai prépost, utána *Eberhard* zágrábi püspök, de vele egyidejűleg a *Jankafalvy* és a *Vetésy* családot is itt találjuk. A XV. század elejétől, a század végéig, még az *Adonyiak*, a *Szepesyek* és az *Uporyak* is birtak itt részeket. Egy 1465-iki, Mátyás korabeli oklevél, Szatmár vármegyéhez tartozónak mondja. A múlt század elején a *Szilágyi*, a gr. *Haller*, a *Fényes* és az *Okolicsányi* család volt a földesura, mely utóbbtól a birtok *Dobozy Miklós* és ettől, örökség útján, a mostani tulajdonos: *Szilassy Ottó* birtokába került, a kinek itt szép úrilaka is van, melyet a XIX. század elején gr. *Haller Miklós* építtetett. A község határában hajdan vár volt, mely egész a XVI. századig mint e község urainak tulajdona szerepelt, ma már azonban a nyomai is alig látszanak. A községben három templom van. A római katolikus 1786-ban épült, a gör. katolikus 1790-ben, az ev. református pedig a XVIII. század közepén. A református egyháznak igen régi, érdekes aranyozott ezüst-kelyhe van. Ide tartoznak *Asztaghely*, *Halom* és *Bélye* puszták is.

Ér-Fancsika.

Ér-Fancsika, az érmelléki helyek alatt, a nagyvárad—margittai vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek magyar és oláh lakosai között az oláhok vannak a legtöbben. Házainak száma 56, lakosaié pedig 335. Postája és távirója Margitta, vasúti állomása Vedres-Ábrány. E község 1454-ben még mint puszta szerepel az oklevelekben. Birtokosai gyakran változtak és az idők folyamán egyszer-másszor többen is bírták egyidejűleg. A XV. században a következő birtokosait találjuk felemlítve: 1417-ben a *Zoárdfiakat*, 1429-ben a *Szentmártoniakat*, 1445-ben a *Czibak* családot, 1451-ben a *Bajoniakat*, 1454-ben a *Dengelegieket*, 1464-ben a *Sztáryakat*, 1470-ben az *Ujhelyieket*, 1473-ban a *Köbölkuthyakat*, 1485-ben a *Homroki* és 1489-ben a gyaráni *Pártasi* családot. A múlt század elején a gróf *Toldalaghy* család és gr. *Klebersberg József* volt a földesura. Gör. keleti temploma 1800. körül épült.

Ér-Kenez.

Ér-Kenez, Szabolcs vármegye határán, az érmelléki hegyek alatt elterülő síkságon fekvő kisközség, kevesebb magyar és több oláh, túlnyomóan

ÉR-MIHÁLYFALVA.

gör. katolikus vallású lakosokkal. Házainak száma 134, lakosaié 852. Postája, távirója és vasúti állomása Ér-Selind. E községet már IV. László király egyik oklevele említi 1279-ben, mint *Serefil comes* birtokát. A község neve az oklevelekben Kenez, Kenes, Kynes, Kimiz és Kinis alakban fordul elő. 1409-ben a *Csákyak* a földesurai, majd néhány évvel később már három birtokossal is találkozunk itt, u. m.: a *Dománhidyakkal*, *Fugyiakkal* és a *Nyüvediekkal*. A múlt század elején a *Szlávyak* voltak a földesurai és jelenleg is *Szlávy József örökösein*ek van itt nagyobb birtokuk. A községbeli gör. katolikus templom a XVII. század elején épült.

Ér-Keserü.

Ér-Keserü, az érmelléki hegyek alatti síkságon, az Ér vize mellett fekvő magyar nagyközség, kevesebb román. kath. és nagyobb részt ev. ref. vallású lakosokkal. Házainak száma 252, lakosaié 1415. Postája Ér-Semjén, távirója és vasúti állomása Ér-Selind. A község már a XIII. század elején előfordul, mint *Lőrincz poroszló* lakhelye. 1236-ban *Keserüi Péter* a birtokosa, a XV. század második felében a váradi püspök. Az itteni Püspök-dombja nevű dűlőt a hagyomány elpusztult községnek tartja, valószínűbb azonban, hogy ez az elnevezés tisztán a püspökségi birtoklás emlékét tartja fenn, a mikor ott esetleg uradalmi épületek is állottak. 1552-ben *Horváth Péter* szerepel mint birtokos, a múlt század első felében pedig *Nemess Adám*, *Németh Albert*, *Fráter Lajos* és *László*, *Kazinczy Viktor* és *Sándor* és a *Péchy* és a *Semsey* család. Most *Márton Imrénének* és *Sándornak*, *Kuthy Károlynak* és báró *Wangenheim Gyulának* van itt nagyobb birtoka. A községben két templom van.

A református templom 1800-ban épült, nyugati része azonban még az ősi egyház maradványa, a róm. katolikus templom 1825-ben. A református egyház birtokában egy 1636-ban készült érdekes aranyozott ezüst-kehely van, melyet *Fráter Pál* és neje adományoztak az egyháznak. E községben született *Keserői Dayka János*, a híres erdélyi szuperintendens. Az erdőben fekvő „Faluhelye” nevű dűlőről kétféle szájhagyomány is van a nép között. Az egyik szerint ez elpusztult község helye volna, a másik szerint pedig a tatárjáráskor ebben az erdőben vonta meg magát a falu népe.

Ér-Mihályfalva, a Nyírség és az Érmellék határán, a debreczen—szatmár-németi és a székelyhíd—érmihályfalvi vasútvonal mentén fekvő nagyközség és a hasonló nevű járás székhelye. Lakosai magyarok, vallásra nézve pedig

Ér-Mihály-
falva.

ÉR-MIHÁLYFALVA. — LOVASS SÁNDOR ÚRILAKA.

van itt 3479 ev. református, 596 róm. katolikus, 520 gör. katolikus és 967 izraelita. Házainak száma 734, lakosaié pedig 5572. Van postája, távirója és vasúti állomása. Ér-Mihályfalva egyike a vármegye legrégebb községeinek. Egy 1270-iki oklevél *Turul comes* özvegyét, *Onnust* említi, mint birtokosát. A XIV. század elején Nagy-Mihályfalva néven vámszedő és vásáros hely és a Turul nemzetség birtoka. A XIV. század közepén túl már birtokosai sűrűbben változnak. Ebben az időben itt találjuk *Várady Pál* érseket, a *Madarásziakat*, majd a kis-kállai *Vitézeket*, 1434-ben álmósi *Chyre Zsigmondot*, 1439-ben a *Sztári* családot, 1467-ben *Upory István* váradi kanonokot, 1469-ben a *Bozzássyakat* és 1482-ben a *Macskássyakat*. A XVIII. század végén és a mult század elején a gr. *Stubenberg*, *Bujanovics*, *Geneszy*, *Szlávy* és a *Bernáth* családok voltak itt birtokosok, most pedig gróf *Stubenberg Józsefnek*, *Bujanovics Bélának*, *Gorove Jánosnak*, *Lovass Sándornak* és *Károlynak* van itt nagyobb birtoka és csinos úrilaka. *Gorove János* házát a mult század elején a *Szlávy* család, *Bujanovics Bélát* ugyancsak a mult század elején *Bernáth Gedeon* építtette, *Lovass Sándoré* pedig 1894-ben épült. A községben ev. ref. templom, katolikus kápolna és két izr. imaház van. A református templom részben középkori építmény és 1892-ben újjá alakították.

A katolikus kápolnát a múlt század elején a Szlávny család építtette, azonban idővel szűknek bizonyulván, *Schlauch* Lőrincz bíboros püspök most építet helyébe új templomot a város közepén. A református templom tornyában van az *Imre mester* váradi harangöntő által 1491-ben öntött harang; maga a templom már egy 1284-iki oklevélben szerepel. Birtokában több igen érdekes ötvösmű van. Az egyik szép mívű, renaissance-kori ezüst serleg, mely *Mester* Miklós ajándéka, a másik egy ezüst pohár, aranyozott felső karimával, felirata „Johannes *Hoffner* 1680.“ egy másik, XVII. századbéli, fölül vésett ezüstpohár, egy ezüst kehely 1751-ből *Püspöky* István és *Udvarhelyi* Krisztina ajándéka és végül egy fedeles ezüst korsó 1758-ból, melynek teljes és elég érdekes felirata a következő: „Méltóságos hg. Eszterházy Antal lovas regementjében vitézkedő hadnagy: Udvarhelyi Dániel, Jézusa segedelme által ellenségeit meggyőzte, melynek emlékezetére e maga vérén nyert sasprédát, megtartó Jézusa vére poharának szentelte, Anno 1758.“ A korsót a német sas díszíti F. W. R. (Fridericus Wilhelmus Rex) monogrammal. A községhez tartozó Salamon útvjáról az a monda él e vidéken, hogy azon az úton szállították fogságba Salamon királyt. A községben van kaszinó, iparos olvasó-egyesület, jót. izr. nőegylet, kiházásítási és temetkezési egylet, takarékpénztár, iparbank, a Beck Mór-féle pótkávé gyár, Rubenstein és Deutsch ablakredő-gyára, Weisz Adolf pipagyára és egy malom. Határában volt hajdan *Kincse* (Kynehe) község, mely 1338-ban mint *Nyakas* Pál birtoka szerepel.

Ér-Olaszi.

Ér-Olaszi, az érmelléki hegyek egyik fensikján, a nagyváradi—szilágyosomlyói vasútvonal közelében fekvő kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 134, lakosaié 777. Postája, távirója és vasúti állomása Székelyhíd. A XIII. században *Eng-Olaszi* néven szerepel. Hajdan olasz telepes község volt, később pedig németeket is telepítettek ide és ekkor *Sváb-Olaszinak* is nevezték. 1325-ben *Cyne* Péter a birtokosa, a ki I. *Károly* királytól vámszedő jogot nyer, melyet azonban később elvesztett. A XVI. századbéli adóösszeírások e községnek 9 birtokosát említik, holott már 1466-ban a *Csáky* család a földesura. A múlt század első felében a *Boronkay*, *Dráveczky*, *Okolicsányi*, *Vásárhelyi*, *Bónis*, *Tihanyi*, *Bernáth*, *Sárossy*, *Szár-tóry*, *Elek* és *Ottlik* családok voltak a birtokosai, most pedig nagy részben *Vásárhelyi* Imre bírja. A községbeli ev. ref. templom 1858-ban épült. A lakosok temetkezési, segély- és önkéntes tűzoltó egyesületet tartanak fenn. Határában feküdt hajdan *Véd* nevű község is, melynek egyháza már 1334-ben szerepel. A *Hunt-Pázmán* nemzetség birtoka volt és mint ilyent még 1562-ben is említik.

Ér-Selénd.

Ér-Selénd, a székelyhíd—érmihályfalvi vasútvonal mentén, az Ér-patak mellett fekvő kisközség, az érmihályfalvi járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan görög-katolikus vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 137, lakosaié 904. Van saját postája, távirója és vasúti állomása. E község egy 1419-iki oklevélben *Selénd* néven van említve. Földesura hajdan a váradi káptalan volt, később a *Fráter* család is, most pedig a káptalanon kívül dr. *Miskolczy* Imrénének van itt nagyobb birtoka. Gör.-katolikus temploma a XVII. század elején épült.

Ér-Semjén.

Ér-Semjén, a székelyhíd—érmihályfalvi vasútvonal mentén fekvő nagyközség, melynek lakosai magyarok és túlnyomóan ev. ref. vallásuak. Házainak száma 293, lakosaié pedig 2623. Postája és vasúti megállóhelye van, távirója pedig Érmihályfalva. A XIV. század elején *Simián* és *Ujsimián* néven mint a *Balog-Semjén* nemzetség birtoka szerepel. Így találjuk az 1332-iki pápai tizedlajstromokban is feljegyezve. 1520-ban a vámszedő helyek között van felsorolva. Földesurai és birtokosai 1445-ben a *Zólyomiak*, 1560-ban a *Makófalviak* és ezek kihaltával *Varkocs* Tamás váradi főkapitány; azután 1600 körül a *Fráter* és a *Péchy* család, Lipót alatt a *Bossányiak*, ezek révén később a *Kazinczy*, *Krajnik*, *Szunyogh* és *Dobsa* család, míg a *Fráter* és a *Péchy* esa-

ládokkal való összeházasodás révén a *Kölcsey*, *Dobozy* és a *Pogány* családok; ma pedig a *Fráter* családnak, *Szunyogh* Zsigmondnak, *Krajnik* Odónnek és *Nagy* Györgynek van itt nagyobb birtoka. A községbeli ev. ref. templom két csücsíves kapuzata még az ősi egyház maradványa. 1780-ban alakították át és 1795-ben megnagyobbították. Itt született *Kazinczy* Ferencz 1759. okt. 27-én. A szülőháza előtti kis parkban áll a M. Tud. Akadémia közvetítésével, születése évszázados fordulója alkalmából felállított szép gránit- emlékkő, a következő felirattal: „Kazinczy Ferencz születése helyén, százados emlékkül a hazafiui kegyelet. MDCCCLIX.” A szobor felállítási költségét *Krajnik* Alajos viselte, nagybátyja iránti kegyeletből. A községben több csinos úrilak és régi nemesi kúria áll, és pedig a *Fráter*-féle házak, melyek közül kettő

ERDŐ-GYARAK. — GRÓF TISZA KÁLMÁN KASTÉLYA CSEGŐD PUSZTÁN.

most is a *Fráter* családé, a harmadik az *Eröss*, a negyedik a *Szirmay* családé, azután a *Szunyogh*, *Nagy* és a *Krajnik*-féle házak.

Ér-Tarcsa, az érmelléki hegyek alatti síkságon fekvő nagyközség, majdnem egyenlő számú ev. református és gör. katolikus vallásu magyar lakossal. Házainak száma 187, lakosaié pedig 1120. Postája van, távírója és vasúti állomása Ermihályfalva. E község a kolozsmonostori levéltár egyik 1338-iki oklevelében „Tarcsa iuxta fluv. Eer“ körülírással említetik. A XIV. században a váradi káptalan birtoka. 1403-ban Szatmár vármegyéhez tartozónak mondják az egykori oklevelek. 1405-ben birtokosai közt ott találjuk a *Félegyházi* családot is. 1503-ban a magtalanul kimúlt zarándi *Erdőhegyi* László itteni részét *Telegdi* István kir. kincstárnok kapta. A múlt század első felében a káptalanon kívül a *Bujanovics* családnak is van itt birtoka. Az ev. református templom 1834-ben, a gör. katolikus 1846-ban épült. A községhez tartozik *Tyukszer-Apáti* puszta is.

Ér Tarcsa.

Erdő-Gyarak, az alföldi síkságon, Arad vármegye határán fekvő nagyközség, melynek lakosai magyarok s ev. ref. vallásuak. Házainak száma 203, lakosaié pedig 1787. Vasúti állomása és távírója helyben; postája Árpád. A község egy 1347-iki oklevél szerint eredetileg Gyarak nevet viselt. 1429-ben *Kis-Gyarak* 1481-ben *Nagy-Gyarak* néven találjuk feljegyezve. A XV. szá-

Erdő-Gyarak.

zadban az *Izsákay* és a *Bessenyei* családot találjuk itt, 1481-ben pedig a *Tordayakat* is. Most gróf *Tisza* Kálmánnak, *Kövecz* Mártonnak, *Bessenyei* Mihálynak és *Balogh* Györgynek van itt nagyobb birtoka. A község református temploma 1831-ben épült. Az ide tartozó *Csegöd* pusztája hajdan egyházasközség volt. A Bölönyi-féle levéltár egy 1454-iki oklevelében egyházasközség utczája is említve van. Gróf *Tisza* Kálmánnak itt nagy mintagazdasága és szép, modern, kényelmes kastélya van, melyet a *Tisza* család az újabb időben építtetett. E községhez tartozik még *Hörindzsa* és *Királydaróc* pusztája is.

1 sküllő.

Esküllő, az Érezhegység alatt, a Körös-völgyben, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, róm. katolikus és gör. keleti vallású, oláh és kevés magyar lakossal. Házainak száma 97, lakosaié 556. 1848 előtt az n. n. Ötfalusi közbirtokosság volt a birtokosa. Görög-keleti temploma a múlt század elején épült. Határában gazdag agyagbánya van, mely kitűnő terméket szolgáltat, melyet az itteni mész- és eserépgyár dolgoz fel. A községhez tartozik *Tövisvölgy* pusztája is.

Esztár.

Esztár, az alföldi síkságon, a Berettyó mellett fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 300, lakosaié pedig 1624. Postája Pocsaj, távirója Hosszú-Pályi, legközelebbi vasúti állomása Hosszú-Pályi, Pap-Tamási, vagy Berettyó-Ujfalu. E község már a váradi regestrumban a XIII. század végén mint „Mihály úr“ birtoka szerepel, a ki valószínűleg nem más, mint az a palotai *Czibak* Mihály, a kit 1335-ben a biharmegyei birtokosok között találunk. A *Czibak* családdal osztályos atyafinak a *Sztári* családnak ősi, névadó fészke, mely család e községre 1453-ban pallosjogot is nyer, a mikor egykoru oklevelekben Castellum Ztahr néven találjuk feljegyezve. 1464-ben már vámszedő hely. 1552-ben *Toldi* Mihályt és *Esztári* Farkast is a birtokosok között találjuk, 1566-ban *Balassa* Zsófiát, 1732-ben *Boldvay* Sámuel, 1760-ban pedig gr. *Bethlen* Sámuel. A múlt század első felében földesurai az *Erdődy*, *Radványi*, *Dobozy*, *Hódosy* és a *Szunyogh* családok. *Szunyogh* Szabolesznak itt ma is nagyobb birtoka és szép úrilaka van, melyet még az *Erdődyek* építtettek. Mostani református temploma 1888-ban épült. Az egyház birtokában több érdekes ötvösmű van. Többek között egy aranyozott ezüst-pohár 1751-ből. A község határában sok kőkori és római régiséget találtak. A lakosok olvasókört tartanak fenn. A községhez tartoznak *Viráglapos*, *Csere*, *Körtvélyes* és *Korhány* puszták is.

Fancsika.

Fancsika, a Királyerdő alatt, s az itt eredő Reu-patak mellett fekvő kisközség, melyet megkülönböztetésül Vár-Fancsikának is neveznek. A török hódítás kora előtt egymás mellett feküdtek Alsó- és Felső-Fancsika. Lakosai görög-keleti vallású oláhok. Házainak száma 92, lakosaié 527. Postája, távirója és vasúti állomása Mező-Telegd. Görög-keleti fatemploma 1873-ban épült. A XV. században a *Czibak* család uradalmához tartozott; mikor pedig ez *Czibak* Mihály fia Györgyben magtalanul kihalt, 1563-ban Miksa király *Mágócsi* Gáspár tornai főispánnak és nejeének, s általok *Darvas* Gergelynek és *Móricz* Lőrincznek adományozta. Jelenleg *Berzeviczy* Bélának van e községben nagyobb birtoka. A községhez tartozik *Pojána*-pusztája is.

Farkaspatak.

Farkaspatak, a Királyerdő nyúlványai alatt, a Hodisel-patak mellett fekvő kisközség, a magyar-csékai járás egyik körjegyzősége, melynek lakosai görög-keleti vallású oláhok. Postája Venter, távirója és vasúti állomása Hollód. Földesura a nagyváradi I. sz. káptalan volt, a mely itt most is birtokos. Görög-keleti temploma 1700-ban épült. Házainak száma 95, lakosaié pedig 447.

Farnos.

Farnos, az érmelléki síkságon, a Berettyó mellett fekvő kisközség, gör. katolikus vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 64, lakosaié 314. Postája Szent-Jobb, távirója Bihar-Diószeg, legközelebbi vasúti állomása Nyüved, vagy Bihar. E község szerepel már a XIV. századi pápai tizedjegyzékben. A nagyváradi-előhegyi prépostság ősi birtoka. Görög-katolikus temploma 1780 körül épült.

Fegyvernek.

Fegyvernek, az érmelléki síkság szélén fekvő kisközség, magyar, oláh és tót ajku lakosokkal, a kik között az utóbbiak vannak a legtöbbben. Vallásuk római és gör. katolikus. Házainak száma 82, lakosaié 559. Postája Szalárd, távirója Pap-Tamási, vasúti állomása Bihar. E község már a XIII. századbéli püspöki tizedjegyzékekben előfordul. Hajdan Adorjánvár tartoz

zéka volt. A mult század első felében még a gr. *Csákyak* uradalmához tartozott, de most *Kepes* Ignác a birtokos. A gör. katolikus templom a mult század elején épült.

Fekete-Bátor, a Fekete-Körös és a Gyepes-patak mellett, a hollód—Fekete-Bátor. kötegyán—vésztői vasútvonal mentén fekvő kisközség, a tenkei járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 292, lakosaié pedig 1941. Vasúti állomása és távirója van, postája Talpas. E község a *Toldy* család ősi birtoka, melynek egyik ága innen vette előnevét.

ESZTÁR. — AZ ERDŐDY-FÉLE KÚRIA. — (SZUNYOGH SZABOLCS TULAJDONA.)

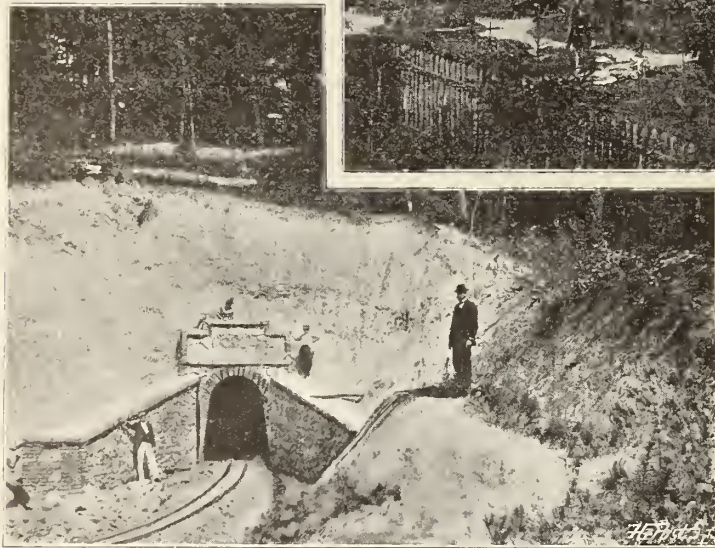
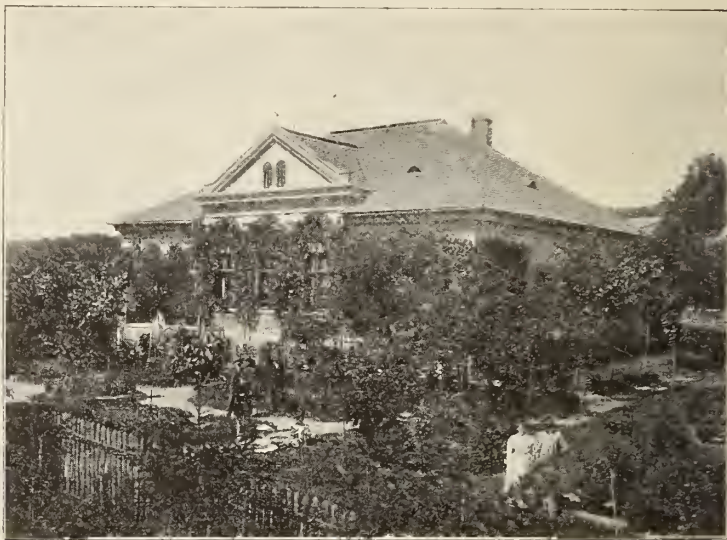
Hajdan monostorral is díszkedett, melyről a csanádi káptalan 1344-iki oklevele is szól. Határában volt a *Toldyak* vára; de ennek ma már a nyomai is alig láthatók. A *Toldyak* után a vár a *Báthoriak* birtokába került. A *Rákóczy*-féle felkelésben még szerepelt, 1705-ben pedig itt a kuruczok és a császáriak között harc is volt. A mult század elején az *Eszterházyak* voltak a község földesurai, most pedig *Lovassy* Ferencnek és *Stern* Frigyesnek van itt nagyobb birtoka. Görög-keleti temploma 1896-ban épült. Lakosai azelőtt a *Körösön* fausztatással foglalkoztak, de mióta az erdők kipusztultak, földművelőkké lettek. Van a községben két gózmalom is. Ide tartoznak *Tóti*, *Kis-Bátor* és *Uj-Bátor* puszták is.

Fekete-Győrös, az alföldi síkság szélén, a Muzsla-patak mellett fekvő Fekete-Győrös. kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 263, lakosaié pedig 1326. Postája, távirója és vasúti állomása Tenke. Hajdan

rikerközség, Alsó- és Felső- jelzővel. Eleitől fogva és még ma is a *Nadányiak* birtoka. Az 1332—37-iki pápai tizedjegyzékben is szerepel. A mult század közepe felé *Sissáry* Lajos és *Sebess* Ferencz voltak itt birtokosok. Görög-keleti temploma 1896-ban épült. A XVIII. század végén, ásás alkalmával, a községnek azon a részén, a hol hajdan Alsó-Györös volt, egy kis középkori, gyűszű-alakú harangot találtak, a mely valószínűleg az ősi egyház harangja volt. E harangot a mostani templom tornyában helyezték el.

Fekete-Patak.

Fekete-Patak, a Királyhágó déli részén, a Sebes-Körös közelébe, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, görög-keleti vallásu. Oláh lakosokkal. Házainak száma 104, lakosaié pedig 626. Postája Nagy-Báród,

FELSŐ-DERNA. — AZ ASZFALT-BÁNYA ÉS AZ IGAZGATÓI LAK.

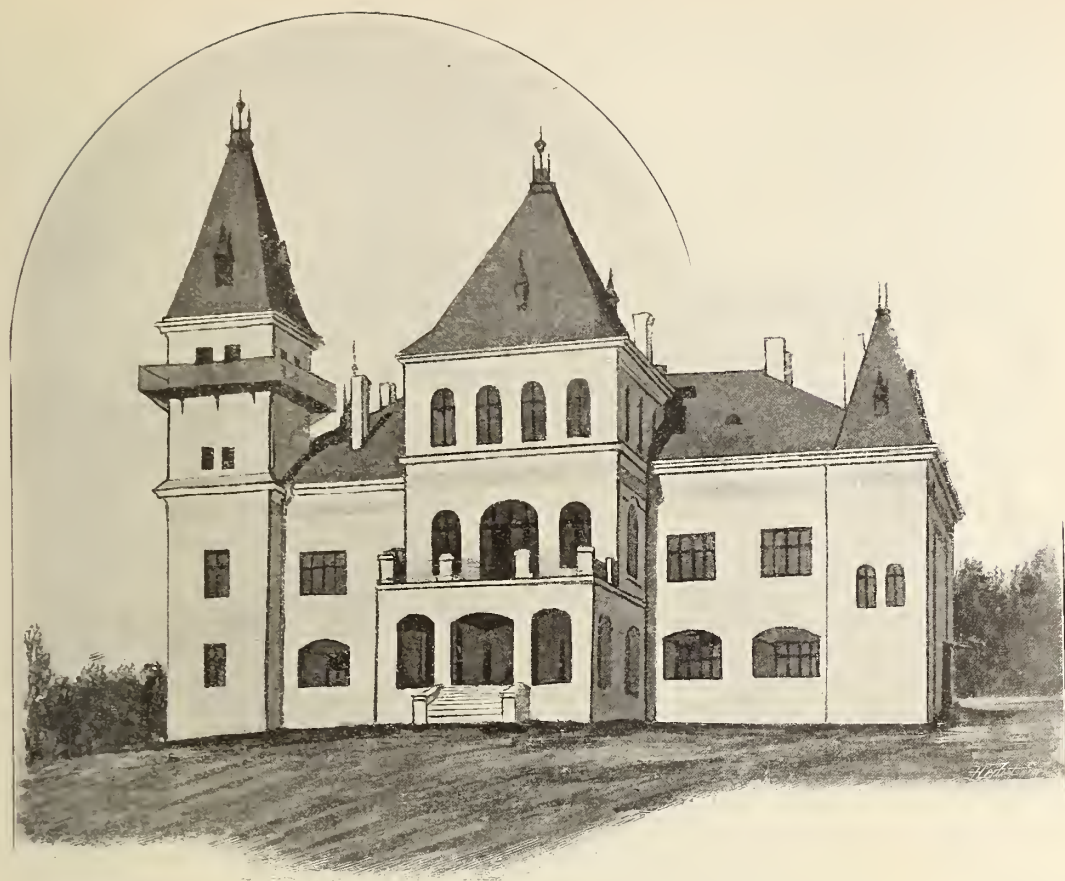
távírója és vasúti állomása Brátka. A mult század elején gróf *Batthyány* József volt a földesura, most pedig gróf *Bethlen* Aladárnak van itt nagyobb birtoka. Görög-keleti temploma 1785-ben épült. Hegyeiben sok a kőszén. 1878-ban kutatás alkalmával gazdag széntelepekre bukkantak.

Fekete-Tó.

Fekete-Tó, Kolozs vármegye határán, a Sebes-Körös völgyében, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, görög-keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 376, lakosaié pedig 2046. Postája és távírója Csucs, vasúti állomása Csucs és Bucsa. Földesura a mult század első felében a gr. *Zichy* család volt; most is gróf *Zichy* Ödönnek van itt nagyobb birtoka. Görög-keleti temploma 1854-ben épült. Ez a község jelöltetett ki 1557-ben Magyarország és Erdély határául.

Fekete-Tót.

Fekete-Tót, a Fekete-Körös völgyében, a hollód—vésztfő—kötegyáni vasútvonal mentén fekvő kisközség, kevés magyar és túlnyomóan oláh ajku, görög-keleti vallásu lakosokkal. Házainak száma 276, lakosaié pedig 1719. Vasúti állomása van, postája és távírója Talpas. Görög-keleti temploma 1780-ban épült. Hajdan nemesi község, melynek birtokosai a *Bessenyei*, *Sztachó*, *Osváth*, *Sebess*, *Boczkó* és a *Nadányi* családok voltak. Ma *Sebess* Gyulának, *Nadányi* Gyula örököseinek és *Sisáry* Gyula örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Ide tartoznak *Vánka* és *Dalmi* puszták is. Ez utóbbi hajdan egyházas község és a váradai püspök birtoka volt. 1660-ban *Szeydi* basa török esapatai pusztították el. A községhez tartozó *Telek* nevű dűlön egy torony romjának uémi maradványa látszik, melyről a néphagyomány azt tartja, hogy ez valami várnak az előbástyája volt.

FELSŐ-LUGOS. — GRÓF ZICHY JENŐ VADÁSZKASTÉLYA MAGASLAKON.

Felső-Ábrány, a Berettyó mellett, a margitta—szilágysomlyói vasútvonal mentén fekvő kisközség, a margittai járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar és kevesebb gör. keleti vallásu oláh lakosokkal. Házainak száma 101, lakosaié pedig 688. Távírója és vasúti állomása van, postája pedig Margitta. Hajdan a községet *Ábránfalvának* nevezték. 1425-ben Abrahám néven találjuk feljegyezve. Első birtokosakép 1386-ban *Monostoros-ábrányi* Tivadar unokája György tünik fel, ki, minthogy neki nem voltak fiai, a kusalyi *Jakes*-fiúkat örökbe fogadta s magtalan halála esetére őket *Monostorosabram* falujának felerészében örökösökké tette. Egy 1445-iki oklevélben mint a *Csákyak* birtoka szerepel *Molnosabran* néven. Ebben az időben vámszedő hely is volt. A mult század elején a *Zichyeket* uralta. A községben két templom van. Az ev. reformátusoké a XVI. század vége felé épült, külön álló tornya azonban sokkal régibb építmény; a gör. keleti templom 1894-ben épült. A községhez tartozik *Vaspatak* puszta is.

Felső-Ábrány.

Felső-Derna, a Rézhegységhez tartozó aszfalt-hegyek alatt, a Derna-patak mellett fekvő kisközség, kevés magyar és túlnyomóan gör. katolikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 59, lakosaié pedig 851. Postája van, távírója és vasúti állomása pedig Mező-Telegd. Földesurai a *Baranyiak* és a *Péchyek* voltak. A községben a gör. katolikusoknak nagyon régi és már dűledező fatemplomuk van, a mely helyett a vallásalap, mint kegyúr, most ujat épített. Itt van a magyar aszfalt részvénytársaság nagyszabásu és országos híru aszfalt-gyártelepe, melyről más helyen bővebben van szó.

Felső-Derna.

Felső-Kimpány, a Bihar-hegység alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 63, lakosaié 335. Postája Rézbánya-Város, távírója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a legrégebb időktől a váradi püspökség volt. Temploma nincs.

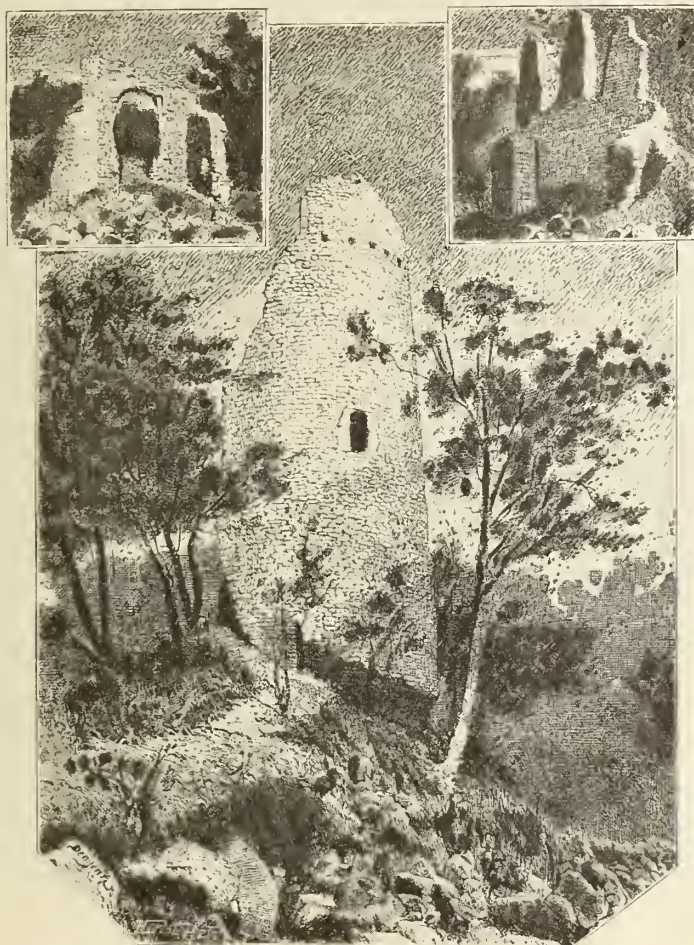
Felső-Kimpány.

- Felső-Lugos.** *Felső-Lugos*, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös völgyben, a Huta-patak mellett fekvő kisközség, melynek lakosai túlnyomó számban gör. keleti vallású oláhok. Házainak száma 130, lakosaié pedig 611. Postája, távírója és vasúti állomása Elesd. A mult század elején a *Batthyány* család, későbbben a gr. *Zichy* család volt a földesura, most pedig gróf *Zichy* Jenőnek van itt nagyobb birtoka és az ide tartozó Pojana Flóra nevű hegyen, 707 méter tengerszín fölötti magasban, nagyszabású, fényesen berendezett kastélya. E gyönyörű terület *Magaslak* nevet visel és a vidék legmagasabb pontja, a honnan szép időben a nagy magyar Alföldre nyílik kilátás. A grófnak a községben is van egy régibb kastélya, mely a mult század első felében épült; ellenben a magaslakit 1891—93 között építtette. A községben levő gör. keleti templom 1720-ban épült. Ide tartozik még *Glimej* pusztja is.
- Felső-Poeny.** *Felső-Poeny*, a Bihar-hegység alatt, a petrósi patak mellett fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású oláhok. Házainak száma 127, lakosaié 746. Postája Dombrovány, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyváradi gör. katolikus püspökség volt. Gör. keleti fatemploma 1881-ben épült.
- Felső-Topa.** *Felső-Topa*, a Királyerdő alatt, a Topa-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 158, lakosai pedig 684. Postája, távírója és vasúti állomása Dobrest. Földesura a mult század elején az államkinestár volt, utána *Zseny* Jánosnak, *Kalicza* Jánosnak és a *Suhajda* családnak volt itt birtoka, most pedig a *Van-Roen* és a *Heinrich* családoknak. Görög-keleti temploma 1731-ben épült. Lakosainak nagyobb része iparos és különösen a kerékgyártást, a kovács-, pintér- és az ácsnesterséget űzi.
- Felső-Valenyágra.** *Felső-Valenyágra*, a Bihar-hegység alatt fekvő kisközség, görög-keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 53, lakosaié pedig 323. Postája Dombrovány, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesurát a váradi gör. katolikus püspökségben tisztelte. Gör. keleti temploma 1880-ban épült.
- Felső-Verzár.** *Felső-Verzár*, a bihari hegység alatt, a Fekete-Körös közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 63, lakosaié 362. Postája, távírója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a váradi latin szertartású püspök volt, a ki itt ma is birtokos. Gör. keleti temploma 1859-ben épült. Határában sok a kőszén, mely azonban jelenleg ninesen kiaknázás alatt.
- Feneres.** *Feneres*, a Fekete-Körös völgyében, a dragottányi patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 126, lakosaié pedig 779. Postája és távírója Remete, vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. katolikus püspökség volt. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.
- Fenes.** *Fenes*, a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén, a fenesi patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallású magyar és kevesebb számu gör. kath. vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 293, lakosaié 1497. Postája, távírója és vasúti állomása Belényes. E község már az 1332-iki pápai tizedjegyzékben szerepel. Ősi egyháza a mai temetőben állott és egy 1721-iki hivatalos jelentés még említi is, tehát csak azóta pusztulhatott el. 1548 előtt *Fráter* György püspök birtoka, kitől *Ferdinand* király elvette és *Tahy* Ferencznek adományozta. 1660. körül *Veér* Mihály a birtokosa. Későbbi földesura a gör. kath. püspökség volt, mely itt ma is birtokos. A községben meglehetősen forgalmu cserép-téglagyár működik. Az itteni „Papkút” vizét kénes, gyógyhatású forrás táplálja. A mult században papirgyár is volt itt, mely azonban 1861-ben leégett. A község fölött állanak a fenesi vár, vagyis Bélavár romjai. E várat a XIII. században *Vinceze* váradi püspök építtette. 1294-ben *Loránt* erdélyi vajda eredménytelenül vívta. A várra vonatkozó egyéb történelmi eseményekről más helyen van szó.
- Fericsé.** *Fericsé*, a bihari havasok alján fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 134, lakosaié pedig 789. Postája Rieny, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a görög katolikus püspökség volt, mely itt ma is birtokos. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen. Határában nagyon szép cseppkőbarlang van.
- Fonácza.** *Fonácza*, a Bihar-hegységben, a Fekete-Körös mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 93, lakosaié 544. Postája Rézbánya-Város, távírója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a váradi

püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma a mult század közepén épült. Határában van a híres fonáczaai esceppkőbarlang, megkapó részletekkel. A barlang bejárata kb. 300 lábnyi magasságban fekszik a völgy fölött.

Forrószeg, a Királyerdő nyúlványai alatt, a Topa-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 76, lakosaié pedig 376. Postája Venter, távírója és vasúti állomása Hollód. Egykor Telegdi-birtok; *Telegdi István* kir. kincstartó 1503-ban új adománylevelet eszközölt

Forrószeg.

BÉLAVÁR ROMJAI FENESNÉL.

ki rá. Később földesura a váradi káptalan lett, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1781-ben épült.

Fugyi, a Sebes-Körös mellett, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 93, lakosaié 623. Postája, távírója és vasúti állomása Fugyi-Vásárhely. E község már 1236-ban szerepel, részben mint királyi, részben pedig mint püspöki és káptalani birtok. A régi oklevelek a *Zoárd* nembelieket említik mint ősi birtokosait, kiknek ez az ága Fudiaknak írta magát. 1403-ban vámszedő hely és az albisi *Zólyomiak* birtoka. A mult század elején *Garapich* Illés kamarai tanácsos és *Novák* Gergely volt a földesura. A község ősi kis temploma ma a reformátusoké. A XIII. században épült és két korszaknak a nyomait viseli magán; tornyát csak az újabb korban építették hozzá. A gör. keleti templom építési ideje ismeretlen. A lakosok községi kölesön-szövetkezetet tartanak fenn.

Fugyi.

Fugyi-Vásárhely, a Sebes-Körös mellett, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, a központi járás egyik körjegyzősége, túl-

Fugyi-Vásárhely.

nyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 207, lakosaié pedig 1784. Van postája, távírója és vasúti állomása. Hajdan királyi birtok, és vásáros hely. Majd a *Zoárd* nembeli *Fudyak* birtokába kerül, a kik *Pázmány* Péter szerint itt 1335-ben monostort építettek, míg az ide telepedett Pálosok után fennmaradt iratok, *Csanád* érsek testvérét *Miklóst* mondják a kolostor alapítójának. A kolostor Szent Jeromos tiszteletére volt szentelve. Itt írta *Zabardy* Mátyás püspök 1554. szept. 3-án azt a levelet, a melyben a törökök fölötti győzelmét jelenti. A kolostorról szóló utolsó írott nyomokkal 1566-ban találkozunk. A XV. században a váradi püspök, a *Nagymihályi* család és *Csáky* Ferencz bihari főispán bírtá, mely utóbbinak 1445-ben egy jobbágya, háza alatt, kb. 20.000 arany frt értékű kincset talált elásva. Későbbi földesurai a váradi róm. kath. seminárium, a *Géczy*, *Kovács*, *Vidovich*, *Szerdahelyi* és a *Bajza* család. A községben három templom van. A reform. templomon az ősi egyház egyes részei még felismerhetők. A róm. katolikus templom 1883-ban, a gör. keleti pedig a XVIII. század közepén épült.

GÁLOS-PETRI.
A DRÁVECZKY-FÉLE KÚRIA.

Furta.

Furta, az alföldi síkságon, az Ölyvos-patak mellett fekvő nagyközség, melynek lakosai magyarok és túlnyomóan ev. ref. vallásuak. Házainak száma 399, lakosaié pedig 1987. Postája van, távírója Zsáka, vasúti állomása Berettyó-Ujfalu. E község a váradi regestrumban már a XIII. század elején szerepel. Földesura a XVI. században, a mikor a község csak 13 házhelyből állott, a váradi-előhegyi prépostság volt. 1615-ben *Kende* Krisztinának, egy évvel később *Géczy* Gábornak, utána *Bethlen* Gábor fejedelemnek, most pedig a debreezeni kisrépostnak van itt nagyobb birtoka. A községben két templom van; a református templom alapja ősrégi; magát a templomot 1720-ban megújították, 1771-ben pedig átalakították és megnagyobbították. Tornya 1872-ben épült. Az egyház birtokában érdekes régi, arannyal futtatott kehely van. A szép katolikus templomot néhai *Fáy* Ferencz és *Kende* László kisrépostok 1782—86 között építették. A lakosok temetkezési, olvasó és önkéntes tűzoltó egyesület tartanak fenn. Ide tartoznak a *Peres* és *Plebánus* puszták. Határában hajdan *Petlend* egyházas község állott, melyet egy 1382-iki oklevél, mint *Pethlendy* Mihály fiai, István és Péter, birtokát említ. Telek nevű dűlője a szintén elpusztult *Papmegyer* nevű falunak az emlékét őrzi.

Füzegy.

Füzegy, a béli és bihari hegyek között, a nagyváradi—belényesi vasútvonal közelében fekvő kisközség, görög katolikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 52, lakosaié pedig 262. Földesura a gör. katolikus püspök volt, a ki itt ma is birtokos. Gör. katolikus temploma 1700. körül épült. A község postája, távírója és vasúti állomása Belényes.

Gáborján, az alföldi síkságon, a Berettyó mellett fekvő magyar nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 358, lakosaié pedig 1637. Postája Henczida, távírója és vasúti állomása Berettyó-Ujfalu. A XV. századig *Gabrián*, *Gagán*, *Gabán*, *Gábrán*, sőt *Geberján-monostora*, 1451-ben *Géberjén* alakban fordul elő a neve, 1455-ben Szaboles vármegyéhez tartozónak írják, 1245-ben *Raffain* bán, 1311-ben *Dósa* nádor a földesura. Ősi monostoros hely, mely már a tatárjárás előtt fennállott. Kegyurai a XIV. században Debreczeni *Dósa nádor* és ennek utódai voltak. Azután a község a *Domoszlayák*, majd a *Széchyek* és a *Héderváryak* birtokába jutott. Ezeken kívül a XV. században még négy birtokosát ismer-

Gáborján.

GÉGÉNY. — IFJ. GRÓF ZICHY ÖDÖN VADÁSZKASTÉLYA.

jük és pedig 1462-ben a *Szokolói*, 1471-ben a *Széchy*, 1476-ban a *Hunyady*, és 1498-ban a váncsodi *Horváth* családot, 1552-ben az összeírás összesen 31¹/₂ portát talált itt. 1658-ban *Bethlen* Gábor fejedelem a városi lakosokat a tizedfizetés alól felmenti. 1745-től hg. *Eszterházy* volt a földesura, a mikor a Berettyón 9 kerekű vízimalma is volt. Az apátság a nép által ma „Földvár”-nak nevezett területen, a váncsodi és szent-péterszegi határ összeszögellésénél feküdt. Ev. ref. temploma nagyon régi és több ízben átalakították. Építési ideje ismeretlen. A lakosok, csak röviddel ezelőtt is, még nagyban űzték a szalmakalap-fonást, melyet azonban mindjobban elhagynak. A községhez tartozik *Szajhán* puszta is. *Gáborján* határában hajdan két falu állott, melyek teljesen elpusztultak. Az egyik *Tótfalu* község, melyet egy 1405-iki osztály-levél említ; a községtől délre pedig, a Berettyó és a Kis-Körös közötti félszigeten állott a XIII. században *Keresztúr* község, mely azonban az 1552-iki összeírásokban már nem szerepel.

Gálosháza, a tízfalusi hegyek alatt, a Sebes-Körös és a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh

Gálosháza.

lakosokkal. Házainak száma 58, lakosaié pedig 287. Postája, távírója és vasúti állomása Rév. A múlt század elején a nagyváradi latin szertartású káptalan volt a földesura. Görög-keleti temploma 1860-ban épült.

Gálos-Petri.

Gálos-Petri, Bihar vármegyének nyírségi határán fekvő nagyközség, túlnyomóan magyar és kb. fél annyi oláh lakossal. Házainak száma 194, lakosaié pedig 1350, a kik közül 740 ev. ref., 429 gör. kath. és 121 róm. katolikus vallású. Postája, távírója és vasúti állomása Érmihályfalva. Hajdan „Villa Petri in Nyr” és „Villa uxoris Galus” körülírással találjuk említve. Oklevélileg igazolható első birtokosai *Egyházkerék* Mihály fiai voltak, a kiktől *Csanád* érsek 1342-ben megszerezte. A XIV. században mint szatmárnemgyei község említetik. 1399-ben a *Telegdieket* találjuk itt, 1445-ben a *Zólyomiaknak*, 1482-ben pedig a *Macskásyaknak* is vannak itten részeik. A XVI. században már ismét Bihar vármegyéhez tartozik. 1503-ban újra a Telegdiek kezébe van az egész falu s ez évben István kincstartó új adománylevelet eszközöl ki rá. Későbbi földesurai azután a *Dráveczkyek*, a *Bernáth*, *Komáromy*, *Fráter* és a *Csáky* család. Most a *Dráveczky* családnak, *Fráter* Vincének és *Szabó* Lajos örökösének van itt nagyobb birtokuk. A községben két templom van. A református templom 1621-ben épült, 1852-ben pedig teljesen átalakították. A gör. katolikus templom 1892-ben épült. A községben több esinos úrilak is van. Az egyik özv. *Dráveczky* Gyulánéé, melyet néhai *Dráveczky* Gyula 1846-ban építtetett, két úrilak pedig *Fráter* Vincénéé, ezek közül az egyiket 1860-ban, a másikat 1895-ben építtette. Úgy özv. *Dráveczky* Gyuláné, mint *Fráter* Vincze birtokában számos érdekes régi oklevél van, és pedig néhány Zsigmond korabeli, továbbá Bethlen Gábortól, Rákóczy Györgytől, Apaffy Mihálytól, II. Rákóczy Ferencztől, stb., míg a *Dráveczky*-kúriában Zsigmond korabeli és Báthori Boldizsártól, I. Rákóczy Györgytől és Wesselényi Ferencztől származó okleveleket őriznek.

Gégény.

Gégény, a Sebes-Körös völgyben, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 41, lakosaié pedig 198. Postája, távírója és vasúti állomása Rév. Földesurai a múlt század elején a *Dráveczky*, a *Sulyok* és a *Zichy* család voltak, most pedig ifj. gróf *Zichy* Ödönnek van itt nagyobb birtoka és esinos, emeletes úrilaka, mely 1860-ban tulajdonképpen vadászkastélynak épült. A községben gör. katolikus templomot 1714-ben emelték.

Genyété.

Genyété, Szilágy vármegye határán fekvő kisközség, túlnyomóan gör. katolikus vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 100, lakosaié pedig 546. Postája, távírója és vasúti állomása Margitta. Ősi birtokosa hajdan a *Csáky* család volt, melynek levéltárában egy 1425-iki oklevél *Genethe*, egy 1489-iki pedig *Szentmárton aliter Genete* néven említi. A múlt század elején a *Szlávyak* voltak a birtokosai, most pedig *Gorove* János. A községben levő gör. katolikus templom 1898-ban épült. Ide tartozik *Lőcsös* puszta is.

Geszt.

Geszt, az alföldi síkságon, a Korhány és az ináncsi patak mellett fekvő nagyközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 266, lakosaié pedig 1622. Postája és távírója van, vasúti állomása pedig Gyapju vagy Ináncs. E község már a váradi regestrumban szerepel a XIII. század elején. 1401-ben a *Gesztiek* nemesi birtoka. Ez időben 1458-ig *Gezth* néven, 1475-ben *Egyházasgeszt* és *Kisgeszt*, 1485 körül pedig *Nagygeszt* néven találjuk feljegyezve. 1401-ben két mezejáról van említés. Mostani református templomán kivehetők még az ősi egyháznak egyes részei, de 1700 elején teljesen átalakították. A községnek 1761-től a *Tisza* család volt a földesura, melynek itt nagyszabású, kényelmes kastélya és díszes, nagy kiterjedésű parkja van. Itt van a borosjenői Tisza család impozáns esaládi sírboltja is. A ref. egyház birtokában egy aranyozott ezüst tányér és egy aranyozott ezüst kehely van, melyeket borosjenői Tisza László és neje bályoki Hégen-Szénás

Rebeka 1763-ban és 1771-ben ajándékoztak az egyháznak; továbbá egy aranyozott ezüst kehely, mely *Kovácsnay* György özvegye, *Beke* Erzsébet ajándéka. A lakosok hitelszövetkezetet és temetkezési egyletet tartanak fenn. Ide tartoznak *Begécs*, *Vátyon*, *Baglyos*, *Szik*, *Iklód*, *Tisza-Radvány* és *Bogyoszlóháza* puszták is, melyek közül *Begécs* puszta, mint község, 1271-ben *Beges* néven szerepel; 1374 után a váradai káptalan birtoka. *Bogyoszlóháza* puszta pedig a nemzeti múzeum levéltárának egyik 1458-iki oklevelében szintén mint falu, *Bodiszlóháza* néven említettik.

Görbed, az alföldi síkság szélén, a Gyepes-ér mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 289, lakosaié pedig 1670. Postája, távírója és vasúti állomása Tenke. A váradai reges-

Görbed.

GESZT. — TISZA KÁLMÁN KASTÉLYA.

trum e községet már a XIII. század elején mint nemesi birtokot említi. 1340-ben *Buruch*, *Vid* és *Lökös fia* a birtokosai, de 1355-ben már *Meszesy* Demeter püspöknek is van itt birtoka. 1430-ban a *Nadányiak* a földesurai, később pedig a latin szertartásu váradai nagyprépost. E birtokot most esákai *Geiszt* Gyula bérlí. A prépostságnak itt a múlt század elején hatkerekű vízimalma volt, most pedig egy 16 lóerejű gőzgéppel felszerelt hengermalom emelkedik itt. A községben két templom van. A róm. katolikus 1811-ben épült, a gör. keleti pedig 1889-ben. A községházával szemben valami nagyobb épület alapjának a maradványai láthatók; ezekről a nép azt tartja, hogy itt a török dűlás előtt kolostor volt. A községhez tartozik *Görbed* puszta is.

Görbesd, az érmelléki hegyek és a Rézhegység nyúlványainak találkozásánál fekvő kisközség, a szalárdi járás egyik körjegyzősége, melynek lakosai gör. katolikus vallásu oláhok. Házainak száma 25, lakosaié pedig 171. Postája Hagymádfalva, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. A községben templom nincsen. Földesurai a múlt század első felében báró *Huszár* Károly és gróf *Blume* Ottó voltak, most pedig gróf *Seilern* Ferencznek van itt nagyobb birtoka.

Görbesd.

Gross, a béli hegyekben fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 187, lakosaié pedig 983. Postája és távírója Bél,

Gross.

vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyváradi l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1790-ben épült. Hegyeiben igen jó malomkövet fejtenek.

Gurány.

Gurány, a petrószói havasok alatt, a Sebes-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 178, lakosaié 928. Földesura a nagyváradi gör. kath. püspök volt, a ki itt ma is birtokos. Kis fatemplomának építési ideje ismeretlen. Ide tartozik az *Onesásza* havasi gyepmező és a híres *Onesásza-barlang* is.

Gyalány.

Gyalány, a Bihar-hegység alatt, a Rossia-patak közelében fekvő kisközség, gör. katolikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 73, lako-

GESZT. — A TISZA CSALÁD SÍRBOLTJA.

saié pedig 422. Postája és távirója Remete, vasúti állomása Belényes. A XV. században a gyaláni *Partasyak* szerepelnek mint földesurai, később azután a gör. kath. püspökség. A község hajdan az u. n. Templom-dombján, tehát nem a mai helyén állott. Gör. kath. temploma 1718-ban épült.

Gyanta.

Gyanta, az alföldi síkság szélén, a Fekete-Körös és a Topa-patak között, a nagyváradi-belényesi és a hollód-vésztői vasútvonal összeszögelésénél fekvő kisközség, a tenkei járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 437, lakosaié pedig 2140. Postája és vasúti állomása van, távirója pedig Sóllyom. Azelőtt két község volt, Gyanta és Kohány név alatt. Ósi püspöki birtok, mely a középkorban *Egyházas-Gyanta* néven említették. Régi községének a mostani református templomtól nyugatra állott. Egy 1721-iki szolgabírói jelentés is említi e templomot, mint régi katolikus egyházat. A XV. század elején a *Nadányiakat* találjuk itt mint földesurakat, később egy oklevél a *Nadaby* és a *Toldy* családokat is említi. A múlt század elején már a váradi l. sz. püspökség

a földesura. A községben 2 templom és egy imaház van. A református templom, csinos csücsüves modorban, 1865-ben épült, a gör. keleti 1850-ben és a baptisták imaháza, a kik itt meglehetősen számmal vannak, 1890-ben.

Gyapju, az alföldi síkság szélén, az ináncsi patak mellett, a nagyváradi—szalontai vasútvonal mentén fekvő nagyközség, kevesebb magyar, de túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 175, lakosaié pedig 1466. Postája van, távirója és vasúti állomása Cséffa. E község a pápai tizedlajstromban már 1332-ben szerepel. 1398-ban *Telegdi* Miklós főajtónállómester fia János a birtokosa. Ez évben János leányait az itteni, továbbá az őrvéncsi, jenei, bottyáni, szabolcsi, gálospetri és eszekei birtokrészekben Zsigmond király fiúsítja. 1503-ban István kincstartó eszközöl ki rá a királytól nova donatiót. Ez időben mint vámszedő hely is szerepel. A későbbi időkben azután a *Csáky* család birtokába jut, de a múlt század elején a *Pálincás* családot is itt találjuk. A múlt század második felében *Blaskovics* Sándornak, *József főhercegnek*, most pedig báró *Königswarter* Hermannak van itt nagyobb birtoka és szép, régi urilaka, melyet még a *Csákyak* építettek. A községben a gör. keleti templom 1868-ban épült, a róm. kath. kápolna pedig 1860-ban. A községhez tartozik *Pankota*, *Nagy-Méhes*, *Kis-Méhes* és *Kis-Oroszi* puszta.

Gyapju.

Gyigyiseny, a Fekete-Körös és a belényesi—vaskohi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 172, lakosaié pedig 904. Postája és vasúti állomása Rieny, távirója pedig Belényes. Földesura a nagyváradi l. sz. püspökség volt, melynek itt most is nagyobb birtoka van. Gör. keleti templomának építési ideje meg nem állapítható. Határában meleg vizű és gyógyító hatású forrás van.

Gyigyiseny.

Gyires, a Sebes-Körös és a nagyváradi—vésztői vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 208, lakosaié pedig 1599. Távirója és vasúti állomása van, postája pedig Körös-Tarján. E községet a bécsi codex a XIII. században *Györlaka* néven említi. 1326-ban az *Akos* nembeli *Elleus fia* eladja *Mikch bán*nak. 1330-ban a *Czibakok* birtoka, a kiknek ez az ága azután Gyéresinek írja magát. Czibak Mihály fia magtalan halála után 1563-ban Miksa király adománylevele alapján *Mágocsy* Gáspár tornai főispán, majd pedig ennek örököse: sövényházi *Móricz Lőrincz* lett a birtokosa. A XVI. században ismét találkozunk itt a Czibak családdal és a *Nadányiak*kal is. Később a nagyváradi l. sz. püspök a földesura, a ki itt most is birtokos. A község ősi egyháza Szent Jakab tiszteletére volt szentelve. Ez időszert két temploma van. A gör. katolikus templom 1801-ben épült, a gör. keleti pedig 1790-ben. Ide tartoznak *Álcsi*, *Mácsa*, *Veres* és *Erzsébet* puszták. *Mácsa* puszta már a XIII. század első felében mint a váradi püspök és káptalan birtoka szerepel, ősi templomának helye a majortól északra még most is meglátszik. Gyires határában állott hajdan *Kecset* falu is.

Gyires.

Hagymádfalva, a Rézhegység alatt, a Gyepes-patak mellett fekvő kisközség, a szalárdi járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan gör. kath. vallású oláh és magyar lakosokkal. Házainak száma 131, lakosaié 780. Postája van, távirója és vasút állomása Mező-Telegd. Földesura a múlt század elején a báró *Huszár* család volt. Utána az 50-es évek körül gr. *Blume* Ottónak, most pedig gr. *Seilern* Ferencznek van itt nagyobb birtoka és csinos urilaka, melyet még a br. *Huszár* család építtetett. A gör. kath. templom 1838-ban épült.

Hagymádfalva.

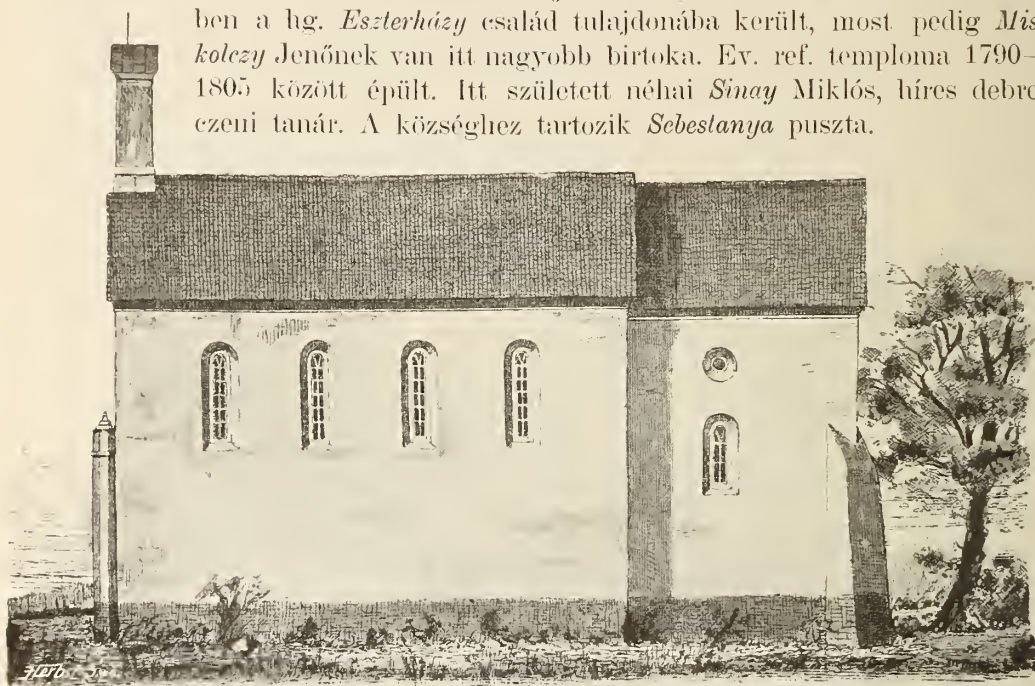
Hagymás, a béli hegyek alatt, a Hagymás-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 155, lakosaié pedig 756. Postája és távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyváradi l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör.-keleti temploma 1800 körül épült. Határában kitűnő malomkőanyag található. Azelőtt innen szállították a béli üveggyár számára szükséges anyagot. Ide tartozik *Pusztaklitt*.

Hagymás.

Hajdu-Bagos, a hajdumegyei határhoz közel, a debreczeni—derecskei vasútvonal mentén fekvő nagyközség, ev. ref. vallású magyar lakosokkal.

Hajdu-Bagos.

Házainak száma 339, lakosaié pedig 1738. Van postája, távírója és vasúti állomása. A község már a XIII. század második felében egyike volt e vidék legnagyobb falvainak. 1347-ben *Nagybagos* és *Kisbagos* néven mint ikerközség szerepelt. A mikor azután az álmosdi *Chyre* család lett a földesura, 1430 körül, *Csirebagos* néven is nevezgették. 1480-ban a Chyre családon kívül *Kállay Lökös* Miklós fia Jánosnak s később a henczidai *Bacsó* családnak is van itt birtoka. 1514-ben *Bajoni* Benedek bírja, 1552-ben a Bajoniakon kívül még a *Szepessyek* és *Bornemiszák* is. 1605-ben *Boesokay* fejedelem szabadalmakat adott lakosainak és ekkor a hajdu-községek közé tartozott; de 1735-ben a hg. *Eszterházy* család tulajdonába került, most pedig *Miskoleczy* Jenőnek van itt nagyobb birtoka. Ev. ref. temploma 1790—1805 között épült. Itt született néhai *Sinay* Miklós, híres debreczeni tanár. A községhez tartozik *Sebestanya* puszta.

A HÁJÓI RÉGI TEMPLOM.

Hájó.

Hájó, a Pecze-patak és a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén. Nagyváradi közelében fekvő kisközség, gör. kath. vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 71, lakosaié 446. Postája Pecze-Szőlős, távírója és vasúti állomása Nagyváradi. A község a Pecze-pataknak középkori Hévíző elnevezésétől veszi a nevét, melyet később Héjóra, végül pedig Hájóra ferdítettek el. A község hajdan ott állott, a hol most a temető van és a hol ősi, de 1857-ben átalakított temploma ma is áll. 1249-ben *Béla király* adományából *Pál országbíró*, zalai főispán a földesura. Később, egy perből kifolyólag, IV. László a váradi egyháznak ítélte oda és így jutott a váradi püspök birtokába. Ebben az időben a község lakosai az adó- és tizedfizetés alól fel voltak mentve és csak a váradi vár számára tartoztak meszet égetni. Ide tartozik *Szent László-* vagy *Püspökfürdő* is, melyről más helyen bővebben van szó.

Harangmező.

Harangmező, a Királyerdő nyúlványai alatt, a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, görög-keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 129, lakosaié 832. Postája Pecze-Szőlős, távírója Nagyváradi, vasúti állomása Nyárló. A község földesura a nagyváradi-előhegyi prépostság volt, mely itt ma is birtokos. A gör. keleti templom építési időpontja nem állapítható meg. A község határában levő Csetaesele (váraeska) nevű hegyen, a hagyomány szerint, hajdan kisebb vár, míg az ezzel szemben levő Boglya-hegyen nagyobb építmény állott; ennek pinczeüregei a múlt század elején omlottak be.

Harsány.

Harsány, az alföldi síkságon, a Sebes-Körös mellett, a nagyváradi—vésztői vasútvonal mentén fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar

lakosokkal. Házainak száma 259, lakosaié 1411. Postája, távírója és vasúti állomása Szakál. A várad-i regestrum már a XIII. század elején említi e község egyik lakosát, a kitéstenítéletre idéztek. *II. Endre* király 1234-ben az *Aba* nembeli *Demeter* mesternek adományozza és ebben az oklevélben *Egyházasharsán* néven van feljegyezve. Később *Nagy-* és *Kisharsány* néven, mint a várad-i székeskáptalan birtoka szerepel, mely egész a múlt század első felében birtokosa volt. Most *Elek* Gusztávnénak van itt nagyobb birtoka. Az ev. ref. templom 1802-ben épült. A községhez tartozó *Tamási* pusztája a középkorban szüneten egyházas hely volt. Előbb a várad-előhegyi prépostság, később a Szent István káptalan volt a birtokosa. Ősi templomának a nyomai még maig is látszanak.

Határ, a Fekete-Körös mellett, a béli hegyek alatt, a belényes—vaskolui vasútvonal meutén fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 52, lakosaié pedig 335. Postája, távírója és vasúti állomása Vaskolt. Földesura a nagyvárad-i l. sz. püspökség volt, mely itt ma is birtokos. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Határ.

Havas-Dombrovcza, a béli hegyekben fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 235, lakosaié 1316. Földesura a nagyvárad-i l. sz. káptalan volt, a mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma a múlt század elején épült.

Havas-Dombrovcza.

Hegyes, a bihari hegyekben, a Hollód-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 74, lakosaié 391. Postája Robogány, távírója és vasúti állomása Rogoz. A múlt század elején a *Gálbory*, utána pedig a *Géczy* családot uralta. *Géczy* Jánosnak ma is nagyobb birtoka és esinos úrilaka van itt. A községbeli gör. keleti templom 1875-ben épült. Van itt egy kitűnő gyógyhatású, vastartalmu forrás, melyet azonban csak a falubeliek használnak.

Hegyes.

Hegyköz-Kovácsi, az alföldi síkság szélén, a nagyvárad—székelyhídi vasútvonal közelében fekvő nagyközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 153, lakosaié pedig 843. Földesura a XVIII. század közepén szikszai *Kiss* Péter volt, kiről 1759-ben örökségképen *Ilosvay* Györgyre, *Vasas* Györgyre, *Komáromy* Györgyre, *Szilágyi* Samura, a tiszántúli ev. ref. egyházkerület püspökére és ennek nejeire *Szeremley* Zsuzsánnára szállott. Most *Zathureczky* Albertnek van itt nagyobb birtoka és érdekes régi úrilaka, melyet még Szilágyi Sámuel püspök építtetett. A községben levő ev. ref. templom 1786-ban épült, de tornyát 1867-ben építették hozzá. Az egyház birtokában érdekes aranyozott ezüst-pohár van 1624-ből, melyet a mai *Régen* pusztáról hoztak ide az onnan elköltözött hívek, a mikor községük és templomuk elpusztult. A templomban levő harangot is 1760-ban, a szőlősi eklézsia elpusztulása után, e községtől vette át az egyház azzal a kikötéssel, hogy ha az elpusztult egyház ismét visszaállítatik, e harangot visszaadni tartoznak. A templom sírboltjában nyugszik Szilágyi Sámuel püspök és neje. Az ide tartozó Sáncz-dűlő, a községtől a bihari várdombig húzódó ősi sánczokról veszi a nevét. A községhez tartozik *Mezőfalva* pusztája.

Hegyköz-Kovácsi.

Hegyköz-Pályi, az alföldi síkság szélén, a Kösmő-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 142, lakosaié 804. Postája, távírója és vasúti állomása Nagyvárad. E község már a XIII. században szerepel a püspöki tizedjegyzékekben. Hajdan *Felpályi* volt a neve. Váradhoz közel esvén, annak viszontagságaiban is mindenkori osztozott. 1686-ban az elpusztult falvak között említetik. *I. Lipót* király szikszai *Kiss* Péternek adományozta s ő és utódai telepítették be ismét a községet. A múlt század elején még mindig szikszai *Kiss* Péter örökösei a község földesurai, később azután az *Ilosvay*, *Szilágyi*, *Lévai*, *Paksy*, és a *Bay* család volt itt birtokos, most pedig *Hornyánszky* Pál, a kinek itt régi nemesi kúriája van, melyet az *Ilosvay* család 1720 körül építtetett. A köz-

Hegyköz-Pályi.

ségben levő ev. ref. templom falazatának egy része még az ősi egyházból maradt fenn. Tornyát 1809-ben építették hozzá, de a templom többször leégett. Megújítása most van folyamatban. Az egyház birtokában egy 1787-ben készült aranyozott ezüst-serleg van, mely Szilágyi Sámuel ajándéka. A Vajdaszállás, Gara-oldal, Piskivölgy, Bánkút, Ladomérkút nevű dűlők történeti jelentőséggel látszanak bírni. Itt volt hajdan *Maesmobia* nevű helység is, mely már a XIII. században a váradai püspökség birtoka volt. Ide tartozik *Páltanya* puszta is.

Hegyköz-
Szaldobágy.

Hegyköz-Szaldobágy, Nagyvárad közelében fekvő kisközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 134, lakosaié pedig 864. Postája, távirója és vasúti állomása Nagyvárad. E község 1465-ben, Zaldobag néven, mint a *Bályokiak* birtoka szerepel. Később a váradai püspökség birtokába került, de a múlt század elején a *Kabos* és a *Szénássy* családot is itt

HENCZIDA. — ÖZV. BALÁSHÁZY BERTALANNÉ KÚRIÁJA ÉVA AKLÁN.

találjuk. A község legnagyobb része 1802-ben tűz által pusztult el, a mikor a templom és a paplak is leégett. Mostani ev. ref. temploma 1830-ban épült. Az egyház birtokában aranyozott ezüst-kehely van 1701-ből, és több XVII. századbeli, gazdagon hímzett, érdekes úrasztali takaró, valamint selyem- és csipkekendő. A községhez tartozó Bodonhegy, Szénhely, Vajda dűlő, Budarét, Játékdomb és Veres-patak elnevezések történeti jelentőséggel látszanak bírni.

Hegyköz-
Szent-Imre.

Hegyköz-Szent-Imre, a Berettyó mellett, az érmelléki hegyek alatt fekvő nagyközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 259, lakosaié 1198. Postája Szalárd, távirója és vasúti állomása Gyapoly. Hajdan monostoros hely; 1332-ben „Villa sancti Emerici” néven szerepel. Monostor nevű dombján állott Szent Imre apátsága, melyről szó van még *Báthori* András váradai püspöknek egy 1340-ben kelt levelében is. A XIII. század végén azonban már hanyatlásnak indult és szerény kisközség volt. Földesura 1526-ig a váradai püspök, 1666-ban pedig *Lónyay* Anna, gr. *Rhédey* Ferencz és *Apaffy* Mihály, 1667-től 1712-ig a debreczeni ref. főiskola, azután ismét a váradai püspök. E község több ízben volt harezok színhelye. Így a XIII. század

végén *Pál országbíró fiai* és *IV. László*, a XIV. század elején a *Tamásfiak* és *I. Károly*, a XVI. század közepén *Csáky Pál* és *Ferdinánd* vezérei ütköztek itt meg, 1604-ben pedig *Bocskay* hadai szorították a Berettyóba az ellenséget. A községben levő ev. ref. templom 1787—89-ben épült. A község lakosai olvasó-kört, temetkezési egyletet és önkéntes tűzoltó egyesületet tartanak fenn. Határa nagyon gazdag kő- és bronzkori leletekben. Az ide tartozó Kis- és Nagy-Boeszkai dűlőn, a hagyomány szerint, Boeszkay fejedelem hadai táboroztak.

Hegyköz-Szent-Miklós, az érmelléki hegyek között fekvő nagyközség, melynek lakosai ev. ref. vallásu magyarok. Házainak száma 172, lakosaié pedig 996. Postája, távirója és vasúti állomása Székelyhíd. A község a leleszi levéltár egy 1449-iki oklevelében szerepel. 1485-ben a *Toldyakat* találjuk itt mint földesurakat, később pedig ilyenül már a váradi káptalan és a püspökség szerepel. 1869-ben nagy tűzvész pusztított itt, mely a község nagy részével együtt a templomot, az iskolát és a paplakot is elhamvasztotta. A református templom 1822-ben épült, de tűz következtében elpusztult tornyát csak 1880-ban építették fel újra. Az ide tartozó Várdomb nevű dűlőn a néphagyomány török erődöt keres.

Hegyköz-
Szent-Miklós.

Hegyköz-Ujlak, a Rézhegység nyúlványai alatt, Nagyvárad közelében fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 203, lakosaié pedig 1128. Postája, távirója és vasúti állomása Nagyvárad. Régi egyházas község. Földesura a váradi káptalan volt, mely itt most is birtokos. Ev. ref. templomának egyes részeit, melyek még az ősi, románkori egyházból maradtak meg, az 1890-ben épült új templomhoz felhasználták. Az ev. ref. egyház anyakönyvének feljegyzései szerint a község a Rákóczy-féle felkelés alatt elpusztulván, csak jóval később kezdett újra épülni. Az egyház birtokában több érdekes és értékes aranyozott ezüst-edény van, az 1665., 1719., 1724. és 1728. évekből. 1863-ban a községnek felénél nagyobb része leégett. Itt született 1767-ben *Sándorfi József*, Bihar vármegye főorvosa és a magyar színészet nagy pártfogója. A községhez tartozó Csohos nevű dűlőnek egyik része, mely Tábor-tető néven ismeretes, az itteni néphagyomány szerint a Rákóczy-féle felkelés alatt táborhely volt.

Hegyköz-
Ujlak.

Henczida, az alföldi síkságon, a Berettyó mellett fekvő nagyközség, melynek lakosai ev. ref. vallásu magyarok. Házainak száma 430, lakosaié 2286. Postája van, távirója és vasúti állomása Berettyó-Ujfalu. Hagyomány szerint a falu hajdan azon a helyen állott, mely most a „Telekdülő” nevet viseli. E községet XV. századi oklevelek *Henczhida* néven említik. 1520-ban a vánszedő helyek között találjuk felsorolva. 1507-ben a *Henczidai* család a földesura, 1517-ben *Bajoni János* és *Benedek*, azután a *Boeszkayak*, 1609-ben a *Nadányiak*, 1703-ban a *Komjáthyak* és a *Zólyomyak*, később azután a *Beöthyek*, a *Balogh* és a *Miklóssy* család. Boeszkay fejedelem alatt *Nadányi Zsigmond* és *Gergely* védték a községet *Barbiani* csapatai ellen, 1659-ben pedig *II. Rákóczy György* alatt a községet a törökök közeledtére felégették, míg *II. Rákóczy Ferencz* idejében a rácok dúlták fel. Református temploma 1791-ben épült. A községhez tartoznak *Ködomb*, *Évaakla*, *Bús*, *Kossuthtér*, *Gyűrűszeg*, *Sárkánysziget* és *Magyari* puszták is. *Évaaklán* van özv. *Balásházy Bertalanné*nak nagyobb birtoka és szép úrilaka, melyet *Balásházy Bertalan* 1885-ben építtetett. *Ködomb* pusztán *Miklóssy Ferencz*nek van birtoka és úrilaka, melyet a tulajdonos nagyatyja 1844-ben építtetett.

Henczida.

Henkeres, a béli hegyek alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 176, lakosaié 976. Postája *Rieny*, távirója és

Henkeres.

- vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. kath. püspökség volt, mely itt most is birtokos. A gör. keletiek kis fatemplomának építési ideje ismeretlen.
- Herzest. *Herzest*, a Bihar-hegység alatt, a Segyestel-patak mellett fekvő kisközség, 289 gör. keleti vallásu, oláh lakossal. Postája Rézbánya-Város, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyvárad i. sz. püspökség volt. Gör. keleti temploma a múlt század közepén épült.
- Hogyis. *Hogyis*, a Ren-patak mellett, a Király-erdő alatt, a szombatság—dobresti vasútvonal közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 58, lakosaié pedig 224. Postája Szombatság, távirója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. A múlt század első felében a *Dobray* család volt a földesura. Templom a községben nincs. Határában kénes forrás található.
- Hollód. *Hollód*, a hasonlónevű patak és a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. kath. vallásu oláhok. Házainak száma 97, lakosaié pedig 531. Távirója és vasúti állomása van, postája Venter. E község már az 1332—37-iki pápai tizedlajstromokban szerepel. Hajdani neve *Hidas* vagy *Hidastelek*; a nagyvárad püspökség birtoka volt. A múlt század első felében a gör. kath. püspök a földesura, a ki itt ma is birtokos. Gör. katolikus temploma a múlt század közepén épült.
- Hosszuaszó. *Hosszuaszó*, az alföldi síkság szélén, a Gyepes-ér mellett fekvő kisközség, a tenkei járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 256, lakosaié pedig 1392. Postája, távirója és vasúti állomása Tenke. Ősi püspöki birtok, mely a XIV. század elején már mint ilyen szerepel. Egy 1349-iki feljegyzés szerint *Nagy* Benedek volt itt *Meszesi* Demeter püspök tisztje. A XVI. századbeli összeírások mint pusztult községet említik. Kezdetől fogva a várad püspök volt a földesura és neki van itt ma is nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma a múlt század elején épült.
- Hosszuliget. *Hosszuliget*, a Király-erdő alatt, a nagyvárad—belényesi vasútvonal közelében fekvő kisközség, gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Postája, távirója és vasúti állomása Drág-Cséke. Házainak száma 46, lakosaié pedig 253. Földesura hajdan a *Telegdi* család volt, mely 1503-ban nova donatiót eszközölt ki rá; idővel azután a várad püspök birtokába jutott, ki itt most is birtokos. Gör. kath. temploma 1860-ban épült.
- Hosszu-Pályi. *Hosszu-Pályi*, az alföldi síkságon, a debreczen—nagyéletai vasútvonal mentén fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 419, lakosaié pedig 3667. Van postája, távirója és vasúti állomása. E községet a várad regestrum már a XIII. század elején, mint „Erdő úr“ birtokát, említi. A XV. század közepén az álmósi *Chyre* család a földesura, 1552-ben a *Perusich* és az *Erdőhegyi*, 1621-ben az *Eödönfi*, 1732-ben a gr. *Dietrichstein*, *Dráveczky*, *Horváth*, *Simonji*, *Miskolczy* és *Csomaközy*, 1784-ben meg a *Sárosy*, *Boronkay*, *Bónis* és *Szárúky*, később azután a gr. *Sternberg*, a gr. *Zichy*, *Tihanyi*, *Bernáth*, *Kalotay*, *Száratory* és a *Farkas* családok osztoznak birtokán, a kik közül gr. Sternberg, önlibájukon kívül szerenesétlenül járt jobbággyai javára 80000 ftos alapítványt tett. Most gróf *Zichy* Gézának, *Száratory* Dezsőnek, *Bernáth* Istvánnak, *Brüll* Árminnak és *Lichtschein* Sámuelnek van itt nagyobb birtoka. A községet több esimos nemesi kúria diszesíti. Az egyik *Száratory* Dezsőé, melyet a *Petróczy* család a múlt század elején építtetett. *Száratory* Anna a múlt század közepén megnagyobbította, jelenlegi tulajdonosa pedig 1895-ben renováltatta. A másik házat a gr. *Zichy* család a múlt század elején építtette, azután a gr. *Csekonics* család birtokába jutott és ettől vette meg 1893-ban *Brüll* Ármín. 1703-ban *Beresényi* Miklós hadai táboroztak itt, 1705-ben gr. *Eszterházy* Antal és gr. *Károlyi* Sándor és ugyanez évben a császáriak seregei is, 1849-ben pedig az oroszok. A községben három templom van. Az ev. ref. templom 1867-ben, a község középkori templomának helyén, épült. A róm. katolikus 1836-ban, a gör. katolikus pedig 1866-ban. A ref. egyház birtokában 2 érdekes ezüst-kehely

van, 1792-ből és 1793-ból. A lakosok temetkezési és önkéntes tűzoltó egyesületet tartanak fenn. Ide tartoznak a *Konyári-Sóstó*, *Fehértó*, *Szabótiszta Mária*, *Sándor*, *Messzelátó*, *Bajonta*, *Szalmás* és *Nagy-Bajonta* puszták. A konyári sóstó régebben híres fürdő volt és a környék lakosai ma is sűrűn fölkeresik.

Höke, a Rézhegység alatt, a Gyepes-patak közelében fekvő kisközség, gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 31, lakosaié 174. Postája Mieske, távirója és vasúti állomása Vedres-Ábrány. A mult század elején az *Ödöfy* örökösök, a *Sárosy*, *Némethy* és *Horváth* család voltak itt birtokosok. A községben nincs templom.

Illye, az alföldi síkságon, Nagy-Szalonta közelében fekvő nagyközség, ev. ref. és gör. keleti vallásu, magyar és oláh lakosokkal. Házainak száma

Höke.

Illye.

HOSSZU-PÁLYI. — A GRÓF ZICHY-FÉLE KÚRIA. (BRÜLL ÁRMIN TULAJDONA.)

290, lakosaié pedig 2112. Van postája, távirója és vasúti állomása. A váradi regestrum a XIII. század elején említi egyik lakosát. A pápai tizedjegyzékben 1332—37 között Villa Helye és Eliae néven találjuk. A Bölönyi család levéltárának egyik 1409-iki oklevele, mint a *Vásári* nemesek birtokát említi. 1435-ben már Illye néven találjuk feljegyezve. Azután a *Szentiványi* család lett a földesura. A birtok csak a család férfitagjai által lévén örökölhető, 1700 körül *egyezség* útján került Szentiványi Jozefa, férjezett báró *Szepessy* Jánosné birtokába, elhunytával pedig gyermekei, köztük br. *Szepessy* Eugenia férj. *Wildburg* Adolfné örökölték, a másik rész azután özv. *Szlávné* és gr. *Apraxin* Sergiusnéé lett, a 3-ik részt pedig megvette *Beöthy* *Osanády* Luiza, kitől azt *Beöthy* Ákos örökölte. A mult század elején messze vidéken híres vízimalma volt. Most báró *Wildburg* Adolfnénak, *Beöthy* Ákosnak, özv. *Szlávy* Gézánének és báró *Szepessy* Gabriellának van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma 1826-ben épült. Két gőzmalma van. A község a török dúlások előtt a Telek dülő helyén állott. *Csumegy* pusztája hajdan község volt. Ide tartoznak még *Bódé* és *Tanya* puszták is.

- Inánd.** *Inánd*, az alföldi síkságon, az inándi patak mellett, a nagyvárad—gyulai vasútvonal mentén fekvő kisközség, kevesebb magyar, mint oláh, és túlnyomóan gör. keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 92, lakosaié 718. Postája, távirója és vasúti állomása Cséffa. Földesurái századokon át a gr. *Csákyak* voltak, most pedig *Markovits* Antalnak van itt nagyobb birtoka és esimos úrilaka, melyet *Markovits* Emmánuel 1854-ben építtetett. Gör. keleti temploma 1825-ben épült.
- Izsópallaga.** *Izsópallaga*, a Rézhegység alatt, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 165, lakosaié pedig 940. A török világ előtt a nagynevű *Telegdi* családot uralta; a múlt század elején a *Beöthy* család volt a földesura, most pedig *Zathureczky* Istvánnak van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.
- Jákó-Hodos.** *Jákó-Hodos*, az alföldi síkság szélén, a Berettyó mellett fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 178, lakosaié pedig 1083. Postája Szalárd, távirója és vasúti állomása Pap-Tamási. E község a XIII. század végén a püspöki tizedlajstromokban már mint egyházas hely szerepel. Hajdan egyszerűen *Hodos* volt a neve, 1349-ben azonban a *Jákó* család után felveszi a Jákó-Hodos nevet. A XVI. században a *Zólyomiak*, a múlt század elején és közepén a *Lévay*, *Szilágyi*, *Ilosvay*, *Vinceze*, *Jármy*, *Kiss* örökösök, *Ercsey*, *Pesti* és *Bartos* családok voltak a birtokosai, most pedig *Bartos* Gyula örököseinek és a nagyvárad i. sz. püspökségnek van itt nagyobb birtoka. A községben levő ev. ref. templom részben középkori építmény. Falainak mészrétege alatt 1848-ban *Lugosy* József debreczeni tanár érdekes falfestményeket fedezett fel. A templomot 1818-ban alakították át. Ide tartoznak *Szárazerdő*, *Felső-Bartos*, *Nagy-Bartos*, *Süvegd* és *Nagy-Eperjes* puszták. Ezek közül *Süvegd* puszta hajdan egyházas község volt, mely már 1307-ben mint az *Osl nembeli András* birtoka szerepel, a kitől azt *Teletlen* Péter, Pál és György testvérek vették meg. 1341-ben az egész község *Nadányi* János birtokában van, de 1357-ben már fele a váradi püspöké.
- Jancsesd.** *Jancsesd*, a Királyerdő alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 97, lakosaié pedig 568. Postája és távirója Drág-Cséke; vasúti állomása Magyar-Cséke. A múlt században a nagyvárad latin szertartású püspökség volt a földesura, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma a XVIII. sz. közepén épült.
- Jankafalva.** *Jankafalva*, az érmelléki hegyek alatt, a nagyvárad—székelyhídi vasútvonal mentén fekvő kisközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 97, lakosaié 518. Postája, távirója és vasúti állomása Bihar-Diószeg. XIV. századi oklevelek *Ivánkaháza* néven említik. A Károlyi-oklevéltárnak egy 1408-iki oklevelében *Jankaháza* néven, az 1438-iki összeírásokban már a mai nevén szerepel. 1393-ban a *Vetésí* család volt a földesura, 1397-ben a *Jankafalvi* vagy *Ivánkafalvi* család, 1438-ban *Majosfi* Péter, 1480-ban a *Zólyomiak* voltak a birtokosai. A magtalanul kimúlt *Makó* család itteni részét 1563-ban János Zsigmond *Varkocs* Tamásnak adományozta. A múlt század első felében a *Lévay*, *Szeremley*, *Bay*, *Bereczky*, *Paksy*, *Vinceze*, *Szilágyi*, *Jármy*, *Komáromy* és *Dömsödy* családok osztoztak birtokán, most pedig a dr. *Szabó* Józsefé. Templom a községben nincsen. Ide tartozik *Kis-Janka* puszta.
- Jánosda.** *Jánosda*, az alföldi síkságon, Nagy-Szalonta közelében fekvő nagyközség, túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 268, lakosaié pedig 1711. Postája, távirója és vasúti állomása Nagy-Szalonta. Ósi egyházas község, mely a görbedi birtoktesthez tartozott és egyike volt annak a négy községnek, amelyeknek a vásárvámját *Imre király* nem adományozta a váradi egyháznak, hanem megtartotta magának, a mi azt bizonyítja, hogy e község már akkor jelentékeny hely volt. 1340 előtt *Baruch fia István*,

továbbá *Kozma fia Vid* és *Lőkös fia János* birtoka, 1340-ben pedig *Jovanosd* néven már a váradai püspökségé. Egyszer-másszor alesperességi központ is volt, melyhez 23 plebánia tartozott. Később az elpusztult községek között szerepel. A múlt század elején, a püspökségen kívül, a *Beőthyek* és a *Blaskovicsok* is birtokosai, most pedig *Rosner* Lipót örököseinek, *Kelepecz* Lajos örököseinek, a nagyszebeni Albina banknak és *Léderer* Manónak van itt nagyobb birtoka. A gör. keleti templom a múlt század elején épült. A községben levő, faragott kövekkel kirakott régi kútat, a lakosok török kútnak tartják.

Jánosfalva, a Fekete-Körös és a nagyvárad—belényesi vasútvonal mellett fekvő kisközség, túlnyomóan magyar, ev. ref. vallású lakosokkal. Házainak száma 77, lakosaié pedig 488. Postája Belényes-Ujlak, távirója és vasúti állomása Belényes. A község már 1442-ben szerepel. 1660-ban *Ugray* Györgyöt uralta. A múlt század elején a gör. katli. püspök a földesura, a ki itt

Jánosfalva.

INÁND. — MARKOVITS ANTAL ÚRILAKA.

ma is birtokos. A községben levő református templom 1830-ban épült, a gör. katolikusokét pedig most építik.

Kabaláspataka, a Rézhegység nyúlványai alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 104, lakosaié pedig 734. A XVI. században Kabalapatak nevet viselt s a *Telegdi* család uradalmához tartozott. A múlt század elején a *Ferdényi* család volt a földesura. Gör. keleti temploma 1800 körül épült.

Kabaláspataka.

Kakacsény, a béli hegyek alatt, a Fekete-Körös és a belényes—vaskohi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 29, lakosaié 136. Postája Rieny, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. katolikus püspök volt, a ki itt most is birtokos. A községnek nincs temploma.

Kakacsény.

Kakad, az érmelléki síkságon fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 198, lakosaié pedig 1017. Postája Álmosd, távirója és vasúti állomása Nagy-Léta. Anjou-kori oklevelek szerint e községnek *Rubin* volt az ősi neve, de a XIII. század elején már *Kokad* néven is szerepel. 1336-ban a *Báthoriak* bírják, 1416-ban Kakath néven mint a henczidai *Bacsó* család birtoka van említve, a XV. században pedig a *Marczalyak* a birtokosai. Marczaly János 1452-ben Kakath falunak őt illető felét eleseréli *Hunyady* János kormányzóval. A múlt század elején a gr. *Zichy* család a földesura, most pedig gr. *Hadik* Jánosné szül. gr. *Zichy*

Kakad.

Alexának van itt nagyobb birtoka. Az ev. ref. templom 1793-ban épült, toronyát azonban csak 1820-ban építették hozzá; a gör. katolikus templom építési ideje a XVIII. század eleje. A község mellett valamely nagyobb épület rommaradványai látszanak, a melyeket az itteni hagyomány kolostor romjainak tart. A határhoz tartozó Német-Gát elnevezést a lakosok úgy magyarázzák, hogy mikor itt a Boeskey hadai és a császáriak között ütközet volt, az utóbbiak oly nagy számban estek el e helyen, hogy a holttestekből egész egy gát keletkezett. Ide tartozik *Kakad puszta* is.

- Kalácsa.** *Kalácsa*, az alföldi síkság szélén, Arad-megye határán fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 187, lakosaié pedig 853. Postája Ókrös, távirója és vasúti állomása Tenke. E község 1344-ben *Kalocsa* néven már mint a váradi püspök birtoka szerepel. *János* váradi püspöknek egyik 1386-ban kelt levele is innen van keltezve. Elejétől fogva a püspöki uradalomhoz tartozott. Határában földalatti, pinczeszerű üreg van, melyben emberi csontokat találnak. Itt lett volna állítólag *András* püspök nyaralója a XIV. sz. első felében; ennek azonban az ott talált csonthalmaz ellentmond. A gör. keleti templom 1800 körül épült.
- Kalota.** *Kalota*, a Király-erdő alatt, a Kalota-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 153, lakosaié 1017. Postája távirója és vasúti állomása Élesd. E községet egy 1475-iki oklevél mint a *Csákyak* és a békési *Drágfiak* birtokát említi. A múlt század elején az ötfalusi közbirtokosságé volt, most pedig a *Tisza* családnak, *Léderer* Mártonnak és *Roch* Manónak van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma a múlt század elején épült. A község határában szép cseppkőbarlang van és egy kb. 20 méteres vízesés.
- Kaluger.** *Kaluger*, a béli hegyekben, Arad-megye határán fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 164, lakosaié 989. Postája, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyváradi l. sz. püspök volt, ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1863-ban épült. Itt van az „Izbuk“ nevű híres időszakos forrás, melynek vize a márczius—októberi időszakban naponként 6—8-szor bugygyan fel, megtöltve a medenczékét és bizonyos idő múlva ismét eltűnik. A környékbeli lakosok csodaforrásnak tartják és vizének gyógyító hatást tulajdonítanak.
- Kapocsány.** *Kapocsány*, a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén, a Topa- és Holód-patak között fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 50, lakosaié pedig 240. Postája Szombatság, távirója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. Földesura a múlt század első felében *Appel* József és azután a garanszegi *Géczy* család volt. Gör. keleti temploma 1879-ben épült.
- Kápolna.** *Kápolna*, a Fekete-Körös és a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti oláhok. Házainak száma 182, lakosaié pedig 857. Postája és vasúti állomása Gyanta, távirója Sóllyom. Ősi püspöki birtok, melynek hajdan *Kápolnás-Gyanta* volt a neve. Ősrégi templomának alapfalai még ma is meglátszanak. A görög-keletiek temploma 1858-ban épült.
- Karaszó.** *Karaszó*, a béli hegyek alatti síkságon fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 220, lakosaié pedig 1103. Földesura a váradi káptalan volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti-temploma 1850-ben épült.
- Karbanár.** *Karbanár*, a Bihar-hegységben, a budurászi patak mellett fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu, oláhok. Házainak száma 61, lakosaié 351. Postája Budurásza, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. kath. püspök volt, aki itt most is birtokos. Templom a községben nincsen. Hegyei ezüstöt és ólmot tartalmaznak.
- Kardó.** *Kardó*, Nagyvárad közelében, a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. katolikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 107, lakosaié pedig 825. Postája és vasúti állomása van, távirója Less. E község a XIII. században mint a váradi püspök, a káptalan és a várad-előhegyi prépostság birtoka szerepel. Lakosai a tizedfizetés alól fel voltak mentve, e helyett azonban a váradi vár számára meszet tartoztak égetni és

szállítani. XVI. századbéli összeírásokban az elpusztult községek között van felsorolva. Gör. katolikus temploma 1802-ben épült. Határában kőszénbánya van, mely azonban nincs üzemben.

Kávásd, az alföldi síkságon, Nagy-Szalonta közelében fekvő kisközség, lakosai magyarok és túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláhok. Házainak száma 141, lakosaié pedig 781. Postája és távirója Teuke, vasúti állomása Fekete-Tót. A múlt század első felében a *Nadányiak* voltak a földesurai. Gör. keleti temploma a XVIII. században épült.

Kávásd.

Kebesd, a Bihar-hegységben, a Rossia-patak völgyében fekvő kisközség, a belényesi járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 224, lakosaié 1107. Postája Remete, távirója és vasúti állomása Belényes. A nagyváradi gör. katolikus püspöki uradalomnak volt a része. Gör. keleti temploma a múlt század elején épült.

Kebesd.

KIS-SZÁNTÓ. — BÁRÓ KÖNIGSWARTER HERMAN KASTÉLYA.

Kécs, az érmelléki hegyek között, Szilágy-megye határán fekvő kisközség, a margittai járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan gör. katolikus vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 190, lakosaié pedig 1084. Postája, távirója és vasúti állomása Margitta. A Csáky család legrégebbi oklevelei, *Gecz* néven, mint e család birtokát említik. 1421-ben „Keech possessio ungaricalis” körülírással találjuk felemlítve, 1475-ben pedig *Egyházaskécs* néven. Későbbi földesurai a *Károlyiak*; gr. *Károlyi* Gyula örökösei itt most is birtokosok. A Károlyiaknak a múlt század elején híres pálinkafőzőjük volt itt. Az uradalmi tiszti lakás nagyon régi épület és van itt még, állítólag a Rákóczy-korból, egy kb. 500 négyszögöl kiterjedésű pincze is. Az ev. ref. templom 1863-ban — az ősi egyház helyén — épült, a gör. katolikus templom pedig 1872-ben. A község lakosainak egy része orosz települtekből állott, a kik azonban az idők folyamán teljesen megmagyarosodtak. A Malomhely, Vajdakert és Csókáj nevű dűlők bizonyos jelentőséggel látszanak bírni. A községhez tartoznak *Fancesal*, *Gyugyori* és *Cserépszin* puszták is.

Kécs.

Kerpenyét, a Bihar-hegység alatt, a Kristyor- és Pojána-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu oláh lakosokkal. Házainak száma 96, lakosaié 566. Postája, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyváradi I. sz. püspök volt, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1619-ben épült. A község lakosai a eszmadia-mesterséget és a cserépedény-égetést ősidőktől fogva háziiparszerűleg űzik.

Kerpenyét.

- Kesztey**, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös és a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek lakosai túlnyomóan gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 88, lakosaié pedig 522. Postája, távírója és vasúti állomása Élesd. A múlt század elején az ötfalusi közbirtokosságnak volt itt birtoka. Gör. keleti temploma a múlt század első felében épült. A községben virágzó kályhagyár van.
- Kigyik**, a Király-erdő alatti síkság szélén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 97, lakosaié 510. Postája, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. A községben a múlt század elején *Lukács* Francziska gr. *Haller* Fanni volt a birtokos, most pedig *Telegdi* József. Gör. keleti temploma a XVII. században épült.
- Kimp**, a béli hegyekben, Vaskoh közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu oláh lakosokkal. Házainak száma 141, lakosaié 1099. Postája, távírója és vasúti állomása Vaskoh. A váradi püspöki uradalomhoz tartozott. Gör. keleti temploma 1863-ban épült. A község hegyei gyönyörű tarka és vörös márványt és vasat tartalmaznak. Van itt gőzerőre berendezett márvány-fűrész is.
- Királyi**, az érneuelléki hegyek alatt, a székelyhíd—margittai vasútvonal és a Berettyó mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 90, lakosaié pedig 618. Postája Mieske, távírója és vasúti állomása Monos-Petri. Hajdan királyi birtok, később az *Endrédyeké* és a *Verbőczeiké*; 1416-ban a *Zoárdfiak*, 1450-ben a *Dengelegiek* szerepelnek itt mint birtokosok. A múlt század elején a *Baranyiak* voltak a földesurai. Gör. keleti temploma 1898-ban épült. A községhez tartozik a *Baranyi*-puszta is.
- Kis-Almás**, a Rézhegység nyúlványai alatt, az Almás-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan oláh és kevesebb magyar lakossal. Postája Szalárd, távírója és vasúti állomása Pap-Tamási. Házainak száma 38, lakosaié 195. Földesura a gróf *Csáky* család volt. Gör. keleti temploma a múlt század elején épült.
- Kis-Báród**, a hasonnevű patak mellett, a Rézhegység alatt fekvő kisközség, az élesdi járás egyik körjegyzősége, gör. katolikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 134, lakosaié 654. Postája Nagy-Báród, távírója és vasúti állomása Rév. Azelőtt a község a báródsági kerülethez tartozott. Gör. katolikus temploma 1873-ban épült.
- Kis-Belényes**, a Bihar-hegységben fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 137, lakosaié 691. Postája Budurásza, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyváradi gör. kath. püspök volt, a ki itt most is birtokos. A gör. keleti templom a múlt század elején épült. A község határához tartozik a regényes *Jádvölgy*.
- Kis-Dombrovicza**, a Király-erdő alatt, a Hollód-völgyben fekvő kisközség, gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 74, lakosaié pedig 366. Postája Venter, távírója és vasúti állomása Hollód. Földesura a nagyváradi l. sz. káptalan volt, mely itt most is birtokos. Gör. katolikus temploma 1700-ban épült.
- Kisháza**, az alföldi síkság szélén, a Fekete-Körös mellett fekvő kisközség, a tenkei járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan gör. keleti vallásu, több oláh, mint magyar lakossal. Házainak száma 310, lakosaié pedig 1458. Postája, távírója és vasúti állomása Tenke. E község a XIV. században *Kesháza* néven szerepel. Már a XV. században a váradi káptalan a földesura, a mely itt ma is birtokos. A községben levő gör. keleti templom 1871-ben, az ev. ref. 1851-ben épült.
- Kis-Jenő**, a Sebes-Körös és Nagyváradi közelében fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallásu és több oláh, mint magyar lakossal. Házainak száma 266, lakosaié pedig 1704. Postája, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. E község már a pápai tizedlajstromban Jenő és Kisjenő néven szerepel. 1185—1203 között mint *Jób esztergomi érsek* birtokát találjuk feljegyezve, utána *Mike comes* a földesura, 1236-ban pedig, Béla király adománya révén, már *Pal országbíró*. 1360-ban, a mikor *Telegdi* Tamás kalocsai érsek és rokonai megosztottnak rajta, három utcájáról van szó; ezek közül a *Varsányi-utczát* az oklevél névszerint is megemlíti. Osztály tárgya volt az itteni földesuri kúria és a két kőre berendezett vízimalom is. A XIV. században is

a Telegdi család faluja, melyet azonban a hűtlenségbe esett Telegdi István 1561-ben elveszít, s melyre János Zsigmondtól *Békes* Gáspár, *Csáky* Boldizsár és *Spanit* János eszközölnék ki adománylevelet. E század végén azután és a XVII. században a *Szemere*, *Veress*, *Kerekgyártó*, *Bódog* és *Bogyó* családok szerepelnek itt, később *Gerey* Miklós és végre a nagyvárad-i. sz. káptalan, mely itt ma is birtokos. A községben levő református templom az ősi egyház, mely a XIII. században épült, tornya azonban újabbkori. A templomot 1791-ben alakították át és akkor a szószék és az ablak között a falon felírást találtak, melyből csak *Gerey* Miklós neve volt minden kétséget kizáróan megállapítható. Van itt gör. keleti templom is. 1690–95 között a községet a portyázó török csapatok elpusztították és akkor évekig pusztán állott. Csak 1700 körül tértek ismét vissza a lakosok, *Derecskei* nevű lelkészükkel. Hogy a község hajdan jelentékeny hely lehetett, bizonyítja egy 1366-iki oklevél, mely e községben és a „Zadwr”-szigeten hat házsort említ. A községhez tartozik a *Káptalani*-tanya is.

A SEBES-KÖRÖS KOMÁDINÁL.

Kis-Kágya, az érmelléki hegyek alatti síkságon, a nagyvárad—székelyhídi vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek lakosai ev. ref. vallásu, magyarok. Házainak száma 54, lakosaié pedig 267. Postája, távirója és vasúti állomása Székelyhíd. E községet a XIII. században két ízben pusztították el. 1285 körül, a mikor *Kozma* volt a birtokosa, *Zalauch fia Albert* támadja meg és perzseli fel, később pedig az eggedi apát *Ivánka* nevű birtokosát támadja meg és pusztítja el ismét a községet. 1402-ben mint a *Zólyomiak* birtoka, már *Kis-Kágya* néven szerepel, a mi azt bizonyítja, hogy akkor már két Kágya volt. A XVIII. század végén és a múlt század elején, a mikor e község csak pusztá volt, a *Fényes*, *Baloghy*, *Klobusiczky*, *Csanády* és az *Oláh* családok voltak a birtokosai, *Révész* Bálintnak, a híres debreczeni püspöknek is volt itt szőlője, a hol gyakran tartózkodott. A községben nincsen templom, de ősi egyházának a nyomai még meglátszanak. Határában egy *Várcsúcs* nevű hely van, melyről az itteni néphagyomány azt tartja, hogy ott valaha vár volt.

Kis-Kágya

Kis-Kér, Nagyvárad közelében, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 81, lakosaié 552. Postája, távirója és vasúti állomása Fugyi-Vásárhely. A várad-i regestrum 1241-ben *Alkér* faluval együtt említi. 1249-ben Béla király *Pál országbíró*nak adományozza. 1390-ben már a várad-i püspök és a káptalan birtoka és mindvégig az is marad. A gör. keleti templom építési ideje meg nem állapítható.

Kis-Kér.

Kis-Kereki, az érmelléki síkságon, a székelyhíd—margittai vasútvonal mentén fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 180, lakosaié pedig 1035. Postája, távirója és vasúti állomása Szé-

Kis-Kereki.

kelyhid. A középkorban *Egyházaskereki* néven mint a *Kereki* család ősi fészek szerepel. E család bírta 1552-ig, utána azután a *Zólyomiak*. Később a gr. *Khewenhüller* család birtokába jutott, majd pedig a gr. *Stubenberg* család szerezte meg, mely itt ma is birtokos. Mostani temploma 1802-ben épült, tornya pedig 1817-ben. Az egyház birtokában érdekes ezüst-pohár van, a következő felirattal: „Virginás János, Norinbergiensis, anno domini 1600”. Bocskay alatt itt a császáriak súlyos vereséget szenvedtek és azt a domboldalt, a hol az elesetteket eltemették, ma is „német temetőnek” nevezik. A község hajdan nem a mai, hanem a Bételek nevű dűlő helyén állott, a hol templomának alapfalai még a múlt század közepén láthatók voltak. A török dúlások alatt települt le mai helyére, mely akkor erdő volt. Egyik utcáját ma is Kiserdőnek nevezik. A községben gőzmalom van. Határában hajdan *Nagy-Ér* nevű község volt, mely a XIII. század végén mint *Dorog fia Péter* birtoka szerepel. Az 1552-iki adóösszeírás e községet már nem említi.

Kiskoh. *Kiskoh*, a Bihar-hegységben fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 155, lakosaié 883. Postája Dombrovány, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyváradai gör. katli. püspök volt. Gör. kel. temploma 1880-ban épült. Határában hajdan ezüsbányát műveltek. Van itt egy érdekes barlang, melyből a kis-kohi patak ered.

Kislaka. *Kislaka*, a béli hegyek nyúlványai alatt, Arad vármegye határán fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 141, lakosaié pedig 859. Postája Ókrös, távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyváradai l. sz. püspökség volt, melynek itt most is van birtoka. Gör. keleti temploma 1850-ben épült.

Kis-Marja. *Kis-Marja*, az alföldi síkságon, a Berettyó mellett fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 421, lakosaié pedig 2485. Postája van, távirója és vasúti állomása Pap-Tamási. A *Miczbán* család s a *Bocskayak* és *Marjayak* ősi fészke. Hajdani neve Mária és pedig Ó- és Új-Mária; amannak a mai Kismarja község, ennek Nagy-Marja pusztá felel meg. Ó-Mária, a mai Kis-Marja, nagyobb birtoktest középpontja volt, melyhez 11 község tartozott. A püspöki tizedjegyzék a két községet együtt említi, a pápai tizedjegyzék pedig már külön. 1303-ban a *Czibak* család szerepel mint birtokos, 1332—37 között mint két külön község a *Marjayak* birtoka, a kiknek itt ekkor már várkastélyuk is van. Marjay Benedek 1490-ben hűtlenség bűnébe keveredik, minélfogva a király itteni részeit *Losonczy* Lászlónak adományozza. 1507-ben a *Thordayakat* találjuk itt, 1552-ben pedig már a *Bocskayak* tűnnek fel Kismarján, Nagymarján pedig az *Esztári* örökösök és *Tholdy* Miklós. 1579-ben Bocskay István *Báthori* Kristóf erdélyi fejedelemtől jobbágyai számára adómentességet eszközölt ki. 1606-ban Bocskay István, már mint fejedelem, szabadságlevelet ad a községnek, pallosjoggal. E szabadságlevelet a község ma is kegyelettel őrzi. 1664 körül a község sokat szenved a portyázó török martalóczoktól. Hogy várkastélyá még a XVIII. század elején is fennállott, bizonyítja *Palocsay* György parancsnok levele, melyet innen ez év július 26-án *Szoboszlay* hadnagyhoz intézett. E várkastélyt 1711-ben rombolták le. A községházán az 1606-iki városi pecsétnyomó is megvan. A református templom 1800-ban épült a régi templom helyén és építése alkalmával a mély sírboltban márványköveket találtak, melyeknek egyikén állítólag a „Miczbán”, a másikán pedig az „Uxor” szó volt olvasható. A község északi oldalán „földvár”-nak nevezett domb van, melyről azonban bővebb adatok hiányoznak. Van a községben gőzmalom és a lakosok közmívelődési, önkéntes tűzoltó és temetkezési egyesületet tartanak fenn. Ide tartoznak *Nagy-Marja*, melyet a Beóthy és Szunyogh család bírt. *Uj-Marja*, *Audor*, *Szunyogh* és *Dül* puszták is.

Kis-Maros.

Kis-Maros, a béli hegyek alatt, a Siád-patak mellett fekvő kisközség gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 55, lakosaié pedig 242. Postája Ókrös, távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a várad püspök volt, a ki itt ma is birtokos. Gör. keleti temploma 1820-ban épült.

Kis-Szántó, a Kis-Körös és a püspökladány — nagyvárad vasútvonal mentén fekvő kisközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 88, lakosaié pedig 685. Postája és vasúti állomása Bors, távirója Bihar-Püspöki.

Középkori története szorosán összefügg Nagy-Szántóéval, a hol arról bővebben van szó. A XIV. század elején mint egyházas község fordul elő és 1552-ben *Horváth* Mátyás és *Asztalnok* János, együtt 10 porta birtokosai; később azonban már csak mint pusztát említik és ekkor a kisszántói *Dobozy* család birtoka. 1795-ben *Lányi* József kancelláriai referens, később torontáli főispán a birtokosa, a kinek utódai 1864-ig bírták. Ekkor női ágon a *Klobusiczkyakra* szállott, azután gróf *Csáky* Kálmáné lett, kitől *Luznicsek* bécsi ügyvéd, ettől pedig a mostani tulajdonos, báró *Königswarter* Herman vette meg. A báró tulajdonát képező kastélyt, mely díszes park közepén áll, még a *Dobozyak* építették, később azonban teljesen átalakították és a mai kastélyt a tulajdonos nagy kényelemmel és kiváló ízléssel, vízvezetékkel és villamos világítással ellátva, rendeztette be. Az ev. ref. templom 1790-ben épült, a községben levő róm. kath. kápolnát pedig a *Dobozyak* építették. Határában állott hajdan *Szeben* falu is, mely 1732-ben mint pusztá szerepel.

Kis-Terpest, a Hollód-patak és a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 81, lakosaié 419. Postája és távirója Magyar-Cséke, vasúti állomása Szombatság-Rogoz. Azelőtt egyszerűen csak Terpest volt a neve. A mult század elején a gr. *Korniss*, a század közepén a *Markovits* család volt itt birtokos. Gör. keleti temploma 1760 körül épült.

Kis-Tótfalu, a Rézhegység nyúlványai alatt, a Gyepes-patak mellett fekvő kisközség, gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 38, lakosaié 244. Postája Hagymádfalva, távirója és vasúti állomása Mező-Telegd. E község már a pápai tizedlajstromban szerepel Tót néven. A mult század elején a báró *Huszár* család a birtokosa, most pedig gr. *Seilern* Ferencz. A községben nincs templom.

Kis-Ujfalva, Nagyvárad közelében fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 111, lakosaié pedig 695. Postája és távirója Mező-Telegd, vasúti állomása Szakadát és Fugyi-Vásárhely. Földesura a nagyvárad latin szertartásu káptalan volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Kis-Ürög, Nagyvárad közelében, az alföldi síkság szélén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 125, lakosaié pedig 699. Postája, távirója és vasúti állomása Less. E község már az 1273-iki püspöki tizedjegyzékben Irugd néven szerepel; egyike tehát a legrégebb egyházas községeknek. Földesura a nagyvárad latin szertartásu nagyprépost volt, kinek itt most is nagyobb birtoka és régi kastélya van.

RÉSZLET KOMÁDIRÓL.

Kis-Szántó.

Kis-Terpest.

Kis-Tótfalu.

Kis-Ujfalva.

Kis-Ürög.

Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen. Ide tartoznak *Békáskút* és *Hodtomba* puszták is.

Kocsuba. *Kocsuba* (belényesi járás), a petrószói havasok alján, a petrószói patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 59, lakosaié 357. Postája Dombrovány, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyváradi gör. katolikus püspök volt. A gör. keletiek kis fatemploma a múlt század elején épült.

Kocsuba. *Kocsuba* (tenkei járás), a Fekete-Körös közelében, az alföldi síkság szélén fekvő nagyközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 334, lakosaié pedig 1307. E községgel a XV. században találkoznak először. A múlt század elején, a mikor itt nagy fűrészgyár volt, a nagyváradi latiu szertartásu püspök volt a földesura, de a gör. katolikus püspöknek is volt itt birtoka. Gör. keleti fatemploma a múlt század elején épült.

Kohány. *Kohány*, a Berettyó mellett, a margitta-szilágysomlyói vasútvonal mentén fekvő kisközség, magyar és oláh, de túlnyomóan gör. keleti vallásu lakosokkal. Házainak száma 38, lakosaié pedig 269. Földesurai az újabb időben a gr. *Csáky*, *Fráter*, *Józsika*, *Kabos* és a *Keczely* család voltak. A községben nincs templom.

Kollest. *Kollest*, a béli hegyekben, a mivelhető és szántható kollesteri hegytetőn fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 73, lakosaié 481. Postája, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyváradi I. sz. püspök volt, a ki itt most is birtokos. A község óriási hegyek között, vadregényes vidéken, tó közelében fekszik, melyről azt tartják, hogy feneketlen tó. Lakosai bányászattal, marhategyésséssel és favágással foglalkoznak. Határában vas- és márványbányák vannak. A községben csak kisebbszerű fatemplom van.

Köly. *Köly*, az érmelléki hegyek nyugati szélén, a nagyváradi-székelvölgyi vasútvonal mentén fekvő kisközség, a székelvölgyi járás egyik körjegyzősége. ev. ref. vallásu magyar lakosokkal. Házainak száma 121, lakosaié pedig 753. Postája Székelvölgy, távirója és vasúti állomása Nagy-Kágya. 1488-ban nevét Cool formában írják. Csak a XVIII. század közepétől ismerjük földesurait és birtokosaikat. Ezek: a *Komáromy*, *Domokos*, báró *Döry*, a *Péchy*, *Sombory*, *Kazinczy*, *Fényes*, *Sárközy*, *Halmágyi* és *Décsey* családok. A falu mellett van Domokos Lőrincz biharmegyei főjegyző és táblabíró síremléke 1825-ből. A község határában levő rommaradványokat Zólyomi Dávid vára omladékának tartják. A községben levő ev. ref. templom 1799-ben épült. Az egyház birtokában egy keresztelő ezüst-edény van 1700-ból és egy ezüst úrasztali kenyértartó 1741-ből. A községhez tartozik *Cseresznyéshát* pusztája is.

Komádi. *Komádi*, az alföldi síkságon, a kis-körösi Sárhéten fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 1206, lakosaié pedig 7224. Van postája, távirója és vasúti állomása. E község a püspöki tizedlajstromban a XIII. század végén szerepel. Hajdan kb. 15000 hold nádas vette körül, úgy hogy lakosai halottaikat is esónakon vitték a temetőbe. Középkori birtokosai ismeretlenek és csak 1600 körül találkoznak erre vonatkozó feljegyzésekkel, a mikor *Tarsoly* Péter (a magyar-homorogi Tarsoly család őse) volt a földesúr, azután a nagyváradi I. sz. káptalan. *Bocskay* István Komádit 1605-ben szabad községgé tette. A község a gyakori harcok alatt 1659-ben elpusztult. Szabadalmait 1700-ban *Lipót király* megsemmisíttette és Komádi királyi kamarai birtok lett, később 1745-ben pedig herceg *Eszterházy* Pál nádornak adományoztatott. Komádi lakossága a hercegi ház földesúri jogait soha sem volt hajlandó elismerni. Hosszas huzavona után a lakosság 1863-ban a hercegi házzal kiegyezett, a földesúri jogokat a község részére 50,000 forintért megváltotta és tízezer holdat átadott a hercegi családnak, a többi 19 ezer holdnyi rész pedig a lakosságé lett. A hercegi birtokot *Tisza* Kálmán, *Móricz* Pál és *Lovassy* Ferencz megvásárolván, a Körös balparti részét *Tisza* Kálmán és *Lovassy* Ferencz eladta. A községben levő ev. ref. templom 1680 körül épült, de csak nádból és sárból; 1700-ban azután

fából épült a második, vesszőfonásból, patiesesal, melyhez 1794-ben téglatornyot építettek. 1839-ben a templom leégett és azután épült a mostani új, tágas templom, melyben *Tisza* Kálmánt és testvéreit konfirmálták, *Szoboszlai Pap* István debreczeni püspök jelenlétében. Az egyház birtokában két aranyozott ezüstserleg van, az egyik 1713, másik 1832. évből. Van továbbá egy eredeti, régi magyaros alakú, fehér mázas és kék virágos cserép-butykosa úrasztali bor tartására. Készült 1712. évben; a máz és a virágok színe még ma is meglepően szép. A templom tornyában levő három harangot, 1896-ban a lakosság öntette. A három harang neve: *Árpád*, *II. Rákóczy Ferencz* és *Kossuth Lajos*. A község irattárában „Komádi nevű helység Urbarioma“ 1774-ből, a herezeg Eszterházyakkal való úgynevezett Nyugtatókönyv, „Diarium“ és 3

KÖZÉPES. — GRÓF ZICHY JENŐ
VADÁSZKASTÉLYA FEKETE-ERDŐN.

régi községi pecsét van. Ezek közül az egyik tömör ezüsből, e fölirással: Komádi Sigillum 1641.

A második: Sigillum Oppidi Haid. Komádi 1641. A harmadik: Komádi nemesek peesétje 1617-ből, mindegyiken a község címere. A községet a rabló rác- csapatok és a labanczok sokszor nyugtalanították, a minek csak akkor lett vége, mikor a lakosok 1707-ben a Komádi felé tartó ellenséget megtámadva, az úgynevezett Kútas-ér gázlójába kergették és lekaszabolták. A harc színhelyét ma is Ráczvágásnak nevezik. A községnek van fürdője, melynek vize szikszós és gyógyító hatása. Van itt a szegedi kenderfonó gyárnak kenderkikészítő telepe, továbbá takarékpénztár, hitelszövetkezet, 4 olvasókör, dalegyesület, iparoskör, kiházasítási és temetkezési egyesületek és két gőzmalom. A községhez tartoznak *Iráz*, *Kót*, *Dobai*, *Ködomb-sziget*, *Olai*, *Kisérzug*, *Balázssziget*, *Picsor* puszták és Görgös, Falusziget, Esi szik dűlők, melyek közül egyik-másik egy-egy elpusztult község emlékét tartja fenn. *Iráz*t a váradi Regestrum említi az 1214. és 1235. évben. 1412-ben a *Maróthi* család tulajdona volt. 1483-ban pedig *Mátyás király* özvegy *Berényi* Jánosné *Csáky* Magdolnának Irázhoz való jogainak tisztázására vizsgálatot rendelt. Bihar-megye 1732-iki összeírása már mint pusztát és a nagyváradi káptalan tulajdonát említi. *Kót* pusztája Bihar-megye 1552-iki összeírásában

még község, *Költhi* (ma Komádiban kiterjedt *Kóti* család) birtokaként, de már az 1732-iki összeírásban mint pusztá és Komádi község birtoka fordul elő. *Hath* és *Eöss* falukról szintén az 1552-iki összeírás tesz említést és ugyancsak az 1732-iki összeírásban említetnek mint Komádihoz tartozó puszták. Komádiban ma is vannak *Hati* nevű lakosok. *Megyer* faluról a váradi Regestrum 1214-ből tesz említést, de az 1732-iki összeírás mint Komádihoz tartozó pusztáról emlékszik meg. Régi birtokosai a Komádiban lakó *Megyeri* család elődei voltak. E község a Falusziget nevű dűlőn feküdt.

Konyár.

Konyár, az alföldi síkságon, a Kék-Kálló csatorna mellett fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 633, lakosaié pedig 2765. Postája, távirója és vasúti állomása Derecske. Az álmosdi *Chyre* nemzetség ősi birtoka. A XV. században a henczidai *Bacsó*, a *Kállay* család és a *Csákyak*, a XVI. században az *Ártándyak* a birtokosai. 1605-ben *Bocskay* szabadalomlevelet ad a községnek, 1745-ben pedig a herceg *Eszterházy* család a földesura. 1660–93 között a törököktől sokat szenvedett a község. Református temploma részben az ősi egyház maradványa. 1600 körül alakították át. Az egyház II. Rákóczy Ferencznek egy levelét őrzi, melyet 1703 július 27-én a sámsoni táborban írt. Van itt gőzmalom, olvasó- és temetkezési egyesület. A község határán vonul át az Ördögárok. Ide tartozik a *Konyárútag* pusztá is. A közelében levő u. n. Konyári-Sóstó Hosszupályihoz tartozik. E fürdőhelyről más helyen van szó.

Kopacsél.

Kopacsél, a Király-erdő alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 116, lakosaié pedig 622. Postája, távirója és vasúti állomása Drág-Cséke. A török hódítás előtt a *Telegdi* családot uralta; 1508-ban István kincstárnok új adománylevelet eszközölt ki reá. A múlt század elején a gr. *Frimont* és a *Lónyay* család volt a földesura, most pedig gr. *Frimont* Theodora örökösének van itt nagyobb birtokuk. A gör. keleti templom a múlt század elején épült.

Korbest.

Korbest, a Magnra-hegy oldalán, a Ren-patak mellett fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású, oláhok. Házainak száma 122, lakosaié 619. Postája és távirója Magyar-Cséke, vasúti állomása Nánhegyesél. A múlt század elején a báró *Waiman* család és *Haincz* Jakab voltak itt birtokosok, most pedig *van Royen* Henrik és *Heinrich* Géza. A gör. keleti templom a XVII. század elején épült. A község határában egy várnak a rommaradványai látszanak. Van itt barlang is, melynek belsejét azonban még nem kutatták ki.

Korniczél.

Korniczél, a Királyhágó alatt fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású, oláhok. Házainak száma 108, lakosaié 533. Postája Nagy-Báród. távirója és vasúti állomása Brátka. A múlt század első felében *Stojka* György, *Nábráczky* Antal, a *Miskolczyak*, a *Kába*, a *Szathmáry* család, továbbá *Boross* István és *Bölönyi* Sándor volt itt birtokos. Azelőtt a község a Báródsághoz tartozott. Gör. keleti temploma 1740-ben épült.

Koroj.

Koroj, az alföldi síkság szélén, Arad vármegye határának közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallású oláh lakosokkal. Házainak száma 108, lakosaié 416. Postája Ökrös, távirója Bél, vasúti állomása Tenke. Földesura a múlt század elején a nagyváradi I. sz. püspök volt, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1889-ben épült.

Kosgyán.

Kosgyán, a Királyerdő alatt, a Hollód-patak közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 131, lakosaié pedig 692. Postája Robogány, távirója és vasúti állomása Rogoz és Hollód. Hajdan *Kosdánfalva* volt a neve; a *Telegdiék* uradalmához tartozott s 1503-ban István kincstárnok nova donatiót kapott rá. A múlt század elején a *Dobsa* család volt a község földesura és *Dobsa* Lajos, az ismert nevű drámaíró itt most is birtokos. A község gör. keleti temploma 1836-ban épült.

Kotyiklet.

Kotyiklet, a Királyerdő alatt, a Bukorvány-patak mellett fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású oláhok. Házainak száma 105, lakosaié pedig 597. Postája, távirója és vasúti állomása Drág-Cséke. Nevében a

régi magyar *Köttiget* névalak van elferdítve; *Telegdi*-birtok volt s 1503-ban a család nova donatiót kapott rá. A mult század elején *Sztaroveczky* Károly és Inre bírták és ezt a birtokot e család Nagyvárad városnak hagyományozta. Gör. keleti temploma 1720-ban épült.

Kőalja, a Rézhegység alján, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 74, lakosaié 428. Postája, távírója és vasúti állomása Eled. Földesura a XV. században a *Czibak* család volt, ennek magvaszakadtával 1563-ban a *Mágócsy*, majd a sövényházi *Móricz* családra szállott; a mult század első felében a

Kőalja.

LESS. — AZ EV. REF.
TEMLOM.

Beőthy család bírta, most pedig *Zathureczky* Istvánnak van itt nagyobb birtoka. A községben levő gör. keleti templom építési ideje ismeretlen. Hegyeiben sok meszet égetnek.

Köbőkút, az érmelléki hegyek közt fekvő kisközség, melynek lakosai ev. ref. vallású magyarok. Házainak száma 282, lakosaié pedig 1432. Postája, távírója és vasúti állomása Székelyhíd. Hajdan a *Köbőkuthy* család nemesi birtoka, mely már a XIII. századbéli pápai tizedjegyzékben szerepel. 1449-ben *Kebelekuth* néven találjuk feljegyezve. A XVIII. század végén és a mult század első felében a következő birtokosai voltak: *Rédlay* László, *Tihanyi* Ferencz, *Komáromy* György, *Bónis* Ferencz, *Ottlik* Ferencz és Lajos, *Dráveczky* János, *Sárossy* József, *Bónis* László, *Dráveczky* László, *Vásarhelyi* Benedek, *Kovács* Ferencz és Sámuel. Most *Varyu* Elemérnek és *Bónis* Elemérnek van itt nagyobb birtoka. Ősi egyházát, mely most a reformátusoké, részben 1730-ban bontották szét és 1750-ben újjáépítették. Tornyát 1851-ben építették hozzá. Az egyház birtokában 11 darab régi kanna, kehely és tányér van. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Köbőkút.

Körösszeg

Körösszeg, az alföldi síkságon, a Sebes-Körös és a nagyvárad—vésztői vasútvonal mentén fekvő nagyközség, oláh és magyar, de túlnyomóan gör. keleti vallású lakosokkal. Házainak száma 201, lakosaié pedig 1215. Postája B.-Böszörmény, távirója Gyires, vasúti állomása helyben. *Zsigmond király* 1396-iki adománylevele, melyet *Zsidai István* mester fiainak, a *Csákyak* ősének adott, továbbá a pápai tizedjegyzék is, *Szent-Katalin-Asszonyfalvának*, vagy röviden *Szent-Katalinnak* nevezi és csak egyszer találjuk „*Kerez*” néven, valószínűleg a mellette folyó víz után így nevezve. Egy 1489-iki oklevél azonban már *Keresszögnek* *Szent-Katalin* utcáját említi csak és így kétségtelen, hogy ebben az időben csak azt az utcát nevezték *Szent-Katalinnak*, a hol a község temploma állott. Hajdan a község nagy uradalom központja volt. 1284-ben *Lóránt* erdélyi vajda bírja, 1316 előtt a *Borsa nembeli Kopasz* nádor, azután királyi birtok lett, a hol *IV. László* is, a kit kedves kúnjai tudvalevőleg itt ölték meg, gyakran és szívesen tartózkodott. 1326-ban *I. Károly* király is megfordult itt. *Bunyitay* szerint valószínű, hogy a körösszegi vár eredetileg monostor volt és csak később alakították át várrá. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy a község hajdan mint monostoros hely szerepel s szerzetes lakói a dominikánusok. Maga a község egyébiránt a XIII. század végén még igénytelen helység, de a *Csákyak* birtoklása alatt jelentékenyen emelkedik és a XIV. században már mint város fordul elő. A *Kállay* család levéltárának egy 1441-iki oklevele „*Oppidum Keresszeg*” néven említi, az 1443-iki összeírásokban pedig „*Cives de Keresszegh*” néven lépnek előnk. Később a *Csákyak* mellett birtokosul a nagyvárad-előhegyi prépostságot is itt találjuk. A gör. keletiek temploma 1796-ban épült. 1800-ban az egész község leégett. Ide tartoznak *Csonkatorony*, *Peselöesárda* és *Szik* puszták is.

Körösszeg-
Apáthi.

Körösszeg-Apáthi, az alföldi síkságon, a Sebes-Körös közelében fekvő nagyközség, magyar és oláh, de túlnyomóan ev. ref. vallású magyar lakosokkal. Házainak száma 275, lakosaié pedig 1639. Postája, távirója és vasúti állomása Szakál. Középkori története és birtokviszonyai szorosan összefüggenek *Körösszegével*. A *Csáky* család levéltárának egyik 1421-iki oklevele *Apáthi* néven említi. A múlt század első felében *Keresztszeg-Apátinak* nevezték. Az ev. ref. templom 1786-ban egy régi templom helyén épült. 1660-ban és Budavár bevétele után ismét a törökök pusztították el a községet, mely azután hosszú ideig lakatlan volt. A gör. keletiek templomának építési ideje ismeretlen. Az ev. ref. templom birtokában több érdekes templomi edény van, a görög-keletiek templomában pedig falfestmények láthatók. A lakosok társaskört tartanak fenn. Ide tartoznak *Körmösd* és *Herkán* puszták is. Az előbbi már 1231-ben mint egyházas hely és *Omoczel* birtoka szerepel, a ki a birtokot testvére fiaira hagyja. 1552-ben még fennáll és 23 portája van, mely a *Csákyaké*. A *Kun-ülés* nevű dűlő a kúnok emlékét tartja fenn.

Körös-Tarján.

Körös-Tarján, a Sebes-Körös mellett, a nagyvárad—vésztői vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan magyar lakosokkal. Házainak száma 274, lakosaié pedig 2069, kik közül 871 róm. katolikus, 902 gör. keleti, 144 ev. református, 106 gör. katolikus és 46 izraelita. Postája van, távirója és vasúti állomása Gyires. Földesurai a *Beőthyek* voltak, most pedig *Tóth* Lászlónak, *Csanak* Józsefnek, *Cziffra* Gerőnek, *Olasz* Elemérnek és *Stéján* István örökösének van itt nagyobb birtokuk. A községben két templom van. A róm. katolikus templom 1871-ben épült, a gör. keleti pedig 1790-ben. Van a községben egy újabb esinos kastély is, melyet a régi, *Beőthy-féle* kastély helyére, *Tóth* László földbirtokos építtetett. Ide tartoznak *Cserepes*, *Nagy-Mindszent*, *Kis-Mindszent*, *Nagy-Besenyő*, *Kis-Besenyő* és *Vergye* puszták is.

Körös-Topa.

Körös-Topa, a Sebes-Körös völgyében, a nagybáródi patak mellett, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal közelében fekvő kisközség, melynek lakosai

túlnyomóan gör. katolikus vallású oláhok. Házainak száma 93, lakosaié pedig 437. Postája, távirója és vasúti állomása Rév. Hajdan Alsó-, Felső- és Kis-Topa néven volt ismeretes s a *Telegdi* családot uralta; mindháromra István kincstartó 1503-ban új adománylevelet eszközölt ki a királytól. Az úgynevezett Báródsághoz tartozott. Gör. katolikus temploma 1815-ben épült.

Köszvényes, a béli hegyek alatt, a Fekete-Körös és a belényes—vaskohi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 152, lakosaié 859. Postája, távirója és vasúti állomása Rieny. Földesura a gör. katolikus püspökség volt. Gör. keleti temploma 1895-ben épült. „Gyahi Turkuhij” nevű dülőjéről a lakosok azt tartják, hogy ott a török időkben szőlőt műveltek.

Köszvényes.

LUNKÁSZPRIE A FÜRÉSZ-TELEPPÉL.

Kötegyán, az alföldi síkságon, a Gyepes-patak mellett, az alföld—fiúnei és a vésztő—hollódi vasútvonalak keresztezésénél fekvő nagyközség, melynek lakosai ev. ref. vallású magyarok. Házainak száma 405, lakosaié pedig 2974. Van saját postája, távirója és vasúti állomása. E község már a XIII. század elején mint a királyi várszolgák lakhelye említették. Akkoriban csak *Gyán* néven szerepel. Névadó birtokosa 1431-ben a gyáni *Kethe* család volt. XV. és XVI. századi birtokosai közül ismeretesek: *Kecser* Imre, *Dóczy* Imre, *Esztári* Farkas, *Szőcs* János, *Gaál* András, *Cséffy* Balázs és *Vizessy* Farkas. Későbbi földesurai a gróf *Rhédeyek* voltak, most pedig *Beliczay* Istvánnak, *Antos* Jánosné örökösének, *Hody* Jánosnének, *Schwarz* Ábrahámnének és özv. *Schwarz* Bélánének van itt nagyobb birtoka. Van a községben két úrilak is. Az egyiket még a Rhédeyek építették és ez most *Fazekas* Jánosé, a másikat *Govrik* Tódor építtette és ez most *Bujdosó* Józsefé. Ev. ref. temploma 1801-ben épült. Van a községben gőzmalom, takaré- és önszegélyző-egyesület, olvasókör és két temetkezési társulat. Ide tartoznak *Nagy-Fiter*, *Kis-Fiter*, *Baglyos*, *Csipkés*, *Csókás*, *Kustyán* és *Tarján* puszták is. A községhez tartozó *Pusztafalu* és *Tökés* dülők egy-egy elpusztult község emlékét őrzik.

Kötegyán.

- Kövág.** *Kövág*, a Rézhegység nyúlványai alatt, az Almás-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. katolikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 77, lakosaié 644. Postája Hagymádfalva, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. E község a Csáky család levéltárának egy 1421-iki oklevelében már említve van. Hajdan a *Csákyak* voltak a földesurai, a mult század közepén pedig a *Latinovics* család; most *Heinrich* Rudolfnak van itt nagyobb birtoka. Gör. katolikus temploma 1855-ben épült.
- Kövesd.** *Kövesd*, a Rézhegység alatt, a Gyepes-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 102, lakosaié 605. Postája, távírója és vasúti állomása Élesd. E község a püspöki tizedjegyzékben már 1283-ban szerepel. 1336-ban csere tárgyúul szolgál a Rátold és Csanád nemzetségbeliek közt. 1360-ban a *Telegdiék* a földesurai. A leleszi levéltár egyik oklevele a XV. században már a mai néven említi. Földesurai a mult század elején a gr. *Batthyányak* voltak. Most gr. *Zichy* Jenőnek van itt nagyobb birtoka és az ide tartozó *Magaslakon* szép kastélya, melyről már *Alsó-Lugos*-nál megemlékeztünk. A község határában jó minőségű malomkő-anyag van.
- Kövesegyháza.** *Kövesegyháza*, a Rézhegység alatt, a görbedi patak mellett fekvő kisközség, melynek lakosai túlnyomóan gör. katolikus vallásu oláhok. Házainak száma 33, lakosaié 261. A mult század elején a *Balku* és a *Fényes* család volt itt birtokos. A községnek nincs temploma.
- Középes.** *Középes*, a Rézhegységben, a Varátyek-patak mellett fekvő kisközség, a margittai járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 139, lakosaié pedig 1409. Postája Papfalva, távírója és vasúti állomása Széplak. E községet az 1438-iki összeírások már a mai néven említik, mint a kunsalyi *Jakesok* birtokát. A XVIII. század második felétől a mai napig a következő birtokosai voltak: a *Nemes*, *Erdődy*, *Szunyogh*, *Baranyi* és *Bernáth* családok, később *Amant* János, majd *Liebich* János, *Rauchlechner* János, a *Csehy* és a *Reményi* család, azután a magyar földhitelintézet, az egyesült magyarhoni üveggyárak r. t. és jelenleg ez utóbbin kívül gr. *Zichy* Jenő. A községben levő gör. keleti templom 1737-ben épült és egykorú, kezdetleges falfestményekkel van díszítve. E községhez tartozik *Feketeerdő* üveggyár, a melynek nagyszabásu gyári telepéről más helyen van szó. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy e telep munkásai és lakosai a község lakosságához 778 lélekkel járulnak. Itt van gr. *Zichy* Jenő esinos emeletes vadászkastélya is, melyet még a mult század közepe felé *Liebich* János építtetett. Közéleiben vasas forrás és két, nagyon szép vizesés van.
- Krajnikfalva.** *Krajnikfalva*, a Király-erdő alatt, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 66, lakosaié 387. Postája, távírója és vasúti állomása Rév. A legrégebbi korban a *Telegdiéké* volt; 1503-ban *Telegdi* István nova donatiót kapott rá. E család magvaszakadtával a váradi székeskáptalané lett. Gör. keleti temploma 1820-ban épült.
- Krajova.** *Krajova*, a béli hegyek alatti síkságon, a Krajova-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 85, lakosaié 547. Postája Okrös, távírója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyváradi I. sz. püspökség volt. Gör. keleti temploma 1880-ban épült.
- Kráncesed.** *Kráncesed*, a Király-erdő alatt, a Topa-patak völgyében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 89, lakosaié pedig 476. Postája, távírója és vasúti állomása Dobrest. A mult század elején kincstári birtok. E század közepén *Derekasy* Józsefnek volt itt nagyobb birtoka. A gör. keleti templom 1760-ban épült.
- Kreszulya.** *Kreszulya*, a Bihar-hegységben fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 112, lakosaié 600. Postája Budurásza, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a mult század első felében a nagyváradi gör. kath. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma a mult század közepén épült.
- Kristyor.** *Kristyor*, a Bihar-hegység alatt, a Kristyorel-patak mellett fekvő kisközség, a vaskohi járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 182, lakosaié 1320. Legrégibb neve *Zaránd*, majd később *Zaránd-Kristyor*, most pedig csak a mellette folyó patak után

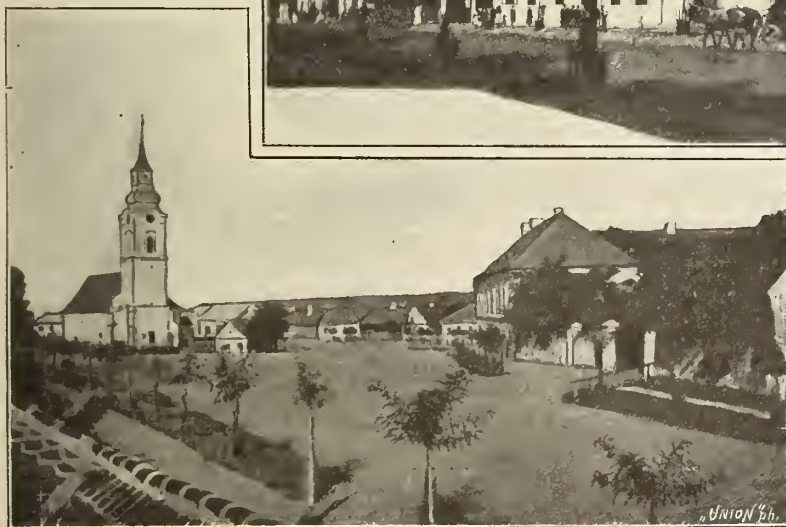
nevezik. Hajdani birtokosa *Pál országbíró* volt, később pedig a *Csanád* nembeliek, azután a nagyváradai I. sz. püspökség, mely itt ma is birtokos. A múlt század első felében, Alsó- és Felső-jelzőkkel, mint ikerközség szerepelt. Határában 1848-ban ütközet volt. Gör. keleti temploma 1833-ban épült.

Kumanyesd, a béli hegyek alatt fekvő kisközség, a béli járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 41, lakosaié

Kumanyesd.

pedig 235. Postája és távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyváradai I. sz. püspök volt, a ki itt ma is birtokos. Gör. keleti temploma 1800-ban épült.

RÉSZLETEK MARGITTÁRÓL.

Budurásza, távirója és vasúti állomása Belényes. 1660-ban találkozunk egyik földesurával, *Veér Györggyel*. Később a gör. katolikus püspök lett a földesura, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1860-ban épült.

Lehecseny, a Bihar-hegységben, a Fekete-Körös egyik ága mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 101, lakosaié 504. Postája, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyváradai I. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1820-ban épült.

Lehecseny.

Lelesd, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös és a belényes—vaskohi vasútvonal közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal.

Lelesd.

Kuraczel, a Bihar-hegységben, a Kreszulya-patak mellett fekvő kisközség, a belényesi járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 135, lakosaié 606. Postája

Kuraczel.

Házainak száma 77, lakosaié pedig 384. Postája, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura a múlt század elején a nagyváradi gör. kath. püspök volt. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Less.

Less, az alföldi síkság szélén, a nagyváradi—szalontai vasútvonal közelében fekvő kisközség, a központi járás egyik körjegyzősége, magyar és oláh, gör. keleti és ev. ref. vallású lakosokkal. Házainak száma 113, lakosaié 902. Van postája, távirója és vasúti állomása. E község 1319-ben *Lessi* Gothard fia János birtoka. 1568-ban még mindig e család a földesura, a mikor *Lessi* László, Bihar vármegye alispánja, birtoka felét nejének *Mod* Annának, a másik felét pedig neje testvéreinek, rogozi *Vanchy* Ferencznek hagyományozza. A múlt század elején a *Sántha*, *Domokos*, *Boka* és a *Vinkler* családok ülnek itt, most pedig özv. *Terényi* Lajosné, *Govrik* Kálmán, *Cziffra* Gerő, a *Holvéd* örökösök és *Kriszár* Rezső a birtokosok. A gör. keleti templom a múlt század elején épült, az ev. ref. pedig 1878-ban. Határában vannak *Terényi*, *Holvéd* és *Kis-Pankota* puszták. Volt itt 1319-ben egy *Kopács* nevű község is, mely akkoriban *Ivánka fia Imréné* volt, 1489-ben pedig püspöki birtok lett.

Lok.

Lok, a Rézhegységben, a Runk-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 299, lakosaié pedig 1358. Postája, távirója és vasúti állomása Rév. 1360-ban *Luk* néven mint oláh helység a *Telegdiék* faluja s osztály tárgyaúl szolgál Telegdi Tamás kalocsai érsek és rokonai közt. Ugyanakkor említik a Tataraspatakfő felé eső utczáját. Földesurai a múlt század első felében a *Batthyányak* és *Zichyek* voltak. Most ifj. gr. *Zichy* Ödönnek van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma 1771-ben épült.

Lóró.

Lóró, a járdölgyi hegyek közt, a Sebes-Körös és a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő, Ponorral és Remeczcel egyesített kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 173, lakosaié 1880. Postája, távirója és vasúti állomása Brátka. Földesurai a múlt század elején a *Batthyányak* és a *Zichyek* voltak, most pedig gr. *Zichy* Ödön a birtokos. Gör. keleti temploma 1700-ban épült. Határában szép vízesések és barlangok vannak.

Lunka.

Lunka, a béli hegyek alatt, a Fekete-Körös és a belényes—vaskohi vasútvonal mentén fekvő kisközség, a vaskohi járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 124, lakosaié 752. Postája, távirója és vasúti állomása Vaskoh. A község neve azelőtt *Lunka-Urzeit* volt. A váradi püspöki uradalomhoz tartozott s tartozik most is.

Lunkászprie.

Lunkászprie, a Királyerdőben, a dobrest—lunkászpriei iparvasút mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 141, lakosaié 962. Postája Robogány, távirója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. A XVIII. század második felétől a mai napig a következő birtokosai voltak: a kir. kinestár, a *Lunkányi*, *Hodossy* és *Carabelli* családok, azután *Németh* Imre, báró *Bíllott* Eudox, a ki ide szép vadászkastélyt építtetett, továbbá *Grohkas* Ernő és jelenleg *Junghaus* Erhard. Határa nagyon gazdag természeti kiüesekben. Itt van a faipar-társaság nagyszabású fatelepe, egy ásványvíz-forrás és a Toplicza-barlang, szép cseppkövekkel; e barlangból ered a Toplicza-patak. Hegyeiben sok vaskő és kőszén van. Gör. keleti temploma 1731-ben épült.

Lüki.

Lüki, a Csurgó-patak és a margitta—szilágysomlyói vasútvonal mentén fekvő kisközség. Lakosainak több mint fele magyar, a kisebbség gör. kel. vallású oláh. Házainak száma 83, lakosaié 680. Postája, távirója és vasúti állomása Margitta. Mint a *Perényi* család birtoka már 1321-ben szerepel. Később a *Csákyak* lettek a földesurai, azután a *Fráter* család is. Gör. keleti temploma 1840-ben épült.

Madarász.

Madarász, Nagy-Szalonta mellett fekvő nagyközség, túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 182, lakosaié 1268. Postája, távirója és vasúti állomása Nagy-Szalonta. A püspöki tizedjegyzékben már a XIII. században szerepel. A XV. században nemesi birtok, melynek 1482-ben a *Macskásyak* a földesurai. A török kiűzetése után németeket telepítettek ide, de a letelepült családok az idők folyamán lassanként elköltöz-

tek. A múlt század elején a *Klobusiczky* család volt itt a birtokos, most pedig *Markovits* Antal, valamint *Sternthal* Adolf, a kinek itt esinos urilaka is van. Gör. keleti temploma nagyon régi, de építési ideje ismeretlen. Ide tartoznak a *Kis-Andacs*, *Halastó* és *Csobánhídi* pusztaik is.

Magura, a Bihar-hegységben fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 72, lakosaié 358. Postája, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura előbb a nagyváradi I. sz. püspök volt, azután a gör. kath. püspökség. Gör. keleti temploma 1880-ban épült. Határában nagyon szép esepkőbarlang és az u. n. Sárkánybarlang sziklafülke látható.

Magura.

Magyar-Cséke, a Szász-patak mellett, a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, a hasonló nevű járás székhelye, túlnyomóan oláh ajkú, r. kath., gör. kath. és gör. keleti vallásu lakosokkal. Házainak száma 160, lakosaié 1005. Van postája, távirója és vasúti megállóhelye. E községet az 1399-iki összeírások *Cseke* néven, mint a *Telegdiék* birtokát emlí-

Magyar-Cséke.

MARGITTA. — A GRÓF CSÁKY-FÉLE
KASTÉLY. (A MÖLKI APÁTSÁG TULAJDONA.)

tik. E család magvaszakadása után királyi, 1737-ben kinestári birtok, azután *Korda* János a földesura, most pedig *Korda* Andornak van itt nagyobb birtoka. A községben két templom van. A róm. katolikus templom építési ideje ismeretlen. Azelőtt református templom volt, de a múlt század elején az akkori lelkész, *Csengerly* György, itt maradt híveivel együtt katholizált. 1737-ben azután gr. *Csáky* Miklós püspök újra szervezte az itteni kath. egyházat. A gör. keleti templom is régi építmény és csak annyit tudnak róla, hogy 1805-ben renoválták. A lakosok olvasó-egyesület tartanak fenn.

Magyar-Gyepes, a Királyerdő alatt, a nagyváradi—belényesi vasútvonal és a Gyepes-patak mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 99, lakosaié 585. Postája és távirója Drág-Cséke, vasúti állomása van. Földesura a váradi püspök volt, ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1800 körül épült.

Magyar-Gyepes.

Magyar-Homorog, a Kis-Sárréten, a Sebes-Körös mentén fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu magyar lakosokkal. Házainak száma 255, lakosaié pedig 1753. Postája, távirója és vasúti állomása Szakál. E község a váradi regestrumban már a XIII. sz. elején szerepel. A XVI. században esperesség székhelye volt, melyhez két alesperesség és 32 plebánia tartozott. 1406-ban a *Csákyak* voltak a földesurai, a mikor Kényes-Homorog néven említik, 1553-ban pedig Kis-Homorog néven, a *Literaty*, a *Vémeri* és a *Csáky* család bírja. 1612-ben *Buchy* Benedek nyer adományt *Bethlen* Gábor fejedelemtől, 1732-ben a *Tarsoly*, *Kiss*, *Szabó*, *Szász* és *Buday* család, a múlt század első felében *Buday* Anna, *Rettegi* Zsigmond és György, *Fehér* Sán-

Magyar-Homorog.

dor, a *Nemess* és a *Balogh* családok voltak itt birtokosok. A *Csákyaknak* most is van itt birtokuk, úgyszintén *Farkas* László örökösének, *Berger* Gyulának és *Schwarz* Ferencnek; *Steinbach* Ervinnek pedig csinos úrilaka. Református temploma 1894-ben, gör. keleti temploma pedig 1880-ban épült. Ide tartoznak *Kenéz*, *Czifra-Nyésta*, *Pellend*, *Nagy-Nyésta*, *Boldogasszonytelke*, *Kis-Tóti*, *Nagy-Tóti* és *Mogyorós* puszták. *Nagy-Nyéstyja* puszta hajdan egyházas hely volt. A püspöki tizedjegyzékben már a XIII. század végén *Egyházas-Nyésta* néven találjuk. 1552-ben még 3 birtokosa: *Márkus* András, *Sárándy* János és *Izsákai* Ozsvát említetik. Kis- és Nagy-Tóti puszta hajdan *Tóti* néven ikerközség volt és szintén egyházas hely. A XIV. század elején *Benczecz* biharmegyei alispán volt a földesura, később *Ivánka* váradi püspök testvérei, azután a *Csákyak*. Egyházát egy 1322-iki oklevél már említi. *Boldogasszonytelke* 1489-ben még mint község és a *Nadányiak* birtoka szerepel. *Pellend* szintén elpusztult egyházas község emlékét őrzi, melynek birtokosai 1552-ben *Sasvári* Ferencz és *Eösi* Boldizsár.

Magyar-Kakucs.

Magyar-Kakucs, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös és a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 82, lakosaié 528. Postája, távirója és vasúti állomása Rév. A *Gutkeled* nemzetség egyik ősi birtoka. 1450-ben az álmosdi *Chyre* család a földesura, ezt megelőzőleg azonban *Bátori Bereczk* fiaié volt. Később a *Telegdi* család kezére jutott s 1570-ben István és Miklós pereskedtek miatta. Hajdan csak *Kakucs* néven találjuk említve. Most gr. *Zichy* Ödönnek van itt nagyobb birtoka. Ősi kis temploma alapjában románkori építmény, mely 1893-ban alakítottatott át. *Ipolyi* Arnold magyar mitológiája is foglalkozik ezzel a kis templommal, a memyiben a néprege szerint ez egyike annak a kilencz kis templomnak, melyet a révi sziklavárban lakozó hatalmas tündér parancsára, egy tündérléány, társnői segítségével egy éjszaka épített. Hogy e nagy munkát ily rövid idő alatt elvégezhessék, csupa ily apró templomot építettek.

Mareziháza.

Mareziháza, a Korhány-patak mellett, Nagy-Szalonta közelében fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású oláhok. Házainak száma 71, lakosaié 523. Postája és távirója Geszt, vasúti állomása Cséffa és N.-Szalonta. Névadó birtokosai a XIII. század végén *Marezel fiai*, a mikor a püspöki tizedjegyzékben *Villa Marcelli* néven szerepel. Későbbi birtokosai *Marezelházyaknak* írják magukat s e falujokat az 1412-iki összeírásokban *Marezelháza* néven találjuk feljegyezve. 1401-ben a *Gesztiek* és a *Komádiak* is birtokosai; a múlt század elején pedig *Súghó* György, *Thurzó* Ignác József, báró *Gerliczy*, *Móricz* Pál, később azután a *Markovits* család, most pedig *Világhy* Nándornak és *Kövér* Imrének van itt nagyobb birtoka és az előbbinek szép kastélya, melyet még a *Thurzó* család építtetett. A gör. keleti templom régi építmény. Harangját *Súghó* György öntette 1782-ben. A községhez tartozik *Pánt* puszta is, mely szintén *Világhi* Nándor birtoka.

Margitta.

Margitta, az érmelléki hegyek alatt, a Berettyó mellett, a székelyhíd—szilágysomlyói vasútvonal mentén fekvő nagyközség, a hasonló nevű járás székhelye, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 600, lakosaié pedig 5096, a kik a következőleg oszlanak meg: ev. ref. 2391, róm. kath. 1247, gör. kath. 430, gör. keleti 66, ág. ev., unitárius és nazarénus 18 s izraelita 944. Van postája, távirója és vasúti állomása. 1352-ben egy oklevél *Marita* néven említi. 1363-ban a mai nevén találjuk, a Csáky család egy 1422-iki oklevele pedig *Margitfalvának* nevezi. 1520-ban a vámszedő helyek között szerepel. Legrégibb földesurái a *Csákyak* voltak, kiktől a mólki apátság vette meg. Van itt még a Csákyak idejéből egy emeletes kastély, mely a XVIII. század közepén épült. A községben 2 templom, egy kápolna és egy izraelita imaház van. A református templom a reformáció előtt katolikus templom volt, a róm. kath. templom 1722-ben, a róm. kath. kápolna

1888-ban és az izraelita imaház 1862-ben épült. A községben a molki apát-sági uradalomnak eszerép- és téglagyára van; van itt továbbá két műmalom, azután olvasó-egyesület, népkör, iparos ifjusági önképző-egyesület, dal-egyesület, önk. tűzoltó-egyesület, kiházasító és 2 temetkező-egyesület. A község határában gyakran találunk kő-, réz-, bronz- és vaskori tárgyakat. Ide tartoznak *Báránka* és *Sándor* puszták is. „Örményház” nevű dűlőjét régebben az örmények bírták haszonbérben és rajta házat építettek, mely azonban azóta elpusztult; a „Pinczék sűrűje” dűlőn a tatárjárás alkalmával a lakosok az erdőben vermeteket ástak a földbe és ide bújtak a közelgő ellenség elől. A „Bábi-halma” nevű dűlő-elnevezés onnan ered, hogy ott gyilkolták meg egy Bábi nevű erdőőr leányát.

Márkaszék, Arad vármegye határán, a Töz-patak mentén fekvő kisközség, melynek lakosai túlnyomó számban gör. keleti vallásu oláhok. Házainak

Márkaszék.

RÉSZLET MEZŐ-KERESZTESRŐL.

száma 101, lakosaié 510. Postája és távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. A XIII. században már a váradi püspökség birtoka és *Szék* néven szerepel. 1469-ben a *Bozzássy* családot is itt találjuk, később pedig a *Telekicket*. Most is a nagyváradi I. sz. püspökség a birtokosa. Gör. keleti temploma 1816-ban épült. Határában sótó van, hegyei krétát tartalmaznak.

Medgyes, a hasonnevű patak mellett, a béli hegyekhez tartozó Galaló-hegy alatt fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 148, lakosaié 628. Postája, távirója és vasúti állomása Bél. Azelőtt *Tagadó-Medgyes* volt a község neve. A XV. századi oklevelek mint a *Csákyak* birtokát említik. Később a nagyváradi I. sz. püspökség lett a földesura, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1791-ben épült.

Medgyes.

Méhkerék, az alföldi síkságon, a vésztő—kötegyáni vasútvonal mellett fekvő nagyközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 309, lakosaié 1521. Vasútja és távirója van, postája Kötegyán. Régen királyi birtok volt, melyet a XVIII. században az *Eszterházyak* kaptak adományképen. Most okányi *Schwarz* Ábrahám örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Gör. keleti temploma 1848-ban épült. Dűlői közül a Wimmer-dűlő bír jelentőséggel, a mennyiben a XVII. század elején, egy Wimmer nevű kapitánynak volt a birtoka. Ide tartozik *Sziltaresa* pusztája is, mely azonosnak látszik azzal a *Szil* nevű községgel, a mely a XIII. században mint püspöki birtok szerepelt.

Méhkerék.

- Mérág.** *Mérág*, a béli hegyek alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 56, lakosaié 303. Postája, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyváradi gör. kath. püspök volt, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma a XVIII. század közepén épült.
- Mézes.** *Mézes*, a Fekete-Körös völgyében, a Mézes-patak mellett, a nagyváradi—belényesi—vaskohi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 123, lakosaié 612. Postája, távírója és vasúti állomása Belényes. E község azonosnak látszik azzal a középkori *Méhes* nevű községgel, melyet *János Zsigmond* fejedelem 1568-iki adománylevelével *Abránffy Zsigmond* fiainak juttatott. Földesura a múlt század elején a nagyváradi gör. kath. püspökség volt. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen. Itt született *Román Miron* gör. keleti metropolita.
- Meziád.** *Meziád*, a kis belényesi havasok alján, a Meziád-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 312, lakosaié 1535. Postája Remete, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyváradi gör. kath. püspök volt. Gör. keleti temploma 1900-ban épült. Hajdan e község ezüst- és ólom-bányáiról is ismert volt. Itt van a híres meziádi cseppkőbarlang. Kapuzata mintegy 16 méter széles és 10 méter magas. Előcsarnoka közel 200 méter hosszú és azután következik az óriási aranyu barlang, mely mintegy 200 ölnyi hosszúságban, egyenes irányban nyúlik befelé és belőle ágaznak szét a folyosók. E barlangnak egyik nevezetessége, ritka szépségű cseppkő-alakzatait nem tekintve, az is, hogy három emelete van, melyek egymás fölött keresztben húzódnak. E barlangból ered a Meziád-patak.
- Mező-Gyán.** *Mező-Gyán*, az alföldi síkságon, a Korhány-folyás és a Salamon-ér zuga között fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 326, lakosaié pedig 2098. Postája Geszt, távírója és vasúti állomása Nagy-Szalonta. E község már a XIII. század elején mint a királyi várszolgák lakhelye szerepel. 1463-ban az *Andacsyaknak* van itt birtokuk. Azután kincstári birtok lett, később pedig a borosjenői *Tisza* családot uralta. Most *Tisza Kálmánnak* és a nagyváradi I. sz. püspökségnek van itt birtoka. A község ősi, románkori egyháza még 1721-ben fennállott. A mostani református templom 1794-ben épült. Ide tartoznak *Kéza*, *Nagy-Gyanté* és *Kis-Gyanté* puszták is. *Kéza* puszta, mint püspöki birtok, már a XIII. században szerepel. A község határában, a Mező-Gyán és Gyanté puszta közötti Csapás-éren a török dúlások alkalmával ütközet volt. A mikor a 70-es években e mellett az ér mellett gátat emeltek, nagymennyiségű török kardot, zablát, kengyelvasat, nyeregkápát stb. találtak.
- Mező-Keresztes.** *Mező-Keresztes*, az alföldi síkságon, a nagyváradi—püspökladányi vasútvonal mentén fekvő nagyközség, a hasonnevű járás székhelye, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 591, lakosaié pedig 3276. Van postája, távírója és vasúti állomása. E község a XIII. században *Fan-esal* néven szerepelt és ekkor egy része a nagyváradi székes káptalané volt. A XIV. század vége óta a nagyváradi püspöké. Rajta kívül még *Fekete Sándornak* is van itt nagyobb birtoka. A községben levő ev. ref. templomot a XVII. században építették, a román. katolikust 1857-ben. Az izraelitáknak is van itt imaházuk. A községben két gőzmalom van, a lakosok pedig két olvasó kört tartanak fenn. Ide tartoznak *Boglyucz*, *Pintye*, *Jámbor* és *Pántya* puszták is. A község határában levő Septelydomb körül terült el hajdan *Septely* községe, mely mint a *Septelyi* család birtoka, már 1332-ben szerepel. 1379-ben kis-zomlini *Ramaz fia Mihály* deák kapja; később egy részét *Tapolcsányi* János prépost bírja. 1552-ben már püspöki birtok.
- Mező-Peterd.** *Mező-Peterd*, az alföldi síkságon, a nagyváradi—püspökladányi vasútvonal mentén fekvő kisközség, román. katolikus, gör. keleti és ev. ref. vallásu magyar és oláh lakosokkal. Házainak száma 90, lakosaié 799. Van postája,

távírója és vasúti állomása. A mező-keresztesi járás egyik körjegyzősége. E község hajdan nem a mostani helyén, hanem odább, Váncsod felé, a „Pusztá” nevű dűlőn feküdt. 1382-ben a *Mezőpeterdi* család birtoka, a mikor is, az egykorú összeírásokban, *Mezőpeterd* és *Fegyvernekpeterd*, egymás mellett fekvő két község. 1485 körül már csak a mai nevén találjuk feljegyezve. 1552-ben *Ártándy* Kelemen, *Peterdy* Mihály és *Bodó* Ferencz fordulnak elő mint birtokosok, 1733-ban pedig *Gázsy* János. Ősi egyháza, mely a Szentháromság tiszteletére volt szentelve, rég elpusztult. A múlt század elején a *Gázsy* család volt itt birtokos, mely két kúriát is építtetett. Az egyik most *Elek* Gusztáv, a másik pedig *Gázsy* Etelkáié. A községben levő róm. kath. templom 1758-ban épült, míg a gör. keletinek az építési ideje ismeretlen. Ide tartoznak *Etelka*, *Gázsi*, *Elek* és *Gusztáv* puszták.

Mező-Sas, az alföldi síkságon, a Kutas- és az Ölyvös-patak között fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 291, lako-

Mező-Sas.

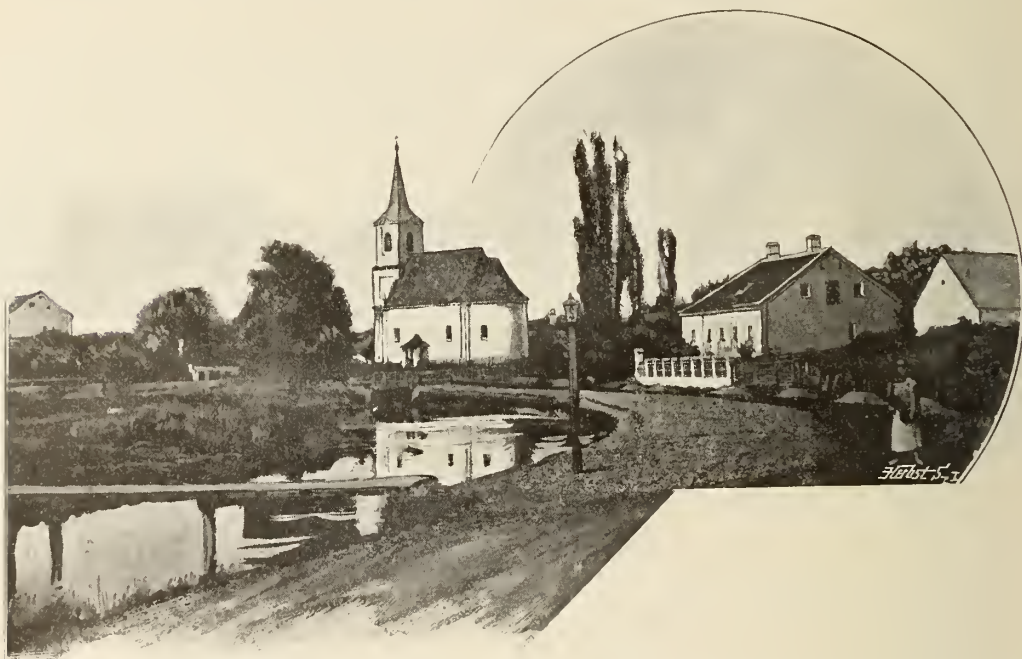
RÉSZLET MEZŐ-TELEGDRŐL.

saié pedig 1709. Postája Furta, távírója Zsáka, vasúti állomása Berettyó-Ujfalu, vagy Mező-Keresztes. A Csáky család egy 1410-iki oklevelében *Sas*, majd *Saas* néven van említve. 1486-ban mint nemesi birtok szerepel. 1552-ben az *Ártándy* és a *Sassy* család van itt, később azután a község lakosai *Boeskay* és *Bethlen* fejedelmektől szabadalomleveleket nyertek, melyeket ma is kegyelettel őriznek. *Lipót király* az Eszterházyaknak adományozta, a kik még a múlt században is bírták. 1660-ban Szejdi basa seregei feldúlták a községet, mely 36 évig lakatlanul maradt. Ev. ref. temploma 1773-ban épült, de csak vályogból, mint ebben az időben az e vidéki ref. templomok nagy része. Az idők folyamán azután lassanként átalakították.

Mező-Telegd, a Sebes-Körös völgyében, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, a központi járás körjegyzősége, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 233, lakosaié pedig 2501. Van postája, távírója és vasúti állomása. A *Csanád nemzetség* birtokainak központja. Monostoros hely, a hol a hagyomány szerint a templáriusok klastroma állott, melybe 1335-ben *Csanád érsek* a Ferencz-rendieket telepítette. 1503-ban már vegyesen lakták magyarok és oláhok; ugyanis ez évben *Toldy* János „Telegd városában levő úgy magyar, mint oláh jobbágytelkeit” 24 arany forintért elzálogosította Telegdy Istvánnak. A reformáció alatt *Telegdy* Miklós és Mihály osztozkodnak a kolostor egyházának szent

Mező-Telegd.

edényein és egyéb kincsein, melyeknek értéke, egykorú becslés szerint, 1200 magyar forint volt, a mi ebben az időben nagy vagyont képviselt. A Ferencz-rendiek 1561-ben hagyták el a klastromot, ekkor azonban a kolostor egyházán kívül még egy templom volt a községben, a mai református templom, melyet az 1561-iki osztálylevél már miut régi templomot említ. Ennek szerelvényei az említett osztálylevélben 200 magyar forintra vannak becsülve, a mi szintén elég tekintélyes összeg volt abban a korban. A templom esücsíves épület, melynek tornya azonban újabb. *Telegdy* István építtette 1507-ben. A szentély déli falában vörös márványlapon a Telegdyek ezimere látható és ugyanítt több régi, érdekes falfestmény. A ezímerrel szemben sisakos, pánczélos vitézt ábrázoló, márványból faragott, domborművű alak van befa-

RÉSZLET MEZŐ-TELEGDRŐL. (JOBBRÓL KOVÁCS JÓZSEF ÚRILAKA.)

lazva. Az alak oroszlánon áll és jobbjában buzogányt tart. A szentély északkeleti oldalán feliratos tábla van, mely a templom építésének idejéről ad felvilágosítást. Itt van a Telegdy család sírboltja is, és itt nyugszik *Telegdy* Miklós pécsi püspök és Boeckay fejedelem neje, *Hagymássy* Margit. A községben volt a Csanád nemzetségnek várkastélya is. A nemzetség ide települt ága e község után vette fel a Telegdy nevet. 1524-ben a községnek híres malma volt, mely „István pap malma“ néven szerepel. A többször említett 1561-iki osztálylevél a község iskolájáról is megemlékezik. 1463-ban a *Nagy-mihályi* család is birtokos itt. 1561-ben Telegdy István hűtlenség bűnébe esett, miért is II. János választott király elvette tőle Telegdet s *Békes* Gáspárnak, *Csáky* Boldizsárnak és *Spanit* Jánosnak adományozta. A XVIII. század végén és a múlt század elején a gróf *Haller*, gr. *Korniss*, a *Baranyai*, az *Ugray*, a *Miskolezy*, *Técsy* és a *Kiss* családok birták. Most *Telegdi* József orsz. képviselőnek van itt nagyobb birtoka és két szép kastélya: egy emeletes és egy földszintes. A tulajdonos érdekes és gazdag könyvtárában számos nagybecsű régi mű található, úgyszintén megvan itt a legrégebb országgyűlési naplók ritka teljességű gyűjteménye. A kastélyhoz szép park

tartozik. E községben született — a XIV. században élt — Telegdy Csanád esztergomi, Telegdy Tamás kalocsai és esztergomi érsek, Telegdy István, II. Ulászló kincstárnoka, a kít a Dózsa György keresztesei végezték ki és Telegdy Miklós püspök. A vasúti állomás mentén egész gyárváros terül el. Itt van a Bihar-Szilágyi Olajipar R. T. telepe, a Magyar Aszfalt R. T. és a Hazai Aszfalt R. T. telepe, a Bihari Szénbánya és Villamossági R. T. telepe és sodronypályájának végállomása, Sători Mór vegyészeti gyára, Biehn János fedéllemez-gyára s Kollár és Társa kocsikenőes-gyára. A községben a református templomon kívül róm. kath. és gör. keleti templom is van. Ide tartoznak *Bunda*, *Keserü* és *Krisár* puszták. 1743-ban, az akkor uralkodott pestis, a lakosok nagy részét elpusztította, 1851-ben pedig az árvíz okozott

MEZŐ-TELEGD.
TELEGDI JÓZSEF KASTÉLYA.

óriási károkat. A lakosok kaszinót, népkört és önk. tűzoltó egyesületet tartanak fenn.

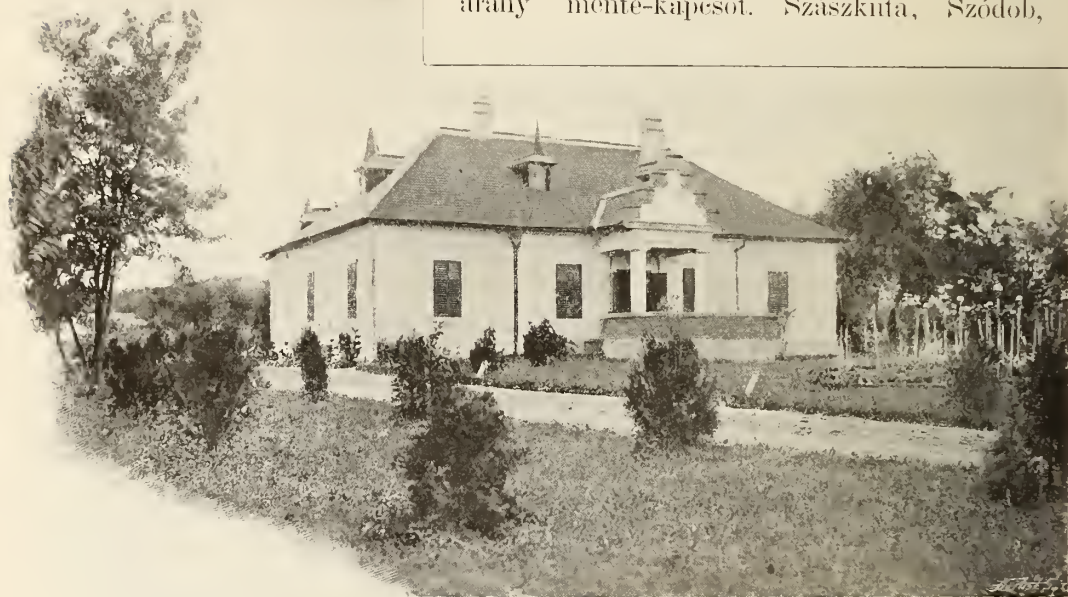
Mező-Telki, a Sebes-Körös balpartján, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 119, lakosaié 683. Hajdan Telegd tartozéka volt. Mint ilyent már a bécsi codex említi a XIII. században. A pápai tizedjegyzékben Teluki néven van feljegyezve. Nem hiányzik a neve a *Telegdy* család egyik adomány- és osztályleveléből sem; egész kihaltáig az uradalmához tartozott. Földesurai a múlt század elején a báró *Huszár*, a gróf *Haller* és a gróf *Korniss* családok voltak. Most *Telegdi* József orsz. képviselőnek van itt nagyobb birtoka. A református templom 1790-ben, a gör. keleti 1700 körül épült.

Mező-Telki.

Micske, a Berettyó mentén, a Rézhegység nyúlványai alatt fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 268, lakosaié pedig 1316. Postája van, távirója és vasúti állomása Vedres-Ábrány. E község a középkorban Súlyomkő vár tartozéka volt. Első ismert birtokosa a XIII. században a *Borsa nembeli Lóránt* vajda volt, azután öcsese *Kopasz nádor*. Erről a koronára száll, 1367-ben pedig *Telegdy* Tamás esztergomi érsek révén, rokonaira, a losonczy *Bánffyakra*. A XV. században kusalyi *Jakes* László, *Ország* Mihály nádor, *Perényi* Inre nádor és *Drágyi*

Micske.

János országbíró voltak a földesurai. 1606-ban *Boeskay* fejedelem *Báthory* Gábornak hagyományozza, azután *Zólyomy* Dávid és neje *Bethlen* Katalin szerepelnek itt birtokosokul. A XVII. század közepén már a *Baranyi* család kezén találjuk, most pedig *Baranyi* Ödönnek és *Strasser* Alfrédnak van itt nagyobb birtoka. Egy 1452-iki oklevélben mint város említetik s ebben a korban hol *Mikese*, hol *Miske* a neve. Ősi egyháza, mely ma a reformátusoké, a XIII. században épült. Az egyház birtokában 1690-ből származó érdekes ötvösmű van. A róm. katolikus templom 1754-ben épült és itt is őriznek érdekes középkori ezüstkelyhet. A községben régi kastély is van, melyet még a *Zólyomyak* építtettek. Van itt hitelszövetkezet és olvasókör is. A község határában érdekes régiségeket találtak, többek között egy hamvvedret, sisakot, kardot és arany mente-kapesot. Szászkuta, Szódob,

MONOSTOR-PÁLYI. — PAKSY ALBERT ÚRILAKA.

Iruszló, Gardó és Zsádonta nevű dőlői bizonyos jelentőséggel látszanak bírni. Az ide tartozó *Sánczi* puszta hajdan község volt és a XIII. század első felében, a püspöki tizedjegyzékekben is előfordul a neve.

Mihellő.

Mihellő, a Királyerdő nyúlványai alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 85, lakosaié 452. Postája és távirója Drág-Cséke, vasúti állomása Hollód. Hajdan Méhellő, később Mirló néven püspöki birtok, a hol a püspöki egyházmegye területén behajtott méltizedet gyűjtötték össze. Most is a püspöknek van itt birtoka. Gör. keleti temploma a XVIII. sz. közepén épült.

Mikló-Lázur.

Mikló-Lázur, a Királyerdő nyúlványai alatt, a Gyepes-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 108, lakosaié 477. Itt van a magyar-csékei járás egyik körjegyzősége. Postája és távirója Drág-Cséke, vasúti állomása Magyar-Gyepes. Földesura a váradi püspök volt, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma a XVIII. század közepén épült.

Mocsár.

Mocsár, a Fekete-Körös és a hollód-vésztői vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. katolikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 95, lakosaié 552. Postája és távirója Tenke, vasúti állomása Gyanta-Mocsár. Földesura a nagyváradi l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. katolikus temploma 1860-ban épült.

Mocsirla.

Mocsirla, az alföldi síkság szélén, Arad vármegye határán fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 129, lakosaié 710. Postája és távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földes-

ura a nagyváradai I. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma, a régi fatemplom helyén, 1882-ben épült.

Monos-Petri, a Berettyó mellett, a székelyhíd—szilágysomlyói vasútvonal mentén fekvő nagyközség, túlnyomóan róm. kath. vallásu magyar lakosokkal. Házainak száma 131, lakosaié pedig 975. Van postája, távírója és vasúti állomása. Hajdani neve, régi, okleveles adatok szerint, „Monasterium Seti Petri.” Mostani neve egykor híres malmáról ragadt rá; *Molnos-Petri* ugyanis anyai, mint *Malmos-Petri*. A XVI. században része volt itt a magtalanúl kihalt *Makó* családnak, s erre 1563-ban *Varkocs* Tamás eszközölte ki adománylevelet; rajtok kívül ez időben a *Guthy* család volt a helység földesura. E család leszármazottjai bírták a községet férfi és női ágon a következő sorrendben: *Lónyay* Gábor, *Lónyay* József, *Diószeghy* Sámuel, *Bogáthy*

Monos-Petri.

MONOSTOR-PÁLYI. — KLOBUSICZKY GÉZA ÚRILAKA.

Pál, *Klobusiczky* Ignác, *Klobusiczky* Ede és végre ennek fia, *Klobusiczky* Béla, a ki itt ma is birtokos. Az úrilakot, melyben lakik, 1802-ben *Bogáthy* Pál építtette. Az ev. ref. templom, mely az u. n. „Ungoravár” dűlőnél emelkedik, már a XVI. században fennállott és egykorú feljegyzések szerint akkoriban a veres barátoké volt. Itt van a *Diószeghy* család sírboltja is, a hol *Diószeghy* Sámuel sógora, *Pósalaky* János is nyugszik, kinek czímere 1726-ból a templomban látható. A község mellett levő, kettős sánczezal ellátott várhely köveit széthordták és így annak ma már csak a földhányásai láthatók. A községben levő róm. kath. kápolnában, mely *Klobusiczky* Béla tulajdona, egy 1665-ből származó érdekes kelyhet őriznek, mely *Lónyay* Krisztina ajándéka. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartozik *Farkaskut* pusztja.

Monostor-Pályi, a debreczen—dereeske—nagy-létai vasútvonal mentén, Hajdu vármegye határán fekvő nagyközség, melynek lakosai túlnyomóan ev. ref. vallásu magyarok. Házainak száma 278, lakosaié pedig 2035. Van postája, távírója és vasúti állomása. Hajdan Nyír-Pályi néven szerepelt. Ősrégi monostoros hely, mely a XIV. század elején már hanyatlóban volt. 1552-ben a község 30 telekből áll, mely a prépostság és a váradai püspök birtoka. A hagyomány a község határában levő, u. n. Akasztó dombot

Monostor-Pályi.

tartja a prépostság és a monostor helyének. 1461-ben az álmosdi *Chyre* család is szerepel itt. A XVII. század első felétől a következő birtokosai voltak: *Tihanyi* Ferencz temesi gróf, *Ödönffy*, *Szunyogh*, *Dráveczky*, *Tóth*, *Molnár*, *Miskolczy*, *Klobusiczky*, *Paksy*, *Horváth*, *Száratory*, *Simay* családok; most pedig *Gorove* Jánosnak, *Kövesdy* Imrének, *Klobusiczky* Gézának és *Paksy* Albertnek van itt nagyobb birtoka és a két utóbbinak csinos úrilaka. Az egyiket *Paksy* József 1800 körül építtette, a jelenlegi tulajdonos pedig 1898-ban átalakíttatta. A másikat *Klobusiczky* István a múlt század elején építtette, mostani gazdája pedig 1898-ban újból restauráltatta. A községben levő ev. ref. templom régi építmény, melyet 1803-ban megújítottak. Az egyház birtokában 1747-ből származó szép ezüst-kehely van. A „Török-hányás” és

NAGY-KÁGYA. — GRÓF PONGRÁCZ
VILMOS KASTÉLYA.

„Rákóczy-tiszta” nevű dűlőkön a hagyomány szerint a törökök, illetőleg II. Rákóczy Ferencz hadai táboroztak.

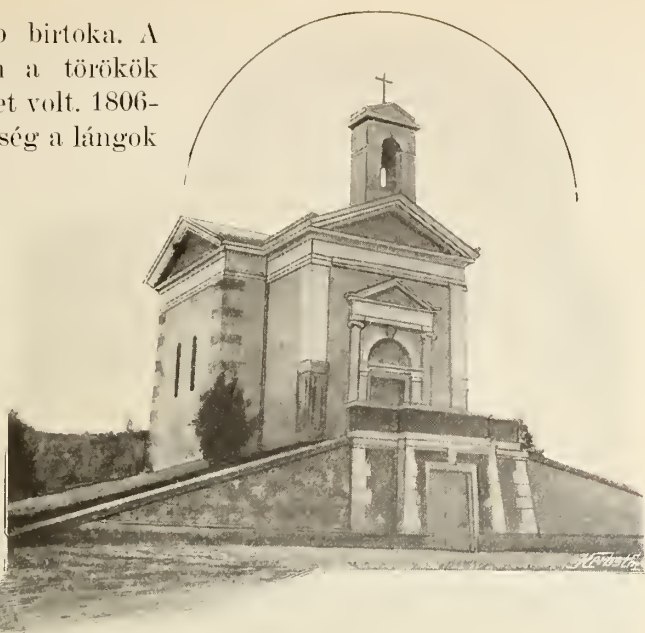
Nadántelek.

Nadántelek, a Rézhegység nyúlványaihoz tartozó Homoród-hegy alatt fekvő kisközség, túlnyomóan gör. katolikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 54, lakosaié 285. Postája Hagymádfalva, távirója és vasúti állomása Mező-Telegd. E község a XV. században mint Csáky birtok szerepel. A múlt század elején a *Balku* és a *Fényes* családok voltak a birtokosai. Gör. katolikus temploma 1784-ben épült.

Nagy-Bajom.

Nagy-Bajom, a Nagy-Sárréten, a püspökladány—füzesgyarmati vasútvonal mentén fekvő nagyközség, melynek lakosai ev. ref. vallásu magyarok. Házainak száma 777, lakosaié pedig 4143. Van postája és vasúti állomása, távirója pedig Báránd. A *Sartivánvecse* nembeli *Bajoniak* ősi fészke. A XV. század elején Szabolcs vármegyéhez tartozott, 1459-ben Békéshez számítják, de 1499-ben már mint biharmegyei község szerepel. 1522-ben város és vásáros hely, mely szabadalmait és kiváltságait *Ferdinánd* királytól nyerte. A *Bajoniak*, kik 1572-ben új adománylevelet eszközölnek ki Nagy- és Kis-Bajomra a királytól, várat is emeltek e községben, melyet *János Zsigmond* 1566-ban elfoglalt. 1552-ben 38 portából áll és birtokosa *Bajoni* Ferencz. A vár 1514-ben elpusztult, de 1527-ben ismét fennáll. 1566-ban *Csukath* Péter, Szapolyai egyik vezére a parancsnoka és később tulajdonosa 1592-ig. Majd az erdélyi fejedelmek kapitányainak, mint *Nagy* Andrásnak, *Lónyay* Farkasnak, stb. kerül a birtokába. Azután *Petneházy* Istváné, utóbb pedig a herceg *Eszterházy* és a báró *Dessewffy* családoké. Most *Lovassy* Ferencznek és *Toth*

Lászlónak van itt nagyobb birtoka. A község határában 1659-ben a törökök és a magyarok között ütközet volt. 1806-ban majdnem az egész község a lángok martaléka lett. A községben levő ev. ref. templom, az ősi egyház helyén, a XVII. század elején épült. Az egyház birtokában egy ezüst-tányér és egy érdekes szegletes ezüst-pohár van, melyeket *Petneházy Istvánné*, sz. *Király Anna* 1619-ben és 1633-ban ajándékozott az egyháznak. Van a községben olvasóegyesület, dal-egyesület, temetkezési és kiházasítási egyesület. A községnek két dűlője figyelmet

NAGY-KÁGYA. — A GRÓF PONGRÁCZ CSALÁD SÍRKÁPOLNÁJA.

érdemel. Az egyik, az „Akasztóhalom-dűlő”, abból az időből veszi elnevezését, a mikor a község pallosjogot gyakorolt, a másik, a „Csukat-árok”, a hol Csukath Péter, a község és a vár egykori ura, egy 800 ölnyi árkon vízi malmot építtetett. E községhez tartozik *Móricz* puszta.

Nagy-Báród, a Királyhágó és a Magura alatt, a Sebes-Körös völgyben fekvő kisközség, az élesdi járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan gör. kath. vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 408, lakosaié pedig 2549. Postája van, távirója és vasúti állomása Rév. A királyhágói útvonal őrzetére kirendelt báródi szabad jobbágyok ősi fészke, a báródsági kerület és kapitány székhelye, mely már *Benedek* váradai püspöknek egy 1291-iki jegyzékében szerepel. 1465-ben *Magyar-Báród* néven említik. A múlt század elején kb. 300 szabad jobbágy lakta. Ősi, kis egyháza, mely az átmeneti korból való, még fennáll és a gör. katolikusoké. Hajdan ezüstmányai is voltak, most kőszénbányája van. Hegyeiben sok fehér kovakő és márvány van. Ide tartoznak *Sarán*, *Zboristya*, *Magarics*, *Pallady-erdő* és *Szállender-erdő* puszták.

Nagy-Báród.

Nagy-Kágya, az érmelléki hegyek nyugati szélén, az érmelléki vasút mentén fekvő kisközség, melynek lakosai ev. ref. vallású magyarok. Házainak száma 53, lakosaié 510. Vasútja van, távirója és postája Székelyhíd. A község az 1404-iki adóösszeírásban már szerepel. 1438-ban mint pusztáról találunk róla említést. A XV. században a *Jákó*, *Majosy* és az *Upory* család a birtokosa, később azután a *Lónyay* család. Jelenleg özv. gr. *Pongrácz* Vilmosnének van itt nagyobb birtoka és szép kastélya, melynek földszintjét gróf Pongrácz Vilmos nagyatyja: vásáros-naményi és nagylónyai *Lónyay* József es. és kir. kamarás építtette 1820-ban. Ezt azonban gr. *Pongrácz* Vilmos 1895-ben emeletesre emeltette és teljesen átalakítva, főúri kényelemmel rendezte be. A kastélytól nem messze, a szép angol parkban, van a díszes családi sírkápolna, mely egyszersmind róm. kath. templomul is szolgál.

Nagy-Kágya.

Nagy-Kér, Nagyvárad közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 81, lakosaié 520. Postája, távirója és vasúti állomása Fugyi-Vásárhely. A váradai regestrum a XIII. század elején egy *Isten* nevű lakosát említi, a ki *Szentősnak* volt a fia. Ez időben *Huss* birtoka volt, később pedig *Pál országbíróé*, azután a váradai egyházé. Most is a váradai l. sz. káptalannak van itt birtoka. A község gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Nagy-Kér.

Nagy-Kereki

Nagy-Kereki, az alföldi síkságon, a régi Kis-Körös mellett fekvő nagy-község, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 243, lakosaié pedig 1790. Postája van, távirója és vasúti állomása Mező-Keresztes. E község a *Sartiránveese nembeli Borsiak* és később az *Ártándiak* birtoka. A pápai tizedjegyzőekben már 1332-ben szerepel. A XVI. században Ártándy Kelemen bírja, kinek itt várkastélya van, — e század vége felé *Báthori* István erdélyi fejedelem és *Boeszkay* István. Majd Báthori Gábor teszi rá a kezét, 1611-ben a császáriak birtokában van a várral együtt, de azután ismét visszakerül az erdélyi fejedelmek uradalmába, a kik után a *Bucsyak*, a *Mártonosy*, a *Hodossy*, a *Csanády*, a *Menszáros*, a *Pappszász*, *Bay*, *Ercsey*, *Péchy*, *Ráosztokay*, *Vér* és *Thorma* család következett. Most báró *Königswarter* -Hermannnak, *Lakatos*

NAGY-LETA. — A BÁRÓ MANDEL-FÉLE ÚRILAK. (FISCH IGNÁCZ TULAJDONA.)

Jánosnak, *Rigó* Ferencznek, *Pappszász* Józsefnek, *Péchy* Tamásnénak, *Platthy* Miklósnak és báró *Salvinének* van itt nagyobb birtoka és báró *Königswarter*nek szép régi úrilaka, melyet még *Thorma* Sámuel építtetett. *Lakatos* János tulajdonát képezi a híres *Boeszkay*-féle várból épült régi kúria, melynek egyik ép saroktornya hajdan a várhoz tartozott. A vár még 1569-ben „derekas erősségnek és jeles várnak” van felemlítve. Itt verte meg 1604-ben *Örvendy* Pál, *Boeszkay* várnagya, *Belgiojoso* seregét. Ennek az emléket őrzi az n. n. Perzsi-halma is, mely a várnagy leányának a nevét viseli, a ki, mint a hagyomány mondja, a várból kiszökött, hogy a Székelyhídon táborozó csapatoknak hírt vigyen a vár szorongatott helyzetéről, és a mikor visszatért, a császáriak elfogták és meggyilkolták. Holtteste fölé emelték volna azután azt a dombot, mely ma Perzsi-halma néven ismeretes. 1705-ben II. Rákóczy Ferencz esapatai táboroztak itt. Az itteni szájhagyomány a község nevére is érdekes magyarázatot tud. A mikor ugyanis *Szent László* holttestét Váradra szállították, a templomdombon álló halottas szekér *kerekei* maguktól megindultak Várad felé. A községben olvasó- és dalegyesület s hitelszövetkezet van. A határában levő *Ádámi puszta* hajdan község volt: Paptagja nevé dűlőjén pedig hajdan templom állott. Még most is találunk itt keskeny, kicsi,

dő acélkeménységű téglákat. A községben levő ev. ref. templom 1790-ben épült, de a torony csak 1837-ben. Az egyház birtokában több érdekes, régi ötvösű van és pedig egy aranyozott ezüst-tányér 1617-ből, mely *Báthori* Anna ajándéka, egy aranyozott nagy ezüst-kehely, a hozzá való ezüst-tányérral 1631-ből, mely iktári gróf *Bethlen* István ajándéka, és egy aranyozott fedeles ezüst-kanna 1742-ből, mely id. *Hodossy* János ajándéka. A község-házán a község régi pecsétjét őrzik 1605-ből, „Kereki város” körirattal. Ide tartoznak *Évasárja*, *Pappriasz* és *Rigó* puszták is.

Nagy-Kerpest, a Riu-patak mellett, a dobrestői szárnyvasút mentén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású oláhok. Házaik száma 83, lakosaié 430. Postája, távírója és vasúti állomása Dobrest. Földesura a kir. kintestár volt, de a múlt század első felében *Verner* Jakabnak is volt itt birtoka. Gör. keleti temploma 1750-ben épült.

Nagy-Kerpest.

NAGY-SZALONTA. — A TOLDY-TÉR.

Nagy-Léta, az alföldi síkságon, a debreczen—nagy-létai vasútvonal mellett fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házaik száma 928, lakosaié pedig 6000. Van postája, távírója és vasúti állomása. E község a váradi regestrumban már 1229-ben szerepel. Később Bolondóc vár tartozéka volt. *V. István* alatt *Furd* királyi tárnok a földesura, 1291-ben pedig a *Gutkeled nembeli Kozma*. A XIV. század elején már a mai nevével szerepel, míg korábban csak Léta néven. A XV. században a henczidai *Bacsó*, a *Marczaly* és a *Zólyomy* család bírja. 1520-ban vámszedő hely. Későbbi birtokosa a báró *Dietrichstein*, utána a báró *Mandel* család, melynek itt a múlt század elején mintagazdasága és szeszfőzője volt. Most gr. *Zichy* Tivadarnak és *Fisch* Ignácznak van itt nagyobb birtoka és szép úrilaka. A községben három templom és egy kápolna van. Ev. ref. temploma, az ősi egyház helyén, 1790-ben épült, a gör. kath. oláh templom 1802-ben, a ruthén templom 1859-ben. Azonkívül van itt egy róm. kath. kápolna, melyet 1899-ben építettek. Van a községben takarékpénztár, két olvasóegyesület, 3 temetkezési egyesület és önkéntes tűzoltóegyesület. Az itteni kisdudóvó intézet *Nagy* Sándor nevű derék földmivesnek köszöni létrejöttét, a ki végrendeletében kb. 20,000 koronát hagyományozott erre a célra. A községhez tartoznak *Liget*, *Cserekert*, *Kis-Csákó* és *Nagy-Csákó* puszták.

Nagy-Léta.

Nagy-Maros, a béli hegyekben, a Vala-Mare-patak mellett fekvő kisközség, a béli járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallású, oláh lakosok-

Nagy-Maros.

kal. Házainak száma 75, lakosaié 429. Postája Ökrös, távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyvárad-i latin szertartású püspök volt, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1897-ben épült.

Nagy-Patak. *Nagy-Patak*, (élesdi járás), a Rézhegység alatt, a nagyvárad—kolozsvári országút mentén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású oláhok. Házainak száma 99, lakosaié 458. Postája Nagy-Báród, távirója és vasúti állomása Rév. E község azelőtt a báródsági kerülethez tartozott. Gör. keleti temploma 1830-ban épült.

Nagy-Patak. *Nagy-Patak*, (magyar-ésékei járás), a Király-erdő alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 47, lakosaié 236. Postája Venter, távirója és vasúti állomása Hollód. Földesura a nagyvárad-i l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1721-ben épült.

Nagy-Rábé. *Nagy-Rábé*, az alföldi síkságon, a Nagy-Sárréten fekvő nagyközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 431, lakosaié pedig 2806. Postája és távirója van, vasúti állomása Sáp. A község hajdan *Nagy-* és *Kis-Rábé* néven ikerközség volt. A XV. században az *Okányiak* és a heuczidai *Bacsók* birtoka, a XVI. században *Kis-Rábé* a várad-i püspökségé, *Nagy-Rábé* pedig, a hol akkor 21 porta volt, *Bajomi* Ferenczé. Az erdélyi fejedelmek alatt a bajomi vár urai voltak a birtokosai. Most a püspökségen kívül még a rétszentmiklósi *Des Echerolles-Kruspér* családnak van itt nagyobb birtoka és csinos úrilaka. A birtok 1750-ben donáció útján jutott a *Kruspér* család tulajdonába és házasság útján lett a mostani tulajdonosé. A községben levő ev. ref. templom a XVII. század elején épült. Az egyház tulajdonában egy 1632-ben készült szép ezüst-pohár van. A török dúlások alatt a község sokat szenvedett a szomszédos nagybajomi várból kirohanó török csapatoktól. Az ide tartozó „Király-útja” dűlő, az itteni néphagyomány szerint, onnan veszi a nevét, hogy azon utazott volna *II. József* császár Füzes-Gyarmat felé. Van a községben népkör, olvasó kör és önk. tűzoltó-egyesület. Határában állott hajdan *Pázmán* nevű egyházas község, mely a XIV. században, mint a *Pázmán* nemzetség birtoka van említve. Ide tartozik *Rét-Szent-Miklós* pusztá *Nagy tanya*, *Bogárczó* és *Füst* tanyákkal és *Kis-Rábé*, *Nagy-Rét* és *Ásvány* puszták is.

Nagy-Szalonta. *Nagy-Szalonta*, az alföldi síkságon, a nagyvárad—gyulai vasútvonal mentén fekvő nagyközség, melynek lakosai ev. ref. vallású magyarok. Házainak száma 1995, lakosaié pedig 14173. Van postája, távirója és vasúti állomása. Már az 1332—35-iki pápai tizedjegyzékben szerepel, de a XVI. századig csak jelentéktelen község, melynek ősi birtokosa a *Toldy* család volt. 1433-ban a Toldyakon kívül a *Nadaby* családot is itt találjuk. 1552-ben a község összesen 13 és fél pusztából áll. 1556-tól a század végéig az erdélyi fejedelmek fenhatósága alá tartozik. 1598-ban a Nagyvárad alól visszavonuló török hadak elpusztítják és kb. 8 évig lakosok nélkül marad. Ekkor a köleséri hajdúk telepednek ide, a kiknek *Boeskey fejedelem* 1606-ban *Kölesér* községet adományozza. E hajdúk azonban, számszerint háromszázan, előnyt adnak a Szalontán való letelepedésnek és 1625-ben meg is veszik *Toldy* Györgytől 1000 tallérért. 1610-ben *Báthori* Gábor fejedelem a szalontai hajdúknak vám-szedési jogot ad. Egy 1618-iki oklevélen, mely *Jóte* Ferencz főkapitánysága alatt Nagy-Szalontán kelt, látjuk a szalontai hajdúk első pecsétjét, melyet Boeskaytól nyertek egyéb szabadalmaikkal együtt. A pecsét-czímer orosz-lánmal viaskodó sást ábrázol. A főtéren még maig is fennálló s napjainkban restaurált esonka torony, hajdani várának őrtornya volt. E várat 1620 körül kezdték építeni és 1636-ban már készen volt, mert a törökök ellen vívott Szalonta környéki harcokban már szerepelt. Hajdulakosai 1631-ben és egy évvel később I. Rákóczy Györgytől több pusztára nyernek adományleveleket.

1658-ban a lakosok a községet, a törökök közeledténél hírére, hogy az ellenség ott pusztaságot találjon, *II. Rákóczy György* parancsára elpusztítják és a községből minden jószágukkal elmenekülnek. Az így pusztán maradt község csak a század végén kezd ismét benépesülni és 1695-ben már ismét szervezkedik. 1702-ben *Lipót* császár hercege *Eszterházy Pál* nádornak adja zálogba, 1745-ben pedig *Mária Terézia Eszterházy Antal Pál* hercegnek adományozza. A XVIII. század végén és a múlt század elején még kb. 200 nemes család lakta a várost, melynek állattenyésztése már a múlt század elején európai híré volt. Ósi egyháza, a mai református templom helyén állott, még pedig akkoriban a váron belül s kőfallal és védő tornyokkal volt

megerősítve. A község egyéb történeti eseményeiről más helyen bővebben van szó. Örök nevezetességre az által emelkedett, hogy itt született *Arany János* 1817-ben. *Barabás Miklóstól* festett életnagyságu képét a városházán őrzik, míg a nemrég restaurált Csonka-toronyban Arany-muzeumot rendeztek be. A községben két templom és egy izr. imaház van. A református templom 1776-ban épült, melyhez az engedélyt *József* császár 1768-ban, mint trónörökös, Szalontán való átutazása alkalmával adta meg. Az e templomhoz szükségelt rengeteg téglának nagyobb részét maguk a református hívek sajátkezűleg vetették, hogy templomukat felépíthessék. A róm. katolikus templom 1877-ben épült. A református egyház több érdekes, régi ötvösművet őriz a XVIII. sz. elejéről. A községet, a török korbéli dúlásokon kívül, más súlyos csapások is érték. 1794-ben oly inség volt a nagy szárazság következtében, hogy a lakosok gyékény- és sásgyökereket őrltek meg lisztnek. Az 1816–17-iki nagy inséget az árvizek okozták.

NAGY-SZALONTA.
AZ EV. REF. TEMPLOM.

1834-ben 137, 1847-ben 790, 1863-ban 123 lakóház égett le. 1849-ben az orosz sereg átvonulása is sok bajt okozott. A határában levő „*Testhalom*” nevű dűlő fedi a Madarász és Szalonta között 1636. okt. 6-án elesett magyar és török harcászok tetemeit. A községben van úri kaszinó, iparos-kör, kereskedők társasköre, gazda-kör, Arany-emlék-egyesület, önk. tűzoltó-egylet, dalegylet, zene-egylet, atlhetikai klub, műkedvelő-társulat, két takarékpénztár, két pizulás-bank, hat temetkezési és két kiházásítási egylet, közkórház, községi árvaház, községi algyimnasium, két nevelő-intézet, gazdasági ismétlő

NAGY-SZALONTA.
A RÓM. KATH. TEMPLOM.

iskola, három téglagyár, gőzmalom és olajütő-gyár. A községhez tartoznak *Barmód*, *Andacs*, *Atyás*, *Cserepes* és *Kölesér* puszták. *Barmód* puszta a XIII. században egyházas község és a váradi püspök birtoka volt. A Templomhely nevű dűlőn állott temploma és temetője. *Atyás* nevű pusztája már az 1401-iki adóösszeírásokban szerepel; de az egész vidék legjelentékenyebb és legnagyobb községe a középkorban kétségekívül *Kölesér* volt, mely még a XVI. században is mint a *köleséri kerület* központja szerepel és pedig nagy kiterjedésénél fogva, kis- és nagyköleséri kerület néven. 1273-ban püspöki birtok. Az 1332-iki pápai tizedjegyzék két papját említi. Már a XIII. században is egyike a vármegye legnagyobb vásáros helyeinek. Bunyitay Vincze jeles tudósunk *IV. László* ki-

rály eltaszított nejének *Izabella Erzsébetnek* egy hártýára írott levelét őrzi, mely 1282-ben Köleséren kelt. 1495-ben már iskolája is említettik, sőt annak *Zsoldos János* nevű tanítója is. 1548-ban Erdély és a kapesolt részek itt tartottak országgyűlést, melyen *Fráter György* mint Erdély kormányzója jelen volt. Az „Egyházdűlő” név alatt ismeretes helyen állott hajdan a város egyháza. „Várdomb” nevű dűlőjére a hagyomány várat helyez, a mit némely történeti nyomok is támogatnak. Odóbb, a sarkadi határban levő „Királymezeje” nevű dűlő azonosnak látszik azzal, a homnan 1349. jul. 17-én *Meszesi* Demeter váradi püspök egyik levelét írta. — Nagy-Szalonta határában állott hajdan *Mező-Panasz* egyházas község is, mely a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékben szerepel, továbbá *Vásári* község, melyet a Bölönyi család egyik oklévele Kis- és Nagy-Vásári néven említi. A *Vásáry* nemzetség ősi, névadó birtoka. E családdal volt közeli vérrokonságban *Vásári* vagy *Szűgyi* Miklós, a XIV. század közepén esztergomi érsek s Nagy Lajos egyik kitűnő diplomatája. Egyháza tekintélyes lehetett, mert 1349-ben *II. Kelemen pápa* 100 napos búcsut engedélyezett neki. 1334-ben két papja szerepel.

Nagy-Szántó.

Nagy-Szántó, az alföldi síkság szélén fekvő kisközség, a mező-keresztes-i járás egyik körjegyzősége, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 220, lakosaié pedig 771. Postája Nagy-Kereki, távirója és vasúti álló-

mása Mező-Keresztes. E község már a XIII. század elején szerepel egy perben. Kis- és Nagy-Szántó hosszú ideig együtt említetnek és egyháziilag is együvé tartoztak. Legrégibb földesurainak egyike az *Eördögh* család, melynek révén a község egy darabig *Ördög-Szántó* néven is szerepel. 1398-ban a kápolnai Pálós szerzetnek is van itt birtoka. Későbbi birtokosai 1409-ben a *Borsy*, 1453-ban a *Pázmány*, 1489-ben a gyaráni *Partasi* család, 1459-ben a földesi *Nagy* családot is itt találjuk, később azután a *Bajoniak* lesznek a földesurai, a XVIII. század második és a múlt század első felében pedig a *Józsa*, *Péchy*, *Bige*, *Eressey* és a *Vad* családok. Most báró *Königs-warter* Hermannak van itt nagyobb birtoka. Az ev. ref. templom építési ideje meg nem állapítható. A gör. kath. templom 1780-ban épült. Ide

NAGY-SZALONTA. — A PIAC
ÉS A CSOKKATORONY.

tartoznak *Cserepes* és *Medgyes* puszták is. A Hadi út- és Székdomb-dűlők bizonyos jelentőséggel látszanak bírni.

Nagy-Tótfalu, a Rézhegység nyúlványai alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. A szalárdi járás egyik körjegyzősége. Házainak száma 168, lakosaié 945. Postája Szalárd, távirója és vasúti állomása Mező-Telegd. A pápai tizedjegyzékben Tót néven már 1332–34 között szerepel. A XV. századból három birtokosát ismerjük. Ezek a *Szécsy*, a *Szokoly* és a *Sztári* családok. Később a gr. *Csákyak* lettek a birtokosai, most pedig *Róheim* Náthán bírja. Gör. keleti temploma 1862-ben épült.

Nagy-Tótfalu.

Nagy-Ürögd, az alföldi síkság szélén, a nagyváradi—gyulai vasútvonal mentén fekvő kisközség, a központi járás egyik körjegyzősége, gör. katolikus vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 149, lakosaié 1166. Postája, távirója és vasúti állomása Less. E községet *Lodomér* váradi püspöknek egy 1273-iki levele mint előbb káptalani, azután püspöki birtokot említi. Régi iratokban Irugd formában találkozunk a nevével. XIII. századi építésre mutató ősi egyházának romjai a község határában egy dombtetőn még most is láthatók. A gör. kath. templom 1892-ben épült.

Nagy-Ürögd.

Nánhegyes, a Királyerdő alatt, a Topa-patak völgyében, a dobresti szárnyvasút mentén fekvő kisközség, a magyar-eszéki járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 138, lakosaié 721.

Nánhegyes.

Postája, távirója és vasúti állomása Dobrest. Birtokosa a kir. kincstár. Gör. keleti temploma 1755-ben épült.

Nyárló. *Nyárló*, a Királyerdő alatt, a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 134, lakosaié 663. Postája Kardó, távirója Less, vasúti állomás helyben. Földesura a nagyváradi l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1832-ben épült. A község határában rommaradványok láthatók, melyekről más helyen van szó.

Nyárszeg. *Nyárszeg*, az alföldi síkság szélén, a Vále nevű patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 107, lakosaié 837. Postája Gyapju, távirója és vasúti állomása Cséffa. E község már 1337-ben a pápai tizedjegyzékben szerepel. 1374 óta a váradi káptalan birtoka. Gör. keleti temploma 1858-ban épült.

Nyégerfalva. *Nyégerfalva*, a Fekete-Körös völgyben, a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 74, lakosaié 390. Postája, távirója és vasúti állomása Belényes. E község már a XIII. században püspöki birtok volt és akkor 9 telekből állott. A múlt század első felében a gör. kath. püspök volt a földesura. Van református és gör. katolikus temploma, melyeknek építési ideje ismeretlen.

Nyermegye. *Nyermegye*, a béli hegyek alatt, Arad vármegye határán fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 59, lakosaié 318. Postája és távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyváradi l. sz. püspök volt. Gör. keleti temploma 1850-ben épült.

Nyímoesd. *Nyímoesd*, a Bihar-hegység alatt, a Kreszulya-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 183, lakosaié 929. Postája Budurásza, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyváradi gör. katolikus püspök volt, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1860-ban épült.

Nyüved. *Nyüved*, az alföldi síkság szélén, a Berettyó közelében, a nagyváradi—székelyhídi vasútvonal mentén fekvő kisközség, a szalárdi járás egyik körjegyzősége, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 98, lakosaié 638. Postája, távirója és vasúti állomása Pap-Tamási. E község a XIII. század végén Nyiveg néven szerepel. A XV. században a *Hunyadyak* és azután a *Csákyak* bírák. A XVIII. század második és a múlt század első felében a *Juricskay*, *Dobozy*, *Reviczky*, *Széles* és a *Komáromy* családé volt, most pedig *Rigó* Ferencz orsz. képviselőnek és id. *Gálbory* Sámuelnek van itt nagyobb birtoka és mindkettőnek esinos úrilaka. Rigó Ferencz a maga házat a 70-es években építtette. A tulajdonosnak igen érdekes fegyvergyűjteménye és kb. 3000 kötetből álló könyvtára van. A Gálbory-féle házat 1800 körül *Dobozy* Lajos insurgens óbester építtette és vétel útján került Gálbory birtokába. Református temploma 1830-ban épült. Somosdomb, Botafája, Farkasfája és Dékáll nevű dűlői bizonyos jelentőséggel látszanak bírni. E községhez tartozik *Kügy* pusztája is, mely a XIII. században már község és névadó birtokosa után *Quid* néven szerepel. A XIII. század elején a váradi regestrum *Kügy* nevű birtokosát említi, a ki *Olivér fia* volt. Később *Rajnáld fia János* a birtokosa, azután a nyüvedi nemeseké, később a koronáé.

Okány. *Okány*, az alföldi síkságon, a hollód—vésztői vasútvonal mentén fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 560, lakosaié pedig 3108. Van postája, távirója és vasúti állomása. A váradi regestrum a XIII. század elején egyik lakosát említi, a kinek kezét Váradon a tűzes vas megégette. 1249-ben *Pál országbíró* és zalai főispán a birtokosa, a XV. században pedig az *Okányi* és a lienczidai *Bacsó* család. 1507-ben királyi adományképen, egyenlő részben *Verbőczy* István országbíró és *Torday*

„Magyarország” vármegyei és városai

„Apollo” tródmái és Nyórmái. P. t.

BIHAR VÁRMEGYEI NÉPVISELET

Nagy-Szalonta és vidéke

Miklós kapják. 1572-ben az egész falura a *Bajoni* család kap kir. adománylevelet. Későbbi birtokosa a *Szlávy*, *Uray*, *Noszlopy* és a *Gorove* család volt, most pedig a *Schwarcz* család, melynek itt esinos, régi úrilaka van, melyet még a Szlávyak építtettek. A községbeli ev. ref. templom 1720-ban épült. A községen kívül emelkedő dombon, a hagyomány szerint, kolostor állott. A község lakosai két olvasókört és egy temetkezési egyesületet tartanak fenn. Ide tartoznak *Nyárfáy*, *Romogy*, *Pálos*, *Körösös*, *Varjas*, *Ebüllő*, *Tóhegy*, *Balázs* és *Csókás* puszták.

Oláh-Apáti, az alföldi síkság szélén, a nagyvárad—belényesi vasútvonal közelében fekvő kisközség, a központi járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 96, lakosaié 514. Postája és vasúti állomása Kardó, távirója Less. Fekvésénél fogva azonosnak látszik azzal az

Oláh-Apáti.

OKÁNY. — A SZLÁVY-FÉLE KÚRIA. (A SCHWARCZ CSALÁD TULAJDONA.)

Apátival, mely 1402-ben mint *Buga* Péter váradi lakos birtoka szerepel. 1333-ban a pápai tizedjegyzékben is előfordul. Később a váradi l. sz. püspök lett a földesura, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1830-ban épült.

Oláh-Gyepes, a Király-erdő nyúlványai alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 149, lakosaié 656. Postája, távirója és vasúti állomása Tenke. Földesura a nagyvárad l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1888-ban épült.

Oláh-Gyepes.

Oláh-Hodos, a Király-erdő alatt, a Topa-patak közelében fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású oláhok. Házainak száma 77, lakosaié 385. Postája Venter, távirója és vasúti állomása Hollód. Földesura a nagyvárad l. sz. káptalan volt, mely itt ma is birtokos. Gör. keleti temploma 1700-ban épült.

Oláh-Hodos.

Oláh-Homorog, az alföldi síkságon, Nagy-Szalonta közelében fekvő nagyközség, kevés magyar és túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 276, lakosaié pedig 1599. Postája, távirója és vasúti állomása Nagy-Szalonta. A váradi regestrum már a XIII. században foglalkozik öt lakosával. Ősi nemesi birtok, a hol a *Toldyak* is birtokosok voltak. A múlt század elején *Klobusiczky* Jánosnak és *Blaskovics* Sándornak volt itt birtoka, most pedig *Sternthál* Adolfnak van. Gör. keleti temploma 1837-ben épült.

Oláh-Homorog.

Oláh-Kakucs, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös és a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallású

Oláh-Kakucs.

oláhok. Házainak száma 54, lakosaié 320. Postája, távírója és vasúti állomása Rév. A XVII. század elejéig részét tette a *Telegdyek* uradalmának. A mult század első felében *Szervenszky* Béla volt a községben birtokos. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Oláh-Szent-Miklós.

Oláh-Szent-Miklós, az alföldi síkságon, a Kis-Sárrét alatt fekvő nagyközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 409, lakosaié 2230. Postája, távírója és vasúti állomása Cséffa. Földesura a hg. *Eszterházy* család volt, most pedig *Lovassy* Ferencznek van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma 1787-ben épült. Határában egy várrom van, melyet Toldy Miklós várának tartanak. Az ide tartozó *Libárdi* puszta azonosnak látszik azzal a birtokkal, melyet *II. Endre* király 1234-ben *Kálmán királyfi* étékfogójának *Demeter mesternek* adományozott. Határában volt a török hódítás kora előtt *Nagyfalu* község is, melytől a *Toldy* család előnevét vette.

Olesa.

Olesa, a béli hegyek alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 138, lakosaié 628. Postája Ökrös, távírója és vasúti állomása Tenke. E község már a XIII. század végén a püspöki uradalomhoz tartozott. Volt itt prépostsági templom is, melynek nyoma még meglátszik. Birtokosa most is a I. sz. püspökség. Gör. keleti temploma 1862-ben épült.

Ottomány.

Ottomány, az érmelléki hegyek alatt fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 197, lakosaié 1079. Postája van, távírója és vasúti állomása Ér-Mihályfalva. E község már 1263-ban mint *Moy nádor* birtoka szerepel. 1467-ben az albisi *Zólyomyakat* találjuk itt. Részbirtoka volt itt a XVI. század közepén kihalt *Mako* családnak is; ezt a birtokrészt 1563-ban *Varkocs* Tamás kapta. A XVIII. század második és a mult század első felében a *Verebelyi* örökösök, a *Jasztabszky*, *Komáromy*, *Inczédy*, *Balogh*, *Medve*, *Szabó*, *Péchy*, *Gulácsy*, *Fráter* és *Fényes* családok osztoztak rajta, most pedig *Jasztabszky* Kálmánnak és *Szabó* Gyulának van itt nagyobb birtoka. Van a községben két régi úrilak is. Az egyiket Komáromy György építtette és ez most Szabó Gyuláé, a *Jasztabszky* Kálmánét pedig *Jasztabszky* Ignác építtette. Ev. ref. temploma részben az ősi, románkori egyház maradványa. E községben született szentjóni *Szabó* László költő 1767-ben. Hozzá tartozik *Szent-Demeter* puszta.

Ökrös.

Ökrös, az alföldi síkság szélén, Arad vármegye határának közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, túlnyomóan oláh lakosokkal. Házainak száma 206, lakosaié pedig 1079. A béli járás egyik köljegyzősége. Postája van, távírója Bél, vasúti állomása Tenke. Hajdan *Magyar-Ökrös* néven, a nagyváradi I. sz. püspökség birtoka volt és még most is az. Gör. keleti temploma a mult század közepén épült. A községben két kisebb gözmalom van.

Örvénd.

Örvénd, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös völgyben fekvő kisközség, az élesdi járás egyik köljegyzősége, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 161, lakosaié pedig 872. Postája és távírója Élesd, vasúti állomása Mező-Telegd. Ósrégi község, mely *Vluend* néven 1282-ben már mint a *Csanád nemzetség* birtoka szerepel. Úgy látszik, azonos azzal az Örvényesligete (Urwenusligethe) nevű helységgel, mely 1336-ban csere tárgyául szolgál a Ratold és a Csanád nemzetségbeliek közt. 1360-ban, a mikor a *Telegdyek* osztozkodnak rajta, már oláh falunak írják s említik a mellette folyó Örvényespataka nevű folyócskát. 1388-ban birtokosokul a *Putnokyakat* is itt találjuk. 1475-ben már vásáros hely. 1561-ben *Telegdy* Mihály és *Miklós* osztálylevelében ismét előfordul, a midőn is szó van egyházáról és iskolaházáról. E templom nyomai a mai református templom közelében még láthatók. A XVII. sz. elején *Boeskay* fejedelem lett a község földesura, a ki 1606 decz. 17-én kelt végrendeletében *Örvendi* Pálnak, egyik kedves főemberének hagyja e szavakkal: „Eörvendet pedig, minthogy hazája *Pál uramnak*, cum pertinentiis, portionibusque possessionariis cum libera dispositione

örökben, Balászfalvát is Erdélyben, hozzátartozó jószágival és a somosi jószágot 12 ezer forintig Pál nraumnak iuseribáljuk, hogy disponálhasson felőle." A mult század elején a *Beöthy* és a *Juricskay* családok voltak a község földesurai, most pedig Juricskay Dezsőnek és Beöthy Attilának van itt nagyobb birtoka. Mostani ev. ref. temploma Mária Terézia alatt épült. A községhez tartozik *Telkes* pusztá.

Össi, a Sebes-Körös völgyében, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. katolikus vallásu, oláhok. Házainak száma 113, lakosaié 615. Postája, távirója és vasúti állomása Élesd. E község azonosnak látszik azzal az *Egyházas-Össivel*, mely mint a *Káta nemzetség* birtoka a XIV. században szerepel és a Kátayakról később a váradi káptalan birtokába jut. 1460-ban az álmosdi *Chyre* nemzetség birtoka. A XVIII. század végén és a mult század első felében a gr. *Batthyány* család a földesura, most pedig gr. *Bethlen* Aladárnak van itt nagyobb birtoka. A görög katolikus templom 1888-ban épült. A lakosok „Hangya” czümmel fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn.

Fakalesd - Pantasesd - Cziganyesd, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös és a belényes vaskövi vasútvonal mentén fekvő, közigazgatásilag egyesített három kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 67, lakosaié 326. Postája, távirója és vasúti állomása Belényes.

Papfalva, a Rézhegység alatt, a Bisztra-patak mellett fekvő kisközség, melynek lakosai túlnyomóan gör. katolikus vallásu oláhok. Házainak száma 104, lakosaié 787. Postája van, távirója és vasúti állomása Széplak. A margittai járás egyik körjegyzősége. A mult század első felében a *Baranyai*, *Csáky*, *Fráter* és a *Péchy* család volt itt birtokos, most pedig a mölki apátsági uradalom, melynek itt kastélya is van. Gör. kath. temploma 1868-ban épült.

Papmező, a Király-erdő alatt, a Vida-patak mellett fekvő kisközség, a magyar-eséki járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 61, lakosaié 315. Postája Robogány, távirója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. E községről csak a XVI. századból találunk írott nyomokat, azonban a határában álló romok között még a XVIII. században feunálló torony kövén az 1446-iki évszám volt látható. A rommaradványok, nagyobb szabásu, várszerűen megerősített monostor alakját mutatják és közelfekvő az a feltevés, hogy itten terült el hajdan *Szent-Benedek* községe, melynek megerősített monostorából maradtak fenn ezek a romok. Várkastélyáról, mint a *Telegdyek* birtokáról, a XVI. századbeli oklevelek emlékeznek meg. 1503-ban Telegdy István új adománylevelet eszközöl ki reá a királytól. Ide temették 1648-ban *Korniss* Zsigmondot, *I. Rákóczy* György egyik kedves emberét. 1660-ban török kézre jutott. A mult század

AZ „EMBERSZÉKLA” A VIDAPATAK MENTÉN.

Össi.

Pakalesd-
Pantasesd-
Cziganyesd.

Papfalva.

Papmező.

elején *Bázel* József volt itt birtokos, most pedig *Erdélyi* János. A községben levő gör. keleti templom 1899-ben épült.

Papmező-
Kimpány.

Papmező-Kimpány, a Bihar-hegység alatt, a Vida-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 128, lakosaié 593. Postája Robogány, távírója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. Régi kamarai birtok. A múlt század elején báró *Puteanu* volt itt birtokos, utána gr. *Porcia* Lajos, a ki ide szép kastélyt építtetett, mely most gr. *Plattern* tulajdonában van. Gör. keleti temploma 1651-ben épült.

Papmező-
Szelistye.

Papmező-Szelistye, a Bihar-hegység alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 40, lakosaié 273. Postája Robogány, távírója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. A múlt század elején a *Dobsa* család volt itt birtokos. Gör. keleti temploma 1870-ben épült.

Papmező-
Valány.

Papmező-Valány, a Bihar-hegység alatt, a Vida-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 121, lakosaié 666. Postája Robogány, távírója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. Régi kincstári birtok; a múlt század első felében *Zatroch* György és *Pompéry* János is birtokosai voltak, most pedig a *Vuk M. fia* czég bírja. Gör. keleti temploma 1730-ban épült.

Pap-Tamási.

Pap-Tamási, az alföldi síkság szélén, a Berettyó és a nagyváradi—székelyhídi vasútvonal mentén fekvő nagyközség, túlnyomólag ev. ref. vallású lakosokkal. Házainak száma 162, lakosaié 1039. Van postája, távírója és vasúti állomása. E község a püspöki tizedjegyzékben a XIII. század végén már szerepel. 1374 óta a váradi székeskáptalan birtoka, azonban 1467-ben az albisi *Zólyomyak*nak is van részök. Ev. ref. temploma 1835-ben épült. 1795-ben az egész község leégett. „Gyilkos-gát” dűlőjének a nevét az itteni lakosok úgy magyarázzák, hogy a tatárjárás alkalmával itt gyilkolták volna le a lakosokat. Ide tartoznak *Benke*, *Kis-Ujfalu* és *Sziget* puszták. *Benke* puszta hajdan önálló község és a váradi püspök birtoka volt. *Szigeti* pusztát már a bécsi codex a XIII. században mint községet említi. Az 1552-iki összeírásokban már nem szerepel.

Pecze-Szent-
Márton.

Pecze-Szent-Márton, Nagyváradi közelében, a Pecze-patak mellett fekvő kisközség, a központi járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan róm. katolikus vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 40, lakosaié 249. Postája van, távírója Nagyváradi, vasúti állomása Félix-fürdő vagy Nagyváradi. A váradi-előhegyi prépostság ősi birtoka, majd pedig a Szent István káptalané. A mohácsi vész után teljesen elpusztult és az 1566-iki összeírás mindössze két portát talált itt. Csak 1716-ban állíttatta helyre és népesíttette be *Helcher* Félix premontrai kanonok, és azóta a szomszédságában levő Félix-fürdővel együtt, melyről más helyen bővebben van szó, a premontraiaké. Hajdan „Villa Sancti Martini” néven szerepelt és a *Félix-fürdőt* is *Szent-Márton-fürdőnek* nevezték. A községben levő róm. katolikus templom 1839-ben épült. Van a faluban egy nagyobb, kastélyszerű épület, melyet a premontraiak építtettek. A községben a régi kolostornak még láthatók az alapfalai.

Pecze-Szőlős.

Pecze-Szőlős, Nagyváradi közelében fekvő nagyközség, róm. katolikus vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 103, lakosaié 773. Postája van, távírója és vasúti állomása Váradi-Velenceze. Első telepítvényes lakosai a váradi királyi szőlők művelői voltak. A váradi regestrumba a XIII. század elején mint királyi birtok és vámszedő hely van feljegyezve, melynek lakosai udvari emberek voltak. E községben időzött *IV. László* király, a ki azt később a váradi egyháznak adományozta, a mikor lakosainak egy része mint püspöki fegyveres tett szolgálatot. A XIII. század végén már a püspök és az örkanonok osztzkodnak rajta, és ettől kezdve *Kis-* és *Nagy-Szőlős* néven, mint ikerközség szerepel, a XV. és XVI. században pedig *Kusztosfalva*, azután ismét egyszerűen *Szőlős* néven nevezik. E község 1848-ban is fontos szerepet játszott, mert itt a magyar hadsereg számára ágyukat öntöttek. A községben levő róm. katolikus templom, az ősi egyház helyén, 1728-ban épült. Van

itt sörgyár, jéggyár és téglagyár, a mit Várad közelségének köszönhet, továbbá takaré- és segély-szövetkezet, olvasóköri és önkéntes tűzoltó-egyesület.

Pelbárthida, az alföldi síkság szélén, a Berettyó mentén fekvő kisközség, ev. ref. és gör. keleti vallásu, magyar és oláh lakosokkal. Házainak száma 169, lakosaié 997. Postája, távírója és vasúti állomása Pap-Tamási. Névadója a XIII. század elején élt *Gutkeled nembeli Privart*; innen származik *Privárthida* neve. Akkor már itt a Berettyón vámot is szedtek. 1457-ben a *Majossy* családot, a múlt század első felében pedig a *Miskolezy* családot uralta. Ősi kis templomát, mely most a reformátusoké, még a Gutkeled nemzetség emeltette, de a XVII. században teljesen átalakították. A gör. keletiek temploma 1851-ben épült. A múlt század elején *Sztaroveszky* Imre és az *Antalóczy* család voltak a birtokosai. A községnek több mint kétharmada a 60-as években leégett.

Pelbárthida.

Pestere, a Sebes-Körös völgyében, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, az élesdi járás egyik körjegyzősége, gör. keleti val-

Pestere.

PISKOLT.
GOROVE JÁNOS KÚRIÁJA.

lású, oláh lakosokkal. Házainak száma 107, lakosaié 612. Postája, távírója és vasúti állomása Eled. Határában fakad a Pestere-patak. Itt van az „Igricz” nevű pesterei nagy barlang, melynek legvégső üregében ősszállatontokat találnak. Gör. keleti temploma a múlt század elején épült.

Pestes-Sólyomkő, a Rézhegységben fekvő kisközség, róm. katolikus és gör. keleti vallásu, tót és oláh lakosokkal. Házainak száma 284, lakosaié pedig 2035. Postája, távírója és vasúti állomása Eled. Földesura a múlt század elején gr. *Batthyány* József volt, most pedig gr. *Bethlen* Aladárnak és nejének sz. *Batthyány* Vilma grófnőnek van itt nagyobb birtoka. A községben két templom van. A gör. keleti 1860-ban, a róm. katolikus 1870-ben épült. Üveggyár is van a községben. A falu határában áll a hajdan híres *Sólyomkő vára*. Az itt végbement történeti eseményekről más helyen van szó; itt csak az idők folyamán gyakran változott birtokos családokat soroljuk fel. Legrégibb ismert ura, a XIII. század elején, a *Borsa nembeli Tamás*, azután fia *Loránt* és *Kopasz nádor*, majd *Drágfi* Miklós, a *Kaplayak*, 1403-ban *Zsigmond király*, később a *Laczkfiak*, majd a kusalyi *Jakesok*, a losonczy *Bánffyak*, *Kanizsaj* László, utána *Boeskay*, a ki alatt a vár fontos szerepet játszott, azután *Báthori* Gábor, 1630 körül *Zólyomy* Dávid, majd leánya *Zólyomy* Erzsébet, később *II. Rákóczy* György, 1660-ban *Kemény* János fejedelem, azután a törökök birtokában van, végre *II. Rákóczy* Ferencz az ura. A romok mel-

Pestes-Sólyomkő.

letti sírboltban nyugszanak egykori tulajdonosai gr. *Batthyány* József, Ferencz és anyjuk, szül. *László* Anna grófnő.

Petegd.

Petegd., a Fekete-Körös közelében, az alföldi síkság szélén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 149, lakosaié 937. Postája, távirója és vasúti állomása Tenke. Földesura a nagyváradi I. sz. káptalan volt. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Petrány.

Petrány, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös közelében fekvő kisközség, gör. katolikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 114, lakosaié 587. Postája Belényes-Ujlak, távirója és vasúti állomása Belényes. Azelőtt *Petrány-Valány* volt a község neve. Földesura a nagyváradi gör. kath. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. katolikus temploma 1860-ban épült. Itt ömlik a Rossia-patak a Fekete-Körösbe. A község határában, az országút mentén van az úgynevezett Pontoskő, egy kb. 300 méter magasságu, meredek szikla.

Petrilény-Zavoén.

Petrilény-Zavoén, a Fekete-Körös és a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 70, lakosaié 416. Postája, távirója és vasúti állomása Rieny. Földesura a nagyváradi I. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen. Határában kastély romjai láthatók, melyekre nézve azonban adataink nincsenek.

Petrósz.

Petrósz, a petrószai havasok alatt, a hasonló nevű patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 155, lakosaié 895. Postája, távirója és vasúti állomása Rieny. 1660-ban *Horváth* Lászlót találjuk itt birtokosul. Később a gör. kath. püspök a földesura, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti fatemplomának építési ideje ismeretlen. A múlt században vasgyára is volt, mely 1871-ben pusztult el. Határa nagyon gazdag természeti szépségekben. Itt van az n. n. „Beszélő szikla”, a „Grejtor” szép visszhanggal, mellette pedig egy tó, melyet feneketlennek tartanak. Óriási hegyesúcsai között van a „Cornu Muntuior”, melyből a Drágán-patak, további folyásában a Sebes-Körös ered. Petrósz határában fakad még a Hév-Szamos, a Bulsza- és a Galbina-patak. Itt van a híres havasi „Csetátye-barlang”, egyike az ország legszebb, legérdekesebb és legnagyobb barlangjainak. Rendkívüli nagyságával és vadregényességével meglepő hatással van az utazóra és részleteiben is nagyszerű. Ugyancsak határában van a petrószai jégbarlang is, mely egy cseppkőbarlanggal áll összeköttetésben.

Piskolt.

Piskolt, Szatmár vármegye határán, a debreczeni—szatmári vasútvonal mentén fekvő nagyközség, ev. ref., róm. kath. és gör. katolikus vallásu, nagyrészt magyar lakosokkal. Házainak száma 354, lakosaié pedig 2424. Van postája, távirója és vasúti állomása. A XIV. század első felében, a pápai tizedjegyzékben „Villa Piskolch” néven találjuk. 1454-ben a vámszedő helyek között szerepel, de Szatmár vármegyéhez tartozik. Földesurai a *Rhédeyek* és *Komáromyak* voltak, azután a gattajai *Gorove* család és ma gr. *Rhédey* Johannának és *Gorove* Jánosnak s nejének, szül. *Noszlopy* Stefániának van itt nagyobb birtoka és szép úrilaka. E községben született 1765-ben *Sárváry* Pál, híres debreczeni tanár. A gör. katolikus templom 1869-ben épült, a ref. templom pedig ősrégi. A községben gőzmalom és ezenkívül olajütő van. Ide tartoznak *Szent-Miklós*, *Csanálos* és *Zöldrészt* puszták. Ezek közül Szent-Miklós pusztája hajdan *Mikola*, majd *Mikolattelke* néven község és a szent-jobbi apátság birtoka volt.

Pocsaj.

Pocsaj, az alföldi síkságon, a Berettyó mellett fekvő nagyközség, ev. ref. és gör. katolikus vallásu, magyar és oláh lakosokkal. Házainak száma 472, lakosaié 3041. Postája van, távirója Monostor-Pályi, vasúti állomása Hosszú-Pályi, vagy Gyapoly. Az álmosdi *Chyre nemzetség* pocsaji ágának ősi fészke. 1415-ben *Pocsaji* Péter s László és *Álmosdi* János s László bíriják, mely utóbbi Zsigmond király engedélyével itt várkastélyt épít. Pocsaji László 1514-ben, a pórlázadáskor megöletvén, birtokát *Bajoni* János és *Benedek* nyerték, a többi részirtokokat pedig *Tahy* Ferencz és *Dobó* István

erdélyi vajda, majd pedig szécsényi *Németh* Ferencz kapta. 1552-ben *Korlatovics* Péter és a püspök a birtokosok; ezután a *Rákóczyakat* uralja. II. *Rákóczy* Ferencz birtoklása után a kincstár tulajdonába kerül, 1732-ben azonban már ismét a váradi püspök és gr. *Dietrichstein* a földesurai. A XVIII. század elején gr. *Sternberg* Ádám s gr. *Zichy* Ferencz bírják, most pedig gr. *Zichy* Ágostnak és a nagyváradi I. sz. püspökségnek van itt nagyobb birtoka. A község mellett, a hídnál levő nagy, emeletes vámház, hajdan a vár belsejé-

RÉZBÁNYA. — BEJÁRÓ A
BIHARKAPUN (PORTÁLE).

ben állott. A mostani ház építése alkalmával, 1750-ben, az omladékok között egy kőtáblát találtak, melybe *Lorántfi* Zsuzsánna neve volt vésvé. Elővára lehetett ez a II. *Rákóczy* György várának, melyet az Ér és a Berettyó között levő régi földvár helyébe 1641-ben építtetett. Itt tartotta lakodalmát 1653-ban *Apaffy* Mihály, a későbbi fejedelem *Bornemisza* Annával. 1660-ban *Szejlí* basa bevette és leromboltatta, *Szinán* váradi basa ellenben egy évve lkésőbb ismét felépíttette. E váron kívül még három váraeskája volt Pocsajnak, u. m. a Leányvár, a Hosszúzugyi vár és a Hídközi vár, ezeknek azonban ma már alig van nyomuk. A Leányvár elnevezéshez a hagyomány érdekes magyarázatot fűz. Ugyanis ezt a várat adta volna *Marót* fejedelem *Hanza* leányával menyasszonyi ajándékkul *Árpád fiának*, *Zoltánnak*. 1598-ban a törökök a községet elpusztították. 1604-ben a Bocskay ellen működő csapatoktól is sokat szenvedett. 1690-ben Lipót fővezére *Lajos badeni örgróf* vonult át Pocsajon seregével. 1706-ban *Rabutin* hadai táboroztak itt. 1849. aug. 3-án

Görgei csapatai és másnap az oroszok vonultak át a községen. Két temploma van. Az egyik a görög-katholikusoké, a másik az ev. ref. reformátusoké. Ez utóbbi 1809-ben épült. Az egyház birtokában egy arannyal diszített ezüst-pohár van, melyet *Debreczeni* Gergely 1606-ban ajándékozott az egyháznak. A község lakosai két olvasókört, közmívelődési és temetkezési egyesületet tartanak feun. Ide tartoznak *Kasza, Bajonta, Sándor, István, Cseteháza* és *Töviskés* puszták. A község határán vonul át az u. n. Ördög-árka.

Pocsavelesd.

Pocsavelesd, a Bihar-hegység alatt, a nyimoesi patak mellett fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 92, lakosaié 466. Postája Budurásza, távírója és vasúti állomása Belényes. 1660-ban királyi birtok volt. Később a nagyváradi gör. kath. püspökség lett a község földesura, mely ma is birtokos itt. Gör. keleti temploma a múlt század elején épült.

Pojana.

Pojána, a Bihar-hegység legmagasabb csúcsa, a „Nagy-Kukurbéta” alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 121, lakosaié 645. Földesura a nagyváradi I. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1838-ban épült. Itt ered a Fekete-Körös egyik ága. Határában több elhagyatott bánya van. Hajdan aranymosása is volt.

Poklostelek.

Poklostelek, a Rézhegység nyúlványai alatt, a Berettyó-völgyben fekvő kisközség, a margittai járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan ev. ref. vallásu magyar lakosokkal. Házainak száma 102, lakosaié pedig 702. Postája Mieske, távírója és vasúti állomása Vedres-Ábrány. Hajdan Súlyomkő vár tartozéka volt. A váradi regestrumban már a XIII. sz.-ban szerepel. Első birtokosai a szomszédos Mieske urai voltak, de a XV. században már a *Csákyakkal* is találkozunk itt mint részbirtokosokkal. Ekkor a község vámszedő joggal is bírt. A Vésecy család egy 1403-iki oklevele már a mai néven említi. Későbbi földesurai az *Ödönffyek* voltak, a múlt század első felében pedig *Kalotay* István, *Sárossy* Tamás, *Németh* Lajos és *Koós* László. Református temploma 1800 körül épült.

Poklusa.

Poklusa, a béli hegyek alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 28, lakosaié 260. Postája Ökrös, távírója és vasúti állomása Bél. Földesura a nagyváradi I. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Templom a községben nincs.

Pokola.

Pokola, a Rossia-patak és a Fekete-Körös mellett, a Bihar-hegység alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 86, lakosaié 588. Postája Robogány, távírója és vasúti állomása Szombat-ság-Rogoz. Földesura a gör. katolikus püspök volt. Gör. keleti temploma 1830-ban épült.

Ponor.

Ponor, a jádvölgyi hegyekben fekvő, Lóróval és Remeczcel közigazgatásilag egyesített kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 183, lakosaié pedig 1080. Postája, távírója és vasúti állomása Brátka. Határában érdekes barlang van, mely állítólag a csarnóházi barlanggal áll összeköttetésben. A múlt század első felében a gr. *Batthyány* család volt a földesura, most pedig ifj. gr. *Zichy* Ödön a birtokos. A ponori gör. keleti templom 1898-ban épült.

Pósa.

Pósa, az inándi patak mellett, az alföldi síkság szélén, erdős, dombos vidéken fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 64, lakosaié 475. Postája, távírója és vasúti állomása Less. A múlt század elején a *Sántha*, a *Domokos* és a *Pálinkásy* család volt a földesura. Gör. keleti temploma 1849-ben épült.

Pósalaka.

Pósalaka, a Sebes-Körös völgyében, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 75, lakosaié 541. Postája, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. *I. Károly* király e községet a *Pázmánok* ősének, *István*-nak adományozta, kárpótlásul, illetőleg fájdalomdíjúl azért a három fogért, melyet néki hadi-játék közben kiütött. 1336-ban a pápai tizedjegyzékben már mint egyházas község szerepel. A múlt század elején a br. *Huszár* és a gr. *Haller* család volt itt birtokos. Ev. ref. temploma 1675-ben épült. A Körös áradása 1851-ben óriási károkat okozott a községnek.

Preszaka, a Király-erdő alatt fekvő kisközség, gör. katolikus vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 102, lakosaié 537. Földesura a gör. kath. püspök volt, a ki itt most is birtokos. Gör. katolikus temploma 1840-ben épült.

Preszaka

Pusztá-Bikács, a Király-erdő alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 52, lakosaié 310. Postája és távirója Drág-Cséke, vasúti állomása Magyar-Gyepes. Földesura a váradi püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma a XVIII. sz. közepén épült.

Pusztá-Bikács.

Pusztá-Hodísel, a béli hegyek alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 95, lakosaié 561. Postája Ókrös, távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyvárad i. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. A községben nincs templom.

Pusztá-Hodísel.

Pusztá-Kis-Káránd, a Káránd-patak mellett fekvő vallásu, oláh lakosokkal. lakosaié 191. Postája és vasúti állomása Magyar-ma is birtokosa a váradi

Király-erdő alatt, a kisközség, gör. keleti Házainak száma 35, távirója Drág-Cséke, Gyepes. Földesura és püspökség. Templom a községben nincs.

Pusztá-Kis-Káránd.

RÉSZLET SARKADRÓL.

Pusztá-Nagy-Káránd, a Király-erdő alatt, a Káránd-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 45, lakosaié 229. Postája, távirója és vasúti állomása Drág-Cséke. Földesura és ma is birtokosa a váradi püspökség. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Pusztá-Nagy-Káránd

Pusztá-Szuszág, az alföldi síkság szélén, Arad vármegye határán fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 197, lakosaié 923. Postája Ókrös, távirója és vasúti állomása Tenke. Földesura a váradi püspökség volt, és ez most is birtokosa. Gör. keleti temploma a múlt század közepén épült.

Pusztá-Szuszág.

Pusztá-Talmács, az alföldi síkság szélén, Arad vármegye határán fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 48, lakosaié 211. Postája Ókrös, távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Egykori földesura és most is birtokosa a váradi püspökség. Temploma nincsen.

Pusztá-Talmács.

Pusztá-Told, az alföldi síkságon, a nagyvárad—püspökladányi vasútvonal közelében fekvő kisközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 125, lakosaié 591. A község 1332—34 között a pápai tizedjegyzékben szerepel. Valószínűleg innen vette nevét *Dósa nádor sógora, Toldi Choka* is. 1433-ban a *Toldy* és a *Nadabi* családot találjuk itt, 1552-ben pedig a Toldyakon kívül a *Büdy*, majd a gr. *Bethlen* családot. De ekkor már a község a török háború és a gyakori árvizek következtében elpusztult, mert 1617-ben gr. Bethlen Sámuel már csak mint pusztát adta el a berek-böszörményi nemeseknek, az *Almásy, Balogh, Bonczos, Puskár, Simándy, Dancsházy* és más családoknak. Az 1732-iki összeírásba is még mint pusztá fordul elő. Később a szabadalmas községek közé tartozik. Ósi egyházának nyomain

Pusztá-Told.

a temető környékén, ásás alkalmával kerülnek felszínre. A mostani ev. ref. templom a XVIII. század közepe táján épült. Van a községben egy régi kastély is, melyet néhai *Csapo* Ferencz építtetett, de a mely most *Jelentsik* István nagyváradi táblabíró tulajdona. A község egy része az 1851-iki árvíz alkalmával elpusztult. Hozzá tartozik *Kis-Told* pusztja.

Pusztja-Ujlak.

Pusztja-Ujlak, a Sebes-Körös völgyében, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal közelében fekvő kisközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 107, lakosaié pedig 775. Postája, távirója és vasúti állomása Mező-Telegd. Már 1282-ben mint a *Rathold nemzetség* birtoka szerepel, mely azt több más bilharvármegyei falvakkal együtt 1336-ban eleseréli némely gömörmegei falvakért a *Csanád nemzetséggel*. 1360-ban *Telegdi* Tamás kalocsai érsek és rokonai atyafiságosan megosztóznak rajta. 1388-ban a *Putnok* család, 1422-ben a *Zoárdfiak* és 1465-ben a panaszi *Pázmán* család is bír itten részeseket. A múlt század első felében a gr. *Haller* és a gróf *Korniss* család volt a földesura, most pedig *Telegdi* József a birtokos. A mostani ev. ref. templom az ősi egyház helyén, a XVIII. század második felében épült.

Remecz.

Remecz, Lóróval és Ponorral közigazgatásilag egyesített kisközség, a Jád völgyben, a hasonló nevű iparvasút végállomásán, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 129, lakosaié 1880. Postája, távirója és vasúti állomása Brátka. Határában cseppkőbarlang van. Földesurai a *Batthyányak* és *Zichyek* voltak, most pedig ifj. gr. *Zichy* Odön a birtokos. A remeczi gör. keleti templom 1886-ban épült.

Remete.

Remete, a Bihar-hegység egyik legszebb völgyében, a meziádi patak mellett fekvő kisközség, a belényesi járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 234, lakosaié 1268. Postája és távirója van, vasúti állomása pedig Belényes. Hajdan a püspökségi nemesek birtoka. 1520-ban a vámszedő helyek között szerepel. 1562-ben a *Cséffy* és *Vízessy* család nyer itt birtokrészeket kir. adományúl. A XVII. században *Vajda* Miklós és *Zsigmond* voltak a község földesurai, később pedig a gör. katolikus püspökség. Az ev. református templom ősi, románkori egyháza, melyen későbbi korra mutató, szép csúcsíves részletek is látszanak. Különösen érdekes kétemelet magas tornya, csúcsíves ablakokkal és ugyanilyen ajtóval. A templom belseje teljesen át van alakítva, de falainak mészszerűete alatt régi falfestmények lappanganak. A gör. keletiek temploma 1700 körül épült.

Rév.

Rév, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös és a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. katolikus vallásu, oláh és magyar lakosokkal. Házainak száma 456, lakosaié pedig 2879; van postája, távirója és vasúti állomása. Hajdan *Révélő*-nek is nevezték. 1257-ben *Pál országbíró*, majd *Kopasz nádor* birtoka és Sólomkő vár tartozéka. 1316-ban korona-birtok és utóbb *Zsigmond király* adománya révén a losonczy *Bánffy* István birtoka. 1425-ben a szántai *Laczkfiakat* is itt találjuk. 1520-ban a vámszedő helyek között szerepel. A XVI. század második felében a *Telegdi*eket uralta. A múlt század elején gróf *Zichy* Domokos volt a földesura, most pedig ifj. gróf *Zichy* Odönnek, *Juricskay* Zoltánnak, gróf *Batthyány* Józsefnek és a l. sz. káptalannak van itt birtoka. A község ősi egyháza hajdan a Körös mellett állott, de a víz elsodorta. Mostani református temploma 1873-ban, a görög kath. pedig 1790-ben épült. A községben nagyobb szabású mészegető műkemenyze van. A lakosok kaszinót tartanak fenn. Itt kezdődik a vadregényes szépségű révi sziklaszoros, az ú. n. „Tündérvárral”, melyről más helyen van szó. A községben van az élesdi járás egyik körjegyzősége.

Rézbánya-Falu.

Rézbánya-Falu, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 42, lakosaié 259. Postája van, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyváradi l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Templom a községben nincs.

Rézbánya-Város.

Rézbánya-Város, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. kath. vallásu, oláh és kevés magyar és német lakossal. Házainak száma 135, lakosaié 628. Postája van, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Ősi bányaváros, a hol már 1342-ben püspöki bányák voltak: 1501-ben mint város és mint kincstári bánya szerepel. Olom-, réz-, ezüst- és

aranybányái hajdan híresek voltak. Hegyeiben a legritkább ásványok találhatóak, sőt számos oly különlegesség is, a mely csakis itt fordul elő. Határában van a híres és hatalmas sziklakapu, a „Portále”, továbbá a Körös barlangja, melyből a Fekete-Körös egyik ága tör elő. A községben három templom van. A róm. kath. templomot *Mária Terézia* építtette, a gör. keleti templom 1800-ban, a gör. katolikus pedig 1880-ban épült. Itt van a vaskohi járás egyik körjegyzősége.

Rieny, a Fekete-Körös és a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, a vaskohi járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 84, lakosaié 530. Postája van, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyváradi I. sz. püspök volt, a ki itt most is birtokos. Hajdan francia bányászok telepe volt. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Rikosd, a Sebes-Körös völgyében, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma

Rieny.

Rikosd.

SARKAD. — GRÓF ALMÁSSY DÉNES KÚRIÁJA.

41, lakosaié pedig 321. Postája Úrgeteg, távirója és vasúti állomása Élesd. Gör. keleti temploma 1890-ben épült.

Rippa, a Király-erdő nyúlványai alatt, a Hollód-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 180, lakosaié pedig 890. Postája és távirója Tenke, vasúti állomása Rippa. Földesura a nagyváradi I. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1804-ben épült. Itt ömlik a Hollód-patak a Fekete-Körösbe. Hegyeiben igen szép kőületek találhatók.

Rippa.

Robogány, a Király-erdő alatt, a Hollód-patak mellett fekvő kisközség, a belényesi járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 124, lakosaié 785. Postája van, távirója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. A múlt század elején a *Miskolczy*, *Beliczay* és a *Dobsa* család volt a földesura, most pedig *Nadányi* Jenőnek és *Dobsa* Lajosnak van itt nagyobb birtoka. Azelőtt *Robogány-Lázur* volt a község neve. Gör. keleti temploma 1863-ban épült. Határában tűzálló agyag, porzellánföld és márvány található. Említésre méltó kénsavas hévvizű forrása is.

Robogany.

Rójt, az alföldi síkság szélén fekvő kisközség, a eséffai járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 175, lako-

Rójt.

saié 940. Postája, távírója és vasúti állomása Cséffa. E község a püspöki tizedjegyzékben már a XIII. század végén szerepel. A várad i. sz. káptalan ősi birtoka, melyre *Zsigmond király* 1406-ban újabb adománylevelet ad. Gör. keleti temploma 1700 körül épült.

Ronto. *Rontó*, Nagyvárad közelében, a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 79, lakosaié 557. Postája Pecze-Szőlős, távírója és vasúti állomása Nagyvárad. Már a XIII. században mint káptalani birtok szerepel 13 telekkel. Gör. keleti temploma 1868-ban épült.

Rossia. *Rossia*, a hasonlónevű patak mellett, a Király-erdő alatt fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 423, lakosaié 2432. Postája Remete, távírója és vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyvárad i. gör. kath. püspökség volt. Gör. keleti temploma 1895-ben épült. Hajdan rézbányái is voltak. Határában érdekes, kisebbszerű barlang van.

Rotarest. *Rotarest*, a Király-erdő alatt, a Ren-patak völgyében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 57, lakosaié 276. Postája Szombatság, távírója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. Régebben kinestári birtok volt, azután *Dobsa Sámuelé* lett. Gör. keleti temploma 1865-ben épült.

Rózsafalva. *Rózsafalva*, a Király-erdő nyúlványai alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 97, lakosaié 495. Postája, távírója és vasúti állomása Tenke. Földesura a nagyvárad i. sz. püspök volt, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1880 körül épült.

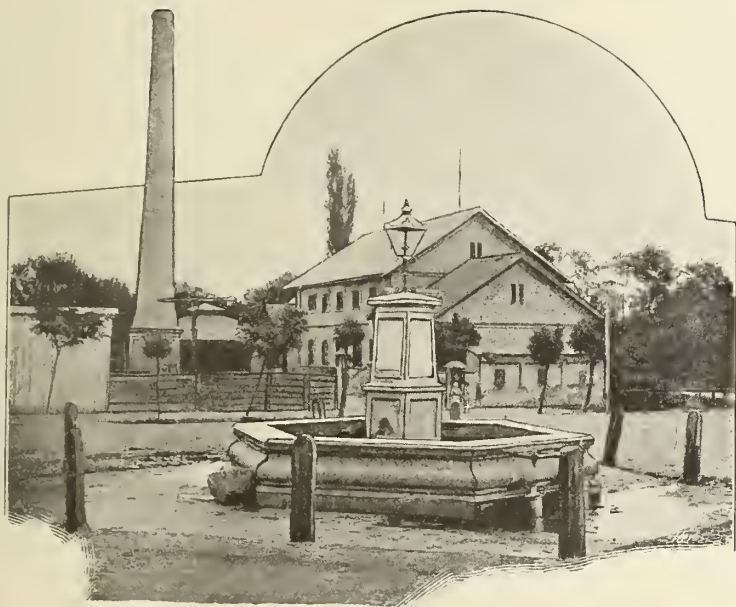
Sályi. *Sályi*, a Király-erdő nyúlványai alatt fekvő kisközség, a tenkei járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan róm. kath. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 127, lakosaié pedig 743. Postája, távírója és vasúti állomása Less. A XIII. században a bécsi codex már mint nagyobb községet említi. 1319-ben a várad i. sz. székeskáptalan birtoka, a mikor *Sauli* néven szerepel. A XVI. században az egész községet tűzvész hamvasztotta el, úgy hogy összesen 6 család maradt benne. Románkori katolikus templomát 1834-ben alakították át. A gör. katolikus templom 1780-ban épült.

Sáp. *Sáp*, az alföldi síkságon, a Nagy-Sárréten fekvő kisközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 238, lakosaié pedig 1280. Van postája, távírója és vasúti állomása. *I. Lipót* 1689-ben e községnek kiváltságokat adott, melyeket egy évvel később hídvámszedési joggal egészített ki. Mindkét eredeti oklevél a községhez maig is megvan. A mostani református templomot 1892-ben fejezték be, de a tornya már 1810-ben épült. A lakosok népkönyvtárt, önkéntes tűzoltó- és temetkezési egyesületet tartanak fenn.

Sáránd. *Sáránd*, Hajdu vármegye határán, a derecske—uagy-létai vasútvonal mentén fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 311, lakosaié 1704. Van postája, távírója és vasúti állomása. A várad i. regestrumban már a XIII. század elején találjuk említve. Mint legrégebb birtokosa „Márton úr“ említetik, majd *Bakó*, a kiról egész a XVII. század végéig Baco-, később elferdítve „*Bagó-Sarand*“ néven szerepel. Ily feliratu, 1694-iki pecsétjét maig is kegyelettel őrzik. Azután *Saraghi* László bírta, a kítól azonban *Zsigmond király* 1411-ben elvette. 1464-ben sárándi *Bárány* Mihály és *Nagymihályi* András ülnek itt mint birtokosok. A XVI. században része volt e faluban a magtalanul kimúlt *Czibak* Györgynek, valamint a kemecsei *Vadasy* családnak is. Az 1552-iki összeírásokban a *Sárándy* és a *Bodó* családot is itt találjuk. 1571-ben a *Csákyak* birtokába kerül, később szabadalmazott község lesz s mint ilyenek azután az *Eszterházy* hercegi család lesz a földesura. A református templom a réginek a helyén 1866-ban épült. Ferencz deák, Kun Ferencz, Koruyó és Paptava dülők elvezetéseit figyelmet érdemelnek.

Sarkad. *Sarkad*, az alföldi síkságon, Békés vármegye határán fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 1423, lako-

saié pedig 9002. Van postája, távírója és vasúti állomása. Nevét fekvésétől vette, a megyében a vármegye délnyugati sarkán fekszik. Legelső nyomára 1332-ben a pápai tizedjegyzékben találunk. Moesarakkal és nagy vizekkel volt körülvéve, s csak a mohácsi veszedelem után, *Szapolyai* János alatt találkozunk első kiválóbb birtokosával, *Sarkady* Farkassal, a ki már mint a sarkadi várkastély ura szerepel. 1562-ben a *Cséffy* és *Vizessy* család jut itt kir. adománynyal részbirtokhoz. 1571 körül török kézre jut, 1599-ben azonban *Nyáry* Pál váradi kapitány visszavívja. 1600-ban a törökök ismét elfoglalják, de újra visszakerül a magyarok kezébe. *II. Rákóczy* György, mint azt Nagy-Szalontával is tette, a községet és a várat a törökök közeledtére elpusztíttatta. Később megint visszatelepedtek a lakosok és Sarkad újra felépült. A sarkadiak javait 1644-ben *Rákóczy* György fejedelem új adomá-

SARKAD. — A KÖZSÉGI MŰMALOM ÉS AZ ÁRTÉZI KÚT.

nyokkal gyarapítja, több pusztát és telket ajándékozván nekik. *II. Ferdinánd* is kiváltságokkal és szabadalmakkal látta el a községet. A *II. Rákóczy*-féle felkelésben ismét szerepel és 1707-ben a császáriak ostromolják a várat, de eredménytelenül. Végre 1711-ben *Löwenburgnak* kapitulál. Így lett azután a kincstáré, később az *Andrássyaké* és végre a gr. *Almássy* családé. Az idők folyamán különben más birtokosai is voltak. Így 1453-ban a széknévtári *Keczer* családot találjuk itt, a XVI. században a *Sarkadyakat*, ezek után sővényházi *Móricz* Mártont, a *Leel-Össyeket*, a *Rhédeyeket* stb. Az Adomány-, vagy Dézsen-vár, a Peczkés-vár, az Őrfészek, a Sáncz-dűlő, a Várdomb, mind oly elnevezések, melyek a hajdani erősség emlékét őrzik. A hajdani ősi egyház helyén áll a mai ev. ref. templom, mely 1700 körül épült, 1866-ban azonban leégett és két évvel később újra felépítették. A róm. katolikus templomot 1809-ben fejezték be, de 1899-ben lebontották és most épül újra. A községben gróf *Almássy* Dénesnek esinos kúriája van, melyet gr. *Almássy* Kálmán építtetett. Van itt községi műmalom, takarékpénztár, öngyógyító-egyesület és olvasó-kör. Ide tartoznak *Nyék*, *Nagy-Ósi*, *Kis-Ósi*, *Jenő*, *Fekete-ér*, *Herpa*, *Remeteház*, *Prépostháza*, *Hosszusziget* és *Csákisziget* puszták is.

Sarkad-
Keresztur.

Sarkad-Keresztur, Sarkad közelében, az allföldi síkságon fekvő kisközség, melynek lakosai túlnyomóan ev. ref. vallásu magyarok. Házainak száma 290, lakosaié pedig 1653. Van postája, távírója és vasúti állomása. Történetének egész folyamán Sarkad sorsában osztozott. A XVII. század második és a múlt század első felében a *Lakatos*, *Hrabovszky*, *Farkas*, *Szappanos*, *Csotka*, *Lécl-Ossy*, *Fazekas* és a *Sánthy* család voltak a birtokosai, most pedig gr. *Tisza* Istvánnak és dr. *Gervay* Pál kincstári ügyésznek van itt nagyobb birtoka. Református temploma 1818-ban, gör. keleti temploma pedig 1830-ban épült. A lakosok önszegélyző egyesületet tartanak fenn. Ide tartoznak *Varsányhely*, *Győr*, *Herpa*, *Veregyürüs*, *Kányé*, *Romogy*, *Meggyes* és *Kis-Nyék* puszták. *Győr* pusztája már 1435-ben szerepel. *Herpa* pusztát 1396 és 1460 körül találjuk az oklevelekben mint községet felemlítve.

Sárszeg.

Sárszeg, a Rézhegység nyúlványai alatt, a Berettyó völgyében fekvő kisközség, gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 70, lakosaié 467. Postája Mieske, távírója és vasúti állomása Vedres-Abrány. E község azonosnak látszik azzal a Sárhida községgel, mely 1458-ban mint a henczidai *Bacsó* család birtoka említették. Azelőtt az *Okányiak* voltak a földesurai. Később a szent-jobbi apátúrság uradalmába került. Az itteni hagyomány a község határában levő „Papré-t-dűlön” levő dombról azt tartja, hogy ott volt *Zólyomy Dávid* vára. A gör. kath. templom 1750 körül épült.

Sástelek.

Sástelek, a Rézhegység alatt, a görbedi patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 58, lakosaié 350. Postája Felső-Derna, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. Földesura az *Ertsey*, a *Baranyi* és a *Barthos* család volt; jelenleg *Barthos* Gyula örökösének van itt nagyobb birtoka. A községben levő gör. kath. templom 1875-ben épült. Hegyeiben aszfalt és szén található.

Sebes.

Sebes, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 68, lakosaié 379. Postája, távírója és vasúti állomása Belényes. A község azelőtt *Sebres* néven szerepelt. A múlt század első felében a gör. kath. püspök volt a földesura. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Segyest.

Segyest, a Bihar-hegység alatt, a rézbányai Körös mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 98, lakosaié 544. Postája és vasúti állomása Rieny, távírója Belényes. Földesura a nagyváradi l. sz. püspökség volt, mely itt ma is birtokos. Gör. keleti templomának építési ideje nem állapítható meg.

Segyestel.

Segyestel, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös egyik ága mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 56, lakosaié 337. Postája Rézbánya-Város, távírója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyváradi l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Templom nincsen a községben. Határában van a gyönyörű részletekben bővelkedő József főhercegről nevezett cseppkőbarlang.

Serges.

Serges, a Király-erdőben fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 127, lakosaié 688. Postája, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. A legrégebbi időkben a *Czibak*-jósághoz tartozott; *Czibak* György magtalan halála után 1563-ban *Mágócsy* Gáspár és neje *Massay* Eulália, továbbá *Darvas* Gergely és sövényházi *Móricz* Lőrincz kaptak rá adománylevelet. Múlt századi földesura a gr. *Frimont* család volt, most pedig *Lónyay* Andorné, szül. gr. *Frimont* Theodorának van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti fatemploma 1870-ben épült. Határában van a „Cziklui” nevű nagy sziklabarlang. Ide tartoznak *Karpin* és *Omlás* puszták is.

Siád.

Siád, a béli hegyek alatt, a Siád-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 89, lakosaié 438. Postája Okrös, távírója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyváradi l. sz. püspökség volt, mely itt ma is birtokos. Gör. keleti temploma 1785-ben épült.

Siter.

Siter, a Rézhegység nyúlványai alatt fekvő kisközség, a szalárdi járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 195, lakosaié 1042. Postája Szalárd, távírója és vasúti állomása Bihar. Hajdan *Adorjánvár* tartozéka volt. Az 1332–37-iki pápai tizedjegyzékben találunk első írott nyomaira. Azonban a hagyomány szerint már a

tatárjárás előtt fennállott, esakhogy nem a mai helyén, a dombtetőn, hanem a völgyben. A XVI. században *Sejter* néven találkozunk e községgel. Későbbi földesurai a *Korniss*, a *Csáky* és *Vay* család voltak, most pedig *Rohcim* Náthámak van itt nagyobb birtoka és egy régi vadászkastélya, melyet gr. *Vay* Dániel a múlt század első felében építtetett. A községben levő ev. ref. templom részben még az ősi egyház maradványa, melyet megnagyobbítottak és toronnyal láttak el. A szentély oldalfalain *Rómer* Flóris régi fallfestményekre bukkant. Ide tartoznak *Haraszt* és *Bangéta* puszták.

Sitervölgy, Siter község közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 82, lakosaié 469. Postája és távirója Szalárd, vasúti állomása Mező-Telegd. E község egy 1489-iki oklevél szerint, *Sejter-völgy* néven, mint a *Csákyak* birtoka szerepel. Ez sem áll már a régi helyén,

Sitervölgy

SZAKÁL. — A STACHÓ-FÉLE KÚRIA. (MÁRTONFFY GYULA TULAJDONA.)

mely most a „Régi-falu dűlő” nevet viseli; a török időkben elpusztulván, telepedett át a mai helyére. Gör. keleti temploma 1820 körül épült.

Solymos-Petrász, a Bihar-hegység alatt, a Rossia-patak mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 134, lakosaié 667. Postája és távirója Remete, vasúti állomása Belényes. E község már a XIII. század elején a pápai tizedlajstromokban szerepel. Hajdan a királyi solymások lakóhelye. Mindenesetre egyike ama két Solymosnak, a melyek hajdan Biharban *Al-* és *Fel-Solymos* néven fennállottak. A váradi I. sz. püspökség birtoka volt, később pedig a gör. kath. püspöké. Azelőtt *Solymos* és *Petrász* néven két községet alkotott. Gör. keleti temploma a XVII. században épült.

Solymos-Petrász.

Solyom, a béli hegyek alatt, a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 78, lakosaié 417. Van postája, távirója és vasúti állomása. Határában, a Kristor nevű hegyen, zárda romjai láthatók, mely a hagyomány szerint a Pálos szerzeté volt; a Solmului nevű hegyen pedig váromladékok vannak. A község földesura a nagyváradi gör. kath. püspök volt, a ki itt ma is birtokos. Gör. keleti temploma 1800 körül épült.

Solyom.

Somogy-Uzsopa, a Király-erdő uyúlványai alatt, a Gyepes-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 126, lakosaié 799. Postája Kardó, távirója Less, vasúti állomása Nyárló. E köz-

Somogy-Uzsopa.

- ség azonosnak látszik azzal az *Apáczá-Somogy* községgel, mely a XVI. századi dicis conscriptiókban Bihar vármegyében szerepel, és melyet a váradvelencei apácák *Báthori* András püspöktől kaptak. 1465-ben a paraszi *Pázmán* család az itteni birtokos. Gör. keleti temploma 1819-ben épült.
- Sonkolyos. *Sonkolyos*, a Fekete-Körös mellett, a nagyvárad-belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 134, lakosaié pedig 825. E községgel már 1257-ben, mint a *Csanád nemzetség* birtokával találkozunk. 1570-ban pert folytat birtokáért *Telegdy* Mihály, a székelyek kapitánya, osztályos atyafia, Miklós ellen. Később a nagyvárad-i l. sz. püspök birtoka és még ma is az, csak hogy a múlt század első felében osztozott vele gr. *Haller* János, a kinek itt nagy üveganyagbányája volt. A községben két templom van. Református és gör. katolikus.
- Stej. *Stej*, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös völgyében fekvő kisközség. gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 75, lakosaié 421. Postája és vasúti állomása Rieny, távirója Belényes. Földesura a nagyvárad-i l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.
- Sust. *Sust*, a béli hegyek alatt, a nagyvárad—vaskohi vasútvonal mentén fekvő kisközség, melynek lakosai gör. keleti vallásu oláhok. Házainak száma 61, lakosaié pedig 385. Postája, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyvárad-i l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.
- Szabolcs. *Szabolcs*, a Sebes-Körös és a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 84, lakosaié 569. Postája, távirója és vasúti állomása Mező-Telegd. E község már a tatárjárás előtt mint a *Csanád nemzetség*beli *Tamás comes* birtoka szerepel. 1561-ben *Tamás comes* utódai, a *Telegdy*ek osztozkodnak rajta. A múlt század első felében a *Sulyok*, *Szegezdy* és a *Kovács* család volt a földesura. Ősi egyháza nem bent a faluban, hanem kint, a holt Körös partján állott. Gör. keleti temploma 1803-ban épült. Hozzá tartozik *Kis-Hodos* pusztája is, mely szintén *Telegdy* birtok volt s 1503-ban belekerült a család részére kiállított új adománylevelébe.
- Száka. *Száka*, a Bihar-hegység alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 62, lakosaié 342. Postája Budurásza, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura a nagyvárad-i gör. kath. püspök volt, a ki itt ma is birtokos. Gör. keleti temploma 1830-ban épült.
- Szakács. *Szakács*, a béli hegyek alatt, a Mézes-patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 48, lakosaié 265. Postája Ökrös, távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a nagyvárad-i l. sz. püspökség volt, melynek itt most is van birtoka. Gör. keleti temploma 1725-ben épült.
- Szakadát. *Szakadát*, Nagyvárad közelében, a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 164, lakosaié 1015. A központi járás egyik körjegyzősége. Vasúti állomása van, távirója és postája pedig Mező-Telegd. E község már 1257-ben mint a *Csanád nemzetség* birtoka szerepel; 1568-ban *Telegdy* Miklós és Mihály a székelyek kapitánya, az erdélyi fejedelem törvényszéke előtt pert folytatnak birtokáért. A múlt század első felében a gr. *Haller*, a *Szepesházy* és a *Szerdahelyi* családok bírták, most pedig *Telegdy* József és *Brüll* Lipótné. A gör. keleti templom 1600 körül épült.
- Szakál. *Szakál*, a kis Sárreten, a kót—gyomai vasútvonal mentén fekvő nagyközség, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh, de sok magyar lakossal is. Házainak száma 148, lakosaié pedig 840. Van postája, távirója és vasúti állomása. Hajdan két község volt és pedig *Felső-* és *Egyházas-Szakál*, vagy mint az akkori oklevelek írják: Szokol. A mostani Szakálnak Felső-Szakál felelt meg, míg Egyházas-Szakál odább, a Körös mellett, azon a területen állott, a mely ma *Mártonffy* Gyula birtoka, és a melyen 1894-ben ásatás alkalmával az ősi egyház alapfalait is megtalálták. A püspöki tizedjegyzékekben és oklevelekben már a XIII. század végén előfordul. A *Szakáli* esa-

lád ősi birtoka, a hol a XV. században a gyaráni *Partasi*, a *Szentmártoni* és a *Tolty* családokkal is találkozunk. A XVIII. században a *Nadányi* és a *Stachó* családok a község urai, később azután a *Szarka*, *Dobozy*, *Kölcsey*, *Csapó*, *Eressey* és a *Sebess* családok is. Most *Mártonffy* Gyulának van itt nagyobb birtoka és esinos úrilaka, melyet a múlt század első felében *Stachó* bihari alispán építtetett. A mostani ev. ref. templom 1892-ben, a gör. keleti 1788-ban épült. A község határán vonul át az Ördögárok. Határában állott hajdan *Csehi* község, a mely azonban már a XV. században nem szerepel.

Szalaacs, az érmelléki hegyek alatt, Szilágy vármegye határán fekvő nagyközség, róm. kath. és ev. ref. vallásu magyar lakosokkal. Házainak

Szalaacs.

SZÉKELYHÍD.

száma 646, lakosaié pedig 3536. Postája van, távirója és vasúti állomása Margitta. XII. századbéli német telepítvényes község és már a tatárjárás előtt kiváltságos város. Az aranybulla — 1222-ben — a Tiszántúlra nézve sólerakodó helyül jelöli ki. Egyik utcáját, a hol hajdan a német telepítvényesek laktak, még maig is Bécsnek nevezik. 1374-ben még mindig királyi község, 1397-ben is fennáll itt a királyi sókamara, de ekkor már nemesi családok kezén is vannak egyes birtokrészek. *Mária királyné* más birtokért elcseréli *Gerebenchi Zemere bán* özvegyével és fiaival, de 1407-ben *Zsigmond király* már a váradi székeskáptalannak adományozza, melynek birtokában marad 1557-ig. 1520-ban a vámszedő helyek között találjuk felsorolva. Hajdan a község két részből, illetőleg két községből állott és mindegyik községnek külön temploma volt. Az egyiknek a helyén épült a mai református templom 1798-ban. A másik templom, mely Szent-György tiszteletére volt szentelve, a mai Szent-György-utcán, a hajdani várhegy oldalán állott. Helyét, mely egy magánház udvarán látható, ma is templomnak nevezik. Az 1721-ben, a vármegye részéről megtartott helyszíni vizsgálat Szalaacson

még kéttornynyi, monostorszerű egyházzal értesít. E község több uralkodót látott falai között. Megfordult itt V. *István*, IV. *László* és I. *Károly* király. Ide temették el *Varkocs* Miklóst, a kinek az özvegye: *Hagymási* Katalin, *Boes-kay* neje lett. A XVIII. század elején tótokat telepítettek Szalacsra. Letelepülésük helyét az u. n. Szállásdomb örökítette meg. Hajdani várának sánczai még most is meglátszanak és az alatta elterülő utca „Burga” néven ismeretes. Római katolikus temploma 1792-ben épült. A lakosok hitelszövetkezetet, kaszinót, önk. tűzoltó-egyesületet és temetkezési egyesületet tartanak fenn. Hozzá tartozik *Kupóc* pusztja.

Szalárd.

Szalárd, az érmelléki hegyek alatt, a Berettyó mellett fekvő nagyközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 358, lakosaié pedig 2099. Van saját postája és távirója, vasúti állomása pedig Bihar. Már a XIII. században város volt és vásártartási joggal bírt. Akkori kiterjedése is nagyobb volt a mainál. Első, okiratilag igazolható birtokosa *Miklós*, *Pál országbíró* fia, utána királyi adományképen a *Borsa nembeli Tamás fia* kapják. 1317-ben pedig ismét visszaszáll a koronára. 1387-ben „Civitas Zalaradiensis” néven említik, 1401-ben pedig *Zsigmond* király a *Csáky*knak adományozza, kik itt a Ferecz-rendiek számára klastromot alapítanak. A XV. században királyi sóhivatali és vámszedő hely. Mostani református temploma hajdan a Szent Ferencz-rendiek egyháza volt, melynek sekrestyéjét 1468 előtt *Csáky* Ferencz építtette, kit ide temettek. A templom egyes részei még a csúcsíves építészet első korából valók. E templom közelében állott a klastrom, a hol 1451-ben *Vitéz* János püspök hosszabb időt töltött. A klastromot a törökök 1660-ban pusztították el. Azonban a mai, u. n. Madarászkert helyén is hajdan templom állott, melynek még látszanak a nyomai. A múlt század első felében *Komáromy* György és gr. *Csáky* Eulália volt a birtokos, most pedig *Tóth* László, a kinek itt csinos úrilaka is van. A községben savanyú vízforrás van; 1870 körül megszűnt fürdőjét régen nagyon látogatták. E községben született *Szalárdi* János, a XVII. századi híres krónikaíró. A lakosok takarékpénztárt, vadásztársulatot és társalkodó egyesületet tartanak fenn. Ide tartoznak *Bodolyó*, *Hátrét*, *Csillagos*, *Adorján*, *Savanyukút* és *Szilvölgy* puszták. Itt vannak a hajdan híres Adorjánvár romjai is, melynek történetéről más helyen van szó. Birtokosai ugyanazok voltak, a kiket a község lakosai uraltak. A vár körül terült el hajdan Adorján község is, mely teljesen elpusztult.

Szaránd.

Szaránd, a Király-erdő nyúlványai alatt fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 97, lakosaié 585. Postája, távirója és vasúti állomása Mező-Telegd. Már a XIV. századi pápai tizedlajstromba is be van írva s a kalotai főesperességhez tartozott. Az 1482-iki összeírásokban Zarand néven van említve, mint a *Macskásyak* birtoka. 1591-ben helmecezi *Bábonyi* Márton gyakorolta e faluban a földesuri jogokat, az erdélyi fejedelem jogainak sérelmével. A múlt század első felében báró *Radivojevič* István tábornok és *Thuolt* József volt a birtokosa, most pedig *Telegdi* József. Gör. keleti temploma a XVIII. század közepén épült.

Szarkó.

Szarkó, a Rézhegység nyúlványai alatt fekvő kisközség, gör. katolikus vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 34, lakosaié 193. Postája Szalárd, távirója és vasúti állomása Bihar-Diószeg. A múlt század első felében gr. *Csáky* József volt a földesura. Gör. katolikus temploma nagyon régi, de építésének ideje meg nem állapítható.

Szászfalva.

Szászfalva, a Király-erdő alatt, a Sebes-Körös és a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, az élesdi járás egyik körjegyzősége, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 41, lakosaié 239. Postája, távirója és vasúti állomása Rév. A XVI. században *Százház* neve is volt s a *Telegdyek* uradalmához tartozott. Földesura a nagyváradi I. sz. káptalan volt. Templom nincs a községben.

Székelyhíd, az érmelléki hegyek nyugati szélén, az Ér-patak mellett, a nagyváradi—székelyhídi vasútvonal mentén fekvő nagyközség, a hasonló névű járás székhelye, ev. ref. és róm. kath. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 759, lakosaié pedig 5003. Van postája, távírója és vasúti állomása. Első ismert lakosai székelyek voltak, a kiket egy 1217-iki oklevél a bihari vár fegyvereseinek mond és Lukács nevű hadnagyukat is említi. Első birtokosa, még a tatárjárás előtt, a *Gutkeled nembeli Dorog fia Péter*, kinek ivadékaival a XIV. század végéig bírják. 1325-ben Zekulhyda néven és 1459-ben már mint város szerepel. Majd 1402-ben pedig albisi *Zólyomy* Márton fiaival a birtokosai. A Zólyomyakkal való össze- a csanád vármegyei *Makó* családra szállott tely és részbirtok, melyet a család utolsó 1563-ban kelt végrendeletében, nővére fiá-

SZÉKELYHÍD. — A RÓM. KATH. TEMPLOM ÉS GRÓF STUBENBERG JÓZSEF KASTÉLYA.

nak, *Szokoly* Györgynek hagyományozott, de a melyet még ugyanaz évben János Zsigmond donatiójából *Varkocs* Tamás bihari főispán és váradi főkapitány szerzett meg. Az új birtokos itt tartotta lakodalmát *Telegdy* Katalinnal. Míg a község a XIII. század végén még igénytelen falu volt, addig az albisi Zólyomyak alatt már várossá emelkedett és nagy lendületet vett. A *Dorogiak* alatt vámja volt, de 1417-ben *Zsigmond* királytól vásárjogot is nyert, a XVI. században pedig már két országos vásárja van. 1460-ban a Zólyomyak várat is építtettek ide, mely azonban 1665-ben elpusztult. A XVIII. században gr. *Dietrichstein* volt a földesura, most pedig gr. *Stubenberg* Józsefnek van itt nagyobb birtoka és szép kastélya, mely egyes részeiben még Zólyomy-építmény. 1604-től 1661-ig a község az erdélyi fejedelmek alá tartozott. Ősi, Mátyás-korabeli egyháza, a mai ev. ref. templom, csúcsíves építmény, melyet a gyakori átalakítások eredetiségéből kivetkőztettek ugyan, de azért egyes részletei még ma is nagyon érdekesek. Az újabb torony alatti bejárata gotikus mű. Belől a templom ma már famenyezetes ugyan, de egyes csúcsíves kőgerincei még láthatók. Az egyik sarokban egy tiszta csúcsíves phialatörödék van befalazva. A szentély északi oldalán és déli homlokzatán a Zólyomyak címere látható. A templom falában van elhelyezve *Zólyomy*

Tamás sírköve 1588-ból. A toronyban levő harang szintén középkori. A róm. katolikus templomot 1764-ben gr. *Dietrichstein* János építtette. Azonkívül az izraelitáknak és baptistáknak is van itt imaházuk. A község temetőjében nyugszik dr. *Gombos* Dániel megyei főorvos, a ki 30 éven át dolgozott a „Polgári élethez való lexikon” című munkán, melynek azonban csak az első kötete került sajtó alá. A lakosok kaszinót, polgári olvasó egyesületet, takarékpénztárt, korcsolyázó és csolnakázó egyesületet, vadásztársulatot és temetkezési egyesületet tartanak fenn. Van itten téglagyár is. A községhez tartozik *Schweitzer* puszta.

Szekelytelek. *Szekelytelek*, a Király-erdő nyúlványai alatt, az alföldi síkság közelében fekvő kisközség, gör. keleti és gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 177, lakosaié 1023. Postája Less, távirója és vasúti állomása Tenke. A püspöki tizedlajstromokban már a XIII. század végén szerepel. A nagyváradi I. sz. káptalan ősi birtoka. 1415-ben *Széktelek* néven találjuk feljegyezve. A községben két templom van. A gör. kath. templom 1816-ban, a gör. keleti pedig a XVIII. század közepe táján épült.

Szelistye-Száldobágy. *Szelistye-Száldobágy*, a Király-erdő alatt, a Fekete-Körös közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 199, lakosaié pedig 915. Postája Venter, távirója és vasúti állomása Hollód. Azelőtt Szelistye és Száldobágy néven két külön községet alkotott. Földesura a nagyváradi I. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti temploma a múlt század elején épült.

Szélihalló. *Szélihalló*, a Berettyó-völgyben, a margitta—szilágysomlyói vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, magyar és oláh lakosokkal. Házainak száma 85, lakosaié 618. Postája Margitta, távirója Felső-Abrány. Saját vasúti állomása van. Egy 1465-iki kolozsmonostori oklevélben Szélihalló néven mint a *Bályokyak* birtoka szerepel. 1520-ban a vámszedő helyek között van felsorolva. A múlt század első felében a gr. *Bethlen*, a gr. *Teleki* és a gr. *Degenfeld* család volt itt a birtokos, most pedig *Ernst* Péter. Gör. keleti temploma 1700-ban épült.

Szent-András. *Szent-András*, az alföldi síkságon, Nagyvárad közelében fekvő kisközség, a központi járás egyik körjegyzősége, gör. kath. vallásu, leginkább oláh lakosokkal. Házainak száma 180, lakosaié 614. Postája Körös-Tarján, távirója és vasúti állomása Óssi. E község 1311-ben „Villa S. Andreae” néven *Borsi* Endre comes birtoka. 1329-ben *Sexe comes* özvegye bírja. Később a váradi I. sz. káptalannak is van itt részirtoka és a XV. században az *Izsákay* és a *Bessenyei* család is birtokosa. *Izabella* királyné 1557-ben *Simay* Péternek adományozza, de a birtoknak egy részét néhány évvel később *Békés* Gáspár, *János Zsigmond* fejedelem kamarása szerzi meg. A múlt század elején a *Tokody*, *Lányi*, gr. *Frimont* és a váradi kisprépost volt itt birtokos, most pedig a káptalan. A község Szent András tiszteletére szentelt egyházától vette a nevét, melynek a nyomai egy malommá átalakított épületben még láthatók. Gör. kath. templomának építési ideje ismeretlen. Az ide tartozó *Óssi* puszta hajdan egyházas község volt, mely már a pápai tizedjegyzékben, a XIV. század elején szerepel. *Iklód* puszta szintén község volt. Szt.-András határában állottak még hajdan *Szent-Mihály*, *Szent-Miklós*, *Megyes* és *Kakucs* rég elpusztult községek.

Szent-Elek. *Szent-Elek*, a Király-erdő alatt, a tasádfői patak mellett fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 83, lakosaié 667. Postája, távirója és vasúti állomása Drág-Cséke. Földesura a nagyváradi I. sz. káptalan volt, mely itt most is birtokos. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Szent-János. *Szent-János*, a Sebes-Körös közelében, a püspökladány—nagyváradi vasútvonal mentén fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 285, lakosaié pedig 1399. Postája és vasúti állomása Bors, távirója Bihar-Püspöki. Határában, a Sebes-Körös mellett, állott hajdan Keresztelő Szent János vitézeinek monostora, mely már 1190-ben szerepel. A XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek is említik ez apátságot, a mely-

nek 1403-ban Tanos nevű apátja volt. Ebben az időben az apátság birtokai közé tartozott a már rég elpusztult *Nemti* község is, mely Szent-János és Bors között feküdt. Később a község birtokosai között találjuk a XV. században a *Czibak*, a *Sztáry* (Esztáry), a *Batthyány* és a panaszi *Pázmán* családot. A község ebben az időben *Szent-Ivános* név alatt szerepel. 1549-ben, az apátság megszűnése után, a hazátlanul bujdosó nyúlszigeti (margitszigeti) apácák költöznek ide, 1557-ben pedig a község iktári *Bethlen* Gergely és haraklányi *Massay* László birtokába kerül. 1566-ban az apácákat száműzték innen, kik erre Nagyszombatban találnak menedéket és hajlékot. 1485 körül és 1520-ban megyegyűlések is tartatnak Szent Jánoson. 1827-ben *Frimont* gróf lesz a község földesura, ez idő szerint pedig *Lukács* Antal főrendiházi tagnak van itt nagyobb birtoka és esinos kastélya, melyet *Lónyay* Tivadar építtett. E község határában állott hajszázad elején a leleszi monostor birtoka, 1387 körül pedig, a mikor már egyháza is említettik, a váradi püspöké. E község Várad

RÉSZLET SZÉKELYHÍDRÓL.

ostroma alkalmával pusztult

el. A községben levő ev. ref. templom régi építmény, tornya azonban 1820-ban épült.

Szent-Jobb, az érmelléki hegyek alatt, a Berettyó mentén fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 243, lakosaié pedig 1487. Postája van, távírója és vasúti állomása Bihar-Diószeg. Hajdan országos hírü, jelentékeny község volt s már *Szent László* idejében város és vásáros hely. Jelentőségét az itteni Szent Benedek-rendi apátságnak köszönhetette, a hol *Szent István* király jobbját őrizték. Az eleinte csak fából épült monostor alapjait Szent László király tette le, míglén a későbbi megerősített monostort, Szent László rendelkezése következtében, tulajdonképen *Álmos herceg* építtette, a bazilikával együtt, melyben a Szent Jobbot őrizték. *Kálmán király* a szent-jobbi apátságot eltörölte, ellenben *II. Gejza* ismét visszaállította és összes javait visszaadta a monostornak, mely már 1239-ben hiteles helyi joggal bírt. A tatárjárás alatt a monostor is osztozott Várad sorsában, de a Szent Jobbot megmentették és minden jel arra mutat, hogy a vész elmulta után ismét itt őrizték. Egy 1475-iki oklevél az apátság szent-jobbi várkastélyáról is megemlékezik; ez valószínűleg azonos lesz azzal, melynek építését a XVI. században élt *Nyakazó* Antalnak tulajdonítják. 1501 után a monostor a Pálosok birtokába került. Békés uradalmában is maradtak a jámbor remeték egészen 1560-ig, a mikor a protestáns *Telegdy*

Szent-Jobb.

Miklós rájuk tört s közülök hét szerzetest kegyetlenül legyilkolt. Így került az apátság világiak kezébe. Várát a XVI. században *Boeskey* bírta, utána *Rákóczy* Zsigmond, a ki *Rhédey* Ferencznek ajándékozta. 1654-ben *Rhédey* László bihari főispán itt tartotta esküvőjét „*Szunyogh* kisasszonynyal”, — mint Szalárdi krónikája mondja. 1660-ban a törökök a várat elfoglalják, 1686-ban *Caraffa* ismét visszahódítja, 1711-ben azután várat lerombolják. Itt tartotta gyűléseit Bihar vármegye 1688-ban. Később a szatmári püspökség lett a földesura. A községben két róm. kath., egy ev. ref. templom van és azonkívül az izraelitáknak és a baptistáknak is van imaházuk. Az egyik róm. kath. templom 1745-ben épült, a régi vár egyik kőfalának felhasználásával, a másikat az apátság 1769-ben építtette; ez 1773 óta búcsujáró hely. Az ev. ref. templom 1557-ben csak sövényből és sárból volt építve. Ezt lebontották és 1801-ben újra építették. A katolikus egyház tulajdonában számos érdekes ereklye van; így állítólag az a selyemkendő, melyben a Szent Jobb Raguzából visszahozatott, továbbá a Mandits Antal szent-jobbi apáttól 1797-ben ajándékozott ezüst ereklye-tartó, egy régi szent kép 1780-ból, *Richter* Márton, akkoriban híres sziléziai festőtől és egy Mátyás-korabeli gót műiskulás feliratú harang. A református egyház tulajdonában egy nagy, aranyozott ezüst-fedeles serleg van, melyet 1667-ben *Füstös* Máté zászlótartó ajándékozott az egyháznak. A községhez tartozó, u. n. „Török kút” látta el hajdan a monostort és annak halas-tavát vízzel. A lakosok hitelszövetkezetet, olvasókört és önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. A község határában állott hajdan *Mária Magdolna* egyházas község is. A XIV. század első felében *Olaszi* Péter fia Marót szerepel mint birtokosa. E községnek a XVI. században már nem találjuk nyomát. Ugyanesak Szent-Jobb község határában állott hajdan *Mindszent* egyházas község is, mely a püspöki tizedjegyzékben, a XIII. század végén szerepel. Az 1552-iki összeírásokban *Literáti* Mihályt találjuk itt mint birtokost.

Szent-Lázár.

Szent-Lázár, a Berettyó-völgyben, az érmelléki hegyek alatt fekvő község, gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 91, lakosaié pedig 473. Postája Micske, távirója és vasúti állomása Vedres-Ábrány. Hajdan Solyomkővár tartozéka volt és 1332—35 között a pápai tizedjegyzékben is szerepel „Villa S. Lazari” néven. 1465-ben a *Bályoki* család a földesura és ekkor vámszedő hely volt. A XVI. században *Koprovich* Péter a birtokosa, a múlt század elején pedig a *Baranyi* család. Gör. kath. temploma 1750-ben épült.

Szent-Péterszeg.

Szent-Péterszeg, az alföldi síkságon, a Berettyó mellett, a nagyváradi—püspök-ladányi vasútvonal mentén fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 329, lakosaié 1792. Postája, távirója és vasúti állomása Berettyó-Ujfalu. Eredetileg Gáborján tartozéka. 1245-ben *Raffain* bán, 1311-ben *Debreczeni Dósa* nádor, 1450-ben *Hunyady* János adományára révén *Odwardi* Mamny olasznak, valamint *Papa* és *Bardy* Angelo nevű rokonainak a birtokába jut, a kik azután a *Szentpéterszegi* nevet veszik fel. A korábban *Szilágyi* Mihály által bírt részt *Mátyás király* a *Rozgonyiaknak* adományozza; végre a nagyváradi I. sz. káptalan birtokába jut. Már egy 1285-iki oklevélben találjuk megemlítve. Az 1450-iki adóösszeírások „Zenthpeterzege iuxta fluv. Berekyo” körülírással említik. 1460-ban Szabolcs vármegyéhez tartozik. Ősi egyháza Szent Péter tiszteletére volt szentelve. Mostani temploma 1709-ben épült, de harangját, a rajta lévő felirat szerint, a szalontai ekklézsiá 1699-ben öntette. A lakosok polgári olvasó-egyletet tartanak fenn.

Széplak.

Széplak (margittai járás), a Berettyó mellett, a margitta-szilágyssomlyói vasútvonal mentén fekvő nagyközség, melynek lakosai között sok a gör.

kath. és a róm. kath. vallásu, de túlnyomó számban vannak a református magyarok. Házainak száma 286, lakosaié pedig 1913. Van saját postája, távirója és vasúti állomása. E község a XIII. század végén a *Turul* nemzetség birtoka. Hajdan város, 1228 előtt *Simon bán* volt a földesura, később *Széplaki Lőrincz*, azután *Héderváry Dénes*. 1503-ban a defecziált *Erdőhegyi László* itteni részét a király *Telegdy István* kir. kincstárnoknak adományozta. A XVI. század közepén már nyolcz birtokosa van felsorolva, a mult század elején pedig a *Kabos* és a gróf *Dégenfeld* család volt a földesura, most pedig gróf *Károlyi* Tibornénak van itt nagyobb birtoka. A község ősi temploma, a mai református templom, románkori építmény, melynek hatalmas, hengeralakú tornyát és szentélyét 1869-ben lebontották. A hagyomány szerint itt

A LÓNYAY-FÉLE ÚRILAK Ó-PALOTÁN. (LUKÁCS ANTAL TULAJDONA.)

lettek volna hajdan a királyi vadászterületek, a hol bölényekre is vadásztak még és a most már átalakított torony lett volna a bölényvadászok kastélyának őrtornya. Az egyház birtokában három, 1770-ből való, ezüstpohár van, melyeket *Szénás Józsefné Terjéni* Rebeka és leánya *Szénás Ilona* adományoztak az egyháznak. Van itt ezenkívül még két templom. A gör. katolikus 1805-ben épült, a róm. kath. pedig 1778-ban csak fatemplom volt és 1837-ben épült fel kőből. A községet 1858-ban majdnem végkép tűzvész hamvasztotta el. A lakosok takarékpénztárt, kaszinót, olvasó-egyesületet és temetkezési egyesületet tartanak fenn.

Széplak (tenkei járás), a Fekete-Körös és a nagyváradi—belényesi vasútvonal mentén, a béli hegyek alatt fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 216, lakosaié pedig 1003. Postája Gyanta, távirója és vasúti állomása Solyom. Hajdan város, a széplaki uradalom központja, vásártartási és vámszedési joggal. Földesura 1333-ig *Tamás fia István* volt, a ki a birtokot a nagyváradi I. sz. püspökségnek adományozta; 1373-ban azonban a *Zólyomy* családot is itt találjuk, a XV. században pedig a *Borsyákat*, *Bályokyakat*, a *Bozzásyákat* és a kusalyi *Jakes* családot. A mult század elején a káptalan a birtokosa. Ősi egyházának rommaradványai a

Széplak.

Fekete-Körös mellett még láthatók. A XVI. században a község annyira elpusztult, hogy csak 9 lakosa maradt. A gör. keleti templom 1850-ben épült.

Szerbest.

Szerbest, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös és a belényes—vaskohi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 63, lakosaié 429. Postája, távirója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyváradi I. sz. püspökség volt, melynek itt most is van birtoka. Gör. kel. templomának építési ideje ismeretlen. Lakosainak nagy része szüirszabó és az u. u. „szumány” ruhakészítéssel foglalkozik.

Szerep.

Szerep, a Nagy-Sárréten, Hajdu vármegye határán fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 266, lakosaié pedig 2026. Van saját postája, távirója és vasúti állomása. E község a XVI. század második feléig Békés vármegyéhez tartozott. Mellette monostor emelkedett, melynek a *Zoárd* nemzetség tagjai voltak az első kegyurai. A XV. század elején az *Izsákai* család volt a földesura, 1472-ben pedig a *Bajoni* család. 1433-ban a *Bersenyi* család is részbirtokos az ide tartozó pusztákon, úgyszintén a *Nadányi* család is. Az erdélyi fejedelmek korában már a nagybajomi várhoz tartozik, később pedig a losonczy *Bánffy*, a *Mile* és a *Kelemen* családokat uralja. 1848 után gróf *Korniss* Károly, s báró *Döry* József a birtokosok, most pedig a m. kir. vallásalap, báró *Gudénus* Gézáné, *Korniss* Jozefa grófnő, báró *Luzsénszky* Lenke s Etelka és *Grósz* Zsigmond. A községben két kastély van. Az egyiket *Kelemen* János a múlt század első felében építtette, azután gróf *Korniss* Károly tulajdonába került, most pedig a vallásalapé. A másikat *Grósz* Zsigmond építtette és ez a községhez tartozó gatályi pusztán van. A református templom 1826—32 között épült. Az egyház birtokában egy 1735-ből származó aranyozott ezüst-pohár van, melyet báró *Bánffy* Farkas és *Bagosy* Erzsébet adtak az egyháznak. A lakosok olvasókört, temetkezési és önk. tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. A községhez tartoznak *Hamvas*, *Hosszúhát*, *Kistanya*, *Cserepes-Zódony*, *Kis-Zódony*, *Középér*, *Kemény*, *Ösvénytő*, *Mátézug*, *Kis-Bucsa*, *Gatály* és *Nagy-Kaszáló* puszták, melyeknek némelyike hajdan község volt, így *Kis-Bucsa*, mely 1458-ban mint a *Nadányiak* birtoka szerepel, továbbá *Gatály-* és *Kemény-puszták*, melyekről már *Miksa király* idejében van szó.

Szitány.

Szitány, a Király-erdő alatt, a Vida-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 117, lakosaié pedig 628. Postája Robogány, távirója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. A XVIII. században kinestári birtok, a múlt század elején a *Szitányi* családé, mely itt most is birtokos. Azelőtt *Szitány-Turburest* volt a község neve. Gör. kel. temploma 1750-ben épült.

Szocset.

Szocset, a Rézhegység alatt, Szilágy vármegye határán fekvő kisközség, róm. kath. vallásu, tót lakosokkal. Házainak száma 35, lakosaié pedig 271. Postája Papfalva, távirója és vasúti állomása Széplak. A múlt század első felében a *Baranyiak* voltak a földesurai, most pedig gróf *Zichy* Jenőnek van itt nagyobb birtoka. Templom a községben nincs.

Szód.

Szód, a Bihar-hegység alatt, a petrósi patak mellett fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal; házainak száma 80, lakosaié 433. Postája Riény, távirója és vasúti állomása Belényes. E község azonosnak látszik azzal a *Szodos* nevű faluval, mely a XIII. század végén szerepel. Szódnak a múlt század végén a nagyváradi gör. kath. püspökség volt a földesura. Gör. kel. temploma 1700 körül épült.

Szohodol-Lázur.

Szohodol-Lázur, a Király-erdő alatt, a Rossia-patak mellett fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 230, lakosaié 1160. Postája Remete, távirója és vasúti állomása Belényes. Azelőtt csak Szohodol volt a község neve. Földesura előbb a nagyváradi I. sz. püspökség, később a gör. kath. püspökség volt. Két gör. kel. temploma közül az egyik a múlt század elején, a másik 1900-ban épült.

Szokány.

Szokány, a Király-erdő alatt fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh

lakosokkal. Házainak száma 125, lakosaié 763. Postája Robogány, távirója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. A múlt század elején a gör. kath. püspök volt a földesura, de a *Beöthy* családnak is volt itt birtoka. Gör. kel. temploma 1830-ban épült.

Szoldobágy, a Berettyó-völgyben, a margitta—szilágysomlyói vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 83, lakosaié 475. Postája, távirója és vasúti állomása Bályok. A XIV. század második felében készült Chartulárium már mint püspöki birtokot említi. A múlt század első felében gróf *Kaum* Gergelyné szül. *Beck* Amália volt a birtokosa. Gör. kel. templomának építési ideje ismeretlen.

Szombatság, a Király-erdő alatt, a Topa-patak és a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, túlnyomóan gör. kel. vallásu, oláh lako-

Szoldobágy.

Szombatság.

SZEREP. — A GRÓF KORNISS-FÉLE KASTÉLY. (A KÖZALAPÍTVÁNYI URADALOM TULAJDONA.)

sokkal. Házainak száma 149, lakosaié 819. Van saját postája, távirója és vasúti állomása. A magyar-esékei járás egyik körjegyzősége. A török világot megelőzőleg a *Telegdyek* uradalmához tartozó falu volt s István kincstartó 1503-ban új adománylevelet eszközölt ki reá. A török kiűzetése után 1832-ig kincstári birtok volt, azután pedig *Vertán* János és József birtokába került. A községben két templom van, melyek közül a gör. kath. 1777-ben, a gör. keleti 1884-ben épült. Van cserépgyára. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Spinus, a Király-erdő alatt, a Vida-patak mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 81, lakosaié pedig 413. Postája Robogány, távirója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. Korábban kincstári birtok, mely a múlt század első felében *Kovács* György, László és Frigyes tulajdonába került. Gör. kel. temploma 1746-ban épült.

Sztrákos, a Király-erdő alatt, a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 80, lakosaié 332. Postája, távirója és vasúti állomása Drág-Cséke. A múlt század elején kamarai birtok, s akkor Sztráhos volt a neve. Gör. keleti temploma 1790-ben épült.

Szudrics, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös és a belényes—vaskohi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 61, lakosaié 309. Postája, távirója és vasúti állomása Belé-

Spinus.

Sztrákos.

Szudrics.

nyes. A mult század elején a gör. kath. püspök volt a földesura. Gör. kel. temploma a török hódoltság idejében állítólag török meceset volt, melyet csak később alakítottak át.

Szunyogd.

Szunyogd, a Berettyó-völgyben, a margitta—szilágysomlyói vasútvonal mentén fekvő kisközség, a margittai járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan gör. kel. vallásu, oláh és kevés magyar lakossal. Házainak száma 87, lakosaié 512. Postája és távírója Margitta, vasúti állomása pedig Felső-Ábrány. A *Csáky* család egyik 1421-iki oklevele szerint, mint e család oláh faluja „Zunyogd poss. volahalis” melléknévvel van említve. A mult század első felében a *Péchyek* és *Kazinczyak* voltak a földesurai. Gör. kel. temploma 1888-ban épült.

Szurduk.

Szurduk, a Király-erdőben, a sergesi patak mellett fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 112, lakosaié 589. Postája, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. A XVI. században a *Telegdy*-uradalomhoz tartozott s 1570-ben Mihály és Miklós perlekedtek birtokáért. A mult század első felében gróf *Frimontné* volt a község földesura. Gör. kel. fatemploma 1868-ban épült.

Talp.

Talp, a Bihar-hegység alatt, a belényes—vaskohi vasútvonal közelében fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 50, lakosaié 303. Postája Budurásza, távírója és vasúti állomása Belényes. A mult század első felében a gör. kath. püspökség volt a földesura, melynek itt most is birtoka van. Gör. kel. temploma 1824-ben épült.

Tamásda.

Tamásda, az alföldi síkságon, a Fekete-Körös mellett, Arad vármegye határán fekvő nagyközség, ev. ref. és gör. kel. vallásu, túlnyomóan magyar lakosokkal. Házainak száma 275, lakosaié pedig 1681. Postája és távírója Nagy-Zerind, vasúti állomása Illye. E községet már Rogerius, mint megerősített német várost említi; a tatárok 1241-ben megostromolták és lakosait felkoncizolták. Erre a korra utal különben hajdani románkori egyházának még fennálló hatalmas tornya és apsisa is. Az első birtokosairól szóló írott nyomok 1341-re vezetnek vissza, a mikor a *Rathold nembeli* János és László igazolják, hogy *Tamáshida* már régóta az ő nemzetségük birtoka. A XIV. század végén még mindig e család bírja a községet. 1550 január havában az erdélyi rendek itt tartották országgyűlésüket. Úgy ez a körülmény, mint az, hogy a már említett egyház romjai körül a földben nagy épületek alapfalai, sőt pincézék üregei is látszanak, bizonyossá teszi, hogy itt hajdan valamely nagyobb várkastély állott, melynek, úgy látszik, 1552-ben *Báthori* Endre volt az ura, a mikor a község mindössze 17 portából állott. E század folyamán különben *Perényi* Gábor is bírta e kastélyt. 1512-ben *Kubinyi* Lászlót, *Gyulaffy* Istvánt és *Telegdy* Istvánt, 1552-ben *Buda* Miklóst, *Szokoly* Györgyöt, *Vas* Lászlót és *Gácsfy* Györgyöt, 1590-ben az *Ábrahámfy* családot találjuk itt birtokosokul. 1729-ben *III. Károly Baranyai* Miklósnak adományozza, a mult század elején pedig *Névery* Elek a földesura, kitől báró *Bors* Frigyes birtokába kerül és most báró *Lipthay* Frigyesnek és neje gróf *Lázár Bors* Margitnak van itt nagyobb birtoka és szép kastélya, melyet még a Baranyiak építtettek és báró *Bors* Frigyes átalakíttatott. Az e kastélyhoz tartozó szép kertben áll a már említett románkori hatalmas torony is. A községben levő református templom 1854-ben, a gör. keleti pedig 1866-ban épült. A lakosok olvasó-egyesületet és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község határában állott hajdan *Bökény* egyházas község is, mely a pápai tizedjegyzékben 1333—35 között szerepel, és melyet a báró *Révay* család egyik régi oklevele nemesi birtoknak mond. Ugyanesak Tamásda közelében állott *Tamász* község is, mely 1332-ben Tamásda tartozéka volt. Ide tartoznak *Keményfok* és *Nagy-major* puszták is.

Tarkaieza.

Tarkaieza, a béli hegyek alatt fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 102, lakosaié 541. Postája, távírója és vasúti

állomása Belényes. Földesura a gör. kath. püspök volt, a kinek itt most is van birtoka. Gör. kel. temploma 1720-ban épült.

Tárkány, a béli hegyek alatt, a Fekete-Körös és a belényes—vaskóhi vasútvonal mellett fekvő kisközség, a belényesi járás egyik körjegyzősége, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 250, lakosaié 1200. Postája, távirója és vasúti állomása Belényes. E község már a XIII. században, Tarkand néven, mint a várad-i püspök birtoka szerepel. Egy 1478-iki oklevél szőlőművelését is említi. Lakosai székely eredetűek. A mostani református templom helyén állott hajdan ősi egyháza is, mely 1826-ban, az akkor

Tárkány.

TAMÁSDA. — BÁRÓ LIPTHAY FRIGYES
ÉS NEJE SZÜL. GRÓF LÁZÁR BORS MARGIT
KASTÉLYA.

megejtett vizsgálat szerint, még fennállott és falfestményekkel bírt. E templom, úgy látszik, az 1843-iki tűzvész alkalmával pusztult el. Földesura a mult század elején a gör. kath. püspök volt, a ki itt most is birtokos. Határában malomköveket fejtenek, és egyszersemind innen szállítják a fazekasok által használt mázolóköveket.

Tasádfő, a Király-erdő alatt, a nagyváradi—belényesi vasútvonal közelében fekvő kisközség, a magyar-csékei járás egyik körjegyzősége, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 226, lakosaié pedig 1237. Postája, távirója és vasúti állomása Drág-Cséke. Hajdan a *Telegdy* család faluja; 1503-ban István új adománylevelét kapott rá. A mult század elején báró *Vay* Imre és *Tokody* József és Imre voltak a földesurai, most pedig dr. *Vári Szabó* Bélának és *Bige* Gyulának van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma 1780-ban épült. A község határában két rommaradvány látható. Az egyikről azt tartják, hogy a törökök idejében várszerű erőd volt, a másik templomromnak látszik. Határában szép cseppkő-barlang és tó van.

Tasádfő.

Tatárfalva, a béli hegyek alatt, a Fekete-Körös és a belényes—vaskóhi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 59, lakosaié 292. Postája, távirója és vasúti állomása Belényes. Földesura a gör. kath. püspök volt, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1697-ben épült.

Tatárfalva.

Tataros.

Tataros, a Rézhegységhez tartozó aszfalt-hegyek alatt, a Gyepes-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. kel. vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 205, lakosaié pedig 1676. Postája Hagymádfalva, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. A mult század elején a báró *Huszár* család volt a földesura, most pedig gróf *Szilern* Ferencznek van itt nagyobb birtoka. A gör. keleti templom 1800 körül épült. Az itteni uradalmi erdőben kézzel hányt sánczok nyomai láthatók. Ezt a helyet „Csetátye máre”-nak (nagy vár) nevezi a nép és azt tartja róla, hogy ott hajdan erősség volt, mely a tatárjárás alatt pusztult el. Ugyancsak az uradalmi területen, a Szklatyina-dűlőn, sósvízű forrás van. Itt van a Hazai Aszfalt-ipar r.-társ. nagyszabású gyára és bányatelepe, melyről más helyen bővebben van szó. Ide tartoznak *Varaszó*, *Orvisel* és *Czigányvölgy* puszták is.

Telek.

Telek, a Bihar-hegység alatt fekvő kisközség, gör. kel. vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 40, lakosaié pedig 238. Postája Budurásza, távírója és vasúti állomása Belényes. E község már 1257-ben a *Csanád nemzetiség* birtoka s mint ilyen a Telegdyekre száll. *Telegdy* Miklós itt 1561-ben 20 jobbágy-telket bírt. A mult század elején a gör. kath. püspök volt a földesura, a ki itt ma is birtokos. Templom a községben nincs.

Telkesd.

Telkesd, a Király-erdő nyúlványai alatt, a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal közelében fekvő kisközség, gör. keleti vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 96, lakosaié 663. Postája, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. A XVI. században a *Telegdy* családé volt; de István hűtlenség bűnébe esett s 1561-ben János Zsigmond elvette tőle. Ez évben két más társával *Békes* Gáspár eszközölt ki reá adománylevelet. A mult század elején a gr. *Haller* család volt itt birtokos, most pedig *Telegdy* József. Gör. keleti temploma a XVI. század elején épült.

Tenke.

Tenke, az alföldi síkság szélén, a Fekete-Körös mellett fekvő község, a hasonnevű járás székhelye, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 824, lakosaié pedig 3669. Van saját postája, távírója és vasúti állomása. E községet *Meszési* Demeter váradi püspök egyik 1355-iki levele már említi. Földesura kezdetűl fogva a nagyváradi l. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. A török dúlások alkalmával a törökök Tenkét is elpusztították, úgy hogy 1598-ban a községnek csak 13 lakosa maradt. Ebben az időben már a Körösön kétkövű malma is volt. A községben három templom van s az izraelitáknak és baptistáknak is van imaházuk. A mostani református templom helyén állott hajdan a község ősi temploma; ennek elpusztulta után a lakosok fatemplomot emeltek, melyet 1790-ben kőtemplom váltott fel; ezt 1882-ben lebontották s helyére a mai templomot építették. A róm. kath. templom 1810-ben épült. 1775-ben báró *Patachich* Ádám püspök kápolnát építtetett ide, mely tíz évvel később anyaegyházzá lett. A mostani templomnak *Miklóssy* Ferencz püspök vetette meg az alapját 1810-ben. A gör. kel. templom 1863-ban épült. A község mellett kitünő gyógyító erejű, csinos vasas-fürdő van, mely dr. *Sóos* József tulajdona. Van itt két gőzmalom, két nagyobb vízi malom, két téglagyár, takarékpénztár, iparos takaré- és önszegélyező-egyesület, önk. tűzoltó-egyesület, ipartestület, öt olvasó- és társaskör, dal-egyesület, temetkezési, kiházásítási egyesület.

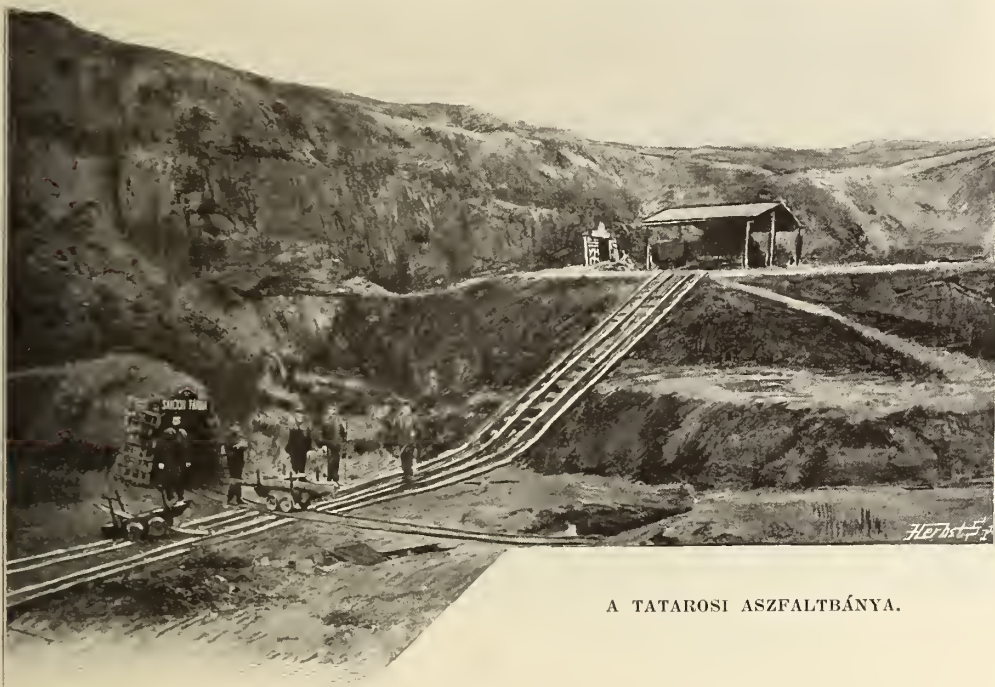
Tépe.

Tépe, az alföldi síkságon, Hajdú vármegye határának közelében, a Kék-Kálló vize mellett fekvő nagyközség, ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 229, lakosaié pedig 1228. Postája, távírója és vasúti állomása Derecske. Ősi nemesi birtok, mely 1311-ben Thepa néven mint *Dósa nádor* birtoka fordul elő. A XIII. század végén *Rafaél bán* bírta, később a váradi székeskáptalani prépost, 1421-ben azonban a *Köváry* családot is itt találjuk. 1552-ben *Szemere* Sebestyén a birtokosa, 1595-ben a *Ravazdyak*. 1647-ben I. Rákóczy György fejedelem egy itteni nemesi kúriát *Kis Márton* nevű vitézének, a körösszegi hajdúk kapitányának adományoz. Református

temploma 1585-ben épült. Van itt azonkívül katolikus kápolna is, mely az itt lévő kastélyal együtt a prépostság tulajdona. A lakosok olvasó- és temetkezési egyesületet tartanak fenn. Ide tartoznak *Major* és *Mérges* puszták is.

Terebes, a Berettyó-völgyben, a székelyhíd—szilágysomlyói vasútvonal közelében, a Bisztra-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. keleti vallású, oláh és kevés magyar lakossal. Házainak száma 65, lakosaié 421. Postája Margitta, távirója és vasúti állomása Felső-Abrány. E falu azonosnak látszik azzal a Terebed nevű községgel, mely 1373-ban mint *Domoszlaj* Miklós lievesi főispán birtoka szerepel. 1416-ban a *Zoárdfiakat*, 1450-ben a *Dengelegieket* és 1488-ban a *Zolyomiakat* uralta; később a *Fráter*

Terebes.

A TATAROSI ASZFALTBÁNYA.

család volt a földesura, mely itt kastélyt is építtetett és ez most *Veres* Dánielé. Gör. kel. temploma 1800 körül épült.

Terje, a Rézhegység nyúlványai alatt, a Berettyó mentén fekvő kisközség, túlnyomóan gör. kath. vallású, oláh és kevés számú magyar lakossal. A margittai járás egyik körjegyzősége. Házainak száma 127, lakosaié 697. Postája Felső-Derna, távirója és vasúti állomása Margitta. E községgel az 1466-iki adóösszeírásokban találkozunk először. A múlt század első felében a *Baranyiak* voltak a földesurai. Gör. kath. temploma 1894-ben épült. A község hegyeiben sok aszfalt és szén van.

Terje.

Tinód, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös és a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 121, lakosaié pedig 566. Postája, távirója és vasúti állomása Eled. E község az 1466-iki adóösszeírásokban Thynold néven fordul elő. A múlt század első felében gróf *Batthyány* József volt a földesura, most pedig gróf *Bethlen* Aladárnak és nejeének szül. Batthyány Vilma grófuőnek van itt nagyobb birtoka. A gör. keleti templom 1565-ben épült.

Tinód

Topest, a Király-erdő alatt, a nagyvárad—belényesi vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallású, oláh lakosokkal. Házainak száma 44, lakosaié pedig 254. Postája, távirója és vasúti állomása Drág-Cséke. A múlt század elején *Buzáth* Márton, Simon és István voltak a birtokosai. Gör. kel. temploma a múlt század elején épült.

Topest.

Toplicza-
Karánd.

Toplicza-Karánd, a béli hegyek alatt, Arad vármegye határán fekvő kisközség, gör. keleti vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 179, lakosaié 863. Postája és távirója Bél, vasúti állomása Bokszeg-Bél. Földesura a váradi I. sz. püspök volt, a ki itt most is birtokos. Gör. keleti temploma 1565-ben épült. Határában ásványvízforrás van.

Tóti.

Tóti, a Bisztra-patak völgyében, a Rézhegység nyúlványai alatt fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 169, lakosaié 1210. Saját postája van, távirója és vasúti állomása Margitta. Hajdan Solyomkő vár tartozéka. 1397-ben a *Csákyak* az urai, 1465-ben pedig a *Bályokyak*. A múlt század első felében a *Reviczky*, *Baranyi*, *Vinceze* és *Gruden* családok

UGRA. — BÖLÖNYI JÓZSEF KURIAJA.

voltak a birtokosai. Dombon álló református temploma részben középkori építmény. Az egyház birtokában egy 1602-ben készült ezüst-pohár és egy 1695-ből származó ezüst-tányér van. A község határában 1898-ban, földforgatás alkalmával, bronzkori csákányokra bukkantak.

Töttelek.

Töttelek, az érmelléki hegyvidéken fekvő kisközség, túlnyomóan róm. kath. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 83, lakosaié 564. Postája, távirója és vasúti állomása Bihar. A XIII. század végén, a püspöki tized nagysága után ítélve, jelentékeny község lehetett. A XIII. század folyamán *Miklós vajda*, *István* és *Geregen* birtoka. 1465-ben a panaszi *Pázmán* családot uralja. Később a nagyváradi I. sz. püspökség a földesura. Róm. kath. temploma, az ősi egyház helyén, 1834-ben épült. A lakosok kath. olvasókört tartanak fenn.

Tötös.

Tötös, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös és a nagyváradi-kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, az élesdi járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 136, lakosaié 659. Postája, távirója és vasúti állomása Élesd. A múlt század elején a gróf *Batthyány* család volt a földesura, most pedig ifj. gróf *Zichy* Ödönnek van itt nagyobb birtoka.

Tulko.

Tulko, az alföldi síkságon, Nagy-Szalonta közelében fekvő nagyközség, túlnyomóan gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 473, lakosaié

pedig 3248. Postája, távírója és vasúti állomása Nagy-Szalonta. A váradi regestrum már a XIII. század elején említi e községet, mint püspöki birtokot, egyik lakosa, bizonyos Szauúszló nevű poroszló révén. Földesura a legrégebb időtől a váradi püspök volt, ki itt ma is birtokos. Gör. kel. temploma 1882-ben épült. Ide tartoznak *Ösi-Pata*, *Pata*, *Daszka*, *Dombrova* és *Kistulka* puszták is, melyek közül az *Ösi-Pata* és *Pata* pusztákat már a bécsi codex mint községeket említi.

Ugra, az alföldi síkságon, a Sebes-Körös partján fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 341, lakosaié 2271. Saját postája van, távírója és vasúti állomása Szakál. A bécsi codex

Ugra.

UGRA. — BÖLÖNYI JÓZSEF KASTÉLYA
A SZILAS PUSZTÁN.

már a XIII. század végén mint „Danela úr” birtokát említi, a ki az *Ugraiak* őse volt. Később a *Kolthly*, *Porkoláb*, *Bosoldy*, *Thoboly*, *Gesztly*, *Illyei*, *Bydy* családok bírták. A község az idők folyamán *Monostoros*-, *Közép*-, *Egyházas*- és *Szent-János* előnevekkel szerepel. Legelsőnek említett előnevét monostorától nyerte, melynek első nyomára a XIII. század elején akadunk, a mikor egy periratban van róla szó. Egy 1329-iki oklevél, melyet a Bölönyi család levéltára őriz, e helységben Szűz Mária monostorát említi; a Szent-János előnevet az ezen szent tiszteletére épített községi egyházától nyerte. Az *Ugray* családot már a XV. századtól kezdve itt találjuk. Most *Bölönyi József*nek és *Lakatos Antalnak* van itt nagyobb birtoka. Bölönyinek a községben érdekes régi nemesi kúriája van, az ide tartozó *Szilás pusztán* pedig nagyobb szabású kastélya. A községben a paplakot, melyben Petőfi megfordult, Bölönyi József emléktáblával jelöltette meg. A községben álló református templom 1800-ban épült. Ide tartoznak *Lakatos-Peterd*, *Vermes-Peterd*, *Peszere*, *Szilás* és *Zöldhalom* puszták. Határában állott hajdan 1332—35 között, a Körös balpartján, *Piski* vagy *Egyházas-Piski* nevű község is. Eredetileg püspöki birtok volt, de már a XV. század elején az *Ugrayakat* uralta. Későbbi, XVI. századbéli birtokosai között a váradi káptalan és *Bydy Mihály* mun-

käesi váruagy szerepelnek. Volt itt még egy *Ürög*d nevü község is, melynek azouban már egészen nyoma veszett.

Uj-Léta.

Uj-Léta, az Érmellék alatti síkságon, Hajdu vármegye határán fekvő nagyközség, túlhnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 173, lakosaié pedig 1039. Postája, távírója és vasúti állomása Hajdu-Vámos-Péres. Református temploma 1894-ben épült.

Uj-Palota.

Uj-Palota, Nagyvárad közelében, a nagyvárad—vésztői vasútvonal mentén fekvő kisközség, róm. katolikus vallásu, német lakosokkal. Házainak száma 85, lakosaié 649. Postája Körös-Tarján, távírója Gyíres-Tarján. Sajat vasúti állomása van. Az egyetlen német község a vármegyében, melynek lakosai azouban magyarul is beszélnek. Földesura a gróf *Frimont* család volt, most pedig *Lukács* Antal főrendiházi tagnak van itt nagyobb birtoka. Katolikus temploma, melyet gróf Frimont János 1824-ben építettett, egyike

VAJDA. — A DOBOZY-FÉLE KÚRIA. (BECK HENRIK TULAJDONA.)

a legszebb vidéki templomoknak. Sirboltjában pihen a templom bőkezű építője. A község utcái keresztalakban fekszenek, s keresztveződésükben áll a szép templom; ennek belső felszerelése is párját ritkítja. Egyik oltárszőnyegét *Katalin* Vilma kurlandi hercegnő sajátkezüleg hímmezte. Szent edényeit *Wallmoden* Lajos lovassági tábornok és *Fölseisz* József olműczi várparancsnok altábornagy adományozták. A községben a mult század első felében serfőzőház is volt. Ide tartozik *Ó-Palota* puszta, mely 1437-ben még lakott falu volt.

Ürszád.

Ürszád, a béli hegyek alatt, a Fekete-Körös völgyében fekvő kisközség, a belényesi járás egyik körjegyzősége, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 91, lakosaié 440. Postája, távírója, vasúti állomása Solyom. Földesura a nagyvárad i. sz. káptalan volt, mely itt most is birtokos. Gör. kel. temploma 1840-ben épült. Határában nagyobb kőbánya van.

Ürgeteg.

Ürgeteg, a Rézhegység alatt, a Sebes-Körös és a nagyvárad—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 92, lakosaié 485. Postája, távírója és vasúti állomása Elesd. A mult század első felében *Szervoneczky* László volt itt birtokos. Gör. kel. templomának építési ideje ismeretlen.

Vajda.

Vajda, az érmelléki hegyek alatt, a Berettyó és a nagyvárad—székelyhídi vasútvonal mentén fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 157, lakosaié 806. Postája Bihar-Félegyháza, távírója és vasúti állomása Gyapoly. E községről már 1285 körül szólnak az adatok. A XIV. század elején püspöki birtok. 1475-ben *Woywoda* néven

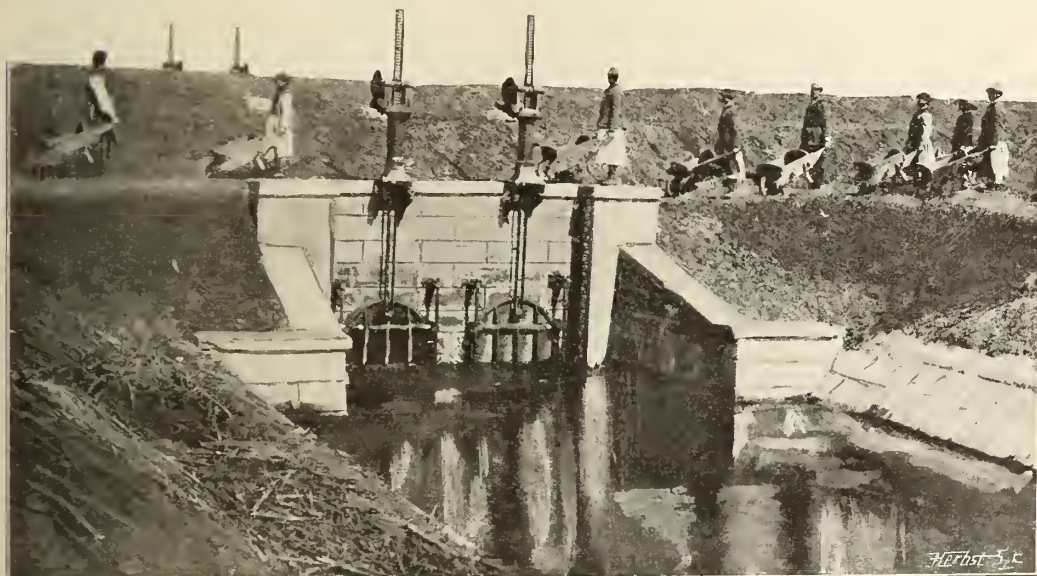
találjuk említve. A mult század elején a *Dobozy* család volt a földesura, most pedig *Beck* Henriknek van itt nagyobb birtoka és két régi úrilaka, melyeket még a Dobozyak építettek. A mostani református templom egyes részei még az ősi egyházból valók. A református egyház birtokában 1594-ből származó aranyozott ezüst-kehely és 1796-ból való ezüst-pohár van.

Vámos-Láz, a Berettyó-völgyben, az érmelléki hegyvidéken fekvő község, a margittai járás egyik körjegyzősége, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 128, lakosaié 704. Postája Mieske, távirója és vasúti állomása Vedres-Abrány. Ósrégi község, mely Laaz néven már a XIII. századbéli püspöki tizedjegyzékekben szerepel. A mult század elején a *Miskolczy* és a *Baranyi* család volt a földesura. Gör. kel. temploma 1700 körül épült.

Vámos-Láz.

Váncsod, az alföldi síkságon, a nagyváradi—püspök-ladányi vasútvonal mentén fekvő nagyközség, ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak

Váncsod

A VÁNCSODI ZSILIP.

száma 328, lakosaié pedig 1804. Saját postája van, távirója Berettyó-Újfalu, vasúti állomása Mező-Peterd. E község a XIII. század elején *Iváncsod* néven már megvolt, a mikor is egy András nevű lakosa gyujtogatás vádjá miatt a váradai istenitéleti szék elé volt idézve. Hajdan nem a mai helyén, hanem az ú. n. „Egyház-szigeten“ állott. Birtokosai voltak: a XV. században a váncsodi *Horváth* család, a XVI. században a *Váncsodi*, *Vajay* és *Dombrády* családok, azután a *Parlagi* és *Fodor* családok, a mult század első felében pedig a *Szilágyi*, *Gazdagh*, *Csapó*, *Lányi*, *Tóth*, *Török*, *Géczy*, *Zilahy*, *Farkas*, *Budaházy*, *Miskolczy*, *Lovassy*, *Vajda*, *Beliczay*, *Olasz*, *Súghó* és *Balogh* családok. Most *Véesei* Arnold örökösének van itt nagyobb birtokuk. A református templom 1791-ben vályogból készült, 1802–6 között pedig kőből építették fel. Az egyház birtokában 1649-ből származó érdekes ezüst-kehely van, mely *Literáti* Lukács ajándéka, egy másik pedig 1687-ből való. A község irattárában, valamint a *Szilágyi*, *Zsiday* és *Tóth* családok leveles-ládájában számos érdekes régi oklevél található. A községhez tartozó dűlő-elnevezések némelyike történeti jelentőséggel bír. Így a „Telek-dűlő“ elpusztult falu helye, a „Guszár-dűlő“ szintén az elpusztult *Guszár* község emlékét tartja fenn; „Annók fenekének“ nevezik a Guszár Anna birtokán volt mocsaras földrészletet, a „Nemes“- , „Seres“- , „Tomjad“-sziget dűlők mindegyike egy-

kori tulajdonosának nevét örökíti meg. A lakosok önkéntes tűzoltó-egyesületet és temetkezési egyesületet tartanak fenn. Ide tartoznak *Gyapáros, Ölyvös, Rekettyés, Berettyómellék* és *Szék* puszták is.

Varosány.

Varosány, a Király-erdő alatt, a Hollód-patak mellett fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 109, lakosaié 610. Postája Robogány, távirója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. Azelőtt *Varosény-Kriszány* volt a község neve. Régebben kinestári birtok, a múlt század elején pedig a *Tornay* és a *Vedres* családoké. Gör. kel. temploma 1868-ban épült.

Vár-Sonkolyos.

Vár-Sonkolyos, a Király-erdő alatt, a Sebes-Körös és a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 181, lakosaié pedig 1235. Postája, távirója és vasúti állomása Rév. 1294-ben e községet *Sunkulus* néven találjuk említve, míg 1528-ban *Várfalu* név alatt volt ismeretes. Egyébként a *Telegdyek* uradalmához tartozott s Telegdi István bevételte 1503-ban kapott új adománylevelébe is. A múlt század elején *Kállay* László volt a földesura, most pedig ifjabb gróf *Zichy* Ödönnek és *Friedmann* Rezsőnek van itt nagyobb birtoka. A gör. kel. templom 1820-ban épült. Határában legújabbán felfedezett, szép cseppkőbarlang van, továbbá ugyanott emelkedik az úgynevezett „Tündérvár” romja, melyet a hagyomány *Mén Marót* várának mond. Ez a hagyomány arra támaszkodik, hogy az az *Igyon* erdő, a hová a névtelen jegyző szerint Mén Marót a magyarok közeledtével menekült, e vidéken lett volna. A községben nagyobb szabásu mész- és fa-iparvállalat van.

Várvíz.

Várvíz, a Rézhegység alatt, a Bisztra-patak mentén fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 93, lakosaié 516. Postája Papfalva, távirója és vasúti állomása Széplak. E község 1327-től 1469-ig Várvízi néven szerepel. Földesurai 1438-ban a kusalyi *Jakes* család, 1469-ben pedig a *Bozzásiak*. A múlt század elején a *Baranyí* és a *Reviczky* család volt a község földesura, most pedig gróf *Zichy* Jenőnek van itt nagyobb birtoka. Gör. keleti temploma 1810-ben épült. Határában van az úgynevezett „Vaskapu szoros”.

Vasad.

Vasad, az érmelléki síkságon, Szatmár vármegye határán fekvő nagyközség, gör. kath. vallásu, oláh és kevés számú magyar lakossal. Házainak száma 195, lakosaié 1423. Postája Piskolt, távirója és vasúti állomása Ermi-hályfalva. E község már a XIV. század óta mint a nagyváradi l. sz. káptalan birtoka szerepel. Gör. kath. temploma 1709-ben épült, de tornyát az 1822-iki földrengés ledöntötte, falait pedig megrepszette. Ugyanabban az évben újra felépítették.

Vasand.

Vasand, a Király-erdő nyúlványai alatt fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 192, lakosaié 884. Postája, távirója és vasúti állomása Tenke. A váradi regestrum már a XIII. század elején egy Szatymaz nevű lakosa révén említi. A legrégebb időkől a nagyváradi l. sz. püspökség birtoka volt. Gör. kel. temploma 1890-ben épült.

Vaskoh.

Vaskoh, a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös és a vaskoli vasútvonal mentén fekvő kisközség, a hasonnevű járás székhelye, túlnyomóan gör. kel. vallásu, oláh és kevés magyar lakossal. Házainak száma 121, lakosaié 786. Van saját postája, távirója és vasútja. Ősi püspökségi birtok, s hajdan püspöki vasbányáról nevezetes. Régente itt a Körösben aranymosás is volt. A községben két templom van. A róm. kath. templomot 1744-ben gróf *Csáky* Miklós nagyváradi püspök építtette. Gyönyörű tarka márványból faragott oltára és oltároszlopai a közeli kollesti és kimpri márványból készültek. A gör. kel. templom 1716-ban épült. A községben azelőtt vashámor is volt, mely azonban ma már romokban hever. Márványkő-iparvállalata is van itt, a lakosok pedig kaszinó egyesületet, önképzőkört és önszegélyző szövetkezetet tartanak fenn. E község határában, a községtől délre fekvő völgy fölötti márványhegy aljából a *Boly*-patak tör elő, oly vízbőséggel és erővel, hogy néhány száz lépésnyivel odább már két vízi malmot hajt. Vize nyáron jéghideg, télen pedig gőzölög és soha sem fagy be. E forrásról azt tartják, hogy a hegység túloldalán fekvő szohodoli üregbe ömlő patak vize, mely a hegy alatt áttörve, itt jön ki. A Rákova nevű dűlőben is langyos vízi forrás bugyog.

Vaskoh-Szelistye, a Bihar-hegység alatt, Arad vármegye határának közelében fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 98, lakosaié 563. Postája, távírója és vasúti állomása Vaskoh. Földesura a nagyváradi I. sz. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. kel. temploma 1853-ban épült.

Vaskoh-Szelistye.

Vaskoh-Szohodol, a béli hegyek alatt, a Fekete-Körös közelében, a kalugeri patak mellett fekvő kisközség, gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 156, lakosaié 1014. Postája, távírója és vasúti állomása Vaskoh. A község roppant hegyek között fekszik. Határában számos hegytölesér van. Az efféle hegytölesérnek felső átmérője több mint 200 öl, feneke pedig alig 5–6 öl. Az ezekben roppant mennyiségben összegyűlő eső- és hóvíz a laza talajnál fogva azonnal eltűnik és állítólag a hegy túlsó oldalán tör elő. Itt van a hatalmas *Cimpanesca* sziklaüreg, mely függélyes irányban, végtelen mélységbe süllyed. Ide szakad a kalugeri patak.

Vaskoh-Szohodol.

VÉRTES. — ÜZV. NAGY MÓRICZNÉ ÚRILAKA.

Vedres-Ábrány, az érnelléki hegyek alatt, a székelyhíd—margittai vasútvonal és a Berettyó mentén fekvő kisközség, a margittai járás egyik körjegyzősége, ev. ref. és gör. kath. vallásu, magyar és oláh lakosokkal. Házainak száma 89, lakosaié 536. Postája Margitta. Saját távírója és vasúti állomása van. Hajdan *Ábrányfalva* néven szerepelt. 1425-ben a *Csákyak* a birtokosai, a mult század elején gróf *Sternberg* Ádám, azután gróf *Zichy* Ferencz. A ev. református templom az ősi egyház helyén 1643-ban épült, a gör. katolikus pedig 1800 körül. A néphagyomány szerint a község a tatárjáráskor nem a mai helyén állott.

Vedres-Ábrány.

Vekerd, az alföldi síkságon, az Ölyvös-patak mellett fekvő kisközség, túlnyomóan gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 80, lakosaié 425. Postája Furta, távírója Zsáka, vasúti állomása Berettyó-Ujfalu. A váradi regestrum, a curui apátsággal kapcsolatban, említ vekerdi lakosokat, a kiket Vazul curui apát valamely kihágással vádolt. 1332-ben a pápai tizedjegyzékben mint nemesi birtok szerepel. A XIII. században Vened, a XIV.-ben Hermeld néven találjuk említve. 1552-ben 6 portája volt Vekerdnek és *Buda* Miklósné volt a birtokosa. 1605-ben *Bocskay* kiváltságokkal ajándékozta meg a községet. 1700 körül a rácok a falut feldúlták. 1732-ben Vekerd már mint pusztát említetik és ekkor *Baranyai* Miklós a földesura. A mult század elején a *Desseuffy*, *Molnár*, *Olasz*, *Buday*, *Elek* és *Nemes* családok a birtokosok. Gör. keleti templomának építési ideje ismeretlen.

Vekerd.

- Venter.** *Venter*, a Király-erdő alatt, a Topa-patak és a nagyváradi—belényesi vasút-vonal mentén fekvő kisközség, a m.-csékei járás egyik körjegyzősége, gör. kath. vallásu oláh lakosokkal. Házainak száma 194, lakosaié 1222. Saját postája van, távírója és vasúti állomása Hollód. Ósi püspöki birtok, melynek már 1349-ben a váradi I. sz. püspök az ura, a mikor *Felventer* néven szerepel. 1552-ben *Vajda István* is birtokosa. A múlt század elején már a gör. kath. püspök a földesura, a kinek itt ma is nagyobb birtoka van. Gör. kath. temploma 1872-ben épült. Ide tartozik *Bratyest-pusztá*.
- Venter-Rogoz.** *Venter-Rogoz*, az előbbi község tőszomszédságában fekvő kisközség, gör. kath. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 87, lakosaié 485. Postája Venter, távírója és vasúti állomása Szombatság-Rogoz. Földesura a nagyváradi gör. kath. püspökség volt, mely itt most is birtokos. Gör. kath. temploma 1866-ban épült.
- Vércsolog.** *Vércsolog*, a Király-erdő alatt fekvő kisközség, túlnyomóan gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 151, lakosaié 877. Postája, távírója és vasúti állomása Mező-Telegd. Hajdan *Vercsellő* volt a neve s a *Czibak* család uradalmához tartozott; ennek magvaszakadtával, 1563-ban a *Mágócsi* és *Móricz* család kapott rá királyi adománylevelet, melyekről azután örökségképpen a gr. *Kegelevich* családra szállott. A múlt század első felében a *Szláry* és a *Ruprecht* családok bírták, most pedig *Rédey* Richárdnak van itt birtoka. Gör. kel. fatemploma 1860-ban épült. Régi kastély is van a községben, ezt még a Szláry család építtette és most a Rédey Richárdé.
- Vértés.** *Vértés*, az alföldi síkságon, a debreczeni—nagylétai vasútvonal mentén fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 327, lakosaié 2433. Postája, távírója és vasúti állomása Nagy-Léta. E község már az 1333-iki pápai tizedjegyzékben mint egyházas hely szerepel. 1436-ban az álmosdi *Chyre* nemzetség birtoka. 1552-ben a *Szokolyak*, 1732-ben a *Nagy* család, 1769-ben a *Komáromy*, később a *Fekete* család bírja. A XVIII. század második és a múlt század első felében földesurai: a *Fráter*, *Fényes*, *Papszász*, *Csanády*, *Magyary*, *Dersy*, *Muraközy*, *Szilágyi* és *Balogh* családok, most pedig *Gorove* Jánosnak, *Kövesdy* Imrénnek, özv. *Dersy* Lászlónénak, özv. *Nagy* Móricznénak, özv. *Fráter* Gyulánénak és *Csanády* Ferencznek van itt nagyobb birtoka és mindegyiknek esinos úrilaka. A községben levő ev. ref. templom 1815—61-ig épült, a gör. katolikus 1870-ben. A ref. egyház birtokában két érdekes, régi ötvösmű van. Az ide tartozó Reszege nevű dűlő helyén, a hagyomány szerint, hajdan község állott.
- Verzár.** *Verzár*, a Rézhegység alatt, a Nagy-patak mellett fekvő kisközség, róm. kath. vallásu, tót lakosokkal. Házainak száma 39, lakosaié 254. Postája Pappfalva, távírója és vasúti állomása Széplak. A múlt század első felében a *Baranyiak* voltak a földesurai, most pedig gróf *Zichy* Jenőnek van itt nagyobb birtoka és szép kastélya, melyet még a Baranyiak építtettek. Templom a községben nincs. Határában két szép vízesés van.
- Vizes-Gyán.** *Vizes-Gyán*, az alföldi síkságon, a Sebes-Körös és a nagyváradi—gyomai vasútvonal mentén fekvő nagyközség, túlnyomóan gör. kel. vallásu, oláh lakosokkal. Házainak száma 173, lakosaié 957. Postája Körös-Tarján, távírója és vasúti állomása Gyires. E község már a XIII. század elején mint a várszolgák lakhelye említették. A XIV. századtól kezdve a váradi káptalan birtoka. Gör. kel. temploma 1865-ben épült. Ide tartozik a Káptalan-pusztá. Határában a Körös partján, feküdt hajdan *Gyarán* község, mely a XIII. század elején mint *János* úr birtoka említették.
- Zsadány.** *Zsadány*, az alföldi síkságon, az Inánd-patak és a Sebes-Körös szögében fekvő nagyközség, túlnyomóan ev. ref. vallásu, magyar lakosokkal. Házainak száma 415, lakosaié pedig 2429. Postája Ugra, távírója és vasúti állomása Komádi. A váradi regestrum már a XIII. század elején említi 18 lakosát. 1458-ban az adóösszeírásokban „Sadan” néven találjuk említve,

1507-ben a henczidai *Bacsók* a földesurai, 1572-ben a Bajoni család kap reá kir. adománylevelet; később az *Okányiak* bírják, a múlt század elején pedig az *Eszterházy* család. Most a *Juricskay* örökösöknek és *Schwarz* Ferencznek van itt birtokuk. Az ev. ref. templom építési ideje ismeretlen és csak azt tudni róla, hogy 1698-ban kibővítették. A községben téglagyár van; a lakosok temetkezési egyesületet tartanak fenn. Ide tartoznak *Fancsika*, *Orosi* és *Bölesi* puszták. *Orosi* pusztát a bécsi codex már a XIII. században, mint egyházas községet említi. 1284 előtt királyi adományképen a *Borsa nembeli Tamásfiak* bírták, később ezeknek hívei *Dees* és *Dénes*, 1314-ben pedig *László* aradi prépost, végül 1348-ban *Tatamér* székesfejérvári prépost.

ZSÁKA. — A GRÓF RHÉDEY-FÉLE KASTÉLY. (PAKSY JÓZSEF TULAJDONA.)

Zsáka, az alföldi síkságon, a Berettyó közelében fekvő nagyközség túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 438, lakosaié pedig 3114. Van saját postája és távirója, vasúti állomása Berettyó-Ujfalun. A váradi káptalannak egyik 1322-iki oklevele mint egyházas községet *Izsólaka* néven említi, míg az 1552-iki adóösszeírásokban *Izsáka* néven szerepel. Hajdan a *Zoárd* nemzetség birtoka, s az marad az egész középkoron át. 1615-ben *Kende* Krisztina, 1616-ban pedig *Gicz*y Györgyné a földesura, ki azt *Bethlen* Gábor fejedelemmel elcserélte. 1666-ban *Izsákai* András, majd a gr. *Rhédeyek* bírják. Most gróf *Rhédey* Stefánia férj. báró *Wesselényi* Istvánné, *Rhédey* Erzsébet férj. *Paksy* Józsefné, báró *Vay* Klára férj. báró *Bánhid*y Sándorné és *Kovács* Ákosné a birtokosok. *Paksy* Józsefnének itt szép kastélya van, melyet 1858-ban gróf *Rhédey* Gábor építtetett. Itt volt az úgynevezett „zsákai vár” is, mely a szatmári békekötés után leromboltatott. Emlékét a mai „Várdomb” nevű hely őrzi. A községben két templom és egy izraelita imaház van. Az ev. ref. templom 1784-ben, a gör. keleti pedig 1791-ben épült. A református egyház tulajdonában két érdekes ötvösmű van.

Zsáka.

Az egyik egy úrasztali ezüst-pohár 1621-ből, a másik egy úrasztali tányér a következő felírással: „Szákai porkoláb Garabuezi Matias, Török Gáspár szákai tizedes, esináltatták Isten tisztességére: anno 1636”. A község határában kőkori tárgyakat, az úgynevezett Aka-várnál pedig, a Berettyó-csatorna ásásakor, vaságyút találtak. Zsáka lakosai takarékpénztárt és társas-kört tartanak fenn. Ide tartoznak *Dósa*, *Nagynyomás*, *Oros*, *Fehértó*, *Sárrét*, *Cserepes*, *Kengyel*, *Kigyós*, *Biczó*, *Álomzug*, *Hosszú* és *Veszi* puszták. A község határában, a Berettyó bal partján állott hajdan *Akavára* község, Aka várával, mely 1284-ben már szerepel. A *Zoárd nembeliek* birtoka volt, de az 1552-iki adóösszeírásokban már nem fordul elő. Ugyancsak e vidéken volt hajdan *Csiff* község, mely 1335-ben a pápai tized-jegyzékben szerepel. Aka közelében állott *Szent Dienes* község is, mely a XIII. században *Bech*, később pedig *Vee fia Miklós* birtoka. Nevét Szent Dienesnek szentelt egyháztól vette. Ugyancsak Zsáka határában találjuk 1335-ben *Kórógy* községet is. 1470-ben földesi *Török Mihálynak* és *Torday Andrásnak* vannak itt birtokai. Az 1552-iki összeírásokban már nem szerepel.

* * *

Források: A helyszínen gyűjtött adatokon kívül, az Országos levéltár, a Nemzeti Múzeum oklevélgyűjteménye, Bihar vármegye levéltára, *Bunyitay Vince*: „A váradi püspökség története”, *Fényes Elek*: „Magyarország leírása”, dr. *Csánki Dezső*: „Magyarország történeti földrajza a Hunyadyak korában”, *K. Nagy Sándor*: „Biharország” és „Biharmegye földrajza”, *Osváth Pál*: „A sárréti járás leírása”, *Márki Sándor*: „Sarkad története”, *Rozvány György*: „Szalonta története”, *Zák R. József*: „Egy adat Derecske történetéhez”.

NAGYVÁRAD CZÍMERE.

NAGYVÁRAD.

A VÁROS LEÍRÁSA.

Nagyvárad törvényhatósági joggal felruházott város, a vármegye székhelye, az egész vidék központja, egyike az ország legélénkebb és legszebb városainak. A Sebes-Körös két partján terül el; az olaszai oldalt a Párispatak, az újvárosi és váraljai oldalt pedig a Pecze-patak szeli át. Északról félkörben szőlőhegyek körítik, keleti része a

Körös-völgyre nyúlik, dél és nyugat felé pedig az alföldi rónaságra néz. Fekvése rendkívül előnyös, a mennyiben a Bihar-hegység és a Rézhegység alatt, az alföldi síkság szélén, a kolozsvár—nagyvárad—budapesti, az alföldi, érmelléki, belényesi és a sárréti (ősi—kóti) közúti és vasúti vonal góczpontján terül el és így Erdélynek a Királyhágón át gravitáló, valamint az Alföld, Érmellék, Rézalja és a Sárrét közt való forgalmának nagy részét bonyolítja le.

Lakosainak száma az utolsó években rendkívüli mértékben emelkedett; ugyanis a míg az 1880-iki népszámlálás alkalmával 38,557 volt, addig ez a szám a legutóbbi eszközölt összeírás alkalmával 47,365-re emelkedett, a városban állomásozó katonaság nélkül.

A város területének alakja majdnem szabályosan háromszögű. Legszélesebb a Rhédey-kert és az Epres-kert között, míg a Kolozsvári-utcza végén két sor házban csúcsosodik ki és ér véget. A város természetszerűleg a rónaság felé terjeszkedik, annál inkább, mert észak felé a szőlőhegyek állják útját a terjeszkedésnek és kelet felé is nagyobbak az építkezések elé gördülő akadályok, mint dél és nyugat felé.

Nagyvárad városa öt városrészre oszlik, u. m. Várad-Olaszi, Várad-Ujváros, Külváros, Várad-Velenceze és Csillagváros.

Terekben a város nem nagyon bővelkedik. Várad-Olasziban a Schlauchter az Országút, Széles-utcza és Ujsor között; a városliget, melyet a Város-

A város
területe.

Terei.

liget-utcza és a Sebes-Körös határol; a Széchenyi-tér, melyet csak egy háztömb választ el a főutetzától, és a mely töleséralakban a Sztaroveszky-utcza végéig vonul; az Ezredévi Emléktér a Körösparton és a szép Bémer-tér a főuteca elején. Ujvároson a Szent-László-tér, a mely tulajdonképen a város központja; a Nagy-Vásártér, melynek egyik oldalát a Pecze-pataktól, másikat a Köröstől csak néhány ház- és telektömb választja el és a Sport-tér a Rhédey-kert mellett. Váralján a régi várat körülvevő tér; a sertésvásártér, mely a Pecze-patak és a vár között terül el; a Templom-tér, melynek eleje a kolozsvári utezára néz, míg hátsó része az Erzsébet-utczában nyer folytatást; végre a külvárosban a marha-vásárterek, a lóvásártér és a főpiacz.

Körülépitett terei közül terjedelemre az első helyet kétségkívül a Nagy-vásártér foglalja el, kb. 30,000 négyszögméterrel, és habár a vártér majdnem 10,000 négyszögméterrel nagyobb, mégis az előbbit illeti meg az elsőség, minthogy a várterület közepét és pedig annak legnagyobb részét, a vár foglalja el és így e terület szabad térnek nem tekinthető. Nagyság tekintetében a város közepén fekvő Szent László-tér következik, melynek területe kb. 7200 négyszög méter. Ezt a Széchenyi-tér követi, a melynek tulajdonképen csak az eleje térjellegű. Terjedelme mintegy 6000 négyszögméter. Végre a Templom-tér, melynek területe mintegy 4000 négyszögméter.

Utezának
hossza.

Utezái közül a leghosszabb a Kolozsvári-uteca, mely majdnem másfél kilométer hosszú. Vetekedik vele a Fő-uteca, mely $1\frac{1}{4}$ kilométert ér el. A Vitéz-uteca kb. 700, az Úri-uteca 550, a Körös-uteca 520, a Szaniszló-uteca 500, a Szaesvay-uteca ugyanannyi, a Szent-János-uteca 470, a Széles-uteca ugyanannyi, a Beóthy Ödön-uteca és a Teleki-uteca kb. 400 méter hosszúak.

Középületeinek
területe.

Az egyes középületek és épülettömbök is nagy területet foglalnak el. Itt van első sorban a honvéd-hadapródiskola, melynek kb. 37,000 négyszögméternyi telek áll rendelkezésére. Utána következik a báró Fejérváry-laktanya 25,000 négyszögméterrel, a Ferencz József-laktanya kb. 24,000 négyszögméterrel, a püspöki palota, székesegyház és a püspöki kert kb. 16,800 négyszögméternyi területtel, a káptalansor és a hozzá tartozó kertek mintegy 12,600 négyszögméter területtel, a tűzér-laktanya 9000, a honvéd gyalogsági laktanya 8300, a vármegyeháza és az ügyészség épülete 3600, a honvéd lovas-laktanya 2700, a premontreiek épülettömbje mintegy 2400, a görög kath. templom és papnevelő intézet telke kb. 2000, az Orsolya apácák temploma és háza kb. 1800, a katonai kórház 1200, és a főutczai honvéd-laktanya kb. 1200 négyszögméter területtel.

Vizei.

A Sebes-Körös a város területén kb. a Körös-uteca elején és a Rimánóczy-szálló előtt a legkeskenyebb, ellenben a Krisztina-utczánál a legszélesebb. E folyón a város egyes részeit két közúti vas-híd és két gyalogátjáró köti össze. Az egyik vashíd a Bémer- és a Szent László-terek között, a második pedig a Sztaroveszky- és a Baross-utczák között. Az egyik gyalogátjáró az Ezredévi Emléktér köti össze a Nagy-Vásártérrel, a másik a Szigligeti-utczát a Timár-utczával. A város területén, a Körösön még két vasúti vashíd van; az egyik a kolozsvári, a másik az alföldi vasút hídja.

A Páris-patak a Kórház-uteca (azelőtt Hideg Ser-uteca) háztelkei mögött folyva, átszeli a Fő-utczát, a Sal Ferencz-uteca és részben a Lukács György-uteca háztelkei között, azután pedig a Szent Péter-utczán folyik végig, melyet elhagyva, az Úri-utczát érinti és ismét a házak mögött tűnik el. Odább az Úri-utczát szeli át, azután a Fürdő-uteca elejét érinti és ennek házai mögött ömlik a Körösbe.

A Pecze-patak Várad-Velenczénél lép a város területére, a hol a Terézia-

utczánál több apró érre oszlik. Főága a Terézia-utczától a Ghyllányi-utcza házai mögött, odább pedig a sertésvásár-tér mellett, azután a Pecze-soron folyik végig és a Szacsvey-utczát érintve, s házai mögött elhaladva, a kert-utczát szeli át és a Pecze-utcza házai mögött folyva, a Rhédey-kerthez ér, majd pedig a Ferencz József-, br. Fejérváry- és a tűzér-laktanya közelében haladva, az Ősi malomnál hagyja el a város területét.

A magyar államvasútak vonala is átszeli a várost egy helyen, a legkeskenyebb végén, a várad-velencei állomásnál. A gőzmozdonyu közötti vasut pedig az állomástól kiindulva, a Kolozsvári-utczán, Templom-téren, Sütő-utczán és a Nagy-Vásártéren át a Vámház-utczán vezet végig, de a Sertésvásár-téren elágazva, a vásártéri állomásig vonul és innen a Zöldfa-utczán megy végig.

Vasutjai.

NAGYVÁRAD. — RÉSZLET A NAGY-PIACZ-TÉRRŐL.

Az idegenre a város kitünő hatással van. Az utast, a ki először vetődik falai közé, meglepi a forgalom élénksége, köz- és magánépületeinek nagysága és díszessége, templomainak és kulturális intézményeinek sokasága.

A Fő-utcza végén a nagyszabásu pályaudvar most van átalakítás alatt, miután sem a nagy forgalomnak, sem a modern igényeknek nem felelt meg. Innen kiindulva, a jobb oldalon első sorban a honvéd parancsnokság épületét találjuk, balra pedig, a Páris-patak mellett, a biharmegyei kórház szép, emeletes épületét. Bejárata fölött a következő felirat vonja magára figyelmünket:

Palyaház.

Kórház.

SALUTI ET SOLATIO
AEGRORUM
PROVINCIA BIHAR
MDCCCVI.

Mint e felirat is mutatja, e kórház 1806-ban nyílt meg. Helyén azelőtt a Boronkay-féle kúria állott, melyet a vármegye a hozzá tartozó telekkel együtt a kórház czéljaira megvásárolt. Berendezése mintaszerű, és habár a Fő-utcza zajos élénksége és nagy kocsiforgalma a kórházra nézve nem előnyös, e bajt a kórházhoz tartozó nagy kert csendes nyugalma némileg ellensúlyozza.

Pénzügyi
palota.

Odább, a Sztaroveszky-utca sarkán, impozáns, új épület tűnik szemünkbe. Ez az új pénzügyi palota, egyike a város legszebb épületeinek. Mellette az Irgalmas-rend ódonszerű háza tűnik fel. E szerzetet Nagyváradon Gyöngyössy György apátkanonok honosította meg 1760-ban. Itt van az irgalmasok kórháza, temploma és gyógyszertára is. Ez épülettel szemközt van a szép, karsu tornyu várad-olaszi plébánia-templom, mely 1788-ban még a Fereucz-rendi szerzeteseké volt. 1876-ban a templomot Knapp Ferencz tervei szerint újjá alakították, mely alkalommal mellékoltárait nagyváradai művészek festették, és pedig Szent István oltárképét, több kisebb oltárképpel együtt, Munkácsy Mihály első mestere Szamosy Elek, akkoriban nagy-

Plébánia-
templom.

NAGYVÁRAD. — A PÉNZÜGYI PALOTA.

várad lakos, Szent Józsefet és Szent Ferenczet pedig Mezey Lajos. A két utóbbi oltár között elhelyezett emléktábla a következő feliratot viseli:

Anno MDCCXLIX
die XX Aprilis seu
Dom. II. post Pascha
Consecrata est Ecclesia
Haec in venerat. S. Spiritus
Per Excell. R. C. Paulum Forgách
Ep. Varad. sub Guardia
Natu P. Athanasii
Hihalmi.

Katonai
kórház.

Honvéd-
laktanya.

A templom mellett levő kolostor ma a katonai kórház céljaira szolgál. Mellette emelkedik az emeletes plébánia-épület, mely 1784-ben épült. Ezzel szemben, ugyancsak a Sal Ferencz-utca és a Fő-utca sarkán van a honvéd-laktanya. Nagyterjedelmű, emeletes épület, mely 1882-ben épült. Lejebb, a Szaniszló-utczával szemben, van a Széchenyi-szálló. Érdekesnek tartjuk felemlíteni, hogy ennek helyén állott hajdan a Fehér-Báránnyhoz címzett fogadó, a mely hosszú ideig a város legelőkelőbb vendéglője volt és arról volt nevezetes, hogy a mikor II. József császár 1786. június 12-én Nagyváradot meglátogatta, egész kíséretével ide szállott.

Jobbra, az Apácza-utca sarkán, van az Orsolya-apácák szép, emeletes, nagy kiterjedésű zárdája és temploma. Az épület egy része 1773-ban épült, a nagyobbik része, a mely a Fő-utczára néz, 1857-ben, az apácza-utczai rész pedig 1877-ben. A templom bejárata fölött elhelyezett háromszögű márvány-lapon a következő felírás olvasható:

Apácza-zárda
és templom.

AeVI
terni Del
CVLXVI, et bea-
tae Annae honorl, sV-
perIs faVentIbVs eXtrVI feCIt
StephanVs Szenczi, Abbas Babol.Chen-
sIs, Cantor et CanonICVs VaraDIensIs.

Sírboltjában nyugszik 1780 óta alapítója, Szenczi István is.

Lentebb, a bal oldalon, egy bazárszerű épület udvarán, áll a város régi

Régi színikör.

NAGYVÁRAD. — RÉSZLET A
FŐ-UTCZÁBÓL.

színiköre. Hosszú időn át a nagyváradai színészetnek volt hajléka, jelenleg pedig magántulajdon és raktárhelyiségül szolgál. Ez épülettel szemben emelkedik a város dászes, emeletes bazárépülete, melynek jövedelme a szép Szigligeti-színház építési költségeinek törlesztésére fordítatik.

Visszatérve a pályaudvarhoz, a jobbra eső Pray György-utczán át a latin szertartású papnevelő-intézethez jutunk. A XIX. sz. elején épült. Terjedelmes épülete mögött a gazdasági egyesület kertje és ezen túl a nagy temető terül el. A papnevelő közelében emelkedik a püspöki székesegyház, a püspöki palota és a nagyszabású Káptalansor. A székesegyház alapkövét 1752. május hó 1-én tette le gr. Forgách Pál nagyváradai püspök. Az építést Patachich Ádám püspök alatt folytatták és 1780-ban fejezték be, a mikor az épületet gr. Kollonits László püspök felszentelte. A hatalmas arányu, kéttornyú székesegyház Ricca olasz építőmester tervei után épült. Hajója 70 méter hosszú és 30–40 méter széles. Belsejében oszlopokon nyugvó karzatok vannak, a főoltár Szent István és Szent Imre nagy szobraival díszítve, ezzel

Papnevelő-
intézet.

Püspöki székes-
egyház.

szemben a Mária Teréziától ajándékozott nagy orgona, több szép mellékoltár, művészi freskók és remek ablakfestmények.

Püspöki palota. Oldalt, díszes, terjedelmes kertben áll a hatalmas tagozatu, kétemeletes püspöki palota, melyről 365 ablak tekint a környékre. Alapkövét br. Patachich Ádám püskök tette le 1762-ben. Földszintjén van elhelyezve a gazdag püspökségi könyvtár, az első emeleten vannak a püspöki lakosztályok és a nagy díszterem, melynek boltozatát id. Stornó Ferencz művészi freskói díszítik, a falakon végig pedig a váradi püspökök képmásai vannak elhelyezve. A második emeletet leginkább a vendégszobák foglalják el. A kastély udvarán látható Szaniszló püspöknek, a „szegények atyjának” szép ércszobra.

Káptalansor. A püspöki palotával szemben áll az u. n. Káptalansor, a kanonokok

NAGYVÁRAD. — A MÚZEUM.

Múzeum. lakásaival és ezek mögött szép kertekkel. Óriási, emeletes épületesoport, az utczára nyíló árkádszerű folyosóval, melyet 56 pillér tart. A püspöki palotával egy időben épült. Közel a házesoporthoz, a Múzeum-utca mellett, kert közepén áll a múzeum csinos épülete, melyben egyebek között néhai Ipolyi Arnold tudós püspök könyvtára és gazdag gyűjteménye van elhelyezve.

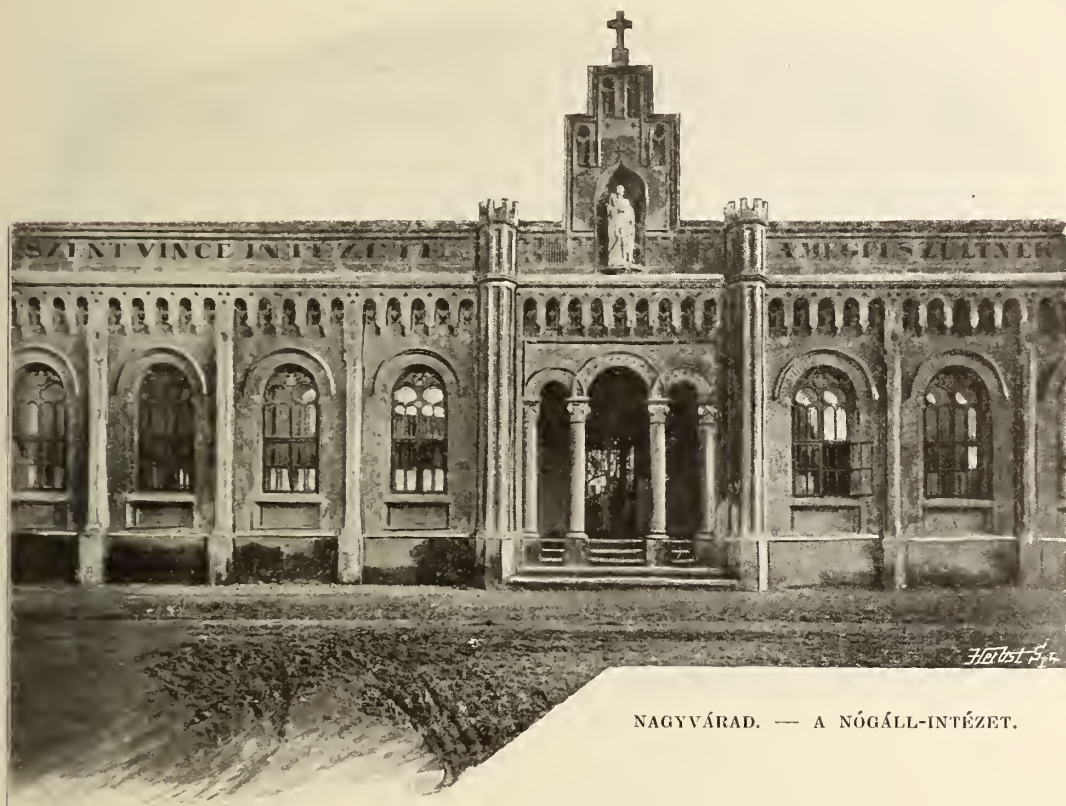
A Schlauch-tér mellett, — melyet a bíboros püspök rendeztetett a saját költségén és a melyet most a város kezel — elhaladva, az Újsoron, az Árvaház-utca sarkán, az Erzsébet-leány-árvaházhoz érünk, melyet a biharmegyei nőegyesület 1876-ban létesített. Lejebb van a csendőrségi laktanya és odább a városi árvaház s a Fehér-kereszt-egylet lelenczháza.

Szt. Miklós-intézet. Szt. József-intézet. Az Újsoron túl következő Lukács György-utca közepe táján van a Szent Miklós-intézetnek nevezett gör. kath. fiuinternátus. A Lukács György-utczán túl van a Sal Ferencz-utca és ezt követi a Szaniszló-utca, a hol a Szent József-intézet van. Szép emeletes épület, melyet Szaniszló püspök 1857-ben az u. n. Lajcsák-féle telken építtetett árvaház czéljaira, egyesítve itt a Salamon József örkanonok, a Némethy József és a Lajcsák Ferencz püspök által külön-külön tett árva-alapítványokat. A Szent Péter-utca sarkán az 1842-ben alakult koldusápoló-intézet van elhelyezve. Ha a Szaniszló-

utczán végig megyünk és aztán jobbra fordulunk, az Úri-utczába érünk. Itt balra van a vasfürdő, melynek gyógyító-erejű vize vas- és jódtartalmu. Feljebb, a jobb oldalon, a premontreiek kéttornyu temploma, kétemeletes rendháza, főgimnáziuma és ehhez hozzáépítve a kir. jogakadémia, úgy hogy az egész épületesoport tulajdonképen egy szépen tagozott és kirgáló oldalszárnyakkal ellátott épületnek látszik. A rendházat a Pálosok építették 1741-ben, de 1802 óta a premontreiek bírják.

Premontreiek.

Az épülettömb oldalszárnyait az egyik oldalról a Kovács-utca, a másik oldalról a Borz-utca határolják. Mögötte terjedelmes kert terül el. Ugyan-

NAGYVÁRAD. — A NÓGÁLL-INTÉZET.

ezen az oldalon, kissé feljebb, van az új, díszes posta- és táviráda-épület, szemben pedig a központi járás szolgabírói hivatala. Ez utczába torkollik a Szigligeti-utca, a hol Szigligeti szülőházát feliratos, szürke gránit-tábla jelöli, melyet 1878-ban nagy ünnepséggel helyeztek el. A feliratot Szikszay Dániel törvénytörvényes bíró készítette és az a következőleg hangzik:

Posta- és táviró.

Szigligeti szülőháza.

SZIGLIGETI EDE

született 1814. márczius 8.

Bölesöd itt ringott, itt gyúlt ki az isteni szikra.

A művészet egén lángoló csillag utóbb.

A láng most kialudt, de kihat dícsfénye örökké

S míg magyar él, neved és szent porod áldva leend.

Ha a vasfürdővel szemben levő Fürdő-utczán áthaladunk, jobbra fordulva, a Ferdinánd-utczába érünk, a hol a Szent Vincze-intézetnek nevezett kath. fiu- és leányinternátus van. Másként, alapítója és jóltevője után, Nógáll-intézetnek is nevezik. Az intézetet Nógáll János püspök alapította és a szinosa, oszlopsoros épületet 1868-ban adták át rendeltetésének.

Szt. Vincze-intézet.

Katholikus kör. Odább, az Apáca-utczában van a I. sz. egyházmegye diszes, emeletes háza, melyben a Katholikus Kör is szép és kényelmes otthont talál. Az utca végén van az u. n. Salamon-intézet, melyben ez időszert a I. sz. tanítóképző van elhelyezve. A 393. sz. házban született Szilágyi Dezső, kitől az épületet a város kisdedővő számára vásárolta meg.

Salamon-intézet.

Igazságügyi palota.

A Fő-utca mellett van a tölcésér alakú Széchenyi-tér, mely a Fő-utca felőli részénél legszélesebb és azután lassanként elkeskenyedik. Itt van elhelyezve, a régi törvényszék épületének helyén, az új, diszes, kétemeletes igazságügyi palota, mely a törvényszéken kívül a járásbírószágot is magába foglalja. A régi törvényszéki épület azelőtt a Frimont családé volt; Bihar

NAGYVÁRAD. — RÉSZLET A SZENT-LÁSZLÓ-TÉRRŐL.

vármegye gróf Frimont Theodorától, özv. Lónyay Andornétól vette meg 1868-ban és ennek a helyére épült a mostani impozáns épület. Ez épület mögött, a Verbőczy-utca végén van a kényelmesen berendezett, emeletes bábaképző-intézet, mely 1873-ban még az Ujsoron volt. Ezt az új épületet az állam 1880-ban építtette.

Bábaképző.

Az igazságügyi palota előtti parkban esinos kioszk áll és előtte a valóban művészi becsü, Mária mennybemenetelét ábrázoló ércszobor. A parkon túl áll a vármegyeháza és a kir. ügyészség és fogház nagy épületesoportja, mely négy utczára néz; főhomlokzata a Széchenyi-térre és a Fő-utczába torkolló kis kanyaradóra tekint, oldalszárnya a Jakab Mihály-utczán megy végig és hátsó része már a Nagy Sándor-utczában van.

Vármegyeháza. Kir. ügyészség.

Tisza Kálmán szülőháza.

A vármegyeháza közelében egy ódon stílű, manzard-tetős, földszintes ház tűnik szembe, mely a régi nemesi kúriák külsejét mutatja. Ez Tisza Kálmán szülőháza. Máskülömben is nevezetes épület; ngyanis, a mikor 1784-ben a reformátusoknak ismét engedélyt adtak istenitiszteletek tartására, templom hiányában itt tartották első istenitiszteletüket. Most a város polgármestere lakik e házban.

Ruthén templom.

Odább, bekerített telken áll az igénytelen külsejű ruthén templom,

mely úgy alakjánál, mint kisszerűségénél fogva inkább kápolnának volna nevezhető. Pedig ez a kis fatornyú templom történeti nevezetesség. 1692-ben építtette Benkovics Ágost püspök és akkoriban püspöki székesegyházu szolgált. Később tót templom lett és azután az orosz ajku görög-katholikus egyház birtokába került. Két XVII. századbéli sírkő is fennmaradt itt, melyeknek feliratai azonban majdnem teljesen elkoptak.

A templommal szemben van az ódonszerű emeletes városháza, terjedelmes előkerttel. Ez az épület hajdan a I. sz. püspökség tulajdona volt. Mellette kétemeletes, egyszerű, de nagyarányú épület áll, s ebben a kir. ítélőtábla s a kir. főügyészség van elhelyezve. Odább van a görög-katholikus

Régi városháza.

Gör. kath. papnevelő-intézet.

NAGYVÁRAD. — A KERESKEDELMI CSARNOK PALOTÁJA.

papnevelő-intézet díszes, emeletes épülete, melynek bejárata fölött a következő felírás olvasható:

„Teneri mei Romano G. C. Leopoldus II. MDCCXCII“, a miből kitűnik, hogy az intézetet II. Lipót alapította 1792-ben. Hajdan jezsuita-kolostor volt. Templomában nyugszik 1714 óta gróf Löwenburg Frigyes es. kir. főmarsall és váradai parancsnok, 1759 óta pedig Polentári Ferencz jezsuita. Az épülethez tartozó nagy kertben fürdőház és kórház van elhelyezve.

A Fő-utczába torkollik a Nagy Sándor-utca is, a hol azt a házat, melyben Nagy Sándor ifju korát töltötte, emléktáblával jelölte meg a honfiúi kegyelet. A házat ugyan átalakították, de az emléktábla ott maradt. Felirata a következő:

Nagy Sándor háza.

NAGY SÁNDOR

honvédtábornok, aradi vértanú

ifjúsági lakhelye.

Vértanúvá felavattatott 1849. okt. 6.

Nagy voltál névre, nagy bajnoki szívre hazádhoz,

Nagy lelked bűn volt törpe bakóid előtt,

S bosszujja, míg a bitort a gyalázat mélyire dobta,

Trónoknál magasabb fényre emelte dicséd.

Szemere Miklós.

Megörökítettett a nagyváradai polgárság által.

Ev. ref.
templom.

Rímanóczy
szálló és fürdő.

Színház.

A vármegyeháza hátsó emeletes épülete előtt elhaladva, a millennium alkalmából alakított csinos Ezredévi Emléktérre érünk és az ev. ref. templom s iskola előtt találjuk magunkat. E templom 1784-ben épült, de 1880 körül megújított. Bejárata fölött a következő felírás van: „Soli Deo Trino Regnante Josepho II. Dicitum MDCCLXXXVII“. Az Ezredévi Emléktérnél a Körös-parton visszafelé menve, a kétemeletes, szép és modern berendezésű Rímanóczy-fürdőhöz és szállodához érünk. Az épület három utcára néz: a Körös-korzóra, a Mészáros-utcára és a Bémer-térre, vagyis inkább az Áldás-utcára, melynek sarkán pazar fényű berendezett kávéház van.

Itt már a legújabb átalakítások által szabályossá vált, szép Bémer-téren vagyunk, szemben a Körösön átvezető u. n. Kis-híddal. Itt van a szép, új Szigligeti színház, melyről más helyen lesz szó.

NAGYVÁRAD. — A M. KIR. HONVÉD HADAPRÓD-ISKOLA.

A vashídon átmenve, Várad-Ujvárosban vagyunk, Nagyvárad város szívében, a Szent László-téren, a város tulajdonképeni központján. E térre nyolez uteza torkollik. Itt van az u. n. kis piac, a róm. katolikusok, görög katolikusok és görög-keletiek temploma, a Szent László szobor és a legtöbb üzlet. Az egész tér be van fásítva s arányaival és szép épületeivel egészen nagyvárosi színezetű.

Szt. László
templom.

A Szent László templomot gr. Csáky Imre bibornok kezdte építtetni 1717-ben és báró Luzsénszky István püspök fejezte be 1733-ban, azonban tornya csak 1790-ben épült. A templom bejárata fölött a következő felirat olvasható:

HonorIBVs DIVI RegIs LaDisLai DICata sVrreXIi.

E templom közel ötven évig püspöki székesegyház volt. Hátsó falába a következő feliratu emléktábla van elhelyezve :

NAGYVÁRADNAK
A TÖRÖK URALOM ALÓL
1692. június hó 5-én történt felszabadulása
KÉTSZÁZADOS EMLÉKÉRE
EMELTE A VÁROS KÖZÖNSÉGE
1892. június hó 26-ik napján.

NAGY-VÁRAD

Irásvényhatósági joggal felruházott város

TÉRKÉPE.

Helyrajzi magyarázat.

1. Görög-leleti templom.
2. Rom. kath. templom.
3. Eöszégi iskola.
4. Szent Vince intézet.
5. Izraelita templom.
6. Izraelita-Kórház.
7. Vár.
8. Áruaktár.
9. Izraelita templom és iskola.
10. Kapuczinus szerzet.
11. Zion templom.
12. Sos szálloda.
13. Zsidó szálloda.
14. Görög leleti templom.
15. Tüzöld lak tanya.
16. Gázgyár.
17. Honvéd gyalogsági laktanya.(Uj)
18. Honvéd hadapród-iskola.
19. Diana-fürdő.
20. Sporttér.
21. Lövöldé.
22. Tüzér laktanya.
23. Ferencz József laktanya.
24. Honvéd huszár laktanya.
25. Gör. kath. esküsgyház.
26. " " iskola.
27. " " püspöki lak.
28. Szent László templom.
29. Régi főreáliskola. (Régi)
30. Polgári iskola.
31. Rom. kath. iskola.
32. Szent Vince intézet.
33. Ev. ref. templom.
34. Ág. ev. templom és iskola.
35. Honvéd lovas-laktanya.(Régi)
36. Szent Vince intézet.
37. Püspöki palota.
38. Esküsgyház.
39. Papnevélő intézet.
40. Pályaudvar.
41. Erzsébet leány-áruház.
42. Múzeum.
43. Városi áruház.
44. Kereskedelmi kóroda.
45. Szent Miklós intézet.
46. Honvédparancsnokság.
47. Bihar megyei kórház.
48. Gör. kath. templom és papnevélő intézet.
49. Kir. álló óbla.
50. Városháza.
51. Ev. ref. templom és iskola.
52. Vármegegyháza.
53. Kir. ügyészség és fogház.
54. Széchenyi szálloda.
55. Igazságügyi palota.
56. Bábaképző intézet.
57. Irgalmas szerzet.
58. Pénzügyi palota.
59. Katonai kórház és plebánia templom.
60. Honvéd laktanya.(Régi)
61. Szent József intézet.
62. Koldusgondó intézet.
63. Jogakadémia.
64. Fügymnasium.
65. Premontreiek temploma és reniháza.
66. Posta.
67. Salamon-intézet.
68. Orsolya apáczák temploma és intézete.
69. A katolikus kör háza.
70. Szilipeti esküház.
71. Bér-bazár.
72. Rimandocz szálloda és fürdő.
73. „László” (Járvány) kórház.
74. Ev. ref. leánynevelő intézet.
75. Uj redl és polgári iskola.
76. Csendőrségi laktanya.
77. V.-Velencezi pályaudvar.

Az egyházzal egy időben épült a templommal szemközt álló ósdi, földszintes, fatornyú épület, a melynek eleje volt a püspöki palota, hátsó része pedig a szeminárium. Később azután a jogakadémia, majd a főreáliskola szolgált. Ide építik az új és díszes városházát.

A Szent László templom mellett emelkedik a nagy nemzeti Szentnek szép és művészi kivitelű ércszobra, melyet 1893-ban dr. Schlauch Lőrincz püspök állíttatott fel a régi szobor helyére. A szobor mögött áll a takarékpénztár szép épülete. Odább az emeletes görög-katholikus püspöki palota és feljebb, a térnek háttal fordulva, áll a görög-katholikus székesegyház. 1800-ban épült, az 1836-iki tűzvész alkalmával azonban leégett. Mikor újra felépítették, nyerte mostani szép tornyát. Belseje nagyon gazdag

Szent László szobra.

Gör. kath. püspöki palota és székesegyház.

NAGYVÁRAD. A SZENT VINCZE-INTÉZET.

díszítésű és különösen ikonostasisa nagyon szép. A tér tulsó oldalán, a Beóthy Ödön-utca sarkán látható a görög-keleti templom, melynek alapkövét 1784. nov. 9-én József császár jelenlétében helyezték el. Belseje rendkívül díszes. A Kossuth Lajos-utca sarkán áll a régi, emeletes Fekete Sas-szálló, azelőtt messze vidéken a legszebb és leghíresebb vendégfogadó. Arról is nevezetes, hogy Nagyváradon itt tartották meg az első magyar színi előadást 1798 május 26-án, mint azt az épület falában elhelyezett emléktábla is elmondja:

Gör. kel. templom.

Sas-szálló

E VÁROSBAN EZ ÉPÜLETBEN
A SZINPADRÓL ELHANGZOTT
ELSŐ MAGYAR SZÓ EMLÉKÉRE

1798 május 26. — 1898. május 26.

Hálás kegyeletből az utókor iránt,

a Szigligeti-Társaság kezdeményezésére

Nagyvárad város közönsége.

Itt betérünk a Kossuth Lajos-utczába, a hol a szép mórstíliú zsidó templom tűnik a szemünkbe. Hatalmas kupolája messze ellátszik. Belseje nagyon szép. Két emeletnyi karzattal bír és 330 gázláng világítja. Busch

Izr. templom.

Dávid városi főmérnök tervei szerint épült. 1878-ban szentelték fel és adták át rendeltetésének. A túlsó oldalon van a biharmegyei takarékpénztár nagy épülete. Tovább, a Nagy-Vásártér felé haladva, az Andrányi Károly és fia ezég nagyszabású „Vasudvara” előtt haladunk el és a vásártéren a kereskedelmi csarnok díszes és nagyarányú emeletes épülete elé érünk, melyben a csarnokon kívül, a kereskedelmi és iparkamara, a kereskedelmi iskola és a katonatiszti kaszinó van elhelyezve. Itt tovább haladva, Várad-Váraljára jutunk, a hol a Kolozsvári-utczán a Krisztina-utczánál a kórházat és a váraljai izraelita templomot találjuk. Lejebb van a Szent Vincze-intézet: r. kath. fiu- és leányiskola és internátus, és az utca vége felé a várad-velencei vasúti állomás.

Keresk.
csarnok.

A Kolozsvári-utczán visszatérve, a balra eső Rákóczy-utca és Iskola-utca sarkán van a váralja-velencei gör. kath. templom, melylyel szemben, az iskola-utca folytatásán át a Templom-térre jutunk, a hol a róm. kath. templom áll. Itt a Vár-utczán áthaladva, a Sáncz-utca és a Báthory-utca végén a községi iskolához jutunk. Lejebb — a szeszgyár és a gőzmalom mellett — letérünk a sertésvásártérre és itt jobbra tartva, a hatalmas áruraktár előtt vagyunk; innen pedig a vásártérről a várhoz vezető Kapu-utczán át a vár elé jutunk.

Aruraktár.

A vár.

A nagyváradai várat még ma is hatalmas kőfal és sáncárok övezi. Két bejárata van. Az egyik a Zöldfa-utca, a másik a Kolozsvári-utca felől. A főbejáratnál balra három kőtábla van elhelyezve, faragott hadi jelvényekkel, a kapu fölött pedig a következő feliratos tábla látható:

Deo Vni trInoqVe gratIae
qVI Ipsa saLVtarI HostIae
saCratae DIe OstIa apperVIt
VaraDIuI.

a mely chronosticonból a törökök kiűzetésének idejét betűzhetjük ki. Belül az ötszögű várudvarba jutunk, mely a kétemeletes katonai laktanyákkal van beépítve. A várra vonatkozó történeti adatokat és az itt lefolyt eseményeket más helyen közöljük. Innen tovább haladva, visszatérünk a Nagy-Vásártéren át a Zárda-utczáig, a hol az izr. orthodox hitközség díszes zsinagógája és emeletes, nagy iskolája van. Az utca másik oldalán áll a kapuczinus szerzet zárdája és temploma. A zárdát gr. Csáky Imre püspök 1827-ben építtette a báró Luzsénszky István kanonoktól e ezélra ajándékozott telekre. 1836-ban leégett, de két évvel később ismét felépült. A szűk zárdá-czellák egyikében lakott Fessler Ignác Aurél kapuczinus szerzetes, a kitűnő író, történettudós és akadémikus, a ki később az ág. ev. vallásra áttérve, püspök lett.

Izr. templom.

Kapuczinus
zárdá és
templom.

A Kapuczinus-utczán át visszamegyünk a Szent László-térre és balra a Kert-utczába kanyarodva, átmegyünk a Pecze-patakon, hol jobbról a tűzoltó-laktanyát és a városi majort, odább pedig a Diána-fürdőt találjuk. A Kert-utca végét átszelő Vámház-utczán van a gázgyár, a Kert-utczával szemben az impozáns honvéd-hadapródiiskola, lejebb pedig a honvéd-gyalog-sági laktanya. Visszafordulva a Vámház-utczáig, itt az út jobbra a Sport-térre és a Rhédey-kerthez vezet.

Gázgyár.

Honv. gyalog-
sági laktanya.

Rhédey kert.

A Rhédey-kert a város legszebb és legérdekesebb kertje. Közelében, a Rudikovszky (központi) temetőben nyugszik Rudikovszky Kázmér, a lengyel származású 1849-iki vértanú. Gránit-síremlékén, melyet 1872-ben emeltek, a következő felírás olvasható:

RULIKOVSKY KÁZMÉR
 lengyel születésű
 volt orosz dzsidás százados.
 A magyar szabadság pártolásáért
 kivégeztetett
 1849 augusztus 28-án.
 Béke hamvaira.

Itt van a szép Rhédey-kápolna, mely a XVIII. század második felében épült. Az itt elhelyezett művészi becsű márvány-sarkoplág a múlt század első felében élt Ferenczy István szobrász műve. Itt nyugszik gr. Rhédey Lajos és neje, szül. kohányi Kácsándy Terézia, akik a kertet 6000 váltó forintnyi fentartási alapítvánnyal együtt 1804-ben a városnak ajándékozták.

NAGYVÁRAD. — RÉSZLET A FERENCZ
 JÓZSEF HUSZÁRLAKTANYÁBÓL.

A kápolna hajójának baloldali falába egy pánczélos, sisakos lovasszobor-mű van illesztve, fölötte epitáfium és a következő felírás:

Francisci de Rhéde
 Comitis. Supremi. Bihariensis.
 Manibus.
 Revocata. Temporum. Fuga.
 Monumentum. Renovat.
 Ludovicus de Rhéde.
 Augg. Camerarius. Ins. Ord. S. Leopoldi. Eques.
 Provinciae Ejudem. De. Bihar.
 Officii. Supr. Comitis.
 Administrator. Nobilis. Exercitus.
 Insurgentum.
 Colonellus.
 A. D. MDCCCVIII.

A Rhédey-kertben tartották meg szabad ég alatt, nyitott görög színpadon a Jászay-féle Electra-előadásokat, amelyek művészeti esemény-számba mentek.

Közel ide, a Pecze-patak túlsó partján terülnek el a Ferencz József-, a báró Fejérváry lovassági- és a Vilmos főherczeg tüzér-laktanya szép és

Laktanyák.

nagyszabású pavillon-rendszerű épületei. A tűzér-laktanya alsó végéhez közel fekszik a legfőbb egészségügyi követelményeknek mindenben megfelelő közvágóhíd.

A laktanyák között, nyitott utcán át, az Aradi-utczába jutunk, melynek vége a Teleki-utczára néz. Itt van a várad-ujvárosi hatalmas, kéttornyú, oszlopcsarnokos református templom, mely 1835 és 1853 között, kettős tornya pedig 1872-ben épült. Bejárata fölött a következő felírás van:

E szent ház alapját
A Helv. Hív. N-Váradí Egyház letette
MDCCCXXXV ápril 13-án.
Külsőleg bevégezte MDCCCLIII.

Az e templommal szemközt, elkerített helyen álló kápolna, hajdan temető-kápolna volt. Lentebb van a Szent Vincze-intézet csinos emeletes épülete, a hol a r. kath. óvónő- és tanítónőképző van elhelyezve. Odább, a Dudek-sikátoron átmenve, a Körös-utczába érünk, a hol az ág. ev. templom, a kétemeletes róm. kath. iskola és a plebánia-épület van.

Most még csak az egyes utca-elnevezésekről valamit.

A városnak 45 utczája van történetünk nagy alakjairól elnevezve, vagy oly egyénekről, a kiknek emlékét a város, a közjó körül szerzett érdemeik elismerése végett, meg akarta örökíteni. Ilyenek a Bémer-tér, mely báró Bémer László püspök nevét örökíti meg; a Pray György-utca; a Lukács György-, azelőtt Kőfaragó-utca, Lukács Györgyről, a város első alkotmányos polgármesteréről; a Sztaroveszky-utca Sztaroveszky Jánosról, a ki az ezen utczában levő nagy házat és kotyikleti birtokát gyermek-kórház czéljaira hagyományozta; a Sal Ferencz-utca, Sal Ferencz nyugalomba vonult polgármesterről, a kinek a város újabb fejlődése körül kiváló érdemei vannak; a Szaniszló-utca, Szaniszló Ferencz püspökről, a ki jótékonyosságával tette emlékét feledhetetlenné; Széchenyi-tér; a Nagy Sándor-utca Nagy Sándor vértanúról; a Szulárdi, azelőtt Régi-Posta-utca — a híres krónikás emlékére; az Alapi-utca, Alapi János nagyváradí kanonokról, a ki szegény tanulók számára nagy alapítványt tett; a Gédeon-utca, Gédeon László tanárról és íróról, a ki Nagyváradon csaknem ötven évig tanárkodott; a Szentpéteri-utca, a váradí főgymnasiumnak 30 éven át kedvelt tanárjáról; a Szigligeti-utca, a hol Szigligeti Ede született; a Nógáll-utca, a jótékony alapítványairól híres püspökről; a Bajza-utca, azelőtt Kis-Füzes-utca; a Ferencz-utca; a Lipót-utca; a Jakab Mihály-utca, Jakab Mihály főlevéltárosról és költőről, a ki a szabadságharc után várfogságot szenvedett; a Verbőczy-utca, azelőtt József-utca; a Csengery-utca, azelőtt Nagy-Kút-utca, Csengery Imréről, Bihar vármegye volt főjegyzőjéről, a ki később honvédelmi miniszteri tanácsos lett; Szent László-tér; Kossuth Lajos-utca; a Szaesvay-utca, Szaesvay Imréről, az 1849-iki függetlenségi nyilatkozat szerzőjéről; Beóthy Ödön-, azelőtt Nagy-Magyar-utca, a vármegye e kiváló fiáról; a Pável-utca Pável Mihály gör. kath. püspök nevééről; a Bem-utca; a Damjanich-utca, azelőtt Alsó- és Felső-Kisteleki-utca; a Vitéz-utca, a híres nagyváradí püspök, tudós és államférfi Vitéz Jánosról; a Dudek-sikátor, Dudek Dániel orvosról, a ki 1823-ban 6000 forint alapítvánnyal a mai bábaképző alapját vetette meg; a Bethlen-utca, azelőtt Kis-Körös-utca; a Deák Ferencz-utca, azelőtt Köröspart; a Fábíán Lajos-utca, azelőtt Sörház-sikátor, Fábíán Lajos vár. biz. tagról, a ki vagyonának egy részét a városnak hagyományozta; a Rulikovszky-út Rulikovszky lengyel származású szabadsághős nevééről; Baross-utca, az-

előtt Széna-utca; *Ghyllányi*-utca, a város egyik jótékonyágáról ismert XVIII. századbeli birtokosa nevééről; a Terézia-utca, mely *Mária Terézia* nevét örökíti meg; a Báthori-utca *Báthori* András nevééről; az Erzsébet-utca *Erzsébet királyné* nevééről; Veres Balázs-utca, azelőtt Kis Malom-utca, *Veres* Balázs váradai bíróról, a ki a Verbőczy-féle törvénykönyvet 1563-ban magyarra fordította; *Szent Jeromos*-utca, azelőtt Kis-Pecze-utca, a hajdan itt közel állott, *Szent Jeromos* tiszteletére szentelt, Pálos-rendü klostromról; a Rómer-utca, azelőtt Árok-utca, *Rómer* Flóris nagyváradai kanonok és híres tudós-ról; a Csáky-utca, a Bihar vármegyében hajdan nevezetes gr. *Csáky* családról; a Komáromy- és a Nagy István-utca, az előbbi *Komáromy*ról, az utóbbi *Nagy* Istvánról, a kik a szabadságharc nevezetes alakjai voltak.

NAGYVÁRAD TÖRTÉNETE.

Nagyvárad történetét a történettudósok két kiinduló pontról ismertetik. Némelyek *Szent István* király alapításának, mások *Szent László*nak mondják, de mindenesetre vagy az egyik, vagy a másik szent királyt tüntetik fel alapítójául.

Nagyvárad
alapítása.

Annai kétségtelen tény, hogy *Szent László* király idejében Nagyvárad már állott, és e fontos hadászati állomást ez a szent királyunk erősítette meg. Történetének megírója, művét a nagyváradai káptalan és püspökség alapításával kezdi, melylyel a város története 1566-ig, vagyis a *János Zsigmond* fejedelem idejében *Tordán* tartott országgyűlés türelmetlenségi határozatáig s ennek végrehajtásáig elválaszthatatlanul összeforr.

A nagyváradai vár, melyben egykoron a püspök és a káptalani tagok laktak s a székesegyház is állott, nemcsak falai által volt erős, hanem az által is, hogy a közeli meleg forrásokból eredő patak (*Pecze*) vize a várat körülvevő sáncz árkába be volt vezetve és ez soha be nem fagyott.

A nagyváradai káptalan és püspökség nem az egyes törzsfők vagyonából, vagy a honfoglaláskor a nemzet tulajdonává véráldozattal lett nemzeti vagyonból nyerte nagyterjedelmű birtokait, hanem *Mén Marót* kozár fejedelem után *Zsolt* vezér utódaira örökségül jutott családi vagyonból alapított.

Salamon király, mikor unokatestvéreinek, *Gejza*, *László*, *Lambert* hercegeknek, *I. Béla* király fiainak engedte át az ország harmadrészét, csakis a maga családi örökének ama részéről mondott le, melyben, a családi jognál fogva, a királyfiak annélkül is örökösök valának. Ehhez az örökséghez tartozott ez a nagy terület is a három *Körös* között.

A hagyomány örökül hagyta reánk, hogy *László* herceg nagyon szerette ezt a vidéket s örömet idézett itt, és a mikor *Salamont* a királyi trónról elűzte, mint király, az általa alapított püspökség székhelyén monumentális templomot építtetett *Nagy Boldogasszony* tiszteletére és holtá utánra, örök pihenésre is ide vágott.

A három királyi herceg, *Gejza*, *László* és *Lambert*, *I. Béla* király fiai, szívesen időztek e vidéken. Erre mutat az is, hogy a mikor *Salamon* király *Vid* tanácsosának besugásaira hallgatva, üldözni kezdi őket, gonosz tervének sikerét attól reményli, hogy *Gejza* nem kész a háborúra, mert az *Ingovány* (*Igfon*) erdőben vadászattal tölti idejét. Ezt az erdőt mi, kik Bihar-megye vidékeit ismerjük, az *Érmellék*nek az *Ér* által alkotott *ingoványos* részének tartjuk s a bihari földvár, *Székelyhíd*, *Diószeg* hajdan erdővel benőtt lankás környéke vonzóbb volt a szelid lelkű *Gejzára*, mint a hegyvidék zordonabb tája, mely utóbbi azután az erőteljesebb, harcziás *László* hercegnek lön kedves mulatóhelye.

Szent László.

NAGYVÁRAD. — SZENT LÁSZLÓ SZOBRA.

semmi hadi mozgalom nem történt. A hagyomány szerint Kálmán herceg, I. Gejza király korosabbik fia, Szent László király unokaöccse, az Úr szolgálatára volt szánva, papi nevelésben részesült s Nagyvárad első püspöke lett volna, míg öccse, Almos, Szent László kegyeltje, a koronát örökölte volna. Ennek azonban történeti alapja nincs.

Nagyvárad lakosai legelőször akkor menekültek a vár falai közé, mikor Kopules kún vezér Szent László idejében Moldvából, Erdélyen át Biharra s Békésre tört és rabolt, gyilkolt addig, míg őt Temesnél a király utolérte és összetörte. A szent király sírjához zarándokló ájtatoskodók nagy száma szükségessé tette, hogy befogadásukra s ellátásukra épületek emeltesse, iparosok és kereskedők nagy számmal letelepedjenek s a közvagyonosodás általok fejlesztessék.

II. István.

II. István király 1130. körül Nagyváradon megtelepíté a Franciaországban amaz időben keletkezett premontrei rendet s számára a még akkor erdő borította, Szent Istvánról nevezett Előfok-hegyen monostort építtetett, mi által alapját veté meg a később nagy híre emelkedett nagyváradai főiskolának. A király maga is Szent László lábailhoz temettette magát.

Szt. László
sírja.

Ettől fogva Nagyvárad nagy híre emelkedik. Szent László király koporsójánál esodák történnek. Vakok, sánták, csonkák megvigasztaltatnak, senki sem mer itt hamisan esküdni, messze földről jönnek hozzá igazságot keresni és később, királykoronázás alkalmával, nem egy új király, fényes kísérettel,

A hagyomány és a történelem együttesen állapítja meg, hogy Szent László király holtteste Nagyváradon, a várban volt Boldogasszony templomában temettetett el. Itt találta azt a mongol dúlás, innét szállíták a szent sír kincseit Ecsedre, a Báthoriak erős várába, hogy aztán — a Győrben levő ereklyetartón (hermán) kívül — mind megsemmisüljön.

Nagyvárad tehát, ha nem is mostani alakjában, akkor már fennállott. Buesújáró hely volt a szent király koporsója, hova számosakat vonzott a gazdag adománynyal ajándékozott káptalan és püspökség, a királyok több ízben itt mulatása, többeknek közülök ide temetkezése és a királyok meleg érdeklődése leglovagiasabb elődjük emléke iránt.

A kúnok betöréseinek megszűntével egyidőre a nagyváradai vár körül

Székesfejervárról Nagyváradra zarándokol, hogy koronázási esküjét Szent László sírjánál tegye le.

A zarándoklások, a nagyváradai szent sír fénye s csodatevő ereje, egyre több-több embert vonz Nagyváradra. A város körül erődítések emelkednek, melyeknek szakadozottsága azt mutatja, hogy a különböző időbeli letelepülések részekre osztották a várost, melyeknek központja a vár volt, jó részben úgy, a hogy most is fennáll.

Az első ismert nagyváradai püspök I. Sixtus volt, kit Kálmán király 1103-ban Esztergomból helyezett Nagyváradra, a püspökség és káptalan élére.

Az utána következő Valthér püspök idejében az istenítélet — ordalia — Nagyváradon egyházi férfiak közül választott bírák által már gyakoroltatott.

1134-ben Feliczán esztergomi érsek-prímás Nagyváradon országos zsinatot tartott az ország főpapjaival, a miből ismét Nagyvárad város előkelő voltára kell következtetnünk.

Vata püspök (a Miskolcz nemzetségből) és Elvin püspök, kit a krónika Both biharmegyei főispán fiának mond, már a magyar főnemesei családokból származnak, a mi arra mutat, hogy a nagyváradai főiskolának hatása egyre kiterjedtebb: Elvin püspök Micskéről, Bihar-megye máig fennálló egyik községéből származott.

A hitélet fejlődése III-ik Béla király korában, az istenítéletek tömegesebb volta Szent László sírjánál szükségessé tették, hogy a szent király koporsója az egyház által is fölemeltessék s a nép kegyeletének fölibe helyeztessék.

III. Béla megkéri a római pápát, hogy a szent királyt a szentek sorába vétesse fel, mire a pápa egy bibornokot és több hittudóst küld Nagyváradra, kik itt a szent király életét, csodatetteit s a nép közérzetét megvizsgálván, kedvező jelentést tettek Rómába s Szent László király 1192-ben a szentek közé vétetett fel.

Erre III. Béla megbízta Dénest, a híres szobrászt, hogy új ravatalt készítsen; 1192. évi február 2-án felnyiták a szent király sírját, kiemelék a testet, biborszínű nehéz selyembe takarva, gazdagon aranyozott koporsóba fektették, fejére drágakövekkel ékesített aranykoronát tettek, kezébe aranypálczát adtak s a koporsót a templomban felállított új ravatalra helyezték.

Ezen nagy jelentőségű ünnepen itt volt a király egész családjával, a főnemesség, az ország jámbor hívóinek ezre. (Bunyitay, A váradi püsp. tört. I. 82.)

A magyar királyok ezentúl mindegyre sűrűbben látogatták Szent László koporsóját.

Imre király, III. Béla fia, trónra léptekor meglátogatta azt s 1196-ban a váradi egyházat új, gazdag adományban részesíti.

A tatárjárás elpusztította Nagyváradot a várral együtt.

A IV. Béla király táborába, a Sajóhoz igyekvő Beuedek püspök serege a tatárokkal találkozott, velök összeütközött, előbb győzött, majd megveretve visszavonult Nagyváradra, hol az ellenállás sikertelenségét belátva, magához vette Szent László ereklyéit és elmenekült. De nem menekült el a káptalan és a város lakossága.

Rogierius mester, nagyváradai kanonok, e kor történetének megúrója, a káptalanbeliekkel Nagyváradon maradt, a vár erődítéseit kijavította és ellenálláshoz készült. Kajdán vezér a megerősített várost hirtelen megrohanta, bevette s az el nem menekült lakosokat leölette vagy rabszíjra fűzette.

A vár erősen tartotta magát, Rogierius mester számos vitézzel védte;

I. Sixtus
püspök.

Valthér
püspök.

Vata és Elvin
püspökök.

III. Béla.

Imre király.

Tatárjárás.

IV. Béla.

Rogierius
mester.

ezt latvai Kajdán, elhúzódt a városból, mire az elmenekült s a várban levő lakosok visszatértek lakaikba.

A tatárok azonban erősítést vontak magukhoz és ostrom-szereikkel is elkészülvén, hirtelen a városra törtek, a lakosokat leölték, azután a várat vették ostrom alá s azt éjjel-nappal törték mindaddig, míg a védők el nem hullottak. A megmaradtak a székesegyház falai között vonták meg magukat, ennek is a tornyába menekültek, míg végre az ostromlók tüzet vetettek a székesegyházra s az oda menekültek mind oda égtek. Várad teljesen elpusztult.

IV. Béla király visszatérvén elpusztult országába, új erővel kezdett feltámasztásához s benépesíté Nagyváradot is.

V. István

A várat a tatárdúlás után Vinceze püspök állíttatja helyre, a káptalant szintén helyreállítja, egyházakat s lelkészseégeket alapít. — Őt követi Zozi-más, kinek püspöksége alatt V. István király 1263-ik évben Nagyváradra jő. Várad V. István kezében volt akkor, a mikor atyja, IV. Béla ellen, jogainak épségeért, harezait vívta s ugyanő telepíté le a közelfekvő Körösszeg várá-nak környékén a kúnokat.

V. István király a nagyvárad püspökséget és káptalant nagy adomá-nyokkal gazdagítja; ő engedte meg azt, hogy magszakadás esetén bármelyik nemes vagyonát a nagyvárad egyháznak adhatta, a püspökség és káptalan birtokain található arany-, ezüst- és vasbánya, adóztatás nélkül, egyházi tulajdonná vált, a várad püspök és káptalan jobbágjai pénz- és természet-ményben szolgáltatandó adózásoktól a kir. kincstárral szemben mentek valának.

IV. László.

IV. László király megkoronáztatása után Szent László koporsójához zarándokolt; ekkor adományozta P.-Szőlős községet a várad egyháznak. Ugyancsak IV. László Nagyváradon gyűlést tartott, a mikor halállal vagy jószágvesztéssel bünteté az ellene felkelt Pálfiak, Tamásfiak és Telegdiek közül a nagyobb bűnösöket és társaikat.

E zavaros korban Várad polgárai az olasz, ujfalvi, szent-lőrincezi városrészekben a káptalan vásárpénzszedési jogának ellenállottak, mely ügyben a várad püspök ítelt, még pedig úgy, hogy a város polgárainak kellett három káptalani tagot választani, kik esküt tegyenek a káptalan vásár-pénz-szedhetési joga mellett, s ekkor a város polgárai vesztesek lettek volna. A polgárok Imre olvasó kanonokot, Ferencz bihari főesperest és Jónás kanonokot választák, de mikor ezek teljes egyházi díszben az eskü letételére meg-jelentek, a városi lakosok felhagytak követelésükkel.

IV. László Váradot tette azon harez központjává, melyet ellene Lado-mér esztergomi érsek keresztés háború néven indított, a királynak a kúnok között való mulatozásai s az ország ügyeinek elhanyagolása miatt, a mely harezban Mezőkeresztésnél a keresztéses legyőzetvén, a győzelem helyén telepítették le, nevöket a községre ruháztván át.

III. Endre.

III. Endre király, nejével, Fenenuával, szintén elzarándokolt Szent László koporsójához Váradra; majd 1294-ben országgyűlést tartott itt, a mikor halálos ítéletet mondott a féktelenkedő Tamásfiakra, köztük a hatalmas Lóránt vajdára, Martell Károly trónkövetelő híveire. Állítólag ugyanitt lön eltemetve az utolsó Árpádházbéli király.

Róbert Károly
és Beatrix.

Róbert Károly több ízben látogatott el Váradra s második nejét, Bea-trixot, a várad székesegyház sírboltjában temettette el.

Lassanként kezdenek kidomborodni az egyes városrészek Váradon. Velenceze 1338-ban arról lesz nevezetessé, hogy András püspök itt a szent Klára-apácák részére templomot épít s fentartásukra adja Szeben (ma pusztá).

Ősi (puszta), Somogy falukat; — Olaszi, Újfalu, Szent Lőrincz városrészekről már előbb tettünk említést.

Nagy Lajos király 1342-ben Nagyváradra jő, apja példáját követve elzarándokol Szent László koporsójához, majd adományt tesz az egyház javára és megerősíti a város (civitas) jogait.

Nagy Lajos.

A püspökök, káptalani tagok és egyesek oltárokat emelnek a templomban. Vámos György nagyváradai polgár neve ki van tüntetve a többiek között. Báthori András megkezdi a székestemplom építtetését s befejezi azt Meszesi György püspök, ki két kolozsvári szobrászszal, Márton és György testvérekkel Szent István, Szent Imre és Szent László szobraikat készítteti s állíttatja fel.

A váradai iskolák látogatottak, a váradai polgárok már tisztességes helyet foglalnak el, a mit az is mutat, hogy Böcsi Szudar Dénes fia, Sándor 1347 táján itt járván iskolába, Pál nevű szabómesternél lakott.

Mária királyné és Zsigmond király uralkodása alatt Várad a békés fejlődés útjain egyre jobban haladt. Az ipar, kereskedelem, művészet és tudomány virágzásra jutott.

János püspök a két kolozsvári szobrászszal elkészítteti Szent László művészi lovagszobrát, nyílt helyen állíttatja fel; a király harczy ménen ül, jobbában a csatábárd, a mint épen a csatába vágat.

A ló és lovas érzeből öntve, tetőtől-talpig megaranyozva, a talapzaton érzélapra vésve, felírás hirdeti a királyi pár (Mária és Zsigmond), a püspök (Szudar János) és a két szobrász nevét és felállítási idejét. A felírás szerint a szobor 1390 május 20-án a királyi pár jelenlétében szenteltetett fel.

Mária királyné és Zsigmond király.

NAGY LAJOS (A BÉCSI KRÓNKA UTÁN).

Mária és Zsigmond több ízben látogatták Váradot és Mária királyné 1395-ben itt temettetett el. Máriaváradai látogatása idejében a várad-velencei apácza-zárdában szeretett tartózkodni, a hol sokat hányatott lelke enyhét, nyugalmat talált.

1403-ban Kanizsay János érsek-prímás, míg Zsigmond Csehországban időzött Venezel segítségére, nagy vihart támasztott ellene; Szent László napján Lukács püspöknél jöttek össze azok, kik a király-választás ősi jogát feléledni hitték. Együtt valának: István erdélyi püspök, Bebek Detre, a volt nádor, kit Zsigmond Gara Miklósért mellőzött, Csáky Miklós és Marezaly Miklós erdélyi vajdák, Csáky György, a székelyek ispánja, Kerekegyházi Mihály és még számos főúr, kik Zsigmond királyt trónfosztottnak nyilvánítván, felhívták a többi vármegyét, hogy a Körösközén fegyverbe gyűljenek, a honnan seregestől menjenek Nápolyi László elé, őt koronázás végett Széksefejvárra kísérendők.

Ez a feltámadás azonban az itteniekre csak kísérlet maradt, mert a veszély hírére gyorsan visszatérő Zsigmond, Pápa-Pinkócznál László hadát szétverte s hadvezérei: Stibor, Maróthy, Perényi, Rozgonyi mindenfelé békére kényszeríték a mozgolódókat, Zsigmond király pedig kegyelmet osztogatott.

1406-ban Zsigmond is felkereste Nagyváradot, hogy a Tisza mellékén még háborgó Debrőy István, a Jánossyak és Ludányi Tamás egrí érsek ellen Nagyváradot biztosítsa. A székesegyház főoltára javára adományt tett, a káptalannak adományozta Szalacs, Aszaló és Zsolca községeket; ugyanezen alkalommal Eberhardot, második nejének, Cülley Borbálának rokonát, a zágrábi püspöki székből a nagyváradiba helyezte át.

Eberhard püspök a szent Klára-apácáknak adományozta Várad-Velenczén ana telek jövedelmét, mely az apácák körösparti fürdője mellett állott.

1422-ben Zsigmond király Nagyváradou országgyűlést tartott, innen Körösszegre ment a Csáky család látogatására, majd Debreczenbe is átrándult.

1428-ban a nemzetnek a Zsigmond által kegyelt külföldiek ellen való feltámadására, Pratói János váradi püspököt méltóságától megfosztották. Konrád kanonokot elfogatták és másokkal együtt az országból kiutasították.

Nagyvárad fejlődésére kiválóan alkalmasak valának nagyhirű vásárai; s a város jogkörébe tartozott még az árúmegállító hely is, hogy t. i. az átutazó kereskedők kötelesek voltak árúikat a vásártéren kiállítani és ezért díjat fizetni.

A vásártartás jogát a káptalan tartá magáénak Váradon. A mikor Zsigmond király Olaszi és Vadkert városrészekén a püspökség részére is adott ilyen kiváltságot, a prépost és káptalan küldöttei, megjelenvén az országgyűlés előtt, panaszt emeltek Dénes püspök tisztjei ellen, a kik a káptalan városrészeiben lakó mesteremberek árúczikkeit, ha e vásárok alkalmával „szokás szerint ablakaikba közszemlére kitevék“ s ha azoktól is vámot fizetni nem akartak, eikobozták.

Vépi nevű kanonok Váradon ispotályt (szegények házát) alapított azon szegény sorsú tanulók részére, kik kéregetésből tartották fenn magukat, hogy tanulmányaikat befejezhessék.

Zsigmond király 1406-ban Ulászló lengyel királylyal Váradra jött, hol két hetet vadászattal töltöttek az ország főrendei társaságában s a két állam között létrejött védő- és dacszövetséget Szent László koporsójánál tartós barátsággal megerősítették. Zsigmond király is Szent László mellett temettetett el.

Albert és
I. Ulászló.

Albert és I. Ulászló királyok kora a nemzeti erőt az Ázsiából egyre nagyobb hévvel előrohanó török felé fordítja.

Nagyvárad még egyre a fejlődés útján halad. Lakosainak száma mindinkább emelkedik; kereskedelme, ipara egyre nagyobb arányokat ölt, polgárai nyugalma legfeljebb egy-egy gyászosabb esemény zavarja meg, minő Dominis János püspöknek és vele 400 vitézének hősi halála Várnánál, a hol egy szélvihar az ütközet előtt a magyar birodalom nagy zászlóját és Szent László zászlóját, „e hön tisztelt és féltett ereklyét“ darabokra tépte. Majd jó Vitéz János püspök kora.

Hunyady Janos.
Vitéz János.

Zerednai Vitéz Jánost Hunyady János és Bihar vármegye együttes kérelmére erősíté meg a pápa a váradi püspöki székbén. A mikor 1446. évi junius havában a rákosi országgyűlés Hunyady Jánost az ország kormányzójává tette, Vitéz előtt megnyílt a diplomacziái pálya. Hunyady János volt a kard, a püspök volt a toll és két ily hatalom együttes működése csak előnyére lehetett az országnak. Ő szerkeszté Hunyady diplomacziái leveleit a külföldi udvarokhoz, ő kezdé, folytatá és be is végzé a békealkudozásokat Frigyes esászárral V. László kiszabadítása iránt, általa beszélt először V. László király a esászári követekhez, ő kötö meg a szövetséget Csehország és Ausztria rendeivel V.

László királyvá koronáztatása alkalmával, szóval az ő lelke bélyegét viseli magán ama nagy munka, melynek Hunyady János kardja jött támogatására. E mellett bírta Aeneas Sylvius (II. Pius pápa) és Kapisztránói János barátságát is.

A nagyhírű püspök udvarában nevelkedett s készült ragyogó életpályájára Mátyás, Hunyady János fia.

A váradí káptalan tagjai között élt akkor Vitéz János püspök öcse, Cesinge, tulajdonképen Csezmiczey János (Janus Pannonius), korának egyik legnagyobb elegia-költője, kinek a váradí hévvizeket dícsőítő költeményei reánk örökké emlékezetesek maradnak.

Vitéz János könyvtára a legjelesebb munkákat tartalmazta, melyeknek itt-ott fennmaradt néhány példánya tanúskodik a kiváló főpap műveltségéről és műízléséről, nagy tudományáról és arról, hogy maga körül gyűjté a hasonlóan kiemelkedő nagy szellemeket. Váradon esilagvizsgálat állított.

V. László király elhunytával (1457 november 22), a váradí püspök nyomban Mátyásra, Hunyady János fiára irányozta a Hunyady ház barátainak figyelmét, ő maga rögtön Prágába sietett s ott Mátyás kiszabadításán működött; ugyancsak ő hozta haza Mátyás királyt hazájába, majd 1463-ban a Bécsből hazahozott szent koronát ő tette az ifjú király fejére.

Mátyás király 1468. év január hónapjában Váradon időzött, Vitéz János püspök utóda, Beckenschlager János püspöknél, visszajövén a farnosi Veres Benedek és János kalotaszegi birtokosok által támasztott lázadás legyőzéséből. A monda szerint az Erdélyt Magyarországtól elválasztó hegyi út, Bucsa és Feketető községek között, ekkor kapta volna Királyhágó nevét, Mátyás király utazásától.

1474-ben érte Váradot a legnagyobb veszedelem, mely annál nagyobb volt, mivel meglepetéssel, hirtelen való megrohanással járt.

Míg Mátyás király hadainak legnagyobb részével Csehországban, Morvában kalandozott, Mihalogli Ali szendrői basa 1474. év elején seregével áttört a Dunán, azután átkelt a Maroson és február 7-én hajnalban Váradot rohanta meg. A várost gyorsan elfoglalta s még gyorsabban vezette seregét a várra, és mivel a várat védelmi állapotban, felszerelve, népeit harcukészen találta, ő pedig ostromszereket nem hozott magával, mert ilyen kalandnál ezt nem is tehette. égő nyilatkat szórt a vár épületeire. A vár derék védői nyomban leverték az épületek éghető fedeleit, s míg a védők egyik része oltással foglalkozott, másik része az előrohanó törökök ellen fordult.

A szendrői basa tervének nem sikerültén feldühödve, a városnak fordult; a mi értékes volt, azt összeszedette, a város lakosainak véneit legyilkoltatta, a férfiakat, nőket rabszíjra fűzette, az ifjabb nemzedékekkel együtt, a gyermekeket a hóra hányatta, azután a várost minden oldalról felgyújtatta;

MÁTYÁS KIRÁLY.

Janus
Pannonius.

V. László.

Matyas király.

martalócezaí ezalatt a vidéket száguldozták be, gyilkolva, rabolva, pusztítva mindenfelé.

Az 1474-ki vész Váradot nemcsak vagyonilag, hanem lélekszámban is esakuem tönkre tette.

Ezt a kiválóan fontos helyet, de szerfelett megnéptelenült várost sem a király, sem a püspök és a káptalan nem hagyhatta figyelmen kívül. Mátyás király tehát megerősíté a káptalan és a város szabadalmait és kiváltságait, miáltal Várad néhány évtized alatt a csapást annyira kiheverte, hogy már 1478-ban harangot öntöttek Váradon, az ács, kőműves, asztalos-munkák, a városban és várban levő templomok, épületek felépítésekor, ide való mesterek által készítették, szóval újra éledt Várad Pruisz János püspökségének ideje alatt, kinek főtörekvése volt az egyházak és a klastromok helyreállítása.

Dózsa György
lázdása.

Dózsa György lázdása Várad környékén is hullámokat vert. Lőrincz pap seregével Váradot szállotta meg, míg Dózsa György Gyulánál állott. Ez a szörnyű lázdás, mely a kereszt jelvénye alatt keletkezett, csakhamar pór-lázdássá fajult s azok a fegyverek, melyeket Bakócz Tamás esztergomi érsek a török ellen irányított, a nemesek, a földesurak ellen fordultak és a fennálló rend erőszakos felbontására törek.

A vár kapitánya, Pöstyéni Gergely, a püspökségi és megyei banderiummal Lőrincz papra tört, azonban megveretett s a váradí várba szorítottott, a hol kemény ostrom alá vették a pórhadak. A várost felgyujtották, a mi benne elrabolható volt, az zsákmányul esett s a várbeliek többszöri kirohanása sikertelen volt.

Ekkor értesült Szapolyay János, erdélyi vajda, ki seregével Temesvár felmentésére sietett, Várad szorongatott helyzetéről; Tomory Pált, a fogarasi kapitányt azonnal elküldé a város segítésére, kinek jöttét Lőrincz megértvén, Bihar felé vonult, de Tomory Pöstyéni hadával erősödve, megrohanta és szétverte a pórhadat.

1514-ben a 18 éves Perényi Ferencz lépett a váradí püspöki székebe, kinek ismét az a szerep jutott, hogy újra alakítsa Szent László városát és előmozdítsa fejlődését. A fiatal püspök, 1526-ban, a püspökség banderiumának nagyobb részével a mohácsi csatában esett el.

Szapolyay
János.
I. Ferdinánd.

Ezután új korszak következett. Szapolyay János és I. Ferdinánd versengtek a koronáért. János király a nagyváradí püspökség jövedelmét Cibak Imrének, a gazdag biharmegyei birtokosnak adományozta s rábizta Bihar vármegye főispánságát és a váradí várat. Ez el is foglalta mindet. I. Ferdinánd Maczedóniay Lászlót nevezte ki Várad püspökévé. Amaz mint Szapolyay jeles hadvezére, innen intézte hadjáratait, emez püspöki székhelyét nem látta soha.

Nagyvárad polgárai elérték azt, hogy két király versengett érettök a haza eme szomorú napjaiban s mindkettő törekedett megnyerni őket, számukra kiváltságokat biztosítván.

János király 1527-ben, a tarczali csatavesztés után, seregét Nagyváradra vont, s emek hatalmas erődítményeire akart támaszkodni további hadjárataiban; — azonban, mikor 1528-ban Kassát megbüntetni akarván, hadaival innét Szina alá szállott, vereséget szenvedett.

I. Ferdinánd király Nagyváradot azon várak sorába vette, melyeket Hobordanécz által, Konstantinápolyban, Szolimán szultántól, a jó barátság fentartása fejében, magának visszakívánt.

Míg Magyarország többi részein dúlt az áldatlan testvérharcz, a Tiszán inveni rész meg volt mentve e küzdelemtől; a török azonban 1529-ben

egyre erősebben tolakodott az ország szívébe, majd később ketté választá Magyarországot és harmadikúl, éknek nyomult közéje, Konstantinápolytól Nyitraig.

Czibak Imrének 1534-ben Felmérnél történt legyilkoltatása után János király Martinuzzi, családi néven Utyeszenies Györgyöt, másképen Fráter Györgyöt, korának legnagyobb férfiát ültette a váradi püspöki székbe. Az alacsony sorsból a legfőbb papi méltóságra emelkedett lánglelkű főpap, abban a szomorú időben, mint tűzoszlop válik ki társai közül.

Fráter György.

Várad ekkor János király országának fővárosa lön: itt tartá udvarát a király is, ide gyűltek a nemzeti királyság hívei, a külliatalmak követei, itt köttetett meg 1538 február 24-én Ferdinánd és János királyok között a váradi béke, mely az utóbbi számára, 1540-ben bekövetkezett haláláig biztosítá a koronát. Ez időben keletkezett itt a reformáció.

Fráter György egy egyházfit, kit azzal vádoltak, hogy egy szentkép előtt imádkozó nőt arczúl ütött, máglyán égettetett meg. Való, hogy míg Fráter György élt, a reformáció Váradon és környékén nem boldogult.

Mint kincstartó, gondoskodott arról, hogy az eshetőleges hadjáratokra elegendő pénze legyen,

a váradi várat megerősíttette, ágyukat öntetett, melyeknek ketteje még száz év múlva is ott állott a vár „Aranyos” és „Veres” bástyáján.

János király halála után I. Ferdinánd, Fráter György miatt, nem érvényesítheté a váradi békében szerzett jogait, és a mikor ezt érvényesíteni akarta, Izabella, özvegy királyné, fia János Zsigmond nevében behívta a törököt, Szolimán pedig megvervén I. Ferdinánd hadait, elfoglalta Budát.

E foglalás következménye lön, hogy több úri család Váradra menekült, Váradon kerestek menedéket a margitszigeti apáczák, kiket a szentjánosi monostorba helyeztek el. Buda és Pest iparosai közül is számosan találtak barátságos otthont Nagyváradon.

Martinuzzi 1551 évi december 17-én Alvinczen meggyilkoltatván, utóda Zabardy Mátyás lön.

Míg a püspöki szék üres volt, Varkocs Tamás bilharmegyei főispán volt

Varkocs
Tamás.

I. FERDINÁND.

a váradi püspökség kezelője: Zabardy Mátyás kineveztetése azonban megfosztá őt ezen rangjától, mert a váradi püspök volt Bihar vármegye örökös főispánja, a mihez most I. Ferdinánd még Magyarország alsó részeinek kapitányi jogát is esatolta. Varkoes Tamásnak tehát alárendelt szerep jutott.

Mátyás püspök először is dandárát szaporítá, Váradot, Gyulát s a többi várakat megerősíté, kastélyok, favarak elpusztítottak.

Ugyanez időben Petrovics György, Kendi Antal és több főúr mozgolódní kezdett, hogy Izabellát, János király özvegyét visszahozzák; sereget gyűjtöttek, azonban Taly Ferencz, I. Ferdinánd vezére átkelvén a Tiszán, Mátyás püspök esatlakozott hozzá és Dereeske tájékán Petrovicsot megverték, a felkelők maradványait szétszórták s megfenyítésökhöz fogtak.

Mátyás püspök Fekete-Bátor várát, a régi Toldy család ősi fészkrét, támadta meg, rohammal bevette, vitéz várnagyát, Porkoláb Dénest lefejeztette, a kiskorú Toldy Miklóst, ki alig volt 18 éves, Váradra vitte és itt fejeztette le.

Zabardy Mátyás püspök életében az alvidéken mindenki I. Ferdinánd híve volt. 1556 augusztus 12-én bekövetkezett halálával egyszerre lángra kapott a reformáció és Izabella hívei, köztük Varkoes Tamás, fegyverre keltek és ez utóbbi 1556-ban ostrom alá vette a várat.

Az egykorú tudósítások nem emlékeznek meg arról, hogy a várost emez ostrom idejében veszély érte volna, miből azt kell következtetnünk, hogy Várad polgárai az ostromlókhöz esatlakoztak és ezeket segítették. Erre mutat az is, hogy az özvegy királyné megerősítette a város kiváltságait.

A vár átadása után, 1557 június havában, Varkoes Tamás az egyház kincseit összeíratta, a püspökségi javakat lefoglalta, a váradi káptalan tagjai elszéledtek az ország távolabbi részeibe, Várad kiváltságos város lett, az egyházi vagyon pedig koronajavadalomná alakult.

Várad püspökeit ugyan a magyar királyok nevezték ki, de székhelyöket 1692-ig nem is láthatták, a váradi káptalan pedig teljesen elenyészett.

Izabella
királyné.

Izabella özvegy királyné a közigazgatást és a bírói jog gyakorlását 1558-ban, más királyi városok kiváltságai szerint, a város tanácsának kezeibe adja, a mi előzőleg a püspökség és káptalan jogköréhez tartozott.

Varkoes Tamás, mint Verancsics műveiben olvassuk, a káptalani házakat lerontatta, Szent Ferencz, Szent Jakab, Szent Mihály templomát lebontatta; Vadkerten a Mindenszentek és a Szentkereszt templomát és az ispotályt, a várban Szent János, Boldogasszony, Szent István, Szent Péter, Szent Lélek templomait romboltatá szét. Sicarius templorum Dei! — mondja a krónikás, a miből azt következtethetjük, hogy úgy Varkoes, mint a városi polgárok már az új hitvallás hívei valának.

Nem érdektelen tudni, hogy Váradon, Köleséry Kristóf deák hirdeté először az új vallást Luther szellemében.

A nagyváradi káptalan tagjai az egyházi szerelvények legbecsesebbjeit, mintegy 50,000 frt értékben — akkori pénznem szerint — kiválogatták és 1556-ban, az ostrom megkezdése előtt, Báthori András és Miklós ecsedi várába szállították.

1566. márczius 10-én az erdélyi rendek Tordán végzést hoztak arról, hogy a pápai tudományhoz és emberi szerzésekhöz ragaszkodó egyháziak János Zsigmond birodalmából száműzessenek. „A váradi káptalannak Ő felsége (János Zsigmond) a jövendő virágvasárnapját hagyta, kik ha megtérnek, házokba, szőlőkbe, marhájokba — jószáguktól megválva, kiket Ő felsége magának akar tartani — békességgel megmaradhatnak, ha pedig Isten ígését nem akarnák venni, személyekbe, marhájokkal (ingóságaiikkal) egyetembe, valahová akarnak menni, szabadon elbocsáttassanak.”

Czeplédi György váradi pap vitte keresztül a reformációkat Nagyváradon s az általa megírt hitvallást 1562-ben a váradi zsinaton „Confessio Helvetica“ cím alatt elfogadtatta és ugyanezen zsinat választotta meg Melius Juhász Pétert superintendensnek.

A monda szerint Kendi Antal váradi várkapitány és biharmegyei főispán, kit melléknevén Nyakazó Antalnak is hívtak, 1566. év virágvasárnapján azokat, kik tilalma ellenére a körmenetben részt vettek, ölette, vágatta, főleg a katolikus papok ellen dühöngött legszilajában és innen kapta volna melléknevét is.

E mondának az alapját némelyek arra vezetik vissza, hogy 1587-ben, húsvét napján a katolikusok és reformátusok közötti hitbeli versengés vérengzéssé fajult.

Ugyanis Báthori István lengyel királysága idejében, Báthori Kristóf a jezsuitákat behozta Lengyelországból Erdélybe és Váradra is, mely utóbbi helyen, Olaszi külvárosban, Szent Egyed akkor üresen álló egyházát (a mai gör. kath. szeminárium) adta nekik némi javadalmakkal.

A jezsuiták nemcsak lelkészkedtek, hanem hitvitákba is ereszkedtek, iskolákat nyitottak és előadásukat sajtó útján is terjesztették.

Király Albert, váradi polgár és biharmegyei birtokos, a mikor a jezsuiták isteni szolgálatra menének, rajtok ment szolgálóival és híveivel, legelőször Was Barabást lehuzatta és keményen megverette, Biró Györgyöt még jobban, Báthori István papjának öcsését, ruháitól megfosztatván, mezitelenre vetkőztetve, ugyancsak megverette, majd 1598-ban a jezsuiták házáat, melyet a belvárosban vettek és kápolnává alakítottak, leromboltatta; a jezsuitákat csakis Király György várkapitány mentette meg katonáival. A jezsuiták azután eltávoztak Váradról.

Az 1598-ik év végzetes lőn Váradra.

Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem, megbánván, hogy a fejedelemségről lemondott, ingatag jelleme nem gondolt azzal, hogyha visszatér, lángboríthatja országát, augusztus 20-án Kolozsváron terem, nejét Mária Krisztinát magához hívatja, az ország rendei által Tordán magát fejedelmi székébe újból beiktatja, Miksa főhercegnek, ki Erdély átvételére indul, megüzenni, hogy ne fárassza magát s a főrendek is Miksát békére kérik. Ezalatt a török egyre közelebb nyomul a szerencsétlen országhoz.

Miksa főherceg Kassánál, utóbb Tokajnál megáll, innét küldi b. Rödern Menyhért tábornokát Nagyvárad megerősítésére, kit Rübisch Gottfried két zászlóalj gyaloggal és 100 lovassal követ.

1598. évi szeptember 29-én reggeli 4 órakor Omár basa 48,000 emberrel, a kit feles számu tatár portyázó követ, táborba szállt Püspökinél, Várad mellett. Szeptember 30-án Rödern felgyújtja Váradot és lakosait a várba vonja be, miáltal a védő sereg 2000 főre emelkedik. Ezalatt 150 hajdú zsákmányolási célból megrohanja az égő várost, de Rödern könnyen szétüzi

BÁTHORI ZSIGMOND.

Báthori
Kristóf.Báthori
Zsigmond.Miksa
főherceg.

Várad ostroma.

őket s a foglyoktól hallja, hogy mintegy 200,000 ember áll a várral szemben; a nagy tömeget azonban később, a mikor közelebb érkezik, mintegy 60,000 főre becsülik a várbeliek.

Október 1-én a török a város körül folyó vizet a sánczokból leereszti és 2-án megkezdi a vár lövetését. A magyar védők élén Király György várkapitány és Nyáry Pál ezredes állottak. Az első rohamot a török október 3-án intézi a vár ellen, megrohanással kíséri meg elfoglalását, de visszavetetik s így jár 5-én és a többi napokon is. A szilaj, vaskezü basa ezt nem tűri, embereit ismét és ismét rohamra viszi, de visszaverik; legjobb vitézei a védők golyói vagy súlyos esapásai alatt hullanak el. Megrohanja a Királyfia és Csonka-bástyát egy időben, aknákat ásat, felrobbantatja, a védők azonban nem esüggednek, a rohamot visszaverik, az aknák visszafelé sülnek el és a törököt pusztítják.

Rödern szorongatott helyzetéről Székely András nevű katonájával levelet küld Miksa főherczegnek; a katona sajkán meggy keresztül a sáncz vizén a Sebes-Körös felé, a levelet elviszi s ugyanazon az úton visszahozza a segélyt ígérő tudósítást.

A török aknát aknára fúrat, oly mélyen megy a Csonka- és Királyfia bástyák alá, hogy a védők nem lőhetik sikerrel. Október 12-én újból rohamot intéz, újból aknákat robbantat, de csak az előbbiekhöz hasonló eredménnyel. Lázás sietséggel, dühös haraggal birkózik Omár, hogy a lehetlent lehetővé tegye. Mind hiába! Október 17-én kora reggel megkezdi a vár lövetését és lövegei délután 4 óráig szórják az égő tüzet a várra. Újból rohamot parancsol, újból visszaverik.

Egy magyar nő — írja a krónikás — a Csonka-bástyán követ hordott az ellenségre, a mikor egy viaskodó katonát a feltörő jancsárok lándzsával leszúrta. A magyar nő felragadja az elesett katona kardját, egyik kezével a követ szórja a támadókra, másikkban a karddal vagdalja őket addig, míg végre karját átlövik és védőhelyéről távoznia kell.

A hős Király György szörnyű fegyverével, hatalmas hangjával vezeti seregét a halált megvetve rohanó törökökre; pusztulás jár nyomában mindennütt és mikor a Csonka-bástyán már ki akarja tűzni a török a félholdat diadaljelül, ádáz dühvel rohan rájuk és leszórja őket a falakról. A végzet nem engedte, hogy sokáig örvendjen diadalának; gyilkos golyó találta és sebeibe október 24-én belehalt. A következő napokon újabb és újabb rohamokkal erőszakolja a török a diadalt. Végre október 20-án a Királyfia bástyán széles rést törnek golyói, a vizet áthidalja, üres boroshordókra rakatván deszkáit s így tör keresztül nyolezezer emberrel, de ismét visszaverik. A 21-iki rohamnál Isolani János Márk gróf tüntette ki magát leghatalmasabban. 24-én újból rohamot parancsolt Omár. 25-én a Körös megáradt, elvitte a török hidját, 26-án három oldalról intézett rohama lőn visszaverve. Így tartott nagy küzdelme november 2-ig, a mikor belátva támadása sikertelenségét, a még épen maradt házakat felgyújtatta, táborát felszedette és november 3-án Szolnok felé vonult.

Támadó hadseregéből 13,000 ember lett az ostrom áldozata, a védők közül 700-an maradtak meg — a mint Ortelius írja — egészségesen, de ezek is sebekkel. A védők hálát adtak az Istennek, a kinek a segítsége nélkül nem tarhatták volna meg az erősséget s nem írhatták volna a történelembe Várad e ragyogó védelmét, a melyről oly kevéssé emlékeznek meg hazai krónikásaink.

Rudolf király újból megerősítette Nagyvárad szabadalmait és kivált-

Részlet Nagyváradról.

ságait 1600. évi márczius 21-én kelt levelében. A város újból megnépesült, fejedelmek látogatták, önálló várossá lett.

A történelemben meg van írva, hogy Szent László városa nemcsak főfészke volt a reformáczióknak, hanem a legnagyobb erőssége is.

Boeskay István, Rudolf királynak az erdélyi ügyekben tanácsadója, Báthori Zsigmond nagybátyja, Kismarja és a szomszédos községek bírtokosa, Bihar vármegye főispánja, a mikor Prágából visszatért, Kereki várba vonult s azzal a tapasztalattal lón gazdagabb, hogy a német császár nagyon nehezen lehet magyar király és ő, a ki főtenyezője volt Zsigmond fejedelem politikájának, melylyel a törököt szembe fogadta, keserű érzéssel tapasztalta, hogy vallási érzületében van megtámadva.

Bárha a váradi várban német őrség volt, nem habozott kitézni a vallási sérelmekre alapított felkelés zászlóját Bihar-megyében s magához szegődte a hajdúkat, 1604-ben Álmosdnál Pecz tábornok 3500 emberét szétverte; erre az elfogatására kiküldött Belgiojoso tábornok, hadának maradványaival, Diószegről Nagyváradra futott, de itt a várba be nem eresztették, s ő a hajdúktól űzve, Tokajig meg sem állott.

Boeskay ezután Rudolf királylyal viselt hadat, a váradi várat körülvétette, míg azután a II. Mátyás királylyal kötött béke 1606-ban azt is kezébe adta.

Báthori Gábor, a nagy nemzetség utolsó sarja, 1611-ben Nagyváradon tartózkodott, majd visszatért Erdélybe, hogy rendet csináljon; azonban innen a Bethlen Gábort támogató török által kiszorítottván, 1613-ban Nagyváradra jött. Itt azonban arra a hírre, hogy a megszorult fejedelem a török megengesztelése céljából kész Nagyváradot átadni a portának, 1613. október 27-én este, Géczy, Szilassy János és Ladányi Gergely hajdúkapitányok, — Abaffy Miklós, a Tokajból jött segítő sereg vezérének tudtával, — midőn egy kirándulásról hazatért volna, Báthorit Nagyvárad külső és belső sorompója között, a Pecze patak mellett megölték. Holttestét Nagy Balázs, gyalogtestőrségének hadnagya. Eesedre szállította, a családi sírboltba.

Bethlen Gábor, a nagy képzettségű diplomata és jeles hadvezér, Erdély fejedelmévé választatván, 1618-ban, mint ezt a bástyába helyezett feliratos kőtábla igazolja, kijavíttatta a váradi várat és a várban levő Nagy-Boldogasszony templomának köveit felhasználva, megépíté a Bethlen-bástyát. Ezzel a nagyhírű templom eltűnt a föld színéről.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem szintén nem késett Váradot, kiváló

BOESKAY ISTVÁN.

Boeskay
István.

Báthori Gábor.

Bethlen
Gábor.

fontosságát felismerve, szabadalmakkal jutalmazni; a török által ütött sebeket begyógyítá, sőt a várat meg is erősíté.

A jeles fejedelem 1627-ben már halála felé közeledett. Azt, hogy nejét, Brandenburgi Katalint tette meg utódjának, régen megbánta; e végből Nagyváradra vitette magát, az itt összegyűlt főurakkal tanácskozándó és ösesét, Bethlen Istvánt vette maga mellé kormányzóúl. Még ugyanez év november 15-én, Gyulafejeváron elhalt.

I. Rákóczy
György.

Utódja Bethlen István és özvegye Katalin lett, kiket a fejedelemségből csakhamar kiszorított I. Rákóczy György, a ki előtt Várad még 1630-ban megnyitotta kapuit, a honnan az erdélyi rendek Fejérvárra kísérték.

A II. Ferdinánd és Rákóczy György között kitört küzdelemben Eszterházy nádor és Pázmány Péter folytak be tevékenyen, míg végre a nádornak Rakamaznál történt megveretése után, Pázmány Péter kötötte meg a békét Rákóczyval.

Nagy előnyére vált I. Rákóczy Györgynek az, hogy Nagyváradot és várat bírta. Bethlen István ugyanis megbánván, hogy a fejedelemségről lemondott, a temesvári basát rávette, hogy érdekében Rákóczy ellen hadra keljen. A temesvári basa erős hadsereggel Gyulára jött, itt egyesült a gyulai basával, céljuk lévén Nagyvárad elfoglalása, a hol I. Rákóczy György neje és családja időzött.

Bethlen
István.

A fejedelem hírére vevén Bethlen István mozgolódásának, Erdélyben összevont hadaival Várad megsegítésére sietett, futár által meghagyta azonban Korniss Zsigmond váradi kapitánynak, hogy esatába ne ereszkedjék, hanem az erdélyi hadakat várja be; egyúttal Ibrányi Mihályt és Huszár Mátyást, maroszséki és magyarországi jószágain szedett némi hadakkal, támogatására küldte.

A török had 1636. október 6-án érkezett Szalontára, a hol súlyos vereséget szenvedett. Ez, mint Szalárdy úrja, annyira meghatotta a fejedelmet, hogy bőjtöt fogadott és protestáns létére október 6-ik napját egész életében megbőjtölte.

1658 újból vészt hozott Nagyváradra.

II. Rákóczy
György.

II. Rákóczy György nagyravágyása pusztulásba dönté Erdélyt és vele a magyarországi vármegyéket.

A tatár khán és vele számos oláh had a bozzai szoroson betört; ez a pusztító ár áthömpölygött Erdélyen, Enyedet, Tordát, Marosvásárhelyt felűltá, Kolozsvár külvárosait felégette, innen Biharnak rohant, Konyárt, Derecskét és más berettyómenti helységeket felégetett és azután Váradot táborolta körül. Azonban a vár derék alkapitánya, Gaudi Endre, puskásaival, kevés lovasságával és néhány taraczkkal, melyeket kartácsesal és vasdarabokkal tömetett meg, oly jelesen forgolódott a város védelmében, hogy a tatárok és oláhok szeptember 20-án eltávoztak alóla.

Két év múlva azonban sokkal erősebb had, nagyobb küzdelemmel, hősiességek után a nagyváradi várat elfoglalta.

A végzetes fenesi ütközetben II. Rákóczy György fején halálos sebet kapott, testőrei Nagyváradra vitték, hol 1660 június 6-án meghalt.

Várad
ostroma.

Ali basa, az új szerdár seregét Várad ellen vezette. A váradi kapitány, Gyulay Ferencz, Rákóczy tetemeit Ecsedre vitte, de onnan vissza nem tért; a várban Balog Máté alkapitány és helyettese Rácz János volt a parancsnok.

Mellettök sok jó vitéz harcolt, mint Ibrányi Mihály, Tisza István és mások; velök volt Boldvay Márton alispán is.

A várparancsnokok levelökben megkérték a nádort és a rakamazi

táborban veszteglő Souches tábornokot, hogy 3—4 száz jó lövészt és néhány tüzért küldene a vár megsegítésére, a mit Souches meg is ígért, hogyha a császár (Lipót) hűségére esküsznek s a beküldendő kapitányt fejükül elismerik. A várbeliek megígérték, de a segítség nem jött.

1660. évi július 9-én Pankotay Györgyöt és Szőlősy Mihályt, majd mivel ezek még negyed napra sem tértek vissza, 13-án Boldvay Márton alispánt küldték a császári vezérhez.

BETHLEN GÁBOR.

Másnap, július 14-én Ali szerdár 60 ezer emberrel a város előtt állott, melynek lakosai és a tanulók, tanítóikkal együtt, a várba vonultak; a török a várost felégette, azután Szőlős felől a vár vívásához kezdett.

Rácz János csakhamar sebet kapott és ebben, a vár feladása után, Debreczenben el is halt.

A védők összes létszáma 850 főre rugott, azonban ezek el voltak szánva inkább a vár romjai alá temetkezni, mint azt a töröknek feladni.

Egyszerre meglepte a magyarokat Nagyvárad megtartásának vágya. A felvidéki megyék Tokajban a nádor elnöklete alatt tartott gyűlésekből kérték I. Lipót királyt, hogy a kereszténység e végházát ne engedné pogány

kézre jutni s magok is felültették a nemességet. Lipót király nem késett rendeletet küldeni Souches tábornokhoz, esakhoggy ez keveselvén erejét, a többi, útban levő hadak megérkezésére várt, Ali vezérnek pedig Lambach lovaskapitány által izente, hogy míg a török a császár birtokait nem bántja, ő óvakodni fog az elleuségeskedéstől.

A várban levő őrség vitézül tartotta magát negyvennégy napig; rohamot roham után vert vissza, a várban levő nők a férfiakkal versenyezve hordták fel a bástyákra a feltörekvő ellenségnek szánt köveket vagy öntötték rájuk a forró vizet és az égő zsiradékokat.

A vitéz őrség minden ostromot visszavert. Ali a Pecze-patak vizét más mederbe vezette, a vár sánczában levőt pedig lecsapoltatta; ehhez még az is járult, hogy egy löporraktár vigyázatlanságból felrobbant és nagy rést tört.

A háromszáz főre olvadt védő sereg, főleg miután Ibrányi Mihályt, a védelem lelkét, golyó ölte meg, augusztus 27-én alkudozásba lépett Alival és a várat a következő feltételek alatt adta fel:

1. A városi lakosok közül azok, a kik továbbra is ott akarnának maradni, házaikat, kerteiket szabadon bírják.

2. Az iskola, könyvnyomda minden készletével és könyvével együtt illetetlen maradjon.

3. Váradon és a hozzá tartozó jószágokon kívül semmi egyéb el ne foglaltassék; Erdély adója pedig leszállítottassék.

4. Az őrség fégyverben vonulhasson el és menjen oda szabadon, a hova akar.

Ali basa szavát adta s meg is tartotta. A várbeli nép egy része visszamaradt Nagyváradon, másik része s a tanulók és tanítók bántatlanul jutottak Debreczenbe, hol a kollégium fejlődésére nagy hatással voltak; — a könyvnyomdát azonban Debreczenből Kőlozsvárra vitték.

Nagyvárad bukása bevégzett ténynyé vált. Bárha a lakosok közül többen maradtak Váradon, a pusztulás ezzel még befejezve nem volt.

Ali szerdár arra törekedett, hogy a magyarországi részeket Erdélytől elszakítsa és török beglerbégséggé tegye; e végből a parasztságnak megtiltotta, hogy magyar urának szolgálatot tegyen, behódoltatta Nagyváradra, a szorosan Erdélyhez tartozó Belső-Szolnok vármegyének megparancsolta, hogy Váradra hódoljon. A biharmegyei vidékek a váradi agától, későbbben basától nyerték a rendeleteket.

E munkában megháborítá a törököt 1664-ben egy eset, mely indítójára végzetessé vált s a Rákóczy esaládra gyászt borított.

Rákóczy
László.

Rákóczy László, Sáros-megye főispánja vállalkozott arra, hogy Váradot a török kezéből visszaveszi. E czélből 1664-ben, május 17-én, vásár alkalmával, mintegy 100 huszárt a vidék népviselete szerint felöltöztetett, maga pedig a Koppisch-ezred katonáival követte őket.

A huszárok a nép közé elegyedtek, verekedést kezdettek, mire a török őrség a várból előrohant, 12 keresztényt elfogott s valami 40-et megszábdalt. Rákóczy erre a várost felgyújtatta, katonáival az épületekből előrohant, rávetette magát a futó ellenségre, űzve-vágva őket a vár kapujáig, együtt akarván velök bejutni a várba. A török azonban a hídat felvonatta, Rákóczy László egy golyótól találva holtan rogyott le, népe pedig elszéledt. A város ekkor végkép elpusztult. Ezen túl Nagyvárad mint város nincs seholl említve.

1661-ben Debreczen város főbiráját, Vigkedvű Mihályt, a döllyfös és kegyetlen Szinán basa Nagyváradon megfojttatta, azért, mert a Harangodra

szállott német tábor felől a Debreczenből küldött hírmondó nagyon sokat talált mondani.

Ugyanezen időben Piri basa, a török esászár íródeákja, megparancsolja Váradról, hogy Debreczen lakosai összeírassanak; a mi megtörténvén, 1662-ben Dobozy István főbíró harminczadmagával vitte azt Váradra, beszállítván az előző évben a városra kivetett 1200 tallért is.

1663-ban Husszain basa Várad-Olaszi külvárost a várnak a Körös vizénél levő bástyájától kezdve, egészen az alsó Körösig, tapaszos palánkkal bekerítettte.

1685-ben Thököly Imre, a hatalmas kurucz vezér, Nagyváradra jött s itt október 15-én a váradi basa vendége volt. Sejtette Thököly az ebéd alatt, hogy valami készül ellene, távozni szeretett volna, de a basa ezzel marasztotta: „Hátra van még a fekete leves!” — és csakugyan a fekete kávé után elfogatta s Belgrádba küldötte.

E végzetes politikai baklövés a kurucz hadat iszonyúan megbántotta; Petneházy Dávid, a hős ezredes egész seregével Lipót király mellé állott és példáját számosan követték.

1688-ban a Nagyvárad ellen induló sereg Félegyházánál állott. 1689 tavaszán megindult s már május hónapban kezdetét vette a megszállás. 1689 július 3-án Tunyogi Sámuel előbb kurucz ezredest, a mikor hajdúival táborának körülárkolásán dolgozott, a védő seregből kitört 1200 török meglepte, őt magát egy golyó halálra sebesítette, őt hadnagya elesett, négy zászlaja elveszett, a hajduk közül is hatvanhatan véreztek el, kiket azután a segítségökre jött németek egy hegyoldalban temettek el. A törökök közül körülbelül 400 esett el. Az ostrom most sem sikerült. 1691-ben, október 12-én vonult fel Badeni Lajos Vilmos örgróf hadserege Bihar felől Nagyvárad ostromára, ugyanekkor érkezett meg Tüzes Gábor az ő tüzi szereivel és 13-án már kezdetét vette a vár ágyúztatása.

Olaszit október 16-án rohammal vették be. A mai Kalvária-hegyre ágyútelepet állítottak. Október 18-án a huszárok egy, a gyulai várból kalandozó török csapatra ütöttek, zászlójukat elvették, tizenhárom közülök elfogtak. Október 20-án Ürögd felől néhány száz tatár és Thökölyhez hű kurucz csapott a táborra s néhány foglyot elkapott; de a huszárok utánok eredtek s a foglyokat visszahozták. Október 27-én a vár épületeinek egy részét gyújtó golyók felrobbantották, 30-án lángba borították a várat és a bástyákon két nagy rés tátongott. Thököly Imre ekkor már feles számú tatár és kurucz sereggel Boros-Jenő és Gyula között táborozott. Badeni sem sokáig vezette a vár vívását, a téli idő bekövetkeztével Thököly Világos felé vonult, Badeni pedig Belényes, Csátár, Diószeg, Debreczen stb. városokban helyezte el téli szállásra hadait. Ő maga Bécsbe ment.

Ugyanezen időben Galga, a tatár khán fia, egy szerdár, két basa, 80,000 emberrel Várad alá érkezett.

SOUCHES TÁBORNOK.

Thököly Imre.

Várad ostroma

Ez a tömérdek had elborította az egész vidéket, megsarcolta a községeket.

1692. május 11-én vette ostrom alá Heisler Donát a váradi várat. Táborában volt Benkovics Ágoston váradi püspök, kit I. Lipót király 1688-ban Bihar vármegye főispánjává nevezett ki.

Az új püspök, mikor Heisler táborával Nagyváradra érkezett, székelyének várát a török által elfoglalva, városát romban találta.

Olaszi külvárosban 114 ház állott még, melyek közül 53-ban hajduk, 8-ban huszárok, 20-ban német katonák, tehát 81-ben ideiglenes lakók laktak, 12 ház pusztán állott, csak 21 háznak volt rendes, állandó lakosa.

Benkovics Ágoston bars megyei nemes család sarja, a hallerkői Hallerek és Palásthyak rokona, ifjú korában szerzetes lón, utóbb az annyira népszerű Pálos-rend választá főnökévé. 1681-ben nagyváradi püspökké és leleszi préposttá neveztetett ki. Természetes, hogy a püspökség reá nézve kezdetben csak ezim volt, Buda visszafoglalása után azonban I. Lipót a török kézen levő összes magyarországi várak visszavételét remélvén, már 1688-ban Bihar vármegye főispáni székébe is visszahelyezte, minthogy a váradi püspökök Bihar vármegye örökös főispánjai voltak.

Heisler a várat, melyet időközben a törökök kijavítottak, május 11-én felkérte, azonban a török, bizván erejében, mely 2000 főből állott, tagadólag felelt, sőt kirohanással válaszolt.

Egy öreg molnár jelentkezett Heislernél, ki az 1660-ki ostromnál jelen volt és látta, hogyan eresztik le a Pecze-patak vizét a törökök, ajánlatot tett, hogy a várat nagy erősségétől megfosztja. Szavának állott. Ötven dragonyos segélyével május 22-én, két nap alatt, a vár árka víz nélkül maradt.

Az ostromlók ekkor megkezdték a vár falainak aláaknázását. Kaiserfeld Miksa, a tüzérség parancsnoka, a mai Kalvária-hegyről romboltatá a vár Körös felőli oldalát és hánytá tüzes golyóit a várba. A sereg a romban fekvő város felől ásta futó-árkait a vár felé. Május 26-án megszólaltak Heisler faltörő ágyúi s három nap egymásután folyton bömbölt a halált és romlást ontó éreztörök. Egy bomba a vár egyik löportárába hullott s a levegőbe röpíté; május 30-án az egyik akna éppen a legnagyobb résnél felrobant s romokkal borítá a vár árkát.

Heisler ekkor ismét felkérte a várat, de a válasz újból tagadó volt. Végre június 5-én a védők, az előkészített új rohamot be nem várva, feladták a várat. Békepontjaik, melyeket Heisler elfogadott, oly tisztességesek, minők a vitéz katonákat megillették. E szerint:

1. Biztos kíséret adatik melléjük, egészen Pancsováig, a hova Fekete-Bátoron, Csanádon, Beeskereken át akarnak eljutni.
2. Kétszáz szekér és kétszáz ló adatik számukra, öt napi idő engedtetik javaik eladására s a szükségesegek beszerzésére.
3. A rabok és rabnók, kik a keresztények közt akarnak maradni, valamint azon magyar tanulók avagy tolmácsok, kik már előbb az izlamra tértek, vallásukban ne háborgattassanak.
4. A várban levő kuruczok fogságra ne vettessenek.
5. Fegyvereiket és zászlóikat a védők elvihessék, összes irataikkal együtt.
6. Az útközben eltörhető szekerekért másokat kapjanak.
7. Szálláspénzt sehol ne fizessenek.
8. Asszonyt vagy gyermeket tőlük senki el ne vegyen. Élelmezésökről gondoskodva legyen.
9. A várból való kivonulásuk után rajtok adósság ezíme alatt senki semmit ne követelhessen.
10. Útközben feltartóztatva ne legyenek.
11. A vár hídja helyreállítandó, hogy a szekerek rajta járhassanak.
12. Kivonulásuk alkalmával podgyászukhoz senki ne nyullhasson.
13. A török vitézeknek bántódásuk ne legyen.
14. A várbeli idegenek szabadon bocsáttassanak, a rablók tőlük éjjel

és nappal távol tartassanak, a szekeresek megrablásuktól eltiltassanak. Aláírták az okmányt Sei Fullach nagyvárad kádi, Abdullatif nagyvárad, Ibrahim volt egri basa, Ozman aga Hasseki, a janicsárok főkapitánya, Mahomet Effendi várbeli pap és még hmszonkilenczen.

Június 7-én a várórség elvonult. Benkovics Ágoston püspök beléphe-tett örökébe; de a várban a szobroknak, templomoknak nyoma sem volt, a püspök a hálaadó isteni-tiszteletet június 8-án, szerzetes atyák segéd-lete mellett, a szabad-ban végezte.

A vár bevételéről Heisler a királyt La-porta Jakab ezredes ál-tal értesítette. Bécsben ez örvendetes hírre szintén hálaadó isteni-tisztelet tartatott, a melyen I. Lipót és a török kiűzésére alakult szent szövetség tagjai is részt vettek, a király ezenfelül az örvendetes esemény emlékére régi tallérnagyságú, ezüst érme-eket veretett, melyeknek egyik oldalán Nagyvárad mint török város képe áll, a másik oldalán a béke géniusza s a bevétel napja és éve.

Heisler Donátot a király grófi méltóságra emelte.

Benkovics Agos-ton püspöknek Nagy-váradot újra kellett ala-pítani. A megrongált vár állott, a város a romokból kiemelendő volt s a püspök első kötelességének tartotta a királytól megszerezni Nagyváradra az adományozást. Ezt a püspökség és káptalana részére 1692. november hónapjában kapta meg I. Lipóttól. Megkezdé tehát a város újjáalkotását.

Az adománylevél szerint lakását a várban, vagy azon kívül tarthatta. Ő azonban a várost akarta felállítani s elsőb-ben is a templomépítéshez kezdett. Olasziban maig is áll a kis, fatornyú templom, mely első alkotásának emlékeül fenmaradt; azután szerzeteseket gyűjtött maga körül, hogy legyenek papjai.

1693-ban megzavarta a békés fejlődést a tatárok betörése, kiket a török nagyvezér Temesvár, Boros-Jenő és Gyula megsegítésére küldött. Ez az utolsó betörés Bihar vármegyét egészen elnéptelenítette. Nagyvárad gyér lakossága a kijavított és megerősített várban talált menedéket.

Lipót.

I. LIPÓT.

Tatárok
betörése.

Az újonnan keletkező Nagyvárad *egy* város volt. Olaszi, mely különben is földbástyával és palánkkal megerősített város volt, s melyet a Páris-patak áradásai vízzel vettek körül, fentartotta nevét, külön joghatóság nélkül.

Benkovics püspök a gimnázium alapját 6 ezer forinttal, a papnövel-déjét 21 ezerrel vetette meg, a székesegyház építésére pedig 14 ezer forint alapot tett és élete utolsó szakában, a Szálka-halmon építtetni kezdé azt és a püspöki lakot. 1702 október 28-án meghalt.

Utóda gr. Csáky Imre esztergomi kanonok lón, ki egyházmegyéjétől II. Rákóczy Ferencz harczának lezajlásáig távol volt, majd a kalocsai érseki ezímet s 1717-ben a bibornoki méltóságot megnyervén, hol Kalocsán, hol Rómában, hol a pozsonyi országgyűlésen, vagy a bécsi udvarnál időzött, mint a király tevékeny tanácsosa. A váradi hévvizeknél is többször megfordult. Visszaállította a káptalant 10 kanonokkal, felépíté a Szent László-téren levő kath. templomot, befejezte a Benkovics püspök által kezdett püspöki lak építését.

II. Rákóczy
Ferencz.

Majd 1703-ban kezdődött II. Rákóczy Ferencz mozdulása.

A mikor a biharvármegyei kuruczok Rákóczy közeledéséről értesültek, Gödény Pál, diószegi lakos, egykori hajdu-hadnagy házánál gyűltek össze az elégületlenek. II. Rákóczy Ferencz már ekkor Szatmárt ostromolta.

1703. augusztus hónapjában 1200 rác Arad felől br. Löwenburg Frigyes várparancsnokot kísérte a váradi várba. A rácok és a váradi helyőrség a Diószegnél gyülekező kuruczokra törtek, ezeket szétverték, közülök feles számmal leöltek és a mikor, visszatértök után, a rácok Arad felé igyekeztek, Bélfenyérnél Majos István kurucz kapitány megrohanta őket; azonban szerencsétlenül, mert visszaveretvén, maga is sebet kapott, a melyben 1703 szeptember 10-én Debreczenben meghalt.

II. Rákóczy Ferencz megerősödvén a Diószegnél megfutott kuruczokkal és a hajduvárosokból hozzásiető hajdukkal, Szatmár bevétele után a Váradon visszamaradt rácok megbüntetésére gróf Bercsényi Miklóst küldötte, a ki hadával V.-Olaszira tört, kapuját szekerezével bevágta, az itt talált rácokat vezérökkel, Kis Balázsszal együtt kardra hányatta.

1704-ben a kuruczok annyira megerősödtek, hogy Nagyváradhoz közelebb, a bihari földvárba szállottak, a váradi őrség azonban, nem túrvén őket ily közelben, január 8-án ágyúkkal, gránátokkal felverte, a sánczban ölte, vágta, égette, úgy hogy kevés szaladhatott el közülök; három kurucz kapitány: Jármly Ferencz, Torday Ferencz és Székely Mózes elesett. Félégyháza és Vajda hajduvárosokat felégette. Erre Bóné András január 17-én a váradi várba katonákat kísérő rácokat Belényesnél megrohanja, szétugraszítja s 10 zászlót, két taraczkot és egy mozsárágyút küld diadaljelül Rákóczynak.

A nagyváradi vár körül egyre szorosabbá húzódik az a gyűrű, mely hivatva lett volna azt a kuruczok kezébe juttatni, a mi azonban nem sikerült.

A város népe vonzódott a kuruczokhoz. Egy Nádasdi nevű embert, egy másik városi lakossal, Rákóczyhoz küldenek pecsétért és szabadalomlevélért, meg is kapják, azonban visszatértök alkalmával a káptalan ndvarbirája elfogatja őket, pecsétjüket összetöreti, mindkettőt megbotoztatja.

Az ostrom, melyhez Rákóczy nagyon ragaszkodott, egyszerü ostromzárból állott. A vármegye felüllette nemeseit, a hajduvárosok hajdukat és vártak a vár körül, míg valami történik; néha azonban el is széledtek, mint ezt a fejedelem leveleiben többször panasolja.

A megszállást Gödény Pál kezdte, folytatta Bóné András ezredes, kiről valószínűleg a Bóné-kút a nevét kapta, majd Andrassy István, ki Belényesnél

a ráczokat szorongatta; említés van téve Sennyey Istvánról, gr. Forgách Simonról is. 1708-ban Károlyi Sándor is itt volt, s Palocsay Györgyöt hagyta hátra; ezt felváltotta Bagossy Pál, ennek elhunytával Orosz Pál vette át a megszállás vezetését.

A várat két ízben mentették fel az ostromzár alul Rabutin és Herbeville generálisok, ez utóbbinak kíséretében 1709-ben Glöckelsberg, Schlick és Viard tábornokok voltak, kik augusztus hónap elején Diószeget támadták meg,

BERCSÉNYI MIKLÓS.

szekereket raktak meg gabonával, Váradra mentek és innen tovább Erdélybe. A fejedelem Károlyi Sándornak meghagyta volt, hogy gyalogjaival zárja el a bihari hágót, lovasaival pedig kísérje a németeket.

1710-ben a pestis Nagyváradot sem kímélte meg, lakosai elfutottak a hegyek közé.

1711-ben a majtényi síkon megszűnt a háború. Károlyi Sándor letette a fegyvert Pálffy előtt.

A béke Nagyvárad fölé is kiterjeszté áldásos szárnyait. Szabó János perezceptor 1713-ban, február 14-én állítja össze számadásait, melyeket a várbeli helytartó (locumtenens) Roser János Orbán ezredes, Mayerhoffer pénztárnok és Majchacht Pál ellenőr helyben hagynak, a miből azt kell következtetnünk, hogy a közigazgatás a várparancsnok fenhatósága alatt állott; a káptalan és püspökség a megszállás után még nem ült be jogaiba.

Legtöbb adót Szemere Márton fizetett: 11 frt 22 denárt, utána Egerszegi

Várad
1713-ban.

Ferencz 10 frt 20 denárt, Szabó János perezceptor 5 frt 50 denárt. A bevétel összege 568 frt 05, a kiadás 590 frt 72 denár volt, tehát 22 frt 77 denárt tett a túlkiadás, ezt azonban az ellenőrök 19 frt 75 denárra helyesbítették.

Az adófizetők nevei azt bizonyítják, hogy egy csoportban élt magyar, német, görög, rác, oláh; ez utóbbit, vallása révén, a rácokhoz számították.

Érdekesebb okirat ennél Nagyvárad lakosainak, vagy inkább családfőinek összeírása 1714. november 28-ikáról.

Ebből tudjuk meg, hogy a bíró Horvát Sámuel, törvénybíró Egerszegi Ferencz, a jegyző Stréczényi Lajos volt. Tanácsbeliek voltak: Szatmáry Pál, Pita Demeter, Ursics János, Laba Ferencz, Szűcs Mihály, Szabó János, Borbély János, Artiny Péter, Szemere Márton, Rác István, Veres Mihály, kiról írva van, hogy már előbb itt lakott. Összesen 162 ház állott, ugyanannyi háztulajdonossal, ezenfelül volt 21 lakó, tehát a szám elég csekély. Neveik közül emlékezetes: Késcsináló János (mesterségére késes), Serfőző Wolfgang (serfőző), Kőműves Gáspár (kőműves), Kőműves Márton (kőműves), Szabó János (szabó), miből következtethető, hogy nagyobbára mesterségük után neveztek el; későbben Késcsináló János ezen a néven tanácsbeli lett.

Míthogy a házak közvetlen a vár körül épültek, a várparancsnok ezek lebontását elrendelte; tehát valami nagy épületek nem lehettek.

A város közigazgatása more patrio vezetett; annak nincsen nyoma, hogy ez időben a káptalan vagy püspökség élt-e már földesúri jogaival.

Eddig a városrészek még mindig együtt voltak Nagyvárad elnevezés alatt. Az első jegyzőkönyveket 1716-ban magyarul, később latinul vezették; a katonaság és kincstár azonban németül levelezett.

Nagyváradnak 1720-ban 216 polgára volt.

1722-ben Velence városrész, mint város, külön hatóságot állít fel. Ez a telep eredetileg rác-telep volt, lakosai katonai szolgálatra kötelezvék, miért is közzszólásmód szerint: katonavárosnak hívták.

III. Károly.

Nagyvárad polgárai utána járnak jogaiknak és 1723-ban III. Károly király megerősíti a várad káptalan és a város között létrejött, *accorda* néven ismert egyezséget, mely a város lakosainak némi jogokat, a káptalannak azonban teljes földesúri jogot biztosít, és a melynek alapján évi 400 váltó forint fizetésének (dika) kötelezettsége által a város lakosai mentesülnek a robot alul.

Az 1723. évi 30. t.-cz. által a tiszántúli kerület részére felállított kerületi tábla székhelyéül Nagyvárad mondatott ki, itt is volt az 1725. évi február 26-ik napjáig; azonban III. Károly királynak 1725. évi január 30-ik napján kelt rendeletére Debreczenbe vitték át, okul adatván, hogy Nagyváradon alkalmas épületet nem találtak.

A székesegyházul szolgáló Szent László-téri kath. templom előtt gr. Csáky Miklós, a bejárattal szemben, püspöki lakot, közvetlen közelében meg papnevelő intézetet alapított; addig a papnövendékeket Kassán, a jezsuitáknál nevelték. Gyöngyösi György kanonok Váradra hozta az irgalmasrendüeket, Szenczy István kanonok a Szent Orsolya-apácákat, Salamon József kanonok a nevéről nevezett finevelő intézet alapját vetette meg, majd felépültek újból a jezsuiták, pálosok, premontrieiek rendházai. 1727-ben egy új szerzetes rend jött: a kapuczinusok.

1726-ban Olaszi külön válik Nagyváradtól, külön hatóságot állít fel, azonban a püspök még mindig Nagyváradon, a káptalan szabadalmas városában lakik.

1723. január 1-én, a mikor a káptalani főtiszt jelenlétében a városi

előjáróság megválasztása végbemendő volt, nagy láрма és kiabálás esett, a miért Bihar vármegye szolgabírája a városházánál nagy vizsgálatot tartott, melynek következménye a lakosok bocsánatkérése lett.

Gróf Forgách Pál püspök azzal tette nevét a város történetében emlékezetessé, hogy 1752-ben letette a mai székesegyház alapkövét; br. Patachich Adám 1762-ben kezdé építtetni a jelenlegi püspöki palotát s ugyanez időben kezdtek emelkedni a kanonoki lakások is Olasziban. A székestemplom építésére Salamon József kanonok ügyelt fel.

MÁRIA TERÉZIA.

És minde nagy munka mellett is kevés volt Nagyváradon a katolikus hívek száma; a lakosság Kálvin hitelveit követte, vagy görög-keleti volt.

Gróf Csáky Imre püspök székely származásu s oláhul is beszélő papját, László Pált bízta meg a görög-keletiek egyesítésének nagy munkájával. 1713-ban váradí kanonoknak és a görög-egyesültek főesperesének nevezte ki. László fáradságát siker koronázta. 1725-ben már hetvennél többre ment az egyesült lelkészségek száma a váradí püspökség területén.

1777-ben Mária Terézia megalapítja a gör. kath. püspökséget Nagyváradon és a lat. szert. püspökség uradalmából kiszakítja számára a belényesi uradalmat, kárpótlásul adja azonban, ráfizetés kötelezettsége mellett, a vasközi uradalmat. Az első gör. kath. püspök Drágossi Mózes volt.

Az eltörölt jezsuita-rend gimnáziumába és akadémiájába Mária Terézia tanárokat állít, 1780. november 14-én megnyitják az akadémiát, azonban teljesen csak 1788-ban szervezik.

1782-ben Roth György, várparancsnok, a helytartó tanács engedélye

Mária Terézia.

folytán, jogot ad egyeseknek, hogy a vár közvetlen közelében, sőt a vár sánczára házakat építsenek, bizonyos ezenus (taxa) fizetésének kötelezettsége mellett; csakhamar 80 ház épül, ebből a helytartó tanács engedélye mellett alakul Váralja, külön joghatósággal, de a nagyváradai polgárok szabadalmi joga mellett 1792-ben szervezkedik, világosan kikötetvén a szerződésekben, hogy azon esetben, ha a vár mint erősség visszaállítatnék, házaik kártérítési igény nélkül lebontandók lesznek. A káptalan ellenmondását Roth ezredes figyelembe nem veszi; ebből per keletkezik, mely 1857-ben, a kir. kincstár ellen foganatosítandó végrehajtás állapotában egyezségben ér véget s a vár a kir. kincstár részére visszamarad a körülfekvő házakkal együtt.

Az első ev. ref.
hitközség.

1784-ben keletkezik Nagyváradon az első ev. ref. hitközség, Olasziban. A templom építésének a püspökség udvarbírája, Bera sokáig ellenáll, míg végre felépül az a jelenlegi Ezredévi Emléktéren. Az első isteniszteletet a Tisza-házban, a kis fatornyú régi székesegyház mellett tartja az első ref. lelkész, Keresztesi József.

Majd az 1790-ik évi mozgalmas időszak következett. Nagyvárad beléletében a vármegyének annyi befolyása volt, a mennyi lehet oly községre, mely a megyei hatóságnak és földesuraságnak alá van vetve.

II. József.

II. József türelmi rendelete következtében ugyanez időre esik az izraeliták megtelepülése Váralján, kik a ezenualista házak vételétől, építésétől eltilthatók nem voltak. V.-Váralja csakhamar két bírót látott az élén: keresztényt és zsidót. Az első zsidó bíró Sámuel volt, a maig is virágzó Mihelfi család széppapja.

A XIX. század Nagyvárad beléletében sok és nagy változást idézett elő. Nem lett ugyan szabad királyi város, hanem azért az Alföld tekintélyes városává alakult.

Ezentúl Nagyvárad története örökös harc a földesúrral, a káptalannal, melynek úri székét tűri, de mikor a pálinkamérést, melyet a polgárok szabadon gyakoroltak, megtiltatni akarja, a városi hatóság kimondja, hogy ez a polgárok joga, melyhez nyúlni nem lehet.

1800-ban a város felküldi bíróját, Mitter Jánost és ügyvédét, Mittuch Sámuelt Bécsbe, tudatni a királylyal, hogy ők amaz ígéretöknek, hogy 1000 pozsonyi mérő búzát, ugyanannyi zabot és 50 katonát adnak, eleget tettek, hát a király is intéztesse el peröket. A küldöttség fent járt, egyelőre azonban csak annyit hozott, hogy a hatóság a választott községtanáccsal együtt intézze a város ügyeit.

1804. márczius 18-án gr. Rhédey Lajos és neje együttesen Nagyváradnak ajándékozzák a városhoz közel levő kertjüket és még 6000 váltó forint alapítványt is tesznek, melynek kamatai az újításokra fordíttassanak; világosan kikötik, hogy ez a kert a város polgárainak üdülő-helyül szolgáljon. A Rhédey-kert maig fentartja az ajándékozók nevét, kiknek mauzoleuma (Ferenzy szobrászunk műve) ott áll a kertben.

Ugyanez év, április 27-én jelenti be Tokody György, mint néhai Dudek Joachim doktor végrendeleti végrehajtója, a boldogult emberbarát amaz alapítványát, melyben a megesett nők számára szülőhelyet állít; az alapítvány összege készpénzben és kamatokban a 20,000 váltó forintot meghaladta és később, a m. kir. belügyminiszter sürgetésére, a kormány által felállított bába-képző alapjául használták fel.

1823-ban Csesztivó Ferencz bőrkereskedő és szenátor összes vagyonát, mely egy házból és 27,000 váltó forintból állott, elaggott, elszegényedett városi polgárok menedékhelyéül hagyja végrendeletileg.

1836-ban Nagyvárad legnagyobb része, sőt a vár is leégett; az irtózatot

vihar, mely két gyújtogatás üszkeit szórta szét, a nagyon-mentést lehetetlenné tette. A koldusbotra jutottak felségélyezésére a vidék népe hordott össze eleséget. Elégett ekkor a városháza, a Sas-vendéglő, mely utóbbi azután újból épült.

1845-ben a káptalan Ósi-pusztá és Nagyvárad között határt akart vonatni, azonban a nappal ásott árkot a város főbirája és tanácsa éjjel betömte, miért is hatalmaskodással vádoltatván, Bihar vármegye törvényszéke megfeddésre ítélte őket.

Itt, a vármegye házában folyt le az az érdekes és nagy küzdelem, melyet Beöthy Ödön, a lánglelkű szónok kezdett, Tisza Lajos, a vasakaratu adminisztrátor ellen.

Az 1848. évi V. t.-cz. Váradot és Olaszit egy választó-kerületté tette, V.-Váralját és Velenczét a bihari választó kerülethez csatolta; mire Várad és Olaszit egy várossá alakult és képviselőjül Szacsvay Imrét választotta meg.

1848-ban Nagyvárad volt a magyar sereg fölszerelési raktára, az ágyuk, lőpor, kardok készítésének műhelye, a hol minden egyes ember lázas tevékenységgel törekedett az önvédelmi harcra hasznára lenni. A híres 3-ik zászlóaljban 150 nagyváradit fiu harczolt a szabadságért és itt alakult a 26-ik honvédzászlóalj.

Az orosz sereg 1849-ben itt vonult el, itt időzött Paskievics és Görgei Artur a világosi fegyverletétel után, innét vitték el báró Bémer László lat. szert. püspököt szomorú fogságába, melyből csak a halál szabadította meg, itt lőtték föbe Rulikovszky Kázmér lengyel dzsidas századost, kinek terve a forradalom végnapjaiban az volt, hogy az orosz seregben harczoló lengyeleket a magyarokhoz áthozza. Nagy Sándor József honvéd tábornok születése házá emlékkő jelezte sok ideig, míg a ház emeletes palotává lön és ma már csak a születése helyét jelöli. Itt született Szigligeti Ede, a nagy színműíró, a népszínmű megteremtője.

A szomorú napokra még szomorúbbak következtek. Nagyváradon is kir. kerületi főispánság alakult, 1853-ban ugyanitt a közigazgatást es. kir. helytartóság vezette, 1854-ben az ideiglenes főtörvényszéket Debreczenből Nagyváradra helyezték át és itt maradt 1861. évi április végéig.

Ennek megszüntével, 1863-ban a város polgárai magok folyamodtak, hogy a gyűlölt kir. pénzügyigazgatóságot tegyék el Nagyváradról. Kérelmök teljesítve lön; áthelyezték Debreczenbe.

II. JÓZSEF.

I. Ferencz
József.

1851-ben a megáradt Sebes-Körös hullámai medrökből kitortek és elborították Ujváros és Olaszi alsóbb részét. — 1852-ben Ő felsége körútjában Nagyváradra jött, a mit 1857-ben ismételt, de ekkor már a felséges asszonynyal.

1859-ben a lat. szert. püspökség és káptalan meg a város között megkötött a kir. kisebb haszonvételekre az örökmegváltási szerződés, mely azonban, e sorok írójának sürgetésére, csak 1882 január 1-én érvényesült végleg; a lat. szert. püspökség 250 ezer, a lat. szert. káptalan 405 ezer frtért engedte át az italmérési, vásártartási, hídvámszedési, halászati jogot, a hozzávaló épületeket, a pecze-szőlősi serházat és a püspökség lemondott a 400 frt dikáról, az olaszi területen levő szőlőhegyek dézsmaszedési jogáról; később, 1882-ben hozzá adta 12,000 frtért a Báránka (Fehér Búrany) vendéglő épületét és a szőlősi serház körül levő mintegy 11 hold földet, majd 900 frtért átbocsátotta a káptalan is a Laporta vízi malom mellett levő raktárt, a kir. kincstár 1882-ben 70,000 frtért engedte át a váraljai italmérési jogot a várbeli koresmaépületekkel együtt; az italmérési jogért Nagyvárad később, 1892-ben, 1.800,000 frt kártalanítást kapott regale-kötvényekben az államtól, az italmérési jog megváltása alkalmából, mely összeg nagy lendületet adott Nagyvárad fejlődésének. Az 1857-iki népszámlálás Nagyváradon 15 ezer s néhány száz lelket, míg az 1890-iki 40,400 lelket talált.

1860-ban Várad-Váralja és Várad-Velenceze különálló községek egyesültek Nagyváraddal s így a város újból egygyé vált, azonban a kormánynál maig is hasztalanul sürgeti a törvényes egyesítést.

A germanizáció időszaka Nagyvárad mellékvárosainak egyesítésével nagyban fejlesztette a várost ipari, kereskedelmi s közművelődési tekintetben; ennek következménye lön azután az újra egyesülés. De képviselőt még mindig Nagyvárad és Olaszi választott.

1890 szept. 10-én, a közelben tartott nagy hadgyakorlatok alkalmából Ő felsége I. Ferencz József király Nagyváradra jött és dr. Schlauch Lőrincz bibornok vendége volt; meglátogatta a Szent-József intézetet, az Orsolya-apácák kolostorát, a lövészegyesületet a Rhédey-kertben és másnap tovább utazott. Ittlétekor tisztelgett előtte Nagyvárad és Bihar vármegye törvényhatósága, az egyházi rendek és hitközségek, a társulatok és az egyesületek.

1892. június 27-én Császká György kalocsai érsek részvétele mellett tartá a kath. egyház Szent László király szentté avatásának hétszázadik évfordulóját, Nagyvárad városa pedig a török járom alól való megszabadulásának és újjászületésének 200-ik évfordulóját.

1895-ben Sal Ferencz polgármesterségének 20-ik évfordulóját ünnepelte Nagyvárad nagy fényvel és pompával; az ő nevéhez fűződik Nagyvárad újból való felvirágozása.

1896-ban nagy fényvel ünnepelte meg a város a honalkotás ezredik évfordulóját.

1897-ben iktatták törvénybe, hogy a katonai nevelő-intézetek egyike Nagyváradon állíttassék fel.

NAGYVÁRAD KÖZIGAZGATÁSA.

Nagyvárad közigazgatásának rendszere, más régi magyar városokhoz hasonlóan, teljesen átalakult 1872-ben; a régi közigazgatási intézmények csekély kivétellel megszűntek az 1870. XLII. t.-cz. következtében, mely a törvényhatóságok rendezéséről intézkedik. Régebben főbírája volt a városnak. Az utolsó főbíró és első polgármester Bende Péter volt.

Első polgár-
mester.

A törvényhatóság működését, a tisztviselők hatáskörét, mint más törvényhatósági városokban is, az 1886. XXI., XXII. t.-cz. alapján átalakított s belügyminiszteri jóváhagyással ellátott szervezeti szabályrendelet szabja meg. — Nagyvárad városa azonban úgy népszerűség, mint gazdasági szempontból rövid idő alatt oly gyorsan fejlődött, hogy az 1872-ik évben készült szabályzat már nem elégíthette ki a város igényeit. Jelenleg már a negyedik jóváhagyott szabályzat van életben. — A legutolsó szabályrendelet 1897-ben kelt s 17385 III. sz. belügyminiszteri rendelettel hagyatott jóvá.

A város képviselete a törvényhatósági bizottság. — A képviselő-testület 1870-ben az akkori lakosság számához képest, (a mikor Nagyvárad lakossága 28,698 lélek volt) 114 tagból állott. — A közgyűlésen az érték-képviselőkön (virilistákon) és a választott képviselőkön kívül szavazati joggal bírnak: a polgármester, rendőrkapitány, főjegyző, t. főügyész, főpénztárnok, adópénztárnok, főorvos, főmérnök, főszámvevő, tanácsnokok, levéltárnok, árvaszéki elnök és ülnök, közgyám, végre az aljegyzők és alszámvevők, a kiknek 1872-ben még nem volt szavazójoguk. — A szavazati joggal bíró tisztviselők száma: 22.

Az 1881-iki népszámlálás után, a 38,000 lakoshoz arányítva, 124-re emelték a képviselők számát. — Közülök 62 virilista és 62 választott. — A legtöbb adót fizető bizottsági tagok adója 6,000 koronától 600 koronáig terjed.

A város három választó-kerületre van osztva. Ezek közül Nagyvárad-Olaszi 25, Nagyvárad-Ujváros 23, s Váralja-Velenceze 14 képviselőt küld a törvényhatósági bizottságba.

A tisztviselők egy részét az 1886. évi XXI. t.-cz. alapján a főispán nevezi ki. 1872-ben főispáni kinevezés útján csupán a levéltárnoki állást töltötték be, míg a többi tisztviselőt a közgyűlés választotta és pedig 6 évre a polgármestert, a tanácsnokokat, a főjegyzőt, két aljegyzőt, tiszti ügyészt, főkapitányt, főpénztárnokot, pénztárnokot; a többit élethossziglan. Jelenleg 6 évről 6 évre választás alá esnek: a polgármester, a tanácsnokok, főjegyző, 3 aljegyző, tiszti ügyészek, árvaszéki ülnökök s a pénztárnokok. A segéd- és kezelő-személyzet tagjait, az 1886. évi XXI. t.-cz. 81. §-a szerint, a közgyűlés élethossziglan választja. A főispán által élethossziglan kineveztetnek: a főkapitány, a főmérnök és első mérnök, tiszti főorvos, tisztiorvosok, a levéltárnok, közgyám és útmester.

Az 1872-ik évben 189, — 1894-ben összesen 223, — 1900-ban 404 alkalmazottja volt a városnak. Természetes, hogy e számarány összehasonlítása nem tünteti fel azon fontosabb új állások szervezését, a melyeket az utolsó 20 év alatt az évről-évre mutatkozó szükség megkívánt. A tisztviselők fizetése ez idő alatt a következő emelkedést mutatja: A polgármester évi fizetése volt 1872-ben 2400 korona, laktbére 800 korona; mai fizetése 6000 korona, laktbére 1200 korona. A tanácsosok 1200 korona fizetés mellett 600 korona laktbért kaptak, mai fizetésük 3200 korona, laktbérük 600 korona. A főkapitány 2200 korona fizetést és 600 korona laktbért kapott; jelenleg 3600 korona fizetést és 600 korona laktbért élvez. Összehasonlítás végett közöljük a következő táblázatot:

	1872-ben		1900-ban	
	fizetés	laktbér	fizetés	laktbér
	Kor.	Kor.	Kor.	Kor.
főjegyző	2200	600	3800	600
főpénztárnok	1600	400	2800	600
tiszti főügyész	800	400	3200	600
főmérnök	1600	400	3800	600
főszámvevő	2200	600	3200	600
levéltárnok	1000	400	1600	300

Képviselet.

1881-iki népszámlálás.

Választó-kerületek.

Tisztviselők.

Több évi akció eredménye volt a drágasági pótlék, mely 1895-ben az 1200 koronával kevesebb fizetésű tisztviselőknek a fizetés 20 %-a, az ezen fizetésen felülieknél 10 %-a volt. 1897-ben a drágasági pótléket eltörölték és a fizetéseket arányosan rendezték. Ugyanakkor megszűntek az egyes tisztviselők személyéhez és hivatali működésükhöz kötött személyi pótlékok.

Polgármesterek.

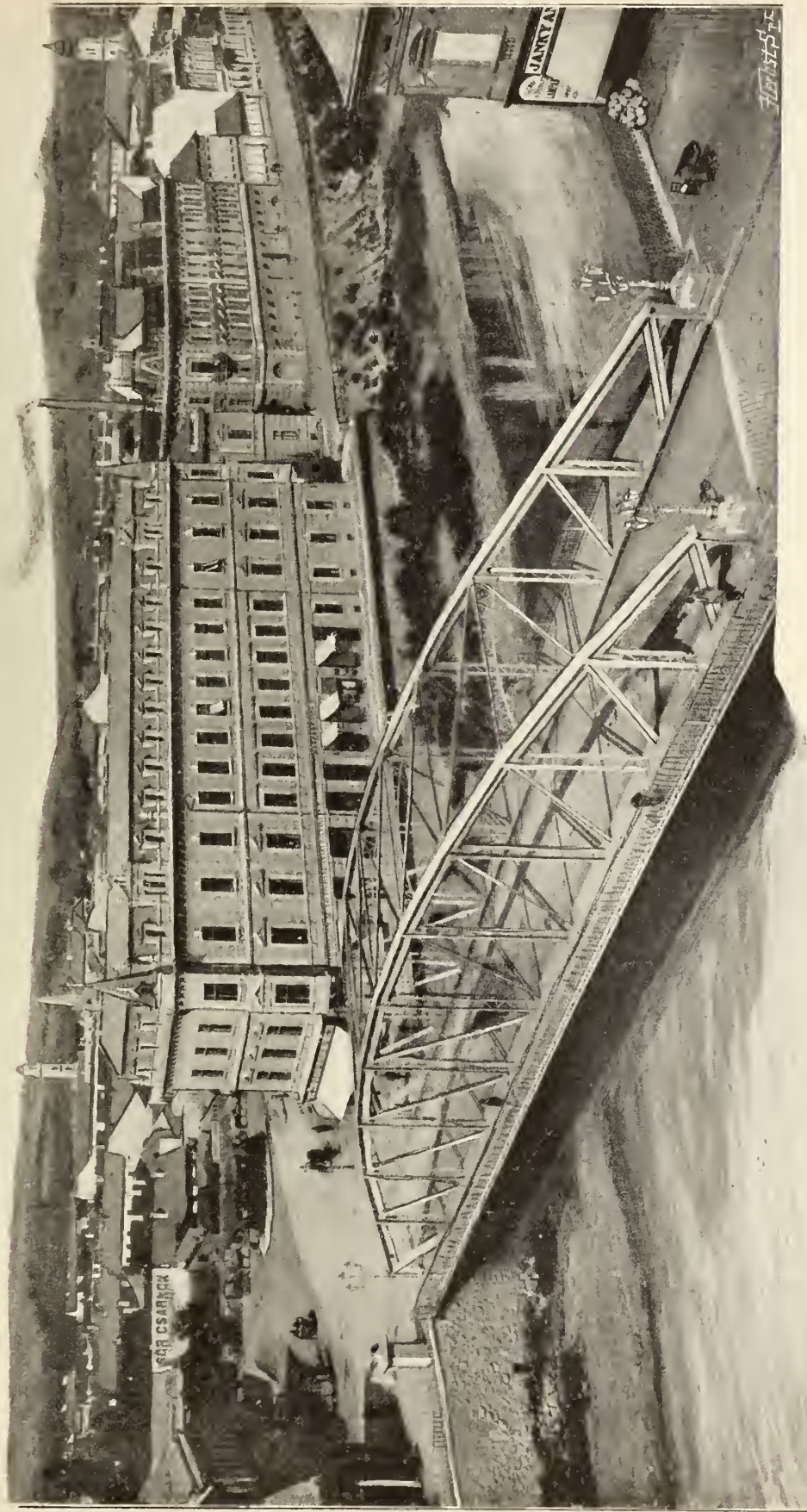
Nagyvárad utolsó főbírája és első polgármestere, mint említettük, Bende Péter volt. 1851-ben Bölöny Menyhért, 1852-ben Csorba János, 1854-ben Miklóssy Gustáv s később Toperczer Ödön, 1860-ban Lukáts György, később belügy-

AZ ÚJ VÁROSHÁZA.

miniszteri államtitkár. 1861-ben Gyalokay Antal, 1862-ben Lázár Mihály, 1863-64-ben Stettner Lajos, 1865-től 1875-ig ismét Lukáts György volt a polgármester, kit a közigazgatás terén elért nagy sikerei folytán a belügyminiszteriumba államtitkári állásra hívtak meg. 1875 november 11-én Sal Ferencz lett Nagyvárad polgármestere, akit 1897-ig, a míg nyugalomba nem vonult, mindig megválasztottak. 22 évi polgármesteri működését hozzászámítva, 35 év óta működött a közpályán s nevét szakadatlan munkásság tette tiszteltté. Különösen konzervatív elveit és gazdálkodó talentumát említik elismeréssel. Lelkiismeretességének és közmondásossá vált takarékos gazdálkodásának üdvös hatását Nagyvárad város ma is érzi. Nagyot lendült Nagyvárad város vagyoni fejlődése s ma már nem történhetik meg, a mi polgármestersége első időszakában megtörtént, hogy nem egyszer üresen állott a városi pénztár s a tisztviselők fizetésüket nem kapták rendesen. A város vállalkozókat sem kapott, mert az esedékes kereseti összegeket a tanács nem tudta kiutalni. Megtörtént sokszor, hogy a Nagyvárad Takarékpénztár Sal Ferencz személyes hitelére s a főszámvévő jótállására pénzt folyósított a város részére. 1880-ig siralmas volt a közpénztár helyzete; a közadók nem folytak be rendesen, a földbérek elkal-

Sal Ferencz.

Részlet Nagyváradról.

lódta, az adó nem volt helyes arányban kivette. Elképzelhető, hogy mily energiával kellett e szomorú állapotoknak a megszüntetésén dolgozni, a míg a város abba a helyzetbe jutott, a melyben ma van.

Mint említettük, a 80-as években a közpénztár helyzete rendkívül siralmas volt. A város vagyona a következőkből állott: Nagyvárad-Ujvároson szántóföldek, a melyek jelenleg is a város tulajdonát képezik, a „Fekete Sas“-szálloda épülete, bor- és sörmérés 4 helyen; Váralján nem volt a városnak vagyona; Várad-Velenczén a „Nap“-koresma, a városház épülete s néhány darab föld, Olasziban az „Apolló“ épülete, a mostani városház, a „Bihari hágó“ előtti szántóföldek, rét és a „Kántor“-bormérés. A város adóssága 1880 előtt 414000 koronát tett; 1880-ban Dús László főügyész erélyesen lépett fel a bérlők ellen és a regále megvételét sürgette. 1882. január 1-én a város tényleg át is vette a latin sz. püspökségtől 813,800 koronáért, a latin sz. káptalantól 506,000 koronáért s a m. kir. kincstártól 140,000 koronáért a regalékat; az épületeket, a pecze-szőlősi sörházat, a vásártartási jogot és hídvámokat s így az összes regalék városi vagyonná váltak, melyeket elkülönítve kezeltek azért, mert a püspökség és a káptalan kikötötték, hogy vásárvámokat nem fizetnek. A város anyagi viszonyai tehát konszolidálódtak, mert 70,000 koronát fizetett a megváltási ár kamatjában és 170,000 koronát kapott, s így többlet-jövedelme 100,000 korona volt. 1892. november 1-én a város 2 millió korona kölcsönt vett fel; az 1,474,000 korona regále-megváltási összeget a „Nagyvárad Takarékpénztár“ által kifizettette. Még kedvezőbbé vált a város anyagi helyzete akkor, a midőn 1888-ban a regále-kártalanítás iránt az előmunkálatok megindultak és 1890-ben be is fejeztettek. Jóllehet az épületek, a hídvám és a vásár-tartás a város tulajdonában maradt, mégis 3.600,000 koronát kapott regále-kártalanítás fejében. (A városi pótdadó 1869-ben 27% volt; 1872-ben leszállott 20%-ra, 1900-ban pedig ismét 37%-ra emelkedett). Ez időtől kezdve a város vagyona arányosan gyarapodott, a mi annak a jele, hogy a felgyűlt terhek, nevezetesen a kölcsönök, nem a városi háztartás kiadásainak fedezésére szolgáltak, a mi pénzügyi romlást jelentene, hanem befektetésekre, még pedig nagyrészt kaszárnya-építkezésekre fordították, melyek, tekintve a nagyobb helyőrség következtében előálló közvetett hasznot, előnyöseknek bizonyultak a városra nézve, mert a hadügyi kormány által éretük fizetett bérösszeggel a város az építésükre felvett kölcsönt törleszthette s ekként szaporíthatta vagyonát. Ezenkívül a város épületet emelt a főreál- és a polgári iskolák számára, felépíttette a vágóhidat és a két vashidat, berendezte a vásárteret és vízvezetéki vízművet állított fel, a mely Nagyvárad közegészségügyének ma is mérhetetlen előnyére szolgál. Mindezt pedig foganatosította a 3.600,000 korona regále-megváltási összegből, a melyet természetesen középítkezésekre használt fel; sőt ez összeg elégtelenné vált, miért is a város 1900-ban 2.600,000 korona kölcsönt vett föl, a melyből díszes színházát építtette, a „Bazár“ bérlházzal, a kir. tábla épületét kibővítette, 10 óvodát emelt s jelenleg a városháza és iskolák építése foglalkoztatja a törvényhatóságot.

Az új korszak, a melyet a haladás korának lehet nevezni, akkor kezdődik meg, a midőn Sal Ferencz távozása után, kit Ő Felsege kir. tanácsosi ezímmel s a III. osztályu vaskorona-renddel tüntetett ki, 1897-ben Bulyovszky József dr. veszi át a polgármesteri széket. Az új polgármester programjában, a viszonyok mérlegelése mellett s a város anyagi helyzetére való tekintettel, a haladást mondotta ki vezérelvül s annak első pontját, hogy a város a száz éves nagyvárad színeszetnek hajlékot emeljen, nagy küzdelmek árán be is váltotta. Ezen felül már az ő polgármesterségéhez fűződik a tíz állami kis-

A város
vagyona.

Bulyovszky
József dr.

A rendőrség.

DR. BULYOVSZKY JÓZSEF POLGÁRMESTER.

dedővő felépítése, az iskolakérdés rendezése, a közegészségügy javítása, a szegényügy szervezése, a kövezési program megállapítása s a vásárterek rendezése. Jelenleg a város vagyona 20.000.000 korona, a melyet 8.000.000 korona adósság terheli és így 12.000.000 korona a tiszta, eselekvő érték.

Természetes, hogy ez az eredmény csak a minden téren egyenlő bizalommal és lelkiismeretességgel vezetett adminisztrációval volt elérhető. A városrendezés megnövekedett szükségletei 1897-ben a mérnöki hivatal újjászervezésére vezettek. A mérnöki hivatal élén Busch Dávid főmérnök áll, ki már 30 év óta vezeti azt kifogástalanul.

Az összes hivatalok között a rendőrség szorult a legnagyobb átalakításra, úgy külső szervezetét illetőleg, mint a megváltozott viszonyokhoz és törvényekhez simuló eljárásra nézve. A külső szervezetben teljesen meg kellett változnia. Az új idők szelleme a történeti alakok közé számúzte az éjjeli őroket, a negyedeket, lomtárba lökte a derest s új orgánmokra bízta a 4 városrész bírónak hivatalos funkcióját. A nagyvá-

radi rendőrség modern szervezését Rimler Károly főkapitány vitte keresztül. Rimler Károly 1890 április 1-én állott élére. 1900. végéig vezette a rendőrség ügyeit, a mikor a város főjegyzőjévé választatván meg, helyét Gerő Ármin, előbb I. alkapitány, foglalta el.

1880-ban 8300 ügy intéztetett el, 352 kihágási feljelentésen kívül. 1890-ben már 15.000 ügydarab került elintézés alá, 1445 kihágási ügydarab mellett; 1900-ban pedig 25.000 ügydarab fordult meg a rendőrkapitányi hivatal előtt, 2500 kihágási ügydarab mellett.

A városnak összesen nem kevesebb mint 80 szabályrendelete közül legalább is 60-at a közrend érdekében alkottak és az mind a rendőrséget foglalkoztatja. Az összes állások közül, különösen a jogi kvalifikációhoz kötött első alkapitányi állás bír fontossággal, a mennyiben az első alkapitány egyszersmind a főkapitány helyettese és a bünyügyi osztály vezetője. A II. alkapitány intézi a külrendőrségi ügyeket, a III-ik alkapitány a kihágási osztályt vezeti. A mostani legénység 95 közrendőrből és egy őrmesterből áll.

Nyugdíjügy.

A tisztviselők nyugdíjügyét kell még néhány szóval ismertetnünk. A tisztviselők nyugdíjazásáról az 1894-ik évben jóváhagyott nyugdíj-szabályrendelet intézkedik. A nyugdíj-alap tőkéje 185,186 kor. 80 fillér. A törvény-

hatósági tisztviselők nyugdíja 10 évi szolgálat után a fizetés 40%-a, azon túl minden további szolgálati év után 2—2%-kal több. Teljes nyugdíjat 40 szolgálati évet betöltött tisztviselő kap. Az özvegynek 1200 koronáig a fizetés 50%-a, ezen felül 20% utaltatik ki; a kiskorúak tartási pótléka a fizetés 5%-a.

A város közgyűlésének néhány lapja azért érdekes, mert ott találjuk bejegyezve azon férfiak nevét, a kiket a város díszpolgáraivá választott meg. Ezek, a megválasztás évének sorrendjében, a következők: 1851. Wathman József kir. tanácsos; 1854. Csorba János polgármester; 1856. Bránhof es. kir. altábornagy; 1859. Zichy Hermann gróf es. és kir. helytartósági elnök; 1859. Szalay István; 1862. Apponyi György gróf; 1893. Schlauch Lőrincz dr. biboros püspök; 1893. Nógáll János püspök; 1899. Winkler József püspök.

Nagyvárad törvényhatósági joggal felruházott város és Bihar vármegye főispánja: bessenyői Beöthy László dr., ki Bihar vármegye törvényhatóságánál lépett a közpályára s mint aljegyzőt az élesdi kerület képviselővé választotta. 1893 szeptember 30-án Ő Felsége főispánná nevezte ki s azóta a város ügyeit közmondásos, páratlan igazságszeretetével vezeti. Tevékenysége a város polgárainak őszinte elismerését vívta ki, s hogy a város ügyeit helyesen, a város és az állami érdekek összeegyeztetésével intézi, mutatja az, hogy a változó kormányok a legnagyobb elismeréssel hagyták meg továbbra is abban a díszes állásban, a melyben mindenkinek igazságos és méltányos bírója és önzetlen támogatója.

Nagyvárad város jelenleg működő tisztikara a következőkből áll:

Főispán: Dr. Beöthy László.
 Polgármester: Dr. Bulyovszky József.
 Főjegyző: Rimler Károly.
 Aljegyzők: Istvánffy István I-ső, Szűts Dezső
 II. s Lukáts Ödön III. aljegyző.
 Tanácsnokok: Bordé Ferencz adó- és pénzügyi, Komlóssy József jog- és gazdaságtudományi, Darvassy Lajos katonaiügy.
 Főügyész: Dús László.
 Alügyész: Tóth Márton.
 Főszámvevő: Ragány János.
 Alsószámvevők: Szűts Géza tb. főszámvevő, Nemes Jenő.
 Fő- (köz- és gyám) pénztárnok: Hegedűs Géza.
 Pénztári ellenőr: Darvassy Sándor.
 Adópénztárnok: Jablonszky Emil.
 Adópénztári ellenőr: Lakos Lajos.
 Könyvelő: Gesztesi Ödön, t. alsószámvevő.
 Főorvos: Dr. Baróthy Ákos.
 Kerületi orvosok: dr. Mayer László (Olasziban), dr. Berkovits Miklós (Ujvároson), dr. Nemes Áron (Váralja-Velenczén).
 Főmérnök: Busch Dávid.
 Mérnök: Lovas Zsigmond, tb. főmérnök.
 Építőmester: Csordacsics Ferencz.
 Árvaszéki elnökhelyettes: Dr. Grám Károly.
 Árvaszéki ülnök: Sztarill János.
 Árvaszéki közgyám: Szántó Lajos, tb. főszámvevő.
 Rendőrfőkapitány: Gerő Ármán.

Rendőrcapitányok: Papolczy Ferencz,
 Szőke András, Fassie Sándor.
 Fogyasztási adókezelő: Kelemen Kálmán.
 Mértékhitelítő: Hollósy Jenő.
 Vámfelügyelő: Beczkay Artur.
 Levéltárnok: Szűts István.
 Fogalmazók: Kágyi Lajos, Giraud Árpád,
 Molnár János, Márkus István, Pásztor Bertalan, Pataky Károly.
 Számtisztek: Markovits Sámuel, Novák János,
 Csályi József, Magyar Jenő, Klemens Péter,
 Dickker Illés.
 Irodaigazgató: Kelepecz Dezső.
 Irodatisztek: I. oszt. Hegedűs Lajos, Urbanovszky Lajos, II. oszt. Zeke Ferencz,
 Súlyom Gyula tb. irodaigazgató, Báthory László, Mertz József, Batz Endre.
 Halottképek: dr. Kazay Kálmán (Olaszi),
 dr. Ertler Mór (Ujváros), dr. Ullmann Béla (Váralja-Velencez).
 Közvágóhídi felügyelő: Masztics Vladimír.
 Állatorvosok: Alexander Lajos, Dekker Frigyes.
 Hegybíró: Márkus János.
 Mezőbíró: Kassay István.
 Majoros: Windisch Márton.
 Állami anyakönyvvezető: Komlóssy József tb. főjegyző.
 Állami anyakönyvvezető-helyettesek: Kelepecz Dezső, Kiss László.
 Színházfelügyelő: Somolik Lőrincz.

Díszpolgárok.

Beöthy László
dr. főispán.

Tisztikar.

Ezen kívül 6 írnok, 6 rendőrbiztos és 1 vízvezetési gépész.

GYÉKÉNYSZÖVŐ ASSZONY CSÜKMÓN.

BIHAR VÁRMEGYE NÉPE.

vármegyét magyarok és oláhok lakják. Kis szigetet alkot a Rézhegységben a tótság, mely néhány községből áll. Ezek, az élesdi járásban: Pestes-Sólyomkő; a szomszédos margittai járásban: Almaszeghuta, Szocset, Verzár, Baromlak, Bodonos; a szalárdi járásban: Fegyvernek. Van még egy tót község, oláh községek közé ékelve, az alföldi részen, a cséffai járásban, s ez: Bikács. Német község a vármegyében csak egy van: Uj-Palota.

Alig van a vármegyének járása, melyben oláhok ne laktának. Az egyetlen teljesen magyar járás a sárréti, mert ez legtávolabb esik az oláhok lakta vidéktől. Az összes magyar járásokban, minők a derecskei, berettyó-ujfalvi, mezőkeresztesi, cséffai, nagyszalontai, székelyhídi és érmihályfalvi, többé-kevésbé tapasztalható az oláhok beszívargása. A már említett sárréti járáson kívül a legtisztább magyar járás a derecskei, a hol csak Vértes körül található oláhok, míg a berettyó-ujfalvi, mezőkeresztesi, székelyhídi, érmihályfalvi és margittai járásokban sok helyütt a magyarokkal vegyesen oláhok is laknak, sőt a két utóbbi járásban a legtöbb helyen túlsúlyban is vannak. A cséffai, szalontai, központi és a szalárdi járásokban, különösen a két utóbbiban, már sok a teljesen oláh község is, míg a két előbbiben csak elvétve találunk teljesen oláh községeket, mint a minők Atyás, Tulka és Méhkerék.

A magyarság hatása.

Viszont azonban a magyarság mind nagyobb tért hódít és most már a vármegye felső részén is erősen beékelte magát az oláhok közé. Hajdu vármegye határától majdnem egyenes vonalban járhatunk magyar községeken át Szilágy vármegye határáig, ha Bárándtól Berettyó-Ujfalu, Esztár, Székelyhíd, Köbölkút, Tóti és Bályok községeket érintjük. Itt már sűrűn van-

nak az oláh községek, valamint olyanok, a hol magyarok és oláhok vegyesen laknak. E vonaltól felfelé a magyarság szaporodik, és míg e vidék felső részén is azelőtt sok volt a teljesen oláh község, ma már egyetlen egy sincsen. A központi járásban Nagyvárad és a síkság felé terjedő vidék magyar, a körülötte fekvő hegyvidéki községek pedig már erősen magyarosodnak, úgy hogy Nagyváradtól a Sebes-Körös-völgyben a Rézhegység alatt fekvő Élesdig az oláhok már magyarokkal vegyesen laknak, a mi Nagyvárad magyarosító hatását bizonyítja, mert a távolabb eső hegyközi községek legnagyobb része teljesen oláh.

A magyarság hatása a tenkei járásban is észlelhető, mint a mely oláh járásban a legtöbb oly község van, a hol az oláhok között sok a magyar is. Így Sályin, Székelyteleken, Görbeden, Tenkén, Fekete-Tóton, Bélfenyéren, Kisházán, Gyantán és Széplakon. Ez a szalontai járás szomszédságának tulajdonítható; viszont azonban az is kétségtelen, hogy a tenkei járásnak és a szomszédos aradmegyei oláhságnak tudható be, hogy a szalontai járásban az oláhok beszívargása erős. Az élesdi, magyar-esékei, tenkei, béli, belényesi és vaskohi járásokban nincsen egy teljesen magyar község sem, azonban a béli járásban Bélen, a magyar-esékeiben Magyar-Csékén, az élesdiben Lugoson, Élesden és Esküllőn, a belényesiben Remetén, Ujlakon, Sonkolyoson, Belényesen, Fenesen és Nyégerfalván és a vaskohi járásban Vaskoh és Rézbányavárosban magyarok is nagyobb számban laknak.

A magyarlaktá vidékeken az *építkezés* magyaros, olyan mint az alföldi községekben rendszerint lenni szokott. Módosabbaknál két szoba, közbül a konyha, ház végén a kamra; istálló és kocsiszín külön; szegényebbeknél egy szoba, konyha, legfeljebb még egy kis kamra. Kevés helyen utcahosszat, legtöbbször tűzfalal az utcára, téglavagy deszka-csúcsfallal, leginkább fedett, elől nyitott tornáczzal, többször deszkakapuvval és előkertek nélkül. Házaikat leginkább vályogból építik, de azért nem ritka a vert fal, sőt a feckerakás sem. A háztető sima, fedő anyag a nád és némely helyen a zsupszalma. E szabály alól kivétel Derecske, a hol a csúcsfal paticsból van és esonka. A lakóház végében, de nem a házhoz építve, van az istálló és a kocsiszín és azonkívül külön, a lakóházon kívül is, még egy sütőszoba, konyha és kamra. A házat és istállót egy fedél alatt szintén több helyen találhatjuk, többek között Okányban, Sarkadon, Komádin, Konyáron, Harsányban és Bihar-Püspökin. Patics-csúcsfalat még Berettyó-Ujlakon és Berettyó-Szent-Mártonban találunk. Előkerteket Érkeserűn, Nagykeréken, Csökmőn és Bakonyszegen, ablakos tornáczot Gáborjánban, Szent-Péterszegen, Nagykeréken, Kötegyánon és Érmihályfalván. Vakablakosot Bihar-Püspökin, Komádin és Székelyhídon. Nyüveden a lakosok a házépítés évszámát is kirakják a falon. Rácsos kaput különösen Bihar-Udvarin, Pusztá-Ujlakon és Nagykeréken találunk, faragványosat Szalárdon. A kutak általában kávácsak és gémések, sok helyen kerekesekek is; mióta azonban a kutak fúrása mindjobban terjed, ezzel arányban a szivattyús kutak kiszorítják amazokat, sőt sokhelyütt már artézi kutak is vannak.

Ott, a hol magyarok és oláhok vegyesen laknak, már paticsfalú házakat is találunk, sőt egy helyen: Gyantán garádós tetőt; — Bihar-Diószegen, Ér-Adonyban, Kécczen, Monospetrin, Pecze-Szent-Mártonban és Sályin előkerteket. E vidékeken a házak díszítése is jobban dívik, úgy Darvason, Gyantán, Belényes-Ujlakon, Jánosfalván, Kécczen, Körösszeg-Apátin, Remetén, Sonkolyoson, Bélfenyéren és Pecze-Szent-Mártonban, a hol vagy az évszámot festik cifra koszorúban a ház falára, vagy az ablakok körül alkalmaz-

Építkezés.

nak kék, veres és sárga színű díszítést, vagy éppen tulipánokat, mint Kécezen. A kapuk sok helyen faragványosak, Felső-Ábrányban vesszőfonásúak.

Az oláh községekben, különösen a gör. keletieknél, általános a fából való építkezés, de azért sok vert falat és patiesot is találunk. Az egész ház rendszerint, — különösen a szegényebb vidékeken — csupán egy lakosztályból áll, a hol minden együtt van, sok esetben még az apró háziállatok is. Azok, a kik már tehenet vagy lovat tarthatnak, istállóval toldják meg a házat, mely azonban amazzal mindig egy fedél alatt van. A módosabbaknál már szobát, konyhát, néhol kamrát és istállót találunk és különösen azoknál az oláhoknál, a kik magyarok között, vagy magyarabb vidéken laknak, az istálló már különállóan van építve. A ház fedele rendszeren gúlaalakú. A szegényebbek esévelt szalmával fedik házaikat. A szalmát jó vastagon a tetővázra hányják és rudakkal szorítják le, vagy sodrott szalmával kötik ki. A tehetősebbek már zsupszalmát használnak vagy deszkát. A háztető rendszerint meredek és magasabb magánál a háznál, egyrészt, hogy arról a hó és esővíz könnyebben lecsurogjon, másrészt, hogy széna vagy szalmapadlásul is szolgálhasson és hogy télen több meleget tartson. Ez építkezéstől eltérő oláh házak leginkább a magyarlakta vidékeken találhatóak, különösen ott, a hol a magyarok többségben vannak. Itt már terjedelmesebben, ezélszerűbben és a többi magyar házakhoz hasonlóan építkeznek. Habár egyes helyeken e házak akár a falaknak rikító színekkel való díszítése, akár az építkezés egyes sajátosságai által a többiektől különböznek, az összbnyomást és egyöntetűséget a legtöbb esetben nem zavarják. Előkertekkel nincsenek ellátva. Ilyeneket csakis Almaszegén és Hagymádfalván találunk. Ellenben sok helyen házaiknak külső falát szeretik díszíteni. Közepes községben a leányos házaknál az ablakok körül a falat kékre festik, ugyancsak az ablakok körül díszítik a falat Vizesgyán, Somogy-Uzsopa, Poklusa, P.-Hodisel, Oláh-Apáti, Krajova, Kimpány, Bérrogoz, Sástelek, Kardó és Hagymádfalva községekben, míg Nagy-Tótfalu, Kis-Almás, Gyíres, Súlyom, Rontó, Petegd, Ó-Szent-Miklós, Kumanyesd, Fonáca, Cséffa, Belényes-Örvényes, B.-Szent-Miklós, Bél-Örvényes, Árkus, Ágris, Szarkó, Hájó, Ér-Kenez, Csehi és Szakál községekben a falakat is különféle ezifrázatokkal festik ki. Az alkalmazott színek veres, kék, zöld, sárga, de egy helyen: Petegden kék és piros szín mellett feketét is láttunk. A díszítés módja primitív esillagokból, körökből, szabályos vagy szabálytalan egyenes vagy hullámos vonalokból áll és csak itt-ott látni virágalakokat is. A kapu legtöbbnyire sövényfonás és síma deszka, de azért sok helyütt rácsos, mint Almaszeg, Vámosláz, Szudrics, Sz.-Lázur, Szoldobágy, Vaskoh, stb. községekben, — és faragványos mint Nagytótfalu, Gyíres, Súlyom, Rontó, Petegd, Kis-Koh, Cséffa, Hájó, Csehi, Less, Rézbánya-Város stb. községekben. A legtöbb oláh község bővízü hegyvidéken lévén, kutakat nem igen építenek, vagy legfeljebb ásott, u. n. földkutakat; a hol azonban a község víztől távolabb esik, ott egyszerű, nyitott, vedres kutakat használnak, melyekből kötéllel lógó vederral emelik ki a vizet. A magyarabb vidéken lakó oláhok már kávas és gémes kutakat használnak.

Ama kis területen, a hol néhány tót község van, vagyis a Rézhegységben, alig találunk jellemző építkezési módot, legfeljebb azt, hogy itt már néha garados fedésű háztetőt is láthatunk, és hogy istállóikat rendszeren különállóan építik és csak elvéve egyívé. Itt-ott deszka-tetőt is találunk, de szobát és konyhát mindenütt elkülönítve.

A vármegyében lévő egyetlen német községben: Uj-Palotán az építkezés semmiben sem különbözik az alföldi síkságon divó magyar építkezéstől.

Legfeljebb a keresztalakra formált utcákban és a házak külsején tapasztalható tisztaság, esm és rend tűnik fel.

A Bihar vármegye területén lakó magyarok *erkölesi érzéke* minden irányban kellően ki van fejlődve. Vallásos, törvénytisztelő, becsületes és tisztességtudó. Megvannak azonban a magyar nép sajátos jellemvonásai. Idegen és kaputos emberrel szemben tartózkodó, kissé bizalmatlan, gyanakvó és habár minden jó és szép iránt kellő érzékkel bír, mégis — tartózkodó természeténél fogva — kissé maradi, az újításokat nehezen veszi be, de ha jóságukról és célirányosságukról teljes mértékben meggyőződött, gyorsan elfogadja és alkalmazza. Önérzete elég erős, sok helyen még a virtuskodás

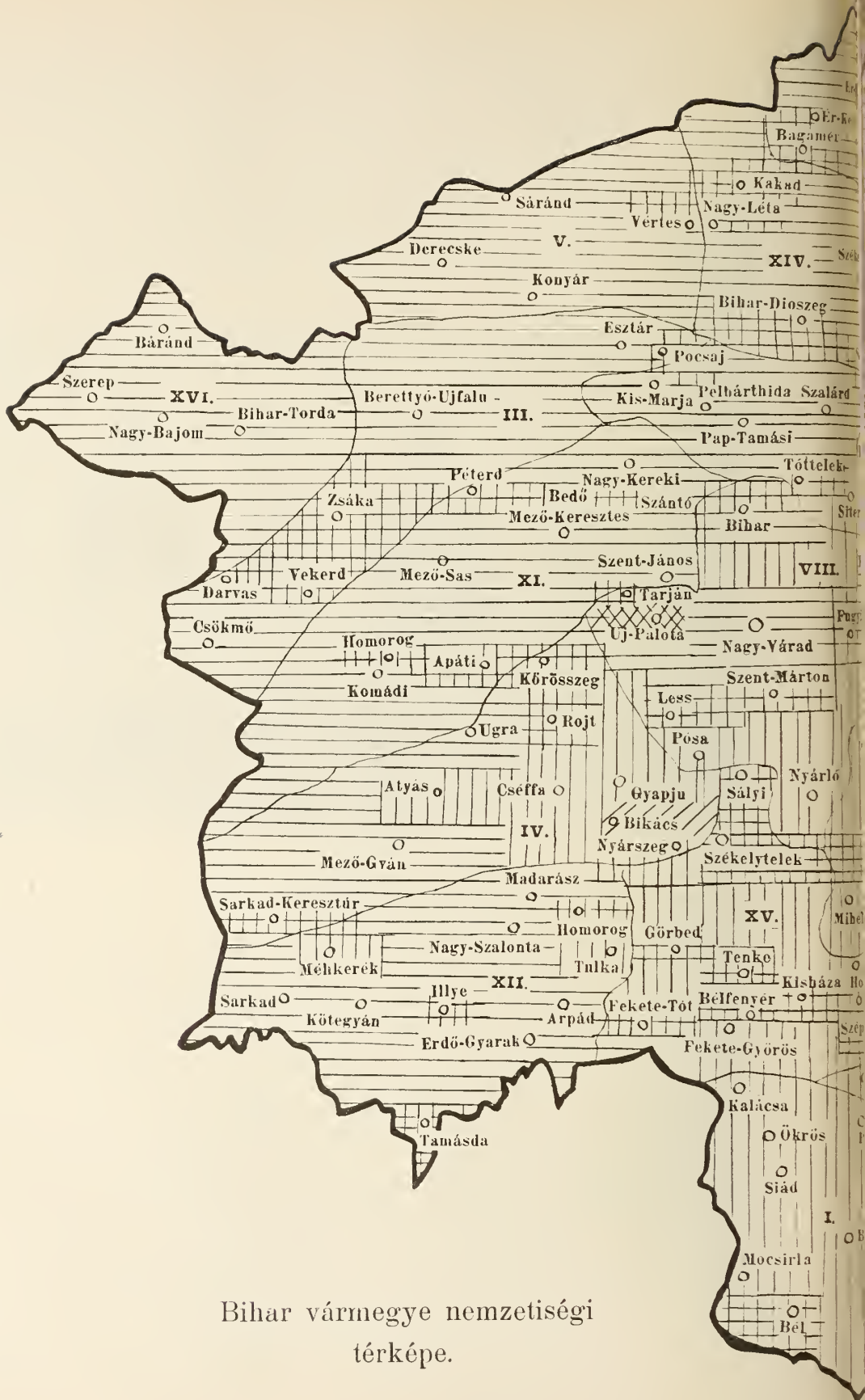
Erkölciség.

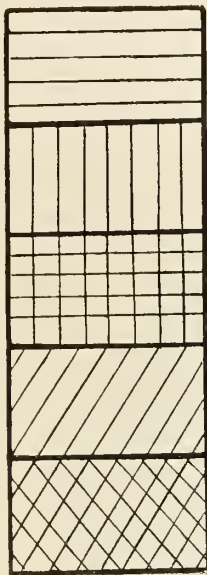
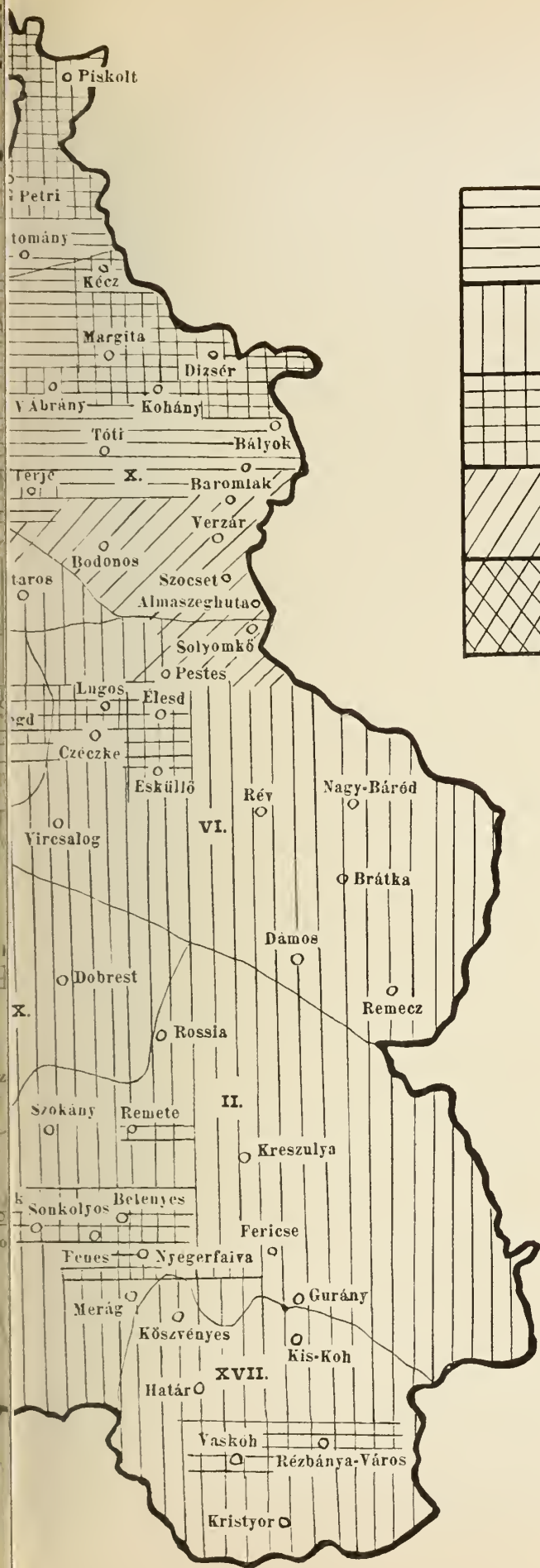
NAGY-SZALONTAI VISELET.

is járja és a parázs verekedések nem ritkák. Az utolsó években az idegen izgatók itt-ott szocialista tanokkal mételeytették meg a népet, azonban itt a szocializmus gyökeret verni nem bír, mert a magyar vidék népe szorgalmas, igyekvő és megélhetési viszonyai nem nagyon súlyosak. Lazább erkölesi érzéket a magyarok között csak oly helyen találunk, a hol oláhok közé vannak ékelve, vagy oláhok között laknak.

Sajnos, hogy különösen a gör. keleti vallású oláh nép erkölesi érzéke már sokkal több kifogás alá esik. Ennek egyrészt vezetőik, illetőleg-lelkészeik nagy számának elmaradottsága, a legtöbb helyen az iskolák távolsága vagy hiánya, de főleg az oláh nép tömegének szegénysége az oka. A nép zömének foglalkozása is nagy szerepet játszik ebben, a menyiben nagyobb részük erdei és hegyi munkás, pásztor vagy napszámos; de sokat határoz az is, hogy legtöbbje oly helyeken lakik, a hova a kultúra és a civilizáció csak nehezen hatol. Alapjában véve jámbor nép és vallásos, de határtalanul bizalmatlan és minden iránt közönyös, sőt apatikus, habár néha hirtelen fellobbanó. A nagy mértékben elterjedt pálinkaivás szintén egyik oka az erkölesi érzék lazaságának. A vadházasság gyakori. A ballépések a nőknél nem ritkák és nem esnek valami szigorú megítélés alá.

Bihar vármegye nemzetiségi térképe.

Magyarok.

Oláhok.

Magyarok és oláhok.

Tótok.

Németek.

Örvendetes jelenség az, hogy a memyire a tisztán oláhlakta vidékek a magyarulakta vidékek felé közelednek, annyiban tapasztalható az erkölcsi-javulása is, úgy hogy oly vidéken, a hol oláhok és magyarok körül-belül egyenlő számban vannak, vagy a magyarok valamivel többen, ott a magyarok és oláhok közötti eltérés némileg kiegyenlítődik. Az igaz, hogy viszont ily helyeken sok esetben a magyarok erkölcsi érzéke is kissé lazább, a tisztaság iránt kevésbé fogékonyak és különösen a káros hatású páliukázást szívesen eltanulják az oláhtól. Oly vidéken, a hol a magyarok túlsúlyban vannak, az oláhok erkölcsi érzéke — némely sajátságaira nem tekintve — kifogástalan. Ezt a jelenséget pedig nem annyira a magyarok hatásának akarjuk tulajdonítani, mint inkább annak, hogy e vidékek részben a nagyobb központokhoz, részben pedig az alföldi síksághoz közelebb esvén, a lakosok foglalkozása, anyagi gyarapodása, és így életnézete és felfogása más befolyás alá jut, miáltal életmódjuk lényegesen változik; mivel pedig — mint már előbb említettük — az oláh nép alapjában véve jámbor és vallásos, az előbb vázolt külső körülmények erkölcsi érzékét könnyen és előnyösen fejlesztik.

A vármegyében élő tótok és németek száma oly esekély, hogy azokkal ily szempontból — kellő anyag hiányában — foglalkozni alig lehet. Úgy erkölcsi érzékükre, mint szokásaikra, sőt külső megjelenésükre is az a vidék van befolyással, a hol élnek.

Ruházat.

Ruházat tekintetében a biharvármegyei magyaroknál a szokásos alföldi viselet dívik. A férfiak ünneplője leginkább sötét-kék, vagy fekete szövetből készül, fekete zsinórral, vagy a nélkül, ritkább a sötét-barna szín. A női ruhák színe nagyon változó; a leányok rendszerint világos, az asszonyok sötétebb, és idősebb korukban egész sötét ruhát viselnek. Néhol egyszínűek, néhol virágosak. Módosabbaknál a selyem is járja. Különös sajátsága ruházatuknak nincs olyan, a mely a szokásos alföldi viselettől lényegesen eltérést mutatna és inkább a ruhadarabok elnevezése érdekes. Felső ruha rendszerint a bunda, vagy szűr és a guba. Itt már inkább találunk eltéréseket és pedig díszítés tekintetében, de ez sem jellemző egyes vidékekre nézve, mert ezeket is a legnagyobb változatosságban alkalmazzák, a szerint, a mely vidékhez közelebb esnek, úgy hogy bizvást mondhatni, hogy az itteni magyar népviselet egyszerűen csak átszűrődése a szomszédos Szaboles, Hajdu, Békés és Arad vármegyék területén otthonos ruházatkodásnak.

A kabátot a derecskei, asszonyvásári, monostor-pályi, berek-böszörményi, érsemjéni, tóti, konyári, kis-kereki, b.-tordai, b.-szent-mártoni, szent-jánosi és siteri ember *ujjasnak* nevezi; a csatári, b.-félégyházi, esztári és szalárdi: *lékrinek*, a bojti pedig *likri*-nek. Élesden, Albison, Pap-Tamásin, Bályokon, Székelyhídon és Szalontán a magyarok *rokk*-nak nevezik a kabátot, sőt ez utóbbi helyen *gérokknak* is. Baj és Szent-János községekben meg éppen az oláh *daku*, vagy az oláhos *dóka* járja. Geszten *felötő* a kabát, Érmihályfalván pedig egyszerűen *felső* a neve. A kabát alatt több helyen ujjas pamut-mellényeket viselnek, a melyeket *bekötőknek* neveznek, így B.-Félégyházán, Tótin és Érmihályfalván. A mellényt a legtöbb helyen *lábri*-nak nevezik, így különösen Csatár, Élesd, Henczida, Asszonyvásár, B.-Böszörmény, Érsemjén, Tóti, Esztár, B.-Szent-Márton, Szent-János, Szalárd, Siter, Örvénd, Nagy-Kereki és Nagy-Szalonta községekben, az utóbbi helyen *unterezukknak* is, egyébként *lajbi* a leggyakoribb elnevezés, de Derecskén és B.-Údvarin a *puszli*, Konyáron pedig a *derékravaló* járja. A nadrág elnevezést nem változtatják meg és nem torzítják el. Csak Komádiban találunk két furesa el-

nevezést, a mennyiben itt a szűk nadrágot *rajthúzli*-nak, a bő vászomadrágot pedig *trikó*-nak nevezik. A felső ruha, a bekecsen kívül, a suba, guba, szűr és bunda. Leggyakoribb a szűr, a mely Csátáron, Henczidán, Asszonyvásáron, Bajou, Pap-Tamásin, Bojton, Vajdán, Kis-Kerekin, Bályokon legtöbbször sima fekete, Csátáron a guba is fekete, Asszonyvásáron fekete guba, Bajou fekete báránybőr-suba, B.-Böszörményben báránybőr-bekecs, Pap-Tamásin a guba is fekete, sima, Bojton fekete guba is van, éppen úgy Érsemjénben, Vajdán, Kis-Kerekin, Bályokon és Örvénden. Kivarrott, illetve díszített felső ruhákat a következő községekben viselnek: Élesden fekete szűrt, fekete kivarrással, Geszten ugyanazt, de itt és Szalontán fehér szűrt is, fekete, piros, kék vagy zöld kivarrással. Henczidán a fehér szűr feketével,

SZALONTAI POLGÁR.

a szürke kékkel, a barna világosabb barnával van díszítve; B.-Udvarin a szűr és bunda fehér vagy barna díszszel, Monostor-Pályin a fekete szűr fekete kivarrással, a fehér színessel; B.-Félegyházán, Komádin, Érmihályfalván és Nagy-Kerekin ugyanesak a fekete kivarrás dívik, míg B.-Szent-Mártonban a fehér szűr barna szegélylyel, Hosszúpályin a fehér szűr világos kivarrással és végül Sitéren a fekete szűr zöld vagy barna tulipán-kivarrással szokásos. A bekecs majdnem mindenütt otthonos, azonban Pap-Tamásin, B.-Félegyházán, Szalárdon, N.-Szalontán és Sitéren *köze* a neve. Konyáron az ujjas bundát *csöves bundának*, a felkötött aljút pedig *fordított bundának* nevezik.

A nőknél a felső ing rendszerint *ingváll*, az alsó ing pedig *ingalj* vagy *pendely*. A felső szoknya majdnem mindenütt *rokolya*, csak Albison *pongyolka*, B.-Félegyházán *rok*, Bályokon egyszerűen *ruha*, Szent-Jánoson pedig *kántus*-nak is nevezik. Az alsó szoknyának a neve Albison *lipityánka*. A ruhaderék nevét majdnem mindenütt elferdítik. Leggyakoribb a *lékri* elnevezés, mint Dereeskén, Henczidán, B.-Szt.-Mártonban, Székelyhídon, Szalárdon és Nagy-Kerekin. A derekat Érsemjénben *pruszli*-nak is, Bályokon uriasan *blúz*-nak, vagy egyszerűen derék-nak, némely helyen pedig a derekat és a föléje jövő kabátkát *bujbeli*-nek, vagy *bujkó*-nak is nevezik, így Dereeskén, Pap-Tamásin, Bojton, Komádin, Érmihályfalván, Székelyhídon, Szent-Jánoson, Albison és Monostor-Pályin. A hol az ujjak nélküli mellénykét viselik, ott Élesden *vizitli*, Pap-Tamásin és Komádin *vizikli*, Vajdán és Hosszúpályin *vizitke* és Szalárdon *lábri* a neve. A geszti asszonyok és leányok a fejkendőt *fejrevalónak*, a nyakkendőt *nyakbavalónak* nevezik.

Lábbeli gyanánt a sima szárú eszma általános, csak itt-ott járnak a férfiak ránczos szárú, ú. n. *rogyós* eszmaiban, mint pl. Henczidán, B.-Böszörményben, Pap-Tamásin, Érsemjénben, Nagy-Kerekin és másutt. Különösen a

legények, a kik sok helyütt pengő sarkantyút is viselnek. Asszonyok, leányok mindenütt fűzős, vagy czúgos czipőt kedvelnek. A nők felső ködmönére két helyen érdekes elnevezést találunk. Így Szt.-Jánoson *lőgrád* = lökdrád, Nagy-Kerekin *tülledálló*, Nagy-Szalontán, a szerint, a mint a ruha szűkebb, vagy bővebb, *testhezálló*, vagy *tüllálló*, a téli kabát pedig *kaczamajka*.

Az oláhok ruházata sem igen jellemző és csak a felhasznált anyagban, a ruha szabásában és alakjában hasonlít a tipikus és jobbnódi oláh vidékek díszesebb és jellemzőbb viseletéhez. Ruháik nagyrészt szürke vagy fehér daróczból és halinából készülnek, rendszeren piros vagy fekete posztószegélylyel és itt-ott némi színes posztófelvarrással. Csak asszonyaiknál és leányaiknál látunk az ingvállakon és a fehéreneműn néhol elég esinos és gazdag hímzést is. Módosabb falvakban találunk a férfiaknál gazdagabban kivarrott szűrt és itt-ott czifra báránybőr-bundát is, mint pl. Tulkán. A férjes nők és leányok a czifrán kivarrott bőrmellényeket is nagyon kedvelik, de ilyen is csak a tehetősebb házaknál találunk. A női ruhák színeit sem lehet meghatározni, a mennyiben erre nézve semmiféle szabályt megállapítani nem tudunk. Mindenütt változatos és hol czifra, hol pedig egyszerű. A hol egyáltalán díszesebben járnak, ott a ruhaszövetek is élénkebbek és díszesebbek; lábbelijük majdnem kizárólag a boeskor és csak oly helyeken a csizma is, a hol magyarok között laknak, a mint hogy ily helyeken viszont a szegényebb sorsú magyarok a boeskorra funyalodnak, melynek készítését és kötését az oláhoktól eltanulják. A férfi szűrt különben *szumán*-nak, a női kivarrott bőrmellényt *kozsock*-nak nevezik. Kivarrott felső ruhát, szumánt találunk Vámos-Lázon, Sólyomban, a hol zöld a dísz; Poklusán a darócz szűrt veres és kék tulipánokkal varrják ki; Marcziházán és Méhkeréken szintén czifra a kivarrás; Barakonyban rendszer, kaczagányos juhászbundát is viselnek; Atyáson a szűr és bekecs czifra. Csizmát viselnek általában Szakadát, Szoldobágy, Almaszeg Gyires, Rojt, Rontó, Nyárszeg, Marcziháza, Méhkerék, Kis-Ürögd, Kis-Koh, Gyapjú, Fekete-Bátor, Cséffa, Csohaj, Baresd, Barakony, Atyás, Sástelek, Hagymádfalva, Hájó, Ér-Kenéz, Csehi, Less, Szakál és Csujafalva községekben, sok helyütt éppen ránczosat. Az itt felsorolt községek nagyobb részében az oláh nők és leányok czipőt is hordanak.

A nők fehéreneműiket fehér, vörös, vörös-kék, fekete és vörös-feketesárga fonállal szokták kihímezni és pedig leginkább az ingváll dudorát és az ujjak közelit. E divat általános Szakadát, Bukorvány, Koroj, Almaszeg, Brátka, Közepes, Vámos-Láz, Petegd, Oláh-Szent-Miklós, Gyapjú, Fekete-Bátor, Sástelek, Kardó, Csujafalva, Tötös, Szakál, Széplak és Vaskoh községekben. Különösen Alsó-Lugoson dívik erősen az oláh varrottas készítés, a mit az ottani leányok és asszonyok közül sokan háziiparszerűleg úznak, úgyszintén Feketető vidékén, a hol különösen az ágyneműk kihímzése divatozik.

Népszokások.
Keresztelő.

Áttérve a *népszokásokra*, mindenekelőtt a *keresztelővel* kezdjük és a Komádiban dívó népszokásokat írjuk le, mint a melyek a biharvármegyei magyaroknál leginkább el vannak terjedve. Az itt-ott tapasztalható lényegesebb eltéréseket külön fogjuk felemlíteni.

A keresztelés — hacsak vagy az újszülött gyengesége, vagy más ok nem sietteti — a születés után első vagy második vasárnapon tartatik meg. A baba-asszony elsőben is meghívja a leendő keresztanyát. Azután sorra hívja a kijelölt jó ismerősöket, rokonokat. Mikor elérkezik a keresztelés napja, a meghívottak ünneplő ruhában és rendszeren süteménnyel telt tállal összegyűlnek a komaháznál. Onnan a templomba mennek és a keresztelési szertartás befejezte után hazatérve a baba beajánlja előbb az anyának

majd az apának és együttesen a jelenvalóknak a kisdedet, kit már most a keresztségben kapott néven nevez meg.

Délig beszélgetéssel telik az idő. Egyik szobában, vagy ha egy szoba van, az egyik, ú. n. felső ablak melletti asztalnál a férfiak, a másik szobában vagy egy másik asztalnál, vagy csoportban az anya körül a nők. Délben aztán ebédhez ülnek. Az asztalnak úgynevezett felső sarkánál foglal helyet a keresztapa s mellette a keresztanya, majd sorban a vendégek. Az ebéd rendesen esigatésztalevesből, apró marhasültből vagy birkapaprikás és sült tésztákból áll, mely utóbbiakat a meghívott asszony nép hozza magával. Ebédnél a nők rendesen mézes vagy cukrozott bort isznak, melyből a férfiakat is megkínálják. A beszélgetés mind zajosabb lesz, a keresztapa felköszönti az újszülöttet és az új komákat, mit az apa szintén az új komákra mondott köszöntővel viszonz. Közben-közben, a bába-asszony kezdeményezésére, dévajkodó, tréfás társalgás és danolás is járja. A népnek a barátság iránti szeretetét jellemzi, hogy egyik-másik férfi vagy nő hangosan kijelenti, hogy a jelenlevő N. N.-nel komaságot akar kötni; mire a bába mézesbort tölt a poharába s mindkettőt megkínálja, kik aztán e szavakkal: „*hóttig tarszon köztünk a komaság*“, kocsintanak s a poharat kiürítik. Mindenik ilyen komaság-kötésnél az illetők egy kis ajándékot esúztatnak a bába — mint közbenjáró — kezébe. Így azután az összes jelenlevők, kik még a többiekkel komaságban nem voltak, komaságot kötnek és ezentúl komámnak vagy komámasszonynak szólítják egymást. A gyermek pedig, ha felnőtt, mindenkit, a ki az ő keresztelőjén jelen volt, keresztapámnak, vagy keresztanyámnak szólít, de az őt keresztvíz alá tartót azzal különbözteti meg, hogy *ídes keresztanyám* megszólítással tiszteli meg. A keresztelő lakomán résztvevők mindaddig, míg a beteg anya nem lábadozik, felváltva, de gyakran hárman-négyen is egyszerre, naponként egy-két *komacsésze ítélt* (rendesen csirke-becsinált vagy sült hús és tészta) küldenek neki. A kis gyermekre — általános felfogás szerint — az *ídes keresztanyának* ügyelni joga és tiszte, legalább addig, míg *dedőba* vagy *eskolába* fel nem adják. Ez a tisztség abban nyilvánul, hogy 2—3 éves koráig a gyermeknek az *ídes keresztanya* vásárkor *mízeset* (mézeskalácsot) vagy játékot, *kantusnak* valót (felső ruha) vesz ajándékba, ha pedig a gyermek két-három éves kora előtt elhalna, az *ídes* keresztszülők veszik számára a kis koporsót és szemfedelet, a nagyobb korban elhaltnak koporsójára pedig művirág-koszorút tesznek. — A komátál dívik még Jákó-Hodoson, Zsákán, B.-Szt.-Mártonban, Borson, Érsenyjénben és B.-Félegyházán, mely utóbbi helyen, mint Komádin is — *komacsésze* a neve.

Hosszúpályin az a szokás, hogy a falubeli gyermekek eserépkorsót csapnak az olyan ház ajtajához, a hol keresztelő van, és azután elfutnak. A bába a zajra kirohan, a gyermekek után fut, egyet elfog közülök, beviszi a vendégek közé és felszólítja, hogy azok közül keresztapát és keresztanyát válasszon magának: a mikor ez megtörtént, a gyermek a kiválasztottak elé áll és kijelenti, hogy „*kedves keresztapámnak és kedves keresztanyámnak hűséges keresztfia leszek*“. A néphit itt azt tartja, hogy az az újszülött, a kit így eserépellőréssel megtisztelnek, soha sem siketül meg.

O'sváth Pál, a Sárret alapos ismerője, a Bihar vármegye magyar vidékein elterjedt érdekesebb gyermekdalok és játékok közül a következőket gyűjtötte össze:

1. Gólya, gólya, gelicze! — Ki lyányát veszed el? — A' szógabiróét. — Mivel viszed haza? — Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel. — Mir vires a te lábod? — Azir vires a lábom. — Száraz galyjat átfállptem — Diófára felrepültem — Párna haját varrtam — Száz pizen eladtam — Százszor is megbántam.

Gyermekdalok
és játékok.

Ki és mikor készítette e dalt? még gyanítani sem lehet, mert a legöregebb emberek is így tudják, mint szintén a következőket:

2. Hova méssz te Léla? — A mezőre Léla. — Mit viszel te Léla? — Egy éneket Léla. — Mondd el hát azt az éneket! — Nem mondhatom, nem fúhatom — Nem fúhatom, nem mondhatom — Nehéz a nótája. — Lyányok jobban tudják, — A menyecskék ráropantják. — Haj bél, dióbél — Kádár Istók jösz te bé. — Ahun megy egy csürhe, — Egy ember megy malomba, — Bűnét viszi pokolba, — Üssed, üssed a megyfát — Majd eléred a kaptát.

3. Jőjj fel kópé kopogtatni — Aranyos szekéren — Lengyel Gyurka vagdalkozni — Ezüstös szekéren, — Ahun jön az ördög, — Zöld köntösében — Lengyel Gyurka is megjelen — Veres üstökös hajáról — Csöpög a korom.

Ez utolsó dalt borzadást tetteve mondják a gyermekek, mert egymástól így hallották.

4. Egy mij kutba tekinték, — Arany szálát szakíték, — Aszonyunkat látám, — Biborba bársonyba, — Gyöngyös koszoruba, — A' ki mer, itt mosolyogni, — Bíró szedi zálogát, — Szabad le guggolni.

RIPPAI ÖREG PARASZT.

E verset körbe forogva több gyermek szokta énekelni, mint szintén ezt is:

5. Higyja, higya, ki higya? — Szent Erzsébet higya — Átal mennénk rajta. — Megvámollak rajta. — Akár vámolsz, akár nem — Átal megyünk rajta. — A minap is itt járatok — Hidam lábát letörétek — Meg nem csinálátok. — Megesináljuk, ácsok vagyunk — Sós-kából, lapuból, káposzta torzsából — S ingyen aranyozzuk. — Hol vettétek ingyen aranyotokat? — Mind fenn vótunk Bódog asszonnál, — Kérvén kértük, — Adván adták — Tekenővel mérték. — Amoda egy kis ház — Tele van nádmízzel — Egye meg a legeslegutolsó.

E dal mondása alatt két gyermek kezét fogva s abból ívet alakítva külön áll, a többi pedig egymás kezét fogva külön sort alkot. E verset aztán kérdések és feleletekben, a külön állók egyike és a sorban lévők elseje, mint szóváltást mondja fel; a többi gyermekek csupán a hídra tett rohanás-

ban és az utolsó három sor dalolásában s végre a futásban vesznek részt.

Házasság.

A házasságot rendszerint a *cerimoniás* leánykérés előzi meg. A legény elébb el-eljár a leányházhoz s ha kipuhította, hogy a lány szülei nem idegenkednek tőle, leendő menyasszonyával megbeszéljük a kérés idejét. Ha ez rendben van, a legény fölkeresi valamelyik idősebb rokonát és felszólítja *bátyám uramat*, hogy részére a leányt kérje meg. Bátyám uram a tisztséget elvállalva, megbeszéli a *vőlegénnek valóval*, hogy ki legyen a kérő társa, a kit szintén a legény kér fel erre. A megkérés rendszerint szombatnap alkonyán szokott végbe menni. Délután 3—4 óra között beállít a lányos házhoz a vőlegény egyik — e célra felkért — idősebb nőrokona s kevés beszélgetés után e szavakkal: *estére tisztességes embereket várjanak kentek*, köszön és távozik. A kérőket tiszta szoba és szíves fogadtatás várja. Kevés vártatva a *főkérő* rövid szavakkal megkéri a leányt szüleitől, a megnevezett legény részére. Az igenlő választ vagy az apa, vagy helyette a lányos háznak egy barátja (kit a menyasszony kér föl násznagyának) adja meg. Erre behívják a leányt s a kérő hozzá intézve, ismétli el mondókáját. A leány a kérő ezen kérdésére, hogy *az általad ismert legényt elfogadod-e társadnak?* egyszerűen *igenis* szóval válaszol. Ekkor vagy maga a leány, vagy egy családtag behívja az időközben meg-

érkezett s vagy az *alsó házban* (másik szobában) vagy a *pitarban* időzött legényt, kinek násznagya röviden elmondja, hogy küldetésében szerencsével eljár s felszólítja a menyasszonyt, hogy a most neki átadott jegypénz ellenében (rendesen néhány tallér vagy aranypénz) adja át a jegykendő. A leány átvéve a fehér papírba csomagolt jegypénzt, átadja az ágyra helyezett, vagy a ládából akkor elővett és szép selyemkendőbe burkolt, virágokkal megtűzdelt línzett jegykendőt. Végül a kérő a jegyespár jobb kezét egymásba téve és összefogva, kíván nekik *hóttig való hűségét és szerencsét*. Ezt rövid vaesora követi, mely után a kérő násznagy a legényes házhoz megy s ott a jegykendő átadásával beszámol az eredményről. Másnap a násznagy, a templomi időt megelőzőleg, felmegy a paphoz és bejelenti a jegyeseket kihirdetés végett. (A polgári házasságkötés behozatala óta, a szombat esti megkérést már megelőzte a jegyes pár és a házasságkötéshez beleegyezésük adására jogosult szülőknek vagy gyámnak az anyakönyvvezető előtt megjelenése s a násznagy a paphoz már magával viszi a polgári kihirdetést igazoló tanúsítványt.)

Az esküvő és lakodalom rendszerint szerdai napon szokott végbe menni. Egyik részről a vőlegény fiatal, *legémsorban* levő vagy nem fiatal házas vőfélyei, másik részről a menyasszony vőfélyei — kalapjukon és mellükön virágdíszszel, felkendőzött és pántlikázott botokkal, kettesével járva — teljesítik a meghívásokat. A meghívás néha verses, de legszokottabb ez a formája:

„Szerencsés jó napot kívánunk! Mi az N. N. uram és N. N.-né asszonyom követi vagyunk: általunk kírík kigyelmeteket, hogy Ferencz fiuknak (vagy Róza leányuknak) a ránk jövő szeredán, elsőbe is az hitnek aranylánczával való egybeköttetésekre, oszt' az ez után jövő lakodalmi mulatságon részt venni szíves legyenek; — jó szívvel elvárjuk“.

A meghívás rendszeren vasárnap és másodszer a lakodalom előtt való napon szokott történni, a mikor az egyes kiválóbb házaknál a következő verset mondják:

Öröm és békesség szálljon ezen házra,
Friss jó egészségnek ezen lakására.
Jól tudják kelmetek ki követje vagyok,
A ki hivatalos, abbúl el nem hagyok.
Elkövetkezett a lakodalom napja;
Általam jó gazdám ismét megszólítja:
Készüljenek el hát kelmetek mindnyája,
Mert jószívü gazdám nagy örömmel várja.
Szívesen elvárjuk mindnyájokat.

Vagy ez:

Szerencsés jó napot az úr Isten adjon!
Ez érdemes házra áldása maradjon!
Öröm és szeretet rajta virágozzon!
Az én beszídemre szívek vígadozzon!
Én elküldettem tisztessig titelre,
El is indultam vígbe vitelére;
Ha itt való lítem terhökre nem lenne,
Kírem hallgassanak az én beszídemre:
Engem az én gazdám N. N. küldött mint követét,
Meg ne vessik kírem szíves tisztelettyét,
A hit felvételére hogy megjelenének
Szerdán röggelre majdan házához jönnének:
Majd én is ott leszek, szolgálók mindennel,
Engödelmet kírek illő tisztelettel. —
Szívesen elvárjuk mindnyájokat. —

Elérkezvén a lakodalom napja, a vendégek (a szerint, hogy ki által lettek meghívatva) reggel a vőlegényes vagy menyasszonyos háznál egybeülnek s egy kis meleg bor vagy pálinka elfogyasztása után az *első vőfi* vezetése alatt felkísérik a vőlegényt, illetve menyasszonyt a *községi házához*, úgy intézve a sort, hogy a másik csoporttal lehetőleg egyidejűleg érkezzenek oda. Mindenik csoport zeneszó mellett indul fel. A községi házánál a násznép bevonul az anyakönyvi nagyterembe, hol, mint pl. Komádin, a forgós esákós, ezüst zsinórral és fehér prémmel díszített s panyókára vetett kék mentés, attilás és piros nadrágos, sarkantyús eszirmás, tarsolyos kardos, fehér keztyűs huszár elrendezi őket és kimutatja, hova üljön a vőlegény, meny-

RIPPAI LEÁNY.

asszony és ezek násznagyai, kik hivatalos tanúként szerepelnek a házasságkötésnél. Erre a belépő anyakönyvvezető előtt megtörténik a házasságkötés, mely után az egész násznép szép rendben megyen a templomba, hol az új pár a pap előtt elmondja a házassági esküt. A templomból kijövet, kétfelé oszlik a násznép, az egyik csoport a vőlegényt, a másik a menyasszonyt kíséri haza, kinek házánál víg dáridó folyik. Délután 2—3 óra tájban felkerekedik a vőlegény násznépe és zeneszó, dalolás mellett mennek a menyasszonyos házhoz; itt az udvaron megállanak, az első vőfély előre megy és a házigazdától, illetve az ezt helyettesítő násznagytól engedelmet kér a bejövételre. Az engedelem megadatván, a vendégek bevonulnak és egy-két órai táncz és mulatozás után készülnek vissza a vőlegényes házhoz. Ekkor a vőlegény násznagya a menyasszony násznagyától *kikéri* a menyasszonyt, jelentvén, hogy azért jöttek, hogy immár az új férj haj-

lékába haza vigyék. A kikérés után a menyasszony nevében vagy a násznagy, vagy a nagy-vőfély érzékenyen elbúcsúztatja a menyasszonyt szüleitől, a család többi tagjaitól, lánybarátnéitól stb., mire az illetők a nekik szóló búcsúszavak után sorjába megcsókolgatják a menyasszonyt, ki most már vőlegénye mellett és annak vendégei által kísérve, megy a vőlegényes házhoz. Itt az örömszülőknek a násznagy bemutatja a menyasszonyt, kit öleléssel és csókkal fogadnak. Ettől kezdve ismét folyik a táncz, dal, tréfa, enyelgés, míg el nem következik a vacsora. A lakodalmi vacsora alkalmával a vőlegény és menyasszony az asztalközépen, a fal mellett ülnek, a jobb felső sarkon a násznagy, a bal felső sarkon az úgynevezett *kánkapitány*, ki rendesen tréfás modorú ember. A vacsora áll: csigatészta-levesből, melynek tősztaját a lakodalom előtt már néhány nappal kezdődőleg, az ismerős fiatal asszonyok és leányok — az úgynevezett *csigaesináló estéken* — készítik elő. A levesben marha- és birka-hús baromfi hússal vegyesen főtt és a levessel együtt tálaltatik fel. Ez után jön a sült, majd a kása és sütemények. Kenyér helyett rendesen darabokra szeletelt és szitába rakott kalács járja. Az étkeket a nagy-vőfély társával és a segítségül ajánlkozott úgynevezett *szógalegín*-ekkel hordja be. A leves behozatalakor megáll a közében s a nagy tálat tartva kezében a következőt mondja:

Sarkadi gulyások.

Ez a jó kis leves, most van kitőtve még;
Másfélt is hozok, ha e nem lesz elég;
Kírem, ha csak lehet, ne egyék, csak felit,
Mer megharagszik ám kinn a főző eseléd.

Ha káposztát is tállalnak:

Káposzta magyarnak híres eledele,
Kigyelmeteket is megtisztelöm vele,
Szakácsné asszonyunk húst is rakott bele,
Szeretném, ha annak enyim lenne fele.

A kása behozatalakor:

Urak, asszonyságok, itt a pompás kása,
Az asztalra teszem, hogy mindenki lássa;
Szakácsnének is ügyelt, nem főzte kozmásra, —
A kinek nem tevezik: nízzen a pallásra.

A kása-étel elfogyasztása után bekötik a balkezefejét konyharuhával az egyik szakácsasszonynak, ki jobb kezébe egy nagy főzőkanalat fog s a nagy vőfélylyel bebiczig, — a vőfély pedig mondja:

Hogy szegín szakácsnének a kását keverte,
A főző kanállal a fődöt levverte,
A mint azt hirtelen, a tűzből kivette:
Szegín a balkezit ugyan megígette,
Kírem, nizzük ütet könyörületessen,
Írdeмли, hogy rajta szívünk is megessen:
És hogy a doktornak pízit is fizethessen:
Kanalába kiki egy-két krajezárt vessen.

Mikor a vőfély bort hoz:

Noé nagyapánknak ettül jött meg kedve,
Örömben tánczót, ugrát, mint a medve,
Mi se legyünk búsak és elkeseredve:
Igyunk, most tőtöttem jó bort az üvegbe.

Mikor a vacsora bevégződött, a cigánybanda, vagy a magyar fiúk bandája ráhúzza az asztaláldást, melynek dallama és szövege a reformátusoknál a 157. dicséretével azonos.

Adjunk hálát az úrnak, mert érdemli,
Mert minden gazdagságát velünk közli stb.

Mindinkább ritkul az a régi szép szokás, hogy a vacsora előtt és után a násznagy előmondásával rövid imát mondanak.

Az edények és asztalok kihordása után újra kezdetét veszi a táncz, tréfa, enyelgés, pajkoskodás és tart viradtig, mikorra a vendégek apránként elszállingóznak. Néha — jobb móduaknál — két-három napig is tart a lakodalom.

A lakodalom után a vőlegény és menyasszony hozzátartozói és közeli rokonai egymást kölcsönösen meglátogatják a két háznál, — ez az úgynevezett *kérész*, vagy *kárlátó*, mely szűkebb körben folytatása a lakodalmi mulatságnak.

A leggyakoribb menyasszony-búcsuztató az a hosszú vers, melyet a szabolcsvármegyei kötetben közöltünk és a mely úgy kezdődik, hogy:

„Vajda, hegedűdnek álljon meg zengése
A sarkantyúnak is szünjön meg pengése“ stb.

Bihar-Udvarim a következő menyasszony-búcsuztató járja:

Ez érdemes házhoz begyült szószóllítás — Engedelmet kirek, hogy legyen hallgatás — Gyermek odahátra szünnyék a suttogás, — Mig itt rövideden foly a búcsuztató, — Elsőben is atyám, szóm hozzád fordítom, — Búcsuzó beszídem zokogva indítom, — Szüvemet szüveddel együvé szorítom, — Igy valamennyire szüvünket ujitom. — Köszönettel veszem

a te jóságodat, — Hozzám megmutatott atyai voltodat, — Felnevelisedet, ápolgatásodat, — Hogy el nem vetetté engem leányodat. — Úgy szájjon te reád az Úrnak áldása — Mikint az esőnek égből le hullása. — Szíves ez világon ne lehessen mássa — Soha víg kedvednek ne legyen bomlása. — Kívánom te reád az Úrnak áldását, — Szállítsa rád mind a bú víz áradását; — Ha pedig elvígzed íleted folyását — Agygya meg lelkednek örökös szállását. — Kedves szülőanyám, hozzád fordulok már, — Mer tudom szűved is tüllem búcsuzást vár; — Már a letett hitem tülled mindgyár elzár, — Kívánom ítedbe ne írjen semmi kár. — Megmutattad hozzám nagy szeretetedet — Csaknem kiontottad anyai szűvödöt. — Nem sajnáltad írtém semmi költsígedet, — Sok szűksígeimben segítél engemet. — Kedves dajkám vótá, szűntelen szeretté, — Jóra tanítottá, a rosztúl intetté, — Mint anya jányával velem

VASKOHI VISELET.

cselekedté, — Most pedig engemet szárnyamra ereszté. — Látod kedves szűlém, elmegyek mellülled, — Boesánatot kírek azért most tetülled, — De ha elmegyek is most, szűlém, elülled, — Jó gondolatom lesz mindenkor felülled. — A mennyei atya lígyen mindig veled, — Valamíg íleted e világon íled. — Ha pedig maj bezár sírodnak födele, — Nyíjjon meg lelkednek az egek kebele, — Irja fel lelkedet maga tenyerére, — A kinek írettünk onlott piros víre. — Kedves testvíreim, ájzatok előmbe, — Mer keserves könnyek áradnak szemembe; — Csaknem elájulok, bágyadok szűvembe, — Én elválásomon változok szűnembe. — De jaj, nincs mit tenni, megválok tülletek, — Azír hát víreim most megengedjete, — Nem tudom leszék-é még többet veletek — Vígkíppen engemet el ne felejtete. — Mennyi csillag ragyog a nagy magos ígen, — Mennyi esőpp víz vagyón a Tisza erében, — Mennyi fűszál terem világ mezőjében, — Anyi áldás szájjon rátok íltetekben. — Kedves jánybarátim, valakik vótatok, — Könnyező szemekkel nízek most reátok. — Ne fogjon rajtatok semmiféle átok, — Kedves jánypajtásim így szólok hozzátok. — Szerenese mint főkines mellettek ájjon, — Mint kívül, mint bévül veletek sétájon, — Egy szerelmes társsal ojjannal szógájon, — A kiben szűvetek örömöt talájjon. — Nem lesz mán veletek tovább mulatásom, — Mán írjem házánál líszen maradásom. — Mint az uram fujja, így lesz tánczolásom, — Jaj, de hamar ehnút az én leányságom. — Az Úr tínektek is jó hívtéstárst agygyon — Írjetekekkel egyútt soha el ne hagyjon! — Áldása Istennek rajtatok maraggyon! — Vígre az egekbe magához fogaggyon!

Érdekesek még a lakodalmi mondókák, vőfélymondókák, hívogató versek, menyasszony-búcsúztatók: N.-Szalontán, Nagykerekin, Élesden, Bakonszegen, Szalárdon, Mezőgyánon és Zsákán. E mondókák mindenütt versesek, csak Szalárdon nem. Az asztali felköszöntő, borfelköszöntő és a vacsorai mondókák mindenütt dívnek, hol versben, hol prózában. Szalárdon, Bakonszegen a menyasszonykikérés is ezeremóniás beszéddel jár, az előbbi helyen pedig a násznagy a menyasszonykontyoláshoz is ékes beszédet mond. B.-Údvarin a menyasszony ládájának a kikérése is versben történik.

Halotti tor.

A halotti tor még sok helyen szokásos, habár mind ritkább lesz. A legtöbb helyen azonban csak szűkebb baráti körre szorítkozik, vagy éppen csak a sírásóra és a cselédségre. Komádiban inkább „a virrasztás és síratás”

van szokásban, a mikor a halottasházban, a temetést megelőző nap estéjén összejönnek a rokonok és borozgatás mellett elsiratják és eléneklik a halottat.

A biharvármegyei magyarok *ünnepi szokásai* között általánosan el van terjedve a Betlehem-járás és a három királyok, a húsvéti öntözés és a pünkösdi ünneplés. A Betlehem-járás és a három királyok járása általános és a megszokott s mindenütt jól ismert módon folyik le. A húsvéti öntözés nem annyira általános, sőt sok helyen egészen el is hagyják. E helyett azonban, mint Szent-Jobbon, Remetén és Gyantán az ú. n. *tojásjáték* járja. Szent-Jobbon pl. húsvét második napján a legények tojást szednek; az egyik legény a tojásokat egy-egy lépés távolságnyira kirakja, azután bizonyos távolságot kipécéznek és fogadnak — rendesen borra, — hogy ki tudja az így kirakott tojásokat az alatt az idő alatt sorba felkapkodni és a sor másik végére rakni, míg az egyik legény a kijelölt távolságot oda-vissza meg nem futja. Remetén a tojásjátékot *tyúkmálnak* nevezik és az egész abból áll, hogy a fiatalok a piros tojások végét összeverik, és a kinek a tojása behorpad, azt a másik nyeri meg. Ugyanez a szokás Gyantán is.

Ünnepi
szokások.

A népmulatságok között még mindig a *fonóka* áll első helyen, sőt néhol fonóka-bálokat is tartanak. A fonóka azonban lassanként szintén divatját mülja, annál inkább, mert a hatóságok sem szívesen látják a legényeknek és a leányoknak ezt a nem éppen kifogástalan mulatozását. A fonóka helyett azonban némely helyen a *kenderdörzsölés* és *tiprás*, a *tengerihántás* és *morzsolás*, sőt a *tollfosztás* (fosztóka) is mulatságszamba megy, a hol legények és leányok találkoznak és víg dalolással és hanezurozással fűszerezik a könnyű munkát, sőt akárhányszor tánczra is kerekednek. Ilyen multság a kenderdörzsölés: Hosszúpályin, Szalárdon, Széplakon, Pap-Tamásin, Pósalakán stb. A tengeri-hántás: N.-Szalontán, Szalárdon, H.-K.-Száldobágyon, Széplakon, Borson stb. A fosztóka: Székelyhídon, N.-Szalontán, H.-K.-Száldobágyon, Borson stb. A szüreti és arató ünnepeket is lassanként elhagyják. Csatáron, Székelyhídon, B.-Diószegen, B.-Szt.-Mártonban, Érsemjénben, Konyáron még megtartják a szüreti ünnepet, a hol ezek néha vígak és zajosak, míg másutt egyszerűen, minden multság nélkül folynak le, ide nem számítva az úri szőlőbirtokosoktól rendezni szokott szüreti multságokat. Szokás még az ú. n. *kaláka* is, melyet Komádin rendesen házépítéskor szoktak tartani, a már felépült, de vakolatlan házban, azok részére, a kik az építésben akár fuvarral, akár más munkával szívességből segédkeztek. E multság haszna az, hogy a lakószoba és a konyha hordott földjét a meghívottak alaposan keményre tánczolják. A kaláka-táncz dívik még Élesden, Jákó-Hodoson, B.-Diószegen, Széplakon, Körösszeg-Apátin és Albison. Sok helyen ünnepnapokon még a *csiczázás* is kedvelt játék. Különösen Nagy-Szalontán húsvétkor és pünkösdkor. A párok „kéz a kézben” szembe állanak egymással két láncsorban. Az egyik pár középre áll és ez a fogó pár; ekkor megindul a futás és a láncsor azon igyekszik, hogy a fogó párt egymástól elválassza és távol tartsa. Ily alkalmakkor szokták az itt-ott ellesett új dalokat is bemutatni, melyek azután gyorsan terjednek.

Népmulatságok.

Bihar vármegye magyar lakossága nem nagyon *babonás*. Babonái között a legszokottabb az, hogy a látogatók valamelyike a kis gyermeket *szemeivel megveri* (megigézi). Ilyenkor tiszta vízbe parázs szemet — néhol hetet, néhol kilenczet — dobnak, s a vízbe mártott újjakkal *megfrecskelik* (fecskendezik) a gyermek szemeit és arcát. A verés ellen óvszernek azt ismerik, hogy a gyermek kezesuklójára piros pántlikát kötnek. — Vannak, a kik hisznek a *rontásban*, a mit csak *rúolvasással* lehet gyógyítani. — Sokan nem sütnék

Babonák.

kenyeret Úrnapiján, azt állítva, hogy a kenyér, e napon sültve, a kemenczében kővé válik. — A ki este seper, csak reggel viszi ki a szemetet az udvarra, mert az este kivitt szeméttel a szerenesét is kihordaná. Komádin szokásban van az, hogy mikor a menyasszonyt a vőlegényes házhoz viszik, a pitar-ajtó küszöbére seprűt s néha kosarat is tesznek. Ha a menyasszony ezt észre nem veszi, vagy átlépi, úgy nem lesz boldog élete, — de ha elveszi s egy-két seprűhúzást tesz a földön s a seprűt a sarokba állítja, esetleg a kosarat a helyére akasztja, jó gazdasszony és boldog életű lesz. Mindenütt általános hiedelem az, hogy a fecskéfészket nem szabad bántani, mert szerenesétlenséget hoz. Nagy-Rábén azonban csak azt tartják, hogy ily esetben a tehén teje véres lesz. Ugyancsak Nagy-Rábén a bábákat boszorkányoknak tartják. Mindenütt elterjedt az a hit is, hogy a villám

JÁROMKÉSZÍTÉS, SZÉKFONÁS ÉS KOSÁRKÖTÉS ERDŐ-GYARAKON.

okozta tüzet csak tejjel lehet eloltani. Általánosabbak még a *rostavetés*, *tehén megrontás*, a péntek szerenesétlen nap és hasonló, egyebütt is elterjedt babonák. Szent-Jánoson Lucza napján az asszonyok *megsutulják a tyúkokat*, hogy több tojást rakjanak. Ez abból áll, hogy a gazda-asszony éjjélkor a tyúkokat seprűvel megbökdösi. Szalárdon azt hiszik, hogy ha tűz van és pénteki napon sült kenyeret tesznek az uteza-ajtó tetejére, az a szelet megfordítja. Kiskerekin az aprómarha-dög ellen valamely rejtekhelyen elhullott tyúkot akasztanak fel. Érmihályfalván, ha a tehén a tejét elveszíti, békát ásnak az istálló küszöbe alá, hogy ismét visszakapja. Kis-Marján a halott sírbatételekor a szemfedélből szakítanak egy darabot és azzal füstölik meg a halott hozzátartozóit, hogy könnyebben felejtsek. Érdekes babona Szent-Jobbon a *sajbózás*. Ezt az ősrégi szokást a legények nagybőjt elővasárnapjának estéjén szokták gyakorolni. A falu kívül több csoportban nagy tüzeket raknak és az esti harangszó elhangzása után kezdődik a *tűzkarika-hányás*, a mit sajbózásnak neveznek. Pózna végére száraz bükkfakarikát húznak, azt megtüzesítik, egy rézsútosan felállított padhoz vágják, oly erővel, hogy a tüzes karika magasra felrepül a levegőbe. A padhoz vágás alkalmával a legény valamely kívánságot mond; ha a tüzes karika szépen, magasra felrepül, akkor a kívánsága teljesedik. A kártyavetésben mindenütt

hisznek, az ördögűzésben pedig sok helyütt. Jákó-Hodoson betegség esetén az utcára paszulyt tesznek és a ki legelsőnek átlépi, elviszi a betegséget.

Magyar *népdalokat*, olyanokat, a melyek máshol ismeretlenek, alig találunk a vármegyében. Mindössze két községben járja olyan, a melyet másutt ritkán hallani: így Komádiban a következő három népdalt éneklük:

Népdalok.

A komádi határon,
 Határon, határon, határon,
 Megy a juhász pizra órú,
 Daruszórfú, keselábú, kurtafarkú,
 Fakó-esiku számáron,
 Szamáron, számáron, számáron.

Űl az azon hegyessen, begyessen,
 Keményen, kevélyen, —
 Nizi magát, az árnyfát,
 Kétódalt a nagy ingújját, —
 Ihajja! Csuhajja!
 Hátral megyen a kutya.

Más:

Mán minalunk ritkán látunk
 Fecské-riké-rikikét;
 Szereti az magyar legíny
 A menyecs-kiké-riké-rikikét;
 Tisza feljöttivel,
 Duna lementivel,
 A menyecs-kiké-riké-rikikét.

Más:

Ihaj rukki-rukki-rukki,
 A czüppőjt ki rugja ki,
 Ragyogó csillagom;
 Kocsmárosné barna jánya
 Lába újja búbja tuggya,
 A czüppője hun szoritya,
 Ragyogó csillagom, galambom.

Hegyköz-Száldobágyon pedig a következőt:

Száldobágyi fagygyas tetőn jó bort mirnek,
 Gyerünk ides komám asszony igyunk egyet,
 Jaj de fáj a' gyomrom!
 Meghalok ha nem iszom, komám asszony!

Van még az én uramnak egy kis buzája
 A hombáron, kenere és szalonnája,
 Míg abba tart ihatunk,
 Kedvünkre mulathatunk, komám asszony!

Ha haza jön az én uram az a' bugjos,
 Ha kérdi hogy, hun van a' hombárból a rozs,
 Majd' azt hazudom neki,
 Hogy a patkány hordta ki, komám asszony!

Általában pedig más vidéken is ismert népdalokat alkalmaznak a helyi viszonyokhoz. Meséket csak olyanokat lehet hallani, melyek az országban a magyarok között mindenütt él vannak terjedve. Helyi vonatkozású mondáik pedig többnyire valamely történeti hagyományra, romra, régi épületre vagy dülő-elnevezésre vonatkoznak, melyekről a községek leírásánál emlékezünk meg.

Helyi vonatkozású *közmondásokat* is több helyen találunk. Így Komádin az olyan emberre, a ki valami rosszban törí a fejét, azt mondják, hogy „*Gon-*

Közmondások.

dolgozik, mint Simándi a kúpnád között. Ugyanis egy Simándi nevű embert nádlopáson érték és mikor azt kérdezték tőle, hogy mit keres ott, azt felelte, hogy semmit, csak dolgozik. — Egy másik közmondás: *„Megelőzte, mint Megyeri a macskát.”* Az olyan emberre alkalmazzák, a ki felesleges aggodalomban valani botorságot követ el. Ennek a története az, hogy egy Megyeri nevű ember, a ki több napra akart hazulról távozni, nehogy a szobába zárt macskája az ablakot kitörje, maga lökte be azt a könyökével. — *„Elverte a jég a rákot”*, elfelejtett ajándéokra alkalmazzák, mert azelőtt az előljáróság a megyei uraknak rákot szokott küldeni, és mikor ez elmaradt, arra a kérdésre, hogy hát hol maradnak a rákok, az előljáró zavarában azt találta mondani, hogy az idén elverte a jég. — Henczidán a nagyot mondó embernek azt mondják, hogy *„Összébb Bakos”*, a mennyiben egy Bakos nevű ember,

FAVILLA- ÉS GEREBLYE-KÉSZÍTÉS ÁRPÁDON.

mikor még a dinnyék csak diónagyságuak voltak, két tenyerét emberfej nagyságig széttartva, mutogatta, hogy néki már akkora dinnyéi vannak. Ismerősei tudva, hogy nagyokat szokott mondani, széttartott tenyereire mutogatva mondták, hogy *„összébb Bakos.”* — Ugyanott használatos az a közmondás, hogy *„Meghasadt a szive, mint a Széni kutyájának”*; ezt olyan esetben alkalmazzák, ha valaki másnak az aprójószágát, kutyáját, macskáját pusztítja, de eltagadja. Ugyanis egy Széni nevű ember kutyáját gyakori túrólopás miatt egy tót kubikos elpusztította. Mikor azután kérdőre vonták, azt felelte, hogy ő nem bántotta a kutyát, de úgy látszik, hogy a szive hasadt meg. — *„Erős természetű, mint a Rásó.”* Ezt olyan emberre alkalmazzák, a ki nagyon gyenge természetű, de tagadja. Története az, hogy ez a Rásó nevű ember nem tudott vért látni. Mikor egyszer egy borjúja megbetegedett és azt tanácsolták neki, hogy gyorsan vágja le, hogy legalább a húsa használható legyen, ezt nem merete megtenni, hanem megvárta, míg a borjú megdöglött és akkor aztán nagy bátran elvágta a torkát. — Jákó-Hodoson az olyan emberre, a ki valamely törvényellenes cselekedet gyanújában áll, azt mondják, hogy alighanem úgy járt *„mint Matócsi a libával”*, a mennyiben ez a Matócsi nevű ember libát lopott, de a törvény előtt azzal mentegetődzött, hogy ő a libát nem lopta, hanem mivel utána ment, felemelte és hazavitte.

— Derecskén és a vidékén, a mikor az első *dér* megjelenik, azt mondják, hogy „*eljöttek Derecskéről.*” Ha pedig valaki valamitől ok nélkül megijed, akkor azt mondják, hogy „*Ez is azt mondja: Isten veled Czirják, már engem visznek.*” A falubeli harangozót ugyanis a torony alatt a sötétben egy megriadt sertés leütötte a lábáról, de úgy, hogy az állatra esett, mely magával ragadta. A harangozó azt hitte, hogy az ördög viszi és a fenti istenhozzádot kiáltotta a szomszédban lakó Czirjához.

Nyelvjárás tekintetében a biharvármegyei magyarok nyelvét és kiejtését itt „biharias”-nak nevezik. Nem egészen tiszta alföldi, hanem a hajdui és békési magyarok kiejtésének keveréke, melybe sok idegen, oláh és német hangzású kifejezés vegyül.

Legszokottabb az *e* és *é* hangzók közötti közép *e* és rövid *é* használata. Péld. ezt a szót *megyen*, így ejti ki *mègyén*. A mássalhangzók torlódását, vagy a legtöbbször idegenből vett *s* két mássalhangzóval kezdődő szavakat közbevetett vagy előre tett magánhangzókkal kerüli el, vagy az egyik mássalhangzót kiugratja. Péld. Keréta, palajbász, eskola, toronf, karajczár, tirinfl, dorót, seróf, goróf, derága, szereda, — Belájer (Bleyer), Baródi (Bródy), Ferájkín (Freikind). A kilöketésben legtöbb része van az *l* hangnak, ha utána — a *k* mássalhangzón kívül — egyéb mássalhangzó következik. Péld. vóna, tóna, szóna, szóga, bótos, fótos, tátos, zód, föld, kót, pácza, tácza, pócz, — ajja, fajja, nyajja, (alja, falja, nyalja helyett), — de megmarad a szilke, falka, kolbász; — a *t* és *b* előtt is csak akkor marad meg, ha ezek valamely rag vagy képző első hangjai, péld. tálbul, faltul, stb.

Gyakori a hosszú *ő*-nek *ű*-re változtatása. Péld. kákatú, fatú, csú, kú, lú, bú, — az *ó* hang csak az egy *ló*-nál változik *ú*-ra, máskor csak az esetben, ha a *ból* rag hangjaként használtatik, péld. ólbul, szobábul, házbul, stb; — a *ból* rag rendszeren *bül*-re változik, például: tűzbül, kűbül, — de úgy a *bul*, mint a *bül* rag *l* hangja sokszor annyira lágy, hogy szinte nem is hallik s a beszédben sokszor mondják: *az ü háza fedele nádbú van, — kenderbű szövi a vásznát*, stb. A *ról-ről* rag hasonló változást szenved. Igen sok szóban a hosszú *é* *í* hangra változik, péld. beszil, kenyír, mizes, rígen, ídes, fínyes, kínyes, rígi, dílben, fílek, pocsík, ílet, itílet, stb., de megmarad az *é* hang a hét, bél, véle, él és szél szavakban, péld. *a kés éli nem íl, — falu-szílen fú a szél*. Igen gyakran változik az *é* mint kötőhangzó és birtokos rag *i*-re, péld. *fílti az íletit; háztetejín a gólya; rossz természeti van*.

Példa:

— Jó regget szomszídasszon!

— Aggy-Isten!

— Hát felkehettek?

— De fel ám!

— Vótak tenmap a templomba?

— Nem biz én, pég hallám, hogy derík egy perédikációtt tett a pap.

— Tett bizony! Osztt tuggya ken szomszídasszon, még aszt is kipapolta, hogy aszongya, mindenki ojan gúnyába járjik, a miyen azű soráho való, — oszték tuggya ken, a ránczos esizmás Erbalognak¹ a felesége meg a jánya csak úgy pirút bele, mer mán hogy úk urassan ötözkönnek. Nem is tom, hogy mire való az a zúri viklér, meg az esteklis² topánka, de meg tuggya, még borostúje³ is vót a jánnak, hogy a perézs egye meg.⁴

¹ R. Balogh.

² Magas sarkú.

³ Brostú.

⁴ Tréfás átok.

Tuggya feki! Mán én is aszt tartom; elég a jánnak, ha kaláris van a nyakába, meg egy szíp, takaros módi kendő, de a ziberok (Überrock) mán csak uraknak való.

Isz ki ne Bodri! Hogy a varjú egyen meg! Hát nem a pitarba számóklál a beste kutyája?!

Ettől azután több helyütt vannak eltérések is. Így péld. *Széplakon* a hoz-hez ragokat szívesen elhagyják. Példa:

- Hová mígy?
- Kiss Sándorní (hoz) eczetír.
- Mír szeretel te Kissní (hez) jájni?
- Azír, mer ott mindég pillangósíg (tele) tőtik az icczét.

Henezidán a „mikor” helyett mindig a „ha” szócskát alkalmazzák. Például a helyett, hogy „mikor a faluból kiértem”, azt mondja: „ha a faluból kiértem”. *Kiskerekin* a „la” szócskát szeretik a feleletekhez ragasztani: „Hol voltál? — Én la? Kis Imrééknél.” — „Minek mentél oda? — Én la? a botot vittem haza.” — „Mit vittél? — A botot la.” — „Hova vitted? Kissék (hez) la.” B.-Tordán sok szót megrövidítenek. Így péld. itt=ivott, ett=evett, es az es = esik ež eső. A félmúlt időt is nagyon sok helyen használják, ú. m. menék vala, jövék vala.

Tájszavak.

A tájszavak is elég gyakoriak, így *Komádin*: *torom* = torony; hány *családja* van = hány gyermeke van; *siláp*-kenyér = szelet kenyér; *izromba* = egyszersmind; *pampuczol* = pepeessel; *ezodé* = betyáros, rossz; *feki* = fekély vagy fene; *béka* vagy *bika* = belső torokdaganat; *disztó* = disznó; *kolompír* = burgonya; *ünek* = neki; *kardalésza* = szanaszét; *hóta váromig* = régóta várom; *különösen iszik* = külön pohárból iszik; *utánozza* = utána megy, de nem éri el. B.-Udvarin: *vigály* buza = ritka buza; *falka esztendő* = elmúlt esztendő; *sorom* van = dolgom van; *nincsen sorom hozzá* = nincsen pénzem hozzá. *Sápon*: *vigály* a *buzárdi* = ritka a buza; *fordujják fel* = jöjjön fel. *Tárkányban*: *Mezen* mentél = merre mentél; *memmeg* = ismét; *kábál* = kiabál; ne *káts* = ne kiálts; *mankó* = malacz; *posla* = kis gyerek; *panyó* = vénasszony; *varga* = minden nadrágos ember. *Bályokon*: *reménykedik* = rimánkodik; *tuhad* = tapad; *érvényes* = értékes; *piszkoskodik* = bajlódik; *türüszik* = tántorog; *takaritig* = legtöbbszörre; *három róston* = három ízben. *Nagy-Rábén*: *erköcsös* = indulatos. *Nagy-Szalontán*: *vicsak* = patkány. *Kis-Kerekin*: *tikkódís* = szárcsa. B.-Tordán: ez a *kilencz* = ez az akadály; *ide-elé* = ezelőtt. A Sárreéten még a következő kifejezéseket hallani: *csiribiri* = apró; *gárgya* = káva; *sérvés* = daganat; *zsizsa* = fény; *csicsós* = szép; *kácsi* = kalács; *mit para'* = mit parancsol? *utsegén* = úgy segéljen; *böstörő* = borstörő; *hévar* = fogyóban levő; *hara* = ponyva; *háziya* = padlás.

Állatnevek.

A leghasználatosabb állatnevek, lovakra: Lepke, Tündér, Tatár, Buzgó, Kesely, Dongó, Piszra, Csillag, Betyár, Bátor, Csinos, továbbá szíuük szerint és néhol leánynevek. Szarvasmarhákra: Csákó, Bimbó, Csengő, Bodor, Böndő, Bátor, Szilaj, Daru, Pirók, Hegyes, Sugár, Csákó és Rózsi. Kutyákra: Betyár, Körös, Tisza, Hattyú, Bundás, Morzsa, Czigány, Bársony és Rézi.

Gúnynevek.

Gúnyneveket ritkábban alkalmazznak, hanem inkább a megkülönböztető mellékneveket. Gúnyneveket leginkább a falubeli zsidókra szoktak alkalmazni, mint pl. Bihar-Udvarin: Kukó- király, Tojásszedő, Mitugrász. Remetén: Potya, Gyuka, Muszki, Piszkoly, Polyák. B.-Böszörményben: Vicsori, Keserű, Füligszáj, Nyakigláb, Kolbász, Héjja. Zsákán: Hatujjú, Pej, Vak, Burgondifejű. Kéczen: Tyúktetű, Hiábajött, Czakunpak, Görénybűr. Székely-

„Magyarország Vármegyéi és Árcsai”

„Apollo” Irodalmi és Nyomdai Rt.

BIHAR VÁRMEGYEI NÉPVISELET

Magyarok

hídon: Buvik, Rátotta, Zöldpaszuly, Tollsöprü, Pakli, Kávérágó. Szalontán: Salavári stb., azonban néhol a maguk fajtáját sem kimélik és Borson a buta embert Csipakosnak vagy Sitykunak gúnyolják. B.-Diószegen a lusta kovácsot „Nyilhaüti”-nek (néha üti) nevezik. Kécczen a sovány embert Juli gégének és Rókafúrónak, a kis embert pedig Bollhának mondják. Szent-Jánoson a Pógyes, Sukkos, Paresi, Bődör, Fakés, Szurok, Piezik, Ragyás, Golyó, Jupiter, Písla, Bömbös, Bökfí, Lászi és Lápos gúnynevek szokásosak. N.-Szalontán: „Kutyalégy” az olyan ember, a ki mindenkibe beleköt. „Te-Ibrányi”-nak a gyávákat nevezik, Ibrányi kurnez alvezér után, a ki a Szalonta-Madarász alatti esata befejezte előtt, abban a hiszemben, hogy a esata elveszett, megfutott.

A biharvármegyei *oláhságnál* a keresztelési, lakodalmi és ünnepi szokások általában véve egyszerűek, sőt sok helyen, a lakodalmi vacsorát kivéve,

Oláhok.

SZÖVŐ ASSZONYOK ALSÓ-LUGOSON.

az egyházi szertartásokra szorítkoznak. Csak a módosabbaknál tapasztalható nagyobb ceremónia, valamint azokon a vidékeken, a hol a magyarsággal gyakrabban érintkeznek.

Keresztelő alkalmával Robogányban a gyermek hajából egy keresztalakot ollóznak ki, aztán fonállal körülkötve a gyermek fejét, a pap seprőn keresztül szentelt vizet önt rá, a levágott haját pedig a keresztszülék viszik magukkal. A keresztelés általában egyszerű és nem sokban különbözik a magyarokétól.

Keresztelő.

A *lakodalmat* itt is rendszerint a vőfélyhivogatás előzi meg. A lakodalom alkalmával a vőlegény házából a násznagyhoz is elmennek, és miután ott egy keveset iddögáltak, a násznagygyal együtt a vőlegényes házhoz és innen a vőlegénynyel a menyasszony házához mennek; de ott az udvaron maradván, kikérik a menyasszonyt. A menyasszony helyett először egy sánta, vagy sántító asszonyt küldenek ki és megkérdik, hogy ezt keresik-e? Miután azt a vőlegény nem fogadja el, kiküldenek egy vakot, vagy magát vaknak tettetőt, de miután a vőlegény ezt is visszaküldte, kijön maga a menyasszony, a vőlegényt a násznagygyal a szobába vezeti, a hol a menyasszony a násznagy és a vőlegény közé az asztalfőhöz ül. Ezzel kezdetét veszi a pálinkázás. Ezenközben a vőlegény szétbontja a menyasszonynak pántlikával befont

Lakodalom.

haját, a pántlikát a földhöz vágja és reá tapos, a mi azt jelenti, hogy most már ő az úr a háznál. Majd imádkoznak, a mi után két vőfély jobbról-balról megfogja a menyasszonyt és kifelé akarja vezetni. A menyasszony kissé lúzakodik, vonakodik, de végre enged, kimegy, a kint váró vendégsereg szépen sorakozik és tarka kendőkből és apró selyemkendőkből készült, virágokkal és csörgőkkel feldiszipált zászló alatt, néha gyalog, távolabb helyre kocsin, módosabbaknál muzsikaszóval és lovaslegény kísérettel, de majdnem mindenütt pisztolydurrogatások között, mennek az esküvőre. Ennek megtörténte után ismét a menyasszonyi házhoz térnek vissza, a honnan a menyasszonyt csak naplemente után viszik el a vőlegény házához, a hol időközben az udvarra egy asztalt állítottak, melyen egy tányér tiszta búza, egy tál tiszta víz, friss czipó és bazsalikom fekszik. A lakodalmas nép, élén a vőlegény-nyel és a menyasszonynyal, az asztalt háromszor körüljárja, miközben két leány a vízbe mártott bazsalikkal a násznépet locsolja és a búzát is a nász népre szórja, a czipót pedig a levegőbe dobják, és a ki elkapja, az menten szét is osztja. A lakás küszöbén a menyasszony — most már fiatal asszony — anyósa egy üveg pálinkát és egy egész kalácsot ad a fiatal asszonynak, megöleli, megcsókolja, a vendégekkel együtt a szobába vezeti, a hol a menyasszony a pálinkát és a kalácsot átadja a nász népnek, ő pedig a nagyvőfély és a nyoszolyóasszony kíséretében külön kis szobába vagy kamarába megy; ha pedig ez sincs, a sarokba húzódik, a hol a nászasszony felkontyolja, mialatt a fiatal asszonynak egy kis idegen flugyermeget kell a karjaiban tartani. Csak ezután vezetik vissza a vendégek közé és adják át a fiatal férjnek, a ki megtáncszoltatja. Közben pedig folyton vígan vannak, mulatnak éjjel-utánig, ekkor aztán a vőfélyek, zászlótartó és a fiatalság kocsin hozzák el a menyasszony ládáját és ruháját, nagy rikkantások és víg nóták kíséretében.

A legtisztábban Méhkeréken tartják meg e szokásokat, a hol három érdekes oláh közmondás is járja, mint: „A ki délig kurta, délután is kurta”, azután: „Hazugsággal lehet reggelizni, de vacsorázni nem” és: „Nem minden szárnyas ennívaló.”

Halotti tor.
Ünnepi
szokások.

A *halotti tor* nem mindenütt szokásos; sok helyen csak annyiból áll, hogy egy darab czipót és egy kupicza pálinkát adnak a vendégeknek. Az ünnepi szokások között a Szent György-napi öntözés van leginkább elterjedve, a mi a húsvéti öntözéssel egyenlő. Sok helyen a pünkösdi búzaszentelést is megtartják, még pedig, mint Csohajon, nagy ünnepi díszben, a mikor a leányok a templomi zászlókat megkoszorúzzák és a legényeknek virágot és kalászkákat adnak. Ezenkívül megvan náluk a fonóka és a fosztóka, melyeket azonban mindjobban elhagynak.

Babonák.

Az oláhok között a *babonás hit* nagyon el van terjedve. A magyarság körében ismert és mindenütt elterjedt babonák itt is otthonosak; de ezenkívül számos olyan is, a mely máshol nem ismeretes. A legelterjedtebb babona az, hogy ha a gyermek súlyos beteg, más keresztnevet adnak neki, hogy felgyógyuljon. Szentül hiszik, hogy ezzel a halált megtevéstik, mely a másnevű gyermeket nem viszi el. Az új nevet nagyon sok esetben azután holtig megtartják, a mi később nagyon sok bonyodalomra ad okot. Szintén eléggé elterjedt babona, hogy kedden este és a pénteki napon nem dolgoznak, mert azt tartják, hogy a mit dolgoznának, azt a *márcz szára* (kisértet) elvinné. Ez a babona azonban némely helyen változik, a mennyiben, mint pl. Csohajon, minden mást dolgoznak, csak nem sütnek és nem fonnak. Viszont azonban nem is fészülködnek, azt tartva, hogy ha megtennék, kihullana a hajuk. Ugyancsak Csohajon azon a napon, a melyen sütnek, soha-

sem vetnek. Buntyesden azt tartják, hogy azt az embert nem fogja az átok, a ki az ingét kifordítja; a ki pedig éjjel a kútból vizet iszik és azon háromszor végig nem fúj, beteg lesz tőle. Általánosan elterjedt babona a ráolvasás is, a mit *deszkintálás*-nak neveznek. Bogdán-Szóvárhegyen szitkozódásaikban a *dráku* (ördög) szót sűrűn emlegetik és pedig rendszeren a 7-es, 40-es vagy 400-as számmal együtt és ettől, habár okát adni nem tudják, nagyon félnek.

Ugyanesek elterjedt babona az is, hogy a mikor a menyasszonyt esküvőre vezetik, háromszor megfogja a harangkötelet, hogy három évig gyermeke ne legyen. Henkeresen a halottasház ablakában vizet tartanak, hogy az elhunytnak haza járó lelke ne szomjazzon. A ki a tavaszi első menydörgést meghallja, kővel kopogtatja meg a fejét, hogy abban az évben a hideg ki ne rázza. A tej és a tehén is sok babonára ad okot. A legelterjedtebb az, hogy tejet addig ki nem adnak, míg meg nem sózzák. Kakaesenyben azt tartják, hogy ha a tehén bundára ellik, akkor a boszorkányok nem vihetik el a tejét, mert a bunda szálaít nem tudják megszámlálni. Robogányban azt hiszik, hogy ha egy már használaton kívül álló borona alá ülnek; meglátják azt a boszorkányt, a ki a tehén tejét elviszi. Alsó-Dernán tejbe mártott újjal húznak keresztet a tehenre, hogy tejét el ne veszítse, Kőalján pedig Szent György-napkor a bejáratokat csipkerózsákkal rakják be, hogy a boszorkány a bokrok között fennakadjon. Sólýomban az ellős jószág farkára és nyakára vörös szalagot kötnek, hogy a boszorkány meg ne rontlassa. Gyalányban üres edényt vivővel találkozni, illetőleg vele szembe menni, szerencsétlenség. Nagy-Báródon azt tartják, hogy az az ember képes a szemével ígézni, a kit elválasztás után újra szoptattak. Kőalján tűzvész esetén szitát tartanak a szél ellen, hogy a tűz tovább ne terjedjen, Rienyben pedig a tűz terjedését úgy akarják meggátolni, hogy egy asszonynak szitát vagy rostát tesznek a fejére, melylyel a tüzet körüljárja. Kakaesenyben azt hiszik, hogy a jégverés eloszlik, ha a fejszét a küszöbbe vágják. Tulkán a beteg lábnyomának megfordítását hasznosnak tartják a betegre nézve. Oláh-Szent-Miklóson tavasz elején a kertekben tüzet raknak, hogy a rossz szellemeket elűzzék. Kristýóron, a mikor a gazda vetni megy, aznap semmit sem szabad a házból kiadni, mert különben a vetés kárba vész. Papfalván azt tartja a leány, hogyha egy legény kapezájából látatlanul egy darabocskát ellopnia sikerült, akkor az a legény kénytelen őt elvenni. Vaskoh-Szelistyén szentül hiszik a leányok, hogyha karácsony első napján hajnalban hozzá férhetnek a haranghoz és megkondíthatják, vagy ha valakinek a marháit lopva, látatlanba kiköthetik az istállóból, akkor egy éven belül férjhez mennek.

A vármegyében élő kevés számú tótokról nincs mit mondani, miután számuk esekélyisége nem nyújt elég anyagot szokásaik tanulmányozására. Nem is igen találunk náluk semmi figyelemre méltót és följegyzésre érdemeset; ép oly kevéssé az ujjalotai németekről, a kik ama vidék szokásait vették fel, a melyen élnek.

A háziipar köréhez tartozó foglalkozások közül leginkább el van terjedve az oly egyszerű házi- és gazdasági faeszközök készítése, melyek a nép mindennapi szükségleteihez tartoznak. E ezikkeknek nagy része saját szükségletre készül, de egyes fajtái a közel eső városok piacán, sőt távolabb eső piacokon is árusítatik. Ily ezikkek a vaskohi járásból kikerülő faedények, a *Tenke*, *Árpád*, *Bélfenyér*, *Tarkaicza* és *Kisháza* községeiből kikerülő kocsikerekek és favillák és gereblyék.

A vesszőfonás és hánesipar tárgyait szekér-és méhkasok, gyümölcszálító és fahordó kosarak és vesszőseprűk teszik. Leginkább *Szt. András*, *Mező-*

Háziipar.

Telegd, Székelyhíd, Átmosd, Sarkad, Ugra, Nagy-Bajom és *Erdő-Gyarak* s ezenkívül még számos községben honos.

A ezirokseprűkészítés, bár kisebb mérvben, több községben feltalálható, míg a gyékényfonás és szakajtókészítés *Nagy-Bajom* környékén, *Sarkad, Csökmő* és *Szalaas* községekben van piaczképes módon elterjedve.

A szalmafonás és szalmakalapkészítés itt azelőtt egyik legnagyobb és legjövedelmezőbb háziipar volt. Tárgya ez iparágak még a szalmaszékek és nyugágyak, valamint üvegburkok fonása is. E háziiparág azonban, mely különösen *Henczidán* és környékén, *Konyáron, Szt.-Péterszezen, Erdő-Gyarakon, Esztárban*, és *Gáborjában* van leginkább elterjedve, s mely még a 80-as évek elején csak Henczidának évenként 10—12,000 frtot jövedelmezett, szalmakalap-varrógépek s a külföldi iparilag is preparált szalmafonatokból készült szalmakalapok elterjedése miatt, régi jelentőségéből mindikább veszít.

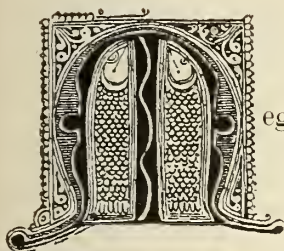
Az agyagipar főhelyei *Rév, Kerpenyét, Kristyór, Lehecseny, Vaskoh, Vaskoh-Szelistye* és *Alsó-Valenyágra* községek.

A fonó-szövő ipar Bihar megyében is egyike a legelterjedtebb háziiparágaknak és majdnem minden községben honos. Leginkább a saját szükségletét fedezi és csak *Hosszu-Aszón* a darócfonál készítéssel, *Nánhcgyesen* a daróczszövéssel, *Budurászán* a szürposztó szövéssel s a béli járásban a kenderszövéssel terjed azon túl. A színes hímzés is sok helyen el van terjedve, különösen pedig az oláli vidékeken.

Bihar vármegye háziiparának teljes képét feltüntetendők, meg kell még itt emlékeznünk a *Vaskoh vidéki* és *Felső-Verzár* községbeli *kasza, kapa, balta, kés* és más ehhez hasonló, feltűnő jó minőségű *fém-háziiparról*, valamint az ugyancsak a vaskohi járásban honos csizmakészítő háziiparról.

BIHAR VÁRMEGYE FAUNÁJA.

Megyénk mind geográfiai fekvésénél, mind természeti alkotásánál fogva kedvező az állatok életének. Az agyagos róna termékeny kaszálói, zöld rétje, a Körösök homokos és iszapos partjai, tócsákban és moesarakban bővelkedő sűrű füzesei és vízi füvekkel átszótt holt ágai, a lassú, meleg Peezének majd nyirkos, majd bokros helyei, a szőlőaljak gazdag gyümölcsösei, a lapályt szegélyező hegyaljai tájak esalitjai és lombos erdői, a dombos és hegyes vidék változatossága, a havasi tájba benyúló magaslatok fenyvesei, a meszes hegység számos barlangja, az állatok természetének és életmódjának legjobban megfelelő bújóhelyet, bő táplálékot nyújtanak s a fejlődésükhöz szükséges nyugalmat biztosítják.

Leggazdagabb és legváltozatosabb az állati élet a megye azon részein, hol a síkság a dombos-hegyes vidékkel egybeolvad, továbbá a Sebes- és Fekete-Körös völgyében és mellékágaiban. Egyhangúbb ellenben a sík területeken, a hol nem annyira a fajok nagyobb száma, mint inkább az egyedek sokasága az uralkodó. A bihari hegység barlangjainak különös állatvilága nemesak hazánkban, hanem egész Európában egyedül áll. Bihar vármegye faunája teljes összhangzásban van földrajzi szerkezetével. Egyik része tisztán alföldi, másik része pedig tisztán hegyi jellegű; e kettő közé sok átmeneti alak ékelődik.

A közép-európai subregio állatvilágának *centrális* főtömege, a Nagy-Alföld néhány specialitását kivéve (*Spalax Hungaricus*, földi kutya, homoki fauna) Bihar nyugati síkterületén mindenütt található. E síkterület észak-keleten az Ermellék és a Sebes-Körös jobb partján elhúzódó élesdi hegyek útján a Rézhegységgel, dél-keleten pedig a Király-erdő, a csékei, béli és vaskohi hegyek útján a magas bihari hegységgel szoros összeköttetésben van. Természetes tehát, hogy a síkság állatai felvonulnak az előhegyekre, sőt egyesek még a magasabb hegyi tájakon is tartózkodnak, és megfordítva; a hegységek állatainak egyik része az előhegyeket, sőt egyesek még a lapály bokros dombjait és sikerdőit is felkeresik.

A középeurópai subregio keleti részének főbb képviselői e megye keleti és dél-keleti hegyes vidékein nagyobbára mind élnek, de a *mediterrán subregio* állatvilágának csak néhány képviselője van (*Hipposideros elivosus* Rüppel. Dombos, patkós orrú denevér. *Miniopterus Schreibersii* Natterer. Hosszú szárnyú denevér. Mindkettő leginkább a Kalota község határában fekvő Pisznice-Secare nevű barlangban él).

Faunánk e szerint az alföldi, észak- és dél-keleti és csekély részben a déli faunák keveréke. Legjobban hajlik a dél-keleti fauna típusához. Számos oly rovarfajt találunk itt, mely hazánk faunájának specialitása, vagy hazánk

Földrajzi
jellemezés

más tájain csak ritkaság, sőt némelyik eddig egész Európában csak Bihar vármegyében található. — (*Melanopsis costata* var. *Muraldi* Zig., Most. M. Parreyessi Müll. a Püspökfürdőben. *Abax Rendschmidti* Germ. var. *Bihariensis* Friv. a kalugyeri forrásnál. *Choleva biharica* Fleisch. Hagymádfalvánál stb.)

Bihar vármegye faunájának azonban legérdekesebb alakjai azok a vak bogarak, melyek a barlangokban és földbeli üregekben élnek. Ilyenek a *Trechus* (Anophthalmus) *Kedtenbacheri* és *T. parocetus*; az előbbi a barlang mélyébe is behatol, az utóbbi azonban leginkább csak a barlang nyílásánál és göröngy alatt tartózkodik. Ezeket nagy kövek alatt hazánk más hegységeiben is találják. Az igazi barlanglakó-bogarak a barlangok legmélyebben fekvő üregfalain és csepegő-kövein mászkálnak, a közeledő világosságra azonnal üregfutnak: a *Pholeon angusticole* és *Ph. gracile*, *Apropeus leptodorus* és *A. Hazayi*, *Drimeotus Kovácsi* és *Fericeus Kraatzi*, hazánk más vidéki barlangjaiból eddig-élé még nem ismeretesek.

A fauna meg-
változása.

Az állatok a természet hatása alatt állanak. Életök, elszaporodásuk és sokaságuk szoros összefüggésben van tartózkodó helyök talajával, növényzetével és éghajlatával, ezek megváltozásakor módosul az illető terület állatvilága is. Az alkalmazkodni nem tudók vagy elpusztulnak, vagy más, előbbi életmódjuknak megfelelő területre vonulnak.

A kultúra folytonos terjeszkedése, a sűrű közlekedés, a folyók szabályozása, a mocsarak kiszáritása, az erdők jobb kihasználása stb. az állatvilágra mind módosítólag hat. A Sebes-Körös Sárrétjének azon a részén, a hol Bihar és Békés vármegye egymással érintkezik, nemkülönben a Berettyó környékén, harmincz-negyven évvel ezelőtt még rengeteg nádas és mocsár volt, benne sok-sok hüllő, béka, hal, féreg, vízi rovar és különféle apró górcsövi állatka tenyészett. Jó búvóhelyet és bő táplálékot talált itt sok vízi madár is. A különféle gázló és úszómadár nemesak tavaszi és őszi vándorlás alkalmával kereste fel, hanem itt is fészkelte.

A Sebes-Körös szabályozása következtében e vidék felszíne megváltozott. „Most e folyó egyenes és tágas mederben hömpölyög; mellék és holt ágai az anyavíztől elzáródtak, lassanként kiszáradtak, felszántották és bevetették. A nádasok vize is kiapadt; és az előbb süppedő, most kiszikkadt talaj már elbírja az embert,“ — mondja *Borbás V.* (Közlemények Békés és Bihar vármegyék flórájából.)

E szabályozással eltűnt a sok nádas és mocsár és vele együtt elpusztult a mocsári növény- és állatvilág. A Sárrét gazdag vegetációját maholnap csak híréből fogjuk ismerni.

Egyszerűbb, közönségesebb tényezők is módosítólag hatnak valamely terület állataira. A Nagyvárad határában levő Rhédey-kertet alig tíz esztendeje, hogy szabályozták. A vén terebélyes nyárfákat kivágták, a kert talaját feltöltötték, szóval rendezték. Azelőtt e sétahelyen a korhadó falevelek és a vén fák repedezett kérge alatt néhány oly apró csigafaj és futó bogár tartózkodott, melyek e megye területén csak innen voltak ismeretesek, mint a *Lehmannia marginata* Müll. és a *Cionella lubrica* Müll. nevű kisebb csigafaj. Az előbbi a Rhédey-kert nagy fái és kérge alatt vagy redvében, az utóbbi pedig a leluított falevelek alatt élt. Az *Amara saphyrea* Dej. dél-magyarországi futó bogár vidékünkön szintén csak a Rhédey-kertben tenyészett. Most mind a hármat hiába keressük ott.

Valamely vidék állatvilága azonban nemesak azért módosul vagy változik, mert némelyik elpusztul, mások pedig nem keresik fel többé ama területet, a melyen megélhetésök körülménye megszűnt, hanem azért is, hogy némely vidéken azelőtt ott nem észlelt új állatok tűnnek fel, ott meg is maradnak és elszaporodnak, szóval meghonosodnak. E meghonosodásnak Bihar vármegye faunájában is több példája van. Mikor s mi módon honosodtak meg, biztosan nem tudjuk. Az oleanderen fejlődő *Deilephila Nerii* L. ritka déli lepke hernyóját *Mocsáry* Sándor Nagyváradon először a 60-as években találta s egyet-kettőt a 90-es évek majdnem mindegyikében láttunk oleanderen. Ugy látszik, Nagyváradon már meghonosodott. Sok déli és keleti rovar is annyira állandó már megyénk területén, hogy faunánk polgárának tekintendő. Az Olaszországban tenyésző *Platyphyma Gioniae* Rossi nevű egyenesszárnyú, *Frivaldszky* „A magyarországi egyenesszárnyúak magánrajzá“-ban

még nincs, bár kétízben is kutatta a Sebes-Körös vidékének faunáját. Most a szőlőhegyek déli lejtőin (a Tichy-féle hegyomlásnál) és a Sebes-Körös völgyének keleti részében is tenyészik.

Némely állat, ha az életfeltételeinek kedvező állapot hosszabb ideig megmarad, nagyobbítja elterjedése körét, például a koczás sikló (*Tropidonotus tessalatus* Laur.) déli kigyófaj még 1870–80-ban csak a Püspökfürdőnél a Peczében tartózkodott és ott is nagyon ritka volt. Most már a Sebes-Körösben, főleg Nagyváradtól lefelé elég gyakori. 1899-ben e sorok írójának két tanítványa a város területén, a kis hídtól nem messze, fogott egyet.

A megye természeti szépségei, változatos növényzete, sajátos állatai, meleg forrásai, cseppkövekben és őss-állatok megkövült esontjaiban gazdag barlangjai, bizonyára már a régi időkben is vonzó hatással voltak az emberre. A kutató elme mindenesetre figyelemmel kísérte ezeket, de sajnos, a történelem lapjain ezekre vonatkozólag jóformán semmi sincs feljegyezve. Csak a meleg források körül keletkezett fürdők multjáról tudjuk, hogy e kiváló természeti adományokat az ember már akkor is használta beteg testének felüdítésére. *Kitaibel Pál*, hazánk nagy botanikusa, 1798-ban Nagyváradon időzván, meglátogatta a Püspökfürdőt, hévvizében felfedezte a híres *Nymphaea lotus* var. thermalis-t. Egy felszázaddal későbbben egyrészt ugyancsak a Püspökfürdő meleg vizében élő különös esigák (*Melanopsis succinea*, stb.), másrészt a barlangjaink titokszzerű sötétjében tartózkodó állatok (vak bogarak) voltak ama tényezők, melyek ismét rávezettek megyénk faunájának a kutatására.

Az 1850-es években mintegy varázsütésre felébredett a kedv a természet titkainak kipuhatólására. Ez időben hazánk majdnem minden részében, de különösen Bihar vármegyében találkozunk természetvizsgálókkal, kik, mintha a multak közönyét megszüntetni és hiányait pótolni akarták volna, az egyes vidékek flóráját és faunáját kikutatván, ezeket gyűjteményekben és írott munkákban megőrizték, átadták az utókornak. Ez években akadunk az első irodalmi nyomokra, melyek Bihar vármegye faunájára vonatkoznak.

Petényi Salamon, kiváló természettudósunk, Kovács János debreczeni tanár társaságában 1854-ben tette az első faunisztikai kutatást Nagyvárad vidékén és a megye barlangjaiban. Megfordultak a szőlőhegyeken is, hol egy pillanatra feltáruhtak tudós kutatóink előtt a geológia lapjai. A Körös oldalon, a Tichy-féle hegyomlásnál, egy őskori szarvas agancsára és egy őss-juh megkövült esontjaira bukkantak. Jól indult kutatásaik koronája egy, eddigelé még hazánkban ismeretlen, valódi barlanglakó vak bogár volt, melyet a Sebes- és a Fekete-Körös között elhúzózó mészhegység barlangjainak átkutatása közben találtak, számos őslény megkövült esontjaival egyetemben. A talált anyag csakhamar az ország szívébe, a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Ez időben a Magyar Nemzeti Múzeumnak *Frivaldszky János* volt az őre, ki e bogárban azonnal ráismert a barlangok valódi vak lakójára. Úgy az ő, mint bátyja, dr. *Frivaldszky Imre* érdeklődését fokozta még egy régebbi lelet is, melyről Frivaldszky János „Adatok a magyarhoni barlangok faunájához” című művében meg is emlékezik. Szintén talált ugyanis egy valódi barlanglakó vak bogarat, a megyénk délkeleti szélén fekvő Onesásza nevű barlangban *Bielz Albert*, Erdély természetrajzi viszonyainak egyik legszorgalmasabb kutatója és ismertetője, ki még Petényi előtt megvizsgálta a Bihar-hegység néhány barlangját. A két Frivaldszky figyelme erre hazánk e kiváló helyei felé fordult. Nem sajnálták a fáradságot, hogy hazánk barlangjait ismételten átkutassák. Maradandó érdemeket szereztek ők a barlangok kikutatásának terén és különösen felbuzdultak azon messzeható eredményeken, melyeket eddig a külföld, főleg a krajnai barlangok faunájának kikutatásával elért. 1856-ban Budapestről Nagyváradra jöttek s már legelső kirándulásukat is siker koronázta, mert a Püspökfürdőben az eddig csak holt példányokban ismert *Melanopsis* nevű esigafajból sikerült több elevenet találniok. Fárasztó munkájukat könnyíteni igyekezett *Szaniszló Ferencz* n.-váradai püspök, ki szintén érdeklődővén e tudományos mozgalom iránt, vendégszerető barátsággal fogadta a munkálkodni igyekvőket, s nehogy váratlan akadályok merüljenek föl, melyek az előhaladást gátolják, a meglátogatandó helységeket előre értesítette a tudós vendégek érkezteről s így ők anyagi gondoktól menten működhetek. Fáradozásuk és szorgalmuk jutalmául oly gazdag faunisztikai eredményt értek el, mint eddig senki e téren. Ők hazánkban a barlangi fauna megalapításának első úttörői.

1861-ben Dr. *Schmiedl Adolf*, bécsi egyetemi tanár utazta be föld- és néprajzi szempontból a Bihar-hegységet; útjának kellő figyelmet fordított a faunára is.

Az 1850-es évek végén és a 60-as években dr. *Mayer Antal*, Nagyvárad városának főorvosa, gyűjtött a Püspök- és Félix-fürdő környékén. Ő volt e fürdők természetrajzi viszonyainak első megállapítója. Ugyancsak ebben az időben élt Nagyváradon a nagyszabedű születésű *Ries Károly*, ki magasabb állást foglalt el a rendőrségi hivatalnál. Szabad idejének legnagyobb részét a természetben töltte, miközben szorgalmasan kutatott és gyűjtött. A *Nymphaea thermalis*-ból, a fürdők környékén élő esigákból és rovarokból szép gyűjteményeket állított össze és azokat nemcsak hazánkban terjesztette, hanem a külföldre, főleg Bécsbe is elszállította.

A fauna
kutatói.

Legtöbbet tett azonban faunánk kikutatása és megismertetése körül *Mocsáry Sándor*, ki, mint városunk szülöttje, már fiatal éveiben is (az 1860-as években) rendkívül sokat gyűjtött, leginkább Nagyvárad környékén; az öngyűjtötte anyagot meghatározta és a közönséggel irodalmilag is megismertette. Az 1860-as évek végén került a Magyar Nemzeti Múzeumhoz, hol annak rovartani osztályánál ma is mint őr működik. A Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tud. Akadémia segítségével három ízben tett, beható kutatással és gyűjtéssel egybekötött nagyobb utazást e vármegyében. Először is Nagyvárad változatos környékét kutatta ki minden irányban; azután a Sebes-Körös völgyét és hegyeit, az itt lévő barlangokkal; Feketeerdő és Solyomkő vidékét; a bihari hegységet és havasi tájait; a meziádi, fericsői és fonáczai barlangokat; majd Vaskoh és Rézbánya környékét; végre a kies fekvésű Jád-völgyet látogatta meg. 1872-ben Nagyváradról egyenesen Bél vidékére ment, azután Belényes és Rézbánya vidékén folytatta állattani kutatásait. 1873-ben hat hét lefolyása alatt 22 kisebb-nagyobb kirándulást tett, leginkább az előtte még ismeretlen vidékeken. Szakszerű kutatásait 1876-ban fejezte be. Azóta is többször megfordult Bihar vár-

BARLANG A VIDA-PATAK MENTÉN.

megye területén és még most is mindig újabb és újabb adatokkal gyarapítja megyénk érdekes faunáját.

Sokan hozzájárultak Nagyvárad helyi faunájának ismertetéséhez, ugyanesak *Mocsáry* buzdítására; a már említett *Ries Károly*on kívül, *Podhráczky Ferencz* gyógyszerész, *Mocsáry Nándor* ügyvéd és *Szabados Márton* premontrei papnövendék. *Vaskoh* és *Rézbánya* vidékén leginkább *Körner János*, vaskohi postamester gyűjtött ez években. Ez időből felemlítendő még ama *Székelyhíd* környékén gyűjtött és 700 fajt tartalmazó bogárgyűjtemény, melyet a biharmegyei orvos-gyógyász és természettudományi egyesület *Mocsáry Sándornak* adott át meghatározás végett.

Az apró rovarok kifürkészése és gyűjtése azelőtt oly nagy nehézséggel járt, hogy a kutatók legnagyobb része ezekből jőformán semmit sem gyűjtött; de midőn rájöttek, hogy ez apró lényeket rejtett helyeikből (porhanyós föld, száraz levelek, gaz, törmelék) szitálás útján leginkább megkeríthetik, e módszer alkalmazásával sok új rovarfajnak jutottak birtokába. Így *Reitter Ödön* és báró *Hopffgarten Miksa* külföldi szaktanárok már 1876-ban bejárták hazánk déli és nyugati részét és Erdély néhány pontját. Visszatérükben meglátogattak a híres bihari barlangok közül néhányat, névleg a fonáczait és a fericséit s Szombatságban állapodtak meg, hol szitálás útján több oly rovarfajt találtak, melyek eddig a bihari faunára egészen újjak voltak.

Az 1880-as évek faunisztikai kutatásainak sorát dr. *Daday Jenő*, akkor a kolozsvári tud. egyetem állattani osztályának asszisztense, most pedig a Magyar Nemz. Múzeum segéd-őre, nyitja meg. Kolozsvártól Nagyváradig a Sebes-Körös mentén, de főleg a pesterrei barlangban kutatott.

1884-ben *Hazay Gyula*, ki hazánk mollusca faunáját (esigák, kagylók) teljes ügyszeretettel és nagy sikerrel tanulmányozta, Bihar vármegye területén mintegy 32 érdekes mollusca fajt gyűjtött, melyek vásárlás útján a Nemzeti Múzeum birtokába kerültek.

Az 1888-ik évben dr. *Fleischer Antal Thomanek Romulddal* Brünnből egyenesen Bihar vármegyébe tettek kirándulást s Hagymádfalva környékén és a vadregényes Jádvolgyben két heti tartózkodás alatt sok bogarat találtak, leginkább szitálás által. Gyűjtésüket *Fleischer Gyula*, hagymádfalvi jószágigazgató még utólagosan is meglehetősen sok fajtát növelte, melyek ugyancsak e vidék lakói. Az 1880-as évek végén *Merkl Ede* és *Pável János* budapesti múzeumi gyűjtők, különösen a barlangi bogarak összegyűjtése végett, ugyancsak megfordultak Bihar vármegyében, mely alkalommal a szabadban élőkre is figyelmet fordítottak. Merkl Ede ekkor egy új vak bogarat fedezett fel, mélyen fekvő kővek alatt (*Anophthalmus cognatus* Friv.) és még egy másik szabadban élő új fajt (*Chrysomela curina* Friv.).

A *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* társulata dr. *Schlauch Lőrincz bibornok-püspök* meghívására Nagyvárad városát tisztelte meg azzal, hogy XXV. vándorgyűlését és egyúttal fennállásának félszázados évfordulóját, 1890. augusztus második felében, e városban ünnepelte meg. A helyi szervezkedő bizottság már az 1888. év végén megtartott első alakuló gyűlésén elhatározta, hogy e jubiláris vándorgyűlés emlékére Nagyvárad természetrajzi viszonyainak a leírását fogja kiadni, mely 1890. augusztus elején ő emnecziája bőkezűségéből csakugyan napvilágot látott. E munka faunisztikai részének a megírását, mint e vándorgyűlés természetudományi osztályának egyik titkára, e sorok írója vállalta magára.

Nagyvárad eddigi faunisztikai kutatói leginkább a rovarvilágra szorítottak, csak *Mocsáry Sándor* fordított kellő figyelmet a Sebes-Körösben élő halakra, továbbá a hullókra, kétélűtükre és puhányokra. Faunánk más csoportjaival jóformán senki sem törődött, álló vizeink gócsóvi állatairól pedig eddigelé szó sem volt. Hogy tehát Nagyvárad faunájáról csak némileg is kikerekített kép legyen adható, mind eme hiányokat ki kellett pótolni, a mi csak újabb megfigyelések és gyűjtések által történhetett. E czélból szerző még a 80-as években beutazta Bihar vármegye délkeleti és keleti hegyes részét. Az 1890. év első felében pedig leginkább Nagyvárad környékén kutatott és gyűjtött. Az emlősök, madarak, hüllők, kétélűtükek, pókok és férgek voltak azon állatesoportok, melyekre leginkább figyelmet fordított. Ugyanez év május havában a vall. és közokt. miniszterium segélyezése mellett dr. *Daday Jenő* múzeumi segédörrel fáradozott a gócsóvi fauna összegyűjtésén és meghatározásán.

Az 1894. év őszén (okt. 22—nov. 13.) *Biró Lajos* hazánkfia, ki jelenleg Új-Guineában a Nemzeti Múzeum részére gyűjt, szintén kutatott Bihar vármegye területén, Lunka környékén, hol *Sterba Szabolcs* püspökségi erdésznek szívesen látott vendége volt. Innen kirándulásokat tett a közelfekvő, eddig alig ismert kisebb barlangokba. Legnagyobb gondot azonban a nem régen felfedezett *József főherceg-barlangra* fordított, hol több, más barlangokban is élő vak rovarokon kívül, egy alig 1 mm. hosszú, a futó bogarakhoz tartozó, új vak bogarat talált, mely leginkább a cseppkövek finom repedéseiben tartózkodik.

Az itt röviden felsorolt kutatások és gyűjtések következtében Bihar vármegye faunája hazánkban a legjobban ismertek közé tartozik. Azonban ezzel a kutatás még koránt sincsen befejezve, mert hiszen e megye nyugati sík területein, homokos és mocsaras helyein még alig volt valami gyűjtés, sőt a hegyes vidékeknek behatóbb átkutatása még igen sok új és új adattal járulhatna a bihari fauna gyarapításához.

E szakaszban első sorban azokat az állatokat említjük fel, melyek hazánk faunájára leginkább jellemzők és mint ilyenek e megye területén is tartózkodnak. Azután feljegyezzük azokat is, melyek szorosan véve ugyan nem tartoznak hazánk faunájához, de néha-néha e megye területén megfordulnak, mint ritkaságok, vagy mint vendégek. Végre különösen kiemeljük azokat, melyek Bihar vármegye specialitásai és mint ilyenek eddigelé csakis itt ismeretesek. Hogy e jellemző állatokat könnyebben áttekinthessük, azokat a szokásos rendszerbe csoportosítva, a következőkben adjuk:

Az emlősök állatai között az első helyet a *denevérek* vagy *bőregerek* foglalják el, nem csak rendkívüli sokaságuk, hanem főképp fajgazdagságuk által. A legújabb kutatások szerint mintegy 20-féle denevér ismeretes hazánk területéről, ezekből 9 faj található Bihar-megyében tehát a hazai denevér-faunának majdnem a fele. E fajgazdagság okát megtudjuk, ha figyelembe vesszük, hogy ez állatoknak kedvező életkörülményeik — a melegebb éghajlat, gazdag rovarvilág, de főleg pihenő helyek: sziklarepedések, odvak és barlangok — a megye területén mind megtalálhatók. Legjellemzőbbek:

A *barlangi vagy hosszú szárnyú denevér*, *Miniopterus Schreiberi* Natterer. Dél-európai faj; hazánkban az aggteleki barlangon kívül nagyobb mennyiségben a bihari barlangokban él, különösen a Kalota község határában lévő *Pisznicze-Secare* nevű barlangban s a Rév és Bánlaka közt fekvő Magyar- vagy Rabló-barlangban. *Dombos patkós orrú denevér*, *Rhinolophus clavosus* Ruppel. Előbb csak Áfrikából, későbbben Dalmáciából volt ismeretes. *Petényi Salamon* először 1845-ben a baranyamegyei abaligeti barlangban találta, másodszor pedig 1853-ban a Magyar-barlangban. E ritka déli faj most az előbbivel együtt a *Pisznicze-Secare* barlangban is található. Ritkább faj még a *széles füllű denevér*, *Synotus Barbastellus* Schreib., mely leginkább a körösvölgyi erdők szélén az odvas fáokban tartózkodik. *Kis patkós orrú denevér*, *Rhinolophus Hipposideros* Rechst. Szintén az említett barlangokból ismeretes.

A magas bihari hegység rengeteg erdőségének egyik legjellemzőbb állata a *barna medve*, *Ursus Arctos* L. Most már nem oly gyakori. 1899-ben az államerdészeti hivatalos

A fauna jellemző állatai.

Emlősök.

kimutatás szerint 4 darab esett el. Az 1850-es években Oszwald József lőtt egyet gr. Frimont Béla sergesei birtokán, Pestes-falu közelében, azóta az alacsonyabb előhegyekben nem észlelték. A bihari barna medve sötét kávé-barna színű, majdnem fekete. A világos-barna — az erdészek nyelvén: galléros medve — torkán sárgás-barna övvel, a bihari hegységben csak elvétve található. Valószínű, hogy a szomszéd Erdély délkeleti havasából költözött át hozzánk.

A hermelin, *Mustela erminea* L. az északi vidék lakója; nálunk elég gyakori. 1884-ben Szabolcs község határában, 1890-ben Kis-Szántón, 1900-ban Nagyvárád közelében fogtak egy-egy példányt.

A rókának két változata ismeretes itt: a közönséges veres róka és a *szénégető* (carbonári) róka. Az utóbbi kisebb, csak átvonul, vagy vendéggé, mint ritkaság mutatkozott néhány-szor. Bihar vármegyében az eddigi feljegyzések szerint a madárfajok száma majdnem 180-ra rúg. Mind olyan, mely hazánk keleti és délkeleti hegyes és az alföldi vidék avifaunájához tartozik. Ritkább vendégek:

Madarak.

Hazánk a mérsékelt övnek megfelelőleg nem túlságosan sok — mindössze csak 333 — madárfajjal dicsekedhetik (Chernel, Magyarország madarai) és ebben a számban sok olyan van, mely nem költ nálunk, csak átvonul, vagy vendéggé, mint ritkaság mutatkozott néhány-szor. Bihar vármegyében az eddigi feljegyzések szerint a madárfajok száma majdnem 180-ra rúg. Mind olyan, mely hazánk keleti és délkeleti hegyes és az alföldi vidék avifaunájához tartozik. Ritkább vendégek:

Keleti sas, *Aquila orientalis* Cab. A *nipalensis* Hodg. Majd akkora, mint a parlagi sas. A dél-orosz pusztákon és a szomszédos Ázsiában honos. Hazánkban igen ritka. Wildburg A. báró 1889-ben Bihar-Illyén fészkelve találta. Elhagyatott fekete gólya fészeken ültötték fel tanyájukat (májusban) és körülbelül négy hétig koltoztak. A kis sasokat Wildburg báró kiszedte és felnevelte. („Vadászlap” 1889. okt. 15-ki szám.)

Kék vércse, *Versalibu sólyom*, *Cerchneis vespertinus* L., *Falco rufipes* Bese. Nálunk sikerdőkben, nagyobb fasorokban elég gyakori. *Darázsölyv*, *Pernis apivorus* L. Mint költő madár hazánkban éppen nem közönséges. Fészkel e megye délkeleti erdeiben.

Barna keselyű, *Vultur monachus* L. Erdélyben és a Fruska-Gora hegységben fészkel. *Fakó keselyű*, *Vultur fulvus* Gm. Az előbbi majd minden nyáron gyakrabban, az utóbbi csak ritkán észlelhető nálunk. *Egyiptomi v. dögkeselyű*, *Neophron percnopterus* L. Főleg észak-keleti Afrikában honos. Hazánkban a legritkább keselyű, csak egynéhány-szor észlelték. 1866-ban Bihar vármegyéből került egy élő példány a budapesti állatkertbe.

Urali bagoly, *Strix uralensis* Pall. E bagoly leggyakoribb az Ural-hegységben. Hazánk északi és keleti hegyes vidékén elég gyakori. A bihari hegységben is többször találták.

Gyurgyolag, *Merops apiaster* L. *Zöld esőka*, *Coracias garula* L. Mindkettő déli faj. Nálunk fészkel és elég gyakori. *Csonttollú madár*, *Ampelis garrulus* L. E szép madár északon a sarkkőri tájak fenyveseiben költ. Hazájából némely években délibb tartományokba vándorol és néha nagy csapatokban mutatkozik az erdőszéleken és a kertekben. Bihar vármegyében az 1890-es évek elején télszakán volt látható nagyobb mennyiségben, a mikor is Nagyvárád kertjeiben és sétatályaiban nagyon megbámulták.

Pásztormadár. *Rózsaszínű seregély*, *Pastor roseus* L. Hazája a Fekete-tenger és a Kaspi-tó környéke. Néha nagy csapatokban vándorol nyugat felé. Hazánkban is többször jelentkezett, különösen 1875. és 1884-ben, a mikor itt is fogtak néhány darabot.

Fülemile síkka, *Calamodius melanopogon* Temm. E kis madár hazája Dél-Európa, a Kaukázus és Perzsia. Igen ritka faj. Hazánkban Petényi Sal. fedezte fel 1835-ben a Bega-esatorjánál. Jóval később, 1878-ban Fasztl J. Rákosnál, a Fertőn költőzködéskor találkozott vele. Ez a pont úgy látszik nálunk való elterjedésének északi határa. Klir János a kolozsvári múzeum preparátörje a bihari Sárreton szintén talált fülemile síkét.

Sziklarigó, *Turdus saratilis* L. Közép- és Dél-Európa, valamint Ázsia megfelelő övének sziklás vidékeit lakja. Hazánkban sziklás helyeken, régi várfalakon, köves szőlőterületeken, ha nem is közönséges madár, de egy-két párban még is költ. A bihari hegységben szintén költ. 1886-ban Soós Károlytól kapott e sorok írója a bihari meszes hegységből egy szép példány *Füstfarkú zenéret*, *Sylvia tithys* Scop.

Szírti fogoly, *Caccabis saratilis* Meyer. Ez a madár nálunk a magyar tengerpart vidékén, Fiuménál és a horvátparti hegységekben fordul elő és itt a köves Karsztok silány növényzetében tartózkodik. 1898-ban egyes példányokat Krassó-Szörény-megyében lőttek. 1886-ban Soós Károly, magyar kir. kerületi állami állatorvos adott egy párt a gymn. múzeuma részére. Ugyancsak tőle való egy kitömött példány, melyet ő, állítása szerint, Bihar vármegyében ejtett el.

A *siketfajd*, *Tetrao urogallus* L., a bihari hegységben ritkább madár. Leginkább a kevésbé jól gondozott erdőkben szeret tartózkodni, a hol sok áfonya és málna terem. A magy. kir. erdőfelügyelőség hivatalos kimutatásában 1899-ben csak egy darab szerepel. A Belényes vidékétől délkeletre fekvő Magura Vnnata hegységben már 1866-ban észrevették.

Pusztai talpastyúk, *Syrhaptis paradoxus* Pall. E fogoly-nagyságú madár hazája Ázsia belső és nyugati része, hol leginkább a roppant sivatagokat, a kirgiz és a gobi pusztákat lakja. A sivatagok gyér növényzetének kiszülése és a rossz magtermés, főleg pedig saját szaporasága indítja a madarat a kivándorlásra. Hazánkban már több ízben megjelent, különösen nagyobb számmal 1863-ban és még sokkalta nagyobb tömegben 1888-ban. Április havától számítva itt-ott kisebb-nagyobb csapatok mutatkoztak és májusban Közép-Európában majd mindenütt, a mikor is nagyobb síkságokon, ugarföldeken, legelőkön, tarlókon tartózkodtak. Ez évben Bihar vármegye területén is több helyen észlelték. Látták Cséfa, Berettyó-Ujfalu és Hollód vidékén; Mező-Telegden pedig lőttek egyet. Hazánkban kisebb számban át is telettek. Közép-Európának néhány pontján egész 1892-ig találtak egyeseket, mint a nagy vándortömeg ott rekedt maradványait. Azóta ismét nyomtalanul eltűntek.

Magyar ibisz, *Fekete sneff*, *Ibis falcinellus*. *Plegadis falc.* L. Ezt a szép gázló madarat sokszor összetévesztik az egyiptomiak „szent ibisz” madarával, pedig egészen

más. Az egyiptomi szent ibisz Európában nem költ és csak együchányszor figyelték meg Görögországban. A magyar ibisz Dél-Európa lakója, hazánkban a déli moosaras helyeken a Duna és a Tisza mellékén fészkel. Sokszor megszokott fészkelő helyéről eltűnik és áttelepszik máshová. Lunen van az, hogy Bihar északnyugati moosaras helyein majdnem minden esztendőben látható uéhány példány. Régeute a Sárreten is fészkel.

Ugartyúk, Bagolyszemű sneff. *Oedienemus crepitans* Temm. Délen és délkeleten költ. Hazánkban Tomes-megyében a deliblati homoksvatagon fészkel. Ujabbán Bihar vármegye sík területén többször mutatkozott. 1899-ben Nagyváradtól délnyugati irányban az ugarekon és tarlókon több példányban is megfordult.

A hattyúk közül a néma hattyú, *Cygnus olor* érdemel figyelmet. E madarak Európa északi részeiben fészkelnek. Ősszel a melegebb vidékekre vándorolnak, tavasszal megint visszajönnek. 1887-ben április elején egy nagy csapat vonult át vidékünkön.

Zöldfejű búvár, Búvárréce, *Mergus merganser* L. Európa és Ázsia hidegebb öveiben, különösen a Sarkkör vidékein otthonos. Mint határozottan északi madár nálunk csakis a késő őszi és téli hónapokban jelenik meg és ilyenkor nagyobb álló és folyó vizeinknek leginkább jégmentes helyein tartózkodik. Itt azonban nem költ, hanem kora tavasszal visszavonul hideg északi hazájába. Bihar vármegye területén is többször észleltük. 1891 febr. havában Rimler Károly, városi főkapitány lótt egy darabot Fugyi-Vásárhely határában, a Sebes-Körösön, olyan helyen, a hol a víz a sebes folyás miatt rendszeren nem fagy be. E szép hímipéldány gyönyörű nászruhájjával, gyenge rózsaszín lehellettel, a nagyváradi prem. főgymn. természetrajzi múzeumának most egyik fődísze.

A sarki búvár, *Colymbus arcticus* L., a búbos récesök, *Podiceps cristatus* Lath. és a törpe récesök, *Podiceps minor* Lath., mint ritkább vízi madarak nálunk is többször láthatók. Az utóbbi a Püspökfürdő meleg forrásainál és a Pecze vizénél is áttelel.

Megyénk területéről 10-féle hulló ismeretes: 5 gyík- és 5 kígyófaj.

Fürge gyík, Lacerta agilis L. Honi gyíkjaink között a legzömökebb, hossza 15—20 cm. Színe igen változó. A fálak a hátán barnás-szürke, melyen egy sötétebb barna szalag fut le és többnyire két hasonló szalag testének mindkét oldalán. A fálaktól eltér a vöröshátú fürge gyík, melynek háta majd világosabb, majd sötétebb rozsdavörös, a test két oldalán pedig, 1—2 hosszanti sorban álló, fekete szennyfoltok láthatók. A fürge gyík a sík helyeken, kertekben, dombokon és az alacsonyabb előhegységeken egyaránt gyakori. A 800—900 méternél magasabb helyeken már az *elevenszülő* vagy *hegyi gyík, Lacerta vivipara* Jacyn, veszi át a szerepet. Az előbbinél rövidebb és karesűbb, legfeljebb 12—15 cm. hosszú. Az alapszíne pedig sötétebb, a test oldalán egy-egy már az orrlujknál kezdődő sötét-barna pánt fut végig. A hegyi gyík a bihari hegység magasabb részeiben mindenütt gyakori, leginkább a völgyekben a patakok szélén, kövek alatt, vagy kidólt fatörzseken, továbbá fözeglápokon és alhavasi legelőkön szeret tartózkodni.

Fali gyík, Lacerta muralis Laur. E meglehetősen ritka gyík hossza 18—20 cm. Termete nyúlánk, vékonyan végződő farka a test egész hosszának két harmadát teszi. Színezet tekintetében ez se igen változó, általában a háta világos barna-szürke, a fején apró, a hátán pedig többszörös szabálytalan sorban rendezett barna foltokkal. A hasoldal halovány fehéres rózsaszínű s a torok vörösen pettyezett. Kórákások, falomladékok, sziklatörmelékek és patakok mentén kövek alatt szeret tartózkodni. Moesáry S. „Adatok Bihar vármegye faunájához” című dolgozatában fölemlíti. Dr. Tóth Mihály, polg. isk. igazgató 1899-ben Rézbányáról hozott több darabot.

Zöld gyík, Lacerta viridis Gessn. Gyíkfaunánk e legszebb és legnagyobb képviselője itt 30—38 cm. hosszúságot ér el. Igazi hazájában a Földközi tenger környékén 60—63 cm.-nyire is megnő. Színe felül világos fűzöld, mely alapszínen meglehetősen egyenletesen számtalan apró barna petty oszlik el. A hímeknél a torok úász idejében ragyogó nefelegtéskék. A zöld gyíkot Nagyvárad határában, főleg a Körösoldalra vezető koskeny útmenti bokrokon és levágott venyigerakásokon minden esztendőben észlelték. Moesáry Sándor a Pless déli lejtőin látta.

Törékeny kusma v. rézkígyó, Anguis fragilis L. Teste hengeres, kígyószerű, mindkét vége felé kevésbé vékonyabb és tompán végződő. Hossza 35—42 cm. Színe felül sárgás, vagy bronzbarna, alul palásszürke, gyakran a hátán egymáshoz közel két feketés sávval. Úgy a sík, mint a hegyes vidékeken elég gyakori.

Vízi sikló, Tropidonotus natrix L. Egy méternyi hosszúságra is megnő. Háta kékes vagy hamvas-szürke, egyszínű, néha 4—6 sor fekete pettytel tarkázott, a halánték mindegyik oldalán a hímnél élénk sárga, a nősténynél világos-sárga, félholdalakú folttal, alul sötét palásszürke. Legfőbb eleme a víz, miért is ennek közelében tartózkodik. Leginkább a sík területeken, moosaras helyeken, patakok bokros, bozótos partjain és a folyók mellett tanyázik. Legtöbbször észlelték a Püspökfürdő meleg vizű tavaiban, a Peczeben és a Sebes-Körös mentén a fűzfabokrokon is felesavarodva.

Koczkás sikló, Tropidonotus tessellatus Laur. Dél-európai faj. Hazánkban az Alföld déli felét lakja. Elterjedésének északi határát a Nagyváradtól keletre és nyugatra húzótt vonal alkotja. A felnőtt állat felül barnás-szürke, a hátán öt hosszanti sorban húzódo koczkalakú feketés foltjai olyképen váltakoznak, hogy sakktableszerű koczkázást alkotnak. Alul olyan színű, mint a vízi sikló. Életmódja és előfordulása is megögyezik az előbbivel. Bihar vármegyében eddigelé csak Nagyváradról ismeretes. Moesáry Sándor a Püspökfürdőnél mint igen ritka fajt említi. E sorok írója a Peczenél és legújabbán 1899-ben a Sebes-Körösben a város területén is találta, Tóth Mihály pedig Szt.-András határában.

Sima sikló, Coronella austriaca Laur. Nem nő oly nagyra, mint a vízi sikló; legfeljebb 65 cm. hosszúságú. Felül világos-barna, vagy vörhenyes, a gerince sötétebb, a fejtetőn patkóalakú folttal, melynek ágai szabálytalan foltokra oszolva, az egész testén végighúzódnak. A sima sikló napos, köves, száraz lejtőkön, az erdők tisztásain és bozótos erdőszéleken tartózkodik. A bihari hegyes vidékeken mindenütt elég gyakori, a síkságra

Hüllők.

ritkán jön le. Nagyváradnál a Körösoldal alján is található, sőt 1899-ben a vízműtelep területén is találtak két ízben. A hegyes vidékeken pótolja a vízi siklót.

Sárga vagy erdei sikló, *Coluber flavescens, aesculapii* Ald. Kígyóink legnagyobbika, 1,5-m.-nyire is megnő. Felül többnyire sötét olajbarna, vagy sárgás-szürke, alul egyszínű szalmasárga. Leginkább a lombos erdőket, ott a hol a bikk határába már a fenyő is behatol, nemkülönben a sziklás, bokrokkal gyéren benőtt tájakat kedveli. A fákra is felkúszik. Az 1890-ben megjelent „Nagyvárad természetrajza” című munkában szerepel a kaspi kígyó, *Coluber caspius* Lepech is. Ez tévedés folytán került oda. A kaspi kígyó, mint már neve is mutatja, délkeleti faj. Hazánkban, a budai meszes hegyekben elég gyakori. Lehet, hogy a bihari meszes hegységekben is él, hiszen életföltételei itt talán épen oly kedvezők, mint a budai hegyekben, mivel azonban semmiféle adat nincsen e kígyó előfordulására vonatkozólag, egyelőre nem vehetjük fel kígyóink közé.

Keresztes vipera, *Vipera berus* L., *Pelias berus* Merr. Ez az egyetlen mérges kígyóink átlag 5–70 cm.-nyire nő meg. Termete erőteljes, zömök, miért is a nép *kurta kígyónak* nevezi. Feje háromszögű, hátul befűzött, miáltal a nyaktól élesen elválik, farka rövid és megszarúsodott csúcsban végződik. A hímek színezete többnyire világos, vagy hamvasszürke, a nőstényeké pedig sötét-barna. Zölde-sárga példányok csak a mocsaras alföldeken fordúlnak elő; a magasabb hegyeken élő viperák sötétek, majdnem bársonyfeketék. A fark vége narancssárga, a fiataloknál vörhenyes. Legfőbb ismertető jelök a hátán végighúzódnak zeg-zugos sötét szalag; mely egyetlen egy kígyónknál sem fordul elő. A keresztes vipera e megye területén, főleg Nagyvárad környékén, gyakoriak mondható. Veigl Róbert, a premontrai uradalom erdésze, a pecezeszentmártoni erdőből és a Vadászpuszta környékéről minden esztendőben beküld 6–10 darabot. A volfi erdőben, sőt a városhoz közel a felső vasúti hídnál is észlelték. A legújabban beküldött adatok szerint (1900 április elején Dumbrava László belényesi tanár) a bihari hegységben is elég gyakori. Biharfüreden egészen fekete viperákat is észleltek.

Kétéltűek.

A vármegye területéről eddig 7-féle béka és 5-féle szalamandra ismeretes. Mind olyan, mely hazánk más területein is mindenütt előfordul és közönséges. A Püspökfürdő álló hévízében, ott a hol a híres Nymphaea thermalis bőven terem, él egy úgy nagyságra, mint színezetre nézve feltűnőbb béka, melyet dr. Mayer Antal „*hévízű békának*, *Rana thermalis*”-nak nevez. („Nagyvárad hévízei” 1861. p. 41.) A rendelkezésünkre álló zoologiai irodalomban ennek a *Rana thermalis*-nak sehol semmi nyomát nem találtuk. E sorok írója is több ízben megvizsgálta e békát és arra a meggyőződésre jött, hogy ez csak a közönséges kecskebékának, *Rana esculenta* L., nagyobb és világosabb színű változata.

Halak.

E megye vizeiben élő halakból eddig 35 fajt és 2 válfajt ismerünk. A Sebes-Körös halakban igen gazdag. Alsó folyásában a Tiszának majdnem valamennyi hala megfordul. Kizárólagos sajátja a *Leucaspis abruptus* L. nevű, legfeljebb 8 cm. hosszú, sajátzerű halacska. Heckel eredetileg Lemberg halpiaczáról ismerteti; Siebold azt mondja, hogy Heckel Németország sok pontján akadt rá; nálunk a Körösben fordul elő. (Herman O., A magyar halászat könyve, p. 715.)

A ritkább jellemző fajok közül a Sebes-Körösben található: *Accrina Schraützer* Cuvier. Ritkább hal, a Duna vízhalózatának sajátja. Herman még nem ismerte a Körös vizéből, Mocsáry sem említi. Az első példányt a nagyvárad halászok 1892-ben Nagyváradnál a nagyhid fölött fogták. E példányt Rátkay József tornatanár a halászkortól elvette és mint valami szokatlan halat e ciklik írójának adta. Most is megvan a gymn. természetrajzi múzeumában. *Cyprinus carpio var. hungaricus* Heck., magyar ponty. Különösen a Pecze vizében, a Püspökfürdőnél és a Félxfürdő alatt, leginkább fiatal példányok nagy mennyiségben található. *Barbus Petényi* Heck., Petényi márnája. Petényi S. e halat 1837-ben a Poprádiban fedezte fel. Herman a Körösben is rátalált Feketető és Csucs között. Igen gyakori az alig 7 cm.-nyire növő *Rhodeus amarus* Agass., keserű díszponty, köznyelven sárhál, a Peczeben, a Sebes-Körös kiöntéseiben és a Tőz vizében. Felemlítendő még: *Alburnus bipunctatus* Bl., két pettyű fehérke, köznyelven szabóhal; *Aspius rapax* Agass., ragadozóhal; *Scardinius erythrophthalmus* L., vörös szemű konczér, köznyelven keszeg; *Lenciscus rutilus* L., köznyelven aranyponty, a Sebes-Körös legszébb halfaja.

Csigák.

A molluscák élete és elterjedése a legszorosabb összeköttetésben áll a talaj geologiai kialakulásával és közzetani szerkezetével. A tapasztalás bizonyítja, hogy a mészközetek alkotta talajon él a legtöbb és legszebb csigafaj. Azután következnek a palaközet, utána jön a trachyt, mely különösen a csupasz csigáknak kedvező. Kedvezőtlen azonban a gránit-, bazalt- és még inkább a homokkőzetekből álló talaj, hol alig egynéhány csigafaj találja meg szükséges életfeltételeit. Ugyanazon geologiai talajviszonyok mellett mindig kedvezőbb életfeltételeket nyújt a lombos, mint a tűlevelű fák erdősége. A vizekben élő puhányoknak sokkal kedvezőbb a lapály. Míg a rónaság lágy és melegebb vizeiben ez állatokat a legszebb és legnagyobb alakú kifejlődésben és faji gazdagságban találjuk, addig a hegység kemény és hidegebb vizeiben csak kevés és kisebb alakú fajt, vagy amazoknak mostohább kifejlődését észleljük.

Bihar vármegye mészhegységei és a róna lágy vizei a lehető legkedvezőbbek ez állatok életfeltételeinek, így tehát mollusca-faunánk úgy fajilag, mint alakilag, elég gazdag és változatos.

Faunánk kiváló nevezetessége a *Melanopsis costata* Fér. var. *Muraldi* Zgl. nevű kis csiga, mely a híres hévíz-rózsza (*Nymphaea thermalis* De C.) társaságában egész Európában csakis a Püspökfürdő hévízében s körülötte található. Törzsfaja (*Melanopsis costata* Fér.) Afrika északi partjain, továbbá Szíria s Palesztina lassú folyású vizeiben (Orontes, Jordán, Tiberiás tava stb.) él.

Az 1870-es évek elején Mühlfeld *M. Parreyssi* Mhlf. név alatt írta le. Szerinte közel áll ugyan a Szíria s Palesztina vizeiben élő *M. costata*-hoz, de más faj, mely egyedül csak

a Püspökfürdő hévvízeinek kizárólagos sajátja. Elmeszesedett héját már régen ismerték. A környék lakossága e esinos héjakat, nemkülönben a kihalt *hegyezett homoresa* (*Melanopsis acicularis* Fér.) és némely *Neritina*-fajok elmeszesedett héjait összegyűjti s fonalra fűzve, a fürdő-vendégeknek adja el.

Az élő állatot azonban csak az 1850-es években fedezték fel. Hogy ki volt első felfedezője? határozottan eldönteni nem lehet. Frivaldszky János „Adatok a magyarhoni barlangok faunájához” (1865) cz. dolgozatában írja: „... 1856-ik évben Frivaldszky Imre tudor társaságában indultam el Pestről. Nagyváradra érkezvén, először is az ottani fürdőkbe tettünk kirándulást, hol a forrás meleg vizében szerencsénk volt az eddig csupán holt fehér példányokban ismert bordált *homoresa* (*Melanopsis costata*) csiga-fajt elevenen fellelhetni.” Dr. Mayer Antal „A nagyvárad-i hévvizek”-ben (1861) pedig mondja: „Ezen csigát legelőször Bielz barátom találta fel élve, egy nekje innét a Peczéből küldött hévvízi *Nymphaea* gyökerén, a múlt évben (tehát 1860-ban) pedig magam is nagy mennyiségben fedeztem fel

A SZOHODOLI ÜREG.

stb.” Kérdés tehát, hogy Bielz melyik évben vizsgálta az innét küldött hévvízi *Nymphaea* növényt?

A *Melanopsis costata* társaságában más, szintén nevezetes csigafajok is tartózkodnak hévvízeinkben. Ezek közül különösen jellemzik faunánkat: a *Neritina serratilinea* Zgl. s válfaja a *Thermalis* Láng., a *Succinea amphibia* Drap., *Succinea hungarica* Hazay var. *thermalis* Hazay és a *Limnea auricularis* Drap. Valamennyi csak a Püspökfürdőben, leginkább a nagy tóban a *Nymphaea thermalis* szárán s levelein, vagy a vízben heverő kő- vagy fadarabokon található. A *Melanopsis acicularis* Fér. kihalt példányai a Püspökfürdőben nagy mennyiségben gyűjthetők, élöket idáig ott nem találtak; Hazay Gy. az első élő példányokat Robogány környékén találta.

Mint keleti faj felemlítendő a *Daudebardia transsylvanica* E. A. Bielz, mely kivált Erdélyben honos. Nagyvárad környékén csak a Püspökfürdő ordejében, de ott is csak elvétve található.

Gyakoribb ennél a *bánsági biga*, (*Helix banatica* Partsch.), mely mint déli faj, kiválóan jellemzi vidékünket. Frivaldszky Imre a Sebes-Körös völgyében a Magyar-barlang szomszédságában találta. Szerinte ott gyakoribb, mint a Bánság hegyeiben, hol eredetileg felfedezte. Vidékünkön Mocsáry Sándor találta meg először, 1867-ben a Fácánosban, hol küszö növényekkel átszótt helyeken s kövek alatt tenyészik. Most már Bihar vármegye több helyéről is ismerjük, nevezetesen: a Püspökfürdőből, Eledről, Rézbányáról, Fonáczáról és az onesászi barlang környékéről. Megjegyzendő még e fajról az is, hogy míg vidékünk példányai szép sötétbarnák, addig a bánságiak inkább haloványsárgák.

Hogy rovarfaunánk hazánkban a legismertebbek közé tartozik, azt már az előbbi szakaszokban kifejtettük. A mi pedig a jellegét illeti, a tekintetben fölötte érdekes, a meny-

nyíben nemesak a lapályokon, hegyi és havasi tájakon élő rovarfajok nagy sokaságát, de igen sok déli és délkeleti fajt is tud felmutatni, sőt nem csekély számmal fordulnak elő itt olyan fajok is, melyek eddigelé csupán csak Bihar vármegyéből ismeretesek. A sok jellemző faj közül itt csak a legfőbbeket emeljük ki, leginkább azokat, melyek a magyarországi rovarfauna geographiai elterjedésére némi fényt vetnek, vagy pedig, a melyek megyénk kizárólagos sajátját teszik. A hárt y á s s z á r n y ú, Hymenoptera (méhek, darazsak, hangyák, fűrészszek stb. 650 faj) rovarok rendjéből az *Emphytus vicinus* Lep., *Pompilius spissus* Dhlb., *Odynerus Rossii* Lep., *Andrena decipiens* Schek. stb. hazánkban eddig csak innen ismeretesek. Földrajzi elterjedéseket illetőleg jellemzők a következők:

Tiphia ruficornis Schek. Hazája Dél-Tirol, nálunk ritka, eddig csak Nagyváradon, Rézbányán, Erdélyben: Erzsébetváros és Segesvár körül gyűjtötték. *Eucera tomentosa* Dours. E szép algéri és turkesztáni faj hazánkban Budapest, Nagyvárad, Pécs és Erdélyben Torda körül, június közepétől augusztus végéig nem ritka. *Lithurgus fuscipennis* Lep. Hazája Dél-Francia- és Olaszország, nálunk Budapest, Makó, Nagyvárad és Erdélyben is ugyancsak jul., augusztus hónapokban elég gyakori. *Anthidium nanum* Moes. Eddig csak a magyar állam területéről ismeretes és pedig: Budapest, Pécs, Nagyvárad, Mehádia, Nagy-Szeben és Dálja. *Nomada tripunctata* Mor. Hazája Dél-Európa, nálunk Budapest, Balaton-Füred, Nagyvárad, Orsova, Torda és Dálja körül a *Salvia silvestris* virágzatán júniusban nem ritka.

Legérdekesebb a rovarok osztályából a bogarak, Coleoptera rendje mintegy 2900 fajjal, ezek közül több olyanmal is, mely eddigelé csupán csak Bihar vármegyében található. Ilyenek: *Abax Rendschmidti* var. *bihariensis* Friv. in litt. Budurásza, Fenés és a kalugeri forrás körül. *Pterostichus foveolatus* Duft. var. *mediana* Friv. in litt. A magas bihari hegyek erdeiben. *Tyrus mucronatus* var. *costata* Fleischer. Bükk-kéreg alatt Hagymádfalvánál. *Cholera biharica* Fleischer. Tölgyfa-levelek alatt Hagymádfalvánál. *Coenoscelis Fleischeri* Reitt in litt. Nedves falevelek alatt Hagymádfalván. *Metanophila acuminata* Deg. var. *Discrepans*. A Felixfürdőnél. *Drapetes mordelloides* var. *immaculata* Fleisch. Hagymádfalvánál. *Chrysomela globata* et *curva* Friv. A magas hegyekben.

Sok oly fajjal találkozunk itt, melyek hazánk faunájának specialitásai, vagy legfeljebb némelyek a szomszéd tartományok egyikére-másikára terjednek át, mint:

Carabidae (futó bogarak): *Carabus obsoletus* Sturm. var. *carpathicus* Pall. A Kárpátok mellékágain, a mármarosai és erdélyi heglánczokban s a Bánság hegyeiben él, vidékünkön a Somlyó-hegyen található; *C. comptus* Dej. var. *Hampci* Küst. Törzsfaja kizárólag csak a bánsági havasokon él; válfaja sokkal elterjedtebb vidékünkön a hegyi tájakon s a hegyek alján, sőt időnként a Fácánosban is található. *Pterostichus* (Feronia) *subceruleus* Sch. Dél-keleti Európa lakója, hazánkban főleg a Sajó- s Garan-, vidékünkön pedig a Sebes-Körös völgyeiben él, kövek alatt elrejtőzve. *P. Schnepplii* Pall. Mehádia s Arad-megye hegyes vidékein gyakori, nálunk a Fácánosban tartózkodik. *Amara saphyrea* Dej. Főleg csak Dél-Magyarországból volt ismeretes, Nagyváradon a Rhédey-kertben tenyészik. *Harpalus mendax* Rossi. Európa déli félszigetein, főleg Olaszországban honos, hazánkban Pécs s Nagyvárad vidékén s a Bánságban. *Stenolophus discophorus* Fisch. Hazája Oroszország, nálunk a Sebes-Körös medrében kövek alatt gyakori.

Scrabacidae: *Aphodius conjungatus* Panz. Kevésbé elterjedt faj, mely a budai hegyek oldalán észleltetett először; nálunk a száldobágyi erdő völgyében s a körösmenti szőlőhegyek alatt néhány példány mindig található.

Malacodermata: *Malthodes sumatocollis* Kiesw. Csak nem rég fedezték fel a Bánságban; Nagyvárad vidékén a szőlőhegyek alatt árnyékos helyeken található. Előfordul azonkívül a bihari hegyekben is.

Cleridae: *Denops albofasciatus* Charp. A déli fauna sajátja; hazánkban a pusztaszerű erdőben s Nagyvárad környékén található.

Curculiones: *Elystherodon bispinus* Selh. E nevezetes bogárról Frivaldszky Imre „Jellegző adatok Magyarország faunájához“ cz. munkájában írja: „Nemére és fajára nézve nevezetes ritkaság. Fündeli e fajt Temesvár közelében egy kertnek falkerítésén 1825-ben kora tavasszal nagyobb mennyiségben találta; későbbi években nem volt több föltalálható. Küldöttem Törökországból, nevezetesen a Balkán s Smyrna vidékéről egyes példányokban hozták magukkal.“ Mocsáry Sándor volt az, a ki ezen sokáig keresett bogarat a nagyváradai szőlőhegyek alján mint állomásos, de mindamellett igen ritka fajt újból megtalálta. *Cleonus voridus* Fabr. Más vidéken, Pécest kivéve, csak ritkábban s daczára széles elterjedésének csak egyes példányokban található; nálunk minden irányban, de leginkább a Körösoldalon fekvő szőlőhegyek alján évről-évre nagy számmal gyűjthető. *Oliorehynchus granulatus* Boch. S. A Bánság jellegző bogara; vidékünkön a Fácános körül jön elő. *Larinus erinitus* Boch. S. Szintén Nagyvárad egyik nevezetesebb bogara, mely a Kaukásusból volt ismeretes. Frivaldszky János Orsova vidékén többet, Frivaldszky Imre pedig a budai hegyekben, a Farkasvölgyben egy példányt talált, Mocsáry Sándor 1869-ben szintén talált egyet a Fácánosban.

Cerambycidae: *Cerambyx miles* Bon. A Mátrahegység e nevezetes lakója Nagyvárad körül is tenyészik az erdőkben.

Chrysomelidae: *Pales Ulema* Germ. A dél-keleti fauna állata, mely nálunk a Fácánosban körisbokrokron található. *Cryptocephalus Coryli* var. *temesensis*. Jobbára csak a Bánságból ismerték, nálunk az erdők szélein, csipkerózsa-fokrokron lehet találni.

Az Egyenesszárnnyúak, Orthoptera (sáskák, tücskök, esotánok, szitakötők kérészek stb.) eddig észlelt 110 faja közül hazánkban csak vidékünkön találhatók: a *Perla vitripennis* és *bicolor*. A *Polymitarcys virgo* Oliv. (horaria Buem.) nevű kérészféle állat hazánkban a Lajta folyón kívül csak a Sebes-Körösben tenyészik. Némely évben (1883, 1899-ben) oly roppant mennyiségben özönl el a Körös folyását, mint a Tiszavirág a Tisza vidékét. Említésre méltó még az Olaszország- és Dalmáciából ismeretes *Platyphyma Giornae* Rossi nevű sáskaféle állat, melyet hazánkban legelőször 1872-ben Nagyváradon (a Tihy-féle hagyománylásnál) Mocsáry Sándor fedezett fel; később dr. Horváth Géza Szőreg mellett is találta.

Lepkékben is gazdag vidékünk, a mennyiben eddig 650 fajt tud felmutatni. A számos déli s délkeleti alak közül kiemelendő a *Deilephila Nerii* L. szenderféle déli lepke, melynek hernyóját Nagyváradon az oleauderen majdnem minden évben meg lehet találni.

A Kétszárnyúak, Diptera (legyek, szúnyogok, stb.) eddig észlelt 500-nál több faja közül jellemzők: *Xeslomyza Kollari* Egg., *Asilus flavicornis* Ruthe, *Besseria melanura* Meig. és *Doros conopseus* Fabr. Az első csak Nagyvárad körül, az utóbbi három pedig a Püspökfürdőnél, Budapest, Kaloesa és Pécs körül tenyészik.

A Féliszárnyúak, Hemiptera rendjéből eddig 468 fajt és 8 válfajt, a Recz és szárnyúakéból, Neuroptera, pedig 30 fajt ismerünk.

A Pókok, Atkák, Al-skorpiók, Rákok, Százlábúak és Féregké képviselői az eddig tett tapasztalatok nyomán, kevés kivétellel, mind olyanok, melyek hazánk más vidékein is találhatóak. A Pókok közül az *Erigone rufipes* L. nevű törpe hurkoló pók a Nemzeti Múzeumban 1878-ig csak Nagyváradról volt egy példány által képviselve. A százlábúak közül figyelemre méltó a *Glomeris hexasticha* Br. var. *bihariensis* Daday, mely hazánkban eddig csak a Rézbánya bihari havasokról ismeretes. A féregké közül kiemelendő a Schmidl Adolf dr. által 1861-ben felfedezett új piócaféle féreg, melyet Toplicza-Karándon (Béltől dél-keletre) a falu szélén lévő, gazdag, meleg ásványvíz forrásának lefolyásában talált, és melyet Dösiung az ő emlékére *Aulastomum Schmidlii*-nek nevezett el.

Záradéku felemlítjük még az álló vizek mikroszkopikus állatait is. E téren eddig csak a Nagyvárad környékén lévő állóvizek voltak a kutatás színhelyei. Az itteni állóvizeket közönséges és meleg állóvizekre osztjuk fel. A közönséges vizek háromfélék, ugymint: ideiglenes tócsák és pocsolyák; tőzeges vizek és rendes állóvizek vagy tavak. Meleg vizek vidékünkön csak a Püspök- és Félixfürdő környékén vannak, ilyenek a püspökfürdői tóforrás és az abból és a Félixfürdőből összefolyt vizek, melyek a Pecze folyót alkotják. A kutatás ideje, mint már jeleztük, 1890-ik év május hava volt, melynek eredménye 206 mikroszkopikus állatfaj. Meglehetősen nagy ugyan a meghatározott állatfajok száma, de koránt sínesen kimerítve. Az itt-ott mutatkozó hézagokat a további kutatás fogja kitölteni és ez különösen a Püspökfürdő hévvizéinél szükséges, a melyek nagyon gazdagoknak látszanak érdekes állatfajokban, különösen a Protozoákban. (Lásd részletesen: Kertész Miksa „A nagyvárad közönséges és meleg állóvizek göcsövi állatvilága.”)

Az állati életnek nélkülözhetetlen tényezői: a világosság, meleg s alkalmas táplálék. Ki gondolta volna, hogy a barlangok örök sötétségében, nyirkos talajában s nedves üregeiben, hol az alkalmas tápláléknak még nyomát is alig láthatni, élő lények laknak s ivadékról ivadékra szaporodnak.

Az első állat, mely a természetbúvárok figyelmét a barlangok lakói iránt felébresztette, az adelsbergi barlang halgőtéje (*Proteus anguinus* Laur.) volt. E látszólag vak, ángolna alakú, halovány-veres állatot Laurenti már 1768-ban ismertette; később 1772-ben Scopoli és 1801-ben Schreibers írták le. Ebben az időben csak a föld színén létező krajnai vizekből volt ismeretes, hová, mint később kiderült, a földalatti vizek áradása által jutott. 1850-ben találta meg Schmidl Adolf, budai tanár és a barlangok szorgalmas kutatója, eredeti lehelvényén, a planinai barlangban, hol a kristálytiszta vízben nagy számban él.

Nem kevésbé érdekes gróf Hohenwarth Ferencnek a felfedezése, ki 1831-ben az adelsbergi barlangban a „Kalvárián“ egy különös alkatú, majdnem átlátszó, vak bogarat talált, melyet Schmidt Ferdinánd, Krajnában lakó hazánkfia, Leptodirus Hohenwarthii név alatt ismertetett meg a tudós világgal.

Ez érdekes felfedezések hírére a természetbúvárok szorgalmasan kezdtek kutatni a barlangokat. Krajna s az egész Karst barlangjai most már kedvelt helyei lettek az entomológiai kutatásoknak, úgy hogy nemsokára sikerült a barlangok sajátos faunáját megállapítani. Az évről-évre gyarapodó felfedezések megtették hatásukat más országokban is. A francia természetvizsgálók dicséretes szorgalommal s szép eredménnyel kutatták át hazájuk barlangjait, főleg a Pyreneusokban, az amerikaiak a világhírű, terjedelmes Mamuth-barlangokat tévén kutatás tárgyává, szintén több érdekes állattal gazdagították a barlangok faunáját.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1846-iki kassa-eperjesi vándorgyűlésének néhány tagja az aggteleki barlangban a piócaákhhoz tartozó új, valódi barlanglakó féregfajt talált, mely csakis e barlangban él és melyet Dösiung (az 1850-es években a bécsi állattani múzeum első segéd-őre) *Typhlobdella Kovácsii*-nak (Kovács Gyula múzeumi őr emlékére) nevezett el. Ez első, ilyenemű hazai felfedezés, valamint a külföld nagyszerű, mondhatni korszakalkotó faunisztikai mozgalmak a barlangi fauna érdekében nem maradhattak buzdító hatás nélkül hazánk természetvizsgálóira sem, kik a magyarországi s főleg a biharmegyei barlangok állatvilágát tüzetesen vizsgálni kezdték.

Bielz E. A., erdélyi természetbúvár, már 1847-ben átkutatta az onesászi barlangot, mely megyénk keleti határán, Erdélynek tőszomszédságában fekszik és benne egy valódi barlanglakó bogarat (*Pholeunon angusticolle* Hampe) talált. Petényi Salamon, nemzeti múzeumi őr, Kovács János debreczeni tanár kíséretében, 1854-ben megyénk majdnem valamennyi híresebb barlangját — leginkább őslényntani szempontból — átvizsgálta, de az élő barlangi faunára, különösen a denevérekre is nagy figyelmet fordított. Legnagyobb súlyt fektetett megyénk barlangjaira a két Frivaldszky, kik először 1856-ban, folytatólag 1858-ban; majd megint 1860-ban és 61-ben tették kutatás tárgyává azokat a barlangokat, melyek a Sebes-és Fekete-Körös között fekszenek. Utánok Mocsáry Sándor, érdemdús természetvizsgálónk is két ízben, 1868- és 1872-ben, vizsgálta barlangjaink faunáját. Újabb fajokat ugyan nem fedezett fel, de a barlangi állatok elterjedési körét kibővítette azért, hogy egyes barlangokban olyanokat is talált, melyeket ugyanott Frivaldszkyknak nem sikerült föl edeznie. Hazay Gyula, korán elhalt malakologusunk is hozzájárult a biharmegyei barlangok állatvilágának bővebb ismertetéséhez és a Magura nevű barlangban (Rézbánya közelében) fedezte fel a nevével elnevezett *Pholeunon Hazayi* Friv. nevű vak bogarat. Dr. Fleischer And. 1888-ban átkutatta

A barlangok élete.

a remeczi barlangot, melyben az *Anophthalmus paroccus* nevű vak bogarat fedezte fel. E bogár eddig csak a fonáczai barlangból volt ismeretes.

A barlangokban tartózkodó állatokat három főcsoportra szokták felosztani:

Az I. csoportba sorozzák azokat, melyek a barlangokban találhatók ugyan, de azokon kívül is minden, tenyészésükre alkalmas helyen élnek és így előjövételük a barlangban csak esetleges. Ezeket árnyas és hűvös helyeket kedvelőknek (*Nyctophila*) nevezzük.

A II. csoportba olyanok tartoznak, melyek jobbra a barlangokban élnek ugyan, de azokon kívül is élhetnek; sőt eleségkeresés végett vagy más célból a barlangokat el is hagyják. Ezeket barlangkedvelőknek (*Troglophila*) mondják.

A III-ikba azok, melyek rendszeren a barlangokban vagy más földalatti üregekben élnek és azokon kívül csak rendkívüli esetekben fordulnak elő. Ezek a valódi barlanglakók (*Troglobia*).

A valódi barlanglakó állatfajok száma manap már túlhaladja a százat. Ezek a krajnai földalatti vizekben élő halgöte (*Proteus anguineus*), a Mamuth-barlangok Lethé vizében élő *Amblyopsis spelaeus* D. K. és a Cuba szigetén található *Stygicola dentatus* és subterraneus nevű halakon kívül, mind a gerinczetlen állatok különféle osztályai, de kivált az Izeltlábúak (*Arthropoda*) körébe tartoznak. Kőztök túlnyomó számmal vannak képviselve a Bogarak, csak néhány fajjal a Pókok, Rákok s Gyűrűsféreg.

A valódi barlanglakók többnyire apró állatok; a hazai barlangokban tenyészők nagysága 3—7 mm. között váltakozik, a külföldiekben még sokkal kisebbeket is találnak. Színük rendszeren fakó-sápadt; testalkatuk finom, gyengéd; testrészeik csaknem átlátszók, tagjaikban könnyen elválók. Kifejlődött látószervük nincsen, rendszeren vakok. Tapintásuk és szaglásuk azonban sokkal finomabb, mint a szabadban élő állatoké. Csápjaikat haladás közben folytonosan mozgatják, miáltal az utjukba eső legkisebb akadályokat is megérik s biztosan kikerülik.

Nagyobb számmal rendszeren csak azokon a helyeken találjuk őket, hol a denevérek tanyáznak. A denevérek tudvaleg leginkább rovarokkal élnek, a nagyobbakat éjjel a szabadban zsákmányul ejtve, magukkal viszik a barlangokba s ott elköltik. Az ily helyeken gyakran található nagyobb rovarok szétszaggatott testrészeit; ezekből azután a barlanglakók lakmároznak. De nem csupán ezzel, hanem magával a denevértárgyával is táplálkoznak, továbbá megeszik a víz által idehozott állati hullákat s növénykorhadékokat, nemkülönben a barlangok nedves részeiben tenyésző penészgombákat.

A biharvármegyei barlangok közül először a pestereit látogatta meg a két Frivaldszky. Első részében csak árnyéket s hűvös helyeket kedvelő állatokat találtak, — hátulsó részében pedig valódi barlanglakókra bukkantak; még pedig az aggteleki barlangban is élő *Titanethus graniger* Friv. ászka-féln (Isopoda) kívül két vak bogarat is találtak, ú. m. *Trechus* (*Anophthalmus*) *Redtenbacheri* Friv. és *Drimeotus Kovácsii* Miller. Az első a legújabb kutatások szerint most már a bihari barlangokon kívül, hazánk más hegyes vidékeiről is ismeretes, a hol leginkább mélyenfekvő nagy kövek alatt tartózkodik.

1861-ben Frivaldszky János a vidavölgyi vagy kalotai barlangban egy egészen új vak bogarat fedezett föl: a *Pholeuon gracile*-t, mely e barlang kizárólagos sajátja. Ugyanitt található a krajnai s az aggteleki barlangban is élő *Eschatocephalus gracilipes* Frauenf. (pók), *Titanethus graniger* és az 1868-ban Mocsáry Sándor által itt fölfedezett *Drimeotus Kovácsii*.

A mezaiádi barlangban csak két valódi barlanglakó tenyészik: a *Trechus Redtenbacheri* és a *Titanethus graniger*, melyeket a pesterei barlangnál már említettünk. Nevezetesebb ennél a fericsői barlang, melyben eddig 17 különféle osztályhoz tartozó állatfajt találtak. Közülük különösen kiemelendők: az itt először fölfedezett *Drimeotus Kraatzii* Friv. (most *Fericeus Kraatzii*), e barlang kizárólagos vak bogara és a *Blothrus breviceps* Friv. (álscorpio), mely még csak a fonáczai s az oncsászi barlangokban tenyészik. A fonáczai barlang kizárólagos sajátjai a *Trechus* (*Anophthalmus*) *paroccus* Friv. és az *Apropus leptoderus* (azelőtt *Pholeuon leptodirum*) Friv. (bogár); a *Magura* nevű barlangban él az *Apropus Hazayi* (azelőtt *Pholeuon Hazayi*) Friv. és az *oncsászi*-ban pedig a *Pholeuon angusticollis* Hampe.

Ezen érdekes s csak az említett barlangokban tenyésző fajokon kívül megyénk barlangjaiban még másféle állatok is található; ezek megyénk nevezetesebb barlangjai szerint csoportosítva a következők:

1. Pesterei barlang. (Élesd-del szemben Pestere-Esküllő társfalvak mellett.) Valódi barlanglakók: *Trechus Redtenbacheri*, *Drimeotus Kovácsii* (bogarak); *Titanethus graniger* (*Crustacea*). *Blothrus breviceps* Friv. (pók). Barlangkedvelők: *Vespertilio murinus* (denevér); *Quedius fulgidus* Friv. v. *niger* (bogár). Árnyas s hűvös helyeket kedvelők: *Tryphosa dubitata* (lepke); *Amblyteles natatorius* (hártyszárnyu); *Rhimosia fenestralis*, *Hybos grossipes*, *Leria serrata* és *scutellata* (legyek); *Anabolia pilosa* (reczészárnyu).

2. Pisznice Secare nevű barlang. (Pestere-től keletre egy órai távolságra.) *Vespertilio murinus* és *Schreibersii*, *Rinolophus clivosus* és *hippocrepis* (barlangkedvelő denevérek); *Medeterus regius* és *diadema* (árnyas helyeket kedvelő legyek); *Quedius fulgidus* var. *niger* (bogár); *Epeira fusca* (barlangkedvelő pók); *Titanethus graniger*.

3. Kalotai vagy vidavölgyi barlang. (A tizfalvi rongteteg erdőszögben. Kalota község határában.) Barlanglakók: *Pholeuon gracile*, *Drimeotus Kovácsii* (bogarak); *Titanethus graniger*; *Eschatocephalus gracilipes* (pók). Barlangkedvelők: *Vespertilio murinus*; *Quedius fulgidus* var. *niger*.

4. Magyar barlang. (A Sebes-Körös völgyében Rév és Bánlaka között.) Barlangkedvelők: *Rinolophus clivosus*; *Q. fulg. v. niger*; *Ischiropsalis Herbstii*, *Obisium sylvaticum* (pókok). Árnyas helyeket kedvelők: *Plesiastina annulata*, *Blepharicera fasciata* (legyek).

5. Meziádi barlang. (Belényestől északkeletre, a hasonnevű községtől 1¹/₂ órány távolságra.) Barlanglakók: *Trech. Redtenbacheri*; *T. Graniger*. Barlangkedvelők: a különféle denevérek s a *Q. f. v. niger*.

6. *Fericsői barlang.* (Belényestől keletre egy órányira.) Barlanglakók: *T. parocceus*, *Fericeus Kraatzii* (bogarak); *Eschatoc. gracilipes*, *Haemalastor gracilipes*, *Blothrus brevipes* (pókok); *Nyphargus stygicus*, *T. graniger* (hőjanczok). Barlangkedvelők: *Q. f. v. niger*; *Epeira fusca*. Árnyas helyeket kedvelők: *Choleva eisteloïdes* (bogár); *Tryphosa dubitata* (lepke); *Amblyteles natatorius* (hártýásszárnyú); *Leria scutelata s. ruficanda* (legyek); *Anobolia pilosa* (reczésszárnyú); *Helix crystallina* (csiga); *Lithobius forficatus* (soklábú).

7. *Fonáczai barlang.* (Rézbánya-tól nyugatra egy órányira.) Barlanglakók: *T. parocceus*, *Apropens leptoderus* (bogarak); *Eschatoc. gracilipes*, *Blothrus brevipes* (pókok); *Tit. graniger*. Barlangkedvelők: *V. murinus*, *Q. f. v. niger*. Árnyas helyeket kedvelők: *Tryphosa subandariá* (ritka lepke).

8. *Magura barlang.* (Rézbánya közelében). Barlanglakó: *Apropens Hazayi* Friv. (bogár).

9. *Onesászai barlang.* (Bihar vármegye délkeleti határában.) Barlanglakók: *Ph. angusticolle* (bogár); *Eschatoc. gracilipes*, *Blothrus brevipes*; *T. graniger*. Barlangkedvelők: *V. murinus*; *Q. f. v. niger*; *Ischiopsalis Herbstii*, *Abisium sylvaticum*. Árnyas helyeket kedvelő: *Tryphosa subandariá*.

10. *Remecezi barlang.* Barlanglakó: *Trechus parocceus* Friv. Azelőtt csak a fonáczai barlangból volt ismeretes, dr. Fleischer Antal 1888-ban a remeczei barlangban is megtalálta.

Végre felemlítendők még azon kisebb állatok is, melyek mint élősdiek a denevéreken található s ezekkel kerülnek a barlangokba, ilyenek:

1. A legyek rendjéből: *Nycteribia Dufourii* Westw., mely a közönséges, Schreibers és a dombos patkós-orrú denevéren élőskezik; *N. vexata* Westw., mely a közönséges denevéren él; *N. Blasii* Kol., mely a Schreibers denevért gyötri.

2. Az atkák rendjéből: *Pteroptus Myoti* Kol., a közönséges denevéren; *Dermanissus granulatus*, leginkább a Schreibers denevéren; *Ixodes colsatatus* Fabr. pedig a dombos-orrú denevéren élőskezik.

A biharvármegyei barlangokban tehát az árnyékos helyeket és barlangokat kedvelők (*Nyctophila*, *Troglophila*) állatokon és az imént felsorolt élősdieken (*Parasita*) kívül, 13 faj: 8 bogár, 2 crustacea és 3 pók valódi barlanglakó (*Troglobia*) tenyészik, melyekből 10 faj hazánkban, illetőleg csupán Bihar vármegyének a kizárólagos sajátja.

BIHAR VÁRMEGYE FLÓRÁJA.

Történeti elő-
zmények.

A flóra kutatói.

Abár nagy Bihar vármegye teljes flóra-művel nem dicsekedhetik, mégis a jobban átkutatott vármegyék, illetőleg flóraterek közé tartozik. Winterl J. Jakabnak, a nagyszombati egyetemen a botanika legelső professorának egyik nagyváradi eredetű tanítványa orvosi felavató értekezésének tárgyát a botanika köréből választotta: „Ignatii Valentini Kótzii, Hungari Magno-Varadiensis, Dissertatio inauguralis medica: De generibus plantarum,“ Tyrnaviae 1776. (8° 4+30+2 = 36 lap). A vármegye legelső floristája azonban a halhatatlan Kitaibel Pál, a ki a vidéket 1798-ban kutatta s kéziratát (Iter Magno-variense, anno 1798 susceptum) a Magyar Nemzeti Múzeum (Mnsept. 115. Oct. germ.) őrzi. Ezt a kéziratot, több más, fűvészeti utazást ismertető kéziratával egyetemben, Kanitz Agoston „*Reliquiae Kitaibelianae*“ czímmel a bécsi Zool.-Bot. Gesellschaft-nak 1863-ban megjelent évkönyvében adta ki. Fűvészkedésének középpontja Nagyvárad volt. Ellátogatott innen a Püspök- és Félix-fürdőkhöz, fűvészkedett Pecze-Szt-Márton és Betfia körül (a Rel. Kit. kiadásában a kéziratnak hibás olvasása következtében „Beesia“), a Püspök-fürdőnél emelkedő Somlyóhegyen, a Katonaváros körül és Szalonta vidékén, miközben Sarkadon keresztül a szomszédos Békés és Arad megyékbe (B.-Csaba, Gyula, Gyula-Varsánd, Zaránd) is behatolt, azután Biharon keresztül Szent-Jobb és Csokaly környékén, Lunkasprie körül, Papmezőn és Rézbánya körül vizsgálódott. Kitaibel ismerte fel a Püspökfürdő hévvizében az egyiptomi lótosz-virágot, a *Nymphaea Lotus* var. *thermalis*-t, de kutatását félszázados szünet váltja fel.

1841-ben Hazslinszky Frigyes látogatta meg Nagyváradot s a Püspök-fürdőt, de eredményt nem közölt.

Az ötvenes évek végétől kezdve azonban már mind többen szentelik figyelmüket Bihar növényzetének. 1858- és 1859-ben Kerner Antal Nagyváradon és a Bihar-hegységben fűvészkedik. Ugyanekkor a két *Frivaldszky*, főleg entomológiai szempontból, Bihar barlangjait vizsgálja, de *Frivaldszky* Imre Csarnóháza és Remecz flóráját is kutatja. Mayer Antal Nagyvárad városának fő- és a nagyváradi hévvíznek rendes fűrdőorvosa 1861-ben „A nagyváradi hévvizek“ című művében (p. 45—49.) jelentéktelen felsorolást közöl a nagyváradi fürdők környékének növényzetéről. Nevét a *Genista Mayeri* Janka nevű nyúl-rekettye örökítette meg, mely az alacsonyabb fekvésű erdőknek egész Feketeerdőig és Révig jellemző apró eszerjéje.

Ugyanez időben (1858) tartózkodott Nagyváradon Steffek Adolf selmecbányai katoná-orvos és Janka Viktor, a fiatal dzsidás-hadnagy. Marsnak ez a két fia lelkes odaadással áldozott Flóra istenasszony oltárán s fűvészeti dolgozatuk majd mind az „Oesterreichische Botanische Zeitschrift“ hasábjain jelent meg. Steffek műve: „Übersicht der bei Grosswardein beobachteten Phanerogamen“ (in Ö. B. Z. XIV. [1864] p. 169—187.) Janka hathatós segédelmével készült. Janka egész 1865 tavaszáig időzött Nagyváradon; itt

idejét leginkább az agrostológiának szentelte, innen írta meg a *Calamagrostis*, *Festuca*, *Poa*, *Glyceria*, *Polypogon*, *Gastridium* és *Phalaris* európai fajának analitikus jelölését, valamint egyéb, Biharra vonatkozó florisztikai közleményeit. Az „Adnotationes in plantas Dacicas nonnullasque alias Europaeas” című Enumeratiojában (Linnaea XXX. vol. [1859—1860.]) Nagyvárad mellett gyűjtött néhány növényről is megemlékezik (*Lychnis coronaria*, Lam., *Cylisus banaticus* Gr. & Sch., *Peucedanum officinale* L., *Linosyris vulgaris* DC., *Aster canus* W. Kit., *Aster punctatus* W. Kit., *Carpesium cernuum* L., *Echinops exaltatus* Schrad., *Campanula glomerata* L., *Ruscus aculeatus* L., *Fragrostis poaeoides* Beauv., *Eragrostis pilosa* Beauv.)

A lótsz-virág idegen botanikus figyelmét is felkeltette. Haslinger Ferencz, több brünni tanár s a „Botanisches Excursionsbuch für den Brünnner Kreis” későbbi szerzője, három évig tartózkodott Nagyváradon, s a „Verhandlungen des Naturforsch.-Vereins” 1863-iki évfolyamának 2-ik kötetében (p. 70—72.) röviden ismerteti a *Nymphaea thermalis*-t. Ő figyelte meg legelsőbbben a *Spiranthes aestivalis*-t a wolfi erdőben s a *Crocus Banaticus*-t Feketeerdő füves tisztásain. 1866-ban Riess Károly, később szebeni rendőrtanácsos s a szebeni Természettudományi Egyesület öre, szintén ismertette a lótsz-rózsát az egyesületnek 19-ik évkönyvében (p. 3—11 és 245—246. „Über Nymphaea thermalis, DC.” és „Nachtrag zu den Skizzen über N. th. DC.”).

A keleti vasút építésekor került Nagyváradra Freyn József vasúti mérnök s kitűnő florista. Ekkor nyílt meg az az elzárt, érdekes és szép sziklaszoros Rév és Buesa között. Ennek a hazánk egyik legszebb s legregényesebb vidékének eddig rejtett flóráját legelsőbbben Freyn kutatta s az eredményt a Magyar Tudományos Akadémia „Természettudományi Közleményei”-nek 1876-ban megjelent XIII-ik kötetében (p. 65—130.) közölte.

A megye flórájának felderítése körül azouban legtöbb érdemet Borbás Vince és Simonkai Lajos tanár szerzett.

Borbás Vince 1864. szept.-ben Nagyváradon botanizált (*Abutilon Avicennae*) s Mező-Telegdig haladt, s itt az amerikai *Sicyos angulatus*-t gyűjtötte. Az 1877—94. évben, több ízben kutatta megyénknek Békés vármegyével határos nyugati részét. 1878-ban Nagyvárad környékén, a Körös völgyében egészen Brátkáig, 1890-ben Belényes, Rézbánya, valamint Bihar-Füred flóráját tanulmányozta. Kirándulásairól több dolgozata számol be, mint: „Irázpuszta növényzete” (A magyar orvosok és természetvizsgálók XX. nagygyűlésének munkálatai; németül is megjelent), „Közlemények Békés és Bihar vármegyék flórájából” (U. i. a XXV. vándorgyűlés munkál.), továbbá adatokat találunk az „Oesterreichische Botanische Zeitschrift” 1877-iki évfolyamának 319. és 320. lapjain és az 1878-ik évfolyam 311. és köv. lapjain, valamint (a szomszédos) „Békés vármegye Flórája”-ban. (Kiadta a M. T. Akadémia 1881.).

Simonkai (Simkovic) Lajos 1875. ősztől öt évig a nagyvárad állami főreáliskolában a természetrajz tanára, e vármegye flórájának felderítése körül nagy tevékenységet fejtett ki. Legelső adatai már 1876-ban a nagyvárad „Természettudományi Szemle” 20. és 21-ik számaiban jelentkeznek, azután a „Természetrajzi Füzetek” I. (1877, 237—241., II. (1878.) 145. V. (1881.) 43—56., és X. (1886.) 181—183. lapjain folytatódnak. A *Nymphaea thermalis*-t a „Természettudományi Közöny” XV-ik (1883.) kötetének 340—345. lapjain ismerteti, s a heterophylliaját feltüntető képét is közli. 1878-ban Élesd, Feketeerdő, Brátka és Remecz flóráját kutatja, s az eredmény „Nagyvárad és a Sebes-Körös felsőbb vidéke”, a M. T. Akad. Math. és Természettud. Közlemények XVI-ik köt. Simonkai a Bihar-hegységet is meglátogatta, s „Nagyváradnak és vidékének növényvilága”, a magyar orvosok és természetvizsgálók 1890-ben Nagyváradon megtartott XXV. vándorgyűlésének alkalmával „Nagyvárad természetrajza”-ban jelent meg. Eddig a legkimerítőbb, de még sem teljes flóra-művünk.

Borbás és Simonkai fűvészeti érdemeit csak akkor méltathatjuk igazán, ha azt is megemlítjük, hogy — külön-külön — a megyénket legnagyobb részben környező vármegyék flóráját is megírták. Így Simonkai Erdélyét és Arad vármegyéét. Borbás pedig Békés vármegyéét s szükségképen Bihar-megye határos területeiről is említenek becses fűvészeti adatokat.

Dr. Degen Árpád, az orientális flórának kiváló hazai művelője 1899-ben a vármegye sárréti részein sok érdekes növényt gyűjtött.

E sorok írója huszonhárom évig lakott Bihar vármegyében a Sebes-Körös völgyén; ezalatt fűvészkedés czéljából számtalanszor barangolta be minden irányban az élesdi járást Örvéndtől Feketetőig és Feketeerdőtől Remeczig, itt behatolt a belényesi járásba is. Bejárta a margittai járást Feketeerdőtől és Széplaktól Genyétőig, itt behatolt a szomszédos Szilágymegyébe, hol N.-Pacsal, Márkaszék, Hármaspatak, Perecsen, Nagyfalv, Szilágy-Somlyó, Zilah, azután a Meszes hegységen keresztül Varsolez, Kraszua és Csucsá vidékeit kutatta át. Több ízben fűvészkedett a székelyhídi, szalárdi, nagyváradai és szalontai járásokban, utóbbi vidéken különösen a szík és mocsár flórájának szentelvéen figyelmét. Különösebben a megye európai hírfű növény-nevezetességeivel foglalkozott. A *Nymphaea thermalis*-t a Nilusból hozatott eredeti *Nymphaea Lotus*-szal, a *Syringa Josikaea*-t pedig a Himalaya vidékéről származó eredeti *Syringa Emodi*-val hasonlította össze. Ez irányú dolgozatai: „A *Syringa Josikaea* Biharban”, (Erdészeti Lapok 1886), „A nagyváradai Püspökfürdő lótusz-virágai” (Nagyvárad 1886), „Védelmet a magyar lótusz-virágnak!” (U. i.), „A *Syringa Josikaea* Jacq. fil. faji önállóságáról” (Erd. Lap. 1887), „A mi tündér-rózsánk” („Nagyvárad” 1890.), „A Jósika-fáról” (U. i. 1891.), továbbá Dr. H. Christ, svájcei botanikussal: „The home of certain *Syringas*” (New-York, in „Garden and Forest” 1891.), „Briefe über die *Syringa Josikaea* Jacq. fil.” (1890, in „Verhandlungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt”), „A lótusz-növényekről” Term.-tud. Közl. Pótf. 1895.), „A *Pirus salicifolia*, Pall. hazánkban” („Növényt. Lapok” 1889.). Richter Lajos szintén fűvészkedett a Bihar hegységben.

Növénygeografiai szempontból kevés vármegye dicsekedhetik oly érdekes és változatos flórával, mint Bihar megye. Ha a térképen a megye északi szélén levő Piskolttól Nagyváradig, azután innen a megye déli szélén levő Bélig vonalat húzunk, ez a törött átló vármegyénket meglehetősen egyenlő két részre osztja, s geológiai, orográfiai és nagyjában florisztikai határvonal is egyszersmind.

A flóra-terület
orográfiai
viszonyai.

Orográfiai szempontból Bihar vármegye síksága, a nagy magyar Alföldnek legkeletibb széle s alacsonyabb és magasabb fekvésűre osztható. Az alacsonyabb síkság a tengerszín felett a száz métert meg nem haladja: ez a megye nyugati szélén kezdődik s észak-déli irányban az a vonal határolja, mely a térképen Derecske, Henczida, Nagy-Kereki, Mező-Keresztes, Berek-Böszörmény, Harsány, Ugra, Zsadány, Sarkad-Keresztúr, Sarkad és Ant községeken át vonható. Ez a terület a vármegye Mezopotámiája; ide jut ÉK-ról a Berettyó, K-ról a Sebes-Körös és DK-ról a Fekete-Körös. Itt van Nagy-Rábé és Fűzes-Gyarmat között a nagy Sárrét, Csökmő és Okány között a kis Sárrét és a Holt-Körös, alább a Határér-csatorna és Sarkadnál a Gyepes-csatorna. Mindeme területek között számos víz-ér, nagy nádas, mocsár és ártér, helyenként nagy területeken nevezetes mocsári növényzetet és fűszövetkezetet táplál.

A magasabb síkságot (100—200 méterig a tengerszín felett) É-ről a szalacs nagyváradai országút határolja, innen majdnem egyenes vonalban Bélig terjed, közben a Berettyó, Sebes- és Fekete-Körös völgyeibe hatolván, csak északon az érmelléki, székelyhídi és derecskei járásokban (Diószeg-nél, az Érmelléken: a Kálló-Ér és Folyó-Ér mentén) alkot nagyobb mocsarakat és nádasokat.

A Sebes-Körös a vármegyének Nagyváradról számított keleti felét, vagyis hegyvidékét két részre osztja. Északi részén a Rézhegység Csucsánál a Meszeshegységgel egyesül. Legmagasabb pontjai a Varatyek (790. m.) és a Feketeerdő feletti Pojána (707 m.). A Körös balpartjától a vármegye határáig a Biharhegység terül el. Ez a havasalja, a hó a csücsain (Kukurbéta, Bihar, Bohogyeu, Kornu Montyilor, Zanova stb.) egész júliusig, sőt augusztusig is megmarad. A szó szigorú értelmében vett állandó havas itt nincsen.

E vármegye flórája szorosan összefügg a geológiai és orográfiai alakulással; az utóbbi a vármegye klimatikus viszonyaira is hatással van. A megye sík területén már learattak, sőt szeptember első felében az új magot el is vetették, a midőn pl. a ponori fensíkon a rozs még lábán áll; itt a

IGNATII VALENTINI KOTZI

Hungari Magno - Varadiensis,

DISSERTATIO

INAUGURALIS MEDICA

DE

GENERIBUS PLANTARUM.

QUAM

AUTHORITATE ET CONSENSU

Admodum Rever. Clarissimi, ac Magnifici Domini

UNIVERSITATIS

RECTORIS,

Reverendissimi, ac Amplissimi Domini

UNIVERSITATIS

CANCELLARIUM,

Perill. Spectabilis, ac Expertiss. D. Incl. Facult. Med.

DIRECTORIS,

Perill. Spectab. ac Clariss. D. ejusdem Facult. Med.

DECANI,

Nec non

CIARISSIMORUM DOMINORUM

MEDICINÆ PROFESSORUM,

IN CELEBERRIMA AC REGIA

UNIVERSITATE TYRNAVIENSI

PRO SUMMIS

IN MEDICINA HONORIBUS

Privilegiisque Doctoralibus legitime consequendis.

Publicæ Disquisitioni submittit.

DIE MENSIS SEPT. ANNO MDCCLXXVI.

Typis Tyrnaviensibus, Anno ut supra.

KOTZI B. BIHAR VÁRMEGYE FLÓRÁJÁRÓL SZÓLÓ MŰVÉNEK
CZÍMLAPJA 1776.

de itt is van benszülöttje, a *Syringa Josikaea*; míg a havas tetőkön azoknak az őspolgároknak sajátzerű szövetkezete él, a mely valaha azt az összefüggő hegységet népesítette, a melyet hazánk keleti havasai Máramarostól kezdve dél felé a Balkán hatalmas bérezeivel együtt alkottak.²

A nagy Alföldhöz tartozó síkság, mely északon a Hortobágyba olvad, Bihar vármegye területének körülbelül a fele. Legnagyobb részét művelik s így a termesztett növények e vidéknek jellemző flóráját nagyon kis területre szorították s a kulturát kísérő idegen gyomfűekkel is keverték. Kiterjedtebb erdőség csak a magasabb fekvésű síkság déli részén s a Hajdu vármegyével határos északi részen van, az uralkodó mocsár-tölgygyel (*Quercus Robur*). A síkság legkeletibb részét különösen a mocsári és vízi fűvek jellemzik,

növénytenyészet különbsége tehát legalább is tíz hét, ennnyivel később tavaszodik ki a hegyvidék fensíkjaian. De még végsőbb példák is vannak; Bihar-Füred vidéke pl. még ennél is sokkal zordonabb, de azért ott is van oekonomia, már olyan, a milyen.

Bihar vármegye egész területe általában a Balkánon is terjedő magyar flóra-birodalomhoz tartozik¹, ezért flóránk egészen keleti jellemű s az Alföld magasságától kezdve egész a havas esücsig (Kukurbeta vagy Nagy-Bihar, 1846 mt.) minden növényiszövetkezetével, a magasságbeli régióknak mindenféle növényével dicsekedhetik. A síkságon, kiváltképen a mocsári (*Oenanthe Banatica*), szíki és mezei fűvek válnak ki keleti jellemzőkkel és társulásukkal, az erdőtlen, verőfényes, alacsonyabb hegylejtőkön azok a keleti fűvek díszlenek, (*Poa Pannonica*), a melyek hazánk flóráját egyebütt, más területétől nagyon élesen megkülönböztetik.

Bikk- és fenyőerdejének a flórája inkább olyan, mint másutt,

A flóratérlet növénygeographiai viszonyai.

¹ V. ö. *Borbás*: A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza, 197. oldal.

² V. ö. *Borbás*: Földrajzi Közlemények 1900. évf. 266–69. oldalain.

továbbá a nagykiterjedésű vak szíki, mely egyrésztől a kis Sárretet határoló Holt-Köröstől Zsadány, Atyás, Nagy-Szalonta, Sarkad-Keresztúr és Okány között, másrésztől pedig a szalárdi járás síkságain terül el. Újabb időben a szíki nagy részét is művelés alá fogták s a szíki füve pusztul.

A vízi
növények.

Physiognomiái tekintetben a vízi növényzetnek kétféle nyilvánulását észleljük: 1. a fű egészen a vízben él, egész természetével a víz alá merül, legfőlegb egyes levele, virága vagy virágzata van a víz tükreán; a víz eltűnésével ez a vegetáció is megszűnik.

Ilyen vízi növényeink a megye síkságán, a hol állóvizek vannak: *Ranunculus aquatilis*, *R. Petiveri*, *R. paucistamineus*, *Nymphaea alba*, *Nuphar luteum* *N. sericeum*, *Ceratophyllum submersum*, *C. demersum*, *Callitriche vernalis*, *C. hamulata*, *Myriophyllum verticillatum*, *Utricularia vulgaris*, *Limnathenum nymphoides*, *Stratiotes aloides*, *Hydrocharis morsus ranae*, *Potamogeton natans*, *P. lucens*, *P. interruptus*, *Lemna minor*, *L. trisulca*, *L. polyrrhiza*, *L. gibba*, *Najas minor*, *Zannichellia pedicellata*, *Marsilea quadrifolia*, *Salvinia natans*.

2. A növények a vízben gyökereznek, de különben egész természetükkel a vízből kiemelkednek, gyakran a parton s közelében is vegetálnak:

Ranunculus Lingua, *Caltha cornuta*, *Cardamina pratensis*, *C. Hayneana*, *Roripa amphibia*, *R. Kernerii*, *R. armoracioides*, *Viola stagnina*, *Elatine Alsinastrum*, *E. campylosperma*, *Lythrum Salicaria*, *L. virgatum*, *L. hysopifolium*, *Cicuta virosa*, *Sium latifolium*, *Oenanthe Phellandrium*, *Bidens cernuus*, *B. tripartitus*, *Senecio paludosus*, *S. fluviatilis*, *Menyanthes trifoliata*, *Veronica Anagallis*, *Limosella aquatica*, *Rumex Hydrolapathum*, *R. odontocarpus*, *Euphorbia palustris*, *E. lucida*, *Alisma Plantago*, *Sagittaria sagittaeifolia*, *Butomus umbellatus*, *Typha latifolia*, *T. angustifolia*, *T. Shuttleworthii*, *Sparganium simplex*, *S. ramosum*, *Iris Pseudacorus*, *Carex vulpina*, *C. nutans*, *Scirpus lacustris*, *S. maritimus*, *Leersia oryzoides*, *Baldingera arundinacea*, *Alopecurus geniculatus*, *A. fulvus*, *Arundo Phragmites*, *Catabrosa aquatica*, *Glyceria spectabilis* *G. fluitans*, *Equisetum palustre*, *E. limosum*, *Symphytum uliginosum* és var. *pseudopterum* Borb.

A mint a mocsaras hely lassanként kiszárad, jellemző vegetációját majdnem észrevétlenül elnyomja a szárazabb talaj élelmesebb füve.

A sziki-
növények.

A vármegye síkságát jellemző növények másik termő helye: a szíki. Olyan, a hol a szíki „kivirágzik”, a hol mint szódát söpörni lehet, vagyis az „igazi szíki” Biharban nincsen. A hol a szóda ki nem virágzik, hanem a talajban marad, ennek részecskéit annyira összetapasztja, hogy még az esővíz sem hat keresztül rajta, az ilyen „vak szíki” Bihar is jellemzi. A rajta termő fű szigorúan alkalmazkodik a talajhoz s el sem hagyja. Ez a talaj daczol a kulturával, csak nagy költséggel, mesterséges előkészítés és alkalmas trágyázás által, sőt a jövőbe vetett reménnyel hódítható meg — úgy a hogy — a földművelésnek. A megye szíki füvei ezek:

Trifolium angulatum, *T. campestre*, *T. hybridum*, *Lotus gracilis*, *Peucedanum officinale*, *P. Alsaticum*, *Aster sedifolius*, *A. Pannonicus*, *Artemisia monogyna*, *Taraxacum leptocephalum*, *Stachys Gmelini*, *Plantago maritima*, *P. Sibirica*, *P. tenuiflora*, *Atriplex littoralis*, *Salsola Kali*, *Camphorosma ovata*, *Polygonum graminifolium*, *Crypsis aculeata* *Heleocheilus schoenoides*, *H. alopecuroides*, *Atropis distans*, *Hordeum Gussoneanum*, *Pholurus Pannonicus*.

Folyó-menti
növények.

A Körös, Berettyó és Pecze folyók mellékein és kiöntésein a síkságon:

Ranunculus aquatilis, *Thalictrum peucedanifolium*, *Roripa Kernerii*, *Senebiera coronopus*, *Viola pumila*, *V. elatior*, *Melilotus paluster* és var. *perfrondosus*, *Vicia Biebersteinii*, *V. Pannonica*, *V. striata*, *Lathyrus Nissolia*, *Asperula Aparine*, *Galium uliginosum*, *G. rubioides*, *Echinops commutatus*, *Cirsium brachycephalum*, *Carduus acanthoides*, *C. nutans*, *C. orthocephalum* Wallr. (*C. crispus* × *nutans*), *Lactuca saligna*, *L. scariola*, *L. dichotoma*, (*saligna* × *scariola*), *Veronica Biharensis*, *Veronica Austriaca*, *Lindernia dubia* L., *Limosella aquatica*, *Mentha Skofitziana*, *M. Claudiopolitana* Borb. ÖBZ, 1892, 186. (*M. subarvensis* Simk. non Marss.). *M. Wierzbickiana*, *M. cuspidata*, *M. leioneura*, *M. reversa*, *M. subreversa*, *M. Austriaca*, *Plantago altissima*, *Rumex pulcher*, *R. confusus*, *Equisetum palustre*, var. *polystachyum*, *Glyceria spectabilis*, *Beckmannia eruceiformis*, *Carex Buekii*, *Aspidium Thelypteris*, *Scleranthus perennis*, *Geranium palustre*, *Ceratophyllum submersum*, *C. demersum*, *Myriophyllum verticillatum*, *Sedum glaucum*, *Hottonia palustris*, *Polygonum mite*, *P. Hydropteris*, *Rumex conglomeratus*, *R. heteranthos* Borb. *R. crispus*, & var. *microvalvis*, *R. palustris*, *R. obtusifolius*, *R. sylvester* és var. *transiens* Simk., *Rumex odontocarpus*, *R. pratensis*, var. *microdontos* Borb., *R. Hydrolapathum*, *R. acetosus*, *Najas minor*, *Zannichellia pedicellata*, *Potamogeton interruptus*, *Lemna polyrrhiza*, *L. trisulca*, *Sagittaria sagittaeifolia*, *Leersia oryzoides*, *Digitaria glabra*, *Calamagrostis littorea*, *Marsilea quadrifolia*, *Salvinia natans*, *Equisetum arvense*, *E. limosum ramosum*, *E. palustre*, *Valeriana officinalis*, *Cephalaria pilosa*, *Eupatorium cannabinum*, *Erigeron bellidiflorus*, *Pulicaria dysenterica*, *Leucanthemum vulgare*, var. *Carpathicum*, *Gnaphalium luteo-album*, *Senecio Fuchsii*, *S. fluviatilis*, *S. Doria*, *S. paludosus*, var. *nudiusculus* Led., *Centaurea Rhenana*, *Carduus crispus*, *Campanula patula*, *Origanum vulgare*, *Lycopus europaeus*, *L. exaltatus*, *Scutellaria galericulata*, *Galeopsis versicolor*, *Stachys palustris*, *Scrophularia alata*, *Angelica montana*, *Aethusa cynapioides*, *Thalictrum lucidum*, *Ranunculus Steveni*, *R. Lingna*, *Hypericum perforatum* és var. *latifolium*, *H. tetrapterum*, *Epilobium hirsutum* & var. *villosissimum* Koch, *E. Lamyi*, *E. parviflorum*, *E. stenophyllum*, *E. tetragonum*, *Astragalus glycyphyllos*, *Mentha incana*, *M. brachystachya*, *M. spicata* L., *M. aquatica*, *M. calamintaefolia*, *M. verticillata* és var. *abrup-*

tilora, Borb., *M. gentilis*, *M. Haynaldiana*, *M. hungarica*, Borb., *M. mollissima*, *M. candicans*, *M. nudiceps*, *M. serotina*, Host, *M. Lloydii*, *M. Orthmanniana*, *M. parietariaefolia*, *M. argutissima*, *M. gnaphaliflora*, *M. hydrophila*, *M. Jurányiana*, *M. Szilyana*, *M. Chrysi*, *M. Braziana*, *M. Dalmatica*, *M. peracuta*, *M. Biharensis*, *M. calamintaeformis*, *Odontites serotina*.

Arokkparton, útszélén, szemetes helyen nő:

Thalictrum nigricans, *Myagrum perfoliatum*, *Rapistrum perenne*, *Sicyos angulatus*, *Althaea pallida*, *Vicia serratifolia*, *Fragaria elatior*, *Lythrum scabrum*, *Galium ambiguum*, Gren. & Godr. *Artemisia scoparia*, *Rumex erubescens*, *Equisetum arvense*, *Juncus conglomeratus*, *Eriophorum latifolium*, *Viola elatior*, *Cerastium brachypetalum*, *Malva borealis*, *Fragaria moschata*, *Epilobium tetragonum*, *Galium divaricatum*, *G. spurium*, *G. verum* & var. *ochroleucum* Wolf, *Cirsium parviflorum*, *Lappa ambigua*, *L. tomentosa*, *L. maior*, *Centaurea decipiens*, *Echinops sphaerocephalus*, *Solanum nigrum*, *S. miniatum*, *Marrubium vulgare*, *M. peregrinum*, *M. remotum*, *Mentha multiflora*, *Chenopodium polyspermum* és var. *acutifolium*, *Polygonum lapathifolium*, *P. Persicaria*, *P. tomentosum*, *Rumex Patientia*, *Euphorbia stricta*, *Caucalis muricata*, *Amaranthus viridis*, *Agropyrum cristatum*.

Árok, part,
útszél és
szemetes helyek
növényei.

A síkság nedves rétjein:

Stellaria Laxmanni, *Geranium palustre*, *Lotus tenuifolius*, *Tetragonolobus siliquosus*, *Oenanthe Banatica*, *Galium rubioides*, *Succisa australis*, *Rumex heteranthos*, *R. confusus*, *Selinum carvifolium*, *Cirsium brachycephalum*, *C. canum*, *Rhinanthus Allectorolophus*, *Mentha aquatica*, *M. verticillata*, *M. nudiceps*, *M. Biharensis*, *Orchis elegans*, *Juncus Gerardi*, *Carex vesicaria*, *Agrostis stolonifera*, *Poa serotina*, *Equisetum arvense*, *E. palustre*, *E. ramosissimum*.

A síkság
nedves rétjei.

Liget, sík erdő, erdőszél növénye a síkságon:

Clematis integrifolia, *Isopyrum thalictroides*, *Anemone nemorosa*, *A. ranunculoides*, *Ranunculus heterophyllus*, *R. triphyllus*, *R. laterifolius*, *R. pedatus*, *R. Ficaria*, *R. Steveni*, *R. platyphyllus*, *Aconitum Cammarum*, *Dentaria bulbifera*, *Camelina sylvestris*, *Hesperis sylvestris*, *Bunias orientalis*, *Viola stagnina*, *V. elatior*, *V. mirabilis*, *Silene viridiflora*, *S. viscosa*, *Melandrium sylvestre*, *Lychnis Coronaria*, *Sagina depressa*, *Cerastium anomalum*, *C. glutinosum*, *C. sylvaticum*, *Elatine hexandra*, *E. Alsina-strum*, *Linum Austriacum*, *Hypericum commutatum* Nolte, *Genista sagittalis*, *Ononis semihircina* Simk. *O. pseudo hircina*, *Schur Melilotus palustris*, *Vicia sordida*, *Potentilla alba*, *Aremonia agrimonoides*, *Rosa solstitialis*, *R. morgana* Borb., *R. Transsilvanica*, *Crataegus Oxyacantha*, *Sedum Cepaea*, *Saxifraga bulbifera*, *Oenanthe silaifolia*, *Ferulago sylvatica*, *Galium divaricatum*, *G. Heuffelii* Borb., *Stenactis annua*, *Inula Helenium*, *Carpesium cernuum*, *Cirsium furiens*, *C. palustre*, *Lactuca Chaixii*, *L. quercina*, *Hieracium pratense* Tausch, *H. glaucescens* Bess., *H. pseudopratense* Uechtr., *Echium altissimum*, *Myosotis montana* Bess., *M. versicolor*, *Melampyrum Bihariense*, *Mentha nitida*, *M. sylvatica*, *Glechoma pseudo-hederacea* Simk., *G. heterophylla* Opiz, *Euphorbia villosa*, *Ruscus aculeatus*, *R. Hypoglossum*, *Vicia serratifolia*, *Fragaria vesca*, *Anthriscus sylvestris*, *Loranthus europaeus*, *Viscum album Dipsacus pilosus*, *Filago canescens*, *F. apiculata*, *Stenactis annua*, *Lappa nemorosa* L. major, *Centaurea stenolepis*, *Campanula Rapunculus*, *Pulmonaria obscura*, *P. officinalis*, *Euphrasia stricta* Host., *Galeopsis Ladanum*, *Glechoma hederacea*, *Polygonum minus*, *Rumex sanguineus*, *Ulmus pedunculata*, *U. glabra* Mil., *Cephalanthera rubra*, *Epipactis latifolia*, *Muscari Transsilvanicum*, *Gagea minima*, *G. sylvatica*, *Juncus Rochelianus*, *J. atratus*, *Trichodium caninum* Schrad., *Luzula multiflora*, *Carex curvata* Knaf., *C. praecox* Jacq., *C. montana*, *C. tomentosa*, *C. pallescens*, *Heleocharis ovata*, *H. carniolica*, *Melica picta*, *Poa nemoralis* L. var. *finula*, *Festuca heterophylla*, *Koeleria cristata*, var. *colorata*, Heuff., *Milium effusum*, *Phleum Boehmeri*, *Aira capillaris*, *Aspidium filix mas*, var. *crenatum*, *Cystopteris fragilis*, *Stachys ramosissima*, *Daphne Mezereum*.

Ligetek, sík
erdők és erdő-
szélek.

Napos dombon és szőlő mentén nő:

Pulsatilla nigricans, *Sisymbrium sinapistrum*, *S. strictissimum*, *Roripa armoratioides*, *Viola Bihariensis*, *Dianthus Marisensis*, var. *Ohabensis* Simk., *D. Pontederac*, *D. collinus*, var. *glabriusculus*, *Cytisus Ratisbonnensis*, *C. aggregatus*, *C. pallidus*, *Anthyllis polyphylla*, *Trifolium rubens*, *T. Pannonicum*, *Onobrychis inermis* Stev., *Astragalus asper*, *Medicago elongata*, *Amygdalus nana*, *Rubus dumalis* Hal., *Waldsteinia geoides*, *Rosa solstitialis*, *R. Transsilvanica*, *Trinia Kitaibelii*, *Bupleurum tenuissimum*, *B. affine*, *Seseli osseum*, *Peucedanum officinale*, *Smyrnum perfoliatum*, *Galium rubioides*, var. *pseudorubioides*, *Knautia dumetorum*, *Aster punctatus*, W. Kit. var. *canescens*, Simk., *Inula obvallata*, *Echium rubrum*, *Androsace elongata*, *Xeranthemum cylindraceum*, *Cirsium Pannonicum*, *Centaurea stenolepis*, *C. Scabiosa*, *Picris hieracioides*, *Crepis pulchra*, *Veronica Biharensis*, *Iris Hungarica*, *Carex stenophylla*, *Avena adsurgens*, *Melica altissima*, *Agropyrum cristatum*, *Genista elatior*, *Genista Mayeri*, *Cytisus pallidus*, *Dorycnium diffusum*, *Hippocrepis comosa*, *Lathyrus intermedius*, *Cerasus pumila*, *Rosa urtica*, *R. canina*, *R. psilophylla*, *R. dumetorum*, *Rubus thyrsoideus* Wimm., *Crataegus monogyna* és var. *flore pleno* (ültetik). *Hieracium pseudo-brachiatum*, *H. glaucescens* Bess. (*H. Magyaricum* N. et P.), *H. Pilosella*, *Achillea setacea*, *Centaurea Scabiosa*, *Echinops sphaerocephalus*, *Euphrasia Kernerii*, *Ulmus montana*, *Carex natans*, *Rosa psilogyne* Borb., *Diplachne serotina*.

Napos domb
és szőlő.

Mezőn, réten s legelőn a síkságon s a völgyek mentén:

Ranunculus lateriflorus, *Brassica nigra*, *Thlaspi alliaceum*, *Reseda luteola*, *Viola suaveis*, *V. odorata*, *Althaea pallida*, *Ononis hircina*, *Trifolium arvense* és var. *brachyodon*, *T. striatum*, *T. laevigatum*, *T. angulatum*, *Lotus angustissimus*, *Vicia Biebersteinii*, *Lathyrus gramineus*, *L. hirsutus*, *L. latifolius*, *Alchemilla arvensis*, *Seseli varium*, *Filago canescens*, *Centaurea nigrescens*, *Hypochoeris radicata*, *Hieracium Pilosella*, *H. glaucescens*, *H. polycladum*, *Veronica acinifolia*, *Melampyrum barbatum*, *Marrubium vulgare*, *M. peregrinum*, *Phlomis tuberosa*, *Euphorbia paradoxa*, *E. angustata* Roch. — *Dianthus collinius*, var. *glabriusculus* Kit., *Scleranthus verticillatus*, *Malva borealis*, *Melilotus perfrondosus*, *Aethusa segetalis*, *Taraxa-*

Mező és rét
a síkságon.

eum corniculatum, *Achillea Neilreichii*, *Senecio tenuifolius*, *S. barbareaefolius*, *Linaria oligotricha* Borb., *Verbascum australe* Schrad., *V. blattariforme*, *Veronica Persica*, *V. Biharensis*, *Polycnemum verrucosum*, *Atriplex oblongifolium*, *Euphorbia salicifolia*, *E. Esula*, *Carex nutans*, *Bromus arvensis*, *B. commutatus*, *B. patulus*, *Festuca arundinacea*, *Holcus lanatus*, *Onopordon Acauthium*, *Carduus nutans*, *Cichorium Intybus*, *Crepis setosa*, *Echium vulgare*, *Cynoglossum officinale*.

A Somlyóhegy
flórája.

A Somlyóhegy, Nagyvárad közelében a síkságon, a Püspök- és Félix-fürdők, továbbá Hájó, Kardó és Betfia községek mellett emelkedik kopár mész-csúcsával. Figyelemre méltóbb növényei:

Ranunculus Illyricus, *Pulsatilla nigricans*, *Nigella arvensis* var. *trachycarpa* Borb., *Fumaria scandens*, *Arabis auriculata*, *Viola collina*, *V. permixta*, *V. suavis*, *Dianthus Mariensis*, var. *Olhabensis* Simk., *Silene viridiflora*, *S. nutans*, *Althaea hirsuta*, *Geranium rotundifolium*, *Genista Mayeri*, *Cytisus aggregatus*, *Medicago elongata*, *Trifolium striatum*, *Sempervivum assimile*, *Saxifraga tridactylites*, *Bupleurum tenuissimum*, *Seseli varium*, *Libanotis*

VASKOH VIDÉKE.

leiocarpa, *Galium retrosum*, *Valerianella dentata* DC., *Achillea Neilreichii*, *Crupina vulgaris*, *Vinca herbacea*, *Verbascum Schmidlii*, *Veronica Biharensis*, *Himantoglossum hircinum*, *Crocus Heuffelianus*, *Crocus reticulatus*, *Ruscus aculeatus*, *Festuca montana*, *Cerasus pumila*, *Orobanche Epithymum*, f. *epithymoides* Heuff. *O. Scabiosae*, *O. rubens*, *Thymus lanuginosus*, *Polycnemum maius*, *Thesium ramosum*, *Cephalanthera rubra*, *Epipactis latifolia*, *Orchis ustulata*, *O. purpurea*, *Carex montana*, *Bromus patulus*, *Acer campestre*, var. *hebecarpum*, *A. tataricum*.

Vetések alatt.

A vetésben következő ismeretesebb gyom nő:

1. A len közt: *Sinapis alba*, var. *glabrata* Simk., *S. dissecta* Lag. var. *glabrata*, *Camelina dentata*, *C. macrocarpa*, *Cuscuta Epilinum* *Lolium arvense*.

2. Gabonavetésben: *Conringia orientalis*, *Lathyrus Aphaca*, *Vicia torulosa* Jord., *V. Pannonica* *Aethusa segetalis*, *Turgenia latifolia*, *Papaver Rhoeas*, *Delphinium Consolida* és var. *adenopodum*, Borb., *Centaurea Cyanus*, *C. Sadleri*, *Veronica Persica*, *V. acinifolia*, *Melampyrum arvense*, *Agrostemma Githago*, *Allium vineale*, *Bromus secalinus*, *Lolium temulentum*, *L. speciosum*.

Vasút mentén.

A vasút, mint a közlekedés legfőbb tényezője, sok oly növényt telepített a töltésre, melynek természetes termőhelyeit másutt keresnők.

Ilyen a *Trifolium parviflorum*, *T. procumbens*, *Anthemis Austriaca*, *Centaurea decipiens*, *Hieracium Auricula* var. *flagelliferum* Fries, *H. rotundatum* Kit., *Senecio vernalis*, *Cerastium glutinosum*, *Hypericum commutatum*, *Scabiosa australis*, *Artemisia scoparia*, *Achillea setacea*, *Veronica praecox*, *Polygonum mite*, *Rumex pulcher* *Lolium aristatum*

Lag., Phleum Boehmeri, Digitalis ciliaris, D. sanguinalis, Glyceria fluitans, Gl. plicata, Catabrosa aquatica, Eragrostis pilosa, E. poaeoides, Vicia angustifolia Roth, Veronica opaca, V. Persica, Sedum glaucum, W. Kit. és var. glareosum, Simk. Verbascum Hinkei, Bidens tripartita, Equisetum limosum f. ramosum.

A Körös és Jád folyók köves partjain, a hegyvidéken:

Alnus glutinosa, A. incana, A. barbata, Alyssum Transsylvanicum, Roripa Pyrenaica, R. Islandica, Vicia sordida, Sedum glaucum és var. glanduloso-pubescens Feicht., Genista Mayeri, Stenactis annua, Scabiosa Scopoli, Lapsana communis és var. glandulosa Wierzb., Senecio nebrodensis, Mentha Austriaca, M. cuspidata, M. Wierzbickiana, Polygonum mite, Leersia oryzoides, Festuca rubra, Dianthus Carthusianorum, var. reflexus Neilr. Valeriana exaltata Mik., Rubus nemorosus Hayne, Scleranthus perennis, Oenanthe Banatica, Onoclea Struthiopteris, Equisetum ramosissimum.

Mezőn, réten, legelőn, a hegyvidéken:

Trifolium Sárosiense, Centaurea indurata, C. Jacea L. var. lacera Koch és var. commutata Koch, C. nigrescens Willd. var. megalolepis, Borb. C. Austriaca, C. decipiens, C. stenolepis, Hypochaeris radicata, Gentiana ciliata, Orchis militaris, Crocus Banaticus Gay, Polygonatum verticillatum, Triodia decumbens, Festuca montana, Cynosurus cristatus, Selinum carvifolium, Scabiosa australis, S. Succisa, Stenactis annua, Verbascum blattariforme, Veronica Persica, Holcus lanatus, Ranunculus Steveni, Roripa pyrenaica, Cardamine hirsuta, Sambucus Ebnus, Orchis militaris, O. speciosa, O. fusca, Iris Sibirica, I. Pseudacorus, Veratrum album, Oenanthe media, Solanum flavum, Rumex crispus, R. Patientia, R. confusus, Spiranthus autumnalis, Gladiolus imbricatus, Alektorolophus goniotrichus Borb., Eriophorum latifolium, Carex grypus, C. flava, Crepis praemorsa, Tausch.

Dombon, ligetben, erdőszegélyen a hegyvidéken:

Hepatica triloba, Isopyrum thalictroides, Anemone nemorosa, Cardamine hirsuta, Genista Mayeri, Anthyllis polyphylla, Crataegus oxyacantha, C. monogyna, Epilobium angustifolium, Anthriscus nitida, Smyrnum perfoliatum, Hieracium aurantiacum, Melampyrum Bihariense, Crocus Banaticus Gay, Triodia decumbens, Aspidium spinulosum, Fragaria vesca, Dipsacus pilosus, Pulmonaria obscura, Rhinanthus Alektorolophus, Euphrasia stricta Host, Glechoma hederacea, Athyrium Filix foemina, var. fissidens, Viola Riviniana, Melandrium nemorale, Carpesium cernuum, Euphrasia serotina, Melissa sylvatica, Quercus lanuginosa, Erythronium dens canis, Luzula pilosa, Pteris aquilina, var. lanuginosa és var. umbrosa Borb., Amygdalus nana, Silene viridiflora, Centaurea stenolepis, C. commutata, Hieracium Pilosella H. glaucescens, H. pseudo-brachiatum, H. boreale, H. umbellatum, Physalis Alkekengi, Digi-talis ambigua, Daphne Mezereum, Colchicum autumnale, Carex pallescens.

A hegyi erdők sziklás talaján terem:

Aconitum Anthora, A. Vulpura, Fumaria Schleicheri, Arabis turrita, Cheiranthus erysimoides, Lunaria rediviva, Dianthus saxigenus, Silene viridiflora, Rhamnus tinctoria, Cytisus leiocarpus, Amygdalus nana, Spiraea oblongifolia, Potentilla pseudo-chrysantha, Rubus dumalis Hal., R. althaeaeifolius Host, Seseli osseum, Scabiosa ochroleuca L. és var. Scopoli, Jurinea mollis és var. macrolepis Simk., Centaurea Austriaca, Scrophularia lasiocaulis Schur, Galeopsis pubescens, Teucrium prostratum, Parietaria officinalis, Carex brevicollis, Phleum ciliatum, Avena decora, Melica ciliata, M. flavescens Schur., M. Transsylvanica, Asplenium lepidum, A. ruta muraria var. pseudogermanicum, Heuff., Ceterach officinarum, Cystopteris fragilis és var. anthriscifolia, Onoclea struthiopteris, Equisetum hiemale, Scolopendrium vulgare, Helleborus Baumgarteni, Viola pseudolutesca Schur, Poterium polygamum, Melandrium noctiflorum, Libanotis montana, Smyrnum perfoliatum, Doronicum cordatum, D. austriacum, Petasites albus, Filago canescens, Inula Conyza, Telekia speciosa, Lactuca Chaixii, Campanula Trachelium, Stachys alpina, S. sylvatica, Scutellaria altissima, Calamintha elatior (Gris.), Thymus lanuginosus, Aristolochia pallida, Euphorbia stricta, Allium flavum, Phleum ambiguum, Arabis crispata, Moehringia muscosa, Geranium lucidum, Saxifraga cuneifolia, Alyssum repens, Epipactis microphylla.

Hegyi erdők szárazabb tisztás és árnyékos helyein:

Arabis crispata, A. sagittata, Silene viridiflora, Melandrium nemorale, Geranium lucidum, Orobus vernus, L. és var. medius Simk., O. flaccidus Kit., O. orientalis Fisch. & Mey, Rubus hirtus, Waldsteinia geoides, Fragaria vesca, F. elatior, Potentilla micrantha, P. arenaria, P. rubens, Viscum album, Circaea Lutetiana, Saxifraga cuneifolia, S. tridactylites, Veronica montana, V. latifolia, Inula vulgaris, Doronicum cordatum, Verbascum Hinkei, Sambucus racemosa, Melampyrum Biharensis, Tamus communis, Paris quadrifolia, Ruscus aculeatus, R. Hypoglossum, Cephalanthera xiphophylla, C. grandiflora, Melica nutans, M. uniflora, M. altissima, Milium effusum, Phleum Boehmeri, Festuca gigantea, Agropyrum caninum, Deschampsia caespitosa, Aira capillaris, Triodia decumbens, Crocus Heuffelii Nym., Aspidium spinulosum, A. Braunii, A. aculeatum (A. lobatum), A. angulare, Onoclea Struthiopteris, Polypodium vulgare, Phegopteris polypodioides, P. Dryopteris, Equisetum sylvaticum, E. limosum.

Erdőben patak mentén, nedves, nyirkos helyen:

Caltha alpina, Cardamine umbrosa Andrz., C. sylvatica, C. impatiens, C. amara & var. macrophylla Schur, Dentaria glandulosa, Stellaria uliginosa, S. nemorum, Gypsophila serotina, Cerastium sylvaticum, Polygala amara, P. vulgaris, P. comosa, Hypericum quadrangulum, Dictamnus albus, Trifolium Brittingeri, Rubus hirtus, Epilobium limosum Schur, Oenanthe silaifolia, Chaerophyllum cicutarium Vill., Petasites officinalis, P. albus, Eupatorium cannabinum, Telekia speciosa, Doronicum Austriacum, Jacq., D. Hungaricum, Verbascum thapsiforme, V. Bastardi, V. Thapsus, V. Blattaria, V. blattariforme Griseb., Onoclea Struthiopteris, Trifolium gracile, Epilobium tetragonum, E. montanum, E. parviflorum, Anthriscus nitida, Aposoerás foetida, Crepis paludosa, Symphytum cordatum, Myosotis lingulata, Gle-

Mezők, rétek.
legelők a hegy-
vidéken.

Dombok, lige-
tek a hegy-
vidéken.

Sziklás tala-
jok a hegy-
vidéken.

Hegyi erdők
száraz helyen.

Hegyi erdők
nedves helyen.

chloma hirsuta és var. maxima Schur, Euphorbia Carniolica, Corylus Avellana & var glandulosa Shuttle., Leucoium Carpathicum Herbert, Carex pendula, C. bryzoides, Aspidium filix mas, A. aculeatum, A. angulare, Equisetum Telmateja, Lathraea squamaria.

A Bihar-hegység növényzete.

A Bihar-hegység növényzetéből felemlítendő:

Atrageum alpina, Thalictrum aquilegifolium, Hepatica triloba, Anemone alba, A. narcissiflora, Ranunculus Hornschuchii, R. Thomasii Kern (non Ten.), R. Crantzii Baumg., Aquilegia nigricans, Aconitum Vulparia, A. cernuum, A. formosum, Caltha alpina, Arabis Hornungiana, Cardamine rivularis, Helianthemum Chamaecistus, Polygala Austriaca, Dianthus Carthusianorum L. var. saxigenus Schur, D. compactus, Sagina Linuaci, Radiola linoides, Hypericum umbellatum, Geranium alpestre, Evonymus latifolius, Genista Biharensis, Rosa spinosissima, R. subglobosa, Cotoneaster nigra, Sorbus Aria, Epilobium nutans, E. alpestre, Circaea Lutetiana, C. alpina, Sedum Carpathicum, Sempervivum arenarium, Saxifraga stellularis, S. cuneifolia, Pimpinella rubra, Astrantia maior, Cnidium silaifolium, Angelica montana, Peucedanum intermedium, Laserpitium alpinum, Libanotis leioarpa, Pleurospermum Austriacum, Torilis aglochis, Lonicera nigra, L. xylosteum (L. leiophylla Kern.), Knautia lancifolia, Gnaphalium fuscum, Achillea distans, Tanacetum rotundifolium, Anthemis macrantha, Cirsium Erysithales, Carduus personatus, C. glaucus, C. fallax Borb. (C. Bihariensis, Simk.), Carlina brevibracteata, C. acaulis, Centaurea salicifolia, C. plumosa, C. spinulosa, Picris umbellata, Scorzonera rosea, Taraxacum nigricans, Crepis conyzaefolia, Crepis viscidula, Hieracium pratense, H. subfuscum Schur, H. aurantiacum, H. subauratum Schur, H. Csereianum, H. nigrescens, H. atratifforme Simk., H. Bihariense Kern, H. Transsylvanicum, H. subcaesium, H. porphyriticum, H. pallescens, H. vulgatum, Phyteuma tetramerum, Campanula pseudo-lanceolata, C. abietina, Syringa Josikaea, Gentiana carpaticola Borb., Veronica Bachofeni, Pedicularis limnogenae, Rhinanthus alpinus, Thymus Chamaedrys, Th. marginatus, Primula elatior, Cortusa pubens, Rumex subalpinus Schur, Thesium alpinum, Orchis globosa, O. cordigera, Coeloglossum viride, Typha Shuttleworthii, Polygonatum verticillatum, Majanthemum bifolium, Allium montanum, A. ochroleucum, Luzula flavescens, L. sudetica, Juncus Transsylvanicus Schur, J. Carpathicus Simk., Carex echinata, C. canescens, C. Biharica (C. canescens × echinata) Simk., C. irrigua, C. pilulifera, Sesleria rigida, Poa Panonica, P. hybrida, Festuca nigrescens, F. Apennina, Agropyrum cristatum, Elymus Europaeus, Botrychium Lunaria, Aspidium montanum, Aspidium aculeatum, A. angulare, A. Filix mas & var. crenatum Milde & lepidotum Lange, A. dilatatum, A. Lonchitis, Asplenium septentrionale, A. viride, Asplenium Trichomanes, A. ruta muraria, var. pseudogeraniicum. Scolopendrium vulgare & var. acuminatum, Borb. & var. platypterum, Borb. Dipsacus pilosus, Scabiosa Banatica és var. albiceps Borb., S. Scopoli, Eupatorium cannabinum & var. salicifolium Borb., Gnaphalium uliginosum, Senecio Fuchsii, S. rupestris, Centaurea indurata, Lapsana communis, Hieracium Transsylvanicum, H. boreale, H. Auricula, Campanula glomerata var. elliptica, C. rapunculoides, Galium Schultesii, Nepeta Cataria, N. paunonica var. brevifrons Borb., Lamium maculatum, L. cupreum, Galeopsis bifida, Ballota nigra, Pulmonaria rubra, Myosotis palustris, M. suaveolens W., Verbascum nigrum, var. paniculatum Griseb. Scrophularia Scopoli, Veronica latifolia, V. serpyllifolia, Euphrasia stricta Host, Vaccinium Myrtillus, V. vitis Idaea L. Biharfüreden másodizben is virit (Borb.), Aconitum Cammarum, A. Moldavicum, var. Hosteanum Schur, A. cernuum, Cheiranthus erysimosdes L. Arabis multijuga Borb., Viola declinata, V. Daica Borb., V. Jói, Silene dubia, Melandrium nemorale, Tilia cordata, Mill., T. latebracteata, T. apiculata Court., T. Jurányiana Simk. var. euryptera Borb., Geranium palustre, Epilobium roseum, E. palustre, E. obscurum, E. Mátrense Borb., Alchemilla montana, Potentilla aurea, P. pseudochrysantha Borb., Rubus hirtus, R. longistylus Borb., R. Bayeri, R. subaculeatus Borb., R. discolor, R. corylifolius Smith, Genista Transsylvanica, Ervum tetraspermum, Vicia sordida.

Bihar-megye fái és cserjei.

Bihar vármegye hegysegeit őserdők borítják, a melyekben uralkodó a tölgy, cser, azután a bükk, legfentebb a jegenye- v. kereszt-fenyő (Abies excelsa), meg a lúczfenyő (A. pectinata). Lent a síkon sok helyen találni mocsártölgy-csoportokat, mint a rég kipusztult síki erdők utolsó maradványait.

Az erdőkben sok fa és cserje keveredik: Quercus sessilis Ehrh., Qu. Robur, Quercus lunaginosa tölgyfaj, Qu. Austriaca cserfa, Ulmus campestris, U. pedunculata, U. suberosa Ehrh., szilfa, Larix europaea, rozmaringfenyő, a Pinus sylvestris, meg a P. nigra inkább ültetve, a P. pumilio (törpefenyő), Juniperus communis (boróka), Betula alba et var. pendula, Roth, nyírfa, Carpinus Betulus, a gyertyánfa, Alnus glutinosa, A. incana, A. viridis, égerfaj, Fraxinus excelsior et var. pendula Ait. (ültetve), Fr. Ornus, kőrifaj, Salix alba, S. amygdalina, S. purpurea, S. cinerea, S. fragilis, S. viminalis, S. Caprea, fűzfaj, Populus alba, P. tremula, P. nigra, P. Canadensis Burgsd, P. pyramidalis Rozier (ültetve), nyárfa, Cornus sanguinea, C. mas, somfaj, Tilia-fajok, Acer pseudoplatanus, A. platanoides, A. Negundo (ültetve), A. campestre, juharfaj, Rhamnus Cathartica varjutóris, Rh. Frangula, kutyafa, Rh. tinctoria, Pirus communis, vadkörte, P. Malus, vadalma, Sorbus aucuparia, S. domestica, S. Aria, berkenyefaj, S. torminalis, barkócza Mespilus Germanica, naspolyafa, Prunus avium, vadeseresznye, P. Padus májusfa, P. spinosa, kökény, Corylus Avellana, C. tubulosa, mogyoró, Lonicera caprifolia, L. Xylosteum, L. Tatarica, Sambucus nigra, bodza, S. racemosa, L. firtós bodza, Viburnum Opulus, V. Lantana, kányafa, Ligustrum vulgare, fagyal, Syringa Josikaea, jósikafa, Ríbes nigrum, R. aureum (ültetve), Berberis vulgaris sósikafa, Clematis vitalba, iszalag, Staphylea pinnata, hólgyagmogyorófa, Evonymus Europaeus, E. verrucosus, E. latifolius, papsipka, Cotoneaster vulgaris, C. nigra, C. tomentosa, Crataegus, oxyacantha, C. monogyna, galagonyafaj, Rubus Idaeus, málna és más cserjék, a Rubus sokféle faja, Spiraea salicifolia L. gyöngyvessző.

A vármegye növényritkaságai.

Bihar vármegye növényritkaságaival kevés vármegye versenyezhet. A Nymphaea thermalis meg a Syringa Josikaea európaihírű ritkaság, sőt

KÁDVÖLGYI RÉSZLET.

Európán kívül is szerepel az irodalomban. Igen szép és ritka körtefa a *Pirus salicifolia*, eredeti hazája a Kaukázus; egész Bihar-megyében egyetlen fája Alsó-Lugoson ültetve díszlik. A vármegye egyéb növényritkaságai:

Iráz és Kót pusztán Borbás olyan mentafajokat gyűjtött, s Kerner *Flora exsiccata Austro-Hungaricájában* többnyire 100—100 száritott példája terjedt szét, a minő másutt alig ismeretes, a *Mentha Haynaldiana*, *M. Szilyana*, *M. Borbásiana* Briq. (*M. suaveolens* Host, non Ehrh.), *M. Hungarica*, *M. Chrysi*, *M. Iraziana*, *M. Jurányiana* stb., továbbá a *Galeopsis leiотricha* stb., de azóta a kiszáritott és szántott-vetett helyen többnyire elpusztult. Bihar vármegye völgyeiben azonban még remlhetőleg a botanikus szeme elé kerül. Nevezetes továbbá a Bihar-hegység havasi lappjain a *Pedicularis linnogena*, a Bogikövön, a *Cortusa Sibirica*, az *Asplenium Lepidum* a révi szoros szikláin, a *Trifolium Sárosiense* Hollódnál, a *Cardamine parviflora* Kóton, *Aquilegia nigricans* Baumg., a *Tataroea* hegy petrórszi lejtőjén, *Glaucium corniculatum*, Kozma pusztán Jankafalva és Félégyháza között, *Sisymbrium orientale*, a nagyváradi vár kőfalain, *S. Sinapistrum* Crantz, Nagyvár ad és Bihar körül, helyenként kevés, *Thlaspi Alliaceum*, szántóföldek szélén a Párispatak mentén, *Senecio Coronopus* Poir., a hévjói kútnál, *Viola collina* a száldobágyi erdőben, ritka, *V. Riviniana*, az élesdi Fejka-dombon, *Linum Austriacum*, a Félix-fü rdőnél, *Abutilon Avicennae* Mező-Telegd körül, de a síkon is, hol előtünik, hol eltünik, *Hypericum commutatum* Nolte, a volfi erdő szélén, *Vicia serratifolia*, Kismarja erdőszélén, *Rosa Transsylvanica*, a Félix-fü rdő erdejében, *Dictamnus albus* Hollódnál, ritka, *Trifolium parviflorum*, a volt váradvenczei állomásnál, nagyon ritka, *T. procumbens* L. ugyanitt és *Betfia* mellett. *Epilobium Mátrense* Borb. a Budorászán. *Sicyos angulatus*, Mező-Telegdnél, *Lythrum scabrum* var. *Tauscheri* Simk. Nagy-Kágya mellett árokban, *Turgenia latifolia*, Petránynál, ritka, *Galium Heuffelii*, a száldobágyi erdő tisztásainak szélén, *G. uliginosum*, a Pecze vizenyős mellékein, *Doronicum cordatum*, a sólyomkői vár mészsikláin, *Artemisia scoparia* W. Kit. a nagyváradi vár kőfalain, *Filago apiculata*, a száldobágyi erdőben, *Echinops commutatus* a Félix-fü rdőnél, *Lappa ambigua*, Cel. a Püspök-fü rdőnél, *Hieracium pratense* Tausch, a volfi erdőnél s Rézbánya mellett, *Solanum miniatum* Bernh., a nagyváradi nagypiacz utjainak szélén a szabályozás előtt bőven, *Verbascum pseudophoeniceum* Rehb., Nagyvár ad, Lázur, Petrány mellett, *V. Schmidlii* Kern. a Somlyóhegyen, ritka, *Veronica Austriaca* L., az alsó Pecze-malomnál, *Marrubium remotum* Kit. Bihar város utcáin, *Primula variabilis* Goupil., a révi

szoros sziklás lejtőin, ritka, *Euphorbia Carniolica*, Jacq., a „Weissbach” mentén a fekete-erdői üvegyvár felé, *Vicia picta* Irázon stb.

Nymphaea thermalis.

A *Nymphaea thermalis*-nak, vagyis a magyar lótosz-virágnak eredeti termőhelye a nagyváradai Püspökfürdő melegvízű forrásos tava, a hol 1798-ban nagynevű fiúveszünk, Kitaibel Pál fedezte fel; ugyanekkor a budai Szt.-Lukács-fürdő tavába átplántálta, a hol ma is díszlik. A Püspökfürdő lótosz-virága a nilusi lótosztól nyomtatékosabb bélyegekkal nem tér el. Nagyváradon csak meleg vízben tenyészik, a Nilusban pedig közönséges hőmérséknel. A nagyváradai lótosznak háromféle levele csak vízbeli alkalmazkodás, a Nilusban is bizonyára megvan, csak eddig ott nem kutatták. Német tudósok, a kik a Püspökfürdő lótosz-virágát ismertették, éppen a termőhelyét közölték tévesen. Willkomm pl. azt állította, hogy a *Nymphaea thermalis* eredeti hazája a Herkules-fürdő hévizei, a Meyer-féle „Conversations-Lexicon” pedig, hogy a *Nymphaea thermalis* hazája „Peterwardein”. Növényünk sem a Herkules-fürdő, sem Pétervárad körül nem terem. Harmadik tévedést Weiss Adolf, a lemergi egyetem tanára követett el, a ki „Beitrag zur Flora von Lemberg” cz. művének 459-ik lapján azt állítja, hogy a *Nymphaea thermalis* Lemberg körül is vadon nő. Ezt a tévedést Knapp „Die bisher bekantnen Pflanzen Galiziens” cz. műve 319-ik lapján már kellő értékére szállította le.¹

Vége Borbás² kétségtelenül igazolta, hogy a *N. thermalis* Kelet-Indiában is terem s valószínűleg innen került a Nilusba s hazánkba is s valamennyi helyén kopasz- és aprószőrű levelével változik.³

A *Syringa Josikaea.*

A *Syringa Josikaea* vármegyénken kívül csak Kolozs-, Torda-Aranyos-, Máramaros-, Ung- és Bereg vármegyékben nő. Legtöbb termőhelye azonban Bihar vármegyéből ismeretes: Feketető, Remecz és Belényes őserdeiben, mint minden emberi tanyától, sziklás törmeléken, hegyi folyók és patakok mentén. Remecen terem a legtöbb; itt a Jád völgyének „Lunka Kotuni” nevű erdőrészén vannak a leghatalmasabb példányok, a legtöbb azonban a „Pareu Freguczár” nevű laukás fensíkon, a hol május közepe táján a jósika-eserjéknek virágzó ezre leírhatatlan szép látvány. Hazánkon kívül egyebütt nem terem, sőt a világirodalomban is előkelő helye van: legutóbb a new-yorki „Garden and Forest” 1891-iki évfolyama ismertette s a rá vonatkozó magyar bibliografiai forrásokat is lelkiismeretesen közli.

A „Nemzeti Társalkodó” 1830-ik évfolyama, a 344-ik lapon növényünk-ről a következő referátumot hozza: „A Németországi Természetvizsgálóknak és Orvosoknak az idén szeptemberben Hamburgban tartott gyűlésén több megszárasztott palánták közt Bétsi Professor b. Jacquin Úr előmutatta a *Syringának* új nemét, melynek felfedezését a Botanika Erdélyi Kormányoszéki rendes Elölülő b. Jósika János úr ő Ertzja, ezen tudományban különösen gyönyörködő, az egész ország előtt tiszteletben álló hitvesének, gr. Csáky Rosália Úr asszony Ó Ertzjának köszönheti. A plánta tiszteletül s emlékezetül *Syringa Josikaea* nevet kapott stb.” Első képe 1831-ben jelent meg Reichenbach „Plantae criticae” cz. művében (VIII. p. 780. Nr. 1049.).

Időközben Wallich Náthán az „Indiai társaságtól” megbízást kapván, India északi részén meg a Himalayán gyűjtött növényekkel ajándékozta meg Európa nevezetesebb botanikai intézeteit, köztük a *Syringa Emodi* Wall. nevű himalayai orgonabokorral is, a mely a mi Jósika-fánkhoz a csalódásig hasonlít. Ez után Franchet⁴ francia botanikus orgonafánkát a *S. Emodi*val egyesítette, de figyelmen kívül hagyta, hogy Jacquin a jósikafát a hamburgi botanikusok előtt már 1830. évi szeptember 20-án, az első ülésen bemutatta s ugyanez a gyülekezet későbbi ülésben fejezte ki azt az óhajtantó indítványt, hogy a Wallich gyűjtése mielőbb szétosztatnék, hogy a botanikus világ azon növénykincsekkel megismerkedhessék. Ebből világos, hogy a *Syringa Josikaea* előbb lett Európában ismeretes s nevének prioritása kétségtelen. Hogy pedig a *S. Josikaea* meg a *S. Emodi* egymástól lényegesen

¹ V. ö. Flatt Károly: „A mi tündér-rózsánk” különnyomat a „Nagyvárad” 300-ik számából, 1891.

² Pótfüzetek a Ter. tudom. Közlönyhöz 1899, 187. stb. oldalán.

³ U. i. 1894. 152 old., továbbá „A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza” 140. oldalán.

⁴ Bulletin de la soc. philomatique de Paris, 1885.

különbözik, „A Jósika-fáról”, Nagyváradon 1891-ben megjelent tanulmányomban kétségtelenül beigazoltam, még pedig azon eredeti himalayai orgonafa nyomán, melyet Schlagintweit-Sakünlünski gyűjtött s a mely a budapesti egyetem füvészkertjének herbáriumában van.¹

Még csak a bevándorlott gyomfűvekről röviden. A nagy közönség általában azt hiszi, hogy a „gyom” mindenütt közönséges. A bevándorlott gyomokkal azonban másként áll a dolog. Ezek észrevétlenül annyira elszaporodnak és sok helytt annyira elnyomják hazai füveinket, hogy végre a nagy

Bevándorolt
gyomfűvek.

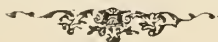
BIHAR-TORDAI PARKRÉSZLET.

közönség ezeket is hazai növényeknek hiszi. Ilyen alkalmatlan gyom a Peruból származó *Galinsoga parviflora* Cav., vagyis a „zsídó paprika”, mely sok helytt, különösen konyhakertben, annyira elszaporodik, hogy a termést is veszélyezteti. Ilyen továbbá a dél-amerikai „szerb tövis” (*Xanthium spinosum* L.), a kanadai *Oenothera biennis* L., *Erigeron Canadense* L., a keleti *Orlaya grandiflora* Hoffm., továbbá az *Ambrosia*-, *Chenopodium*- és *Solanum*-félék, valamint az *Umbelliferák*, *Cruciferák*, *Labiáták*, *Asperifoliák* és *Compositák* többféle faja.

Biharvármegye flórájának további felderítése még nagy feladat.

Ez ismertetéssel a megye növénykincse koránt sincs még kimerítve, sok olyan növényt, mely majdnem minden vármegyével közös, elhallgattunk; másrészt pedig későbbi kutatások a fajok számát szaporítani fogják, újabb területet is vizsgálat alá vesznek, mert pl. a tenkei járást botanikus eddig még nem látta.

¹ V. ö. Borbás V.: Erdészeti Lapok 1887, 251—53. oldalán.

VÍZSZABÁLYOZÁS ÉS ÁRVÉDELEM.

A Sárrét
a szabályozás
előtt.

Ármentesítő-
társulatok
alakulása.

és Jász-Nagykún-Szolnok vármegyék határán elterülő medencéje, az u. n. bihari Nagy-Sárrét; továbbá a Sebes-Körösnek Bihar és Békés vármegyék határán elterülő medencéje, az u. n. bihari Kis-Sárrét. Az előbbi kiterjedése 80,000, az utóbbié pedig 40,000 kat. hold volt, beleszámítva a szomszédos vármegyék ide tartozó részeit is. A medencéket egyrészt a Berettyón és a Hortobágyon levonuló Tisza árvizei, másrészt a Sebes-Körös és Fekete-Körös árvizei töltötték meg. A mocsarak egész éven át víz alatt állottak, az árvizek kiöntései meg jelentékeny területeket károsítottak.

A bihari Nagy- és Kis-Sárrét már a század elején magára vonta a nemzet sorsát intézők figyelmét. A helytartótanács a Körös-völgy felvételét elrendelte és a munkálattal *Huszár* Mátyás nagyvárad kir. kamarai igazgató mérnököt bízta meg. Huszár Mátyás számos kiváló munkatársának, közöttük a felejthetetlen *Vásárhelyi* Pálnak közreműködésével, az 1820-at követő esztendőkből fejezte be a Körösök és Berettyó felvételét. Tervet is készített a Körösök, különösbbe a Berettyó szabályozására és az országos építési bizottsághoz intézett jelentésében a Berettyó vízének a mocsaraktól való elzárását és a Sebes-Körösbe leendő bevezetését javasolja.

E tervet magáévá tette *Kecskés* Károly Tisza-szabályozási főmérnök, ki azt az 1848-ban gróf *Széchenyi* István közlekedési miniszterhez intézett jelentésében a legcélszerűbbnek és mindenestre végrehajtandónak mondja. Ugyanekkor intézkedés történt, hogy a Körösök és a Berettyó szabályozási tervének kidolgozására Gyulán hivatal állíttassék fel. A hivatal a szabadságharc miatt nem kezdhetette meg működését.

Az abszolút korszakban, a mikor minden gyülekezést eltiltottak, az ármentesítő területek birtokosainak összejövetelét, a szabályozási ügyek megbeszélése céljából, megengedték. — Csakhamar megalakultak a társulatok, hogy a *Széchenyi* által kezdeményezett munkát végrehajtsák. A Berettyó-társulat érdekeltsége Püspök-Ladányban 1852. szeptember 4-én *Szauer* László pénzügyi tanácsos elnökle alatt alakult társulattá, az 1853. november 30-án Debreczenben tartott közgyűlés pedig a társulati alapszerződést megállapította.

A Fekete és Sebes-Körös völgyében a mozgalmat a vidék egyik legnagyobb birtokosa, *Tisza* Lajos cs. és kir. kamarás indította meg. Az első alakuló gyűlést 1854. február 16-án tartották meg Szalontán. — A megalakult

zép rónáinkat a Berettyó és a Körösök mentén évszázadokon keresztül hatalmas mocsarak borították.

A mocsarak között legjelentékenyebb volt a Berettyónak Bihar, Békés, Hajdu

szalontai vízszabályozótársulat működése kezdetben kiterjedt úgy a Fekete-Körös, mint a Sebes-Körös völgyére. Első elnöke, Tisza Lajos azonban buzgólkodásának eredményét nem érthette meg, mert 1856-ban elhúnyt. Az elnöki állásra 1856-ban fiát, borosjenői Tisza Kálmánt, a későbbi miniszterelnököt választották meg.

A társulatok szervezete idők folytán rendkívül sok változásnak volt alávetve. Így 1881-ben a szalontai társulatot a hosszúfoki társulattal egyesítették „Bihar-békési egyesített vízszab. és árment. társulat” neve alatt. 1885-ben a Bihar-békési társulat öblözetei külön társulattá alakultak. A fekete-körösi árment. társulat székhelye Nagy-Szalontán maradt, a Sebes-Körös társulat székhelyévé azonban Nagyváradot választották, míg a hosszúfoki társulat székhelye Békés lett. A Berettyó-társulat székhelye 1868-ig Debreczen volt. E társulat kezdetben a B.-Ujfalutól Mezőtúrig és Kis-Ujszállásig terjedő területeket foglalta magába, ehhez esatlakozott — pénzügyi külön állásának fentartásával — 1857-ben a Felső-Berettyó osztály B.-Ujfalutól Szalárdig terjedő területekkel, 1859-ben pedig az Ér érdekeltisége lépett be Poesajtól Szalaesig terjedő területekkel.

A társulat székhelyét 1869-ben Nagyváradra tették át, ez alkalommal a társulattól kilépett az Ér-osztály. 1871-ben a Berettyó alsó és felső osztálya pénzügyileg is egyesül. 1879-ben a Berettyó-társulattól kivált az ivánfenéki érdekeltiség és Gyoma székhellyel külön társulatot alakított. Az 1881-iki árvíz után szervezték a mezőtúr-mesterszállási öblözetet és úgy ezt, mint az előbb kivált ivánfenéki öblözetet — pénzügyi önállóságuk fentartásával — Nagyvárad székhellyel, egy közös társulatban egyesítették „Berettyó-körösi társulat” elnevezéssel. A közös szervezet 1886- és 1888-ban végrehajtott változtatásokkal tartott 1896 januárig, midőn a miniszterium mind a három osztály kivánságára megengedte, hogy az egyes osztályok külön társulattá alakuljanak.

A Berettyó és a nagy-szalontai társulat lelke, *Henter-Bodoky* Károly kerületi főmérnök volt. Őt bízták meg a Körös és Berettyó szabályozási tervének elkészítésével. Terve nagyszabású volt és e munkát állapította meg a folyók végleges irányát. A terv magában foglalta a folyók medrében levő lefolyási akadályok eltávolítását, a lefolyási viszonyoknak átvágások és újonnan ásandó esatornákkal leendő megjavítását és az árvizek kiöntései ellen gátak építését. A Berettyó szabályozására Bodoky a Huszár-féle tervet fogadta el és nem csupán Huszár és Keckés tekintélyére támaszkodva, de saját meggyőződésében bízva, sürgette a Berettyónak a Sárrejtől való kivitelét és a Sebes-Körösbe való vezetését.

A munkálatok megkezdése.

A helytartó-tanács a Körösök és a Berettyó átvágásainak és új esatornáinak kiépítésére a községek közmunka-erejét rendelte ki, a meder fentartására és tisztítására a községeket, a töltések építésére a társulatokat kötelezte.

A munkálat 1856-tól 1860-ig nagy erővel folyt, de a közmunkával a népet túlságosan megterhelték és ezzel a közmunkát a nép előtt gyűlöltté tették. A közerőt igen nehéz volt rendszeres munkára szorítani. A társulatok mindent Bodokytól vártak, elegendő és képzett mérnököket nem tartottak, a gátak helyét előlegesen és tervszerűen meg sem határozták, hanem a gátakkal csaknem lépésről-lépésre követték a folyó kanyarulatait.

A hatvanas évek száraz időjárása kedvező volt a munka folytatására, az érdekeltiség áldozatkészsége azonban nem állott arányban a munka nagyságával és így midőn a közmunka-erővel folytatott munkát az 1863-iki aszályos év és az ezt követő inség félbeszakította és az ingyenes közmunkát a kormány beszüntette, a szabályozási munkálatokban nagy visszaesés állott be. A társulatok ezután csak az 5 % kamatra és 6 évi törlesztésre a kormánytól nyert inséges kölcsönből dolgoztattak.

Az érdekeltiség hitte és remélte, hogy nagyobb munka és nagyobb befektetés nélkül mentesítheti földjeit. A munkálatok eredménye a száraz időjárás mellett keesegető volt. A Berettyót 1865-ben már a Sárrejtől elzárták és vizeit 1866-ban az új esatornán Szeghalomnál a Sebes-Körösbe vezették. A Berettyó Sárrejte kiszáradt, úgy hogy Bihar és Békés vármegyék közösen folyamodtak, hogy a Sárrejtén keresztül Füzes-Gyarmattól Nagy-Bajomig egyenes országút hasíttassék ki. Az út irányát 1868. december

10-én a Füzös-Gyarmaton és Nagy-Bajomban tartott értekezleten Bodoky elnöklete alatt meghatározták. E tárgyalásról indult Bodoky Nagy-Bajomból Nagy-Rábé felé, de elindulása után, alig 10 percz múlva, szívszéllhűdés érte.

Küzdelem az
árvizek ellen.

Az előző száraz éveket csapadékbau dús évek váltják fel. Az árvíz magassága évről-évre emelkedik, napirenden vannak a gátszakadások. Az érdekeltség a baj okát nem a megváltozott időjárásban, hanem kizárólag a szabályozás rendszerében kereste és minden áron azon igyekezett, hogy a régi állapotot helyreállítsa. A Fekete-Körös alsó szakaszán fekvő községek hangosan követelték a Gyepes töltésének eltávolítását, hogy az árvíz a Gyepes és ezzel összefüggő erekben újra szabadon elterülhessen. Szeghalom pedig a Berettyónak másfelé leendő elvezetését kérelmezte.

A társulat vezetői látták, hogy az erős gátak a víznyomást kibírták és a jól épített gátakat, ha magasságuk nem is volt megfelelő, sok esetben

PARTVÉDŐ MUNKÁLATOK A KOMÁDI HÍDNÁL.

meg lehetett tartani; ezért hozzáfogtak a gátak erősítéséhez és újból szervezték az árvédelmi szolgálatot. Eleinte úgy látszott, hogy hiábavaló minden erőfeszítés, mert alig emelték fel a gátakat az 1871-es víz fölé, az azt követő 1876—1878, különösebben 1879. árvíz magassága újra meghaladja az előzőket, az 1881-iki árvíz pedig minden megelőzött felülmúl.

Az árvizek emelkedésénél még fenyegetőbbek voltak a jégtorlódások. Az árvíz által nagy tömegekben felszaggatott és lesodrott jég, csaknem minden egyes hídnál, kanyarulatnál és mederszornlatnál felakadt és a vizet felduzzasztotta. A jégtorlódás ellen minden védekezés hiábavalónak bizonyult, mert az árvíz emelkedése oly rohamos volt, hogy a veszélyeztetett pontra a kellő munkaerőt nem lehetett idejében kirendelni. Az 1881-es árvíz a Berettyónál 14 helyen, a Fekete-Körösön 8 helyen, a Sebes-Körösön 11 helyen szakította át a gátat. Az 1881-iki márczisi árvíz a Sebes-Körös alsó szakaszán csak azért nem emelkedett veszélyes magasságra, mert a Sebes-Körös Sárretjén a gátak nem voltak még készen és így az árvíz a Sárreten szabadon elterülhetett. Az 1887-iki májusi árvíz a Fekete és Sebes-Körösön az 1881-iki árvíz magasságát is meghaladta, de szerencsére jég nem volt és így a Fekete-Körösön sikerült erős védekezéssel az időközben felemelt gátakat megtartani. A Sebes-Körös azonban a Sárreten újonnan emelt gátjait két helyen átszakította.

A Berettyónál az 1887-iki árvíz nem emelkedett fenyegető magasságra, de annál nagyobb volt az 1888-iki márczisi árvíz, mely az 1881-iki árvíz

magasságát átlag 50 emterrel, jégtorlódásos helyeken több mint egy méterrel haladta meg. Az áradás, a télen felhalmozódott nagy tömegű hó gyors elolvadása következtében, rendkívül rohamos és a helyzet veszélyes volt, mert olvadás előtt a folyót erős jégpáncél borította. A gyorsan leinduló árvíz feltépte a jeget és nagy táblákban sodorta lefelé, a jég azonban a hidaknál és a kanyarulatokban felakadt. A jeges árvíz Poesaj és Szalárd között, a vasúti híd kivételével, az összes hídakat elseperte. A jégtorlódások által felduzzasztott árvíz több helyen a töltés koronáján és a természetes magaslatokon is átesáptott és a Berettyó gátját 8, a Kösmőét 2 helyen szakította át.

Az árvíz kártételei azonban 1888-ban nagy területre már azért sem terjedtek ki, mert a szakadásokat rövid idő alatt elzárták és a szakadások mellett is az árvíz nagy tömegét az idők folytán kiképződött meder vezette le.

Alig múlt el a Berettyónál az árvízveszély, midőn megjött a riasztó hír, hogy a Tisza Dadánál a természetes partokat áthágta, Tisza-Beőnél gátját elszakította és így a Berettyó-társulatnak a Hortobágy mentén fekvő árterületeit előntéssel fenyegeti. A Berettyó-társulat a tiszai árvíz ellen Bertalan Lajos kormánybiztos vezetése alatt erélyesen védekezett, régebben emelt és újonnan lehenyészett gátakkal a Hortobágy balpartján fekvő árterületeit megoltalmazta, de a karczagi és kisújszállási árterületeit nem védhette meg.

Az 1887. és 1888-iki árvizek magasságát is meghaladta a Körösökön az 1890-iki árvíz szintje; az 1895-iki pedig úgy a Körösök, mint a Berettyó alsó szakaszán minden eddigit felülmult; ezek már kártétel nélkül levonultak, csupán a Sebes-Körös Kutas csatornájának új gátját szakították át két helyen.

A társulatok 1881-től kezdve csaknem a legutóbbi napokig folytonosan emelték gátjaikat. A körösi társulatok, de különösen a Berettyó, az egyoldalú gátemelés helyett, a víz rendszeres lefolyását és a jég szabad levonulását igyekezett elősegíteni. A társulat a Berettyó alsó és középső szakaszán az elsődrendű hullámtéri akadályokat leásta és folyását új átmetszésekkel javította.

Mind a három társulat újonnan szervezte az árvédelmi szolgálatot. A gátörök számát szaporította, az árvíznél alkalmazott segédörök számát fel-emelte. A Berettyónál 1865-ben egy őrház állott fenn a darvasi hídnál, ide két őrt állítottak, a kik közül az egyiknek Darvastól Szeghalomig, a másiknak Darvastól B.-Ujfaluig kellett a vonalra vigyázni. Ma már a Berettyó mentén 21 őrház áll. Mindenik társulat védvonalát telefon köti össze a társulati székhellyel. A társulatokat a földművelésügyi miniszterium idejében értesíti a nagyobb esőzésekről és hóolvadásokról és távirat útján jelzi a forrásvidékek közelében fellépett árvizek magasságát.

Ma már nyugodalmasabb helyzet köszöntött be, azonban abszolút biztonságáról ma sem beszélhetünk. Folytonos aggodalomra adnak okot még a hidak, melyek nyílásai általában a víz és jég levezetésére nem elég nagyok, a meder is sok helyt korrekcióra szorul, a Fekete-Körösön és a Sebes-Körösön egyes helyeken fel is iszapoltott.

Még be sem fejezték a társulatok ármentesítési munkálataikat, midőn már keserű tapasztalatok útján meggyőződtek arról, hogy nem elégséges a területet a folyók kiöntései ellen megvédeni, hanem biztosítani kell a belvizek kiöntései ellen is.

A Berettyó árterületére úgyszólván nyitott kapukon tört be a Hortobágy, a Kálló, az Ér, a Kösmő és a Kis-Körös vize, az árterületen belől is jelentékeny vízfolyások képződtek, így a Hamvas, Ölyvös, stb.

A fekete-körösi társulat árterületére a Gyepes patak, Kölesér, Korhány-ér, ináudi patak és a Barakony-ér szállított jelentékeny víztömeget.

A Sebes-Körös társulat árterületére jelentékenyebb idegen víz nem tört be, de az árterületen belül itt is jelentékeny belvízfolyások képződtek, mint a Kutas, Csente, stb.

Kezdetben a Berettyó-társulat és általában a bihari társulatok csak az ármentesítésre szorítkoztak. Az ártéri birtokosok azonban a belvizek rendezését mind nyomósabban sürgették, sőt a Hortobágy mentén lefolyó belvizek rendezésére, a hortobágyi csatorna építésére 1879-ben külön társulatot is alakítottak, melybe a Berettyó-társulat is belépett és elvállalta a mezőtúr —borzi szakasz építési költségeinek $\frac{2}{5}$ részét.

Belvizek
rendezése.

A Hortobágy-társulat érdekeltjeinek szertehúzása miatt a társulat egészséges fejlődésre nem volt képes és így csakhamar kormánybiztosság alá került. A mi nem lett volna reá nézve nagy baj, hanem végzetes lett reá nézve az, hogy munkálatát az első kormánybiztosság idejében csak rendkívüli nagy áldozatokkal tudta megkezdeni. A Hortobágy-társulat nem tudott pénzt kapni s így elfogadta a Magyar Országos Bank ajánlatát, melynek értelmében a bank előlegezte a pénzt és egyszersmind végezte is a munkát. A bank azonban csak 8 km. csatornát ásott ki és azért egy millió forintot követelt, minden köbméter földmozgósításért átlag egy forintot. Erre a Berettyó-társulat is közbelépett, de csak annyit érhetett el, hogy a bankkal a szerződést felbontották. A Hortobágyhoz való hozzájárulás a Berettyó-társulatnak közel egy millió forintjába került, vagyis annyiba, a mennyiért maga a Mezőtúrtól Borzig terjedő 41 kilométer csatornát biztosan felépíthette volna.

Belátta a Berettyó-társulat, hogy takarékosága teljesen illuzórius, ha más érdekeltség ártereit nagy költségekkel megterhelheti. Atlátták a többi

A KÁLLÓ BEÖMLÉSE A BERETTYÓBA
CSIFF PUSZTÁNÁL.

bihari társulatok is, hogy a társulatok keretén belül külön belvív-társulatok megalakítása veszélyes, mert külön érdekeltségekkel nem lehet összefüggően és egységesen a belvizeket rendezni és a külön társulatokkal a belvívrendezés jóval többbe kerül. Így a társulatok egymásután kimondták, hogy feladataik közé sorozzák a belvizek rendezését is.

E határozat új korszakot nyitott meg a társulatok életében. A belvívrendezés ugyanis oly nagy területen, mint a bihari három ármentesítő társulat árterülete, nagy feladat volt.

Ma már legnagyobb részben a társulatok belvívcsatorna-hálózataikat is felépítették. E nagy kiterjedésű és szövevényes belvívcsatorna leírása messze túlhaladná a jelen ismertetés szűk keretét, azért csak röviden megemlítjük a főbb csatornákat.

A Berettyó és Körös völgyén, a kiépített Hortobágy és a tervezett Ér-csatornán kívül, legnagyobb a fekete-körösi társulat felfogó csatornája, mely Vízes-Gyánnál a Sebes-Körösből indul ki és északról déli irányban haladva, Tamásdánál nyíltan torkollik a Fekete-Körösbe. E csatorna a Fekete-Körös és Sebes-Körös deltája felé eső dombvidék vizeit fogja fel és másodpercenként 39.0 m. víz levezetésére épült. A csatorna legnagyobb részben töltések közé van fogva. A felfogó csatorna 55 kilométer hosszú; a fekete-körösi társulat ennek építéséhez 1893. évben fogott hozzá.

A Berettyó-társulat Kék-Kálló csatornája, a Nyírségről befolyó vizeket Derecskénél és Konyárnál fogja fel. Különösen érdekes a Kálló-csatorna torkolati szakasza; a Kállót ugyanis nyíltan óhajtották a Berettyóba vezetni, másrészt pedig az árterületen nem akartak töltéseket építeni, nehogy ez az esetleg kitérő árvizeket Bakonszeg, Berettyó-Ujfalu és Péterszeg községekre felfogja; ezért a Kállót Bakonszegtől Csiffig 9.5 kilométer hosszban pár-

huzamosan vezették a Berettyóval és e szakaszon a Berettyó jobbparti gátját a Kálló balparti töltéséül felhasználták.

A Berettyó-társulat 1894-ben kezdte meg a Kék-Kálló esatorna építését és 1897-ben fejezte be. E esatorna a Berettyó-társulat árterületén 62 kilométer hosszú és másodpercenként 19·6 m³ vizet vezet le.

A Kálló-esatorna építése tette lehetővé az alsó Nyírvidék lecsapolását. Az e észlra alakult társulat a Kálló-esatorna alsó szakaszának építési költségeihez 120,000 frttal járult és ezzel jogot nyert arra, hogy mintegy 600 kilométer hosszúságú tervezett belvízlecsapoló-esatornáit és lecsapoló-árkait a Berettyó-társulat Kálló-esatornájával összekösse.

A Sebes-Körös társulat legnagyobb belvíz-esatornája a Kutas-esatorna; ez szedi össze a Sebes-Körös jobbpartján, illetőleg a Sebes-Körös és a Berettyó deltájában keletkezett belvizeket, ebbe szakad a Berettyó-társulat Ölyvös esatornája. A Kutas-esatorna Szeghalomnál nyíltan torkollik a Berettyóba. Alsó szakaszán a lefolyó vízmennyiséget másodpercenként 2400 m³-re számították.

Nem volna az ismertetés teljes, ha a társulatokra vonatkozó lényegesebb adatokat fel nem sorolnók; azért röviden a következőket említjük meg:

A Berettyó-társulat székhelye Nagyvárad; árterülete a műszaki ártérfejlesztés alapján 340,736 kat. hold, 2,587,120 korona kataszteri tiszta jövedelemmel. A társulat árterülete a Berettyó jobbpartján a Hortobágy-esatornáig és az ivánfenéki társulat határáig terjed, a Berettyó balpartján pedig a szomszédos Sebes-Körös társulat határáig.

A Berettyó-társulat.

A társulat kötelékébe tartozik Biharból 38 község, Békésből kettő, Jász-Nagykún-Szolnokból egy, Hajduból hat. A társulat védvonala a közbeső magaslatokkal a Berettyó jobbpartján H.-Szt. Imrétől Szeghalomig 90 kilométer, a Berettyó balpartján Szalárdtól a darvas-csökmői határig 75 kilométer hosszú. A Kösmő két gátja 3·6, a Kálló torkolati gátja 9·5 km. hosszú. A társulatnak a Berettyón 41 zsilipe, 19 őrháza és 3 felügyelői laka van. A telefonhálózat 138 kilométer hosszú.

A megtervezett és kiépített esatornahálózat 586 kilométer hosszú, 3 szivattyúteleppel, 8 őrházzal, 50 drb zsilippel, illetőleg tiltóval és közel 190 híddal. Ebből eddig a társulat kiépített 302·9 kilométer esatornát, 2 szivattyútelepet, 4 őrházat, 18 zsilipet, illetőleg tiltót és 96 hidat, illetőleg áterezst.

A Berettyó-társulat egyik szivattyú-telepét Szeghalom alatt Kernyén, a Berettyó folyó mellett építtette fel. E szivattyú-telep centrifugál-szivattyúja 1·00 méter átmérőjű, gépe 125 indikált lóerejű és másodpercenként 1600 liter vizet képes 2·65 méterre felemelni. Másik szivattyú-telepét a társulat a sárréti esatorna torkolatára, a Hortobágy mentén Borznál építtette fel. Ide két darab 100 méter átmérőjű centrifugál-szivattyút állított, két drb egyenként 75 indikált lóerejű gőzgéppel. A szivattyúk másodpercenként 3160 liter vizet képesek 1·00 méterre emelni.

A társulat adóssága 9,372,000 kor. Ebből a társulat 5,400,000 koronát fordított az ármentesítésre, 2,000,000 koronát a belvízrendezésre és ugyancsak 2,000,000 koronával járult a Hortobágy költségeihez. A társulat az államtól évenként 133,675 kor. 52 fill. adóvisszatérítést kap, mely összeg az újabban megállapított adóvisszatérítés és közel jövőben megállapítandó vasúti hozzájárulással együtt kb. 190,000 koronára fog rúgni.

A kölcsönök után a társulat törlesztés és kamat fejében 512,800 koronát fizet, egy katasztrális holdra tehát a műszaki ártérfejlesztés után átlag 1·50 kor. évi teher esik. Az árterületet a különböző fekvés szerint 5 osztályra osztották és a hozzájárulási arányszámot 0·5, 1, 4, 6, 8-ban állapították meg.

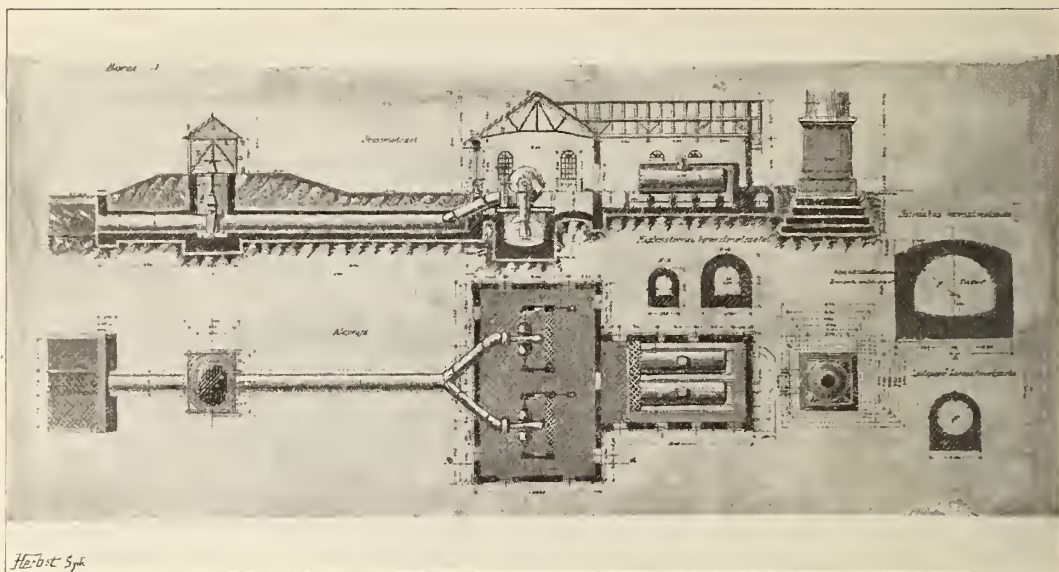
A társulat az adóvisszatérítés és egyéb kisebb jövedelméből fedezi a fenntartás, igazgatás költségeit, melyek évenként 95,000 koronára rúgnak, a fennmaradó összegben pedig 8—10 év alatt belvízesatorna-hálózatát építi ki.

A társulat elnöke ez idő szerint *Korniss* Károly gróf, alelnöke *Kováts* Béla. A Berettyó-társulatnál külön igazgató és külön főmérnöki állást szerveztek, egymás mellé rendelt hatáskörrel. A társulat igazgatója Tatár Zoltán; főmérnöke Korbély József; szakaszmérnökök: Klein Ignác és Horváth Mór; pénztárnok: Varga Akos; ellenőr: Hollósy Dezső. Van a társulatnak ezenkívül 3 gátfelügyelője, 1 esatorna-felügyelője, 19 gátőre és 10 esatornaőre.

A társulat volt elnökei közül különösen ki kell emelnünk *Nadányi Miklóst*, ki a legválságosabb időkben viselte az elnöki tiszteket és árvízvédekezésnél is tisztviselőinek maga mutatott követendő példát. Nagy érdeme, hogy a hortobágyi első vállalati szerződést közbelépése után sikerült megsemmisíteni és hogy a Berettyó-társulatnál a drága vállalati munkát abban az időben sikerült kiküszöbölni, midőn a vállalati munkának még sok lelkes barátja volt. Az ő elnöksége alatt fejezte be a társulat árvédelmi munkálatait, az ő elnöksége alatt kezdte meg a belvízrendezési munkákat, részben neki is köszönhető, hogy az többi két évtized alatt a Berettyó-társulat rendszeresen dolgozott és munkálatait házilag, jól és olcsón végezte.

A Sebes-Körös
társulat.

A Sebes-Körös-társulat székhelye Nagyvárad; árterülete a műszaki ártérfejlesztés alapján 157,670 katasztrális hold, 1,090,864 kor. kat. tiszta jövedelemmel. Az árterület a Sebes-Körös jobb- és balpartján fekszik, a Berettyó, fekete-körös és hosszúfoki társulat határai között.

A BORZI SZIVATTYÚTELEP.

A Sebes-Körös kötelékébe Biharból 29, Békésből 2 község tartozik.

A társulat védvonala a Sebes-Körös balpartján Gyúrestől Fokközéig 49,7 kilométer hosszú, a Sebes-Körös jobbpartján Szent-Jánostól Szeghalomig 66 kilométer; ide tartozik a Berettyó balparti gátjának Szeghalom, Darvas közötti 17 kilométer szakasza is. Az összes védvonal hossza 132,7 kilométer.

A társulatnak a Sebes-Körösön és Berettyón összesen 20 órháza, 10 esőzilipe és egy boltozott zsilipe van. A társulati telefon-hálózat 122 kilométer hosszú. A kiépített belvízesatorna-hálózat hosszúsága 321 kilométer, ezen van hat órház, 37 zsilip, 22 beton-áteresz, 4 fatiltó s 70 híd és 2 szivattyú-telep. Az egyik szivattyú-telep a Sebes-Körös balpartján, Fokközön van felállítva. Itt 2 egyenként 80 cm. átmérőjű centrifugál-szivattyút állítottak fel, melyek másodpercenként összesen 2,00 m³ vizet bírnak 1,5 méterre felemelni. Van még a társulatnak egy kisebb szivattyú-telepe a Kutas-esatorna mentén Halason 50 centiméter átmérőjű szivattyúval.

A Sebes-Körös adóssága 7.400,000 kor. Ebből esik az ármentesítésre mintegy 6.000,000 kor., a belvízrendezésre 1.400,000 kor.

A társulat az államtól évenként 142,742 kor. 52 fill. adóvisszatérítést kap és ebből fedezi a mintegy 70,000 koronára rúgó fentartási és igazgatási költségeit és törleszti az egyik 1.400,000 koronás kölcsönét úgy, hogy ez idő szerint érdekeltségére évenként 6 millió kor. kölcsönnek 327,600 koronás évi járulékait veti ki. Az összes kölcsönök évi járuléka 396,900 koronára rúg, ebből esik egy katasztrális holdra átlag 2 kor. 50 fill., a jelenlegi kivetett

összegeből pedig 2 kor. 8 fill. Az árterületet öt osztályra osztották és a hozzájárulási arányt 1, 2, 3, 4, 5-ben állapították meg.

A társulatnak ez idő szerint elnöke *Csáky* Lajos gróf, alelnöke *Örley* Kálmán. A társulat az igazgatói állást már régebben egyesítette a főmérnöki állással. Igazgató-főmérnöke *Pekanovits* Imre, szakaszmérnöke *Tabéry* Armin, pénztárnoka és jegyzője *Fiesek* Lajos, nyilvántartója *Katona* Bálint.

Ezenkívül van a társulatnak a Körösön 1 gátfelügyelője, 19 gátőre, a belvizesatornákon 2 víz mestere és 7 őre.

A fekete-körösi társulat székhelye Nagy-Szalonta, árterülete 146,737^A kat. hold, 973,182 kor. katasztrális tiszta jövedelemmel.

A társulat árterülete a Fekete-Körös jobbpartján fekszik, az árterület a sebes-körösi és hosszúfoki árterülettel szomszédos. Kötelékébe Biharból 22 község tartozik, ezenkívül Békés 2 községéből és Arad 5 községéből tartozik ide egy-egy kisebb terület.

Védvonal a Gyepes-kikötő töltéséről, vagyis Görbedtől Sarkadig tart, hosszúsága a Fekete-Körös jobbpartján 55 kilométer, ehhez jó még a felfogó esatorna torkolati szakaszának két oldali töltése. A Fekete-Körös jobbparti gátjában egy zsilipet sem épített a társulat. A Fekete-Körösön 7 órháza van. Telefon-hálózatának hosszúsága 220,5 kilométer.

A társulat által tervezett belvizesatorna 265 kilométer hosszú. Ebből a társulat eddig 85 kilométert épített fel, 21 db zsilippel és 34 db híddal.

A fekete-körösi társulat tulajdonképeni árterén kívül a Kettős-Körös jobbpartján a hosszúfoki esatorna torkolatára épített szivattyú-telepet. Itt 5 db. egy méter átmérőjű centrifugál-szivattyút állított fel, melyek a hozzájuk kapcsolt gépekkel másodpercenként 6000 liter vizet emelnek 3,40 méterre.

A fekete-körösi társulat összes adóssága 4.800,000 kor.; ebből esik a tulajdonképeni ármentesítésre 1.800,000 kor., a belvízrendezésre 3.000,000 kor., ezenfelül azonban a belvízrendezés teljes befejezésére a társulatnak még mintegy 1.000,000 koronára lesz szüksége. Az évi igazgatási és fentartási költség mintegy 80,000 kor. kölcsön törlesztése 228,000 kor. összesen 308,000 kor. A társulat évenként 76,960 kor. 88 fill. adóvisszatérítést és 21,740 kor. 22 fill. vasúti hozzájárulást kap. Utóbbi években kölcsöntörlesztés és igazgatási költségekre a társulat összesen 24,000 koronát vett ki az érdekeltségre, vagyis katasztrális holdanként az új és már jogerős műszaki ártérfejlesztési alapon 1,60 koronát fizetett az érdekeltség. Az árterületet két vízszívre fejlesztették, de az osztályozás szerint csakis 1548 hold esett a felső osztályba, ugyan azért a belvízre való tekintettel mindkét főosztályt még négy-négy alosztályra osztották és ezek között a hozzájárulás arányszámát 1, 2, 3, 6-ban állapították meg, a két főosztály között az arányszámot 1—5-ben vették fel.

A fekete-körösi társulat elnöke *Tisza* István gróf, alelnöke *Tisza* Kálmán gróf. A társulatnál az igazgatói állást három-négy éve egyesítették a főmérnöki állással. A társulat igazgató főmérnöke: *Leidl* Henrik, szakaszmérnöke: *Lazarovits* Gábor, titkár-ellenőr: *Müller* György, pénztárnok: *Csáky* György, nyilvántartó: *Gyenge* Imre. A társulatnak van két gátfelügyelője és 7 őre a Fekete-Körösön és 7 őre a felfogó-esatorna mentén.

Általában a fekete-körösi társulat egész története a *Tisza*-család nevével van összefüggésben. *Tisza* Lajos elnökle alatt alakult meg a társulat és az elnöki tiszt 1882—1885 kivételével a *Tisza* családban maradt. Ők vezették a társulat ügyeit, nehéz időkben is híven kitartottak a társulat mellett és soha nem lankadó kedvvel és törhetetlen kitartással igyekeztek azon, hogy társulatuk feladatának megfeleljen, elvállalt kötelezettségének eleget tegyen.

Az ármentesítés és belvízrendezés Bihar vármegye rónaságát egészen átalakította. A nagy kiterjedésű mocsárfenék a víz alól felszabadult. A nádrengeteg helyét ma már búzatáblák foglalják el. A vizek kiöntései alól felszabadult területen intenzív gazdasági élet fejlődött; a lakosság megkétszereződött és ma már a Sárrétet vasutak szelik.

A folyóvizek eleven erejét már a régiek is használták vízimalmok hajtására. Bihar vármegyében a vízimalmok sűrűn ellepték a folyóvizek mellékét, szerkezetük azonban meglehetősen primitív volt. Ma már a malmokba is a turbina-szerkezetet vezették be, így a mólki apátság Margittán, Lukács Antal Szent-Jánoson stb.

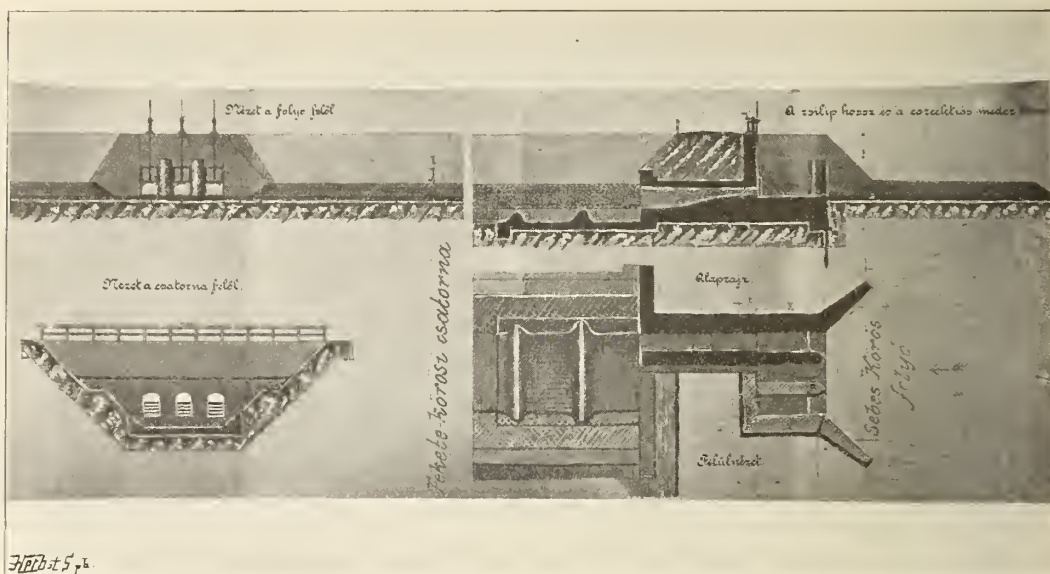
Fekete-Körös-társulat.

Ujabb
mozgalmak.

Újabb időben a Fekete-Körös-társulat komolyan foglalkozni kezdett az öntözéssel. E célra felfogó-csatornáját óhajtja felhasználni és a Sebes-Körös-ből akár annyi vizet kivenni, hogy 10,000 katasztrális holdat öntözhessen.

Érdekeltsége közül *Tisza* István gróf, *Lovassy* Ferencz és *Markovits* Antal egyelőre 800 holdon kész a szükséges berendezést saját birtokán elkészíteni. A terv megvalósítása küszöbön áll, azonban a Sebes-Körös legkisebb vízállásánál a vízkivételt nem fogják megengedni, nagyobb vízállásnál azonban úgy a fekete-körös-i társulat, mint a sebes-körös-i társulat érdekeltsége öntözésre fel fogja használhatni a Sebes-Körös vizét. Kisebb öntözési berendezést ma is láthatni már Lukács Antal szent-jánosi birtokán, ki a Pecze vizét használja fel e célra.

A földművelésügyi miniszterium 1899-ben Nagyváradon felállította a XVI-ik kulturmérnöki hivatalt. E kulturmérnökség készíti el a Berettyónak

ÖNTÖZŐ-CSATORNA ÉS TÁPLÁLÓ ZSILIP A SEBES-KÖRÖSÖN.

Szalárd feletti, az ármentesítő-társulat keretén kívül fekvő völgy-mentesítési tervét, mely völgyet az 1900. évi májusi árvíz teljesen elöntött. A debreczeni IX. kerületi kulturmérnöki hivatal pedig 24,000 kor. állami előleggel hozzáfogott az Érvölgyének felvételéhez és az Ér rendezési tervének elkészítéséhez. Az Érvölgyének mentesítésére már 1842-ben *Fényes* Károly táblabíró elnöklete alatt Diószegen társulat alakult, de a kitűzött cél megvalósítani nem volt képes, úgy hogy fel is oszlott. Ma már a Berettyó folyó szabályozva van, a Berettyó-társulat Diószegig az Eret rövid idő alatt rendezni fogja.

A vízgazdaság minden ágánál élénk tevékenységet tapasztalunk megyénkben. *Vásárhelyi* Pál már 1841-ben tartott akadémiai székfoglalójában értekezett a Berettyónak hajózhatóvá tételéről. Az 1863-iki aszályos esztendő után terveztek a Hortobágy völgyén a tiszalök-gyomai öntöző- és hajózó-csatornát: a kiegyezést követő időkben pedig tanulmányozták a Berettyó és Ér völgyén haladó, Majtényt és Szatmár-Németit érintő úgynevezett gyoma-péterfalvai csatornát, mely a Köröst a Kraszna, Szamos és a Felső-Tiszával kötötte volna össze. Valószínű azonban, hogy a csongrád—budapesti csatorna építése és a Körösöknek hajózhatóvá tétele után e tervek is életre kelnek.

Büszkén tekinthet vissza Bihar vármegye vízi munkálataira, különösen a társulatok ármentesítési műveire, mert ezeknél nagyszabású és eredményesebb munkálatokat külföldön sem igen találhatunk.

A NAGYVÁRADI PÁLYAHÁZ.

BIHAR VÁRMEGYE VASÚTJAI.

Magyarország legrégebb vasútjainak egyike a volt tiszavidéki vasút, a mely részben Bihar vármegye területén épült.

A szabadságharc leveretése után az 50-es évek elején a budapest—marcheggi, a budapest—czeglédi, czegléd—szolnoki, szolnok—debreczeni, a püspök-ladány—nagyváradai vonalak mint államvasutak szakaszonként épültek.

A legutóbb nevezett vonalszakasz is, 63·2 kilométer hosszban, Püspök-Ladány és Báránd községek között, nyílt vonalon levő határároktól kezdődőleg, Bihar vármegye területén fekszik; ez volt a vármegye első vasútja.

E vonalra és egyidejűleg a szolnok—debreczeni vonalra nézve is, az osztrák kormány 1853. június havában rendelte el a nyomjelzés fogantatását, melynek befejeztével gróf *Zichy* Hermann, akkori nagyváradai cs. kir. helytartó 1853-ban kelt rendelete alapján, ugyanez év december hó 5-én tartották meg a közigazgatási bejárást.

E vasút építésénél a cs. kir. kereskedelmi miniszterium, egyetértve a belügyi miniszteriummal, 1854. évi január 7-én kelt 32291. sz. rendeletével megengedte, hogy a földmunkák végrehajtásához a közerőt is igénybe vehetik. — Ennek következtében az egész vidék lakossága, nevezetesen: Debreczen, Kaba, Szoboszló, Bagamér, Székelyhíd, Diószeg, Szerep és Bihar-Udvári községek munkásai, igavonó marhájukkal együtt, vonultak ki a vasútépítéshez. Az 1855. év végével a földmunkálatok legnagyobb része a — cs. kir. helytartóság szorgalmazása következtében — befejezést nyert.

1856. szeptember 28-án szerezte meg gróf *Andrássy* György a tiszavidéki vasút építésére és üzemben tartására az engedélyt. A szolnok—debreczeni s püspökladány—nagyváradai vonalon eddig a cs. kir. államvasutak igazgatósága által közerő igénybevételével fogantatott földmunkát 1856. november havában felülvizsgálták és a felülvizsgáló-bizottság e vonalakat egyúttal a tiszavidéki vasút-társaságnak adta át.

Az 1857. év január havában a cs. kir. kereskedelmi miniszterium a nagyváradai cs. kir. helytartóságot értesítette az építés alatt álló vonalaknak társulati tulajdonba való átadásáról s ezzel Bihar vármegyében az első Bach-korszakbeli államvasúti építkezés véget ért, — mert pénzügyi zavarok kényszerítették akkor az osztrák kormányt, hogy az államvasutakat ismét magánkézbe bocsássa.

A püspök-ladány—nagyváradai vonal.

Tiszavidéki vasút.

A tiszavidéki vasút az átvett püspökladány—nagyvárad-i vonalszakaszt 1858 április 24-én nyitotta meg; 1860-ig befejezték e vonalon a kisajátítási ügyeket, útátadásokat és elhatárolásokat; ugyanez évben a cs. k. belügyi és igazságügyi miniszteriumok megadták a vasúti alkalmazottaknak a fegyverhordási engedélyt és ez alapon a nagyvárad-i cs. kir. helytartóság a tiszavidéki vasút-társulattal egyetértőleg megállapította a fegyverek nemét és mennyiségét, melyet a vasút-társaság minden egyes alkalmazottjának kiadhatott. — E megállapítás szerint minden vonalór, váltóór, vagy állomási felvigyázó legalább egy kardot s egy pisztolyt vett át, melyet szolgálat közben viselni tartozott. Ez a rendszabály érdekesen jellemzi az akkori közbiztonsági állapotokat.

A tiszavidéki vasút összes vonalai még az engedélyokiratban kikötött 30 évi beválthatási határidő letelte előtt, Péchy Tamás közlekedésügyi miniszter idejében, az 1880. évi 18-ik törvényezikben foglalt szerződés alapján, a magyar állam tulajdonába mentek át. — Megváltási ára kilométerenként 95,000 forint volt.

Az engedélyezés sorrendje szerint a volt *alföld—fiumei* vasút *nagyvárad—észeki* vonalrészének nagyvárad—sarkadi szakasza, Bihar vármegye régi vasútjai közül a második. — E vasút vonala Nagyváradtól Békés vármegye határáig 66,1 kilométerhosszban épült Bihar vármegye területén.

Az alföldi vasút az 1868. évi VIII. t.-cikk alapján engedélyeztetett. — Engedélyesei voltak: A szab. cs. kir. ipar- és kereskedelmi hitelintézet, darmstadti kereskedelmi és iparbank, *Haber* Sámuel, gróf *Károlyi* György, gróf *Károlyi* Sándor, *Königs-*

Az alföldi vasút.

SZIKLABEVÁGÁS A DOBREST—VIDARÉTI VASÚT MENTÉN.

warter Móricz, báró *Rotschild* Anzelm, *Schey* Frigyes, *Schnapper* Antal, *Schossberger* S. M. és fiai, báró *Sina* Simon, *Todesko* Hermann és fiai, *Trefort* Agoston, *Wodianer* Albert és *Wodianer* Móricz.

Az alföldi vasút az 1884. évi XXXIX. t.-cz. alapján az állam tulajdonába ment át, megváltási ára körülbelül 103,100 frt volt pályakilométerenként.

Magyar északkeleti vasút.

A magyar északkeleti vasút debreczen—nagykárolyi vonalának kis része Bihar vármegye északi részében Ermihályfalva és Piskolt községek határait szeli át, e vonal hossza a vármegye területén 7,9 kilométer. E vasút az 1868. évi XIII. törvényezikkel engedélyeztetett. Az engedélyokirat szerint a debreczen—szatmárnémeti—tekeháza—szigeti vonalat a társulat az 1870-ik év október hó elsejéig tartozott volna a forgalomnak átadni, tényleg azonban csak a debreczen—nagykárolyi vonalrész nyílt meg az 1871. év június 25-én, a többi vonalak még később.

A magyar északkeleti vasutat az 1890. évi XXXI. t.-cz. alapján államosították; az erre vonatkozó szerződést, mely 1890. január 1-éig visszaható erővel bírt, csak az 1891. évi II. törvényezikkébe hagyták jóvá és cikkelyezték be. Megváltási ára kilométerenként 178,514 korona volt.

A *keleti vasút* Bihar vármegye területén Nagyváradtól Kolozsvár felé Feketető és Csuesa községek között fekvő megyei határig 77·7 kilométer hosszúságban terjed.

E vasút az 1868. évi XLV. törvényezikk alapján *Warring* Károly londoni lakosnak és általa megnevezendő társainak engedélyeztetett. A keleti vasút nagyvárad—kolozsvári vonalát az engedélyokirat szerint 1869. év december hó végeig kellett volna a forgalomnak átadni, tényleg azonban e vonal csak 1870. szeptember hó 7-én nyílt meg. Habár e vasút az engedélyezés sorrendje szerint az utolsó volt, a vonal megváltása tekintetében első lett a vármegyében, és pedig az 1876. évi L. törvényezikk értelmében az 1876-ik év február hó 1-étől ment át a magyar állam tulajdonába.

A társaság üzemkezelése alatt már a megnyitás utáni első hónapokban nagy terjedelmű pótpépítkezések váltak szükségessé; a hegyes-dombos, ipar nélküli vidéken pedig az üzemi bevételek sem lévén elegendők a befektetett tőke kamatoztatására, az engedélyokirattal biztosított kamatgaranciát a legnagyobb mértékben igénybe vette, a mi az akkori kormányt arra készítette, hogy e vonalat mielőbb váltsa meg.

A megváltásnál az előbb idézett törvényezikkel beczikkelyezett szerződés értelmében 75.000,000 forint kölesön törlesztését a kormány vállalta magára, azonkívül a társaság által kibocsátott 3 darab 200 forintról szóló részvényért 2 darab 100 forintos állami kötvényt adott, azon korlátozással, hogy az így kibocsátandó kötvények száma 9.989,300-nál több nem lehet, végül lemondott a társaságnál levő követeléséről és így a keleti vasút beváltási ára kilométerenként 141,881 forint volt.

Az imént leírt államosítások befejezése, azaz 1890 óta, Bihar vármegye területét 214·9 kilométer hosszú, elsőrangú államvasúti vonalak szelik át.

Az 1880. évi XXXI. és 1888. évi IV. törvényezikk megalkotása következtében országszerte megindult a helyi érdekű vasutak építkezése is. Ez alapon létesült Bihar vármegyében:

Helyi érdekű vasutak.

1. A *nagyvárad—belényes—vaskohi h. é. vasút*, mely 1884. június 16-án kelt 18,147. sz. engedélyokirattal és 1887 június 13-án kelt 21,338. sz. függelékekkel engedélyeztetett. Az ebbe fektetett tőke 2.277,282 forint, a melyhez a vármegye 300,000 forinttal akként járult, hogy ez összegnek megfelelő törzsrészvények kiadását a részvénytársaságtól nem kívánta, hanem hozzájárulása fejében némi szállítási kedvezményeket biztosított a vármegye számára.

A nagyvárad—vaskohi vonal egyike a legolesőbb helyi érdekű vasutaknak, a mennyiben pályakilométerenként 20.000 forintnál többre nem került, dacára annak, hogy hegyes-dombos vidéket 15 $\frac{1}{2}$ % emelkedéssel és 200 méter sugáru ívekkel szel át. E vonal részletes megnyitási adatai a következők:

A várad-velence—rontó—püspökfürdői vonal megnyílt 1885 május 14-én 6·42 km. hosszban, a rontó—drágesékei vonal 1886 június 16-án 24·37, a drágeséke—belényesi 1887 július 19-én 53·56, a belényes—vaskohi és a szombatság—rogoz—dobresti vonal 1887 november 14-én 32·35, tehát összesen 116·70 km. hosszban. 1899-ben ezen a vonalon 171,690 utas és 12,832 kocsis rakomány tömeges árút szállítottak.

2. A vármegyének második h. érdekű vasútja a *bihari h. é. v. részvénytársaság* vonala. Ez az 1885-iki XVIII. t.-ezikk alapján június 18-án kelt 22,631. számú engedélyokirattal engedélyeztetett, melyhez 1898 augusztus 5-én kelt 50,696. sz. függelék adatott ki a margitta—szilágy-somlyói vonal engedélyezése alkalmából.

A bihari h. é. vasutak vonalába fektetett tényleges tőke 4.680,000 forint, melyhez a vármegye 770,000 forinttal járult akként, hogy az első engedélyokirattal létesített vonalhoz 700,000 forintot szavazott meg, pusztán néhány szállítási kedvezmény biztosítása ellenében, a 70,000 forintos hozzájárulást a margitta—szilágy-somlyói vonal építése alkalmával szavazta meg, ez utóbbi összegnek megfelelő törzsrészvény kiadását biztosítván magának. E vonal megnyitási adatai a következők: A biharpüspök—érmihályfalvi és a székelyhíd—margittai vonal megnyílt 1887 július 2-án 85·00, az óssi—kóti 1887 december 1-én 46·88, a margitta—széplaki vonal 1899 november 28-án 21·90, tehát a vármegye területén összesen 153·78 kilométer hossz-

ban. A bihari h. é. vasúton egy évben 218,867 utas és 8051 kocsirakomány teherárú kerül elszállításra.

3. A *debreczen—derecske—nagy-létai* h. é. v. 1893 évi augusztus 18-án kelt 59,091 sz. engedélyokirattal engedélyeztetett. Engedélyese gróf *Csekonics* Endre volt. Tényleges építési tőkéje 1.115,000 forint, ebből a vármegye hozzájárulása 50,000 frt, mely összegnek megfelelő törzsrészvények kiadása és némi szállítási kedvezmények biztosítása képezte a vármegyei hozzájárulás ellenszolgalmányát. Az egész vonal hossza 40,0 km., melyből Bihar vármegye területén 28,0 km. fekszik. Nagy-Léta-Vértes állomástól Székelyhídig egy körülbelül 15 km. hosszú vonal kiépítése most van tervezés alatt. A debreczen—derecske—nagy-létai h. é. vasútnak Bihar vármegye területén fekvő

A NYIMOESZD-VIDÉKI HÁROMEMELETES IPARVASÚTI FAHÍD.

részén 1900-ban 52,362 utas s 2095 kocsirakományú árú szállítatik. Ezt a vonalat 1894-ben adták át a közforgalomnak.

4. A *püspök-ladány—füzes-gyarmati* h. é. vasútvonalat az 1897. évi XXXVIII. törvényzikk alapján engedélyezték. Engedélyese gróf *Korniss* Károly. Engedélyezett tényleges tőke 1.225,000 forint. E h. é. vasút építéséhez Bihar vármegye hozzájárulási összeget nem szavazott meg. Az egész vonal hossza 37,1 km., ebből Bihar vármegye területén 17,5 km. fekszik. E vonal megnyitott 1898 december 9-én. A Bihar vármegye területén fekvő állomásokról évente 25,562 utas és 1200 kocsirakomány árú szállítatik.

5. A *békésmegyei* h. é. v. a *mátrai* h. é. vasút és a *kisújszállás—déványa—gyomai* h. é. vasút részvénytársaságok 1897-ben történt fúziója alkalmával a fúzió által egyesített *mátrakörös-vidéki h. é. vasút részvénytársaság* az 1897-ik XL. törvényzikk és a kereskedelemügyi miniszternek 1898. évben kelt 1677. sz. alatt kiadott engedélyokiratával engedélyt nyert a majdnem kizárólag Bihar vármegye területén fekvő *vészto—kötegyán—hollódi* vonal építésére és üzleti berendezésére. Ez több nevezett vonal tényleges építési tőkéje 2.755,000 frt. Bihar vármegye ugyanannyi értékű törzsrészvények

szolgáltatása ellenében 250,000 frtnyi hozzájárulást szavazott meg. A vonal 1899. évi június hó 9-én adatott át a közforgalomnak. Egész hossza 82·2 km., melyből a vármegye területén 77·0 km. fekszik. A vészlő—hollódi vonalnak Bihar vármegye területén fekvő állomásairól évenként 64,332 utas és 3198 kocsirakomány árú szállítatik.

6. A közforgalomnak megnyílt vasútak közé tartozik még a *nagyvárad* Közúti vasút. *gőzmozdonyu közúti vasút is.* 1875. évi márczius 25-ikén kelt ¹⁹¹⁵/₁₈₇₄ számú kiadmánynyal Péchy Tamás m. k. közmunka- és közlekedésügyi miniszter engedélyezte, hogy Nagyváradon, a tiszavidéki pályaudvartól, az Országúton, a Főutczán, a Szent László-téren át a kertutczai légszeszgyárig vezetendő fővonal, a Nagy-utczánál a Kolozsvári utca és a Szent László-térről a Zöldfa-utca irányában vezetendő szárnyvonal, mint közúti vasút építtessék és lőüzemre berendeztessék. E vonal első engedélyesei *Hoitsy Gyula* és dr. *Kálmán Izidor* voltak, és e vonalat 2 év alatt, azaz 1877. év márczius 25-éig kellett volna a közforgalomnak átadni. A fővonalból mai napig semmi, a szárnyvonalakból csak egy kis rész létesült. Az első engedélyesek engedélyüket átruházták időközben a magyar általános földhitelintézet részvénytársaságra, mely utóbbinak 1880 október 9-én Ordódy Pál közmunka- és közlekedésügyi miniszter az előzetesen megtartott közigazgatási bejárás alapján, az építési engedélyt megadta és 1880. év december 23-án kelt 20,440. sz. rendeletében külön kimondta azt, hogy a *Hoitsy Gyula* és dr. *Kálmán Izidor*nak engedélyezett vonalon és ennek időközben módosított hálózatán megengedi, hogy ez gőzüzemű teherszállító vasúttá berendeztessék.

Igy lett az eredetileg lőüzemű személyszállító vasútból gőzüzemű teherszállító vasút. Nagyváradon, nem a régi tiszavidéki pályaudvaron, hanem Várad-Velenczén csatlakozott a m. kir. államvasutak nagyvárad—kolozsvári vonalához, innen a Kolozsvári-utczán, Templomtéren, Sütő-utczán, Vásártéren, és Peczehídon át, a Vámlház-utczán végig vezetett az első vonalrész, mely 1882. év augusztus 28-án nyílt meg, a második vonalrész a sertés-vásártérről kiágazólag a vásártéri állomásig és innen a Zöldfa-utczán végig vezetett, mely vonalrész 1900. január havában nyílt meg. Az első vonal 275,000, a második 26,000 frt befektetési tőkével létesült.

A gőzmozdonyu közúti vasút első birtokosától: a magyar általános földhitelintézettől a részvények legnagyobb része a *Lindheim és a Rappaport* czégek tulajdonába ment át, az utóbbiaktól a magyar vasúti forgalmi részvénytársaság szerezte meg őket, mely ma is birtokosa és jelenleg az egész vonalat vilamos üzemre berendezni és tetemesen kiterjeszteni kívánja.

A személyforgalom a Vásártérről, Velenczén át a nagyvárad—belényes—vaskohi h. é. v. mentén fekvő Püspök- és Félix-fürdőbe, csak 1896 június 28-án nyílt meg, a közúti vasut és a nagyvárad—belényes—vaskohi h. é. vasút és a m. kir. államvasutak között külön e czélból kötött szerződés alapján.

A nagyvárad

gőzmozdonyu közúti vaspálya részvénytársaság vonalaival vágány-összeköttetésük van a következő ipartelepeknek: 1. Egyesült László- és Hunyadi-gőzmalomok; 2. Léderer és Kálmán-féle szeszgyár részvénytársaság; 3. Berger Dániel-féle szeszgyár; 4. Árúraktár részvénytársaság; 5. Moskovits Adólf és fiai gőzmalma és szeszgyára; 6. Emilia-malom. — A közúti vasút mindezen ipartelepekre közvetít eredeti vasúti kocsikban a teherszállítást. Legutóbb továbbított 11,854 kocsim 123,323 tonna árú, mely után a bruttóbevétel: 112,769 korona 21 fillér volt.

A nyári hónapok alatt a közúti vasút közvetlen személyszállító vonatokat indít a nagy piacról Várad-Velence állomás érintésével (peage-forgalomban a belényesi vasút vágányainak igénybevételével) a Püspök-fürdőbe és a Félix-fürdőbe.

Tervbe van véve a villamos vasút kiépítése a következő vonalakkal: 1. Nagyvárad állomástól, a Főutczán, Bémer-téren és Körös-hídon át a Szt. László-térre; innen folytatólag a Kolozsvári-utczán át a Templom-térig s a Templom-térről a meglévő gőzüzemű vasút vágányainak felhasználásával a Máv. Várad-Velence állomásáig; 2. Szt. László-térről a Nagy-teleki-utczán végig; 3. Szt. László-térről a Rhédey-kertbe. A villamos vonalak felső áramvezetékekkel vannak tervezve és azonkívül a jelenlegi gőzüzemű vonalak átalakítása villamos üzemre is tervbe van véve.

Iparvasutak.

A közforgalomnak szolgáló vasútak sorozata ezzel befejeztetvén, áttérünk a szabványos és keskenyvágányú iparvasútakra és sodronykötél-pályákra.

1. A bihari erdőipar- és mészégető részvénytársaságnak 1892 december 19-én kelt 90,023. sz. rendelettel a kereskedelemügyi miniszter megengedte, hogy Dobresten a nagyvárad—belényes—vaskohi h. é. vasútállomáson csatlakozva, a kinstári erdőbirtokon keresztül Vidarét felé 76 centiméter vágánytávú gőzüzemű iparvasutat létesítsen. Az első vonalszakasz 1893 december 6-án nyílt meg 16·8 km. hosszban, a vidaréti vonal folytatásaként és ennek kiegészítéseképpen 1900 márczius 22-én megnyílt 6·7 km. hosszú szakasz, végül ugyanakkor megnyílt a dobresti telepből kiágazó dobrest—Imkasprie—szítányi vonal 6·3 km. hosszban. Az egész iparvasút hossza tehát 29·8 kilométer, melylyel a bihari erdőipar- és mészégető részvénytársaság, *Junghanns*

KÖRÖSVÖLGYI VASÚTRÉSZLET BORZ MELLETT.

és *Dióssy* cégek szállitmányait, évente 55—60,000 tonnát, Dobrestre hozzák és itt továbbszállitást végett a m. kir. államvasútnak átadják.

2. Gróf *Zichy* Ödön engedélyt nyert, hogy a Jád völgyből a nagyvárad—kolozsvári vonal egyik megállóhelyéről kiágazólag, a bihari hegységben Remecz és Izvor irányában iparvasutat létesítsen. Ez a vonal az 1881. évben nyílt meg és pedig fa és mész szállitása céljából; a fővonálhoz csatlakozólag, szabványos nyomtávval, 0·85 km. hosszban és ehhez csatlakozással 0·98 méter vágánytávú iparvasútnak jelenleg üzemben levő vonalhossza 25·1 km., építés alatt áll 7·6 km. új vonal, az egész vonalhossz 32·70 km.

3. *Stern* és *Friedmann* 1892-ben engedélyt nyert Rév és Brátka állomások között kiágazó szabványos nyomtávú iparvasút építésére, melynek hossza 0·26 km. E vonal végpontján egy keskenyvágányú, 76 centiméter vágánytávú gőzüzemű iparvasút csatlakozik, mely a sonkolyosi völgyben termelt fa- és mész-szállitmányok továbbítására szolgál; hossza 15·99 km. Az iparvasút 1893-ban nyílt meg és löüzemre van berendezve.

4. *Léderer* Dávid Elesd és Rév állomások között nyílt vonalon kiágazó iparvasutat épített, mely szabványos vágánytávval 0·20 km. hosszban csatlakozik a fővonálhoz és ehhez csatlakozik egy keskenyvágányú 75 centiméter nyomtávú, löüzemű iparvasút 10·00 km. hosszban, mely a tulajdonos cég agyagáruinak szállitására 1888-ban nyílt meg.

5. *Schwarz* Jakab 1888-ban mészszállitására létesített keskenyvágányú 75 centiméter nyomtávú löüzemű iparvasutat, mely Elesd állomást átszeli; hossza 2·50 km.

6. Gróf Zichy Ödön, mint engedélyes, 1881-ben Rév és Brátka között szabványos nyomtávú, mész-szállításra szolgáló iparvasutat nyitott meg, melynek hossza 0·63 km.

7. A *Bihar-Szilágyi Olajipar Részvénytársaság* Mező-Telegd állomásból ipartelepére vezető, szabványos nyomtávú iparvágányt létesített 1893-ban. Hossza 0·20 km.

8. A *Hazai Aszfalt Részvénytársaság* Mező-Telegd állomásból kiágazó, szabványos nyomtávú iparvágányt létesített, 1893-ban; hossza 0·14 km.

9. A *Magyar asphalt részvénytársaság* ugyancsak Mező-Telegd állomásról kiindulva, az 1899. évben egy szabványos nyomtávú iparvágányt létesített; hossza 0·29 km. Ez egyszersemind csatlakozó vágányul szolgál a sodrony-kötélpályával érkezett árúk átrakásához.

A sodrony-kötélpálya 1900 február 16-án nyílt meg, a fenti iparvágánytól kiindulva és Tataros, Felső-Derna és Bodonos községekben levő ipartelepek szállítmányainak, nevezetesen asphalt, olajok, kőszénnek stb. szállítására szolgál; hossza 21·00 km.

10. Gróf Tisza Kálmán a hollód—kötegyán—vésztoi vonal Csegöd megálló- és rakodóhelyen csatlakozó és e vonalat a 420/21. szelvények között pályaszínbén keresztező, keskenyvágányú (60 centiméter nyomtávú), lőüzemű iparvasutat létesített, mely leginkább répa és egyéb gazdasági termények szállítására szolgál; megnyitott 1899 július 14-én, hossza 13·00 km.

11. Gróf Tisza István a hollód—kötegyán—vésztoi vonal Gyanté megálló- és rakodóhelyen csatlakozó, 60 centiméter nyomtávú lőüzemű, iparvasutat létesített; és pedig Gyanté megállóhelyről kiágazólag 200 méter hosszú szabványos nyomtávú iparvágányt, melynek 4·8 km. hosszú, keskenyvágányu, gazdasági termékek szállítására szolgáló iparvasut képezi a folytatását; egész hossza 5·0 km.

12. A *Nagyvárad-i Műtrágyagyár Részvénytársaság* szabványos nyomtávú iparvágánya, mely Várad-Velence és Drág-Cséke állomások között nyílt vonalon elágazik és a műtrágya-gyárba vezet. Megnyílt 1892 május hóban; hossza 0·40 km.

13. Schwarz Ábrahám örökösei tulajdonát képező, szabványos nyomtávú iparvágánya, Komádi állomásból ágazik ki és a tulajdonos magtúrához vezet; megnyílt 1892 szeptember hóban, hossza 0·25 km.

14. A *Szegedi Kenderfonógyár Részvénytársaság* szabványos nyomtávú iparvágánya, mely Komádi állomásból kiágazólag, az ottani gyártelephez vezet; megnyílt 1896 július hóban; hossza 0·24 km.

15. A *közalapítványi uradalom* püspökladányi felügyelőségéhez tartozó hosszúhátí pusztát, Hosszúhát állomással összekötő, szabványos nyomtávú iparvágánya, megnyílt 1899 szeptemberben; hossza 0·38 km.

Ha végül a vármegye területén fekvő és vasúttal bejárható legmagasabb és legmélyebb pontokat vesszük szemügyre, azt találjuk, hogy a nagyvárad—kolozsvári vonal Feketető és Csucsá állomások közötti szakaszán a fővonal 422·3 méter magasságban az Adriai-tenger színe felett fekszik; a h. é. vasutak vonalai között a nagyvárad—belényes—vaskohi vonal Tasádfő és Drág-Cséke állomások között az adriai tengerszín felett 302·2 méternyi magasságban, az iparvasúti vonalak pedig a bihari erdőipar- és mészegető részvénytársaság tulajdonában levő vonal Vidarét állomásán túl 442, a gróf Zichy Ödön tulajdonát képező jádvölgy—remeczi vonal Remeczen 543·3 méter magasságban, az Adriai-tenger színe felett fekszik.

A vármegye területén vasúttól bejárt legmélyebb pontok a püspökladány—szeghalmi vonalon levő Hosszúhát és Csillagtanya állomások, a mennyiben az első 83·2 méter, a másik 82·8 méter magasságban fekszik az Adriai-tenger színe felett.

POSTA, TÁVÍRÓ ÉS TÁVBESZÉLŐ.

Régi postavonalak

történelem arról tanúskodik, hogy Bihar vármegyében majdnem 300 éves multja van már a postaintézménynek. *Bethlen* Gábor fejedelem idejében, 1614-ben már lóváltó és lótartó állomás Várad, *Rákóczy* Ferencz idejében Erdélynek egyik „előstafétája“ vala, s 1750-ben is a Buda—Hatvan—Debreczen—Várad főpostavonal egyik végpontja. *II. József* császár a Buda—Szentés—Arad—Várad—Kolozsvár új postavonalat állítja föl s 1850-ben a provizórium kormánya postakerületi igazgatóság székhelyévé teszi.

Váradon kívül azonban a megye, a XIX. század első évtizedéig csak kevés postaállomással dicsekedhetik. Csak nagyon lassan ver gyökeret az intézmény s az 1867-ig szervezett postaállomások csak mintegy negyedrészt teszik a mostani számnak.

Csak a vasúthálózat kiterjesztésével növekszik itt is, mint mindenfelé, a postahivatalok száma, s ma már 103 postahivatal működését mutathatjuk be a következő statisztikai táblázatban:

Postahivatalok forgalma.

A hivatal neve	Feladott ajánlott levelek és kocsipostai küldemények száma	Kézbesített levél- és kocsipostai küldemények száma	A befizetett	A kifizetett
			utalványok összege koronákban	
Álmosd	2,489	24,220	79,200	24,808
Árpád	820	17,200	15,760	43,088
Asszonyvásár	800	6,800	15,120	5,300
Bályok		Csak most nyílt meg		
Báránd	3,950	36,500	40,900	105,100
Bél	3,100	34,200	9,500	171,000
Belényes	15,200	126,000	423,000	734,000
Belényes-Ujlak	1,600	8,600	6,246	23,800
Berek-Böszörmény	1,410	18,700	21,800	49,000
Berettyó-Ujfalu	19,400	252,600	716,000	778,000
Bihar	2,556	58,200	44,200	53,000
Bihar-Diószeg	8,900	52,900	214,000	218 000
Bihar-Félegyháza	1,250	16,100	16,200	52,200
B.-Nagy-Bajom	9,500	25,700	40,600	122,000
Bihar-Püspöki	890	20,500	10,600	17,800
Bihar-Torda	1,450	20,800	37,600	81,600
Bors	870	18,200	13,600	35,400
Brátka	1,060	20,900	35,400	98,800
Bucsa	690	10,700	14,600	30,400
Budurásza	2,800	21,300	22,600	13,300
Cséffa	1,900	29,800	64,400	23,100
Cséhtelek	600	16,600	20,400	8,400

A hivatal neve	Feladott ajánlott levelek és kocsi-postai küldemények száma	Kézbesített levél-és kocsi-postai küldemények száma	A befizetett	A kifizetett
			utalványok összege koronákban	
Csőkmő	1,100	19,100	76,000	25,800
Darvas	870	12,000	13,200	27,600
Derecske	6,300	82,200	144,200	314,000
Dombrovány	800	7,300	5,100	9,200
Dobrest	8,100	29,300	73,800	129,600
Drág-Cséke	700	8,100	22,400	32,100
Élesd	6,900	93,600	377,600	355,600
Érnihályfalva	20,200	124,100	320,000	508,100
Ér-Sclind	2,300	34,200	31,400	60,600
Ér-Semjén	2,600	34,100	33,400	67,800
Ér-Taresa	1,100	15,300	15,088	33,450
Feketeerdő	2,400	19,500	8,264	37,092
Felső-Derna	6,600	11,100	14,400	44,004
Fugyi-Vásárhely	3,400	14,600	11,700	17,900
Furta	1,500	22,500	27,400	78,600
Geszt	1,850	24,100	14,100	50,600
Gyanta	1,750	15,600	12,870	45,200
Gyapju	1,350	15,100	12,400	26,400
Hagymádfalva	2,860	18,300	16,200	53,400
Henczida	2,900	24,200	39,056	111,100
Hollód	1,100	14,600	13,304	36,408
Hosszú-Pályi	1,400	18,800	28,900	54,900
Illye	1,900	24,200	21,800	109,100
Kardó	620	5,800	6,006	6,800
Kis-Marja	1,100	12,800	21,866	29,268
Komádi	3,300	41,600	122,890	19,688
Kót	4,450	12,900	8,224	24,600
Körös-Tarján	3,500	19,500	39,900	14,600
Kötegyán	2,050	40,050	103,600	30,400
Less	1,700	30,400	35,800	20,600
Magyar-Cséke	2,200	33,100	89,600	51,800
Margitta	12,500	125,000	614,000	382,000
Mező-Keresztes	6,100	54,000	154,104	69,004
Mező-Peterd	960	13,200	13,700	3,370
Mező-Telegd (1)	3,700	52,100	181,800	136,200
Mező-Telegd (2)	3 400	82,300	36,064	26,286
Mieske	3,100	25,800	63,890	40,750
Monostor-Pályi	3,600	42,400	70,610	2,026
Monostor-Petri				
Nagy-Báród	2,300	26,150	172,660	55,200
Nagy-Kereki	2,300	28,700	65,030	35,148
Nagy-Lóta	4,600	70,400	284,400	90,290
Nagy-Rábé	1,300	20,100	70,044	24,256
Nagy-Szalonta	253,400	7,100	1.053,000	500,000
Nagy-Várad (1)	148,900	401,800	1.617,352	580,000
Nagy-Várad (2)	50,024	1.895,660	543,000	4.020,000
Nagy-Várad (3)	102,550	.	1.451,100	.
Nagy-Várad (4)	39,100	.	110,400	.
Nagy-V.-Püspökfürdő	450	18,200	6,200	7,100
Okány	2,400	21,200	78,800	40,200
Ottomány	1,200	19,400	47,400	12,400
Ókrös	4,500	17,100	64,704	26,428
Papfalva	1,400	7,200	50,580	14,128
Pap-Tamási	950	19,100	25,800	11,140
Peeze-Szőlős	2,100	11,200	43,500	39,160
Piskolt	7,700	37,100	76,400	29,436

Csak most nyílt meg.

A hivatal neve	Feladott ajánlott levelek és kocsi-postai küldemények száma	Kézbesített levél- és kocsi-postai küldemények száma	A befizetett	A kifizetett
			utalványok összege koronákban	
Pocsaj	1,200	12,800	55,800	13,600
Rév	2,100	40,450	104,200	77,600
Rézbánya	900	9,100	54,200	22,000
Rieny	800	14,500	28,500	18,400
Robogány	800	11,300	29,910	17,092
Sáp	3,100	16,700	48,200	19,604
Sáránd	440	7,100	26,278	12,604
Sarkad	6,200	6,900	271,600	227,400
Sarkad-Keresztúr	1,250	17,900	28,140	8,600
Sólyom	950	3,700	31,084	13,600
Szakál	1,400	22,300	60,780	22,322
Szalaes	1,200	13,200	43,100	17,600
Szalárd	3,200	38,500	143,800	62,560
Székelyhid	14,900	204,600	603,806	486,962
Szent-Jobb	700	12,600	46,382	17,500
Széplak	3,600	44,900	145,886	61,538
Szerep	1,200	10,920	58,646	22,232
Szombatság	1,100	8,300	32,900	14,444
Tenke	8,500	98,400	444,922	235,016
Tóti	790	8,900	19,048	11,622
Udvari	2,100	25,800	105,150	42,582
Ugra	840	23,900	91,200	24,910
Vánesod	760	9,500	7,270	21,900
Vaskoh	3,600	34,500	181,800	62,518
Venter		az adatokat lásd Hollódnál		
Zsáka	7,290	21,900	76,616	36,872
Összesen	669,100	5,383,600	9,510,100	7,849,500

Táviró.

A táviró viszont az 1887. évben a postával történt egyesítése óta fejlődik rohamosan. Ma már Bihar vármegyében — a vasúti állomások üzleti táviró-hivatalait leszámítva — 24 állami táviró-állomás van, melyek működését a következő statisztikai adatok világítják meg:

Bárádon feladott 465 távirat, kézbesített 735. Belényesen felad. 3,844, kéz. 2,874. Berettyó-Ujfalun felad. 3,997, kéz. 5,081. Derecskén felad. 896, kéz. 1,015. Dobresten csak most nyílt meg. Élesden felad. 1,473, kéz. 2,172. Erőmihályfalván felad. 2,194, kéz. 3,119. Geszten felad. 431, kéz. 552. Hosszú-Pályin felad. 314, kéz. 428. Komádin felad. 133, kéz. 133. Magyar-Cséknén csak most nyílt meg. Margittán felad. 3,708, kéz. 2,610. Mező-Keresztesen felad. 665, kéz. 1,029. Mező-Telegden felad. 637, kéz. 964. Nagy-Létán felad. 766, kéz. 931. Nagy-Szalontán felad. 5,466, kéz. 6,775. Nagy-Váradon (1) felad. 40,105, kéz. 68,607. Nagy-Váradon (2) felad. 4,599, kéz. 1,137. Nagy-Váradon (4) felad. 2,255, kéz. 2,639. Sarkadon felad. 1,036, kéz. 1,484. Székelyhídon felad. 2,155, kéz. 2,078. Széplakon felad. 768, kéz. 586. Tenkén felad. 2,697, kéz. 1,942. Zsákán felad. 626, kéz. 1,010. Összesen felad. 79,000, kéz. 108,700.

Távbeszélő.

A távbeszélő elterjedése egész Magyarországon úgyszólván csak az utolsó évtized vívmánya. Így volt ez Bihar-megyében is, a hol csak 1901-ben nyílt meg a törvényhatósági távbeszélő-hálózat, melyben Nagyvárad központtal a 16 járási székhely van egybekapcsolva. Szükségessé tették azonkívül egyes ipari központok, néhány kisebb községnek a megyei telefonhálózatba való bekapcsolását. Legrégibb természetesen a nagyvárad-i városi telefon-hálózat, mely állami kezelésbe átvéve, 1899. év január 1-én nyílt meg és legutóbb 392 előfizetője volt. 1888-tól 1899 január 1-éig a nagyvárad-i városi távbeszélő-hálózat magánvállalat volt. Ennek a magántávbeszélő-hálózatnak 11 éven át kisebb-nagyobb ingadozással állandóan 300 volt az előfizetője. Közvetlen — interurbán — összeköttetése van Nagyváradnak Kolozsvárral és Budapesttel, ez utóbbi vonalat élénken használják a kereskedők és a nagyvárad-i

napilapok szerkesztőségei. Az egyes megyei távbeszélő-hivatalok neve és a bekapcsolt előfizetők száma a következő:

Nagyvárad	392 előfizető	Magyar-Cséke	2 előfizető
Mező-Telegd	3 „	Dobrest	3 „
Bél	4 „	Margitta	3 „
Ókrös	3 „	Mező-Keresztes	4 „
Belényes	3 „	Nagy-Szalonta	8 „
Berettyó-Ujfalu	7 „	Szalárd	3 „
Cséffa	3 „	Székelyhid	3 „
Derecske	3 „	Tenke	4 „
Élesd	4 „	Vaskoh	4 „
Érmihályfalva	4 „		
		Összesen 19 állomás	460 előfizetővel.

A törvényhatósági távbeszélő-hálózat első sorban közigazgatási ezélokot szolgál, az egyes állomások azonban, a hol táviró-hivatal nincs, ezt is pótolják, a mennyiben táviratokat telefonon vesznek és adnak s mint táviratközvetítő-hivatalok szerepelnek.

Még csak azt említjük meg, hogy a megye székvárosa, Nagyvárad 1850-től kezdve posta- s az egyesítés évétől: 1887-től posta- és táviró-igazgatósági székhely s kerületszáma: IV. 1887-ig, míg a táviró külön kezelés alatt állott, Bihar vármegye is a debreczeni táviró-igazgatósághoz tartozott.

Posta- és
távirda
igazgatósága.

Jelenleg a nagyváradi posta- és táviró-igazgatóság kerületébe tartozik Bihar vármegyén kívül Hajdu, Szatmár, Szilágy, Szabolcs, Békés, Csanád és Arad vármegye. Óriási területen több mint 400 hivatal fölött őrökodik a nagyváradi igazgatóság, melynek élén *Schöpplin* Ágost kir. tanácsos, posta és táviró-igazgató s *Rutter* Emil tanácsos állanak.

A NAGYVÁRADI POSTAÉPÜLET.

KÖZÚTAK BIHAR VÁRMEGYÉBEN.

int hazánk legtöbb részében, úgy Bihar vármegyében sem lehet a XVIII. századig a közútak rendszeres kezelésére vonatkozólag említésre méltó nyomokat találni. Az egész középkoron át a közúttal senki sem törődött s a rómaiaktól az ó-korban az ország több részében épített bámulatos szép utak is nagyobbára elpusztultak.

Útak a
XVIII. század-
ban.

Bihar vármegyében a XVIII. században a meglevő földútak fentartása csak abban állott, hogy a midőn az út járhatatlansága miatt már általános volt a panasz, a mélyebb bevágásokat közmunkaerővel kiegyengették, de új utak építésére egyáltalán nem gondoltak.

Csak a század vége felé kezdtek — a kir. helytartótanács többszöri utasítására — az útügygel komolyabban foglalkozni. Ekkor történt, hogy a vármegye közgyűlése bizottságot küldött ki a megye közútjainak kezelésére és fentartására vonatkozó tervezet kidolgozására. Az 1801. február hóban előterjesztett javaslatra a közgyűlés a következő határozatot hozta, melyet Bihar vármegye közútjainak fejlődéstörténetére, valamint az akkori vélemények megvilágítására való tekintettel, érdekesnek tartunk szószerint közölni.

„Gondolóra vevén a Státusok és Rendei, hogy mind az utasoknak nagy kárára és hátramaradására az egész vármegyében levő országutak közönségesen az eddig volt provisió mellett csekély állapotban vannak, azoknak jobb állapotra való hozására és ahhoz szükséges költségeknek mi módon lehet megszerzésére, jónak ítélték egy deputatiót kirendelni, mely végre a tanácskozásra és egy alkalmas projectumnak kidolgozására Ord. Vice Ispány Vzló Péchujfalusi Péchy Imre úr, Vzló Baranyi Mihály, Hodossi Sámuel, Miskolczy Farkas, Verner Jakab, Domokos Jakab, Böszörményi Pál táblabíró urakkal és járásbeli minden főszolga-bíró urakkal, Szervánszky Ádám Camerális, Gaszner Lőrincz vármegyei Ingenieurekkel deputáltatván, minekutána az általuk tartott tanácskozásról jelentést tettek volna, a következőket terjesztették a Ns. Rendei eleibe :

Az utak, melyeket csinálni kellene Váradról, mint középpontból volnának :

1. Az út, mely Váradról Sárrétre viszen és Püspökin, Keresztesen által B.-Ujfalu felé; csakugyan Püspökin keresztül Debreczen felé;
2. Az út, mely Érmellékére viszen, ugymint a) Püspökin — Félégyházára, Székely-hídon keresztül Szalacsnak és b) Margittán, Vértesen keresztül Debreczenbe viszen;
3. Váradról Szalonta felé Aradra és Gyulára;
4. Telegden át Élesdig és
5. Belényesen keresztül Vaskoh felé.

Ezeknek az utaknak készítésére szükséges, hogy :

1. Az utak directiója egyik statiótól a másikig mentől rövidebb lineában a vármegye ingenieurje által kijegyződjön;
2. Az út mindenütt kétoldalról árok közé vevődjön és így felemelődjön a víz lefolyására nézve;

3. Az út belső világa 6 öl széles legyen.

4. A mennyiben lehet, felülről kövicesel chaussée formára hordódjon meg bőven, a hol a kavicsban fogyatkozás van, ott furók által az Ingenieur igyekezzen a föld gyomrában kavicsos földet találni, a hol nem találni kavicsot, homokkal bővebben hordódjon meg, vagy székes földdel. A mi a módját illeti az útesinálásnak, a deputatio megmutatja, hogy az eddig gyakorlott hajtása a népnek az útesinálásra, helytelen eszköz a ezéhra, azért is az a vélekedése, hogy minden járásra tíz talyiga két ökörrrel állíttassék egyedül e munkára, ezek mindjárt ekképen dolgoznának.

A váradi és belényesi járasok részéről 20 talyiga dolgozna Élesdről Várad felé, a sárréti és érmelléki 20 talyiga Bihar felé, a szalontai 10 talyiga Szalacs felé, a talyiga mellett levő béreseknak a 3 helyett három béresgazdát kellene rendelni hónaponként 9 forint fizetés mellett és annyi pallérokat esztendei 100 forint fizetéssel, a kiknek fizetéseket a Domestica cassa viselhetné, mivel az utak csinálására praelimin. cassa designatióban úgysis 8000 forint van cedálva.

Az egész munkának subinspectiójára extra magistratum kellene egy alkalmas individuumot választani.

Egy talyigának felállítása 200 forintba és így 50 talyigának 10,000 Rfrtkba kerülne.

E végre tehát, hogy fundus szerződjön, az egész vármegyében subscriptiót kellene indítani, hogy kiki jószántából ezen hasznos munkának végbevételére, a mit tetszik, conferálna, melyből ha az egész fundus ki nem telne, a deputatio a maga vélekedését ezen hiányosságnak azután határozhatná meg.

A Karok és Rendek a küldöttség emez előterjesztését egyhangulag elfogadván, egy bizottságot küldtek ki az önkéntes adományok beszedésére, azzal az utasítással, hogy a gyűjtést még ugyanazon hónapban befejezze és eredményéről a legközelebbi közgyűlésen jelentést tegyen.

A vármegye közönsége azonban nem lelkesedett ez ügyért, a mit az is igazol, hogy a kiküldött bizottság a legközelebbi közgyűlésen bejelentette, hogy csak 697 frt 56 kr gyűlt össze, miért is a közgyűlés elhatározta, hogy a már beszolgáltatót összegeket visszaadja.

Az 1825-iki országgyűlés után a közutak építése némi lendületet nyert, azonban minden rendszer és terv nélkül, csupán a mőtárgyak fentartására fektettek nagyobb súlyt, hogy a közlekedés fennakadást ne szenvedjen. Az új utak a műszaki szabályok figyelmen kívül hagyásával a szolgabírák felügyelete alatt, sokszor minden nyomjelzés nélkül, épültek. A vármegye síkfekvésű részeiben e közutak építése abból állott, hogy a közlekedési ezéhra kihalított földcsávót az oldalúrkokból kikerült földdel feltöltötték.

Az utak építéséhez és fenntartásához szükséges munkát a jobbágyok szolgáltaták közmunka fejében; a földesurak és a nemesség, mint másutt, itt sem járultak az utak fentartásához és építéséhez semmivel.

A közutak fentartása igen siralmas képet mutatott, mert ha valamely megépített út az idők folyamán annyira megromlott, hogy nem lehetett rajta járni, újra megcsinálták, de a már egyszer kiépített út fentartásával keveset törődtek. Kőalappal vagy kavicscsal ez időben csupán a nagyváradi—kolozvári, a nagyváradi—b.-újfalvi, a nagyváradi—vaskolói, nagyváradi—béli és a bihar—terebes—széplaki utaknak egyes járhatatlan részei és ott épültek ki, a hol a kőanyagot, illetőleg kavicsot közlekedési ezéhről lehetett beszerezni.

A közmunka leszolgáltatásának szabályozását tárgyaló 1844-ik évi IX. t.-cikk hivatva volt az útépítési és kezelési ügyet előbbre vinni, azonban mint a legtöbb helyen, úgy Bihar vármegyében a közlekedésügy továbbra is mostoha-gyermek maradt az autonómiának. Az 1848-iki események sem idéztek elő változást, mert a közlekedési tárgyak iránti teendőkről szóló 1847-8. évi XXX-ik t.-cikk 5. §-ában a közmunkát illetőleg csak az foglaltatik, hogy „a hatóságokban még most fennálló közmunkáknak törvényszerinti alkalmazására a miniszterség ügyel fel, melynek tisztéhez tartozand a létező utak, hidak s más közlekedési eszközök fentartásáról is, az illető hatóságokkal egyetértve, ideiglenesen intézkedni.”

Az abszolút kormánynak egyik nagy érdeme, hogy a közlekedésügyet az egész országban fejlesztette. A cs. és kir. miniszteri biztos 1850-ben azt írja a nagyváradi kir. kormánybiztosnak, hogy az utak eddigi kezelésmódja tovább nem tűrhető és részletes jelentésre hívja fel, jelezvén, hogy ezentúl minden 2000 öltre vagyis 3¼ km. hosszban lesz egy úttartozó alkalmazandó és ott,

Utak a XIX. sz. elején.

1848. után.

a hol a község az úttól távol van, útkaparóházak is lesznek építendőek. Sajnos, hogy ez a terv nem valósult meg, mert ez esetben a jelenlegivel össze nem hasonlítható állapot állott volna elő az útfenntartásnál.

A nagyváradi kir. kormánybiztos jelentése szerint ekkor Bihar vármegyében a négy főútvonalnak, t. i. a kolozsvárinak, belényesinek, bélinek és zerindinek hossza $40\frac{7}{8}$, a mellékutaké $16\frac{7}{8}$ mfd volt; az összes kavicsolt utak hossza tehát $57\frac{1}{8}$ mfd vagyis 438 km volt.

Ekkor osztályozták először a közútakat. Az első osztályba tartoztak a fő- vagyis a posta- és kereskedelmi vonalak, a melyek álladalmi utaknak neveztek; a második osztályba soroztattak a kereskedelmi vagy úgynevezett országos utak. Mindkét osztályba tartozó közutak a közmunkaerővel és az annak részben való megváltásából begyűlt készpénzből építették ki és tartattak fenn. A harmadik osztályba tartoztak a községi utak, a melyek két vagy több községet kötöttek össze. Ezeknek fentartását azok a községek teljesítették, melyeknek területén átvonultak, úgy hogy ezek a közmunka kiállítására igényt nem tarthattak.

Az abszolút kormány mondta ki legelőször azt is, hogy kivétel nélkül mindenki köteles ingyen közmunkát teljesíteni, vagy azt készpénzben megváltani. A hadi és polgári kormányzó által 1854-ben 13639—13671 szám alatt kiadott rendeletével az összes közutak, az akkori közigazgatási területbeosztásnak megfelelően, öt területre osztattak és pedig a pest-budai, pozsonyi, soproni, kassai és nagyváradira, mely utóbbiba természetesen Bihar vármegye közútai voltak besorozva.

A közmunka körüli eljárást a m. kir. helytartótanács a 71700/62 szám alatt kiadott utasítással szabályozta, mely eljárás a legújabb időkig érvényben maradt, legalább is főbb vonásaiban.

Ez utasítás szerint kötelesek voltak a törvényhatóságok a közmunkaváltást behajtani és az országos építkezési alap javára az illetékes kir. pénztárba szállítani. Ez alpból utalványoztatott ki a megyének azután a meghatározott útfenntartási adomány és ebből tartattak fenn az álladalmi utak, melyeknek felügyelete az állammérnöki hivatalok hatáskörébe tartozott; az országos utak fölötti felügyelet továbbra is kizárólag a közigazgatási hatóságokat illette.

Hogy az új rendszer mily hatású volt a közlekedésügyre, mutatja az, hogy a 60-as évek elején a vármegyében már a következő rendszeresen kiépített úthálózat volt:

1. Nagyvárad—debreczeni út; Püspöki, Poesaj és Hosszúpályin át, hossza $8\frac{12}{32}$ mfd, jellege községi út volt. 2. Derecske—szatmárnémeti út, mely Hosszúpályi, Nagy-Léta, Érkenéz, Érsemjén és Piskolt községeken át vezetett, hossza $5\frac{16}{32}$ mfd, jellege posta és kereskedelmi út. 3. Nagyvárad—debreczeni posta és kereskedelmi út, mely Artánd, B.-Ujfalu és Derecske községeken át vezetett, hossza $9\frac{19}{32}$ mfd. 4. Ez utóbbiból ágazott ki a b.-ujfalu—pesti út, mely Földes község felé vezetett; jellege posta- és kereskedelmi út, bihar-megyei részének hossza 2 mfd volt. 5. Az első számú útból kiágazott a bihar—székelyhídi és az érkenézi-út, Paptamási, Félégyháza és Diószeg községeken át, jellege kereskedelmi út és hossza $3\frac{7}{32}$ mfd; 6. Nagyvárad—kolozsvári-út, mely Telegd, Elesd, Nagybárod és Feketető községeken át vezetett, jellege állami út, hossza $9\frac{31}{32}$ mfd. 7. Nagyvárad—aradi út, mely Gyapjun, N.-Szalontán át N.-Zerindre vezetett, szintén állami közút, hossza $8\frac{23}{32}$ mfd. 8. Az előbbiből kiágazó n.-szalonta—sarkadi út, hossza $3\frac{13}{32}$ mfd; jellege posta- és kereskedelmi út. 9. Nagyvárad—aradi kereskedelmi út, mely O.-Apáti, Sályi, Tenke, Olesa, Bél, Szék és Kárándon át vezetett, hossza $9\frac{8}{32}$ mfd. 10. Nagyvárad—belényesi kereskedelmi út, melynek két ága volt, egyik Harangmezőnél M.-Cséke, a másik Lunkánál Rézbánya felé, a fővonal Hájó, Szelistye, Pokola, Belényes és Zavoén községeken át vezetett, hossza $10\frac{6}{32}$ mfd. volt.

Ez utak összes hossza 532·6 km. és habár nem mind volt kőalappal ellátva és kavicsolva, a rendszeres kezelés mellett minden időben járhatók voltak, szabályszerűen nyomjeleztettek és az úttest földmunkája, valamint a szükséges műtárgyak, mindenütt teljesen rendbehozattak.

1866-ban az úthálózat hossza már a 700 km.-t meghaladta. Ennek fentartására csak 23000 frt volt előirányozva, minek fedezésére a vármegyének 17000 frt bocsátott rendelkezésre, megjegyeztetvén, hogy ez összegből csak a megyei, vagyis az úgynevezett országutak voltak fentartandók. Ilyen összegből, valamint a rendelkezésre álló közmunkából természetesen nem lehetett ily nagy úthálózatot teljesen jól fentartani, különösen azokat az utakat, a melyeknél a fentartáshoz szükséges fedőanyagot távoli vidékről kellett

beszerezni, miért is a vármegye a dotációznak az országos építő-alap terhére leendő felemelését kérelmezte; kérelmével azonban elutasított.

Az alkotmány helyreállítása után a közmunka- és közlekedésügyi miniszter 8709/67. számú rendeletével az addig fennállott 71700,62 szám alatt kiadott közmunka-utasítást némi módosítással, melyek közül a leglényesebb a közmunka-kényszerváltság elrendelhetése volt, továbbra fentartotta. Ezeket, valamint a vármegye önkormányzati jogának kiterjesztését czélzó módosításokat Bihar vármegye örömmel fogadta, minek a 108 68. számú bizottmányi határozatban kifejezést is adott. Csupán azzal nem tudott a vármegye megbarátkozni, hogy az álladalmi utak az ideiglenesség alatt felállított állam-mérnöki hivatal által kezeltesse. Fel is írt e tárgyban a közlekedésügyi miniszterhez, sőt midőn Sáros vármegye később e tárgyban felterjesztést tett és Bihar vármegyét hasonló felirat készítésére felhívta, a vármegye újból megragadta az alkalmat és újabb felterjesztést intézett a miniszterhez. A közmunka- és közlekedésügyi miniszter azonban a feliratokat figyelmen kívül hagyva, az országos és megyei utak korszerű rendezési tervzetét készítteti el és leküldi a vármegyéknek nyilatkozattétel végett. Végre kimondja a kormány, hogy legalább az államutak, minden közmunka mellőzésével, készpénzből lesznek építendőek és fentartandók, számítva arra, hogy a közutak javítására sokkal többet lehet tenni, ha az összeírt közérő helyett annak számításbeli értékével azonos pénzösszeg áll rendelkezésére.

A közmunka- és közlekedésügyi miniszter rendelete alapján a vármegye *Sughó* József másodalispán elnöklete alatt bizottságot küldött ki, melynek tagjai *Tisza* Kálmán, b. *Döry* József, *Haranghy* Bálint főmérnök és *Cseresnyés* Sándor t. jegyző voltak. E bizottság a közutak korszerű rendezését a nemzetgazdaság és ipar legfontosabb tényezőjének tartván, azt javasolja, hogy a vármegye nemcsak megyei, de országos érdekből ajánlja fel közreműködését a tervezet kivitelére.

A miniszteri tervezet szerint a megye területén levő nagyváradi—b.-ujfalu—debreczeni, a nagyváradi—aradi és nagyváradi—kolozsvári állami közutakon kívül még a vármegyét az akkori Zaránd-megyével összekötő nagyváradi—belényesi—halmágyi út is az állami közutak sorába volna felveendő.

A bizottság ezt örömmel veszi tudomásul, azonban javasolja, hogy a debreczeni—aradi közutak a N.-Szalontáról Nagyváradon keresztül B.-Ujfaluig terjedő nagy kanyarulat helyett B.-Ujfalutól M.-Sas és Ugra községeken keresztül, egyenes irányban építtessenek ki N.-Szalontáig. A megyei utak közé sorozza a miniszteri tervezet azokat az utakat is, melyek a megye területét különböző irányban behálózva, úgy a helyi, mint a szomszéd vármegyékkel való közlekedést előmozdítani hivatva voluának. Ilyenek a nagyváradi—béli, a sarkadi—szalontai, a tenke—hollódi, a nagyváradi—székelyhídi, a székelyhídi—n.-léta—debreczeni, a nagyváradi—okányi és a debreczeni—mihályfalvi, már eddig is meglevő, továbbá az újonnan létesítendő következő útvonalak: Nagyváradról Szalárdon át Margittára; innen elágazólag Csanálostól Hagymádfalván át Alsó-Lugosra, továbbá Olesától Pokolára, Ersemjénről Székelyhídra, végül a sápi vasúti állomástól a p.-ladányi állomásig vezető út.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy ez időben a megye területéhez tartozott még Debreczen és vidéke is, miért is az idézett miniszteri tervezetbe még a debreczeni—p.-ladányi út is felvétellett.

A bizottság elfogadandónak tartja a tervezet eme részét, azonban az úthálózat megállapításánál azt tartotta szem előtt, hogy az utak, a létesítendő vasútvonalak irányával nem párhuzamosan, hanem keresztirányban haladjanak, miért is első sorban a következő utakat javasolja kiépíteni, és pedig: a nagyváradi—béli, a n.-szalontai—tenkei, a tenke—hollódi, a széplak—margittai, a n.-léta—debreczeni, a nagyváradi—szalárdi—margittai és Csanálostól a Körösvölgybe vezető utat. Ide sorozandónak tartja továbbá Élesdről a sólyomkői és feketeerdei üveghutákon át Kraszna-megyével összekötő utat és egy oly útvonalat, mely Belényestől a Körösvölgybe vezetne. A többi vonalak kiépítését nem tartja szükségesnek, mert azok a tervezett alföld—fiumei, valamint a bihari vasútvonalak következtében másodrendű fontossággal fognak bírní. Szükségesnek tartja azonban, hogy a sarkadi—szalontai és a nagyváradi—okányi utak helyett Okány község Sarkaddal, mint leendő vasútállomással össze-

köttessék, továbbá hogy a tenke—hollódi vonallal nem nagy távolságban egyenközűen haladó és a nagyvárad—béli, valamint a nagyvárad—belényesi utakat összekötő olesa—pokolai vonal helyett, e keresztút Krajova községből kiindulva, Siád, Rogoz és Urszád községeken át vezetne Pokoláig. Felvételni ajánlja a bizottság, mint másodrendű fontosságú, a Nagyváradtól Pocsajon át Debreczenbe vezető utat.

E javaslatot a vármegye bizottsága egyhangulag elfogadván, a miniszternek ily irányban tett előterjesztést és az úthálózat — némi módosítással — a javaslat szerint ki is fejlődött, azonban a belényesi útnak az állami közutak sorába leendő felvétele teljesen levétetett a napirendről.

A vármegye még 1868-ban utasította a megyei mérnöki hivatalt, hogy uttatarozók alkalmazása iránt tegyen javaslatot. A közgyűlés azonban elhatározta, hogy csak azokon az utakon kell útkaparókat alkalmazni, melyeknél földlemlások és a hegyi patakok a közlekedést rögtön megakaszthatják. A vármegye tényleg kevesebb útkaparót alkalmazott és ezeknek a száma csak a 80-as években szaporodott 45-re, sőt még a legújabb időben is voltak szakaszok, a hol egy-egy útkaparó 15, sőt több kilométernyi utat kezel.

Az államépítészeti hivatal.

A közutak kezelésében a legközelebbi, legfontosabb momentum az 1877. évi XXIV. t.-ezikk életbeléptetésével állott be, a midőn t. i. a megyei utak kezelése és első sorban azok műszaki ellátása a megyei mérnöki hivatalok kezéből kivételtvén, az államépítészeti hivatalokra bízott.

A törvényhatóságok ebben autonómiájuk megsértését látták és Bihar vármegye is sokáig nem tudott ez intézkedéssel megbarátkozni.

Tagadhatatlan, hogy a biharmegyei államépítészeti hivatal a sok teendő és a személyzet csekély volta miatt nem karolhatta fel a megyei útügyet oly intenzivitással, mint azt tőle a megye közönsége méltán elvárhatta volna; a közutak fejlődése ekként csak lassan haladt előre, a közmunkaszabályrendelet is hiányos volt, mert azon igás közmunkásoknak, a kiknek lakóhelye a kő termelési helyétől 1—2 mérföld volt: $\frac{1}{2}$, a 2—3 mérföldnyi távolban lakóknak egy egész nap stb. volt a jövés-menés czímén levonandó és ha ehhez vesszük azt, hogy az igás közmunkának rakodási képessége 8 bécsi mázsában volt megállapítva, elképzelhető, hogy a vármegye nagy kiterjedése és nagy részének útépitési anyagokban levő szegénysége mellett, mily keveset lehetett a rendelkezésre álló közmunkával teremteni. A vármegye tehát az államépítészeti hivatal előterjesztésére új szabályrendeletet dolgozott ki és a megyei utakat három osztályba sorozva, kimondta, hogy jövőben, eltérve az eddigi gyakorlattól, nem fogja a rendelkezésre álló közmunkát és annak részbeli megváltásából befolyó pénzt a vármegye összes útjaira szétforgácsolni, hanem a rendes fentartás után fennmaradó összes erőt az első osztályba sorozott legfontosabb utaknak kiépítésére fordítani és így lassanként legalább ezeket jó karba hozni.

A törvényhatósági úthálózat hossza ekkor 770 km. volt; a kezelő személyzet egy fő- és 5 albiztosból és 35 útkaparóból állott. E szerint egy-egy úttatarozóra átlag 20 km.-nél hosszabb útszakasz esett, a mi természetesen nem mondható helyes kezelésnek. A főútbiztosi állást a vármegye 1883. év végén megszüntette, teendői az államépítészeti hivatalra ruháztattak. A következő évben az útbiztosok száma 5-ről 10-re és az útkaparóké 47-re emeltvén, az utak kezelési viszonyai némileg javultak. Az új szabályrendelet életbeléptetésével a közmunka összeírása is sokkal rendszeresebben történt, úgy hogy míg pl. 1880-ban a számvevői összkimutatás szerint a közmunkaváltság 160,761 frt 75 krt tett, addig 1886-ban már 197,740 frt 05 krt. A közmunka-leszolgáltatás azonban most sem eszközöltetett rendszeresen, a mi a hátralékok évről-évre való szaporodásából látszik; míg pl. 1880-ban az előző évi hátralék csak 11,639 frt volt, addig 1888-ban nem kevesebb mint 103,605 frt 57 krra rúgott.

A törvényhatósági úthálózat a 80-as években a helyi érdekű vasutak kiépítése által majdnem évente változott. Az 1880-ik évben a következő utak voltak a hálózatban felvéve: 1. bihar—szalárd—margittai, 2. püspöki—bihar—székelyhídi, 3. szent-andrás—okányi, 4. okány—sarkadi, 5. b.-szt.-márton—furta-zsákai, 6. ináud—cséffa—geszti, 7. n.-kereki—bojt—m.-keresztési, 8. bihar—kismarja—pocsaji, 9. margitta—székelyhíd—n.-léta—sárándi, 10. mihályfalva—margitta—széplaki, 11. sáp—torda—n.-rábéli, 12. n.-szalonta—geszti, 13. püspöki—n.-kereki—henczidai, 14. pocsaj—henczida—b.-ujfalvi, 15. less—tenke—bél—tőzi, 16.

nagyvárad—belényes—vaskoh—kristyori, 17. hollód—tenke—n.-szalontai, 18. n.-szalonta—árpád—feketebátóri és végül 19. b.-sz.t.-márton—n.-rábé—n.-bajomi. Ez utak összes hossza 636.09 km. volt, de már 1886-ban az úthálózat hossza 824.1 km.-re emelkedett, melyből 75.0 km. kőalappal volt ellátva és rendszeren kavicsolva, 509.4 km. kőalap nélküli, szórványosan kavicsolt volt, 218.2 km. kezdetleges földút és 215 km.-nyi szakasz kőalappal volt ellátva, de 12 év óta nem volt rendszeresen fenntartva.

A 80-as években épültek a bihari és a belényesi helyi érdekű vasútak, melyeknek segélyezése ismét a közúti alapot terhelte; 1888-ban a közúti alapot terhelő 1.120.000 frtos kölesönhöz, melynek évi tőketörlesztés és kamat-részlete 65,165 frtot tett, a vármegye njabb 200,000 frtos kölesönt vett fel.

E vasútak kiépítése szükségessé tette a törvényhatósági úthálózat megváltoztatását, azon elvi határozat szem előtt tartásával, hogy a vasúttal párhuzamosan haladó utak felhagyandók s a vasútak kedvezményeiben nem részesült vidékek úgy a főbb forgalmi helyekkel, mint a vasúti állomásokkal összekötendőek. A 299/88. számú bizottsági határozattal a következő úthálózat állapított meg:

1, püspöki—bihari út, 2, székelyhíd—ottományi, 3, székelyhídi állomáshoz vezető út, 4, bihar—szalárd—terebesí, 5, margitta—széplaki, 6, piskolt—érmihályfalva—debreczeni, 7, diószeg—n.-léta—hosszúpályi—sárándi, 8, Mezőtelegd vasúti állomástól a nagyvárad—kolozsvári államútig és P.-Ujlaktól, B.-Szóvárhegy, Kistótfalu, Sástelken át F.-Dernára vezető út, 9, Élesd vasúti állomástól a nagyvárad—kolozsvári államútig és innen Fekete-Erdőig vezető út, 10, pocsaj—henezida—b.-ujfalvi, 11, püspöki—n.-kereki—henezidai, 12, b.-ujfalu—bakonyszegi, 13, sáp—torda—n.-bajom—szerepi, 14, b.-sz.t.-márton—furta—zsákai, 15, ugra—szakáli út a vasúti állomásig, 16, okány—sarkadi, 17, geszt—n.-szalontai, 18, inánd—cséffa—geszti, 19, Komádítól a komádi vasútig vezető út, 20, Zsadánytól a komádi állomásig vezető út, 21, Csökmő—Czirkópuszta—Kót állomásig, 22, pata-pusztá—árpád—fekete-bátóri, 23, nagyvárad—m.-eséke—belényes—lunka—rézbányai és lunka—vaskoh—kristyóri útvonal 24, hollód—tenke—n.-szalontai út a vasúti állomásig, 25, less—tenke—bél—tőzi út Arad-megye határáig, 26, nagyvárad—hegyközpályi—csatár—töttetek—siteri, végül 27, homorog—szakáli, a szakáli állomásig vezető út.

E törvényhatósági úthálózat összes hossza 698.6 km. Ugyanezen határozattal megállapított először a községeoportosítással fenntartandó utak hálózata 314.2 km.-el, mely hálózatba felvételtek mindazok az utak, a melyek az előbbi törvényhatósági úthálózatból kihagyattak, és melyek az eddig reájuk fordított költségek hasznosítása mellett, az egyes községek közötti forgalom előmozdítására szükségeseeknek találtattak. E fenti határozattal végre megállapított a viczinális utak ezímmel a vasúti hozzájáró utak hálózata, összesen 12.0 km. hosszal.

Az 1890 évi I. t.-ezikk a közutak történetében mindenkorra fontos alkotás marad és pedig nemesak abból az okból, mert a közmunkarendszert megszűntette, hanem mert az út- és váműgyet rendszerbe foglalta és az útügy műszaki ellátását és kezelését a kor igényeihez képest szabályozta.

A közmunkarendszer eltörlése és az útdó megállapítása folytán, a megye síkfekvésű részeiben levő utak, a melyek eddig az építő-anyag hiánya miatt csak rendkívül nagy áldozatok árán készültek, most készpénz segélyével sokkal könnyebben voltak kiépíthetők. Az új törvény az összes közutakat a következő osztályokba sorozta: állami, törvényhatósági, vasúti állomáshoz vezető, községi közlekedési, vagyis viczinális, a tisztán községi, vagyis közdülő-és végül az egyesek, társaságok vagy szövetkezetek által létesített útakra.

Bihar vármegye közönsége a törvény életbeléptetése után, a törvényhatósági útdót a következőleg állapította meg:

a) Az állami egyenes adó után kivetendő útdót 10 %-ban. b) Az útdó fejében kivetendő legalább is három kézi napszámnak folyó árát 1.50 frtban. c) A legalább is két igavonó állattal bírók úti adó minimumát, vagyis egy igás napszám folyó árát 3 frtban. d) Az állami adót nem fizetőkre nézve az 1890 évi I. t.-cz. 25 §-ában előírt három kézi napszám váltás-árát ugyan-ésak 1 frt 50 kr-ban állapította meg. E határozatot az akkori kereskedelemügyi miniszter 75575/90 számú rendeletével jóváhagyta és azóta ez a kivetési mód folyton érvényben maradt. E rendelettel a miniszter Bihar vármegyének 10.000 frtnyi államsegélyt engedélyezett, azzal a kikötéssel, hogy ez az összeg tisztán a n.-károly—debreczeni hadászati fontosságú törvényhatósági út kiépítésére fordítható. Azóta majdnem minden évben ugyanily összegű és hasonló célra felhasználandó államsegélyt kapott a vármegye, úgy hogy mostanáig már 11.5 km.-nyi szakasz épült ki ebből az útból.

Az 1890. évi
I. t.-ezikk.

Az 1891. évi előirányzati bevétel végösszege 284,186 frt 29 kr. volt, melybe a hídvármokból folyó jövedelem 5711 frttal volt felvéve. A vámszedés vállalatba volt adva, csak 1898-ban vette a vármegye, Papp János megyei főjegyző javaslatára, házi kezelésbe és most a vámbevételek már 13500 frtra emelkedtek, mely összegből azonban a mintegy 3250 frtot tevő kezelési költségek levonandók.

Az új közúti törvény azonban Bihar vármegyében nem idézett elő oly üdvös hatást, mint másutt, mert a vármegye, a helyett, hogy amúgy is kevés törvényhatósági közútjait szaporíthatta volna, az újabban tervezett helyi érdekű vasútak segélyezésével a közúti alapot annyira megterhelte, hogy már 1894-ben kénytelen volt a tárgyalásokat a törvényhatósági úthálózat újabbi redukálására megindítani. A törvényhatóság 1894-ben a tervezett hollód—kötegyán—vésztői, valamint a b.-ujfalu—paptamási h. é. vasútnak összesen 350,000 frtnyi segélyt szavazván meg, a kereskedelemügyi miniszter 65666 95. számú rendeletével a közúti-alap terhére leendő segélyezést oly feltétellel hagyta jóvá, „ha a vármegye közúti alapjának mintegy 250,000 forintot tevő évi bevétele terhére, a konvertálandó 200,000 frt régebbi kölcsön beszámításával 1,000,000 frt-nyi újabb kölcsönt vesz fel, és ebből: a szilágy—somlyó—margittai helyi érdekű vasút segélyezésére 50,000, a hollód—kötegyán—vésztői és a b.-ujfalu—paptamásira 350,000 frtot, az említett korábbi kölcsön törlesztésére és a debreczen—derecske—n.-létai vasútra megszavazott 50,000 frtból még fennálló 40,000 frtnyi részlet egyszerre leendő lefizetésére 240,000 frtot, a törvényhatósági közútak törzskönyvezésére 12,000, új közútak kiépítésére 348,000 frt, összesen tehát 1,000,000 frtot fordít; továbbá mivel az új kölcsön felvétele után a közúti alapnak évi legszükségesebb kiadásai körülbelül 159,737 forintra fognak rúgni és így fedőanyag előállítására, hidak építésére és fentartására évenként csupán mintegy 90263 frt. marad, a törvényhatóság közúti hálózatát oly mértékben redukálja, hogy ezzel az összeggel az új hálózat összes közúti vonalait megfelelő jó karban fentartani, illetve a fedőanyag szállítása, a hidak építése és javítása, valamint az úttest tartozékainak fentartása körül felmerülő költségeket hiány nélkül fedezni lehessen.

A vármegye közönsége utasította emélfogva az államépítészeti hivatalt, hogy a redukálandó úthálózatra és a kiépítendő útvonalakra nézve tegyen javaslatot. A javaslat szerint az újabb kölcsön felvétele után a fedőanyag szállítására és a hidak építésére és javítására a 252 km.-el redukálandó úthálózatnál mintegy 90000 frtnyi dotációból lehetne mintegy 5220 kétköbméteres garmada kavicsot beszerezni és akkor maradna a hidakra 26000 frt évente. E szerint az előterjesztés szerint a 635.26 km. hosszú úthálózatból, melyből 207.1 km. kőalappal, 295.96 km. kavicsal van kiépítve és 132.2 km. kiépítetlen, a következő közútak javasoltattak kihagyatni: a margitta—széplaki út, a székelyhíd—sárándi útnak vértés—sárándi része, a bihar—kismarja—hosszúpályi, a nagyvárad—belényes—rézbányai, a hollód—tenke—szalontai útnak hollód—kávásdi része, a sáp—szerepi útnak n.-rábé—n.-bajomi része, az okány—sarkadi és a pocsaj—b.-ujfalvi út.

Bihar vármegye közgyűlése az államépítészeti hivatal javaslatát részben megváltoztatta, a kereskedelemügyi miniszter pedig megváltoztatta a vármegye határozatát, és arra utasította, hogy az élesd—feketeerdei és a kistótfalu—f.-dernaui utakat a törvényhatósági úthálózatban hagyja meg. Leírataiban azt is írja a miniszter, hogy a vármegye közútjainak jókarba helyezésére bővebb kavicsolás lesz szükséges, s hogy a rendelkezésre álló 90,000 frtnyi évi dotációból az új hálózatban megmaradó közútakat jókarba helyezni alig lehet és így a közúti alap helyzetére való tekintettel czélszerű volna még néhány vonalat az úthálózatból kihagyni, mint a pata-pusztá—árpád—feketebátori útvonalat, a székelyhíd—vértés—sárándi közútnak vértés—székelyhídi részét, a nagyvárad—belényes—rézbányai közútnak Belényestől Rézbányáig terjedő részét, még pedig utóbbit azzal a kikötéssel, hogy az úton levő műtárgyak fentartását a vármegye továbbra is magára vállalja.

Bihar vármegye törvényhatósági bizottsága 1897 évi márczius hóban tartott rendes közgyűlésén tárgyalva az említett miniszteri rendeletet, az alispánt megbízta, hogy a sarkadi, n.-szalontai, székelyhídi és margittai vasúti álló-

másokhoz vezető nagyforgalmu utaknak vámos utakká leendő minősítése és a vasúti árúk után szedendő díjak terhére rendes kőburkolattal leendő ellátása, illetőleg fentartása érdekében a tárgyalást indítsa meg. Kihagyattak továbbá a miniszteri leiratban foglalt további közutak is, azzal a különbséggel, hogy a vármegye ne csak a belényes—lunkai, hanem a lunka—kristyóri vonalon levő összes műtárgyak fentartását elvállalta. Kihagyta továbbá a n.-bajom—szerepi vonalrészét, mert a p.-ladány—füzesgyarmati helyi érdekű vasút építésével az érdekelt három község vasúti állomást kap.

Ugyanezok 1897-ben megalkotta a vármegye a törvényhatósági útdólerovás és az egyenes adót nem fizetők és napszámosok útdó-kötelezettségének teljesítésére, valamint a községi közlekedési és községi közdülő-utakról készitendő törzskönyvek összeállítására és kezelésére vonatkozó szabályrendeleteket, melyeket a kereskedelemügyi m. kir. miniszter jóváhagyott. Ugyazintén jóváhagyta a redukált törvényhatósági úthálózatot is.

Mint hogy a b.-ujfalu—paptamási vasút létesítése elejtetett, az e vasút segélyezésére fentartott 80,000 frt a közúti pénztárba visszautaltatott és az úthálózatból kihagyott pocsaj—b.-ujfalvi közút a hálózatba ismét felvétellett. Így tehát a végleges törvényhatósági úthálózat hossza 442'51 km.-re emelkedett, melyből 113'979 km. kőalappal, 245'31 km. kavicsossal van kiépítve s így a kiépítetlen szakaszok hossza 70'921 km. Ezekbe be van tudva a kistótfalu—sástelek—f.-dernaí útnak időközben történt teljes kiépítése, valamint a n.-károly—debreczeni törvényhatósági út kiépített szakasz-hossza. E hálózat megállapítása óta kiépült továbbá a n.-szalontai vasúthoz vezető aszfalt-makadam út, az inánd—eséffa—geszti útnak 2'6 km., a pocsaj—esztár—b.-ujfalvi útnak 9'7 km., továbbá a komádi vasúthoz vezető útnak eddig ki nem épített része kőalappal és a n.-károly—debreczeni úton egy 1'07 km. hosszú szakasz ugyanezok makadamszerűen.

A törvényhatósági úthálózat 1900. évi költségeloirányzata szerint az összes bevételek 270,798'97 frt, az összes kiadások 268,632'55 frttal vannak előirányozva.

Mai állapot.

Az egy milliós kölcsönből új utak építésére fentartott, valamint a b.-ujfalu—paptamási vasút létesítésének elmaradása folytán 428,000 frtot tevő összegből, a bihar—pocsaj—hosszúpályi útnak 6'06—6'54, 12'664—12'994 és 28'850—32'7 km. közti szakaszai, továbbá a pocsaj—b.-ujfalvi útnak 10—16'89 és 18'2—21'89 km. közti szakaszai, végül az inánd—eséffa—geszti útnak 0—2 km. közti szakaszai épülnek ki. A kávásd—n.-szalontai útnak 33'5—42'0, a kót—esökmői útnak 5'65—11'37, az ugra—szakál—homorogi útnak 7'7—11'5 km. közti szakaszai, továbbá a székelyhídi, margittai és sarkadi vasúthoz vezető utak munkában vannak.

A törvényhatósági közutak úti személyzetének rendezése szintén folyamatban van, a mennyiben a jelenlegi 7 útbiztosi álláshoz még egy és az 55 útkaparói álláshoz még 21 új állás reudszerezítetett és új beosztásuk a jelenlegi végleges úthálózatnak megfelelően rendeztetik.

A vármegye területén két állami közút vonul át és pedig: A debrecen—fehértemplomi közút, mely Sáránd község határánál éri el a vármegye területét. Innen déli irányban halad Derecske, B.-Ujfalu és B.-Szt.-Márton községeken át, itt délkeleti irányt vesz és M.-Peterd, M.-Keresztes, Bors és B.-Püspöki községeken át Nagyváradot éri el a 74'595 km.-nél. A város területének elhagyása után délnyugatnak fordul, mely irányt mindvégig megtartván, N.-Ürögd, Less, Gyapju, N.-Szalonta és Illye községeken vezet át és N.-Zerind községnél lép át Arad-megye területére, a hol a nagy alföldi transzverzális műúttal találkozik. A másik a nagyvárad—kolozsvár—brassói út, mely Nagyváradon a Szt.-László templomnál ágazik ki a debreczen—fehértemplomi útból és a város területét elhagyva, a megye széléig keleti irányt követ. Útjában F.-Vásárhely, M.-Telegd, P.-Ujlak, Örvénd, A.-Lugos és Ejesd községeken át a Sebes-Körös völgyében húzódik, innen Tinód, Töttös, Össi, Gégény, K.-Topa és N.-Báród községen át dombos vidéken vonul. N.-Báród községet elhagyva és erős emelkedéssel Korniczal községen áthaladva, a Királyhágón éri el a vízválasztót, innen nagy lejtéssel ismét lefelé húzódik a Körös-völgybe és Bucsa, valamint Feketető községek elhagyása után, Csucsá községnél éri el Kolozs-megye határát.

A debreczen—fehértemplomi állami közút a megye területén mindenütt sík vidéken vezet; legnagyobb emelkedése rövidebb szakaszon 2·2‰, általános lejtése azonban 0—3‰ között váltakozik. A nagyváradí vámos útszakaszon kívül van 45 híd és 48 áteresz. A hidak között csak két nagyobb van, az egyik a Berettyó folyón vezet át, melynek meder fölötti nyílása 32·65 méter hosszú és vasszerkezetű, a többi 4 ártéri nyílás faszerkezetű és össznyílásuk 36·1 méter; a másik a Fekete-Körös belvízlevezető csatornáján vezet át, tisztán fából épült, 3 nyílással bir, melyek összes hossza 24 méter. Ezekon kívül van egy Mouier rendszerű, sodronybetétes, 4·0 méter nyílású híd a Kálló csatornán. A többi műtárgy szabványos szerkezetű.

A nagyvárad—kolozsvár—brassói úton, a nagyváradí vámos szakaszon kívül, van 48 híd és 98 áteresz. A hidak között szintén 2 nagyobb fahíd van, az egyik 62·4 méter nyílású a Sebes-Körösön, a másik 60·0 méter össznyílású a Gégény patakon.

A dunaföldvár—szolnok—debreczen—n.-károly—szatmár—técsői II-ik számú transzverzális műút kiépítése elhatározatván, ezen út a vármegye északi részében levő n.-károly—debreczeni törvényhatósági út nyomjelzésén fog haladni. Kiépítése már folyamatban van.

A kereskedelemügyi miniszter elhatározta továbbá a III-ik transzverzális út kiépítését is, mely a debreczen—fehértemplomi útból B.-Szt.-Márton községuél ki fog ágazni és Szeghalom, Gyula, Csabán át Orosházáig fog vezetni. A munkálatok már folynak, a Bihar vármegye területén átvonuló szakaszának iránya azonban még nincs végérvényesen megállapítva.

E két állami közút kiépítésével a törvényhatósági úthálózatból a n.-károly—debreczeni és a b.-szt.-márton—furta—zsákai utak el fognak esni.

Az úti személyzet áll 5 útmesterből és 43 útkaparóból; az útmesteri székhelyek: B.-Ujfalú, Nagyvárad, N.-Szalonta, M.-Telegd és N.-Báród. Az államépítészeti hivatal főnöke: *Varró Domokos* kir. főmérnök; a műszaki személyzet a következőkből áll: *Bartha Mór* építész, kir. főmérnök; *May Sándor* kir. mérnök, *Várady Manó* kir. mérnök és *Nagy Sándor*, *Vámos Dezső*, *Kőszeghy László* kir. s.-mérnökök.

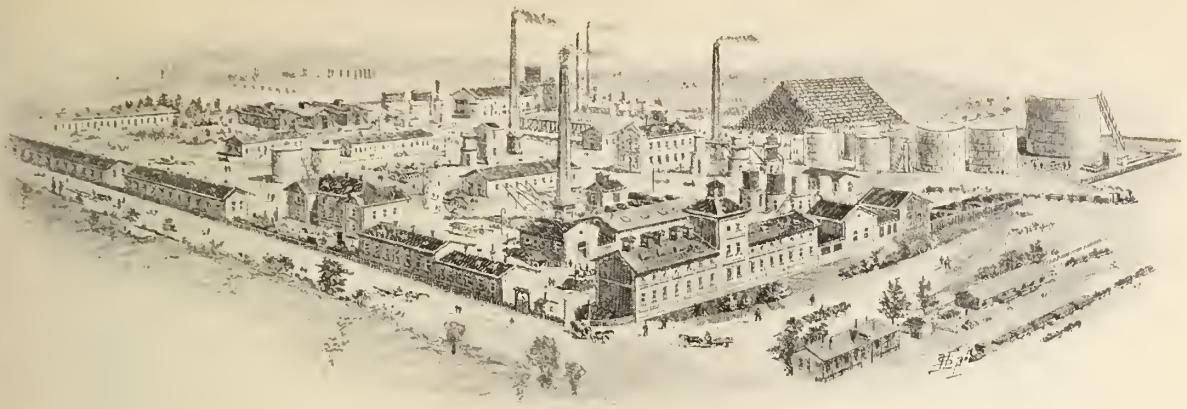
A vármegyei községi közlekedési utak hálózatába 1891-ben 26 közút soroztatott, összesen 433·6 km. hosszal. A jelenlegi úthálózatba összesen 37 viczinális út van felvéve, melyből 33·92 km. ki van építve és 406·4 km. kiépítetlen, az összes hossz tehát 745·6 km. Ezek között van két gyógyfürdőhöz vezető út, az egyik a p.-szt.-márton—püspökfürdői, a másik a belényes—bihar-füredi út, mely utóbbi, részben serpentin-út, a tenger színe fölött 191 méterrel fekvő belényesi völgyből az 1200 méter magasán fekvő biharpüspöki klimatikus fürdőhöz vezet.

A műszaki szolgálatot a vármegye egész területén *Székely Sándor* közúti okleveles mérnök teljesíti.

A viczinális úthálózatba felvett közutak a következők: 1, érmihályfalva—ottományi, 2, ottomány—margittai, 3, székelyhíd—margittai és a m.-petri—kőbölküti kiágazás, 4, terebes—közepes—fekete-erdői, 5, bihar—székelyhídi, 6, nagyvárad—hk-pályi—siteri, 7, esküllő—rév—k.-topai, 8, n.-báród—brátka—remeczi, 9, ponor—hollódi, 10, kis-terpest—lunkász-priei, 11, robogány—lunkász-priei, 12, bél—t.-káránd—határszéli, 13, sarkad—n.-szalontai, 14, zsáka—darvas—csókmői, 15, szt.-andrás—ugra—zsadányi, 16, m.-keresztes—m.-sasi, 17, henczida—bojt—m.-keresztes, 18, belényes—budurásza—biharfüredi, 19, székelyhíd—szt.-jobb—csohaji, 20, p.-szt.-márton—püspökfürdői, 21, szt.-lázár—v.-ábrányi, 22, komádi—m.-sas—b.-szt.-mártoni, 23, pokola—bélfenyéri, 24, tataros—aszfaltgyári, 25, belényes—rossiai, 26, székelyhíd—érmihályfalvai, 27, terebes—széplaki és a bályoki, almási és szunyogdi kiágazások, 28, székelyhíd—sárándi, 29, hollód—kávásdi, 30, bakonszeg—n.-bajomi, 31, okány—sarkadi, 32, székelyhíd—szalacsi, 33, komádi—zsadányi, 34, pata-pusztá—árpád—fekete-bátóri, 35, belényes—lunkai, 36, rézbánya—lunka—kristyóri út, 37, belényes—tárkányi út.

Az úthálózatban levő utak túlnyomó része egyszerű földút. Ezek közül a hegyes vidéken levők az év minden szakában némileg járhatók, a sík vidéken levők azonban, különösen nagyobb esőzések után, nehezen. Ez utak törzskönyvezésének előkészítése tekintetében a szabályrendelet megalkottatott. Ez utakat kizárólag az érdekelt községek tartják fenn.

A vasúti állomásokat a legközelebbi közúttal vagy községgel összekötő utak hálózatának összes hossza 1·845 km.

MEZŐ-TELEGD. — A BIHARSZILÁGYI OLAJIPAR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG TELEPE.

BÁNYÁSZAT, IPAR, KERESKEDELEM ÉS HITELÜGY.

Bihar vármegye és Nagyvárad gazdasági állapotát és fejlődését vizsgálván, mindazt megtalálhatjuk itt, a mit az ország gazdasági állapota és fejlődése másutt is mutat.

Bihar vármegye, történetünk kezdetétől fogva, egyike volt azon területeknek, melyeken a fokozatosan fejlődő kultúra otthonot talált. Előmozdította a kulturának meghonosodását a vármegye területén, de annak különösen két kiemelkedő városában, *Nagyváradon* és *Debreczenben* az, hogy előbbiben a tudományt kedvelő r. kath. püspököknek egész sora, egyik főtörekvésül tekintette Szt. László városának minden irányban való emelését, míg Debreczenben a reformáció elterjedése következtében a protestáns szellemnek hatalmas központja fejlődvén, a kultúra haladásának és terjedésének itt jelentékeny védőbástyája létesült.

E kettős jelenségből önként következik, hogy *Nagyvárad* kulturája a hazai történelemnek kezdő korszakaira nyúlik vissza és így tényleg Bihar vármegye kulturális állapota ez időszakokban egyenlő irányu és méretű lehetett az ország kulturális állapotával, melynek egész területén e két tényező közrehatása eredményezte azt a fejlődési fokozatot, melyet a mohácsi vész és a török-hódoltság szülte nyomorúságok megsemmisítettek.

Az őstermelés valamennyi ága közül országszerte a bányászat volt az, a mely a leghamarabb fellendült. 1501-ben a Bihar-hegységben levő *Réz-bánya* már bányavárosként említetik. Később a város és a bányászat elpusztult és csak 1726-ban nyitotta meg újra gróf *Csáky* nagyvárad püspök a beomlott bányákat. Ugyane század folyamán a kincstár is szerzett itt bányarészvényeket s azóta, váltakozó sikerrel, egész 1863-ig folyt a bányaművelés; ekkor egy időre megszakadt s újból csak 1875-ben foglalta el a magyar kincstár a régi bányaterület egy részét, mely a Bihar-hegység nyugati részének alján van: itt jegeczes palában, porfirban és jegeczes mészkőben, többnyire ez utóbbiak válólapján számos tellér és tömzs található, melyek mészpát, quarecz, gránit és helyenként zöld kőanyagból állanak, rézkovandot, rézölmfénylét, malachitot, fehérólomérezet, bizmut-ólomérezet, aranyat és ezüstöt is tartalmaznak.

Bányászat.

Fényes Elek statisztikai munkájában e bánya termelésére vonatkozólag a következőket mondja: „Ezüst Rézbányán ásatik évenként 1000 marknál több (egy mázsa rézércben 2 mark). Szinte Rézbányán esztendőnként 840 mázsa, továbbá 500 mázsa ón, ismét rézkavics (chalcopirites), malachit, grispan“. A deb-

Arany és ezüst.

reczeni kereskedelmi és iparkamara 1879. és 1880. évekről kiadott jelentésének adatai szerint volt e bánya termelése az 1880. évben ezüst: 1567 kg. 14106 frt. értékben; ólom: 5326 kg. 878. frt. értékben és réz: 7399 kg. 4899 frt. értékben. A nagyváradai kereskedelmi és iparkamara 1892. évről szóló jelentése szerint, volt e bánya termelése arany: 0.43 kg. 59 frt. értékben; ezüst: 182 kg. 16386 frt. értékben; réz: 1765 kg. 794 frt. értékben; ólom: 9640 kg. 1349 frt. értékben. A most ismertetett termelés aránya ez idő szerint sem mutat emelkedést és Bihar vármegye bányászata különben is inkább vasra s újabb időben kőszurokra (aszfalt) és márványra irányult.

Vas.

A vashányászat a XVIII-ik század közepéig vezethető vissza, mikor a Fekete- és Fehér-Körös közötti vízválasztón, a királyerdei hegység északi kiágazásain voltak vasművek. Fényes Elek szerint a Magura és Boicza hegyek gyomrában a Sebes-Körös völgyében, 1790 táján, nem megvetendő

TATAROS. — ASZFALTYGÁR.

menyiségben letek vasásványokat, de gátló körülmények megakadályozták ezek értékesítését. A vashányászat Bihar-megyében *Vaskohon* és *Petrószon* üzetett figyelemre méltóbb módon. A vaskohi vashámorban 1839-ben évenként 1500 mázsa, leginkább vastag munkára alkalmas vas készült, melynek mázsáját ott helyben 17 frtjával értékesítették a környékbeli, kovácsipart úzó lakosoknál.

A petrószói vasmű még a vaskohinál is jelentékenyebb volt, a menyinyiben abban nagy olvasztó és reszelő művön kívül, gyújtó és szermű is alkalmazásban volt és a vaskohi 214172 négyzetméter vájumértékkel szemben, 339776 négyzetméter vájumérték adományozott területtel bír.

A vastermelésben, sajnos, a legutóbbi időkben pangás állott be, úgy hogy a vashányászat ez időszertint egyes kisebb jelentőségű, magánkézben levő bánya művelésére terjed; az előbb említett két vasmű már egy pár évtized óta szünetel, s csak a legutóbbi időben kísérlették meg e vasműveket hamvaikból feltámasztani.

Kőszén.

A kőszénbányászat intenzívebb módon csak az utóbbi években vétett foganatba, 1861 s illetve 1874 óta az üzem szakadozott volt. 1861-ben keletkezett ugyanis a harmadkorbéli kongeria rétegekben előforduló *kardói* kőszén bányászata, három barnaszén telephben, melyek legfelsője 24 méternyi televény homokkő és bitumenes agyagföldő alatt 1.75 méter vastagságban,

a másik kettő 10—15 méternyi homokréteg által elválasztva, mintegy méternyi vastagságban találhatók. A *nagybáródi* széntelep, mely 1874-ben keletkezett, 2—3 m. vastagságn, kevéssé kénkovandos barnaszén, mely mintegy 140 méternyi televény, homokkő és agyagpala alatt terül el. Ujabban azonban kitünő minőségű szenet találtak és vettek itt üzembe. Mindkét bányamű már 1880. előtt megszüntette a termelést, de a nagybáródiiban egy újabb vállalkozó a termelést ismét megkezdte. A legjelentősebb kőszénbánya Bihar-megyében a *bodonosi*, melyet 1900-ban a a Bihari Szénbánya és Villamossági r. t. az addig azt üzemben tartó Magyar Asphalt Bánya r. t.-től megvásárolván és nagy költséggel épített sodronykötél-pálya által Mező-Telegd állomással közvetlen összeköttetésbe hozván, minden tekintetben a mai kor kivánalmainak megfelelő módon tart üzemben. E bányát előbbeni tulajdonosa nyitotta meg a 80-as évek elején és tartotta üzemben, azonban csak is a felső-dernai Asphalt-gyár fűtőanyag-szükségletének mértékéig. Új tulajdonosa 2.400.000 korona alaptőke birtokában, mindent elkövet, hogy a kőszénbányászat ezen a területen állandósuljon.

A földszurok (bitumen) bányászat, noha a földszurok létezéséről már régebb idő óta tudtak, s földolaj néven Fényes Elek is megemlékezik róla, csak az újabb időben keletkezett és pedig *Felső-Dernán*, hol 1413712 négyzetméter és *Tataroson*, hol 1985115 négyzetméter terület adományoztatott e észlra. Mindkét helyen harmadkori kongeria-réteg képződményben mutatkozik több asphalt-telep 1—2 méter vastagságban, melyek egymástól márga- és homok-rétegek által vannak elválasztva. Az asphalt finom porond kötőanyaga gyanánt jelentkezik. A bogdán-szóvárhegyi hegyekben Felső-Derna és Bogdán-Szóvárhegy közt van az a terület, melyben nagy mennyiségű földszurok s melyből termékei u. m. bitumen, asphalt, asphalt-olaj, asphalt-lakk és kőolaj, nagy mennyiségben termelhetők. A bitumen, mely minőségre a legjobb külföldi anyaggal is kiállja a versenyt, nagy mennyiségben található a jelzett területen levő hegyekben. Az anyag kiaknázását és feldolgozását jelenleg két társaság eszközli, u. m. a régiebb „Magyar Asphalt r. t.” és az 1899-ben alakult „*Tatarosi kőolaj és aszfalt r. t.*” most „*Hazai Asphalt r. t.*”. — A Budapesten székelő „Magyar Asphalt r. t.” ez idő szerint már nemcsak a belföldi fogyasztást tartja szem előtt, hanem igen jelentékeny exportnak is örvend. Az éveken át tartó óriási befektetések meghozták a várt gyümölcsöket s 1890. óta, a tartalékalapok kellő dotálása mellett is, jelentékeny osztalékot élveznek részvényesei.

Földszurok.

A tatarosi, később hazai asphalt részvénytársaság a kezdet nehézségein átesve, az általa munkába vett területen az asphalt-anyag termelése fokozottabb mérvet ölt és „A Bihari Szénbánya és Villamossági Részvénytársaság” drótkötél-pályájának használhatása következtében is, e telep szép jövővel kecsegtet.

A bányászat körében meg kell még emlékeznünk a kőbányászatról, kőfejtésről, mészégetésről, a kavics-, homok- és agyagbányászatról is. A vármegye nagy kőgazdagsága mellett igazán meglepő, hogy területén a kőbányászat jelentékenyebb kifejlődésre nem jutott. Legprimitívebb formája, az út- és ház-építés céljaira szolgáló kőfejtés volt a legelterjedtebb s csak az utóbbi időben fejlődött odáig, hogy az építéshez és kövezéshez idomított köveket is szolgáltatson. Az ily kőfejtő vállalatok közül különösen említésre méltó *Glazner József* brátkai vállalata, mely az építésnél és kövezésnél alkalmazott követ, különösen gránitot, nagy mennyiségben állítja elő. *Léderer Márton* pesterei kőfejtő és kőfaragó telepe, építményi részletek előállítása következtében, a közel fekvő városok építészei által figyelemben részesül. Bihar vármegye kőbányászatát csak akkor ismertetjük meg teljesen, ha több, kisebbszerű kőfejtő vállalat figyelmen kívül hagyása mellett, megemlékezünk a *Tárkány községi* kőfejtő vállalatról, mely primitív eszközökkel állítja elő az e vidéken használatos malomkövet és a fazekas iparnál használt mázolóköveket. A nagyváradi—belényesi—vaskohi vasút részvénytársaság *urszádi* kőfejtő vállalata a vasút céljait szolgálja.

Kőbányászat.

A mészégetés ősidők óta honos. A mészégetők a szomszédos megyéket is mindenha bőven ellátták. A mult század közepén azonban az egyes nagyobb vállalkozók a mészégetést gazdaságosabban és kiterjedtebb mérvben

Mészégetés.

kezdték meg, miután a közlekedési eszközök segítségével az ország jelentékeny részére szállítóképesekké váltak. Ma már mindenütt található mészégetés, a hol mészhegy és az égetéshez szükséges fa van, sőt egyes erdőkihasználó vállalatok, faértékesítés czéljából, a mészégetést mellékiparként üzik. Ilyenek a *Schwarz* Jakab Keszteg községi, a *Léderer* Márton pesterei, a *Bihari Erdőipar r. l.* királyerdői, a *Junghanns* Erhardt lunkáspriei, a *Diósi Lajos fia* czég szitányi és a révi, sonkolyosi, véresologi, stb. mésztelepe. Bihar vármegye mészégetésének nagy közgazdasági jelentőségét jellemzi, hogy az utóbbi időben jelentékeny mértékben megesappant építkezések da-

czára is, évenként 3300 kocsirakomány mész, körülbelül 500,000 kor. értékben kerül eladásra.

A Vaskoh vidéki hegyekben már a XVIII. században is voltak oly márványtelepek, melyekből már akkor is több monumentális épülethez használtak fel

Márvány.

anyagot. Így a XVIII. század közepén épült nagyváradi róm. kath. székesegyház kilencz oldaloltárának oszlopai, a püspöki palotában levő kápolna oltára, ugyanott kandalló - keretek és a vaskohi róm. kath. templom oltára, sőt az ezen márványokból ké-

szült gyönyörű asztallapok, melyek színre és alakra nézve éppen olyanok, mint a legszebb kövekből készült mozaik, ma is láthatók a nagyváradi püspöki palotában és a bécsi Burgban.

A XIX. században a Vaskoh vidéki márványbányászat versenyképesség híján megszűnt, azonban a nagyváradi—belényesi—vaskohi vasút kiépítése után *Jancsó* Dezső nagyváradi ügyvéd által, a ki a földtulajdonosoktól a jogosítványt megszerezte, a bányák ismét feltárattak. A feltárás munkáján kívül alig történt e bányákban egyéb, mint kisebb méretű faragványok készítése és próbamunkálatok eszközlése, melyek során *Hauszmann* Sándor legkevesebb 14 vagon márványt, köztük 2·8—3·2 m. hosszú márványoszlopokat szállított fel Budapestre és épített be az új országházba, a fölépcsőházban beépített pilléreket alkotva. Az eddig megnyitott telepek, u. m. egy mozaikszínvegyületű sötét-szürke, rózsaszínes veres, tejfehér, veres erekkel és szürke foltokkal tarkázott, tüdő színű és a belgiumihoz hasonló, fekete sziklákat tartalmazó telepek, néhány évvel ezelőtt *Bak* Károly tulajdonába

FELSŐ-DERNA. — ASZFALTGYÁR.

jtottak, a ki jelentékeny tőkebefektetéssel igyekezett a kérdéses márványbányákat üzemben tartani.

A kavics- és a vele kapcsolatos homok-bányászat a vasutak elterjedésével jutott nagyobb jelentőségre, mert ezek építéséhez ez anyagokra nagy szükség volt, és mert a vasutak segítségével nagyobb távolságra is szállítóképesé vált. A régi, kezdetleges bányászatot a XIX. század második felében rendszeresebb bányászat váltotta föl s a megye nem egy helyén, de különösen *Püspökiben*, magyarányu művelés alatt álló kavics- és homokbánya létesült, melyből évenként jelentékeny mennyiségeket szállítanak el.

Kavics és homok.

Az agyagbányászat több helyén a legjobb fajtájn fazekas-agyag található. Kiváló minőségűt azonban Réven és Vársonkolyoson szolgáltatnak. Jó agyag található Margitta keleti részén is. Az előbbi két helyen, különösen a XIX. század második felében, évente, részint vasúton Magyarország felsőbb vidékeire, sőt külföldre (Csehországba), részint szekéren, Erdélybe, feltűnő mennyiségű agyagot szállítottak. A nyers agyagnak e szállító-képességét az a tulajdonság adja meg, hogy a legjobb minőségű tűzálló-agyag. Kiaknázása részint bányászterület, részint közönséges módon történik. A bányászterület előállítását a Rév községben lévő *gr. Zichy-féle* bányatelepen eszközölik.

Agyag.

Az ipari fogalmat a XIX. század elejéig kizárólag a kézművesek tevékenysége merítette ki. A török kiűzetése után Bihar vármegyében is inkább a városokba tömörülő iparosok jutottak a gyarapodás útjára, különösen ott, a hol jogokat és kiváltságokat szerezhettek, vagy ilyenek birtokában megerősítettek. Valószínű, hogy e korszakban úgy Nagyváradon, mint a vármegye más városaiban, u. m. Margittán, Belényesen, stb. több, különféle iparágakat felölöz a czéh volt. Debreczenben ez időben a gubaszövés, különösen a fekete gubák készítése, a szűcsiparág körébe tartozó bőrszűcskészítés, a szappanfőzés, a vörös- és feketepipa-készítés, a vármegye más részein a XVIII. század végéig a szikso- és salétromfőzésen kívül a *béli* üveghuta, a *nagyvárad*i, *telegdi* és *margittai cserépedények* jutottak nagyobb nevezetességre. Némely czéhek már a XVIII. században, II. József uralkodása előtt alakultak. Kétségtelen, hogy a kézművesek eleinte aránylag csekély számmal voltak, s hogy majdnem kizárólag a megye nagyobb városaiban tömörültek.

Ipar.

Hogy Nagyváradon is volt jelentékeny számú kézműves, igazolja a volt suszterczéh pénztárkönyve, mely 1744-ből 27 mesterről ad számot. A nagyváradi szijgyártó-czéh 1770-iki szabadítási könyve a mellett tanúsodik, hogy már ekkor 2 német és 2 magyar szijgyártó egyesülésből alakult a czéh. Biztos tehát, hogy ugyanakkor megfelelő számú asztalosok, bodnárok, könyvkötők, csizmadiák, fazekasok és más kézművesek is voltak. Egy 1783. júl. 30-án kelt okirat szerint *Margittán* 91 csizmadiamester volt.

Bihar vármegye XVIII-ik századbéli ipari állapotának feltűntetése nem volna teljes, ha meg nem emlékeznénk még arról, hogy ez időben Nagyváradon posztógyár is létesült, melyről mindössze annyit tudunk, hogy felállítása után gyarapodásnak indult, s hogy Debreczenben bőrgyár keletkezett a régiebb keletű mosonyi angol bőrgyár mintájára. 1808 után, a mint arról Horváth Mihály az „Ipar és kereskedelem története” czíni munkájában megemlékezik. Nagyváradon selyemgyár létesült, melynek fennállási idejéről azonban az adatok hiányoznak. Ugyanekes e szerző révén van tudomásunk arról is, hogy a XIX. század elején Bihar-megyében *papíromalom* is létesült, a mely szintén rövid életű lehetett. Ha még felemlítjük a XIX-ik század elején felállított *kis-szántói olajütőt*, megemlékezünk a sarkadi *répaczukorgyárról*, „mely tisztált czukort is szolgáltatott”; ha megemlékezünk a Bihar-megye több helyén létezett salétromfőzésről, s a *derecskei*, évenként mintegy 200 mázsát készítő *szikso- és szódagyárról* és végül a debreczeni, mintegy 140 mestertől évenként körülbelül 11 millió darabot készítő pipagyártásról, akkor áttérhetünk a kézművességnek a 40-es évekig terjedő vázolására.

Annak előrebocsátásával, hogy az 1836-iki összeírás szerint Magyarországon 143 szakmában összesen 2332 kézműves volt, Bihar vármegye kézműiparát e korban jelentékenynek kell jelezni, mert nem tekintve Debreczenre, a mely Pest után a legtöbb iparúzó számolta lakosai közé, konstatálható, hogy Nagyváradon e korban 16—18, némelyik több szakmát is magában

Kézműves czéhek.

egyesítő czéh volt, n. m. a már említett és 27 mesterrel 1744-ben alakult suszter-czéh, az 1744-ben alakult szíjgyártó-czéh, a szücs-, a gubás-, a német szabó-czéh, a kötélverő-, szítás- és szítafonó egyesült czéh, a mely már 1820-ban alakult, a kalaposczéh 1818 előtt létesült, a lakatos és puskásczéh, a pék-czéh, melynek 1818-ban 10 mester és 12 segéd volt a tagja, a fazekas, és kályhás-czéh, mely 1833 előtt alakult, a magyar- és szűrszabó egyesült czéh, mely szintén a 30-as években keletkezett, a jelentékeny számú taggal bíró hentes-czéh, a timár-czéh 1820 körül alakult és magában egyesítette a privilégizált Nagyvárad, Várad-Olaszi, Várad-Váralja, és Várad-Velence timárjait. A eszmadia-czéh 1823-ban alakult, stb.

Nagyvárad város jelentékenyebb czéhei többnyire II. József elhalálása

FEKETE-ERDŐ. — ÜVEGGYÁR.

után keletkeztek s így annál nagyobb meglepetés volt reájuk nézve a bihar-megyei Karok és Rendeknek a czéhek ellen országosan megindult mozgalom kifolyása gyanánt jelentkező határozata, a kik 1834. évben Arad-megye átirata következtében kimondták, hogy mind a heti, mind az országos vásárokon úgy a helybeli, mint a vidéki kalmárok és mesterek szabadon árulhatnak. Ez a rendelkezés nagy megütközést keltett nemcsak az iparosok czéhei, hanem a kereskedők között is és a nádorhoz, valamint a helytartó tanácshoz közös folyamodványt intéztek. „A nagyvárad-i és várad-olaszi egyesült kalmár compánia, a timár-, eszmadia-, gubás-, hentes-, s a többi minden czéh tagjai mind közönségesen“ folyamodványukban feltárták, hogy az ipar nyomorúságosan teng csak, s különben is káros ez az intézkedés, s esonkítja a czéhek privilégiumát.

A végnapjaikat élő czéhek feljajdulása azonban nem állhatott ellent a haladás és a szabadság befolyásának, mert 1840-ben a nemes priv. város megszünteti az iparosok számhoz-kötöttségét, s csupán a borbélyok és patikáriusok számát határozza meg.

Ily állapotban találta Bihar-megyét az az akezió, a mely hazánk akkori szellemi nagyságainak közreműködésével az országos ipar-egyesület meg-

alkotásában s a védegyelet életrelhívásában a hazai iparfejlesztés hatalmas eszközeit varázsolta elő. Ez az akció Bihar-megyére is előnyös hatással volt, mert az 1846-iki kiállításon nagyváradiak is megfelelő számmal vettek részt. A védegyeletnek magyarországi, 139 vidéki osztályából négy Bihar vármegyére esett. És pedig egy volt *Debreczenben: Péczely József, Kismarján: Bige Károly, Nagyváradon: Szacsvey Imre, Várad-Püspökiben: Ercsey Zsigmond* elnöklelte alatt. A védegyelettel kapcsolatos iparúttár eszméje is hódított Nagyváradon, a mint az 1846. év vége felé kiadott jelentésből kitetszik, mely szerint itt „résztvényekre alapított most egy nagyobbzerű fiókraktári vállalat, melynél a lelkesedés hazafiúi melege, párosulva józan vállalkozási tapintattal, kétségtelenül haszon viruland fel mind a vállalatnak, mind iparunknak”, — mondja az idézett jelentés. Azonban közbejötték az 1848-iki események, utána az abszolút korszaknak mindent elnyomó hatása, míg végre az 1867. évben helyreállított alkotmányosság az iparnak is meghozta a szabadságot. Ez időre esik Nagyváradnak iparos várossá kialakulása és ez időben keletkeztek, illetőleg fejlődtek a megye más helyein azok a jelentékeny ipartelepek, melyek Bihar vármegye iparát országos jellegűvé avatják.

Mielőtt azonban Bihar vármegye és Nagyvárad város iparát részletesen megismertetnők, nem tartjuk feleslegesnek a nagyváradi ipartestület megalakulásakor, vagyis 1886-ban, és összehasonlításul 1890-ben az annak kebelébe tartozó iparosok számát ide iktatni.

Kimutatása a nagyváradi ipartestület kebelébe tartozó iparosok létszámának 1886-ban és 1900. évben:

1886		1900		1886		1900		1886		1900	
Aranyműves . . .	8	10	Fazekas és kály-					Szíjjártós nyer-			
Asztalos	70	76	hás	30	24			ges	22	22	
Borbély	30	52	Kárpitos	13	16			Órás	13	14	
Bádogos	25	21	Kefekötő	3	5			Rézműves	14	11	
Bognár	30	18	Kelmefestő	3	5			Sütő	33	24	
Czípész és esiz-			Keztyűs	2	3			Szabó	198	194	
mada	495	382	Késes	1	1			Szappanos	9	6	
Czukorkakészítő			Kocsigyártó	3	4			Szobafestő	32	23	
és ezukrász . . .	9	9	Kosárkötő	9	4			Szűcs	45	29	
Esztergályos . . .	3	4	Kovács	40	38			Timár	35	17	
Fésűs	6	6	Könyvkötő	7	4			Kéményseprő	4	4	
Gombkötő	4	3	Kötélverő	19	8			Kőműves	45	51	
Hangszerkészítő	3	4	Lakatos	48	37			Ács	50	45	
Hentes	42	61	Mázoló	25	10			Gubás	26	11	
Kádár	32	18	Mészáros	45	23			Kőfaragó	2	2	
Kalapos	14	11	Mézeskalácsos	7	8			Építész	7	9	
								Cserepező	6	6	
								Összesen	1567	1324	

Iparosok
létszáma.

Ezen kívül volt még az 1899. és 1900. évben 1—1 parókakészítő, 1895—1900-ig volt 2—3 tarisznya-készítő és 1895—1900-ig 1—2 mellfűző-készítő.

Bihar vármegye kis-, illetőleg kézműiparát ismertetve, legmegfelelőbbnek tartjuk, ha Nagyvárad iparáról szólunk, mert a megye más községeiben létező hasonló iparágak helyzete ettől csak annyiban térhet el, hogy fejlődési fokában alacsonyabb, tevékenységi körében korlátoltabb.

Bár számra nem, de fejlődöttségre és eredményre nézve legkiválóbb iparága Nagyváradnak a vas- és fémipar, melyből 1867-ben Nagyváradon is nagyobb számban csak a lakatosokkal találkozunk, kik a „puskás”-okkal egyesülve alkották a nagyváradi lakatos- és puskás-társaságot, mely akkor alig számlált 12—15-nél több tagot. A vas- és fémipar ez időtől kezdve mind jobban megerősödött és különösen az építészettel szorosabban összefüggő ágaiban magas fejlettséget mutat; sőt kebeléből más iparesoportok fejlődtek, melyenek a mezőgazdasági gépgyártás, mérlegkészítés stb. E fejlődés azonban ez iparesoportnak nem minden ágára terjed ki, mert például a kovács- és rézműves-iparban hanyatlást kell konstatálnunk.

A vas- és fémipar csoportjában a lakatos-ipar 1867-ben még nem oszlott nálunk a jelenben szokásos két osztályára, t. i. a mű-, illetőleg gépész és közönséges lakatosságra, a minthogy kebelében volt feltalálható a később önállóságra vergődött géplakatosság is, mely különösen a más iparesoportba tartozó mérlegkészítés és mezőgazdasági gépgyártás terén mutat meglepő

Az egyes ipar-
ágak.

Vas és fémipar.

fejlettséget. Ugyancsak itt vonult meg a később szintén önállóságra vergődött toronyóra-készítő lakatoság is.

Az 1867-ben még csak megrendelésre és kizárólag helyi szükségletre irányuló *lakatos-ipar*, évről-évre nyert terjedelemben a megye székhelyén. A megye területén, úgy székhelyén, mint más községeiben, mindazon ágait tekintve, melyek ez iparesoportból időközben ki nem váltak, megmaradt a kisipar körében és jelenleg a helyi szükségletnek és kizárólag megrendelésre működik, sőt a megye székhelyét nem számítva, az e nembeli gyári czikkek versenye következtében mindinkább az enyészet felé közeledik.

Más a helyzete a lakatos-iparnak a megye székhelyén, mert habár itt is érezteti nyomasztó hatását a szakmába vágó gyári czikkek özöne, mégis

NAGYVÁRAD. — AZ ÁRÚRAKTÁR.

itt nemcsak a közönséges lakatos-iparnak, hanem a múlakatoságnak is jeles képviselőire találunk.

Meg kell még emlékeznünk a lakatos és a bádogos ipar egyik ágáról, a fűtőkészülékek, különösen pedig a takaréktűzhely készítéséről, melyek leginkább az újabb időben egyik leggyakrabban előállított készítményei úgy a bádogos, mint a lakatos-iparnak, és a melyek a behozott hasonló készítményeket Nagyváradról hovatovább kiszorítják.

A kovácsipart az 1867. évben tekintélyes számú iparos űzte, kik a megye székhelyén a kerégyártókkal egyesülten működtek, és miután akkoriban a közlekedési eszközök majdnem kizárólag a kocsik és szekerek voltak, a kovácsipar, a helyi szükségletre s a javítási munkálatokra való tekintettel, egyike volt Bihar vármegyében a legelterjedtebb iparágagnak.

1867-től kezdve azonban az e téren mindinkább fellépő gyári verseny és a későbbben létesülő viczinális vasutak a kovácsipar tevékenységét lényegesen zsidbasztották és még jobban éreztették hatásukat a 80-as években, annyira, hogy a kovácsok száma rohamos esökkenésnek indult.

Kovácsiparunk készítményeinek kiváló minősége, különösen a kocsi- és szekér-vasalásoknál, ma is magas színvonalon áll, míg a patkó és patkószeg készíttéssel, a gyári verseny nyomása alatt, kovácsmestereink teljesen fel-

hagyni kényszerültek és ma már csak eltérő alaku patkók készítésére szorítkoznak.

A bádogos ipar, melyet 1867-ben Nagyváradon kevés számú iparos űzött, mindinkább nyert terjedelemben. A lassu fejlődés oka a gyáripari verseny volt, melynél fogva ez iparág fejlődése csupán az építészettel összefüggésben álló tevékenységében juthatott érvényre. Az utóbbi időben a bádogos-ipar köre a Nagyváradon létesített vízvezetéki mű felszerelési és berendezési cikkekének előállításával is bővült.

A rézműves és sárgarézöntő ipait Bihar-megye területén a kisipar körében régente nagy forgalommal űzték. 1867-ben is, különösen a rézművesség, készletre is dolgozott és élénk forgalommal bírt, a minek magyarázata, az ez időben elterjedt gyümölespálinka-főzésen kívül, abban a körülményben is rejlett, hogy a készítmények a szomszédos megyék vásárain is nagy keresletnek örvendtek. Az említett időben a többnyire réz mosó-, pálinkafőző-üstök, és rézfedellemezek készítésével és javítási munkálatokkal is foglalkozó rézművesek helyzete, a gyárak versenye és a gyümöles-, pálinkafőzést korlátozó törvényes intézkedések következtében, mindinkább rosszabbodott. Számuk csökkent és 1880-ban már csak 10-en foglalkoztak ezzel az iparággal s ezek is csak a gépeknél, szerszámoknál és készülékeknél előforduló javításokra szorítkoztak.

A rézöntő-ipar a múltban nem állott a rézművesség magaslatán és később sem igen nyert terjedelemben. Fejlődéséről csak annyiban lehet szó, a mennyiben egyes rézöntők specialistákká válván, különösen csengőkkel a kiülföldön is sikeresen versenyeznek, mint p. o. a *Rosenthal és Ehrlich cég*.

A késes- és köszörűs iparággal kevés egyén foglalkozott s az haladást sem tanúsít, mert a hasonló gyári készítmények által háttérbe szorul s így tevékenységi köre másra, mint javításra csak csekély mérvben terjed ki.

Bihar-megyében, arra a rövid időközre nem tekintve, a midőn a szabadságharc alatt Nagyváradon jelentékeny fegyver- és töltény-gyártás honosodott meg, ez ipar-cikk gyártásáról sem a múltban, sem a jelenben nem lehet szó és különösen nem az 1867. évtől kezdve. A fegyvert és a töltényt hazánkban egész a legutóbbi időkig gyárilag nem is állították elő s így természetes, hogy ez az iparág, csak mint fegyverkészítés, a kisipar körében volt feltalálható. Bihar vármegye puskaműveseinek a száma soha sem volt nagy, de hogy jelentékeny munkásságot fejtettek ki, azt bizonyítja az a körülmény, hogy 1867. előtt Nagyváradon a lakatosokkal közös társulatot alkottak. És miután Bihar vármegyét még ma is vadakban dús erdőségek borítják, a fegyverkereskedés pedig ez időben minimális fokon állott, a fegyverkészítés a 60-as évek végén és a 70-es évek elején úgy mennyiségileg, mint a minőség szempontjából jelentékeny volt, míg nem a fegyver- és vadászati adó következtében a puska-művesek helyzete is rosszabbra fordult és számuk annyira apadt, hogy Bihar-megyében, a debreczeni kereskedelmi és iparkamarának az 1879–80. évről kiadott jelentésében közölt adatok szerint, összesen csak három önálló iparos foglalkozott már fegyverkészítéssel s ezek is inkább javításokkal.

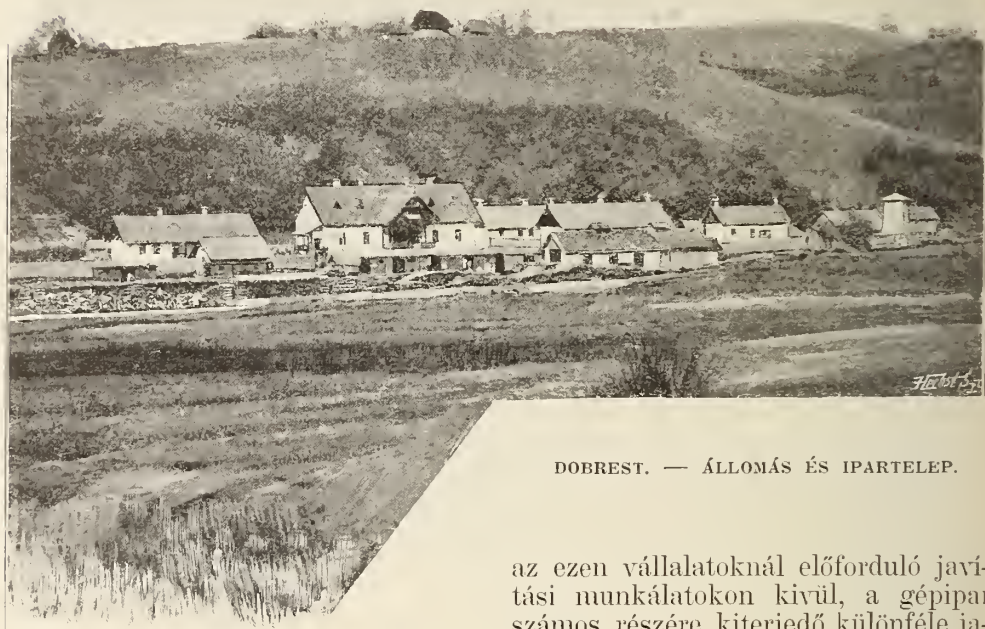
A harangöntőipar Bihar-megyében, ha nem tekintünk egy, a XVI. században Nagyváradon működött harangöntőre, a rézöntőipar körében és ott is csak rövid időszakban fordul elő. Gyökeret verni nem tudott, mert a gyári verseny által elnyomva, megszűnt, illetőleg, mint már említők, a sárgarézöntő ipar körében, csengőkészítő iparrá alakult át.

A gépipar itt is, mint általában hazánkban, a legujabb időkben keletkezett. A Bihar-megyében feltalálható gépipari ágak, különféle gépek javításán kívül, mezőgazdasági gépgyártásra, tűzoltó-szerek készítésére, a mérleg-iparra és az óras-iparra terjednek ki. Ez iparágak közül egyedül a mezőgazdasági gépek és eszközök készítése emelkedett oly magas színvonalra, hogy azt gyári előállításnak minősíthetjük, nagyobb mozgó gépeket azonban még ezek a gyárak sem állítanak elő.

A gépipar e kamarai kerületben csak a 70-es évek elején kezdett kiemelkedni a lakatos-ipar köréből s eleintén egyes ágaiban sem specializálva, sem készletre nem űzetett, s csak később, a készletre való működés lehetőségével, váltak külön egyes ágai és kivált mezőgazdasági eszközöket és kisebb gépeket előállító ága, terjedelmes műhelyekben indult virágzásnak. E na-

gyobb szabásu kézmű-műhelyek mindinkább bővültek, mindjobban túlemelkedtek a helyi szükséglet körén, tért kezdtek hódítani a belföldi piacokon és a keleti államok közel fekvő piacain is és a nagy gyárak hasonlóan termékeivel a versenyt sikeresen megállották.

Ily mezőgazdasági gépeket előállító műhelyek, illetve gyárak csak Nagyváradon voltak és vannak. 1879-80-ban is csak egy nagyobb vállalat, a *Penger és Rozslay* cég volt az, a mely gazdasági gépek és eszközök készítésével foglalkozott. Ezenkívül volt még egy nagyobb géplakatos műhely, a *Gitye* Demeteré. Ezek mellé, melyek közül az előbbi az 1880-as évek vége felé a kisebb *gyárak* sorába emelkedett, több gépjavító műhely sorakozik, melyek leginkább valamely nagyobb ipari vállalat szolgálatában állanak, azonban

DOBREST. — ÁLLOMÁS ÉS IPARTELEP.

az ezen vállalatoknál előforduló javítási munkálatokon kívül, a gépipar számos részére kiterjedő különféle javítási munkálatokat is teljesítenek.

A fecskendők és tűzoltó szerek készítését az önkéntes tűzoltói intézmény hívta életre. Bihar-megye területén azonban a nagy gyári verseny nyomása alatt e cikkek készítése szórványos és leginkább csak a javítási munkálatokra terjed ki. Annnyival inkább kiemelendő tehát, hogy tűzoltószerek készítésével kiválóképen csak egy *székelyhídi* iparos foglalkozik, de ez is csak megrendelésre.

A mérleg-ipar is a lakatos-iparból fejlődött ki, noha a mérleggyártással foglalkozó iparosokon kívül, a mezőgazdasági gépgyárak és egyes gép- és műlakatosok is foglalkoznak mérlegek előállításával és javításával. Csak a 80-as évek vége felé találkozunk Nagyváradon kizárólagosan mérlegkészítéssel foglalkozó iparossal, *Tepper* Károlylyal, a ki iparát most is csak a kisipar körében űzi és kiválólag tízedes-mérleg készítésével foglalkozik és pedig inkább megrendelésre, mint készletre, noha gyártmányai Bihar vármegye határain túl is nagy elismerésben részesülnek.

A hangszerkészítő ipar Nagyváradon csak a legutóbbi időben honosodott meg, noha hegedű- és orgona-készítéssel már 1876. óta foglalkoztak. Ez az iparág azonban, a javításon felül, csak kivételképp foglalkozik új cikkek előállításával s a hegedű- és ezimbalom előállításán kívül más készítményre alig terjed ki.

A műszeriparnak Bihar vármegyében sem multja, sem jelene nincs. Egyes kisebb, e nembe vágó javítási munkálatokkal más rokon iparágaknál találkozunk ugyan, de ezek is ritkán fordulnak elő és csupán kevesebb jártasságot igénylő javításokra szorítkoznak.

Az órás-ipar azonban, noha számbavehető módon csak Nagyváradon, önálló iparágként jelentkezik. Egyik ága, a toronyóra-készítés, attól az időtől, a midőn a lakatos-iparból kivált, fejlődésnek indult és egyetlen képviselője: *Daday József*, országszerte elismerést szerzett annak.

A kőipar egyes ágairól a kőbányászat ismertetésénél emlékeztünk meg. Itt még Nagyvárad *kőfaragó* iparát kell felemlítenünk, mely építmény-részletek, medencézék, sirkövek és más talapatok készítésével, a helyi szükségletet teljesen kielégíti.

Az agyagiparágnál mindenekelőtt a Rézhegység és környéke agyagiparáról szólva, *Székhelyhid* agyagiparát kell felemlítenünk, mely a helyi szükségletet tartja szem előtt s mindössze a közönséges lapos és hajlított fedél-eserép, kézzel vert téglá gyártására és közönséges mázatlan s legfeljebb belül, az ugynevezett zöldmázzal bevont fazekas-munkákra terjed ki. Valamivel magasabb fokon áll az agyagipar *Margittán*, a hol a mölki apátság téglá- és eserépgyártáson kívül, igen jó minőségű alagesöveket is készített. A fazekas-ipart itt mintegy 27 egyén iparszerűen űzi és szállítóképes készítményeket állít elő. Az agyagipar az élesdi járásban *Réven*, *N.-Bárádon* és *Élesden* található nagyobb mértékben. A nyers anyagot *Rév* és *Vársonkolyos* községek területén bányásszák és ez a legjobb minőségű, tűzálló agyag. Réven az agyagipar háziipart képez, a mely egyszerű mázatlan fazekas-árúk előállítására szorítkozik és Bihar vármegyében kerül eladásra. Ezeknek az u. n. „vászonedények”-nek az előállítására, a két gömbből álló, lábbal forgatható, primitív korongot használgák. Ilyen kezdetleges eszközzel dolgoztak itt a század elejétől kezdve, míg 1898-ban, a nagyváradai kereskedelmi és iparkamara közbelépésére, állami támogatással, az 1900. év folyamán, államköltségen létesített égetőkemence s ugyanesak államköltségen berendezett vándortanfolyam segítségével, a kamara és a vármegye anyagi támogatásával, szép jövővel biztató kőedénygyártás honosodott meg.

Agyagipar.

N.-Bárod és *Élesd* agyagipara nagyobb figyelmet nem érdemel. Annál figyelemreméltóbb *Élesd* agyagiparának az a része, a mely 1890-ben gyáripari jelleggel agyagárú és téglagyártásra létesült, és melynek képviselője *Schwarz* Jakab élesdi lakos kesztegi telepe, és *Léderer* Márton esküllői tűzálló-tégla és fedél-eserép gyára is.

Az agyagipar otthonos még a belényesi, petrószai, rézbányai és vaskohi hegyek által körülzárt területen. Az itt nagy mennyiségben előállított fazekasárúk részben az iparúzóik által, részben a környékbeli feles fuvarosok közvetítésével szekerével szállítatnak az Alföldre. Ugyanily természetű háziiparra bukkanunk még a béli hegyek aljában is.

Az agyagipar a megye székhelyén, *Nagyváradon* is figyelemreméltó. Produktumai itt iparszerűleg kisiparosok által és gyárilag állítatnak elő. A kisiparral ez iparágban sok iparos foglalkozik. A fazekas-árúk kelendősége az utóbbi időben a vas-pléh és porcellán edények olcsóbbodásával nagyon megesappant. A kisiparosoktól előállított agyagkályhák jó minőségük dacára nagyobb kelendőségnek nem örvendenek, mivel itt a már említett *Schwarz*-féle kálhagyáron kívül *Rimanóczy* Kálmán nagyváradai kályhagyárával is versenyezniök kell, a mellett, hogy a budweissi és a krakkói kályharaktárakban is elnyomó versenytársuk van és így annál örvedetesebb, hogy az említett kályhagyárak napról-napra erősbülve versenyeznek a külföldi gyárakkal.

A megye székhelyén a téglá- és eserépgyártás is nagyban és elismerésre méltóan űzetik. Az itteni 8 téglá- és eserépgyár, gép-, kézzel vert-, sajtolt, szárazon sajtolt burkolat- és façon-téglákat, közönséges lapos eserepeket, sajtolt eserepeket és hullámcerepeket, stb. gyárt. Az árúkat nagy részben a megye székhelyén, kisebb részében pedig a közeli vidékeken használják fel. E gyárak közül nevezetesebbek a 1885. évben keletkezett, gőzerőre berendezett *Rimanóczy*, az 1887. évben keletkezett *Knapp*, az 1888-ban keletkezett *Rendes*-féle gyárak, melyeknek tulajdonosai egyúttal építészek is.

Asphalt.

Az asphalt-iparról már a bányászat körében megemlékeztünk s az ott elmondottakhoz itt még csak azt fűzhetjük, hogy a „Magyar aszfalt részvénytársaság” felsődernai telepe, továbbá az előbb tatarosi, most „Hazai kőolaj és asphalt r. t.” tatarosi telepe nemcsak Magyarországon, de külföldön is, különösen a Keleten, egyre nagyobb tért hódít, a miben az anyag kitűnő minőségén kívül a tulajdonos részvénytársaság vezetőinek is nagy részük van. Bihar vármegye asphalt-ipara nemcsak a bánya-termelésnek egyre fokozódó emelkedése által tanúsítja a fejlődés jeleit, hanem az által is, hogy mellékiparágak keletkezését és fejlődését tette lehetővé, a mint erről majd a vegyészeti iparmál bővebben szólunk.

Üveggyártás.

Bihar vármegyében már a század elején működésben volt egy üveghuta *Almaszegen*, sőt 1770-ben már a *béli* üveghuta is fennállott. Ezek ez időtájt öblös és ablak-üvegeket készítettek, de adatok vannak arra is, hogy az almaszegi huta, mérnököknek és gyógyszerészeknek való üvegtárgyakat is készített. Fényes Elek Bihar-megyében már Almaszegen és Bélen kívül az *élesdi* üveggyárról is megemlékezik, nyilván a feketeerdői gyártelepet ért-

BERETTYÓ-UJFALU.
NYÍRY ISTVÁN GŐZMALMA.

vén alatta. Az 1846-ban, az „Országos Iparegyesület” által rendezett magyar iparműkiállításon résztvett öt üveggyáros között, a nagyváradi püspökség béli üveggyára is szerepel.

A mult század második felében az ország üvegiparával együtt a bihar-megyei üvegipar is haladásnak indult, noha nagyobb önálló üvegipará itt nem fejlődött. 1856-ban volt az almaszegi üveggyárban egy kemence és öt tégely, a béli üveggyárban két kemence, tizenhat tégely, a feketeerdőiben egy kemence, hat tégely. Bihar-megye üvegiparának fejlődését az utak rossz-ságán kívül, a gyártelepeknek vasúttaktól való nagy távolsága akadályozta. De elmaradottságának oka az is volt, hogy a 70-es évek közepe táján, Ausztriában a Siemens-féle regenerátoros gáztüzelés alkalmazása által, az üveggyártás terén oly átalakulások történtek, melyek az üveggyárakat létalapjukban ingatták meg. A biharmegyei üveggyárak is mindinkább veszítettek jelentőségükből, míg nem 1890-ben az „Egyesült magyarhoni üveggyárak” részvénytársaság a két legnagyobb gyár tulajdonjogát megszerezte és azokat a modern kor igényeinek megfelelőleg igyekezett berendezni. A feketeerdői telepen van a legnagyobb gőzesíszoló az egész országban.

Bihar-megyében ez idő szerint a következő üveggyárak vannak: a *Közepes* kisközséghez tartozó, feketeerdői telepen. Ez működését 1841-ben kezdte meg,

bír 40 lóerejű vízerővel, 50 lóerejű gőzmotorral és négy regenerátoros gőzkemenczével; a *Bél* kisközségben levő üvegyár működését megkezdte 1870-ben, bír 8 lóerejű vízerővel, 20 lóerejű gázmotorral és 3 regenerátoros gázkemenczével; ez az ipartelep ez idő szerint szünetel; a *Batthány* József gróf tulajdonát képező és ifj. *Galbavy* József és *Reich* Márk bérletében levő üvegyár, a Pestes-Sólyomkő kisközséghez tartozó *Sólyomkő*-gyártelep keletkezett 1790-ben 4 lóerejű vizikerékkel, két közönséges és egy nyújtó kemenczével. A Bihar-megyei üvegyárak készítményei nemesak a hazai piacokon, hanem a Balkán-államokban is keresletnek örvendenek.

A faipar majdnem minden ága hamos a vármegyében. Figyelmet érdemel az ide tartozó iparágak közül az *asztalos*-ipar, melylyel különösen Nagyváradon sok iparos foglalkozik. Itt úgy a bútort, mint az építőipari asztalos-ság, — bár szerszámgépek igénybevétele nélkül, — különösen az utóbbi, magas fokon áll és megfelelő keresetet nyújt. Annál szomorúbb a helyzete a bútortasztalos-iparnak, noha annak nem egy kiváló képviselője van. Az osztrák elnyomó verseny s talán a helyi viszonyok is okozzák, hogy a néhány évvel ezelőtt Nagyváradon létesült műbútortasztalos-gyár megszűnt.

A kádár-ipar a phylloxera-vész kiütése előtt a megyének szőlőhegygyel bíró majdnem minden községében, de különösen Nagyváradon, egyike volt a legfejlettebb és legtöbb keresetet nyújtóknak. A phylloxera-vész után azonban e téren oly hanyatlás következett be, hogy már kiveszőfélben volt, a midőn a néhány évvel ezelőtt megindult szőlő-rekonstrukció új életerőt hozott ez iparágba.

A bognár-ipar szintén elterjedt és régi ipar a megyében. Jelentőségét a viczinális vasútak elterjedése következtében fokozatosan elvesztette, habár készítményei: a biharmegyei szekerek és kocsik, azelőtt a vármegye határain túl is keresettek voltak. A megye székhelyén a bognáriparból a kocsigyártás fejlődött ki, mely a 60-as évek óta kisipari nagyobb műhelyekben feltalálható, s a mely az úri-kocsik minden fajtájára, kariól-postakocsik és más speciális ezélt szolgáló műkocsik készítésére is kiterjed.

A fonott-árúk készítését eleintén Bihar-megyében csak háziiparszerűleg üzték, de az utóbbi évtized alatt egyes ágai a háziipar köréből kiváltak. Így néhány évvel ezelőtt *szalmakalappgyár* létesült, mely 1900-ban a czirokseprű-készítést is üzemkörébe vonván, 160,000 koronával részvénytársasággá alakult át. Ez a gyár, részben Olaszország, Japán, Khina és Svájc-ból, részben Bihar-megyéből, különösen Henczidáról és környékéről beszerzett nyersanyag felhasználásával, különféle mintájú szalmakalapot készít s az ugyancsak hazai anyagból készült czirokseprűvel együtt, többnyire külföldön, nagy mennyiségben hozza forgalomba.

Szintén figyelmet érdemel a néhány év óta fennálló *bucsa*i kosárfonótelep is, mely évenként körülbelül 10—12 vagon spanyol-nádat dolgoztat fel kosárárúkra és fonott székekre. A telep a nagyrészt Magyarországból, de Romániából és Bulgáriából is jelentkező keresletnek alig képes eleget tenni.

A bőr-, sörte- és szőr- ipar közül a bőripar az, a mely mindenha a legnevezetesebb iparcsoportja volt Bihar vármegyének. A mult század utolsó évtizedei alatt kisipari jellege miatt és a közös vámterület befolyása következtében úgy a *timár*, de különösen a *czipész- és csizmadia-ipar* a megsemmisülés lejtőjére jutott, jóllehet a megye székhelyén ez iparágak készítményei a külföld készítményeivel fényesen kiállják a versenyt. A megye székhelyén néhány évvel ezelőtt czipő- és csizmagyár alakult, mely több hazai bányavállalat részére — jelentékeny forgalmat képviselő cikket — szállít, és nemesak 100—120 állandó segéd munkást foglalkoztat, hanem a munkahiányban szenvedő kisiparosok jelentékeny számát is ellátja munkával.

A *szűjgyártó- és nyerges-ipar*, mely itt szintén figyelmet érdemlő iparág volt, különösen Váradon, az újabb közlekedési eszközök szaporodása és a külföldi készárúk behozatala miatt ez idő szerint alig vehető számba.

Epp ily megítélés alá esik a *kefekötő-ipar*, melynek Bihar-megye székhelyén alig egy-két számot tevő képviselője van.

A szövő-, fonó- és kárpitos-ipar köréből Bihar vármegyében az egykor híres *kötélverő* iparról, az újabb keletű *harisnyaszövéstről*, a szép multú és jelenleg is figyelmet érdemlő *paszomány- és gombkötő-iparról*, a már kive-

Faipar.

Bőr-, sörte- és szőrpar.

Szövő-, fonó-, kárpitos-, ruházati- és papír-ipar.

szőfélében levő szitakötésről és a figyelemreméltó kárpitos-iparról emlékezhetünk meg.

A ruházati ipar csoportjához tartozó iparágak közül nagyobb jelentőségű csak a megye székhelyén honos *szabóiparág* volt, de ez is az utóbbi években csak annyiban tudott fennállani, a mennyiben az egyéni ízlés igényei egy-két nagyobb iparos önállóságát biztosították; azonban, különösen a magyar- és szürszabók, a megsemmisülés lejtőjére jutottak.

A ruházati iparnak két új ága keletkezett a legújabb időkben Nagyváradon, u. m. a *kesztyű- és fűzőkészítés*. Mindkettő türelhető viszonyok között van és a helyi szükséglet kielégítésén túl terjed.

A *szücs- és a kalapos-ipar* az újabb időben teljesen elvesztették jelentőségüket, minthogy készítményeiket a külföld hasonló iparcikkei egyre jobban nélkülözhetővé teszik.

A papirosipart egyedül a *könyvkötészet* képviseli, mely utóbbi időkben Nagyváradon a fejlődésnek magas fokára emelkedett.

MEZŐ-KERESZTES.
MEISTER TESTVÉREK GŐZMALMA.

Élelmezési és
élvezeti ipar.

Az élelmezés és élvezeti ipar mindenkor egyik legjelentékenyebb iparága volt Bihar vármegyének. Különös jelentőséggel bírnak a megye székhelyén a nagyipar körében honos malom- és szeszipar.

A *malomipar* Bihar-megyében régi idő óta egyike a legelterjedtebb iparágaknak. Régebben csak a nagy számban előforduló vízi-, száraz- és a szélmalmok voltak. A legújabb időkben azonban egyre szaporodnak a gőzmalmok, annyira, hogy míg a 80-as évek elején 3 vízműmalom, 214 közönséges-, 74 száraz- és 13 szélmalommal szemben csak 27 gőzmalom volt, addig ma már alig van itt jelentékenyebb község, különösen a magyar vidéken, a melyben gőzmalom ne volna, de azért a készletre vagy eladásra szolgáló malmok száma, s még inkább azoké, a melyeknek exportjuk is van, feltűnően kevés és ezek majdnem kizárólag Váradon működnek. Az első ily gőzmalom 1870-ben keletkezett Nagyváradon, a midőn a „*László gőzhenger-malom*” részvénytársaság megalakult, mely két nagyobb szabásu ipartelepen nemcsak készletre, hanem kivitelre is dolgozott. Sajnálatos, hogy a szóban forgó vállalat maleverzációk következtében megbukott. A 90-es évek elején e miatt malomiparunk a megsemmisüléshez közel állott volna, ha a szerencsétlen bukás előtt az 1885-ben alakult „*Emília*” hengermalom 1891. évben jelentékenyebb kibővítés alá nem vétetik, s ha ugyanez időben az azóta szintén megszűnt „*Hunyadi*” gőzmalom részvénytársaság működését meg nem kezdi, és ha *Moskovits* Adolf és fiai „*Adria*” című ipartelepe szintén ez időtájt listórlásra is ki nem terjeszkedik. 1899-ben az „*Egyesült László és Hunyadi malom részvénytársaság*” a régi 500 q. Hunyadi- és 800 q. naponkénti őrlésre képes László-malmokat újra üzembe hozta és így Nagyvárad malomipara, — tekintve, hogy úgy az „*Emília*”, mint az „*Adria*” malom is egyre nagyobb körre terjeszti ki működését, — egyike az ország legjelentékenyebb malomiparának. Itt kell megemlékeznünk a *Moskovits* Adolf és

fia ezég „Adria” telepén 1890 év óta működő *árpagyöngy- és köleskása-malomról* is, mely fennállása óta egyre fokozódó mérvben dolgozik.

A sütőipar majdnem kizárólag a székhelyen található fel. Ez ipar azonban, bár a legújabb időben tünet is fel némi haladást, kiválóbb jelentőségre sohasem emelkedett. Ugyanesak ez állítható a mézeskalács- és ezek-rász-iparról is.

Az ételmezési iparról szólva, meg kell itt emlékeznünk a 90-es évek elején Ermihályfalván létesült pótkávégyárról is, melynek a hatalmas verseny dacára s talán épp azért, mert tulajdonosa a nyers anyagot itthon termeli, biztató jövője van.

A mészáros- és hentes-ipar mindig jelentékeny volt és ma is az.

A szalámi, kolbász és füstölt-lús gyártás, kizárólag Nagyváradon található fel, a hol az 1900-ban részvénytársasággá alakul *Pontelli-féle szalámigyár* készítményei országszerte elismerésben részesülnek.

NAGYVÁRAD. — LÉGSZESZGYÁR.

A szódavíz- és az ecet-készítés a legújabb idők rohamosan fejlődő iparága. Itt is évről-évre szaporodnak a gyárak.

A sörgyártás az 50-es években honosodott meg, azonban a 70-es évek közepén a pecze-szőlősi sörgyár megszűntével egész 1895-ig szünetelt, a mikor újra üzembe került és válságos idők után az 1899. évben részvénytársaság birtokába jutott, a mely a sörgyár-telepet malátagyárteleppel és jéggyárral is kiegészítve, reménytel tekintett jövője elé, mindazáltal hiába, mert ismét esődbe jutott. Volt még ezen kívül is egy-két rövid életű sörgyár-vállalat, melyeket a 60-as évek előtti közgazdasági mozgalmak hívtak életre. Ilyen volt például a sarkadi sörgyár is.

A kisüstönfőtt gabona- és a különféle gyümöcspálinkát a megye majdnem minden községében főzik, de csak Nagyváradon gyártják nagyobb arányban, a hol a hideg úton előállított, édesített szeszes italokat készítenek és már a 60-as évek óta ismert likörgyárakon kívül, a legutóbbi években alakult s francia módon, borlepárolgásból nyert cognacot készítő *francia cognacgyárról*, mely készítményeinek mintegy 40 %-át Auszriában hozza forgalomba és a *Moskovits Mór* és fia, az eddig hideg úton készült likőr, rum s különböző pálinka-fajtáknak a legújabb vívmányok szerint nagyban való gyártását folytató gyáráról számolhatunk be.

Az élvezeti iparágak közül a legnagyobb jelentőséggel bír, a majdnem kizárólag Nagyváradon feltalálható szeszipar. Az első szeszgyárat 1840-ben *Löblé Henrik* alapította. Ma működésben van hét szeszgyár, melyek közül kettő

szeszfinomítással is kapcsolatos, a többi pedig élesztő gyártással is foglalkozik. E gyárak átlagos évi termelése újabb időkben 50,000 hektoliterre tehető. A Nagyváradon fennálló szeszgyárak közül ki kell emelnünk a *Léde-
rer* és *Kálmán*-féle szesz- és szeszfinomító gyár részvénytársaságot, mely úgy szesztermelésének mennyisége, mint jelentékeny marhalízalása miatt figyelmet érdemel. Kivüle még marhalízalással foglalkoznak Moskovits Adolf és fiai, valamint Moskovits Mór és fia ezég szesz- és élesztő-gyárai is, míg a Berger Dániel és Heller Ede szeszgyára melléküzemében csak élesztőt készít.

Vegyészeti ipar.

A vegyészeti iparnak azelőtt egyedüli ágát a szíksó-termelés alkotta, mely a 80-as évek elején teljesen megszűnt, de ezt e csoporthoz tartozó

ÉR-MIHÁLYFALVA. — BECK MÓR PÓTKÁVÉGYÁRA.

fontosabb iparágak váltották fel, melyeknek egyes ágai túlnyomóan Nagyváradon található fel és leginkább a kisipar körében maradnak és a hanyatlás tüneteit mutatják. Ilyen a *fénymáz- és kocsikenőcs-készítés*, melynek forgalma napról-napra kisebbedik. Ki kell azonban emelnünk a mezőtelegdi Biehn János-féle *katrány és fedéllemez* készítést, valamint a *Kollár és társa* koesi-kenőcsöt készítő telepét, melyek napról-napra jobban fejlődnek.

A mosószappant készítő *szappangyártás* és a mézeskalács iparral kapcsolatos *viaszgyertya-gyártás* a helyi szükségletet is alig bírja kielégíteni.

A *lakk- és festék-készítés* szintén feltalálható Bihar-megyében. Az előbbi a magyar asphaltbánya r. t. dernai telepe, az utóbbinak egyes fajtáit egy nagyváradai festékkereskedő állítja elő.

De a legnagyobb jelentőségű helyet Bihar-megye vegyészeti iparában, az alig nyolcz éve fennálló *Bihar-szilágyi olajipar r. t.* mezőtelegdi telepe foglalja el, mely úgy ásványkenőolaj, mint a kőolaj gyártása tekintetéből jelentékeny forgalommal, s noha a legutóbbi időkig nehéz viszonyok között, mindazáltal az utóbbi időben megfelelő üzleti eredménnyel működik. Évi termelése mintegy 50,000 métermázsa ásvány-kenőolajra és 70,000 métermázsa petróleumra terjed ki, a mely utóbbi kiválólag Magyarországon, részben Ausztriában hozza forgalomba. A melléktermékek közül a kőolaj Magyarországon, a benzín főleg Németországon és Svájcban talál piacra.

Igen számosak még ezen kívül Bihar-megye növényi olajat készítő, kisebbszerű olajútó malmai.

Másik nevezetes képviselője a vegyészeti iparnak, a Nagyváradon 1872. évben létesült *légszeszgyár*, mely Nagyváradot világitási ezéokra és kismértékben ipari ezélokra is légszeszszel látja el és melléktermék gyanánt coaxot és kátrányt termel.

Bihar vármegyében az utóbbi évtized alatt a vegyészeti ipar körében jelentékeny iparágá vált a műtrágyaszerek gyártása is. Ennek egyik képviselője a *Műtrágyagyár r. t.*, mely a fejlődés biztató útjára jutott; a másik a *Mező-Telegden* levő Sántori-féle ipartelep, melyben ásvány- és esont-phosphá-

MEZŐ-TELEGD. — SÁTORI MÓR IPARTELEPE.

tok kerülnek feldolgozásra, és a mely a tulajdonos budapesti üzlete útján jelentékeny forgalmat ér el. Be kell még itt számolnunk a *Moskovits Mór és fia ezég* aczeton és ezzel rokon szesz-vegyitermékek gyáráról is.

Modernebb értelemben vett építőiparról Biharban csak is a 80-as évek óta lehet szó, a mikor a magánépítkezések fellendülésén kívül, a nagyobb nyilvános és középületek emelése kezdetét vette.

A sokszorosító és műipar minden időben majdnem kizárólag Nagyváradra szorítkozott. Egyik jelentékeny ága a *nyomdászipar*, mely néhány évszázad előtti feltünésétől kezdve, fokozatos fejlődést tanúsít s ez idő szerint egyike Nagyvárad kiválóbb iparágainak. Fejlődésére mindenkor befolyást gyakorolt az a körülmény, mely Nagyvárad lakóinak műveltségéből ered, s melynek következményeképen a napilapok, folyóiratok, egyéb nyomtatványok és kiadványok Nagyváradot régóta e tekintetben az ország első vidéki városai közé emelték.

A ezég- és czímfestés nem tudott nagyobb jelentőségre emelkedni, mert ez iparág fejlődésével a központi beszerzés vált általánossá, jöllehet Nagyváradon több versenyképes ezégfestő működik.

Epítő ipar.

Sokszorosító ipar.

A fényképészeti előnyösebb helyzetben volt és különösen a múlt század közepére eső fellépése óta kiváló fejlettségre jutott.

A háziipari foglalkozásokról a „Bihar vármegye népe“ című fejezetben van szó.

Kereskedelem.

A kereskedelem Bihar-megyében is későn kezdett meghonosulni, de az időszakoként Ausztriába és Csehországba, valamint Németországba irányuló *marha, bor és gabona* kivitelből Bihar vármegyének is rész jutott, minthogy a békésebb időszakokban e három kiviteli cikkből a mindennapi szükségletnél jóval nagyobb mennyiséget termelt, illetőleg tenyészített.

NAGYVÁRAD. — A LÉDERER ÉS KÁLMÁN-FÉLE SZESZGYÁR.

A külkereskedésnek azt a részét, a mely az országban elő nem állított iparezickekre, u. m. selyem- és gyapot-szövetekre stb. és a kelleti fűszer- és más gyarmati árukra vonatkozott, a megyében a törökök közvetítésével az ott települt görög és örmény családok látták el. Ugyanezek kezében volt a XVII. században a belkereskedelem is, a mennyiben a települő helyökül szolgáló város kereskedelme élelmezte a vidéki falusi vagy földesúri hatóság alatt álló kisvárosi kereskedelmet is.

A belkereskedésnek ez időben a legfőbb tényezői a heti és országos vásárok voltak, különösen Debreczenben és Nagyváradon.

E vásárokon nagy arányokat öltött a marha- és sertés-kereskedés, valamint jelentékeny volt a forgalom borban, dohányban, szűrben és közönséges szepesi és erdélyi posztókban, festett és festetlen vászonban, ruhaneműekben és cserépedényekben. A vásárok mellett a falusi nép csekélyebb szükségleteit a megyében házalók fedezték, de a XVIII. század közepe táján alig volt már helység, a hol megtelepült görög, örmény vagy zsidó szatócs ne lett volna.

A XIX. század a kereskedelem fejlődését is meghozta, s habár az a megye határain túl csak lassan terjedt és az ország kiviteli kereskedésében még ma sem játszik kimagasló szerepet, mégis Nagyvárad lassanként oly kereskedelmi központtá fejlődött, mely belkereskedés szempontjából az ország

bármely városával versenyezhet. Nagyvárad ugyanis s vele együtt Nagy-Szalonta, B.-Ujfalu, Belényes és Margitta nemcsak vásáraikkal, hanem megtelepült kereskedőik révén is nagy tevékenységet fejtenek ki, s bár az egyre alábbszálló gabonaárak, a phylloxera-vész és a sertésvész miatt Bihar vármegye kereskedelme nagy megrázkódtatásoknak volt kitéve, Nagyvárad és a megye említett községei, mezőgazdasági terményeikkel, a megyében tenyésztett állatokkal, valamint az állati termények közül *dísnózsírral* és *szalonnával, tojással, nyers bőrrel, erdei terményekkel*, különösen *fával* még mindig figyelemre méltó kereskedelmet folytatnak.

Fokozottabb figyelmet érdemel azonban Nagyváradnak *gyarmat és fűszerárú, díszműárú, kézműárú és rövidárú, valamint vaskereskedése is*, melyek közül különösen a *gyarmat- és fűszerárú*, valamint a *kézműárú* és a *vaskereskedés* a

NAGYVÁRAD. — BERGER DÁNIEL SZESZ- ÉS ÉLESZTŐ-GYÁRA.

megye határán túl, a szomszédos vármegyékre, kiváltképen a Királyhágón túli területre és Szilágy vármegyére kiterjednek.

Nagyvárad kereskedelmi forgalmát jellemzik a „Bihar vármegye vasútjai” című fejezetben közölt áruforgalmi adatok, és ha ezeket a számokat tekintetbe vesszük, akkor látjuk azt is, hogy Bihar vármegye és Nagyvárad méltán versenyez kereskedelmi szempontból az ország bármely más vármegyéjével, illetőleg városával.

A vármegyében levő ipartelepek közül a következőknek az üzemrendszert és termelési adatait közöljük:

Buesa. — *Timár László kosár és fonott butorárú gyára*, 1896-ban alakult. Különlegessége az, hogy tisztán spanyolnádból dolgozik, melyből rendkívül tartós és tetszetős árúk készülnek. A telep épületeinek száma 7. Hajtó-erőt ez iparág keveset igényel, de azért hat lóerőnek megfelelő vízi erő áll rendelkezésére. A munkások száma 30. A gyár évenként 10 vagon spanyolnádat képes feldolgozni. Piaczai Magyarországon kívül Románia, Bulgária és Törökország.

Er-Mihályfalva. — *Beck Mór pótkávé-gyára*, 1885-ben keletkezett. A gyár 1000 négyszögletes területen fekszik és 4 épületből áll. Nem nagy számú munkást igényel. Összesen kb. 20-an vannak, a kiknek több mint a fele nő. Hajtó-erő 8 lóerejű gőzgép. Az évi termelési képesség 2400 m. mázsa. Magyarországon kívül Bulgáriában is piacza van.

Fekete-Erdő. — *Az egyesült magyarhoní üveggár részvénytársaság üveggára*. A társaságnak még Bélen, Uj-Antalvölgyön, Salgó-Tarjánban és Kis-Kapocson is vannak gyárjai. A feketeerdei üveggár a múlt század első felében alakult. Gyártási ágai fűvott és csiszolt árúk és szikvíz üvegek, mely utóbbiak a gyár különlegességét képezik. A gyár 80 k. hold-

Vármegyei
ipartelepek.

nyi területen terül el és 26 épületből áll. Hajtó-erő: két gőzgép 27 és 4 lóerőre és ezenkívül 36 lóerőnek megfelelő vízi erő. A gyári munkások száma 250, ezek között kb. 25 fiu és 70 nő van. Évi termelési képesség 600.000 korona értékű áru. Magyarországon kívül még Ausztriába, Törökországba, Romániába, Bulgáriába és Kis-Ázsiába van kivitele.

Mező-Telegd. — A *bihar-szilágyi olajipar részvénytársaság* gyártelepe Mező-Telegden 1893-ban alakult. (Központi iroda: Budapest VI., Andrásy-út 30.) Kezdetben csupán a felsőderuai és tatarosi aszfaltművekben termelt nyers aszfaltolajat dolgozta fel, a mennyiben abból gépkouolajakat gyártott, később azonban az eredetileg csupán ásványolaj-gyártásra berendezett telepet petroléumfinomítóval egészítették ki. Ma Bihar vármegye ipartelepei között az első helyet foglalja el. A gyár 60000 m². területen épült és 23 épületből áll. Ezek közül fontosabbak a vasúttal párhuzamosan fekvő olajgyári épület, a benzinpároló, a gőzkazánház, az olaj- és petroléumpároló kazánok kazánháza, lefolyó ház, szivattyúház, gépműhely, kádár-műhely, töltő helyiség, stb., a gyár keleti részében a nagy nyersolaj-kazánok, míg a nyugati részben a lakóépületek állanak és pedig a pénzügyőri kirendeltség épülete, iroda és laboratórium, igazgatói lakóház, hivataluoki lakóház, munkás-lakók. A pároló- és gőzkazánokhoz 3 épített és több vaskémény szolgál. A gyárat az állomással iparvágány köti össze a melyen

NAGYVÁRAD. — JANKY ÉS TÁRSA FRANCZIA COGNAC-GYÁRA.

a vállalat forgalmát saját mozdonyával bonyolítja le. A folyékony gyártmányok szállítása az egyik tartányból a másikba és a pároló kazánokba, Worthington-féle szívó, és nyomószivattyúkkal és hatalmas légszivattyúk segítségével történik, jobbra földalatti csővezetékeken. Hajtó erő egy 325 m² tüzelületű gőzkazán. A vállalat tisztviselőinek társadalmi életét is emelni igyekszik és a gyártelep közvetlen szomszédságában a vállalat által létesített épületben, van elhelyezve a tisztviselői kaszinó és ennek szomszédságában, az iskola, a gyári tisztviselők és munkások gyermekei részére. A gyártelepen 150 munkás nyer foglalkozást és azonkívül számos külső munkás. Műszaki igazgató dr. *Singer* Lipót, kinek az üzem vezetésében 2 vegyész és 5 művezető segítkezik.

Lankásziprie. — *Junghanns E. mészégető telepe és erdőüzlete.* Alapított 1895-ben. Nagykiterjedésű és igen érdekes erdei vasútja van. A telep 15 épületből áll, melyekben 60 munkást foglalkoztat. Megfelelő gőzerővel bír és termelési képessége évenként kb. 1500 vagon. Piacza az alföldi és a felsőmagyarországi vármegyék.

Mező-Keresztes. — *Meister Testvérek gőzmalma.* 1890-ben Kamuty András alapította. 1893-ban vette meg tőle a jelenlegi cég, mely azt a mai igényeknek megfelelően alakította át. A malom 3000 négyyszögöl területen 8 épületből áll. Hajtó-erő 40 lóerőjű gőzgép. Termelési képessége évi 50.000 mmázsa.

Mező-Telegd. — *Kollár és Társa kocsikenőcs és gépkénőcs gyárát* Kollár Miklós alapította 1897-ben. A gyár területe 1000 négyyszögöl, melyen 6 épület áll. Az üzem nem igényel sok munkást. Évi termelés 100 vagon áru. Piacza az egész ország.

Mező-Telegd. — *Sátori Mór gipsz, mastix és műtrágyagyára* a 80-as években keletkezett. Mint különlegességet ezementgipszet gyárt. A gyárterület több holdra terjed, melyen 10 épület áll. Hajtó-erő egy 10 lóerőjű gőzgép. Habár a gyár üzeme nagyobb munkaerőt nem igényel, mégis átlag 25—30 munkást foglalkoztat. Évi termelés 500 vagon mastix és 300 vagon gipsz. Kivitelű piacok Bulgária és Ausztria, hazai piaca az egész ország. A gyár állami kedvezményben részesül. Főtelepe Budapesten van és a telegdin kívül Pozsony

bau is van fióktelepe. A gyár nyerstermékeit a saját bányáiból szerzi, melyek Sztánán, Tótelkén és Oláh-Nádason vannak, a honnan a nyers anyagot Mező-Telegdre szállítják.

Nagy-Szalonta. — A *Neuschloss-féle nasicezi tanníngyár és gőz-fűrész* szalontai telepét 1892-ben a Neuschloss Károly és fia cég alapította. Gyártási ágai tölgyfa-fűrészárú volt. A cégnek nagyobb erdőbirtokai vannak Élesden és Felső-Lugosou, a hol az üzem tovább folyik.

Tataros. — A *Hazai aszfalt-ipar részvénytársaság gyártelepe* 1890-ben alakult, „Tatarosi kőolaj és aszfalt r. t.” czimén. 1894-ben tőkáját felemelve nevet cserélt, és a míg addig kőolajgyártással és hasonló termékkel előállításával foglalkozott, addig a bihar-szilágyi olajipar r. t.-nak Mező-Telegden történt letelepedése óta, tisztán aszfaltot termel és dolgoz fel. A társaságnak Mező-Telegden is van telepe, a mely aszfalt-masztixot gyárt és ugyanilyen gyára van Budapesten is. A tatarosi telep területe 38 k. hold és azon a következő épületek vannak: Igazgatói lakóház, két gőzkazánház, gépház, lugozóház, zúzó, kotró, két víztelenítő, egy aszfalt szivattyúház, lepároló helyiség, gyűjtőház, bitumen-tartályház, vízszivattyú-tartályház, gőzszivattyúház, szénraktár, kovács-, püntér- és asztalosműhely, iskola, három tiszti lak, iroda, vendéglő és 30 munkásház. A telep két gőzgéppel van felszerelve az egyik 35, a másik 25 lóerejű. Villamos világítás van az egész gyártelepen. A belső munkások száma 200, a külsőké 150. Termel itt Tatarason 1500 tonna bitumet, mely a fiók-telepeken 10.500 tonna aszfalt-masztixot ad, és ezen kívül 1100 tonna nyers ásványolajat. Piacza az egész ország és azonkívül Románia és Németország. A nyers anyag kiaknázása bányászatilag, tárnákban történik és pedig különböző szinteken. Eddig 90—100 méter mélységig öt bitumenes réteg állapított meg, de ez idő szerint csak a két felső réteget aknázzák. A bitumenes réteg alatt előfordul 50—70 cm. vastag lignit-réteget tüzelésre használják fel. A tár-

NAGYVÁRAD. — AZ ANDRÉNYI CÉG TELEPE.

nákból kikerülő nyers anyagból, mely mintegy 80% homok és csak 20% használható anyagból áll, az utóbbit egy nagyon elmes szerkezetű készülék választja ki. Ez egy 25 m. hosszú, vízzel megtöltött kazán, melynek felekén végtelen esiga mozog. A vizet a gőz folytonos forrásban tartja. A végtelen esiga viszi előre a zúzókészülékben aprított anyagot, a víz a bitumet kiválasztja, ez a felszínre száll, honnan megfelelő gépezet az ülepítő készülékbe hajtja, a homok egy szekrénybe hull, onnan kotró kanalak kimerítik és vasúti kocsikba dobják. A kiválasztott vizes bitumet megfelelő víztelenítő üstökben a víztől megszabadítják, pároló kazánokba nyomják, ezekben, túllehevített gőzök segítségével, az olajat lepárolván, a visszamaradó tiszta bitumet vacuumos kazán utján hordókba boesátják és mezőtelegdi és budapesti gyárakba szállítják, a hol aszfaltozási célokra alkalmas masztixot készítenek belőle, a nyersolajból pedig a mezőtelegdi olajgyár kitűnő minőségű gépolajat gyárt.

Vár-Sonkolyos. — *Stern Dezső mészégető telepe és erdőüzlete* 1892-ben alakult. A gyártási ágak nagyobb szabású mészégetésen kívül tűzifa, szerszám- és épületfa. A telep 22 km-nyi erdei vasúttal bír, melyhez 2 mozdony van. Az épületek száma 32, a favágó munkásoké 1000—1200. Évi termelési képesség kb. 5000 kocsi rakomány fa.

Nagyváradról a következő jelentékenyebb telepek üzemszerét és termelési adatait közöljük:

A *Léderer és Kálmán-féle szeszgyár és finomító részvénytársaság* 1857-ben Kálmán Ferenc és Léderer Antal alapították. Mint részvénytársaság azonban csak 1888. óta működik. A társaság szeszgyártáson és finomításon kívül marhalizálással is foglalkozik. A telep területe 10 katasztrális hold, melyen a hízalókon kívül 12 épület áll. Hajtóerő 48 lóerejű gőzgép. A munkások száma 165. Évi termelési képessége 36.000 hektoliter, tényleg azonban csak 15.000 hektolitert termel. Piaczai Magyarországon kívül főleg Konstantinápoly, Szmirna, Szaloniki és a Kelet.

Moskovits Mór és fia szesz, élesztő, rum, likőr és vegyészeti gyára 1848-ban mint szeszgyár alakult. Különlegessége a pasteurizált szesz és a Lótusz-likőr; a vegyészeti gyárban kénes aether, eczet- és gyümöles-aetherok és gyógyászati czikkek. A gyár területe 18.000 négyszögméter, melyen 12 épület áll. Hajtó-erő két gőzgép 55 és 16 lóerőre. A munkások száma 60—70, ezek között körülbelül 10 nő is van. Évi termelési képesség 4000 hektoliter alap-szesz, 3500 hektoliter rum és likőr és 3500 mmázsa élesztő. Piaczai Magyarországon kívül, Ausztria és Szerbia. A vegyészeti gyár állami kedvezményben részesül.

Nagyvárad
ipartelepek.

Löblé H. szeszfinomítóját 1851-ben Löblé Dávid alapította. A gyár területe 400 négyszögméter, melyen 5 épület áll. Három gőzkazánmal van felszerelve. Évi termelési képessége 10—12.000 hektoliter. Piaczai Bihar- és Békés-megye, továbbá az erdélyi részek.

Berger Dániel szesz- és sajtolt élesztő gyárát 1850 körül Berger Sámuel alapította. A gyár területe 14.000 négyszögméter, melyen 8 épület van. Hajtóerő 50 lóerejű gőzgép. A munkások száma 30. Évi termelési képesség 400 hektoliter. Piaczai Magyarország.

Moskovits Adolf és fiai szesz és élesztő gyárát Moskovits Adolf alapította 1862-ben. A gyár területe 4000 négyszögméter, melyen 8 gyárépület, 12 istálló, és 4 magtár áll. Hajtóerő két gőzgép 60 és 25 lóerőre. A munkások száma 100 körül forog. Évi termelési képesség 8000 hektoliter szesz és naponként 20 métermázsa élesztő. Piaczai Magyarországon kívül a Balkán-államok és Afrika.

Ugyanezen cézég cezétlőgyára 1886-ban keletkezett Nagyváradon. A gyár területe 1200 négyszögöl, melyen három épület áll. Napi termelési képesség 20 hektoliter.

Ugyancsak a Moskovits Adolf és fiai cézég gőzhengermalma, árpagyönggy-gyára és köles-hántója 1890-ben keletkezett Nagyváradon. A gyár területe 3000 négyszögméter, melyen a négy gyári épületen kívül két lisztraktár van. Hajtóerő 3000 lóerejű gőzgép. A munkások száma 140 körül mozog. Napi termelési képesség 500 métermázsa. Piaczai Magyarországon kívül Ausztria, a Balkán-államok és az árpagyöngyre Olaszország.

A egyesült nagyváradai László- és Hunyady gőzmalmi részvénytársaság 1898-ban keletkezett. A malom területe 5500 négyszögöl, melyen 5 épület áll. Hajtóerő 750 lóerejű gőzgép. A munkások száma 220. Évi termelési képesség 460.000 métermázsa.

A Weinberger Jakob és fia „Emília”-gőzmalmit a Weinberger és Aufricht cézég 1885-ben alapította. A malom területe 300 négyszögméter, melyen 3 épület áll. Hajtóerő 100 lóerejű gőzgép. A munkások száma 25. Évi termelési képesség 50.000 métermázsa. Piaczai Magyarország és Erdély.

Janky és Társa francia cognac-gyára 1894-ben keletkezett. Az alapítók Janky József és Rimánóczy Kálmán voltak. Cognacon kívül rumot is gyárt, de különlegességét a borból lepárolt cognac képezi. A gyár területe 800 négyszögméter. Évi termelési képessége 3600 hektoliter. Magyarországon kívül Ausztriába is szállít.

A Pontelli-féle szalámi gyár részvénytársaság 1900-ban keletkezett. A gyár csak kézi erőre van berendezve és 30 munkást foglalkoztat. Termelési képessége, egy munka-idény alatt, 450 métermázsa. Piaczai Magyarországon kívül Ausztria és Olaszország.

A czirok- és szalmadrúgyár kivüli részvénytársaság 1900-ban alakult. Gyártási ágak: seprők, ruhaseprők, kofék és szalmakalapok. A gyár területe 400 négyszögméter, melyen öt épület áll. A munkások száma 150, ezek között 75 nő van. A gyár évenként 300.000 korona értékű árút képes gyártani. Piaczai Magyarországon kívül Ausztria, különösen Bécs, Prága és Lemberg. A gyár állami kedvezményben is részesül.

Perge és Rozslay lakatos gyárát 1847-ben Perge István alapította. Mostani cézegtulajdonos Rozslay Géza. A gyár, mint különlegességet, gazdasági gépeket és ekéket készít. Területe 250 négyszögméter, melyen 4 épület áll. Ez az ipartelep 12 munkagéppel van felszerelve. Az évi termelés 3000—4000 darab között változik. Piaczai különösen a szomszéd vármegyék és Erdély.

A Campbells és Sands nagyváradai légszeszgyárát Haldenby Keyworth János Róbert 1873-ban alapította. Gyártási ágak, a légszeszen kívül, annak mellékterményei, úgymint kocsz és kátrány. A gyár 2 katasztrális holdnyi területen fekszik, melyen négy épület és két gáztartály van. A munkások száma 40. A gyár évenként 2.200.000 angol köbláb légszeszt, körülbelül 130 vagon pirszenet és 8 vagon kátrányt termel. A fősőhálózat 21.000 méter, mely 7500 lángot táplál.

J. Weisz Mór kötélárú és műszaki hálógyára 1900-ban keletkezett. Hajtóerő egy 6 lóerejű benziumotor. Munkásainak száma csupán 20, miután két új rendszerű géppel dolgozik, melyeknek mindgyike körülbelül 80 ember munkáját végzi. Piacza Magyarország.

Moskovits Farkas és társa csizma és czapógyárát 1887-ben Moskovits Farkas alapította. Jelentékeny ipartelep, a hol eszimat és lábszárvédőt (kamáslit) gyárilag állítanak elő. A munkások száma 150, ezek között 15 nő van. Évi termelési képesség 70.000 pár. Magyarországon kívüli piacza Ausztria, Bosznia, Szerbia és Bulgária.

A nagyváradai műtrágyagyár részvénytársaságát 1890-ben alapították. Gyártási ága koncentrált marhatrágya, de mint mellékiparaggal épülettelgyártással is foglalkozik. A telep 22 katasztrális holdnyi területen fekszik, melyen 10 épület áll. Hajtóerő 40 lóerejű gőzgép. A munkások száma, a rendes munkaidény alatt, 200—250, kiknek a harmadrésze női munkás. Évi termelési képesség műtrágyában körülbelül 250 vagon, téglában körülbelül egy millió darab. Téglagyártmányait csak a vármegyében helyezi el, de a műtrágya piacza Magyarországon kívül Ausztria és Németország.

A nagyváradai árúraktár részvénytársaságát a biharmegyei kereskedelmi ipar- és terményhitelbank, a Nagyvárad és Biharmegyei takarékpénztár alapították 1889-ben 120.000 frt részvénytőkével. A kibocsátott 1200 drb 100 ftos teljesen befizetett részvényekből a jelzett 3 pénzünetet egyenként 200, a közönség köréből 600 darabot jegyeztek. A forgalom legnagyobb volt az 1891/92-ik évben, midőn 96.832 q. árúra 893.305 ft értékben 714.640 frt előleget adtak.

Andrényi Károly és fia cézég vasárú és gépraktára nem szoros értelemben vett ipartelep ugyan, de miután nemcsak Nagyváradon, hanem messze földön egyike a maga nemében legnagyobb üzleteknek, érdekesnek tartjuk leírását közölni. Az üzletet Andrényi Károly 1875-ben alapította Nagyváradon. Az árúház területe 2750 négyszögméter, a raktáraké pedig 8250 négyszögméter. A személyzet száma 32. Az épület, mely a cézég tulajdona, a pince-raktártól a padlásig felvonó gépekkel van ellátva. A hatalmas üzlethelyiség hossza 46, szélessége 12 méter és az üveggel fedett udvari raktár ugyanannyi. Ezenkívül a pincékben, a földszinten, félemeleten, első emeleten és a tető alatti második emeleten is számos rekeszre

osztott hatalmas raktárai vannak, a nyitott udvar pedig az oly durvább vásáruk raktárául szolgál, melyeknek az időjárás kevésbé árt.

A *Kunz József és társa* cég 1802-ben alakult. Üzletágai: vászon, fehérnemű, női és férfi divat, szőnyeg stb. A Szt.-László-téren levő nagy üzlethelyiségen kívül több terjedelmes raktárral bír. Az irodai és kezelési személyzet száma 30 körül mozog és üzletköre kiterjed Bihar vármegyén kívül Szilágy- és Békés vármegyére és Erdélyre.

Bihar vármegye pénzintézetei^{* * *} között a legrégebb és az első helyet foglalja el a

Nagyvárad
pénzintézetek.

Nagyvárad takarékpénztár. Alakult 1847-ben 30,000 pengő forint alaptőkével, mely 300 darab száz forintos részvényre volt felosztva. Az 1847-ben a helytartótanács hozott fölterjesztett alapszabályokat 1864-ig nem hagyták jóvá. 1897-ben ülte meg fennállásának 50-ik évfordulóját, mely alkalommal dr. *Bozóky* Alajos kir. tan. megírta a takarékpénztár történetét. A jubileum alkalmából az intézet 10,000 ftos jótékony alapítványt tett és fennállása óta

NAGYVÁRAD. — A SZT. LÁSZLÓ-TÉR, JOBBRÓL A NAGYVÁRAD

200,000 koronát fordított jótékony és kulturális célokra. A takarékpénztár a Szt.-László-téren saját díszes palotájában működik a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem érdekeinek emelésén és egyike a vidék legjelentékenyebb pénzintézeteinek. Az intézetet az 1873-ikén kívül négy katasztrófa érte, melyeket azonban az élén álló férfiak teljesen leküzdöttek. A már elhunyt igazgatósági tagok közül kiváló érdemeket szereztek az intézet nagy sikereiben *Sztaroveszky* Károly, dr. *Hovánji* Lajos, *Stauffer* Lajos, *Kovács* Frigyes, *Komlóssy* Antal, *Tokody* Agoston és *Brüll* Lipót. Az intézet jelenlegi vezetői: *Sal* Ferencz elnök, dr. *Hovánji* Géza vezérigazgató, *Hlatky* Endre, *Frankó* Endre, *Huzella* Gyula, *Kovács* Béla igazgatók. Részvénytőkéje 420,000 korona, tartaléktőkéje fél millió korona, betét-állománya több mint 12 millió korona.

A *Biharmegyei kereskedelmi ipar- és terményhitelbank* 1868-ban alakult 1500 drb 140 ftos részvénytől. Kezdeményezte és részben megalapította a belényesi, szalonai, székelyházi és a margittai takarékpénztárakat, a nagyvárad-belényes-vaskohi vasutat, a nagyvárad árúraktárt és támogatta a Berettyó- és Körös-szabályozási társulatokat. 1893-ban 750 drb 140 ftos részvénytől emelte fel alaptőkéjét, mely ma 630,000 koronára rúg; betét-állománya pedig több mint öt és fél millió korona. Elnöke *Szabó* József, vezérigazgatója *Reismann* Mór, igazgatói: dr. *Bulyovszky* József, *Markovits* Antal, *Farkas* Izidor és *Léderer* Dávid. Közcélokra sokat áldozott.

NAGYVÁRAD. — A BIHARMEGYEI KERESKEDELMI
IPAR- ÉS TERMÉNY-HITELBANK.

A Bihar megyei takarékpénztár 1872-ben alakult 60,000 frt alaptőkével. Jelenleg a részvények száma 4000 és az alaptőke 800,000 korona, a betétállomány pedig megközelíti az öt millió koronát. Az intézet elnöke *Szunyogh Péter* alispán; vezérigazgatója *Fleischhacker Gynla*; igazgatósági tagok: *Fellner Henrik*, *Mihelfi Adolf*, dr. *Schweiger Ede*, *Szirmai Artur*, *Szunyogh Szabolcs*, *Örley Kálmán*, *Schwarz Ferencz* és dr. *Wallner Ödön*. Közhasznú czélokra eddig több mint 20,000 koronát fordított.

A Gazdasági és iparbank 1890-ben alakult 1500 drb részvénnyel. Alaptőkéje 300,000 korona; betétállománya pedig megközelíti a négy millió koronát. Jótékony czélokra szintén jelentékeny összeget fordít. Elnöke: *Széchenyi Jenő*

apátkanonok; vezérigazgatója *Ternyei Antal*, igazgatósági tagok: dr. *Beöthy László* (elnök), *Kunz Gusztáv*, *Deutsch K. L.*, *Rádt Ödön* és *Sipos Orbán*.

A Polgári takarékpénztár 1892-ben alakult 100,000 frt alaptőkével. Jelenlegi részvénytőkéje 500,000 korona. A betétállomány meghaladja a másfél millió koronát. Elnöke: *Sarkady Timamér*; vezérigazgatója *Weisz Izidor*; igazgatósági tagok: *Heringh Sándor*, *Rothmann Jakab*, *Ländler Ferencz*, *Moskovits Mór*, *Darvassy Lajos*.

A Leszámitoló és jelzálogbank 1899-ben alakult. Alaptőkéje 300,000 korona. A betétállomány 600,000 koronát meghalad. Az igazgatóság elnöke *Guttman József*, vezérigazgatója *Moskovits Miksa*; tagjai: *Blau Sámuel*, *Deutsch Herman*, ifj. *Ullmann Izidor* és *Oráry Sándor*.

A „Bihoreana” takaré- és hitelintézet 1898-ban alakult, 3000 drb, 100 frtos részvénnyel. Alaptőke 600,000 korona, betétállomány 600,000 korona. Elnöke *Vulcan József*, alelnök *Zigre Miklós*, vezérigazgató dr. *Pap Coriolán*; igazgatósági tagok: *Román József*, *Horváth Endre*, *Pántya Péter*, *Nyes Mózes*, dr. *Popovici Miklós*, *Moldorán József*, *Palladi Antal*.

Az Osztrák-magyar bank nagyváradai fiókintézetének bíráló tanácsa: *Farkas Izidor*, *Guttman József*, *Hlatky Endre*, dr. *Hoványi Géza*, *Huzella Gyula*, *Janky József*, *Kunz Gusztáv*, *Lévay Zsigmond*, *Levitter Miksa*, *Markbreit Sándor*, *Markovits Antal*, ifj. *Moskovits Mór*, *Reismann Mór*, *Szabó József*, *Weisz Gábor*. Főnök: *Moes Károly*, főnökhelyettes: *Hofbauer Pál*.

A Kereskedők és iparosok takaré- és hitel-zöretkezet 1899-ben alakult. 50 koronás részjegyekre van alapítva, melyeket heti egy koronával fizetnek. Igazgató-elnöke dr. *Sarkady Lajos*, tagjai dr. *N. Szabó Béla*, *Kiss Károly*, *Weintraub Mór* és *Mittheiler Ede*. Ügyésze és titkára dr. *Adorján Armin*.

A Bihar megyei korona takaré- és hitelszövetkezet 1897-ban alakult. Forgalmua 100,000 korona. Elnöke *Szunyogh Péter*, ügyvezető-igazgatója *Markovits Sándor*.

A Nagyváradai ipartestületi hitelszövetkezet 1900-ban alakult. Forgalmua 120,000 korona. Elnöke *Bertsey György*.

A Polgári takaré- és segélyszövetkezet forgalmua megközelíti a 600,000 koronát. Elnöke *Sarkady Timamér*, ügyvezető-igazgatója *Aezél Zsigmond*.

A vármegye területén működő egyéb hitelintézetek a következők:

Belényesi takarékpénztár alakult 1871-ben. Alaptőkéje 40,000 korona; betétállománya 500,000 korona. Igazgató-elnök *Boicz* Konstantin.

Belényesi népbank r. t. Alakult 1899-ben. Alaptőkéje 120,000 korona, betétállománya 200,000 korona, vezérigazgató dr. *Schwimmer* Márton.

Ezekon kívül működik Belényesen a Belényes és vidéki takaré- és önszegélyző-egylet mint szövetkezet és a Polgári takaré- és hitelszövetkezet.

Berettyó-Ujfalu. Sárréti népbank r. t., alakult 1887-ben. Alaptőkéje 258,900 korona; betétje 800,000 korona. Vezérigazgató *Habókay* József.

Berettyó-Ujfalu. — Sárréti takarékpénztár-egylet. Alakult 1870-ben. Alaptőkéje 150,000 korona, betétállománya 600,000 korona. Elnöke *Nadányi* Miklós.

ÉR-MIHÁLYFALVA. — A TAKARÉKPÉNZTÁR.

Bihar-Diószeg. — Bihar-diószegi takarékpénztár. Alakult 1897. Alaptőkéje 80,000 korona. Betét-állománya közel 100,000 korona. Elnök *Ujráry* Odön; igazgatósági elnök *Papp* Gusztáv, vezérigazgató *Weisz* Jakab.

Derecske. — Derecskei takarékpénztár r. t. Alakult 1890. Alaptőkéje 100,000 korona. Betétje 150,000 korona. Elnök *Fráter* Barnabás, alelnök *Racsek* János.

Élesd. — Bihar-körösvölgyi takarékpénztár r. t. Alakult 1890. Alaptőke 100,000 korona. Betétje 200,000 korona. Elnöke *Beöthy* Attila, vezérigazgató dr. *Sámson* Márton.

Ér-Mihályfalva. — Érmihályfalvai takarékpénztár r. t. Alakult 1883. Alaptőke 225,000 korona. Betétje 600,000 korona. Elnök *Bory* Béla, vezérigazgató *Lorass* István.

Ér-Mihályfalva. — Kereskedelmi és iparbank r. t. Alakult 1898. Alaptőke 150,000 korona. A betét meghaladja a 100,000 koronát. Elnöke *Szumyogh* Zsigmond, vezérigazgatója *Gáspárdy* Gyula.

Komádi. — Komádi takarékpénztár r. t. Alakult 1892. Alaptőke 100,000 korona. Betét közel 400,000 korona. Elnöke *Pekarovits* Imre, vezérigazgatója *Solez* Gábor.

Margitta. — Margittai takarékpénztár r. t. Alakult 1888. Alaptőke 72,000 korona. Betétje 400,000 korona. Elnöke *Sperk* József, alelnök *Nyisztor* Alajos, vezérigazgató dr. *Szántó* Jakab.

Margittai népbank r. t. Alakult 1898. Alaptőke 80,000 korona. Betét közel 100,000 korona. Elnök dr. *Buder* Ferencz, vezérigazgató dr. *Sugár* Bertalan.

Mező-Keresztes. — *Bihar-mező-keresztesi takarékpénztár r. t.* Alakult 1885. Alaptőke 48,000 korona. Betét 160,000 korona. Elnöke *Értsey* Dezső, alelnöke *Szigety* Elek.

Mező-Telegd. — *Mezőtelegdvíedeki takarékpénztár r. t.* Alakult 1890. Alaptőke 100,000 korona. Betét 100,000 koronán felül. Elnök *Telegdy* József, elnökhelyettes *Telegdy* Lajos, vezérigazgató *Krausz* Adolf.

Nagy-Léta. — *Nagylétai takarékpénztár r. t.* Alakult 1895. Alaptőke 100,000 korona. Betét 150,000 korona. Elnöke dr. *Horváth* József, vezérigazgató *Weber* Sándor.

Nagy-Szalonta. — *Gazdasági takarékpénztár r. t.* Alakult 1893. Alaptőke 120,000 korona. Betét több mint 600,000 korona. Elnök *Balogh* László, alelnök *Léwy* József, vezérigazgató *Kornstein* Armin.

Nagyszalontai takarékpénztár r. t. Alakult 1869. Alaptőke 120,000 korona. Betét több mint másfél millió korona. Elnöke dr. *Berkovits* Ferencz, alelnöke *Márton* István.

Azonkívül működik Nagyszalontán két takaré- és önszegélyző-egylet mint szövetkezet.

Sarkad. — *Sarkadvíedeki takarékpénztár.* Alakult 1873. Alaptőke 100,000 korona. Betét 350,000 korona. Elnök és vezérigazgató *Kreznerich* György.

Szalárd. — *Szalárdvíedeki takarékpénztár r. t.* Alakult 1894. Alaptőke 60,000 korona. Betét több mint 200,000 korona. Elnök *Veiterschütz* János, vezérigazgató *Léray* Mihály.

Székelyhíd. — *Érmelléki takarékpénztár* Alakult 1872. Alaptőke 300,000 korona. Betét több mint 700,000 korona. Elnök *Zsigó* Endre, vezérigazgatója *Penkert* Mihály.

Széplak. — *Széplaki takarékpénztár r. t.* Alakult 1895. Alaptőke 105,000 korona. Betét 160,000 korona. Elnök gróf *Károly* Gyula, alelnök *Takács* József, vezérigazgató *Rosmann* Izsák.

Tenke. — *Tenkei takarékpénztár r. t.* Alakult 1893. Alaptőke 80,000 korona. Betét 140,000 korona. Vezérigazgató *Boglutz* Béla.

Zsáka. — *Zsákavíedeki takarékpénztár r. t.* Alakult 1895. Alaptőke 50,000 korona. Betét 70,000 korona. Vezérigazgató *Mezey* József.

A NAGYSZALONTAI GŐZMALOM.

A BIHAR-DÍOSZEGI VINCZELLÉRKÉPZŐ.

BIHAR VÁRMEGYE MEZŐGAZDASÁGA, ÁLLAT- TENYÉSZTÉSE ÉS ERDŐGAZDASÁGA.

Bihar vármegye, földrajzi helyzeténél fogva, a nyugat-európai kultúrához a múltban későbbben jutott, mint a kedvezőbb fekvésű nyugati vármegyék; de azért a mai fejlett közlekedési viszonyok segítségével velük csakhamar egy színvonalra emelkedett, sőt bizonyos tekintetben (magyar gulya, sertéstenyésztés) felül is múlta őket. A kisbirtokosok és a földművelő parasztság általában a viszonyok által indokolt szabad gazdálkodást folytatnak, vagy hármas forgót használnak, de a nagybirtokok mind váltó üzemre vannak berendezve, melynek keretében a kereskedelmi növények és mesterséges takarmányok intenzíve termeltetnek. A síkságon mindenütt gőzeséplők működnek, több nagy uradalomban gőzeke szántja a termő földet s az istállótrágya mellett a műtrágyák alkalmazása is terjed. Szóval a talaj termőerejének fokozására minden modern eszközt felhasználnak, több helyen az alagesővezést is.

Gazdasági
rendszerek.

A vármegye összterülete 1.626,469 katasztrális hold, s ebből mindössze csak 33,027 katasztrális hold terméketlen, vagyis az egésznek 2° 0-a, melynek túlnyomó része útakra és vízmósásokra esik. A gazdaságok száma 87,360, melyek nagyság szerint a következőleg oszlanak meg:

	gazdaság száma	kat. hold.
Törpe gazdaság (5 holdig)	47,841	92,323
Kis gazdaság (5—100 holdig)	38,767	521,271
Közép gazdaság (100 holdtól 1000 holdig)	559	180,314
Nagy gazdaság (1000 holdon felül)	193	832,561.

Termelési ágak szerint van Bihar vármegyében: szántóföld 767,800, kert 15,885, rét 159,681, szőlő beültetve 5,149, szőlő parlagon 5454, legelő 154,611, erdő 478,907, nádas 5,955, terméketlen 33,027 katasztrális hold. A kultur-területek talaja a mély lapályú síkon alluviális homok, a magasabb fekvésűn pedig homokos, többé-kevésbé kötött agyag s (a helyenként nagyobb kiterjedésű vak-szik kivételével) általában jó erejű, bár néhol kavicsos feltalajjal.

A birtok-megoszlás kedvezőtlen, mert a korlátolt forgalmu birtokok 691,955 k. holddal és a közös erdők és legelők 185,022 k. holddal, tehát összesen 876,977 k. holddal az összterületnek majdnem 54 %-át teszik.

Bihar vármegye mezőgazdasági termelése, különösen a nagyobb birtokokon, eléggé belterjes és sokoldalú. A 709,617 k. hold bevetett területtel szemben az ugar csak 66,639 k. hold, vagyis az egésznek 8·5 %-a.

Gabona-
neműek.

A gabona termények közül a főszűly a búzára, azután a tengerire esik. 1900-ban búzával be volt vetve 228,522 katasztrális hold, tengerivel pedig 177,377 hold. A búza elég acélos és elég súlyos is, s ebben közel áll a bánási búzához. A tengeri általában igen jól díszlik s nagyobbmértvű termesztését megmagyarázza egyrészt az a körülmény, hogy a vármegye oláh lakosságának főtáplálékát alkotja, másrészt a vidéken erősen kifejlett szeszipar és sertésenyésztés. Rozsot a vármegye mintegy 70,000 katasztrális holdon termel, melyből tavaszi rozsra csak mintegy 800 hold esik. Kétszeres és árpa külön-külön mintegy 34,000 katasztrális holdon terem, utóbbiból az

A MARGITTAI SÁNDOR-MALOM.

őszi árpa csak 6,500 holdat foglal el. Zabbal 38,000 hold van bevetve, köles és hüvelyes magvak (bab, borsó, lenese) 1000—1000 holdon termeltetnek.

Kereskedelmi
növények.

A kereskedelmi növények közül az első helyet a kender és a dohány foglalják el. Előbbit (6500 katasztrális hold) különösen a sarkadi és okányi uradalmakban művelik, a dohányt (4000 katasztrális holdon felül) általában a nagyobb uradalmakban termesztik, melyek közül: Derecske, Piskolt, Poesaj, Kis-Szántó és Sarkad vidéke érdemelnek említést. Az őszi repezét 2800 holdon, a ezukorrépát 618 holdon, a lent 213 holdon s a czirokat 195 holdon művelik. 1900-ban alakult Nagyváradon egy „Czirok- és szalma-árú kivíteli részvénytársaság“, mely a vármegye czirok-termelését előnyösen emelni fogja. A czirokat nagyobb mennyiségben Csegődön, Görbeden és Sarkadon termelik. Csekélyebb jelentőségű a napraforgó (Ér-Semjén, Lakság) és komló (Nagyvárad) termelése.

Gyök- és gu-
mós-növények.

A gumós növények közül különösen számottevő a burgonya s a gyök-növények közül a takarmányrépa termesztése. Előbbit 13,600 holdon, utóbbit 11,200 holdon termelik, főképp takarmányozásra, de a burgonyát szesz-főzésre és keményítő-gyártásra is felhasználják. A hegyvidék erdős tisztásain néhol esiesókát is termesztnek a vaddisznók számára.

Takarmány-
növények.

Bihar vármegyének kifejlett állattenyésztése a gazdát mesterséges takarmánytermelésre utalja, mely a vármegyében mindig meghalálja a ráfordított költséget. Legelső helyen említendő a zabosbüköny, melyet 26,300

holdon termelnek. Utána következnek a tavaszi bükköny (13.000 hold), lóhere (11.000 hold), luczerna (8200 hold) és esalamádé (5000 hold). A takarmánymagvak külön 10.700 holdon termeltetnek. Őszi bükköny csak 230 holdon, mohar csak 144 holdon díszlik.

Mint az országban általában mindenütt, úgy Bihar vármegyében is mostoha elbánásban részesülnek a természetes rétek és legelők. Ezek majdnem egyenlő megosztásban mintegy 310.000 katasztrális holdat foglalnak el. Igaz ugyan, hogy legnagyobb részük a hegyvidék erdős vidékein terül el, mely körülmény — rossz közlekedési utak mellett, távol a központtól — ezeknek racionális kihasználását sokszor kizárja, de a majorságnak helyes — bár ideiglenes — elhelyezése, könnyen segíthetne ezen a bajon.

Rétek és legelők.

MARGITTA. — A MÖLKI URADALOM PRÉSHÁZA.

A nádasok e vármegyében (5955 katasztrális hold) tekintélyes területet borítanak s különösen a Sárréten nagy mennyiségű nádat, gyékényt és kákát termelnek, melyek elég jól jövedelmeznek.

Nádasok.

Bihar vármegyének 169 szőlőművelő községe van, melyek közül legjelentékenyebb a 255 hektáros nagyváradi hegy, azután az érmelléki, bihari, margittai, élesdi, hollódi és belényesi hegyek. A megye összes szőlőterülete 3401 hektár; ebből 1432 hektár teljes termelésben levő, 1322 hektár új ültetésű és 185 hektár régi szőlő. Borai (kivált az érmelléki) elsőrendűek; az 1900-ban szüret borok átlagos ezukortartalma 20% volt, sőt egyes fajboroknál egész 27%-ig is felemelkedett. Az állam által felállított minta-szőlőtelepek a bihar-diószegi vinezellérképző felügyelete alatt állanak s az a hivatásuk, hogy a szőlőültetés és művelés fortélyait a munkások között terjeszték s a szőlősgazdákat jó és olesó oltványokhoz juttassák.

Szőlő.

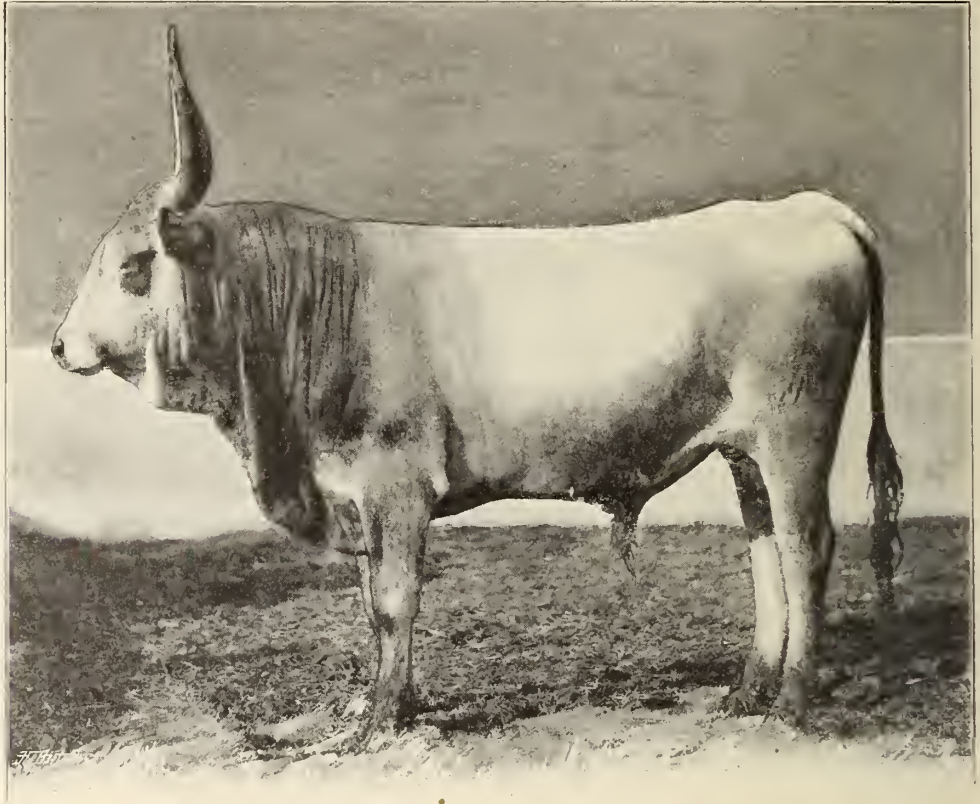
Gyümölcsfatenyésztésre a vármegye éghajlata és talaja kiválóan alkalmas. Első helyen említendő a szilva (vörös és berzenczei), mely különösen a Sebes-Körös völgyén és Belényes vidékén nevezetes jövedelmi forrás. Alma, körte, barack, eseresznye a vármegyében nagymértékben terem, de a kiválóbb fajokra csak a nagybirtokosok fektetnek súlyt. Inándon Markovits

Gyümölcs.

Antal a batul-alma fajt tenyésztí nagyban. Nevezetes gyümölestermelést űz a nagy-kágyai és mező-telegdi uradalom s újabban Thormann Vilmos mező-telegdi gyümölesöse. Diót Meziád, Petrósz és Rézbánya, gesztenyét Siter lakosai termelnek. A Biharvármegyei Gazdasági Egyesület (maga is egy szép és nagyforgalmú faiskola tulajdonosa) a vármegye különböző vidékein rendezett felolvasásaiban e hasznos üzletágra külön is felhívta a gazdaságosság figyelmét.

Kertészet.

A vármegye éghajlati és talaj-viszonyai a kertészetre is kedvezők, noha e tekintetben, különösen a konyhakertészetet illetőleg, — a biztos piac dacára — eddigelé még kevés történt. A dinnyét 1700 katasztrális holdon művelik s különösen a gróf Csáky uradalom Körösszegen jár elől a jó példával.

„PÁRIS“. KÉTÉVES BIKA A SARKADI URADALOMBÓL.

A tök 1000, a káposzta 1400 s egyéb zöldség szintén 1000 katasztrális holdat foglal el; mákot (különösen Körösszegen) 52 holdon termelnek.

Munkás-
viszonyok.

A munkásviszonyok általában kedvezők. Aratáskor a hegyvidék oláh lakossága is a lapályon dolgozik, sőt a Duna—Tisza közé is elmegy munkát vállalni. Csupán néhány nagybirtok kénytelen a felgyülemlett mezei munka gyors lebonyolítására idegen munkaerőhöz fordulni, mely rendszerint a felvidéki tótságból és a megyebeli oláhságból kerül ki.

A nyári férfi napszám vidékenként 80—240 fillér közt váltakozik, a női napszám 50—160 fillér között, ellátás nélkül; ellátással 30%-kal kevesebb. Télen $\frac{2}{3}$ -ára szállanak le a munkabérek. A munkásnép általában józan, szorgalmas és megelégedett, mert legtöbbszörre állandó munkása a gazdájának, s az u. n. szocialisztikus tanokat nem fogadja be.

A földbirtok
értéke.

Az utóbbi időben a földbirtok ára is rendkívül emelkedett: míg húsz évvel ezelőtt egyes apróbb birtokok holdját 80—120 koronáért lehetett venni, ma, különösen népesebb lakóhelyek közelében s a föld minősége szerint, holdanként 800—1000 koronát is el lehet érni. A holdankénti haszonbér-árak tekintetében az egyes helyek szerint nagy szélsőség mutatkozik: 6 koronától 40 koronáig. Az átlagos haszonbér körülbelül 16 koronára tehető.

Bihar vármegye állattenyésztésének különösen az Almássy-féle gulya, Állattenyésztés.
 még a szalontai és fekete mangalicza sertésfajok révén már régóta meg-
 érdemelt hírneve van. A legújabb időben modern tenyész-irányok felé nagyobb
 érdeklődés kezd mutatkozni, s félő, hogy a nyugati szarvasmarha felkarolása
 az Almássy-féle tenyészetnek hátrányára fog válni. A lótenyésztés emelkedés-
 közben van, úgyszintén a sertés-tenyésztés is, egyedül a juhtenyésztés nem.

A mezőgazdasági statisztika szerint van Bihar vármegyében: 209,859
 szarvasmarha, 68,775 ló, 549 szamár, 24 öszvér, 25,940 kecske, 331,441 juh,
 368,496 sertés, 1,031,878 baromfi, 19,140 méliköpű.

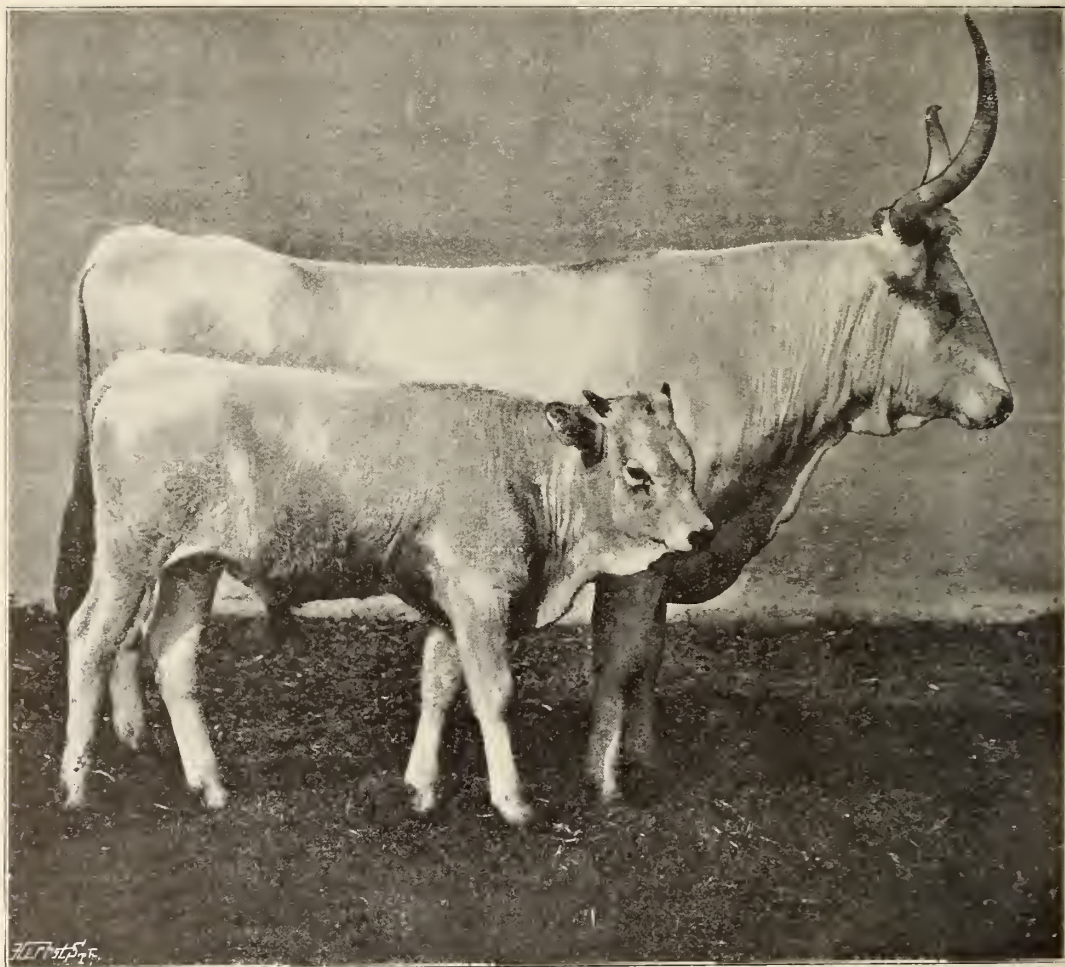
Legjelentékenyebb ezek közül a szarvasmarha-tenyésztés, még pedig a Szarvasmarha.
 gróf Almássy Dénes sarkadi tenyészete. Itt, az uradalom tágas legelőin a
 legkedvezőbb természeti feltételek mellett tenyészik a tiszta magyar fajta,
 Almássy-félének nevezett gulyabeli marha, mint a podolia-moldvai jelleg
 legkorrektebb típusa. A tenyészet eredete a század elejére nyúlik vissza s
 a legutolsó tenyész-anyag beszerzése 1836-ban történt a gróf Csáky-féle
 körmösi gulyából s azóta a folytonos beltenyésztés következtében nagy
 tökéletességre jutott. Ekként a fajtának kitűnő tulajdonságai, melyek közül
 főleg a kitartás, a gyors haladó-képesség, a szilárdság, erősség s igény-
 telenség, a könnyű, élesen körvonalazott fej, a helyes alakú ezímeres szarvak,
 a nagy, élénk szemek, a jó tarkó, a széles, erős járom-élű s kiválóan mélyen
 lebonyolított nyak, a jól formált mar, erős izmos vállak, széles szügy, dongás
 mell, az egyenes hát, rövid lágyék, széles, hosszú far, jól tűzött fark, továbbá
 a széles állás, a gyors járás, szabad mozgás és erőkifejtésre termett végtagok,
 a tetszetős, durva, fehér szőrözet, végül a nagy (145—165 cm. mar-magasság
 mellett 68 q) élő súly s minden részben összhangzó testkiformálódások, a faj
 jellegzetes s biztosan átöröklő tulajdonságává váltak. Az a nagy kereslet, mely
 a most lefolyt század közepe óta hazánkban s társországaiban a sarkadi
 tenyész-anyag iránt mutatkozik, szinte ebben leli magyarázatát; de még az
 ország határán túl, a távol helyekre is eljutott a sarkadi gulya kitűnőségé-
 nek híre; I. Miklós csár 1846-ban Sarkadról vásároltatott 1 darab bikából
 és 18 tehénből álló törzset 9000 váltó forintért. Hazánk számot tevő gulyái
 mind vásároltak tenyész-anyagot a sarkadi gulyából, sőt egyeseknek, mint
 például a mezőhegyesi m. kir. ménésbirtoknak éppen a sarkadi gulya képezi
 az alapját, hova először 1863-ban vettek 2 darab bika, 60 darab negyedfű
 üsző és 10 darab tehénből álló törzset, míg egyes bikákat azóta többször. A
 bikák rendszerint három éves korukban kerülnek eladásra, a midőn 800—2000
 korona között váltakozik az áruk; évente átlag 16 darab kerül eladásra. A
 tenyésztésbeli tehén-állomány 125 darab, melyből egy 35 darabból álló, úgy-
 nevezett „cifra gulya” alkotja a pepineriát. Feljegyzésre méltó még a sar-
 kadi gulyánál a kiváló fogamzási képesség, a mely mellett 100 tehén közül
 92—96 darab vet borjút. A gulya tartása általában külterjes, megfelelően a
 podolia-moldvai jellegnek; a vegetáció megindulásától kezdve legelőn, télen
 pedig a tenyésztésbeliek félig nyitott aklokban főleg kóró- és szalma-félék-
 kel s az uradalom rétjein termett tápláló szénával takarmányoztatnak, mit
 a hasonlóan tartott növedék-állatokkal egyképen jól értékesítenek. A sarkadi
 gulya különben az 1885-iki budapesti országos és az 1896-iki budapesti
 ezredéves kiállításán az első díjjal lett kitüntetve.

A magyar szarvasmarha tenyésztése Bihar vármegyében igen el van
 terjedve s majdnem minden nagyobb birtokon található.

Újabb időben a figyelem a nyugati fajták felé fordult, melyekkel az
 ország nyugati részében — különösen a gyors fejlődés, valamint hús- és tej-
 termelés tekintetében — oly nagy sikereket értek el. Simmenthali tenyész-
 tés van gróf Károlyi Tibornál Bályokon, a gróf Csáky család uradalmában
 Körösszegen, a mölki apátság uradalmában Margittán, gróf Pongrácz Vilmosné
 birtokán Nagy-Kágyán, stb. Simmenthali-bonyhádi keresztezés van gr. Tisza
 István geszti, báró Königswarder kis-szántói uradalmában. Pinzgaueri tenyész-
 tésel Telegdy Józsefnél Mező-Telegden és Szilassy Ottónál Ér-Adonyban
 találkozunk, hollandi tenyészéssel pedig Székelyhídon, gróf Stubenberg
 József uradalmában.

Bihar vármegye lótenyésztése majdnem kizárólag abban az irányban Ló.
 halad, a melyet az állami ménállományok a vármegyébe kihelyezett egyedei

szabnak meg; azonban kellő magaslapon áll. A tenyésztés főiránya gazdasági lovak előállítására. Arab-tenyésztést űznek Csapó Dezső Darvason, Miklósy Ferencz Kődonbon, Paksy Albert Monostorpályiban és Des Echerolles-Kruspér Károly Szent-Miklóson. Említésre érdemes angol telivér-tenyészetet tartanak: gróf Tisza István Geszten, gr. Tisza Kálmán Csegődön, gróf Károlyi Tibor Bályokon, báró Königswarter Herman Kis-Szántón, gróf Stubenberg József Székelyhídon és gróf Almásy Dénes Sarkadon. A félvér-tenyészetekből említést érdemel a Szunyogh-féle pocsjai tenyésztés. Verseny- és

„RENDES“ TEHÉN NÉGYHÓNAPOS BIKA-BORJÁVAL, A SARKADI URADALOMBÓL.

luxus-lovak tenyésztésére berendezett ménesek nincsenek. Verseny-istállókat báró Königswarter Herman és gróf Almásy Dénes tartanak. A hegyvidéki oláhságnak *mokány* néven ismert apró lovai (állítólag a régi erdélyi és török lovak keverék-utódai) igénytelenek, erősek és kitarók s a hegyvidék viszonyaira való tekintettel pótolhatatlanok. Említésre méltó gróf Stubenberg József székelyhídi spanyol számarányozása is.

Sertés.

A szalontai sertés révén Bihar vármegye sertésenyésztése már régóta híres. De valamint mindenütt a jót elnyomja a jobb, így történt ez a szalontai sertéssel is, melyet a kisjenői kondorszörű szőke mangalieza egészen eltüntetett. A szalontai sertés goromba, nagy állat volt; fején az arc-él egyenes, feje hosszú, nyaka középhosszúságú, háta közepesen ívelt, fara arányos szélességű, de lejtős, mélysége szép, törzshossza nagy, oldalai laposak, lapoczkái és koncezai húsosak, lábai középhosszúságúak voltak, esontozata erős, bőre szívós, sertői hullámosak, sűrűek s a verestől a sötétbarnaig váltakozó színnel bírtak. A szalontai sertés lassu fejlődésű, de szívós, edzett

állat volt; zsírra kevésbé jól hízott, de kemény, ösztövéres, eltartható szalonúat és sok húst adott. Az utolsó tiszta szalontai nyáját a Királyhágóú túl 1878-ban oszlatták fel, de egy évvel később a kisbéri m. kir. állami ménesbirtok, a fajta-jelleg fentartása végett, egyik gazdaságában 4 kannaal és 20 koczával szalontai tenyészetet rendezett be, melyet 1883-ban még 2 kannaal, 13 kocza-süldővel és 22 malaczezal egészített ki. De közbe jött egy körülmény, mely a kisbéri kondát megszüntette. A sertésnek ugyanis oly szálkás, goromba húsa volt, hogy a Berlinbe jutott rakomány még kolbász-gyártásra is alig volt felhasználható. Eufélfogva a kisbéri jószágigazgatóság kénytelen volt angol kanokkal keresztezési kísérleteket végezni. Ezután fellépett a gümőkór, tiszta anyag többé már nem volt beszerezhető s így kénytelen volt az igazgatóság ezt az utolsó tenyészetet is beszüntetni.

Bihar vármegyének jelenleg legértékesebb sertésfaja kétségtelenül a szőke kondorszörű, mely a kisjenői főhercegi uradalomnak mangalicza-tenyészetéből keletkezett s a fekete szörű n. n. Szunyogh-fajta.

MARGITTA. — A MÖLKI URADALOM HÁROMÉVES SIEMENTHALI BIKÁJA.

Miklós szerb fejedelem 1833-ban József nádornak a maga híres „Sumadia” tenyészetéből két kant és kilencz koczáat ajándékozott, mely törzset a boldogemlékű nádor az ő kisjenői uradalmában helyeztet el. Később még egy kis sumadia-szállítmány érkezett Kisjenőre, mely kiegészítette a tenyészetet. Ez a nyáj lón alapja a kondor-sertés tenyészetének hazánkban s a legelső tenyészetek $\frac{9}{10}$ része a kisjenői nyájból vette az anyagot. Ezt megelőzőleg, a 20-as években, valami Bárczay nevű birtokos a Szerémségből származó fekete, egyenes szörű sertéseket hozott Szabolcsba; ebből a nyájból került az ötvenes évek elején Szunyogh Bertalanhoz Esztára a később oly híressé vált fekete sertés. Mivel azonban lassabban és nehezebben hízott mint a kondorszörű, Szunyogh ez utóbbiakkal keresztezni kezdte nyáját, e mellett az utódoknál a test-alak helyességére igen ügyelt, színre gondosan selejtezett, jól megválasztotta a magának valókat s így tenyésztési mesterségével megalapította a fecskehasú, fekete-kondor sertésjelleget, mely úgy alak mint termelés tekintetében, bizvást sorakozik a kisjenői mangaliczához. Utóbbi valamivel húkékonyabbnak mondják, de a feketék jobban ellenállanak a betegségeknek s szaporábbnak is tartják őket. Az esztári nyáj mellett legjobb gróf Tisza Istvánnak szintén esztári eredetű fekete nyája Gyantán, 200 magkocza állománynyal. Szép fekete nyájak vannak még Bihar-Diószegen, Ér-Semjében, Pöcsajon; jobbara azonban a szőke kondorszörű faj van elterjedve, melyből néhány példányt képen is bemutatunk. Ezek a eséhteleki ser-

téstenyésztésből valók. Alapította jelenlegi tulajdonosa, *Wertheimstein* Alfréd 1874-ben az Alföldön vett 25 db. koczával, a melyek kisjenői anyáktól és okányi kanoktól származtak. A szép és különösen hosszú törzsű koczák azonban akkor még nem voltak elég erős csontozatúak és különösen fejalakulásuk nem volt kifogástalan. E hibák kiegyenlítése céljából keresztezve lettek Balázsháznak akkoriban országos híré kődombi tenyésztéséből vett elsőrendű kanokkal. Ez a keresztezés kitűnően bevált és az ivadékok külön családokban, a melyek közül Kopó, Sugár, Horváth, Holló, Karó nevű törzsek különösen kiemelkedtek, tovább tenyésztettek. A sokszor és utóbbi időben az 1898-iki szegedi országos kiállításon s az 1899. budapesti tenyész-állatvásáron ismét első díjjal kitüntetett tenyészetet erős csontozata, hosszú, egyenes törzse, mélysége, szép fej- és fülállása, göndör, serte nélküli szőke szőre, nagy hízékonysága és a ragályos betegségekkel szemben ellentálló képessége jellemzi.

Juh. A gyapjú-árak hanyatlásával a juh-tenyésztés is kisebb térre és kisebb állományra redukálódott; különösen a régi híres merino-tenyészetek ritkultak meg, helyet adván a mai viszonyoknak inkább megfelelő fésűs-gyapjas juhoknak. A hegyvidéki oláhság a raezkát tenyésztí, tejéből gomolyát készít, míg a juhokat és bárányokat évenként löbnyire a nógrádmegyei tótok vásárolják össze. A vármegye nagyobb birtokain leginkább a fésűs juhot tenyésztik. Merino-tenyésztés van Bihar-Diószegen, Csegődön, Ér-Adonyban, Ó-Palotán, Szent-Miklóson, Szerepen és Ugrán, angol hús-juhtenyésztés Kődombon.

Kecske. A kecske-tenyésztés, jobbára a hegyvidéki oláhság kezében, jelentéktelen s az anya-kecskék a teheneket pótolják.

Baromfi. A baromfi-tenyésztés terén még nem konstatható valamely észrevehető lendület, noha kiesinyben mindenfelé találkozunk faj-tenyészetekkel és keresztezésekkel, de ezek eddig inkább csak kedvtelés vagy kísérletezés számba mennek. Az apró testű, de kitűnő tojó magyar tyúk még mindig túlnyomóan dominál.

Méh. A méh-tenyésztésről hasonlót lehet mondani. Az *okszerű* méh-tenyésztéstől még nagyon távol vagyunk, a feljegyzett köpük számának túlnyomó része primitív tiszaháti sározott kas.

Halászat. A halászat a legújabb időben, különösen Timár László bucsai földbirtokos és gyáros buzgólkodása következtében, szép lendületet vesz. Az ő bucsai pisztráng- és ponty-tenyésztete úgy berendezés, mint üzemvitel tekintetében igazán mintaszerű. Hegyi folyóink közül különösen a Jád és a Vida bővelkednek jeles pisztrángokban.

Szakoktatás. A gazdasági szakismeretek terjesztésére szolgáló intézményeink közül mint legrégibb s mint legjelentékenyebb, első helyen a bihar-diószegi (ér-diószegi) állami vincerellér-képző említendő. E vincerellér-képző gróf Zichy Ferencz hathatós támogatása mellett 1870-ben kezdette meg működését; a minden modern eszközzel felszerelt jeles tanintézet a szakoktatásnál főleg a gyakorlatra fekteti a főszűlyt, melyre nézve saját telepein kívül a Zichy-uradalomnak mintaszerűen kezelt szőlői és pincergazdasága is rendelkezésére állanak. 1873-ban a gyümölcs-tenyésztést is felvette szakmái sorába s 1880 óta borászati vándortanítókat is kiképez. Az intézet 26 bentlakó növendékre van berendezve (kik közül 20 államköltséges) s keletkezésétől fogva 1901-ig 387 szakképzett vincerellért adott az országnak. Az állam által Örvénden, Margittán és Jankafalván felállított amerikai szőlőtelepek szintén az ér-diószegi vincerellér-képző felügyelete alatt állanak; e szőlőtelepekről a vesszők igen jutányos áron, sőt indokolt esetekben ingyen is kaphatók.

Az újabban felállított szalontai gazdasági ismétlő iskola szintén a gazdasági szakismeretek terjesztésén fáradozik, hol az ismétlő-iskolára kötelezett tanulók nemesak elméleti kiképzést nyernek, hanem gyakorlati szakoktatásban is részesülnek, mely célra egy 20 holdas gazdaság szolgál. E gazdaságban 4 holdon kerti termények, gyümölcs-, esetleg szőlőművelés üzetik, míg 16 holdon a vidéken általánosan termelt kultur-növények termeltetnek. Az iskola vezetése egy gazdasági szaktanfolyamot sikerrel végzett tanítóra van bízva, kit az állam nevez ki s javadalmazását is ő teljesíti. Az oktatáshoz szükséges 20 hold földet Szalonta község adta, ugyancsak Szalonta szerelte azt fel teljesen s látta el a szükséges épületekkel, miért is a gazda-

ság tiszta jövedelmének 80 %-át húzza. E gazdasági ismétlő-iskola módot nyújt a kisgazda-közönségnek az okszerűbb gazdasági ismeretek elsajátítására. Ilyen gazdasági ismétlő-iskola Derecske községében is alakulóban van és a kisgazda-közönség oktatására Komádiban egy paraszt minta-gazdaság áll fenn.

A biharmegyei gazdasági egyesületnek a gazdaság majdnem minden ágára kiható tevékenysége elismerést érdemel. 1843-ban alakult, elnyomtatásunk korszakában téflenségre volt kárhóztatva s csak az alkotmány visszaállítása után, 1868-ban kezdte meg újból működését. Az állattenyésztés terén nagy buzgalmat fejt ki, a szakértelem terjesztésén is eredményesen közreműködik, a kisgazdák oktatására a tél folyamán népies előadásokat rendez. Van szép, 20 holdas faiskolája, gyümölcsöse és szőlőtelepe. A faiskolában különösen azok a fajok szaporíttatnak, melyek a vármegyében nagyban való ter-

Biharmegyei
gazdasági
egyesület.

„DALI“. ANGOL TELIVÉR MÉN GRÓF TISZA ISTVÁN GESZTI URADALMÁBÓL.

melésre ajánlatosak. A csemeték igen kedvezményes áron kaphatók, mi a neme-
sebb gyümölcstermelésnek fejlesztésére üdvösen hat.

A vármegye Bihar-Diószege, Nagyvárad városa pedig Nagyváradon
amerikai szőlőtelepeket tartanak fenn, miáltal nagyban hozzájárulnak a régi
híres és jól jövedelmező szőlőknek minél előbb való rekonstruálásához.

Szóval mindenki teljesíti kötelességét s vállvetve működik azon, hogy
Bihar vármegyének áldott földje minél jobban meghálálhassa a gazda szor-
galmát és verejtékét a haza üdvére és boldogságára!

*

Az egyes vidékek mezőgazdasági viszonyainak és az ott szokásos gaz-
dasági és üzemszerek megvilágítására a következő nagyobb birtokok
adatait közöljük:

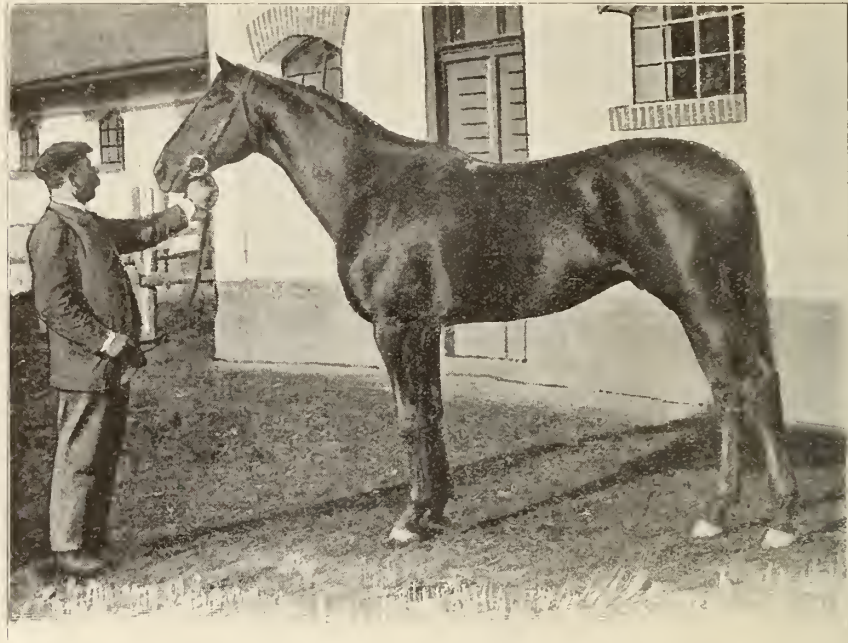
Alsó-Lugos: gr. Zichy Jenő uradalma. Ide tartozik Alsó-Lugos, Felső-Lugos, Kövesd,
Czigányfalva, Baromlak, Verzár, Szocset, Várviz, Közepes. Összterület 18.900 k. hold. Ebből
kert és beltelek 62 hold, szántó 894, kaszáló 508, legelő 647, erdő 16.507, szőlő 50, és hasz-
nálhatatlan 231 hold. Az üzemszerek különböző fordulóba beosztva. Magtermelés: lóhere,
bükköny. A lótenyésztés lipiczai fajra terjed ki, marhatenyésztés erdélyi faj, és juhtenyésztés
is van. Az uradalom honosította meg a Rézhegységben a szarvasokat, úgy hogy a mostani
állomány már kb. 300 drb. Van itt pisztráng-tenyésztés is. Az erdőség szálerdőből és
sarjerdőből áll. Szőlőfajok: erdei, juh fark, alantermő, bakar és szerémi zöld rizling. A gyü-
mölcsös kb. 25 hold, újabb 20 hold azonban most van telepítés alatt. A munkaerőt a közel
vidékről szerzik, napszámáruk férfiaknál 66 fillértől 1.40 f.-ig, nőknél pedig 25—100 fillérig.
Az átlagos földhasználat e vidéken 8—12 korona.

Almosd: Fráter Zoltán és Bay Sándor birtokai. A Fráter-féle birtok összterülete 700
m. hold. Ebből a szántóföld 600 hold, a többi kaszáló és legelő. Az üzemszerek hármas

forgó. Különleges termelési ágakra 24 k. hold van fenntartva. Saját tenyésztésű lovai vannak; a marha-állomány 60 drb. sertés-állomány 200—300 között váltakozik. A munkaerőt helyben szerzi, a napszámárok férfiaknál 80—160 fillér, nőknél 50—100 fillér. Az átlagos földhasznóból e vidéken 16 kor. m. holdanként. — A *Bay-féle birtok* 500 m. hold, eszupa szántóföld. Váltórendszerben gazdálkodik. Magtermelés 40 m. holdon. Különleges termelési ágakra 25 k. hold van fenntartva. Lótenyésztés Nonius és Furioso után kb. 11 darab. Sertésenyésztés: mangalicza faj. A napszámárok és az átlagos földhasznóbér rendes.

Árpád: *Markovits* Kálmán örökösének birtoka. Összterület 2400 k. hold. Ebből 1800 hold szántó, 450 hold erdő, a többi kaszáló és legelő. A gazdasági és üzemszerűen váltó és hetes forgó. Heremmagtermelés 200 holdon. Szarvasmarha-állomány 200 drb magyar faj; sertés-állomány 200 kocza és szaporulata, faj: felér kondor. A napszámárok itt is rendesek.

Ártánd: *Platthy* Miklós birtoka. Ide tartozik Ártándon kívül a nagykerékihez tartozó Ádámi pusztá. Összterület 1200 magyar hold. Ebből 300 hold kaszáló és legelő, a többi pedig szántóföld. A gazdasági és üzemszerűen hármas forgó; az ádámi birtok azonban bérbe van adva. Ártándon van lótenyésztés 5—6 darab félvér kanczától. A szarvasmarha állomány kb.

„PARDON“, BÁRÓ KÖNIGSWARTER HERMAN VERSENYLOVA KIS-SZÁNTÓN.

50 darab nyugati faj. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárok férfiaknál 1 koronától ket-tőig, nőknél 80 fillértől 120 fillérig. A földhasznóbér itt m. holdanként 16—20 korona.

Bályok: gróf *Károlyi* Tibor uradalma. Haszonélvező gróf *Károlyi* Gyula. Összterület Bihar vármegyében 4955 hold. Ebből kert és beltelek 48 $\frac{1}{2}$ k. hold, szántóföld 1343, kaszáló 332 $\frac{1}{2}$, legelő 488 $\frac{1}{2}$, erdő 2579 $\frac{1}{2}$, szőlő 20, használhatlan kb. 95 hold. Magtermelés: búkköny, luczerna és takarmányrépa. A lótenyésztés angol telivérre terjed ki, míg az ígáslovak félvériűek. Szarvasmarha-állomány 220 magyar és 20 siemmenthali. Erdészeti üzem 60 éves forgó, termék tűzifa. Szőlőfajok túlnyomóan bakar, továbbá erdei, olasz rizling és oportó. A gyümölcsösből 50 hold szilvatermelés kerül eladásra és szilvrium készítésre. Van vízi malom is, mely gőzerőre is be van rendezve. A munkaerő megyebeli, napszámárok férfiaknál 60—140 fillér, nőknél 40—100 fillér. A földhasznóbér e vidéken 6—12 koronáig terjed.

Bakonszeg: *Nadányi* Miklós birtoka, P.-Kovácsin, Győrösön és Tóton. Összterület 1500 m. hold. Ebből 900 s hold szántó, 100 hold szőlő, a többi kaszáló és legelő. Üzemszerűen hármas forgó, magtermelés: luczerna 40 m. holdon. Marhatenyésztés magyar faj, 30 tehén szaporulata, sertésenyésztés: mangalicza: 100 kocza és szaporulata. Szőlőtermelés 100 holdon. A munkaerőt helyben szerzi, a napszámárokaknál az eddig felsoroltaktól lényeges eltérés nincsen, az átlagos földhasznóbér e vidéken m. holdanként 14—20 korona.

Berettyó-Ujfalu: Ifj. *Móritz* Pál és *Vécsy* Lóránd birtoka. Ide tartozik Somota pusztá is. Összterület 1020 m. hold. Ebből 800 hold szántó, 8 hold kert és beltelek, a többi pedig kaszáló és legelő. Szabad gazdálkodás. Tekintve, hogy a birtok most jött házi kezelésbe, az állattenyésztés még csak most rendszeresítették. A munkaerőt helyben és Péterszegen szerzik, a napszámárok férfiaknál 80—200 fillér nőknél 40—120 fillér. Az átlagos földhasznóbér vidéken 12—26 korona. *Szilágyi J-nő* birtoka Kettős pusztán is Berettyó-Ujfaluhoz tartozik. Hozzá tartozik még a nadányteleki, esujafalvai, és kövesegyházi birtokrész is. Összterület 1500 m. hold. Ebből kert és beltelek 20 m. hold, szántóföld 1000, erdő 50, a többi pedig kaszáló és legelő. Üzemszerűen részben hármasforgó, részben szabad gazdálkodás. 190 holdon lóherét, luczernát és búkkönyt termel. Magyar-fajú szarvasmarha-tenyésztés: 40 tehén és szaporulata, mely kb. 108-ra rüg. Sertésenyésztés kb. 60 kocza és 300 malacz, szőke mangalicza.

Bihar-Diószeg: gróf *Zichy* Tivadar uradalma. Diószegen kívül ide tartozik Vedres-Ábrány, T.-Ábrány, N.-Léta és Királyi. Összterület 6846 k. hold, ebből kert és beltelek 13, szántóföld 5552, kaszáló 869, legelő 971½, erdő 1726 és szőlő 63 hold. Az uradalom dohányt 18 holdon termel. Van gőzhengermalma 4 köre és vízi malma szintén 4 köre. Lótenyésztés angol félvér-ménes; marhatenyésztés gulyabeli 216, igás 278, magyar faj; juhállomány 4640, merinó; sertésállomány 555 körül, fekete Szunyogh-féle faj. Erdészeti termék esupán tűzifa. Szőlőfajok: bakar, olasz és rajnai rizling, tramini, erdei borszőlő, portugisi, jaquet, herbemont. Munkaerő megyebeli, napszámárak: férfiaknál 80—140, nőknél 60—100 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16 korona.

Bihar-Torda: *Stern* Frigyes birtoka. Ide tartozik Fekete-Bátor is. Összterület 5500 hold, ebből szántó 4200, a többi pedig kaszáló és legelő. E birtokon váltógazdaság folyik. Lóállomány esupán Tordán 50 drb magyar faj, Bátorban 40 drb., szarvasmarha, magyar gulyabeli 350, jármos 230, nyugati 90, juh 1600 fésűs, sertés 200 koeza és szaporulata. Tejgazdaság is van, homan évenként kb. 35,000 liter kerül eladásra. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál: 80—200, nőknél: 25—100 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 16 korona.

Csegől puszta: gróf *Tisza* Kálmán birtoka. Összterület 2200 m. hold és azonkívül Arad vármegyében 1800 hold. A csegődüből 1500 hold szántó, 600 erdő, a többi legelő. Gazdasági és üzemszer: belterjes váltógazdaság. Czukorrépa-termelés 240 k. holdon, ezürokttermelés

BÁRÓ KÖNIGSWARTER HERMAN VERSENYISTÁLLÓJA KIS-SZÁNTÓN.

30 m. holdon. Az uradalomban rendszeres Nonius-tenyésztés van, de a ménes nem itt, hanem Arad vármegyében van. Marhaállomány 350, magyar faj. Juhállomány 4000 darab, merino. Sertésállomány 600 darab, mangalicza. Az egész birtokterület erdőirtás. Az uradalmon 11 kilométer hosszú mezei vasút vonul végig. Rendes vadaskert, melyben a vadállomány őz, nyúl, fácán. A munkaerőt állandó évi eselések képezik, továbbá munkások a vidékről és nyáron kb. 200 munkás Felsőmagyarországból. Napszámárak férfiaknál 80—200 fillér, nőknél 60—120 fillér.

Darvas: *Csapó* Dezső birtoka. Összterület 572 m. hold. (Szilágymegyében külön 300 m. hold). A darvasi birtokból 400 hold szántó, 12 hold szőlő, a többi kaszáló és legelő. A gazdasági és üzemszer forgó és váltó. Arabs fajú lótenyésztés, állomány 30 drb; magyar fajú marhatenyésztés, a gulyabeli marhák száma 100; magyar fésűs juhtenyésztés, állomány 600; fehér kondor mangalicza-tenyésztés, állomány 50—60 anyakoeza és szaporulata. Borászat 12 holdon. A munkaerőt helyben és Csókmón szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—300 fillér, nőknél 60—160 fillér. Átlagos földhaszonbér m. holdanként 16—24 korona.

Derecske: Leitgeb Imre gazdasága. Összterület 512 hold, ezen kívül Hajdu-megyében 560 hold. Ebből kert és beltelek 54, szántó 722, kaszáló 169, legelő 43, nádas 26 és használhatatlan 48 hold. Az üzemszer váltógazdaság zöld ugarral, 80 holdon czukorrépa és 96-on dohány. Angol félvér lótenyésztés a katonaság számára, magyar fajú szarvasmarhatenyésztés, sertés: szalontai faj. A munkaerőt helyben és vidéken szerzi, napszámárak férfiaknál 100—240 fillér, nőknél 70—180 fillér. A földhaszonbér e vidéken 24—36 korona.

Ér-Adony: *Szilassy* Ottó birtoka. Ide tartozik Ér-Taresa is. Összterület 840 k. hold, ebből kert és beltelek 12, kaszáló és legelő 140, szőlő 20 és nádas 40. Lóállomány 30, magyar faj; szarvasmarha 120, magyar és pinzgau; juh 400 merinó; sertés 200 angol és mangalicza keresztezés. Szőlőfajok bakar, erdei, bihari, rizling és burgundi. Gyümölcstermelés is van és évenként kb. 500 koronáért kerül eladásra. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál: 100—240 fillér, nőknél: 60—140 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken k. holdanként 20—24 korona.

Érkenéz: Szilávy József birtoka. Összterület 3000 m. hold, ebből kert és beltelek 80, kaszáló és legelő 80, erdő 98, szőlő 25, a többi pedig szántóföld. A gazdasági és üzemszámárak rendszer hárommal forgó. Lóállomány 30 drb félvér és magyar faj; szarvasmarha 450 drb magyar faj; sertés 50 kocza és 100 malacz, felérszörű faj. A munkaerőt helyben szerzik, napszámárak férfiaknál 1—2 korona, nőknél 60—120 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken nagyban 10—12 korona, kiesiben 18 korona.

Ér-Semjén: Szunyogh Zsigmond és Fráter Béla birtokai. A *Szunyogh-féle birtok* összterülete 2800 m. hold, ebből 2200 hold szántó, 16 k. hold szőlő, a többi kaszáló és legelő. A birtokon szabad gazdálkodás folyik. Magtermelés 150 m. holdon. Különleges termelési ágakra 20 k. hold van fenntartva. Lótenyésztés angol félvér, állomány 80 drb; magyar keresztezésű szarvasmarha-tenyésztés, állomány 320 drb. Sertés-állomány 1200 drb Szunyogh-féle fekete keresztezés. Gazdasági ipar: gőzmalom és napraforgóolaj-ütés. A munkaerőt a vidékről szerzi. Napszámárak férfiaknál 60—200 fillér, nőknél 50—120 fillér. Az átlagos földhasznóbér, homokos területnél 10 korona, fekete földnél 16 korona. — A *Fráter-féle birtokhoz* tartozik Terebes, Lükki, Kohány, Szunyogd és Tarcsa. Összterület 1300 m. hold. Ebből szántóföld 800 m. hold, szőlő 23 hold, a többi kaszáló és legelő. A gazdasági üzemszámárak hárommal forgó. A birtok bérbé van adva.

Érmihályfalva: Lovass Sándor birtoka. Ide tartozik még Nagy-Kágya és Jankafalva. Összterület 1200 m. hold, ebből 300 hold kaszáló és legelő, 40 hold szőlő, a többi pedig szántó. A gazdasági és üzemszámárak hárommal forgó. 12 lipiczai és angol fajú ló; a marha-állomány 100 drb magyar faj; sertés állomány 300 drb szürke mangalicza. Borászat 40 holdon. A munkaerőt helyben szerzi, a napszámárak rendesek, az átlagos földhasznóbér m. holdanként 10—20 korona.

Gálos-Petri: Özv. Dráveczky Gyuláné birtoka. Ide tartozik Hídköz pusztája is. Összterület 1500 m. hold, melynek legnagyobb része szántóföld. A gazdasági és üzemszámárak hárommal forgó. Magtermelés 60 m. holdon. Lótenyésztés magyar faj; szarvasmarha-állomány 100 darab magyar faj; juhállomány 500 darab fésűs, egynyiretű; sertés-állomány 100 darab szőke. A munkaerőt helyben szerzi, a napszámárak rendesek, az átlagos földhasznóbér e vidéken 14 korona.

Geszt: gróf Tisza István uradalma. Ide tartozik Geszten kívül Vátyon, Ta-Radvány, Mező-Gyán, Gyanté, Sarkad-Keresztúr, Varsányhely, Kágya. Összterület 20,000 m. hold, (ezenkívül Pest- és Szatmármegyében 6000 m. hold). Kert és beltelek 40, szántóföld 9000, kaszáló 1800, legelő 6000, erdő 400, szőlő 700 és nádas 400 m. hold. Gazdasági és üzemszámárak rendszer: forgó, ugartartás nélkül, a fekvések és a földminőség szerint. Magtermelés: lóhere, búkköny, repce 500—600 m. holdon. Czukorrépa 200 k. holdon; cizirokkal próbatermelés 20 holdon. Erdészeti üzem: 80 éves forda, termékek: tűzi-, épület- és gazdasági szerszámfa. Szőlőfajok: bakar, erdei és olasz rizling. Lótenyésztés: angol telivér és félvér: 40 kanca, 2 mén és kb. 50 növendék, összállomány kb. 200 drb. Marhatenyésztés: bonyhádi-siemmenthali keresztezés: 20 tehén, 1 bika és szaporulata. Azonkívül kb. 250 drb igás, magyar faj. Tinónevelés: 2—3—4 éves, évenként 80 drb. Juhtenyésztés: fésűs, gyapjas, 1500 anyabirka, 60 kos és szaporulata. Sertésenyésztés: feketeszörű, 200 fekete kocza és szaporulata. Gyantén 12 km. iparvasút, lóerőre. A munkaerőt helyben és a felvidékről szerzik. Napszámárak férfiaknál 80—120 fillér, nőknél 50—160 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 16 kor.

Gégény: ifju gróf Zichy Ödön uradalma. Összterület, mely 13 községre oszlik 35225 katasztrális hold (ezenkívül Fehér-megyében 3320 hold). A biharmegyei birtokból kert és beltelek 40, szántóföld 682, kaszáló 1965, legelő 4017, erdő 29181, szőlő 8, nádas 2 1/2, használatlan 435 katasztrális hold. A gazdasági és üzemszámárak hárommal forgó. Az állatállomány az uradalomnak megfelelő számu. A erdő túlnyomóan bükk és kisebb mennyiségben tölgy és fenyő. Forda: 80 éves. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál: 80—160 fillér, nőknél: 60—80 fillér. A földhasznóbér e vidéken 6 és 12 korona között változik.

Henczida: Évaaklán özv. Balásházy Bertalanné birtoka. Összterület 1500 m. hold. Ebből szántóföld 1000 m. hold, a többi kaszáló, legelő és erdő. A gazdasági és üzemszámárak hárommal forgó. Magtermelés kb. 200 holdon. A birtok bérbé van adva. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 14—16 korona m. holdanként.

Henczida: Kódomb pusztán Miklóssy Ferencz birtoka. Összterület 2400 m. hold. Ebből szántóföld 1000 hold, erdő 200 hold, a többi kaszáló és legelő. Szabad gazdálkodás. Magtermelés 50 m. holdon. Lótenyésztés: állomány 30 drb arabs és Hackney; szarvasmarha-állomány 300, magyar és ultieni keresztezés; juhtenyésztés 500 drb angol cigája keresztezés, sertésenyésztés kódombi mangalicza-faj. A munkaerőt Henczidán és a környéken szerzi, a napszámárak rendesek, az átlagos földhasznóbér e vidéken 16 korona.

Hosszúpályi: Szántó Dezső birtoka. Összterület 700 m. hold. Ebből kert és beltelek 8, szántóföld 500, erdő 20, szőlő 4 1/2, a többi kaszáló és legelő. A birtok egy része bérbé van adva. Az üzemszámárak hárommal forgó. Különleges termelési ágának 30 k. hold van fenntartva. Eladási piac Debreczen. Kisebb angol félvér-lótenyésztés. A munkaerőt helyben szerzi, a napszámárak rendesek, az átlagos földhasznóbér m. holdanként 16 korona. Ugyanitt van *Brüll Alfréd birtoka*, melynek összterülete 6784 k. hold. Ebből kert és beltelek 387 k. hold, szántóföld 3613, kaszáló 767, legelő 828, erdő 965, szőlő 28, nádas 207 k. hold. A gazdasági és üzemszámárak rendszer négyes váltó. Magtermelés 300 k. holdon. Dohány 250 holdon. Félvér angol lótenyésztés, állomány 80 drb; magyar szarvasmarha-tenyésztés, állomány 730 drb; fésűs juhtenyésztés, állomány kétezren felül; mangalicza-sertésenyésztés, állomány 600 drb. A munkaerőt helyben szerzik, napszámárak férfiaknál: 100—200 fillér, nőknél: 80—120 fillér. Az átlagos földhasznóbér k. holdanként e vidéken 20 korona.

Indánd: Markovits Antal birtoka. Ide tartozik a kisteleki és a madarászi pusztája is. Összterület 3600 k. hold. Ebből 2600 szántó, 40 k. hold erdő, a többi pedig kaszáló és legelő. A gazdasági és üzemszámárak hárommal forgó. Magtermelés: heremag 300 k. holdon. Magyar és nyugati marhatenyésztés, állomány 600 drb. Rendszeres tejgazdaság. Vajgyártás

picardiai rendszer szerint. Erdészeti üzem 80 éves forda. Nagy kiterjedésű gyümölcskertészet; kb. 2000 drb gyümölcsfa, melyek között a batul mintegy 800 fával van képviselve; továbbá körte, szilva és barack. A munkaerőt helyben és Belényes vidékén szerzik. Napszámárak reudések, az átlagos földhasznóbér a vidéken 16 korona.

Kis-Szántó: báró *Königsarter* Herman uradalma. Ide tartozik Kis- és Nagy-Szántó, N.-Kereki és Gyapju. Összterület 7200 hold. (ezenkívül Békésben 7000 hold). A bihari uradalomban kert és beltelek 50, szántóföld 5470, kaszáló 460, legelő 480, erdő 340, szőlő 10, nádas 50 és használatatlan 150. Magtermelés: lóhere 300 holdon. Különleges termelési ágak, dohány 100 holdon, len 200 holdon. Nagyszabásu angol telivér lótényésztés, továbbá félvér és lipiczai. Első rendű verseny-istálló. Lóállomány: 165; szarvasmarha: 700, ezek közül az igások egyrésze magyar, a tehenészet és növendékmarhák bonyhádi és siementthali keresztezések; juh 3700 hazai fésűs; sertés 2000 kondor. Tejgazdaság is van, honnan Nagy-Váradon 1800 hlt. értékesítenek. Az erdő nagyrészt tölgyes, kevés fenyves és fűzes. A szőlő új telepítés. Gazdasági ipar: malom egy kőre és egy hengerre. A munkaerőt helyben, Csabán és B.-Hunyadon szerzi. Napszámárak férfiaknál: 80—240, nőknél: 30—120 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken m. holdanként 14 korona.

A SZUNYOGH-FÉLE POCSAJI MÉNES
AZ ITATÓNÁL.

Madarász: *Sternthal* Adolf birtoka. Összterület 1700 katasztrális hold, (azonkívül Arad-megyéjében ugyanennyi). A bihari birtokból kert és beltelek 16, szántó 1000, kaszáló 400, legelő 275 és szőlő 9. A gazdasági és üzemrendszer váltó. A birtokon ezukorrépat is termelnek. Ló és szarvasmarha magyar faj. Sertés bakonyi. Szőlőfajok bakator és erdélyi. A munkaerőt vidékről szerzik. Napszámárak férfiaknál: 120—360 fillér, nőknél: 40—160 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken katasztrális holdanként 18 korona.

Margitta: A *mölki apátság* uradalma. Ide tartozik Papfalva is. Összterület 11,000 katasztrális hold. Ebből Margittán kert és beltelek, utak, udvarok 121 m. hold, szántó 2202¹/₂, kaszáló 9331²/₂, legelő 2901²/₂, erdő 1948²/₂, szőlő 40, gyümölcsös 17 hold; a gazdasági és üzemrendszer váltó. Az uradalom kb. 500 m. hold területen lóherét és fűmagot termel. Lótényésztés vegyes faj, a marhatenyésztés siementhalira terjed ki, a tenyészállatok száma 35, az egész állomány 600, ezek közül hizlalás alatt áll 80; juhtenyésztés 2000 első rendű fésűs, sertés-tenyésztés 1000 mangalicza. Van tejgazdaság is, honnan naponként kb. 100 liter kerül eladásra. Erdészeti üzem 40 és 80 éves forda, termékek tűzifa és mufa. Szőlőfajok: rajnai rizling, tramini, zierpfandler és erdei fehér. A gyümölcsösösből évenként 100 mm. barack kerül eladásra. Van gőz- és turbinás malom is 3 hengerre és 4 kőre; ezenkívül téglalegetés kb. félmillió drb évi termeléssel. A munkaerőt helyben, vidéken és Turóc-megyéjből szerzik. Napszámárak férfiaknál: 70—240, nőknél: 60—100 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 10—12 korona m. holdanként.

Marcziháza: *Világhy* Nándor birtoka. Ide tartozik Pánt puszta is. Összterület 1336 katasztrális hold. Ebből kert és beltelek 6 katasztrális hold, a többinek a fele szántó, másik fele pedig kaszáló és legelő. Szabad váltórendszer 25% évi trágyázással. Horemagtermelés 100 m. holdon. Lótényésztés Furioso, 8 anyakacsa és szaporulata. Magyar marhatenyésztés, állomány 190 darab. Fehér mangalicza sertés-tenyésztés: 100 anyakoeza és szaporulata. A munkásokat helyben és a bihari hegyek közül szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—240 fillér, nőknél 60—120 fillér. Az átlagos földhasznóbér m. holdanként 17 korona.

Mező-Telegd: *Telegdy* József uradalma. Összterület 10,000 m. hold, ebből kert és beltelek 80, szántó 3600, kaszáló 300, legelő 1000, szőlő 2, a többi erdő. A birtokon szabad gazdálkodás folyik. Magtermelés kb. 300 holdon, lóhere, búkköny és repeze. Lótényésztés

lipiczai, állomány 64, szarvasmarha 220, tiszta piutzgani és ilyen keresztezés, sertés 600, fehér szőrű mangalicza. Van tejgazdaság is, honnan naponként kb. 50 liter kerül eladásra. Erdészeti üzem a eszérésre alapított vágásoknál 20 éves forda, a többieknél 60 éves, termékek talp-, tüzi- és szerszámfa. Van szeszgyár is 5 hektoliter napi termelésre. Gőzeke-szántás és villamos világítás. A munkaerőt helyben és vidéken szerzik, napszámárak férfiaknál 80–200 fillér, nőknél: 60–140 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 15 korona.

Monostor-Pályi: *Paksy Albert* és *Klobusiczky Géza* birtokai. A *Paksy-féle birtok* összterülete 860 m. hold, ebből szántóföld 700 m. hold, szőlő 6 hold, a többi pedig kaszáló és legelő. A gazdasági üzemszer hármas forgó. Különleges termelési ágak számára 36 hold van fenntartva. Arabs lótenyésztés. Állomány 27 drb; magyar szarvasmarha-tenyésztés, állomány 75 drb; sertésenyésztés mangalicza, állomány 40 kocza és szaporulata. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 100–240 fillér, nőknél 60–160 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 20 korona. A *Klobusiczky-féle birtok* összterülete 1500 m. hold, melynek legnagyobb része szántó. A viszonyok hasonlóak.

Nagy-Kágya: *Néhai gr. Pongrácz Vilmos* özvegye, baráti *Huszár Gabriella* csillag-keresztes hölgy birtoka. Összterület 1590 hold. (Azon kívül Hontban 2200 hold.) A bihari birtokból kert és beltelek 62 hold, szántóföld 850, kaszáló 160, legelő 150, erdő 189, szőlő 60, nádas 108, használhatatlan 11 hold. A gazdasági és üzemszer 5 éves forda. Magtermelés 90 holdon: lóhere, luczerna, búkköny. Lóállomány 62 drb félvér, szarvasmarha 160 drb siementhalai és magyar faj s ezen kívül külön bivalycsorda kb. 60 drb. Az erdészeti üzem 40 éves forda, termékek: szerszám és tűzifa. Szőlőfajok: bakator, rajnai és olasz rizling, mézesfehér, erdei és oportó. Gyümölcsfa-iskola, melyből évenként kb. 40,000 nemes csemete kerül eladásra. Gyümölcs és szilva évenként 10–15 vagon kerül a piacra. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 100–200 fillér, nőknél 60–120 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken m. holdanként 20–22 korona.

Nagy-Léta: *Fisch Ignác* birtoka. Ide tartozik *Álmosd* is. Összterület 3000 m. hold, külön bérlet 2000 hold. Saját birtokából szántó 2400, szőlő 20, a többi kaszáló, legelő és erdő. A gazdasági és üzemszer hármas forgó. Magtermelés 1450 holdon van. Lótenyésztés csak saját szükségletre, szarvasmarha 330 magyar faj, juh 800 fésűs, sertés 400 mangalicza. Munkaerő helyben, napszám férfiaknál 50–240, nőknél 50–120 fillér.

Nagy-Szalonta: *Lovassy Ferencz* uradalma; ide tartozik még *Fekete-Bátor*, *N.-Bajom* és *O-Szt.-Miklós*. Összterület 6200 m. hold. Ebből kert és beltelek 35, szántó 5700, legelő 460, erdő 26 és szőlő 4. A birtokon szabad gazdálkodás folyik. Magtermelés vöröshere, repce és gomborka. Czukorrépa 125 holdon. Állattenyésztés csak a saját szükségletére. A munkaerőt a környékből, *Belényes* vidékéről, a czukorrépához pedig *Nyitra*-megyéből szerzi. Napszámárak férfiaknál 80–180 fillér, nőknél 60–120 fillér. Átlagos földhasznóbér e vidéken 12–16 korona m. holdanként.

Nyüved: *Rigó Ferencz* birtoka, összterület 1000 hold, mely 60 hold kaszáló kivételével, mind szántóföld. Magtermelés 60–70 holdon. Lótenyésztés magyar faj, szarvasmarha 140 magyar faj, sertés 100 milosz faj. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 80–200, nőknél 60–120 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 8–20 korona között változik. Ugyanitt van id. *Gálbory Sámuel* birtoka. Összterület 366 m. hold, melyből a szántóföld 240 hold. A gazdasági és üzemszer váltó és nyolczas forgó. Szarvasmarha-állomány 80 drb magyar és nyugati faj. A munkaerőt helyben és Erdélyből szerzi.

Okány: *Schwarz* *Abrahám* örökösei. Ide tartozik még *Kötegyán*, *Méherék* és *Cséffa*. Összterület 9000 k. hold és azon kívül *Okányban* 1800 k. hold bérlet. Külön *Jász-Nagykun-Szolnok*, és *Békés* vármegyében 9000 hold. Saját birtokából a vármegyében kert és beltelek 24 k. hold, szántóföld 6000, kaszáló 300, legelő 2471, erdő 15, nádas 10, használhatatlan 180 k. hold. Gazdasági és üzemszer hármas forgó. Kereskedelmi magtermelés 380 k. holdon lóhere, 220 katasztrális holdon luczerna. Mint különleges termelési ág mintegy 250 k. hold kender szerepel. Lóállomány 85 vegyes magyar faj, 2800 drb magyar szarvasmarha, 14,000 drb fésűs juh, 2000 drb mangalicza. A munkaerőt a környéken és *Belényes* vidékén szerzik. Napszámárak rendesek, az átlagos földhasznóbér e vidéken k. holdanként 18 korona.

Ó-Palota: *Lukács Antal* birtoka. Ide tartozik *Szt.-János* is. Összterület 3400 m. hold. Azonkívül *Pest*-megyében kb. 2000 hold. A biharmegyei birtokból szántóföld 1857 k. hold, kaszáló 30, legelő 230, erdő 160 és 40 k. hold műrét. Szabad gazdálkodás. Magtermelés: 70 k. holdon lóhere és luczerna. Lóállomány 52 drb félvér; szarvasmarha 180 drb magyar; fésűs merino-juh 1800 drb; mangalicza 700 drb. Gazdasági iparturbinás vízimalom 4 kőre és két hengerre. A munkaerőt helyben szerzi, a napszámárak rendesek és a földhasznóbér is.

Piskolt: *Goroc János* és neje uradalma. Ide tartozik *Mihályfalva*, *Genyété*, *M.-Pályi* és *Vértes* is. Összterület 7160 k. hold, (ezen kívül *Szatmár* és *Borsod*-megyékben kb. 5000 hold). Biharban kert és beltelek 25, szántó 4000, kaszáló 800, legelő 1000, erdő 1100, szőlő 12. A gazdasági és üzemszer váltó. Magtermelés néhány száz holdon here és luczerna, 100 k. holdon felül dohány. Lóállomány 60 vegyes faj, szarvasmarha 300 magyar faj, juh 3000 fésűs, sertés 1000, fehér mangalicza. Erdészeti üzem: *Genyétén* tölgyfa, melyet nagyobb fordákban vágnak és részben hántolnak. Szőlőfajok: *kadarka*, oportó, olasz rizling, *kövídinka* stb. Gyümölcsstermelés 5 k. holdon. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzik. Napszám férfiaknál 100–200, nőknél 60–120 fillér. Földhasznóbér holdanként 18 korona.

Rét-Szent-Miklós: *Des-Echerolles Kruspér* *Károly* és *Sándor* birtoka. Összterület 6000 m. hold. Ezenkívül még *Szatmár* vármegyében is. Az egész birtok legtöbnyire szántó alá való föld. A gazdasági és üzemszer hármas forgó. Arabs lótenyésztés, saját ménes, magyar gulya, merinó juh-tenyésztés és mangalicza-sertésenyésztés. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak rendesek, a földhasznóbér m. holdanként 14–24 korona.

Sarkad: *gr. Almássy Dénes* uradalma. Összterület 12,965 k. hold, ezenkívül *Arad*- és *Békés* vármegyében külön 20,222 k. hold. A sarkadi uradalomból kert és beltelek 42

k. hold, szántóföld 7659, kaszáló 1445, legelő 2374, erdő 1022, szőlő 5, nádas 31, hasznavehetetlen 387 katasztrális hold. Az uradalom, egy esekélyebb, a belvizek áradásainak kitétt részén, valamint a tengerivel vetett területen kívül, majorsági művelés alatt áll. Ehhez képest az uradalom 4 gazdasági és egy erdőkerületre van osztva. Az üzemrendszer a váltógazdaság elvei szerint összeállított vetőforgókban nyer kifejezést és csak az árteres részek kezeletnek forgón kívül. A vetőforgók a különféle talajviszonyokhoz képest változnak és leginkább hatos és kilences forgók állanak használatban. A szántóföldek 69·18 % -án gabonaféle termeltetik, 6·96 % -án ipari és kereskedelmi növény, míg 24·86 % -án takarmányféle. A kapásnövények az egész szántóföldnek 43·2 % -át foglalják el. Évenként a szántóföldnek 10 % -a kerül trágyázás alá. Különleges termelési ágakban első helyen a cukor-

MARGITTA. SZARV NÉLKÜLI FÉSŰS KOS A MÖLKI URADALOMBAN.

répa áll 250 k. holdon. Második helyen a keuder, mely kóró alakban a békési keuder-kikészítő vállalatnak adatik át. A ezírok is nagyban termeltetik az orosházi seprügyár számára, végül a dohány, melyet az uradalom 72 k. holdon termel. Az uradalomnak rendszeres lótenyésztése van. Közönséges igás kanczák, melyek kis Noniuszokkal fedeztetnek. A kanczák száma 24. Fntólovakat a gróf kétegyházi ménésében nevelnek. A szarvasmarhatenyésztésről már előzőleg volt szó. A juhtenyésztés a hazai fésűs fajra terjed ki. A tenyésztésbeli anyák száma 2000 drb. az egész állomány 6400 drb. Van kondorszörű mangeliczasertésenyésztés is. A kocza-állomány 600 drbra rúg, de az egész állomány 4000 drb. Van méhészet 400 drb. anyakassal. A vadtenyésztésre is nagy gond fordítatik. Főleg nyúl, fácán és őz tenyészik szép számmal. Van halászati jog is, mely azonban bérbe van adva. Erdészeti üzem 40 és 20 éves forda, termékek: tűzi- és műfa. Gyümölestermelés és konyhakertészet mintegy 15 k. holdnyi területen. A gyümölesös kb. 1200 fából áll és a nemes fajú alma, barack, körte és dió szükségleten felüli része eladatik. A munkaerő nagyobb részét helyben szerzi az uradalom, azonkívül pedig Csabáról, Békésről, Dobozról és Sarkad-Keresztúrról. Napszámárok a férfiaknál: 80—240 fil., nőknél 70—140 fil.

Szakál: *Mártonffy* Gyula birtoka. Ide tartozik Komádi is. Összterület 1000 m. hold. Ebből kb. 300 hold kaszáló és legelő, a többi szántó. A gazdasági és üzemrendszer hatos forgó. Magtermelés is van. Marha-állomány 180 drb. magyar faj. Hizlalással. Juh-állomány 500 drb. fésűs. Sertés-állomány 250 drb. mangelicza. A munkaerőt helyben szerzik. Napszámárok rendesek, az átlagos földhasznábér e vidéken 18 korona.

Székelyhül gróf *Stubenberg* József uradalma. Ide tartozik Mihályfalva, Albis, K.-Kereki, Ér-Olaszi és A.-Keresztúr is. Összterület 15200 m. hold. Ebből kert és beltelek 5, szántó 7000, kaszáló 2000, legelő 250, erdő 4300, szőlő 110 és nádas 1000 m. hold. gazdasági és üzemszerű hármas és ötös forgó. Magtermelés lóhere 240 holdon, len 55 holdon. Most ezukorrépával történnék kísérletek. Lótenyésztés angol félvér és telivér. Az előbbinek a tenyészanyaga 22 anyakanca és egy telivér mén, az utobbié 9 telivér kanca és egy mén. Szarvasmarhatenyésztés hollandi és magyar faj és pedig 55 hollandi tehén, 4 bika és 350 magyar növendékmarha. Ezenkívül 284 ökör. Juhtenyésztés, finom fésűs faj, 2500 öreg és 700 bárány. Sertésenyésztés: fehér, göndör mangalicza, 120 kocza és szaporulata. Van azonkívül mint különlegesség: számarányosítás, é. p. 6 spanyol számár 20—22 kanca és 4 mén. Az uradalomnak sajtgyára is van, a hol évenként kb. 40 mm. groji és trappista sajtot gyártanak. Erdészeti üzem: 80 éves forda, termék: tűzifa. Szőlőfajok, bakator, alföldi, furment, olasz és rajnai rizling. Gyümölcstermelés egyelőre 600 almafa, de az ültetést folytatják. Van az uradalomban gőzmalom, egy hengerre 4 kövel, finom őrlésre. A munkaerőt helyben, a vidékről és Szilágymegyéből szerzik, napszámárok férfiaknál: 80—140, nőknél 60—100 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken m. holdanként 12 korona.

Ugra: Az ide tartozó *Peszere* és *Szilás pusztán*: *Bölönyi* József birtoka is. Összterület 7500 m. hold. Ebből szántó kb. 4500 hold, a többi kaszáló és legelő. Szabad gazdálkodás. Marhalizálás. Juhállomány 2500 merinó; sertés-állomány 150 kocza és kb. 700 szaporulata, mangalicza faj. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárok férfiaknál: 80—240, nőknél: 60—120 fill. Az átlagos földhasznóbér a vidéken 20—24 korona m. holdanként.

Erdőgazdaság.

E vármegyét területének nagysága, változatos dombozati és vízrajzi viszonyainál fogva — a melyek ismét az erdő- és mezőgazdasági viszonyok változatosságát vonják maguk — után, méltán nevezik „Biharország“-nak.

Az erdőterület viszonya az összterülethez és a lakosok számához a földművelésügyi minisztérium által közölt hivatalos adatok szerint a következő: A vármegye összterülete 1.904,857·2 k. hold. Ebből erdőterület 508,692 k. hold és így 100 holdnyi összterületre 26·7% erdő esik és tekintve, hogy a vármegye lélekszáma 529,359, egy lélekre 0·984 k. hold erdő esik és 1 k. holdra 0·271 lélek.

Bihar vármegye erdősegeinek talaj szerinti jellegzése és elkülönítése a következő: A kitüntetett erdőterületből véderdő 19,389 k. hold; feltétlen erdőtalajon álló erdő 454,289 k. hold; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 35,014 k. hold és így a véderdő 3·8%-át, a feltétlen erdőtalajon álló erdő 89·4%-át, a nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 6·8%-át foglalja el az összes erdőterületnek. E számok mutatják, hogy az 1879. évi XXXI. t.-cz. erdőtvény, úgyszólván az összes biharmegyei erdősegeket hatáskörébe vonta, a mennyiben az összes erdőterületnek 93·2%-át (véderdő és feltétlen erdőtalajon álló erdő) állami felügyelet alá helyezte.

Bihar vármegye erdősegeinek fajú szerinti elkülönítése a következő: Az erdőterületből tölgy-erdő 215,358 k. hold. Bükk- és más lombfa 278,310 k. hold. Fenyő-erdő 15,024 k. hold. Az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó összes erdőterület 336,784 k. hold, a 17. §. alá nem tartozó erdő 171,908.

A tölgy tehát az erdőterületnek 42·3%-át, a bükk és más lombfa 54·7%-át, a fenyő pedig 3%-át borítja.

Az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozik az erdőterület 66·2%-a, nem tartozik 33·8%-a.

A biharmegyei erdősegek birtokosok szerint következőleg oszlanak meg:

Erdőbirtokos neve	Erdőterületből					Egy kat. holdra eső évi tiszta jövedelem		Szakvégzett		Gyakorlati	
	tölgy	ákác	bükk és más lombfa	fenyő	összesen	kor.	fill.	erdő tisztek	erdő örök	erdő tisztek	erdő örök
	k a t. h o l d					kor. fill.		s z á m a			
Magy. kir.											
Állami erdők	1222·9	—	9131·6	—	10354·5	3	86	1	4	—	3
Állami kezelésbe vett községi közbirtokossági stb. erdők	13588·3	30	1977·5	—	33393·3	5	10	3	10	—	—
Takarékpénztári részvénytársulati	5110	—	5632·7	50	10792·7	6	—	1	1	—	—
Egyházi testületek, egyházi személyek	93076·7	419·1	160971·8	30373·8	284841·4	5	04	25	55	7	217
Magán erdőbirtokosok	17278·8	22·5	100052·7	6236·0	123590·0	—	—	11	6	18	146
Főösszeg	130276·7	471·6	295563·8	36659·8	462971·9	—	—	41	76	25	366

A dobresti m. kir. erdőgondnokságnál, az erdő kihasználása czéljából, egy 21 kilométer hosszú erdei iparvasút van, melyen az anyagok leszállítatnak s részint mint bükk talpfa, tűzifa értékesíttetnek. Van ezen kívül 12 körfűrész, tűzifa aprózásra. Az erdőbirtokhoz tartozik még 10522 k. hold rét, szántó és 7988 k. hold terméketlen terület.

A nagyváradi l. sz. püspökségi uradalom birtokán: Vaskohon gőzfűrész volt. Tűzifa-fogyasztó a béli üvegyár volt, mely üzemét beszüntette. A nagyváradi gör. kath. püspökségi uradalomban bútorterem-gyártás volt, ma pedig bútor-lécz előállítás. Tutajozás a Héví, Meleg-Szamos, Drágán vizén és Sebes-Körösön. Vízi szállítás 8 vízgyűjtő gáttal. Vizes esűszornya. 25 kilométer távbeszélő Belényes és Bihar-füred közt magánhasználatra, leginkább az erdészeti szolgálatában. Gr. Zichy Ödön birtokán 17 kilométer hosszú iparvasút: gőz-fűrész, esatornák, vízfogók, lóvonatú vasút. Gr. Lónyay Johanna és társai birtokán dongakészítés. Zathureczky István birtokán, Czéczkén mészégetés.

Ha ezeket a jelen állapotokat kitüntető adatokat a húsz év előtti adatokkal összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy az erdősílt terület ez idő alatt 45,720 k. holddal kevesebb lett, azaz átlag minden évben 2276 k. hold erdőt irtottak ki, s mezőgazdasági területhez esatoltak. A különböző fanemek által elfoglalt területekben is nagy változások történtek: a jelenlegi összterülethez vi-

KÉTÉVES ANYAKOCZÁK A WERTHEIMSTEIN-FÉLE CSÉHTELKI URADALOMBAN.

szonyítva a tölgy fanem területe 14%-al csökkent, ellenben a bükk és más lombfa területe majdnem 5%-al gyarapodott.

Az egyházi testületek és egyházi személyek az összes erdősílt területnek 61.52%-át; a magán erdőbirtokosok, a gróf Csáky-féle hitbizományt is beleértve, 26.70%-át, a községek, közbirtokosok st. 7.22%-át; a részvénytársulatok 2.33%-át, a m. kir. kincstár 2.33%-át birtokolják. Egy szakvégzett erdész kezelésére átlag 11,292 k. hold erdő, egy szakvégzett erdőőr felügyeletére 6092 k. hold erdő esik.

Főbb fanemek többek között a kocsányos tölgy. E fanem, elterjedésére nézve egyéb tölgyfajokkal együtt a második helyet foglalja el s a legalacsonyabb vidékektől kezdve 400 m. tengerszín feletti magasságig, a síkságot s a széles völgyek oldalait, a dombos és előhegységi vidékeket borítja. E fanem valamikor Bihar-megye rónaságait nagy kiterjedésű összefüggő állabokban boríthatta. Ezelőtt még 30 évvel a Sárrét moesaraiban, hol ma erdőnek nyoma sincs, elég sűrűn találtak széles tölgytuskó maradványokat.

A cserőtölgy inkább a megye középső részében, Nagyváradhoz közelebb eső hegységekben alkot állabokat s egyes vidékeken, a megye délkeleti sarkában ügyszólván teljesen hiányzik.

A csoportos tölgy 200 métertől egész 850 méter magasságu övben fordul elő, helyenként gyönyörű szép, sűrű zárlatu és magas állabokat képezve.

A tölgyfajok együttvéve az erdősílt területnek 28.14%-át borítják.

A bükk az erdősílt területnek 63.84%-át teszi s elterjedésére nézve a legszélesebb tenyészetű övet foglalja el, a mennyiben a 2—300 m. magas-

ságtól kezdve az 1200—1400 m. tengerszín feletti magasságig terjed s míg alsó határán a kocsánytalan tölgyvel képez helyenként elegyes állabokat, azokat szép, egyenes, magas, oszlopos törzsekké nevelve, addig felső tenyészeti határán a jegenye-fenyővel és helyenként lucz-fenyővel keveredik. Óriási összefüggő, sok helyen őserdőszerű, majd egykoru, magas oszlopos törzsű, teljes zárlatu állabokat alkot s csak igen nagy magasságban, az északi sorvasztó szeleknek kitétt nyílt és meredek oldalakon törpül el s ér el csekély vastagsági növekedést.

A jegenye-fenyő igen csekély mennyiségben fordul elő, a luczsal, de különösen a bükkfa felső tenyészeti határán a bükkal elegyedve. Ott, a hol a bükkal keveredik, növekedésében óriási méreteket ér el. A lucz-fenyővel egyetemben az erdősült területnek csak 7·92%-át foglalja el.

A lucz-fenyő alsó tenyészeti határa 1000 m., felső tenyészeti határa az 1400—1600 m. tengerszín feletti magasságot éri el. Összefüggő elegyetlen

EGYÉVES KAN SÜLDŐK A WERTHEIMSTEIN-FÉLE CSÉHTELKI URADALOMBAN.

állabokat képez, csak alsó tenyészeti határán keveredik a jegenye-fenyővel és bükkal.

Az 1870. évi XXXI. t.-cz. erdőtörvény Bihar-megye erdőségeinek legnagyobb részében megszüntette ugyan a régi rablógazdálkodást, de nyomait e rövid néhány évtized alatt meg nem semmisíthette.

A kisebb magán-erdőbirtokosok rendszertelen erdőgazdálkodását nem is említve, általában mondhatni, hogy a korlátlan legeltetés és fakihasztnálás által, különösen a tölgyesek, igen nagy területeken szánandó helyzetbe kerültek. A tölgyesek mértéktelen kiszállalása maga után vonta a talaj elszegényedését, a visszamaradt egyedek kiszáradását (csúcs-aszály) s így az egész állab elértéktelenedését. A fafogyasztó piacok közelében fekvő szép tölgy-szálerdők sarjerdőkké alakultak át; a nemesebb tölgyfajokat kiszorította a cser, s műfa-termelés helyett ma már csak tűzifa termelése használhatók. A kecskével való legeltetés meggyeszte dívott s ez alól a vágások sem vették ki, hiszen éppen a vágások szolgálták leginkább a legeltetés érdekeit. Az ily kecskerágós helyek nyomait Bihar-megyében mindenütt megtalálhatjuk bokros legelők alakjában.

A nagy kiterjedésű bükkösökben műfára alkalmas egyedek alig találhatók; igaz, hogy részben túlkorosságuknál fogva, de főleg azért, mert alig van bükkös-erdő melyen az alomtűz keresztül ne vonult volna. A nyájaikat legeltető pásztorok, hogy legeltetésre alkalmasabb és nagyobb területeket nyerjenek, meggyújtották a bükkösök gazdag alomzatát s meggyeszte égett

az erdő. Legelőterület lett is elég, hanem a bükkösök vagy teljesen megsemmisültek s értéktelenebb, lágú fánemeknek adtak helyet, vagy ha nem is pusztultak el, vékony kérgűknél fogva az enyhébb alomtűz által is megsértyve, bélkorhadásba estek.

A fenyvesek sem maradhattak érintetlenül s habár ezekben — a kedvezőtlen szállítási viszonyoknál fogva — a birtokosok részéről kihasználások nem is történtek: a móczok, kik e havasi részeket korlátlanul bitorolták és ősidőktől fogva dézsá- és zsindely-készítéssel foglalkoztak, a dézsáik előállításához szükséges faanyagokat e fenyvesekből szállalták ki. És habár e rablógazdálkodási rendszer csak hosszú idő alatt pótolható veszteséget okozott, még sem mondhatjuk, hogy állabjaink teljesen rossz karban maradtak volna.

Ugyanis a nagyobb uradahnaknál az erdőtörvény életbe lépte előtt is volt némi erdőfelügyelet és kezelés, mely szép fiatal, középkorú, vagy vágatási korban levő, elegenden, jól záródott tölgy- és bükk-szálerdők visszamaradását eredményezte.

Az 1879. évi XXXI. t.-cz. erdőtörvény életbeléptetésével Bihar-megye erdőségeinek 66·2%-a (lásd a földművelésügyi miniszterium adatait), a fent idézett törvényezikk 17. §-a alá került. Birtokosaik azóta rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezelik erdejüket és az erdőrendezési mű mindenütt a fennálló utasítások értelmében vitetett keresztül. Az üzemrendezés czélja, vagyis a kihasználás tartamossága a térszakozás által lett biztosítva.

A tenyésztendő fánemeknél a főgond arra fordítottatik, hogy a kihasználásnál a tölgy lehetőleg kiméltessék s a többi fánemek fölött uralomra vergődjék. Mintán a nagy kiterjedésű bükkösök fakelendőség és szállítási eszközök híján nem értékesíthetők; a magasabban fekvő bükkösöknek fenyőfélék által való kiszorítása terveztetett. Az üzem mód és vágás-fordulás (forda), az előtalált fánemre és körfokozatokra, valamint növekvési és kelen-dőségi viszonyokra tekintettel állapítottatott meg. A véderdők szállalós üzemben 120 éves forda mellett, a mű- és tűzifát szolgáltató tölgyesek és bükkösök szálerdő üzemben 80—100 éves forda mellett, a többnyire tölgy sarj-erdők 40—60 éves fordában kezeltenek. Némely üzemosztályban pedig, hol a talaj a legeltetés által elszegényedett, a kihasználás több évig szünetel.

A felújítás módjának megállapításánál a helyi körülményeket vették figyelembe. Így azokon a vidékeken, hol a fa értéke igen esekély vagy éppen semmi s a munkaerő hiányzik, a megújítás módja természetesen úton, felújító vágások behozatala által lett meghatározva. Főfigyelem fordítottatott azonban arra, hogy elegendes állabokban előforduló fenyő- és tölgyfa-félék uralkodóvá legyenek. A mesterséges úton való felújítás csak kisebb mérvben alkalmaztatik s oly vidékeken, hol azt az előbb felsorolt körülmények megengedik. Így a nagyváradi l. sz. püspökségi uradalomban Bél, Tenke és Lázur vidékén az elmúlt tíz év alatt több ezer k. hold kocsányos-tölgy-erdőt telepítettek mesterséges úton, makkvetés által.

A fának feldolgozása és hozatali módja a hozzá férhető helyekről, csakis télen tengelyen, az alnövet lehető kimélése mellett, állapítottatott meg. A meszszebb fekvő, vagy hozzá nem férhető helyeken a szenítés megkísérlése és lóháton való kiszállítása iratott elő.

Sajnos, hogy az állandó erdei utak Bihar-megye erdőségeiben teljesen hiányoznak. Ezek létesítése képezné az erdészet egyik legfőbb feladatát, hogy a több mint 100 ezer holdat tevő s jelenleg semmit sem jövedelmező bükk-rengetegek fatermését, mint tűzifát értékesíthesse. Óriási fatömeg megy itt veszendőbe, csak egy év alatt is, holott az alig 150 kilométernyire eső Alföld a legnagyobb faszükségletben szenved. Ez állabok pedig kihasználás híján egymásután elvénülnek, úgy tűzifára, mint szénégetésre alkalmatlannokká lesznek, szélvésznek és viharok által megsemmisítetnek.

KÖZEGÉSZSÉGÜGY.

Nagyvárad szinte predestinálva van arra, hogy egyike legyen a legegészségesebb városoknak. *Földrajzi fekvése és topografiai viszonyai* igen kedvezők. Ha e viszonyok mellett már régebben a higiéné követelményeit is kielégítették volna, Nagyvárad nem szerepelt volna hosszú időközön át az egészségügyi statisztikában kedvezőtlen adatokkal.

Népesedési
viszonyok.

Kedvezők a közegészségügy szempontjából a *népesedési viszonyok* is.

A város aránylag nagy területen és gyéren van beépítve. Ha az egész lakott területhez — 621 hektár — arányítjuk a lakosság számát, a mely körülbelül 45,000, egy hektárnyi területre körülbelül 72 egyén jut. Ez a szám fejezi ki a népesedés sűrűségét. A városnak csak jobb felét véve számításba, e szám 78-ra emelkedik; a város bal felének népesedését ennél kisebb szám, 61 mutatja. A sűrűség tehát esekélynek tartható, tudva, hogy közép nagyságú városokban a népesedés sűrűsége 150—200.

Első sorban a város *születési arányszámával* kell foglalkoznunk. Az 1890-iki adatokat összehasonlítva az 1899-iekkel, azt látjuk, hogy 1890-ben született 1384 egyén, a születési arányszám tehát 36·9 ‰ volt, 1899-ben pedig született 1558 egyén s így a születési arányszám 33·9 ‰ volt. Ha számításba vesszük a lakosságnak természetesen folyton növekedő számát és más döntő tényezőnek befolyását, akkor a születési arányszámnak kisebbedéséről szólhatunk.

Jóval több tanulságot rejt magában a város *halálozási statisztikája*. 1890-ben elhalt 1218 egyén, a halálozási arányszám tehát 35·2 ‰ volt, 1899-ben pedig 1236 egyén, a halálozási arány tehát 26·9 ‰ volt. E számok mutatják, hogy az elhaltak száma nem lett nagyobb a lakosság számának növekedésével, sőt a mint más adatok igazolják, a halálozás csökkent. Ez mutatja tehát, hogy az egészségügyi viszonyok kedvezőbbek lettek.

Tanulságos az is, ha a népmozgalmi statisztika adatait akkép állítjuk egymás mellé, hogy azokból a város *lakosságának szaporodására* lehessen következtetést vonni. Nagyvárad lakossága 1890-ben 165 egyénnel szaporodott, 1899-ben 322-vel. E szembeszökő változás a város újabb egészségügyi intézményeinek létesítésével és a nagyobb gonddal áll összefüggésben, a melyben a közegészség ügyét részesítik.

A város *gyermekhalandósága* érdemel még említést.

Nagyváradon 1890-ben 0—5 éves korig elhalt 568 gyermek, tehát az összes elhaltaknak 46·6 ‰-a, 1899-ben pedig 462, tehát 37·3 ‰. A mint ez adatokból látható, a viszonyok e tekintetben is javultak.

Egyes beteg-
ségek.

Ha az egyes betegségekben történt halálozás adatait mérlegeljük, azok között Nagyváradra nézve kevés jellemzőt találunk.

A *roncsoló toroklob* utolsó tíz évi halálozási statisztikája világosan mutatja, hogy a szérum-befecskendezések a halálozás százalékát apasztották. Míg pl. 1892-ben a halálozás 49 ‰ volt, 1894-ben 43 ‰, a szérum-kezelés behozatala után, 1895-ben már csak 28 ‰, 1896-ban 20 ‰, 1899-ben 26·9 ‰

„Magyarország Varmegyei és Városai”

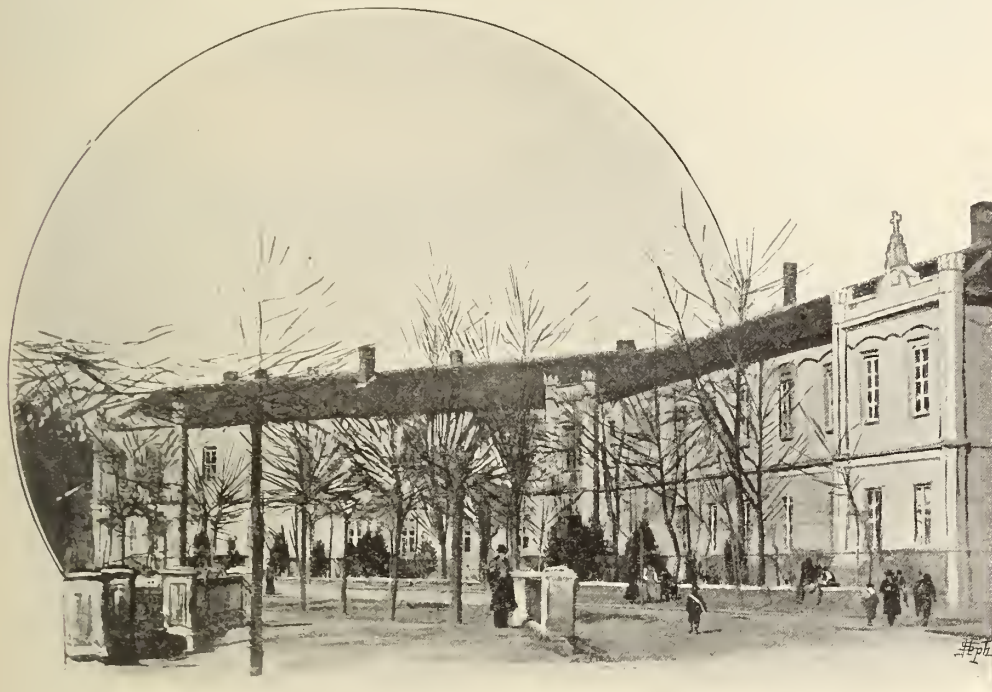
„Apolc” Irodalmi és Nyomdai R.

BIHAR VÁRMEGYEI NÉPVISELET

Oláhok

volt. A *tüdőgümőkór* pusztítását mutató statisztika kicsinyben hű tükre az egész ország viszonyainak. E tekintetben a viszonyok javításra szorulnak. Mindenesetre figyelmet érdemel, hogy Nagyváradon 1893-ban *tüdőgümőkór*-ban 118 egyén halt el, 1894-ben 163, 1895-ben 132, 1896-ban 157, 1897-ben 137, 1898-ban 116 és 1899-ben 130. Ha e mellett tekintetbe vesszük, hogy ugyancsak a jelzett években a légzőszervi bajokban elhalt egyének száma 281 és 220 közt váltakozott, s hogy ezeknek egy része még kétségtelenül a *tüdőgümőkór* rovatába írható, nyilvánvalóvá lesz, hogy csupán *gümőkór*-ban Nagyváradon is több egyén hal el, mint az összes többi fertőző betegségben. A *typhusban* történt megbetegedéseket és a halálozás száma-adatait s azokat, a melyek a *bélhurutra* vonatkoznak, nem részletezzük. Az

NAGYVÁRAD. — A MEGYEI KÖZKÓRHÁZ.

előbbiről még lesz szó, az utóbbiról csak azt említjük meg, hogy egyik legfőbb oka a gyermekhalandóságnak. A *typhus*-halálozás az 1894-ik év végén elkészült városi vízvezeték közegészségügyi értéke szempontjából érdemel első sorban figyelmet. Félreismerhetetlen e nagyjelentőségű egészségügyi alkotás haszna s annak a *typhus*-statisztika is tanúsága.

A *gyermekágyi láz* igen kevés esetben lép fel s a halálesetek száma alig 1—2 évenként. A helybeli bábaképző érdeme, hogy a város szülésznőinek képzettsége kielégítő. A *trachoma* is fogytán van és a statisztikában csekély számmal szerepel. Ebben jelentékeny része van a cselédek kötelező szemvizsgálatának, a három iskola-orvos működésének s a trachomások elkülönítésének és gyógykezelésének. Egyéb fertőző bajok statisztikájából is arról győződhetünk meg, hogy hatósági intézkedések, a tisztiorvosok kötelező tudása s a járványkórház, a járványok terjedését korlátozzák.

A város egészségügyi alkotásai közül korszakalkotó a nagyvárad *vízvezeték* létesítése, a mely 1894-ben adatott át a közhasználatnak. Már 1817-ben, a „választott esküdt közönség” ülésében, Szorger Sámuel főbíró idejében, kimondták, hogy a „jó víz legelső szükség legyen.” A következő évtizedek folyamán egész sora a terveknek merült fel. A legelső terv a város határán levő Bóné-kút vízének bevezetése volt. Azonban ez a terv nem valósult meg. 1863-ban a város mérnöke a régihez hasonló tervvel lépett a város

Vízvezeték.

közönsége elé, de az is feledésbe merült. 1874-ben a régi terv került új alakban felszínre. Kútiák Agoston orvos volt a felélesztője, ki a Bóné-kút forrásait ajánlotta és ez időtől kezdve állandó agitációt fejtett ki e terv mellett, míg 1884-ben Zsigmondy megvizsgálta a Bóné-kút forrásait s azt találta, hogy azok alkalmatlanok. Ez időtájt történt, hogy a város főmérnöke a figyelmeztetést a Körös folyóra irányította, azt mondván, hogy ennek vize átszűrve, a város lakosságának vízszükségletét kielégíthetné. A város törvényhatósági bizottsága tehát utasította a tanácsot, hogy erre tervet készítsen. A tervező Oelwein Artur tanár volt. A vízvezeték ügye ezután mindinkább a megvalósulás felé közeledett. 1889-ben Pável Mihály nagyváradai g. kath. püspök 10,000 forintot juttatott a vízvezeték céljaira. A létesítendő vízmű helyén készített próbakútak vizének elemzését 1888-ban a m. kir. állami vegyvizsgáló állomás eszközölte s a vizet „chemiailag kifogástalan minőségű“-nek mondotta. Végre a vízvezeték 1894. november 9-én elkészült és hogy sikerült,

NAGYVÁRAD. — A M. KIR. BÁBAKÉPZŐ.

az a Walsler-féle budapesti szivattyú- és gépgyár r.-társaságot dicséri. A vizet a város fölött 4 kilométernyire, a Körös-völgyének talajzive szolgáltatja. A víz nyelésére egy körülbelül 12,000 □ m. területű kanyarulatban, a folyó medrétől jobbra, attól 2—300 m. távolban fűrt két főkút és két utólag létesített próbakút szolgál. A szűrő-réteg durva, homokos kavics. A négy kút legnagyobb vízmennyisége, alacsony vízálláskor, másodpercenként 80 liter; ha 45 l.-t vesznek számításba, az 46,000 lakos szükségletének felel meg. Fejenként 24 órára 75 litert vettek számításba. A vezeték főcsöveinek hossza 50,097 m., az oldalvezetékeké 11,084 m., a házi vezetéké 40,495 m. 1895-ben 2400 lakóház mellett a házi vízvezetékek száma 1002 volt. Ez évben összesen 620,040 köbméter víz fogyott, a napi átlag tehát 1671 köbm. volt. Az összes költségek 900,697 koronára rúgtak.

Az ily tökéletes vízvezeték egészségügyi jelentőségét bizonyítják az egészségügyi statisztika adatai is. E szempontból elegendő a város *typhus-statisztikáját* ismertetni. Míg 1888-ban 23 beteg halt el typhusban, addig 1899-ben csak 14. Hogy ez adatok nem mutatják a változást szembetűnőbben, a hiányzó megbetegedési adatoktól eltekintve, annak tulajdonítható, hogy a typhus fellépése nemcsak az ivóvíz minőségétől, hanem egyéb tényezőktől is függ s hogy a vízmű létesítése után, tapasztalat szerint, még évekig eltart, míg a lakosság kizárólag csak vízvezetéki vízzel él és az is bizonyos, hogy a vízvezeték csak kiépített *csatornarendszer* mellett fejtheti ki egész hasznát. De

ez a kérdés csak odáig érett, hogy megtörténtek az előmunkálatok és felmérések s huszezer koronányi költséggel elkészítették a városi csatornahálózat tervezetét. A meglévő csatornák csak rövid vonalokon haladnak, az utcák 51,600 méternyi hosszához viszonyítva, csak 5799 m. csekély hosszban. A készített terv szerint közel hetvenezer folyóméter csatorna készülne.

A vízvezeték után az újabb alkotások közül a *járványkórházat*, a mely „Városi László-kórház” nevet visel, említjük. Ez alkotással Nagyvárad megelőzte az ország vidéki városait. Vele kapcsolatban fertőtlenítő-telepet is létesített.

Járványkórház.

Közegészségügyi szempontból értékes intézménye Nagyváradnak az 1873-ban létesített „bábaképző”, a melynek élén dr. *Konrád Márk* igazgató áll. A szerény kis épület nem felelt meg az egészségügy követelményeinek. Kétévi fennállás után gyűjtést kellett indítani, hogy megfelelőbb helyiségről

Bábaképző.

RÉSZLET PÜSPÖKFÜRDŐBŐL.

lehesen gondoskodni. A városnak egyik szerény polgára, dr. *Dudek Joachim*, volt megyei orvos, alapítványt tett oly intézmény céljaira, a mely a szülők ápolását teszi feladatául s a város törvényhatósága a közel 7000 frtnyi összeget az új bábaiskola céljaira engedte át. 1881-ben megnyílt az új intézet saját helyiségeiben, három kórteremmel, 22 ágygyal. Egy évvel később épült a tíz ágyas nőgyógyászati osztály fizető betegek részére. 1896-ban ismét újabb épülettel bővítették az intézetet, úgy hogy ma 57 betegnek kényelmesen adhat helyet. De lényegesebb szerepe van a bábaképzés körül. Mióta létesült, kétezernél több nő nyert itt szülésznői oklevelet.

A *biharmegyei közkórházat* a megye létesítette ugyan, de e mellett legnagyobb részben *egy hiányzó városi kórházat* is pótol. 1806-ban a megye többszörös alapítványából épült. Kezdetben kis terjedelmű volt. Ma az egész rendelkezésre álló $3\frac{1}{2}$ holdnyi területet elfoglalja. Jelenleg 250 ágyra van berendezve, és 425 beteg is elhelyezhető benne. Van elkülönítő terme fertőző betegek részére, hullaház, bonczterem és gőz-desinfector berendezése. Az orvosi személyzet 5 orvos, kiknek élén dr. *Fráter Imre* kórházi igazgató áll, a ki a sebészeti-osztály vezetője is. Az igazgató-főorvos, kitünő műtő lévén, a legnagyobb szabású műtéteket hajtja végre, évenként 250—300 esetben.

Kórházak

A városnak legrégebb kórháza, az *irgalmas-rend kórháza*. A rendházzal kapcsolatos kórház csak 22 ágyra van berendezve és benne évente átlag 400 beteg nyer ápolást. Főorvosa dr. *Wimmer Julián* perjel. A rendnek a kórházzal kapcsolatban jól berendezett gyógyszertára is van.

RÉSZLET PÜSPÖKFÜRDŐBŐL.

A múlt század eleje óta áll fenn a nagyvárad-i izraelita Szent-egylet (betegápoló és temetkezési egylet) által fenntartott *izraelita-kórház*. Jótékony-ságát főképp a nagyon szegény zsidó-vallású lakosság köréből veszik igénybe. 1856-ban rendeztetett be. Egy nagyobb kórteremből, két kisebb szobából áll, egyikben 13 ágygyal a férfi betegek számára, a másik két szoba egyike az 5 ágyas női osztály, a másik külön szoba két ágygyal. Van még egy orvosi rendelő szobája, egy műtőszobája, fürdőszoba és hullaháza. Személyzete két orvos, és egy férfi- és nőápoló. A kórház első orvosa dr. Grósz Frigyes volt, ugyanaz, a ki 1830-ban a *nagyvárad-i szemgyógyintézetet* alapította. Ez az intézet eredetileg a „szegény vakok gyógyintézete” nevet viselte. Érdekes adatokat olvashatunk róla abban a jelentésben, a melyet dr. Grósz Emil, jelenleg a budapesti egyetem magántanára, állított össze 1884-ben. Az alapító az intézet létesítésének indokait első, 1847-ben megjelent jelentésében így írja meg: „Bihar és szomszéd megyékből ide sereglett szegény szembetegek, különösen a csak műtény által gyógyíthatók, sürgeték az intézet felállítását.” S habár dr. Grósz Frigyes minden segély nélkül alapította az intézetet, annak szabályai így szóltak: „2. §. Minden szegény szembeteg . . . kivétel nélkül, ez intézetben lehetőségig segélyt nyer . . . — 8. §. Az összes költséget a tulajdonos fedezi.” 1858-ban az alapító meghalt s a következő igazgató dr. Grósz Albert lett. A biharmegyei közkórház újjászervezése óta az intézet a nevezett kórház külön osztályaként szerepel. Egy félszázad alatt az intézetben ápoltszembetegek száma 2460 volt, a kiken kívül még jóval nagyobb számú bejáró szembajos nyert segítséget.

A helybeli „*Kereskedelmi kóroda-egylet*” mintegy három évtizede kis kórházat tart fenn. Tizenkét ágyat foglal magában és csupán az egyesület beteg tagjainak befogadására szolgál. A betegek gondozását két orvos és egy ápoló teljesíti.

A nagyvárad-i *gyermekkórházra* néhai dr. Mayer Antal még 1875-ben tett 500 forintos alapítványt; néhai *Sztaroveszky Imre* földbirtokos és nyug. huszár-főhadnagy pedig minden ingatlan és ingó vagyonát — hivatalos becslés szerint 145,000 koronát — egy nevről nevezendő szegény-gyermekkórház céljaira

hagyta. Ez alap növeléséhez dr. *Hoványi* Ferencz nyug. városi főorvos járult 25,000 koronás gyűjtéssel. Később a város polgármestere is gyűjtött 14,000 koronát. Jelenleg e czélra a város, dr. *Hoványi* 2,000 koronás alapítványát beszámítva, 242,000 koronával rendelkezik (ingatlanokkal), ezek közt egy 56,140 □ m. terjedelmű telekkel s azon több épülettel. Míg az egész alapítvány felszabadul, egy kisebb, tizenkét ágyas kórház fogja a czélt szolgálai.

A város közegészségügyét egyéb oly intézmények is kedvező színben tüntetik fel, a melyekkel Nagyvárad megelőzte a legtöbb vidéki várost. Első helyen említendő ezek között a prostituczió ügyének rendezése. Közel három évtizede annak, hogy ez ügy szabályozására az első lépést megtették, a mi a „Biharmegyei orvos-gyógyszerész- és természettudományi egyeslet” érdeme. Legutóbb alakult meg a budapesti „*Fehér kereszt-egyesület*” itteni fiókja s ennek közreműködésével mielőbb létesül majd a *lelenczház*.

A közegészségügynek tett szolgálatot a város hatósága, a midőn újabban a *köztemetőket* rendezte s elhatározta a

A prostituczió.

Egyéb egészségügyi intézkedések.

RÉSZLET FÉLIX-FÜRDŐBŐL.

vásártereknek mielőbbi rendezését is, a melyeknek megvalósultával a város területe tisztább, talaja kevésbé szennyezett lesz. Megemlítendő még a város határán épült, mintaszerű *közvágóhíd* s az állati *hullaégető-kemence*. A város területén négy *közfürdő* van, egyik közülök egészen modern berendezéssel, kettő hidegvíz-gyógyintézettel kapcsolatban és két, a Körös partjára épített uszoda.

A város *egészségügyi személyzete* 52 orvos, (4 tisztiorvos, 4 fogorvos, 2 szemorvos, 1 gyermekorvos, több szülész és nőorvos) és 71 szülésznő.

Még csak annak a megvilágítására akarunk néhány szót szentelni, hogy mily része volt az 1868-ban alapított „Biharmegyei orvos- és természettudományi egyeslet”-nek Nagyvárad közegészségügye javításában. Fennállásának első éveiben feliratot intézett a belügyminiszterhez a titkos szerek elárulásának korlátozása ügyében. 1871-ben javaslatot készített a bujakór terjedésének meggátlása s a prostituczió rendezése tárgyában. Mozgalmat indított az ellen, hogy a város folyó és álló vizeiben kendert áztat-hassanak. Emlékiratot készített a közeli Szt.-László és Félix-fürdőknek át-alakítása s berendezése tárgyában. Később bizottságot küldött ki javaslatlattel véget a közegészségügyi szervezet megalkotása ügyében. Egy feliratában azt kérte, hogy az alkotandó egészségügyi javaslatok előbb az orvosegyesületekkel közöltessenek s ezenkívül a gyógyszerészeti viszonyok rendezését is kérte.

Az orvos-gyógyszerész- és természettudományi egyeslet.

1873-ban a nagy gyermekhalandóság csökkentésének kérdésével foglalkozott. A város és a megye egészségügyi viszonyainak ellenőrizhetése szempontjából havi ülésein a város és a megye főorvosa megismertették a város és a megye egészségügyi és népmozgalmi statisztikáját. Foglalkozott a helybeli szeszgyárakban fölötté gyakori leforrázások okaival és résztvett a nagyváradí vízvezeték és a gyermekkórház létesítésében. 1892-ben a közegészségügy államosítása mellett foglalt állást, s általában minden alkalmat megragadott, hogy erkölcsi tekintélyével a közegészségügy érdekeit előmozdítsa.

* * *

A vármegye
egészségügye.

A vármegye közegészségügyi viszonyai újabban kezdik a javulás, a fejlődés jeleit mutatni. Nem lehet tagadni, hogy a multban mutatkozott hiányok nem minden esetben vezethetők vissza a közegészségügy iránti érzék hiányára, hanem nemzetgazdasági okokra, a községek, falvak rossz anyagi viszonyaira.

A hol a lakosság a létért küzd és a megélhetés gondjaitól sem mentes, nem gondolhatnak közegészségügyi intézmények létesíté-

RÉSZLET FÉLIX-FÜRDŐBŐL.

sére. Ezenkívül nem lehet figyelmen kívül hagynunk a vidéki nép elmaradottságát, mely a tanult orvos beavatkozásánál szívesebben veszi igénybe a tudatlan kuruzsló segélyét. A nép műveltségének hiánya és a szegénység legfőbb akadályai annak, hogy Bihar vármegyében is a közegészségügyi viszonyok, főképp az oláhok lakta vidékeken kielégítőek legyenek. A megye értelmiségének dicséretére el lehet mondani, hogy Bihar-megyében a közegészségügyi viszonyok nem egy tekintetben kielégítőek és nyilvánvaló a törekvés a viszonyok javítására. Ezt igazolja a megye *egészségügyi és népmozgalmi statisztikája* is.

Az 1899. évi jelentésben olvashattuk, hogy a megyében az elmúlt év folyamán élve született 22,888 gyermek, elhalt 17,922. A szaporodás tehát 4966 volt. E számokat a lakosság számához — 519,981 — viszonyítva, a *születési arányszám* 44·2‰, a *halálozási arányszám* 34·6‰, *szaporodás* 9·6‰. A falvak és községek elhelyezésére, egymástól való távolságára és csekély népsűrűségére vall, hogy egy négyszögkilométer területen csak 47 ember lakik. Ha pedig azt tekintjük, hogy a megye 43 körorvosi köréből 42 be van töltve, nincs ok a kifogásra. Kevesebb okunk lesz a megnyugvásra, ha tudjuk, hogy az egyes körökhöz a megyében 2—54 község tartozik, a mi egyértelmű azzal, hogy a szükségletek csak látszólag nyertek kielégítést.

A 42 *körorvoson* kívül még 17 *járásorvos* és nagyobb helyeken 25 *mágnorvos* is működik, összesen tehát 84 orvos. Több mint 6000 lakosra jut tehát

egy orvos, a mi a lakott területeknek egymástól való távolságát tekintve, kedvezőtlen, s így nem csodálható, ha százakra megy a gyógykezelésben nem részesülő gyermekek száma. Közel 800 ily kipuhatolt esetből csak 131-ben történt elmarasztalás, mert nemcsak hanyagságból mulasztották el az orvosi segélyt, hanem akárhányszor azért, mert nem juthattak hozzá.

A *bábák* száma 421. Kevésbé kielégítő e szám, ha figyelembe vesszük, hogy egyes nagyobb helyeken nagyobb számban vannak együtt, míg a megye más helyein szülésznőkben hiány van s egyes nagy járások területén csak néhány tartózkodik. Csupán 48 községben teljesíti orvos a *halottkémlést*, 447-ben pedig nem orvos.

A *fertőző betegségek statisztikájá*-ból megtudjuk, hogy az év folyamán közel négyezer fertőző bajban szenvedő beteget jelentettek be. Ezekből elhalt 548.

A ronsoló toroklob 65 községben lépett

RÉSZLET A TENKEI FÜRDŐBŐL.

fel, 193 esetben, 68 halálozással (35 %), vörheny 101 községben 1517 esetben 377 halálozással (24 %), kanyaró 68 községben 1606 esetben 60 halálozással (3.7 %), typhus 55 községben, 170 esetben, 33 halálozással (19.4 %), hólyagos himlő, 11 községben, 28 esetben haláletet nélkül, gyermekágyi láz, 8 községben, 8 esetben, 5 halálozással. Trachoma 16 községben, 31 esetben volt kimutatható, a mi csekély szám; de a tényleg létező eseteknek csak egy része jut észlelés alá. A *typhus*-eseteknek elég jelentékeny számát a *községek vízellátásával* kell kapcsolatba hoznunk.

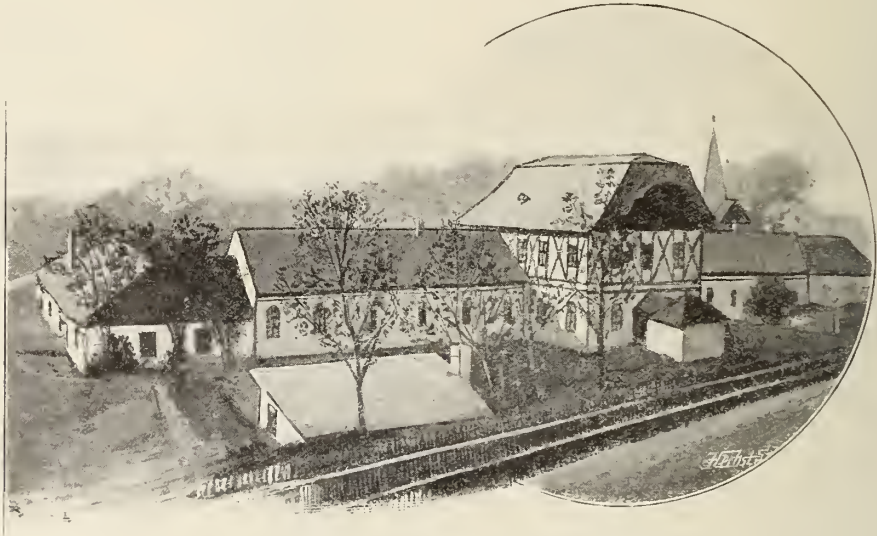
Még mindig csekély a községek száma, a melyekben jó ivóvízről gondoskodtak s mindössze vagy nyolcz oly község van a megyében, a hol *ártézi-kutak* furattak, de e mellett igen nagy területek vannak, a melyeken a vízellátás semmiben sem felel meg az egészségügy kívánalmainak. Vannak oly községek is, a melyekben még rendes kútak sincsenek és egyikben-másikban csak újabban igyekeztek egy-egy mély kút fúrásával a viszonyokon javítani.

A *hólyagos himlő* eseteinek száma csekély, a mi a 45 oltóorvost dicséri. E statisztikában a *gyermekágyi láz* csak 8 esettel szerepel.

A megye negyven községének van állandó *járványkórháza* 110 ágyra berendezve és még 133 községben van helyiség kijelölve (314 ágygyal) az esetleges fertőző betegek elkülönítésére. A *fertőtlenítő gépek* száma is meg-

haladja a húszat, a mi arra vall, hogy a viszonyokat javítani igyekeznek. Már az eddigi intézkedésekkel is nem egyszer sikerült egy-egy járványt haladásában gátolni és szűkebb határok közé szorítani.

Fogalmat ad az *egészségügyi személyzet működéséről* a jelentés, a melyben olvassuk, hogy egy év folyamán iskola-szemle 14, ipariskolai szemle 21 esetben eszközöltetett, hogy ezenkívül közegészségügyi szempontból megvizsgáltak község- és városházat 58, színházat 14, szódavíz-gyárat 234, eczetgyárat 48, más gyárat 85, vágóhidat 579, mészárszéket 1123, bányát 3, vendéglőt 292, koresmát 1475, czukrászdát 24, műhelyet 185, börtönt és rendőri fogházat 110, lakást 15, zsúfolt lakást 17, tisztátlan lakást 77 (ebből 67 kitisztított és fertőtlenített), pinczelakást és viskót 2, ragályos betegség után lakást 371 (valamennyi kitisztított és fertőtlenített), ganéjjal szemyezett és nyílt csatornás lakást 6 esetben. Egészben véve 497 esetben végeztetett lakásszemle s 471 esetben eszközöltetett a megvizsgált lakás kitisztogatása és fertőtlenítése. *Élelmi- és élvezeti szer vizsgálata* 984 esetben végeztetett (15 esetben lefoglalással, 9-szer elkobzással és 11 esetben vegyi

RÉSZLET A TENKEI FÜRDŐBŐL.

vizsgálat is eszközöltetett), *ítalszemle* 1346 esetben történt (24-szer lefoglalással, 3 esetben elkobzással és 22 esetben vegyi vizsgálat).

Nagy hiányt fog pótolni a két *kisebb megyei kórház*, a melynek költségeiről már gondoskodtak; tervét is, körülbelül 20 ágyra, elkészítették: ezek közül az egyik *Nagy-Szalontán*, a másik *Belényesen* lesz. Fontos szolgálatot tesz majd a megyei közegészségügynek az *építési szabályrendelet* is, a mely az egész megye területére kötelező.

A nép *élelmezésének* javítását, sajnos, ily szabályrendelettel és hasonló intézkedésekkel javítani nem lehet. Ez szoros kapcsolatban van a községek gazdasági viszonyaival s az egyének vagyoni viszonyaitól függ; s megtörténik, hogy egyes oláhlakta szegény vidékeken, a *pellagra* lép fel helykórosan.

Némi befolyással van a megye közegészségügyére az is, hogy a „*nagyvárad kerületi betegségélyző pénztár*” működését az egész megye területére kiterjesztette, és hogy harmincz megyebeli orvos egyszersmind e pénztár orvosaként is működve, közel négyezer itt élő pénztári tagról gondoskodik. A megyének két nagyobb *ipartelepe* is el van látva orvossal és gyógyszerterárral, a mi szintén figyelmet érdemel.

Nem hagyhatók említés nélkül a megye *fürdői, gyógyhelyei* sem.

Kettő e gyógyhelyek közül Nagyvárad közelében van, attól néhány kilométernyire. A *Szt.-László*- vagy, az u. n. *Püspök-fürdő*, Hájó község határán, a Somlyó-hegy alján terül el. Értékessé meleg forrásai teszik, a melyeknek vize 1895. óta bővebb, a midőn a három éven át folytatott fúrást befejezték.

Ez idő óta a fürdőhely sokat szépült, Schlauch biboros-püspök áldozatkészségéből; újabb épületekkel bővült, úgy hogy mai alakjában a szemnek is igen vonzó látványt nyújt. 35·0—41·2 C. hőfoku hévvízének gyógyító hatását ezrek dícsérik, a kik nemesak a közeli vidékekről, de távolabbról is évek óta felkeresik. Egyik kimutatás szerint egy év folyamán állandó vendégeinek száma 596, az ideiglenes vendégeké 5250 volt.

A Szt.-László-fürdő egyike a legrégebben ismert hazai fürdőknek. Már a XVIII-ik században, az akkor élt Arkosy Tegző Benedek írt forrásairól egyik művében, a mely az első fürdőismertetések közé tartozik. Azóta számos leírója akadt ez érdekes gyógyhelynek, a melynek tavában és talajában geológiai, őslénytani érdekességű kagylók és esigahéjak s a csak Egyiptom

RÉSZLET BIHARFÜREDRŐL.

édes vizeiben termő *Nymphaea thermalis* virul. A fürdő különféle idegbetegségeknel, idegzsabáknál, a gyomor, máj és epehólyag betegségeinél, sárgaság, epekövek, vesekövek stb. eseteiben van javalva.

Közel szomszédságában van a vele egy idő óta ismert és a jászóvári premontrei rend birtokában levő *Felix-fürdő*. Szintén egyike a legrégebb fürdőknek, de fellendülése 1885-ben kezdődött, a midőn teljesen új alakot öltött. Azóta jóval számosabban látogatják. Ugyanazon kimutatás szerint csak egy évben 3833 állandó vendége volt.

Hogy virágzásnak indult, az első sorban annak köszönhető, hogy a jelzett évben Zsigmondy Vilmos itt is fúrást eszközölt, még pedig oly váratlan sikerrel, hogy 47 méter mélyre jutva, rendkívül nagy vízmennyiség tört elő s azóta naponta 170,000 hektoliter 49 C. fokú víz ürül az ártézi forrásból. Ily gazdagon az egész monarchiának egy forrása sem szolgáltatja a gyógyvizet és hőfoka is oly jelentékeny, hogy lehűtve használhatják csak gyógycélokra. Azóta egész sorát az új épületeknek emelték és a fürdőhely ma öt épületben mintegy 150 szobával rendelkezik. A fürdő előnyére van a mellette elterülő 500 holdas tölgyerdő is, a mely a fürdővendégek kedvelt sétahelye.

Vize kénsavas sókban gazdag, de szabad kénhydrogént is tartalmazó kénes hévvíz. Javalva van az izületek és izmok esúzos bántalmainál, idült s különösen savós izületi loboknál, köszvénynél, idegbajoknál, melyek vagy rheumatikus alapon léptek fel, vagy izzadmányok folytán keletkeztek, különböző borbajoknál, kóros termények felszívódásánál stb.

Távolabb Nagyváradtól van *Tenke fürdő* (vasut-állomás), a melyet már 1840. óta látogatnak. Forrásainak vize égvényes-vasas. Javalva van különféle női bajoknál, általános elgyengüléseknél, az idegbajok különféle fajainál, gyomor- és bélgyengeségnél, máj- és lépdaganatoknál, csúznál, angol- és görvélykórnál.

A vármegye és a vidék közönsége, de ujabban már távolabbról is szívesen felkeresik e csinos és kellemes fürdőhelyet azok, a kik nyugalmat, gyógyulást és kitünő levegőt keresnek.

Érdekes hely a *konyári sóstó*, Hosszupályi község határán. A Sóstó területe 30 holdnyi s ennek partján van a fürdőház tizenöt holdas kerttel körülvéve. A 36 kádas fürdőben a tó sós vizét felmelegítve használják fürdésre. Vendéglőjén kívül még két lakóháza van, összesen 40 szobával. A vizet újabban vegyelemeztek.

Természeti szépségekben a leggazdagabb *Biharfüred*, a melyet egy leírója Bihar-megye Tempe-völgyének nevezett el. A közeli Belényes lakói már régebben ismerték, de csak a hetvenes években vonta magára szélesebb körök figyelmét, a midőn a megye akkori főorvosa, dr. Lukács János 1879-ben Bihar-megye törvényhatóságának jelentést tett róla. Azóta a tulajdonos, Pável Mihály g. kath. püspök áldozatkészségéből, folyton fejlődik.

Mint magaslati klimatikus hely kiváló, egyike a legszebbeknek. 1063 méter magasan fekszik egy, mintegy 300,000 □ m. területű völgyben, a melylyen a Jád vize foly keresztül, a Bihar-hegylánczolat Pojana nevű hegycsúcsának lábánál. Magas, havas hegyek környezik és védik a széltől és vihartól s hatalmas fenyvesek koszorúzzák.

Területén számos kristályvízü forrás fakad, a melyeknek vize 4—11 C fokú. A levegő hőmérséke is alacsony, 2—3 fokkal alacsonyabb, mint Tátra-Füreden. A ki idegzetét erősíteni, szervezetét edzeni s tüdejét a város rossz levegője után éltető balzsamos levegővel megtölteni akarja, az nagy haszonnal keresheti fel.

SZIKLARÉSZLET BIHARFÜREDNÉL.

TÁRSADALOM.

Nagyvárad harmincz-negyven év óta oly rohamosan haladt, mint talán hazánk egyetlen városa sem. Nemesak külseje változott meg előnyösen, nemesak köz- és magánépületei szaporodtak nagy számmal, hanem társadalmi életében is oly élénkség lüktet, mely az egészséges haladás, a fejlődés, megizmosodás félreismerhetetlen tanúbizonysága.

Rendkívül nagy segítségére van és bizonyára lesz Nagyvárad város előhaladásának és felvirágzásának: a társadalom, mely sokkaru támogatásával, jóakaratóval, *áldozatkészségével* és szellemével minden téren segítő kezet nyújt.

Nincs oly eszme vagy törekvés, nincs oly jótékony- vagy kultur-czél, oly emberbaráti, irodalmi, vagy művészeti vállalkozás, melyet a nagyváradai társadalom ne pártolna. A baj csak az, hogy az egyleti életben résztvevők száma, az egyesületek számához képest csekély s így ha tekintetbe vesszük, hogy Nagyváradon, nem számítva a hivatalos testületeket, *negyvennél több* egyesület van, akkor könnyen érthető egyrésztől a túlterhelhetés, valamint ennek természetes következményeül a kimerülés. De nemesak e miatt szenved Nagyváradon akárhány nemes, közhasznú törekvés hajótörést, vagy synylódik annak tevékenysége, hanem azért, mert az egyesületek száma határozottan sok és akárhányat lehetne egyesíteni egy közös czélra.

Erre nézve boldogult emlékezetü *Rómer Flóris* kanonok annak idején meg is indította az akeziót, de siker nélkül.

Nagyvárad társadalmi a legélénkebb tevékenységet fejt ki a jótékony és a közművelődés terén. Itt találjuk a város legelőkelőbb, legkiválóbb férfait és hölgyeit.

Előljár e téren dr. *Schlauch* Lőrincz bíboros püspök, v. b. t. t., *Winkler* József vál. püspök, nagyprépost, valamint a l. sz. káptalan tagjai; *Ritoók* Zsigmond kir. tan., a kir. ítélő-tábla elnöke; dr. *Beöthy* László, Bihar vármegye és Nagyvárad főispánja; *Szunyogh* Péter alispán, br. *Königswarter* Herman, dr. *Bulyovszky* József polgármester, *Tisza* Kálmánné, özv. báró *Gerliczy* Félixné, özv. *Des Echerolles* Sándorné, *Ritoók* Zsigmondné, dr. *Bulyovszky* Józsefné, *Sal* Ferenczné, *Schlauch* Jozefin, *Szokol Vilburg* Szilvia bárónő, és még sokan.

Köz-, jótékony és humanitárius czélok előmozdításában érdemeket szerzett *Mezey* Mihály kir. közjegyző, kinek több közhasznú intézmény nemesak létesítését, hanem fennállását is köszöni; ki mint kezdeményező és rendező egyaránt fáradságtalanul dolgozik a közintézetek érdekében és javára.

Közéletünk főbb alakjai: *Hlatky* Endre, az ügyvédi kamara, a nagyváradai szabadelvű párt elnöke, a törvényhatóság és közigazgatási bizottság tagja, *Rádl* Ödön, a híres védőügyvéd, a Szigligeti társaság elnöke, a Petőfi társaság tagja; *Hegyesi* Márton ügyvéd, a szabadságharcz történetének alapos kutatója; *Bunyitay* Vincze apátkanonok, a m. tud. akadémia tagja, jeles egyháztörténetíró; dr. *Berkovits* Ferencz ügyvéd, dr. *Konrád* Márk kir. tan.,

a m. k. bábaképző igazgatója, a Bihar megyei orvos-egylet és az Orvosok szövetsége nagyvárad-i fiókjának elnöke; dr. *Hoványi* Ferencz ny. főorvos, dr. *Baróthy* Akos, Nagyvárad város főorvosa, dr. *Berkovits* Miklós, dr. *Fráter* Imre, Bihar megye köz-kórházának igazgatója, dr. *Kornstein* Lajos, dr. *Bodor* Károly, dr. *Schiff* Ernő, dr. *Grósz* Albert (szemorvos), az orvosok nesztera, ki legutóbb hunyt el, dr. *Hoványi* Géza takarékpénztári vezérigazgató, a kereskedelmi iskolai bizottság elnöke, *Schöpflin* Agost kir. tan., posta- és táviró-igazgató, *Papp* Miklós kir. tan. pénzügyigazgató, *Nátáfalussy* Kornél tanterületi főigazgató, *Osterlamm* Armin kir. erdőfelügyelő, *Sipos* Orbán m. oszt. tan., kir. tanfelügyelő, *Rác* Mihály, Nagyvárad város volt ékes tollú főjegyzője és poéta. *Dús* László városi ügyész, szépirodalmi író, dr. *Bozóky* Alajos, a kir. jogakadémia igazgatója, jogi író, dr. *Nagy* Ernő, az akadémia lev. tagja, a nemrége elhalt dr. *Sipos* Arpád, *Molnár* Imre, dr. *Persz* Adolf, dr. *Hoványi* Gyula szakírók, dr. *Károly* Irén, a premontrai rend kitűnő fizika tanára, dr. *Karácsonyi* János akadémiai tag és nagyérdemű történetíró; *Sulyok* István és *Csák* Máté ev. ref. lelkészek, *Jankó* József, az Ipar és kereskedelmi kamara elnöke, *Reismann* Mór, a Bihar megyei kereskedelmi ipar- és termény-hitel bank vezérigazgatója, *Szabó* József, a Bihar megyei gazdasági egyesület és a Bihar megyei és nagyvárad-i rabsegélyező-egyesület elnöke; *Szmazsenka* Ernő, m. áll. felügy. és üzletkezelő, *Kuncz* Gusztáv, *Huzella* Gyula nagykereskedők, *Moess* Károly, az Osztrák-magyar Bank fiókjának főnöke, *Cziffra* Gerő, Bihar vármegye főpénztárnoka, a Bihar Nemzeti Casinó alelnöke, dr. *Várady* Zsigmond, *Némethy* Károly, dr. *Vallner* Ödön, a megye főügyésze, *Kovács* Béla, *Frankó* Endre, *Mihelyfi* Adolf, *Pallay* Lajos ügyvédek, *Bertsey* György, az ipartestület elnöke, az Ipar és kereskedelmi kamara, alelnöke.

Társadalmi életünk tevékenységét és működését leghívebben tükrözik *társadalmi, közmívelődési és jótékonykezélu* egyesületeink, melyeknek rövid leírását a következőkben adjuk:

Nemzeti
casino.

A legrégebbi társadalmi körök egyike a „*Bihari nemzeti Casinó*”. Bihar megye és Nagyvárad előkelőségeinek találkozó helye. Még 1833-ban alakult; *Fényes* Károly volt az elnöke, *Reveczky* Frigyes alelnöke. Tagjai között találjuk: *Csengery* Antalt, br. *Gerliczky* Józsefet, dr. *Döry* Józsefet, *Reveczky* Lászlót, *Klobusiczky* Jánost, *Szilágyi* Lajost (Szilágyi Dezső atyját), *Toperczer* Ödönt és más nevezetes férfiakat. 1839-ben elnöke volt a híres *Hodossy* Miklós, alelnöke dr. *Pollák* Herman; 1846-ban *Toperczer* Ödönt választották elnökké, alelnök: dr. *Lukács* János ügyvéd és *Szacsavay* Imre (a vértanú); 1847-ben *Szlávy* László foglalta el az elnöki széket; 1848-ban *Beóthy* Ödönt emelték a díszes elnöki állásra.

Utána (1849-től 1858-ig) a kaszinó hanyatlásnak indult; *Maschek* császári rendőrigazgató elnöksége alatt egészen megbénult a társadalmi élet. 1858-ban br. *Gerliczky* Félix lett az elnöke, s az maradt 25 évig (1890), a midőn egyhanglúan Nagyvárad város országgyűlési képviselőjét: *Tisza* Kálmánt választották elnökül. Már *Gerliczky* alatt élénkebbé vált az élet s különösen *Cziffra* Gerő alelnök alatt, ki 22 év óta emelte a kaszinót társadalmi életünk központjává. Mint *jegyző* és *könyvtárnok* 1868., illetőleg 1876 óta *Cseresnyés* Albert ügyvéd működik.

A „*Bihari Casinó*”-nak már 1849-ben becses könyvtára volt; ekkor nagy része megsemmisült, más részét elvitték. 1863-ban fogtak hozzá újra szervezéséhez és jelenleg könyvtárában 2300 nagyrészt szépirodalmi mű van, 3200 kötettel. Magyar folyóiratokra kb. 1200 koronát ad évenként, 48 lapot járát, ezek között több németet, angolt és francziát.

Polgári kör.

Korra nézve a „*Nagyvárad-i Polgári Kör*” követi a kaszinót. Ez a polgári elem képviselőit egyesíti. 1868-ban alakult, tagjainak száma a 70-es években felülhaladta az 500-at. Van szép könyvtára. Jelenlegi elnöke: *Mezey* Mihály, kir. közjegyző.

Katholikus kör.

Újabbán alakult a „*Nagyvárad-i Katholikus Kör*” (1896), melyet a katolikus társadalom buzgalma hozott létre. Védnöke: dr. *Schlauch* Lőrincz bibernok-püspök. Első világi elnöke gróf *Batthyány* József volt, kinek elhunytja után br. *Gerliczky* Félixet választották meg. Egyházi elnöke *Palotay* László apátkanonok. Világi alelnök: *Dús* László. Titkár: dr. *Imrik* Gusztáv. Háznyak: *Stark* Gyula. Könyvtára 1870 kötetből áll.

A várad-velencei lakosság, a maga szellemi és társadalmi igényeinek kielégítésére, már régebben szintén alakított kört: „*Várad-Velencei Nép-kör*” czímen. Elnöke: dr. *Dési Géza* ügyvéd.

V.-velencei
népkör.

A „*Katholikus Legényegylet*” 1898-ban alakult, a r. k. püspökség és káptalan hathatós pártfogása és támogatása mellett. Saját házzal és megfelelő berendezéssel bír. Keletkezésekor *Nógáll János* nagyprépost 4000, *Winkler József* mostani nagyprépost 2000, és *Schlauch* bibornok 2600 forintot adományozott az egyletnek. Védnöke *Schlauch* Lőrincz bibornok-püspök. Elnökei: Dr. *Vucskics Gyula* és *Kugler Albert*; nagytevékenységű igazgatója: *Pálfi Béla*.

Kath. Legény-
egylet.

A „*Nagyvárad-i Tanító-Kör*” az 1885-ik évben alakult, *Sipos Orbán*, Bihar vármegye tanfelügyelőjének kezdeményezésére. *Díszelnökei*: *Rítóók Zsigmond* táblai elnök; *Zajnay János* apátkanonok. Elnöke: *Sipos Orbán*, alelnökei: *Ózv. Rechtené Baner Zsófia* és *Béreczi János*; gazda: *Réz Mihály*.

Tanító-kör.

NAGYVÁRAD.
A RÓM. KATHOLIKUS KÖR.

A 80-as években létesült a „*Nagyvárad-i Kereskedő-Ifjak Köre*”. Elnöke: *Kunz Gusztáv*, titkára: *Kelen Béla* volt. Későbbi elnökei voltak: *Janky József* és *Glac Antal*.

Keresk. ifjak
köre.

Politikai kör csak egy áll fenn Nagyváradon, a „*48-as kör*”, melynek jelenlegi elnöke *Szokoly Tamás* ügyvéd.

48-as kör.

Közművelődési egyesületeink a következők: A „*Biharmegyei Népművelési Egyesület*” 1885-ben keletkezett. Szerény anyagi erővel 15 évi fennállása és működése óta elismerésre méltó eredményt képes felmutatni. Céljainak előmozdítására, tagjainak szellemi érintkezése végett, havonként kétszer a „*Népművelési Közlönyt*” adja ki, melyet az egyesületnek megalakulása óta titkára: *Winkler Lajos* tanár szerkesztett (1898. év végéig.) Első elnöke volt: *Beöthy Andor*, Bihar vármegye alispánja; alelnökei: *Rítóók Zsigmond* és *Sipos Orbán*; titkára: *Winkler Lajos*; pénztárosa: dr. *Tóth Mihály*. *Beöthy Andor* halála után *Szunyogh Péter* alispánt választották meg. A lemondott titkár és pénztáros helyébe: *Réz Mihály* és *Békési János* léptek.

Népművelési
egyesület.

A „*Nagyvárad-i Nemzeti Szövetség*”, mint az „Országos nemzeti szövetség” fiókjá, 1898. márczius 6-án alakult meg, *Gyalokay Lajos* kir. törvényszéki elnök vezetése alatt, kinek elhunytával elnökökkül: dr. *Bulyovszky József* és *Szunyogh Péter*, alelnökökkül: dr. *Berkovits Ferencz*, *Hlatky Endre* és dr. *Nagy Ernő* választották meg. Titkár: dr. *Márkus László*; pénztáros: *Réz Mihály*.

Nemzeti
szövetség.

- Szigligeti társaság. Egyik legtevékenyebb (irodalmi) egyesülete Nagyváradnak: a „*Szigligeti társaság*“, mely kilenz évi fennállása óta nemcsak a város és vármegye közönségének, hanem hazánk irodalmi köreinek elismerését is kivívta. Elnöke: *Rádl* Ödön; alelnökei: dr. *Imrik* Péter táblabíró és *Sipos* Orbán; titkárai: *Bodor* Károly, dr. *Adorján* Armin és *Winkler* Lajos. Tiszteletbeli tagjai: dr. *Schlauch* Lőrincz, *Ritoók* Zsigmond, *Bunyitay* Vincze, *Endrödy* Sándor, *Dobsa* Lajos, dr. *Bozóky* Alajos, (a kir. jogakadémia igazgatója) és *Sal Ferencz* kir. tanácsos. Több kitünően sikerült irodalmi felolvasást rendezett (néhányat a vidéken is), pályadíjakat tűzött ki, kebelbeli írók műveit részben kiadta, részben támogatásával kiadásukat elősegítette; vezérszerepet visz városunk művészeti és társadalmi életében, évenként megünnepli *Szigligeti* Ede születésének évfordulóját, továbbá tartalmas évkönyveket ad tagjainak s megragad minden alkalmat, mely által a közönségnek élvezetet nyújtson. Egyik elismerésre méltó ténykedése a *népkönyvtár* felállítására.
- Régészeti és tört. egyesület. A „*Biharmegyei régészeti és történelmi egyesület*“ alakítása néhai *Rómer* Flóris kanonok, *Bölönyi* Sándor és *Gyalóka* Lajos emlékéhez fűződik. A 80-as években alakult s azóta serényen működik. Elévülhetetlen érdeme: a „*Biharmegyei Múzeum*“ létesítése, mely az egyesület saját épületében van elhelyezve. Jelenlegi elnöke: *Beöthy* László főispán, titkára: dr. *Karácsonyi* János; múzeumi őr: *Középesy* Gyula és dr. *Némethy* Gyula.
- Dalkör. Az ev. ref. egyház kebelében két *dalkör* működik. A régi, hires, pályadíjakat nyert „*Nagyvárad* Dalárda“ évek óta megszűnt.
- Astra. Legújabban alakult meg Nagyváradon az „*Astra*“ fiókja, melynek céljával a román nép művelődésének előmozdítása van megnevezve. Központja Nagy-Szebenben van. Elnöke *Zigye Miklós* ügyvéd.
- Tankerületi tantestület. A „*Biharmegyei tankerületi tantestület*“ 1872-ben alakult, s azóta szünet nélkül működik. Kebelében „*Tanító Otthon*“-t létesített, melyben megyebeli néptanítók gyermekei nyernek teljes ellátást ingyen, vagy csekély díj mellett. *Réz* Mihály, közs. iskolai felügyelő-igazgató kezdeményezésére létesült.
- Tanítók segélyegylete. A „*Nagyvárad* Tanítók Segélyegylete“ egyike a legüdvösebben működő egyesületeknek. 1874-ben alakult. 42 tagja van. Elnöke ennek is: *Réz* Mihály; pénztárosa fennállása óta: özv. *Rechtne Bauer* Zsófia.
- Róm. kath. tanítóegylet. A „*Nagyvárad-vidéki róm. kath. tanító-egylet*“ 1884-ben alakult. Könyvtára 698 kötetből áll. Elnöke: *Zajnay* János I. sz. prépost-kanonok, a vas-koronarend lovagja; alelnöke: *Stark* Gyula el. isk. igazgató; jegyzők: *Domonkos* Andor és *Madics* Károly.
- Zenekedvelők egyesülete. Fontos és általános elismeréssel kísért hivatást teljesít a „*Nagyvárad* Zenekedvelők Egyesülete“, mely *Mezey* Mihály kir. közjegyző kezdeményezésére 1890-ben alakult. A nemesebb irányu zeneművelést, hangversenyek, zeneestélyek rendezését, különösen *zeneiskola létesítését* tűzte ki céljával; ezt alig 10 évi működésével el is érte és az iskolát 1896-ban nyitotta meg. Az egyesület elnöke: *Mezey* Mihály; igazgatója: *Réz* Mihály.
- Orvos-egyesület. A „*Biharmegyei orvos-, gyógyszerész- és természettudományi Egyesület* 32 év óta áll fenn. Működéséről e munka egészségügyi részében van szó.
- A „*Biharmegyei Orvos Egyesület*“ 1868-ban alakult. Elnökei dr. *Lukács* János és dr. *Fuchs* József voltak. Mindketten e vidék leghíresebb orvosai közé tartoztak. Tizenöt év óta dr. *Konrád* Márk, bábaképző igazgató-tanár, kir. tanácsos áll az egyesület élén; alelnök: dr. *Berkovits* Miklós. Az *orvos szövetség* nagyvárad
- Szépítési egyesület. Eredményesen működik a „*Nagyvárad* Szépítési Egyesület“, mely 1883-ban alakult. Első elnöke: *Jereniczky* Ferencz, később br. *Döry* József. Bihar vármegye főispánja volt. Jelenleg dr. *Beöthy* László főispán az elnök, dr. *Bulyovszky* József polgármester az alelnök, dr. *Adorján* Armin a jegyző, *Kertész* Miksa a pénztáros és *Géczy* Lajos a felügyelő.
- Jogászok egyesülete. Újabbban alakult a „*Nagyvárad* Jogászok Egyesülete“, melynek elnöke: *Ritoók* Zsigmond, kir. ítélőtáblai elnök. Hetenként az egyesület kebelében szakszerű felolvasásokat tartanak, megvitatta a jog- és igazságszolgáltatás napirenden levő kérdéseit.

A „Nagyvárad-i Pinczér-egylet“ 1873-ban alakult, hogy tagjait betegség és keresetképtelenség esetén segítse. Elnöke: *Stern Herman*, titkára: *Sarkady Ignác*, ker. és iparkamarai titkár.

Pinczér-egylet.

A „Nagyvárad-i szállodások, vendéglősök és kocsmárosok társulata“ 1899. év elején alakult. Elnöke *Czeglédy Sándor*, alelnöke *Hillinger Miksa*.

Szállodások
stb. társulata.

Kiválóan élénk és eredményes működést fejtett és fejt ki, az 1885-ik évben alakult: „Nagyvárad-i ipar-testület“, melynek elnöke *Bertsei György*. Az ipartestület rövid idő alatt nemesak szép házat szerzett, hanem „Menház“-at is létesített, melyben munkaképtelen, elaggott iparos-polgárok találnak életfogytiglan ellátást. Az ipartestület kebelében, az elnök kezdeményezésére iparos-kör, önképző-egylet, betegsegélyző-pénztár alakult. Ugyancsak *Bertsei György* elnök az iparosok körében *hitelszövetkezetet* is alakított, melynek szintén ő az igazgató-elnöke.

Ipartestület.

1898-ban a nagyvárad-i és biharmegyei kiskereskedők is társulatot alakítottak, anyagi és erkölcsi érdekeik előmozdítására. Elnökük *Veintraub Mór*, titkáruk és jogtanácsosuk: dr. *Adorján Armin* ügyvéd. Érdekeinek előmozdítására heti lapot is ad ki.

Kiskereskedők
társulata.

Legnagyobb számmal vannak városunkban a jótékonyági egyesületek. Ezek között első helyen áll: a „Biharmegyei és nagyvárad-i nőegylet“. 1886-ban alakult özv. br. *Gerliczy Félix*né gr. *Korniss Lujza* csillagkeresztes hölgy, az Erzsébet-rend tulajdonosa kezdeményezésére. Jelenleg is ő az elnöke.

Biharm. és
nagyv. nő-
egylet.

Már 1876-ban létrehozta a „Biharmegyei nőegylet“ árvaházát s annak alaptőkéjét annyira növelte, hogy ma már közel 50 árva nyer ellátást, nevelést és később is szeretetteljes gondozást. Az egyesület kebelében, a szegény nők segélyezésére *segélypénztárt* létesítettek, mely közel 139,334 korona, az árvaházi pénztár pedig a gyönyörű árvaházzal és kertjével 298,878 korona tőkét képvisel. Az elnöknő buzgósága számos alapítótagot szerzett a nőegyesületnek. Ő maga 8000 koronát, néhai *Bozdándy Vinczéné* 20.000 koronát, néhai *Gorove Jakab* 8000 koronát adtak e célra.

Az egyesület tiszteletbeli elnöknője: *Tisza Kálmánné Degenfeld Ilona* grófnő. Munkatársai voltak a nőegyletnek: néhai *Lakatos Károlyné* alelnök, *Winkler Lajos* jegyző, dr. *Molnár Imre* pénztáros, *Ritoók Zsigmond* ügyész és ellenőr; mostani alelnök özv. *Grünwald Henrik*né, jegyző *Böszörményi Géza*.

Az árvaház 1879-ben vette fel az „Erzsébet-árvaház“ czimet. Ő *Felsége* is meglátogatta 1890. szeptember havában, gr. *Szapáry Gyula* és br. *Orczy Béla* akkori miniszterek kíséretében. 1888-ban *Károly Lajos* főherceg és *Mária Terézia* főhercegnő, br. *Döry József*, *Zichy grófnő*, 1892-ben *József Ágost* és *László kir.* főhercegek, *Császka György* érsek, *Csáky Albin*, *Zichy Nándor* és *Eszterházy Miklós* grófok, *Bubics Zsigmond*, br. *Hornig*, *Dessewffy*, *Steiner* püspökök, *Fehér Ipoly* főapát látogatták meg az intézetet.

Egyik legnagyobb jóttevője: dr. *Schlauch Lőrincz* bíboros-püspök, ki évenként 7200 koronát ajándékoz a „Biharmegyei Nőegyesület“ által gondozott szegények segélyezésére.

Méltó társa a „Nagyvárad-i Izraelita nőegylet“, mely 1867-ben alakult. Elnöke volt *Schwartz Jakab*né, kinek működését nagy siker kísérte. Az egyesület alaptőkéje: 60,000 korona, évenként 8000 koronára rúg a jótékonyásra fordított összeg. Ezenkívül évenként legkevesebb 100 szegény iskolás gyermeket (valláskülönbség nélkül) meleg ruhával lát el és más jótékony intézeteket támogat tetemes összegekkel. Jelenlegi elnöke özv. *Schwarz* *Abrahámné*, titkára dr. *Sarkady Lajos* kamarai titkár.

Izr. nőegylet.

Valóban pótolhatatlan intézete Nagyváradnak az „Erzsébet fejedelem-asszony“-ról nevezett „Bölcsőde egylet“, mely 1855-ben keletkezett. Első elnöke *Fogarassy Mihály* nagyvárad-i cz. püspök és I. sz. kanonok volt; pénztárosa néhai dr. *Hoványi Lajos* jogakadémiai igazgató. Utolsó elnöke néhai *Nógáll János* püspök-nagyprépost volt (35 évig). Az ő buzgalmának köszönhető, hogy a „Bölcsőde egylet“ három városrészben, három bölcsődét és óvodát létesített. Jelenlegi alelnökei: *Palotay László* apátkanonok és dr. *Molnár Imre* jogtanár, pénztárosa: dr. *Hoványi Géza*, titkára: *Böszörményi Géza*.

Bölcsőde
egylet.

A szegény iskolás gyermekek nemtője és védője: a „Nagyvárad-i Gyermekbarát Egyesület“. Alakult 1888-ban, alakulása óta évenként a téli hónapokban 100—120 iskolás gyermeknek 91,000 ebédet szolgáltatott ki 20,422

Gyermekbarát
egyesület.

korona költséggel. Ruházattal ellátott 1000 gyermeket 12,000 korona költséggel. A szőlőhegyi gyermekek elszállásolására kb. 800 koronát fordított. A „Gyermekebarát”-ot *Ritoók* Zsigmond alapította és vezeti mint elnök. Alelnöke: dr. *Berkovits* Ferencz, titkára: *Winkler* Lajos és dr. *Adorján* Ármin.

Fehér-Kereszt
egylet.

Ugyancsak ez egyesület kebelében keletkezett a „*Fehér-kereszt Egylet*” Nagyváradon létesítendő fiókjának eszméje és dr. *Bulyovszky* József polgármester támogatásával és buzgólkodásával meg is alakult. Elnöke: dr. *Bulyovszky* József, elnöknő: özv. *Des Echerolles Kruspér* Sándorné, másodelnöknők: dr. *Bulyovszky* Józsefné, *Mezey* Vilma és *Bognár* Sándorné; társelnökök: dr. *Konrád* Márk, dr. *Kornstein* Lajos és *Mezey* Mihály, titkárok: *Winkler* Lajos és dr. *Gyémánt* Jenő, igazgató-főorvos: *Rácz* Ödön.

Koldus-
ápoló.

Jótékony intézeteink legrégibbe a „*Nagyvárad* koldus-ápoló” intézet, mely 1842-ben a *bihari nemzeti kaszinó* néhány kiváló tagja (dr. *Hoványi* Lajos, dr. *Lukács* János, *Nagy* József, *Csengery* Imre, *Ambrus* József, *Baróthy* Pál, *Tokody* Bertalan, *Szaecsvay* Imre, *Komlóssy* Antal, *Lukács* György) kezdeményezésére alakult. Első elnöke: *Róna* Ferencz I. sz. kanonok, jegyzője: *Csengery* Imre volt. Pénztárosa 35 éven át néhai *Hoványi* Lajos kir. jogakadémiai igazgató volt. 1886-ban nagy jelentőségű forduló pont elé jutott az egylet. Ugyanis *Winkler* József püspök, nagyprépost 10,000 koronát ajánlott fel, ha a felállítandó gyermek-menedékházat a Paulai Szt.-Vinczéről nevezett irgalmas nénék kezelésére és gondozására bizza, a mit a közgyűlés el is fogadott és a menedékház 1887-ben már megkezdte működését. Jelenleg 230.000 korona alaptőkével rendelkezik az intézet, melyben most már 62 szegény nyer teljes ellátást.

Winkler József, áldozáságának 50-ik évfordulójakor, újabb 40.000 korona alapítványt tett, a mi lehetővé tette, hogy megfelelő, nagyszabású épületet emelhetett. Alapítványokat tettek: néhai *Szaniszló* Ferencz, megyei püspök 22.846 korona, *Winkler* József ez. püspök nagyprépost: 69.148 korona, *Winterhalter* Antal apátkanonok: 14,553 korona, ki 1877-től 1899-évig volt az intézet bőkezű elnöke; néhai dr. *Szy* József ügyvéd: 22.000 korona, néhai *Petrovics* Ferencz kanonok: 10.000 korona, *Dajbukát* Katalin és *Dajbukát* Antal 36,768 korona, *Pavel* Mihály gör. kath. püspök 4000 korona, gróf *Haller* Ferencz apátkanonok: 5896 korona. A most már Szt.-Lászlórol nevezett gyermek-menedékház és koldusápoló-egyesületnek kifogyhatatlan jóltevői: *Schlauch* Lőrincz bibornok püspök és a I. sz. káptalan.

Jelenlegi tisztikara: elnök *Palotay* László apátkanonok, ki az intézet udvarán, saját költségén remek gót-stilü kápolnát is építtetett, titkár: *Baróthy* Sándor, pénztáros: dr. *Hoványi* Gyula, orvos: dr. *Baróthy* Ákos, ügyész: *Bőszörményi* Géza.

Keresk. kóroda
egyesület.

A „*Nagyvárad* Kereskedelmi Kóroda Egyesület” (az 1891. 14. törvény-czikk alapján elismert betegsegélyző-pénztár) 1868-ban alakult. Alapítása óta elnöke: *Janky* József, ipar és kereskedelmi kamarai elnök, főorvosa: dr. *Bodor* Károly, titkára: *Fuszek* Lajos, pénztáros: *Furkas* László. Az egyesületnek van saját kórháza s mintegy 6000 korona alaptőkéje.

A m. szt. korona országai „*Veres-kereszt Egyesületé*”-nek nagyvárad

Munkás beteg-
segélyző egye-
sület

választmánya 1899-ben alakult. Elnöke: dr. *Beöthy* László főispán, társelnök: dr. *Hoványi* Géza, elnöknő: özv. *Des Echerolles-Krupér* Sándorné, társelnöknő: *Mezey* Vilma; orvos: dr. *Fráter* Imre, titkár: dr. *Gyöngyössy* Zoltán. Az egyesület általános ismert czélját 40 tagu választmány szolgálja, mely *mentőegyesület* létesítését tűzte ki Nagyváradon.

Rabsegélyző
egyesület.

A „*Nagyvárad* első általános munkás betegsegélyző Egyesület” 1885-ben jött létre. Első alapítója és most is elnöke *Muntyán* János, alelnöke és alapítója *Hillinger* Lipót, jegyzője *Nagy* József. Alaptőkéje 25.000 korona.

A „*Biharmegyei és Nagyvárad* Rabsegélyző Egyesület” 18 év óta áll fenn. Elnöke: *Szabó* József, vezetője: dr. *Nagy* Géza kir. ügyész, titkára: *Korn* Lajos. A rabiskola tanítója: *Vértesi* Andor. Rabok segélyezésére évenként 1200 koronát fordít. Az egyesület vagyona 33.000 korona. A m. kir. igazságügyminiszter évenként tetemes segélyben részesíti. Ez egyesület körül kiváló érdemeket szerzett első titkára: *K. Nagy* Sándor, jelenleg pestvidéki törvényszéki bíró, ismert író.

A „Nagyvárad városi és biharmegyei 1848/49-iki honvédegyesület” 1868-ban alakult Gáspár András honvédtábornok elnöklete alatt. Később dr. Fuchs József, ennek elhunytja után Szunyogh Albert, majd Beöthy Andor, Bihar vármegye volt alispánja állottak az egyesület élén. Utolsó elnöke: Némethy Károly, Szüts István főjegyző és a választmány a segélyre szorult honvédbajtársak gyámolításán bizgólkodnak.

1848/49 honvédegyesület.

A „Nagyvárad Önkéntes Tüzoltó Egyesület” 30 év óta áll fenn. Kezdeményezői: Lukács György (polgármester, később belügyminiszteri államtitkár), Teleszky István (igazságügyi államtitkár), Györffy Gyula (orsz. képviselő) és Mezey Mihály (ügyvéd). Ez többi mint főparancsnok szervezte és anyagi alapját is ő vetette meg az egyesületnek. Elhunytja után néhány évig néhai dr. Fuchs József, Bihar vármegye közpórházának igazgatója volt elnöke; 1877-től fogva pedig

Önk. tüzoltóegyesület.

NAGYVÁRAD. — A SPORTTÉR.

Mezey Mihály kir. közjegyző. 1883-ban alakította meg Mezey Mihály az „Önkéntes tüzoltók nagyváradai szövetség”-ét, mely Bihar-, Szilágy- és Hajdu vármegyék területére is kiterjed. Zászlóánya: özv. Des Echerolles-Kruspér Sándorné, elnöke: Cziffra Kálmán; h. elnök és főparancsnok: Mezey Mihály, alparancsnok: Hegedüs Géza (városi főpénztáros), jegyző: Rácz Mihály, pénztáros: Heringh Sándor. Az önkéntes tüzoltók száma 54, a városi (fizetett) tüzoltóké 25.

Van még városunkban a „Szt. László király szabadkőműves páholy”, melyet 1876-ban dr. Berkovits Zsigmond orvos alapított s mely fivére, dr. Berkovits Ferencz ügyvéd, főmester vezetése alatt virágzásnak indult. Most a páholy vezetője dr. Váradí Zsigmond.

Szabadkőműves páholy.

A humanitást szolgálják még, az „Izraelita Szt. Egylet”, a „Br. Hirsch Egylet” és az izr. orth. nőegylet által létesített népkönyha, mely Kurländer Rafaelné vezetése alatt működik.

Sportegyesületeink között első helyen áll a „Polgári Lövészegylet”. Alakult 1835-ben. Első elnöke: Klobusitzky János volt, később gróf Frimont Albert és Müller Ferencz (ny. táblabíró.) Tagjai egyedül a czellövészetet gyakorolták 1848-ig; ekkor a tagok nagy része a szabadságharcban vett részt; 1849-ben az orosz tábor katonái ütöttek tanyát az egyesület épületében; 1850-ben az abszolút kormány rendeletére feloszlatták a lövészegyesületet, az épületet a zsandárok foglalták el és a fegyvereket elkobozták. Csak 1856-ban sikerült Mezey Mihály ügyvédnek az egyesületet újra megalakítani; rét-

Polgári lövészegylet.

szentmiklósi *Des Echerolles-Kruspér* Károly (örökös tiszteleti főlövészmeister) 1859-től fogva minden évben értékes ezüsttárgyat ajándékozott a szabadlövészet első díjául. Emlékezetes működést fejtettek ki 1876-tól 1888-ig *Lipovniczky* Sándor és *Mezey* Mihály lövészmeisterek. Ez utóbbi bízgólkodására Nagyvárad város 1885-ben átadta az egyesületnek a *Rhédey* kertet és faiskolát, rendezés, fentartás és fejlesztés végett. Kebeléből indult meg a város üdülő tereinek alkotása, utcák rendezése és befásítása, sportegyesületek (koresolya, kerékpár, labdajáték) alakítása. 1890-ben Ő felsége a király is meglátogatta az egyesületet szabadlövészeti ünnepélye alkalmával és díszes, aranyozott serleggel ajándékozta meg. 1891-től fogva *Des Echerolles-Kruspér* Sándor volt a főlövészmeister Jelenlegi elnöke: *Janky* Antal, főlövészmeister: *Mezey* Mihály.

Kerékpár
egyesület.

A „*Nagyvárad* Kerékpár Egyesület“ 1897-ben alakult. Elnöke: *Kunz* Gusztáv nagykereskedő. Már több kerékpárversenyt rendezett, melyeken más sportegyesületek is képviselve voltak.

Torna-kör.

A „*Nagyvárad* Tornakör“ 1889-ben létesült. Elnöke: *Mezey* Mihály. Nyilvános torna- és vívóversenyeivel már több ízben fényesen beigazolta tagjainak kiváló ügyességét.

Vadász-
társulat.

A „*Nagyvárad* vadásztársulat“ 1889-óta áll fenn. Az általa bérelt vadászterület 16,000 hold. Elnöke: *Rádl* Ödön.

Sakk-kör.

A „*Nagyvárad* Sakk-kör“-nek dr. *Hoványi* Gyula jogtanár az elnöke. A kör 1899-ben igen sikerült versenyt rendezett, melynek különösen nagy érdeket köleszönött az azóta elhunyt *Charousek* Rezső személyes közreműködése.

Keresk.
csarnok.

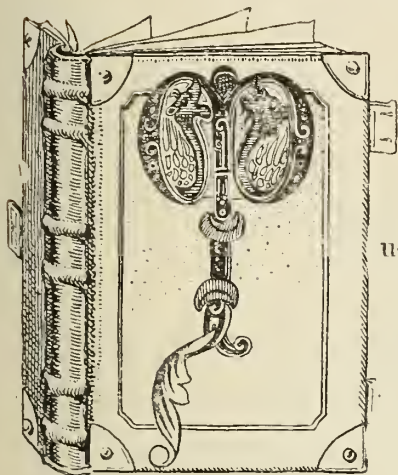
A közgazdasági érdekeket szolgálja a „*Nagyvárad* kereskedelmi csarnok“, mely 1869-ben alakult. Elnöke *Brüll* Lipót lett, alelnökök: *Janky* József és *Adler* Ignác, titkár: *Várad* Mór ügyvéd.

Fontosabb ténykedései közül felemlítjük, hogy az „*Oszták-Magyar Bank*“ nagyváradfi fiókjának szervezése neki köszönhető, a nagyváradfi önálló kereskedelmi és iparkamara felállítása tárgyában a kereskedelmi miniszterhez intézett felterjesztésére a kereskedelmi-iparkamara már 1891-ben megalakult, megfelelő társulati palotát építettett s abban a „*Felső kereskedelmi iskolát*“ helyezte el és résztvett minden, a hazai és helyi ipar érdekeinek előmozdítására megindult akcióban, több esetben mint kezdeményező.

A csarnoknak 12 éven át *Brüll* Lipót volt az elnöke. Húsz év óta azonban *Reismann* Mór áll az élén. Alelnöke és a kereskedelmi iskolai bizottság elnöke dr. *Hoványi* Géza, *Várad* Mór pedig 31 év óta titkára és jogtanácsosa a csarnoknak, mely 1896-ban ülte meg fennállásának 25-ik évfordulóját.

TÖRVÉNYKEZÉS BIHAR VÁRMEGYÉBEN.

udvarevő dolog, hogy a hazai törvénykezés leg-
régibb emlékei Bihar vármegyéhez fűződnek.
Az ú. n. *váradí regestrum* tartotta fenn azok-
nak az istenitéleti pöröknek (ordáliák) az
aktáit, melyek az egyház magas tekintélye
alatt Sz. László sirjánál a XII—XIII. század-
ban lefolytak. Mthogy ezekkel e műnek a
vármegye történetét tárgyaló fejezete foglal-
kozik, az ősi igazságszolgáltatás e nagybecsű
mozzanataira e helyütt nem terjeszkedünk ki.

Az ordáliák.

A legrégebb
mutatókönyv.

Bihar vármegye levéltárában a legrégebb mutatókönyvet 1725-ből talál-
tuk; czíme „Repertorium ex actis sedriarum civilium.“ A törvénykezés
nyelve itt is latin. A II. József korabeli könyvek és iratok németül vannak
vezetve. Ezeknek túlnyomó része azonban hiányzik.

Bihar vármegye akkori alispánja, *Pécsy Imre*, II. József halála után a
vármegye közgyűlésén azt az indítványt terjesztette elő, hogy a *II. József*
császár korabeli összes iratokat semmisítsék meg, mert azok állandóan a nemzeti
érzület arczulesapását hirdetnék. Az indítványt a közgyűlés, gróf *Teleki Sámuel*
adminisztrátor heves ellenzése daczára, viharos éljenzés mellett *elfogadta* s az
iratokat *Nagyváraddon*, a református templom előtt, a *Körös* partján megégették.

Régi törvény-
kezési emlékek.

A megye levéltára igen gazdag nemességvitató perekben. A sok között
is legérdekesebb *Baranyi Miklós* híressé vált pere, melyet édes anyja, *Ungvári*
Katalin indított meg, fia törvényességének elismerése végett, s mely majdnem
100 évig tartó perlekedés után credményre is vezetett.

A régi magyar büntetőjog egyik legsúlyosabb büncselekménye a *házas-
ságtörés* volt. „A kik ezen bűnben találtak, azoknak mindkét nem levőknek a
piacson hóhér által fejk levágassék.“

Ennélfogva rettenetes vád volt valakire azt mondani, hogy vétkezett a
köteles hűségben. A kit vádoltak, annak a feje koczkára volt téve. Ennek a
vádnak a neve a törvényszéki krónikákban *zavagy* volt. Ha a vád nem volt
igaz, ha a pletykamondó nem tudta azt bizonyítani, akkor a rágalmazóra
nagy büntetést szabtak, — annak a „*nyelve többől levágassék.*“

Később ezt a törvényt annyiban szelidítették, hogy a nyelvkivágás helyett
a *hóhér lakatot csukjon* a rágalmazó *kihúzott nyelvére* s úgy vezesse végig az
utezán a nép szemeláttára. S ezt a törvényt nagyon szigorúan megtartották.

Ha egy nő megtudta, hogy őt valahol társaságban vétkes szerelemmel
gyanusították, sérelmét bíró elé vitte. A bíró kikérdezte a terhelő tanúkat,
a mire a vádlott a maga tanút hallgattatta ki. Erre a tanúk szavahihetősé-
gének megállapítása vagy lerontása következett. Minden egyes tanúnak az
életét bírálat alá vették; újabb tanúk kihallgatásával esztendőig eltartott egy
ily becsületkereső proceszus.

Baranyi Miklós feleségét, *Ungvári Katalin*t valaki a hatóságnál azzal
vádolta, hogy egy patikáruslegénnyel szerelmi viszonyt folytat. Az asszonyt
tömlőzre vetették és elítélték, azzal az indokolással, hogy a vádlottak „nem

gondolván Isten paranesolatjával, sem az ország törvényeivel, sem a mindennapi példákkal, mely szerint a bűnösök meg szoktak büntettetni, az ő testőket fajtalanúságra adták, mely ezekből kitetszik: hogy az asszony a férfinak ajándékban tükröt, pecsételt leveleket, pénzeket küldözött, kertekben, mezőkben vele sétált, nevetkezett, imitt-amott vele nappal s estve suttogott, a legényt férjének megölésére készítette, végre a kamarájában elrejtette. Azért, mivel az asszony férjéhez való hite s kötelessége ellen, máshoz adta magát, a legény felebarátjának házáat megfertőztette, Isten törvénye szerint mindkettőnek feje hóhér által üttessék le, másoknak rettentő példájára, nekik illendő és érdemlett büntetésökre”.

Az ítéletet nem hajtották végre, mert a közvélemény oly hangosan zúdult fel a vádlott nő ártatlansága mellett, hogy szabadlábra kellett őt helyezni. A férfi megszökött a tömlőzből. Ungvári Katalin, a református hitű nő,

hitvesi becsülete és fia törvényességének elismerése végett a pápához fordult segélyért. S a pápa a kalocsai szentszékot delegálta az ügy

NAGYVÁRAD. — A KIR. TÁBLA
ÉS A FŐÜGYÉSZSÉG.

megvizsgálására. A szentszék Baranyi Miklós ellenében megállapította, hogy Ungvári Katalin a hitvesi hűség ellen sohasem vétett s Miklós fia törvényes szülött, a ki jogosítva van a Baranyi nevet viselni. Ezt az érdekes pert különben Jókai Mór koszorus regényírónk is feldolgozta.

1848.

1848-ban a megyei törvényszék működését ideiglenesen felfüggesztették s helyébe katonai bíróság lépett. Ez a bíróság tárgyalta *Sárosy* Lajos Gyulának híressé vált sajtóperét, melyet az „Arad és vidéke” című politikai napilapban megjelent s a krinolinról szóló tréfás verse miatt indítottak ellene. Az egész tárgyalás jellemző az akkori viszonyokra. A vers tartalma teljesen ártatlan, s csak az 1849-ki gyászos politikai helyzet érteti meg velünk, hogy szerzőjének ezért tizennyolcz havi börtönt kellett elszenvedni.

Sárosy, a ki a szabadságharcz kitörésekor a pesti váltó-törvényszék elnöke volt s otthagyta elnöki állását, hogy mint honvéd hazájáért harcoljon, ezt a sajtóperét megelőzőleg, „Arany trombita” című verséért 4 évi várfogságot szenvedett s ezt Königréczben ki is töltötte; két évet vizsgálati fogságban ült. Eleinte verséért a vádhatóság felségsértésért kérte elítélni s ezért mondták is ki bűnösnek. A kik, ezt az inkább frivol, mint politikai háterű verset ismerik, érthetetlennek tartják, hogy miként lehetett abból felségsértést kimagyarázni.

Hazánk törvénykezésének átalakítási munkájában Bihar vármegye is élénk részt vett és az 1825—1848 közötti reformkorszakban a megye követei mindig az elsők között küzdenek. 1842-ben a vármegye közgyűlése elfogadta Szatmár-megye átiratát a polgári és büntető törvény új szerkezeté, esküdtszék felállítására, a faggató per megszüntetése, a vádpör behozatala iránt s követeinek intásításul adta, hogy ez intézmények megvalósítását az országgyűlésen követeljék.

Beöthy Ödön neve reprezentálja ez időben Bihar vármegye táblabírói életét. Ismeretes az ő nagyszabású politikai szereplése. Mint szabadelvű katolikus, az országgyűlésen a protestánsok ügyéért együtt küzd *Deák* Ferenczel. Mikor a javaslat a főrendek ellenzése miatt nem tudott törvényerőre emelkedni, akkor tette *Beöthy* azt a nevezetes kijelentését: „a leányzó nem halt meg, csak aluszik“. Nemsokára ezután Bihar-megye alispánjává

A törvénykezés
átalakításának
kora.

NAGYVÁRAD. — A TÖRVÉNYKEZÉSI PALOTA.

választották s mint ilyen, elnöke volt a megyei törvényszéknek s mint ítéld-bíró a legjelesebb jogászok egyike volt.

Beöthy mellett *Csengeri* Imrének volt ez időben mint bírónak fényes neve. Bátyja *Csengeri* Antalnak, hosszú ideig Bihar-megyének aranytollal kitüntetett főjegyzője, a megyei törvényszék tagja, 1869-től a honvédelmi miniszterinmban tanácsos; ebben az állásában törvénytudományával és szervező tehetségével tűnt ki, s igazságügyi törvényeink szerkesztésében tevékeny részt vett.

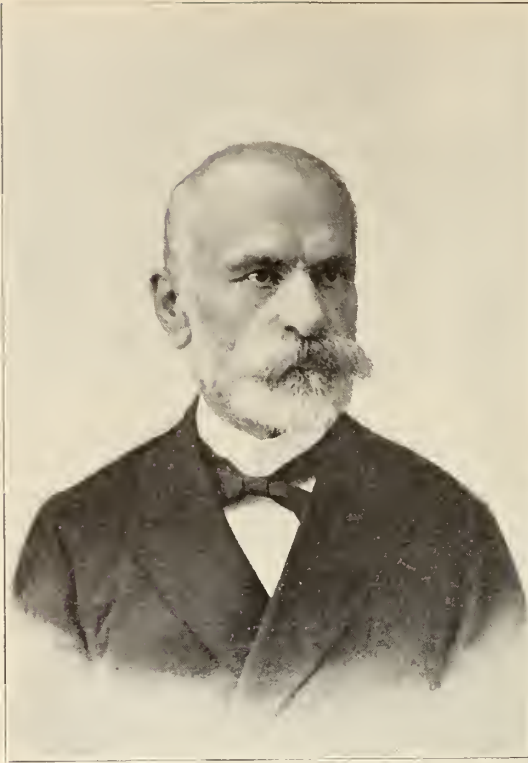
Szacsavay Imrét említjük még fel e korszak nagynevű férfiai közül. Jogakadémiára Nagyváradon járt s 1839-ben mint *Beöthy* Ödön irnoka a pozsonyi diétán is részt vett. Ennek befejeztével ügyvédi vizsgát tett s Váradon irodát nyitott. 1848-ban Nagyváradon országos képviselővé választották és a ház jegyzője lett. Mint ilyen aláírta az 1849. április 14-én kibocsátott függetlenségi nyilatkozatot, a mit életével fizetett meg.

A megyei törvényszéket 1871-ben váltja fel a kir. törvényszék.

Bittó István igazságügyminiszter 1871. december 20-án kelt leiratával szervezi a nagyvárad kir. törvényszéket és a megyei járásbiróságokat. A törvényszék elnökévé *Gyalóka*y Lajost nevezték ki, bírakká a következőket: *Stettner* Lajos, *Gyöngyössy* Lajos ügyvédek, *Hajdu* Ferencz debreczeni vegyes bírósági ülnököt, *Veres* János, *Sziksza*y Dániel, *Miskolc*zy György, *Szilágyi* Ferencz, *Olasz* Gyula biharmegyei törvényszéki ülnököt, *Jelentsik* István Nagyvárad városi tisztí ügyészt, *Nagy* Ödön biharmegyei törvényszéki

A kir. törvény-
szék 1871-ben.

A járásbíró-
ságok
1871-ben.

RITÓÓK ZSIGMOND, A KIR. TÁBLA ELNÖKE.

bíró: Müller Ferencz, megyei törvényszéki üluök, albirák: Mihályházy Kálmán alispáni fogalmazó, Örley Béla biharmegyei esküdt.

Jóllehet azelőtt Debreczen is Bihar vármegye területén feküdt, ennek törvénykezési viszonyaira nem terjeszkedünk ki, miután azokat e város monografiájában fogjuk feldolgozni.

A vármegye törvénykezésének történetében jelentős az 1891-ik esztendő, a kir. táblák decentralizálásának időpontja. Zádor Gyulát nevezték ki a tábla elnökévé, ki azonban alig fél évig viselte a tiszteletet; utódja a tábla mai elnöke: Ritoók Zsigmond lett. Egyike Magyarország legnagyobb nevű jogászaiknak, legpuritánabb férfiainak. A táblák decentralizálásáig ügyvéd volt Nagyváradon és hosszú ideig a nagyváradai kamara elnöke.

A kir. ítélőtábla hatásköre kiterjed az aradi, gyulai és nagyváradai kir. törvényszék területére.

Elnöke: gálszécsi Ritoók Zsigmond kir. tanácsos; tanácselnök: Meehigy Mihály; bírák: Urbán Adolf, Dobosffy Alajos, Poyvár Dénes, Czvekk Kálmán, Molnár Géza, Tóth Imre, Imrik Péter dr., Bócz Géza, Harmathy Károly, Lehoczky Lajos, Balogh Samu, Bige Gyula, Plopu György dr., Bary József; elnöki titkár: dr. Seréghy József; tanácsjegyzőikül berendelt albirák: Biszterszky Elemér, Fekete Izidor; törvényszéki jegyző: Jankovich Tihamér; aljegyző: Szabó Győző; segédhivatali igazgató: Borza Béla.

A nagyváradai kir. törvényszék elnöke: Nagy Ferencz; bírák: Jelentsik István táblabíró, Millyc Gyula táblabíró, az esküdtbírószék elnöke. Olasz Gyula, Fassic Pál, Mihályházy Kálmán, Nagy József, Pallay Jenő, Grám Sándor, dr. Szentléleki László, Péter Gyula, Kepes László Miklós, Geleta Géza, Böhm Jenő, Kiss András, Ember Géza, Nizsalovszky Endre, Dobozy György; albirák: Baróthy Pál, Hraball Ottó, Máthé György dr., Kéchy Péter, Thury Endre dr.; kereskedelmi ülnökök: Kaufmann József, Huzella Gyula, Farkas Izidor, Hoványi Géza, Moskovits Mór, ifj. Weisz Gábor; jegyző: Wawreck Kálmán, Hermann Aladár; irdaigazgató: Ponorán Lukács, telekkönyvvezetők: Kolthay Győző, Juricskay László, Moldoványi Iván; betétszerkesztő: Ebert Lajos; törvényszéki és fogházorvos: dr. Grosz Menyhért; tolmácsok: dr. Sonnenfeld Zsigmond, Nesztor József, Papp János, Ardeleán Jusztin.

Nagyvárad városi járásbírószék: vezető: Velyáczky Gyula táblabíró; bíró: Kovács Jenő járásbíró; albirák: Eperjessy Ferencz, Kiss Béla dr., Bessenyei Elemér. — Nagyvárad vidéki: vezető: Móré Pál dr. táblabíró; albirák: dr. Perczel Adolf, dr. Mikó Gyula, Marosi Endre. — Belényesi, vezető: Benedek László táblabíró; albirák: Poyvár János dr., Nagy Kálmán dr., Petrovics Ferencz, Lukács Lajos. — Berettyóújfalvi, vezető: Huberth Ottó; albirák: Vímányi Árpád dr., Gubicza Ádám, Kiss Rezső. — Élesdi, vezető: Pop Aurél; albirák: Starosolszky Ödön, Nagy Dezső. — Magyar-csékei, járásbíró: Seemayer Béla dr.; albiró: Pogány Menyhért. — Margittai,

ülnökök. A felsoroltak közül Olasz Gyula és Jelentsik István ma is tagja a nagyváradai kir. törvényszéknek, Nagy Ödön pedig a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszék elnöke.

A megyében 6 járásbírószágot szerveztek és pedig Nagyváradon, Nagy-Szalontán, Berettyó-Ujfaluban, Margittán, Tenkén, Élesden. A bírói személyzet következőképen állítottatott össze:

Nagyvárad kir. Járásbírószék: járásbíró: Bulyovszky József szolgabíró, ma Nagyvárad polgármestere; albirák: Csathó Ferencz Nagyvárad városi törvényszéki tanácsos, ma a szegedi ítélőtábla elnöke; ezt megelőzőleg tanácselnök volt a kir. kurián: Molnár Jenő szolgabíró; Göndöcs László aljegyző. Nagy-Szalontán, járásbíró: Csercsnyés Sándor szolgabíró; albirák: Gyalóka János szolgabíró; Nagy Károly biharmegyei törvényszéki ülnök. — Berettyó-Ujfalu: járásbíró: Szaesvay Sándor törvényszéki ülnök; albirák: Fényes Endre megyei aljegyző. Meződrászkay Miksa megyei esküdt. — Margittán: járásbíró: Schenk Emil ügyvéd; albirák: Szűts Lajos megyei törvényszéki aljegyző, Schável Károly joggyakornok a debreczeni váltó-törvényszéknél. — Tenkén, járásbíró: Sztupa Ignác ügyvéd; albirák: Lengyel Károly telekkönyvvezető, Heppes Antal megyei esküdt. — Élesden, járás-

A kir. ítélő-
tábla.

Kir. törvény-
szék.

Kir. járásbíró-
ságok.

vezető: *Csulyok Béla dr.*; albirák: *Maurer László dr.*, *Gruden Dezső*, *Máthé József*, *Tolnai István*, *Halász Gyula*. — *Nagy-szalontai*, járásbírák: *Kovács Károly*, *Farkas Gerő*; albirák: *Beszédlits Dezső dr.*, *Máró István*, *Buday Antal*, *Pokorny László*. — *Székelyhídi*, járásbíró: *Fényes Endre*; albirák: *dr. Várkonyi Gábor*, *Halász Zsigmond*, *Olász József*, *Pap Kálmán*, *Valentin Károly*. — *Tenkei*, járásbíró: *Toperezer Sándor dr.*; albirák: *Madarász Kálmán dr.*, *Stacho Széver*, *Szabó Zoltán*. — *Vaskohi*, vezető: *Aszalay Sándor*; albiró: *Kállay Salamon*.

Nagyvárad kir. főügyészség. Főügyész: *dr. Tassy Pál*, helyettese: *Kurovszky Ferencz*.
Kir. ügyészség Nagyváradon. Ügyész: *dr. Nagy Géza*; alügyészek: *Lázár Márton*,
Korn Lajos, *Vámosy Mihály*, *Gáthy Bálint*; fogházfelügyelő: *Baranyi Zsigmond*; orvos: *dr. Grósz Menyhért*.

Főügyészség és
 ügyészség.

E fejezetben fel kell említenünk a nagyváradai és biharmegyei rabsegélyző egyesületet, mely 1881. október 9-én alakult meg *Gyöngyössy Lajos* elnöklése alatt és 20 éves fennállása alatt az ország más hasonló célú egyesületeit, a budapesti kivételével, a segélyezés nagy méreteivel túlszárnyalta. Célja a letartóztatásból elbocsátott vagyontalan vizsgálati foglyoknak és elítélteknek a polgári életbe való visszatérést megkönnyíteni. Működési köre a nagyváradai kir. törvényszék területe; a segélyezés módja valláserkölesi, elemi és gazdasági oktatás, munkaközvetítés, munkaeszközökkel való ellátás, munkanyagok beszerzése, hajlékkal és élelemmel való ellátás, készpénz-segélyezés. A segélyezés és felügyelet legalább 6 hóig és legfeljebb egy évig tart.

A rabsegélyző
 egyesület.

Az egyesület elnöke *Szabó József* nagybirtokos, alelnöke *dr. Nagy Géza* kir. ügyész, titkára *Korn Lajos* kir. alügyész, a ki mióta az egyesület titkári tisztét viseli, megszerezte a legnagyobb buzgalmat fejti ki a szerencsétlen, segélyre szoruló, kiszabaduló rabok érdekében. Legutóbb 122 egyént részesített segélyben az egyesület. Vagyona 34,565 korona.

Jogéletünkben előkelő és sokszor vezető szerepet játszott a Mária Terézia által alapított jogakadémia. Tullépné e közlemény keretét az akadémia történetének részletes ismertetése, melyről más helyen van szó. Itt csak hazánk kulturális és jogéletében fényes szerepet játszó néhány férfit említenünk fel vezető tanárai közül; így *Tokody Györgyöt*, Bihar vármegye országgyűlési követét 1812-beu. Később megyei törvényszéki elnök, majd tankerületi főigazgató lett. *Gedeon László*, *Laiásák Ferencz*, *Lonovics József*, *Fogarassy Mihály*, *Horváth Mihály*, *Hoványi Lajos* igazgatók nevét is megörökítette a krónika, mint korunk kiváló alakjait.

A jogakadémia
 hatása.

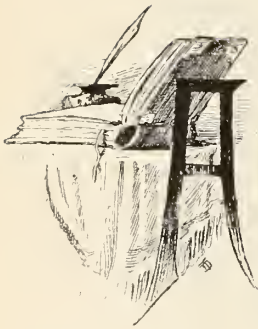
Ma *Bozóky Alajos* áll az intézet élén. Az intézetnél működött tanárok közül *Kautz Gyula*, *Földes Béla*, *Zsögöd Benő*, *Nagy Ferencz*, *Nagy Ernő* fényes neveit említjük még fel. Mindegyik egy-egy nagy lépést jelent a magyar jogtudomány terén. A jelenlegi tanári kar a következő: *dr. Persz Adolf*, *dr. Molnár Imre*, *dr. Magyary Géza*, *dr. Hoványi Gyula*, *dr. Nagy Ernő*, *dr. Németh Gyula*, *dr. Károly Irén* és *dr. Baróthy Akos*.

AZ UGRAI PETŐFI-HÁZ.

IRODALOM ÉS TUDOMÁNY.

Vitéz János.

humanizmus, a mely egész Európára korszakot alkotó befolyást gyakorolt, nemzeti irodalmunkat is megtermékenyíté. Vitéz János volt az, kinek nevéhez méltán fűződnek nemzeti műveltségünk e korbéli legkiválóbb emlékei. Az ő korában Várad „az újkor muzsáinak lakhelye lőn“ s „volt idő, mikor hazánk nyugati Európa legelőhaladottabb országainak műveltségi színvonalát részint elérte, részint túlszárnyalta.“ Vitéz fejedelmi bőkezűséggel gyűjti maga köré a külföldi és hazai leghíresebb tudósokat, Paolo Vergerio olasz, Podokatheros Fülöp görög és Szanoki György lengyel költőket, a latin próza és költészet hívatott művelőit.

E tudós férfiak egész kis irodalmi kört alkottak, a melynek Vitéz a szellemi középpontja. Irodalmi és tudományos kérdések, költői és prózai dolgozatok bírálatai tették a közös eszmecsere anyagát. Vitéz János buzgón forgatta a latin és görög remekírókat, ismerte és szerette a nagy egyházatyák közül Szent Leó, Szent Jeromos és Tertullian műveit. Könyvtárára, melyhez fogható eladdig nem volt még hazánkban, rengeteg összeget költött. Codexei nagyrészt olaszországi műhelyekben készültek, s mivel nem voltak teljesen hibátlanok, Vitéz gondosan összehasonlította és kijavította őket s még esztergomi fogságát is azzal enyhíti, hogy Szent Leó homiliáit javíttatja. Különösen becses reánk nézve az a kézirat, mely Tertullian apologetikus művét foglalja magában, s melyet Váradon 1455-ben Polánkai Bereczk áldozó pap írt. Várad e korban oly irodalmi központja volt hazánkknak, mint Olaszországnak Róma vagy Firenze és Nápoly. A Hunyadyak Vitéz hatásának köszönhetőek tudományos kiképeztetésüket. Az ifjú László király Vitézt vallja mesterének, s alig érinté homlokát Szent István koronája, rögtön Váradra

megy, hogy Vitéz Jánost meglátogassa és Szent László koporsójánál ihletet és kitartást merítsen az uralkodás gondjához.

A százados harcok, a tatár és török pusztítások megsemmisíték az e korbéli irodalmi emlékeket, csupán csak a *Várad*i *Regestrum* került ki az enyészetest. Ez utóbbi sok régi magyar szót és jellemző ethnografiai vonást tartott fenn számunkra s politikai és törvénykezési szempontból is becses

Várad
Regestrum.

ERDELY S' EGESZ MAGYAR NÉP
egymás után csak hamar hamar érkezett
H A R M A S J A J J A
S' S I R A L M A.

Mellyel e'KET keferedett H A Z A T, amaz balhatatlan emlekezetű
H A R O M F E J E D E L M I E M B E R E K N E K,
néhai

N A G Y R A K O C I G Y Ó R G Y N E K,
Erdély Országának Fejedelmének, Magyar Ország sok Részeinek Urá-
nak, és Székelyek Ipánnjának, 1649-ben, az Első Honak
vagy Januariusnak 10-dik napján;

Es az után csak hamar, az ő Nője igen nagy reménységű kedves Fiának,
kiben az egész igaz Magyar Haza fiak meg-nyugod-
tak. és igen meg vidultak vala,
néhai

R A K O C I S I G M O N D N A K,
1652-ben, a' Negyedik Honak vagy Aprilusnak
28-dik napján.

Eonck-felette az előt 1648-ben, Harmadik Hónak, vagy Martiusnak 19-dik
napján, ritka példájú. kegyes és üstenselő
néhai Óreg

G R O F B E T L E N I S T V A N N A K,
Gyula-Fejérvári mulando Fris Házoktul, a' Sirban
meg-indításkor

S I R A T T A S' S I R A T T A T T A
M E D G Y E S I P A L.

V A R A D O N,
Nyomtattott S Z E N C I A B R A H A M által, *M. D. LIII.*

A „HÁRMAS JAJ” CZÍMLAPJA.

adatokat tartalmaz. Az Árpádok korából meg éppenséggel nem maradt reánk valamelyes írott hagyomány, de a monda annál több színes emléket őrizett meg számunkra. E monda hőse, a középkori epika legmagasztosabb lovagja Szent László király volt, ki Nagyváradon az általa épített székesegyházban nyugossa örök álmait. Szent László, a magyar lovagkor eszménye, Krisztus egyházának rettenthetetlen bajnoka; nagyságának hire már életében bejárja az idegen országokat is, halála után szentté avatják; életét megírja krónikás

Szt. László.

és legendaíró, sírját pedig Janus Pannoniustól kezdve Arany Jánosig a mythosz tarka virágaival hinti be a költői képzelet.

A reformáció.

A protestantizmus nemcsak vallási harcokat hozott magával, hanem mint mindenütt, úgy nálunk is diadalra juttatja a nemzeti nyelvet. A pusztulás képei mellett szemünk előtt lebeg nemzeti irodalmunk felvirágozása. Pázmány Péter, Nagyvárad szülötte volt az a férfi, ki az új eszmeáramlattal megvívta a harcot s „a diadalmas hódító babérjait fűzte homloka köré.”

Lássuk most már az irodalom és a tudomány biharmegyei képviselőit, a kiket betűsoros rendben közlünk és pedig első sorban a biharmegyei születésűeket, másodsorban a másunnan Bihar vármegyébe származottakat.

Abt Antal—
Arany János.

Abt Antal böleselettudor, a kolozsvári Ferencz József-tudományegyetem nyilvános rendes tanára, szül. Rézbányán 1828. november 4-én. Mint tanár működött Ungvárott és a budai kir. kath. főgimnáziumban. 1870-ben a pesti egyetemen magántanári képesítést nyert, 1872 óta a kísérleti fizika egyetemi tanára. Számos értekezése látott napvilágot hazai és külföldi lapokban.

Önálló munkái: *Kísérleti természettan* Kunczek után (1863). *Pótfüzet* hozzá (1865). *A pesti egyetem ásványtárában levő földpátok jegecsorozatai és az ide vonatkozó két jegecsrendszer* (1873). *Jelentés a kolozsvári egyetem természet-tani intézetének jelen állapotáról* (1875). *A gyakorlati természettan vezérfonala* dr. Kohlrausch F. után (1877). *A természettan clemei kísérleti alapon* (1882). *Dr. Abt Antal rektori beköszöntője* (1883).

Ajtay Sámuel ügyvéd, szül. 1774-ben Nagyváradon; meghalt 1881. január 8-án Szatmár-Németiben 107 éves korában.

Munkái: *Fedor és Mária*, vagy a holtig tartó ritka hűség tükre (1807). *Erkölesnevelítő való és költött történetek* (1813). *A világ történetei* a tereméstől fogva a legújabb időkig (1814). *Tanítva mulattató víg és érzékeny anekdotok* (1816).

Anianus (Anyos mester), nagyváradai kanonok és káptalani jegyző. A Szent László sírja fölötti esküvés perdöntő erővel bírt s 1217-től 1235-ig Anianus vezette a székesegyház sekrestyéjében az istenítéletek jegyzőkönyvét, mely jelenleg *Ritus explorandae veritatis* vagy *Váradai Regestrum* czímen ismeretes. Fráter György váradai püspök 1550-ben kinyomatta. Újra kiadta Bél Mátyás (1735) és Éndlicher (1843).

Arany János, Petőfi mellett a legnagyobb magyar költő, született Nagy-Szalontán, 1817. márczius 2-án, meghalt Budapesten 1882 október 22-én. Abban az esztendőben, melyben Kazinczy a Zrinyiászt újból kiadja s a nemzet legnagyobb epikusát százados álmából föltámasztja, a véletlen érdekes játéka gyanánt támad Zrinyinek legnagyobb utóda: Arany János. Tizedik és utolsó gyermeke volt öreg szüleinek, Arany Györgynek és Megyeri Sárának. A család szegény volt; egy bogárhátú kis kunyhójuk volt mindössze és némi földceskőjük. Hanem ez a kis „*Családi kör*” valódi szentegyház volt. A kis Aranyt vidám gyermekcsereg nem vette körül s ebből magyarázható meg az a esendes komolyság, mely egész pályáján végig kíséri. Az öreg Arany vasárnaponként elővette a bibliát s ez volt a költő gyermeklelkének első tápláléka. Az írás-olvasást már négy éves korában megtanulta atyjától, hamuba írt betűkön. Még be sem került a szalontai partikulába (kis gimnáziumba) s már ismerte a Peleskei nótáriust, a Hármás Históriát és Fortunátust s mohón olvasott minden könyvet, a mely keze ügyébe akadt. Sajátságos érzéke volt a régi magyar nóták rithmusa iránt, s mihelyt a grammatikai osztályba adják, megpróbálja a rímelést. Tanítói büszkék voltak verseire s egész Szalonta tudta, hogy Arany Györgynek poéta fia van.

Arany első benyomásait, ha Csokonaitól eltekintünk, kizárólag a ponyváról meríti. De e benyomások ereje éppen nyers eredetiségüknél fogva olyan mély és alapvető volt, hogy később, mikor az összes deák klasszikusokat s magyar fordításban Tasso, Milton, Voltaire műveit elolvasta, nem próbálta meg ezeket utánozni, hanem megnemesült izlésével és páratlan költői adományával a régi népies költészet folytatását, fényes művészetté emelését tűzte ki célul.

Már 15 éves korában preczeptoroskodott. Napközben tanított és iskolásfiú volt, hajnalban és éjjel leczkőjét tanulta, meg azt, „mit nem tanítanak a tudós tanárok”. Debreczenben ugyan sanyarú volt anyagi helyzete, úgy hogy kénytelen volt egy évre Kisújszállásra menni ideiglenes tanítónak.

Itt elsajátítja a német és francia nyelv elemeit s lefordítja Vergilius néliany énekét. Azután megint visszatér Debreczenbe. Már ekkor festő, szobrász, majd színész akar lenni. Végre a kalandos színészi pálya még a tanév közepén magával ragadja a tizenkilenc éves ifjút. Ez a színészkedés Arany életének a leguehesebb megpróbáltatása. Szerencse, hogy józan elméje még idején kisegítette a hinárból. Eszébe jutott, hogy két gyámoltalan öreget hagyott otthon és egy gyötrelmes álom hatása alatt (anyját kiterítve látta) elhatározza a hazamenetelt és hét napi gyaloglás után hazaérkezett. Apja elvesztette szemevilágát, anyja nem sokkal utóbb meghalt 1836. aug. 20-án. Aranyt a kétségbeesés kezdő környékezní. Jövője bizonytalan, azon kívül még kínos köhögés gyötéri, a mit ő a tüdővész előjelének tekint. Ercsey Sándor könyve jegyzi fel, hogy Aranyt a súlyos helyzetben egy Pápai nevű postaexpeditor vigasztalta.

Még 1837-ben megválasztották konrektornak s rövid idő alatt annyira megkedvelteti magát földieivel, hogy 1840-ben rendes aljegyző lesz. 1840. novemberében vette nőül Ercsey Juliannát, ki 42 éven át volt hűséges társa. A poéta-konrektor szerelmének írott megnyilatkozásai ninesenek, csak művei között elszórtan csillog fel egy-egy sugár, mely Arany szívéletét is bevilágítja. „Mikor megházasodott, föltette magában, hogy nem olvas többet, hanem él hivatalának, családjának s lesz közönséges ember, mint más”. Sokat dolgozott napközben, de azért fogadását nem tudta megtartani; olvasott és tanult. Shakespeare német fordításban, Molière vígjátékait és Crebillon rémdrámáit forgatta. Jegyzői dolgozatai általános feltűnést keltettek a vármegyénél és a táblabírák kitűnő díkaszteri tehetségnek tartották. Szilágyi István buzdítására az angol nyelvbe is belefogott és Shakespeare János királyát kezdte fordítgatni. A megyei pártok mocskolódása, a maradiak és haladók kakasviadalai, bizonyos szatirai hangulatot keltettek föl benne; elővette tehát fáradhatatlan tollát és tarka-barka képeket rajzolt le a megyei közéletből. Ebből a forrásból fakadt Rák Bende éposza, mely később *Az elveszett alkotmány* címet kapta s 1846-ban a Kisfaludy-társaság pályázatán elnyerte a kitűzött jutalmat. De egyik bírálója: Vörösmarty azt mondta róla, „hogy nyelv és verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorszakát élnők”. Ezek a súlyos szavak fölébresztik Arany önértetét, lelkét megszállja a teremtés vágya. A rákövetkező nyáron írja meg legtökéletesebb költői elbeszélését, a *Toldit*, melylyel 1847-ben a Kisfaludy-társaság által kitűzött 20 aranyat elnyeri. *Az elveszett alkotmány* névtelen szerzője a hír szárnyára kap s a szalontai másodjegyző hirtelen Petőfi mellé emelkedik, a ki lelkes költeménynyel üdvözli új költőtársát. Hiába akart közönséges ember lenni, lelkéből kitör a hangok elfojtott árja s elragadó költői szelleme és törhetetlen szorgalma a legmagasabbra ihletik. 1847-ben írja meg *Murány ostromát* és *Toldi estéjét*. Petőfi személyesen is fölkeresi barátját s 1847-ben 10 napot tölt nála. Szoros és örök barátság szövődik közöttük, a melyhez csak a Goethe és Schiller viszonya hasonlítható. 1848-ban a Kisfaludy-társaság tagjai közé vette fel. Ez időtájt kisebb költeményeket írt az *Életképekbe* és a *Pesti Divatlapba*. A kormánytól megindított *Népbarátja* című lapnak csak névleges szerkesztője volt, de több költeményt és politikai cikket írt bele. Mint nemzetőr, az aradi várostrom körül is teljesített szolgálatot. 1849-ben fogalmazói állást

ARANY JÁNOS.

ARANY JÁNOS SZÜLŐHÁZA NAGY-SZALONTÁN.

tanárává s Arany egész családjával ide költözött. 9 évet töltött e katedrán s ez időszakból valók kiválóbb művei, balladáinak nagy része s az Etele trilogiával való próbálkozások. Behatóbban kezdi tanulmányozni a magyar nyelvet és irodalmat. Ennek köszönhető két becses tanulmánya: *Valami az asszonáncczról* (1854) és *A magyar nemzeti versidomról* (1856). Akadémiai rendes taggá megválasztatván, székét *Zrinyi és Tasso* című értekezésével foglalta el 1859. okt. 31-én. Csengery Antal és Kemény Zsigmond unszolására Pestre költözött s elfogadta az újból felelevenített Kisfaludy-társaság igazgatói állását. Mindjárt megindította a *Szépirodalmi Figyelőt*, a melyet 1863-ban *Koszorú* címmel folytatott tovább. Fődolgozótársai Gyulai Pál, Szász Károly és Salamon Ferencz voltak. Arany mindkét lapba számos cikket, bírálatot írt. Szalay László halála után ő lett az akadémia főtitkára s az maradt lemondásáig. A király 1867-ben a Szent István-rend keresztjével díszítette föl. 1879-ben megvált a főtitkári állástól s a nagygyűlés tiszteletbeli főtitkári czímmel ruházta fel és igazgató-taggá választotta. Hivatalától visszavonulva, a Margitszigeten élvezte a nyugalmat; számos lírai költeményt megballadát írt ekkor. 1879-ben befejezte *Toldi Szerelmét*. Ettől fogva egész haláláig keveset dolgozott. Régi betegsége, a fulladozó lélekzet, gyakran megkínozta, míg egy hirtelen meghűlés kioltotta életét 1882. október 22-én. Ravatalánál régi jó barátai: Gyulai Pál, Szász Károly és egykori főnöke, Török Pál ref. püspök tartottak gyászbeszédeket. A Kisfaludy-társaságban 1883. október 24-én Gyulai Pál mondott fölötte nagyszabású emlékbeszédet, az akadémia 1884. évi június 8-iki közülésén Szász Károly emlékbeszédével ünnepelte a költő emlékeztét. A nemzeti kegyelet ércszobrot állított emlékének a fővárosban.

Művei: *Az elveszett alkotmány.* (1845). *Toldi.* (1846). *Murányi ostroma.* (1847). *Katalin.* (1850.) *Nagyidai ezigányok.* (1852). *Toldi estéje.* (1854). *Kisbbl költeményei.* (1856). *Széchenyi emlékezete.* (1860). *Buda halála.* (1864). *Szentivánéji álom.* (1864). *Hamlet.* (1867). *János király.* (1867). *Összes költeményei.* (1867). *Toldi szerelme.* (1879). *Prózai dolgozatai.* (1879). *Aristophanes vigjártékai.* (1880). *Összes munkái.* (1884–85). *Zrinyi és Tasso.* (1885). *Eresey Sándor: Arany János életéből* (1885). *Hátrahagyott iratai és levelezése* (1887–89). Arany János költeményeit idegen nyelvekre is lefordították. (Német, francia, angol, orosz).

vállalt a belügyminiszteriumban s előbb Debreczenbe, majd Pestre költözött. A világosi szomorú napok után Arany Szalontára fut s mint magánember, a szolgabírónak segít a fogalmazásban. Ekkor írja meg a *Bolond Istók* című verses regénynek első énekét. Lelki békéje föl van dülva. Elvesztette legjobb barátját, a nagy idők lángszavú Tyrtaeusát. A haza szerencsétlensége, saját sorsának bizonytalansága, a hétköznapi élet gondjai nehezdedtek vállaira. Erős alanyi hangulatokba merül s lírai költeményei őszinte hazafibánatával országszerte élénk visszhangot keltenek. Mint lírai költő, ekkor állt Arany hatása tetőpontján. 1850-ben Tisza Lajos Gesztre hívta meg, hogy fiát, Domokost, a költészetre oktassa. De még ez év őszén megválasztották a nagykőrösi gimnáziumhoz a magyar és latin nyelv

Arany László, Arany János fia, a magyar tudományos akadémia s a Kisfaludy-társaság tagja, a magyar földhitelintézet igazgatója, jogtudor és ügyvéd, 1844. márczius 24-én, Nagy-Szalontán született. 1887—1892-ig országgyűlési képviselő volt. Irodalmi munkásságát apja felügyelete alatt kezdte meg s a Keszoróban közölt tanulmányait, bírálatait, azonkívül eredeti és fordított verseket és elbeszéléseket. Először *Eredeti népmesék* című mesegyűjteményével tűnt fel. Kemény Zsigmond szerkesztése idején dolgozott a Pesti Naplóba, majd a Budapesti Közlönynek s a Budapesti Szemlének lett állandó munkatársa. Szépen indult költői pályája azonban a 70-es évek közepén megszakadt. A javakorban levő férfit nehéz bűkör lepte meg s a legnagyobb magyar epikus egyetlen físarjadéka gyermektelenül halt el.

Munkái: *Eredeti népmesék.* (1862). *A ket veronai ifjú.* (1865). *Tévedések játéka.* (1866). *A tudósnök.* (1869). *Sok lühó szemmiért.* (1871). *A délibábok hőse.* (1873). *A magyar politikai költészetéről.* (1874). *Bérczy Károly emlékezete.* (1876). Szerkesztette Gyulai Pállal együtt a Kisfaludy-társaság újabb Magyar Népiköltési Gyűjteményét is.

Balogh Ferencz theologiai tanár a debreczeni ev. ref. főiskolában, szül. 1836. márczius 28-án Nagyváradon. A debreczeni kollégiumnál öt évig működött. Két ízben volt a magyar ref. egyház követe az egyetemes presbyteri nagygyűlésen.

Munkái: *Mélius Péter hatása.* (1866). *Keresztényen egyháztörténelem.* (1872—90.) *A magyar prot. egyháztörténelem részletei a reformáció korától jelenig.* (1872). *Tájékoztató pontok a theologia terén.* (1877). *Hitnézetek történelme.* (1878). *Kálvin János, az újkori szabadság alapítója.* (1878). *A magyar protestáns egyháztörténet irodalma.* (1879). *Vasárnapügy külföldön és hazánkban.* (1881). *Egyházi tanulmányút francia földön.* (1891).

Barlanghy Adorján Vincze premontrai r. kanonok és főgimnáziumi tanár, született 1841. Nagyváradon. Értekezést írt a Religióba (1861). Ő alapította Nagyváradon 1875. július 1-én a Természettudományi Szemlét, melynek rövid ideig szerkesztője volt. Meghalt Kassán, 1882 november 28.

Báthory Romancsik Mihály, színházi titkár, született 1853. november 27. Nagyváradon. Léván halt meg 1888. január 19.

Munkái: *Elbeszélések, rajzok és kalandok a magyar színészetből és a társadalom köréből.* (1883). *Emlék és színműtár.* (1883). Kéziratban maradt színművei: Az álorvos, vigj. A sorsüldözött és a száműzött leánya, drámák (1874). A falu legszebb leánya, népszínmű. Szerkesztette a „Színi Lapokat“ és a „Színészeti Közlönyt.“ (1879.)

Beöthy Ákos (bessenyői) országgyűlési képviselő, született 1838. Majján. A jogot a pesti egyetemen végezte. 1861-ben Bihar-megye aljegyzője lett, 1872-től kezdve a képviselőház tagja; utoljára Kassa városát képviselte nemzeti-párti programmal. Angolországban jó ideig tanulmányozta a politikai és társadalmi életet, de a külföld más pontján is gyakran megfordult. Értekezései a Budapesti Szemlében és a politikai napilapokban jelentek meg. Terjedelmes politikai tanulmányt írt a *Magyar Államiság fejlődése* címmel, a mely államférfiúi mély belátásról tesz bizonyosságot.

Beöthy Leó (bessenyői) miniszteri osztálytanácsos; az országos statisztikai hivatal aligazgatója, a m. tud. akadémia levelező tagja, született 1839. Nagyváradon. Beszélyeket és novellákat írt a Hölgyfutárba, majd meg idegenből ültetett át nyelvünkbe kiválóbb regényeket: *Utazás a föld középpontja felé* (Verne.). *Egy jegyző orra* (About Edmund). *Természet ellen.* (Ráchel). Tragédiát is írt *Piso* címmel, de ezt megsemmisítette. Sok becses nemzetgazdasági cikket írt a Honba, a Magyar Gazdába és a Budapesti Szemlébe.

Önálló munkái: *Magyar-ország áruforgalma.* (1868). *Magyarország bányászata.* (1872). *Juda, Izrael és Áram.* (1874). *A bankügy elmélete.* (1875). *Magyarország statisztikája.* (1876). *Nemzetlét.* (1876). *A társadalom keletkezéséről.* (1878). *Magyarország vasútai.* (1879). *A társadalmi fejlődés kezdetei* (1882).

Bihari Mór ügyvéd Budapesten; született 1860. április 25. Ér-Keserűn. Tarnóczi álnév alatt verseket írt a szépirodalmi lapokba.

Munkái: *Cicero élet- és jellemrajza.* (1879). *A czukoradó története Magyarországon.* (1883). Azonkívül büntető-jogi fejtegetéseket írt a jogi szaklapokba.

Bihari Péter bölcsellettudor, ev. ref. főiskolai tanár Budapesten, született 1840. február 5. Zsadányban. Meghalt 1888. november 28-án.

Munkái: *Rövid nevelés és oktatástan.* (1872). *A philosophiai tudományok encyklopediája:* az iskolai nevelés elmélete és gyakorlata. (1876). *Általános hazai és művelődés-történet.* (1884). *Embertan.* (1885). *Iskolai és házi neveléstan.* (1885). *Egyetemes és részleges eszhetika.* (1885). *Iskolai szerveztástan* (1885). *Tiszta gondolkodástan vagy logika* (1886). *Bölcsészettörténet.* (1886). Szerkesztette Szatmárt a Szamos című hetilapot.

Biki Karoly —
Csatáry Lajos

Biki Károly, ev. ref. lelkész, született 1846. Bihar-Tordán.
Munkái: *Keresztyn erkölestudomány.* (1873). *Női arcképek a történelemből.* (1873). *Ifjúkorom emlékei.* (1878). *Egyházi beszédek.* (1880). *Esti órák.* (1883). *Elbeszélések.* (1890). Szerkeszti a Reformátusok Lapját.

Bogyó (Steiner) Samu a kereskedelmi akad. tanára Budapesten, született 1857. január 7-én P.-Tamásiban. A kir. József műegyetemen a mennyiségtan és ábrázoló mértanból tanári képesítést nyert.

Munkái: *Politikai számtani feladatok.* (1886). *Feladatok a kereskedelmi számtanhoz.* (1886).

Bojthi (Veres) Gáspár, tanár, Bethlen Gábor titkára és I. Rákóczy György fejedelem udvari embere, született Bojton. Atyja, Veres János, fölszabadított jobbágy volt. Tanult Heidelbergában és hazatérvén, Bethlen Istvánnak volt

KERTI HÁZ TISZA KÁLMÁN GESZTI PARKJÁBAN, HOL ARANY JÁNOS SZÁMOS
KÖLTEMÉNYÉT ÍRTA.

a nevelője. Bethlen Gábor történetírójává tette és I. Rákóczy György többször felhasználta titkos követségekre is.

Munkái: *Üdvözlő-beszéd* Bethlen Gáborhoz. (1617). *Az isten mindenhatósága.* (1620). *A gyászszerzartások két könyve.* (1624). *A nagy Bethlen Gábor viselt dolgai* 12 könyvben. Csak három könyv jelent meg belőle nyomtatásban, a többi kéziratban maradt és jórészt elkallódott. Bethlen Gábor nemzetségéről. (Egy ívnyi latin kézirat az Erd. Múzeumban).

Boross Vilmos hírlapíró, született 1859. márczius 28. Nagyváradon.

Munkái: *Táreza levelek.* (1882). *A zsidó* (a nép számára). *Az Olympustól Istóczyig.* (1888). *Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegyei ezelebritások.* (1888). *Csigabigák.* (1891). *Mátyás király, az igazságos élete.* (1891). *Ketel vitéz.* (1891). *Turesque cz. színművét, prólogot és Hattyúdal cz. hazafias drámai költeményt* írt.

Böszörményi (Vonza) Pál, Debreczen főbírája s országgyűlési követe, született 1757. november 1. Székelylúdon. Meghalt 1825. február 2. Debreczenben.

Munkái: *Luctus Szatmariensis.* (Üdvözlő versek). (1812). A köznép számára készült *kézikönyv.* (1824). *A falusi iskola.* (1824).

Bucsy Antal, bölcselettudor, született Nagyváradon. Atyja, Bucsy Mihály, bihari alispán volt. A jezsuita rendbe lépén, Kolozsvárt adta ki verseit ily ezímmel: *Selecta heroum Daciae spectacula* és *Laus posthuma Sigismundi e com. Kornis.* (1831—32).

Csatáry (Grósz) Lajos, született 1832. november 16. Nagyváradon. Részt vett a szabadságharcban és 1849. június havában százados lett. Majd török szolgálatba lépett. 1855-ben orvostudoná avattatott. Nagyváradra visszatérve,

tisztii főorvos lett. Egyike volt azoknak, kik a bilhari Deák-pártot megalakították. 1868-tól kezdve a budapesti egyetem jogi karán működik, mint a törvénytudományi orvostan magántanára. 1871-ben ő állította fel a nagyváradi bábaiskolát. 1878-ban magyar nemességet nyert.

Több értekezése látott napvilágot a nemzetközi kongresszusok évkönyveiben. Munkái: *A törvénytudomány gyakorlati kézikönyve.* (1857). *Orvosi rendőrség.* (1863). *Orvosi kalauz.* (1876). *Vasúti és hajózási egészségügy.* (1885). Kisebb füzetekben is több egészségügyi dolgozata jelent meg.

Csató Pál (csatószegi), a magy. tud. akadémia levelező és a Kisfaludy-társaság rendes tagja. Született 1804. január 7., Sarkadon. Helmecezyvel a *Jelenkort* szerkesztette, majd Munkácsy mellett működött a *Rajzolatok*nál. Az első magyar drámabíráló bizottság jegyzőjévé választotta. 1837-ben Pozsonyba ment segédszerkesztőnek Orosz Hírnökéhez. Az 1839-iki Pozsonyba hírdetett országgyűlésen mint a távollevők egyik követe vett részt. Meghalt ugyanott 1841. február 15-én.

Munkái: *Der kleine Ungar.* (1834). *Magyar és német beszélgetések.* (1834). *A magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők.* (1834). *Megházasodtam.* Vigj. 3 felvonásban. (1841). *Csató Pál szépirodalmi munkái.* Kiadta a Kisfaludy-társaság (1883).

Csécsey (Nagy) Imre, orvostudor és ev. ref. tanár, a m. t. akadémia lev. tagja, szül. 1804. nov. 28-án, Erkeserűn. Mint gyakorló orvos Debreczenbe került, a hol a természettudományok tanára lett. Meghalt 1847. jul. 23-án.

Munkái: *A botanikai magyar műnyelv javításáról.* (1824). *Dissertatio inaug. de fontium medicorum principio efficaci.* (1837). *A természet ismeretének a tudományos műveltségre ható befolyásáról.* (1839). *Tiszta erkölestudomány.* (1842). *Földünk s néhány nevezetesebb ásvány rövid természetrajza.*

Csengery Antal, a m. tud. akadémia másodelnöke, a magyar földhitelintézet igazgatója, országgyűlési képviselő, a Kisfaludy-társaság tagja, született 1822. január 2-én Nagyváradon. Életrajzát más helyen közöljük. Itt csak irodalmi működését vázoljuk: A Pesti Hirlapba írta az országgyűlési tudósításokat. A Pesti Hirlapot napilappá alakította s egyúttal a Batthyány-kormány hivatalos közlönyévé avatta. Az év vége felé Pestre jött, hol történeti és természettudományi tanulmányoknak élt. A kiegyezés formulázásával az országgyűlés Deákot és Csengeryt bizta meg. 1880. július 13-án halt meg Budapesten.

Munkái: *Magyar szónokok és státusférjak* (1851). *Macaulay Anglia története II. Jakab trónralépte óta.* (1853—54). *Vegyteni képek a közéletből* (1857). *Csengery Antal összegyűjtött munkái* 3 kötet. (1870). *Emlékbeszéd Deák Ferencz felett.* (1877). *Az akadémia, különösen a magy. tud. akadémia.* (1878). *A jogi és államtudományok tanítása ügyében.* (1879). *Csengery Antal összegyűjtött munkái.* (1884). Öt kötet.

Czájlik László kir. pénzügyi fogalmazó, született 1861. Bihar-Diószegen. Szakezikkei a Magyar Pénzügyben, a Magyar Kereskedők Lapjában s a Magyar Kereskedők Évkönyvében jelentek meg.

Dávid Gyula, ev. ref. lelkész, született 1860-ban Élesden.

Munkái: *A hit élete.* (1889). *A kéményseprő fia vagy egy gazdagon megáldott karácsonyi ünnep.* (1890). *A keresztiség az írás szerint.* (1890). *Református keresztény hittan.* (1890). *Jézus-hoz vagy a szabadság való hivatás.* (1891). *Minék az Ó-szövetség.* (1892).

Diószegi Kis István theologiai doktor, ev. ref. püspök, szül. 1635-ben Bihar-Diószegen. Meghalt 1698. június 22-én ugyanott.

Munkái: *Exercitium theologicum de paschate.* (1664). *Lux in tenebris* (1665). *Lelki fegyver* (Ima és énekkönyv.) *Kiosztatott talentum.* (Predikációk.) *A Sz. Generális Gyűlésben lett némely deliberatumok.* (1682).

Diószegi Kis János ev. ref. lelkész, született Diószegen, meghalt 1782-ben Erdő-Bényén.

Munkái: *Dissertatio theol. de pleriphoria.* (1731). *Hugo Grotzius könyvei a keresztény vallás és igazságáról.* (1742). *Isten háza koronájának zászlózó drágaköve* (1748).

Dobos Lajos, kath. plébános, született 1847. október 26-án Nagyváradon. Mint endrődi plébános öngyilkos lett. Munkája: *A kereszténység és korunk,* melyet Szentannai Spejt Gyula gyomai plébánossal fordított Bougand után francziából. 1881—82. Öt kötet. Azóta már több kiadást ért. Munkatársa volt az Uj Magyar Sionnak.

Dobos (Tofaeus) Mihály, theologiai doktor és ev. ref. püspök, született 1624-ben, Székelyhídon. Meghalt 1684-ben.

Munkái: *Négyrendbeli disputatio,* különböző theol. themák felett. *A szent zsoltárok resolútiója.* (Predikációk.) 1683.

Dolinay Gyula (draskóezi), hirlapíró, született 1850. augusztus 14-én, Nagy-Harsányban. Még mint egyetemi hallgató indította meg a fővárosban a

Domby Márton — Tanulók Közlönye ez. ifjúsági lapot 1869-ben. Titkára volt az írók és művészek társaságának. A közművelődés érdekében sok cikket írt napilapokba s folyóiratokba. 1900-ban megírta Petőfi Zoltán életrajzát.

Munkái: *Ajándékkönyvcseske.* (1871). *Aranyszabályok.* (1871). *Szorgalmi jutalom.* (1871). *Aranybánya.* (1875). *Szünnidőre.* (1877). *Iskolai emlékkönyv.* (1879). *Könyvet a népek.* (1879). *Gyöngyösök.* (1882). *Hazaszeretet könyve.* (1883). *Magyar királyok és hősök arcképesarnoka.* (1884). *Történelmi arcképesarnok. Ifjúsági olvasmányok. A szünnapokra.* (1884). *Hogyan mehetsz előre.* (1887). *Szorgalomért.* (1889). *Turin—párisi kirándulás.* (1889). Szerkesztette a *Tanuló Ifjúság Lapját*, a *Kis Ujságot*, a *Szabad Magyarországot*; jelenleg is szerkeszti a *Hasznos Mulattatót* és a *Lányok Lapját*.

Domby Márton (gálfalvi), ügyvéd, született 1778. február 20-án Hosszú-Pályiban. Mint debreczeui diák baráti viszonyban állott Csokonaival. Pesten halt meg 1864. május 11-én.

Munkái: *Tükröeske.* Egy ficzkópoéta számára. (1816). *Csokonaiv Vitéz Mihály élete.* (1817). *Halotti beszéd.* (Bay Fer. fölött.)

Drágos János (topliczai), 1848—49 ben országgyűlési képviselő, született Nagyváradon. Az első nemzetgyűlésre Belényesből Drágost küldték képviselőnek. Ő írta a Pesti Hírlap május 9-iki számába azt a híres kiáltványt, melyben a bihari rumének nevében tiltakozik az 1848. május 13-ára hirdett szerb nemzeti gyűlés ellen. Drágos politikai pályája szerencsétlenül végződött, mert az oláhok dühének esett martalécul. Tudósítója volt a Buda-pesti Hiradóknak s a Világ ez. politikai lapnak.

Ecsedy Mihály, ev. ref. lelkész, született 1754. körül Monos-Petriben. Hódmezővásárhelyen volt rektor, aztán haláláig (1802.) makói prédikátor.

Munkái: *Bádogyadt lelkeket élesztgető esendős muzsika.* 1794. (Énekek.) *Sok tövisek között felmött Sárga-liliom.* (Elmélkedések.)

Edelmann Menyhért, orvosdoktor, született 1862. decz. 25-én Nagyváradon. 1881-ben a „Magyar földrajzi társaság“ pályázatán egy művével az első díjat, a következő évben egy más tanulmányával a második díjat nyerte. Sok orvosi, közegészségügyi és természettudományi czikke jelent meg a Pesti Hírlap, Ország-Világ, Magyarország, az Egészség, Orvosi Hetilap és Gyógyászat stb. hasábjain. Titkára a Biharmegyei orvos-, gyógyszerész- és természettudományi egyesületnek, a melynek évkönyvét szerkeszti.

Munkái közül említendők: *A földrengésről.* (1886). *Babona és kuruzslás.* (1889). *Ahol a goulolat támad.* (1890). *Adat Magyarország közegészségügyének jelenkori történetéhez.* (1898). *Gyp az orvosokról.* (1889). *Bártfa-fürdőről.* (1895). *Az alkoholizmus.* (1898). *A genie természetrajzából.* (1901). Ő írta e kötet számára az egészségügyi részt.

Ember Karolina (előbb *Illéssy Györgyné, később György Aladárné*), az országos nőiparegylet volt iskola-igazgatója, született Furtán 1841. november 29-én. Főmunkatársa volt a Nők Lapjának; mint igazgató, ő készítette a nőiparegylet Évkönyveinek a jelentéseit s ő volt a legelső magyar nő, a ki a gyorsírást megtanulta. Országgyűlési gyorsírói állásra maga Deák Ferencz ajánlotta, de ez állást nem foglalta el. Sok cikket írt különösen a nevelés köréből.

Munkája: *A szibériai száműzöttek.* (1879). (Regény francziából.)

Ercsey Sándor (téglási), ügyvéd és földbirtokos, született 1827 szeptember 2-án, Nagy-Szalontán. 1847-ben Bihar-megye Pozsonyba küldte, az országgyűlésre. A szabadságharc után 8 évig ügyvédkedett, azután a magánéletbe vonult vissza. Sógora volt Arany Jánosnak s ennek halála után kiadta azt a 60 levelet, melyeket hozzá írt a költő. E munkája: *Arany János életéből* czímet visel s Gyulai Pál írt hozzá előszót. (1883.)

Erdélyiné (Mikes) Róza, született 1846. június 12-én Nagyváradon. A Nagyvárad, a Délibáb, a Lányok Lapja és a Szarvasi Ujság ez. lapokban bocsátotta közre irodalmi termékeit.

Munkái: *Nyáréji álmok.* (1877). *Jelenetek az életből.* (1882). *Ki a hibás?* ezimű dramolettje Nagyváradon került színre. (1875).

Fái J. Béla, hírlapíró, színházi titkár, született 1853-ban Nagyváradon. A budapesti színházak legtöbb idegen szümművét az ő fordításában adták elő. Egész könyvtárt képviselnek azok a regények, melyeket idegen nyelvekből, különösen francziából és angolból átültetett. A Pallas Lexikonnak egyik dolgozótársa volt, franczia és angol irodalmi életrajzokat írt bele.

Farkas Emőd, hírlapíró, született 1866. augusztus 10-én Almosdon. Sopronban és Rákospalotán tanárkodott. Dolgozatai a hírlapokban jelennek meg.

Önálló munkái: *Reményeim.* (1887. Versek.) *A szabadságharc* 1848—49-ben. 1888 (Éjszaki töredék.) *Álmok, árnyak.* 1889. *Margitszigeti vadrózsák.* 1891. (Versek.) *Bakaélet. Baka*

világ. 1892. *Hogyan tehetjük le a tiszti vizsgát?* 1892. *Azok a tisztek!* 1893. *Boszniában.* 1893. *Humoros elbeszélések.*

Fekete Zsigmond, műszaki tanácsos, született 1847. október 14-én, Alsó-Lugoson. 1881-ben orsz. képviselő lett. Előbb a Temes-Begavölgyi-társulatnál működött. Jelenleg a Felső-Dunaszakaszi szabályozási munkáinak a vezetője.

Munkái: *Okszerű vízművelés.* 1881. *A víz mozgása csövekben* 1882. *Magyarország vizei.* 1882. *A magyar faj és művelődés eredete.* 1888–90. Három kötet. Munkatársa a Mérnökök és Építészek Közlönyének.

Fényes Elek (csokaji), a m. tud. akadémia tagja és több vármegye táblabírája, született 1807. július 7-én Csokajon. A középiskolai tanfolyamot Debreczenben meg a nagyváradai akadémián elvégezvén, Pozsonyban ügyvédi vizsgálatot tett. Irodalmi hajlamait követve, Pestre költözött. Itt előbb a hazai statisztikával foglalkozott, majd az egyesületi élet terén fejtett ki nagy tevékenységet. A magyar iparegyesület alapításában nagy szerepet játszott s az

Fekete
Zsigmond—
Fényes Elek.

FÉNYES ELEK.

egyesület közlönyét, a *Heti Lapot* is szerkesztette. Egyik vezére volt a szabadelvű mozgalomnak. 1848-ban belügyminiszteri osztálytanácsos volt s az országos statisztikai hivatalt szervezte. 49-ben mint a forradalmi vészbíró-ság elnöke működött s nemes jellemére vall, hogy senkit halálra nem ítél. 1849. után egy ideig Bihar-megyében bujdosott, majd önként jelentkezett a pesti haditörvényszéknél, de Kassalkó János államügyész pártfogása következtében büntetlenül megmenekült. Eladta gödöllői házáat és birtokát s Újpesten húzódott meg. 1857-ben az Első Magyar Általános Biztosító-társaság titkára lett, mely társulat megalapításában nagy szerepe volt. A 60-as évek elején a Sürögönynek volt főmunkatársa s a konzervatív *Pesti Hirnökbe* is írt cikkeket. Az öregedő férfiú kegydíjből élve, 1876. július 23-án Újpesten halt meg. Az akadémiában Keleti Károly tartott fölötte emlékbeszédet.

Fényes rendkívüli munkásságot fejtett ki. Első nagy műve volt: *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geográfiai tekintetben.* Hat kötet. 1847. Magyarországról több ízben készített még statisztikát, köztük olyant is, mely a topográfiai és történelmi viszonyokat is felöleli. Számos kézi és iskolai térképet adott ki. Nagybecsűek politikai s nemzetgazdasági rőpiratai és polémiái, melyeket még népszerűségének

fénykorában írt. Így: *Hallgassuk meg a másik félt is! Magyarország hátramaradása ügyében.* 1844. Cikkjei az Ismertetőben, az általa szerkesztett Heti Lapban s egyéb folyóiratokban jelentek meg.

Flór Ferencz –
Göndöcs
Benedek.

Flór Ferencz, orvos-doktor, a m. tud. akadémia lev. tagja, született 1809. október 10-én Várad-Olasziban. 1848-ban Pest város tiszti orvosának választotta meg. A szabadságharcz alatt alezredes és orvosi osztályfőnök volt. Gyula nevű korán elhalt egyetlen fia emlékére végrendeletileg 20,000 forintot hagyományozott, de még azonfelül is több alapítványt tett. Sokat működött a közegészségügy érdekében. Ő sürgette először a pesti vízvezetékét és az új vágóhidat. 1871 július 7-én a közúti vasút elgázolta.

Művei: *A letszhalottak felébresztéséről szóló tanítás.* 1835. *Kísded sebészi eszközpár.* 1837. *A nevezetesebb sebészi véres műtételek* dr. Fritze E. után. (Magyarul és latinul.) 1839. Dr. Bugát Pállal együtt szerkesztette az *Orvosi tár* új folyamát.

Fodor Gyula, bőleseleti doktor, főgimm. tanár, született 1864-ben Nagyváradon.

Program-értekezést közölt a szatmári főgimm. Értesítőjében ilyen czímen: *M. Minucius Felix Octaviusa.* Munkái: *A perfectum keltőzetének hangzója az indogermánban.* 1887. *Xenophon memorabiliumnak teljes szótára.* 1888. *Vergilius Aeneisének teljes szótára.* 1891. Tárzákát, könyvismertetéseket, stb. írt számos lapba.

Folnesics János Lajos, nagyváradi származású, bécsi mérnökkari tanár. József nádor nejét, Hermina főhercegnőt a magyar nyelvre és irodalomra tanította. Meghalt Bécsben 1823-ban.

Munkái: *Alvina.* (Regény.) 1807. *An meine Schülerinnen.* 1814. *Taschenbüchlein zur Geografie.* Német pedagógiai lapot szerkesztett Budán másfél évig.

Földy Géza, hírlapíró, született 1846. november 17-én Nagyváradon. Működését a Pesti Hirnöknel kezdte meg. Dolgozótársa volt az Esti Lapnak, a Reformnak, Magyarország és a Nagyvilágnak, a Kis Lapnak s főmunkatársa a Fővárosi Lapoknak. Maga szerkesztette a *Heti Krónikát*, társszerkesztője volt a Nemzeti Hirlapnak s jelenleg a Budapesti Közlönynek.

Munkái: *Buda halála.* Irta Arany János (1864.) Kritika. *Lothair.* Regény Disraely B. után. Szorgalmas művelője az ifjusági irodalomnak, melyet számos kötettel gazdagított névtelenül.

Földi János, orvostudor és költő, született 1755. december 21-én Nagy-Szalontán, meghalt 1801-ben Hajdu-Hadházon. 1878-ban Szatmár város orvosdoktora lett. A debreczeni körnek ő volt egyik alapítója. A debreczeni grammatikának nagyobb részét a Földi János pályamunkája képezi. A magyar versekről írott széptani dolgozatai s jól csengő versei a Magyar Musáiban, Mindenes Gyűjteményben, Orpheusban és Magyar Múzeumban jelentek meg.

Munkái: *Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvésztudományról.* (1793.) *Természeti história a Linné systemája szerint* (1801.) Kéziratban maradt több értekezése a természettudományról a magyar versírásról és közmondásokról.

Friedmann Bernát, ügyvéd és kriminalista, született 1843. október 10-én Nagyváradon. Jelenleg a budapesti ügyvédi kamara helyettes elnöke. Jogi cikkeket írt a Jogtud. Közlönybe, a Honba, a Pesti Naplóba, Nemzetbe.

Munkái: *Hazai bányászatunk.* (1886.) *Népbírák és esküdtszék intőzése.* (1876.) *A felelősség bűnügyekben.* (1878.) *Észrevételek a magyar bünvádi eljárás javaslata felett.* Egyes nagyobb bűnügyekben tartott védőbeszédei külön füzetekben is megjelentek.

Gausz Viktor, hírlapíró, született 1858. július 27-én Nagyváradon. 1884-ben, rövid tanárkódás után, a Pesti Hirlapnál kezdte meg írói pályáját. Olaszországi lapokban ismertette a hazai társadalmi viszonyokat és több műfordítást közölt. 1886. óta pénzügyminiszteri számtiszt. Cikkei a Természettudományi Közlönyben s több fővárosi napilapban jelentek meg. Rovetta, Verga, Contessa Lara, Serao Matild több regényét ültette át irodalmunkba.

Gombos Dániel, orvostudor, született 1774. november 7-én Ártándon. Bihar-megye második rendes főorvosa volt.

Munkái: *Névnapi üdvözlés* Schraud Ferencz tiszteletére (1804.) *Polgári élethez való lexikon.* (1837.) Csak az Aba-Blatnik rész jelent meg; a munka többi hét kötete kéziratban van.

Göndöcs Benedek, apát-plébános, született 1824. július 23-án Nagyváradon. Új-Kigyóson segéd-lelkész, majd Wenckheim József Antal gróf udvari papja lett. 1863-ban új-kigyósi lelkész lett, 1873-ban pedig B.-Gyula választotta meg plébánosnak. Világlátott ember volt és tapasztalatait a népnevelés terén értékesítette. Különösen a méhészetet igyekezett megkedveltetni és nagyszámu cikket írt gazdasági lapokba. Egyik megalkotója volt a békésvármegyei régészeti egyletnek. Gyula város 1881-ben országgyűlési képviselőjének választotta. Meghalt Gyulán, 1894. január 4-én. A fővárosban is alig

van kultur-intézet, mely e bőkezű apát figyelmét kikerülte volna. Egyházi beszédeinek egy része a Jó Pásztorban és külön füzetekben jelent meg. Egyik érdemes munkája *Pusztaszer és az évezredek ünnepe* címet viseli. (1883). Országgyűlési beszédeit Baner Ferenc gyűjtötte össze. (1884).

Grósz Albert, orvos-doktor, kir. törvényszéki orvos, az országos egészségügyi tanács rk. tagja, a nagyváradai szemkórház igazgatója, született 1819. január 12-én, Nagyváradon. A szabadságharc idején az al-dunai táborban működött, később pedig a nagyváradai honvédkórházban. 1852-től 67-ig Nagyvárad főorvosa volt. Ekkor nyerte a Ferenc József-rend arany érdemkeresztjét. Meghalt 1901. márcziusban.

Grósz Albert—
Gyalóky Lajos.

GÜNDÖCS BENEDEK.

Munkái: *A bölesöde jótékonyága*. (1853). *A nagyváradai fürdők*. (1855). *Az egyiptomi szembetegségekről*. (1860). *Az újdonszülöttek szemlobjáról*. (1830).

Grósz Emil, szemorvos, a budapesti egyetemi klinikán rk. tanár, Grósz Albert fia, született 1865. szeptember 30-án, Nagyváradon.

Czikkei a Szemészetben jelentek meg. Írt még az *Egészségbe*, a *Budapesti Szemlébe* és az *Egyetértésbe*. Munkái: *Jelentés a nagyváradai szemgyógyintézet 50 éves működéséről*. (1886). *Szemészeti diagnosztika*. (1883).

Grósz Frigyes, böleséleti s orvostudor, született 1798. november 16-án, Nagyváradon. Mint gyakorló orvos Teltsehben (Morvaország) telepedett meg, a hol kórházat is alapított. 1829-ben Nagyváradra jött, a hol a szegény vakok részére szemgyógyintézetet nyitott. Intézetét ő Felsege meglátogatván, a koronás érdemkeresztjével tüntette ki. Meghalt 1858. január 3-án, Nagyváradon.

Czikkei a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók munkálataiban jelentek meg. Munkái: *Tudori értekezés a chininről*. (Latinul) (1826). *Statisztikai adatok a nagyváradai szemgyógyintézetéről*. (1846). *Szembetegségek a Nagy-Magyar-Alföldön*. (Németül.) (1857).

Gyalóky Lajos (szentgyörgyi és gyalóközi id.), ügyvéd, született 1825-ben Szalacson. Részt vett az 1848-iki mozgalmakban. A rácz lázadás alkalmával

Kiss Ernő dandárába lépett és ő fogalmazta a hadi jelentéseket. Több ütközetben vett részt. A szabadságharc után Bihar-megye főjegyzője lett; de neusokára az ügyvédi pályára lépett s ő lett egyik vezérférfia az akkor alakult Deák-pártnak. 1872-ben a nagyvárad kir. törvényszék elnöke lett. A biharmegyei történelmi társulat s több más társadalmi és kulturális intézmény részben neki köszöni létrejöttét. Több cikket írt a Regélőbe, Honművészebe és a Pesti Naplóba. A nagyvárad lapoknak állandó munkatársa volt, sőt egy ideig a Bihar című lapot is szerkesztette.

Gyalókey Lajos
—Hegyesi
Márton.

Gyalókey Lajos (szentgyörgyi és gyalócai ifj.), rendőrkapitány, az előbbi fia, született 1855. márczius 30-án Köbölkuton. 1885-től Budapesten működik a m. kir. államrendőrségnél. Részt vett a biharmegyei történelmi társulat megalakításában. Politikai és társadalmi cikkeket írt s egy hosszabb közleménye jelent meg a Századokban Bihar-megye régi községi peccétjeiről.

Gyalókey Mózes, középiskolai tanár, született 1840. július 23-án Biharon. Állandó munkatársa volt a Hölgyfutárnak, Bolond Miskának, Jövőnek és Hölgydivatlapnak.

Munkái: *Novellák és korrajzok*. (Pest. 1870). *Struensee*. (1877).

Gyomlay Gyula, böleseleti doktor és középiskolai tanár, az akadémia tagja, született 1861. július 29-én Nagyváradon. Cikkei a tanügyi lapokban, a Budapesti Hirlapban s a Nemzetben jelentek meg.

Munkái: *Az attikai köztisztviselők ellenőrzéséről*. 1883. *Bartal-Malmosi, Latin mondattan*. (1890). *Homeros Odysseiája*. (1891). *Platon és Aristoteles*. (1893). *Platon válogatott művei*. (1893). *Szemelvények Tacitusból*. (1894). A Marczali szerkesztésében megjelenő világtörténelem számára ő írta meg a görögök történetét. (1900). Több opera szövegét átjavította a budapesti dalszínház részére.

Györgyössy Rudolf, tanító, született 1843. január 6-án Nagyváradon. Különböző lapokba írt cikkeket és költeményeket.

Munkái: *Költemények*. (1870). *Az aradvidéki tanítóegylet első tíz évi működése*. (1880). Szerkesztette az Aradvidéki Tanítóegylet Közlönyét, az Általános Tanügyi Közönyt s a Józsika és Erzsike cz. gyermeklapot.

Hajnécz (Zák) Rajmond József, böleselettudor, kir. tanfelügyelő, született 1854. február 15-én Derecskén.

Munkái, több elemi iskolai kézikönyvön kívül, a következők: *Egy adat Derecske történetéhez*. (1879). *A térképrajzolás elemei*. (1880). *A Betűs Szabó Gábor segítsége*. (1885). *A mi jó, meg a mi nem jó*. (1886). *A Kerekes Borcsa sorsa*. (1886). *Puskás uram megtérése*. (1886). *A kéve költe jó*. (1891). *Váltó és adóslevél*. (1893). *Hajnécz József élete*. (1750—1795).

Halász Dezső, a magyar földhitelintézet tisztviselője, született 1835. október 2-án Nagyváradon. 1859-ben a Győri Közlönyhöz ment segédszerkesztőnek. Majd Szemere Pálnak lett íródeákja s többször fellépett mint recitátor, mikor Reményi Edét kísérte felsőmagyarországi útjában. Dolgozatai 1854-től kezdve sűrűn jelentek meg.

Munkái: *Tölgyek és virágok*. (1857). *Halász Dezső költeményei*. (1859). *Tavasvirágok*. Braun Izabella után. (1872). *Halász Dezső újabb költeményei*. (1882). Kéziratban maradt egy tankölteménye a költészetéről, mely a Kisfaludy-társaságnál dícséretet nyert. (1870).

Hegedüs Lajos Candid, jogi doktor, m. kir. vallás- és közoktatási miniszteri tanácsos, a m. tud. akadémia tagja, született 1831. október 3-án Nagyváradon. Előbb Bécsben működött a cs. és kir. igazságügyminiszteriumban, majd a magy. udvari kanczelláriánál és a budai helytartóságnál. 1867-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban a közalapítványok és országos műemlékek gondozója lett. Meghalt 1883. június 13-án Rákos-Palotán, még mielőtt akadémiai székfoglaló értekezését, Vajda-Hunyad monografiáját, befejezhette volna.

Munkái: *Értekezés a földalatti tulajdon viszonyairól*. (1853). *Az előleges biztosítási közcgek a polgári eljárásban*. (1855). *A természetből*. (1856). *Eredeti tréfák, adomák s mondák a ezigány életből*. (1857). *Iromány-példák a polgári törvénykönyvhöz*. (1858). *Jegyzői rendtartás magyarázata*. (1858). *Árnyak*. (1859). *A magyar közjog alapvonala*. (1861). *Az általános német kereskedelmi törvény*. (1863). *Kegyelmi királyi utasítás a váltóbíróságok számára*.

Hegyesi Márton, volt országgyűlési képviselő, született 1846. július 10-én Nagy-Bajomban. 1873-ban ügyvédi irodát nyitott Nagyváradon. Csakhamar keresett ügyvéd lett s mint védő is kiváló hírré tett szert; nevezetes sikert aratott az ál-Wesselényi bünpörben. Polgártársai bizalmából két ízben képviselte a bárándi kerületet 48-as programmal. Tevékeny részt vett az igazságügyi és közigazgatási kérdések tárgyalásánál és állandóan előkelő szerepet visz a vármegyei és társadalmi életben egyaránt. Könyvtára tekintélyes és különösen gazdag a szabadságharc irodalmára vonatkozólag, melynek alig van nála alaposabb ismerője. Köteteket tennének ki cikkei, melyek

szétszórtan jelentek meg a fővárosi és vidéki lapokban s felélelik a politika aktuális kérdéseit, érdekes visszaemlékezéseket tartalmaznak, vagy történelmi eseményekkel foglalkoznak.

Munkái: *A kit mindenki szeretett.* (1876). *12 ellenrőpirat.* (1881). *Bihar vármegye 1848—49-ben.* (1885) *1802 kilométer utazás. Görgei mint politikus. Bírálat.* (1890). *A Máriássy-zászlóalj 1848—49-ben.* (1891). *Újabb adatok Vasvári Pál halálához* (1893). *Az 1848—49-iki 3-ik honvédszászlóalj története* (1898.) Jelenleg a Szabadság cz. politikai napilap felelős szerkesztője.

Hlatky Endre ügyvéd, született 1851. november 21-én Lunka-Urzeszben. Budapesten tett ügyvédi vizsgát és Nagyváradon kezdte meg működését. A társadalomban kiváló helyet foglal el, mint a nagyváradi takarékpénztár igazgatója, az ügyvédi kamara és a szabadelvű párt elnöke. Czikkei főleg a Jogtudományi Közlönyben jelentek meg, de a Themis, Ellenőr és a Hon is közölt tollából magvas dolgozatokat. A Nagyváradnak éveken át ő volt a legkiválóbb vezércikkírója.

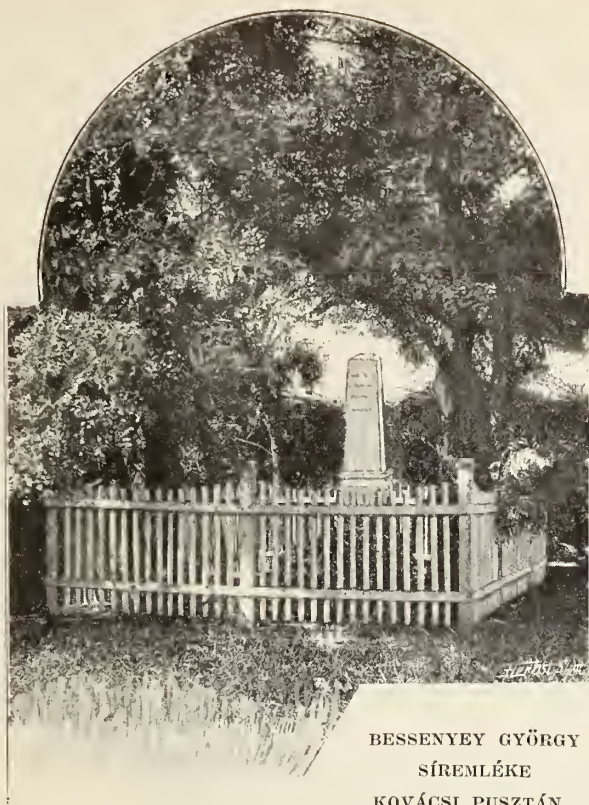
Munkája: *Észrevételek az ügyvédi rendtartás törvényjavaslatáról.* (1893).

Hodászi Lukács (hodászi), nagyváradi származású, ev. ref. püspök, 1580-ban a wittenbergai egyetemen tanult. Hazaérkezvén, Báthori Istvánnak udvari lelkésze lett Ecseden, később pedig debreczeni lelkész, mig nem a csengeri zsinaton tiszántúli szuperintendensnek választották meg. Báthori István fölött ő mondott halotti beszédet, a melyet ki is nyomtatott 1605-ben. A nemességet II. Mátyás királytól nyerte. Debreczenben halt meg 1613-ban. Élete végén keserű tollharcba keveredett Szilvásujfalvi Imrével, ki vetélytársa volt a szuperintendensi hivatalra s independens irányban izgatott. Hodászi: *Assertiones orthodoxae de potestate Ecclesiastica XV thesibus impressae* című értekezést írt ellene.

Munkái: *Halotti beszéd Báthori István felett.* (1605). *Assertiones orthodoxae* (1610). Kéziratban maradtak feljegyzései a dengelegi zsinatról. (1603).

Hoványi Ferencz, böseleti s theol. doktor, nagyváradi kanonok és a magyar tud. akadémia tiszteleti tagja, született 1816. április 2-án, Körös-Tarjánban. A papi pályára lépven, a bécsi Pazmaneumba került. Nagyváradra visszatérvén, a papnevelő intézetben tanulmányi felügyelő lett. Lajesák Ferencz 1840-ben titkárának nevezte ki. Ugyancsak ilyen minőségben találjuk báró Bémer László püspök mellett is. 1843-ban várad-velencezei, 44-ben szilágysomlyai plébános lett s ebben az időben Kraszna-megye megválasztotta táblabírájának. Somlyón írta leveleit a lelkipásztorság terheiről és vigasztalásairól a Religio és Nevelés című folyóiratba. 1846-ban a pesti egyetemen a dogmatika tanára lett, de másfél év múlva Bécsbe hívja meg a fejedelmi kegy, hogy ő felségét és testvéreit a magyar nyelvben oktassa. 1849-ben várad kanonokságot nyert. Olaszországi utjáról kétkötetes utirajzot bocsátott közre. Meghalt 1871. december 11-én.

Legkiválóbb munkái: *Felsőbb katholicismus elemei.* (1853). *Újabb levelek a felsőbb katholicismusról.* (1855). *Néhány hét a Szentföldön* 1856-ban. (1858). Nagyváradon a 40-es években a központi és vidéki papságból irodalmi társulatot toborzott össze. Munkatársa volt az Egyetemes M. Encyclopaediának is.

BESZENYEY GYÖRGY
SÍREMLÉKE
KOVÁCSI PUSZTÁN.

Hlatky
Endre—
Hoványi
Ferencz.

Hübl Artur -
Jakab István.

Hübl Artúr báró, tüzérkapitány a cs. és kir. közös hadseregben, született 1853. márczius 20-án Nagyváradon. Jelenleg a katonai földrajzi intézetben műszaki előadó. A katonai érdemkereszt és több külföldi érdemrend tulajdonosa. Vegyészeti és elektrotechnikai cikkeket írt a szakfolyóiratokba.

Illésy György, hírlapíró, született 1832. január 14-én Mező-Sason. 1848-ban mint tűzmester szolgált, de elfogták. Négy év múlva hazakerült s Debreczenben lapot szerkesztett. A Kisfaludy-társaság pályázatán feltűnt kitűnő Oberon-fordításával. Később Jókai mellett dolgozott a Hon szerkesztőségében és 1871. október 21-én halt meg.

Munkái: *Széchenyi emlékezete.* (1860). *Beranger daltai.* (1860). *Országoskistűkör.* (1865). *Zrínyi Miklós.* (1869). *A nők munkaképessége és munkajoga.* (1871). *Illésy György költeményei.* (1872). *Nagy Magyarország,* vagy négy szerzetes viszontagságos utja a magyarok őshazájába. (1873.)

Imre Sándor, nyug. egyetemi tanár, a m. tudom. akadémia s a Kisfaludy-társaság rendes tagja, született 1820. augusztus 6-án, Hegyközpályiban. 1860-ban a debreczeni főiskola tanára lett és utána a kolozsvári egyetemen foglalta el a magyar irodalom és nyelvészet tanszékét, a hol tiszteletbeli doktornak választották meg. Meghalt 1900-ban.

Czikkei a Kossuth Hírlapjában, a Pesti Naplóban, a Szépirodalmi Figyelőben és Koszóruban, de kivált a Budapesti Szemlében jelentek meg. Munkái legnagyobb részét nyelvészeti tárgyúak, de vannak közöttük irodalomtörténetiek is, mint a Kazinczy-ünnep, Beregszászi Nagy Pál élete és munkái stb. Kiváló helyet foglal el aesthetikai irodalmunkban „*A néplumóról*” írott könyve. Írt iskolai nyelvtanokat is és összegyűjtötte a nyelvújítás óta divatba jött barbarismusokat.

Irinyi János (ifjabb), gőzmalom-igazgató, a gyújtó feltalálója, született 1819-ben Nagy-Létán. A chemiát a bécsi és berlini egyetemen tanulta. Meisner tanárának a kísérlete (a kénvirággal dörzsölt ólomoxyd meggyújtása) vezette őt a foszforos gyújtó feltalálására. Ő alapította Pesten az első gyújtógyárat. 1848—49-ben a nagyváradai lőporgyárnál működött. A szabadságharc után fogságot is szenvedett. Kísérleteit azután tovább folytatta vetési pusztáján s közben a debreczeni István-malomnál kapott alkalmazást. Meghalt 1895. deczember 17-én.

Czikkei a Tudom. Tárbán, az Athenaeumban s több napilapban jelentek meg. Munkái: *Ueber die Theorie der Chemie.* Berlin. (1838). *A vegytan elemei* (1847).

Irinyi József, ügyvéd és 1848-ban országgyűlési képviselő, született 1822-ben Albison. Bővebb életrajzát más helyen közöljük. Itt csak irodalmi munkásságáról számolunk be. Az irodalom akkori jeleseivel Toldyval, Bajzával és Vörösmartyval is megismerkedett. Majd utazást tett Európa nagyobb államaiban s tapasztalatait *Német, francia és angolországi utijegyzetek* cím alatt bocsátotta közre. A Pesti Hírlapnak egyik főmunkatársa volt. Meghalt 1859. február 20-án.

Hírlapi cikkei nagyobbára politikai természetűek. Munkái: *Matild,* dráma 5 felv. (1842). *Német, francia és angolországi utijegyzetek.* (1846). *Az országgyűlés rendezéséről.* (1847). *Tamás bátyja kunyhója.* (1853). *Kules Tamás bátyja kunyhójához.* (1853). *Béla.* Regény 2 k. (1854). *Dieső napok.* Regény 3 k. (1857). *Az 1790—91 éki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelme.* (1857). *A gyöngyös hölgy.* Dumas után. 2 k. (1860). Kéziratban maradt tőle: *Cromwell fia.* Vígjáték 5 felv.

Istvánffy Gyuláné (Márki Gabriella), polgári iskolai tanítónő, született 1868. szeptember 18-án Nagy-Szalontán.

Munkái: *A bán leánya. Jeanne d' Arc.* Tört. elb. (1845). *Hópehely.* *Az őrangyal.* (1887).

Iványi Ödön, hírlapíró, született 1854. november 18-án Nagyváradon. A Bihar cz. lapnál lett ujságíró. Aradon a Kortés s az Arad és Vidéke cz. lapot szerkesztette, az Alföldnek pedig főmunkatársa volt. 1891-ben a Nagyvárad szerkesztését vette át. 1893. október 19-én halt meg. A nagyváradai Szigligeti-társaság közadakozásból szép síremléket állított hamvai fölé.

Munkái: *Rajzok és elbeszélések.* (1879). *Tarka lapok.* (1881). *Egy könyv.* (1883). *Tárazák.* (1888). *A püspök atyafisága.* (1892). 2 k. *Apró regények.* (1893).

Jaka István (galantai), böleseleti és jogi doktor, a m. kir. helytartó-tanács nyug. tanácsosa, a m. tudom. akadémia lev. tagja, született 1798. október 29-én Mezőkeresztesen. Mint helytartósági titkár nagyban befolyt az összes ügykezelésnek magyarra való átalakításába s a magyar nyelven szerzett törvények hivatalos kiadásába. Az első magyar felelős miniszteriumban mint osztálytanácsos működött, később a pesti zálogház felügyelője lett. 1859-ben az úrbéri törvényszék bírója, 1860-ban helytartósági tanácsos lett. Meghalt 1876. október 18-án.

Ifjúkori költeményei a korabeli folyóiratokban és zsebkönyvekben jelentek meg. A Tudománytárban és Athenaeumban számos politikai, történet-philosophiai és nemzetgazdasági cikke jelent meg. Több mint ezer cikket írt a Közhasznú Esmeretek Tárába. Munkái közül említésre méltók eredeti szindarabjai a *Falusi lakodalom*, *Zsarnok apa*, *Örökségi egyezés*. Fordított azonfelül több mint 50 színművet és operát német, francia és olasz szerzőktől. *Magyar játékszmi jutalmazott feleletek*. (1834). E munkájában a m. tud. társaságnak kérdésére válaszol. Sok egészségügyi utasítást bocsátott közre s egy neveléstani munkát is fordított ilyen czímmel: *Az én nevelési rendszerem alapvonalai*. (1851). Az Országos Kormánylapot is szerkesztette Budán 1851–60-ig.

Jankai (Csizmadia) József, mérnök, népköltő s népszónok, született 1831. május 27-én Ér-Diószegen. Végig küzdötte az egész szabadságharczatot és fogságot is szenvedett, honnan kiszabadulván, a mérnöki pályára lépett. Mérnöki szakdolgozatain kívül számos költeménye jelent meg.

Munkái: *A szabadság és szerelem vadrózsái*. (1861). *Jankai József újabb költeményei és Juliska színmű*. (1867). *A Kortes dalai*. (1870). *100 felköszöntés*. Több szindarabja van kéziratban.

Katona Mihály, ev. ref. főgimnaziumi igazgató-tanár, született 1847. május 24-én Nagy-Szalontán.

Munkái: *Egy kis felvilágosítás a nagyszalontai gymnasiumi alapok ügyében*. (1887). *A testgyakorlás fontossága*. (1889). *A nagyszalontai gymnasium története 200 éves multjával*. (6918.)

Kazinczy Ferencz, író és költő, született Ersemjénben 1759. október 29-én. Iskoláit Késmárkon és Patakon végezte. Már fiatal korában anyja buzdítására egy munkát írt, mely *Magyarország földi állapotjának lerajzolása* czímen Kassán jelent meg 1775-ben. Azután anyja kívánságára lefordítja Beszenyei Györgynek német nyelven írt *Amerikaiát*, *Az amerikai Podóc és Kazimir keresztény vallásra való megtérése*, czímmel. Ez időre esik bécsi utazása is. Báróczy Marmontel fordításai és Baróti Szabó Dávid versei csak fokozták írói lelkesedését. A törvénygyakorlatokat Kassán, Eperjesen és Pesten végezte s 1784-ben Abauj-megye tiszteletbeli aljegyzője lett, két évvel utóbb pedig gróf Török Lajos ajánlatára II. József a kassai kerület nemzeti iskoláinak felügyelőjévé nevezte ki. Ebben az időben adta ki *Bácsmegyey* című nagy tetszéssel fogadott érzékeny regényét, melyet németből dolgozott át. Azonkívül lefordította Gessner Salamon idilljeit s Bacsányival együtt megindítja a Magyar Múzeumot s később egymaga az Orpheust, mely ifju irodalmunknak egyik nagy befolyásu organuma lett.

Mikor II. Lipót alatt a nem katolikus hivatalnokokkal együtt ő is elveszté állását, anyjához vonult vissza Alsó-Regmeczre, a hol egyedül az irodalomnak élt. A pesti magyar színész-társaság szervezése körül gr. Ráday Gedeonnal együtt nagy tevékenységet fejtett ki s a repertoirt fordított színművekkel gazdagította. A Martinovics-féle összeesküvés fölfedeztetvén, mivel a Martinovics kátéját magának leírta, 1794. decemberében őt is elfogták s a királyi és hétszemélyes tábla halálra ítélte, mit azonban a király kegyelme bizonytalan ideig tartó fogságra változtatott. Brünmben, Kufsteinban és Munkácsen hét évet kellett töltenie. Mikor a tenta használatától eltiltották, rozsdából készített folyadékkal, sőt olykor a saját vérével is írt. Kiszabadulása harmadik évében nőül vette egykori főigazgatójának, gr. Török Lajosnak leányát, Zsófiát. Levelezésbe bocsátkozik az országnak majdnem minden nevezetesebb költőjével és írójával s e levelekben, melyek akkor egész hirlapirodalmat pótoltak, hirdeti irodalmi elveit is. *Tövisek és virágok* cz. munkájában már csipős gúnnyal támad a maradiakra s a legnagyobb erővel megindítja

KAZINCZY FERENCZ.

Jankai József—
Kazinczy
Ferencz.

Kelemenfy
László—
Kőrös Endre.

a nyelvújítást. 1828-ban József nádor meghívására részt vett az akadémia alapszabályainak kidolgozásában s 1830. november 17-én a történeti osztályban vidéki első rendes tagnak választották meg. Pannonhalmi és erdélyi útjának emlékét útirajzai őrzik meg. Meghalt széphalmi magányában, 1831. augusztus 23-án. Születésének százados évfordulóját az akadémia fénynyel ülte meg és széphalmi birtokán díszes mauzoleumot építtetett. Kazinczy irodalmi munkásságának nagysága és hatása leveleiből ismerhető meg leginkább. Legnevezetesebbek a Kis Jánossal, Guzmics Izidorral, a Debreczeni és az Aurorakörrel és a Berzsenyivel váltott levelek. Kazinczy kevés eredetit írt. De irodalmunkban ő a legelső, ki a műfordító nevet megérdemli. A korabeli prózai nyelvet szabadította meg a hosszadalmas szavaktól s kifejezővé, lágyabbá és tömörebbé tette. Költeményeiben eszméi: a szerelem, bölcselkedés és hazafiság. A formának mestere, de gondolatait annyira elfinomítja, hogy azok nem keltenek mélyebb hatást. Legsikerültebbek gúnyos epigramjai. Kazinczy hatása irodalmunkra rendkívül nagy volt, a mennyiben előmozdította az irodalmi izlés kifejlődését. Azonban az idegen szerkezeteket és kifejezéseket is a nyelv gyarapodásának tekintette s ez által fordításaiban sok magyartalanságot ültetett át, a melyek ellen később erős visszahatás támadt az irodalomban.

Nevezetesebb munkái: *Larissa*. Szomoruj. (1771). *Helikoni virágok*. (1781). *Sinopei Diogenes maradványai*. (1793.) *Hedernek Paramythionjai* (1793). *Pyrker sz. hajdan gyöngyei*. (1830). *Magyar régiségek és ritkaságok*. (1808). *Báróczy minden munkái* (1812). *Dayka versei*. (1813). *Kis János versei*. (1815). *Zrinyi minden munkái*. (1817). Kazinczy eredeti munkáit Bajza és Toldy adták ki. (1836—45). 5 k. *Kazinczy Ferencz munkái*. (1814—16.) 9 k. Levelezését az akadémia megbízásából Váczy János dr. adja ki s eddig 10 kötet jelent meg. Összes munkáit szintén az akadémia fogja kiadni.

Kelemenfy László (családi néven Hazucha Ferencz), mérnök, született 1815. decz. 1-én Nagyváradon. Meghalt 1851. ápr. 21-én. Czikkei az egykoru lapokban és folyóiratokban jelentek meg.

Munkái: *Buda* (1839). *Korhély életnek szomru a vége* (1845). *Beszélyek* (1846). *Meghasonlott kedély* (1846). *Ezer év előtt. Marius Carthagó romjain* (1850). Fordított színműveket s néhány eredetit írt. *Visegradi kincskeresők*. (Bohózat 3 felv.). *Mindenható lángész* (Vígjáték 3 felv.).

Knorr Alajos, kir. ítélőtáblai bíró, született 1828. jan. 19-én Nagyváradon.

Munkái: *A polgári törvénykezési rendtartás*. (1869). *Bírói ügyvitel*. (1869). *A magyar büntető eljárás*. (1870). *Önügyvéd*. (1872). *A magyar magánjog* (1873). *A magyar váltótörvény és eljárás*. (1877). *A magyar büntető törvény*. (1878). *Gyámsági és gondnoksági ügyek kézikönyve*. (1878). *A esőtörvény magyarázata*. (1881). *A sommás eljárás és fizetési meghagyás*. (1895).

Kóczy Ignác Bálint, nagyváradai származású orvosdoktor. Munkája: *Dissertatio inaug. medica de generibus Plantarum stb.* (1776). Az első munka, mely Bihar vármegye flórájával foglalkozik. Címlapját más helyen közöljük.

Kondor Béla, felső kereskedelmi iskolai igazgató, született 1868-ban Nagyváradon. Mint tanár egy évig szülővárosában, azután Pécsen működött. Írt szépirodalmi, kereskedelmi s közgazdasági cikkeket.

Munkái: *A tőzsdei értékpapirokról*. (1893). *Népszerű természettudományi és közgazdasági értekezések*. (1898).

Kovács Dénes dr., székesfővárosi tanár és hírlapíró, született Nagyváradon, 1862. november 24-én. 1882. óta állandó munkatársa a fővárosi napilapoknak, továbbá a Vasárnapi Ujságnak. 1885-ben jelent meg *Gróf Gvadányi József élete és munkái* című kötete. 1886-ban adta ki *A berlini magyar egyesület története* című könyvét. 1887-ben jelent meg a *Gvadányi-Album* című illusztrált dísműve és 1892-ben a *Koronázási Evkönyv* című munkája, a melyért királyi elismerésben részesült. 1895-ben jelentek meg *A magyar anyakönyvvezető* és a *Házassági Káté* című művei. Mint az Otthon írók és hírlapírók körének tisztviselője és választmányi tagja, részt vett a külföldi nemzetközi sajtókongresszusokon.

Köleséri Sámuel, ev. ref. lelkész, született 1634-ben Nagyváradon. Meghalt 1683. július 16-án Debreczenben.

Munkái: *Disputatio logica*. (1655). *Disputatio Theologica*. (1655). *Idvesség sarka*. (1666). *Szem gyönyörűségének mérsékletes strátása*. (1762). *Apostoli köszöntés* (1763). Számos vallásos irányú mű.

Kőrös Endre, bölcséleti doktor, ev. ref. főiskolai tanár; született 1872. jun. 10-én Nagyváradon.

Munkái: *Hugó Károly Bankár és bárója*. (1894. Doktori értekezés). *Ekkehard: Walterdal*. Szerkeszti a Pápai Lapokat.

Kőrösi Kálmán, jogtudor, debreczeni ügyvéd, született Mező-Sáson. A fiumei magyar daloskör pályázatán 1894-ben jutalmat nyert. Sámos költeménye jelent meg.

Kőrösi Kálmán
—Márkus József.

Munkái: *Előjáték a szabadságharc ötvenéves és a debreczeni színészet százéves emlékére*. Mindkettőt a debreczeni színpadon adták elő.

Krecsányi Ignác, színigazgató, született 1844. márczius 31-én Margittán. Sok költeményt, elbeszélést, tárczacikket és visszaemlékezést írt a színi világból. Több színházi njságnak volt munkatársa és a színházi naptárt is szerkesztette. Munkája: *Strikeoljunk-e vagy ne?* 1872. (Németül is).

Lázár Béla bölcseletdoktor, főgimn. tanár, született 1869. február 8-án, Nagyváradon. Belső munkatársa volt a Fővárosi Lapoknak, majd a Nemzetnek. Művészi kritikusa a Magyar Szalonnak. Igen sok művészeti és irodalmi esszét közölt a fővárosi lapokban.

Munkái: *Buczy Emil élete és irodalmi munkássága*. (1888). *Ivánji Ödön. Emlékezés*. (1894). *A Fortunátus mese az irodalomban*. (1890). *Elbeszélések*. (1894). *A naturalizmusról*. (1890). *Bál után*. Monolog. (1895). *Myria. Anya*. Két elbeszélés. (1895). *A tegnap, a ma és holnap*. Kritikai tanulmányok. (1896). *Hangulatok*. Elbeszélések. (1898). *Magyarázó tanulmány az 1899. tavaszi tárlathoz*. *A művészi nevelés a középiskolában*. *Bessenyei György Agis tragediája*. (1899). *Bessenyei György, Lais vagy az erkölcsi makacs*. (1890). *Művészettörténeti dispositio jegyzék* (1900) és legutóbb: *Ibsen A társadalom támaszai*. Fordítás.

Leitgeb Imre, földbirtokos, született 1866. május 26-án Derecskén. Többször tett gazdasági tanulmányútakat a külföldön. Közgazdasági cikkei a Magyar Gazdák Lapjában, a Köztelekben, a Közgazdasági Szemlében és a Vásárosarnok Értesítőjében jelentek meg.

Munkái: *A derecskei casino története*. (1893). *Közgazdasági tanulmányok*. (1900).

Lévay Ede bölcséleti doktor, főgimn. tanár, szül. 1864. április 12-én Nagyváradon.

Munkái: *A chemiai hőnek és az izommunka hőaequivalensének viszonyáról galván elemeknél*. (1890). *Az elektromosság Faraday-Maxwell-féle elméletének vázlata*. (1897). *Arithmetikai és algebrai példatár*. (1899). *Planimetria*. (1899). *A sík trigonometriája*. (1899). *Algebra*. (1899).

Mangra Vazul, politikus, szül. Budorásán 1852-ben. Szerkesztője volt a *Biserica si Scola* (Templom és iskola) hetilapnak. Szorgalmas irodalomtörténeti kutató s több becses kéziratot fedezett föl. A bukaresti román tudományos akadémia lev. tagjává választotta 1895. aug. 10-én.

Márkus M. József, író, szül. Nagyváradon 1854. Mint egészen fiatal ember a Nagyvárad cz. napilapnál dolgozott. A fővárosba kerülvén, az Egyetértésnek, majd a Pesti Naplónak lett dolgozótársa.

Önálló munkái: *Fekete betűk*; *Omphale asszony lábainál*; *Téli estékre*; *Babám könyre* (versek); *Köny és mosoly*; *Tisztességes asszonyok*; *Exotikus növények*; *Aquarellek Amor műterméből*; *Czigarett szikrák*; *Mikor Amor nevet*; *Az én asszonykám*; *Kikapós menyecskék*; *Csin-talan történetek*; *A szerelem pillangói*; *Hamis bálványok*; *A tilosban*; *Ezek azok*; *A kulisszák*

KAZINCZY FERENCZ EMLÉKKÖVE ÉR-SEMJÉNEN.

Lóránt
Dezső—
Pázmány
Péter.

mögül. Ezenkívül írt „Egy ballépés” című négyfelvonásos színművet, „Rika” című operett-librettót. (Színpadra került a népszínházban 1895.) stb.

Lóránt Dezső szül. 1868-ban Nagyváradon. Hírlapírói működését a nagyváradi lapoknál kezdte, majd Budapestre jött és itt 1892-ben a Fővárosi Lapok szerkesztőségében működött rövid ideig. 1893-ban lépett az Egyetértés szerkesztőségének kötelékébe, a melynek ma is tagja. Azonkívül — miután gyógyszerészi oklevelet nyert — főmunkatársa volt a Gyógyszerészi Hetilapnak. Dr. Lázár Bélával együtt szerkesztette a Színházi Lapokat. *Lionel* álnév alatt több szépirodalmi lapban jelentek meg tárczái.

Munkási Bernát, jeles összehasonlító nyelvész, született Nagyváradon, 1860-ban. 1879-ben kezdte meg irodalmi működését a Magyar Nyelvőrben.

Munkái: *A moldvai esárgók nyelvjárása*, melyet az akadémia a Sámuel-díjjal tüntetett ki. Ugyane díjat még kétféle nyerte meg: *Török kölesönszók* (1882) és *Votják nyelvtanulmányok* (1884) című dolgozataival. *A votják nyelv szótára*. (1896) *A votják népköltészeti hagyományok*. (1887). *Vogul nyelvjárásokról* (1894—95). *Vogul népköltészeti gyűjtemény*.

Neumann Ármin jogtudós, született Nagyváradon, 1845-ben. Mint ügyvéd Pápán, Székesfejérvárott, majd Budapesten telepedett meg. 1878—82-ben írta meg 3 kötetben: *A kereskedelmi törvény magyarázata* című munkáját. 1882-ben egyetemi magántanárrá, 1888-ban pedig rendkívüli tanárrá neveztetett ki. 1893-ban jelent meg *Védjegy-törvény magyarázata* című munkája. Számos értekezést tartott a jogászgyűléseken s szak- és politikai lapokban több cikke jelent meg jogi és társadalmi kérdésekről.

Osváth Albert, orvos, szakbeli író született Gáborjában 1844-ben. Az országos közegészségügyi tanács tagja. Mint orvosnövendék a Corvina vállalatban írta *Hernád doktor patikája* című művét. Fordította Krafft Ebbing *Egészséges és beteg idegek* című munkáját. A belügyminiszterium megbízásából a nép számára írta a *Jó egészség* kézikönyvet, továbbá: *Óvakodjunk a tüdővéstől*. A napi lapokban sok orvosi és társadalmi cikke jelent meg.

Osváth Pál történelmi adatgyűjtő, született Kis-Marján 1831. január 4. 1848-ban honvéd lett s mint gyalogos részt vett a bánáti és felsőmagyarországi hadjáratokban, ott volt Branyiszkónál s azután a mezőkövesdi, kápolnai, isaszegi, váci csatákban, Budavár bevételénél, hol lábán sebet kapott. Majd a huszársághoz került, a hol a szőregi szerencsétlen csatában kitüntette magát, Temesvárnál pedig fejsebet kapott. Lugosról egy 21 tagra olvadt tizeddel csak úgy menekült meg, hogy az 1½ öl magas szikla-partról a Marosba ugratott s csapatjával szerencsésen megmenekült. Belényesenél sötét éjtszakán keresztül vágta magát az orosz seregen. 1851-ben B.-Szt-Mártonban jegyző lett és érdemeiért a császári felsőbb hatóság is okmányilag kitüntette. A pandurság felállítására alkalmával egyhangulag csendbiztossá választották s az maradt 1884-ig.

Munkái: *Zsándár kell-e vagy pandur?* (1875). *A sárréti járás leírása* (1875). *Bihar vármegyébe kebelezett kis Marja leírása* (1897.) A Debreczenben alakult X. önkéntes zászlóalj történetét a nagyváradi Szabadságban írta meg, a Pallasz Lexikonba Szabos és Szatmár vármegyék történetét írta és e monografiát is számos érdekes és becses adattal gazdagította.

Osváth Imre jogtudós és közigazda, született Darvason. 1882-ben ügyvédi vizsgát tett. Irodalmilag a közigazdasági, pénzügyi és jogi téren működik.

Munkái: *Italmérési regale-jog*. (1884). *Államitalmérési jövedék*. (1889). *A szeszes folyadékokkal való kereskedelem Magyarországon*. (1891). *Fogyasztási-, ital- és italmérési adók rendszeres ismertetése*. (1893). *Telekkönyvi betétek szerkesztéséről*. (1893). *Peres és peren kívüli jogorvoslatok telekkönyvi ügyekben*. (1895). 1891-től kezdve 1892. végéig a telekkönyvvezetők országos egyesületének lapját, a *Telekkönyvi Szaklapot* szerkesztette. 1893-tól kezdve az általa alapított *Telekkönyvi Szakközlönyt* szerkeszti.

Pázmány Péter 1570. október 4-én született Nagyváradon. Életrajzi adatait más helyen közöljük. Itt csak irodalmi munkásságára terjeszkedünk ki. Pázmány korának legnagyobb szelleme volt s a magyar irodalomnak mindenkor örök dicsősége marad. Kortársai a „magyar biboros Cicero” névvel tisztelték meg és méltán, mert előtte senki sem írt oly erős, tösgyökeres és népies nyelven.

Munkái: *A mostan támadt új tudományok hamisságának tiz nyilván való bizonyításai*. (1605.) *Felelet a megdicsőült szentek tiszteletéről az Gyarmathi Miklós helmezi prédikátornak Monoszlói András veszprémi püspök ellen írt eszeségűre*. (1607.) *Tanácskozás, melyet kelljen a különböző vallások közül választani*. (1611.) *Hodaegus, igazságra vezető kalauz*. (1613.) Erre írta Balduin Frigyes wittenbergi tanár a következő megkésett feleletet: *Phosphorus veri catholicismi faciem praelocens legentibus Hodaegum Petri Pázmán*. (1625.) Erre Pázmány ily című irattal válaszolt: *A setét hajnalesillag után bújdosó Lutheristák vezetője*. (1627.) Bihar-megye rendeinek ajánlotta ily című munkáját: *Az igazságnak győzedelme, melyet az Alvinczi*

Péter tükkörében megmutatott. (1611.) *Prédikációk.* (1636.) — Dicsőségesen uralkodó királyunk bőkezűségéből nemsokára Budapesten ércszobor fogja hirdetni emlékét.

Pável János, entomologus és múzeumi gyűjtő. Született Nagyváradon. A múzeum állatárát több új állatfajjal gazdagította. Horváth G. társaságában kiadta a magyarországi nagy-lepkék névjegyzékét.

Pálffy Albert, született 1823-ban Nagyváradon. Különösen a francia irodalommal foglalkozott. 1884-ben az akadémia tagja lett.

Munkái: *Magyar millionair.* (1846). *A Hóra világból.* (1846). *Fekete-könyv.* (1847). *Egy földönfutó hátagyott novellái.* (1850). *A fejedelem keresztlánya.* (1847). *Erdély történetéből; Atyai ház; Eszti kecskaszony professzora.* (1884). *Egy mérnök regénye.* (1885). *Anyja és grófja* (1886). *A régi Magyarország utolsó éveiből.* (1894). stb., stb. Írt még jeles regényeket, novellákat a hirlapokba is és Csernátonyival szerkesztette a „Márczius tizenötödike” című hirlapot.

Paskó Kristóf született 1634-ben Székelyhídon. Erdélyben az udvarnál magas rangra emelkedett, de Béli Pál felségsértésében ő is bűnösnek érezte magát és Patakra menekült, a hol meghalt. Erdélynek romlását írta meg versekben; könyve ma már ritka s mint történeti kútfő szerepel. Munkájának teljes címe: *A nemes és régen híres Erdélyországnak keserves és szomorú pusztításáról írt síralom.*

Pécs Antal, bányászati író, miniszteri tanácsos, akadémiai tag. Született Nagyváradon 1842. június 14-én, meghalt Selmeczen, 1895. szeptember 18-án.

Nevezetesebb munkái: *Magyar és német bányászati szótár.* (1879, 91). *Az érzek előkészítésének elvei* (1869). *Alsó-Magyarország bányaművelésének története.* (I. 1884. II. 87). *A selmeczi bányavállalatok története.* (1881). *A bányatérképek szerkesztésének új módja.* (1878). *A Bányászati és Kohászati Lapokat* 1868-tól 1870. végéig szerkesztette.

Perger János, született 1791. Nagyváradon. A tudományos akadémia előbb levelező, majd rendes tagjának választotta. Meghalt 1838. május 25-én.

Munkái: *Bevezetés a diplomatikába.* (1821). *Verbőczy István magyar törvénytára.* (1831). *A magyar és hazája régente.* Munkatársa volt a Tud. Gyűjteménynek s a Közhasznú Esmeretek Táranak. Szerkesztette a törvény-tudományi műszótárt. Kéziratban maradt: *Értekezés a jobbágyokról* cz. munkája.

Rádl Ödön, író és előkelő nagyváradai ügyvéd, a Petőfi-társaság tagja, a nagyváradai társaság egyik kiváló alakja, született Alsó-Lugoson, 1848-ban. A Szigligeti-társaság elnöke és mint ilyen rendkívül hasznos tevékenységet fejt ki. Szónoki megnyitó beszédei valósággal irodalmi eseményszámba mennek Nagyváradon.

Önálló művei: *Egy tél Olaszthonban; Michel Berend költeményei; Levelek egy német faluból; Jean Paul; Szomorú történetek.* (1871). Írt kritikái és esztétikai cikkeket is. Szerkesztette a Nagyváradai Lapokat és a Tiszavidéket.

Reviczky Seveér, író, született Nagyváradon 1840-ben, meghalt Pesten 1864. szeptember 25-én. Irodalmi működését a Hölgyfutárban megjelent kritikái cikkeivel kezdte meg. Számos, a külföldi irodalmat tárgyaló közgazdasági és kritikái cikket és ismertetést írt a Pesti Napló, Budapesti Hirlap, Szépírodalmi Figyelő, Ország Tükre és Koszorú című lapokba. Fordította Huszár Imrével Hugó Viktor: *Nyomorultak* cz. regényét. (Pest, 1862.) 1864-ben *Anyagi Érdekeink* cz. közgazdasági lapot alapított. Párban vesztette életét 1864-ben.

Roboz Andor, budapesti tanár, született Nagyváradon 1869. január 19-én.

SZIGLIGETI EDE.

Pável János
—Roboz
Andor.

Megjelent munkái: *Gyakorlati német nyelvtan* magántanulók használatára (1897). *Napsugárban: Derült világ; Ki van odabenn?; Madárvilág és Vidám órák* című gyermekvers kötetek (1899). *Iskolai történetek* (1901). *Keleti költők* fordításai megjelennek 1895. óta szét-szórta. *Könyvbírálatok* 1901-ig a Magyar Kritikában. Lenkei Henrik tanárral együtt: *Köszöntő könyv gyermekek számára*. Sajtó alatt: *Kisértetek* című regény és egy *francia nyelvtan* középiskolák, polgári és felső leányiskolák számára.

Román Sándor—
Szigligeti Ede.

Román Sándor, író, egyetemi tanár, született Óssiben, 1826. november 26-án. 1861—65-ben a *Concordia* cz. román politikai és szépirodalmi lapot szerkesztette, majd 1868—76-ban a *Federatiunea* című román lapnak volt kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője. Egyetemi tanárkodása alatt a román filológia, nyelv- s irodalomtörténet keretéhez tartozó főbb tárgyakat, mint p. o. a román hitregéket, népszokásokat, közmondásokat, népmeséket, költeményeket és román egyházi műszavakat stb. dolgozott fel.

Sátori Bernát, filozófiai író, született Nagyváradon 1735. szeptember 4-én, meghalt Miskolcson 1801. április 21-én. Nevezetes, hogy 1772-ben magyar nyelven adta ki művét ily címmel: *Magyar nyelven Philosophia, azaz a bölcseség szeretésének tudományából némelly jelesebb kérdések*.

Sárváry Pál, ref. tanár és író, született Piskolton 1765. október 3-án, meghalt Debreczenben 1846. december 19-én. Tankönyvív írt *Erkölcsei philosophiának előljáró értekezése* cz. műve sok ideig hézagpótló munka volt magyar nyelven; másik műve: *Csokonai életrajzának töredékvonalai*, melyet a Kisfaludy-társaság megbízásából írt. A magyar tudományos akadémia 1832-ben tagjává választotta.

Sólyom Fekete Ferencz, jogtudós, a dévai kir. törvényszék elnöke, született Almaszegen, 1839. október 1-én.

Kiadott művei: *A pandekták sommás átnézete*. (Pest, 1864.) és *A közönséges és a rész-szerű magyar egyházjog elemei*. Szerkesztette a Bihar cz. politikai lapot. Pesty Frigyes, Hunfaly Pál stb. tanulmányaihoz sok oklevelet gyűjtött.

Szabó Ferencz, ref. püspök, született Mező-Telegden 1743. július 23-án, meghalt Sárospatakon, 1795. július 7-én. 1765-ben diószegi akadémikus rektor lett. 1768-ban Debreczenben káplán, két évvel később pedig lelkész. 1786. január 17-én generális notáriussá, 1791. június 29-én püspökké választották.

Munkái: *Diaciai prédikációk*. 1791. *Keresztjén arkhivárius*. (1794.) *József eladatása* versekben. (1795.) *Tizenhét prédikációk; Közönséges prédikációk, Halotti prédikációk* (1805.) *A heidelbergi katechismusnak úrnapiak szerint való magyarátalja*. (1808.)

Szalárdi Jánost, a híres krónikást sokan biharmegyeinek tartják. Műve, mely a XVII. századra nézve forrásmunka: *Síralmas magyar krónikának kilencz könyvei, melyeket a következő posteritásnak megintetéskre és oktatásokra tulajdon nyelvünkön egybeszedetett és megirt Sz. J. 1662-ik esztendőben*. 1634-ben a fehérvári orsz. levéltár egyik konzervátorává nevezték ki. Rákóczy György mellett titkári hivatalt viselt. Az 1666. februári országgyűlésen főadóbeszédnek rendelték ki, de még ugyanazon évben meghalt.

Szaniszló Albert, tanár és gazdasági író, született Diószegen 1844.

Tudományos értekezésein kívül, külön kiadott művei a következők: *Növénybetegségek* (1875). *Útmutatás a filloxera fölismerésére és fölkeresésére*. (1880). *Kártékony rovarok a mező- és kertgazdaságban* (1898). *A filloxera, koloradobogár és a vértetű*. (1886). *A gazdát érdeklő káros és hasznos állatokról*. (1890, 1892).

Székelly István, egyházi és bölcsészeti író, kath. theologiai tanár, született Nagyváradon 1861. február 26-án. Jelenleg a pesti egyetem rendes tanára.

Önálló munkái: *Az emberi nem kora és a szentírás*. (1887). *Az emberi nem régisége történelmi és őstörténelmi szempontból*. (1889). *A szentírás apológiája*. (1881). *Dr. Karsch Szentírási apologetikájának második része*. (1892). *Monismus és dualismus a filozofiaiban*. (1893). *Érő és anyag*. (1894). *Ősztől és ész*. (1897).

Szentjóbfi Szabó László, költő, született Ottományon. 1767. június 22-én, meghalt a kufsteini börtönben 1795. október 10-én. Tanult Debreczenben s hit-tani pályára készült. 1786-ban II. József által a nagyváradai nemzeti iskolához s csakhamar a nagybányai gimnáziumhoz neveztetett ki tanárrá. A József-rend-szer múltával állásától elesvén, törvénytanulásra tért át, s 1794-ben Bihar-megye főjegyzője és Teleki Sámuel gróf főispán titkára lett. Költeményeit 1791-ben Pesten adta ki *Sz. Sz. L. költeményes munkái* czímen. I. Ferencz megkoronázta-tása alkalmára (1792) *Mátyás király, vagy a nép szeretete a jámbor fejedelmek jutalma* című három felvonásos színművet adott ki.

Szigligeti Ede (családi néven Szathmáry József), született Nagyváradon. 1814. márczius 8-án. Iskoláit szülővárosában és Temesvárott bevégezvén, orvos akart lenni, majd a mérnöki pályára készült, de e mellett a költészettel is

örömet foglalkozott. A fővárosba kerülvén, Fáy András útján fölvétette magát a budai magyar színésztársaságba, a miért szüleinek haragját vonta magára, úgy hogy atyja még esaládi nevének a viselését is megtiltotta neki. A pesti nemzeti színház megnyitása után ő is annak tagja s egyszersmind titkára lett. A színészi pályán azonban nem aratott sikert és sokat kellett nyomorognia 12 frt havi fizetéssel. A színpadon mindig gyéribben, kisebb szerepekben lépve föl, tanulmányozta Schillert és Goethét s színműírára adta magát, hogy szorult helyzetén javítson. Legelső színműve a *Megjárt szott cselek* volt, mely 1835-ben Budán került a színpadra. Vörösmarty, Bajza és Fáy buzdította a fiatal költőt. Ettől kezdve állandóan a színműírás terén működött és páratlan tevékenységgel mintegy 180 drámai művet

NAGYVÁRAD. — SZIZLIGETI EDE SZÜLŐHÁZA.

alkotott. Szizligeti egy egész új műfajt vezetett be irodalmunkba: a népszínművet. Legelső ilyenmű alkotásai, a *Szökött katona* és *Két pisztoly*, már meglehetősen hírnevet szereztek neki, bár még ezekben a népiélet nem domborodik ki teljesen. Későbbi kitűnő népszínműveiben (a *Csikós*, a *Czigány* a *Lelencz*) az egész magyar népiélet megelevenedik s nemcsak a mozgalmas eseklevény, hanem az életből vett maradandó népies jellemek gyönyörködtetnek bennünket. Mint drámaíró nem volt ilyen szerencés kezű. A francia regényes dráma hatása alatt mellözi a költői hatás eszközeit, a helyes lélektani alapon megrajzolt jellemeket, a ragyogó díkeziót, ellenben kizárólag a színpadi hatást tartja szem előtt, erre törekszik leleményes, sokszor körmönfont meséjével, a eseklevény gazdag bonyodalmával. Nagyobb hatást tett mint vígjátékíró. Bár komikum a helyzetből fakad, a jellemek helyes alakítására mégis nagyobb gondot fordít, mint szomorújátékaiban. 1840-ben az akadémia pályázatán *Rózsa* ez. vígjátékával elnyerte a kitűzött jutalmat: ettől kezdve haláláig ő maradt első színiköltőnk s Kisfaludy Károlytól Csíky Gergelyig ő elégitette ki kora közönségének szükségleteit. 16-szor nyerte el az akadémia drámai jutalmát, háromszor a népszínházét. Az akadémia 1840-ben, a Kisfaludy-társaság 1845-ben választotta tagjai közé. Meghalt Budapesten

1878. január 19-én, mint a nemzeti színház drámai igazgatója. Első nagyobb sikert *Dienes ez. szomorújátékával* aratott 1836-ban.

Jelesebb tragédiái: *Gritti* (1844). *Béldi Pál* (1856). *A fény árnyai* (1865). *Struensee* (1871). *Valéria és a Trónkereső*, mely Szigligetinek a legsikerültebb alkotása. Jelesebb vígjátékai: *Fenn az erdő nincsen kas*, *Mama*, *Nőuralom*, *Liliomfi*, *Házassági három parancs*, *Dalos Pista*, *Ulcari bolond*. Egy dramaturgiai munkát is írt *A dráma és válfajai* címen. Szülővárosa a házat, melyben született, díszes emléktáblával jelölte meg s halhatatlan költőjéről nevezte el fényes új színházát is.

Szüts Dezső—
Zsák J. Adolf.

Szüts Dezső, törvényhatósági jegyző, hirlapíró, született 1869. Nagyváradon. Hirlapírói működését 1890-ben kezdette meg. Megírta Nagyvárad város vízművének monografiáját *Orbán Ignác* mérnökkel, mely 1897-ben jelent meg. Széleskörű publicisztikai tevékenységet fejtett és fejt ki.

Telegdi Miklós, esztergomi érseki helynök, egyházi író, született Telegden 1535., meghalt Nagyszombatban 1586. ápr. 22-én. 1558-ban pappá, 1561-ben esztergomi kanonokká, később zólyomi főesperessé és káptalani nagypréposttá lett, 1582-től haláláig érseki helynök. 1557-ben megvásárolta a bécsi jezsuiták nyomdáját és Nagyszombatban állíttatta fel.

Munkái: *Az kereszténységnek fundamentomairól*. (1562). *Az evangéliumoknak, melyeket vasárnapon és egyéb ünnepeken esztendő által az anyaszentegyházban olvasni és prédikálni szoktanak, magyarázatja*. (1580). *T. M.-nak, pécsi püspöknek felelete Bornemisza Péternek Fejtegetés nevű könyvére*. (1580). *Rövid írás* (1580). *Egynehány jeles okai*. (1581).

Tisza Kálmán és *Tisza István* gróf irodalmi működését az életrajzokkal együtt más helyen közöljük.

Tofaeus (Dobos) Mihály, ref. püspök, szül. Székelyhídon, 1624. szept. 29-én, meghalt Gyulafehérváron 1684-ben. 1679. júniusban lett erdélyi püspök.

Művei: *De translatione imperii a graecis ad frankos*. (1647). *De actuali dei providentia*. (1649). *De perseccutione sanctorum*. (1650—51). *A szent zoltárok resolútiója*. (1683).

Tóth József, tanfelügyelő, szül. Mező-Sason, 1842-ben. Vármegyéje tanügyi állapotáról szakavatott jelentéseket szokott kiadni. Írt pedagógiai cikkeket a Néptanítók Lapjába, Magyar Tanügybe. Önálló műve: *Közoktatási Törvények és Rendeletek Tára*.

Veress Sándor, mérnök, történetíró, szül. Sarkadon, 1828. december 3-án, megh. Bukarestben 1884. okt. 27-én. Irodalmi működése sokoldalú. Emlékirata *A magyar emigráció a Keleten* címen 1878-ban jelent meg. E mellett 1870—72. írt a Magyarország és a Nagyvilágba, majd állandóan dolgozott a Vasárnapi Ujságba, leginkább ∞ jegy alatt.

Veszelm Pál, ref. hittanár és lelkész. Szül. Kismarján.

Művei: *Kegyec és istenes beszélgetések*, (1633). *Oktató és vigasztaló prédikációk*. (1641). *Brevis institutio ad cognitionem Linguae Hebraeae* (1643).

Vueskics Gyula dr., kath. áldozópap, egyházi és politikai író, szül. Szalárdon 1865. márczius 31-én. Pappá szentelték 1887. október 16-án. Kezdetben udvari pap volt, azután a bécsi Augustineumba küldték, a hol theologiai doktor lett. 1890-ben Nagyváradon segédlelkész, 1892-ben pedig theologiai tanár lett s mint ilyen behozta a szemináriumban a ker. társadalom-tudomány tanítását. 1897. októberétől nagyvárad-ujvárosi plébános; a Nagyváradon megjelenő Tiszántúlnak 1896. november óta felelős szerkesztője.

Önálló munkái: *Munkabér és sztrájk*. (1896). *Emléklombok Schlauch Lőrincz bíbornok-püspök aranymiséjére*. (1897). Rendes tagja az aquinói Szt. Tamásról nevezett böleseleti társaságnak.

Vulkanu József, román szépirodalmi író és hirlapíró, született Hollódon 1840-ben. Legismertebb munkája a *Pantheonul Roman* életrajzgyűjtemény. Magyarul is dolgozott s a román irodalomnak magyar nyelven való ismeretiséért a Kísfaludy-társaság 1871-ben tagjává választotta.

Zoványi György, ref. püspök, született Biharon 1656. szeptemberben, meghalt Zilahon 1758. február 16-án. Kánon-gyűjteménye, mely *Zoványi-kánonok* név alatt részben és ideiglenesen érvényvel is bírt s Agendája, mely tót fordításban is megjelent, általánosan ismertté tették nevét. Írt még egy értekezést: *De servo arbitrio*, halotti beszédet és gyászverset Szathmárnémeti Sámuel halálára (1718). Tudományos theologiai művei még kéziratban elégték.

Zsák J. Adolf theologus, született Vaskohon 1876. június 15-én. Eddigi irodalmi munkássága részben az *Irodalomtörténeti Közlemények*, a *Bács-Bodrog megyei tört. és rég. értesítő* s a *Biharmegyei és Nagyvárad-i tört. és rég. évkönyv* című folyóiratok s a Nagyváradon megjelenő *Tiszántul* című politikai napilap hasábjain látott napvilágot, részben pedig kisebb-nagyobb önálló füzetekben.

A nagyváradi vár ostroma 1556/7-ben (1896). A nagyváradi vár ostroma 1598-ban (1899). *Rulikorszky Kázmér*. Szabadságharcunknak egy külföldi származású mártira (1899). *Bibliographiai adatok Várad színészetéhez* (1900). *Czoborszentmihályi Czobor Mihály élete* (Irod. tört. közl.). *Bessenyei György levelei* (U. o.) (1900). *Ki térítette Pázmány Pétert a kath. vallásra?* (1901). *Leményi Leményi János fogarasi gör. kath. püspök* (1901). *A nagyváradi papnöveletci nyomda története* (1901). *Rézbanya*. Történelmi reflexiók (1901). Sajtó alatt van a székeskáptalau könyvtárának története, ősnymtatványainak és kodexjeinek ismertetésével.

Az irodalom terén még a következő biharmegyei születésű férfiak és nők szerezték maguknak nevet:

Balázsovich Kálmán (binyócezi) ügyvéd (sz. 1847). Irt hirlapi cikkeket s megírta az 1877. évi XXII. t.-cikk magyarázatát. — *Beczner* Frigyes tanár (sz. 1848). Irt értekezéseket és szerkeszti a tiszántúli ref. középiskolai tanáregylet évkönyvét. — *Beöthy* József 1778-ban egy latin beszédet írt és egy hosszabb értekezése kéziratban maradt. — *Berkovits* Ferencz ügyvéd a telekkönyvi javaslatról írt tanulmányt 1877-ben. — *Bihari* Imre tanár (1829) 1872-ben megjelent munkája „Természetjog vagy jogbölcsészet”. — *Csete* Lajos (1858). A „Pokrócz Ádám” alakjának megteremtője. Humorisztikus. naptárjai több ízben jelentek meg. — *Ciora* János g. keleti lelkész (1851) szerkesztette a román tanítók egyesületének közlönyét. — *Clintonu* János g. kath. lelkész (1849). Irt ódákat és egyéb költeményeket. — *Csöregyh* Gyula min. tisztviselő, tárczákat és költeményeket írt különböző lapokba. — *Czajkly* István igazgató-tanár, gazdasági szakíró (1852). Munkája: Csikónevelés. (1891.) — *Deczky* Károly korán halt el. Munkája: „Deczky Károly hátrahagyott költeményei.” (1868.) — *Ember* Károly ev. ref. lelkész (1854). Szépirodalommal foglalkozott. Munkája: „Jellemképzés a népiskolában.” (1888.) — *Ercsey* Imre orvos (1815). Számos kiváló szakezikeket és értekezést írt 1815–30 között. — *Erdődy* Imre tanár (1857). Számos tudományos, ismeretterjesztő, tanügyi és szépirodalmi cikkeket írt. — *Feldmann* János Ede orvos. 1831-ben latin nyelven írt orvosi értekezéseket. — *Flóra* Ferencz kanonok 1846 körül theologiai cikkeket és értekezéseket írt. — *Futó* Mihály tanár a determinánsokról írt munkát 1885-ben. — *Gávra* Sándor igazgató (1797). Munkája: „Egy történeti töredék az erdélyi román egyházról.” — *Gedeon* Ferencz ny. törvénytudós tanácsos. Munkája: „Az élet irányja.” (1875.) — *Gerő* Attila (1870) tárczákon kívül műfordításokkal foglalkozik. — *Göndöcs* Lajos igazg. tanító (1819) a Vasárnapi Újságba és a Néptanítók Lapjába több ismeretterjesztő cikket írt. — *Grubi* (Ferencz) Dávid orvos (1814) a múlt század első felében számos szakezikeket írt külföldi szaklapokba. — *Győry* Lajos ev. ref. lelkész (1800). Számos egyházi szent beszéd jelent meg tőle. — *Gobóczy* Károly községi jegyző (1825). Számos gazdasági cikket írt a szaklapokba. — *Horváth* Döme böleseleti doktor (1862). Munkái: „A kedély és annak kifejezése” (1884). „Az emberi lélek halhatatlansága” (1884). — *Huscly* József jogi doktor, latju nyelvű értekezést írt 1788-ban a büntetés czéljairól. — *Irinyi* János (idősb.) bírtokos (1787). A múlt század első felében számos mezőgazdasági cikket írt. — *Iednka* Sámuel tanár (1826). Zene- és énekirodalmi munkákat és cikkeket írt. — *Kabos* Sándor, a Jézus-társaság tagja. A XVIII. század 2-ik felében megjelent munkája: Panegyrius E. Ivoni. — *Katz* Henrik igazg. tanító (1849). Számos szakezikeket írt. — *Kálmán* József ügyvéd (1854). A „Nagyváradi” egyik szerkesztője volt. — *Kalmár* Ferencz tanító (1828). Pedagogiai cikkeket írt tanügyi lapokba. — *Kiss* Ferencz megyei főorvos (1833). Számos szakezikkal gazdagította a tudományos irodalmat. — *Kiss* Lajos tanár (1855). Szépirodalmi és tanügyi cikkeket írt. — *Kiss* Sándor tanár (1820). „Az Izrapatak regéje” című epikai költeménye megjelent a Figyelőben. — *Kocsán* János (ifj.) kir. aljegyző (1872). Költeményei és tárczái a fővárosi és vidéki lapokban jelentek meg. Munkája: Csendes Dalok (1896). — *Köcsi* Palkó János, színész (1771). Munkája: A havasi juhászleány. Énekes játék 2 felv. Irt és fordított kisebb színpadi dolgozatokat. — *Kocsis* Alajos orvos (1831). Számos szakezikeket írt. — *Kovács* Dániel tanár (1862). Tanügyi cikkei a szaklapokban jelentek meg. — *Kovács* Ferencz tanító (1843). Munkatársa volt az aradi „Alföld” című lapnak. — *Kovács* Gábor községi jegyző (1856) számos költeményt és cikket írt. Munkái: Költemények, (1878.), Jegyzői irálytan. — *Kovács* István m. főorvos (1830). Szépirodalmi és szakezikeket írt. — *Kovácsi* Kálmán theologus (1873). Számos költeménye jelent meg a vidéki lapokban. — *Körössy* Antal ev. ref. tanító Furtán (1843). Két földrajzi munkát írt iskolai czélokra. — *Krasznayné Frankl* Mari (1862) Nagyváradon a lapok számos elbeszélést közöltek tőle. Több fővárosi lapnak is dolgozott. — *Kuthy* Sándor ev. ref. lelkész (1783). Munkája: Halottak beszélgetése (Erdélyi Múzeum). Költeményeket is írt. — *Kutschra* Ferencz plébános (1865) egyházirodalmi téren sokat dolgozott. — *Landesberg* Sándor bécsi hirlapíró (1848) néhány humoros német munkát írt és élezcslapot szerkeszt. — *Légrády* Imre ügyvéd és udvari ágens (1778). Munkái: Was ist, und was enthält eine Constitution? (1848). Nekrológ Pázmány Horváth Endre haláláról (1839). — *Schiff* Ernő ismert gyermekorvos, kitünő szakezikkei az akadémiai értesítőben és az orvosi szaklapokban jelentek meg. — *Schreiner* Márton izr. theologus (1863) h. 1894. óta berlini tanár. Szakezikkei a külföldi folyóiratokban jelentek meg. — *Tatui* András tanár (1803). Több tankönyvet írt.

Bihar vármegyében élő, de nem itt született írók:

Dr. Adorján Emil ügyvéd. 1895 óta szépirodalmi dolgozatokat írt a Szabadság, Nagyváradi és Nagyváradi Naplóba és az Uj Időkbe *Leander* név alatt; ugyane név alatt jelent meg önálló kötetben 1898-ban „Olivia bosszúja” című humoros regénye és „Komoly pillanatok” című humoros kötet. Eddig három kiadást ért „Tizenöt gyorsírási óra” című tankönyve s „Gyorsírási Olvasókönyv” című kötete. Most van sajtó alatt „A gyakorlati gyorsírás tankönyve”. Alapította és négy éven át szerkesztette a Nagyváradon megjelenő Gyorsírók Lapját. Szakezikkei jelentek meg a „Magazin für Stenographie” és „Der deutsche Stenograph” című berlini lapokban. Az Athenaeum kiadta 1900-ban „Oszták Jog” című tankönyvét.

Az irodalom
többi jelesei.

Nem biharmegyei születésű írók.
Dr. Adorján
Emil.

Ady Endre —
Imrik Péter.

Ady Endre hírlapíró. A Nagyváradi Napló főmunkatársa, jeles poéta, kinek költeményeit a fővárosi szépirodalmi lapok is örömmel közlik. Azelőtt Debreczenben segédszerkesztő volt. Önálló verskötetét a kritika nagy tetszéssel fogadta.

Agácsi Norbert, gimnáziumi tanár. Munkái: A klassikai óda története. (1871). A klassikai óda és Berzsenyi. (1871). Toldy Ferencz és a magyar irodalomtörténet. (1876). A délibábok hőse. Több ízben tartott felolvasást a szépirodalom és az esztétika köréből.

Alvinczy Sándor, főreáliskolai tanár. Önálló munkái: A Saharában. Utí rajzok és tanulmányok. (1890). A francia társadalom (1893). A francia nők. (1893). A szellemi élet Párisban. (1896). Kártyások és játéklarlangok. (1899). Több fővárosi lapba néprajzi és társadalmi cikket írt.

Bíró Lajos hírlapíró, a Függetlenség, Szegedi Napló, Budapesti Napló, Agence de Paris, Országgyűlési Értesítő, Hét és több más szépirodalmi hetilapnál fejtett ki irodalmi munkásságot. Helyettes szerkesztője volt egy esztendeig a Nemzetgazdasági Szemlének és másfél év óta a Szabadságnak a helyettes szerkesztője. Most jelent meg egy novellás kötete: a Bálványrombolók. (Egy cinikus ember meséi).

Bodor Károly orvostudor és kórházi főorvos. Orvosi dolgozatai a szaklapokban jelentek meg. Több drámát ültetett át és A fekete gyöngy című regényt fordította Sardoutól. Eredeti színművei: Kritikus; Nőorvos; Lenni vagy nem lenni.

Bozóky Alajos dr. jogakadémiai igazgató. Nagyszámu jogi és közművelődési cikket írt különböző folyóiratokba. Önálló művei: Praetori jog. (1866). A börtönügy legújabb haladásai. (1867). A római jog intéstitióinak tankönyve. 4. kiad. (1885). Az egyházi jog tankönyve. (1871). A római jog pandektáinak tankönyve. (1874). A köteles részről. (1874). Római perjog. 2. kiad. (1885). A nagyváradi kir. akadémia százados multja. (1889). Az ausztriai magánjog rendszere. (1891). Római világ. 3. köt. (1892) (Friedländer után). Kiadta Gaius római jogi intéstitióit, latinul és magyarul. Az első keresztény kodifikáció (1900.) Többször tartott felolvasást a római művelődés történetéből. Megnyitó beszédei a jogakadémia Almanachjában jelentek meg. 1889-ben kir. tanácsosi címet nyert.

Bunyitay Vince, nagyváradi kanonok, született 1837. január 11-én Sátoralja-Ujhelyen. 1860-ban szentelték fel. Három évig volt segédlelkész, majd szent-jobbí és bélfenyéri plébános lett. Lipovniczky István nagyváradi püspök könyvtárnokának nevezte ki 1879-ben. 1893-ban kanonok, 1897-ben apát lett. Mint történetíró különösen az egyházi műemlékek és történet körül fejt ki nagyszerű munkásságot. A hazai levéltárakon kívül Róma és Bécs levéltárait is két ízben felkutatta, hogy adatokat gyűjtsön a XVII-ik századi vallásújítás és kitünő, nagyszabású művéhez „A váradi püspökség történetéhez“, melynek alapján az akadémia sietett levelező tagjának megválasztani. Történelmi értekezései a Századokban, Archaeologiai Közleményekben, Katholikus Szemlében stb. jelentek meg. Munkái: Ifjusági olvasmányok. (1863). Régi képek. (Tárczacikkek). Az eggedi apátság története (1880.) A váradi püspökség története (1883—84). Három kötet. Számos rajzzal. A mai Nagyvárad megalapítása. (1885). A váradi káptalan legrégebbi statutumai. (1886). Szilágygye középkori műemlékei. (1887). A római Szentlélek-Társulat anyakönyve. (1889). Magyar királyok Váradon. (1890). Bihar vármegye oláhjai s a vallás-unio. (1892.) A gyulafejérvári székesegyház újabb részei s egy magyar humanista. (1892.) Nagyvárad a törökfoglalás korában. (1892.) A hitújítás történeti adatainak első kötete most jelenik meg. Schematismus historicus Diocesis M. Vardiensis. (1886.) Kiadta Ipolyi Arnold kisebb munkáit és Schlauch Lőrincz Egyházi és Egyházpolitikai Beszédeit.

Dús László, t. főügyész. Mint hírlapíró és a Szabadságnak hosszú időn át szerkesztője, rendkívül sok politikai, társadalmi és szépirodalmi cikket írt. Munkája: Színészetünk bölcsőjében. (1884). Ő írta meg e munka számára a Nagyvárad történetét tárgyaló fejezetet.

Erdélyi Zoltán. 1893-tól 1897-ig a Magyar Ujság belmunkatársa, 1894—1899-ig a Hasznos Mulattató és Lányok Lapja segédszerkesztője; 1899-ben a Veszprémvármegye fel. szerkesztője. 1900. óta a posta- és távirat-igazgatóságnál fogalmazó. — Munkái: Május. Köztemények. (1892). — Tündérlagzi. Képes gyermekese. (1894). — Epizódok. Köztemények. (1896). — Veszített Boldogság. A M. T. A. által a Nádasdy-féle 100 aranyos pályadíjjal kitüntetett verses regény. (1898. II. kiadás 1901). — Laura Dalok. (1899). I. és II. kiadás. — Margitsziget és más kisebb költői elbeszélések. (1901).

Fehér Dezső, lapszerkesztő. Hírlapírói működését a fővárosban kezdte meg, hol több lapnak munkatársa, a „Bolond Istók“-nak pedig éveken át segédszerkesztője volt. 1889-ben jött Nagyváradra és azóta folyton munkása a nagyváradi sajtónak, melynek felindulásában jelentékeny része volt. Dolgozott a Nagyváradi Hírlapba s munkatársa. Iványi Ödön halála után pedig négy évig szerkesztője volt a Nagyváradnak. Jelenleg a Nagyváradi Napló szerkesztője, melyet maga alapított. A „Nagyvárad“ fennállásának huszonöt éves jubileuma alkalmából ő hívta össze az ország összes hírlapíróit Nagyváradra és felvetette a „Vidéki Hírlapírók szövetségé“-nek eszméjét, mely főképp az ő buzgósa révén csakhamar megvalósulást nyert. A Vidéki Hírlapírók Szövetségének megalapítása óta jegyzője, majd igazgatósági tagja. Két ízben szerkesztett évszámot is. 1889-ben a városligeti színpadon előadták A félmillió ternó című 3 felvonásos bohózatát, a nagyváradi színházban pedig a nagyváradi színészet száz éves fennállására írt „Száz év“ című színművét. Kiadott ezenkívül két novella-kötetet is „Kaleidoszkop“ és „Hölgyek és Urak“ címen.

Fráter Imre, orvostudor. 1892. óta a biharmegyei kózkórház igazgató-főorvosa és a sebészeti osztály vezetője. Dolgozatai az Orvosi Hetilapban és a Sebészetben jelentek meg.

Halász Lajos, szerkesztő, hírlapírói működését a makói „Maros“ című lapnál kezdte: majd Szarvason gyorsírási szaklapot alapított és szerkesztett, azután Debreczenben volt hírlapíró és később a nagyváradi „Szabadság“ szerkesztője lett. Majd a „Nagyvárad Napló“-nál találjuk, mint szerkesztőt. Később megindította a „Nagyvárad Friss Ujságot“, a legelső vidéki krajezáros napilapot. Ő szerkeszti (Nagyváradról) a „Koloszvári Friss Ujságot“ is. Önálló munkája: „Éjjel“ című novellás kötet.

Imrik Péter, jogtudor, kir. ítélőtáblai bírósági. Számos költeményt írt és ő a szerzője a híres Mollináry nótának is. Jogi cikkei a szaklapokban jelentek meg. Munkái: Demonstratio.

(1877). A szent háború. (1877.) Választás vagy kinevezés. (1879). Budapesten, 1879-ben Rikants című lapot szerkesztett.

Karácsonyi János, theologiai doktor, a magyar tudományos akadémia levelező tagja, született 1858. december 15-én Gyulán (Békésmegye); 1882. július 2-án szentelték fel áldozópappá. A püspöki liezeumban tanított egyháztörténelmet, és egyházjogot s jelenleg Bihar-Püspökiben plébános. Nagy irodalmi munkásságot fejt ki, különösen a Turulban, a Katholikus Szemlében és a Századokban. A Pallas nagy Lexikonjának is dolgozótársa volt. Munkái: A nagyváradi-olaszi római katolikus plébánia-templom és plébánia rövid története. (1884). Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás. (1885). Szent Gellért esanádi püspök élete és művei. (1887). Történelmi hazugságok, Haller József után. (1890). Szent István oklevelei és a Sylveszter bulla. (1891). Kik voltak az első érsekek Magyarországon. (1892). Békés vármegye története (1896). Három kötet. A honfoglalás és Erdély. (1896). A pusztaszeri monostor kegyurai. (1897). Az aranybulla keletkezése és első sorsa. (1899). A magyar nemzetségek e XVI. század közepéig I. kötet — (1900). Második kötet sajtó alatt. Értekezéseinek egy részét I. Szinyey: Magyar Irók. Szerkesztette a Békés vármegyei régészeti társulat Évkönyveit, mint a társulat főtájkára.

Karácsonyi
János—
Sas Ede.

Károly József Irén, böselet doktor, főgimnáziumi tanár. Munkái: Schopenhauer és az akaratszabadság. (1886). Az abszolút mértékrendszer a mechanikában (1890). Az abszolút mértékrendszer a hang- és hőtanban. (1891). (Különlenyomat a nagyvárdi főgimnázium Értesítőjéből.) Állandó munkatársa a Matematikai és Fizikai Lapoknak s a lipsei Annalen der Physik und Chemie című folyóiratnak.

Kertész Miksa főgimnáziumi tanár. Értekezései a nagyvárdi főgimnázium értesítőjében jelentek meg. A ragadozó emlősállatok hajdan és most. (1888). Bihar vármegye faunája. (1901). Írt még a Nagyvárad természetrajza című munkába: Nagyváradnak és vidékének állatvilága. A nagyvárdi közönséges és meleg állóvizek göresövi állatvilága. Nagyvárad esigafaunáját írta a Nagyváradban. Ő írta e munka számára a Bihar vármegye faunáját tárgyaló fejezetet.

Krüger Viktor, állami főreáliskolai igazgató. Irodalmi működése: A nagyvárdi természettudományi Szemlében: Az energia. A hóról, A felhőkről. A nagyvárdi főreáliskola Értesítőjében: Az elektromosság történetéből. (1887). A pozsonyi középiskola című folyóiratban A tárgyi körökről értekezett. Munkája: Physika. A középiskolák felsőbb osztályai számára. (1888). Apróbb közlemények jelentek meg tőle napi és szaklapokban.

Kutiák Ágost, gyakorló orvos. A szegedi árvíz után írta a Duna és Tisza-szabályozás terve című munkáját.

Laurán Ágoston theologiai doktor, görög-katolikus apátkanonok, pápai praelatus. Számos egyházi és egyházpolitikai cikke jelent meg. Önálló művei: Korszerű egyházpolitikai kérdések. (1887). A schismával összehasonlított szent Unió. (1888). Az egyház és az állam (1888). Egyházpolitikai helyzetünk. (1889). Mivé lett a katolikus Magyarország (1890). Egyházpolitikánk. (1891). A szent Unió. (1885). Kiadta latin nyelven Papp Szilágyi József görög-katolikus egyházjog-tanát. Román nyelven is írt: Manualu catechetiu. (1878). Manualu pedagogico-didacticu. (1879).

Lopussny Gyula Ágost, a Sz. József finevelő-intézet alkormányzója. Egyházi és zenészi cikkein kívül két önálló történelmi munkát is írt. A Szent József intézet múltja és jelene. (1895). Tordai Szaniszló Ferenc várdi püspök. (1896).

Nagy Ernő jogtudós, jogakadémiai tanár. A magyar tudományos akadémia 1895-ben levelező tagjának választotta meg. Legkiválóbb munkája Magyarország közbizalma, mely éppen most érte meg a negyedik kiadást. A Budapesti Szemlébe, Athenaeumba, Jogtudományi Közönlönybe stb. számos beces közjogi értekezést írt. Több külföldi német, francia, folyóiratnak és irodalmi vállalatnak állandó munkatársa. Ujabbban megjelent értekezései: a magyar alkotmány. Magyarország közbizalma Ausztriához. A magyar alkotmány némely jellemzőbb vonásai. stb.

Nátafalussy Kornél, királyi tanácsos, a nagyvárdi tankerület királyi főigazgatója, született Leleszen 1841. november 17-én. 1899. november 7-én a jászóvári prépostválasztó nagykáptalan a beteg Benedek Ferenc mellé őt választotta meg koadjutorrá utódlási joggal. Ő el is fogadta e kiténtést, de számos egészségügyi okok miatt és előrehaladt korára való tekintettel a tisztségről leköszönt. Számos tanügyi cikket írt a Pesti Hírnökbe, Magyar Államba, Pesti Naplóba, könyvismertetéseket közölt a Magyar Sionban, Tanáregyesületi Közönlönyben, az Új Korszakban s Katholikus Heti Szemlében. Egyéb munkái: A kassai katolikus főgimnázium története (1863). A rozsnói katolikus főgimnázium története (1876 és 78). A nagyváradi-hegyfoki prépostság története (1872). A jászóvári kerület Szent-Jánosról elnevezett egyház prépostjai (1883). Schematismus canonicorum Praemonstratensium de castro Jászó (1891—92). című névtára gazdag forrása a rend történetének és irodalmi működésének.

Sal Ferenc ügyvéd, Nagyvárad nyugalmazott polgármestere, született Békés-Gyulán 1834. május 25-én. Első irodalmi dolgozatai a Császár Ferenc Divatesarnokában jelentek meg. Nagyváradra az alkotmányos éra beköszöntésével jött vissza s Bihar-megye alügyészenek választotta meg, később pedig Nagyvárad polgármestere lett. Sal Ferenc 1886-ban királyi tanácsosi címet, 1892-ben pedig vaskoronarendet kapott.

Sas Ede szerkesztő. A Szegedi Híradó, majd a Szegedi Napló, az aradi Alföld munkatársa volt. 1891-ben Iványi Ödönnel átvette a Nagyvárad szerkesztését. 1895-ben Budapesten a Fővárosi Lapok főmunkatársa lett, később pedig a Pest. Napló segéd-szerkesztője. 1899-ben újra átvette a Nagyvárad napilap felelős szerkesztését, mely állásában ma is működik. Önálló művei: „Álarc nélkül” novellák (1892). „Házasságok” (1894), majd „Klára szerdái” novellák. (1896). „Mesék a valóságról” verses könyv; „A megcsalt asszony.” Regény. — „A hol a golya fészkel” és „Diadal” ifjúsági regények. Pályadíjat nyert a nagyvárdi Szigligeti társaságban egy elbeszéléssel és egy versével, továbbá a szegedi Dugonics-társaságban a Légyoitt előtt című színművével. A Szigligeti színház megnyitási ünnepségének pro-

lógját is ő írta a miért a város közönsége ezüst koszorúval tisztelte meg. Munkatársa az Új idők, Kakas Márton, Magyar Lányok és Én Ujságom című folyóiratoknak. Ezenkívül állandóan jelentek és jelennek meg dolgozatai a budapesti napi- és szépirodalmi lapok hasábjain.

Sipos Orbán—
Tassy Pál.

Sipos Orbán, királyi tanfelügyelő, született 1836. május 24-én Jászberényben. Jászberényben a katolikus gimnáziumban a fizika és a matematika tanára volt, azután 3 cikluson át Jászberény város országgyűlési képviselője. 1875-ben a volt Jász-Kun kerület alkapitánya, utóbb Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye alispánja lett. 1882 óta Bihar-megye tanfelügyelője. Népiskolák számára írt tankönyveket. Ő írta e kötet számára a közoktatást.

Schlauch Lőrincz, bibornok, nagyvárad latin szertartású püspök, első irodalmi dolgozata, melyvel nagy feltűnést keltett, doktori értekezése volt: Az egyházjavarok jogzíméről hazánkban. Ghiczey Kálmán röpiratára az autonómiai mozgalmakban Válasz című röpirattal felelt. Mint a főrendiház tagja az egyházpolitikai vitákban mindig részt vett s tárgyilagos fejtegetéseivel lebilincselte, hatalmas szónokai erejével magával ragadta a hallgatóságot. Beszédjeiből két hatalmas kötetet adott ki Bunyitay Vincze. (1890). E beszédek a magyar szóoklatnak valódi drágaköveit képezik s közöttük sok van olyan, melyeket már a retorikai kézikönyvekbe is fölvettek, mint a szóközi beszéd klasszikus példáit. (pld. Hinni és tudni. A katolicizmusról és hazaszeretetről). Életrajzát más helyen közöljük.

Steinberger Ferencz, a katolikus polgári iskolai tanítóképző igazgatója. Nagy érdemeket szerzett magának a Szatmáregyházmegyei Irodalmi kör, a Heti Szemle és a Pázmány Sajtó megalapítása körül. Önálló munkái: Jézus Krisztus, a nevelő tanítók eszményképe. 2. kiadás. Számos cikksorozatot írt neveléstani és hittudományi szakfolyóiratokba. 1899. októberben a nagyvárad káptalanban stallum litterariumot nyert.

Winkler Lajos tanár, 30 év óta dolgozik a biharmegyei lapokba. 12 évig a „Népnevelési Közlönyt” szerkesztette és hosszú idő óta levelezője több budapesti napi és szaklapnak. Ő írta e mű számára a társadalmi részt.

Lehetetlen egyenként felsorolni mindazok nevét, kik részint a napi sajtóban, részint a szépirodalomban elismeréseméltó módon működnek. Álljon itt betürendes névsoruk.

Gábel Jakab, *Gyalóka* Jenő, dr. *Gyémánt* Jenő, *Gramma* Döme, *Kaczér* Vilmos, dr. *Komlós* József, dr. *Kovács* S. János, dr. *Krüger* Aladár, dr. *Kurländer* Ede, dr. *Magyar* Kossa Geyza, *Márkus* János, *Mendelényi* Béla, dr. *Molnár* Imre, dr. *Némethy* Gyula, *Nogely* István, *Pálffy* Béla, dr. *Persz* Adolf, *Rákay* József, *Ritoók* Emma, özv. *Személyi* Kálmáné, dr. *Szolicsányi* Hugó, dr. *Szombathy* István, *Szűts* Dezső, *Szűts* Izsó, *Vaday* József, dr. *Várad* Zsigmond, *Weingärtner* Andor.

Bihar vármegye hírlapirodalmáról a következőket közölhetjük:

Hírlapirodalom.

Bihar. Megjelent először 1862. október 2-án. Első szerkesztője *Gyórfy* Gyula, majd *Gyalóka* Lajos. Megjelent kétszer hetenként. Megszűnt 1863. október 30-án. *Bihar*. Megindult ismét 1867. június 15-én. Előbb folytatta a 48-as irányzatot, 75-től kezdve azonban szabad- elvűpárti. Első szerkesztője Solyom *Fekete* Ferencz; utána *Juhász* Gyula, *Hollósy* Lajos, *Tonsek*, *Rískó*, és ifj. *Gyalóka* Lajos szerkesztették. Megszűnt 1884. június havában.

Biharmegyei Községi Értesítő. Megjelent Berettyó-Ujfalun 1874. december 19-én. Vegyes tartalmú hetilap. Megszűnt 1875. december 18-án. Szerkesztője *Vass* Jenő volt. Ennek a folytatása a *Sárrét*, mely 1875. december 25-én indult meg, s hosszú szünet után jelenleg újból megindult *Nagy* Zoltán szerkesztésében.

Biharmegyei Lapok. 48-as irányú politikai napilap. Megjelent 1880. december 25-én. Megszűnt 1881. február 14-én. Szerkesztette *Hegyesi* Márton.

Biharmegyei Közlöny. Szerkesztették *Báttaszéki* Lajos, *Stark* Antal és *Winkler* Lajos. Megjelent 1871. június 27-én. Megszűnt 1871. decemberben.

Nagyvárad. Társadalmi napilap. Szerkesztette *Báttaszéki* Lajos. Megjelent 1870. július 3-án. 1879-től politikai napilap lett szabadelvű irányzattal. Szerkesztette *Rácz* Mihály és *Hügel* Ottó is. Mostani szerkesztője *Sis* Ede.

Nagyvárad *Lapok*. A Deákpárt közlönye. Megjelent 1868. május 2-án. Megszűnt 1870. december 30-án. Szerkesztette dr. *Sipos* Árpád és *Rádl* Ödön.

Nagyvárad *Hírlap*. Szerkesztették K. *Nagy* Benő, *Keledi* József és *Persz* Adolf. A 80-as években jelent meg.

Nagyvárad *Napló*. Szabadelvű irányú napilap. Első szerkesztője *Fehér* Dezső volt. Jelenleg IV. évfolyamát éli. Szerkeszti dr. *Dési* Géza és *Fehér* Dezső.

Szabadság. Első szerkesztője *Dús* László volt. A szabadelvű párt hivatalos organuma. Főszerkesztője *Szunyogh* Szaboles, felelős szerkesztője *Hegyesi* Márton. Megjelent 1875. jun. 1-én. Szünóra című kis szépirodalmi melléklapja volt, mely 1876. októberben indult meg, de már 1877. végén megszűnt. 1879. június 25-től kezdve a Csarnok című melléklapja volt, de két év múlva ez is megszűnt.

Tiszántúl. Politikai napilap. Katolikus irányú. Első szerkesztője *Persz* Adolf volt, jelenleg *Vueskics* Gyula. A VII-ik évfolyamban van.

Nagyvárad *Friss Ujság*. Krajczáros politikai napilap. Szerkesztője *Halász* Lajos. II. évfolyamát éli. Szociális irányú.

Rövid életű politikai és társadalmi lapok voltak: A *Magyar Szó*, melyet *Várad* Zsigmond szerkesztett; a *Független Ujság*, melynek *Paksy* Gusztáv volt a szerkesztője s a *Polgár*, melyet *Holnapi* Ákos 1874. április 22-én indított meg, de már a 11. számmal megszűnt. 1875-ben azonban Budapesten folytatta. Ilyen volt az Érmihályfalván megjelenő *Érmellék*, majd az *Érmellék és Vidéke*. A *Nagy-Szalonta és Vidéke* jelenleg *Szalontai Lapok* cím alatt már a X. évfolyamban van s *Nagy* Márton a szerkesztője. Ugyanott legutóbb *Podhraczký* Géza szerkesztésében egy új lap is megindult.

A *Darázs* című illusztrált élelplapot *Fehér* Dezső indította meg. 1891. február 15-én. Ugyanez év április 5-én hasonló lapot indított meg *Lovassy* Andor *Bagoly* címen. Azután neomsokára a *Darázs* beleolvadt a *Bagoly*ba, ez pedig két és fél év múlva, 1893. márczius 25-én szűnt meg.

Népszerűlési Közlöny. Tanügyi folyóirat. Szerkesztette *Winkler Lajos*. Jelenleg *Gábel Jakab* a szerkesztője s a XVII. évfolyamban van.

Rövid életű volt a *Mesevilág* cz. gyermekujáság, melyet *Krasznainé F. Mari*, *Gara Ákos* és *Váradí Ödön* szerkesztettek másfél évig. Megjelent 1898. január 20-án. Megszűnt 1900-ban.

Ifjúsági olvasmányok című kétszer havonként megjelenő ifjúsági lapot szerkesztett *Bunyitay Vincze*. Az első füzet 1863. novemberben, az utolsó 1864. februárban jelent meg.

A *Biharmegyei Orvosi és term. Értesítő*. 1875—76-ban. Szerkesztője dr. *Bodor Károly* volt. Havonként kétszer jelent meg.

A *Biharmegyei Rég. és Tört. Egylet Közlönye*. Első szerkesztői voltak *Gyalóka Lajos* és *Bölöny Sándor*. Megjelent először 1875. április 1-én, utólszor 1878. decemberben.

Kiskereskedők Lapja dr. *Adorján Armin* szerkesztésében, II. évfolyamában van.

A *Színházi Újság* a színházi szezon idején jelenik meg. *Szűts Dezső* indította meg 1900. októberben. Jelenleg *Kaezér Vilmos* a szerkesztője.

Román nyelvű lapok: *Familia*. Román szépirodalmi lap. Szerkeszti *Vulcan József*. Most folyik a XXXVII. évfolyam. *Vulturul* című hetilap. Megindult 1891-ben. Szerkesztője *Ardelean*.

Kath. Hitterjesztés Lapjai. Képes folyóirat a katolikus hitterjesztés érdekében. XX. évfolyamban van. Szerkeszti *Nogely István*.

Nép Zászlója dr. *Gyémani Jenő* szerkesztésében indult meg a millennium esztendejében. Liberális-szociális jellegű hetilap.

Végül a nagyváradi könyvtárak közül első sorban a legnagyobbat és legérdekesebbet ismertetjük röviden. Ez a *lat. szert. püspöki könyvtár*, mely négy részből áll. A régi püspökségi könyvtár a *Szaniszló* előtti püspökök szerzeményeiből keletkezett és 2950 művet 6187 darabban foglal magában; ennek különösen a történelmi csoportja nagyrészt a XVI. és XVII. századból való műveket tartalmaz. A *Szaniszló*-könyvtár a legnagyobb és legrendezettebb része a könyvtárnak. *Szaniszló Ferencz* püspök, midőn 1869-ben a váradi püspökségről lemondott, 9823 kötetnyi egész könyvtárát a püspöki könyvtárnak adományozta. A *Lipovniczky* könyvtár a lipovnoki *Lipovniczky István* püspök (megh. 1885. aug. 12) hagyatékából maradt, 1215 műből áll 1820 darabban. *Ipolyi Arnold* püspök (megh. 1886. decz. 2) történelmi és különösen régészeti szempontból becses hagyatéka, mely a többiektől elkülönítve külön teremben foglal helyet, 3675 műből áll 7889 darabban. Ezekon felül egészen külön álló csoport a teljes *Migne*-féle gyűjtemény. Állománya 25800 kötet, ezek közt 15 ősnymtatvány, négy teremben elhelyezve.

Ezt követi nagyságra nézve a *kir. jogakadémia könyvtára*. Keletkezett a nagyváradi latin szertartású egyházmegye kebelében felosztott szerzetes rendek, különösen a jezsuiták könyveiből, melyekhez utóbb egyesek adományai járultak. 1850-től állandó javadalmazásban részesül. Jellege jogi szakkönyvtár; állománya: 10,703 kötet és 1 boncztani gyűjtemény.

A *jászóvári premontrei kanonok-rend főgymnasiumának könyvtára* 1850-ben keletkezett. A tanári könyvtár állománya 2316 mű 5446 kötetben. A könyvtár különös érdekessége az 1894-ben néhai *Zádor Gyula* kir. ítélőtáblai elnök örökösei által ajándékozott kézirat-gyűjtemény, mely a jelen század első felében élt írók és költők levelezését és kézíratait (legtöbb Vörösmarty Mihályé) tartalmazza. Az ifjúsági könyvtár állománya 3162 kötet.

A *biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet múzeumának könyvtára* 1872-ben keletkezett. Állománya 680 munka 1589 kötetben.

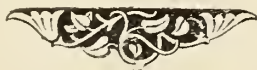
Az *állami főreáliskola könyvtára* 1873-ban keletkezett. A tanári könyvtár állománya 7575 kötet, az ifjúsági könyvtáré 2481 kötet.

A *felső kereskedelmi iskola könyvtára* 1888-ban keletkezett és állománya 1296 kötet.

A *községi iskola könyvtárának* állománya 5101 mű 5566 kötetben.

Nagyobb könyvtára van még a biharmegyei Casinonak, a honvéd-hadapródiskolának és magánosok közül *Rüdl Ödönnek*, *Hegyesi Mártonnak*, *Hlatky Eudrének*, *Ullmann Félixnek* és dr. *Berkovits Ferencz*nek.

Források: Szimyei: Magyar írók élete és munkái. Pallas Nagy Lexikon, Beöthy képes Irodalomtörténet. Bod Péter: Magyar Athenás. Danielik és Ferenczy: Magyar Írók. Horányi Elek: Memoria Hungarorum és Nova memoria. Hegyesi Márton magánértesítései.

NAGYVÁRAD SZINÉSZETE.

Az iskolai
szini-
előadások
hajdan.

váradai magyar színészetet is, mint minden nagyobb vidéki városban, hol főiskoláink voltak, megelőzték az iskolai színelőadások. Sőt van adat arról is, hogy már a jezsuiták által rendezett iskolai előadások előtt is játszottak rögtönzött színpadon, a XVII. században fennállott váradai református főiskola tanulói. (Előadták *Fápai Borsáti Ferencz Metamorphosis* című dramatizált versét, melylyel Rákóczy Zsigmond emlékének áldoztak). De a református iskolában a színelőadások igen ritkák voltak, mert a kibocsátott kánon szerint, a „közreműködők gyakran álarozot vesznek magukra, aljasan viselkednek, sőt még a kéjvágy fáklyáját is meggyújtják.”

A jezsuiták azonban, csakhamar letelepedésük után, meghonosították az iskolai színelőadásokat és így Váradon is a gimnázium lett a magyar színészet melegágya. Első drámaíróink: a tanítópapok, első színészeink: a főiskolából kikerült ifjak.

A jezsuiták évente legalább kétszer rendeztek ily színelőadásokat, melyekben rendszeren résztvett az egész tanulóifjúság, de a főbb szerepeket a retorika- és a poezis-osztály kiválóbb tanulói játszották. Az előadások iránt a közönség körében igen érdeklődtek és úgy a megye, mint a püspökség jutalmak kitűzésével sarkalta az ifjakat.

A színdarabok legnagyobb része történelmi volt, mert az ismert negyven darab közül huszonhatnak történelmi alak a hőse, míg hat a bibliából merítette tárgyát, nyolcz pedig erkölcsös tendenciával bírt. A magyar történelemből Szent-Lászlót, a váradai püspökség alapítóját, a pusztában vándorló Salamon királyt, Ersekujvár védőjét: Forgách Adámot, Gritti Lajost, Szapolyai János nádorát mutatták be egy-egy érdekes előadás keretében.

A drámák szerzői közül csak néhányat ismerünk, a drámák közül pedig egészben egy sem maradt az utókorra és a tartalomra is csak a címéből következtethetünk.

Színelőadások
Patachich püs-
pök alatt.

1759-ben, mikor *Patachich* Ádám lett nagyváradai püspök, már nemesak a főiskolában tartottak előadásokat, hanem a püspöki palotában is. Mert a főpap szerette a klasszikus zenét és mindent elkövetett, hogy ezt püspöki székhelyén megkedveltesse. Meghívta Haydu József öcsesét, *Haydn* Mihályt, de a bécsi légkörhöz szokott karmestert a városi élet egyhangúsága csakhamar távozásra készítette. A minden szépért rajongó főpap csakhamar betöltötte helyét, mert sikerült megnyernie *Ditters* Károly, udvari zenekar vezetőt, a ki elfogadta a püspöki udvarban rendszeresített karmesteri állást (1764).

Ditters is csak 5 évig működött Váradon, de azért *Patachich* püspök utbaigazításai mellett sikereket ért el, mert a karokkal ellátott kantaté: *Betlehemi pásztorjáték* (1765), a színpadra került opera: *Izsák, a Magváltónak képe, az Istenek vetélkedése, az Olimpia Jovi Sacra*, *Metastasio* megzenésített *Amore*

in musica-ja, egyszersmind annak is bizonyítéka, hogy Patachich fejlesztette a tehetséges Ditters hajlamait, kinek utóbb joggal emeltek mellszobrot a bécsi operaház előcsarnokában.

De a művészi szórakozásnak ez a neme szokatlan volt abban az időben és így Patachich ellenségei besúgták a történeteket Bécsben, honnan csakhamar bizalmas levél érkezett Mária Terézia királynő titkárától, Pichler bárótól, a melyben a zenekar feloszlatását követelte. A püspök, ki oly nagy áldozatokat hozott a zenekar létesítése érdekében, megrendülve mondott le kedvteléséről, egyedül abban találva örömet, hogy továbbra is elősegítette Ditters törekvéseit.

A magyar színészetet itt is a német társulatok előadásai előzték meg; de ez időszakból inkább csak az akkori viszonyokra jellemző apróságokat ismerünk. Így a játsszói engedélyt alhoz kötötték, hogy a társaság tagjainak tisztességes életmódot kellett folytatniuk és mellőzniük kell az adósgesimálást. Az előadások után 1 fítot fizetett a színigazgató. Tiltva volt oly darabokat előadni, melyek bosszúságot vagy kellemetlenséget okozhattak. A belépti díjat is meghatározták: „noble parterre” 24 kr., első hely 17 kr., második 10 kr., harmadik 5 kr. A színielőadásokat ekkor leginkább a mai jogakadémia dísztermében tartották. De ezeknek csak korjellemző érdekességük van, mert Bihar-megyében csakhamar megégették József császár rendeleteit, Te-Deumot rendeztek a korona visszahozásakor, divatba hozták a kuruzdalokat és annyira támogattak minden hazafias törekvést, hogy 1795-ben Kelemen László, mikor a pesti színtársulat szétzüllése küszöbön van, Bihar-megyét tarja legalkalmasabbnak a magyar színészet állandósítására.

Német
előadások.

A miről Kelemen László álmodozott és a minek gátat vetett az anyagi támogatás hiánya, azt alig tíz évre a német színészek utolsó működése után, megvalósította a kolozsvári színészet hatalmas és áldozatkész pártfogója: *Wesslényi* Miklós báró. Ő is, mikor kényszerítve volt színtársulatát Erdélyből Magyarországra küldeni, Váradban ismerte fel azt a várost, hol törekvései visszhangra találhatnak. Különösen bízott *Bóthy* Lászlóban, az akkori alispánban, kit sikerült a színtársulat biztosának is megnyernie és *Hatrani* Istvánban, ki színdarabok írásával is igazolta, hogy mily lelkes barátja a színészetnek. A színtársulat, mely 1798. aug. 23-án érkezett Váradra és augusztus 26-án tartotta első előadását a „Fekete Sas”-ban, csak rövid ideig időzött itt, mert Debreczenbe vonzotta őket az országos vásár és a Hegyalján is meg akarták kísérteni, hogy szüret idején lehetne-e ott sikeres előadásokat rendezni.

Az első magyar
színielőadás.

De azért nagy hatást értek el első előadásunkkal, a „*Süketnémá*”-val, mit annak is köszönhettek, mert a mű magyarosítója: *Hatrani* István, akkor táblabírája volt Bihar-megyének. *Jantsó* Pál, a híres komikus, naplójában feljegyezte, hogy „*A pénz vagy Asszonygyűlölő*” című darabot is előadták, de ennek írója, tárgya, mindeddig ismeretlen.

Kelemen László, az első pesti színigazgató, látva a kolozsvári színészek sikerét, azon fáradozott, hogy itt a pesti társaságból és a kolozsváriak kivált tagjaiból újabb csoportot alakítva, a fővárosban megkezdett akcióját most már a vidéken folytathassa. Ambícióját növelte, hogy a magyar színészetnek *Rhédey* Lajosban erős pártfogója akadt, ki hathatós pártfogásán kívül József nádor névnapjára még egy négy felvonásos darabot is írt (*A nagy-lelkű herceg*). *Rhédey* akciójába bele vonta utóbb Debreczent is és a két város polgársága egy hónap alatt 1799-ben 2225 fítot és 40 krral támogatta a társaságot, melynek költsége havonta 500 fítot. A színtársulatot ekkor annyira megkedvelték, hogy még az általuk rendezett bálók iránt is nagy volt az érdeklődés és nyári működésük idejére külön „szalát” is építettek.

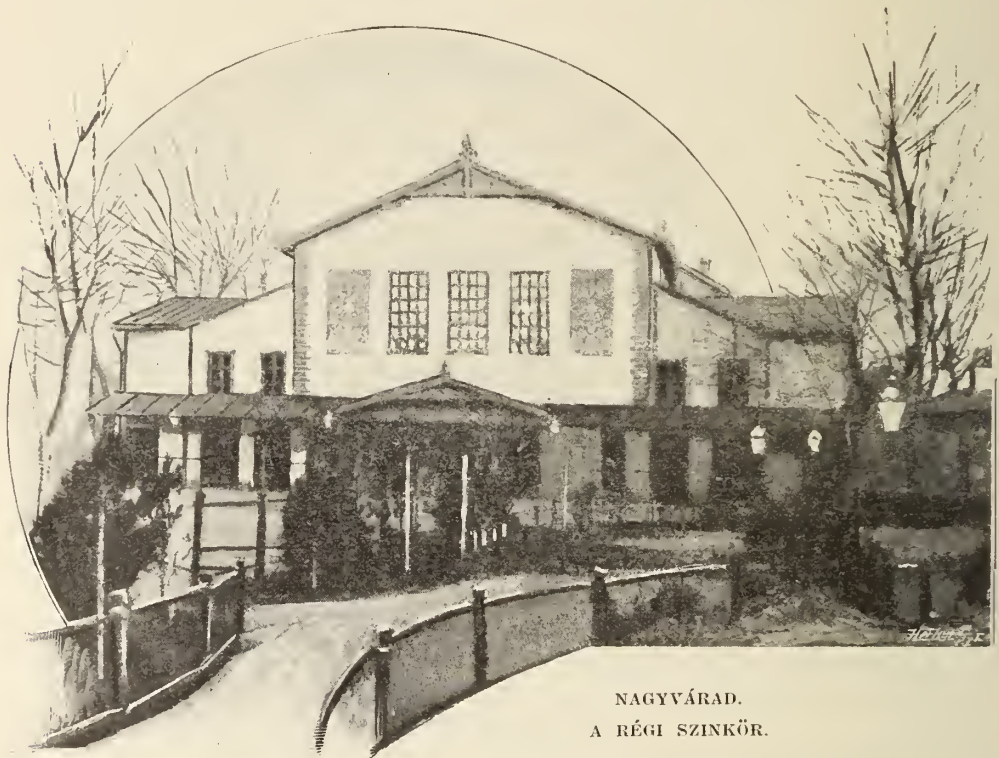
A nyári idénynek azonban megvolt a kellemetlensége is, mert a helytartó tanács, a túlbuzgó cenzor, *Miller* Jakab Ferdinánd felterjesztése következtében, nemcsak a *Ludwig Capet* című darab előadását tiltotta be, hanem megküldte még ama „*Directive Regeln*” című szabályzatot is, a melyben szigorúan előírta, mi adható elő és mi nem.

Bármily nehéz volt ily körülmények között a színigazgató feladata, azért Kelemen László szembeszállt e nehézségekkel, sőt 1800-ban, közvetlenül társulatának megalakulása után, egyenes felterjesztést intézett a helytartó tanácsához, hol Kelemen Lászlónak adtak igazat, mert a cenzor: „Professor

Miller Jakab" csak a revízióra van hivatva, de bensőbb igazgatási kérdésekbe nem elegendhetik.

Rhédey Lajos.

Kelemen László azt is kérelmezte, hogy szintársulatát Debreczenben is bemutathassa: de kérelmével elutasították s azért meg kellett elégednie Bihar-megye támogatásával. Meddig játszott itt, minő darabokat adatott elő, mily anyagi sikerei voltak, mi volt az oka társulata feloszlásának? mind e kérdésekre ez ideig a legszorgosabb kutatás sem tudott választ adni; sőt az 1800—1813 közötti időközből esupán egyszer van biztos adatunk arról, hogy Váradon játszottak magyar színészek. Egykorú hírlapi tudósítás említi ugyanis, hogy mikor Rhédey Lajost, a városi színészet áldozatkész meczenását Bihar-megye főispáni székébe iktatták, a beiktatási ünnepélyen, a Szegedről

NAGYVÁRAD.
A RÉGI SZINKÖR.

jött színészek előadták „*Papelli vagy a Tsudálatos összetalálkozás* című vigasztós komédiát”.

Sándorffy
József.

Rhédeyt áldozatkészségben csak Sándorffy József multa felül, ki 1814-ben vette át a váradai színészet szervezését, és önállósítása érdekében tíz éven át oly tevékeny működést és munkásságot fejtett ki, hogy nem tekintve áldozatkészségét, méltán kelti fel a színészet történetírójának figyelmét, elismerését.

A mit Bécsben, e téren mint orvosnövendék tapasztalt, meghonosítja Váradon is, mikor Gulácsi Antaltól, az álmosdi földbirtokostól átveszi a debreczeni szintársulat felszerelését. Leltárt készített, rendeztetí a könyvtárt, beszerzi a muzsikálékat, (kottákat), díszleteket szerez, elsőrendű tagokat (köztük Kántornét) szerzödtet, biztosítja ezek jogait, előnyeit, kinevezi a vezértagokat, meghívja Ruzicska Józsefet karmesternek, eseh muzsikusok által betanítatja a magyar czigányokat, gondoskodik egyenruhákról, meghatározza a belépti díjakat, a zártszék árát a megyebeli urak gavallérságára bízva, csinosabb színlapokat nyomtat és lépten-nyomon elárulja, hogy valóban van érzéke a színészet iránt és jól tudja, mennyi e téren a teendő. Fenmaradt az 1814. július 14-ki színlap, mely szerint Sehilbach „*Paulina vagy a réletlen egybetalálkozás ünnepe*“ került színre. Ez annál becsesebb, mert nem tekintve azt, hogy ez a legrégibb fenmaradt nagyváradai színlap, egyszersmind oly színműről szól, mely a pesti műsoron sem fordult elő.

Újból létesítette a Debreczennel is fennálló képesot, sőt ezt megelőzőleg még Aradon is járt társulata. Az aradi kirándulás azért nevezetes, mert ekkor játszottak ott legelőször magyar színészek.

1815-ben kivált ugyan két csoport színész, de ez nem bontotta meg az egységet, mert Sándorffy pótolta a kiváltakat és megküzdve a cenzúra akadékoskodásaival, a kísérletező német szintársulatok erejével, még színházi épületet is vett, hogy biztos otthona legyen a váradi színésznek. Időközben felszereléseit gyarapította a gróf Károlyi árváktól kapott díszletekkel; létesítette az ingyenes tamplójegyeket és körültekintően gondoskodott, hogy a magyar színészet mindinkább önállóvá legyen, mely törekvése sikerrel is járt. Két városban, Váradon és Debreczenben egyszerre honosította meg a színészetet és a közönség körében állandó érdeklődést keltett a magyar színészet iránt. Fáradhatatlan munkássága és áldozatkészsége azonban romlását idézte elő. Már 1821-ben panaszkodott, hogy olyan, mint a megszedett szőlővenyige. Hisz 32,659 frt 53 krt költött 7 év alatt, 1821-ig, a váradi önálló színészet létesítésére. Fel is ajánlotta *Beöthy* Ödönnek a színügy vezetését, csupán 2500 frtot kérve az összes színházi felszerelésért, de *Beöthy* Ödön az ajánlatot nem fogadta el. Hiába tett kísérleteket Szegeden és másutt, hogy az ottani közönség érdeklődését kiaknázza, sehogy sem tudott kellő eredményt elérni. Így 1824-ben, mikor rövid szenvedés után, november 30-án, 59 éves korában meghalt, oly állapotban maradt vagyona, hogy a törvényszék elrendelte a csődöt. Később Várad elveszíti önálló jellegét, Sándorffy törekvései — meczenás híján — kárba veszttek, a szintársulatok csak átmeneti állomásnak tekintik, de azért mindig támogatta e város közönsége a színészetet, sőt alig nyolcz évvel Sándorffy halála után, a város közönsége annyira megelégette a német szintársulatokat, hogy ezeknek többé nem adott játszási engedélyt és e lépéssel megelőzte esaknem az összes hazai városokat.

Jakab Mihály levéltárnok kritikái, majd *Kuthy* Lajos tudósításai is lényegesen hozzájárultak a színészet megkedveltezéséhez, a mi annyira hódított a közönség körében, hogy úgy *Kovács* Imrét, Bihar-megye szolgabíráját, mint *Fabiezky* János jogakadémiai tanár nejét színdarab írására is ösztökölte.

1836-ban leégett ugyan a színház, de két évvel később *Pályi* Elek a „Fekete Sas”-ban, utóbb az „Apolló”-ban megkezdte előadásait és a közönség annyira érdeklődik a társulat iránt, hogy nem tekintve a fényes jutalomjátékokat, lehetővé teszi állandó vendégek szereplését és először esik meg, hogy nyolcz hónapon át egyhuzamban játszik szintársulat Váradon.

E sikeren felbuzdulva, jött *Kilényi* Dávid, majd *Komlóssy*, utóbb *Körösi* Sándor Váradra. 1844-ben a szegedi daltársaság játszott itt *Szerdahelyi* József, *Havi* Mihály és *Szabó* József vezetése alatt. Ez időnynek az kölesönzött érdekességet, hogy ezúttal fellépett *Szigligeti* Ede, Várad szülötte is, ki Erdélyből jövet, nolia mint a színlap jelzi, sietős volt útja, mégis megállott Váradon, hogy előadhassa *A zsidó* című darabját és rokonainak, régi jó barátainak bemutatthassa tehetségét, eljátszva *Jankót*, a favágó szerepét.

1845-ben *Prielle* Kornélia lépett fel először Váradon, Várady Pál társulatánál, mint a nemzeti színház tagja. Ekkor került először színre a *Szökölt katona*, *Szigligeti* népszínműve, melyben a művésznő *Korpádiné* rokonát, *Julesát* adta. Nem lesz érdektelen megemlítenünk, hogy akkor a művésznő felajánlott díjazása, pesti egy havi fizetésének fedezése, 60 p. forint és ez a jutalomjáték volt.

A szabadságharcz ideje alatt Várad közönsége is lépten-nyomon tüntetett a magyarság törekvései mellett. *Gócs* Ede hazafias darabokat adatott elő, „történelmi néma rajzokat” (élmképeket) rendezett, sőt „a hon szükségéi fedezésére” is tartott előadásokat. Várad hazafias hangulatát az is jellemzi, hogy az események hatása alatt *Fodor* Pál, eddig ismeretlen író, *Egy magyar önkénytes* cím alatt, „a kor szelleméhez mért legújabb vígjátékot” írt, mely itt került először színre, 1848. július 17-én. A darabot nem ismerjük, de a személyek megjelöléséből arra következtethetünk, hogy ez *Birkus* Károly, a pecsovics követ és fia *Adolf*, az ellenzék embere közötti politikai surlódásokat viszi színpadra.

Gócs Ede társulata távoztával *Döme* Lajos jött Váradra. De ez nem volt rendszeres társaság. Játszottak, a mint lehetett. A tagok is folyton vál-

Szigligeti Ede.

Prielle
Kornélia.

1848-49.

NAGYVÁRAD. — JÁSZAY MARI „ELEKTRA”-ELŐADÁSA A RHÉDEY-KERTBEN ÁLLÍTOTT NYILT, GÖRÖG SZINPADON.

toztak, úgy a mint a szabadságharez alatt innen-onnan Váradra vetődtek. Megfordult itt akkor *Lenávy*, *Prielle* Kornélia és az akkor annyira kedvelt *Chiabayné*, de utóbb be kellett szüntetni az előadásokat, mert a „Zöldfa” termében a horvát foglyokat helyezték el, míg a „Fekete Sas” termét a tépéscsinálók foglalták el, köztük a színészek is. Ez volt az utolsó színtársulat, mely a szabadságharez ideje alatt Váradon megfordult. A színészek szerte oszlottak, hogy karddal kezökben küzdjenek a hazáért; de az elnyomatás napjaiban ismét összegyűltek Váradon és csakhamar megszólaltak a magyar nyelv apostolai, éllesztve a nemzeti önfentartás gondolatát. Így lett Váradon a színpad politikai tribünné, honnan a megjelenő alakok szavaiból, tetteiből lelkierőt merített a bánkódók nagy tömege. Ekkor kezdte meg Váradon működését *Molnár* György, a későbbi híres tragikus.

1849-től 1867-ig.

1852-ben *Havi* és *Szabó* társulata játszott Váradon, kinél *Munkácsy* Flóra (utóbb *Felekiné*) is fellépett. Egykorú tudósítás is kiemeli, hogy az akkor még naiva szerepekben fellépő művészuőt mennyire ünnepelték. Ez időszakban különösen *Szabó* József, majd *Hetényi* és *Molnár* értek el társulataikkal nagyobb sikereket és szép anyagi eredményt; különösen *Molnár* György, ki a helyi viszonyokat, mint váradai születésű, jól ismerte, a reklám minden eszközét igénybe vette. Lehivatta vendégszereplésre *Jókainét*, majd, hogy még nagyobb érdeklődést keltsen, a Pesten betiltott *Egy királyné* című darabhoz meghívta *Jókain* kívül még a mű szerzőjét: *Tóth* Kálmánt is.

A hatvanas években, a politikai viszonyok változásával, a városi színészet is nyitabban áll törekvései szolgálatába s a közönség is minden eszközt megragad, hogy kimutassa hazafias érzését. A mikor *Bognár* Vilma eldalolja

a Klapka-indulót, oly tüntetés keletkezik nyomán, hogy erről a fővárosi lapok is elragadtatással emlékeznek meg. Más alkalommal *Magyarország újjászületése* című nagy allegoriának volt óriási hatása, melynek felvonásai (1849. aug. 18., 1860. október 20., 1861., Jelenkor) alkalmat adtak arra, hogy a színpadon megjelenjenek a hazá nagy fiai: Batthyány Lajos, Széchenyi István, Teleki László grófok, Deák Ferencz és Kossuth Lajos, kinek nevét azonban a színlap csak a kezdőbetűkkel jelezte.

De a nemzeti irány mellett ép oly arányban hódít tért az operette-kultusz is, melynek első jelenségével *Szabó és Fillipovics* társulatánál (1862) találkozunk. *Orpheus az alvilágban* egy idény alatt ötször kerül színre, sőt a kisebb operetteket is (Varázshagedű, Fortunio mester bájdala stb.) léptenyomon meg kell ismételni. De azért nem hanyagolják el az opera-előadásokat sem, sőt mikor (1863–4) *Follinus* János társulatánál *Káldy Gyula* állott a zenekar élén, először kerültek színre *Stradella*, *La Traviata*, *Tannhäuser* és a *Zsidónő*. A színigazgatók (köztük *Reszler* István 1865-ben, *Aradi* Gerő 1866-ban, majd ismét *Follinus* János) a drámai előadások emelésére is figyelmet fordítanak és ösztönt szolgáltatnak arra, hogy az 1842-ben már egy ízben elaludt színházépítési eszmét új életre keltsék.

1867-ben még fényesebb időszak veszi kezdetét a váradi színészet történetében, mely 1876-ig tart. Ekkor *Szabó* József, a debreczeni szintársulat élén jön Váradra és annyira megkedvelteti társulatát, hogy csakhamar Várad a legjobb nyári állomássá emelkedik. Ez időben játszanak Váradon, mint a társulat tagjai: *Bercsényi* Béla, *Rónai* Gyula, *Mándoki* Béla, *Fektér*, *Tanner* és neje, *Dalnoki* Béni, *Blaháné*, *Vízváry* Gyula, *Vidor* Pál, *Együd*, *Foltényi*, *Gejes* János, *T. Szakáll* Róza és más kiváló művészek. E tíz évi időszak alatt 291,674 frt 17 kr. volt a bevétel és a rendezett 1189 előadás után 184,831 frt 63 kr. a tiszta jövedelem. Színre került pedig mint *ujdonság* 11 opera, 30 operette, 16 népszínmű, 21 szomorújáték, 98 dráma, 133 vígjáték, 6 korjellenrajz, 9 bohózat és 3 ballet, összesen tehát 327 darab, azaz évente átlag 32 ujdonság. Hiába próbálkozott később *Szathmári* Károly (1867), *Körmöves* Imre (1869), *Drágus* Károly (1869), majd *Völgyi* György (1871), *Szabó* Józsefet kiszorítani nem lehetett. Nem keressük az okokat, csupán egyszerűen megemlítjük, hogy a társulat zöme kivált és *Bogyó* Alajos meg *Mándoki* Béla vezetése mellett létesítették az arad-nagyvárad dalszintársulatot. Ez annál fontosabb lépés a váradi színészet történetében, mert a debreczeni színi szövetkezés újból igazolta, hogy csakis ilyen szövetkezetek létesítése által lehet nemesak a vidéki színészet érdekeit előmozdítani, hanem módot nyújtani arra is, hogy egy-egy nagyobb vidéki szintársulatnak biztosítsák nyári együttmaradását és ne kellessen jelesebb, jól szervezett társaságoknak a nyár folyamán oly városokban vergődni, hol a lakosság elégtelensége is lehetetlené teszi a társulatok anyagi crednényeit.

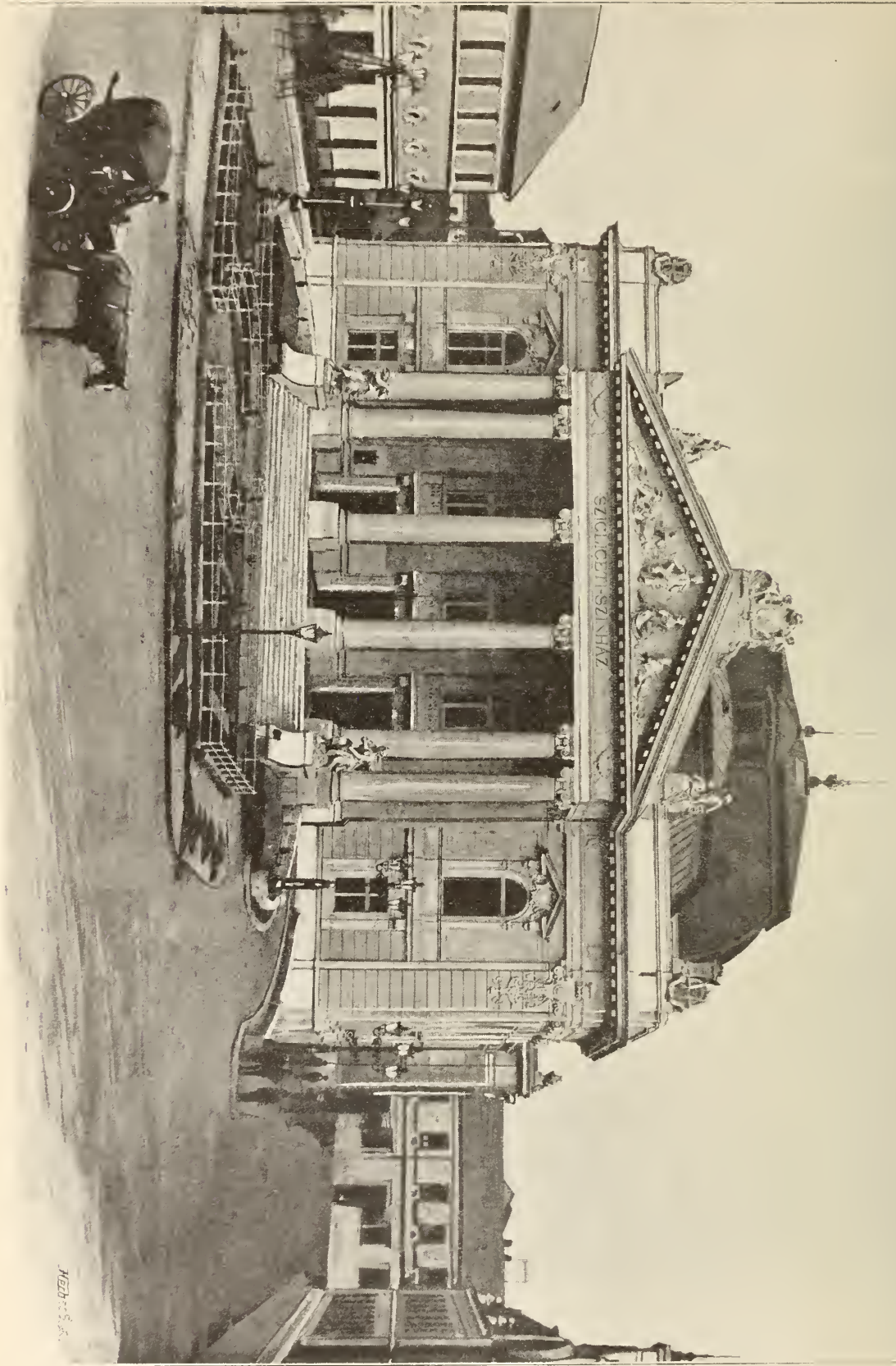
Várad tehát már ekkor ragaszkodik a színi szövetkezetek létesítéséhez és időről-időre kísérleteket tesz kedvezőbb összeköttetések elérésére. 1877-ben a kolozsvári szintársulat jött Váradra, de az idény előtt megkezdett tárgyalások elárulták, hogy a lépésnek nem lesznek kellő sikerei és tényleg 1878/9-80 években konzorezium élén, *Mándoky* Béla volt a szintársulat igazgatója. Ekkor már a vidéki színészet nem bírta el az operai előadások költségeit és így Váradon is 1879-ben került színre ez időszakban az utolsó opera (*Próféta*).

1881/2/3-ban *Mosonyi* (Mausberger) Károly (Jakab) volt a színigazgató, ki az aradi szintársulatot hozta Váradra. De nem volt szakember, a mi a tönk szélére juttatta. A színügyi bizottság, megvonva *Mosonyi*tól a támogatást, felbontotta az aradi színi-szövetkezetet és a szegedi színház igazgatójával, *Nagy* Vinczével kötött szerződést 1884-ben. De sajnos, ez sem tartott soká, mert a szegedi idény rosszul sikerült és *Nagy* Vincze alig nyitotta meg újból 1885-ben a váradi színi idényt, kénytelen volt egy ötös bizottságra bízni a művezetést, melynek tagjai voltak: *Somló* Sándor, *Bokodi* Antal, *Egri* Kálmán, *Kiss* Ferkó és *Valentin* Lajos.

Mintán időközben Aradon *Krecsányi* Ignác lett az igazgató, kinek jól fegyelmezett társulata volt, őt hívták meg Váradra. Úgy 1886-ban, mint 87-ben szép sikerrel működött, ezt azonban túlszárnyalták az 1888/9-90 évek, a mikor a kolozsvári nemzeti színház intendánsa, *Bölonyi* József állott a váradi színé-

1867-től 1886-ig.

Bölonyi József.

NAGYVÁRAD. — A SZIGLIGETI-SZÍNHÁZ.

MEB-05.25

szet élére. Áldozatkészsége nemesak a társulat szervezésénél volt szembe-ötölő, hanem úgy a díszletek beszerzésénél, mint a műsor megteremtésénél is lépten-nyomon érvényesült. A vidéki színészet történetében mindenkor elismeréssel kell megemlékezni Bölönyi Józsefről, ki nem elégedett meg a kérész-életű, szalmalángra is emlékeztető támogatással, hanem a külföld színpadjain esízolt izlésével oly sikereket mutathat fel, mit jogosan, méltán kell majd elismernie annak, ki idők múltán tüzetesen méltatja úgy a kolozsvári, mint a váradai színészet történetét.

A rákövetkező öt évben (1891–1896) ismét az aradi színi szövetkezet lép előtérbe. Előbb *Aradi Gerő*, majd *Leszkay András* van a társulat élén és különösen ez utóbbi igen szép sikereket ért el.

1896-ban a kolozsvári nemzeti színház tartott előadásokat *Megyeri Dezső* vezetése alatt. Ez évadban búcsuzott el Blaháné a váradai közönségtől, hol 1867-ben mint kezdő színésznőt oly gyakran tüntette ki a közönség.

1897-ben *Leszkay András* társulatával folyt le az a nevezetes *Elektra* előadás, mikor Jászai Mari a Rhédey-kertben, nyílt, görög színpadon, az óriási köröndben úgy mutatta be a tragédiát, mint az az ókorban, görög színpadon volt szokás. E kísérlet az egész országban feltűnést keltett és érdekes színésztörténeti vitákra adott alkalmat.

Jászai Mari
Elektra elő-
adása.

1898/9-ben ismét a kolozsvári szintársulat játszott a színpadon, *Bölönyi József* intendánsága mellett. Mint előbbi működését, úgy ez időbeli sikereit is ezéltudatos, áldozatkész tevékenység jellemzi. Melegen érdeklődött a váradai színészet száz éves jubileuma (1798–1898) iránt és mindent elkövetett, hogy ez minél fényesebben sikerüljön.

A száz éves jubileum eszméjét e sorok írója pendítette meg, már akkor, midőn az ottani színészet történetével foglalkozva, oly bizonyítékhoz jutott, mely döntőleg igazolta, hogy mikor volt Váradon az első magyar színelőadás. Az eszmét a *Szigligeti-Társaság* tette magáévá és az ünnepély 1898. aug. 26-án zajlott le. Ez alkalommal *Rádl* Odön, a Társaság elnöke nagyszabású megnyitó-beszédet mondott, méltatva a nap jelentőségét, *Somló* Sándor odát szavalt, míg e sorok írója emlékbeszédszerű felolvasásában tekintett vissza a száz év küzdelmére. A Szigligeti-Társaság e díszülése után *Bodor* Károly dr. beszéde mellett a „Fekete Sas”-nál, a hol 100 évvel ezelőtt először játszottak a magyar színészek, leleplezték az erre vonatkozó emléktáblát, míg este díszelőadás volt a színpadon, hol ismét *Humnus-Hatvány Istvánnak* 100 év előtti darabja „*A siketnéma, vagy a jókedvű pipás*” került színpadra.

A váradai szín-
szet 100 éves
jubileuma.

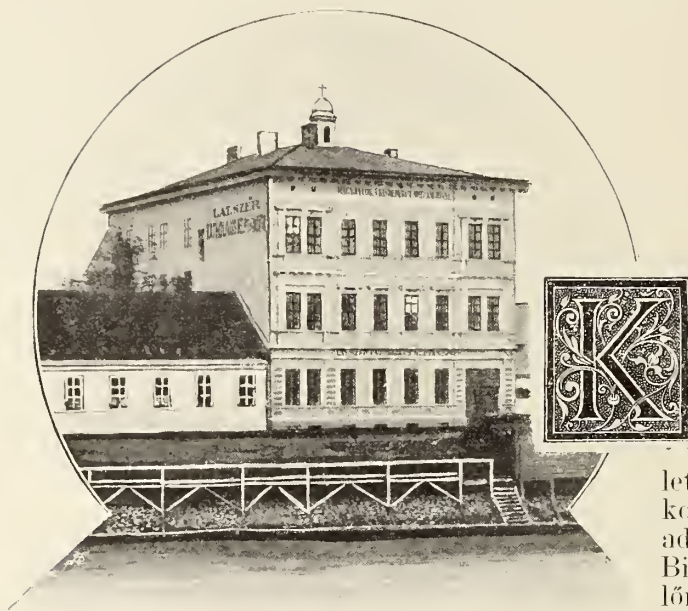
1900. nyarán nem voltak színelőadások, mert kezdetét vette a színházépítés és a jövő saison jól felfogott érdekekben nem adtak játszási engedélyt a nyári idényre.

A váradai állandó színház eszméjével már 1807-ben foglalkoztak, sőt némi tőkét is összegyűjtöttek, de úgy ennek, mint az 1857-ben és 1870-ben megteremtett alapnak nyoma vész. Az e téren felmerült eszmék sem vezettek célhoz, gyakran kicsinyeskedésből származó okok gátolták az állandó színház megvalósítását. Különösen a hely kérdése volt a főök, a miért ez meg nem valósulhatott. Hetvenhárom esztendeig tartottak a kísérletezések, a míg a jelenlegi polgármester, dr. *Bulyorszky* József, erélyes kézzel felkarolta a színházépítés kérdését. Így épült fel aztán Nagyvárad állandó színháza a Bémer téren. A görög stílusban épített színház külsejével a Népszínházra, belsejével a Vígshízházra emlékeztet. Belső menyezetének alapszíne sárgás-fehér, dúsan aranyozva; páholyain sötétvörös kárpitozás van; a szobrász-dísz mindenütt barokk-stílusú. Az előcsarnokot jelképes szobrok díszítik. A nézőtér ezer ember befogadására alkalmas.

Az új színház.

Az új színházat 1900. október 15-én nyitották meg. Előzőleg a város közönsége díszülést tartott, hol a Szigligeti Ede emlékének szentelt színház jelentőségéről, a Szigligeti-Társaság elnöke, *Rádl* Odön emlékezett meg, míg *Hoványi* Géza, a színiügyi bizottság elnöke, a színház építési történetét mondta el. Este díszelőadás volt, mikor az első szót az új színpadon *Paulayné-Adorján* Berta mondta, elszavalva *Sas* Ede alkalmi prologját.

BIHAR VÁRMEGYE KÖZOKTATÁSÜGYE.

A KÖRÖSPARTI RÓM. KATH. NÉPISKOLA.

Irályságunk első századai-
ból kevés adat maradt
ránk, melyből Bihar vár-
megye közoktatásügye ke-
letkezésének a képét megal-
kothatnánk; de ez a kevés
adat is sejteti, hogy mihelyt
Bihar vármegye keresztényné
lön. az egyházak emelését,
lelkészségek, prépostságok,
monostorok alapítását, szer-
zetesek betelepítését a *népok-
tatás* nyomán követte.

A XI. században a kereszténység és művelődés eszméi hazánk tiszán-
túli részében még nem vertek erős gyökeret; csak Szent László uralkodá-
sára vezethetők vissza Bihar vármegye népoktatásának szálai, melyekben
közoktatásügyünk mai örvendetes állapota gyökerezik.

A népoktatás
nyomai Szent
László alatt.

Tudva van, hogy Szent László 1083–1095 között alapította a nagy-
váradai prépostságot, melyet később püspöki egyházzá emelt.

Az egyházmegye területén egymásután egyházak keletkeztek, s mihelyt
valamely egyház felépült és valamely község lelkészt kapott, megnyílt az
első iskola is. És ezek a falusi iskolák a tananyagot és az irányt az akkor is
szélesebb látókörrel bíró monostorok iskoláitól vették át. Minthogy pedig a
vidéki monostorok egyikéből sem hiányozhatott az olvasó-szerzetes, a kinek
kötelessége a tanítás volt, kétségtelen, hogy Bihar vármegye számos helye
lön ébresztője a tudás vágyának, egyengetője az oktatás terjesztésének.

A XV. és XVI. században tartott hazai zsinatok azoktól is, a kik az
egyházi rendeket fel akarták venni, a kellő életkoron, jó erkölcsön s törvé-
nyes származáson kívül csak annyit kívántak, hogy *„jól tudjanak olvasni,
énekelni s az elemi ismeretekben némiképp jártasak legyenek.”*

XIV. század.

Hogy mely egyházak mellett állottak fenn iskolák? Erre nézve annyit
tudunk csak, hogy a falusi iskolákat nemesak a felnőttek, hanem gyerme-
kek is látogatták; hogy Nagyváradnak a XIV. században oly iskolái voltak,
melyeket nemesak helybeliek s az egyházi pályára készülők, hanem vidé-
kiek és világiak is felkerestek. Helyesen mondja Bunyitay: Minthogy ily
kifejlődésre idő kellett, Várad iskoláinak fennállását már e körülménynél
fogva is bizvást tehetjük a korábbi századokra. De bizvást tehetjük azon
körülménynél fogva is, hogy az abban az időben is már aránylag elég bő
anyagi forrásokkal rendelkező s a vármegye közepén lakó, hivatásuknál

fogva magasabb képzettségű püspökök anyagi segélyezésének, udvaraik és az őket környező papság szellemi hatásának, a velük sűrűbben érintkező vidékekre, minden kétség nélkül ki kellett hatni.

Ekkor még sem a renaissance, sem az azt követő reformáció, de a gör. keletiek beözönlése sem befolyásolta az iskolai állapotokat. Az „iskola” fogalmához nem csupán a róm. katolikus, — hanem a római katolikus egyházi jelleg is tartozott.

A XVI. században a reformáció alatt nagy megpróbáltatások érték hazánkat, melyekből Bihar vármegyének is bőven kijutott. E kor eseményeinek ismertetése nem tartozván e fejezet keretébe, itt csak annak az iskoláügyre vonatkozó hatását óhajtjuk kiemelni.

A reformáció hatása.

Az ország kétfelé szakadása után a politikai zavarok közepett a hitújítási törekvések Erdélyben mind nagyobb tért hódítottak s azon viszonynál fogva, mely Bihar vármegye és az elszakadt Erdély között politikailag fennállott, természetes, hogy a vallási átalakulás, melytől az iskolák sorsa is függött, Bihar vármegyében is csakhamar gyökeret vert.

A vallás átváltozásával az iskolák jellege is változott, az addig róm. kath. iskolákat a reform. iskolák váltották fel. 1553-ban *Szegedi Kiss István*, a reformáció bnzgó terjesztője, némely monografusaink szerint, *Belényesen*, a nagyváradai püspök uradalmának egyik székhelyén tanítói tisztet teljesít. Első helyen áll az új iskolák között a reformátusok nagyváradai főiskolája, melynek tanulói 1660-ban, midőn a nagyváradai várat a török ostromolta, a vár védelmezésében hősiiesen vettek részt; a vár feladása után pedig *Mártonfalvi György* tanár vezetése alatt Debreczenbe vonultak.

A közbe eső korszak azonban, a politikai s vallási küzdelmek és harcok meg-megújulása miatt, Bihar vármegye területén épp úgy nem kedvezett az iskolai állapotoknak, mint a nagyváradai várnak 1660. augusztus 27-én történt elvesztése után a török uralom. Az elpusztult községekből az életben maradt lakosok nagy része, ezek között a papok, tanítók elszéledtek, a felgyújtott templomokkal s lakásokkal az iskolaházak is elhamvadtak.

A törökök kiűzetése után ismét új élet vette kezdetét a vármegyében. „Alig van hazánkban időszak, a midőn annyi iskolát létesítettek volna, mint a XVII. század második felében és a XVIII. század első részében. Az országgyűlések ismételve elrendelték az új iskolák alapítását, a felekezetek vetélkedtek tanintézeteik szaporításában” — mondja boldogemlékezetű tudósunk, *Cséplő Péter*, a nagyváradai róm. kath. főgimnázium 1896-ik évben kiadott történetében. Azonban e kijelentéssel szemben élénken illusztrálja az akkori nagyváradai állapotokat *Keresztesi József* 1784-iki naplója, melyben panaszolja, hogy „az udvaron pedig, a más háznál, mely *oskolának volt elrendelve, bort kezdtek mérni*, egy krajczáron itezéjét, holott egyebütt 3 kron költ a bornak itezéje; oda borivókat, lármázókat szereztek és gyűjtöttek s mind kinn, mind benn, minden illetlenséget elkövettek.”

A törökök kiűzetése után.

A jezsuiták a nagyváradai várat ostromló sereggel visszatértek Nagyváradra és hozzáfogtak a régi közoktatási intézetek visszaállításához. A legkisebb tért újból meg kellett hódítani, mert a vármegye megfogyatkozott magyar lakossága a reformált vallásnak volt a híve. Nagy akadály volt a nemzeti nevelésnek a görög-keleti rácz és oláh elem, mely már a XVIII. század elején kezdte magába szívni az itt-ott fennmaradt magyarságot.

A jezsuiták.

A nagyváradai gimnázium a jezsuiták vezetése alatt 1722. november hóban nyílt meg, de első nyomai 1718-ig vezetnek vissza. — Két tanteremben, két osztályban 1735-6-ban már mint teljes hat osztályu jelentkezik. A jezsuita rendet Nagyváradon 1773-ban oszlatták fel s minden ingó és ingatlan javaikat a tanulmányi alap javára foglalták le. Ez intézet fejlődéséről alább részletesebben fogunk szólni. 1761-ben br. *Patachich* Adám püspök szervezte a szemináriumot s liceumot is állított fel két böleseleti osztálylyal.

Az 1777-ik év a biharvármegyei iskolai viszonyokat két irányban is befolyásolta. Egyik irányban a Ratio Educationis és a nyomában kelt intézkedések, a másikban a nagyváradai görög püspökség feállítása.

A Ratio Educationis.

A Ratio Educationis az országot nyolcz kerületre osztotta ugyan, de ezek közül csak négy, köztük a nagyváradai, nyert gróf Károlyi Antal személyében főigazgatót, kinek hatásköréhez a megye közoktatásügyének összes

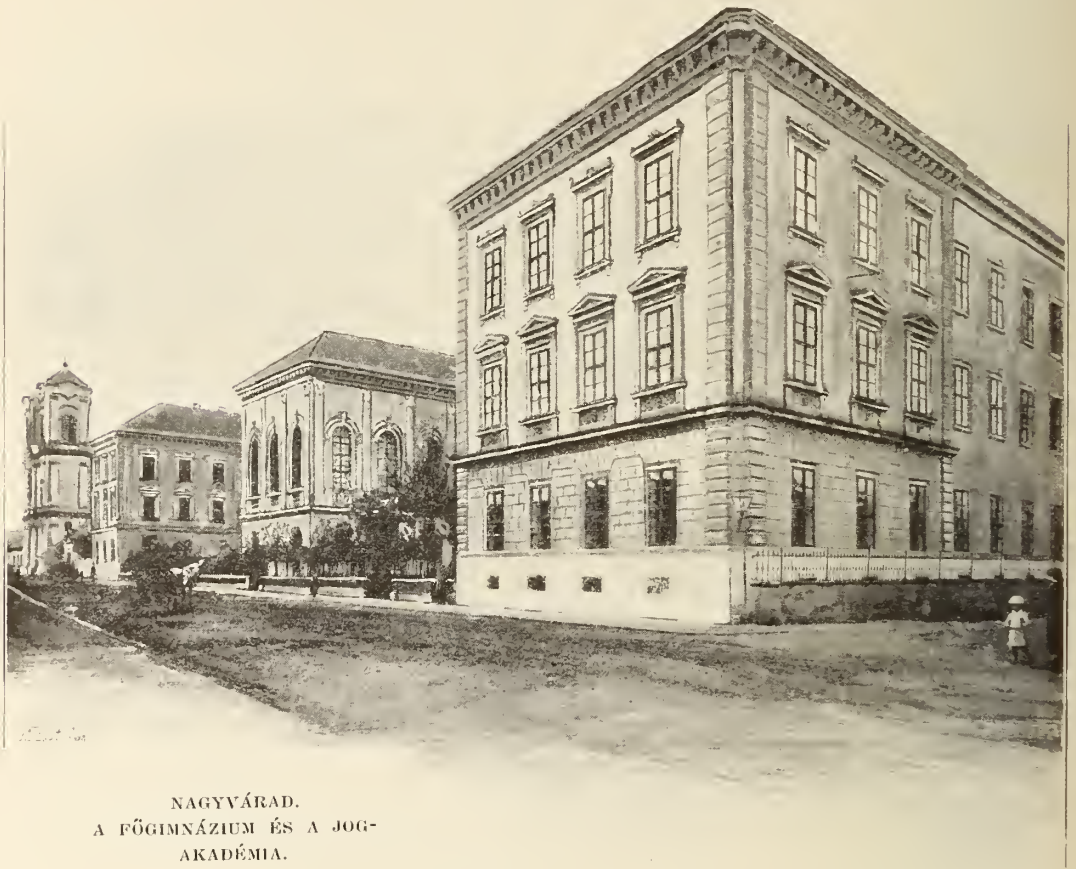
— az 1780-ban bölesészeti szakkal megnyílt akadémia felállításának kérdése és előkészítése is tartozott.

A gör. kath.
püspökség.

A görög katolikus püspökség felállításával az egyházi fenhatósága alá tartozó iskolák ügyei a lat. szertartásukétól szintén elváltak.

1792-ben II. Lipót király ma is „Teneri mei Romano-G. C.” feliratot viselő nevelő intézetet alapított Nagyváradon; a nagyobb községekben pedig, a hol görög katolikus lelkészségek voltak, csakhamar az elemi oktatás is megkezdődött.

József császár koráról, a XIX. század nemzeti ébredéséről, az 1848-iki s azt követő korszakról, valamint az 1868-iki törvényhozásnak alapító

NAGYVÁRAD.
A FÖGIMNÁZIUM ÉS A JOG-
AKADÉMIA.

munkájáról, közoktatásügyünk s a fennálló iskolák s intézetek történetéről alább lesz szó.

Nagyvárad törvényhatósági joggal felruházott város közoktatásügye napjainkban hazánk bármely hasonló városának tanügyével előnyösen versenyez. A bölesődei gondozástól és óvintézeti neveléstől, az elemi és közép-fokozatokon keresztül az akadémiai előadásokig, nem is érintve a róm. kath. papneveldét, melyet a közoktatásügy keretébe nem illeszthetünk, — az ifjú, fejlődése minden korában megtalálja képzésének megfelelő forrását.

Tankerületek.

Bihar vármegye és Nagyvárad népoktatási intézetei a biharvármegyei tankerületbe csoportosulnak, míg Bihar vármegye és Nagyvárad középiskolái a nagyváradai tankerületnek, vagyis a nagyváradai tankerület főigazgatóságának, a nagyváradai közép kereskedelmi iskola közvetlenül a miniszteri biztosnak, az iparos tanoneziskolák az országos iparoktatási főigazgatónak joghatósága alá tartoznak; ez utóbbiaknál a kir. tanfelügyelőség, az országos iparoktatási főigazgatóság szervezése óta, ennek úgyszólván csak segédkezik.

A nagyváradai kir. akadémia 1788-tól, vagyis alapításától kezdve 1850-ig a nagyváradai tankerület főigazgatójának hatósága alá tartozott. 1850. óta, a midőn a tanulmányi főigazgatóságokat s itt a bölesészeti kart megszüntet-

ték, az akadémia-igazgató lépett a kerületi főigazgatók hatáskörébe, ki előbb a helytartó-tanácsal érintkezett közvetlenül, jelenleg pedig a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterhez terjeszti föl jelentéseit.

Mielőtt Nagyvárad, később Bihar vármegye közoktatási intézeteiről számot adnánk, a mindenik fölé emelkedett nagyvárad kir. jogakadémiát kívánjuk fejlődésében ismertetni.

Mária Terézia királyné uralkodása nem nagyon volt kedvező a magyar faji és nemzeti törekvések gyámolítására. De a közoktatás, a helyett, hogy a magyart a latin nyelv altató sajkájából a germanizáció karjaiba hurczolta volna, terjedelmesebb faji s nemzeti öntudat ébresztésének eszköze lett.

Gróf Károlyi Antal, a Ratio Educationis alapján kinevezett első nagyvárad kir. jogakadémiájának főigazgatója buzgólkodott leginkább, hogy a tiszántúli részben, különösen Nagyváradon is állítsanak akadémiát. Ez intézet azután 1780. november hó elején nyílt meg, egyelőre csak bölcészeti tanszakkal, és 1788-ban egészítették ki jogtudományi karral. Nem egy adat van arra, hogy ezt az akadémiát már kezdetben a germanizáció szolgálatába akarták állítani; de egyes eseteket kivéve, a tudományos képzés feltételeit bírta és igazgatásának irányzatában a nemzeti megerősítés is elég sikeresen érvényesült.

A nagyvárad kir. jogakadémiájának fennállása első évében 20 joghallgatója volt, mely szám az 1850—1-iki iskola-évig, a midőn a bölcészeti kar megszűnt, 1844—5-ben érte el a legmagasabb fokát, a mennyiben e tanévben a joghallgatók száma 136 volt. A bölcészek száma az 1839—40. tanévet kivéve, 1850—1-ig mindig felülhaladta a joghallgatókét.

A nagyvárad kir. akadémia alapításakor a főgimnáziummal, felső elemi népiskolával s az Alapy-féle konviktussal együtt a lat. szert. püspök elhagyott palotájában, a Szt-László templommal szemben álló terjedelmes fatornyú földszintes épületben nyert elhelyezést, miután ez időtájtban készült el a kétemeletes püspöki rezidenzia.

A Bach-féle rendszer alatt új szabályzatot adtak ki, mely a bölcészeti kart megszüntette s e helyett a gimnáziumokhoz 7-ik és 8-ik osztályt szervezett, egyelőre meghagyván — négy tanszékkel — a jogi akadémiánál a két évfolyamot. Mivel az intézők úgy gondolkodtak, hogy veszedelmes, ha a magyar politizál, vagy csak ha sejt is hozzá valamin, a politikai tudományok előadását megszüntették. 1855-ben a szervezetet némileg módosították, a mennyiben hat tanárral és egy segédtanárral három évfolyamúvá fejlesztették ki, s a tantárgyaknak tetszés szerint való hallgatását megszorították, a három év mindegyikére megszabván a tananyagot, melylyel a hallgatónak végeznie kell és e mellett szigorúan meghagyták, hogy 1856-tól a tanulók a német nyelv általános használatára előkészítendők.

1861—1867. között a m. kir. kanczellária az egy ideig kiszorított esz-jog és a jog- és állam-encyklopédia, valamint a politikai tudományok tanítását újból elrendelte. A rendszer buzgó eszközeit a feltámadt magyar viszszaállítás állásaikból eltávolítván, helyettük alkalmas s képzett új igazgatási elemekre volt szükség. Ez a szükség magyarázza meg a nemzeti önbizalom felébredése mellett azt, hogy a Bach-korszak után a jogi képzést fiatalságunk az előzőnél sokkal nagyobb számarányban kereste föl. Így történt Nagyváradon is, a hol a kir. jogakadémia hallgatóinak száma 1859—60-ban 60 s fokozatosan emelkedve 1867—68-ban már 214 volt.

Végre az alkotmány s a magyar királyi független miniszterium visszaállítása után az akadémia ismét új korszakba lépett. Törvény ugyan most sem szabályozta az akadémiák szervezetét, de báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezése után csakhamar intézkedett alkalmas akadémiai tanárok kiképzésére, a tanterv és a tanárok anyagi helyzetének javítására nézve. Fiatal tanerőket bővebb kiképzés czéljából állami ösztöndíjjal külföldre küldött.

A nagyvárad kir. jogakadémia még ekkor is régi és czélszerűtlen helyiségében szorongott, míg végre ő Felsége, báró Eötvös József miniszter javaslatára megengedte, hogy a régi épület Nagyvárad városának örök áron eladassék s e vételárából, valamint a tanulmányi alapból még hozzávcendő összegből új épület emeltessék. 1872. június 8-án kezdték meg a díszes, kétemeletes jogakadémia építését, mely egyszersmind a nagyvárad kir. kath.

főgimnázium elhelyezésére is szolgál. 1874 december 2-án a nagyváradai kir. jogakadémia tanártestülete jog- és államtudományi karrá történt átalakításának s az új épület használatba vételének ünnepélyét már az új épület dísztermében ülhette meg. Hallgatóinak száma alapítása óta megközelíti a tízezret, kik közül miniszterek, főrendiházi tagok, országgyűlési képviselők, miniszteri és osztálytanácsosok, egyetemi tanárok, táblai és törvényszéki elnökök, fő- és alispánok, főszolgabírák és polgármesterek, kanonokok, esperesek, jeles ügyvédek és írók stb. nagy számmal váltak ki.

A kir. jogakadémiának kisebb alapítványai is vannak. A *Jedlicska-Kondé-Szecezy* alapítvány, melynek kamatai 5 r. kath. vallásu akadémiai joghallgató között osztatnak szét a tanév végén, alig haladja meg a 6000 koronát. A néhai *Olteanu* János nagyváradai gör. kath. püspök alapítványa.

BELÉNYES. — A GÖRÖG-KATHOLIKUS FŐGIMNÁZIUM.

melynek kamatai a jog- és államtudományok köréből kitűzendő pályakérdés megjutalmazására szolgálnak, évi 25 koronát kamatoz; harmadik a betegsegélyező alap, melynek kezdetben egy „akadémiai kórház” létesítése volt a célja, nem egészen 5000 koronára míg; az idők fejlődése azonban az eszmét túlszárnyalván, az „akadémiai kórház”-alap kamataiból szegény joghallgatók gyógyítási költségeit fedezik; negyedik a *Fogarasi* Mihály-féle ösztöndíj-alapítvány, mely 420 korona s melynek évi kamatját egy r. kath. vallásu, kifogástalan magaviseletű, jeles előmenetelű joghallgatónak adományozzák. A jogakadémia kebelében a joghallgatók segélyegylete és olvasóköre is fennáll és évről-évre gyarapodik.

A kir. jogakadémián kívül a képző intézetek, a közép- és a népoktatás keretébe illeszkedő, valamint a szakirányú iskolák Nagyváradon számosak s a közoktatási követelményeknek ez idő szerint teljesen megfelelnek. Van Nagyváradon: róm. kath. főgimnázium, állami reálegyesületi közép kereskedelmi iskola, róm. kath. és gör. kath. tanító-, továbbá róm. kath. tanítónő-, r. kath. püspöki óvónő-képző intézet. Tehát négy képző intézet. Van községi polg. fiú-, polg. leány-, három róm. kath. polg. leány-, orth. izr. polg. fiú- és polg. leány-, magán polg. leány-, szakszerűen szervezett iparos, valamint kereskedelmi tanonciskola, sikeresen vezetett női-kereskedelmi tanfolyam, községi róm. kath.-, gör. kel.-, ágost. evang.-, izr. és magán elemi iskola, melyekre alább külön-külön kiterjeszkedünk.

Az itt felsorolt iskolákkal kapcsolatban említjük meg azokat az intézeteket is, melyek céljuknál, szervezetüknél fogva a közoktatás ügyével szin-

tén szorosán összefüggnek. Ilyenek: az állami és községileg segélyezett magán kiseddévó intézetek, az árvaházak és internátusok. Itt megemlítjük még azt is, hogy Nagyváradon kívül Belényesen gör. kath., Nagy-Szalontán ev. ref. gimnázium s ugyancsak Belényesen gör. kath. polg. leányiskola van.

A rórn. kath. főgimnázium.

A nagyváradí román. kath. főgimnázium története messze visszanyúlik a múltba. 1660-ban, midőn a törökök a nagyváradí várat elfoglalták, mint tudjuk, a nagyváradí főiskola ev. református volt. A mostani román. kath. főgimnázium első alapját *Benkovics* Agoston püspök tette le 1699-ben 6000 rénes frt. adományozásával. A törökök kiűzése után a Jézus-társasági atyák visszatértek ugyan, azonban évek múltak el, míg társházuk és a gimnázium felépülhetett s a tanítást megkezdheték. 1718-ról már vannak nyomok, melyek sejtetik, hogy az elemi ismeretek tanításával *Schmerniez* Adám jezsuita a gimnázium némely tárgyát is tanítani kezdte. De a gimnáziumi tanítást az elemi oktatástól elváltan, csak 1722-ben, — midőn a mediát és syntaxist megnyitották s a kis gimnázium épületét felemelték, — lehetett megkezdeni.

1735. évi november 9-én *Okolicsányi* János nagyváradí püspök, Bécsben kelt okirat szerint 3000 rénes forint adományozásával a nagyváradí gimnáziumban a poézist és a rethorikát állította fel. A tanárok között világi is volt.

A Jézus-társaságot 1773-ban XIV. Kelemen bullája feloszlatta s már ugyanez év november havában a kir. ügyész a nagyváradí jezsuiták ingó és ingatlan javait, a személyes tulajdont kivéve, a tanulmányi alap javára lefoglalta. A rend eltörlésével a nagyváradí gimnázium tanárait vesztette el. A Ratio Educationis megjelenéséig (1777) a gimnáziumi tanítás csak tengett. *Patachich* Adám püspök vette oltalmába a tanítás ügyeit és támogatta oly mértékben, a milyenben az adott viszonyok engedték.

A nagyváradí gimnázium fentartásának terhét 1773-ban a feloszlott Jézus-társaság nagyváradí rezidenciájától az országos tanulmányi alap vette át s egész 1808-ig viselte. Könnyen tehetette, mert a nagyváradí jezsuiták társházának eladott ingó és ingatlan javaiból 133,302 frt 34 kr folyt be; míg a gimnázium fentartása még 1792-ben is csak 2900 ezüst forintba került.

A nagyváradí gimnázium 1808-ban került a premontrei kanonok-rend böles és hazafias vezetése alá, mely rend századokon át Nagyváradot is otthonának tekintette. Ferencz király 1802-ben visszaállította a jászói premontrei prépostságot, melyhez a nagyváradí hegyfoki prépostság javait is csatolta. A visszaállító okirat az egyesített prépostságnak köteleességévé teszi a nagyváradí gimnáziumnak tanárokkal való ellátását is. A visszaállított konviktus a pálosok zárdáját nyerte helyiségül.

Az 1850. november 12-én kelt pátenssel Magyarországra is kiadták az „Entwurf für Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich“ című germanizáló tervezetet. De a nagyváradí főgimnázium hazafias tanártestülete az Entwurf-fal keletkezett intézkedéseknek — még némely gyászmagyar által is növesztett — sárkányfogait letördelte, elannyira, hogy az intézet nem válhatott német tannyelvűvé.

A nagyváradí főgimnáziumnak a hat különböző felekezeti vallás-tanítón kívül 19 rendes tanára és több mint 500 nyilvános tanulója van, kik közül 12 ösztöndíjas; az évi ösztöndíj összege: 4300 korona. Ezen kívül hat alapítvány volt és pedig: a *Jedlicska-Szenczy-Kondé*-féle 6122 korona 68 filléres, a *Krausz* G. László-féle 2000, a *Winkler* József-féle 2000 koronás, a *Végh* János-féle alaplól 75 korona 88 fillér, a *Makróczy*-féle 902 korona 88 filléres alapnak 42 korona 08 fillér kamatja s minden második évben izr. tanulók segélyezésére a *Brüll*-féle alapítvány jövedelme.

A vármegyében fennálló gimnáziumok közül, a nagyváradí után, első sorban a *belényesi gör. kath. főgimnáziumot* említjük meg.

A gör. kath. püspökség felállítása és *Drágos* Ignác, továbbá *Darabant* püspök halála után 1806. évi október 25-én *Vulcan* Sámuel lépett a püspöki székbe. *Vulcan* Belényesen, a gör. kath. püspökség uradalmainak központján, 1827-ben a gör. kath. népiskolát még egy osztálylyal gyarapította s a gimnázium előkészítő iskolájává alakította át, 1828. október 6-án pedig aláírta azt az alapító levelet, mely szerint *Vulcan* 30,000 pengő forintot tett le a pedagógium, vagyis a négy osztályból álló gimnázium alapjául és „mint-hogy — úgymond az oklevél — ezen intézet mindenekelőtt a románokért van

A belényesi gör. kath. főgimnázium.

NAGYVÁRAD. — A LATIN SZERTARTÁSÚ PAPNEVELŐ-INTÉZET.

alapítva (ad quoniam hoc Institutum praefenter pro Natione Valachica fundatum est): különös súly legyen fektetve az ő s latin betűkkel írt oláh helyesírásra, nyelvtanra és irodalomra“. A gimnáziumot 1818/9-ik tanévben nyitották meg s mint kis gimnázium működött egész 1837/8-ig, a midőn a két humaniorai osztály szervezésével, az akkori tanügyi viszonyokhoz képest, hat osztályu gimnáziummá vált. 1835. február havában Vulcan Sámuel a már ekkor 35,000 pengő forintra emelkedett alapítványát újabb 40 ezer pengő forinttal gyarapította, úgy hogy a gimnázium alapja ekkor 75 ezer pengő forintra emelkedett. Emez alappal és szervezettel jutott a gimnázium az „Entwurf“ korszakáig. A belényesi gimnáziumnak, hogy az teljes nyolcz osztályu lehessen, két kézzel nyújtott az országos tanulmányi alapból 3500 pengő frt évi segélyt, s engedélyezte a belényesi főgimnáziumnál a román tannyelvet; 1853. márczius 7-én 3069/214 sz. a. kelt rendeletében a cs. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium nagy kegyesen azt is megengedvén, hogy a más ajku növendékektől mindaddig, míg az oláh tannyelvet elsajátítják, a feleleteket azok nyelvén is el kell fogadni s ehhez képest magyarázni a tantárgyakat.

A rendszer kétszínűsége emez intézkedésekből is kitetszik. Azonban 1861. október 21-én a helytartó-tanács elrendeli, hogy a tannyelv magyar legyen, s a román mint segédnyelv használtassék; de ugyanazon év december 20-án már változtat e rendeleten és kimondja, hogy a belényesi főgimnáziumban a magyar tannyelv mellett a román és német nyelv is egyenrangú tannyelvül használtassék.

A gimnázium tanrendje s tanmenete ezután is az általános szabályzatokhoz alkalmazkodott s szívós kitartással mindig előbbre vitte az oláh tannyelvet. Anyagiakban a fokozódott intézeti s a jogosult tanári igényeket kielégíteni nem bírván, a körülmények nehéz helyzetbe juttatták, melyben tengődött mindaddig, míg a nagyváradi gör. kath. püspöki széket 1879. június 8-án Pável Mihály jelenlegi püspök el nem foglalta. Pável püspökösödése kezdetén a tanári kar megélhetéséről akként gondoskodott, hogy őket egyszersmind a közelben levő lelkészségekre is alkalmazta, s a parochiák jövedelmével szaporította szerény fizetésüket. Azonban ez csak az egyházi

ténykedéséből folyt, melyet székében minden püspök megtehetett volna; de a mi ennél sokkal több, sokkal nagyobb, a mivel az egyháznagyok körében is nagy ritkán találkozhatunk, az, hogy a főpásztor, lemondván a díszes állásával járó igények legtöbbször, uradalmi jövedelmének nagy részét népének s híveinek javára takarította meg.

1887-ben megalkotta a „Pável-féle egyházmegyei kisegítő alapítványt“, ennek javára megvette a gimnázium épülete mellett fekvő telkeket s még azon évben letette az új gimnázium s tápintézet alapkövét, s az építkezést és átalakítást 1888-ban befejezte. A két épület 54,640 frt 40 krba került.

A belényesi gimnázium mellett Vulcan püspök óta „kenyérkiosztó alapítvány“ volt szegény tanulók segélyezésére. Az 1888-ban emelt internátus-épületben Pável 1891-ben 12 ingyenes helyet alapított, mely intézet az alapító kiapadhatatlan bőkezűségéből most 22 tanulónak egészen ingyenes, 20 tanulónak fél fizetésért, 48-nak mérsékelt fizetésért, 6-nak némi szolgálatokért teljes ellátást nyújt. 1895. január 24-én 40 ezer koronát tett le a belényesi gör.

NAGY-SZALONTA. — A GIMNÁZIUM.

kath. főgimnáziumi tanárok nyugdíjalapja javára, mely már azon évben 48,525 korona 94 fillérre emelkedett.

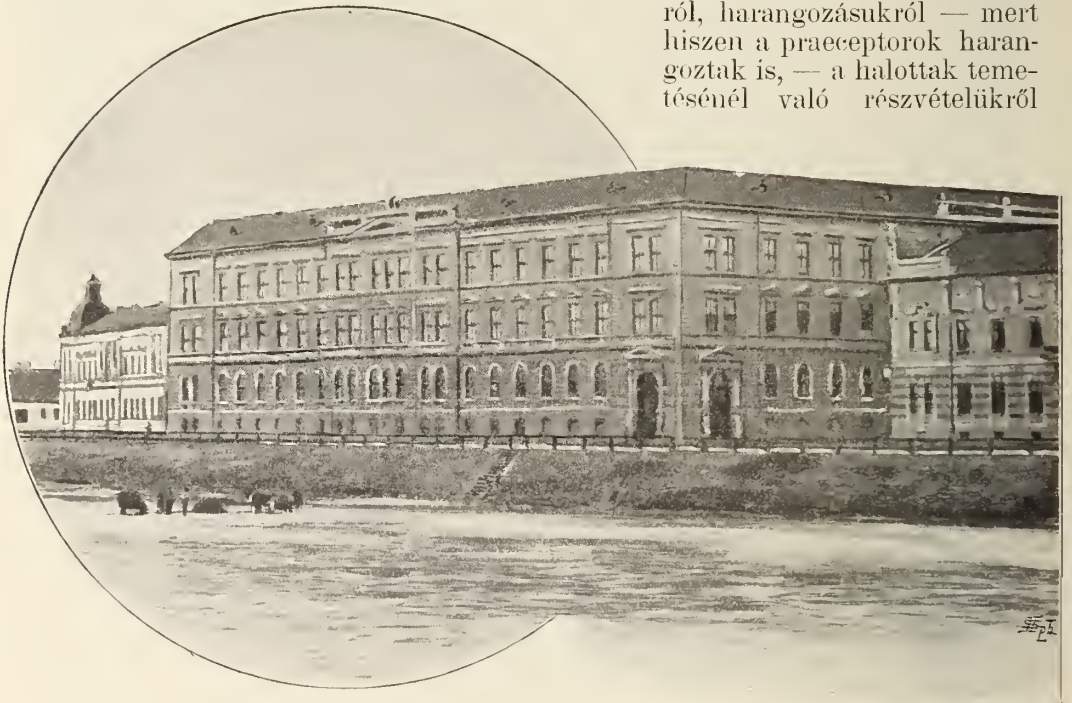
Az említett Pável-féle internátuson kívül a belényesi gimnázium tanulói részére van még: 1. a Vulcan által alapított gimnáziumi kenyér-alapítvány, 4967 pengő forint; 2. a Papp János-féle 5000 frtos; 3. a Zsiga Miklós-féle 1000 frtos; 4. a Mihák-Zakovics-féle 4000 frtos alapítvány.

A belényesi gimnáziumnak az alapítás évében csak 17 beírt növendéke volt, azóta mindig emelkedett, úgy hogy ma már rendszeren a negyedfélszázat is meghaladja a tanulók száma.

A gimnáziumokkal kapcsolatban a nagyszalontai gimnázium történetének rövid előadására térünk át. Nagy-Szalontát 1847-ben nagy tűzvész pusztította el, mely alkalommal gimnáziuma is elhamvadt s így közoktatásügyét, különösen a gimnáziuma régibb történetét, csak hézagosan lehet megírni. Bizonyos az, hogy a nagyszalontai gimnázium már 1714-ben, sőt valószínűleg valamivel előbb is fennállott. Az itt megjelölt évről egy rektori fizetéslevél maradt fenn. A rektorok névsorát valamivel előbből ismerjük. 1732/3-ról megvan a szalontai iskolai törvények rövid foglalata, latin nyelven; mert ebben az időben szigorúan büntették a tanulókat, ha a törvényeket áthágták, vagy ha a „latinság gyakorlására kijelölt helyen magyarul beszélni merészeltek“. A törvények ellen vétőket többnyire 3—25 denár pénzbüntetéssel

A nagy-
szalontai
gimnázium.

sújtották. A tanulók kézárással s a törvények aláírásával fogadták meg azoknak megtartását. 1797. június 27-én az egyháztanács újra szerkesztette a törvényeket, melyek még az óra-beosztásról is intézkedtek. „Hétfőn, kedden, csütörtökön szorgalmatosság idején a *poéták* taníttatnak reggel 6 órától fogva 7-ig. NB. Mikor ezek nincsenek, ez óra üres is lehet vagy az *orátorok* tanítására fordíthatatik. 7-től fogva 8-ig vagy 8-tól fogva 9-ig az *orátorok*, 9-től fogva 10-ig a *syntaxisták*, 10-től 11-ig a *grammatisták*. Az alsóbb osztályok pedig 9-től fogva 11-ig. Délután ugyanezen napokon 1—2-ig a poéták és orátorok tanulják magok között, a mire reggel taníttattak”. Így tovább, a nyári s téli szakra beosztja a szorgalmi időt s tanítást. És az összes osztályokat egyetlen „rektor” tanítja, kinek segítségére, ha nagyobb volt a népesség, az alsó osztályok tanításában a „*korrektor*”, az elemiekben pedig a legfelső osztály tanulói: a praepetorok voltak, kiknek tanulásáról, erkölceséről, öltözékeiről, praepetori hivatalukról, harangozásukról — mert hiszen a praepetorok harangoztak is, — a halottak temetésénél való részvételükről

NAGYVÁRAD. — AZ ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA.

részletesen intézkednek az iskolai törvények. A nagyszalontai gimnázium fényét emeli az a körülmény, hogy ennél az intézetnél az 1838/9 és 1839 40-ik tanévben hazánk koszorus költője Arany János, Nagy-Szalonta halhatatlan szülőltje, mint „*korrektor*” működött.

A nagy-szalontai gimnázium 1714-től 1727-ig öt, 1727-től 1848-ig pedig hat osztályu volt; mint a fentebbiekből is kitetszik, voltak: poéták, orátorok, syntaxisták és grammatisták, s ezen négy címbe hat osztály volt beillesztve. De az osztályokból néha egy-két osztály, kétségtelenül tanulók hiányában, hiányzott. 1851 2-ben négy, utána már csak három osztály van; 1852 3-ban pedig a gimnázium megszűnik s a rektor csak elemi osztályokat tanít. 1854/5-ben újra felébred s ismét megnyílik az I.—III. gimnáziumi osztály 30 tanulóval, de a következő évben megint lepad az osztályok száma kettőre s így tart ez 1859/60. tanévig. 1861 2-ben megint négyre emelkednek a gimnáziumi osztályok, 1862 3-ban már az akkori rektor, Gere Ferencz mellé segéd-tanárt is alkalmaznak s megnyitják a gimnáziumi V., 1863/4-ben pedig a VI. osztályt: három tanerővel, két-két, úgynevezett „kombinált páros osztály”-lyal. 1874 5-ben az V., 1875 6-dik tanévre pedig a VI. osztályt szüntetik meg, mely eljárást a kombinált páros osztály-rendszer magyarázza meg.

Midőn a gimnáziumi V—VI. osztályt megszüntették, ugyanakkor a gimnáziumot fentartó ev. ref. egyház, szövetkezve a polgári községgel, a gimnáziummal kapcsolatban felállította, a népoktatási törvények hatása alatt, a *polg. iskola négy osztályát* négy tanerővel. 1881. márczius 28-án, majd 1885. évi április 30-án a nagy-szalontai ev. ref. egyház és Nagy-Szalonta polgári község újból szerződnek, hogy „egy felekezeti jelleg nélküli hat osztályu, polgári iskolával összekötött gimnáziumot állítanak és tartanak fenn“, s arra törekszenek, hogy ez az intézet gimnáziumnak tekintessék. Nagy nehezen tudta a fentartó testület az így szervezett iskolának a nyilvánossági jogot évről-évre kieszközölni. E bizonytalanságnak az előbbi szerződő felek között 1887. májns 12-én kötött az a szerződés vetett végett, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter is jóváhagyott, s mely szerint az intézetet, *mint kizáróan négy osztályu gimnáziumot* a polgári iskola elejtésével kívánták fentartani.

Ambár Nagy-Szalonta községe, és az ottani ev. ref. egyház mindent megtettek, hogy a gimnáziumot a kor színvonalára emelhessék, ezt az anyagi források hiányos volta miatt nem érthették el, s így, az 1883. évi XXX. t. cz. alapján, az államhoz fordultak állandó segélyért, a mit el is nyertek. A tanulók száma az utóbbi években 120—160 között váltakozott.

A középiskolák között a *nagyváradai állami főreáliskola* kiváló helyet foglal el; új díszes épületét 1896-ik évi október 18-án avatták fel. Nagyvárad polgárai már a 60-as években a reáliskola felállítása mellett foglaltak határozott állást. A közgyűlés 1868. október 24-én a tanügyi bizottság javaslatára a reáliskola számára ingyen telket és 2000 fit évi segélyt ajánlva meg, megbízta az akkori országgyűlési képviselőt, hogy a városi közgyűlés végzését a vallás- és közokt. miniszteriumhoz juttassa. Mindazonáltal a kérdés 3 évig pihent s csak 1871. június 24-én elevenítette föl ismét az ügyet *Gyalóka*y Antal. Indítványát, melyben a többi között alkalmas épületen kívül a város részéről 4000 frtnyi hozzájárulást javasolt, a közgyűlés elfogadta s az ügy belható tanulmányozására bizottságot küldött ki, a minek meg is volt az óhajtott eredménye. 1872-ik évi április 19-én létrejött a vallás- és közokt. miniszterium és Nagyvárad város közönsége között a szerződés, melynek alapján a reáliskolát 1873. október 1-én I—IV. osztálylyal, a mai kir. ítélő tábla helyiségében, megnyitották. Az 1874—75. évben az iskola a Szent-László-téri régi jogakadémia és gimnázium épületébe költözött és 22 éven át végezte ott a tanítás munkáját. Új épületének felállításához 1895. évi márcziusában fogtak hozzá és 1895. november 19-én fejezték be.

Nagyváradai
állami fő-
reáliskola.

Az iskola felépítése a tornaesarnoknak a reáliskolára eső részével s a telek értékével együtt 139,247 frtba került. A város anyagi áldozata az építési költségnek 5%-át számítva s hozzávéve a 4000 fit készpénz hozzájárulását, évi 12,000 frtra tehető. Az államé, levonva a tandíjakat, 21,000 frtra.

Fennállása óta közel 200 tanuló tett érettségi vizsgálatot. A rendes tanárok száma 13, a hitoktatóké 8 és 1 egészségtan-tanár. Az utóbbi években a latin nyelvet, a gyorsírást, a műéneket és a zenét is mint rendkívüli tárgyakat tanítják.

A *felső kereskedelmi iskolát* *Propper* N. János mint magánvállalkozó Nagyvárad városa és a társadalom támogatásával 1888-ban alapította. Nagyvárad városa 3000 frttal segélyezte az iskola-tulajdonost és igazgatót, a felső-, akkor még közép-kereskedelmi iskolával kapcsolatba hozott kereskedelmi tanonciskola tanításáért; a társadalom pedig hat évre „kereskedelmi iskolát pártoló egyesület“-et alakított; tagdíját a most szóban forgó iskola támogatására fordította. *Propper* N. János az iskolát kezdetben magán-lházban helyezte el. Növendékeinek száma az 1888/9-ik, vagyis az első tanévben 37 volt. Fokozatosan három osztályuvá fejlesztetvén, a nyilvánossági és érettségi vizsgázási jogot megnyerte. A három osztály nyilvános és magántanulóinak száma 1896/7-ben már 161-re emelkedett. 1898-ban az iskola tulajdonjogát egy erkölcsi testület, a „Nagyváradai kereskedelmi esarnok“ vette át, az új tulajdonos a saját palotájában meghagyta az intézetet, s a felügyelet gyakorlására iskola-bizottságot alakított. Az iskola, melynek élén dr. *Kovács* S. János igazgató áll, versenyez hazánk minden hasonló iskolájával. Elhelyezése, felszerelése mintaszerű. A rendes tanárok száma az igazgatón kívül 7. Az iskola növendékei a gyárakhoz és a kereskedelmi góczpontokhoz kirán-

Felső keres-
kedelmi iskola.

NAGYVÁRAD. — A GÖRÖG-KATHOLIKUS TANÍTÓ-KÉPZŐ.

dulásokat tesznek, sőt nem egyszer már a külföldet is meglátogatták. Az intézet végzett növendékeinek kellő alkalmazásáról is gondoskodni törekszik. Mielőtt a középiskolák rövid leírását befejeznők, helyén valónak tartjuk megemlíteni, hogy *Derecskén* is volt algimnázium, olyanforma szervezettel, mint Nagy-Szalontán. 1861/2-ben állították fel s fejlesztették fokozatosan 1866/7-ig hat osztályúvá 3 tanerővel; ez azonban már 1872-ben megszűnt. Ily nyomok Bihar-Díószegen szintén tanúsítják ev. ref. gimnázium fennállását, de a további adatok hiányzanak.

A derecskei és díószegi algimnázium.

A *népoktatási és népnevelési intézetek* feladatai teljesítésének biztosításán kívül a tanerők képesítéséről kellett gondoskodni.

Gör. kath. tanító-képző intézet.

Nagyváradon a gör. kath. finevelő intézet épületében van elhelyezve a *gör. kath. tanítóképző-intézet*, melyet 1848-ban szerveztek s a tanulmányi alaphoz tartanak fenn. 3 rendes és 3 rendkívüli tanára van. A tanfolyam négy évig tart, de váltakozó rendszerrel; egyik évben az első és harmadik, — másik évben a második és negyedik osztály volt felállítva. A kapcsolatos nevelő intézetben 30 alapítványi hely van, mely szám idővel 22 magánalapítványi helylyel megszorodott; *Pável* Mihály gör. kath. püspök bőkezűsége pedig a növendékeknek ruházattal való ellátására megfelelő alapítványt tett. A növendékek az ott levő tanítóképző-intézetet és a róm. kath. főgimnáziumot látogatják.

A róm. kath. tanító-képző intézet.

Ugyancsak Nagyváradon van *r. kath. tanítóképző-intézet* is, melyet a tanulmányi alap és a nagyváradai róm. kath. püspökség 1854-ben alapított és tart fenn. Dr. *Schlavich* Lőrincz bíboros-püspök az intézet számára 1895-ben házat vásárolt. A róm. kath. tanítóképző-intézetnek legutóbb már 33 hallgatója és két rendes tanára volt.

Az Orsolya-apácák.

A *Szent-Orsolya* nevét viselő nőszervezet nagyváradai rendházát *Szenczy* István nagyváradai apátkanonok 1771. június 10-én alapította és hat rendtag részére tett alapítványt, melyet időközben a nagyváradai lat. szert. püspök és a káptalan tagjai, a tehetősebb rendtagok és néhány világi jótevő is gyarapítottak. A rendtagok a zárda alapítása óta mindig tanítással foglalkoztak és pedig mind a belső leánynevelő intézetben, mind a leányiskolában, mely kezdetben 2, majd 3 elemi osztályu volt. 1859. január 7-én

iskoláik a nyilvánossági jogot megnyervén, csakhamar a *tanítónőképző-intézetet* szervezték, mely az 1868. évi 38. t.-cz. rendelkezéseihez alkalmazkodik s ez is csak 3 éves tanfolyammal bír. A zárda-épületben van róm. kath. polgári és elemi, — úgynevezett külső és belső leányiskola.

Nagyváradon népnevelési *kisdedővő-képző intézet* is van, melyet dr. Schlauch Lőrincz bibornok-püspök alapított s a Szent Vincze nénék egyik zárdájában telepített le. Ezt a *nagyváradí lat. szert. püspökség* tartja fenn. Az intézet számára, a nagy tudományu és hazafias alapító egyháznagy, 1898-ban díszes épületet emeltetett.

Kisdedővő
képző-intézet.

Még két képző-intézet van Nagyváradon, illetőleg Bihar vármegyében:

NAGYVÁRAD. — AZ ORSOLYA-APÁCZÁK RENDHÁZA ÉS ISKOLÁJA.

Nagyváradon az *állami baba-*, Bihar-Diószezen pedig az *állami vnczellérképző-intézet*. Ezekről más helyen van szó.

A Ratio Educationis az *elemi iskolák* szervezetéről is intézkedett. A mely községben a lakosság egy vallásu volt, a létesített iskolát — mai felfogásunk szerint — bátran községi jellegűnek mondhatnók, mert a polgári község tartotta fenn; az úgynevezett „Nemzeti iskolák“-ba pedig a gimnázium több anyagának tanítását is bevitték. Az ettől lehúzódó bizonytalanságnak az „Entwurf“, de határozott alakban az 1868: 38. t.-cz. vetett véget.

Nagyváradon az 1868: 38. t.-cz. életbeléptetése után a reformátusok megszüntetvén iskolájukat, 1869-ben szervezték az első *községi elemi fiu- és leányiskolát* és a községi *jellegű polgári fiu- és községi felső leányiskolákat*.

Az 1868-ik évben dr. Nógáll János r. kath. kanonok, felszentelt püspök, Nagyváradon saját alapítványából bölesödét és kisdedővodát állítván, elhez

Elemi polgári
és leány-iskolák.

1871-ben négy, 1883-ban 5-ik és 6-ik elemi osztálylyal leányiskolát csatolt; 1893-ban pedig az ötödik és hatodik elemi osztály megszüntetésével, négyosztályu polgári leányiskolát állított. Az iskolák vezetését a gráci irgalmas nénékre bízta. Míg ezeket az intézeteket az alapító a róla nevezett Nógáll János-utczában szervezé, Nagyvárad városának egy másik részében, a Német-, most Nagy-Teleki-utczában szintén emelkedik a Vincze-nénéknek hasonló intézete, mely elemi leányiskola és kiseddóvó mellett, később a polgári leányiskolát és az óvónőképző-intézetet is kebelébe fogadja. A Szent-Vincze nénéknek Nagyváradon még egy harmadik zárdája és elemi leányiskolája is van: Várad-Váralja városrészben.

Az Orsolya-apácák is fejleszték iskolájukat; előbb négy osztályú (külső és belső) elemi, azután felső leányiskolát szerveztek, melyből később négy osztályu polgári leányiskola lett.

A róm. kath. püspök és káptalan elemi fiúiskolákat is állítottak fel és

BELÉNYES. — A GÖR.-KATH. LEÁNYINTERNÁTUS ÉS POLGÁRI ISKOLA.

tartanak fenn, úgyszintén a görög-katolikusok és görög-keletiek is. Az orth. izraeliták elemi, majd polgári fiúiskolájukhoz elemi és polgári leányiskolákat állítottak.

A város is folyton serénykedik a községi iskolák fejlesztésén: új és új elemi iskolákat s tanítói állásokat szervez, a községi felső leányiskolát polgári iskolává alakította, — a *Katona-városrészben* már kezdetben elemi fiú- és leány, — később, az állami reáliskola építésével egyidejűleg s ehhez illeszkedve, a polgári fiúiskola számára kétemeletes épületet emelt s a törvényes 5%-os iskolai adónál száz—százhusz ezer koronával többet költ évenként az iskolákra. A *kereskedő és iparostanoncz-iskolákat* a város mintaszereien szervezte s nagy anyagi áldozatok árán tartja fenn. Ezek mellett a tanítói magánvállalkozás is talált működési tért. *Auspitz* Adolf tanító magán elemi fiú- s leány- és polgári iskolát alapított és tart fenn.

A kormány 1875-ben kezdte meg Bihar vármegye területén *Csohaly*, *Serges* és *Alsó-Lugos* községekben az állami elemi iskolák szervezését s fokozatosan szaporítja, úgy hogy most már 40 községben van állami, részben vegyes, részben fiú- és leányiskola.

A községi iskolák szervezése, Nagyváradon kívül, nehéz volt eddig, nehéz lesz ezután is. Csak *Sarkadon* létesült felső fiú- és leányiskola, ez is

inkább alapítványból, mint községi forrásból. Községi elemi iskola kettő van a vármegyében: *Jákó-Hodos* és *Szalárd* községekben.

Az 1868: 38. t.-cz. a róm. kath. és ev. ref. felekezeti iskolákat csaknem a mostani teljes számban találta. A gör. kel. iskolák, melyek 1848. után vettek nagyobb lendületet, 1868. óta mind számukban, mind belső szervezetükben jelentékenyen fejlődtek. Ágostai evang. iskola csak egy volt s van ma is és pedig Nagyváradon.

Belényesen, hol a kormány állami elemi leányiskolát mindjárt az elsők után állított, *Pável Mihály* gör. kath. püspök az 1896-ik évben papi árva-leánynevelő intézettel kapcsolatban *gör. kath. polg. leányiskolát* szervezett, s egyéni áldozatából oly kiváló berendezéssel és szervezettel tart fenn, mely magának a magyar államnak és a magokat magyarnak tartó felekezeteknek méltán szolgálhatna mintául, ha czélját, foglalkozását, tanítási nyelvét és szellemét teljesen a magyar nemzeti érdekekhez illesztené.

Pusztáikon vagy gyártelepeiken saját költségükön népiskolákat állítottak: a nagyvárad r. kath. káptalan két pusztán, a nagyvárad r. kath. püspökség — ennek pusztai iskolája azonban néhány év óta szünetel, — gr. *Almássy Kálmán*, *Tisza Kálmán* két-két pusztájukon, gr. *Károlyi Gyula*, továbbá a nagyvárad kispópost, végre az Egyesült Magyarhoni Üveggyár részvénytársaság.

Az elemi oktatás kiegészítő része az ismétlő iskolázás. A vallás és közoktatásügyi miniszter két évvel ezelőtt az ismétlő iskoláknak oly irányban való fejlesztését rendelte el, hogy azok a gazdasági ismeretek hatékony terjesztésére fektessék a fősúlyt. Ma már Bihar vármegye minden állami iskolájával kapcsolatban van „gazdasági ismétlő iskola” és állami segélylyel női kézimunka tanítás.

Bihar vármegyében ez idő szerint a gazdasági ismétlő iskolák száma: 60. Ezeket felül *Nagy-Szalontán* és *Derecskén önálló gazdasági ismétlő iskola* is van szervezve.

A kisdedóvásról alkotott 1891: 15-ik t.-cz. mély nyomokat vetett Bihar vármegyében. Magában Nagyváradon tíz állami kisdedóví felállítására van folyamatban. Ezenkívül van Nagyváradon három róm. kath. rendes kisdedóví a Szent Vincze nénék vezetése alatt és négy, községileg segélyezett magán-óví. Bihar vármegyében van: 8 állami, 36 községi, 2 alapítványi, 1 róm. kath. s így Nagyváradon és Bihar vármegyében a kisdedóvík száma: 59. Állandó gyermekmenedékházak száma: 12, — a nyáriaké: 87. A 44,437 óvíköteles gyermek közül óvodába jár: 5452, — állandó gyermekmenedékházba: 1086, — nyáriiba: 5312, összesen: 11,850. A többiek házi gondozásban részesülnek.

A népoktatási iskolák támogatására, az iskoláztatás iránti közérdeklődés ébresztésére és ébrentartására még az 1885-ik évben megalakult a „Bihar-vármegyei Népképzési Egyesület” melyről más helyen van szó.

A tanítótestületek száma: 5, melyek között első az általános tanítótestület. Van r. kath. tanító-egyesület, ev. református három és pedig: a bihari, az érmelléki és a szalontai ev. ref. egyházmegyék tanító-egyletei.

* * *

Források: A helyszíni és hivatalos adatokon kívül *Bunyitay Vincze*: „A várad püspökség története”. — *Siposs Imre*: „A belényesi egyház története”. — *Cséplő Péter*: „A nagyvárad r. kath. főgymnasium története”. — *Bozók Alajos*: „A nagyv. kir. akadémia százados multja”. — *Farkas Traján*: „A belényesi gör. kath. főgimnázium története”.

Kisdedóvík.

A NAGYVÁRADI LAT. SZERT. PÜSPÖKSÉG SZERVEZETE ÉS KÖZIGAZGATÁSA.

SZANISZLÓ PÜSPÖK SZOBRA NAGYVÁRADON.

Bihar vármegye politikai és kulturális történetének csaknem összes mozzanatai közvetlen okozati viszonyban állanak a századok folyamán területén fennállott kath. egyházi jellegű intézményekkel, első sorban pedig ezek fejével: a nagyváradi latin szertartású püspökséggel.

A váradi püspökök azon tényezőknél és kapesokon kívül, melyeket kiváló közjogi állásuk, a megye területén létezett nagyszámú és széles kiterjedésű latifundiumaik, a kezökben összpontosuló erkölcsi hatalom és az állásuk

követelte értelmi supremacia alkottak, különösen *tényleg* gyakorolt, örökös főispánságukkal nyúltak mindenha irányítólag és döntőleg e vármegye életnyilvánulásaiba. E körülmények sok századra vonatkozólag számos tekintetben elválaszthatatlanná teszik Bihar vármegye s a nagyváradi lat. szert. püspökség általános történetét.

A most mondottakban keresse tehát az olvasó annak a kulcsát, hogy e műben a váradi lat. szert. püspökség multjának ismertetése nem nyert külön fejezetet, hanem a vármegyéével együtt, az utóbbi általános történetébe olvasztatott be.

*

A régi egyházmegye közigazgatási beosztása.

Mégis van a váradi püspökség multjának egy pontja, melyet itt röviden elő kell adnunk; mivel egyrészt tárgyunktól csak *időben* különbözik, másrészt pedig a vármegye általános történeti fejezetében, sajátlagos természeténél fogva, úgyszólván meg sem volt említhető. E pont: *a régi váradi egyházmegye közigazgatási beosztása.*

Egyházmegyénk régibb fennállásában (— 1557.) kiterjedett Bihar és Békés vármegyékre egészen, továbbá a mai Arad, egykor pedig Zaránd-megyének a Fehér-Körös jobbparti részére s a mai Kolozs vármegyében az úgynevezett Kalotaszegre, mely eredetileg, csaknem a középkor végéig, Bihar vármegyének része volt.

Az egész egyházmegyében összesen *hat* főesperesség volt: a *székesegyházi*, vagy mint sokszor nevezik: *bihari*, mely Bihar vármegyének Váradon felüli részét foglalta magában s *öt* alesperességre oszlott: a *biharira*, melyhez húsz plébánia tartozott; a *bagosira*, tizennégy plébániával; a *keresztesire*, huszonkilencz; a *derecskeire*, tizenkilencz; s a *szalacsira*, negyvenhárom plébániával

NAGYVÁRAD. — A SZENT-LÁSZLÓ TEMPLOM.

A *homorogi* főesperesség Bihar-megyének Váradon aluli részére terjedt ki s összesen hatvannégy plébániából állott; felső területe *két* alesperességre oszlott: a *jánosdóra*, huszonhárom plébániával s a *belényes-ujlakira*, kilencz plébániával. E főesperesség *alsó* területe, mely összesen harminczkét plébániát számlált, nem alkotott külön alesperességet, hanem a főesperes *közvetetlen* ellenőrzése, felügyelete és igazgatása alá tartozott. A harmadik főesperesség a *szeghalmi* volt, Békés vármegye északkeleti részén; alesperességre nem oszlott, mert csak *huszonkét* plébániát foglalt magában. A következő főesperesség a *kalotai* volt, melynek egyházi felosztása a politikait követte. Két részből állott: *külső* és *belső Kalotaszegből*; az előbbihez tizenkettő, az utóbbihoz pedig tizenhárom plébánia tartozott; amaz ma is Bihar-megyéhez tartozik, ez pedig a XIV. század végén politikailag Kolozs- s a mai Szilágy-megyébe osztott be. Az ötödik főesperesség a *békési* volt: harmincznyolcz plébániára terjedtek ki határai; alesperességeiről, — voltak-e, vagy nem? — mit sem tudunk. Az utolsó főesperesség: a *köleséri*; a Fehér- és Fekete-Körös közötti területre szorítkozott, összesen hatvan plébániával; keleti részén egy alesperesség volt: a *béli*, huszonnégy plébániával; a többi harminczhat plébánia a főesperes közvetlen igazgatása alá tartozott. Ezekhez hozzáadva Váradnak

A török
uralom
után.

NAGYVÁRAD. — BARÁTOK TEMPLOMA.

juthatott és nagynevű utóda, gr. Csáky Imre bírtak elegendő akarattal s kitar-
tással Szent-László szétdúlt művének helyreállítására. Az egyházmegye régi
birtokait nagyrészt visszaszerezték, majd templomokat építve, plébániákat
alapítva s szerzeteseket telepítve, teljesítették a rekonstruálási feladatot. Rend-
kívül nehezen ment minden. Míg a XVI. század közepén, alig másfél évti-
zed alatt, a reformáció a váradai egyházmegye 339 plébániáját elseperte min-
den kath. jellegű intézményeivel együtt, addig a katolicizmus immár több
mint két százada ötödrészában sem képes eddigi területét visszahódítani.

Megalakult a visszaállított egyházmegye is a régi területen, de némi
változással, s e formát megtartotta napjainkig; de erről alább.

A nagyváradai lat. szert. püspökség jelen szervezetét és közigazgatását
a következő adatok tüntetik fel:

Püspök: dr. Schlauch Lőrincz bibornok.

Dr. *Schlauch* Lőrincz bibornok, váradai püspök, új-aradi német családból származik.
Édes atyja, *Schlauch Pál* volt, tekintélyes, jómódú építő, édes anyja, kit még öt éves ko-
rában elvesztett: *Jost Katalin*. A nagytehetségű gyermek középiskoláit Aradon és Szegeden
végezte; ez utóbbi helyen lett a német fiúból szívvel-lelékkel, nyelvtan, aspirációiban
magyar ifjú. Innen került föl Pestre, mint csanádi kispap, a központi papnevelő intézetbe,
hogy az egyetemi tanulmányokat elvégezzék. Theologiai tanulmányait 1846-ban befejezén,
Lonovics József püspök udvarába rendelte levéltárosnak, hol *Mihálovich*, később zágrábi
érsek és *Fübr* Ignác, utóbb kassai püspök nagyrabecsülését érdemelte ki.

Fiatal lévén, főpásztorra csak 1847. április 3-án szenteltette föl, május 2-án mutatta
be első áldozatját a Mindenhatóknak, szülővárosa kis templomában. Ez év júliusától 1849.
szeptemberéig nagy-szent-miklósi káplán volt s mint ilyen, szorgalmasan folytatta tanulmányait,
melyekben a közbejött viharos idők megzavarták. A hazáért szorvedni kellett neki is, s így 1848.
szeptemberében Oraviczára került; politikai indokokból eredt jóakarató áthelyezés következé-
ben 1850-ben Pécskán, majd ismét Nagy-Szent-Miklóson, végre Temesvár-Belvárosban találjuk,
mint káplánt, theologiai tanárt (dogmatika) és szegények ügyvédjét egy személyben. 1851-ben
dogmatikai tanszékét az egyházzal és egyháztörténelmével eserlette meg s így kedven-
ciz tárgyát tanítva, jobban neki adhatta magát tanulmányainak. 1859-ben mercyfalvi plébános
lett. 1863-ban temes-gyarmatai plébános és alesperes és így közel jutván a megyei központ-
hoz, nagyobb szabású és általános érdeklődést keltő tevékenységet fejthetett ki. Jogbölcsé-
leti, egyházzaj, művelődéstörténeti tanulmányai mellett, ez időtől kezdődik szereplése a vár-

Jelenlegi szer-
vezet.

Schlauch
Lőrincz.

öt plébániáját, az egyházmegye
összesen 339 plébániából áll-
lott. Volt még négy káptalan,
nagy számmal volt oltárintéz-
mény és tetemes szerzetes-
ház: Váradon, Debreczenben,
Gyulán, Gerlán, Körösszegen,
Mező-Telegden, Szalárdon,
Szent-Jobbon, Szent-Jánoson,
Szent-Miklóson, Egyeden stb.
Az áldozópapság létszámáról
mit sem tudunk ugyan, de az
előzményekből következtetve,
száma legalább is 500-at tett.

Ez, dióhéjba szorítva, a
váradai egyházmegye képe
1556. körül.

*

Mikor Bihar vármegye,
illetőleg Várad 1692-ben meg-
szabadult a töröktől, ismét
csak az volt, a mi hajdan,
Szent-László korában: puszta,
rom.

Újra kellett mind politi-
kailag, mind egyháziilag kez-
deni és alkotni mindent. Ak-
kori püspöke, Benkovics Ágost-
on, ki oly szerencsés volt,
hogy tizennégy elődjének
(1556—1681) csupán „ígéret
földjére“, székhelyére, el is

megyei közéletben, de ez időtájt lett főpásztorának, b. e. *Bonnaz* püspökönek is bizalmas, annyira meghitt embere, hogy a jótékonyágáról híres főpap többször maga kereste föl plébániáján jeles papját. Sokoldalú elfoglaltsága dacára is megszerezte a kánonjogi diplomát 1867-ben.

A bekövetkezett alkotmányos korszak autonomikus mozgalmi jelentőséggel teljes fordulópontra jeleznek dr. Schlauch Lőrincz életében, a mennyiben akkori szereplése magára vonta a legmagasabb körök figyelmét. 1868-ban és 1871-ben egyházmegyéje autonómiai követé választotta meg, ki azután az országos gyűléseken beszédeivel rendkívüli figyelmet keltett. *Haynald* érsek *Simor* hercegprímás estélyén sietett megismerkedni a híres plébánossal, ki ekkor ismerkedett meg a katolikus közélet akkori nagyjaival: *Mayláth* Györggyel, *Sennyey* Pál báróval, *Apponyi*, *Osáky* grófokkal. A legnagyobb feltűnést 1871. márczius 16-án mondott nagy beszéde keltette. Nemsokára *Ghyczy* Kálmán képviselő mind a házban, mind pedig egy „Eszrevételek” czímű röpiratban azt vitatta, hogy az autonómiai kongresszus munkálatait nem ő Felsége, hanem az országgyűlés elé kellett volna terjeszteni megerősítés végett. A gyarmatai plébános hatalmas „Válaszában” kimutatta, hogy a „paritás”-sal homlokegyenest ellenkeznék éppen csak a kath. egyház önkormányzatát vetni alá más vallásu képviselőkből is álló parlament hatalmának, holott a többi vallásfelekezetek autonómiájukat csak ő Felségének vetették alá. Mindenki elismerte, hogy *Ghyczy* olyan ellenfelet talált, a ki előtt meg kell hajolni annak is, a ki az ellenkező nézetet vallja.

1872-ben esanádi kanonokká nevezte őt ki a király. Ugyanez évben ő tartotta Budavárban a Szent-István-napi szónoklatot s félév múlva — 1873. márczius 17-én — a szatmári püspöki székhelybe ültette őt az apostoli király kegye. *Simor* hercegprímás az esztergomi bazilikában 1873. szeptember 21-én szentelte őt püspökké, *Schopper* György és *Pauer* János püspökök asszisztenciájára mellet.

Püspöki egyházmegyéjében főtörékvése volt, hogy az Isten házának ékességét előmozdítsa és a kath. tanügyet a kor színvonalára emelje. Buzgalmának tanújele az a gyönyörű lourdesi kápolna is, melyet — 20,000 korona költséggel — püspöki székesegyházában építtetett. Nagy áldozattal rendbe hozta a tanítóképző-intézetet s mellé internátust állított. A jogi- és magyar történeti szakban páratlan, 10,000 kötetet számláló Török-féle könyvtárt megszerezte s egyházmegyéjének adományozta, mely Bibliotheca Laurentiana név alatt őrizi ezt az értékes gyűjteményt. 1877-ben megválasztott a *Szent László-társulat* elnökévé s azóta e társulat közgyűlései politikai és irodalmi eseménynyűk lettek, azon fényes elnöki megnyitó beszédek révén, melyeket Schlauch püspök mondott. A *főrendiházban* tevékeny részt vesz s előkelő vezérszerepet visz mindenkor. A főváros társadalmi, egyleti és művészeti életére is nagy befolyással volt sokoldalú talentuma. Az Országos Zeneakadémiának elnöke, a Vörös-Kereszt és Poliklinika jótékony egyesületeknek alelnöke lett. 1880-ban valóságos belső titkos tanácsos lett, 1884-ben az I. oszt. vaskoronarend lovagja, 1886-ban római gróf és pápai trónálló, 1887-ben váradí püspök; 1893. június 12-én pedig elnyerte a legmagasabb dísz és méltóságot, mit magyar főpap elérhet: a római anyaszentegyháznak áldozár bibornokjává kreálta őt XIII. Leó.

A nagyváradí egyházmegyéjében a plébániák és iskolák fentartására 400.000 koronás fejedelmi alapítványt tett. Egyházmegyéjében több szép templom hirdeti áldozatkésztségét. A bihar-püspöki román stílusban épült, 60,000 koronába került templom szép emléke a bibornok aranymiséjének és kizárólag az ő alkotása, de tetemes áldozattal járult a magyar-pataki, esorvási, sarkadi és érmihályfalvi templomok építéséhez; a budapesti jezsuiták és karmeliták templomának orgonái, a *mária-zelli* aranykorona s a *radnai* márványoltár is áldozatkésztségét hirdetik. A debreczeni Svetics-intézetnek 60,000 koronába került palotát építtetett, a *nagyvárad-ujvárosi* zárdában óvónő-képzőt létesített és tart fenn s 40,000 koronába került épületszárnyat emelt; a nagyváradí kir. kath. tanító-képzőnek tetemes áldozattal új hajlékot szerzett; a szilágy-somlyói gimnáziumnak megszerezte a nyilvánossági jogot s évenként ezreket költ fentartására; a debreczeni kegyesrendű főgimnáziumra a püspökség részéről 300,000 koronával, a gyulaihoz 200,000 koronával járult. 1872-ben, Szt. László király hétszázados jubileuma alkalmából, országos fényes ünnepélyt rendezett, Link ötvössel remek művü hermát (ereklyetartót) készíttetett a nagy király fej-ereklyéjének s káptalanával együtt felállíttatta székvárosa főterén a nagy királynak pompásan sikerült bronzszobrát.

1897. május 2-án tartotta a bibornok aranymiséjét. XIII. Leó pápa sajátkezüleg írt levélben üdvözölte őt és drágagyöngyökkel díszített medaillont (a pápa arcképe) küldött kedves bibornokjának, a király pedig a Szent István-rend nagykeresztjét adományozta kedvelt hívének, kinek tanácsát mindig kikérte, s a ki 1890-ben püspöki palotájában vendégül is látta. Aranymiséje alkalmából 200,000 koronás alapítványt tett egyházmegyéjében egyházi és iskolai czélokra és felépíttette a bihar-püspöki templomot. 1898. szeptember 21-én negyedszázados püspöki jubileuma emlékére Nagyvárad-Ujvároson az Immaculata intézetben új épületszárnyat emelt.

Az egyházpolitikai reformok idején külön kikérte a király a bibornok tanácsát és véleményét a tervezett reformokról. A bibornok terjedelmes Memorandum alakjában nyújtotta be véleményét a királyhoz. Schlauch bibornoknak, mint politikai szónoknak, legszebb alkotása az a monumentális beszéd, melyet Bihar-megye milleniumi ünnepélyén mondott el. *Egyházi és politikai beszédei* két sorozatban, négy vaskos kötetben jelentek meg, 1890. és 1898-ban. *Bunyítay* Vince, a kiváló történetíró rendezte azokat sajtó alá. Tudományos és szónoki érdemei elismerésül a Magyar Tudományos Akadémia igazgató-tagjává választotta.

Udvara: irodaiigazgató titkár: *Fetser* Antal, oldalkanonok s esolti apát. Püspöki udvar.
Titkár: *Szemethy* Géza, pápai kamarás. *Levéltárnok s szertartásmester*: *Majer* Antal, pápai tb. káplán. *Könyv- és sortárnok*: *Nyáry* Ignác.

Székeskáptalan: *Nagyprépost*: *Winkler* József, sardicai v. püsp., lipotói pré- Székeskáptalan.
post; aranymisés pap. *Olvasókanonok*: *Zajnay* János, pápai főpap, várad-hídi

NAGYVÁRAD. — A PÜSPÖKI PALOTA ÉS A SZÉKESZEGYHÁZ.

prépost, a vaskorona-r. III. o. lovagja. *Éneklokanonok*: *Széchenyi* Jenő, tipultai apát. *Órkanonok*: *Schiefner* Ede, p. főpap, adonyi prépost, Ferencz-József r. lovagja, aranymisés. *Székesegyházi főesperes*: *Radnai* Farkas, p. főpap, sági prépost. *Békési főesperes*: *Andrásy* János, p. főpap, delbaehi apát, aranymisés. *Krasznai főesperes*: *Fraknói* Vilmos, arbei v. püsp., sz.-jobbii apát, több tudományos társ. tiszteletbeli-, igazgató-, rendes- és levelező tagja. *Szolnoki főesperes*: *Wolafka* Nándor, makáriai vál. püsp., Sz.-László prépostja. *Mesterkanonokok*: *Belopotoczky* Kálmán, tábori püspök; *Palotay* László, p. főpap, monostori apát; *Bunyitay* Vincze, felső-

A RÉGI SZALÁRDI KLÁSTRUM (MOST EV. REF. TEMPLOM).

gagyii apát, több tudományos társ. tagja; *Bognár* István, apát, a pesti kir. tud. egyetem volt „rector magnificusa”; *Fetser* Antal, csolti apát, oldalkanonok, püspöki irodaigazgató; *Kucsovsky* Lajos; *Grócz* Béla, dráveczi prépost és *Steinberger* Ferencz, szegszárdi apát, papnevelő intézeti igazgató s pápai kamarás. *Tiszteletbeli kanonokok*: *Nogely* István, *Vidovich* György, *Lindenmayer* K., *Kny* Antal, *Dencs* János és *Széchenyi* Lajos. A káptalani testülethez még két praebendatus azaz karkáplán is tartozik. — Számban kifejezve: a székeskáptalan áll tizenhat valóságos és hat címzetes kanonokból; az előbbieket közül hat irodalmi stallummal bír.

Az egyházmegye területén tizenhat apátság és tizenhét prépostság van. Az előbbieket közül csak egy reális azaz javadalmas, az utóbbiak közül pedig három; a többi mind címzetes.

Apátságok: *szent-jobbii* (reális), apátja: *Fraknói* Vilmos; *meszesi*, apát: *Szekeres* János, rozsnyói nagyprépost; *mező-telegdi*, apát *Liptay* Ferencz szepesi nagyprépost; *gurlai*, apát *Makáry* István, ezeglédi plébános; *egyedi*, apát *Molnár* János, p. főpap, orsz.-gyűl. képviselő; *kertzi*, apát *Dollenz* József, csanádi kanonok; *tormovai*: *Fertsek* Ferdinand, szepesi kanonok; *szent-imrei*: *Pór* Antal, p. főpap, eszterg. kanonok; *tordai*: *Lechner* János, pécsi kanonok; *kereki*: *Várzély* Mátyás, szepesi kanonok; *csolti*: *Fetser* Antal, váradii kanonok; *hévjói*: *Boromisza* Tibor, kalocsai kanonok; *gáborjáni*: *Károly* Ignác, pécsi plébános; *bihari*: *Eigl* József, futtaki plébános; *telki*: *Csávolszky* József, váczi kanonok; *ugrai*: *Szentkláray* Jenő, csanádi kanonok; *szent-jánosi*: a királyi könyvekbe nincs bevezetve.

Prépostságok: *székesegyházi nagyprépostság* (reális): I. káptalan; *Szent-László nagyváradii prépostság* (reális), prépost: *Wolafka* Nándor; *Nagy-Várad-előhegyfoki prépostság* (reális), prépost: *Takács* Menyhért, jászói praelatus; *nyír-adonyi* prépost: *Dobszay* Antal, pécsi kanonok; *aicskai* prépost: *Keller* János nagyszombati kanonok; *adonyi* prépost: *Schiefner* Ede, p. főpap, váradii kanonok; *monostor-pályi* prépost: *br. Horeczky* Ferencz, p. főpap, pozsonyi prépost; *nagyváradii hidi* prépost: *Zajnay* János, váradii kanonok; *nyírpályi* prépost: *Major* János, Szombathely-egyházmegyei pap; *herpályi* prépost:

Apátságok.

Prépostságok.

Bogisich Mihály, v. püspök. *Szent-György vértanúról* nevezett nagyváradai prépostság következik most, mely azonban tulajdonképpen az esztergomi egyházmegyéhez tartozik s csak téves magyarázat folytán került a királyi könyvek váradegyházmegyei prépostságai közé, prépost: *Podráczky* István; *gábor-jáni* prépost: *Turdy* Ignác, Nyitra egyházmegyei pap; *ábrahámi* prépost: *Magyar* János, veszprémi kanonok és végül a *Bold. Szűz nagyvárad-várbeli* prépostságának címét *Hemmen* Ferencz, esanádi kanonok viseli.

A püspöki szentszék.

Papnevelő.

A püspöki szentszék, mely egyházi peres és bűnvádi ügyek elintézésénél a püspöknek segínyt nyújtani van hivatva, a következő szervezettel bír: Rendes *elnöke* maga a püspök, *helyettes elnöke* pedig az általános ügyhallgató: *Winkler* József, püspöki helytartó; *ülnökei*: valamenyi valóságos és tiszteletbeli kanonok s határozatlan számban a püspöktől kinevezett papok, jelenleg tizennyolczan; továbbá áll két *házassági kötelék és szerzetesi fogadalom védőjéből*, egy-egy *jegyző, ügyész, orvos és szegények ügyvédjéből*.

Az egyházmegyei zsinati vizsgálóbizottság élén a püspök vagy a püspöki helytartó áll s négy albizottságra oszlik, összesen tíz taggal; feladata az egyházi javadalmakra igényt tartó lelkészek alkalmas voltának a megvizsgálása.

Van még egy vizsgálóbizottsága az egyházmegyének, mely a középiskolai hittanári állásra pályázókat vizsgálja meg, s mely szintén a püspök, illetőleg helynöke elnöklete alatt áll s négy tagot számlál.

Az egyházmegyei *papnevelő és képző intézet* Várad-Olasziban van s két részből áll: a liceumból és szemináriumból. Előbbi élén egy főigazgató, egy dékán tanár és még három pap és két világi tanár áll. A szemináriumi előljáróságot pedig egy

A RÉGI TEMPLOM FUGYIN (MOST AZ EV. REFORMÁTUSOKÉ).

igazgató, egy aligazgató, egy spirituális és egy tanulmányi felügyelő alkotja. A theologus növendékpapok száma kb. 20. E szám felét a nagyváradai gör. kath. püspökségnek növendékpapjai teszik.

*

Midőn 1688-ban a váradai püspökség *tényleges* állapotba visszahelyeztetett, nem nyerte vissza egyszersmind előbbi területét is teljesen. Az új egyházmegye határai, különösen keleten és délnyugaton, szintén újak, szűkebbek lettek; amaz irányban elveszett a régi egyházmegyéből az úgynevezett Belső-Kalotaszeg, emitt pedig a Fehér-Körös jobbpartján szintén jókora terület. E veszteségekkel szemben viszont északon a régi Krasna-és Közép-Szolnok vármegyéket nyerte meg. A most válót határok között terjed el ma is a váradai lat. szert. püspökségi egyházmegye.

Az egyházmegye közigazgatási beosztása és további szervezete a következő: főesperesség van négy, alesperesség tizenkettő, plébánia hatvanhat és négy kurácia.

Főesperességek.

Főesperességek: 1. *székese gyházi*; nyolcz alesperességre oszlik, kiterjed Bihar-megyének csaknem teljes területére; 2. *békési*; két alesperességből áll, Békés vármegye területét foglalja magában; 3. *krasznai*; csak egy alesperességet alkot; végül 4. *közép-szolnoki* főesperesség, szintén egy alesperessége van, határai részben Szilágy, részben Bihar vármegyében vannak.

Alesperességek, plébániák, kuráciák.

Alesperességek, plébániák és kuráciák. A *székese gyházi főesperesség* alesperességei a következők: I. A *váradai*, alesperes: *Dencs* János cz. kanonok, váradolaszi plébános; ebben öt plébánia van, u. m.: 1. *Olaszi*, 2. *Ujváros*, plébános: *Vuskies* Gyula dr. sz.-széki ülnök. 3. *Velenceze*, *Gabriely* Lajos, sz.-széki ülnök. 4. *Tarján*, *Gresinszky* K. 5. *Ujpalota*, *Richter* Jenő. II. Az

Schlauch Lörincz.

élesdi, alesperes: Vidovieh György, p.-szőlősi plébános, ez. kanonok; szintén öt plébániát számlál, u. m.: 1. Élesd, Leffelholtz Gyula; 2. Mező-Telegd, Névery Aurél. 3. Pecze-Szent-Márton, Lenesés J. 4. Pecze-Szőlős, I. fent. 5. Súlyomkő, Sumichraszt László. III. A *bihari*, alesperes: dr. Karácsonyi János, püspöki plébános, sz.-széki ülnök s a tud. akad. tagja; hasonlóképpen öt plébániából áll, u. m.: 1. Bihar, 2. Bihar-Püspöki, I. fent. 3. Csátár, Badzey Gy. 4. Mező-Keresztes, Alacs K. 5. Tóttelek, Vagaszky J. IV. A *margittai*, alesperes: Zelinka János; ez is öt plébániára terjed ki, u. m.: 1. Bodonos-Pataka, Jávorí J. 2. Margitta, Sperk J. 3. Micske, Rozemberszky Gy. 4. Szent-Jobb, Lahner Ignác. 5. Széplak, Gahér M. V. A *székelyhídi*, alesperes: Kaczevinczky Sándor diószegi plébános; plébániák száma mint az előzőké: öt, u. m.: 1. Asszonyvására, Velkey Dénes. 2. Diószeg, az alesperes. 3. Ér-Adony, Kovács M. 4. Ér-Keserü, betöltetlen. 5. Székelyhíd, Szebeny Gy. VI. A *bárándi*, alesperes: Wolafka Nándor ez. makáriai püspök, debreczeni plébános; hét plébániára terjed, u. m.: 1. Báránd, Végh Vince. 2. Berettyó-Szent-Márton, Bihari F. 3. Debreczen, az alesperes. 4. Derecske, Karsch L. dr. 5. Furta, Csomák J. 6. Hosszu-Pályi, Imrik S. 7. Mező-Peterd, Rézmán L. VII. A *tenkei*, alesperes: Lindenmayer K. tenkei plébános; ez is hét plébániát foglal magában, u. m.: 1. Bél, Dóczy J. 2. Bélfenyér, Sárkány J. 3. Bikács, Müller K. 4. Görbed, Kópis J. 5. Nagy-Szalonta, Vitkovszky F. 6. Sályi, Tarnay K. 7. Tenke, az alesperes. Az utolsó alesperesség: VIII. a *belényesi*, alesperese: Németh S. belényesi plébános; csak négy plébániából áll: 1. Belényes, az alesperes. 2. M.-Cséke, Trenhäuser J. 3. Rézbánya, Görgényi J. 4. Vaskoh, Somossy Viktor. Káplánok a főesperesség területén: Debreczen, Belényes, Súlyomkő, Várad-Olaszi és Várad-Ujvároson vannak. A *békési főesperesség* alesperességei, számra kettő, a következők: I. A *gyulai*, alesperes: Kny Antal békési plébános, határai hat plébániát és két kuráciát foglalnak magukban, u. m.: 1. Bánfalva, Szaner L. 2. Békés, az alesperes. 3. B.-Csaba, Nemeskey A. 4. Csorvás, kurácia, Kozma G. 5. Gyula, Gróh F., apát. 6. Mező-Berény, kurácia, Apostol Ubald, p. kamarás. 7. Orosháza, Bázár Gy. 8. Sarkad, Kreznerich Gy. 9. Uj-Kigyós, Tárkányi P. II. Az *endrődi*, alesperes: Spett Gyula, p. kamarás, gyomai plébános; hét plébániára terjed ki, u. m.: 1. Endrőd, Zelinka J. 2. Gyoma, az alesperes. 3. Kondoros, Bedák M. 4. Körös-Ladány, Chilko L. 5. Szarvas, Szirmay A. 6. Szeghalom, Szabó S. 7. Sz.-András, Dunay A. E főesperesség területén: Gyulán, Csabán, Békésen, Endrődön, Szarvason és Szent-Andráson vannak káplánok. A *krasznai főesperesség* csak egy alesperességet alkot: a *szilágy-somlyói*, alesperes: Trusza L. szilágy-somlyói plébános; határain belül négy plébánia és három kurácia van; plébániák: 1. Hosva, Szilágyi R. 2. Kárásztelek, Gubicza J. 3. Magyar-Patak, Dorogi P. 4. Szilágy-Somlyó, az alesperes. Kuráciák: 1. Görcsön, Szentkirály J. 2. Kraszna, Eszes B. 3. Szilágy-Cseh, Serly B. E főesperesség területén csupán Zilahon és Sz.-Somlyón vannak káplánok. A *közép-szolnoki főesperesség* szintén csak egy alesperességből áll: a *tasnádi*, alesperese: Turner M. ér-mindszenti plébános; öt plébániája van, u. m.: 1. Ér-Mindszent, az alesperes. 2. Király-Daróc, Nábráczy S. 3. Szalacs, Hoza J. 4. Tasnád, Balássy B. 5. Tasnád-Szántó, Dávid K. Káplán a főesperesség területén csak Tasnádon van.

Az egyházmegye területén több *szereztes (férfi és női) rend* bír rend- vagy társházzal; tagjaik tanítással, neveléssel és betegápolással foglalkoznak, az egyik rend ezeken kívül lelkipásztorsággal is. *Férfiszereztesek* közül öt telepedett le az egyházmegyében, u. m.: 1. *Premonstreiek*; társházuk, Nagyváradon és Pecze-Szent-Mártonban van; az előbbi ház u. o. főgimnáziummal bír, s tizen-nyolcz tagból áll, *Kotwovics* S. házfőnöksége és igazgatósága alatt; a pecze-szmártoni társház pedig a rend nyugalmazott tagjainak befogadására szolgál; van e rendnek az egyházmegye területén két plébániája is, melyeken a lelkipásztori teendőket rendtagok végzik; e plébániák: P.-Sz.-Márton és Asszonyvására. 2. *Piaristák*; csak egy társházzal bírnak: Debreczenben, hol egy négy osztályu algimnáziumot vezetnek; a ház öt tagból áll. 3. *Minoriták*; szintén egy társházzal: Szilágy-Somlyón; hasonlóképpen egy négy osztályu algimnáziumot s egy elemi iskolát vezetnek; a tagok száma nyolcz. 4. *Kapuczinusok*; egy társházzal: Váradon, tagok száma hat, házfőnök: Mester-

Szerzetes
rendek.

házy J. 5. *Irgalmasrendiek*; egy társházzal, hat taggal, házfőnök: Wimmer J.; a tagok gyógyszerészek, orvosok és betegápolók; a társházban kórház van. — *Nőszerezet* négy van az egyházmegyében, n. m.: 1. *Orsolyarend* egy zárdával: Váradon, huszonöt tagot számlál; tagjai neveléssel és tanítással foglalkoznak. 2. *Miaszonyunkról nev. rend* egy társházzal: Debreczenben, tagjai a Svecics-féle intézetben neveléssel és tanítással foglalkoznak, a tagok száma öt. 3. *Ferenczrend*; tizenegy nővér a Várad-Olasziban levő megyei kórház betegeit gondozza. 4. *Paulai-Szent-Vincede szabályait követő irgalmas nővérek* hét társházzal bírnak: 1. V.-Olasziban, tizenheten a Nógáll-féle nevelő intézetet és iskolát vezetik. 2. V.-Ujvárosou, szintén tizenhét tagból álló nevelő és

AZ ÚJ-PALOTAI RÓM. KATH. TEMPLOM.

tanintézetet vezetnek. 3. V.-Velenczén tizenegy taggal, szintén nevelő és tanintézet élén állanak. 4. Gyulán tizenegy tagból álló társház van árvaházzal egybekötve. 5. U. o. egy társház a megyei kórházban való szolgálatra van alapítva tizennyolcz taggal. 6. Gyomán szintén egy társház négy taggal a Wodianer-féle árvaházzal kapcsolatban. 7. Várad-Olasziban a Szent-Lászlóról nevezett koldusápoló-intézetben hat tagból álló társház.

Nevelés- és
tanügy.

Az egyházmegye vezetése alatt áll még két nevelő- és árvaintézet. Az egyik a esikrákosi Salamon Józseftől alapított és a Némethy, Lajesák meg Szaniszló-féle alapítványokkal növelt, Szent-Józsefről nevezett fiúnevelő-intézet Nagy-Váradon; élén egy fő, egy aligazgató s két tamlmányfelügyelő áll; valamennyien egyházmegyei papok. Alapítványos helyeinek száma hatvan körül van. A másik intézet: vegyes árvaház, Terézianum-néven ismeretes, Debreczenben; élén két egyházmegyei pap áll; míg az előbb tárgyalt Sz. József-intézet kizárólag fiukat nevel, addig ez leányárvákat is. Alapítványi helyeinek száma 50 körül jár.

A kath. *tanügy* is egyházmegyeileg van szervezve, azért erről is röviden meg kell emlékeznünk: mindenekelőtt a kath. tanerőket az egyházmegye

területén képző intézetekről. Három ily intézete van az egyházmegyének, valamennyi Váradon: az egyik: *tanító-képző*, melynek tanári testülete az igazgatóval együtt nyolcz tagból áll; a tanítójelöltek száma rendszeren harmincznél több. A másik ily intézet: *tanítónő-képző*, az Orsolya-szűzek zárdájában; a tanári kar, melynek élén igazgató áll, két képző tanárt (egyházmegyei papok) és négy Orsolya-apáczta tanítónőt számlál; a tanítónőjelöltek száma negyvenen felül van. A harmadik intézet: a *kisdedővönő-képző*, az irgalmas nővérek újvárosi zárdájában; tanítókara: egy tanárigazgató és három irgalmas nővér tanítónő; az óvónő jelöltek száma ötven körül van. A tanügy élén az egyházmegyei tanfelügyelő áll: Palotay László p. főpap, váradai kanonok. A többi fokozatok: *kerületi tanfelügyelő*: a kerületi esperes; és az *iskolaigazgató*: a helyi lelkész. Ezek szerint tehát minden esperesi kerület egyszersmind egy tankerületet is alkot s következésképpen a tankerületek, kerületi tanfelügyelők és iskolaigazgatók száma összeesik az alesperességek és plébániák számával. Az egyházmegyei felügyelet alá tartozó iskolák: óvodák, elemi és felsőbb népiskolák, még pedig fiu, leány vagy vegyes iskolák. A tanintézetek száma százhatvanhat.

A mi a vallásgyakorlatban való *nyelvhasználatot* illeti, egyházmegyénnek e tekintetben való állapota nemzeti nyelvünkre igen előnyös; ugyanis hatvankét lelkészségben egyedül a magyar, négyben a némettel együtt, ötben a szlávval együtt, egyben a magyar, német és szláv és csak egy oly lelkészség van, melyben csak idegen, a szláv nyelv használata általános.

Az egyházmegye katolikusainak száma: 130,310, melylyel szemben 410,720 hely. hitv; és 93,807. ág. hitvallásu lakosság áll, hogy a görög és zsidó vallásukat meg se említsük.

A NAGY-BÁRÓDI GÖR. KATH. (AZELŐTT RÓM. KATH.) TEMPLOM.

A GÖRÖG-KATHOLIKUS EGYHÁZ SZERVEZETE ÉS KÖZIGAZGATÁSA.

biharmegyei gör. kath. egyház a nagyváradi gör. kath. egyházmegyének jelentékeny részét alkotja. A Bihar-megyében letelepített román ajku nép, miután a nagyváradi róm. kath. püspök közreműködése folytán, a görög-keleti és református vallásról a görög szertartású kath. vallásra térítettett át, az 1748. évig a nagyváradi róm. kath. püspökség fénhatósága alatt állott. Az 1748-ik év annyiban jelez fordulópontot a biharmegyei gör. kath. egyház történetében, a mennyiben ugyanazon év július hó 12-én, XIV. *Benedek* pápa, gróf *Csáky* Miklós nagyváradi róm. kath. püspök kérelmére, *Kovács* Meletius diószegi plébánost a biharmegyei gör. katolikusok szuffragán püspökévé, illetőleg püspöki helynökévé nevezte ki, ki mint ilyen püspöki címet viselt s joga volt a szakadárságból és eretnekségből származó irregularitás (szabálytalanság) alól feloldozni; saját fentartására pedig a róm. kath. püspöki mensa jövedelmeiből évi 1500 fit lett kiutalva. De mert az új szuffragán püspök zokon vette azt, hogy ő mint ilyen, a róm. kath. püspök fénhatósága alá legyen rendelve, minden áron függetleníteni akarta magát s ebbeli szándéka keresztülvitelében, az immár nagy áldozatok árán megtérített görög-katolikusokat az áldatlan intrikák karjaiba vetette, a minek szomorú következménye az lett, hogy élete vége felé, 200 községből már alig 4—5 plébánia maradt állhatatos a katolikus hitben, a többi ismét a gör. kel. vallásra tért át. A dolgok ilyen állásában, *Patachich* nagyváradi róm. kath. püspök hitbéli buzgólkodásának köszönhető, hogy a fentebb említett 4—5 plébánián kívül, más 11 ismét a kath. hitre tért át. *Kovács* Meletiusnak 1770-ben történt elhalálózása után, *Mária Terézia* királynő arra a gondolatra jött, hogy Nagyváradon egy különálló gör. kath. püspökséget létesítsen s első püspöknek ki is nevezte *Drágossy* Mózes nagyváradi esperes-plébánost, mely kinevezést VI. *Pius* pápa csak 1777-ben, a püspök javadalmazása körül felmerült vitás kérdés sikeres megoldása után erősítette meg. E püspök alatt tömegesen történt a kath. egyházzal való egyesülés, úgy hogy élete végén a nagyváradi gör. kath. egyházmegye 56 plébániát és 103 fiókegyházat számolt, 20,465 hívővel. A többi püspökök alatt mindinkább növekedett az áttértek száma, miáltal az egyházmegye területe mind nagyobb kiterjedést nyert.

A biharmegyei gör. kath. egyház élén a megyés püspök, jelenleg *Pável* Mihály áll, ki Nagyváradon székel, és a kit az egyházmegye igazgatásában a szentszék tagjainak tanácsa támogat. A szentszék tagjai a hat kanonok, a szatmári főesperes, a többi esperesek és a kebelbeli papságnak némely tagja. A püspök távollétében az egyházmegyei ügyek vezetését az idő szerinti püspöki helynök teljesíti.

Az egész egyházmegye 6 főesperesi és 19 alesperesi kerületre van felosztva, melyek közül Bihar-megyére esik 4 főesperesi és 8 alesperesi kerület.

A főesperesi kerületek a következők:

I. *Székesegyházi főesperesi kerület*, főesperese: *Vela* Pál apát-kanonok; a hozzá tartozó alesperesi kerületek pedig: a *nagyváradi* alesperesi kerület, espe-

res: *Gentz* János nagyváradi-olaszi plébános; a kerület jegyzője: üresedésben. Az ide tartozó lelkészségek: *Bedő*, *Ártánd*, *Bojt*, *Bors*, *B.-Szt-Márton*, *Berettyó-Ujfalu*, *Darvas*, *Furta*, *Gáborján*, *Mező-Keresztes*, *Mező-Peterd*, *Váncsod*, *Vekerd*, *Zsáka* fiókegyházakkal, összesen 634 hívővel. Lelkész: *Bardossy* Gábor. *Betfia*; *Alma-Mező*, *Harang-Mező* és *Szent-Elek* fiókegyházakkal, 356 hívővel. Lelkész: *Platin* László. *Csehi*; *Pecze-Szent-Márton* fiókegyházzal és 670 hívővel. Lelkész: *Szfurlea* György. *Gyres*; *B.-Böszörmény*, *Körösszeg*, *Komádi*, *K.-Tarján*, *M.-Apáti*, *M.-Homorog*, *N.-Harsány*, *Okány*, *Szakál*, *Ugra* és *Vizes-Gyán* fiókegyházakkal. Lelkész: *Botta* Sámuel. A hívők száma: 678. *Hájó*; *Alpár*, *Rontó*, *Nagy- és Kis-Kér* fiókegyházakkal, 351 hívővel. Lelkész: üresedésben. *Kardó*; *Nyárló* fiókegyházzal és 746 hívő-

NAGYVÁRAD. — A GÖRÖG-KATHOLIKUS PÜSPÖKI PALOTA.

vel. Lelkész: *Fritye* Antal. *Nagyvárad*; *Mező-Telegd*, *Pecze-Szölös*, *F.-Vásárhely*, *Száránd*, *Kigyik*, *Borosstelek*, *Telkesd* és *Pósalaka* fiókegyházakkal. A hívők száma: 3250. Van három gör. kath. plébániája, kettő román és egy orosz ajku. Lelkészek: *Mága* János, *Gentz* János és *Ditz* Mihály. Különösen említésre méltó a gör. kath. székesegyház, mely *Darabanth* püspök alatt épült s melyet a jelenlegi püspök: *Pável* Mihály festetett ki. A *Mária Terézia* királynő által ajándékozott két karos gyertya-tartó, történeti jelentőséggel bír. *Nagy-Szántó*; *Bihar*, *H.-K.-Kovácsi*, *Kis-Szántó*, *Nagy-Kereki*, *Nyüved*, *Pap-Tamási*, *Pelbárhida*, *Tóttelek* fiókegyházakkal. A hívők száma: 505. Lelkész: *Nyéki* Viktor. *Sályi*; *Ó-Apáti*, *Pósa* és *Somogy-Uzsopa* fiókegyházakkal, 192 hívővel. Lelkész: *Papp* György. *Nagy-Úrögd*; *Barakony*, *Bikács*, *Cséffa*, *Gyapju*, *Illye*, *Inánd*, *Kis-Úrögd*, *Less*, *Madarász*, *N.-Szalonta*, *Ó-Homorog*, *Ó-Szt.-Miklós* és *Rajt* fiókegyházakkal, 1000 hívővel. Lelkész: *Popovics* Aurél. *Szent-András*; *Szent-János* és *Új-Palota* fiókegyházakkal, 885 hívővel. Lelkész: *Varga* László. *Székelylelek*; *Görbed*, *Hosszú-Aszó*, *Jánosda*, *Kávásd*, *Nyárszeg*, *Ó-Gyepes*, *Rózafalva*, *Tulka* és *Vasand* fiókegyházakkal, 385 hívővel. Lelkész: *Vida* Mihály.

A berettyói főesperesi kerület főesperese: *Sarkadi* Tihamér ör-kanonok; a hozzá tartozó alesperesi kerületek: a *berettyói* alesperesi kerület; üresedés-

ben. Kerületi jegyző: *Filimon* Gyula esanálosi plébános. Az ezen alesperesi kerülethez tartozó plébániák pedig: *Csanáros*; Csanáros, H.-K.-Szt-Miklós és Szent-Jobb fiókegyházakkal, 375 hívővel. Lelkész: *Filimon* Gyula. *Csujafalva*; Hőke fiókegyházzal és 396 hívővel. Lelkész: *Papp* János. *Farnos*; Szalárd, J.-Hodos, H.-K.-Szt-Imre és Vajda fiókegyházakkal, 359 hívővel. Lelkész: *Busilla* Romulusz. *Fegyvernek*; Nagy-Tótfalu fiókegyházzal és 166 hívővel. Lelkész: *Sarkady* Axent. *Felső-Derna—Tóttelek*, 232 hívővel. Lelkész: *Kerezi* János. *Görbesd—Kövesegyháza*, 137 hívővel. Lelkész: betöltetlen. *Hagymádfalva*; Etelkavölgy fiókegyházzal és 503 hívővel. Lelkész: *Hadsi* Péter. *Kistótfalu*; B.-Szovárhegy, Czigányfalva és Tataros fiókegyházakkal, 197 hívővel. Lelkész: *Kávási* György. *Kövágh*; Borzik és Kabaláspatak fiók-

NAGYVÁRAD. — A GÖRÖG-KATHOLIKUS SZÉKESEGYHÁZ.

egyházakkal, 251 hívővel. Lelkész: *Papp* Antal. *Nadántelek*, 253 hívővel. Lelkész: üresedésben. *Sárszeg*; Poklostelek fiókegyházzal és 468 hívővel. Lelkész: *Papp* Gyula. *Sástelek*, 245 hívővel. Lelkész: üresedésben. *Szarkó*, 170 hívővel. Lelkész: *Papp* János. *Szent-Lázár*; Királyi, Micske, Terebes és Vámos-Láz fiókegyházakkal és 668 hívővel. Lelkész: *Ternován* János. *Terje*; Alsó-Derna fiókegyházzal és 668 hívővel. Lelkész: *Germán* Péter.

A *lunkai* alesperesi kerület esperese *Darabos* György genyétei plébános. Kerületi jegyző: üresedésben. Az ezen alesperesi kerülethez tartozó parochiák: *Apáthi-Keresztur*; Albis, Er-Olaszi és Kis-Kereki fiókegyházakkal, 230 hívővel. Lelkész: üresedésben. *Cséhtelek*; Tóti és Bozsaj fiókegyházakkal, 892 hívővel. Lelkész *Márkutz* Mihály. *Déda*; Bártfalva, Felső-Abrány, Száldobágy, Széltalló, Szunyogd és Kohány fiókegyházakkal és 287 hívővel. Lelkész: *Terdik* László. *Dizsér*; Lüki fiókegyházzal és 284 hívővel. Lelkész: *Clintoc* József. *Genyéte*, 456 hívővel. Lelkész: *Darabos* György. *Kéz*; Bogyoszló, Szalacs fiókegyházakkal és 609 hívővel. Lelkész: *Pónyi* Antal. *Monos-Petri*; Margitta fiókegyházzal és 470 hívővel. Lelkész: *Antal* Kornél. *Papfalva*; Almaszeg, Bisztra-Ujfalu, Bodonos-Patak, Középes, Várvíz, Verzár fiókegyházakkal és 660 hívővel. Lelkész: *Tamás* L. László. *Széplak*; Bályok

és Baromlak fiókegyházakkal és 311 hívővel. Lelkész: *Germán Péter*. *Vedres-Ábrány*; Er-Fancsika és Er-Köbölkút fiókegyházakkal; 341 hívővel. Lelkész: *Hetkó Péter*.

A *körösi* főesperesi kerület főesperese: *Juhász György* iskolás-kanonok. A hozzá tartozó alesperesi kerületek: A *belényesi* alesperesi kerület; esperes *Antal* Agoston belényesi plébános; kerületi jegyző: *Papfalvai András* gyalányi plébános. Az ezen alesperesi kerülethez tartozó plébániák: *Belényes*; Budurásza, Buntyesd, Petrósz, Dombrovány fiókegyházakkal és 642 hívővel. Lelkész: *Antal* Agoston. *Belényes-Ujlak*; Borz és B.-Örvényes fiókegyházakkal és 374 hívővel. Lelkész: *Papp* Demeter. *Dragotyán*, 281 hívővel. Lelkész: üresedésben. *Fenes*, 466 hívővel. Lelkész: *Pallády* Antal. *Fűzegy*, 278 hívővel. Lelkész: *Kiss* György. *Gyalány*; B.-Szt-Márton, Solymos-Petrász, Remete, Dsoszán-Gurbesd, Kébesd, Rossia fiókegyházakkal és 419 hívővel. Lelkész: *Papfalvai* András. *Jánosfalva*, 282 hívővel. Lelkész: *Köváry* János. *Nyégerfalva*; Dragonyesd és Tárkány fiókegyházakkal, 238 hívővel. Lelkész: *Ardelean* György. *Petrány*, 593 hívővel. Lelkész: *Marián* György. *Pokola*, 256 hívővel. Lelkész: *Marinescu* György. *Preszáka*, 482 hívővel. Lelkész: *Opre* János. *Rézbánya*; Lunka, Vaskoh, Kristyor, Pojana fiókegyházakkal és 501 hívővel. Lelkész: *Péter* Ferencz. *Sonkolyos*, 394 hívővel. Lelkész: *Popescu* Pál. *Valány* vagy B.-Valány, 386 hívővel. Lelkész: *Vacarescu* Dénes.

A *hollódi* alesperesi kerület alesperese: *Papp* János hollódi plébános; kerületi jegyző: *Baba* Jakab mocsári plébános. Az ezen kerülethez tartozó plébániák: *Dekanyesd*, 495 hívővel. Lelkész: *Ardelean* Jenő. *Drág-Cseke*; Bucsom, Bukorvány, Tasádfő, Sztrákos, Kotyiklet fiókegyházakkal és 688 hívővel. Lelkész: *Papp* János. *Hollód*; Farkas-Patak, N.-Patak és Ó-Hodis fiókegyházakkal és 476 hívővel. Lelkész: *Papp* János. *Hosszúliget*; Mihellő, Mikló-Lázár, Magyar-Gyepes, Oláh-Gyepes fiókegyházakkal és 354 hívővel. Lelkész: *Móza* Tivadar. *Kis-Dombroviceza*, 380 hívővel. Lelkész: üresedésben. *Mocsár*; Gyanta, Kisháza, Rippa, Tenke fiókegyházakkal és 498 hívővel. Lelkész: *Baba* Jakab. *Rogoz*; Kapocsány, Robogány fiókegyházakkal és 498 hívővel. Lelkész: *Venter* Jenő. *Szombatság*; Dusesd, Dobrest, Cseszora, Hogyis, K.-Kerpest, Magyar-Cséke, Nagy-Kerpest, Nánhegyes, Rotarest, Varosány fiókegyházakkal és 1020 hívővel. Lelkész: *Karácsony* Máté. *Venter*; Kápolna, Száldobágy, Széplak fiókegyházakkal és 1165 hívővel. Lelkész: *Anka* Vazul.

A *sebes-körösi* alesperesi kerület esperese: *Sipos* István; kerületi jegyző: *Stanca* Tivadar, tötösi plébános. Az ezen kerülethez tartozó plébániák: *Bánlaka*, 43 hívővel. Lelkész: üresedésben. *Dubricsony*; Gálosháza, Kalota, Krajnikfalva, Szászfalva fiókegyházakkal és 681 hívővel. Lelkész: *Popa* Miklós. *Felső-Bezna*, 316 hívővel. Lelkész: *Kunk* János. *Kis-Báród*; Cséklye fiókegyházzal és 575 hívővel. Lelkész: *Szabó* Agoston. *Körös-Topa*, 372 hívővel. Lelkész: *Venter* János. *Nagy-Báród*; Brátka, Bucsá, Csarnóháza, Kormicz, Feketető fiókegyházakkal és 1092 hívővel. Lelkész: *Perényi* Emil. *Óssi*; Alsó- és Felső-Lugos, Gégény, Lok, Magyar és Oláh-Kakucs fiókegyházakkal és 627 hívővel. Lelkész: *Aburdán* Kornél. *Rév*; Birtin, Vár-Sonkolyos fiókegyházakkal és 1580 hívővel. Lelkész: *Sipos* István. *Tötös*; Elesd, Keszteg, Örvénd, Pestes, Tinód, Ürgeteg fiókegyházakkal és 642 hívővel. Lelkész: *Stanka* Tivadar.

A *laksági* főesperesi kerület főesperese: *Nyes* Mózes irodai kanonok. A hozzá tartozó alesperesi kerületek: a *nagylétai* alesperesi kerület; esperese *Papdán* Antal nagylétai plébános, kerületi jegyző *Szilágyi* György bagaméri plébános. A hozzá tartozó plébániák: *Almosd*; Csokaly, Nagy- és Kis-Kágya, Kóly, Székelyhid fiókegyházakkal és 785 hívővel. Lelkész: *Szeremi* György. *Bagamér*; Csonkafüz fiókegyházzal és 410 hívővel. Lelkész: *Szilágyi* György. *Er-Kenéz*, 827 hívővel. Lelkész: *Clintoc* János. *Er-Selind*; Er-Semjén fiókegyházzal és 768 hívővel. Lelkész: *Mosolygó* Dániel. *Hosszú-Pályi*; Báránd, Dancsháza, Derecske, Füzes-Gyarmat, Földes, H-Bagos, Karczag-Újszállás, M.-Pályi, Mike-Péres fiókegyházakkal és 264 hívővel. Lelkész: *Hubik* György. *Kakad*; Major fiókegyházzal és 223 hívővel. Lelkész: *Dütz* Sándor. *Nagyléta*; Er-Diószeg, Jankafalva, Újléta, Csere-kert, Létai-Csárdás fiókegyházakkal és 2517 hívővel. Lelkész: *Papdán* Antal. *Pocsaj*; Esztár, Félegyháza, Henczida, Kis-Marja fiókegyházakkal és 2193

hívóvel. Lelkész: *Szabó Gyula, Vértes*, 471 hívóvel. Lelkész: *Darabanth Kornél*. A *vasadi* alesperesi kerület esperese: üresedésben; kerületi jegyző: *Kozma János, körtvélyesi plébános*. Az ezen esperesi kerülethez tartozó plébániák: *Ér-Adony*; *Ottomány*, Asszonyvására fiókegyházakkal és 160 hívóvel. Lelkész: üresedésben. *Ér-Tarcsa*; *Ér-Keserű* fiókegyházzal és 490 hívóvel. Lelkész: *Manu Gyula, Gálos-Petri*, 332 hívóvel. Lelkész: *Botta Miklós, Vasad*;

PÁVEL MIHÁLY.

Kupóc, *Szent-László*, *Kocsord* fiókegyházakkal és 1516 hívóvel. Lelkész: *Marosán Demeter*.

A *szatnári* főesperesi kerület, illetve az *érmelléki* alesperesi kerület alá tartozik *Piskolt*, 1155 hívóvel. Lelkész: *Selegian Flóris*.

Ugyancsak Bihar-megyéhez tartozik a *boros-sebesi* alesperesi kerülethez beosztott *Bél* község, a következő fiókegyházakkal: *Koroj*, *Bokkia*, *Kis-Laka*, *Ökrös*, *Márkaszék*, *Nagy-Maros*, *T.-Medgyes*, *Botfej*, *B.-Örvényes* és *Agris*; a hívők száma 1551; lelkész: *Nyisztor Demeter*.

Kegyurak.

A felsorolt plébániák nagy része kegyuraság alatt áll és pedig: 40 a vallás-alap, 1 a nagyváradi gör. kath., 9 a nagyváradi l. szert. püspök, 1 a szentjobbi apát, 8 a nagyváradi l. szert. káptalan, 1 a nagyváradi l. szert. nagyprépost, 2 a premontrei rend, 1 a *Vertán-család* kegyurasága alatt. A

kegyurak szolgáltatják az egyes lelkészek és kántorok pénzbeli illetményeit s gondoskodnak a templomok és lelkészlakok jókarban tartásáról.

A főesperes meglátogatja évenként a kerületéhez tartozó espereseket és lelkészeket, megvizsgálja hivatalaikat, közvetetlen tapasztalatokat szerez mindenről s jelentést tesz a szentszékeknek. Ugyanezek a kötelességeik az espereseknek a kerületeikbe beosztott lelkészekkel szemben. A kerületi jegyzői intézmény csak 1899. évben lépett életbe s célja az esperesek felszaporodott teendőinek megkönnyítése. A jegyző ugyanis az esperes által reábizott ügyeket teljesíti, nagyobb kiküldetésekből, fegyelmi vizsgálatok alkalmával az esperest kíséri, akadályoztatás esetén pedig helyettesíti.

Főesperesek és
esperesek.

Peterityei *Pável Mihály* nagyváradai gör. kath. püspök, született 1827. szeptember hó 6-án a szatmárnémetyei Lénárdfalván. Miután gimnáziumi és philosophiai tanulmányait elvégezte, a munkácsi egyházmegye papnövéndékeinek sorába lépett, a hol 1852-ben pappá szenteltetett és szentszéki jegyzővé nevezetvén ki, ő referálta az egyházmegye román részének nagyszámu ügyeit. 1856-ban a máramarosmegyei Alsó-Apsára nevezetett ki lelkészül, de itt nem sokáig maradhatott, mert Alexi püspök meghívására a szamosújvári egyházmegye püspöki titkárságát és szentszéki jegyzőségét foglalta el.

Pável Mihály.

1870-ben püspöki külhelynök lett Máramaros vármegyében, a hol reá gond és nehéz munka várt. A ruthénség és románság egyházszerkezetiileg egymástól elválván, csak a mindkét részről egyaránt becsült és szeretett Pável munkásságának és tapintatának sikerült a függő kérdéseket megoldani. A közbizalom Pávelt mint máramarosi püspöki helynököt országgyűlési képviselői mandátumhoz juttatta 1871-ben, a mikor ő Felsője a Ferencz József rend lovagjává tette. Mint képviselő nem sokáig érvényesíthette tevékenységét, mert 1872. szeptember 11-én szamosújvári püspökké nevezetett ki, mely állását 1872-ik évi február 23-án foglalta el, míg 1879. január 29-én nagyváradai püspök lett.

A nagyváradai görög-katolikus püspöki székesegyházat és a belényesi görög-katolikus templomot fényesen restauráltatta. A székeskáptalan tagjait díszes és megfelelő lakásokban helyezte el, a nagyváradai elemi fiu- és leányiskolát alapjából újonnan felemeltette és minden szükségességekkel bőkezűen ellátta, a váradai gör. kath. finövelde ifjúságát évenként felső ruhákkal látatja el, újonnan felépített saját költségén a belényesi gör. kath. plebániái épületeket.

A belényesi főgimnáziumi tanári kar majdnem minden egyes tagjának módot adott arra, hogy a tanári képesítő vizsgálatokat letelhesse; ugyanazon főgimnáziumi tanári kar özvegyei és árvái javára nyugdíj-alapot létesített, az említett főgimnáziumot a saját költségén restauráltatta, kellőleg kibővítette és minden szükségességgel ellátta.

Alapította, felépítette, berendezte Belényesen a fiu internátust, és a papi leányárvaházat és leánynevelő-intézetet és ugyanazzal kapcsolatosan a polgári leányiskolát; a budapesti Ferencz József nevelő intézetben egy gör. kath. tanuló nevelésére alapítványi helyet létesített. A lelkész kedő, szegényen dotált papságot állandó segélyben részesíti.

A GÖRÖG-KELETI ROMÁN EGYHÁZ SZERVEZETE ÉS KÖZIGAZGATÁSA.

Az utolsó nagyváradai gör. kel. püspök, kiről az egyháztörténet említést tesz, *Efrem Veniámin*, 1695-ben húnyt el Nagyváradon. Ekkor szűnt meg a nagyváradai görög-keleti püspökség is, melynek székháza a jelenlegi várad-velencei gör. kel. román templommal szemben volt. A biharmegyei gör. keleti híveket alárendelték az aradi gör. keleti püspöknek, kinek azok ma is fenhatósága alá tartoznak, míg Nagyváradon 1793-ban egy gör. kel. consistoriumot szerveztek, mely az aradi gör. keleti püspök fenhatósága alatt állott, és mely azóta szakadatlanul fennáll és működik.

A biharmegyei gör. kel. román egyház az aradi gör. kel. román püspökséghez, illetve az aradi gör. kel. román egyházmegyéhez és a nagyszebeni gör. kel. román metropolitához (érsekséghez) tartozik és közvetetlen a nagyváradai gör. kel. román consistorium (szentszék) fenhatósága alatt áll.

A biharmegyei gör. keleti román egyház ügyeit az aradi gör. keleti román egyházmegyei synodus (zsinat) és a nagyváradai gör. kel. román egyházmegyei consistorium (szentszék) intézi el.

A synodus.

A synodus az egyházmegye képvisellete, mely a papság és a nép képviselőiből alakul, és az aradi gör. keleti román püspökön, mint annak elnökén kívül, 60 tagból áll, kik közül 20 papi és 40 világi képviselő. E zsinatban Bihar-megye gör. keleti egyháza híveinek aránya szerint 6 papi és 12 világi, tehát 18 taggal van képviselve. A zsinat tagjai három évre választatnak és újra megválaszthatók. E zsinat évenként rendszeren egyszer és pedig a húsvét vasárnapját követő vasárnapon tartatik.

Az egyházmegyei zsinat teendői: a vallásszabadság és egyházi önkormányzat fentartása a hazai és a gör. keleti egyház egyházjogának törvényei értelmében; — az aradi gör. kel. román egyházmegyei püspök választása és a püspöki zsinathoz való felterjesztése kánoni vizsgálat letétele végett; — az egyházmegyei consistorium tagjainak és a nagyváradai gör. keleti román consistorium elnökének megválasztása; — az egyházmegye tulajdonát képező vagyon és alapok felügyelete és ily alapoknak létesítése; — a papság és a hívek fegyvelmezésére és művelődése érdekében az elemi és középiskolákban a hittan tanítására vonatkozó tanácskozások és határozatok; — kellő eszközök előállítása az ifjúság művelődésének előmozdítására, és az egyházi és iskolai szolgálatra hivatással bíró férfiak kiképzése; — szegény egyházak és iskolák segélyezése és e czélra pénzgyűjtések elrendelése; — az egyházmegye évi költségvetésének megállapítása és az évi számadások megvizsgálása, valamint a fizetések meghatározása; — az egyházi és iskolai tudományos munkák megjutalmazása; — a választókerületek kikerekítése; — elhárítása az egyházi vagy világi törvény végrehajtásában mutatkozó nehézségeknek.

Az egyházmegyei zsinat tagjai a következő módon választatnak:

Az egyházmegye 20 választókerületre osztatik, melyből a biharmegyei egyházra 6 kerület esik. — Minden választókerületben egy papi és két világi képviselő választatik, tehát Bihar-megye gör. kel. román egyháza összesen 18 képviselőt választ, kik közül 6 pap és 12 világi. — Az egyházmegyei consistorium minden választókerület számára két biztost nevez ki, egyet a papi rendből a papok számára, a másikat a világiak közül a világiak számára. — A papok a consistoriumi biztos elnöklete alatt összegyűlve, megválasztják a két bizalmi férfit, a jegyzőt és a papi képviselőt, kit megbízó levéllel látnak el. A világi képviselőket az egyházközségek parochiai zsinataiban választják meg. Minden választó két

világi képviselőre szavaz. A választókerület parochiai zsinatjainak választási jegyzőkönyveit átadó bizalmi férfiak, a consistorium által kiküldött biztos elnöklete alatt, szavazatszedő testületté alakulnak. Egyenlő szavazat esetén sorshúzás dönt. Választó és választható minden parochiai zsinati tag, ha nagykorú és feddhetetlen magaviseletű. A zsinati képviselők választása Szt. Tamás vasárnapja előtt 6 hét lefolyása alatt eszközözendő.

A biharmegyei gör. kel. román egyház közvetlen a nagyváradi gör. kel. román consistorium fenhatósága alatt áll. E consistorium a biharmegyei gör. kel. román egyház összes egyházi, iskolai és alapítványi ügyeinek közigazgatási és igazságszolgáltatási állandó közzege. Természetes elnöke az aradi gör. kel. román püspök, kinek helyettese az egyházmegyei synodus által megválasztott vicarius, mint szentszéki elnök. Tagjai rendesek és tiszteletbeliek; mindnyájan consistoriumi ülnök címet viselnek.

A consistorium egyházi, iskolai és gazdasági tanácsra oszlik melyeknek mindegyike önállóan végzi teendőit Egyházmegyei Consistorium általános címe alatt.

Az egyházi tanács egy fizetéses előadó (referens) és 8 tiszteletbeli tagból áll, a kik lelkészek, és egy házasságvédőből, a ki világi is lehet. Az iskolai tanács egy fizetéses előadó és 8 tiszteletbeli, tehát összesen 9 tagból áll, a kik közül hárman egyháziak és hatan világiak. A gazdasági tanács szintén 9 tagból áll, a kik közül hárman egyháziak és hatan világiak.

A szentszékeknek van egy fizetéses titkára, ki a jegyzői teendőket is végzi. Azonkívül van egy fizetéses levéltárnoka, ügyésze és végre megfelelő számú írnoke.

A rendes és a tiszteletbeli ülnököket az egyházmegyei zsinat választja meg életfogytiglan, kiket ez állásukban a püspök erősít meg. Az iskolai és gazdasági tanácsok tagjai három évre választatnak, de három év után újra választhatók. A házasságvédőt és a kezelési személyzetet az elnök nevezi ki, az ügyészt és titkárt a consistorium mindhárom tanácsának tagjai választják. A consistoriumi tanácsok ügyeiben, a szentszéki elnök elnöklete alatt legalább 4 ülnöktagjának részvétele mellett határoznak.

Az egyházi tanács teendői közé tartozik döntenie a szentségekre és szertartásokra vonatkozó ügyekben, gondoskodni a templomok beszenteléséről és a szükséges szertartások tárgyakkal való ellátásáról. Öröködi a valláserkölési magaviselet fölött. Az alárendelt papság fegyelmi ügyeiben mint fegyelmi hatóság első fokban ítélkezik; az esperesi székektől felebbezett és eléjeteztesztett ügyekben másodfokulag ítélkezik. Gondoskodik, hogy a szentszék fenhatósága alatt állók teljesítsék hivatásukat, hogy az esperesek évenként a consistorium elé terjesszék a kerületi papság és a hívek összeírását; és hogy a parochiák és az esperességek zsinatjai a magyarországi és erdélyi gör. kel. egyház szervezési szabályzata szerinti teljesítésük kötelességeiket. Állandó bizottságot küld ki a papi állásra előléptetendő klerikusok vizsgázására és intézkedik, hogy a püspök elhalálása után legkésőbb három hó lefolyása alatt egyházmegyei zsinat hívassék egybe püspökválasztás céljából.

A consistorium.

NAGYVÁRAD. — A GÖRÖG-KELETI TEMPLOM.

Az iskolai tanács ellenőrzi a felekezeti iskolákat; gondoskodik, hogy más iskolákban a gör. kel. román ifjuság vallástanát tanulja és templomát látogassa. Örökdi a tanítók és tanárok erkölcsi magaviselete fölött és fegyelmi ügyeikben mint elsőfokú hatóság határoz. Bizottságot küld ki a tanítójelöltek megvizsgálására. Évenként kimerítő jelentést tesz az egyházmegyei zsinathoz az iskolák és az oktatás állapotáról és javaslatokat az iskolaügy előmozdítása érdekében. Az iskolai szünetek idejére évenként tanítói értekezletek tartását rendeli el.

A gazdasági tanács hatáskörébe tartozik kezelni az egyház vagyonát, elkészíteni és felterjeszteni az évi költségvetést az egyházmegyei zsinathoz. Pontos számadást vezetni az évi bevételekről és kiadásokról és azt felterjeszteni az egyházmegyei zsinathoz, megválasztani saját kebeléből az egyházmegyei pénztárnokot és ellenőrt, szóval örökdi az egyházi vagyon fölött.

A teljes ülés a consistorium mindhárom tanácsának valamennyi ülnökéből áll és megválasztja a consistorium titkárát és ügyészét, megerősíti a kerületi espereseket, a középiskolák tanácsait és a hittanárokat, végre intézkedik az esperességi, egyházmegyei zsinatok és a nemzeti egyházi congressus tagjai választásának vezetése iránt.

Esperességek.

A nagyváradai gör. kel. román consistorium alá tartozó Bihar vármegye gör. kel. román egyháza, melynek 92,036 férfi és 91,270 nő, tehát összesen 183,306 híve van, hat esperességre oszlik. Összes vagyona 3.566,356 korona.

A *nagyvárad*i esperesség székhelye Nagyvárad. Ide tartozik 48 anyaegyház és 172 fiókegyház. Híveinek száma 31,969 és pedig 16,140 férfi és 15,829 nő. Összes vagyona 1.554,792 korona.

A *pestesi* esperesség székhelye Felső-Lugas. Ez esperességhez 41 anya- és 15 fiókegyház tartozik, híveinek száma 35,086 és pedig 17,888 férfi és 17,198 nő. Összes vagyona 452,280 korona.

A *tenkei* esperesség ideiglenes székhelye Méhkerék. Ez esperességhez 32 anya- és 23 fiókegyház tartozik. Híveinek száma 28,151 és pedig 14,156 férfi és 13,995 nő. Összes vagyona 652,942 korona.

A *béli* esperesség ideiglenes székhelye Fekete-Győrös. Ez esperességhez 35 anya- és 14 fiókegyház tartozik. Híveinek száma 26,903 és pedig 13,304 férfi és 13,599 nő. Összes vagyona 273,030 korona.

A *belényesi* esperesség székhelye Belényes, míg azonban a jelenlegi esperes látja el az esperesi teendőket, felsőbb egyházi hatósági intézkedés alapján székhelye Robogány. Ez esperességhez 46 anya- és 14 fiókegyház tartozik. Híveinek száma 32,222 és pedig 15,987 férfi és 16,235 nő. Összes vagyona 296,346 korona.

A *vaskohi* esperesség rendes székhelye Vaskoh, míg azonban a mostani esperes látja el az esperesi teendőket, addig Belényes a székhelye. Ez esperességhez 40 anya- és 19 fiókegyház tartozik. Híveinek száma 28,975 és pedig 14,561 férfi és 14,414 nő. Összes vagyona 336,966 korona.

Az esperesség ügyeit az esperességi szék, a zsinat, a bizottság és az esperességi gondnokság intézi. Élén az esperes áll.

Esperesi szék.

Az esperesi szék egyházi ügyekben elsőfokú hatóság és az esperesen kívül 6 lelkészből, egy házasságvédőből és egy jegyzőből áll. A házasságvédő és jegyző a segédlelkészek, diaconusok és a világiak közül is választhatók.

Az esperesi szék mint elsőfokú hatóság eldönti a lelkészek között előforduló egyenetlenkedéseket, elbírálja az egyházközségek panaszait, határoz a vitás stólaris ügyekben, kanonjog szempontjából az eljegyzési és házassági ügyekben ellenőrzi az anyakönyvek és más jegyzőkönyvek vezetését, tárgyalja a papság fegyelmi ügyeit, megvizsgálja a lelkész, segédlelkész, diaconus és más egyházi egyének választását és örökdi az egyházi személyek magaviselete fölött.

Esperesi zsinat.

Az esperesi zsinat, az esperességbeli papság és egyházközségek képvisellete, oly módon, hogy abban a papság harmad-, az egyházközségek pedig két harmadrészben legyenek képviselve. A zsinat 36 tagból áll és pedig a papság által választott 12 papból és az egyházközségek által választott 24 világi tagból. Az esperesválasztó zsinatok 72 tagból állanak, kik közül 24 pap és 48 világi. A tagok 3 évre választatnak és ismét megválaszthatók. Esperességi zsinat évenként egyszer, február hónapban tartatik. Teendői: Az esperességet illető egyházzgazdasági, iskolai és alapítványi ügyek, az esperesnek, az esperesi szék tagjainak, az iskolák tanerőinek választása, az iskolaügy előmozdítása és az egyház tekintélyének és önkormányzatának fentartása.

Annak az esperességi zsinatnak a vezetésére, melyben az új esperes választatik, az egyházmegyei consistorium biztost nevez ki. A választás csakis

títkos szavazással történik. Azt a három egyént, ki a legtöbb szavazatot kapta, felterjesztik a consistoriumhoz, a ki közülök egyet megerősít. Esperesnek csakis az a pap választható meg, a ki érettségi vizsgát tett, kinek I. osztályu papi minősítése van és a ki legalább is 5 évet szolgált teljes megelégedésre az egyház vagy iskola körében. A szentszék által megerősített esperest felszentelés végett felterjesztik a megyés püspökhöz.

Az esperességi bizottság az esperesi zsinat által és tagjai közül választott testület, mely a zsinat határozatait végrehajtja és az esperesség egyházgazdasági, iskolai és alapítványi közös ügyeit kezeli és igazgatja. Tagjai 3 évre választatnak és újra megválaszthatók. Elnöke az esperes. E bizottság 4 papi és 8 világi tagból áll. Évenként rendszeren négyszer tart ülést. Teendői az esperességi közös ügyekben azonosak a parochiai bizottságnak az egyházközséghez tartozó ügyekben való teendőivel.

Az esperességi kerület egyházi és iskolai szükségleteire megkivántató költségek kezelésére, és az esperesség részére esetleg létesítendő egyházi és iskolai alapok igazgatására, esperességi gondnokság állítatik fel, mely az esperességi zsinaton három évre választott 4 rendes és 2 helyettes gondnokból áll és hatáskörük ugyanaz az esperességre nézve, mint a parochiai gondnokságé a parochiára vonatkozólag. Az egyes esperességek a parochiák egyesülete. A parochia pedig mint egyházközség a keresztények egyesülete, egy vagy több egyháznak, iskolának és temetőnek, egy vagy több lelkésznek, tanítónak s a többi megkivántató személyzetnek anyagi és erkölcsi eszközökkel való fentartására.

A parochia teendői a parochiai zsinat, a bizottság és a parochiai gondnokság útján végeztetnek.

A parochiai zsinat teendői:

A parochiai bizottság tagjainak: a lelkész, segédlelkész (káplán), diaconus, a parochiai gondnokok, tanárok és tanítók megválasztása, a parochiai bizottság által az egyház, iskola, paplak, vagy más egyházi, iskolai és alapítványi épületek iránt tett javaslatok megvizsgálása és jóváhagyása és az egyházi, iskolai és jótékony czélokra fordítandó alapok létesítésére javaslatba tett módok megvizsgálása és jóváhagyása, — a parochiai bizottság részéről a lelkész, segédlelkész, diaconus, tanárok, tanítók és a többi személyzet javadalmazási javaslatának megvizsgálása és jóváhagyása, — az esperesi zsinat, az egyházmegyei zsinat és a nemzeti egyházi congressus tagjainak megválasztása, — a parochiai bizottság és gondnokság ellenőrzése.

A parochiai zsinat elnöke rendszerint a helyi lelkész, — a zsinat rendszeren évenként egyszer, január hóban tartatik meg. Oly zsinatot, melyben lelkész, segédlelkész, diaconus, tanárok vagy tanítók választatnak, az esperes hívja egybe, melyen azután ő maga elnököl.

A parochiai bizottság a zsinat kebeléből választott testület, mely képviseli az egyházközséget, kezeli és igazgatja egyházi, iskolai és alapítványi ügyeit és az iskolának egyszersmind iskolaszéke. Tagjai három évre választatnak, de újból megválaszthatók. E bizottság az 1000 lelket meg nem haladó parochiákban 10, az 1500-ig terjedőkben 15, 2500-ig 25 és az azon felül valókban 30 tagból áll.

A parochiai gondnokok azok a parochiabeli férfiak, a kikre az egyházközségi, iskolai és alapítványi vagyon bízatik. A parochiai zsinat választja meg őket három évre, de újból megválaszthatók. Az 1000 lelket meg nem haladó parochiákban két, 2500 lélekig három, végre 2500 lelket meghaladó parochiákban négy gondnok választatik.

Esperességi
bizottság.

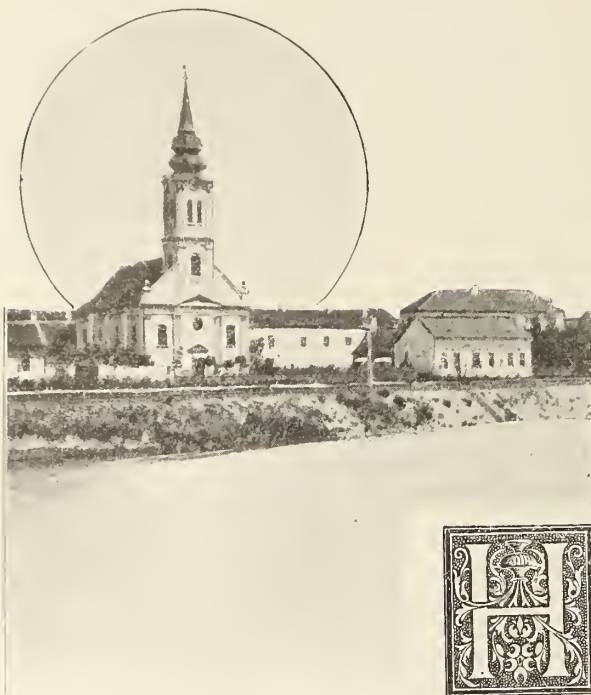
Esperesi
gondnokság.

Parochiai
zsinat.

Parochia
bizottság.

AZ EV. REFORMÁTUS EGYHÁZ.

NAGYVÁRAD. — A KÖRÖSPARTI
EV. REF. TEMPLOM.

A reformáció
hatása.

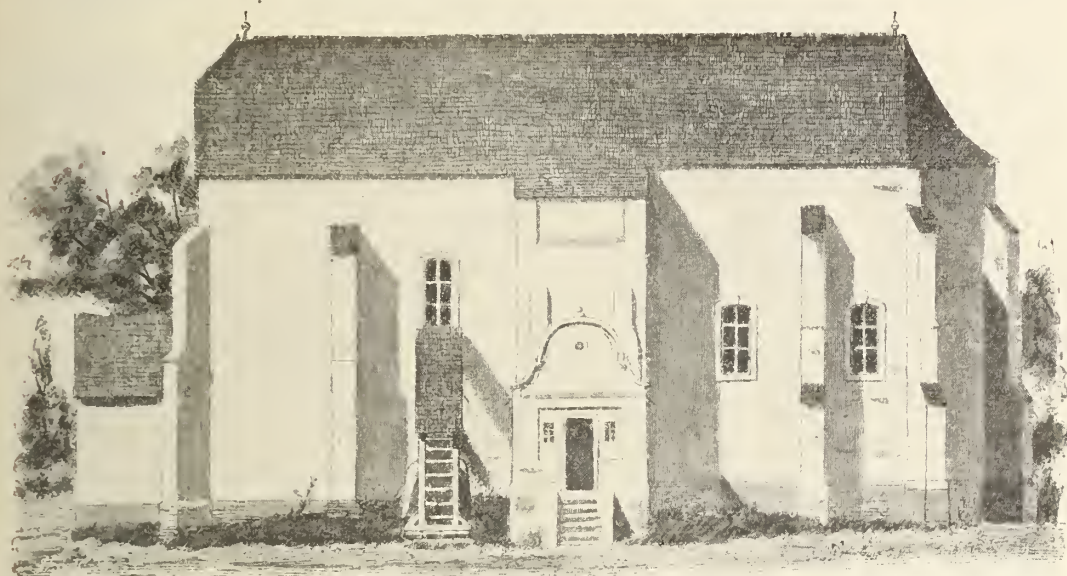
Tagadhatatlan, hogy a reformáció hatása e vármegyében is elég korán észlelhető volt. E föltevésre utal az a körülmény, hogy *Perényi* Ferencz püspök a hitjavítás ellen való védekezés céljából már 1524. július 24-ikén egyházmegyei zsinatot tartott. Ennek ellenére mégis közel három évtizednek kellett elmúlni, míg e nagy terjedelmű vidék a központtal: Váráddal együtt az új szellemnek meghódolt.

A reformációra való nyílt átpártolástól elébb *Czibak* Imre püspöknek szelid és békéltető modora, majd azután a hatalmas és nagybefolyású *Fráter* György vaskeze tartotta vissza az embereket. Sőt a helyzet ennek utóda, a harcziás *Zaberdjei* Mátyás alatt sem változott, annyira, hogy a míg élt, püspöksége határain belül a hitjavítók magokról életjelt adni nem igen merészkedtek. S ha meg is jelentek és sikert is értek el itt vagy ott, mint pl. Belényesen, a hol *Szegedi* Kiss István, a legtudományosabb magyar reformátor 1553-ban rövid ideig működött, Nagy-Szalontán és Sarkadon, a hol *Dévai* *Bíró* Mátyás 1552. előtt megfordult: működésök eredménye tartós és állandó alig lehetett. A mint azonban *Zaberdjei* 1556. augusztus 12-ikén lehunyta szemét, a vihar kitört. Az egykoru krónikás följegyzése szerint, az egész várad i káptalan reszketett, helyét a kinevezett új püspök, *Forgách* Ferencz se foglallhatta el, a reformáció pedig diadalmasan törtetett elő.

Hazánkban már nemesak lobot vetett, de nagyon sok helyen hatalmas lángkévékben tört elő a reformáció tüze, a híres Biharország azonban még mindig esőndes volt, mert Váradnak akkor is gazdag és tekintélyes püspökei megnehezítették a reformátorok működését, hogy egyházmegyéjüket az ősi hitegységben továbbra is megtarthassák.

Az átalakulás első mozgalmi ismeretlenek, de kétségtelennek látszik, hogy a váradi püspökség és káptalan megdőlésével szabad út nyílt meg a reformáció előtt. Már maga az a körülmény, hogy Bihar vármegye politikailag Erdélyhez tartozott, a hol 1548-tól kezdve a reformációra nézve kedvezőleg alakultak a viszonyok, továbbá, hogy e vármegye közvetlen szomszédságában, Gyulán ekkor már a hitújításnak hatalmas góczpontja keletkezett: könnyen érthetővé teszi, hogy az új szellem fuvalmától Bihar vármegye sem maradhatott tovább érintetlen. Az átalakulás legelőbb a német reformáció szellemében történt. A szomszédságban mindenütt ez alapon folyik a szervezkedés. De az irányváltoztatás oly gyorsan következik be, hogy a lutheri reformációnak a gyökérverésre jóformán ideje se volt. Csakhamar helyet enged a Kálvin-féle irányzatnak, a melynek Bihar vármegye egyik legerősebb és legmegbízhatóbb harszosa lesz.

A BIHAR-PÜSPÖKI EV. REF. (AZELŐTT RÓM. KATHOLIKUS) TEMPLOM.

Hogy rövid tíz esztendő alatt mily hatalmas hódítást tett e vármegye területén a kálvinizmus, szinte meglepően tűnik fel az 1567. február 24-ikén Debreczenben tartott zsinaton, hol a II. helvét vallástételt aláírott és elfogadott szeniorátusok között négy olyanmal találkozunk, a mely egészen vagy részben a vármegye területére esik. Így első helyen a váradi, később bihari-, a debreczeni, érmelléki és a különböző nevek alatt említett zarándi egyházmegyét, a melyek közel kétszáz egyházközséget, túlnyomó számban magyar s néhány román ajkut is képviselnek.

A XVII. század első fele a fejlődés és virágzás korszaka volt. A lük-

Az 1567-iki debreczeni zsinat.

A XVII. század

De a politikai konstellációk megváltozása, az erdélyi fejedelemség lehanyatlása és az ennek nyomában járó dúlások, e vidék kálvinista egyházaira és népére szintén felidézlik a végzetes sorsot. Egyfelől Erdélynek Lipót

uralma alá kerülése által a katolicizmus régebbi hatalmát és befolyását visszanyervén, mindegyre erélyesebben lép fel, másfelől az ellenséges hadak dúlásai, a pusztító harezok, virágzó községeket semmisítenek meg.

Telepítések.

A későbbi nemzet- és vallásellenes politika az elüldözött magyar nép helyére sváb és különösen oláh telepítvényeket állított. Ez utóbbi aztán lassanként teljesen eltemette mindazt, a mi még roncsaiban magyar és kálvinista maradt. A Sebes-Körös mentén a Királyhágóig, a vármegye keleti és északkeleti részében csak itt-ott emelkedik még ki a nemzetiségnek széles tengeréből egy-egy magyar kálvinista egyház.

Az 1822-iki konvent.

Bár ily körülmények között óriási romlásra ment át a biharmegyei ref. egyház, de azért ma is úgy szám, mint értelmi súly tekintetében előkelő helyet foglal el a vármegye lakossága között. Az 1822. évi konvent a vármegye területén fekvő ev. ref. egyházközségeket egyházi közigazgatásilag négy egyházmegyébe osztotta, u. m. a bihari egyházmegye, mely a legutóbbi

AZ ÉRMIHÁLYFALVI REF. EGYHÁZ SZENTEDÉNYEI ÉS ÚRASZTALI TERFTŐJE.

statisztikai adatok szerint 42 anya- és 142 fiókegyházban 51,912 lelket számlál; — az érmelléki egyházmegye 39 anya-, 1 leány- és 60 fiók-egyházzal s 48808 lélekkel; mindkettő teljesen Bihar vármegyére terjed ki; továbbá a Hajdu-megyébe is átnyúló debreczeni egyházmegye 19 anyaegyházzal és 47,991 lélekkel; végül a nagyszalontai egyházmegye, a hova — ide nem számítva az Arad-megye területén fekvő egyházakat, — 30 anya-, 5 leány- és 77 fiók-egyház, 62,844 lélekkel tartozik. Így tehát ez időszertint van Bihar vármegyében 130 ev. ref. anya-, 6 leány- és 279 fiók-egyház, a melyeknek lélekszáma közel 211,000-re tehető. Tekintélyes szám és egészen magyar.

Tiszántúli egyházkerület.

Mind a négy egyházmegye a tiszántúli egyházkerület fenhatósága alatt áll s legfőbb kormányzó férfiai a presbyteri alkotmányforma értelmében az esperesek és gondnokok. Még pedig a bihari egyházmegyében esperes: *Szabó Károly* nagykereki lelkész, gondnok: *Ritoók Zsigmond* nagyvárad kir. ítélőtáblai elnök; a debreczeni egyházmegyében esperes: *Dávidházy János* kabai lelkész, gondnok: *Nadányi Miklós* p.-kovácsi nagybirtokos; az érmelléki egyházmegyében esperes: *Nagy István* hegyköz-szt.-inrei lelkész, gondnok: *Zsigó Endre* szalaesi birtokos; a nagyszalontai egyházmegyében esperes: *Szél Kálmán* nagyszalontai lelkész, gondnok: *Tisza Kálmán*.

* * *

Nagyvárad.

A nagy magyar Alföldnek egykori védbástyája s Erdély kulcsa: Nagyvárad csaknem utolsó helyen állt azon nagyobb városok között, melyek a

reformáció előtt kapukat megnyitni siettek. Mindenesetre feltűnő, tudván, hogy a protestantizmussal rokonszenvező fejedelmi udvar többször és luza-mosabb ideig is tartózkodott Váradon, a melynek révén kedvező alkalom nyílt a hitjavítás eszméivel való megismerkedésre. Még inkább, ha arra a szerencsés körülményre gondolunk, hogy Várad az egész középkoron keresztül az idegenek által is gyakorta látogatott város volt, a kik közül egynémelyik magával hozhatta a reformáció gyűjtő röpiratait.

De minden kétségen túl van, hogy Várad püspökei, ha Bihar vármegyében útjába állottak minden reformálási kísérletnek, még inkább lehetetlenné tették azt éppen egyházmegyéjük központján. Fráter György, ki a Szegedi Gergely váradi francziskánus barát és Szántai István mester között Segesvárott lefolyt vita után nem habozott királya előtt fenyegetőleg ekképen szólani: „ha felséged nem teszen róla, mi is nyilván más irral kötjük”,

A MAGYAR-KAKUCSI EV. REF. (AZELŐTT RÓM. KATH.) TEMPLOM.

székhelyén máglyára ítelt egy szegény egyházfit, azért, mivel ez egy szent kép előtt térdén imádkozó nőt arczul ütni merészkedett. Ez elrettentő példa a nyilvános fellépéstől még azokat is visszatartotta, kik a reformációval bensőleg rokonszenveztek.

Az Izabella királynőhöz átpártolt Varkocs Tamás, erdélyi hadakkal Várad felé közeledett, hogy a várost és Bihar-megyét a királyné számára biztosítsa. S ide megérkezvén, a várost azonnal ostromolni kezdte s kilencz hó multán, 1557. június 13-ikán hatalmába is kerítette.

Varkocs
Tamás.

E közben a Kolozsvárott 1556. november 24-én tartott országgyűlés kimondotta, hogy mindazok, kik az ezen évi márczius 12-iki szászsebesi országgyűlésen a királynénak a lússégesküt le nem tették, ha alsó-magyarországiak, a hova Várad is tartozott, — azt Varkocs Tamás kezébe tegyék le; mert a ki Szt. Miklós napjától (deczember 6.) számított egy hó leforgása alatt eleget nem teend: annak javait a fiskus elfoglalja. A kitűzött időig Várad püspöke hódolatra nem jelentkezett, sőt a káptalan még hónapok mulva sem nyitotta meg a vár kapuit a királyné vezére előtt.

Varkocs Tamás a szászsebesi gyűlésnek az egyházi javakra vonatkozó határozatát érvényesíteni nem késelt. Az egyházi kincseket összeíratta, a püspökségi javakat a fejedelmi kincstár részére lefoglalta. Az így vagyon-

A BÁLYOKI EV. REF.
TEMLOM.

talanná és hajléktalanná lett kath. papok és szerzetesek Váradról rövid idő alatt eltűntek.

Ez év tekinthető Váradon a reformálás kezdetének. Annyival inkább, mivel az 1557-iki tordai gyűlés már arra nézve is intézkedett, hogy az új hit követői iskolahelyiséget nyerjenek. A királyné pedig 1558. márczius 24-én Tordán kelt levelében meghagyja, hogy az ostrom alatt majdnem teljesen elpusztult Váradon minden beköltözöt szívesen fogadjanak.

Várad lakossága a német reformációval ismerkedett meg először.

Részint Erdély irányváltoztatása, részint a szomszédos Debreczennek kálvinizmusra hajlása, de az erős kálvinista Varkocs Tamás egyénisége is döntő hatást gyakoroltak Várad reformációjára. 1559-

ben már úgy tűnik fel Várad, mint a kálvinistaságnak egyik erős oszlopa, a hol *Méliusz P.* és *Dávid F.* az első tiszta kálvini irányú hitokiratot megfogalmazták. Pár évvel később pedig, 1561. július 19-én egy erősen kálvinista jellegű zsinatot tartanak itt, melyen *Méliuszt* szuperintendenssé választották és a „debreczeni hitvallást” előterjesztették.

Az 1566-iki tordai végzés.

A ref. egyház gyors fejlődésére nagy hatással volt az 1566. márczius 10-iki tordai végzés, a mely egyenesen kimondja „hogy afféle egyházi renden való személyek, kik az pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége — János Zsigmond — birodalmából mindenünnen kiigazitassanak. Az váradai káptalannak ő felsége az jövő virágvasárnapot hagyta, kik ha meg akarnak térni. házokban, szőlejekben, marhájokban, — jószáguktól elválva, kiket ő felsége magának tartani akar — békeséggel megmaradhatnak; ha pedig az Istennek ígéjét nem akarják venni, személyekben, marhájokkal egyetembe, valahová akarnak menni, szabadon elbocsáttassanak”. A kath. egyházakra nézve ez végzetessé vált, mert ennek következtében a Váradon még egyedül létező Szt. István káptalan is megszűnt, s vele a katolicizmusnak nyoma is elenyészett.

Az 1569-iki váradai disputáció.

A mozgalmas ref. egyházi hitéletre fényt vetnek a Váradon nagy számmal tartott gyűlések és zsinatok, a melyek közül nagy jelentőségénél fogva ki kell emelnünk az 1569. október 10-én tartott híres „disputatio”-t, mely Magyarországon a kálvinizmus és unitarizmus jövője felett döntött. A fejedelem, udvari nép és nemesség jelenlétében tíz napou keresztül tartott s benne a két irányzat legkiválóbb férfiai vettek részt. Továbbá: az 1577 február 6-iki zsinatot, melyen a *Méliusz-féle* kánonok (articuli majores), valamint ezeknek *Gönczi* Ferencz által egybeállított rövid kivonata (articuli minores) megerősítették. Végül az 1612. február 12-iki, *Szilvásujfalvi* Imre váradai lelkész ügyében tartott zsinatot, melyen a ref. egyházban a puritánizmus néven megindult mozgalom előfutárát hivatalából letették és az általa képviselt irányzat ellen 16 pontból álló határozatot hoztak.

Az 1577-ik zsinat.

A váradai ref. egyház gyors felvirágzása míg egyfelől a kedvező politikai alakulásoknak, Erdély prot. fejedelmei anyagi támogatásának, kiváló és a kor színvonalán álló tudós lelkészeinek, a melyeknek voltak egyebek között: *Czeglédi György*, *Károli Péter*, később tiszántúli szuperintendens, *Pécsvárad* Péter, Pázmány művének hatalmas czáfolója, keserű *Dajka János*, a ki erdélyi

püspök lett, stb; továbbá előkelő világi patronusainak, a kiknek sorában a *Csáky*, *Telegdy* család, *Rhédey* Ferencz, *Ibrányi* Mihály váradi kapitány stb. neveivel találkozunk: addig másfelől nagy hírű főiskolájának tudliató be.

Midőn az 1557. évi tordai országgyűlés a kolozsvári és marosvásárhelyi főiskolák felállítását elhatározta, ugyanakkor intézkedett, hogy Debreczenben és Váradon hasonló intézetek létesüljenek; — utóbbi helyen Izabella királyné meghagyván, hogy e czélra a „Mind-szent” tiszteletére szentelt és üresen hagyott klostrom átadassék.

Nyakazó Kendi Antal váradi várpáncsnok s Bihar vármegye főispánja, az országgyűlés rendeletének érvényt szerezvén, az iskola első tanárául *Sasvári* Gergelyt 1558-ban be is állította. Az iskola csakhamar kollégiumi rangra emelkedett; főleg 1566. óta, mikor a gyulai várnak török kézre jutásával az ottani iskola megsemmisülvén, az Alföld vármegyéinek egyetlen, még a debreczeninél is jóval fejlettebb tanintézete lett. A „partium”-nak tudomány-szomjas ifjúsága nagy számmal kereste föl. Kitünő tanárai közül említésre méltók *Károli* Péter, *Ivó* János, a később erdélyi püspökké lett dr. *Tofaeus* Mihály, *Harsányi* N. Jakab, később a brandenburgi választó fejedelem consiliárisa, dr. *Martonfalvi* György, *Püspöki* János stb.

Patronusai sorában első helyen állanak az erdélyi fejedelmek: *Boeskey* István, a ki halála előtt egyebek között a váradi kollégiumnak is bizonyos pénzösszeget adományozott; *Bethlen* Gábor, ki a váradi és debreczeni főiskolák javára 40,000 frt erejéig végrendelkezett; I. *Rákóczy* György, ki a váradi kollégiumban tanító professzorok közül, ha hárman voltak: kettőnek, ha pedig ketten voltak: egynek eltartását magára vállalta; *Lórántffy* Zsuzsánna, „a kinek 3000 frt adománya a város áldozatkész adakozása következtében annyira növekedett, hogy abból Váradon alúl a Körösön épült négykövű malmot és egy Brutzkujá nevű falut (?) vásárolhattak“. Ezekon kívül kiváló meczenások voltak még: *Telegdy* Miklós, a ki saját költségén több jeles ifjút küldött külföldi egyetemekre; *Csáky* Pál és *Csáky* László váradi lakosok.

Az egyház és iskolaügynek hathatós emeltyűje volt a kollégium nyomdája, a mely kivált *Szenczi Kertész* Abrahám, a hírneves nyomdász vezetése alatt első helyre és tekintélyre emelkedett, úgy hogy a *Lórántffy* Zsuzsánna és több előkelő világiak anyagi támogatásával kiadatni czélzott biblia nyomása is erre a nyomdára bízott.

A XVI.—XVII. századi nagyváradi református egyház lelkészei, kik nagyobbreszt irodalomtörténetünk lapjain is megörökítették nevüket, a következők voltak: *Czegledi* György 1560—69; *Károli* Péter 1568—76; *Beregszászi* Péter 1576—86; *Derecskei* Ambrus 1588—1603; *Gyulai* János 1600 kör.; *Alvinczi* Péter 1604—5; *Szilvásújfalvi* Imre 1607; *Decsi* János 1612—31; *Keserői Dajka* János, később erdélyi püspök 1613; *Tári* János 1620 körül; *Pécsvárad* Péter 1625—39; *Órsi* Balázs 1631; *Debreczeni* Simon Gáspár váradi pappá avatott 1633; *Putnoki* János 1634 kör.; *Diószegi* Dávid várbeli pappá avatott 1635; *Szalárdi* Mihály

A GESZTI EV. REF. TEMPLOM.

Iskolák.

Lelkészek a XVI—XVII. században.

1637; *Sepsői János* várbeli pap 1649; *Szántai M. Mihály* 1650 kör. (?); *Debreczeni István* 1642–53; *Váradai Szikra István* 1647–55; *Csésői József István* 1650–54; *Nagyari Benedek* 1658–60; *Kovácsnői Péter* 1658–60.

A hanyatlás
kora.

De alig 103 esztendő fennállás után a váradai egyház és iskola diésősége lehanyatlott. Ha a gyors emelkedést jórésztben kedvező politikai áramlatok idézték elő, úgy halálos bukásában is ezek voltak a végzetes tényezők. II. Rákóczy György lengyelországi szerencsétlen hadjárata a török protektor kegyének, valamint fejedelmi székének elvesztését vonta maga után, Váradot pedig Ali budai basa hatalmába kerítette.

A tűzhelyet veszített reformátusok Szinán basától lakóhelyet és isteni tiszteletre engedélyt kértek, a ki azonban azt sem adta meg, hanem őket az alig 2 km. távolra fekvő Szőlősrre szállította. Majd később, midőn Várad Lipót uralma alá visszakerült, ismét próbát tettek a visszatérésre; de a róm. kath. püspökség régebbi jogaival visszaállítván, az „ide jöhetésre igen szoros volt a kapu a reformátusoknak”. Az új települők katolikusok voltak, a kik között nagy nehezen verődhetett össze egy maroknyi gyülekezet, mely a XVIII. század elején szétrobbanván, tagjai valószínűleg szintén Szőlősrre húzódtak.

Ujabb ref.
települők.

Időnként azonban, részint az ipar, részint a virágzó szőlőművelés révén mind több-több református került Váradra. Kivált mikor gróf Forgách Pál püspök a jelenlegi székesegyházat építtetvén, a Páris patakon túl levő szántóföldeket telkekül felosztotta, a hol több reform. család könnyen megtelepedhetett. Önálló egyházat, habár Váradon és Velenczén is voltak számosan, — az akkori nyomott viszonyok között nem alakíthattak, hanem a szomszédos községekbe jártak istentiszteletre.

A türelmi
rendelet után.

Sőt a türelmi rendelet után is óriási nehézséggel járt a ref. egyház megépítése. Bebizonyítani akarván, hogy Váradon reform. templomra szükség nincsen: gróf *Kolonits* László püspök és gróf *Korniss* Ferencz nagyprépost gyalog mentek Váradról Püspökibe, hogy az 1783. jan. 30-iki császári rendeletet, mely azoknak a reformátusoknak, a kikhez legalább egy órányi távolságra ref. templom fekszik, a templomépítést megtiltotta, — alkalmazhassák. De végre is 1784. jan. 1-én az első nyilvános istentiszteletet a Tisza-család kúriáján megtartani, s a szervezkedést munkába venni sikerült. A püspök mint földesúr rendeletére azonban kibecsülték azon ház tulajdonosát vagyonaiból, hol az ekklezsia prédikátorainak szállást bérelt. Az iskolaházra koresmaczégért helyeztek s a püspök itt mérte a maga borát, 2 krajczárért itezéjét, míg másutt 3 kr. volt. A lelkészt nejével és ingóságaiával együtt, valamint az iskolatanítót lakásukból az utcára hordták ki s végül szétlányatták azt az ideiglenes deszkasátort is, a hol istentiszteletet tartani akartak addig, míg állandó templomot építhettek.

Lassan bár, de végre is elkövetkeztek a békés fejlődés napjai, s a ref. egyház belső és külső erőben gyarapodni kezdett. *Beöthy* Ödönnek, a lelkiismereti szabadság törhetetlen bajnokának hatását lehetetlen volt éppen Váradnak meg nem érznie. Volt már templom, ha szinte torony és utcára vezető ajtó nélkül; voltak iskolák is; sőt 1835-ben a Körös balpartján a mostani elnevezése szerint: Ujváros-részen egy másik, impozáns templom építését is megkezdették és a tanügy érdekében még egy négyosztályú gimnázium fentartásának gondját is teljesítették.

Az 1868-iki népiskolai törvény megalkotása után, talán nem annyira anyagi okok, mint inkább azon ideális felfogásból, hogy e különböző vallású és ajkú város gyermekei a községi iskolában jobban megtanulják egymást becsülni és szeretni: a ref. egyház bezárja felekezeti jellegű tanintézeteit. De évtizedek mulva keserűen kell tapasztalnia, hogy nagyon csalódott, mert iskola hiányában, tagadhatatlanul, benső erejében gyöngült meg. E körülmény indította arra, hogy néhány évvel ezelőtt a biharvármegyei egyházmegyék és a tiszántúli egyházkerület anyagi támogatásával díszes, leánynevelő-intézeti internátust létesítsen, a melyet most tanítónőképzővel óhajtt kiegészíteni, hogy ezzel kapcsolatban lassanként iskoláit is életre keltse.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁSU EVANGÉLIKUS EGYHÁZ.

Az ágostai evangélikusok önálló egyházzá csak az 1800-as esztendőök első tizedében tömörülnek. E munkájukat hathatósan előkészítette s elősegítette a 1751-iki telepítés Nagyvárad közelében, Ér-Olasziban.

Nevezetesen a XVII. század zivatarai nagy mértékben sujtották e vidéket. Ér-Olaszi elpusztult, de a község egyik lutheránus földesura, *Dráveczky* László, cs. kir. alezredes, buzgó gondoskodása ismét életre kelti az elpusztult helyet, midőn a Rajna vidékéről s Németország egyes vidékeiről az 1751-ik évben számos német családot telepít oda, kiket ebben a Szilágyságból s Erdélyből jöttek követnek. A Németországból települtek Luther buzgó hívei valának, mert egy *Visner* Sámuel nevezetű tanítót is hoznak magukkal, ki őket s gyermekeiket hitükben erősítse és oktassa. A többi telepesek Kálvin követői voltak s nekik is volt tanítómesterük. Hogy pedig az evang. hívek voltak a telepítéskor többségben, mutatja a helység akkori elnevezése is: *Sváb-Olaszi*. A telepesek csakhamar templom és iskola építéséről kezdenek gondoskodni. A szükséges telket földesuruktól kapják s 1757-ben fölépítik, bár szegényes, fából és sárból épült templomukat, mellette az iskolával. Jön azután József császár pátense, mely a már-már pusztuló protestantizmust új életre kelti. A sváb-olaszi evangélikusok 1783-ban Bihar vármegyéhez folyamodványt nyújtanak be, hogy lelkipásztort hívhassanak maguknak. Folyamodványuk a következő 1784-ben kedvezően intéztetik el s két év mulva lelkészökül *Zsolnay* Andrást meg is választják.

Telepítés.

Az 1830-as években zavar, bomlás áll be az egyházban. Hívei számban mindinkább fogynak, vagyonukban szegényednek. Papjukat, tanítójukat alig tudják már fizetni, úgy hogy *Rőczey* János 1844-ben kénytelen volt elhagyni őket. A pásztor nélküli nyáj egyideig csak összeverődik templomában, hol minden második vasárnap a mindinkább erősödő ref. egyház lelkésze hirdeti előttük az igét, míg végre a már csak 86 lélekre leapadt egyház az 1855-ik évben beleolvad a ref. egyházba.

Zsolnay Andráson kívül mint lelkészek működtek még: *Belánszky* József, *Bartsch* András, *Hlovyk* Adám s végre *Rőczey* János.

Majdnem egyidőben a Sváb-Olaszi ev. egyház alakulásával tömörülnek *Nagyváradon* is az ev. hívek, kik évről-évre szaporodnak s anyagilag is gyarapodnak.

A váradi evangélikusok.

Eleinte magánházaknál tartanak istentiszteletet, majd az 1784. évben az itt állomásozó gr. Siskovics-féle gyalogezred ezredese és parancsnoka, *Róth* György s neje aszódi báró *Podmaniczky* Johannának buzgósága folytán a vár első számú pavillonjának egyik nagy szobájában tartatik az istentisztelet. A hívek azonban nem sokáig örvendhettek a magas pártfogásnak, mert az ezred-parancsnok áthelyezése következtében a várbeli istentiszteletek megszűntek. Újból magánházaknál tartottak vallásos istentiszteleteket és előbb *Hoffman* János városi bíró, majd Urbányi rézműves, majd pedig *Hoffman* özvegye, szül. *Kelner* Zsófia s utána fiai: János és Sámuel, bocsátják házukat a hívek rendelkezésére, hol a sváb-olaszi ev. lelkész: *Belánszky* József német prédikációit hallgatják.

1808-ban *Fidy* István, a város tekintélyes polgára és az egyház kurátora és képviselője, teljes erővel törekszik megvalósítani azt, hogy az ev. hívek a saját templomukban imádhassák az Istent. Utána is néz egy erre

alkalmas teleknek s azt Bereczky Ferencz és Máté Erzsébet körös-utczai telkében találja meg. A szóbeli alkut 4000 R. forintban meg is kötik s 1809. június 3-án folyamodnak a róm. kath. káptalanhoz mint földesúrhoz, és a városi hatósághoz, hogy az alkut törvényesen is foganatosíthassák. A város június 9-én tartott ülésében megengedi, hogy iskolának és oratoriumnak való házat vehessenek: „a felséges királyi rendeletek megtartása mellett.” A káptalan érdemlegesen csak július 15-én felel, még pedig elutasítólag, mivel: „Az esedezőknek száma ez idő szerint oly kevés, hogy kérésüket az 1791. év 26 artienlusa értelmében, nagyobb megterheltetésök nélkül teljesíteni nem lehet.”

Még e válaszok le sem érkeztek, bízva igaz és jogos kérésök kedvező elintézésében Fidy István, Brosch Jakab, Tverdon István s Péchy Pál megkötik, aláírják a vételári szerződést az egyház nevében s június 6-án 1000 R. forintokat ki is fizetnek, július 29-én a második részletet, 700 R. frtot. E közben Bereczky hitelezői megtudják az adást-vevést, azonnal a városi magisztrátushoz fordulnak ama kérésükkel, hogy a július 31-én esedékes 2000 R. forintot foglalják le követeléseik kiegyenlítésére. A város teljesíti is kérésüket. Ámde ekkor Bereczkyné, ki a házat hozománynak s így teljesen sajátjának állítja, perrel támadja meg az egyházat, mint szerződészegőt s nem is hajlandó már házat az egyháznak eladni, mivel a káptalan sem egyezett bele a vételbe. Csak nehezítette a helyzetet, hogy a káptalan 1810. február 13-án tartott úri székében Bereczkyné ügyét (ki különben férjével együtt ref. volt) magáévá tette s feloldotta a kötött szerződés alól. Az evangélikusok ekkor a vármegyére vitték ügyüket s Bihar vármegye nemes gondolkozásáról tesz tanúságot, midőn 1810. szept. 5-én tartott törvényszékének határozata értelmében: „A város sententiája jóvá hagyatik és ezen per executió végett visszaküldetik.” A ház hivatalos átadása a városi esküdtek által 1811. január 29-én foganatosított, február 12-én pedig Bereczky és neje kiköltöztek belőle.

Első
istentisztelet.

Az így birtokba vett házban a *legelső istentiszteleti összejövetel* 1811. február 17-én volt. Csak egyet fájlaltak, hogy a sváb-olaszi lelkész, Belánszky József, épp ez időben halt meg. Hosszas utánjárás után végre a sváb-olasziak meghívását Bartsch András nagykárolyi lelkész elfogadja s így a n.-váradai egyház is rendszeres lelkigondozás alá kerül. A legelső rendszeres istentiszteletet 1811. május 31-én tartották, Bartsch András sváb-olaszi lelkészszel.

Azonban nagy veszedelem fenyegette ismét a hívek minden eddigi hitbéli fáradozását. A káptalan ugyanis még márczius 23-án fölterjesztést intézett a királyhoz, hogy rezervált jogánál fogva semmisítse meg az ev. hívek házvételi szerződését helybenhagyó vármegyei határozatot, mivel földesúri jogain ezáltal sérelem esett. S a kancellária április 22-én csakugyan le is küldi megsemmisítő határozatát, mely július 1-ső napjaiban közölhetik Fidy Istvánnal. Fidy nem retten vissza. Nagy tudással, körültekintéssel szerkeszti meg latin nyelven észrevételeit a káptalan fölterjesztésére s július 9-én benyújtja ezt a vármegyéhez, 14-én pedig ő felségéhez ír fel német nyelven. Fidy nagy tapintatáról tesz tanúságot, hogy az utóbbi felfolyamodást *Wechter szuperintendens* és egyházi tanácsosnak küldi, hogy ő, vagy benedekfalvi *Kiszely Pál* vagy *Rozinay György udvari agensek* által juttassa a király kezéhez. Hogy pedig az egyház e felfolyamodása kedvezően intéztetett el, abból következtethetjük, mert ezután a káptalan nem zaklatta többé a híveket.

Fidynek legelső gondja volt, hogy rendes imaházat építhessen. Adakozásra szólítja fel az egyháztagokat, minek szép eredménye lehetett, mert már 1811. július 29-én letéteheti a még most is fennálló imaház alapkövét.

Második főgondja az egyház anyásítása, lelkészszel való ellátása volt. Megkeresi ez okból az esperességet, 1812. május 12-én pedig a vármegyét, hogy vizsgálják meg az egyházi állapotot, képes-e egy lelkészt tisztességesen eltartani. Az esperesség május 26-án megjelenik Nagyváradon Nagy Sámuel nyiregyházi lelkész, *Szirmay* Adám felügyelő és *Kovács* András kiküldött személyében s megengedi az anyásítást. A vármegye pedig megengedi az önálló lelkészséget 1812. augusztus 6-án kelt végzésével.

Az első lelkész a kassai születésű, akkor Tordán (Erdély) lelkészkedő *Greskovits* József, ki 1813. június 13-án tartotta beköszöntő beszédjét.

Greskovits első gondját egy kántor-tanítói állás szervezése képezte. Beiktatása után való uapon, június 14-én tartott egyházgyűlésből kifolyólag ez állásra a városban nevelősködő *Palánszky* György hivatott meg s így ő lett az egyház legelső rendes tanítója, viselvén e tisztét 1813—1827-ig.

Mint nevezetesebb mozzanatot meg kell említeni Greskovits idejéből, hogy 1822. június 13—14-én tartatott meg az első esperességi gyűlés az egyházban; 1824. május 28—29. napjain pedig canonica visitatiót tartott Jozeffy Pál, a Tisza-kerületnek akkori szuperintendense.

Greskovits 1826. február 3-án bekövetkezett haláláig buzgólkodott az egyház megerősítésén, de a mit elért, az utána következő *Lányi* Sámuel (1826. szeptember 10—1836. október 10-ig.) s ennek utódja, *dr. Glatz* Sámuel (1837. január 21—1860. február 4-ig) alatt majd minden kockára tétetett. E 34 év az egyházlívek s a lelkész közötti vízátkodások hosszú ideje. Lányit állásából az esperességi vizsgáló-bizottság elmozdítja, Glatznak pedig le kellett köszönnie. Hozzájárult mind e bajokhoz még az is, hogy *Polánszky* György utódai alig voltak méltók ez állásra. A gondviselés azonban az egyház körébe vezette *Békés-Csabáról* *Rimler* Károly algimnáziumi tanár, magyar hitiszónokot 1861. május 1-én. 1863. június 14-én megülte anyae gyházuk fennállásának 50 éves jubileumát. Rimler egy csapásra visszaszerezte az egyház tekiutélyét. Az egyház pásztori vezetése mellett főgondja az volt, hogy anyagi jólétet s ez által a vezetőknek gond nélküli megélhetést biztosítson. Kérvényeket meneszt minden irányban, kimegy maga is Németországba gyűjteni (1865. és 68-ban), a tehetősebb híveket buzdítja az adakozásra, s hogy végrendeletükben emlékezzenek meg egyházukról. (Nagyobb hagyományok: Gróf *Blankenstein* István és neje, *Fidy* Imre, *Fabián* Lajos, özv. *Lindtner* Edéné hagyományai.) Tervezgeti egy megfelelő templom építését is, az immár 6—700-ra felszaporodott hívek számára. A hívek hálája boesátja őt 1898. július 1-én, 37 évi lelkészkedése után nyugalomba, 1900. január 15-én pedig egészletlan szeretete kíséri sírjába. Utódja 1896. július 1-től, mellette mint helyettes, 1898. július 1-től pedig rendes lelkésznek megválasztott *Materny* Imre s.-a.-ujhelyi misszió-lelkész lett.

Azon munkások, kik az egyház körében keletkezésétől fogva mind e mai napig több kevesebb sikerrel foglalataskodnak, a következők: *Lelkészek*: 1. Greskovits József 1813—1826-ig, 2. Lányi Sámuel 1826—1836-ig, 3. dr. Glatz Sámuel 1837—1860-ig, 4. Rimler Károly 1861—1898-ig, 5. Materny Imre 1898-tól. *Felügyelők*: 1. Fidy István 1808—1818-ig, 2. Lányi Márton 1818—1822-ig, 3. Fidy István 1822—1833-ig, 4. Kurányi György 1833—1849-ig, 5. Pichler János 1849—1851-ig, 6. Czeripp János 1851—1859-ig, 7. Fidy Imre 1859—1861-ig, 8. Gróf Blankenstein István 1861—1875-ig, 9. Grósz István 1875—1885-ig, 10. Turesányi Ödön 1885—1888-ig, 11. Oszterlamun Ármín 1888. szept. 30-tól. *Tanítók*: *Palánszky* György, *Medzichradzky* Gáspár, *Henczély* Mihály, *Bene* Vilmos, *Styevó* Sámuel, *Theil* Sámuel, *Bargár* János, *Breu* Sámuel, *Walde* Vilmos, *Hönsch* Jakab, *Windt*, *József*, *Zacher* János, *Georgiadesz* Lajos, *Vármóczy* István, *Frank* Eduard, *Stamminger* Antal, *Führman* Dániel, *Winkler* Lajos, *Marton* Károly, ifj. *Rimler* Károly és *Máté* András 1881-től

Közigazgatási tekintetben az egyház a *Tisza-kerületi püspökség* s a hegyaljai esperesség felosztása után, az újonnan alakult (1898. január 5.) *Tisza-vidéki* esperességhez tartozik. Az egyház vezetése elejétől fogva a *presbyter* rendszeren alapul. Az egyházi s világi elnökségen kívül van fő- és algonok, ügyésze, iskolaszéki elnöke, két jegyzője s 33 választott presbytere.

Az istentisztelet nyelve a 80-as években még magyar, német, most már *kizárólag magyar*. Híveinek száma magában a városban mintegy 900, kik közül jó rész az intelligens osztályhoz tartozik. Leány-egyháza: *Peeze-Szölös*, hová a nyitramegyei *Brezováról* több timár-család telepedett le. Mind buzgó evangélikusok s most már nyelvükben is teljesen magyarok. A szomszédos községek közül, hol több evang. hívő van, megemlítendő: *Oláh-Apáti* (mezőberényi telepedés), *Kis-Jenő* és *Fugyi-Vásárhely* (csabai és orosházi telepedés.) Nagy számmal vannak evangélikusok: (mintegy 250-en) *Sarkadon* és vidéken, (csabai és szarvasi telepedés), hol is egy külön misszió felállítását („sarkadi misszió“) rendelte el a zsinat. E hívek a csabai lelkészek szolgálatát veszik igénybe. Bihar-megyében ma is a váradi az *egyetlen* evang. egyház.

Egyházi
tisztségviselők.

Szervezet.

AZ IZRAELITA HITKÖZSÉGEK.

AZ ORTHODOX HITKÖZSÉG.

A XVIII.
század.

Az ország legnagyobb hitközsége a nagyváradí orthodox izraelita hitközség. Számos vallásos, közoktatásügyi és jótékonyági intézménye van, melyek a hívek áldozatkészségéből tartatnak fenn.

A hitközség szervezete már több százestendős és a fenhatósága alatt keletkezett izr. szentegylet szintén már 170 éves.

Az első, 9 §-ból álló alapszabályokat 1790-ben alkották. Ezek leginkább az előjárói tisztségek betöltéséről és a pénzkezelésről intézkednek.

Az akkori elnök Mandel József volt. A főrabbi tisztséget Rosenfeld József híres talmud-tudós töltötte be, ki mintegy 1830-ig volt lelkipásztora a községnek. Rabinátusához tartozott majdnem fél Biharország.

A hitközségi ügyekről 1790-ben szabályszerű jegyzőkönyvet vezettek. Eleinte héber, de később, 1810. körül már magyar nyelven. Anyakönyvei 1852-ben kezdődnek.

A XIX.
század.

Legrégibb temploma a kolozsvári-utczaí ügynevezett ó-templom, mely 1803-ban épült Grosz Mór hitközségi elnök elnöksége alatt.

Az első lépés, a tanügyet illetőleg, egy elemi iskola szervezésére 1839-ben történt. Ekkor ugyanis gyűjtés útján 2734 frtot hoztak össze iskola-épület emelésére.

1842-ben Wahrman József lett a főrabbi, kinek 1853-ban törént elhunytával e tisztségre Landesberg Áron vágújhelyi főrabbit választották meg.

1851-ben építették az 1000 személyt befogadó kolozsvári-utczaí templomot, mely Váraljának még most is egyik legdíszesebb középülete.

Az 1869-iki
kongresszus.

Az 1869. év a zsidó felekezetre nézve igen mozgalmas időt jelent. Ez évben Budapesten kongresszust tartottak az ország összes zsidó hitközségeinek képviselői, minek a végeredménye az orthodoxok és a neológok különválása lett.

A nagyváradí izr. hitközséget Landesberg Áron főrabbi, Frankl Lóbl és Kurländer Eliás képviselték az egyetemes izr. gyűlésen, kik mindannyian az orthodox párthoz csatlakoztak. A község zöme meglelégedéssel fogadta képviselőinek állásfoglalását, csak egy része nem nyugodott bele. Ezek külön váltak, új egyházközséget szerveztek és a neológ felekezethez csatlakoztak. Ekkor választották meg elnökké Held Hermant, ki üdvös működést fejtett ki a hitközség vezetésében. Tisztségét 1881-ig viselte.

1881. után.

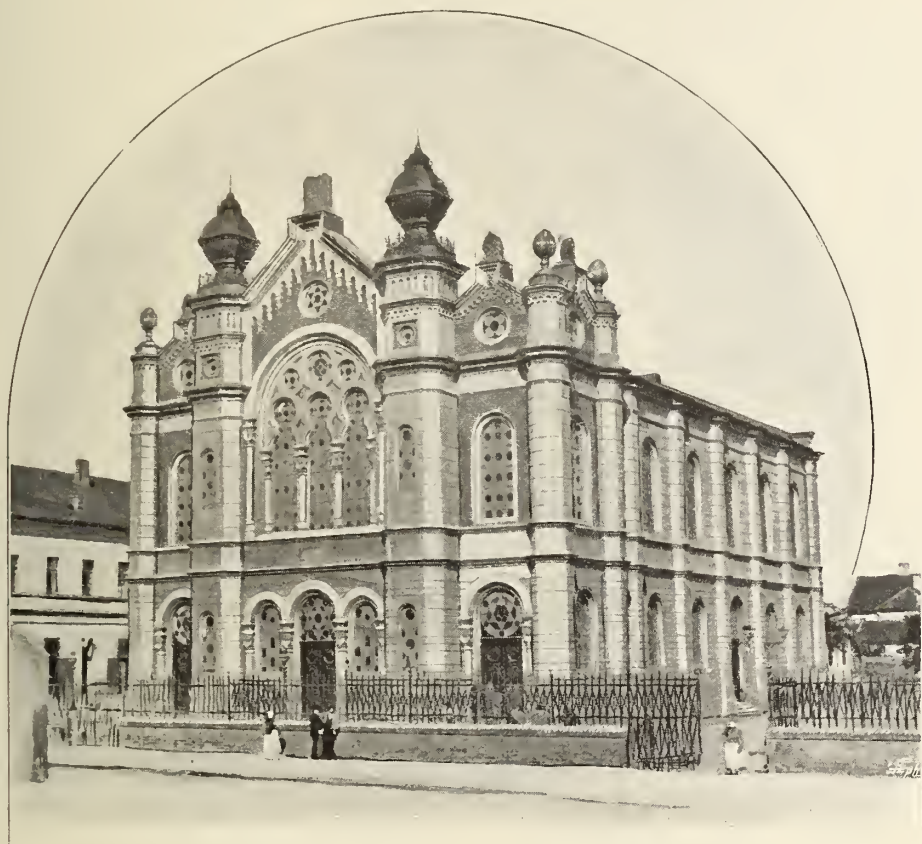
1881-ben a közbizalom Ullmann Izidort emelte az elnöki székbe. Első nagyobb szabású műve volt a régi elavult alapszabályok átdolgozása, a mit az akkori hitközségi jegyzővel együtt a legjobb sikerrel oldott meg. E községi alapszabályok még most is teljes egészükben érvényben vannak. A főrabbi Fuchs Mór lett, ki tiszteletreméltó jelleménél fogva, hívei ragaszkodását és szeretetét a legnagyobb mértékben megnyerte.

Az elemi iskoláknak újból való szervezése és megfelelő számú tanerővel való ellátása szintén Ullmann Izidor elnök egyik legelső teendőjét képezte.

A négy osztályú elemi fiiskolát négy osztályú polgári iskolával bővítette ki, 1897-ben pedig egy négy osztályú elemi és egy ugyancsak négy osztályú polgári leányiskolát létesített. Ez iskolákban ez idő szerint ezernél több fiu és leány nyer kiképzést.

1895-ben keresztülvitte, hogy 25,000 korona költséggel népkonyhát építsen a hitközség és azt 250 személyre rendezze be. E népkonyhában naponta átlag 50 szegény ingyen étkezik, 150 személy pedig 20 fillérért jut ebédhez.

1896-ban és 1897-ben épült a leányiskola 58 ezer korona költséggel, a községi hivatalnokok lakására szolgáló bérlház pedig 52 ezer koronáért.

NAGYVÁRAD. — AZ IZR. ORTHODOX TEMPLOM.

1891-ben az úJVárosi zsinagógát, az elemi és polgári fiiskola emeletes díszes épületét építtette a hitközség 200,000 korona költséggel. Az új zsinagóga Magyarország egyik legdíszesebb zsidó temploma, 600 férfi és 450 női ülésel. Tervezője Bach Nándor reáliskolai tanár volt és Knapp Ferenc építtette. Ugyancsak ekkor épült a díszes papi lak, 15 ezer korona költséggel, úgyszintén az egyházi szertartás szerinti házasságkötésre szolgáló díszes pavillon, a kolozsvári-utczai két templom közötti térségen.

Az új zsinagóga és az iskola.

Ullmann Izidor 19 éven át volt hitközségi elnök. 1899. évi július 17-én hunyt el. Az 1899. év végén megtartott általános választásnál Schvarcz Antal lett a hitközség elnöke, ki e tiszteket most is viseli. Különös érdemeket szerzett a hitközség pénzügyi helyzetének javítása körül és a rég vajúdó rituális fürdő létesítésével, mely mintegy 80,000 koronába került.

A hitközség évi költségelőirányzata meghaladja a 130 ezer koronát. Ebből iskolai czélra 45,000 korona jut, tiszti fizetésre 26 ezer, nyugdíjakra és kegydíjakra 15,000, jótékonyczélra 8,000, a templom fentartására 5600 korona.

A NEOLÓG HITKÖZSÉG.

Az 1847-ik év augusztus havában az addig Nagyváradon fennállott kultusz-hitközség kebeléből több tag kivált, Olaszi városrészben a Szerdahelyi-féle házbau, külön imahelyiséget bérelt és hitszónokául *Rokkonstein* Lipótot fogadta fel, a ki később a szabadságharcban mint hadnagy vett részt.

A hitközség, a melynek elnöke *Rosenthal* Adolf volt, körülbelül 50 taggal indult meg, s a szabadságharc leveretése után megszűnt.

Az első
magyar
zsidó
hitközség.

NAGYSZALONTA.
A ZSINAGÓGA.

1861-ben, a kedvező politikai auspiciumok alatt, mintegy 120 család megalakította az *első magyar zsidó hitközséget* és szerzett egy modern imaházat ott, a hol most az orth. zsidó iskola van. Azonban a folytonos küzdelmek és perek a már egyszer templomi czélokra megszerzett épület megtartását lehetetlenné tették, s új templom megszerzése iránt történtek lépések. E nagy követelményekkel arányban állott a hitközség minden tagjának áldozatkészsége és a vezetők tevékenysége. Különösen három ember vált ki az akkori alkotók sorából: *dr. Pollák* Herman mint a szervezőt élén álló elnök, *Brüll* Sámuel és *Farkas* Albert. Ezeken kívül nagy érdemeket szereztek az 1873. évben elnökül megválasztott *dr. Brody* Samu, — a ki *dr. Pollák* Herman után hosszú éveken át vezette a hitközség ügyeit, — *Adler* Ignác, ki a templom létesí-

tése körül nagy érdemeket szerzett és annak szerencsés befejezése után 1887. évben elnökül megválasztván, haláláig mint hitközségi elnök működött.

A templomi czélra bérelt épületnek 1861. évben való felszentelésére meghívták néh. *Lőw* Lipótot. Az imaház felavatása városi, sőt mondhatni megyei ünnep volt. Azonban az alkotmányos kormányzat megszűnte után a helytartótanács 55208/863 sz. a. a régi község kebelébe való visszatérést rendelte el.

Az 1863. év elején *Szlávy* József, a későbbi koronaőr, ki az időtájt Bihar-megye adminisztrátora volt, gyámola maradt a n.-várad-i izr. hitközségnek és neki köszönhető, hogy a hitközségi szervezet megérte az 1867-iki országgyűlés megnyitását és ezzel a szabad önrendelkezés korszakát.

Az 1863-ik év óta közkormányzati szempontból N.-Váradon ismét csak egy község volt, templom-község azonban kettő maradt, a mennyiben az említett helytartósági rendelet az 1861-ben létesített új templomot és az abban létesített új szertartás szerinti isteniszteletet fentartani rendelte.

Az egyenjogúsítás után.

Az 1867. év 17. t-cz. által a zsidók egyenjogúsítván, ennek megünneplésére a zsidó hitközség meghívta a nagy tudású, kiváló magyar hitszónokot, néh. *Steinhardt* aradi főpapot. Az 1868—69. évben megtartott izr. kongresszus a zsidó hitfelekezet egyház-ügyeit rendezte s a XXI-ik községkerületbe beosztott n.-várad-i hitközség, annak id. elnöke, *Steinfeld* Lipót által

felszólított, hogy a kongresszusi szabályok szerint a hitközségi ügyek rendezésére hivatott község-kerületi képviselőt válassza meg. A számrá nézve túlsúlyban levő orthodox párt a maga kebeléből választotta meg az első képviselőket és pedig *Friedländer* Náthánt, az akkori hitközségi elnököt, *Held* Hermant, továbbá *Mezey* Józsefet és *Friedmann* Sámuel Gyulát.

A község - kerület 1870. febr. 9-iki ülésében határozták el a hitközségi alapszabályoknak a kongresszusi határozatok alapján való megszerkesztését és ennek alapján az előjárásnak ugyanez év július 21-én való megalkotását.

A kongresszusi alapon szervezkedni akaró hitközségi tagok a hasongondolkodásukat felhívták, hogy a hitközségi szervezet megalkotása céljából ugyanazon év május hó 4-én tartandó gyűlésre jelenjenek meg. Az értekezletből kifolyólag az 1870. május 5-én megtartott képviselő közgyűlés elnökül dr. *Pollák* Hermant közfelkiáltással megválasztotta, ugyanezen ülésben megválasztották az előjáróság többi tagjai is, minek következtében a n.-váradi izr. hitközség a kongresszusi szabályok alapján szervezett hitközségnek mondatott ki.

A hitközség megalakítása után az előjáróság az azelőtt is hitszónokul alkalmazott dr. *Rosenberg* Sándort bízta meg a rabbi és a hitszónoki teendőkkel. Templom-helyiségül az 1867. jul. 16-án a n.-váradi izr. kultuszközségtől megvásárolt Rhédey-házat használta, de mert az épület még az egységes hitközség tulajdonaként szereztetett meg, az ez ügyben keletkezett per folyamán ez épület az orthodox hitközség tulajdonába ment át. Ilyképen a kongresszusi szabályok alapján szervezett hitközség templom nélkül maradt, és mert a városnál, telekszerzés iránt történt kísérletek meghiúsultak, a hitközség, illetőleg a Cziön templom-egylet megvette a Kossuth Lajos-utcán levő 11. sz. házat, melyet lebontatván, felépíttette az ország egyik legszebb mór stilben épített, kupolával ellátott, orgonával bíró templomát, melyet 1878. szeptember 22-én felszentelt.

A hitközségnek 1870. május 4-én történt megalakulása óta összesen hét elnöke volt. Hitszónokai voltak: Dr. *Rosenberg* Sándor, dr. *Kohut* Sándor, ki később New-Yorkban választatott meg rabbinak. Az 1890. május 11-én megtartott gyűlésen rabbivá és hitszónokká dr. *Kecskeméti* Lipótot választották meg.

A hitközség költségvetését illetőleg, az évi átlagos szükséglet 26—28,000 koronára rúg, bevétele ugyanannyi. A Cziön templom-egylet vagyonmérlege, tiszta vagyonként 185,301 korona 44 fillért mutat ki.

A *Wechsler* Adolf hitközségi elnök vezetése alatt ez idő szerint működő előjáróság, úgy dr. *Kecskeméti* Lipót főrabbi és hitszónok, egyesült erővel működnek a hitközségi élet felvirágoztatásán.

Az 1870-iki közgyűlés.

NAGYVÁRAD. — AZ IZR. NEOLOG TEMPLOM.

Templom-
építés.

BIHAR VÁRMEGYE ÉS NAGYVÁRAD ŐSKORA.

Kőkorszak

z első ember elé, a ki e vidéken megjelent, nagyon szomorú kép tárulhatott. Az Alföld beltengere már elpárolgott, helyét mocsarak és nádasok váltották föl. A bihari hegységek ormait már nem sugarazta be a glecserek fénye. A jégárak eltűntek, a hegyek egykori csúcsai már ott heverték, az óriási hegység lábánál. Azok az óriási őszállatok sem szakították meg az örökös csendet, melyeknek esontjait e vidéken olykor-olykor találják.

A barlangi medve és egyéb vérengzők már ott porladoztak a bihari barlangok zugaiban. E vidéknek keleti részait még mindig őserdők borították. A rengeteg erdők közt már zúgtak a Körösök,¹ a Berettyó hullámai, számos patak, csermely, és ezek vízei mutatkoztak mindenfelé. A folyók és egyéb víztömegek számos szigetet alkottak, fedve gyeppel, virággal és nádassal. Itt ütötte föl tanyáját az első ember. Innen indult ki furkósbottal, vagy kőszekereczével kezében, hogy a szigetére tévedt vadat elejtse. Az erdők vadja, a vizek hala elég ruházatot és eledelt nyújtott neki. Ez a kőkornak az embere. Bihar-megyében elég kőkorszaki emlék találtatott eddig; arra nézve bizonyára elég, hogy megállapítsuk a kőkor emberének itteni tartózkodását; de nem elég arra nézve, hogy életéből még egyebet is következtessünk, mert még eddig nem találtuk meg Bihar-megyében sehol a kőkor emberének tűzhelyét, nem akadtunk sehol temetkezési helyeire és végre nem tudjuk biztosan meghatározni az itt található számos őskori emlékek — földvárak, kunhalmok — keletkezési idejét.

A biharmegyei kőkori leletek, kevés kivétellel a kőkor legújabb korszakához tartoznak. Lepattogtatás által készültek, vagy finomul csiszolták. Formára közelítenek a bronzkor eszközeihez. Az azokhoz való köveket jobbadán itt találták, a mi — mint pl. az obsidián — hiányzik, azért sem kellett nagyon messze elfáradni. Egyébiránt a kőkor embere, úgy látszik, nem

¹ *Körös* az egyedüli név az egész Bihar vármegyében, mely régibb írónknál, kik a névtelen jegyzőt megelőzték, előfordul. Körös nevét (a VI-ik században) Jordanis tartotta fenn, *Grisia* alakban. Ennek mellékfolyói *Milivra* és *Gilpit* folyók alatt valószínűleg a Fehér- és Fekete-Körös értendő, míg *Grisia* Sebes-Köröst jelent. Ortway *Magyarország régi vízrajza* cz. művében azt állítja, hogy a legrégebb író, Ammianus Marcellinus már a IV-ik században említi a Köröst, *Gerazus* név alatt. De újabb időben történt kutatások szerint *Gerazus* név alatt a Szeret folyó értendő. (L. Borovszky: *A dákok* 16 l.) A gót Jordanis által legelőször följegyzett *Grisia* név, melyből a magyar ajak a Körös vagy Keres nevet alakította, egyedül az ó-germán nyelvek segítségével fejthető meg helyesen; a *griez* szó ugyanis e nyelvekben fővenyt, homokot jelent. E szószármaztatásra Borovszky S. hívta fel a figyelmet *A honfoglalás története* cz. munkája illető helyén.

volt e földnek állandó lakója. Eszközei mutatják, hogy fát vágott, hasított és faragott; valószínű tehát, hogy fából lakóhelyet is alkotott magának.

Köeszközei nagy ügyességet és kitartást feltételeznek és a mellett mélyebb gondolkodásáról tesznek tanúságot. A kőkor embere államot nem alkotott, társadalmat nem ismert, hanem családokra osztottan, teljesen függetlenül élt. A földművelés jótéteményeiben nem igen volt része; azonban a kutya már lehetőleg társa volt. A kutyán kívül rénszarvasokkal is bírhatott a kőkor embere, a mint azt őskori leleteink tanúsítják.

A kőkor nemzedékét egy keletről megindult újabb népáramlat szorította ki helyéből vagy magába olvasztotta, illetőleg szolgáljává tette és ezzel a történetelőtti időkre nézve az emberiség történetében új kor kezdődik: a bronzkor; — de mielőtt erre áttérnénk, bemutatjuk kőkori emlékeinknek jellemzőbb példányait. Ez emlékek legnagyobb része a váradai téglagyárakból került ki. Itt első sorban a Knapp és Guttman-féle téglagyárakat kell kiemelni, mert ezekből jutott a bihari és n.-váradai múzeumba sok obsidián és kovaszilánk, nyílhegy, többnyire tört vagy legalább is csonkított alakokban; több darab képenge-töredék stb. E darabokat részben még Bölöny Sándor, részben e sorok írója, részben Középesy Gyula múzeumi helyettes őr gyűjtötte össze. Különösen ez utóbbi több kőkorszakbeli esereptöredékekkel gazdagította a múzeumot. E eserepek hasonlóképen a nevezett téglagyárakból kerültek ki. Az a körülmény, hogy a kőkori eszközöket $2\frac{1}{2}$ centnyi mélységben találták, nedves, sárga agyagban, nagy régiségökről tanúskodik. Ugyanesak a Knapp-féle téglagyárban került napfényre egy szép véső, kvarcból. Teljesen ép példány, szépen simítva és lyukkal ellátva. Ezzel együtt találtak még 2 db bronztört.

Leleteink a neolith-korból a következők: *Bölenyszarvak*, kisebbek és nagyobbak. Lelhelyek: a Guttman-féle téglavető. *Különféle szarvasagancsok* töredékei, faragatlan, faragott, hegyezett és átfűrt eszközzé alakítva. *Lándzsavégek* Nagyváradról s B.-Ujfaluból. *Fejszék*, Pocsaj-, Esztár-, Sarkad- és Nagyváradról. *Hálósúlymehezé*, B.-Szt-Mártonból. *Halhorog* ismeretlen helyről. *Neolithkori emberi koponya* homlokcsontrészei. Lelhelyek: Bihar-Udvári, Nagyvárad: Guttman-féle téglavető. *Kövéső* Nagyváradról, Guttman téglavetőjéből. 2 db *kőkalapács*, az egyiknek a fúrasa befejezetlen pecsekkel ellátva, a másik átfűrt, Nagyváradról. *Buzogányfej*, gömbölyű, lapos serpentinből, Kis-Kerpestről. *Kökéonyél* részlete, a nagyváradai Rulikovszky-temetőből. *Osputri* (részben földalatti) oldalfalának égetett részletei Nagyváradról, Guttman téglavetőjéből. *Tűzpadka részletei* ugyanonnan és B.-Ujfaluról és B.-Udvariról. *Különféle edényrészek* a kőorból és *gyöngyök* agyagból. Lelhelyek: Nagyvárad, Szt-András, N.-Harsány, Bihar-Udvári, B.-Ujfalú, P.-Kovácsi, B.-Szt-András, Ugra, Sarkad.

Ha valahol a helyi körülmények elősegítették az ősembert az érczek megismerésében, úgy az bizonyára e vidék volt, mely érczekben bővelkedett. Különösen vörös-réz fordul elő bőven hegyeinkben. Ez alkalmat nyújthatott a kőkor embereinek, hogy eszközeiket vörös-rézből készítsék. Ezek között legérdekesebb az a 3 db balta, mely Rézaljáról, Margitta vidékéről jutott a múzeumba. Mivel ezek még a kőkorszaki balták mintájára készültek, e sorok írója rézkorszaki emlékeinket is a kőkorszakhoz számítja, mert csaknem mindig a kőkori eszközökkel vegyesen kerülnek a felszínre.

Aranylelet e korból nincsen, mert ha Biharban valahol aranyleltre akadnak, annak határtalan értéket tulajdonítanak és idegen kezekbe viszik, nem pedig illetékes helyére: a biharmegyei múzeumba, mely mindenkor megadná érte a méltányos díjat.

Rézkori leletek Biharban a következők: *Balta* Micskéről, *Fejsze-csonka* Tót-Telekről, *Rézvarrótű* B.-Ujfaluból, *Tokvésők*, 2 élű nagy esákány, *fejszék* Krajnikfalváról. *Buzogányfej*, Görbedről. *Kis széles fejsze*, Nagyváradról (Szlafkay-téglavető) és egyes darabok a megye különböző helyeiről.

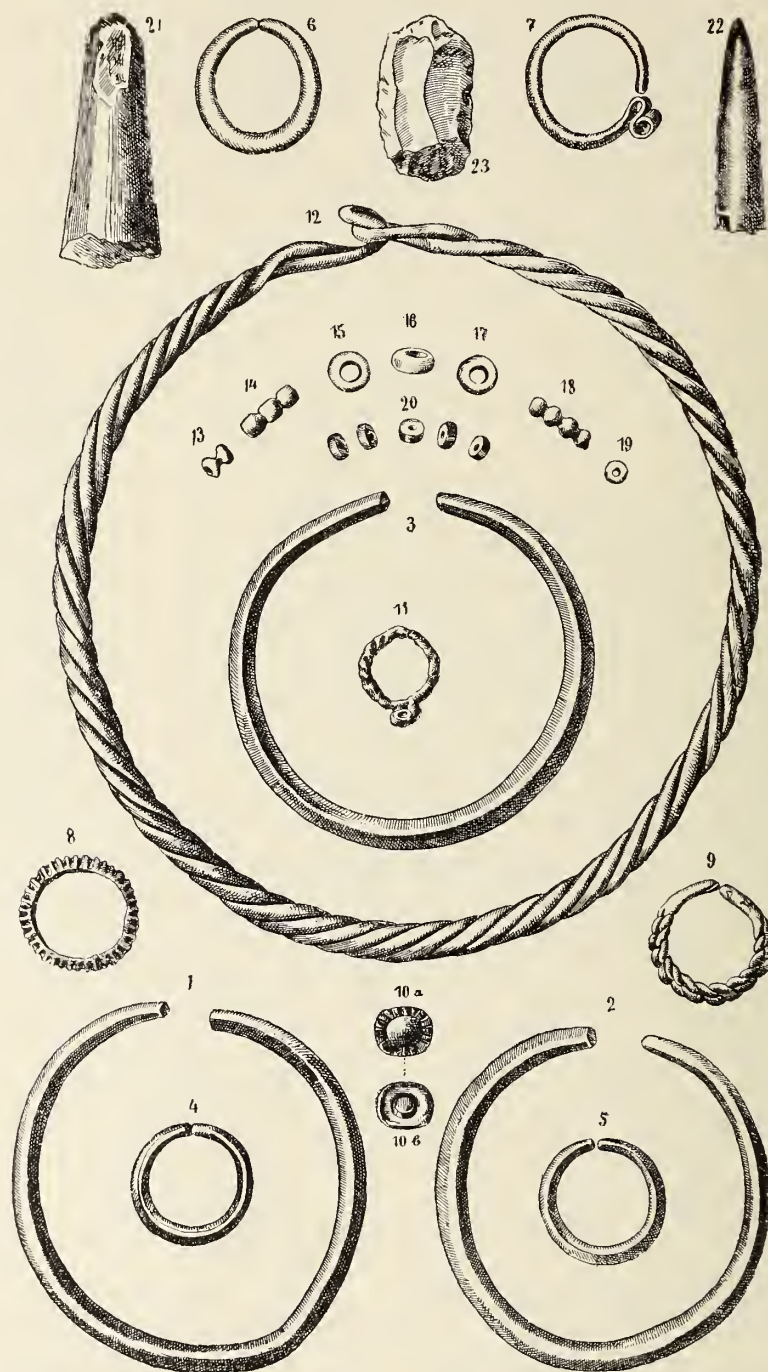
A lelőhelyek mutatják, hogy a kőkor embere leginkább a Sebes-Körös és Berettyó mentén tartózkodott, megfordult a Bihar-hegység lejtős helyein és ellátogatott a megye nyugati részét alkotó rónára, a mai tenkei járásra, tehát a Fekete-Körös vidékére. Egyébiránt, a magas hegyeket kivéve, e vármegye csaknem minden részéből kerültek egyes kőkori emlékek napfényre.

* * *

A történelemelőtti időben, a bronzkorról új korszak veszi kezdetét. Valószínű, hogy a bronzkort keletről hozták hozzánk mintegy 1400—1200 évvel Kr. e. A bronz feltalálása nagy változást idézett elő az emberiség művelődésében. A bronzkor embere, nálunk már lóval és karddal jelenik meg. E fegyver előtt el kellett pusztulnia a kőkor emberének. Ismeri a föld-

Bronzkorszak.

művelést s képes kis helyen, nagyobb tömegekben megélni. A családok nemzetségekké tömörülnek és van főnökük. Minden családnak megvan a maga foglalkozása. Az egyik földet művel, a másik ipart űz. A foglalkozás kötelezettsége apáról-fiúra száll és elő tudja állítani a bronzot és tudja ebből

A PUSZTA-KOVÁCSI LELET.

önteni vagy kovácsolni számtalan házi vagy harszi eszközeit. Szövetruhát visel s erre kikészített bőrt vesz fel. Mellén, vállain, bronzok ragyognak; ujjain, karjain, bronz-ékszerek fénylenek. A kipusztult kőkorszak embereinek tűzhelyein, fából kunyhókat épít és azokat agyaggal kitapasztja. A bronzkor embere már nem vándorol, hanem csak terjeszkedik, időről-időre több földet

vesz művelés alá. Bihar-megyében a bronzkor embere, a Körösök és Berettyó partjairól, a síkság felé terjeszkedett.

E helyütt, csak néhány kiváló bronzlelettel foglalkozunk és pedig főleg először a gyapolyi lelettel. Ez a lelet 5 drb nagyon esinos, díszített, teljesen egyforma bronz-esákányból áll. Mind az 5 drb új, a mint az öntőhelyről és a kikészítés után a mester kezéből kikerült s mint a helyi körülmények mutatják, itt készült. A gyapolyi lelethez tartozik még 2 bronz-véső. E vésők, éppen úgy vannak most is, a mint az öntőmintából kikerültek s a mesternek nem volt ideje, azokat kikészíteni; végre 8 drb, részben már felhasznált bronzszalag, részben öntésre szánt bronz-rög. Mindent összevéve, bátran feltehetjük, hogy a gyapolyi bronztárgyak itt készültek; de valószínűleg, valami váratlan veszedelem a művest futásra kényszerítette, miközben e tárgyakat a földbe rejtette, honnan az 1892-ben felszínre kerültek. Az egész lelet Schwarz Gyula szívességéből, a váradi múzeum birtokába került.

A Gyapoly közelében, Pusztá-Bodolyón talált őskori bronzlelet 9 nagyobb és két kisebb karpereczből, 10 drb sarlóból, 3 drb füles-vésőből, több elhasznált és megrongált eszközből és egy súlyos lepényből, vagyis oly bronzrög-ből áll, mely feldolgozásra várt. Házi eszközül a véső szolgált, főfoglalkozásuk a földművelés volt; ezt mutatja a sarlóknak aránylag nagy száma. A bronzkor embere kis termetű lehetett s kis kezei és vékony karjai voltak, a mit a bronzkard kicsi nyele és a karpereczek kiesése tanúsít. A karpereczeket igen kedvelték és a felső karokon hordozták. Igen tanulságos része e leletnek a nyers anyag, vagyis a bronzlepény. Ennek jelenléte mutatja, hogy nálunk a bronzkor embere bronzeszközait maga készítette, noha a bronzot nem ő állította elő, hanem valószínűleg cserébe kapta vörös-rézért. E lelet a vármegye ajándéka. Felhozzuk még a krajnyikfalvi bronzleletet. Ez közel van Elesdhez, honnan már egy bronzkard került a biharmegyei tárlatba.

A gazdag krajnyikfalvi bronzleletet egy fazékban találták 1893-ban. Jelenleg a biharmegyei múzeum birtokában van. Kocsis Ferencz ajándéka. E lelet 65 darabból áll, még pedig 19 drb. már kikovácsolt sarlóból, 1 drb még összehajtott sarlóból. Van ezenkívül a leletben 20 drb. véső. A többi fém-szalag, rosszul sikerült sarlótöredék és elhasznált véső. Az egész lelet mutatja, hogy meglehetősen ügyes földművelő és iparúzó nép tanyázott itt. A díszítés egyszerű, szabályos mértani vonalakból áll.

*

A bronz-kulturát, mint már említettük, keletről hozták hozzánk, a Kr. e. XIV—XII. század körül. Az átalakulás gyors volt, mert az új korról, új emberek lépnek fel. A Körös mentén lakó bronz-ember tagja volt azon nagy népcsaládnak, mely ez időtájban Közép-Európát benépesítette. Ezt bizonyítja szerszámainak egyformasága, melyek legfeljebb a külső díszítésekben mutatnak némi eltérést. A mi mégis bronzemlékeinken szemünkbe ötlük, az az, hogy azok közt nincsen egy sem ama durva és nehéz karpereczekből és kezdetleges vésőkből, melyek másutt bőven fordulnak elő. Náluk minden eszköz már magasabb technikai ügyességet feltételez, a miből az következtethető, hogy Biharba a bronz-kultura már teljes virágzásában jutott.

Feltűnő ami bronz-emlékeinknél, hogy a százakra terjedő példányok között, alig akad valami harszi vagy vadászati eszköz. Kard csak egy van, lándzsaél, nyílesűcs egynéhány. A bronzkor embere, legalább itt, nem volt harszi természetű. Hogy itt a bronzkor századokon át tartott, mutatja a bronzkori emlékek rengeteg száma, melyeket mindenkor valami véletlen vet a felszínre. Rendesen fazékban vagy urnában találhatunk. A mélység nagyon különböző. Némelyek közel vannak a felszínhez és ezeket többnyire széthordják, míg a mélyen a földben rejlők, a legtöbb esetben megmenthetők.

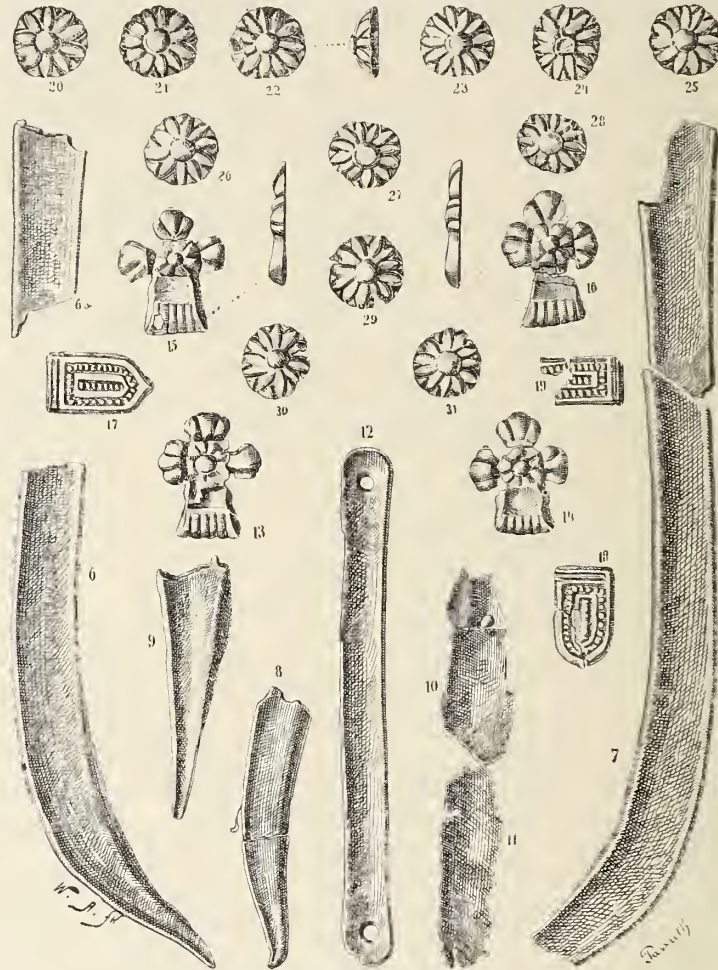
A bronzkor megszűntének határát sem tudjuk pontosan megjelölni. Annyi bizonyos, hogy nem egyszerre és hirtelen szűnt meg, hanem lassan, talán századokon át. Haldoklása akkor kezdődött, midőn új népek jelentek meg határainkon, lóháton, vaskardokkal. A nagy és más szervezetű tömeg ellen nem bírt védekezni a békés természetű bronzember, hanem meghódolt, vagy elfutott. A jövevény hódítók valószínűleg a dákok voltak, kik Kr. e. a 6—2. században a Neszter és Tisza, a Kárpátok és az Al-Duna között nagy biro-

dalmat alapítottak. E szerint a bronz-kultúra nálunk mintegy ezer évig tartott, a Kr. e. XIV—XII. századtól, a Kr. e. és u. VI—II. századig.

Említést érdemelnek a következő bronzkori leletek:

Rög, kelték, sarló, különféle töredékek, Komádiból. Lőszerszám, díszülések, boglárkák, sisakcsúcsok, derékörreszlet, Robogányból. Spirál-karvédő, nagy fibula, Szalonta mellől. Lánczsacsúcsok, kések, karpereczek. kelték, kalapács, széles gyalupenge, lapos karikák, több töredék, Székelyhídről. Tojásalakú karperecz, Ér-Semjénből. Tőr vége, Ér-Keserüből. Bronz-rög, fokos, kelt, Szt.-Péterszegről stb. stb.

Ott, hol a kőkor emberének a tűzhelye volt, a bronzkor nemzedéke is felépíté a maga kunyhóját. Jobban terjeszkedik a síkság felé, behatol ren-

AZ ÁRTÁNDI SÍRLELET.

geteg erdőkre. Várad vidéke igen látogatott hely lehetett a bronzkorban. A promontoriumon sok bronz-rög található a mai napig. Több eszköz mellett találtak itt egy szép bronz-buzogányt is. Élénk élet fejlődött ki e korban a Berettyó vidékén levő szállások, Szalonta, Érmihályfalva stb. körül. A bronzkor embere, ha gyéren is, de — legmagasabb hegységeinket kivéve — az egész mai Bihar vármegyét benépesítette.

* * *

A jazygok
és a dákok.

E vidék soha sem volt világtörténeti események színhelye. A történetírás atyja, Herodotos, az agathirseket helyezi a mai Magyarország ezen részére. Tehát írott emlékek szerint Kr. e. a VI-ik században az agathirsekekkel találkoztunk itt. Kik voltak ezek? Honnan jöttek ide? Meddig maradtak itt? Mindezt mély homály fedi. Századok mulva már messze keleten, a Meotis tenger partjain laktak. Valószínű, hogy az agathirsek azonosak voltak a dákokkal. A mai Magyarországnak az a része, mely a Dunától a legszélsőbb keletig terjed, tulajdonképpen csak akkor jelenik meg a történetlapjain, midőn a római

birodalom határai mindenfelől a Dunához értek, tehát a Krisztus előtti első században. Ez időtől kezdve, latin és görög írók elég sűrűn emlegetik azokat a népeket, melyek ezen a részen laktak. Geták, kelták, sarmaták, jazygok és dákok, gyakran fordulnak elő lapjaikon, de minket csak kettő érdekel: a dák és a jazyg.

Krisztus születése előtt mindaz a föld, a mely a Tiszától a Neszterig terjed és melyet az Al-Duna és az északi Kárpátok befoglalnak, Dácia nevet viselt. A Tiszától a Dunáig terjedt a jazygok földje. Tehát a kereszténység első századában, a Körösök és Berettyó vidéke része volt egy nagy birodalomnak, melynek élén királyok állottak. Számos városai közül megemlíthetjük: Sarmisaegetusa (Sarmisa király városa) Ulpianum (a mai Nagyvárad), Patridava, Tetrodava, Augustia, Tibiscum, Zeugma, Zermizirga, Comidava, Zurobara, Argidava, Nenendava, Tema, Hydatae, Tsierna, Docirana² (némelek szerint Debreczen) stb. nevűeket. E városok közül alig tudjuk feléneki a helyét meghatározni. Egynéhányról vitatkoznak a tudósok, de legtöbbje ismeretlen. A mai Bihar-megyében, Nagyváradon kívül, egyedül a régi Zeugmát találjuk meg a magyar Csökmő-ben (? Szerk.), erre nemcsak a gyök azonossága vall, hanem a csökmői lelet is, miről később lesz szó.

A dákok általában pásztorkodással foglalkoztak, de azért a földművelés előnyeit is ismerték. Az iparral nem szívesen foglalkoztak, noha ismerték az érczek olvasztását, sőt fegyvereiket is maguk kovácsolták, ruháikat maguk készítették. A 80 éves harc, melyet Rómával vívtak, utóvégre a dákok teljes leveretésével végződött, azonban, bár Dácia örök időkre eltűnik a Maros mellékein, a dákok még jó darabig nem vesztek ki egészen. Így vidékünk, a Körösök s a Berettyó vidéke sohasem tartozott a római birodalomhoz. A szerencsétlen háboru után fenmaradt dákok a hegyek közé menekültek, hova a római fegyver nem hatolt el. Itt évtizedeken fenmaradtak és valószínűleg hosszú idő múltán separték el őket a népvándorlás viharai.

Már a Kr. előtti században megindult a szláv népek vándorlása északkelet felől délnyugatra. Dáciát délfelől Róma fenyegette, három oldalról pedig félvad népek szorongatták. Legveszélyesebbek voltak ezek közt a jazygok, kik a Kr. e. században az északkeleti Kárpátokon áthatolván, a Tisza és a Duna közötti síkságot özönlötték el. A jazyg vad lovas nép volt és gyakran beütött Pannoniába. Míg itt egy része zsákmányért harcolt, azalatt másik része átkelt a Tiszán, hol földért és birtokért kelt harcra a dákokkal, kik a keleti Kárpátok lejtőiről, a tiszai síkság felé terjeszkedtek, míg a jazygok a tiszai partokról a keleti hegyek felé nyomultak előre. E harcok idején emeltek a síkságon halmokat és azokra öröket helyeztek. Ez volna a Kúnhalmok eredete. A Körösök és Berettyó vidéke e két harczó fél közé esett és részben dák, részben jazyg volt. Ezen a csakhamar bekövetkezett római hódítás sem változtatott. A megfogyott dákok visszahúzódtak hegyeik közé, de a jazygok s m törtek többé előre. A jazygot nem az ereje mentette meg a római szolgaságtól, hanem vadsága és földjének szegénysége.

A római hódítás.

A Körösök és Berettyó vidéke és népe nem tartozott ugyan soha a nagy római birodalomhoz, de befolyásától nem volt mentes. Mert van rá adatunk, hogy Traján második háborújában a jazygok segítségét is igénybe vette Decebál ellen. Ezzel természetesen a jazygok vidékünkön is túlsúlyba jutottak a dákok fölött és e viszony a római uralom után is fennállott. A rómaiak ez időtől fogva (104—278-ig Kr. u.) szabadon járnak kelnek vidékünkön, ismerik annak népét s használják gyógyforrásait. Ammianus Marcellinus, a Judea ellen viselt háborukról értekezvén, Mark Aurélnak következő szavait örökíti meg: Oh kvádok, markománok, szarmaták, végre még egy utálatosabb népre akadunk.

Ez időben, a mi Magyarországon nem volt római, az a nevezett három néphez tartozott. A jazygok a szarmatákhoz tartoztak. A rómaiak ismerték és használták a váradi fürdőket is. Várad és vidéke mindig megérezte a szomszéd erdélyi eseményeket, különösen a római Dácia idején, midőn ott új élet és magasabb kultúra fejlődik. E feltevésünket megerősítik az itt talált

¹ Borovszky, A dákok. 25.

² Borovszky, A dákok. 23.

római érmek, melyek mind a római császárság fénykorából valók, Traján és Hadrián idejéből. A Tudományos Gyűjtemény 1824. 2. kötetében Haliczky Antal azt írja, hogy a váradai fürdőben (hogy melyikben, nem említi) két római feliratos siremlékkövet találtak. Az egyiknek felirata ez:

Valeriae
VIX. AN. XXIX.
T. FL. APER.
SCRIBA. COL. SAR.
CONIUGI.
CARISS.

vagyis: *Valeriae, vixit annos 29 Titus Flavius Aper scriba coloniae Sarmisaegetusae conjugii carissimae.* Magyarul: Valeriának, ki 29 évet élt, Titus Flavius, Sarmisaegetusa colonia írnoke emelte, legkedvesebb feleségének. Sarmisaegetusa, mint tudjuk, a mai Várhely helyén állott, a hátszegi völgyben, Váradhoz elég közel.

C. LONGIN.
MAXIMO
VIX AN LVII
JULIA APHRODISIA
CONIUGI
B. M. P.

vagyis: *Cajo Longino Maximo, vixit annos 57 Julia Aphrodisia, conjugii bene merenti posuit.* Magyarul: Cajus Longinus Maximusnak, ki 57 évet élt, készítette Julia Aphrodisia, nagyon érdemes férjének.

E felíratból csak annyit látunk, hogy C. L. Maximus, már idősebb lévén, valamely baja ellen a váradai fürdőkben keresett enyhülést, de itt meghalt. Ma már ezek a sírkövek a váradai fürdőkben sehohsem találhatók.

A római Dácia megszüntével, hunnok elől menekülő germánok özönlük el Erdély bérceit s valószínűleg Bihar vármegye területét is.

Priscus Rhetor, Theodosius császár Attilához küldött követségének tagja, leírja úti élményeit Konstantinápolytól, a király székvárosáig, a nagy hunn faluig, mely valószínűleg a Duna és a Tisza közti síkságon, valahol Szeged vidékén terülhetett el. Felemlíti, hogy több útba eső folyón, a partokon lakó barbárok segítették át a követséget. Barbároknak nevezi a hunnok közt lakó idegen, meghódított népeket. Tehát Attila birodalmának királyi székhelyéhez közel, idegen nép tanyázott s szolgált a hunnak. (Kétségkívül gót, gepida stb. – Szerk.) Priscus ugyan hunn kalauzai szándékosan vezették tévúton uruk székhelyéhez, mégis érintenie kellett vidékünk folyóit; akár a Tiszán innen terült el Attila sátor-városa, akár a Tiszán túl, mint ezt Thierry, a nagy francia tudós véli. Fel is sorolja e folyókat s köztük a Tisza és Temes nevére ráismerünk. E vidék viszonyaira csak akkor kezd némi fény derengeni, midőn az avar hatalom hanyatlásával, műveltebb népek harcossai nyomultak át a Tisza mocsaras partjain. Így a 600-ik évben egy másik Priscus, keletrómai vezér, több esatában megvervén Bajánt, a Tiszához szorította és mocsarai közt még egyszer iszonyú csapást mért reá. Baján átmenekült a Tiszán, melyen a rómaiak is átkeltek és néhány gepida tanyára akadtak, melynek lakói aludtak. Egy más alkalommal, a római hadsereg átkelvén a Tiszán, sok szláv falut talált útjában. E nép állapota rosszabb volt a rab-szolgáéuál. Mindenükkal, sőt életökkel is rendelkeztek az avarok, kik kör-váraikon (ringek) kívül, állandó helyeken nem tartózkodtak, hanem számos lovaikkal pusztáról-pusztára vándoroltak. Nálunk, úgy látszik, a központ a Berettyó lehetett, hol földvár és sok kúnhalom emelkedik. E vidéken avar régiségek gyakran fordulnak elő. Valamennyi az avarok fényűzését tünteti elénk.

Ilyen az ártándi lelet, mely arany pitykéből, elefántesont-faragványokból, törpenge-töredékből, 3 élű vasnyílcsúcsból s egy pár vaskengyeltől áll. A lelethez tartozik egy durva cserépfazék, emberi koponya, emberi és ló-csontmaradványok. Az arany-pitykével, melyek byzancezi műviiek, díszítették szerszámaikat, süvegeiket, öltönyeiket. Görög írók mondják, hogy az avarok nagyon kedvelték az elefántesont-faragványokat. Leletünk elefántesont darabjai egykor valamely nyeregnek vagy kardhüvelynek alkatrészeit alkot-

Hunnok.

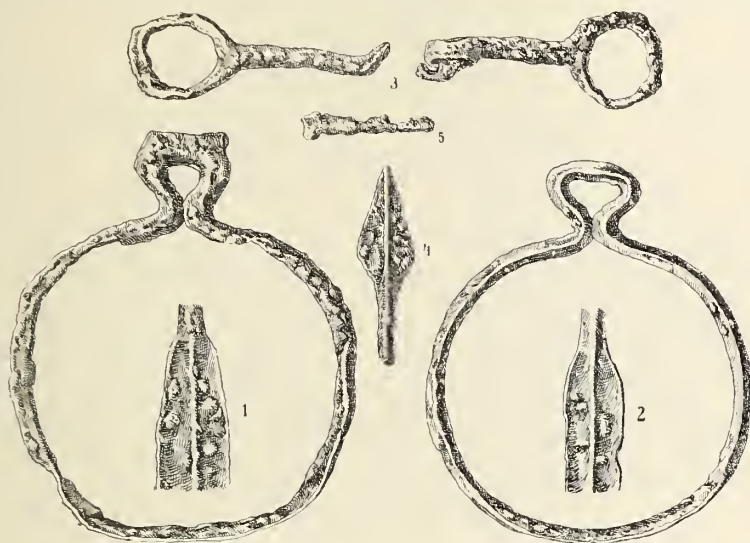

ták. A 3-élű nyílesúcs kiválóan jellemzi az avar eredetet. A kengyel használatát a hunok hozták Európába. A lelet tárgyai között van még a hajdani török a pengéje két darabban. Anyaga valami fémkeverék. Kétségkívül görög mű. Az ártándi avar vitézt, lovastól, fegyverestől helyezték társai a sírba, és mellé egy fazekat tettek, mely hihetőleg ételneműekkel volt megtöltve. A esontók jó állapotban voltak. A koponya ép, rövid, kerek, kicsi, hátranyomott homlokkal és kiálló pofacsontokkal. Találták Platthy Miklós birtokán 1895-ben, ki azt a megyei múzeumnak ajándékozta.

Az avar birodalom alig virágzott egy fél századon túl, másfélszázadig pedig csak tengődött, mígnem Nagy Károly a gyűlölt nép hatalmát megtörte. Megostromolta Bécs melletti erődjüket és elvette tőlük Pannóniát. Fia, Pipin adta meg a haldokló avaroknak a kegyelemdőfést, midőn az utolsó erősségüket (a tiszait, ma Csörsz árka) bevette.

Az avar uralom bukása után Biharország, mint vajdaság, valószínűleg a VIII. század végén, vagy a IX. század elején keletkezett. Szláv jellegét neve

A bihari vajdaság.

AZ ÁRTÁNDI SÍRLELET.

mutatja, melyet nem a bihari vártól, hanem a bihari hegységtől nyert. A vajdaság kiterjedt a bihari hegységekre, a Körösök és Berettyó vidékére. Teljesen önálló ország volt és a keleti császárral semmiféle viszonyban nem állott. Több ispánságot foglalhatott magában; ilyen lehetett a Belaradi, vagy jobban mondva Velaradi, a mi egészen megfelel a fehérvári vagy a nagyváradai ispánságnak. Csakhogy e várnak nyomát nem a mai Nagyvárad helyén találjuk, hanem a szomszéd hegyfokon, a váradai promontóriumon. Ezt mutatják az ott messze elterülő kő- és téglafalak romjai, melyek nemesak egy középkori kolostor maradványai, hanem más, tömörebb építmények romjai. A bihari fejedelemségről egyedül a Névtelen emlékszik meg, minélfogva csak a régészeti leletekre vagyunk utalva. Eddig nevezetesebb leleteink e korból a csökmői sírlelet és a pusztakovácsi sírmezőből kikerült tárgyak. Ezekből sejthető, hogy itten még mindig ősi szokás szerint temetkeztek, a közsorsuak ruhástól, ékszereikkel együtt. Szövetruhát viseltek és azt széles szíjjal szorították derekukhoz. Kézi fegyvereik a szarvasok agancsaiból kerültek ki. Még mindig bronz-ékszerekkel díszítik fel magukat, de ismerik az ezüstöt is; a vas nagyon ritka. Jobbadán pásztoréletet élnek, de gyakorolják a földművelést is; bronzkarpereceket, fülbevalókat, gyűrűket stb. találunk, melyek annyit bizonyítanak, hogy nálunk a bronz-kultúra, habár hanyatlófélben is, talán a magyarok bejöveteleig fentartotta magát.

Ennek igazolására szolgál a nagyváradai lelet, mely 1892-ben a lovassági laktanya alapjának ásatásakor került felszínre és most Nagyvárad város szívéből, az ottani múzeum tulajdona. E sírlelet egymás mellé, vagy egymás fölött elhelyezett sírokból került ki. A váradai lelet áll: 5 esüngőből,

6 pityke-gombból, 1 csatformájú ékszerből, 6 fülbevalóból, 3 gyűrűből, 1 övesat-karikából, 4 karpereczből, és 2 nyakláncból. A csüngők, pitykék és fülbevalók anyaga ezüst, a többi bronzmí. Az egész leletnek magyar jellegét első pillanatra felismerjük. Azok a szívalaku csüngők minden pogánykori magyar leletnél láthatók, feltehetjük tehát, hogy ezeket őseink magukkal hozták vándorlásukból, vagy talán még az ősi hazából. A fülbevalók azonban szláv eredetre vallanak, úgyszintén a sodronyozott nyakékek, karpereczek, bronzgyűrűk, az övkarika, minővel a régi szlávok, derékszíjjukat szokták díszíteni. Érdekes a csatformájú bronzékszer, melynek kora a magyarok bejövetelét századokkal megelőzi. Érdekes és tanulságos a négy karperecz is, melyek nagyon hasonlítanak a pusztá-bodolyói bronzlelet karpereczeihez. A két fonott munkájú nyakék ismét szláv jellegre mutat. E leletben a pénznek, a betűnek, a kereszténységnek semmi nyoma s így még a prehisztórikus leletekhez sorozhatók. Idejét a X-ik század első felébe helyezzük, midőn az első magyar nemzetségek egyike telepedett le a mai Sebes-Körös balpartján.

* * *

Bihari földvár.

Bihar vármegye őskori védművei közül első sorban felemlítjük a bihari földvárat, melyről először Béla király névtelen jegyzője szól. Kétszer is említi, és pedig midőn a honfoglaló magyarok Marót bihari fejedelem birtokára ütöttek, és mikor később Árpád vezérei, a székelyekkel egyesülten, Marót székesvárat, Bihart, kemény ostrom után már-már beveszik.

A véres harcoknak a meghódolás és az egyezkedés vetett véget. Ezentúl, úgy okleveleinkben, mint a krónikákban, Biharral folyton találkozunk. Régibb latin és görög íróknál „Bihar“ neve sehol sem fordul elő. Nekünk, jóllehet hogy újabb időkben a névtelen jegyző hitelessége nagyon meg van ingatva, Biharra vonatkozó adatait hitelt érdemlőknek kell vennünk, mert honfoglaláskori etnografiai viszonyainknak teljesen megfelelnek, s mert történelmünk további fejlődése azokat teljesen igazolja.

Kétséget nem szenved, hogy Bihar, a szláv Bielahora szavakból keletkezett, tehát szláv eredetű, vagyis a honfoglalás idején a bihari fejedelem székvárosa, szláv nevű és jellegű vala.

A bihari vár, látszólag tisztán földvár, és csaknem szabályos nagy négyszöget alkot, melynek minden oldala, 177½ méter, belterülete 5·66 k. holdat tesz, a sánczokkal együtt 8. k. holdnál több. A sánczok magassága 12—15 méter. A várnak 4 bejárata van. A déli oldalon 3, az északi oldalon 1. Főbejáratul a déli oldalon mutatkozó nyílás szolgált és jobbra is, balra is, közel a szegletekhez, egy-egy kisebb nyílás vezet a vár belsejébe. E szerint a déli oldalt vehetjük a vár homlokzatának. A főbejárással szemben, az északi oldalon, hasonló bemenet köti össze a belső és külvilágot. A vár közepén áll jelenleg az ezredéves emlékszóbor, csúcsán a turullal. Ettől néhány méternyi távolságban, kelet felé, valami mélyedés mutatkozik, valószínűleg, a vár egykori kútjának a helye. A nyílások közelében kisebb emelkedések vannak, melyek talán éppen ezek oltalmazására szolgáltak. A vár belsejében, itt-ott szabályszerű alakú emelkedéseket is látunk, melyek egykori tűzhelyek maradványai lehetnek. Sem kő, sem téglapületek nyomai nem látszanak és annak sem maradt valami nagyobb nyoma, hogy a lakások fából vagy vályogból készültek volna; valószínű, hogy az őslakók falhoz erősített gerendákon nyugvó sátrakban laktak. Ezt mutatja az a nagy homokkő, melynek közepén valami összekötő vasnak a nyomai láthatók. Ilyenképen a bihari várban ellakhatott 3—400, harez idején pedig 2—3000 ember is.

Az ásatást egyszerre az északi és a déli sáncz átvágásával kezdték meg. Kemény, sárga, agyagos földben 1½ méternyi szélességben, s több mint 2 méternyi mélységben vágták át a sánczot annélkül, hogy valami jelentékenyebb tárgyra akadtak volna. A déli oldalon, már 1½ méternyi mélységben, falromokra akadtak. A széles fal, ezementbe merített patak-kövekből állott, itt-ott nagy homokkővel vegyítve. A kissé porhanyósabb földből ember és

¹ Az érdeemes szerzőnek ez a szószármaztatása hangtani tekintetben merően lehetetlen. (Szerk.)

A HERPÁLYI PAIZSDUDOR.

állatcsontmaradványok, szén, korhadt fadarabok, és durva, vastag graphitos cseréptöredékek kerültek elő. A cél az volt, a falat, ha lehet, alapjáig kiásni, mert valószínűvé lett az a feltevés, hogy nem egy nép építette a bihari várat, hanem egy már civilizáltabb nép, ha szabad e kitételvel élni, már jóval előbb egy kőből álló erődöt létesített, melyre azután egy másik, kevésbbé előrehaladott nép, földsánczokat rakott.

A történelmi adatok egyeztetése alapján valószínűnek látszik, hogy a vár eredetileg dák mű, mely több ízben gazdát cserélt, és hogy a népvándorlás végén, a magyarok bejövetelével, a bihari vár a szlávoknak hódolt. A magyarok birtokukba vették, földsánczokkal megerősítették és korán, talán még a X-ik században, itt községet alapítottak. Várad emelkedésével, a mi Szent László idejére esik, Bihar jelentősége hanyatlásnak indult. A végcsapást megadta a tatárjárás, mely után mindenfelé nagy kővárak keletkeztek. Az ásatások kevés tárgyat hoztak napfényre és ez is őskori cserép, vagy árpád-kori érem volt.

A mint az erdélyi hegyek kinyújtják ágúikat az Alföldre, egész Bihar-megye hosszában követni lehet az egykori földvárak sorozatát. A három Körös és mellékfolyóinak vidéke ez, mely hajdan a germán vandaloknak nyújtott egy ideig hazát. Bétől dél felé, régi, sánczoktól körülvelt erősségnek nyomai látszanak; ez uralkodott hajdan a Tőz folyón, melynek partjaira építették. A Fekete-Körös part vidéke meg van rakva ily régi védművekkel; bent, a belényesi hegyek közt, fekszik Fenes község. Határának délnyugati végén látszanak romjai a hajdani Bélavárnak, melyet a szláv lakosok bizonyára fehér voltáról neveztek el így. A mint a Fekete-Körös a hegyek közül kiér, Sólyom falu mellett folyik el, egy régi pogányvár romjai alatt. Fekete-

Földvárak.

Bátor határában, a Körösparton, látszik egy régi földvár alapja sánczaival. Fekete-Tót dombos részén szintén régi vármaradványok szemlélhetők. Végre kint a síkságon, Sarkad és Békés mellett is láthatók a régi földvárnak nyomai.

A Sebes-Körös völgyvidéke szintén tele van régi erődök nyomaival. Ellhagyva a vársonkolyosi pogányvárat, a Rézhegységnek kanyarodik; Lok község határában egy gömbölyű dombot a nép ma is várnak nevez. A pesterei földvárat csakhamar felváltja, a folyó jobb partján, a pusztá-ujlaki s e faluval szemközt fekszik Telegd, ugyancsak egy ó-földvárral. A gyíresi határon keresztül vonúl, mint már jeleztük, az ördög-árka, s egy mellette fekvő halmon régi vár nyomai láthatók.

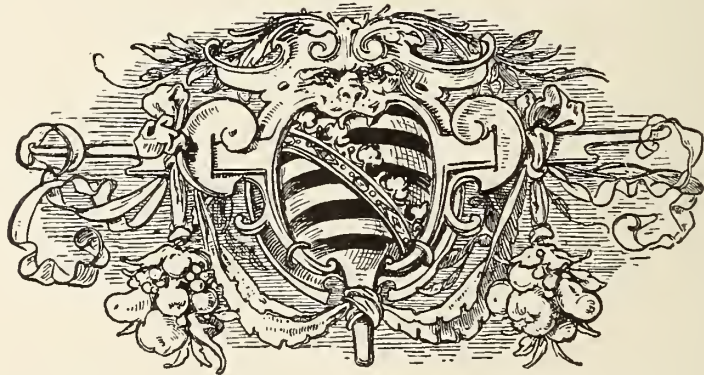
A Berettyó partjai is jól meg voltak rakva a régi korban erődítményekkel. Így Monos-Petri határában három ősvárnak a nyomai tűnnek fel. Az egyiket a nép Ungora-várnak nevezi, a másik, közel a Berettyóhoz, már a földdel majdnem egyenlő, végre a harmadik, úgynevezett belső vár, szintén e folyó partján emelkedik, s három nagy sáncza van. Félegyháza mellett szintén láthatunk földvárat, melyen most már szántóföldek terülnek el. Kis-Marja északi részén is láthatók egy földvár maradványai.

A Körösök és azok mellékvölgyei mentén sokszor egymást érik az ősi erődítmények. De nem tekinthetjük ezt a sánczgyűrűzetet tisztán hadi célból, védelemre létesített erődítményeknek. Volt az ó-kor népének más ellensége is, melylyel szemben nem lehetett fegyvereit küzdelembe vinni. Ez maga a természet volt.

Az ősi védművekhez tartozik az „Ördög-árok” is, mely a Tizától Varsány alatt elvonul s Bihar vármegyébe ér, hol Vörös-Gyűrűsnek tartva, felhúzódott csaknem a Sebes-Körösig, ezt kétszeresen találván keresztbe.

És végre még valamit a kunhalmokról.

Bihar-megye területén, számos kunhalom emelkedett. Mi csak kettőről adhatunk számot, u. m. a. b.-ujfalusiról és az udvariról. Ezek valóban emberi kéz művei. Egyikben és másikban is emberi és lócsontokat, kő- bronz- és vaskori régiségeket, őskori cserepeket találtak, tehát temetkezési helyül is szolgáltak. Az ezek bensejéből felszínre került tárgyak sokasága és különlegessége azt is mutatja, hogy nem egy, hanem többféle nemzet embereinek szolgáltak utolsó pihenőül.

BIHAR VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I. A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL, A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. A népvándorlás és a honfoglalás kora.

Bmai Bihar vármegye területén a legelső történeti nyomok a jelenlegi földfelületi változatoknál még feltűnőbb ellentétokről tanúskodnak. Míg északi, de főleg észak-nyugati vidékén árvízter terült el, addig a keleti és a délkeleti részén emelkedő hegyeken, a bükk- és fenyveserdőkkel borított havasokon óriási rengetegek határolták. A Köröstől délre eső terület, még a történeti időben is, őserdővel volt benőve, hatalmas vadállatoknak, mint a bölénynek nyújtván biztos búvóhelyet. (Márki Sándor — Arad várm. története II. 1. kötet.)

Az első történeti nyomok.

E rengetegektől övezett s az akkori viszonyoknak megfelelőleg lakható területen, a legrégibb történetírók szerint Kr. előtt a IV. században géták, vagy ezek rokonai, a dákok laktak. Strabo, a ki Krisztus korában élt, a géta és a dák név között csupán földrajzi megkülönböztetést lát, Ptolemaeus (Kr. után 140 körül) a géták helyett dákokat ismer, kik szerinte egész a Tiszáig és a jazygok földjéig kalandoztak.

Augustus uralkodása alatt Crassus és Lentulus római vezérek egy ízben legyőzték e néptörzset, mely azonban nem tört meg, sőt Deczebál alatt, a ki egész Dácia erejét egyesítette, mindegyre félelmetesebb hatalommá fejlődött. Domitianus római császár a félelmetes szomszédal szemben mit sem tehetett s a békét tőle pénzen vásárolta meg, utóda Traján azonban, 98 és 117 közt Kr. után, személyesen vezette légióit ellenök; Deczebált legyőzván, birodalmát egész a Tiszáig elfoglalta. Traján alatt Dácia római provinciává lett, melynek nyugati határai a mai Bihar vármegye területén vonultak át.

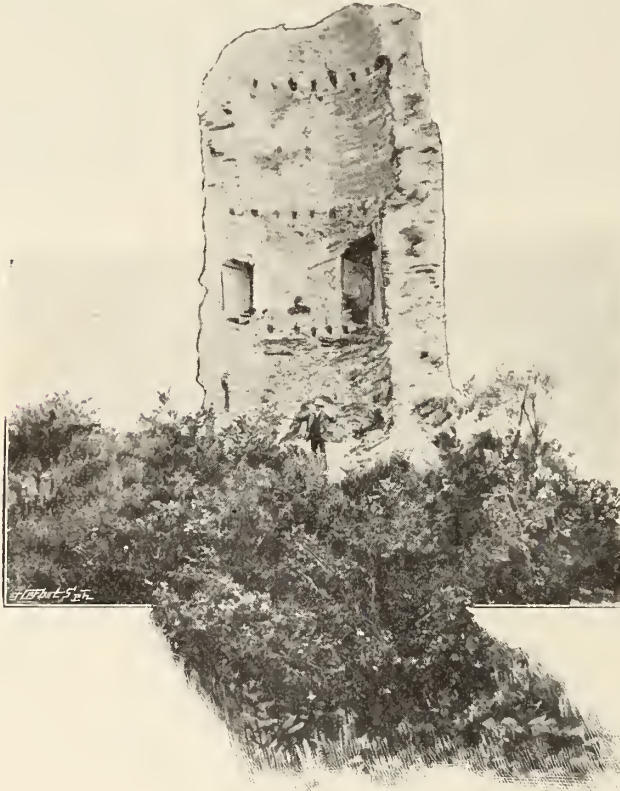
A római provincia nyugati határait Torma Károly tette tanulmány tárgyává s szerinte Dáciának északnyugati valluma Kis-Sebes felől, folyton a Sebes-Körös partján, Csucsá, Feketető, Sonkolyos, Rév, Elesd, Mező-Telegd és Nagy-Váradon át vonult nyugatra, mely innen valószínűleg az Arad vármegye és Temes vármegye területén átvonuló u. n. római sánczok-

kal állott összefüggésben. A Nagyvárad táján egyenes szögben megtört vallum folytatását északkelet felé a „Csörsz árka“ nevű sánczatban kell keresnünk. Nagyváradon alul Püspöki körül találkozott e vallum északról, a Tasnád és Kegye felől Zálnok, Széplak, Baromlak, Verzár, Fegyvernek, Tótfalu, Sítér és Csatáron át vonuló vallummal.

Ez a vallum volt Dácia határa a rómaiak korában.

Ezen a vallumon belül azonban a leigázott barbár népek tanyáztak. E területet a rómaiak nem is tekintették tulajdonuknak, mert az állandóan adófizető barbár kézben volt s „regio transvallum“-nak nevezetett.

A vallumon túli vidék a Körös, a Berettyó, a Kraszna és a Szamos folyók, továbbá a Réz- és a Bükk-hegység közt terült el.

BÉLAVÁR ROMJAI.

A lelőhelyek tanúsága szerint, a Somály, Márkaszék (Széplak mellett), Fegyvernek, N.-Tótfalu, Sítér helységektől határolt sűrű népességű vidéket jazygok lakhatták. Kivülök itt még szláv népeket találunk. (Jakab Elek — Kolozsvár tört. I. 268.) A mai Bihar vármegye területén csupán csak Feketető helység határában akadunk a római megszállás nyomaira, mely valószínűleg a mai Sebesvára helysége határában fennállott római állótábor (Resculum) előőrseként szerepel. Miután a rómaiak elhagyták Dáciát, a Maros és a Körös folyók partjait vandálok és gepidák foglalták el.

Jordanis, ravennai gót származású püspök szerint, a ki 530 körül élt, a vandálok a Grisia folyó mentén laktak, mely alighanem a Sebes-Körösnek felel meg, míg a Fekete-Köröst, úgy látszik, Gilpil és a Fehér-

Köröst Miliare névvel jelölte. (Jordanis — Longobardicarum Rerum Scriptores stb. 63. lap. 1618. évi kiadás.) A gepidák — szerinte — gót eredetűek, máskor meg azt írja róluk, hogy testvérszövetségesek a gótokkal. A vandálokat a bizanci történetírók is a gótokhoz számítják.

Alig helyezkedtek el a gótok, midőn, 378 táján, a fergetegként előtörő hunnok, a többi dunai népekkel együtt őket is leigázták.

A hunn uralom másfél századig (378—454.) tartott s lassú szétzüllésével, a Tiszától egészen a Fekete-tengerig, a gepidák uralma erősödött meg.

A gepidák uralmát azonban 567-ben a nyugatról előnyomuló longobárd és a keletről előtörő avar nép törte meg.

A gepidák örökébe az avarok jutottak Baján khagán vezérlete alatt.

Az avarok lakóhelyeik védelmére köralakú sáncokat, továbbá töltéseket és árkokat vontak, melyeket főleg az általuk leigázott szlávokkal készítettek. Ilyen, az avarok által készített árok nyomaira akadunk a békésvármegyei Szeghalmon és Ó-Tordán átvonuló és a bihari földvárnál végződő „Ördög-árok“-ban.

A bihari földvár felé Arad vármegye felől, Sarkad, Cséffa határain keresztül vonuló töltés hasonlóképp avar eredetre vall. (Karácsonyi — Békés

várm. története I. 11—13 l. O'sváth — Bihar várm. sárréti járás leírása 54—55. lap.)

Ezek a töltések közlekedési utaknak használtattak s az a körülmény, hogy a bihari várnál végződtek, e földvár avar eredetét igazolja.

A Békés és Bihar vármegyék határán található kamati vár azonban még az őskorból maradt fenn, bár az avarok ezt is lakóhelyül használhatták.

Baján elfoglalván a gepidák földjét, az ott lakó szlávok a győző zsák-mányává lettek, de a gepida nép is teljesen elvesztette hatalmát, mert többé nincs királya. Baján hosszú uralkodásának végszakában már a hanyatlás jelei mutatkoznak. Halála után 600 körül Priscus egészen a Tiszáig üldözte a khagán fiait. Ettől kezdve egészen a frank háborúig (791—803.) nem sok adatunk van az avarokról. (Hunfalvy — i. m. 136. l.)

Pipin frank fejedelem 792-ben egész a Tiszáig hatolt előre, 796-ban átkelt a Tiszán és szétűlt az avarok gyűrűjét (Jakab Elek i. m. I. 189. dr. Borovszky Samu — A Honfoglalás 50. l.)

BÉLAVÁR ROMJAI.

A szlávok, kik előbb a gótokat, később a hunnokat uralták, majd Baján hadaiban szolgáltak, az avar uralom megdőltevel továbbra is megmaradtak e terület törzslakosságának. Ezek már ismerték a várépítést; saját magok és barmaik védelmére földből készített sánczokat emeltek.

A három Körös mellékfolyóinak vidéke telve van ily védművekkel.

Szláv eredetű várak: Bél városától dél felé egy régi erősség nyomait találjuk, mely a Töz folyón uralkodott, hasonlóképp szláv eredetre mutatnak a Sólyom, Fekete-Bátor és Fekete-Tót községek határában található földvárak. Sötasíkságon Sarkad mellett is egy régi földvárnak a nyomaira akadunk.

A Sebes-Körös hegyes vidékén Lok, Pestere, Telegd, Gyires községek határaiban szintén régi földvárak nyomai látszanak.

A Sebes-Körös vidékéhez tartoznak a bihari és a csatári földvárak. Az utóbbi Bihartól keletre és mind a kettő a Kösmő patakon uralkodott. A Berettyó vidékén Molnos-Petri határában egyszerre három földvár nyomaira akadunk. A Berettyó partján még Félégyháza, Kis-Marja, Gáborján helységek határaiban is találunk némi földvár-maradványokat.

Az Ér-folyó mellékén is némi nyomok tűnnek elő, ú. m. Ér-Keserü, Kóly és Nagy-Léta községek határaiban. (Borovszky — i. m. 52—57. l.)

A frank háborútól a honfoglalásig nincsenek adataink a tiszántúli népek történetét illetőleg; Nagy Károly császár hadai legfeljebb a Tiszáig jutottak, de a helynevekből kétségtelen, hogy a mai Bihar területét, mint

általában a Tiszántúlt a IX. században is szlávok lepték el, a megmaradt s legyőzött avar nép pedig lassanként elszlávósodott. (Hunfalvy — i. m. 172.)

A szlávok emlékét a földvárakon kívül még a helynevek is megőrizték számunkra. Így Less, mely szlávul erdőt jelent; szláv tóból képződött Debreczen is. Szent-Elek helység neve még a XVI. sz. elején is Eszenytelek volt. Szláv eredetűek még: Dernó (Derna), Terebes = irtás, Szomajom = föld, továbbá Derecske, Konyár, Kenéz, Szovát, Sztár — Esztár.

A helynevek tömeges feltűnése igazolja, hogy a Tisza és az Igfon erdő, másfelől a Maros és a Szamos közt a szláv pásztorok elég sűrűen telepedtek le. (Pauler Gyula — A magyarok megtelepedése, Századok 1877. évf. 390. lap.)

A későbbi korszakból fenmaradt oklevelek tanúsága szerint a mai Bihar vármegye területén kazarak is laktak.

A kazarak az avar birodalom gyengülése idejében nyomulhattak Dél-országból e tájra, hol valószínűleg kisebb harcok után jutottak némi hatalomra az avarok felett. Az avarok csak kisebb rétegekben a Sebes-Körös jobb oldalán és a Sebes-Köröstől délre fordultak elő.

A Berettyón túl eső terület csak igen gyér népesség által volt megszállva, mert a beköltözködő magyarok a mai Székelyhídig és a Sárrétig nem akadtak ellenállásra. (Márki S. — i. m. II. 1. 47. l.)

A honfoglalás.

Minő harcok és küzdelmek árán foglalták el a magyarok a mai Bihar vármegye területét, biborban született Konstantin császár rövid tudósításán kívül (Pauler Gyula — i. h. 383. lap.), közvetlen adatok nem állanak rendelkezésünkre és ezek hiányában a krónikák előadására vagyunk utalva.

Anonymus szerint a Tisza és Erdély közt, a Marostól a Szamosig terjedő területen közvetlen a magyarok bejövetele előtt, vagyis 889 körül Mén-Marót kazar fejedelem uralkodott. (XI. fej. 10.)

Szabolcs várának elfoglalása után (892 táján) Árpád a bihari várban székelő Mén-Maróhoz követeket küldött, hogy engedje át neki a Szamos-tól a meszesi kapuig terjedő területet.

Mén-Marót hallani sem akart erről; Szabolcs és Tass vezérek azonban elfoglalták e területet. Ezzel egy időre szünet állott be a hódításban.

Árpád a dunántúli részek elfoglalása után, Velek és Ucsubu (Öcsüb) vezéreket küldte Mén-Marót ellen. A magyarok — e szerint tehát 895 után — valószínűleg az „Ördög-árok“ mentén jutottak a Jószás (viaszos) patakhoz, onnan két napi pihenés után Bihar várának ostromához fogtak. Mén-Marót az Igfon erdejébe menekült, a vár védelmét vezéreire bízván.

Az ostrom 13-ik napján a várparancsnok békét kért s hajlandónak nyilatkozott meghódolni, ha Árpád fia Zoltán nőül veszi Mén-Marót leányát. Az eljegyzés megtörtént, Mén-Marót ezután haláláig uralkodott a kazarak felett. Eddig Anonymus; de lássuk most már előadását az oknyomozó történelem által megvilágítva.

Anonymus, a ki a honfoglalás után mintegy két századdal élt, csupán csak a hagyományra támaszkodhatott. Mén-Marót nevét valószínűleg a biharmegyei Marótlaka (most Kolozsmegye) helynévből vette, de lehet, hogy ez a név az ó-germán Marhold alaknak egyszerű variansa, vagy Mén-Marót várát a morvaországi Wellehraddal tévesztette össze. (Pauler Gy. — Századok 1883. évf. 110. l.) A magyarok 895-ben voltak Pannoniában, tehát Marót birodalmának elfoglalása csak ezutánra tehető.

A magyarok vezérei Szabolcs és Tass tényleg a mai Szeghalomnál találtak ellentállásra, a mint a Körösön átkeltek.

Tehát ez a rész volt legsűrűbben lakott terület és e tájon keletkeztek a legelső falvak a magyarok letelepedése után.

Régi krónikák a középkoriban Bélavárnak nevezett fenesi várat tartják Mén-Marót székhelyének. Bunyitay újabban a Bihar község alatt fekvő földvárat véli e vár helyének (Magyar Allam, 1896. évf.), mely különben megegyez Fényes Elek előadásával, a ki azonban csupán a helynév azonosságára alapítja nézetét.

A magyaroknak, mint állattenyésztő népnek, legalkalmasabb terület volt a Tiszántúl, hol buján nőtt a fű. A szlávok, mint láttuk, földvárak mögé húzódtak, a gepidák ellenben falvakban laktak. Így az utóbbiakat

könnyű szerrel szolgáságra vetették, az előbbieket pedig kisebb harcok árán hódították meg. — Tény az, hogy a beköltöző magyarok a Körös-vidéket csak harcok után hódították meg s a döntő harc egy ily szláv eredetű földvár mellett folyhatott le, s ezek — mint láttuk — nagy számmal találhatók a vármegye területén.

A letelepülő magyarok az elfoglalt területet azonnal birtokukba vették, a miről a helynevek tanúskodnak. Így Belényes, melynek neve a bölény nagy számát tanúsítja. Belényes az egész középkoron át, sőt a XVI. században tiszta magyar volt. (Bunyitay — A váradi püspökség t. III. 360. l.)

Magyaroknak köszönik létrejöttüket még a következő helynevek: Jófamező, Zöldhalom, Sárszeg, Sárköz, Berettyó (= Berek folyó), Gyarmantölés, Egyházas- és Egyházatlan-Péres, Szerepmonostora, stb.

Felmerül tehát a kérdés, mely törzsek, illetőleg nemzetségek vették birtokukba a meghódított területet?

Anonymus szerint: Boyta nagy földet kapott a Tisza mentén, Velek

SÓLYOM VIDÉKE.

vezér a Maros és a Körös folyók táján telepedett le. (52. fej.). Közvetlen adataink e tekintetben is csak a későbbi korból maradtak fenn.

Biharban, mint általában a Tiszántúl, törzsökös magyar nemzetségek, mint a Gyula, a Tomaj-Aba és a Csanád tűnnek fel először. A későbbi keresztény-ellenes mozgalmak vezetői: a Vathák e tájról származtak. Vatha egyik ivadéka, Gyula kórógyi birtokos volt (Váradi reg. 241., 323., 387. §.), mely község Berettyó-Szent-Márton körül van. Sőt a Koppány nemzetségnek is akadunk itt némi nyomaira. (Bunyitay — A váradi püspökség tört. I. 24—25. l.)

2. A VÁRMEGYE ALAKULÁSA.

A keresztény magyar királyság megalapításával Szent István apostoli buzgalommal látott az új intézmények megszilárdításához. Míg egyfelől a keresztény hit elterjesztésére tíz püspökséget alapított, addig másfelől a belrend biztosítása és a kultúradások megelőzése céljából az egész ország területén egyöntetű hadiszervezetet létesített.

Tudjuk, hogy Szent István a létező várakat királyiaknak jelentette ki és azokat a körülöttük levő vidékek központjává tette.

Ily vár volt Bihar is, mely mint láttuk, még az avar korból maradt fenn; hatalmas konstrukciója kiváló jelentőséget biztosított neki, a vármegye területén elszórtan feltalálható, többnyire szláv eredetű földvárak felett.

A várrendszer feje volt az ispán, ő vezette hadba a várnépeket s kötelessége volt a várnépek ügyeiben bíraskodni. Az ispán helyettese az udvarbíró volt, mely tisztségéből a vármegyei alispán fejlődött.

A vármegye
alakulása.

A bihari
várszerkezet.

A bihari várszerkezet egyike azoknak, melyekről még virágzásuk korából részletes adatok maradtak fenn az utókorra. A várrendszerhez tartozó fegyveresek századokra oszlottak fel; két ily század (centurionatus) nevét ismerjük, u. m. a székelyszászi és a sapuri centuriókét. Az előbbieket Ebey helységben laktak. (Váradí reg. 208. §.)

A várnép előkelő osztályát a szent király jobbágysai alkották, ezek Biharban amaz ős-jobbágysok leszármazottai voltak, a kiket még Szent István látott el földekkel s Soh, vagy Sob helységben laktak, (Vár. reg. 147. §.), sőt az egyik Gyán helységben is találunk ilyeneket. (Vár. reg. 323. §.)

A bihari várszerkezet még a Szent István uralkodását követő században züllésnek indult, idővel, főleg II. Endre uralkodása alatt, a várbirtokok mindegyre nagyobb mértékben eladományoztattak vagy elfoglaltattak.

II. Endre ugyan 1221-ben a jogtalanul elfoglalt várbirtokok visszaszerzése végett Tiborezot, Gyulát és Illés főispánt bírákul kiküldötte (Vár. reg. 368 §.), sőt e bizottság a következő évben (1222) is működött (Fejér Cod. dipl. III. k. 1. 374. l.), mindazonáltal a bomlást többé megakadályozni nem lehetett, mert főleg II. Endre adományozta el a várbirtokokat.

Igy többek közt 1234-ben Aba nembeli Demeter mesternek Salan, Warassuklou és Hassay földtérét adományozta, mely adományt IV. Béla 1243-ban megerősítette. (Wenzel, Árpádkori Uj. Okmt. VI., 545 és VII., 136.)

Székelyhídat is valószínűleg II. Endre adományozta el a Guthkeledeknek, mert Dorogfia Péter 1278-ban e birtokra vonatkozó igényét arra a körülményre alapította, hogy ősei azt még a tatárjárás előtt birták. (Wenzel, IX., 196.) A tatárjárás utáni korszakban még nagyobb mérveket öltött a várbirtokok eladományozása.

IV. Béla király 1249-ben Pál kir. udvarbíró és zalai főispánnak a következő bihari várbirtokokat adományozza: Zwdan, Wkan, Keer, Belchyeő (a Körös mellett) helységeket, továbbá Zaram, Hewnyo (Hewyo), Bikally, Fyld és Almás földrészeket. (Wenzel, II, 208 és VII., 284.)

V. István király pedig Csák három fiát, a kik bihari várjobbágysok, a lovagok rendjébe veszi fel. (Katona Hist. Crit. VI., 491. l.)

A bihari
várbirtokok.

A bihari várbirtokokat a fenmaradt oklevelekből következőképp állíthatjuk egybe:

Cornust (Vár. reg. 136 §.) 1202–35. Pesty Frigyes szerint, a mai Kornyest lehet, de valószínűbb, hogy a mai Körömsd puszta. Nyék (Vár. reg. 147. §.) 1307-ben kiadott oklevélben is mint várbirtok említetik. (Pesty Frigyes — Várispánságok 185. l.) Gyán 1219. Három Gyán helység volt, melyekben a mai Kötögyán, Mezőgyán és Vizesgyán községeket keressük. Az egyikben a szent király jobbágysai, a másikban vár-jobbágysfiuk, a harmadikban várnépbeliek laktak. (Vár. reg. 211. 241.) Ebey 1217, a hol a székelyszászi centurio alá tartozó várnépek laktak. Sadan 1234. (Zsadány). Varas-Sukló 1234. (Sikló és Varsánd. Aradm.). Hasay 1234. (Harsány). Ez utóbbi három várbirtokot II. Endre, Demeter főtárnoknak adományozta. Bajon 1202–35., lakosai halászattal foglalkoztak. (Vár. reg. 291. §.) Csojka, másnéven Avas-erdő, a Mező-Telegddel határos Kis-Jenő mellett. 1236. (Fejér IV., I. 65.) Hoth 1229. (Vár. reg. 170., 342., 366. és 386. § §.) — O'sváth Pál szerint a komádi határban fekszik. Soh, néha Sob- és Sós-nak is iratik, a szent király jobbágysainak lakhelye. (Vár. reg. 147. §.) Székelyhíd. 1217., a hol a székelyek laktak, hadnagyuk Lukács volt, később a Guthkeledoké lett. (Vár. reg. 323. §. és Wenzel IX., 196.) Oros (ma Puszta, Zsáka határában) 1221. (Vár. reg. 368 §.) Kolond 1221. Albis 1217. Gonsoy 1221. Zwdan 1249 (Zsadány) Wkan 1249. (Okány) Keer 1249. Belchyeő, a Körös mellett, 1249. (Bőcsi puszta) Borok, földtér a középső Körös mellett, 1249. Hewyo, földtér, 1249. (Hévjó = Hájó) Bikally, vagy Bekaly, földtér, 1249. most Kolozs-megye Fyld, földtér, 1249. most Kolozs-megye. Almás földtér 1249. most Kolozs-megye. Ez utóbbi kilencz várbirtok Pál udvarbírónak eladományoztatott. (Wenzel, VII. 284.) Végül a bihari vár jövedelmeihez tartozott a körösi révvám is, melyet Szent László király a váradí püspöknek adományozott. (Hazai okmt. VII., 2. l.)

A bihari várbirtokokon kívül, a mai Bihar vármegye területén, még a kolozsvári fehérvári és a bolondóczyi váraknak voltak tartozékai:

I. A kolozsi vár tartozékai melyen benyultak a szomszédos várföldek közé. Várkerületéhez tartoztak: Szoboszló, mely nem alkotott önálló várkerületet, hanem a kolozsi vár tartozékát (Vár. reg. 157., 254. és 329 § §.), továbbá Szovát (Vár. reg. 145 §.) és a régebbi szabolesvármegyei Nádudvar.

II. A bolondóczyi várhoz Léta helység tartozott e megyében. E vár tartozékai ugyanis szanaszét szórva fektettek a szomszédos, sőt a távolabb fekvő várterületek közé beékelve.

Létát, mely a Berettyó folyó mentén fekszik, még V. István király a királyi tárnoki népnek adományozta, a kik 1291-ben a Guthkeled nembeli Kozma fia Kozmának előőrkitették, mely adás-vevési szerződést III. Endre király is megerősítette. (Hazai okmt. VI., 360. l.)

Láthatjuk tehát, hogy a várbirtokok eladományozásával mindegyre kevesbedtek a régi várszerkezetet fentartó tényezők, miáltal a várrendszer

eredeti rendeltetésétől mindegyre jobban eltávolodik s a tatárjárás utáni korszakban már helyet ad a nemések közönségéből alakult vármegyének.

Már III. Béla király uralkodása alatt kiáltott gyűléseken jelentek meg a nemések, hol az új törvények kihirdetettek és a bűnperekben, valamint a birtokügyekben tanúváltások tartattak. De a mai vármegye tulajdonképeni alapját IV. Béla rakta le. Alatta veszik kezdetüket a megyei törvényszékek. Az 1267: VIII. törvényezikk, mintegy képviseleti alapra akarja fektetni az országgyűlést, és alkalmat ad a nemességnek, hogy gyűlésein közérdekű kérdésekkel foglalkozzék.

IV. László király több ízben tartott Váradon gyűléseket, más vármegyék nemességével egyetemben.

Igy jelesül 1279. febr. havában Bihar, Szolnok, Szatmár, Békés, Zaránd, Kraszna és Szabolcs vármegyék rendezt Váradra, generalis congregatióra hívta egybe. E gyűlés, — többek között — a hűtlenségbe esett Kanyi Tamás felett is bíraskodott. (Wenzel, XII., 250—53.)

Lóránt erdélyi vajda és Bertalan váradi püspök 1284-ben egy vármhely jogosítványa iránti ügyben Püspökiben, a vármegye összes nemeseivel együtt határoznak.

IV. László és III. Endre királyok ezenkívül még 1290-ben és 1294-ben több vármegye nemességével egyetemben gyűléseztek Váradon, hol igazságot szolgáltatottak, sőt IV. László 1282-ben Biharban kelt levelével szabadságot ad Tarkövi Rikolfnak, hogy a Tarkó körül elfogott rablók fölött, a megye egyik szolgabírája, vagy a szomszéd város egyik polgára közbejöttével ítélkezhesen. (Hazai okmt. VIII., 219.)

III. Endre király 1298-ban mindenkire kiterjesztette a vármegye joghatóságát, miáltal hatalma a vármegye területén belül lakó jobbágyokra és nemesekre egyaránt kiterjed.

A várispáni udvarbírájából az alispáni tisztség fejlődik; a XIII. század utolsó szakában már választott tisztviselők intézik a vármegye ügyeit.

3. AZ EGYHÁZ ÉS A VÁRADI PÜSPÖKSÉG ALAKULÁSA.

A kereszténység behozatalával az új hit főleg a Duna mellékén terjedt el, a Tisza vidékén, még inkább a Tiszántúl letelepedett pásztor népek közt már lassabban vert gyökeret, sőt fegyveres ellentállásra is talált.

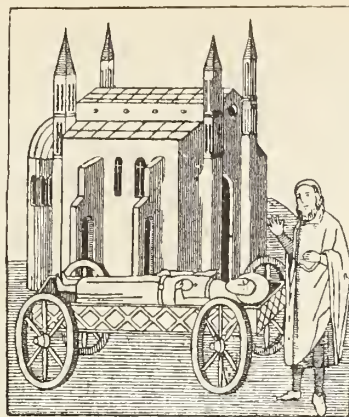
Szent István 10 püspökségre osztotta az országot, de haláláig alig állott ebből öt s a Tiszántúl a esanádi püspökség az egyedüli, mely Szent István halála előtt megalakult. Jeles tudósunk, Pauler Gyula szerint, Szent István által alapított a bihari püspökség is, melyet azután Szent László király Nagyváradra helyezett volna át.

A fennmaradt történeti emlékek szerint azonban kétségtelen, hogy a Fehér-Körös balpartján végigvonuló sumbuni, majd pankotai fősperesség, az egri egyházmegyéhez tartozott. (Bunyitay, A váradi püspökség I., 22—23. l.)

A Tisza vidékén általában a kereszténység nagyobb elterjedésnek még e korban nem örvendhetett, sőt a keresztényellenes mozgalmak I. Endre trónraléptével is innen indultak ki.

A történelemből tudjuk, hogy I. Endre király Bélának és fiainak adta a tiszántúli részeket. Béla fia László e tájon töltötte ifjúkorát, minek emléke kétségtelenül mély befolyással voltak későbbi intézkedéseire.

Nincs adatunk, hogy Béla, vagy ennek fia, Géza a Tiszántúl egyházat alapított volna. Szent László uralkodását megelőző korból egyedül a százdi apátság alapításáról tudunk, de ennek birtokai kívül estek a váradi püspökség határain.

A megyei törvényszékek.

SZENT LÁSZLÓ HOLTTESTE A VÁRADI SZÉKESEGYHÁZ ELŐTT.
(A bécsi képes kronikából.)

A kereszténység fellépése.

A püspökség
alapítása.

A váradi püspökség alapításáról közvetlen adatok nem maradtak fenn számunkra. A váradi káptalan legrégebbi Statutumai 6. l. szerint, melyek hitelességében nincs okunk kételkedni, Szent László először Váradon prépostságot alapított, 24 kanonokkal. Bunyitay a prépostság alapítását 1083—95 közé helyezi, melyet Szent László, közvetlen halála előtt, püspökséggé emelt. Szent László 1095-ben hunyt el. Az általa alapított egyházi intézmények iránti szeretetét leginkább azzal igazolta, hogy Váradra kívánt temetkezni.

László utóda, II. István örökölte nagy elődének Várad iránti hajlamait; szintén Váradon temettetett el, az általa alapított premontrei monostor sírboltjába. Az új püspökség csakhamar felvirágozott. Már II. István halála után 1134-ben Feliczián esztergomi érsek Váradon országos zsinatot tartott.

A VÁRADI KÁPTALAN PECSÉTJE 1291-BEN.

levelek hiányában, a káptalan és a püspökség birtokügyeinek rendezése Lodomér püspök feladata lett.

E két kiváló egyháznagy megfelelt a reája háruló kötelességnek. V. István királytól a püspökség és a káptalan számos újabb adományt, — jelesen bányajogot is nyert, a régi birtokok tulajdonjogának kérdésében pedig tanúvallomások gyűjtettek.

A káptalan a XIII. században is 24 tagot számlált s mint hiteles hely működött; legrégebbi eddig ismert kiadványa, melyben a váradi káptalan tagjai mint tanúk szerepeltek, 1134-ből való.

Kezdetben a váradi püspökség két főesperesi kerületre oszlott, ú. m. a biharira és békésire. A békési főesperesi kerület alatt volt a nadányi (ma Ladány) alesperesi kerület. A zarándi részekben a köleséri, de ez még csak később szerveztetett.

A tatárjárás előtti korból még az istenitéletekről kell megemlékeznünk, melyek Váradon tartattak s a melyekről vezetett jegyzőkönyvek egy részét — mint középkori művelődéstörténetünk legbecsesebb forrását — „Váradi regestrum“ néven ismerjük. E gyűjtemény az 1202—1235 közötti évekből összesen 389 oklevelet tartalmaz s néhány hiteles helyi bevalláson kívül, főleg a peres eljárás körül forog.

A közóhaj I. László királynak szentté avatását kérelmezte. A III. Béla király közbenjárására megtartott vizsgálat, 1192-ben László király szentté avatását eredményezte.

Szent László kanonizációját fényes ünnepélyek követték Váradon, kezdetét veszi a zarándoklat a szent király sírjához, sőt királyaink is, megkoronázásuk után Váradra zarándokolnak, Imre király példájára, a ki kegyeletének 1198-ban adott ki- fejezést.

A tatárjárás előtt már számos egyházi intézmény fennállásáról tudunk. A XIII. század első felében a szentjánosi, az eggedi, a csolti, az ábrányi monostorok, a bihari és a körmödsdi templomok létezéséről van tudomásunk.

A tatárdúlás után, míg az elpusztult egyházak helyreállításának munkája Vincze püspökre hárult, addig az elvesztett birtok- és kiváltság-

Az első istenítéletekre Váradon az 1124—38 közti években akadunk; Szent László kanonizációja után meg éppen szokásjoggá váltak; utolsó nyomuk 1304-ből maradt fenn. Az istenítéletek közül Váradon különösen az eskü és a tüzes vas-próba volt leginkább szokásban. Vezetésük az egyház közébe volt letéve s a hazai törvények szerint csak a püspökségek, vagy própostságok székhelyein voltak tarthatók. Az eljárásról jegyzőkönyvek vették fel. A váradi jegyzőkönyveket először Fráter György váradi püspök méltatta különös figyelemre s nyomatta ki, később többen kiadták, legújabb kiadványát Kandra Kabostól bírjuk.

A váradi püspökök a XII—XIII. században, Bunyitay nagybecsű műve nyomán, a következők voltak:

Sixtus 1103—1112; Valther 1124—1138; Mihály 1156; I. Miklós 1163—1180; I. János 1180; Vata, a Miskolcz nemzetségből 1186—1189; Elvin 1189—1200; Simon 1202—1218; Sándor 1219—1230; I. Benedek, az Osl nemzetségből 1231—42; Vincze 1244—58; Zozimás 1259—65; Lodomé, a Monoszló nemzetségből 1268—79; Tamás 1281—82; Bertalan 1284—85; II. Benedek 1291—96; I. Imre 1297—1317.

A váradi püspökség középkori birtokait Bunyitay műve alapján (II. kötet 247—257) a következőleg állíthatjuk egybe, megjegyezvén, hogy a helységnév után tett évszám azon legrégebbi oklevelet jelzi, midőn a birtok már a püspökség tulajdonában volt. 1. A püspöki székvárosban: Váradi vár. Olasz 1273, Új-Uteza 1552, Velencez, Vadkept. 2. Bihar vármegyében: Andacs, Apáti 1319, Acsi 1568. előtt, Agya, Árkos, Bályok 1484, Báránd 1537, Belényes, Benkefalva 1414, Bél, Bélfenyér, Bihar, Bogyoszló, Buchus, Csatár, Dalom 1344, Fel-Tót 1344, Fenes 1294, Fejértó 1552. előtt, Füred 1429, Gyanta, Gyepes, Hidastelek 1326, Hosszuaszó 1349, Ilyeháza a XIV. században, Jánosd 1340, Jánosfalva 1422, Józsefháza, Kalocsa 1344, Kardó, Káránd, Kölesér, Keresztes a XIV. században, Koserü 1455, Kéza, Kocyhkeskeer, Kopács 1319, Ladány 1506, Latabár, Mácsa 1489, Macsmolna, Mocsolya, Morsháza, Négerfalva, Olesa, Ökrös, Ósi, Pata-Ósi, Pata, Pocsaj, Polánd, Péterháza 1355, Püspöki, Monostoros-Pályi, (Nagy-), Radvány (Kis-) Rábé. Régen, Remete, Rogoz, Septely, Sikula 1459, Sólymos 1422, Sonkolyos, Süvegd 1357, Száldobágy, Szent-Imre, Szék, Szálka, Széplak, Szent-Miklós, Szil, Szintye, Szigeti, Szőlős, Tárkány 1422, Tenke 1349, Telebed 1373, Tótlelek, Tulka, Udvari, Ujlak, Ürögd 1319, Vajda a XIV. században, Vasand, Vásárhely. A püspökségnek ezeken kívül még Zaránd, Szatmár, Kraszna, Külső-Szolnok, Szabolcs, Pest, Nógrád vármegyékben és Erdélyben is voltak birtokai.

A székeskáptalan még a püspökség előtt alapított. A XIV. század elejéig a püspököt is ez a testület választotta, mígnem XXII. János pápa tudatta a káptalannal, hogy ezentúl ő fog alkalmas főpásztorról gondoskodni. Mindazonáltal Báthori András még választott püspök volt és csak utóda neveztetett ki a pápa által 1345-ben. A káptalan birtokviszonyai a tatárjárás utáni korszakban, az adománylevelek elpusztulása miatt, csak hosszas birtokperes utján nyertek rendezést; főleg a Demeter püspökkel (1345—1372) folytatott birtokperes miatt, a káptalan a birtokaira és egyéb jogaira vonatkozó oklevelek egybegyűjtésével Imre olvasókanonokot bízta meg. Ez a 1373—74 közt szerkesztett gyűjtemény *A váradi káptalan legrégebbi Statutumai* néven ismeretes. (Megjelent: Nagyvárad 1886). Egybegyűjtött oklevelei sok becses adatot szolgáltatnak a püspökség történetére nézve.

A székeskáptalan középkori birtokai a következők voltak. (Bunyitay i. m. II. 273—282.) 1. A székvárosban: Várad város ú. n. Hétköz hely, Új-Bécs, Szent-Péter. — 2. Bihar vármegyében: Alpár, Apáti, Abránháza 1406, Babostya 1552, Bagamér 1348, Barakony, Beghes 1271, Bekény 1457, Bessenyő 1319, Bikács, Csehi, Csökmő 1470. előtt, Gáborján, Vizes-Gyán, Harsány, Iklód, Irász 1470, Jenő (a Fehér-Körös partján), Kakucs, Kalóztelek, Kékös, Kér, Kisháza, Méhes, Miske 1387, Nyárszeg, Egyházas-Ósi, Hegyköz-Pályi, Petegd, Piski, Revid, Rojt, Rontó, Sályi 1319, Selénd, Szalacs, Szeghalom, Szentpeterszeg, Szentelek 1435, Székelyhíd, Széplak, Pap-Tamási, Ér-Tarcsa, Hegyköz-Ujlak 1549, Vasad és Zomlin.

A székeskáptalanon kívül még a következő társaskáptalanoknak akadunk nyomaira:

I. Keresztelő Szent János egyházának társaskáptalana. 1472-ből bírjuk az első értesítést létezéséről. Az 1554. évi adókönyv szerint Bedő falu birtokosa.

A VÁRADI KÁPTALAN
(MINT HITELES HELY)
PECSÉTJE.

A székes-
káptalan
alapítása.

Társas-
káptalanok.

II. Szent László király sírjának és Szent István első vértanú egyházának társaskáptalana. Alapítója Kálmánceahi Domonkos váradi püspök. Alapítási ideje 1495—97. A régi premontrai prépostság birtokai átmentek tulajdonába. 1557-ben a székeskáptalan feloszlása után átvette az országos levéltár vezetését, miglen 1566. ápr. 7-én megszűnt működni.

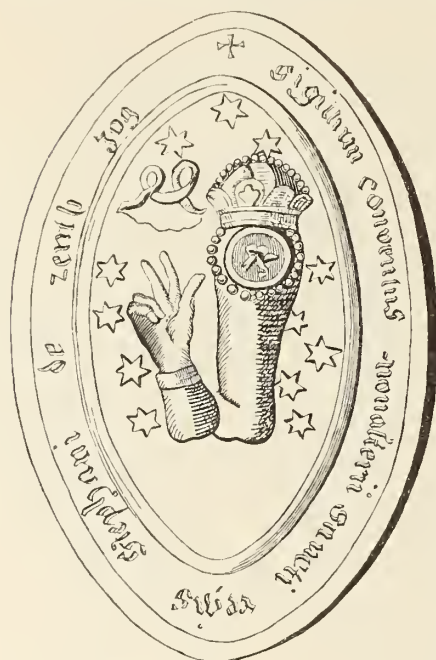
III. Szűz Mária kisebb egyházának társaskáptalana. A XIV. század elején keletkezett, 1557-ig állott fenn.

A váradi püspökség alapításával Szent László király az első példát adta, az egyházi tekintetben felettebb elhanyagolt tisztántúli részekben újabb egyházi intézmények létesítésére. A nagy király nevéhez fűződik a szentjobbfi apátság alapítása, mely halálakor is különös gondoskodásának tárgya volt. Példája csakhamar élénk követésre talált nemcsak a váradi püspökség főpásztorai, hanem főleg a vármegye területén birtokos nemzetségek körében. Már a tatárjárás előtti korszakból is több egyházi intézmény létezéséről tudunk. A középkor későbbi szakában számos monostor létesült, melyek az egész középkoron át virágzottak s csak a mohácsi vést követő zivataros időkben szűntek meg.

Alább közöljük a mai Bihar vármegye területén alapított egyházi intézményeket oly csoportosítással, a mint egyes szerzetesrendek birtokában voltak.

I. Benedekrendű apátságok:

1. *Szentjobbfi apátság.* Keletkezése a hagyomány szerint, Szent István szentté avatásával függ össze. Alapítója, Szent László király különös figyelemmel részesítette és meghagyta Almosnak, hogy a monostort kőből építtesse fel. II. Géza és III. István királyok újabb adományokkal gazdagították. A tatárpusztítás közepett a szerzeteseknek sikerült a Szent Jobbot megmenteni s Raguzába vinni. A veszedelem után Simon apát visszatért elpusztult székhelyére s az apátság régi birtokaira vonatkozó adományleveleket újból kiállította IV. Béla királylyal. Mindazonáltal régi fényét nem bírta többé visszanyerni. A XV. században az apátoknak a szomszédos birtokosokkal sok küzdelmük volt, mely a Reszegeiekkal 1448-ban egész véres összeütközéssé fajult. 1458-ban már annyira el volt hagyatva, hogy Vitéz püspök

A SZENT-JOBBI CONVENT PECSÉTJE.

az apátság birtokait egy Váradon székelő társaskáptalan alapítására kívánta fordítani. 1461-től már csak administratorok igazgatták és hiteles helyi jellegét is elvesztette. 1501-ben az apátság a pálosok birtokába jutott. (Bunyitay — i. m. II. 317—49. — Balics L. — A kath. egyh. története II. 2. 205. 1.)

2. *Almás monostor.* Kalotaszeg vidékén (ma Kolozs vármegye). 1238-ig a benézések bírták. Ez évben László comes, a kolostor kegyura elűzte őket és helyökbe premontraiakat telepített. A tatárjárás alatt elpusztult. IV. Béla király 1249-ben Almást és a szomszédos birtokokat Pál országbírónak adta; ekkor már említés sincs róla. (Balics i. m. II. 2. 161. — Bunyitay II. 349—50. — Theiner Mon. I. 161.)

3. *Gyerőmonostora.* Almás-monostorával átellenben feküdt. A hagyomány szerint szintén Benedek-rendű volt. 1241-ben a tatárok feldúlták, de a tatárpusztítás után ismét virágzott. 1275-ben Mikola fia Kemény, a jelenleg virágzó Kemény család őse, két halastavat és a Szamoson malmot ajándékozott az apátságnak.

A XIV. században már nincs említés felőle. (Bunyitay II. 355—56.)

4. *Szent-János apátsága.* A XIII. század utolsó negyedében mint nemzetségi apátság tűnik fel. A mai Szent-János helységtől délnyugatra, a Sebes-Körös partján terült el, a hol azelőtt a János-vitézek monostora állott.

Magyarország Várnégjéi és Városai

„Apollo” Irodalmi és Nyomdai E. t.

ADORJÁN VÁR ROMJAI.

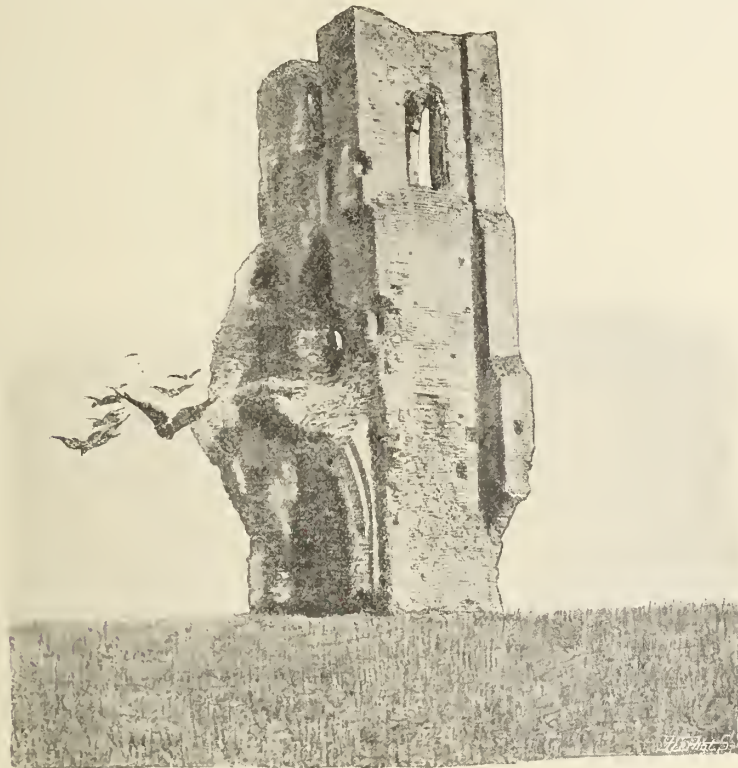
A Hont-Pázmán nemzetség kegyurasága alá tartozott. A XVI. század első évtizedében már megszűnt. (Komáromy András — Századok 1893. évf. 877. l.)

II. Ismeretlen rendű apátságok:

1. *Csoltmonostori apátság.* Vésztő község környékén feküdt. Legrégibb emlékét a Várad regestrum őrizte meg számunkra. 1383-ban van utoljára említés róla. (Balics — i. m. II. 2. 247. Bunyitay — i. m. II. 375.)

2. *Culusi apátság.* IX. Gergely pápa 1238. évi oklevele említi első ízben, de hogy hol volt, nem állapítható meg. Bunyitay szerint nem egyéb, mint a szent-jobbi apátság eltorzított neve.

3. *De Curru* vagy *Currudi apátság.* Nagy-Kürüben volt. Emlékét szintén a Várad regestrum őrizte meg. A tatárjárás alatt valószínűleg elpusztult, mert többé nincs említés róla. Helyét némelyek Kerekiben, Bunyitay Berettyó-Ujfalu táján keresi. (Endlicher 641, 653., 677. — Bunyitay i. m. II. 364.)

A HERPÁLYI CSONKATORONY.

4. *Eggedi Mindszent apátság.* Diószeg mellett terült el. A tatárjárás előtt, valószínűleg a Guthkeled nemzetség tagjai által alapítottatott, a kik Egged birtokában voltak, még a tatárjárás előtti korszakban. 1270-ben Egged, Sárfő, Kágya és Péteri helységek birtokosa. 1275-ben Péter, a kegyúri család tagja, a monostort megrohanta és az épület köveit Diószegre vitette. 1374-ben említik utoljára. (Csánki D. Magyarország tört. földr. a Hunyadyak korában I. 697. — Hazai okmt. VII. 124. l.)

5. *Szent Mihály arkangyal gáborjáni apátsága.* Berettyó-Ujfalutól észak-keletre feküdt. Alapítója egy Gáborján nevű férfiú. Első ismert apátja Johem (1212—18) volt, kinek nevét egy per őrizte meg. 1405-ben még fennállott, de később már nincs nyoma.

6. *Gerlai apátság.* A Csolt nemzetség kegyurasága alatt állott. A XIII. században virágzott. 1257-ben Keres a birtokosa. Helyét a mai békésvármegyei hasonnevű pusztája jelöli. (Bunyitay i. m. II. 385.)

7. *Szentimrei apátság.* Emlékét a Várad regestrum őrizte meg. Helye a Berettyó völgyén a mai Szent-Imre.

8. *Tordai apátság.* A Várad regestrum említi első ízben kegyurait: Valkót és ennek rokonát Pétert. Apáti nevű birtokon jobbágyai laktak, a kik

miatt 1229. körül az apátság perbe keveredett. (Vár. reg. 366. §.) Helyét a békésmegyei Tordán kell keresnünk.

III. Premontrei rendű prépostságok :

Prépostságok.

1. *Monostoros-Abrány*. Helyén jelenleg Felső-Ábrány helység terül el. Még az Árpádkorban elpusztult.

2. *Szent István vértanu váradelőhegyi prépostsága*. A premontrei rend leg-régibb prépostsága hazánkban. Keletkezését 1130. tájára tehetjük. II. István király alapította s a lotharingiai Királyvölgyből telepített szerzetesekkel népesíté be. Alapítója mindazon kiváltságokkal felruházta, melyekkel a királyi monostorok rendelkeztek. Hiteles hely volt és a prépostok főpapi jelvények viselésére voltak felfogositva. II. István királyt a monostorhoz tartozó egyházban temették el. 1241-ben teljesen elpusztult, de a tatárjárás után ismét benépesült. Idővel, 1453. táján István prépost alatt, csaknem néptelenné lett s ettől kezdve csupán commendatorok igazgatták, míg végre 1495—97 közt Kálmán-csehi Domonkos püspök Szent László király tiszteletére társaskáptalanná alakította át. Birtokai a következő helységekben voltak: Hernek (Diószeg határában) 1307, Szeben, Össi 1341, Monostoros vagy Felső-Ábrány, Margitta mellett 1451, Almamező 1435, Győr (Sarkad közelében) 1435. Tamási a tatárjárás előtt. (Bunyitay i. m. II. 388.)

A SZENTMIKLÓSI KLASTROM TORNYA.

3. *Nyir-Pályi*. Alapítóit az Ákos nemzetség tagjai között kell keresnünk. Túlélte a tatárdulást, 1332—37 közt még megvolt, de további sorsa ismeretlen.

IV. Ismeretlen rendű prépostságok :

1. *Szent Lélek dienesmonostori prépostsága*, melynek csak birtokai voltak a váradi egyházmegye területén. a XII. század második felében már fennállott s akkoriban Beese fiai Lukács és János voltak kegyurai. A tatárjárás utáni időben a Beese-Gergely nembeliek versenyeztek a kegyuraságáért, mely versengés még 1300-ban is folyt. Az 1332. évi pápai tizedlajstrom már csak mint lelkésziséget említi. (Monum. Vat. I. sorozat III. k. 67.)

2. *Pétermonostora*. Társa Dienesmonostorának. A Beese-Gergely nemzetség kegyurasága alá tartozott. 1258-ban még fennállott, egy szigeten, Bethlen helység közelében, (most Szolnok-Doboka-megye.) (Fejér Cod. dipl. VII. 4. 120. Bunyitay — i. m. II. 413.)

Monostorok.

V. Ismeretlen rendű monostorok :

1. *Szalókmonostora*. 1290. táján mint újonnan alapított monostorról tesznek róla említést, az egyházmegye nyiri kerületében. 2. *Ugra*. Csak a XIII. században értesülünk létezéséről. Borsá nb. Benedikta asszony egy szolganőt és ennek két fiát adományozta a monostornak. 3. *Bátori monostor*. Egy 1344-

ben kiadott oklevél említi. A mai Fekete-Bátor vidékén feküdt. (Bunyitay i. m. II. 425.)

*

Az Árpád-korszak végszakában elpusztult ősi monostorok helyett, a főúri családok vallási buzgósága s bőkezű adományaiból, főleg az Anjou-korban számos újabb monostor alapítatott, melyek az egész középkoron át virágzottak. E monostorokat az egyes szerzetes rendek szerint, melyeknek birtokában állottak, a következőleg csoportosítjuk:

I. Pálos-rend:

1. *Kápolnai kolostor.* Váradtól északra a bihari hágó felé mintegy negyedóránnyira állott. Lakói csendes magányban, főleg a földműveléssel foglalkoztak. 1321-ben már fennállott, s ettől kezdve az egész középkoron át virágzott. 1566-ban már a többi egyházi intézmények sorsában osztozott.

2. *Füdivásárhelyi kolostor.* Pázmány 1335-retesi alapítását, s alapítójául a Zoárd nb. Fudi családot tartja. A pálosok történetírója ellenben Csanád érsek testvérét, Miklóst tartja alapítójának s alapítási évét 1325. köré helyezi. — A pálosok birtokaikat 1552. előtt már elveszítették, de a klastrom 1566-ig fennállott.

3. *Szentjobbii kolostor.* Az apátság megszüntetésével 1493-ban költöztek be a monostorba a szerzetesek s hozzáálltak a zilált birtokviszonyok rendezéséhez; azonban ebbeli törekvéseiket kevés siker koronázta, minthogy az apátság nagy kiterjedésű birtokaiból 1531-ben csupán Szent-Jobb, Szent-Miklós, Csohaj, Csalános, Sárszeg, Piskolt és Eseg volt tulajdonukban. Várad ostroma alatt (1556) a szerzetesek elmenekültek s a bekövetkezett események miatt többé nem térhettek vissza.

4. *Szentmiklósi kolostor.* A Fekete-Körös mentén Sólyom és Szent-Miklós helységek közt emelkedett. A XIV. században alapított nemzetségi klastromok egyike volt. 1474-ben a Várad alól elvonuló török hadak elpusztították és többé nem állíttatott helyre. Romjai még fennállanak.

II. Domonkos-rend:

1. *Debreczeni kolostor.* A XIV. század elején virágzott. Lakói főleg tanítással és az Isten igéjének hirdetésével foglalkoztak. — 1326. után a kegyúri jog felett támadt peres ügy következtében a rend elköltözött Debreczenből.

2. *Körösszegi kolostor.* Valószínűleg a Csáky család birtoklása idejében telepedtek le. 1553-ban, tekintettel a tiszántúli részek bomladozó vallási viszonyaira, a szerzetesek elhagyták a kolostort.

3. *Váradii kolostor.* Csupán megszűnése idejéből vannak adataink. János Zsigmond fejedelem 1560-ban megengedte a rend perjelének, hogy a Marczelháza, Kakucs és Óssi helységekben elterülő birtokokat elzalogosíthassa.

III. Ferencz-rend:

1. *Váradii kolostor.* 1339-ben már fennállott. A szerzetesek nagyobb részt tanítással, egyes tagok azonban kézimunkával is foglalkoztak. A XVI. század első felében kiváló jelentőségre jutott. Az 1531—52 évek között a rend két ízben tartotta tartományi gyűlését Váradon; a tordai végzés 1557-ben ugyan megengedte Váradon való maradásukat, de a szerzetesek csak 1566-ig tartózkodhattak a kolostorban.

SZENT LÁSZLÓ HERMÁJA.

Pálos-rend.

Domonkos-rend.

Ferencz-rend.

2. *Debreczeni kolostor.* A hagyomány szerint egy Jakab nevű nemes alapította a XIV. század elején. A XV. században gazdag egyházi felszereléssel rendelkezett. Valószínűleg már 1556. előtt elhagyták a szerzetesek.

3. *Szalárdi kolostor.* A Csáky család telepítette le ide a Ferencz-rendüeket. A kolostor 1421-ben már birtokukban volt. 1556. után nincs nyoma a kolostor létezésének.

4. *Telegd.* Pázmány szerint Csanád érsek 1335-ben telepítette le ide a Ferencz-rendüeket. Telegden és Szabolcson szőlejük volt. 1561-ben a szerzetesek elhagyták a kolostort.

Agoston-rend.

IV. Szent Agoston-rend:

A rend egyetlen háza Várad-Olasziban állott. 1339-ben tűnik fel. Közlelbbi adataink nincsenek róla.

Apácák.

V. *Apácakolostorok:* az Anjouk uralkodása alatt létesültek az egyházmegye területén. Tagjaik sorában a leggyakrabban előkelő családok sarjai találhatók s leginkább tanítással foglalkoztak, miről az e korszak művelődését tárgyaló fejezetben fogunk megemlékezni. A kézimunkák között, a váradi apácázárdák által készített úgynevezett „apácza-varrás“, a főúri hölgyek által különösen keresett ruházati cikk volt.

A legrégebbi apácakolostor első nyomaira 1318-ban akadunk Váradon. Erről 1339-ig van említés, azonban arról, hogy lakói melyik rend szabályait követték, nincs tudomásunk. A várad-velencei kolostort a Szent Ferencz rend szabályait követő apácák lakták, kik alapítójuk után Klarissáknak neveztettek. Rendházukat Báthori András váradi püspök alapította 1338-ban. Klastromuk 1340-ben épült fel. Váradon kívül Somogy és Szeben helységeiben voltak részeik, melyek az egész középkoron át megmaradtak birtokukban; 1566-ban azonban a többi férfi szerzetes-renddel együtt, nekik is távoznok kellett.

A mohácsi vész után, a török hódítás elől menekülő nyul-szigeti Domonkos-rendű apácák itt Bihar-megyében az elhagyott szentjánosi apátsági monostorban találtak menedéket. 1549-ben tűnnek fel. 1557-ben elvesztették Szent-János helység birtokát, csak Békés vármegyében maradtak kisebb részbirtokaik. Az 1557-iki tordai végzés őket is földönfutókká tette. Mint láttuk, a középkor második szakában, főleg az Anjouk uralkodása alatt, számos egyházi intézmény létesült. Az Anjouk örököse, Zsigmond király különös figyelemben részesítette a váradi püspökséget. 1407. jul. 13-án Szalacs, Aszaló és Zsoleza birtokokat adományozta a káptalannak. (Fejér — X. 4. 519—20.) Ez alkalommal jelentette ki abbéli szándékát, hogy Szent László hamvai közelébe kíván temetkezni. — Az általa kinevezett Scolari András püspökben (1409—26) hathatós pártfogót nyertek a pálosok és a váradi apácák. Az 1474. évi törökdélés ugyan több kolostort, köztök a fugyi pálosokét is elpusztította, Kálmáncsehi Domonkos püspök azonban bőkezű alapítványok által igyekezett az okozott károkat enyhíteni.

A XVI. század.

A XVI. század elején élénk mozgalom észlelhető a Belényes vidéki oláh papok körében, a kik régebbi időktől bírt kiváltságaik megerősítése végett 1502-ben Szathmári György kinevezett püspök elé járultak. A püspök kérelmekre kivette a belényesvidéki oláhokat az egyházmegye papjainak és püspökségi tisztartóknak hatósága alól, de az 1502. szept. 21-én kelt levelében kikötötte, hogy ügyeikben a segesfalvi főesperes ítéletétől a püspökhöz történjék a felelbbvitel. E kiváltságlevelet utóbb Fráter György 1538-ban és Zabergeyi Mátyás 1554-ben megerősítették.

Luther wittenbergai fellépése észrevehető hatással volt úgy a budai királyi udvarban, mint a szászok földjén. Tudjuk, hogy az 1523—25-iki országgyűlések szigorú törvényeket alkottak az új hit követői ellen. De főpapjaink ezenkívül külön óvszerekről is gondoskodtak. Perényi váradi püspök 1524. jul. 24-én Váradon egyházmegyei zsinatot tartott, melynek végzéseit feltalálhatók a gyulafejérvári országos levéltárban. A zsinati végzések végrehajtását azonban csakhamar megakadályozta a mohácsi vésszel hazánkra zúduló fergeteg, mely a váradi püspökséget súlyos megpróbáltatásnak vetette alá, s a melyről a következő korszak keretében fogunk megemlékezni. Mielőtt azonban ennek előadásához fognánk, a váradi püspökség középkori állapotáról kell röviden megemlékeznünk.

Az egyházmegye területe összeesett Bihar, Békés és Zaránd vármegye egy részének területével. Északon a hortobágyi pusztától le a Fehér-Körösig, keleten az úgynevezett Kalotaszegtől a Hármaskörös és a Berettyó összefolyásáig terjedt. A Berettyón túl fekvő terület csak Zsigmond király idejében került Bihar vármegyéhez és ezzel a váradi püspökséghez. Kalotaszeg vidéke 1496-ban is még Biharhoz tartozott, csak később csatoltatott Kolozs vármegyéhez. (Bunyitay i. m. III. 10.)

Az egyházmegye a következőleg oszlott fel: 1. Váradi székváros, 2. a bihari főesperesi kerület, Váradtól északra Bihar vármegye nyíri részeiben, 3. a homorogi főesperesi kerület, Váradi alatt a Fekete-Körös jobb partjáig, 4. a kalotai főesperesség, Váradtól keletre egészen a kalotaszegi Körösfőig, 5. a köleséri főesperesség, Kölesértől a Fekete-Körösön át a Fehér-Körösig, végül Békés vármegyében 6. a békési és 7. a szeghalmi főesperességek. A püspöki székvárosban nem kevesebb, mint 18 egyház létezéséről vannak adataink, ebből a Körös balpartján 9, a Körös jobb partján 3, a várban 3, a városon kívül 3 emelkedett. Kiváló helyet foglalt el közülök az az egyház, melyet még Szent-László király építtetett, s a melyet Báthori András 1342. óta újabb épülettel vétetett körül. Ez az egyház azonban, Zrednai szerint, 1445-ben dűledező állapotban volt.

Az egyházmegye területén Váradi püspöke a XIV. század elején Debreczeni városának épít egyházat. Báthori András püspök is a püspökség birtokain számos egyházat emelt. Példája élénk követésre talált a főurak körében. Telegden (1507), Almosdon, Szalárdon, Székelyhídon, Bajonban, Csolton, Szent-Királyon szép új egyházak épültek.

A lelkész mellett a tanító alkalmazásáról is gondoskodás történt. Tanintézeteket találunk Váradon, Gyulán, Köleséren, Telegden, sőt Örvéden is. (Bunyitay i. m. III. 423.)

Végül még az egyházi nemesekről kell megemlékeznünk. Ez intézmény eredetét IV. László király azon szabadalmlevelében találjuk, melylyel Ladomér püspöknek Szőlős falut adományozta s felhatalmazta, hogy a helység jobbágyai közül 4—5-öt a fegyveres jobbágyok sorába iktathasson. (Bunyitay, I. 114.)

Ezek a jobbágyok saját lovukon, fegyveresen jelentek meg s földjeiket örökösödési joggal bírták. Zsigmond király idejében a váradi püspök már 500 lovasból álló zászlóaljzat állított ki, mely valószínűleg magában foglalta a káptalani egyháznemeseket is. Az 1498. évi országgyűlési törvények említik, hogy a váradi káptalan 200 lovast, a püspök 400 emberből álló zászlóaljzat állít ki. Sőt az 1523. évi törvények elrendelik, hogy a főpapok ne csak a tizedek után járó zászlóaljzatot állítsák ki, hanem jobbágyaikat a megszabott arányban fegyverezzék fel. A váradi egyházmegyei nemeseket Szent László vitégeinek hívták, mert zászlóikon a szent

SCOLARI ANDRÁS PÜSPÖK SÍREMLÉKE.

király képe volt. Egyházi nemesek voltak: Biharon, Püspökiben, Csatáron; Váradon 12 káptalani nemesről ad számot az 1552. évi összeírás.

A középkor második szakában a következő püspökök állottak a váradi egyházmegye élén: I. Imre, a Káta nemzetségből 1297—1317, II. János 1318—29, Báthori András 1329—45, Demeter 1345—72, Bebek I. Domonkos 1373—74, III. Benedek 1374—75, Szudar II. Imre 1376—78, Deméndi László 1378—82, Szudar III. János 1383—95, I. Pál 1396, Lukács 1397—1406, Albeni Eberhard 1407—1409, Scolari András 1409—26, Pratói János 1426, Kusalyi Jakoh Dénes 1427—32, V. János 1435—38, Dominis VI. János, 1440—44, Vitéz VII. János 1445—65, Bäckenschläger VIII. János 1465—68, Stoltz II. Miklós 1470, Filipecz másként Pruisz IX. János 1476—90, Farkas Bálint 1490—95, Kálmáncsehi II. Domonkos 1495—1501, Szathmári György 1501—1505, Thurzó Zsigmond I. 1506—1511, Perényi Ferencz 1514—1526.

4. BIHAR VÁRMEGYE SZEREPE A NEMZETI TÖRTÉNELEMBEN.

I. Az Árpádok korában.

A Szent István halálát követő trónküzdelmek közepett, míg egyfelől a Vatha-féle lázadás a kereszténység ellen fordult, addig a német uralom mindegyre jelentékenyebb tért hódított. Az ősi hit visszaállítására irányuló mozgalmak elnyomása után I. Endre király az esetleges kültámadásokkal szemben nélkülözvén a kellő hadvezéri tulajdonokat, fivérét, Bélát kínálta meg a fővezérséggel és ennek fejében neki az ország harmadát engedte át, mely terület a mai Bihar vármegyével vette kezdetét.

Béla 1047. körül visszatérvén Lengyelországból, Adorján vára tájára tette székhelyét, a hol László fia nevelkedett.

Béla és Endre.

Endrének időközben fia születvén, viszály támadt a testvérek közt. Béla a híres várkonyi jelenet után (1059), lengyel segítséggel megtámadta Endrét, mely hadjárat folyama alatt Endre életét veszítette. A belháborukat azonban csakhamar a kültámadások váltották fel. 1068-ban Gyula bessenyő vezér törzse a borgói szoroson át betört Erdélybe s onnan a Szilágyságon át egész Bihar végéig hatolt, de Béla király fiai: Géza és László vezérek, a Sajó völgyében meglepték és lekaszabolták a pusztító hadat (Pauler i. m. 150.)

A besenyők leveretésével a betörések nem szüntek meg. 1089-ben Kapoles vezér a kunokkal ismételten feldúlta Békést, Bihart, hadai egészen a Marosig száguldoztak, de ezeket Szent László a Temes folyónál teljesen szétverte.

Salamon.

Béla halálával Salamon jutott a trónra. Gonoszlelkű tanácsosai elhittették vele, hogy Géza a koronára vágyódik. Vid tanácsára, Salamon az Igfon erdejében vadászó Gézát meg akarta vakíttatni; Géza azonban a szegszárdi apáttól idejekorán értesülvén az ellene készül merényletről, ellentálláshoz fogott. Bár a Nagyfiaegyházánál vívott harcban (1074. febr. 26.) esatát veszített, menekülő hadait, köztük a bihari zászlóaljot, sikerült László fivérének összeszedni s ezekkel az elbizakodott Salamont Mogyoród táján tönkre verték. A királylyá lett Gézát rövid idő alatt László király dicsőségteljes uralkodása követte, mely egyúttal Bihar vármegye történetében korszakalkotó jelentőségű.

Szent László.

Mint láttuk, László király ifjuságát Bihar vármegyében töltötte; ifjukori emlékei tehát uralkodásának későbbi szakában is ide kötöttek.

A váradi püspökség alapításával, az akkoriban még jelentéktelen hely, csakhamar a tiszántúli részek központjává lesz s a nagy király gyakori itt tartózkodása élénk forgalmat idéz elő a kereskedelem és ipar tekintetében.

Várad ugyanis, bár a magyarok bejövetelekor nem volt lakatlan, de nagyobb jelentőségre nem emelkedett, mert Anonymus sem említi. Szent László király Váradon először monostort alapított s azt várszerűleg megerősítette. A székesegyház felépítéséhez szükséges iparosokat nagyrészt Olaszországból hozatta, a kik a monostorhoz tartozó jobbágyokkal együtt a vár körül elterülő telkeken, többnyire faházakban laktak. Az olasz elem jótékony hatással volt a város fejlődésére.

Szent László halála után, midőn sírja zarándokhely lett, a forgalom mindegyre növekedett, a későbbi egyházi intézmények, újabb templomok építése,

a letelepedett iparosoknak állandó foglalkozást biztosítottak. A XII—XIII. századból fennmaradt oklevelekben feltüntetett városrészek, mint Olaszi, Velenceze, Bologna, (Bon), Padua, sejteti engedik a letelepült olaszok származási helyeit.

A magyar vonatkozású városrésznevek, mint Hét-Közhely, Egerszeg, Ujfalu, Vadkert, Szombathely, Szepes, a püspökség és a káptalan jobbágynak lakhelyei voltak. A nagy király utódai közül főleg II. István huzamosabb ideig tartózkodott Váradon és itt is temettetett el 1131. márcz. 1-én.

Várad neve a középkori oklevelekben néha Bihar előnévvel fordul elő s csak a XVI. század végével használatos a Nagy-Várad elnevezés.

A Szent-László uralkodását követő belzavarok közepett ismételten a besenyők betöréseiről értesülünk. II. Géza király a kunok és a besenyők újabb támadásai ellen a védelem fokozására törekedett. E végből 1141—61 közt a Szent János lovagrendet telepítette le Esztergomban, honnan egyes lovagok a körösmenti Szent-János helységtől délnyugatra telepedtek le. Várszerűleg megerősített kolostorokról 1190-ben tétetik említés, de már korábban is ott voltak. Rendházuk egészen a tatárjárásig virágzott. A tatárpusztítás után nincsenek adataink, hogy a rendház visszaállítottatott volna, sőt a meglévő birtokokat a rend tartományi feje 1262-ben eladta *Kereki* János comesnek.

I. László király szentté avatásának ünnepét nagy fényvel ülte meg a nemzet (1192). Az ünnepélyek központja természetesen Várad volt, hova az egész országból elzarándokoltak a nagy király sírjához Valószínűleg ez alkalommal érlelődött meg III. Béla királyban is a szentföldi zarándoklat terve, melynek kivitelében azonban bekövetkezett halála (1196) megakadályozta. Utódának, Imre királynak az uralkodása szakadatlan láncolata volt annak a testvérharcnak, mely közte és Endre herceg között dült. Elvin váradi püspök e küzdelemben Endre herceg pártjára állott, miközben a váradi káptalannal perbe keveredett. Imre király a püspökkel szemben a káptalannak fogta pártját. E pernek valószínűleg csak a püspök halála vetett véget. Imre király halála után II. Endre király jutott a trónra. Uralkodásának kezdetén, főleg nejének, Meráni Gertrudnak befolyása révén, számos idegen

A TAMÁSDAI TORONY.

II. Géza.

Imre.
II. Endre.

kalandor-lovag talált új otthonra a királyi udvarban. A gyűlölt idegen uralom ellen csakhamar élénk nemzeti visszahatás támadt, melynek élére, a nádor és Bihar vármegye főispánja Bánk bán állott. A király távollétét felhasználva, 1213 szept. végén, az összeesküvők megtámadták Meráni Gertrud udvarát s a királynét Péter esanádi ispán lekasabolta.

E rémhírré a hazasiető király a főbűnösöket megbüntette s Bánk bánnak is le kellett mondani a nádorságról. A pápai követ többszöri sürgetésére II. Endre király végre 1217-ben rászánta magát a szentföldi hadjáratra, mely útján — többek között — Dénes fia Dénes tárnokmester és Csák nem-beli Demeter kísérték el. Távolléte alatt az itthon maradt főurak és főpapok „versenyeztek egymással a gonoszságban.“ A visszatérő fejedelem az országot általános zavarban találta. Az elharapódzott bajokat az „Arany bulla“ kiadásával igyekezett némiképp orvosolni.

Az „Arany bulla“ kibocsátása után megindult a mozgalom az időközben elfoglalt várbirtokok visszafoglalására. A tulajdonjog kérdésének kiderítésére, nemcsak Biharból, hanem a szomszédos vármegyékből is, a felek Váradra hívtak, tüzes vas-próbára. A tulajdonjog kérdését ugyan ily eszközökkel elég gyorsan tisztázták, de a végrehajtás csak papíron maradt.

II. Endrének 1235. szeptember 21-én bekövetkezett halálával fia, IV. Béla erélyes kezekkel ragadta meg a kormány gyeplőit. Az illetéktelenül elfoglalt, vagy eladományozott várbirtokok visszaszerzése végett királyi biztosokat küldött ki. E bizottság Biharban erélyesen közreműködött a várföldek visszaszerzésében. Sajnos azonban, a megkezdett munkát csakhamar a tatárok elől menekülő kunok beköltözködése zavarta meg, mely körülmény, mint egy közelgő vihar előszele, ismét felkavarta az ország nyugalmit.

KÚN LÁSZLÓ.
(A bécsi képes krónikából).

IV. Béla.

IV. Béla király a hontalanná lett kunokat a Tisza mindkét partján, továbbá a Körös mentében s többek közt a váradi egyházmegyében telepítette le. (Pauler Gy. II. 192.) A kunok és a magyarok közt csakhamar viszály támadt, melyet a király már nem volt képes orvosolni, mert megjött a rémhír, hogy a tatár közeleg a Kárpátok bérezei felé. (1241.)

Béla király rendeletére az Osl nb. Benedek váradi püspök, továbbá Both ispán és a szentjánosi János lovagok hadaikkal a királyi táborba igyekeztek. A mint azonban Poroszló táján át akartak kelni a Tiszán, egy tatár csapattal harezba elegyedtek; a tatárok a harezra kész csapatokat törbe esalták, úgy hogy a váradi püspök csak kevesded magával tudott székvárosa falai közé menekülni.

A sajiói ütközet hírére (1241. április 11.) Benedek püspök és a káptalan tagjai a szent ereklyékkal az ország déli részei felé menekültek; Rogorius kanonok azonban a lakossággal együtt Váradon maradt, eltökélve lévén a várost halálig védelmezni.

Az árkokkal és fatornyokkal megerősített vár egy ideig ellentállott, de mikor a tatárok ostromművekkel tértek vissza, elesett az is. A tatárok a székesegyházba menekült védtelen nőkre és gyermekekre rágyújtották a tetőt, a menekülőket pedig felkoncizolták. — Mikor már nem volt mit elpusztítani és a holttestek bűze elviselhetetlen lett, a Fekete-Körös felé vonultak.

Váradtól 9 mérföldnyire feküdt Tamáshida (ma Tamásda), akkoriban virágzó német helység. Ez is telve volt menekülőkkel, minthogy a város német lakossága nem akarta a menekülőket a folyókon átszállítani, hanem a város védelmére visszatartotta őket.

A KÖRÖSSZEGI TORONY.

A tatársereg hajnalban megrohanta Tamásdát; a kiket nem akartak rabszolgául megtartani, azokat lemészárolták. A tatárok ezután előzőnlöttek egész Bihart. A Fehér-Körös mentén csupán Agya és Gyarmat lakosainál találtak ellentállásra. A tatárdúlás a déli részeken elterjedt egész Rézbánya vidékéig.

Rogerus kanonok, a kitől a tatárdúlás ismertetését bírjuk, nem bízván a váradi vár falainak erősségében, a Körös folyó egyik elhagyott szigetén vonta meg magát, később azonban ő is a tatárok kezébe került.

A mint a tatársereg a foglyokkal együtt Erdély felé vonult, Rogerus szolgáljával együtt megszökött és a rengetegben keresett menedéket.

A tatárpusztítás után a püspökké lett Vincze prépostra hárult a vár és az egyház felépítése. Az új püspök fényesen megfelelt feladatának.

Az ország helyreállítási munkálatai közepett IV. Béla és fia István között egyenetlenség támadt. István ugyanis a Duna balparti és a tiszai részekben 29 vármegyét nyert atyjától, mely területekhez Bihar is tartozott. E területeken István bőkezűen osztogatta a kiváltságokat. A főleg e miatt

V. István.

támadt viszályt, az 1265. márcz. 28-án létrejött béke szüntette meg. V. István különben gyakran megfordult Váradon, mint Zozimás püspök vendége, kivel benső barátságban állott.

A bőkezűen osztogatott várbirtokok csakhamar egy hatalmas főuri osztály alakulására vezettek, mely három évtizeden át folytatta garázdálkodásait a hazában.

IV. László.

A IV. László trónraléptével támadt zavarok az ifju királyt éveken át lekötötték. A dunántúli lázadás leveretése után László 1276. husvétjét Szent László sírjánál ájtatoskodva ülte meg. (Fejér — V. 11. 333.) Jelenléte különben is szükségessé vált e vidéken, melynek féktelen főurai, a Telegdiek, Tamásfiak, Pálfiak éveken át garázdálkodtak. Ez alkalommal azonban Lászlót a Habsburgi Rudolfal kötött szövetség másfelé szölitotta.

KUN LÁSZLÓ MEGÖLETÉSE.
(A bécsi képes krónikából).

ezinkosát halálra ítélte, (Pauler Gy — i. m. II. 431—33. Szabó Károly — Kun László, Tört. Eletr. I. 59. l.) Székelyhíd ősi birtokát pedig Dorog fia Péternek visszaadta, mely birtokot Pál fia Miklós vajda nemzetsége a tatárjárás óta elfoglalva tartott. (Hazai okmt. VII., 170.) A lázadás ugyan le volt verve, de László kicsapongó életmódja, másfelől pedig a kunok ügyében tanúsított magatartása csak fokozta az elégtelenséget, a mihez még az egyházi átok is járult.

László azonban mindezzel nem sokat törődött, folytatta kicsapongásait kedvelt kunjai körében, míg eltaszított hitvese: Izabella Erzsébet, Bihar vármegyében, a köleséri kastélyban vonta meg magát.

Kölesér közelében, a Barsa nembeli Kopasz körösszegi vára alatt elérte IV. Lászlót végzete. Maguk a kunok is megunták kicsapongásait s elhatározták, hogy elteszik láb alól. Arboez, Törtel és Kemencze július 10-én éjjel betörték sátrába s elébb szeretőjének Eduának testvérét, Miklóst megsebesítették, majd az alvó királyt tördöfésekkel meggyilkolták. Holttestét Váradon akarták eltemetni, de Várad püspöke nem engedte Szent László lábaihoz helyezni, minélfogva Csanádra szállították s ott tették örök nyugalomra. A mint a nádor a „vad“ Mizse haláláról értesült, a gyilkosokat sátraikban megrohanta s őket egész nemzetségökkel együtt felkoczolta. Az általános zavar közepett Barsa nb. Kopasz neki ment Kállai Istvánnak és tőle egyes szamosmenti birtokok átadását bizonyító leveleket csikart ki.

Súlyos feladat hárult III. Endrére, de a forrongó nemzetet megnyugtatni és a féktelen főurakat megzabolázni neki sem sikerült.

III. Endre.

III. Endre felvidéki útjából 1290. december havában Váradra jött, a hol december 30-án Bihar, Szaboles, Szatmár, Szolnok és Kraszna vármegyék nemességével gyűlést tartott. Fenena királynő ez útja alkalmával gazdagon megajándékozta a váradi egyházat.

A váradi gyűlés III. Endre pártját jelentékenyen növelte; II. Benedek

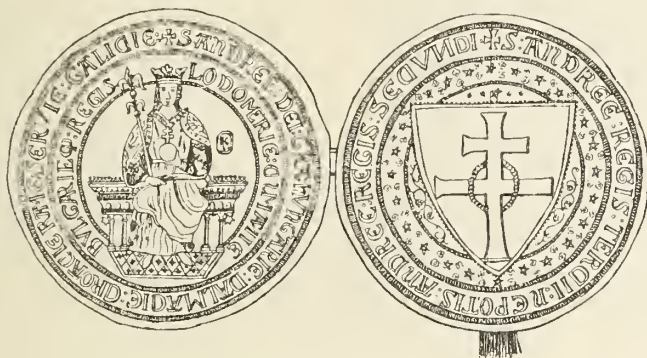
váradai püspök is határozott híve lett. Ellenben a Barsa nb. Tamásfiak, mint Lóránt erdélyi vajda, István királyi főpohárnok és Jakab, másként Kopasz főlovászmester, Martel Károly trónkövetelő pártjára állottak. A Barsák ez időben Adorján, a két Súlyomkő és a körösszegi várak birtokában voltak.

A királyhoz hű nemesség éveken át türte garázdálkodásaikat, sőt Lóránt vajda 1294. május havában a váradai püspök várát, a fencsit (Béla-vár) ostrom alá fogta, melyet a püspök testvére védelmezett. III. Endre segélyére sietett rendíthetetlen hívének. Az Aba és Guthkeled nemzetségek csapatai, Baksa, Synka, Simon fia György, a zólyomi, a túróezi és a lipői királyi praesidium emberei, a király vezérlete alatt egymásután elfoglalták a Barsák várait, köztük 1294. szeptember hó elején Adorján várát, melynek eleste után Lóránt vajda és testvérei meghódoltak. (Pauler Gy. i. m. II. 572.) III. Endre a győzelem után Váradon gyűlést tartott, melyen a többi lázadók fölött ítélkeztek. (Zichy Okmt. I. k. 98—100.)

II. A vegyesházbeli királyok alatt.

III. Endre halála után újból kitört a pártoskodás.

Az elhunyt király hívei Venczel jelöltségét támogatták. Ezek közé tartozott Imre váradai püspök is, a ki tagja volt annak a küldöttségnek, mely Venczelt az országba hívta. (Thúröczy — Chronica Hung. II. 83. fejez.)

III. ENDRE PECSÉTJE.

Ezzel szemben az 1304. augusztus 24-én Pozsonyban egybegyűlt főurak, köztük Aba Omode nádor, a Barsa nb. Kopasz bán, Lőrincz fia Lőkös mester, a Barsa nb. Tamás fia János, Róbert Károlyt ismerték el uroknak. (Pór Antal — Mill. tört. III. k.)

Venczel bukása után Imre püspök Róbert Károly híveihez csatlakozott. A Barsa nb. Kopasz azonban, nem éppen következetesen, most szinteg Ottó pártjához állott, hova Debreczeni Dózsa, az Akos nb. István nádor is csatlakoztak. (1305.) — A többi főurak egyik párthoz sem állottak, hanem tétlen szemlélőivé váltak az ügyek folyásának. Ottó 1307. elején Erdélybe ment László vajdához, hogy e hatalmas főurat megnyerje. László vajda azonban királyát fogságba vetette, honnan csak 1308-ban sikerült megszöknie. Ottó elfogatásának hírére 1308. november 17-én a Pesten egybegyűlt rendek Róbert Károlynak fogadtak hűséget.

Fra Gentile pápai követnek sikerült a Barsa nb. Tamásfiakat, köztük Kopaszt és Bekét is megnyerni, csupán a független nemzeti párt feje: Csák Máté nem akart meghódolni.

A véres rozgonyi ütközet után Róbert Károly uralma biztosítva volt, de a belnyugalom csak évek múlva állott helyre.

A hatalmas Barsa nemzetség sarja: Kopasz, különben fölötté hiú ember, a ki mint láttuk, Róbert Károlynak hűséget esküdött, valami mellőzöttség miatt sértődötten fellázadt. Első ízben az eggedi apátság ellen fordult, de miután ennek várát nem vehette be, Diószeget égette fel. (Anjouk. Okmt. I. 219—220.) Hozzája csatlakoztak az elégtelen Akos nemzetség Erne ága, Petne fia Péter zempléni főispán és Lótárd bán fiai.

Róbert Károly.

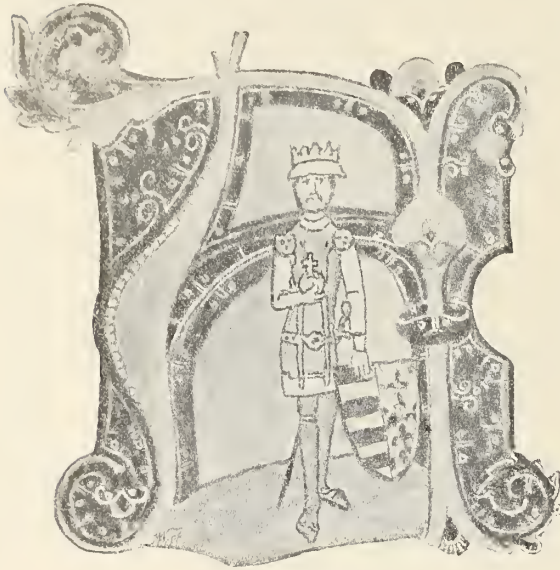
Midőn a felkelés komolyabb arányokat öltött (1316), a király Debreczeni Dózsára bízta a lázadók leveretését, a kik már a debreczeni mezőn táboroztak. Dózsa hadaihoz esatlakoztak Lipóczi Sándor, a ki jóllehet öreg volt, részt akart venni a hadjáratban, továbbá Amadé nádor fia János, az Ákos nb. Miczk, a Guthkeled nb. János és Móricz. (Millen. tört. III. k. 67. l.) Dózsa először nem mert a sűrű tömegekben álló lázadókra rontani; Kenéz pozsonyi nemes és Pozsony-Diószeg birtokosának első sikerére a többiek is vérszemet kaptak és heves harc után, melyben főleg a Kállayak és a Báthoriak ősei tűntek ki, szótverték Kopasz hadait. Kopasz ekkor Sólyomkő várába menekült, míg a tulajdonát képező Adorján várát a király hadai, Elefánti Dezső vezérlete alatt, ostrom alá fogták, melynél a Balog-Semjén nemzetség tagjai: István és Simon tűntek ki.

1317. július 1-én már a meghódolt Adorján vára alatt találjuk Róbert Károly királyt, hol Sólyomkő várának elfoglalását a Dobi Dorogokra, a

Barsák halálos ellenségére bízta. (Karácsnyi J. — Magyar Nemzetségek I. k. 210 l.)

Ezek, tudván azt, hogy Sólyomkő vára bevehetetlen, a szomszédos hegyeken két várat építettek, hogy Kopaszt kiéheztessék. Kopasz tehát fogva volt saját várában s egyedül híveinek segélyére volt utalva. Egyik lázadó híve, Majos ugyan ostrom alá fogta Dorog István erősségét, de Joakiméval nem boldogult s kénytelen volt visszavonulni.

A kiéheztetett Kopasz nem tehetett egyebet, mint hogy megnyitotta a kaput. Kénytelen volt magát kegyelemre megadni és fogolyként jelent meg Károly király előtt. A nagylelkű fejedelem megkímélte életét, mert még 1320-ban is élt; de várai: Adorján, Körösszeg és Sólyomkő a koronára szállottak. (Sólyomkő ostromáról I. Bunyitay V. Századok 1888. évf.)

RÓBERT KÁROLY.
(A bécsi képes krónikából).

A Kopasz-féle lázadás leveretésével Dózsa nádor 1317. július havában Bihar, Szatmár, Szabolcs, Szolnok és Kraszna vármegyék nemességével Szalacson gyűlést tartott. E gyűlés elé vitték a Kállaiak egyik birtokügyüket, mely fentartotta Károly királynak 1312-ben kiadott rendeletét, mely az Amadefiakat az általuk, a Balog-Semjén nemzetségtől elfoglalt birtokok visszaadására kötelezte. Ezt a végzést a király 1317. november elején Komárom vára alatt jóvá hagyta, mire az Amadefiak újabb felkeléssel akarták a királyi jóváhagyás végrehajtását megakadályozni; de Miczk bán oly erővel támatta meg őket, hogy Lengyelországba menekültek. (Lásd e monografiai vállalat szabolcsmegyei kötetét.)

A belbéke helyreállván, Károly király a külpolitika felé fordította figyelmét. A macsói hadjáratban Amadé fia Miklós és Báthori János tüntették ki magukat, az 1330-ik évi havasalföldi hadjáratban is sokan véreztek el e vármegye vitézei közül.

Károly halálával Nagy Lajos lépett a trónra. Megkoronáztatása után Szent László sírjához zarándokolt Váradra. (Fejér — IX. I. 58—60. l.) Uralkodásának későbbi szakában is a szent király sírjánál keresett megnyugvást.

Nagy Lajos.

Nagy Lajos uralkodásának első szakában az olaszországi hadjáratok kötötték le az ország figyelmét.

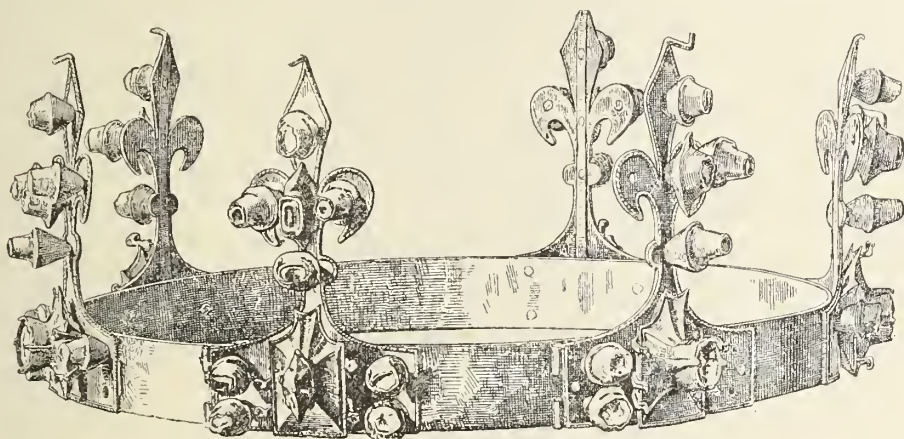
Czikó mester, körösszegi várnagy, még 1346. február 5-én hadba szállott a királylyal. Az első nápolyi hadjáratban (1347—48) a vármegyei családok sarjai közt Dobi Demeter vett részt. Aversa ostrománál ott találjuk Demeter váradi püspököt is. (Szalay — II. 76.)

Az Olaszországból visszatérő harezosok behurczolták a fekete halált, mely 1349-ben teljes erővel lépett fel a vármegye területén; többek között Fel-Venter falu teljesen kipusztult a ragály következtében. (Bunyitay — i. m. I. 191., a ragályra vonatkozó adatok: Anjoukori O. V. 288.) Az olaszországi hadjáratok befejeztével Lajos király 1373. május 3-án ismételen Váradra jött, hol leánya, Mária is gyakran megfordult, kinek főleg a várad-velencei Klarisszák klastroma volt kedves tartózkodási helye.

A Nagy Lajos király korszakalkotó uralkodását követő trónküzdelmek közepett, ismét belzavarok rázkódtatták meg az országot.

A történelemből tudjuk, hogy a délvideki lázadás lecsillapítására Erzsébet, Nagy Lajos özvegye és leánya, Mária királynő Horvátországba mentek, hol a felkelt, elégtelen főurak elfogatták őket. A velencei hajóhad által fogságából kiszabadított Mária királynő csak 1387-ben találkozott a segélyére siető Zsigmonddal, a kit párthívei Budán királylyá választottak. Zsigmond megkoronáztatása után 1387. szeptember 12-én Mária királynéval együtt Váradra jött Szent László sírjához; utóbb még több ízben, jelesül 1390. február 8-án és szeptember havában is Váradon találjuk. (Bunyitay — I. 199. l.) Az 1393-ban a Moldvából betört oláhok feldúlták Váradot s ez alkalom-

Zsigmond.

A MÁRIA KIRÁLYNÉ SÍRJÁBAN TALÁLT KORONA.

mal a pálos-kolostor is elpusztult. (Bunyitay — Akad. ért. XII. k. 6. sz. 4 lap.) A törökök előnyomulása már ekkor aggasztó mérveket öltött a byzanczi császárság területén. Zsigmond, a mint a belnyugalom kissé helyreállott, hadaival az Aldunához vonult Kis-Nikápoly ostromára. Seregeihez Csáki Miklós csatlakozott a vármegyei főurak közül. E hadjárat alatt 1395. május 17-én Mária királynő váratlanul elhalt. Tetemei a várad-i székesegyházban tétettek örök nyugalomra. Zsigmond a temetés intézésére Kanizsai János érseket küldte vissza a hazába. (Fejér — X. 2. 438 l.) A következő évben (1396) jóformán az egész kereszténység segélyével, a törökök elleni második hadjárat készülődései kötötték le az ország figyelmét.

Zsigmond július havában indult Budáról Várad felé, hol hosszabb állomást tartott, bevárván az észak-keleti részek nemességének csatlakozását. Seregében a francia-német kereszties hadak színe-java között ott találjuk Csáki Miklóst testvérével Istvánnal, a Maróthiak, a Perényiek, a Czibakok bandériumait. (Schönherr Gy. Millen. tört. III. 429.) Az általános történetből tudjuk, minő véget ért e diestelen hadjárat, melyben Csáki István is elesett. E kudarcz ismét életre keltette a forrongó nápolyi pártot, de másfelől Zsigmond önkényes eljárása még hívei között is elégtelenséget támasztott.

1403. január havában, Lukács várad-i püspök meghívására, az ország javát szívükön viselő főpapok és főurak Váradra gyülekeztek. Ott voltak: Ludányi Tamás egri, István erdélyi püspökök, Bebek Detre nádor, a két Csáki, György, a székelyek ispánja és Miklós erdélyi vajda, sőt valószínűleg Kanizsai János érsek is. Az egybegyültek megesküdtek Szent László fej-

ZSIGMOND KIRÁLY.

ereklyéjére, hogy Zsigmondot nem ismerik el királyuknak, hanem Nápolyi Lászlót emelik a trónra.

Az értekezlet után Lukács váradi, István erdélyi püspökök, Csáki Miklós és Marczali Miklós erdélyi vajdák, továbbá Csáki György, fegyverbe állították híveiket és gyülekező helyül a Körösközét tűzték ki.

Tudjuk, hogy Zsigmond veszendőbe menő ügyét ez alkalommal Stibor vajda és Garai mentették meg. Egyedül Ludányi egeri püspök és Debrői István folytatták még az ellentállást, de az előbbi Eger várának elesével Lengyelországba menekült, az utóbbi pedig Erdélybe szorult. A lázadás leveretése után, 1406. okt. 19-én, Zsigmond Váradon volt, hogy az ottani vidék hűségét biztosítsa. Főleg a papságra kívánt hatni, e végből a váradi káptalan részére gazdag alapítványt tett, Csáki Miklós volt erdélyi vajdát pedig a sárkányrend vitézévé nevezte ki. A Veres-Oroszország és Podolia ügyében támadt vizsály kiegyenlítése végett Zsigmond Ulászló királyt Lublón 1412. márcz. havában vendégül látta. Innen, a Kassán eltöltött egy heti mulatozás után, egész kíséretökkel Váradra jöttek, s itt töltötték a husvéti ünnepeket. Április 24-ike után Zsigmond vendégével Budára utazott.

Zsigmond uralkodásának következő éveit a konstanzi zsinat kötötte le. 1419. okt. 1-én ismét Váradon találjuk, mely alkalommal a törökkel békét kötött. (Fejér, X., 6953.)

Míg a törökökkel kötött béke az ország déli részét biztosította, addig észak felől fenyegette veszedelem. Zsigmond hadai a cseh Giskra huszitái által megveretvén, 1422. május havában Váradra hívta egybe az ország rendjeit, hogy a huszita mozgalmak ellen segílyt kérjen. (Hazai Okmt., II., 233. l.) Ő maga is eljött Váradra, hogy Szent László oltáránál könyörögjön a nagy királyhoz oltalomért. Váradról Körösszegre rándult a Csákiakhoz, jún. 10-én azonban már Debreczenben volt. (Bunyitay, I., 238.)

A huszita tanok lassanként átszivárogtak hazánkba is.

Az erdélyi lázadás hírére a huszita érzelmű pórnép Tarpai Márton vezérlete alatt fegyvert fogott (1437). A lázadók főleg a vármegye nyíri részeiben garázdálkodtak. Tarpai lázadása csakhamar leveretett, a huszita pórok visszatérítésére pedig Ferencz-rendi szerzetesek küldettek ki.

1436-ban december havában Zsigmond Debreczenen át ismét Nagy-

Váradra jött, ezuttal utoljára, mert a következő év végén már hatlovas gyászkocsi hozta hült tetemeit Váradra, hol azok Szent László lábaihoz tétettek örök nyugalomra (Thüróczy, II., 166—170.)

Zsigmond, fondorkodó nejét, Borbálát, Váradon őrizet alatt tartotta, halála után azonban veje, Albert, a cseh rendek közbenjárására szabadon bocsátotta.

Albert halála után I. Ulászló lépett a trónra.

Rövid uralkodását a várnai csatavesztés (1444) teszi emlékeztessé, melyben 400 bihari vitéz vett részt. E csatában Várad püspöke, Dominis János, szintén elesett.

A király halálát követő belzavarok közepezt az árván maradt váradi püspökség birtokaiból olnodi Szudar János és Jakab, továbbá a

Rozgonyiak egyes részeket elfoglaltak. A várnai csatavesztés után a főnemesiség lépett a főhatalom birtokába. A Székes-Fejérvárott összeült rendek (1445 febr. 6.) az országot öt kerületre osztották fel. Hunyady Jánosnak a tiszántúli rész kormánya jutott, a hova Bihar vármegye is tartozott. Hunyady főtörését ekkor a váradi püspökség betöltése képezte. Püspökké Vitéz János váradi prépostot nevezette ki. Vitéz püspök Hunyadynak legbensőbb barátja volt, fényes tollával ő vezette diplomaciai levelezését, de a hadjáratokban is mindig Hunyady oldala mellett találjuk. Részt vett a rigómezei ütközetben s az 1456-iki fényes nándorfejérvári hadjáratokban is.

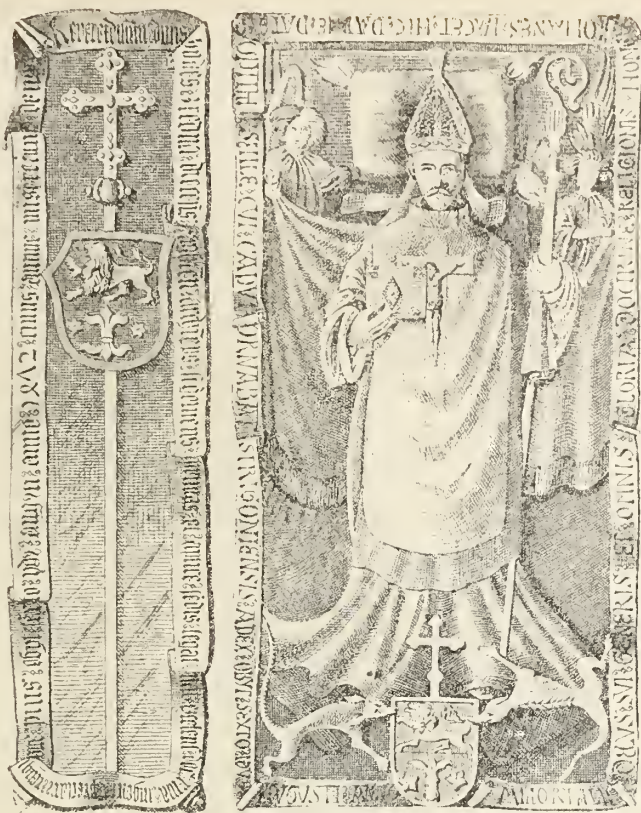
Hunyady közbenjárására III. Frigyes császár 1452-ben kiadta V. Lászlót a magyar országgyűlés küldöttségének. V. László megkoronáztatása után 1453. július 26-án Váradra zarándokolt Szent László sírjához.

Dicséletes halála eléggé ismeretes. Az 1458. január havában Budán királyválasztó országgyűlésre egybegyűlt rendek között ott találjuk Várad püspökét. Mérséklő fellépése jelentékenyen hozzájárult Mátyás királyválasztásához. Neki jutott a feladat, hogy az ifjú királyt hazájába kísérje.

Mátyás nem is késett hálóját a Hunyadyak régi híve iránt kimutatni. 1464. márczius 29-én a váradi püspököt Bihar vármegye örökös főispánjává nevezte ki. (Bunyitay I., 278.)

Mátyás első, Bihar vármegyét közvetlenül érdeklő intézkedése a Debreczenbe szökött jobbágyok érdekében kelt. 1459. szeptember 26-án Budán kelt levelével megtiltja a vármegyének, hogy a Debreczenbe menekült jobbágyokat visszakövetelje. 1467-ben az Erdélyben kiütött lázadás hírére Mátyás seregeivel a vármegyén vonult át. A moldvai vajda leveretése után a következő év (1468) január havának második felében Mátyást Váradon találjuk.

Míg Mátyás a cseh háborúval volt elfoglalva, Ali bég szendrei basa 1474. elején átkelvé a Dunán, február 7-én Várad alatt termett. A várost csakhamar hatalmába kerítette, de a várat, melyet a káptalan védett, másfél napi ostrom után sem bírta bevenni. Az elvonuló török had bosszúját

VITÉZ JÁNOS SÍREMLÉKE (ESZTERGOM.)

I. Ulászló.

V. László.

I. Mátyás.

azután a vidéki kastélyokon és kolostorokon töltötte ki. Ez alkalommal pusztultak el a kápolnai és a fudivásárhelyi Pálos-kolostorok. Esetleges újabb támadások ellenében, Pruisz, helyesebb nevén: Filipecz János váradi püspök a várat kijavíttatta és megerősíttette.

A Mátyás halála után megindult pártoskodás közepette Filipecz János püspök Corvin János pártján volt, de Szapolyai István példáját követve, ő is Ulászló jelöltségét támogatta. (Szalay L. III. 385.)

II. Ulászló.

A királylya választott II. Ulászló gyakran megfordult Váradon, így 1494. július 20. és augusztus 3-ika közt, hasonlóan 1495. augusztus havának nagyrészt Váradon töltötte. 1500-ban, a jubileumi évben pedig gyakran időzött Váradon. A nevezetes 1505-iki rákosi országgyűlésre a vármegye Artándi Tamást, Thordai Miklóst, Tholdi Mihályt, Bajoni Jánost és Mochtóti Miklóst küldte követekül.

Ulászló uralkodása alatt két ízben is, 1497-ben és 1508-ban a fekete halál pusztított a vármegye területén. Az 1514-ben kiütött pór-lázadás szomorú emléket hagyott a vármegye történetében. A husvét vasárnapján kihirdetett kereszties had, a közbejött események hatása alatt a török helyett a nemesek ellen fordult. Mig Dózsa György Túron tűzte ki a kereszt zászlaját, Lőrincz pap Várad vidékén, Istvánffy adatai szerint, mintegy 36,000 pórt gyűjtött egybe. Az utóbbinak rakoncátlan hadai már május havában lángba borították a vármegyét.

II. ULÁSZLÓ.

Előbb Körösszeget, a Csákyak várát dúlták fel, majd Székelyhidat, hol a négy Zólyomi testvér családostul a pórok dühének esett áldozatul. Ezután felégették Nagy-Bajom várát; az egyes kastélyok urai, mint Pocsaji László, Telegdi István királyi kincstartó, Dóczy György áldozatául estek a pórok dühének. A megyei és a püspöki zászlóaljok élén Pöstyéni Gergely küldetett ellenök, de visszanyomatott és a váradi várban keresett menedéket. Pöstyéni kudarczán a pórhad vérszemet kapva, a várost felgyújtotta, a várat pedig ostrom alá fogta. A várbeliek szorongatott helyzetében, Szapolyai erdélyi vajda Tomori Pált küldte Várad felmentésére, mire Lőrincz pap, nehogy két tűz közé szoruljon, Bihar földvéra mögé húzódott.

Ekkor Tomori az ifju Perényi váradi püspök, továbbá Czibak Imre, Artándy Pál, Glésán Miklós, Bajoni Benedek hadaival egyesülve, teljesen szétverte a pórokat. A pórlázadás végét ismerjük a történetből. Dózsa György felnégyelt holttestéből egy rész Várad kapujára függesztetett ki. (Bunyitay i. m. I. 369. — Fraknoi Vilmos Millen. Tört. IV. K. 403. — K. Nagy Sándor Utirajzok III. 54. — Istvánfy lib. 5. 44. 1.)

A pór-lázadás után kezdetét vette az „udvari” és a „nemzeti” párt közötti küzdelem, melyben a megyebeli főurak közül Artándy Pálnak is jelentékeny szerep jutott. A pártok veszes küzdelmi közepett Szulejmán 1526. tavaszán megindult Konstantinápolyból Magyarország leigázására.

A törökök előnyomulásának hírére a hadjárat viseléséhez szükséges pénzösszeg előteremtése czéljából az egyházi edények beolvasztása rendeltetett el. E czélből Csáky Mihály és Serédy Gáspár június 26-án Váradra indultak, de e követség már későn érkezett. Pár nappal előbb jött a királyi izenete, mely a megyei és a püspöki hadakat július 2-ára Tolnára rendelte.

Perényi Ferencz váradi püspök, testvérével Péterrel, 3000 főnyi sereget állított ki, mely aug. 6-án érkezett Tolnára, Szapolyai György és Várdai Pál egri püspök hadaival együtt. Kívüle még részt vettek a vármegyei főurak

közül Ártándy Balázs, a nemesek közül Tarsoly Gergely, a ki Biharból háromszázadmagával esett el.

Perényi is azok közé tartozott, a kik az ütközet elhalasztását tanácsolták. Az augusztus 29-én vívott mohácsi csatában Várad püspöke is életét vesztette. Perényi Imréné a csata után jobbágyaival megjelent a harcmezőn s míg elveszett fiát kereste, az elvérzett hősök holttetemeit visszaadta az anyaföldnek.

5. KÖZÁLLAPOTOK A KÖZÉPKOR MÁSODIK SZAKÁBAN.

I. Közigazgatás.

I. Károly király uralkodása, a közigazgatás szempontjából is, kiváló jelentőségű. Alatta az ügyek elintézésénél megszűnik a szóbeliség, melynek helyébe az írásbeliség lépett, mely utóbbi körülmény a megyei jegyzőség szervezését vonta maga után. Mint láttuk, az Árpádok végszakában a vármegyék autonom testületekké fejlődnek. Zsigmond uralkodása alatt már politikai szerepet játszanak. Az 1486: VIII. törvényczikk az esküdti tisztséget rendszeresítette s ezzel a vármegyei tisztikar egészen a XIX. század közepéig terjedőleg szerveztetett.

A vármegyei önkormányzati élet fő kifejezője a megyei közgyűlés, hol egyuttal törvényeszek is tartatott.

Láttuk már, hogy III. Endre király a Bihar, Szatmár, Kraszna és Szolnok vármegyék nemességével Váradon tartott közgyűlésen Mihály fia Istvánt halállal büntetendőnek nyilvánította. (Gr. Zichy Oklt. I. 99.)

Az Anjouk uralkodása alatt még általánosabbá lesz e szokás. A nádor elnöklete alatt több vármegye közönségével együtt nádori törvényeszek s közgyűlés (iudicium generale) tartatott.

Nevezetesen 1317. augusztus 1-én Szalacson, mint láttuk, Dózsa nádor elnöklete alatt öt vármegye tartott közgyűlést. 1327. október 13-án Szatmárban három (Szabolcs, Szatmár és Bihar) vármegye gyűlésezett. 1341. június 27-én Drugeth Vilmos nádor Bihar és Kraszna vármegyék nemességével Micskén tartott közgyűlést.

A XV. században a nádor elnöklete alatt tartott közgyűlések megszűnnek, helyükbe a vármegye nemeseinek gyűlése (universitas nobilium) lép, néha más vármegye nemeseivel együtt, mint például Bihar és Kraszna vármegyék nemessége 1435-ben; (Fejér XI. 7.730.) de már inkább külön, egy megállapított helyen, hol egyuttal a megyei ítélőszék (sedes iudiciaria) is tartatott. A XV. század végén és a XVI. század elején a megyegyűlések Szent-Jánoson tartattak, mely egyuttal törvénykezési székhely is volt. (Csánki Dezső — Magyarország tört. földr. a Hunyadyak korában I. k.)

Az igazságszolgáltatás is jelentékenyen átalakul e korszakban. A középkor első felében gyakorolt jogszolgáltatásról a Várad regestrum nyújt adatokat. Ezek szerint öt biráskodási tényezőt különböztethetünk meg.

1. A legfelsőbb bíró a király, a ki ebbeli jogát biróküldés által gyakorolta. A Vár. reg. 34 biróküldési esetről ad számot.

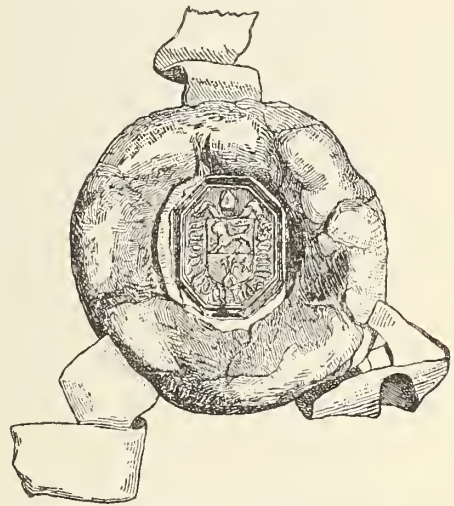
2. A nádori biráskodásról a regestrum 37 esetet jegyez fel.

3. A vármegyei bíróság, leginkább mint büntető bíróság szerepel, még pedig az említett regestrumban 24 esetben.

4. A földesúri biráskodásról a regestrumban 14 eset van felsorolva.

5. Az egyházi biráskodás terén a regestrum 29 oly esetet sorol fel, midőn a főesperes biráskodott.

Az 1291. évi törvény szerint a nádor, biráskodás végett, az országban körutat tesz, mely alkalommal 4 választott bíró és a főispán vannak vele mint

VITÉZ JÁNOS PÜSPÖK PECSÉTJE.

birótársak. A nádor a vármegyékkel együttesen tartott közgyűléseken ítélkezett. Az Anjouk uralkodásának kezdetén tömérdek peres ügy intéztetett el, mely még az Árpádok végszakában támadt zavaros viszonyok között keletkezett. Így Rafain bán Debreczen urának jobbágyain, az Aba nb. Csobánka unokája László által 1299-ben elkövetett hatalmaskodás, csak 1320-ban toroltatott meg Dózsa nádor ítélete által, melylyel a hatalmaskodó, birtokait $\frac{2}{3}$ részben Lampert országbíró, $\frac{1}{3}$ -ad részben az ítélkező nádor nyerte.

A nádor mellett mindinkább fontosabb szerep jut az országbírónak, míg végül a jogszolgáltatás legfelsőbb tényezője lesz. Sőt közigazgatási természetű ügyekben is intézkedik. Így Pál országbíró 1338. május 28-án Ér-Taresán megtartott határjárás alapján Nagymihályi Gergely és Csanád érsek közös birtokosok részére szabadalomlevelet állít ki.

A vármegyei tisztviselők közül a bíraskodás terén főleg a szolgabírák működnek. Az egyházi testületek közül a káptalanok és konventek — mint hiteles helyek — a perbeidőzésnél, továbbá a vizsgálatok teljesítésénél szerepelnek. A földesurak bíraskodási jogára érdekes világot vet egy 1443-ban kelt oklevél, mely szerint János váradai püspök ispánjai Bothos Péter ügyében, kinek lova egy suhanczot agyonrugott, vizsgálatot tartanak s eskütételre ítélik. (Gr. Károlyi Okl. II. k. 141.)

Végül még választott bíróságokra is akadunk, mint például a váradai polgároknak a Pok nb. Kelemen mester és társai elleni perében. (Hazai Okmt. VII. 354.) A peres eljárás a perbeidőzéssel vette kezdetét. Pl. a váradai káptalan 1323-ban megidézi Bán fiait Gergelyt és Gábort, Pelbárt ellen s erről a királynak jelentést tesz. (Gr. Zichy Okl. I. 227.) Hasonlóképen jelentést tesz a káptalan a nádornak Zeleméri Mihály fiainak megidézteséről (ugyanott I. 235.)

Ha a peres felek egyike szabályszerű megidéztes daczára meg nem jelent, arról a másik fél részére bírói bizonyítvány állíttatott ki, mint például Mezei Tamás részére. (Hazai Okmt. VII. 367.) Az 1322-ben kiadott oklevél szerint pedig Dózsa nádor bizonyítja, hogy Bánfi Gergely, az Aladár fia Prebard által ellene indított perben nem jelent meg, (Gr. Zichy Okl. I. 214.) egy 1343-ban kelt jelentés szerint, Lázár János Várdai János elleni perbenszintén nem jelent meg. (ugyanott II. 87.) A peres eljárás folyamán igénybe vett bizonyító eszközök közül e korszakban főleg az eskü használtatott. Garai Miklós nádor Bánk és Péres birtokoknak Hosszú-Pályi, Monostoros-Pályi és Bagos felőli határai miatt egyfelől Péresi Mike fiai, másrésztől álmosdi Chyre János és társai közt támadt perben, Péresi Mike fiai részére 1415. nov. 14-én felperesi esküt ítélt. (Gr. Károlyi Okl. II. 9.)

Hiteles helyek.

Az esküt hiteles hely előtt tették le, mint például Károlyi Marhárd fia András, a váradai polgárok ellen, a részére megítélt esküt a leleszi konvent előtt tette le 1416-ban; (ugyanott II. 11. okl.) de le lehetett tenni hivatalos személyek előtt is, mint pl. Kis-Kozma comes és fiai, bizonyos Bacsó mester elleni perben megítélt esküt Bihar vármegye alispánja és birótársai előtt tették le. (Hazai Okmt. VII., 319.) 1354-ben pedig a vármegye szolgabírái igazolják Várdai János részére, hogy Chyre fia Péter az eskütételre kiszabott határidőben előttük nem jelent meg. (Gr. Zichy Okm. — II. 575.) A vitás ügyet gyakran egyezség útján döntötték el. Így a váradai püspök és testvére Jakab mester Kozma comes közötti perét 1285. körül, vagy Kánya fia Dezső a létaiakkal, bizonyos rajta esett sérelmek dolgában (Hazai Okmt. VII. 156. és 320.) kiegyeztek. Buntha Tamás és rokonai, Aladár fiát Pelbártot Jakabcsa rokonuk megöletéseért 1321-ben minden kereset alól felmentették. (Gr. Zichy — I. 193.) Geszthy János hasonlóképp 1460. táján kiegyez Szentiváni Székely Mihály és társaival s a többrendbeli hatalmaskodásokból származott pereknek bizonyos feltételek alatt véget vetnek. (Gr. Teleky Okl. II. k. 411.) Szántai Tamás pedig, a ki Szeben nevű birtok ügyében a váradai apáczákkal perben állott, jogairól az utóbbiak részére lemondott. (Anjouk. Okmt. VI. 362.) A megállapított határidőre kitűzött tárgyalás, bizonyos méltánylást érdemlő körülményeknél fogva elhalasztatott. Így Kopasz nádor az 1308-ban Lóránt fia Sándor és Karászi Sándor fiai között felmerült ügy tárgyalását elhalasztja. (Gr. Zichy Okm. — I. 120.) Zsigmond király 1429. szeptember 29-én kelt leiratával, a Várdai Mihály és társai, másfelől Dénes vá-

radi püspök között fenforgó ügyet, minthogy a püspök a husziták elleni hadjárat következtében Csehországban tartózkodik, visszatérteig elhalasztja. (Gr. Zichy Okm. — VIII. 369.)

A bünpercek legnagyobb része főleg a hatalmaskodások körül forog.

Az Árpádok végszakában, majd az Anjonk uralmának kezdetén, a Nagy Lajos király halála után fennálló zavaros közállapotok közepett tömérdek hatalmaskodásról, birtokfoglalásról emlékeznek meg okleveleink.

Igy 1285. körül Kozma comes Kaga falujában Szalók fia Albert és a vele volt kunok erőszakoskodásokat követtek el, mely ügyben a váradi káptalan vizsgálatot tartott. (Hazai Okmt. VII. 199.) Endre egri püspök Váradon kelt levelével Jakabot, Tolesvai István neje és leánya ellen elkövetett hatalmaskodás miatt, elégtételre szólítja fel. (Gr. Zichy Okmt. — I. 38.) Károly király uralkodásának kezdetén is tömérdek hatalmaskodást követtek el. A váradi káptalan 1311-ben számos esetben tett jelentést a királynak hatalmaskodási ügyekben. (Zichy Okmt. — I. 130—131.)

A hatalmaskodásokban különben főuraink jártak elől. Csáky Ferencz és György, az Albert halálát követő zavaros időkben elfoglalták Bothos Péter és testvére, István esztergomi prépost birtokait. 1446-ban az országgyűlésnek kellett közbelépni, hogy a birtokokat visszaadják. (Gr. Károlyi Okl. II. 150. 1.)

A vármegye kiterjedése a középkor második felében jelentékenyen nagyobb volt, mint jelenleg. Rábé, Udvari, Nagy-Bajom és Szerep, Rét-Szent-Miklós, Orod, Csépany, Balkány, azelőtt békésvármegyei helységek ez időtől fogva Biharhoz tartoznak, hasonlóképp Szeghalom, mely a Maróthiak után a Csáky család birtokába jutott 1501-ben, (Orsz. lev. Dl. 23,348.) a kik előbb Csökmöt és Darvast (1471), utóbb Károlyt is Biharba kebeleztették. A XV. század végén a Berettyó jobb partján levő helységek közül csupán Kis-Dancsháza maradt Békés vármegyében. Szeghalomtól, Ó-Tordán át a Sebes-Körösig, onnan Vésztőn, Pányádon, Szolga-erdőn, Belmegyeren, Détéren át a Fekete-Körösig húzódott a határ. A vármegye déli határa nagyrészt megegyezett a jelenlegivel. Ellenben északról hozzátartozott Szoboszló, Ebes (ma puszta), Debreczen és Mike-Pécs, jelenleg hajdúvármegyei helységek. Keleti határa 1557-ben lett megállapítva. (Karácsonyi — Békés várm. tört. I. 24—25. Csánki Dezső — Magyarország. tört. földr. a Hunyadyak korában I., K. Nagy Sándor Bihar várm. földrajza 17. 1.)

A kültámadások és a belzavarok elleni védelem czéljából, főleg a IV. Béla és V. István királyok által bőkezűen osztogatott kiváltságok következtében, hatalmas erősségek épültek a vármegye területén, melyek nagy részben túléltek a középkort. A tatárjárás előtti időből csupán a váradi vár volt számbavehetőleg megerősítve, habár ez sem volt egészen kőfallal körülkerítve. A tatárjárás után a váradi püspökök több ízben megerősítették, úgy hogy az 1474. évi török ostromot sikerrel állotta ki. A váradi püspök tulajdonában volt még Bélavára, középkori nevén Fenes, melyet Vince püspök 1244. körül építtetett. 1294-ben Lóránt erdélyi vajda ostromolta, de sikertelenül. A hatalmas Barsa nemzetség várai közül Adorján 1277-ben

THURZÓ ZSIGMOND PÜSPÖK SÍREMLÉKE.

Bünpercek.

A vármegye kiterjedése.

Erősségek.

tűnik fel s a nemzetség tagjainak hűtlensége következtében a koronára szállott. 1395-ben a Csákyak nyerik Zsigmond királytól. A Barsák másik vára Körösszeg 1396-ban hasonlóképp a Csákyak birtokába jut. A Barsák harmadik várát, Sólomköt a XIV. század végén a Kaplakaiak, a XV. század elején a szántai Laczkfiak, majd a kusalyi Jakes és a losonczy Bánfi (1452—61), majd ismét a kusalyi Jakes és a bélteki Drágffi (1484) családok birtokában találjuk. 1524-ben Drágffi Jánosé. (Gr. Károlyi Okl. III. 85.)

A Zólyomiak 1460-ban Székelyhídon várépítési engedélyt nyertek. Sztár várkastélyt (castellum) Sztári János özvegye 1453-ban átengedi a Bajomiaknak; az utóbbi család tulajdonában volt Nagy-Bajom vára csak a közép-kor végszakában jutott nagyobb jelentőségre. Bályok 1484-ben tűnik fel, mint a váradi püspök birtoka, végül a szentjobbi Benedek-rendü apátság, szintén e korban, monostora védelmére épített a Berettyó kiöntései között egy kis várat. A városi jeleggel bíró helységek közt az Árpádok korában Szalacs emelkedik ki. Jelentőségéről az Arany Bulla 25. pontja tesz tanúságot, mely a só raktározását az ország belsejében, csupán Szegeden és Szalacson engedti meg. Sóraktárainak jövedelme azonban II. Endre tékozló uralkodása alatt igen megesappant, minthogy a szentföldi hadjárat alatt, 1217-ben, a magyarországi és a tengerentúli (vagyis a szentföldi) János lovagoknak évenként 1000, illetőleg 500 ezüst márkát rendelt a szalaci só jövedelmeiből folyósítani. Szabadon választhatta biráját, a ki falunagy (fónagy) nevet viselt. Közvetlenül a tárnokmester alá tartozott. A király által vezetett hadjáratok alkalmával négy ijjászt tartozott kiállítani s az átutazó királyt megvendégelni, mely utóbbi kötelezettségét V. István 1261-ben, IV. László 1281-ben, I. Károly 1318-ban vette igénybe. Városi jelleggel bírt még Rézbánya, melynek ezüstabányái 1342-ben már virágoztak, továbbá Széplak is 1503-ban. (Bunyitay — i. m. I. 350. és III. 391.)

Bessenyők és
kunok.

A magyarokon kívül, a vármegye területén letelepült egyes népfajok közül, a besenyők kötik le figyelmünket. Thonusz-Aba besenyő főnök még Taksony idejében telepedett le a tiszamenti Abád táján, honnan egyes családok a Körös mellékére vonultak. Besenyőhely: Besenyő helység, melyre a Váradi Regestrum 298. és 341. §§-ban akadunk. A besenyőket követték a kunok, kiket IV. Béla király telepített le a Maros és a Körös mellékén. (Hunfalvy — Magyarország Ethnographiája 355. és 372. l.) Kuneredetű helyek: Apáti, Asszonyszállás, Izsák (Zsáka) Kakat, Kerekegyháza, Mélykut, Orosz, Vetnek, Zima stb., (Jerney — Utazásaim I. 303.) továbbá Körösszeg környékén is laktak kunok. (Bunyitay — i. m. I. 191.) Ezenkívül még egyes határnevek is kun-telepek emlékét őrzik. Így Körös-Apáti határában a Kunszilás nevű föld.

Az 1279. évi országgyűlés általában a Körösök vidékét jelölte ki a kunok letelepedésének egyik helyéül, a kik csak ez időtájt vették fel a keresztiséget, de azért előbbeni garázda életükhöz nem lettek hűtlenek.

A kunok garázdálkodásairól számos okleveles emlék tanúskodik. Így IV. László Pecze-Szölösön időzvéen, jelenlétében gyűjtötták fel kunjai a Hévjón Szalacs malmát. 1285-ben Vajda helység lelkésze, mint káptalani megbízott vizsgálatot tartott azon hatalmaskodások ügyében, melyeket Szalók fia Albert, kun hadaival a Guthkeledek Kágya birtokán elkövetett. Székelyeket találunk Székelyhídon, Székelyteleken.

Izmaeliták,
olaszok,
németek és
oláhok.

Az izmaeliták a vármegye nyíri részeiben laktak, emléköket a Váradi regestrum őrizte meg.

A tatárjárás előtt nyugatról bevándorolt nemzetiségek közül az olaszok bírtak kiváló fontossággal. Mint kizárólag iparosok és mesteremberek, Váradon telepedtek le; emléküket Várad középkori s jelenleg is használatos Olaszi neve őrizte meg. A Váradi Regestrum is említi a váradi olaszok falvát.

A tatárjárás idejében, a körösmenti s akkoriban városi jelleggel bíró Tamásdán (Tamáshida) németek laktak, a kiktől Rogerius is megemlékezik. Szalacson még a tatárjárás előtti korszakban szászok telepedtek le.

A XII. század elején, a mai Fogaras vidékére már kezdtek beszállingózni a Balkán félsziget romanizált pásztorai. (Pauler Gy. — i. m. I. 283.) Onnan lassanként nyugat felé telepedtek.

Oláhtelek nevű helység már 1283-ban említetik, a Rathold nemzetség osztályát megerősítő királyi levélben. Telek egyenlő a kun szállással. Oláhtelek tehát az oláhoknak, a magyarok idejében történt letelepedését jelzi. (Bunyitay — Akad. ért. XV. k. 6. sz.) A Fehér-Körös vidékén letelepült oláhokról egy 1318-ban kelt oklevél emlékezik meg. (Márki Sándor — i. m. II. 1. r. 499—500. l.) A Czibakok az 1341-iki osztály alkalmával egyik atyjok fiát felhatalmazták, hogy az Erdőháton oláhokat telepíthessen le. 1374-ben a váradi káptalannak már 9 oláh faluja volt. Lakói főleg az erdők irtásával és bányászattal foglalkoztak. (Bunyitay — ugyanott.) Legrégibb oláhoktól lakott község, melyre nézve okleveles emlékeink vannak: Venter 1349-ből, azután Lázur 1427-ből, Toplicza-Karánd 1429-ből, Boncesd (Buntyesd) és

A MEZŐ-TELEGDI EV. REF. TEMPLOM.

Kristyór 1439-ből. Az Anjouk alatt már némely oláh kenézek nemességet nyernek. Ilyen volt a Drágos család is. (Századok 1888. X. füz.)

A törökök előnyomulása következtében a Balkán félszigetről mindegyre nagyobb mérvben betelepülő oláhoknak a váradi püspökök Belényes vidékén adtak helyet. Vitéz János püspök elrendelte, hogy a kenézek közül választott 12 tag a vajda elnöklete alatt összes pereikben bíraskodjék. Egyházi tekintetben azonban megmaradtak azon kötelékben, melyben a Balkán félszigeten állottak. Az oláhok nem fizettek sem a püspöknek, mint főpásztornak, sem a káptalannak, mint földesúrnak tizedet, hanem csak ötvenedet s pünkösdkor, valamint kisasszonynapkor, továbbá december havában, barmaik után természetbeli járulékot. A kenézek szerződéses viszonyban állottak a püspökökkel és a káptalannak szerződésükhöz mérten szintén kötelesek voltak bárány- és sertéstizedet adni.

Papjaik a belényesvidéki főesperes hatósága alá tartoztak. (Bunyitay — II. 208—99.) Mivel a görög-keleti egyház nem kívánt papjai részére tizedet, ezért a váradi püspökök abbéli kísérlete, hogy az oláhok katolikusokká legyenek, sok tekintetben kárba veszett.

II. Művelődési viszonyok.

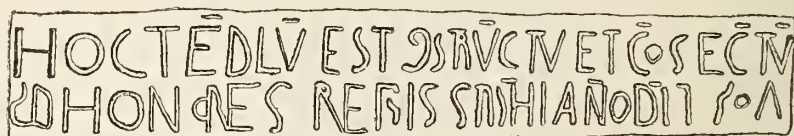
Bihar vármegye fölötté változatos tagozati viszonyaihoz mérten a lakosság foglalkozása is módosult. Míg északi és nyugati részeiben a földművelés alkotja a lakosok főfoglalkozását, addig a délkeleti részeiben elterülő bérézekben már a XIV. század elején virágzó bányászatra akadunk.

A Körösmelléki árterületek lecsapolására még a tatárjárás (1241) előtti időben tétettek kísérletek. (Kerékgyártó Árpád — Múvelts. tört. I. 449)

Határjárás.

A birtokhatár megállapítása határjárás útján eszközöltetett, s néha hosszú pert vont maga után. Így a Batthyáni Zaluch unokája, Péter és Ujfalvi Lukács közötti perből kifolyólag, az egri káptalan 1347-ben az utóbbit beiktatja Szalók-Sámson, Tót és Ujfalu birtokába. (Anjouk. Okmt. V. 46.) Begesi Domján fia László, Pethlendi Mihályval a káptalan előtt kibékülvén, a Csösztetek birtok határjeleit barátságos egyetértéssel állapította meg. (Ugyanott V. 424.)

Az egyes birtokok forgalmi értékét illetőleg csak néhány adattal rendelkezünk. Zám birtokot 1297-ben Debreczeni Dózsa 100 ezüst márkáért vette meg, Móricz és Olivér a kóti birtokot 20 márkáért adták el, a Berettyó melletti Gáborján monostort 300 ezüst márkáért vették meg Dózsa nádor fiai a Gyovad nemzetség tagjaitól. (Gr. Zichy Oklt. I. 88. 111. 603. l.)

FELIRAT A MEZŐ-TELEGI EV. REF. TEMPLOMBAN.

Földművelés.

A földművelés mellett kiváló jelentőséggel bírt az állattenyésztés is. Reszegei Sándor ménéséről egy 1333-ban kelt oklevél emlékezik meg. (Gr. Károlyi Okl. I. 70. okl.) Az oláhoknál — mint láttuk — főleg a juhtenyésztés virágzott, sőt a sertésenyésztés is eléggé el volt terjedve. A Váradot körülvevő hegyvidéken virágzó szőlőművelésre akadunk. A váradi Klariszsnak Püspöki helység határában volt szőlőjük. (Anjouk. Okmt. V. 496.) Kozma comes bihari szőlőiből két részt 1299-ben Reszegei Istvánnak engedett át. (Hazai Okmt. VII. 275.) Csehy Egyed leányainak a váradi határban volt szőlőjük. (Gr. Károlyi Okmt. I. 320.)

Bányászat.

A bányászat terén, a már említett rézbányái ezüstabányákon kívül, Belényesen a váradi püspökség nemes fém-, ólom- és vasbányái már a XIV. század óta műveltettek.

Kálmáncseli Domonkos püspök, mint országosan ismert pénzügyi tehetség, irányította figyelmét a püspökség akkoriban elhanyagolt belényesi bányáira; 1501-ben a bányák művelésére nézve szerződést kötött a bányászat terén akkoriban már szaktekintélynek örvendő Thurzó Jánossal, kikötvén, hogy a mennyiben a bányászatból a Thurzó háznak haszna lenne, a réz 16-odát, az ezüst 10-edét tartozik a püspökségnek beszolgáltatni.

Az Anjouk uralkodása alatt kifejlődött keleti kereskedelem útvonala Váradon és Debreczenen át vezetett Lengyelországba és Poroszországba.

Kereskedelem.

A kereskedelem előmozdítására szolgált az az útvonal, mely Szeghalomról, Csökmön és Körösszegen át, Váradra vezetett.

A vármegye helységei közül a XIV., még inkább a XV. század folyamán mind többen nyertek vásárjogot. Várad, mint közlekedési központ, e téren is jelentőségre emelkedik, hova nemesak a nyerstermények, hanem a gyári és kézműipari termékek is nagy mennyiségben hordattak egybe.

Vásárjoggal bírtak a következő helységek: Boles vagy Boleshida 1481-ben heti és országos vásártartásra nyert jogot. Debreczen 1405-ben és 1424-ben nyert vásárjogot. Királyi, sókamara és vámszedő hely volt. Nagy-Mihályfalva, Örvénd 1475-ben már vásárjoggal bírt. Székelyhid 1417-ben országos, 1418-ban heti vásártartásra nyert engedélyt (Hazai Oklevéltár 319 okl). Pata 1391-ben nyert heti vásárjogot a Zólyomiak kérelmére.

Várad vásárjogát, mintán a vásárjog-tulajdonos káptalan, a vásáron megjelent kereskedőktől magas vámot szedett s azt leszállítani vonakodott, Mátyás király 1467-ben édes anyja Szilágyi Erzsébet városába, Debreczenbe helyezte át. Az új püspök közbenjárására azonban a káptalan vásárjoga tárgyalás alá vétetett, mely alkalommal a káptalan, Imre király 1203. évi s Nagy Lajos király 1356. febr. 27-én kelt adományleveleire hivatkozott. Ezzel szemben az ügyben leginkább érdekelt nagyszombati, kolozsvári és brassai polgárok követői II. Endre 1224. évi, I. Károly 1317. évi, Nagy Lajos királyok 1366. évi, Mária királynő 1383. évi és Zsigmond király 1387. évi kiváltságleveleit mutatták fel, melyeket az erdélyi káptalan 1428. március 30-án kelt kiadványa foglalt egybe.

A káptalan kérelmére Mátyás király 1478. február 17-én megengedte, hogy a legközelebbi szent héten tartandó várad vásárra minden városbeli polgár elmehessen és addig, míg a fizetendő vám végérvényesen meg nem állapítatik, vám ne szedessék, hanem „a püspök nevezzen ki egy jámbor férfit, a ki a káptalan kiküldöttjének jelenlétében, a fizetendő vámokról számadást vigyen, írja jegyzékbe s vegyen mindenkitől biztosítékot.“

Április 15-én a Gutbi Ország Mihály nádor elnöklése alatt tartott bíróság, az érdekeltek jelenlétében, újból tárgyalás alá vette ez ügyet s hosszas tanácskozás után végre akként szabályozta a vámot, hogy ezentúl minden árúra és kereskedelmi cikkre szekér szám vettessék ki a vám.

Az egyes vámdíjtételeket a következőleg állapította meg:

Egy posztóval megterhelt szekérért fizessen az eladó kereskedő 1 frtot, ezenkívül a kapuvám czímén jövet-menet $\frac{1}{2}$ frt fizetendő. Üres szekérért 4 denár fizetendő. Dunai halat vivő szekértől, a halnak egy része természetben. Sós halat vivő szekértől, vásárkor egy illő nagyságu hal, máskor egy denár. Pokrócczal terhelt szekér után 25 denár, hagymás szekér után 2 denár, vagy két kötés hagyma, vasat vivő szekér után $\frac{1}{4}$ frt és két vasvilla, gyümölcsös-szekér után 5 denár, kendert és lent vivő szekér után 4 kötés len vagy kender, sót szállító szekér után 2 kőso, kisebb szekér után, melyet a nép komlónak hív, 8 denár, szénát, fűvet, káposztát vivő szekér után 1 denár, gyapjut vivő szekér után 25 denár, kisebb mennyiség esetén 1 denár, 1 vég szürke posztó után 1 denár, 2 szürke vagy más olesó posztóból készült köntös után 1 denár, lovakra való derékszíj, süvegek, női övek egy embernyi súly csomag után 1 denár, egy teher vadbőrből való gereznától 2 denár, báránybőr gereznától 1 denár, tengeri menyétbőr után 4 denár, minden pokrócz után, melyet az ember vállán hord, $\frac{1}{2}$ denár. Kisebb pokrócztól (cserge) 2 denár, 100 bárány- vagy kecskebak- bőrből való kordovántól 4 denár, minden 10 juh- vagy berbécsbőr után 1—1 denár, két ökörbőr után 1 denár, 3 kisebb ökörbőr után 1 denár, 100 róka- és menyét-bőr után 20 denár, 1 mázsa viasz után 6 denár, 1 mázsa faggyu után 1 denár, 1 veder méz után 1 denár, 1 hordó bor után 4 denár, 2 ökör után 1 denár, 3 tehén után 1 denár, 2 disznó után 1 denár,

TELEGDY ISTVÁN SÍREMLÉKE.

2 oldalszalona után 1 denár, 1 eladó ló után 4 denár, 1 keeske után 1 denár és végre 100 kos után 4 denár. E vámdíj-jegyzéket a kolozsmonostori konvent 1478. május 20-án hiteles alakban átírva, az erdélyi városok részére kiadta. (Jakab Elek : Kolozsvár tört., Oklevéltár II. sz. okl).

Mindennek daczára nem szűnt meg a káptalan és a vásárosok közötti egyenetlenkedés. 1492-ben a káptalan ismét pert indított az erdélyi városok ellen, kapuvám nemfizetés miatt. Sőt még Szapolyai 1538-ban kelt levelével újból figyelmezteti a káptalant, hogy az erdélyi részek lakóit vásárra mentőkben ne háborgassa s őket vagyonukban károsítani, vagy árúiknak Váradon leendő lerakására kényszeríteni ne merészelje. (Jakab E. i. m. I. k., 577. és 624. l.)

TELEGDY ISTVÁN SÍREMLÉKE.

1520-ban, Kereki, Léta 1520-ban, Orod, Pelbárthida, Pécs 1520-ban, Reszege 1520-ban, Remete, Semjén, Széltarló Abrányból 1451-ben áthelyezve. Szent-Márton, Szent-Lázár, Telegd 1503-ban városi jeleggel bírt, Tamáshida már 1241-ben szerepel, még 1512-ben is vámszedő-hely (Haan : Békés vm. tört. okl. 114). Szomajom 1520-ban. (Csánki Dezső i. m. 597—601; Bihar vármegyei vámösseírás : Orsz. lev. Dl. 23,348).

Ipar.

Várad külvárosai, mint az ipari és kereskedelmi élet szinterei, 1474-ben vám- és harminczad-mentességet élveztek.

A várad mesteremberek emlékéért egy 1481-ben kiadott czéhlevél őrizte meg (Városi levéltár). Az 1552. évi összeírás 75 különféle iparost sorol fel.

A debreczeni timárczéh 1395-ben nyert szabadalomlevelet, melyet János király 1536-ban megerősített. A városokon kívül Bihar helység lakói is iparral és kereskedéssel foglalkoztak.

Tanügy.

Várad már keletkezésekor nyert iskolákat. Sajnos, a XIV. század utolsó negyedéig nincsenek bővebb adataink. A várad káptalan legrégebb Statutumaiban azonban már részletes adatokat találunk a káptalani iskoláról.

Láthatjuk, hogy a kereskedelmet akadályozó tényezők jelentékenyen hátráltatták a gazdasági viszonyok javulását. Már I. Károly király igyekezik ugyan e téren is javítani. 1325. október 16-án eltörölte Dózsa nádor fiainak Bőszörményben bírt hetivásárjogát. Fülöp nádor 1323-ban eltörölte a gyapolyi vámot, de a Pelbárthidán gyakorolt vámszedési jogot újból megállapította. 1325-ben Károly király az Olasziban gyakorolt vámszedési jogot szüntette meg, de viszont annak Székelyhídon leendő gyakorlásában Dorog fia Péter fiait megerősítette. (Anjoukori okmt., I—II.) I. Lajos király pedig Bihar, Zaránd és Békés vármegyék összes piaczi vámjövedelmét a várad egyháznak adta. I. Károly király 1312. július 20-án Nagymihályi Lőrincz fiának Gergelynek Nagymihályon vámjogot adott (gróf Sztáray Okl., I., 40).

A XIV—XVI. században vámszedő helyek voltak :

Belényes, Bihar 1520-ban, Boles vagy Boleshida réve a Berettyón, Kölesér, Debreczen, Nagy-Bőszörmény 1520-ban, Nagy-Mihály, Szalacs 1520-ban, Szalárd, egyúttal sókamara hivatal, Székelyhíd már a XVI. században, Széplak-Abrány (Felső-Abrány), Bályok 1520-ban, Csalános 1520-ban, Diószeg 1520-ban, Fugyi 1403-ban, Gáborján 1463-és 1520-ban Henczida, Károly 1410—

Igazgatója az olvasókanonok volt, mellette működött az al-olvasókanonok és az éneklőkanonok.

A tantárgyak közül a XV. században már előkelő hely jutott a latin és a görög nyelveknek, a csillagászatnak, a számtannak és mértannak. A szegény tanulók ingyen-oktatásban részesültek s ösztöndíjjal bírtak.

Vépi Péter kanonok már a XV. század első felében az iskolák mellett alumneumot létesített. Várad iskoláit a XIV. században vidékiek és világiak is látogatták, de a vidéki monostorokban is találunk „fraterlectort“, kinek kötelessége többek között a tanítás volt.

A káptalan tagjai közül már a XIII. században is többen tudományul foglalkoztak, de a szellemi virágzás korszakát Vitéz János püspöksége nyitja meg, kinek udvarát szépen jellemzi Fraknói Vilmos e szavakkal: „alatta Várad az ujkor műzsáinak lakhelye lön.“

Olaszországból gazdag könyvtárt gyűjtött egybe, a mi akkor nagy fényűzés volt. Maga köré gyűjtötte a külföld tudósait és művészeit. Udvarában egész irodalmi kör alakult. Váradon csillagdat építtetett. Ott találjuk körében Vergerio Péter Pált, Podacataro Fülöpöt, az előbbi a latin próza, az utóbbi a költészet hivatott művelője, továbbá Péter szerzetes zeneművészt, Szanocki Gergely tudós lengyel tanárt, Ulászló nevelőjét. Vitéz buzdítására készítette Pauerbach György bécsi egyetemi tanár a nap és holdfogyatkozásokat feltűntető u. n. „várad tabellákat.“

Vitéz pártfogása alatt nevelkedtek: Csezmiczei János. (Janus Pannonius), ifj. Vitéz János, a későbbi veszprémi püspök, Várdai István és Váradai Péter kalocsai érsek. A káptalani iskolából került ki Oláh Miklós esztergomi érsek is.

Mátyás király gyermekkorában szintén gyakran megfordult Váradon, hova Debreczenből, anyja birtokáról rándult át. (Szücs István: Debreczen tört., I., 88. l). Vitéz János püspök példája élénk követőkre talált utódaiban. Filipecz János (1476—90) hasonlóképp nagy pártfogója volt a tudományoknak. Bunyitay neki tulajdonítja Thuróczy krónikájának utánnnyomatását, mely Rogerius siralmas énekével megtoldva, 1488-ban jelent meg. Farkas Bálint püspök könyvtára 203 kötetből állott. Thurzó Zsigmond püspök, ki egyike volt a klasszikai tudományokban legképzettebb főpapoknak, 1509-ben befejezte a püspöki palota építését. A műveltség terjedésével mindinkább gyakoribbá lesz a külföldi főiskolák látogatása.

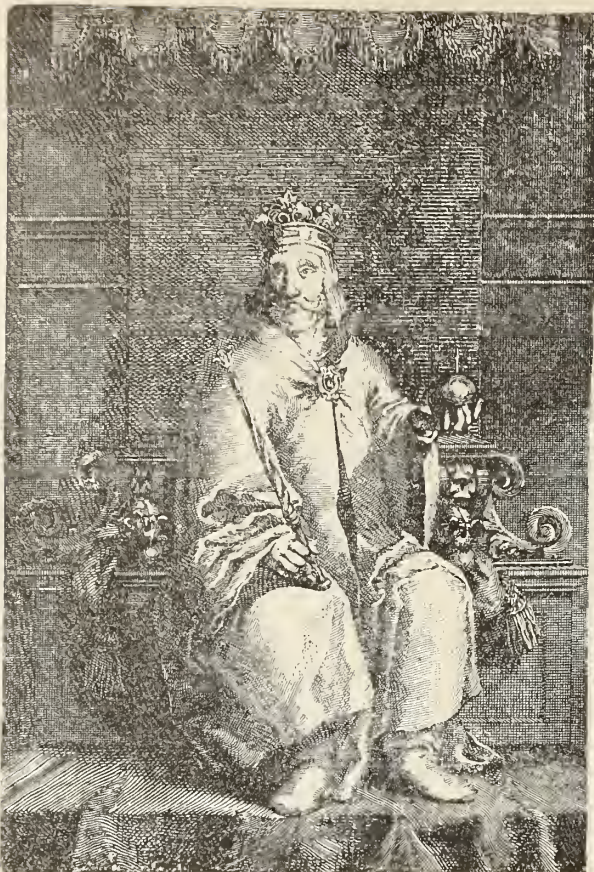
Mint az Árpádok alatt Páris, úgy a XIV—XVI. századokban Krakkó, később Bécs gyakran látták falaik közt a biharvármegyei tanulókat. A Fraknói Vilmos „Magyar tanárok és tanulók a bécsi egyetemen“ című nagybecsű értekezéséhez csatolt jegyzékben a következő biharvármegyei származású tanárokat és tanulókat találjuk: 1. tanárok a bölcsészeti karon: 1422—23. Benedictus de Baradino (így) — 1429—32. Albertus de Waradino — 1439—41. Joannes de Bankota — 1470. Blasius de Baradino — 1474—78. Clement de Adorján.

2. A bölcsészeti kar tanácsosai: 1431 Albertus de Waradino, 1442, 1448, 1450 Joannes de Pankota. 3. Vizsgálók a bölcsészeti karon: 1424 Benedictus de Waradino. 1429 Albertus de Waradino. 1430 Albertus de Barandino (így). A tanárok neve után az általuk előadott tantárgy olvasható. Tanulók a bölcsészeti karon: köztük a magyar nemzet procuratorai: 1393 Dominicus de Waradino. 1406 Nicolaus de Waradino. 1416 Stephanus de Waradino. 1417 Georgius de Nagy-Mihály. 1417 Joannes Sándor de Zalard. 1419 Benedictus de Waradino. 1422 Georgius de Baradino. 1425 Albertus de Waradino. 1427 Ladislaus de Nagy-Mihal. 1427 Ladislaus de Waradino. 1428. Ladislaus de Baradino. 1428 Dominus Ladislaus de Czag. 1431 Lucas de Waradino. 1435 Joannes de Bankota. 1436 Ladislaus de Waradino. 1442 Joannes Szatmár de Baradino. 1442 Blasius Pankota de Nadab. 1443 Stephanus de Deretsch. 1447 Joannes de Pankota. 1449 Emericus de Waradino. 1450 Michael de Told. 1451 Barnabas de Waradino. 1451 Ambrosius de Waradino. 1452 Andreas de Waradino. 1478 Clemens de Adorján.

Tanulók 1453—1500 közt: 1455 Paulus de Zobozló 1457-ben baccalaureus. 1460 Blasius de Waradino, 1467-ben baccalaureus, 1469-ben magister. 1465 Thomas de Waradino. 1466 Ladislaus Sartoris de Waradino. 1468 Nicolaus de Waradian. (így), Georgius de Waradian. 1469 Albertus de Semjén. 1470 Valentinus de Hoswaso. Georgius de Hoswaso. 1471 Benedictus de Thelegd. Egregius Dominus Nicolaus de Thelegd. Thomas de Waradino. 1472 (?) Kilianus de Zowath. Blasius Kiliani de Zowath. Georgius Kiliani de Zowath. 1474 Nicolaus de Egegh, 1478-ban baccal., 1480 magist. 1476 Georgius de Gezh. 1477 Stephanus de Püspecki. 1478 M. Clement de Adorján. 1480 Joannes de Keoreos. 1500 Nicolaus de Kherez-tess. Joannes de Kherez-tess. Augustinus de Waradino. (Értekezések a tört. tud. köréből, III. évfolyam).

Az építészet terén kiváló helyet foglalt el a Szent László építette váradai székesegyház, melyet Demeter püspök 1345—72 között fejezett be. A debreczeni csücsíves templomot a Káta nb. Imre váradai püspök építtette a

Építészet.

Képző-
művészet.

SZAPOLYAI JÁNOS.

bízásából, 1390. őszén. A váradi székesegyház tulajdona volt Szent László fejereklýe-tartója és az óriási terjedelmű antiphonale, mely 1566. után Váradról került Győrbe Egybevetve a régi emlékeket, igazat kell adnunk Ipolyinak, hogy Szent László váradi egyháza főpapjaink és államférfiaink Pantheonja volt. (Bunyitay: Osztr.-Magy. Mon. II., Magyarorsz. köt., 382 l). 1339-ben Váradon találjuk Arnold szobrászt. A XV. században Váradi Imre harangöntő tűnik fel. Az ötvös-művészet, sőt a divatezkek készítése is virágzott. (Bunyitay i. m. III., 140—41). Olasziban mulatókert létesült. A Szent-Anna apácák 1344-ben Olasziban fürdőházzal bírtak. (Anjouk Okmt., IV. 411). Szent László fürdője is közelben volt, hol a szegények részére gyógyintézet létesült.

Jótekonny
intézmények.

Az özvegyek és betegek ápolásáról kalandos társulatok gondoskodtak. A Szent János lovagrendnek Szent Jánoson már a XII. században kórháza volt. 1339-ben említés tétetik egy szegényházzal, mely szintén az Árpád-korból maradt fenn. (Bunyitay i. m. I. 152.) — Ily fejlett művelődési viszonyok mellett, Bihar középkori lakóinak erőszakos érzületéről is számos oklevél emlékezik meg. Kozma és Ivánka comesek 1304-ben a Pok nb. Tamás fia Lőrincz megöletése miatt pert indítottak a váradi polgárok ellen. 1321-ben az eggedi apát, Adon fia Ivánka birtokát, Kágyát elpusztította.

Törvénykezés.

Hodosi Jákó Ferencz kézfogót tartván Kerekiben, Artándi Tamás leányával, az akkori szokáshoz híven, esküvel kötelezte magát a frigre. Rövid idő alatt azonban, megfeledkezve esküjéről, Parlagi Katalinnal lépett házasságra. Ama kor szigorú törvényei következtében Jákó Ferencz ellen főbenjáró per indított. A vizsgálatra kirendelt Szent István káptalan 1517-ben mindazokat tanúságtételre idézte, a kik az első kézfogón jelen voltak. Közöljük a megidézett tanúk névsorát, mely az akkori úri társaságra némi világot vet. Megidézettek: Pethri Dersy Lőrincz, Thordai Zsigmond, Bajoni János, Sasvári György, Kisbajoni Széký Máté, Vancsodi

XVI. század elején. — Főuraink bőkezősége hasonlóképp számos templomot emelt a XIV—XV. században, melyeknek fényes berendezéséről az újabban felfedezett díszítések nyújtanak felvilágosítást. A telegdi, jelenleg ev. ref. templom déli és keleti falán 1891-ben felfedezett freskók a XVI. század második felében élt festőművész ecsetére vallanak; a templom szentélyében több érdekes renaissance-korabeli sírkő van befalazva. Ugyancsak a telegdi templomban találjuk Telegdi István királyi kincstartó sírkövét. Ide temetkezett Bocskay István fejedelem neje Hagymásy Margit (1604). A siteri és jákó-hodosi templomban is fedeztek fel XIV—XV. századbeli falképeket.

A képzőművészet meleg pártfogásra talált a váradi püspökök körében. A Kolozsvári Márton és fia György által készített három szobor már 1370-ben állítottatott fel Váradon. Ugyanők készítettek Szent László király lovaszobrát, János püspök meg-

Mihály, Keszihy Pál, Korogyi Tamás, Koroghy Bertalan, György, László, Gergely és Miklós, Földesi Ispán Demeter, Thyukody Imre, Panaszzi Pázmán János özvegye Kata, Thordai Miklós özvegye Dóra, Bajoni Miklósy István, Tóthteleki Ispán Benedek, Hászton Albert Derecskéről, Hodosi Molnár Péter, Nagy Bertalan, Radváni Koras Tamás. (Bunyitay i. m. II. 219).

Végül közöljük a vármegye fő- és alispánjainak névsorát, a legrégebb adatoktól egészen a mohácsi vészig bezárólag, az előbbieket Márki Sándor (Századok. 1874 évf. 331 l), Hodor Károly (Tört. tár, 1878. évf., 377. l.) és dr. Wertner Mór (u. ott 1897. évf. 456. l.) összeállításai

nyomán, az utóbbiakat dr. Dóry Ferencz orsz. levéltári fogalmazó kutatásai és O'sváth Pál adatai után egybeállítva:

Főispánok. 1067 körül István comes. 1102—1113 Saul, 1113 István egyúttal országbíró, 1135—36 Bökény (Bucan) egyúttal országbíró, 1137—38 Achus (Akos). 1138 Faus nádor és váradi kapitány. 1141 István. 1183—86 Ezsau, a későbbi nádor. 1192—93 Both. 1197 Péter. 1199 Miklós, valószínűleg a Szát nemből. 1198—1202 Mika (Mihály) egyúttal országbíró. 1202—1203 Benedek nádor. 1205—1206 Girko (Gyurka). 1206—1207 Mog (Mocho) egyúttal nádor. 1207—1209 Miklós II-szor. 1208 Marcellus. 1208 Zsámbéki Smaragd. 1209 Mihály, a Katisz nemzetségből. 1209—1212 Bánk, később nádor, a Bor nemzetségből. 1212—21 Mika. 1222 Illés. 1222 Gyula, a Rathold nemzetségből. 1223 Pózsa. 1224 Tivadar. 1223 Micha. 1228—29 Miklós, a Csák nemzetségből. 1229—30 Moys nádor. 1233—35 Csák nb. Csák fia István, egyúttal főpohárnokmester. 1236 Tomaj nb. Dénes fia Dénes. 1236—38 Lőrincz. 1240 Rathold nb. Domonkos, egyúttal tárnokmester. 1241 Baes. 1246 Dénes nádor. 1247 Mike, egyúttal nádor és temesi főispán. 1247 Csák nb. István nádor, egyúttal temesi főispán. 1264 Moys, egyúttal somogyi főispán. 1272 Telegdi Demeter. 1290—1301 közt Pál, egyúttal Szatnár és Kraszna vármegyék főispánja. 1302 Tamás fia Beke. 1310 Mosonyi Dénes. 1317—18 Debreczeni Dózsa, egyúttal Szaboles vármegye főispánja 1319—21 Futtaki Dénes. 1327 János fia Csuka, a Toldiak őse. 1332—1333 Hanusfalvi Donk Demeter tárnokmester. 1338 Balázs. 1343 Szécsényi Farkas Tamás. 1343 Báthori János. 1370 Miklós, Sydow István fia, egyúttal Temes, Kraszna és Közép-Szolnok vármegye főispánja. 1370 Berenthi Tamás. 1375 Gergely. 1380—82 Toldi György. 1383 Telegdi Miklós. 1386 Podvinay Miklós. 1396—97 Zsidai Csáki Miklós. 1426 Csáky László, egyszersmind Közép-Szolnok vármegye főispánja. 1438 Székely János. 1441—61 Csáky Ferencz, közben 1458 Nitzki Benedek, 1463 Nagymihályi András. 1464 Vitéz János váradi püspök, örökös főispán. 1465—67 Beckenschläger János püspök, örökös főispán. 1470 Miklós püspök, örökös főispán. 1474 Egervári László váradi várnagy. 1474—88 Filipecz János püspök, örökös főispán. 1489—93 Kinizsi Pál, 1494 Somi Jóska. 1495 Farkas Bálint püspök, örökös főispán. 1495—1501 Kálmáncsehi Domonkos püspök, örökös főispán 1502 Szathmári György püspök, örökös főispán. 1506 Thurzó Zsigmond püspök, örökös főispán. 1513 Pöstyényi Gergely helytartó. 1514—26 Perényi Ferencz püspök, örökös főispán.

Fő- és alispánok
a mohácsi
vészig.

GRITTI ALAJOS.

Alispánok: 1290—1301 között Vincze. 1302—1303 Beke főispánnak is iratik. 1321 János. 1324 Fülöp. 1332—33 Péter. 1334 Czibak András. A XIV. században alispán volt Benzenez nevű komádi birtokos. 1445 Pályi László. 1448 Henczidai Miklós és Csekedi János. 1467 Megyeri László és Szepesi Kiss Mihály. 1481 Panaszi Pázmán András és Váncsodi Nagy László. 1515 Artándi Pál és Endrédi Szepesi János. 1520 Endrédi Szepesi János. 1521 Endrédi Szepesi János és Thordai Zsigmond. 1524 Endrédi Szepesi János és Thordai Zsigmond. 1525 Endrédi Szepesi János.

II. A MOHÁCSI VÉSZTŐL A SZATMÁRI BÉKÉIG.

1. A vármegye története, az ország három részre szakadásának, a szabadság- és a vallásharcoknak korában.

A mohácsi vész hírére Szapolyai Tokaj felé vette útját, hova a tiszántúli részek nemességét értekezletre hívta egybe.

Szapolyai és
Ferdinánd.

Az értekezleten (1526. okt. 14.) megjelent főurak által kitűzött székes-fejérvári országgyűlés nov. 10-én Szapolyait királylyá választotta s megkoronázta. Az új király első gondját a megürült egyházi és világi méltóságok betöltése képezte.

Várad püspöki székébe Czibak Imrét ültette. Az új püspök-főispánra súlyos feladatok nehezedtek. Míg Szapolyai pártja az átpártolások következtében folyton apadt, addig hatalmát Fekete Jovan „czár“ fellépése is veszélyeztette.

Fekete Jován tulajdonképen Szapolyai pártjához tartozott, sőt úgy Ferdinánd, mint a törökök ellen sikerrel működött, de főleg a ráczokból egybegyűjtött hadai, melyeket egy jövendő szláv birodalom eszméje hozott össze, mindinkább aggasztó mérvben léptek fel. Szapolyai Czibak Imrére bízta Fekete Jován leveretését. Czibak derekasan megfelelt feladatának. A rettegett „fekete embert“ 1527. július 22-én Szödön, a Maros mellett megverte s hatalmát teljesen megtörte. Szétvert hadai közül sikerült Radics Bosics rácz vezért megnyerni Szapolyai ügyének. Seregével 1528. elején Váradra jött és innen a királyt a szinai ütközetbe kísérte (márczius 6). Míg Czibak a Fekete Jován elleni hadjárattal volt elfoglalva, addig az időközben királylyá választott Ferdinánd seregei elől Szapolyai Váradra menekült (1527. október 4), a hova vezére, Török Bálint is visszavonult.

János király a kudarcztól lesújtva előbb Erdélybe, majd a tél elején Debreczenbe költözött s innen, segélyt keresendő, Lengyelországba távozott.

A lengyel segélylyel visszatérő János királyt azonban a Ferdinánd-párti hadak 1528. márczius 8-án ismét megverték, mire újból Lengyelországba menekült. János király ez év őszén ismét visszatért hazájába, seregével egész Debreczenig nyomult előre, hol november 3-án Czibak Imre, Artándi Pál és Balázs felajánlották szolgálataikat.

A küzdelem azután is változó szerencsével folyt tovább.

Perényi Péter erdélyi alvajda hadaival Gyula alá vonult (1528. október), hogy innen Várad ostromára menjen, de valószínűleg kudarcztól tartott s az ostromot meg sem kísérte, elvonult. Viszont Czibak 1529-ben a Ferdinánd-párti Báthori Andrászt verte meg.

János király 1532-ben a báródsági oláhokat megnemesítette s az egész Báródságot hadi lábra állította, miáltal a vármegye a keleti részekből jövő esetleges támadások ellen biztosított.

A Báródság a következő körösvölgyi községekből állott:

Nagy- és Kis-Báród, Cséklye, Nagy-Patak, Korniczal, Beznye, Körös-Topa és Brátka egy része. Lakói túlnyomólag oláhok voltak, a mit Mátyás király 1465-ben a Venter család részére kiadott levélben is kiemel. A Báródság, mint katonai szervezet, 1711-ig állott fenn. 1707-ben Eötvös Miklós hadi főbiztos, 1709—10-ig Horváth György sólyomkői kapitány parancsnoksága alatt volt, a ki a kuruezvilág végszakában a várat Löwenburgnak feladta. A szatmári béke után a báródságiak közül csak néhány család nemessége ismertetett el.

János király ügyének jobbrafordultával az időközben kormányzóvá lett Gritti Alajos, cselszövények útján igyekezett Ferdinándnak használni.

Még 1530 ban hatalmába kerítette a két Ártándi testvért s őket 1531. jan. 25-én Budán lefejeztette. Mint erdélyi kormányzó, Czibak Imrere vetette ki halóját és őt 1534. augusztus 11-én éjjel Felmérnél orvul meggyilkoltatta.

E hírre néhány hét alatt mintegy 40,000 ember gyűlt egybe Gritti uralmának megtörésére, a ki Dóczyval együtt elvette méltó büntetését. Czibak halálával Utyeszenich Fráter György ült a váradi püspöki székbe. Mint János király rendíthetetlen híve, épp akkor lépett előtérbe, midőn fejedelmének ügye a legrosszabbul állott. Két évtizedre terjedő főispánsága alatt Várad az események központja s János király országának fővárosa lett, ki ettől kezdve gyakran időzött Váradon, a hol 1536-ban országgyűlést is tartott.

A törökök mindegyre terjedő hatalma nagy aggodalommal töltötte el az ellenkirályokat.

Ferdinánd főleg a külpolitika nyomása alatt is a békére hajlott. A békeközvetítés nehéz szerepét

Wese János lundeni érsekre bízta. A lundeni érsek 1536. június havában érkezett Váradra, a hol János király ünnepélyesen fogadta. Az egész nyáron át folyt sikertelen tárgyalások után azonban elhagyta Váradot, de Fráter György közbenjárására a következő évben újból felvették a tárgyalások megszakított fonalát. 1537. december havában János lundeni érsek ismét megjelent Váradon (Verancsics munkái, VI. k., 59 l.), míg végre János király 1538. február 24-én aláírta a váradi békét. Ismeretes, hogy a váradi béke az ország egységét létesítette volna, ha komolyan megtartják.

János király nősülése, majd 1540. július 18-án bekövetkezett halála, egészen új irányt adott az eseményeknek. Fráter György, János király kivánságára, a koronát nem adta ki Ferdinándnak, hanem fiát, János Zsigmondot királylyá kiáltatta ki, Ferdinánd ellenében pedig a török oltalmát vette igénybe. A török a pártfogás fejében azután az ország fővárosát kérte jutalmul, mi által az ország Buda elestével három részre szakadt. A Körös- és a Maros-parti vármegyék nemessége külön szövetséget alkotott s bár Izabella uralma alá tartozott, mégis Erdélylyel való kapcsolatát csupán Fráter György személyének köszönhette.

Fráter György ekkor maga is Ferdinánd felé hajlott. A tiszántúli vármegyék nemessége 1542. augusztus 16-án Fráter György elnöklete alatt részleges országgyűlést tartott, melyen Ferdinánd iránti hódolatának tolmácsolása céljából, Somlyay Mihályt követül választotta. Noha a határozat nem hajtatott végre, de az első lépés megtörtént a béke megkötésére.

1543. április 8-án Báthori András Bonaventura, hogy Ferdinánd érde-

UTYESZENICH FRÁTER GYÖRGY.

János Zsigmond
és Izabella
királyné.

keit előmozdítsa, Debreczenbe részleges országgyűlést hívott össze. Végre ez évi június 29-ére maga Ferdinánd hirdetett országgyűlést s felszólította Fráter Györgyöt, hogy a váradi béke érdekében érvényesítse befolyását. De mert mind a két országgyűlés eredménytelen maradt, Várad püspöke levélben kért felhatalmazást Ferdinándtól, egy részleges országgyűlés tartására s be sem várva a választ, augusztus 1-re összehívta a tiszántúli megyéket Derecskére. A János Zsigmond pártjához tartozó vármegyék közül mintegy 15 képviseltette magát ez országgyűlésen, a hol számos Ferdinánd-párti főúr, mint a Báthoriak, Werner György sárosi főispán, Drágffy Gáspár, Erdőd ura és Serédy Gáspár kassai kapitány is megjelent.

Az egybegyűlt János Zsigmond-párti rendek a török pusztításokat megakadályozandók, főleg a szultánt igyekeztek meggyőzni hűségükről, míg Ferdinánd megnyugtatóására Drágffy Gáspár küldetett Bécsbe. Sajnos, a Ferdinánd-párti főurak már ekkor félremagyarázták Fráter György szereplését. Werner Györgynek Ferdinándhoz írt levele hasonlóképp a Fráter György elleni bizalmatlanságról és gyűlöletről tanúskodik (Zák R. József: Egy adat Derecske történetéhez).

A bizalmatlanság magva már el volt hintve, s ez rövid idő alatt megtermé keserű gyümölcseit. De másfelől Fráter György, látván Ferdinánd tehetetlenségét, szakított eddig követett politikájával. Az 1544. évi tordai országgyűlés őt az ország főbírájának választotta és János Zsigmond felnőttéig a legfőbb hatalmat reá ruházta. Bihar vármegye ekkor a különvált Erdélyhez csatoltatott.

Várad ismét mozgalmas élet színhelye lett. Izabella királyné udvara gyakran megfordult a Fráter Györgytől újjáalakított palotában. Sőt a vármegye területén is fontos események mentek végbe. Köleséren 1548. Szent-György ünnepe táján Erdély és a kapcsolt részek rendei országgyűlést tartottak, melyen Fráter György is részt vett (Bunyitay: i., m. III. 469), 1550. január havában pedig az akkoriban megerősített Tamáshidán gyűltek egybe a rendek.

A schmalkaldeni háború befejezése után Fráter György újból közeledett Ferdinándhoz. Hogy szándékát megvalósítsa, első sorban Petrovicsot akarta ártalmatlanná tenni. 1551. elején Patócsi Ferenczet, Petrovics hű bajtársát, a ki Kászon basa visszavonulásának hírére, Gyuláról Sarkadra s onnan Kölesér várába menekült, a felkelt földnépe által elfogatta s Váradra vitette. Arra a hírre, hogy Petrovics sereget gyűjt, 1551. febr. 3-án ismét találkozott Diószegen Ferdinánd biztosaival, Báthori Andrással és Teuffel Rézmánnal s velök még az nap megkötötte az egyezséget, melynek következtében Izabella királyné június 26-án Kolozsvárt átadta a szent koronát Ferdinánd biztosainak s végleg távozott az országból.

Ferdinánd tehát visszanyerte Erdélyt és kapcsolt részeit, melyeket Fráter György a törökök elől mentett meg, de a nagy férfit e szolgálatáért Castaldo orgyilkosainak esett áldozatul, kik Alvinczen december 17-én meggyilkolták. E gatzett felett még alig tért napirendre a vármegye, midőn Ferdinánd kormánya Biharban is be akart rendezkedni. Főispánná Varkocs Tamás neveztetett ki (1552 elején), egyúttal rája bízott a püspökség jövedelmeinek kezelése. Az 1552. február 22-ére összehívott országgyűlés törvénybe iktatta Erdély és a nyolcz vármegyének Magyarországgal való egyesülését. Az országgyűlés által, a védelem czéljaira minden jobbágytelek után megszavazott 3 frt adó kivetése czéljából, 1552-ben adóösszeírás eszközöltetett, melyre alább még visszatérünk.

Varkocs Tamást a főispáni székben az 1553. május 10-én váradi püspökké kinevezett Zaberdjei Mátyás váltotta fel. Ferdinánd uralmának mindazonáltal meg voltak számlálva a napjai. Már az 1553-ban Nagy-Kereki várában egybegyűlt urak, mint Ártándy Kelemen, a két Bethlen Gábor és György, Nadányi Gyárfás, Horváth, a tiszai részek nemességével Izabella és János Zsigmond visszahívása felől tanácskoztak. (Szilágyi Sándor: Erdélyi orsz. eml., I., 452). E végből Bethlen Györgyöt és Majsai Lászlót Izabellához küldték, sőt Toygum budai basához is fordultak, kinél Nadányi Gyárfás volt a közvetítő. Az egybegyűltek főczélja tulajdonképen az általuk kifogásolt Zaberdjei Mátyás püspök Váradra való bevonulásának megaka-

dályozása volt. (Karácsonyi i. m. I., 131). Ez ugyan nem sikerült, mert a püspök a királyi seregek oltalma alatt akadálytalanul bevonult Váradra.

Ezalatt Petrovics Péter temesi főispán, János Zsigmond pártjának feje is megérkezett Munkácsra (június 20), hogy a Tisza felé vonuljon. E hírre Artándy Kelemen is kimozdult Kereki várából s Petrovics elő akart vonulni. De a váradi püspök Báthori György vezérlete alatt 400 lovasból és 200 gyalogból álló csapatot küldött Artándy feltartóztatására. Artándy, kinek csupán 300 lovasa volt, e túlerő elől visszavonult, de a királyi csapatok rendetlen támadását felhasználva, ötven válogatott vitézzel visszafordulván, a támadókat szétverte és 4 zászlót zsákmányolt tőlük. E siker következtében akadálytalanul siethetett Petrovics elé, a ki július 30-án már Debreczenben táborozott s augusztus 3-án Ladányról szólította fel a püspököt a váradi vár feladására. Petrovics első sikereinek hírére Artándy Kelemen, Bethlen Gábor és a Massayak is csatlakoztak seregéhez. Zaberdjei tudván, hogy a Tahy Ferenc vezérlete alatt álló királyi sereg nem sokáig késhet, a vár feladását megtagadta; Petrovics pedig nem érezte magát elég erősnek, hogy a várat ostrom alá vegye s a budai pasa segédsapataira várt. De Tahy megelőzte a törököt, szeptember közepén már Váradra érkezett, míg Petrovics a török segédhadak megérkezése után szeptember 20-ika táján Váradtól mintegy két mérföldnyire tábort ütött. E hírre Tahy 8000 főnyi hadával ellenök ment, de Petrovics előle Kerekibe vonult vissza. A közbejött két napi esőzés a királyi sereg előnyomulását megakadályozta, így, mire Tahy szeptember 28-án Kerekibe ért, a felkelők egész Nádudvarig vonultak vissza. Tahy ekkor

JÁNOS ZSIGMOND.

ostrom alá fogta a várat, mely csakhamar kaput nyitott. A várban időző urak, mint Artándy, Bethlen Gábor, Nadányi Gyárfás és Gergely meghódoltak, példájukat követték a többiek is, így Csáky Pál, Adorján vár ura, Báthori István. A fiatal Toldy Miklós várát, Fekete-Bátort pedig rövid ostrom után bevették, s Porkoláb Dénes várnagyot Zaberdjei püspök még a helyszínén lefejeztette, az ifju Toldy Miklós pedig Váradon hóhérbárd alá hurzoltatott. (Istvánffy Historia: XIX.). — Tahy és Zaberdjei tehát látszólag rendet csináltak, eloltották egyidőre a felkelés lángját, de a parázs a hamu alatt lappangott és csak alkalomra várt, hogy ismét lángot vessen. Az urak csak kényszerűségből hódoltak meg, a katonaság és a tisztek megbízhatatlanok voltak. 1554-ben a török is beleszólt a küzdelembe.

A szolnoki bég szeptember közepén elpusztította Derecskét, mire viszonzásul Zaberdjei meg a Szolnokkal szomszédos Kengyel rácz várost bevette s az elfogottakért a derecskeieket kicsérélte. 1556. augusztus 12-én Zaberdjei püspök váratlanul elhalálozott. Vele Ferdinánd uralmának legerősebb oszlopa dőlt ki. A mint haláláról a király értesült, Forgách Ferenczet tette váradi püspökké, ennek bátyját, a hős Forgách Simont pedig bihari főispánná nevezte ki (augusztus 26-án).

RÖDERN MENYHÉRT.

95 lovas szökött hozzá. (Karácsonyi i. m. I., 140). E közben a Kolozsvárt november 24-én megnyílt országgyűlés kimondta, hogy a kik Izabella részére a hűségsküt nem tették le, Varkocs Tamás előtt tegyék le, a kik pedig december 6-tól egy hó alatt ezt elmulasztanak, azoknak javait a fiskus foglalja le. (Szilágyi: Erd. orszgy. eml., II., 80 l.).

A nemesség tömegesen tódult a hűségskü letételére. A vármegyei nagyobb birtokosok, mint Patócsi Boldizsár, Abrahámffy Imre, Radák László, Massay László, jelentékeny szerepet játszottak a kolozsvári országgyűlésen. Bethlen Gábor, Mándy Kelemen, Henczhidai Horváth János, Varjasy János, Zsákay András kezdettől fogva János Zsigmond pártján voltak.

Az ostrom alá fogott váradiak minden reményöket Forgách Simonba helyezték, kinek sikerült a körülzárolás harmadik havában a várba bejutni. A várbeliek egész télen át sikerrel állottak ellen, de a tavasz kezdetével minden élelem elfogyott, a várból kibocsátott futárok sem hoztak segítséget. Így azután 9 havi ostrom után Forgách 1557. június 13-án szabad elvonulás feltétele alatt feladta a várat. (Verancsics munkái: II. kötet, Krónika.) Várad bukása után, a városi küldöttség Tordára ment Izabellának hódolni és csak néhány vár állott még Ferdinánd híveinek birtokában. A vármegye azonban még néhány éven át is a király birtokában levőnek tekintetett, és midőn Hadad várat Balassa Menyhért 1561-ben elfoglalta, az urak közül Csáky Pál és Telegdy Miklós nyíltan Ferdinándhoz pártoltak, sőt Miksa 1563. évi koronázásán Bihar is képviselve volt. Bajon várat csak 1566-ban tudta János Zsigmond elfoglalni (Bunyitay i. m., III., 492., Verancsics munkái II. k. 102 l.)

Várad püspöke, Forgách Ferencz sohasem látta a püspöki palotát, hol Izabella királynő vett lakást. (Keresztury: Descriptio etc. II., 234.)

Az erdélyi országgyűlés Bihart is bekebelezte. 1560. márczius 10—15-én biztosokat küldött ki Zsáka, Bethlen-Óssi, Sarkad, Szalonta és Fekete-Tót megvizsgálására, nehogy török kézbe kerüljenek. Gyula elestével (1566) a vármegye déli és nyugati részeit a török hódoltság határolta. Csupán a zsákai várkastély jutott 1566. május 25-én Miksa vezérei: Schwendi Lázár, Kerecsényi László és Zay Ferencz kezébe, de ezektől szeptemberben János Zsigmond visszafoglalta (Neoreg. act. 785, 2). A János Zsigmond-párti békés-vármegyei birtokosok, mint a Nadányiak, a körös-tarcsai Veér, a Glésán, Bereczkfy, Abránfy család és Varjasy Boldizsár Biharban találtak menedéket.

János Zsigmond a protestáns felekezetek egyesítését tűzvén ki czélul, 1569-ben Váradon a kálvinisták és az unitáriusok között hitvitát rendezett, mely azonban eredményre nem vezetett.

E sietségre valóban szükség is volt, mert időközben az elégtelenek visszahívták Izabellát és János Zsigmondot, kinek érdekében Varkocs Tamás, előbb Ferdinánd híve és bihari főispán, fejtett ki élénk tevékenységet. A vármegye déli részén lakó nemesek kecskeméti Patócsi Boldizsár vezérlete alatt sorban elfoglalták Pankotát, Dézna várát, Boros-Jenőt, majd Kászin lippai beglerbéghez fordultak segélyért. (Karácsonyi i. m. I., 138).

A káptalan és a Ferencz-rendiek értékesebb műkincesiket a Báthoriak ecsedi várába szállították, majd a vár megerősítéséhez fogtak. Varkocs Tamás október 22-én ostrom alá fogta a váradi várat, serege folyton növekedett, a gyulai várból is

A törökök egyre növekvő hatalma egyaránt félelemmel töltötte el úgy Miksát, mint János Zsigmondot. Főleg Békes Gáspár buzgalmának sikerült köztük 1570. augusztus 16-án Speyerben egyezséget létrehozni, melynek erejénél fogva Bihar vármegye Nagy-Váraddal együtt János Zsigmond uralmát elismerte. Ez az egyezés János Zsigmondnak 1571. márczius 14-én bekövetkezett korai halálával felbomlott, az erdélyi rendek Báthori Istvánt fejedelemmé választották, miáltal Erdély, melyhez Bihar is tartozott, ismét különvált az anyaországtól.

Báthori István.

A török, Gyula eleste után, mindegyre nagyobb tért foglalt el a vármegye testéből. A szolnoki bég Bajt, a budai pasa 1573-ban Oroszit behódolásra kényszerítette. A gyulai bég Tamáshidánál hidat veretett a Körösön, melyen át kisebb-nagyobb lovas martalócz-esapatok törtek be a vármegyébe, melyek Ér-Mihályfalváig, másfelől Belényesig kalandoztak. Sarkad már 1571-ben behódolt. 1583-ban Madarász, 1586-ban Bélyenyér és Kőtegyán kirabolattott. A hódoltság a bihari síkon érte el a végpontját. De éppen ez a terület volt leginkább kitéve a török dúlásnak. Csupán a Berettyó vonalán túl elterülő falvak menekültek meg a török martalóczoktól. (Karácsonyi i. m. I., 256., Márki Sándor: Sarkad tört.) A gyakori pusztítások által agyonzaklatott nép 1569—70 között egy Karácson György nevű kalandor vezetés alatt fegyvert fogott s főleg Debreczen vidékén garázdálkodott, miglen őket Báthori Miklós teljesen szétverte. 1572-ben ismét egy haramiacsapat bukkant fel Debreczenben, ezeket Báthori Kristóf váradi kapitány tekintélyes számú sereggel, heves küzdelem után, Debreczenben összefogdostatta s őket Váradon a vár körüli sáncz munkákra kárhóztatta. (Buday Ferencz: Polg. Lex. I. rész. 175).

Báthori Kristóf halála után (1581. május 27.) a rendek 8 éves fiát, Zsigmondot, ültették a fejedelmi székbe, kinek nevében előbb 12, majd 3 tagu tanács, végre Giczzy János váradi kapitány rendeltetett az ország kormányzójává (Szűcs István i. m. I., 214).

Báthori
Zsigmond.

Báthori Zsigmond szakítván elődei politikájával, már 1590-ben, midőn nagykoru lett, kötelezte magát, hogy el fogja ismerni Rudolf fenhatóságát, majd nőül nyerte a császár nagybátyának leányát, Mária Krisztinát. Bilhart Váraddal együtt Rudolfnak szándékozott átengedni. Várad túlnyomólag protestáns polgársága, Király György várkapitánynyal az élén, tiltakozott ugyan a vár átadása ellen, azonban Zsigmond 1597. június 2-án erélyes tartalmu leirattal utasította őket rendre (Szűcs István i. m. I., 217).

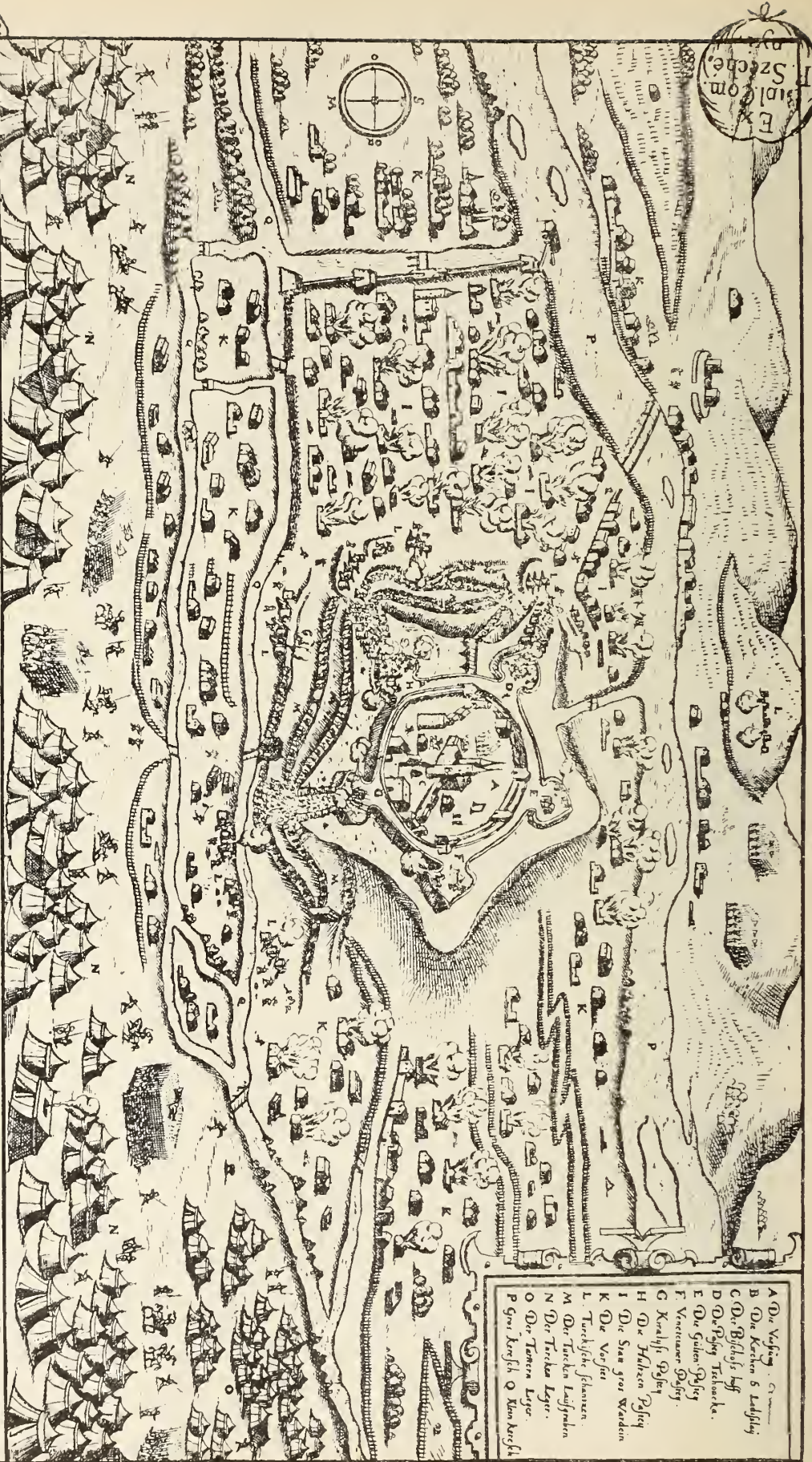
A törökingerlő politika csakhamar megtermé keserű gyümölcseit. Mező-Keresztesnél (Heves várm.) 1596. október havában a III. Mohamed személyes vezetése alatt álló török had szétverte a keresztény sereget, honnan Báthori Zsigmond, Nádasdy Ferencz fedezete alatt vonult be Erdélybe. A visszatérő Nádasdyt az elbizakodott szolnoki bég Debreczen és Ujváros között megtámadta, de vesztére, mert Nádasdy vitéz katonái mintegy 600 törököt levágtak (Szűcs István i. m. I., 221). Báthori Zsigmond 1598-ban másodizben lemondott az erdélyi fejedelemségről, de a háboru tovább folyt.

Várad parancsnoka Rödern Menyhért császári tábornok lett, melléje ezredesi rangban, Király György az előbbi várkapitány, rendeltetett. 1598. szeptember havában a török készülődésének hírére Rödern sziléziai gyalogosokat rendelt a várba, azonkívül 1500 gyalogost Püspökiben szállásolt el, Rottwig Menyhért vezérlete alatt. Saturelschi szerdár 14,000 főnyi hadával szeptember 24-én már Várad felé közelgett, maga előtt hajtva a föld népet. Szeptember 25-én több falu felégetése hirdette a török sereg jelenlétét, mely tábornok útvén, szeptember 26—28-án megkezdte a város lövetését.

A várbeliek helyzete nem a legkedvezőbb volt. Már az első napon Patócsi Pál és Vajda Ferencz kapitányok 350 darabantial megszöktek, a lovasok közül is zsoldhiány miatt többen elillantak. A császári vezér csakhamar erélyes ellentálláshoz fogott.

Miután látta, hogy a város tarthatatlan, 30-án felgyujtották, s a fegyverfoghatókat a várba rendelték. A városba tóduló törökök közül egy hajducsapat sokat levágot. A vár védelme a következőleg oszlott meg: a földsáncz védelme Király Györgyre, a palota melletti királyfi bástyáé Nyáry Pálra s a Velenceze felé néző, Ribisch Gottfried alezredesre bízott. Október

Ex
Sz
om
de

WAHRE CONTRAFACTUR DER VÖSTUNG GROS WARADEIN IN OBER VNGER WIE DIE VOM TVRCKEN BELEGRET GEWEST. ANO 1598.

NAGYATRAD OSTROMA 1598-BAN.

- A Die Vöftung
- B Die Kirchen & Ladsteg
- C Der Büchels Hoff
- D Der Pölyg Turckack.
- E Der Gulen Pölyg
- F Vntersamer Pölyg.
- G Knecht Pölyg
- H Der Hohen Pölyg
- I Die Saar gros Warden
- K Der Vorpost
- L Türkische Plänzen.
- M Der Turcken Ladstegen
- N Der Turcken Lager.
- O Der Turcken Lager.
- P Gros Knecht O Knecht

7-én a hajduk kirohantak, mely alkalommal Király György megsebesült és sebeiben október 23-án meg is halt. Október 20-án, 21-én és 22-én volt a leghevesebb roham, mely alkalommal Nyáry Pál különösen kitüntette magát. Október 25-én a Körös jött segélyére az ostromlottaknak. A folyó vize az esőzések következtében erősen megáradván, a törökök sánczait elöntötte. Október 26-án, majd november 1-én még egy utolsó kétségbeesett rohamot vezényelt a szerdár a Ribisch Gottfried parancsnoksága alatt álló bástya ellen, de ez is sikertelen maradt.

November harmadikán a török minden előzetes alkudozás nélkül elvonult a vár alól. Szalontán át Szeged felé vette útját, útközben számos falu a lángok martaléka lón. Ekkor pusztult el első ízben Szalonta, Kölesér, Szil, Barmód, Csömeg, Kis- és Nagy-Vásári, Répás Keszi, Pata, Óssi-Pata, Andacs, Mező - Gyarak, Mező - Pannasz, Simonkerék és Orosi.

Rödern Menyhért a 2000 főnyi hadából megmaradt 700 vitézével másnap hálaadó istentiszteletet tartott. (Rödern tudósítása: Tört. tár. 1878. évf., 1011.). Távozása után Nyáry Pál lett Várad kapitánya. E tettvágó férfiú most támadólag lépett fel a törökök ellen, 1599-ben Bélavárt vette ostrom alá, de ez a természettől védett vár az ostromot sikerrel kiállotta (Szádeczky: Mihály havasalföldi vajda, 79 l.); még ez év szeptember 27-én Sarkadot foglalta vissza, mely alkalommal katonái 80 törököt levágtak, sok asszonyt és gyermeket elfogtak. Sarkadot azonban

a gyulai bég már a következő év (1600) február havában visszafoglalta, mikor is 400 magyar vitéz esett áldozatul a törökök dühének.

MIHÁLY HAVASALFÖLDI VAJDA.

Az országgyűlésektől megajánlott adó beszédese céljából a jobbágytelkek összeírása Adóösszeírások. rendeltetett el.

Ez adóösszeírások (dicalis conscriptiók) más tekintetben is különös figyelmet érdemelnek. Míg az ország pénzügyi viszonyaira nézve elsőrendű forrásul szolgálnak, addig közgazdasági szempontból, valamint a birtokviszonyokra nézve is felette becses adatokat tartalmaznak. Sajnos, a Bihar vármegyében eszközölt összeírások közül alig egynéhány évről maradtak fenn adatok, miután a vármegye a XVI. században túlnyomóan Erdélyhez tartozván, a királyi dicatorok csak akkor működtek, midőn Erdély egy-egy évre a magyar király fenhatósága alá került. Tudjuk, hogy az 1543. január 6-án Váradon részleges országgyűlésre egybegyűlt rendek Ferdinánd királynak hódoltak meg, mely alkalommal az ország védelmére portánként 1 1/2 frt adót ajánlottak fel, de arról, hogy ez az adó tényleg kivetetett volna, nincsenek adataink.

Az első adóösszeírást 1552-ben Literati László kir. dicator végezte. Ez az összeírás még a török pusztítás előtti korból való és így hű képét nyújtja a középkori Bihar vármegye birtokviszonyainak, miért is vele részletesen foglalkozunk.

A vármegye négy járásra oszlott fel, melyek a szolgabírák után nevezettek el. Szolgabírák a következők voltak: I. Sassi Ferencz, II. Márkus András, III. Zarándi Imre, IV. Benes Tamás.

Az egész vármegye területén 10,830 porta iratott össze, mely az egyes birtokosok között a következőleg oszlott meg:

I. Egyháziak: 1. Váradi püspök 2796, 2. Váradi székeskáptalan 1241, 3. Szentjobbi pálosok 108, 4. Szent István káptalan 92, 5. Káptalani nagyprépost 62, 6. Káptalani kisprépost 32 $\frac{1}{2}$, 7. Szentjánosi apácák 28, 8. Klarissza apácák 26, 9. Mindszenti remeteszertet 19, 10. Debreczoni plébános 18, 11. Meg nem nevezett barátok 8 $\frac{1}{2}$, 12. Szent Péter káptalan 8, 13. Telegdi plébános 6, 14. Kápolnai pálosok 4 $\frac{1}{2}$, vagyis az egyháziak összesen: 4449 porta után adóztak.

II. A világiak közül első helyet Enyingi Török János, Debreczen ura foglalja el, utána a 20 portán felüli birtokosok a következő sorrendben következnek: Török János 1218, Csákyak (Mihály, Imre, Miklós, Dömötör, Farkas, Péter) 606, Bajoni Ferencz és György 383, Telegdyek (Miklós és Mihály, Zsigmond özvegye) 356, Szepesyek (Sebestyén, György, Ferencz, László) 303, Drágfi uradalom 192, Toldyak (Miklós, Mihály, Tamás, Kis Toldy Miklós) 179, Zólyomyak 160 $\frac{1}{2}$, Pethő Benedek 140, Ártándyak (Kelemen, Péter özv. és Demeter

BOCSKAY ISTVÁN.

özv.) 91, Varkoes Tamás 89 $\frac{1}{2}$, Báthori András 88, Pázmán Péter és Gáspár 77, Izsáky Oswald 73, Szellej Péter 57.—50—20 porta közötti birtokosok: Bornemissza Miklós és Bernát özvegyei (34), Bocskay György (49), Derzsiak (45 $\frac{1}{2}$), Forgách Zsigmond, (42 $\frac{1}{2}$), Horváth Péter (44) és János (21), Kovlavics (25), Nadányi Gyárfás és István (31 $\frac{1}{2}$), Péchy (32), Perusitz (40), Pázy (20), Sárányi (20), Selindi (20), Sarkady (30), Torday Péter (46 $\frac{1}{2}$), Vancsody (26), Vecsey (26 $\frac{1}{2}$).

20 portán alóli birtokosok: Ábránfi, Apród, Ártándbory, Asztalnok, Batyány Farkas, Barassy, Bána, Bartakovics, Báy, Balogh, Beghesy, Berczeni, Berezky, Biali, Bidi, Besseney, Bóthlen Farkas, Bojthy, Bodó, Bosoldi, Botka, Börleő, Buda, Büdöskuthy, Cséffy, Csepy, Cserepesy, Csete, Csirák, Csikos, Cypelle, Cyp, Czibak, Derecskey, Danky, Doba, Drághy, Elölniczky, Eössy, Eöry, Eörvényessy, Erdőhegyi, Esztáry, Fekete, Félegyházy, Feldeáky, Fígedi, Fodor, Fyer, Garaj, Galthöy, Geszti, Gheesej, Gyulay, Halmosy, Harangy, Halmágyi, Hegyi, Horváth, Huszár, Illyey, Ilosvay, Ipy, Irinyi, Ispán, Izsák, Kalitzfy, Karossy, Kaba, Kemény, Kerekí, Koltthi, Konthos, Koprovics, Leély, Mezőgyáni Litterati, Köröspeterdi, Litterati, Literati, Majsay, Maróczy, Madarassy, Márkus, Matkó, Melith György, Mezdegey, Micsky, Morech, Mocsáry, Nagy, Németh, Olgyay, Olasz, Oláh, Pap, Pathorki, Péchy, Perleky, Peterdy, Pethlendi, Porkoláb, Polyach, Putnoky, Reszegey, Sándor, Sárossi, Sassy, Sápi, Sarmasághy, Sögi, Somjai, Sólomosy, Strelemhey, Strézalyay, Szalai, Szeghy, Szénássy, Szentiványi, Szokoly, Tharnach, Terechy, Thoboly, Tholmácsy, Thotonus, Toóth, Topa, Tóthtúri, Tuskaty, Ugrai, Ujméri, Ujhelyi, Vajjai, Vásári, Vass Vemerí, Venter, Vernolt, Vérthesy, Vizzesi, Volkay, Zéchy, Zakálos, Zernyesy, Zolthay, Zsarina, Zsombori.

Befejezésül közöljük az egyes községekben összeírt pották számát, oly sorrendben, a melyben a kimutatásban egymásután következnek, megjegyezvén, hogy az eredeti helységnév mellé zárjelben — a mennyire lehetett — a jelenlegi helynevet jegyezzük fel.

I. Járás. Henczida 39, Gáborján 32¹/₂, Szent Péterszeg 25, Ér-Páli (Herpály puszta) 22¹/₂, Ujfalu (Beretyó-Ujfalu) 20, Szent-Kozma 47¹/₂, Andaháza (elpusztult) 21, Kővágh (Kovácsi puszta) 20, Bakouszeg 6, Torda 31, Nagy-Rábé 16, Kis-Szent-Miklós (Rét-Szent-Miklós) 10, Kis-Rábé 14 (elpusztult), Bajon 35 (Nagy-Bajom), Szerep 36, Udvari —, Püspök-Ladány 61 (Hajdu várm.), Báránd 51, Deroeske 189, Tépe 46, Szováth 94, Ketheles (elpusztult) 30, Sáránd 24, Mike-Péres 31, Bodóháza (elpusztult) 6, Bagos 33. (Hajdu-Bagos) Ebes 61, Fancsika 14, Szepes (elpusztult) 71, Bánk (elpusztult) 23¹/₂, Páts (elpusztult) 17, Boldogfalva (Debreczeni határban) 28¹/₂, Debreczen 1216, Feüred 50, Maes (elpusztult a debreceni határban) 13, Monostor (ugyanott) 2, Thamási (elpusztult, ma Hajdu várm.-ben) 21, Sámson (így) 54, Haláp (elpusztult) 14, Vámos-Péres 12¹/₂, Buzitha 10, Monostor-Pályi 30, Hosszú-Pályi 43, Vértes 26, Nagy-Léta 88, Álmosd 23,

NAGY-KEREKI. — A BOCSKAY-FÉLE VÁRKASTÉLY.

Kakath (Kokad) 14, Sárfeő (puszta) 15¹/₂, Semjén 28, Bagamér 64, Selind 19¹/₂, Tarcsa (Ér-Tarcsa) 33, Pusztapáti 5¹/₂, Nagy-Mihályfalva (Ér-Mihályfalva) 14¹/₂, Vasad 56, Gálos-Petri 43¹/₂, Piskolth 82, Ér-Adony 20¹/₂, Kécz 10, Szalacs 100, Kis-Pacsal 8¹/₂, Oltoman (Ottomány) 31, Molnos-Petri 5, Csatár (Oláh-Csatár) 4, Ábránfalva 14, Margitafalva (Margita) 66, Bogyoszló 24, Margitafalva tartozékai 16, Felapáti (elpusztult) 18, Veed (elpusztult) 13, Olaszi (Ér-Olaszi) 20¹/₂, Asszonyvására 26, Kőbölkut 22, Mindszent 1, Albis 26¹/₂, Nagy-Kereki 7¹/₂, Fancsika 7, Kis-Kereki 6, Keserü (Ér-Keserü) 44, Székelyhid 33, Kooly (Kóly) 7¹/₂, Kis-Kágya 15, Szent-Miklós (Hegyköz-Sz.) 18, Thulogd 15, Csokaly 22, Szent-Jobb 15, Nagy-Kágya 14¹/₂, Egyed (elpusztult) 34, Rácsfalva 16, Diószeg 124, Szent Imre 26, Jankafalva 13¹/₂, Esztár 13¹/₂, Kasza 5, Kerekegyház (Gyapoli puszta) 1, Gyapol (elpusztult) 34, Konyár 35, Fejértó (elpusztult) 38, Pocsaj 37.

II. Járás. Egyházas-Ósi (elpusztult) 18, Cser-Ósi (elpusztult) 13, Iklód (elpusztult) 13¹/₂, Kakucs (elpusztult) 10, Megyer (elpusztult) 6¹/₂, Szent-András 23, Vadász (elpusztult) 9¹/₂, Palota 6¹/₂, Mindszent (elpusztult) 12¹/₂, Tarján 9, Gyarán 1, Bessenyő (elpusztult) 16, Gyéres (Gyíres) 5¹/₂, Ales (elpusztult) 30, Mácsa 35, Nagyfalva 10, Rojth 24, Revid 42, Vizes-Gyán 8¹/₂, Körösszeg 12, Nagy-Harsán 15, Kis-Harsán 11, Piski (elpusztult) 7, Thobal 4, Szent-János-Ugra 9, Közép-Ugra 6, Monostor-Ugra 5, Atyás 18, Pezere (elpusztult Ugrához tartozik) 7, Fancsika 8¹/₂, Zsadány 8, Okány 37, Papi (elpusztult) 5, Lapos (elpusztult) 8¹/₂, Orossi (Orosi puszta) 19, Varsány (puszta) 6, Győr puszta 7¹/₂, Keresztúr 3, Megyes 7, Kétz (puszta) 8¹/₂, Gyantha (puszta) 16¹/₂, Sarkad 5¹/₂, Saáp (puszta) 10, Sarkad Ósi (Lél-Ósi puszta) 4, Prépost-Ósi (puszta) 3, Polánd (puszta) 2, Kötégán 32¹/₂, Simonkereki (puszta) 10, Kőte-Tarcsa (puszta) 13, Méhkerék 3, Szil-Tarcsa (puszta) 5¹/₂, Szyl (puszta) 35, Kéza (puszta) 7¹/₂, Mező-Gyán 5¹/₂, Vathyon 1, Begés (puszta) 5¹/₂, Mező-Gyarak (puszta) 2, Mező-Panasz (puszta) 26, Pánt (puszta) 1, Kis-Radván (puszta) 3, Nagy-Radván (puszta) 9, Szent-Miklós (Oláh-Szent-Miklós) 4, Barakony 21, Pankota 7, Less 9, Orossi 8, Gyapju 13, Cséffa 25, Nagy-Ürögd 13, Kis-Ürögd 13, Záká (Szálkai puszta) 17, Kusztoszfalva 4, Szőlős 17, Hájó 35, Szent-Márton 8, Harangmező 13, Ronthó 13, Vadász 2, Almamező 2, Berthfia (Betfia) 2, Szenthelek 14, Nagy-Kér 4, Kis-Kér 16, Somoghi 3, Alpár 51, Fugyi 16, Vásárhely 57, Szabolcs 12, Thelegd

(Mező-Telegd) 18 Pósalaka 11, Thelki 11^{1/2}, Czécze és Kőalja 5, Keszteg, Űrgeteg, Kalotha, Felső- és Alsó-Esküllő 6, Magyar-Kakucs 15, Révelő (Rév) 16, Berthen (Birtiny) 5, Dubricson, Krajnikfalva, Sásfalva, Rikosd, Oláh-Kakucs, Gálosháza, Sonkolyos 18, Fancsika Körtvélyes, Vachora, Gura, Serges 10, Braij-kutha 2, Szurdok, Zaránd, Kigyik, Thelkesd, Barain-kutha, Jóparlaga (Izsópallaga) 5, Rogoz 1, Szakadát, Borostelek, Tasádfű 12, Thelkesd 3, Cséke 122, Valf 7^{1/2}, (Nagy)-Várad (a Körös balpartján) 320. *Városrészek*: Vadkert 40, Velencez 24—8^{1/2}, Bécs utca 40, Szombathely 2.

III. *Járás*. Micske 34, Szent János 28, Panasz (Tarjáni határban) 8, Töttelek, Berek (Böszörmény határában) 11, Bessenyő 14, Böszörmény 41, Apáti (Körösszeg-Apáti) 6, Körmösd (puszta) 23, Kinizs (puszta) 8, Körösszeg 15^{1/2}, Thelkerek (Tölgykerek) 5, Felső-Szakál 19, Egyházas-Szakál 9, Keres-Peterd (puszta) 7, Nagy-Tóti (puszta) 20^{1/2}, Kis-Tóti (puszta) 19^{1/2}, Eüss (Komádi határ) 8, Boldogasszonytelke (puszta) 3, Kis-Homorog (Magyar Homorog) 9, Pethlend (puszta) 9, Komádi 6, Beken (Komádi határ) 9, Hath (ugyanott) 8^{1/2}, Kolth (ugyanott) 8, Iráz (ugyanott) 38^{1/2}, Bölesi (puszta) 20, Eesz (puszta) 8, Szöcsköd (puszta) 23, Csökmő 27^{1/2}, Szeghalom 74, Thorda (puszta) 13^{1/2}, Károly (puszta) 33, Balkán (puszta) 35^{1/2}, Cséfán (puszta) 18^{1/2}, Ösvény (puszta) 22, Darvas 12, Orrod (puszta) 19, Izsáka (Zsáka) 5, Csekehida (puszta) 9, Vekerd 6, Bosold (puszta) 8, Nyéta (Komádi határában) 7^{1/2}, Megyer 6^{1/2}, Furta 12, Szent-Márton-Ujlak 17, Guzár (Váncsod határában) 13, Váncsod 33, Mező-Peterd 10, Thold (Puszta Told) 23^{1/2}, Sass (Mező-Sass) 21, Méhes (puszta) 6, Szomajom (puszta) 9, Boles (puszta) 7, Keresztes, 86 Septel (Keresztes határában) 13, Bojth 12, Bedő 7, Kis-Szomlin (puszta) 7^{1/2}, Bors 5^{1/2}, Artánd 15, Nagy-Szomlin (puszta) 28, Szeben (puszta) 10, Kis-Szánthó 6^{1/2}, Ádám (Kereki határában) 17, Kereki (Nagy-Kereki), 8 Nagy-Marja 19, Kis-Marja 11, Nagy-Szántó 4, Kékes (Kekrwis) 9, Henczida 17, Pelbárthida 13, Régen (puszta) 18, Tamási 29, Nyüved 1, Benkefalva (puszta) 11, Hodos (Jákó-H.) 27, Kügyh (puszta) 1, Ujfalú 2, Süveghd (puszta) 4^{1/2}, Szalárd 45, Adorján (puszta) 12, Sither 23, Lathabár (puszta) 32, Töttelek 15, Csatár 61 Bihar 157, Moczháza (elpusztult) 13, Püspöki 73, Ujlak (Hegyköz-Ujlak) 38, Mozmona (elpusztult) 10, Pályi (Hegyköz-Pályi) 20, Száldobágy 9, Szalárd tartozékai 9, Kővág 3, Sárszeg 3, Csalános 5, Lakság tartozékai 40, Poklostelek 8, Tóthi 42, Láz, Bohár 2, Rogoz 1, Bélmező (puszta) 2, Papfalva 3, Ujfalú 5, Darnaszeg 1, Alsó-Derna 3, Farnosfalva 1, Hantfalva 2, Széltarló (Széltalló) 2, Bártfalva 2, Közepes 2, Zurafalva 1, Felső-Derna 2, Therje 6, Várviz 4, Sastelek (Sástelek) 2, Czigányfalva 1, Thonkafalva 2, A. Kövesd 2, Cséhteleg 1, F. Kövesd 1, Almaszeg 1, Monostoros 6, Ábrány 11, Baromlak 7, Száldobágy 3, Széplak 30, Micske 36, Szent-Lázár 2, Bályok 14^{1/2}, Szanchi (puszta) 2, Tinód 3, Kalásztelek 32, F. Pestes 3, M. Lugos 6, Oláh-Lugos 3, Alsó-Pestes 2, Bánlaka 6, Kvs 16 (?), Révelő (Rév) 10. Élesd 7, Regend (Gégény) 4, Ősi 4, Tötös 4, Loorem (Lóró) 3, Look 5, Fekete-Tó 4, Csarnóháza 2, Fekete-Patak 1, Baratka (Brátka) 3, Solyomkő (Pestes határában), Bezne (Beznye) (Báródság) 38, Bottyán 9, Kabalás-Patak 3, Jenei (Kis-Jenő) 15^{1/2}, Eörvend (Örvend) 14, Ujfalú 7, Várad (a Körös jobbpartján) városrészek: Szt. Péter utcája 8, Új Utcza 28, Olasz 74

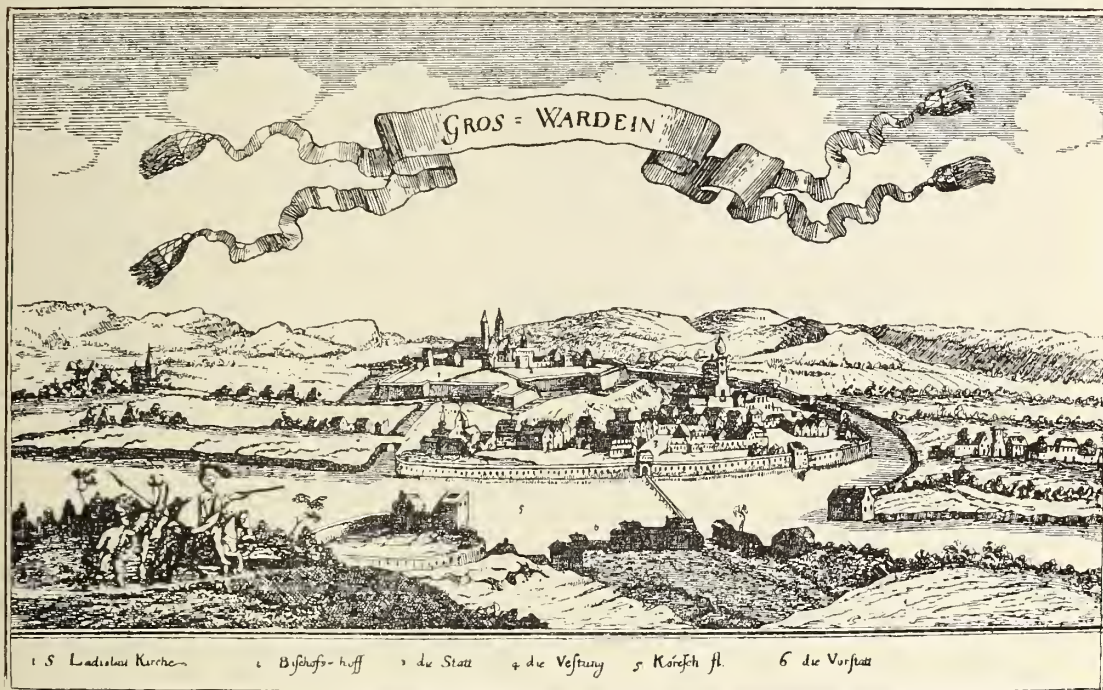
IV. *Járás*. Kölesér 117, Péterháza (puszta) 8^{1/2}, Barnó (puszta) 14, Keszi 17, Erdőgyarak 25^{1/2}, Árpád 19, Nagy-Vásári (elpusztult) 7^{1/2}, Kis-Vásári (elpusztult) 9, Remete 23^{1/2}, Csömök (elpusztult) 13^{1/2}, Csegöd (puszta) 8, Illye 10, Anth 7^{1/2}, Marthontelek 15^{1/2}, Nagy-Kemény 13, Kis-Kemény (puszta) 1, Bojth 10, Szinthe 34^{1/2}, Tamáshida 17, Nagy és Kis-Ágya (Arad vármegyében) 59, Kis-Jenő (ugyanott) 25, Sikola (ugyanott) 14, Jenő-Vadász (ugyanott) 84, Kamona és Theza 72, Bél 12, Bél tartozékai 34, Bakonya 88, Kootz-Keskér 5, Zeck 19, Csereres Medgyos 10, Árkos (Árkus) 14, Mocsola (Mocsirla) és Brandaszó (?) 27, Rogoz 14, Olcsa 8^{1/2}, Kalácsa, Dalom 11, M. Ökrös 12, Tóthi (Fekete-Tót) 10, Fekete-Bátor 51^{1/2}, Csatfalva 4, Fekete Győrös 5, Alsó Győrös 4^{1/2}, Kávásd 15^{1/2}, Széplak 45, Tenke 39, Szigeti 19, Kocsaba (Kocsuba) és Buzaj 16, Besenyő 29, Puszta-Venter 4, Keshháza 22, Pethged 22, Széplak tartozékai 151, Örvényes, Kápolnás, Venter 14, Szent-Miklós 11, Egyházas-Gyanta 19^{1/2}, Kápolnás-Gyanta 11, Nagy-Sebes 8, Mezgedh és Kyszohoda 11, M. Remete 13, Bokorfalva —, Vanchya —, Remete-Lazur —, Possa (Pósalaka) 21, Négerfalva (Nyégerfalva) —, Belényes 9, Belényes tartozékai 70, Alsó-Fenes 420, Tárkán (Tárkány) 16. A. Solymos 29, F. Fenes és Fureg (Füzegy) 18, Vajdafalva 28, Nagykö, Felső-Füves, Alsó-Füves, Buchus 16, Dragotha, Tragya, Spathar 18, Szent-Benedek, Liban-Patak, Dragánfalva, Panthus, Kis-Kabafalva 20, Mocsola, Rebegefalva, Lazur 25^{1/2}, Sonkolyos 19, Felső-Sólymos 15, Jánosfalva 19, Ujlak 36, Hidas-Telek 40, Oláh-Hodos 3, Magyar-Hodos 3, Nagy-Karánd 75, Magyar-Gyepes 22, Hoszsuzaszó 9^{1/2}, Vasand 18, Illyeháza, Mehelő (Mihellő) 16, Jánosd 41^{1/2}, Geverbecs (Görbed) 9, Symegd 11, Thulka 26, Pataósi 20, Szalontha 13^{1/2} —, Madarász 80, Pata 53, Homrok 31^{1/2}, Andacs 17, Inánd 7, Solymos 8^{1/2}, Nyárszeg 14, Székely-Telek 20, Méhes 14, Sályi 4, Rhabosta 4, Apácza-Somogy 7^{1/2}, Pósa 3, Ábránháza 4, Csehi, Kardó 15, Józsefháza 23, Apáthi 26, Bikács 24, Somos 3, Som 2.

Az 1552-iki összeíráson kívül csupán az 1553. 1554. és 1555. évből maradtak fenn részletes kimutatások. 1553-ban 7956 porta, 1554-ben 7589 és másodízben 7562 porta, 1555—56-ban 7167^{1/2} porta iratott össze. Ez utóbbi évben az összeírt porták után 7583 frt vettettet ki. Ebből azonban a következő összegek vonattak le: a váradi püspök részére 2075 frt, Csáky Miklós javára 80 frt, Báthori György javára 1129^{1/2} frt, 37^{1/2} porta után 329 frt 50 dénár, a vármegyei tisztviselők fizetése ezimén pedig 150 frt.

Az 1597. évi összeírás, mely a Gyulafejérváron kelt fejedelmi rendeltetett eszközöltetett, fölötte hiányos adatokat tartalmaz.

Az 1599. évi összeírás már élénken feltünteti a megelőző évi nagy török dúlást. 1554-ben még csak 34 volt az elpusztult porták száma, mely

a következő évben is csupán $37\frac{1}{2}$ -re emelkedett, de az 1598-ban a vármegyére zúduló törökpusztítás következtében, 1599-ben csak a házak száma iratott össze. Összeiratott 2181 szabad és 50 hódolt ház, melyre 4154 frt. 90 kr. vettették ki. (Orsz. levéltár: Dic. Conser.). A pusztulás képét még élénkebben tárja elénk az 1600. évi úrbéri összeírás. Püspökit, melynek 22 portája volt, teljesen elhagyták lakosai, Biharon és Szent-Miklóson 20, Szent-Jánoson 9, Tótfaluban 4, Szent-Péteren 50, Marcziházán 4 porta iratott össze. Teljesen elpusztultak: Tamási, Száldobágy, Ujlak, Vásárhely, Szőlős, a hol a seminarium kertje terült el, Vadossa, Szent-Elek, Saly, Hájo (Hévjó) Betfia, Kardó, Nagy-Ürögd, a hol azelőtt 22 s Mácsa, a hol 18 porta volt. Mező-Bentőn 6 porta találtatott. Almamező teljesen elpusztult, a 70 portával bírt Macsmolna községet pedig elhagyták lakói. Széplak teljesen elpusztult és

NAGYVÁRADA A XVII. SZÁZAD ELEJÉN.

elhagyatott. Kápolnán és Gyantán csak három porta iratott össze, Lakattia helységet a tatárok felprédálták, hasonlóképp elpusztult Sóllyom, Borzik. Közép-Orvényesen 11 porta iratott össze, de ebből is több elpusztult. Elpusztultak még a következő helységek: Kis-Karánd, Tatamérfalu, Oláh-Gyöpös, Ihar-Pataka, Pogány-Hodos, Dalom, Bélfenyér, Tenke, Rogoz, Sipot, Magyar-Ökrös és Kalocsa. (Orsz. lev. Urb. et conser. 36, 34.) A XVII. századból, csupán a törökök kiűzése után, 1696-ból maradt fenn összeírás. Ez összeírás adatai szerint az egész vármegye területén összesen $4472\frac{1}{2}$ jobbágytelek találtatott. De ezek mellett a vármegye lakossága alig számbavehető. 11,084 censualis nemes mellett csak 628 jobbágy- és 483 zsellér-háztartás találtatott, mely utóbbi adat élénk világot vet a vármegye elnéptelenedésére.

*

A fentebbi adatokból láthatjuk, hogy az 1593. óta czéltalanul folyó török háború mily vést hozott a vármegyére, de másfelől Barbiani János belgiozozói gróf, kassai főkapitány kiméletlen zsarolásai mindegyre fokozták az elégtelenséget, mely az 1604. évi országgyűlés szétoszlása után már-már kitörőfélben volt. Az elégtellen főurak tekintete akkoriban a Kereki várába visszavonult Bocskay István, volt biharmegyei főispán felé fordult, a ki még nem régiben Báthori Zsigmond udvarában, szemben a törökpartí Kendy Sándorral, az osztrák párt feje volt. Diplomaciai ügyes-

BÁTHORI GÁBOR.

ségének sikerült végre 1595. január 28-án szövetséget létrehozni Báthori Zsigmond és Rudolf király között, de a szerencsétlen kimenetelű mezőkeresztesi ütközet megsemmisített minden reményt, mely a két országban e szövetséghez fűződött. Bocskaynak nem volt maradása többé az erdélyi udvarban s kegyvesztetten bihari birtokaira vonult vissza.

Az Erdélyből kimenekült bujdosó urak iktári Bethlen Gábor vezérlete alatt felajánlották neki az erdélyi fejedelemséget is, miután azt Nyáry Pál visszautasította; de Bocskay, bár már ekkor élénk levelezésben állott az elégületlenekkel, nem fogadta el azt.

1604. szeptember 16-án a Barbiani szolgálatában álló szabolcsi hajduk szétverték a Bethlen Gábor vezérlete alatt álló erdélyi menekülteket, mely alkalommal Bethlen Gábor felső ruhája is zsákmányul esett. Mikor a hajduk szeptember

19-én Lippánál szétugrasztották az erdélyi menekülőket, a zsákmánnyal együtt Bethlen Gábor ruhája is Kerekibe került. Ennek zsebében Bocskay tisztartója urának Bethlen Gáborral az utóbbi időben folytatott levelezését találván, azonnal értesítette a Szatmáron a némettel valamely kölcsönügyben tárgyaló Bocskayt, a ki megértvén a környező veszélyt, csakhamar otthon termelt. Ideje is volt, mert a levelezést elárulták Concini Cyprián váradi várkapitánynak, a ki jelentést téve Barbianinak, Bocskayt árulónak nyilvánította és szentjobbi várát ostrom alá vette.

Bocskay.

Ezalatt azonban Bocskay is szervezkedett. Miután Barbianihoz küldött követe útján választ nem nyert, Kerekit Örvendy Pálra, Szent-Jobbot Fráter Istvánra és Székely Ferenczre bízta, kincseit Giczey Péterné zsákai kastélyába vitette, maga pedig Súlyomkő várába vonult. Barbiani, rendelkezésre álló csapataival október elején átkelt a Tiszán és Nyíregyházán, Nagy-Kállón át Várad felé igyekezett, mely híre Concini váradi parancsnok, hogy tábornokának már némi sikerekkel számolhasson be, Szt-Jobb várát esellel kézrekerítette, de Kerekivel, melyet Örvendy Pál védett, már nem boldogult.

Concini Barbianihoz fordult segélyért, a ki alig várta a pillanatot, hogy Bocskayval megütközhesse, de nem érezvén magát elég erősnek, mindenfelől seregeket rendelt maga köré.

E végből a Petzen Ker. János ezredes vezérlete alatt álló, összesen 4500 főnyi sereget (3000 ausztriai, stíriai nemes ifjakkból álló gyalogság és 1500 sziléziai vasas) Tokaj felől, valamint a Dampierre vezérlete alatt álló 6000 főnyi hajdusereget, továbbá a Sennyey Pongrácz és Capreoli Tamás parancsnoksága alatti erdélyi hadakat Gyuláról Szalárd melletti táborába rendelte, sőt a hajdukat is felszólította, az utóbbiaknak Debreczent, Váradot és Kerekit igérvén szabad zsákmányul. A hajduk azonban, követvén a köleséri pusztai kerületben tanyázó bajtársaik példáját, a kik Örvendy Pál felszólítására Kereki védelmére vonultak, Némethy Balázs, Szilasy János és Lippay Balázs vezérlete alatt, szintén Bocskay zászlóihoz csatlakoztak.

Barbiani közeledtére Bocskay 500 hajdu és 200—300 lovasból álló hadával Súlyomkő várából kivonult s mindegyre szaporodó seregével a Beret-

tyó folyó átjáróit Zsákától Kis-marjáig és az Ér átjáróit Székely-hídig megszállotta. Október 14-én Barbiani Adorjánig, Dampierre Diószegig nyomult előre. Petzen ezredes ugyanakkor Almosdra érkezett. Caprioli erdélyi hada pedig Adorjántól négy mérföldnyire táborozott. Boeskay hajdui már ekkor közeli érintkezésbe léptek Dampierre hajduival, s köztük a táborban szabadon jártak-keltek, a mivel Dampierre, úgy látszik, nem sokat törődött.

A következő nap Barbiani Kereki ellen ment, melynek elfoglalása a váradi parancsnoknak nem sikerült.

Petzen ezredes október 15-én pénteken, éjfél után 2 óraker megindult Almosdról Diószeg felé; a mint Diószeghez közeledett, találkozott Dampierre hajduival, a kik a Boeskay hajduival történt megbeszélés következtében, megelőző nap vezérüket a faképnél hagyva, megtámadták Petzen hadát. A küzdelem az Almosdtól Diószegre vezető úton, Csokajtól északnyugatra folyt, mialatt a megérkező Boeskay-hajduk hátulról támadták Petzen hadát.

Rövid véres küzdelem után a német had teljesen megsemmisült. A Petzen-féle ezred összes tisztjei a haretéren maradtak, csupán a sziléziai lovasokból menekült meg 40, a muskétásokból 20 és a kassai lövészekből két ember, maga Petzen is súlyosan megsebesülve, Ladányi György alparancsnokával együtt a hajduk kezébe került.

Az álmosdi fényes győzelem után, Boeskay hajduival Debreczenbe ment, Barbiani pedig kivonult Adorján várából, mely csakhamar kaput nyitott a hajduknak, másnap, 16-án, már Váradon vett szállást, hova szalárdi táborát is áthelyezte, noha serege az időközben megérkezett erdélyi hadakkal mintegy 15,000-re szaporodott, mégsem mert Boeskaynak alig 3000 főnyi hadával megütközni, hanem Kornis Boldizsárral, Pethey Lászlóval és Sennyei Miklóssal folytatott tanácskozások után levelet íratott Boeskayhoz, melyben hűségre szólítja fel. Boeskay azonban elutasítólag válaszolt és Szatmár felé vette útját, mire október 20-án Barbiani is kiindult Váradról és nagy sietéssel, nehogy a félelmetes hajdukkal találkozzék, Pocsajon és Debreczenen át, két debreczeni tanácsbeli kalauzolásával, Tokaj felé igyekezett, de hátráló seregének egy részét a hajduk Rakamaznál, október 25-én, utólérték, s a Tiszán még át nem szállított ráczokat levágták. Boeskay diadalmas zászlói nyomon követték Barbiani szaladó hadát, miáltal a hadjárat színtere az ország északi és északnyugati részébe tétetett át.

Az eredményes felkelő hadjárat az 1606. augusztus 6-án megkötött bécsi békével ért véget, mely Bihar vármegyét és Várad várát az időközben erdélyi fejedelemmé választott Boeskay birtokában hagyta meg, miáltal a vármegye ismét Erdély sorsában osztozott. (Források: Szücs István i. m. I., 231–237 l. — Rónai Horváth Jenő: Boeskay István háborúja, Hadtört. Közl., 1893 évf. — Millen. Tört. V. 587–89 l., — Gyulaffi Lestár tört. maradv. Tört. Tár, 1893. évf., 141. l. — Boeskay kiváltságlevele a hajduk részére — O'sváth Pál, Kis-Marja tört. 22. l. — Szilágyi Lajos értek. „Bihar“ 1896. évf., az utóbbi a felkelés előzményeit a vármegyében élő hagyomány alapján, némi eltéréssel ismerteti.)

A felkelő hadjáratban oly kiváló szerepet játszott hajdukat, (számsze-

FORGÁCH ZSIGMOND.

rint 9254-et) Boeskay 1605. november 10-én a Korponán egybegyűlt rendek megegyezésével megnevesítette s nekik Kálló városát, Nánás, Dorog, Varjas pusztákat, Hatház, Vámos-Péres, Sima és Vid helységeket adományozta, majd utóbb az 1606. szeptember 2-án Kassán, hasonló kiváltságokkal felruházott hajdu-vitézeknek, Szoboszlót jelölte ki letelepedési helyül.

E nagyobb hajdu-városoknak nevezett telepeken kívül Boeskay még a következő 21 biharvármegyei helység lakosságát ruházta fel hajdu-szaba-

BETHLEN GÁBOR.

dalmakkal: Szalonta, Ürögd, Szent-Márton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekerd, Sass, Régen, Félegyháza, Bagamér, Mike-Péres, Bagos, Konyár, Derecske, Herpály, Berettyó-Ujfalu, Kaba, Sáránd, Tépe.

Sarkad 1644-ben II. Rákóczy Györgytől nyert ugyanily szabadalmlevelet. A szalontai hajduk 1606. márczius 16-án Kölesér mezővárost nyerték Boeskaytól adományul, a ki még Kis-Mária helységnek 1606. szeptember 22-én adománylevelet állított ki, melynek lakosai 1579-től kezdve minden adózás alól fel voltak mentve. (O'sváth Pál: Kis-Mária története). A többi helységek pedig, azon időtől kezdve, mikor a részek az anyaországgal egyesítették, hajdu-szabadalmakkal bíróknak — mint látni fogjuk — nem ismerettek el. Később még Gáborján és Bócs (ma pusztja) helységekben is alakultak hajdutelepek, de e „biharvármegyei és körösmelléki hajduk“ nem osztoztak a hajdu-városok kiváltságainak állandóságában.

Ürögd, Harsány, Körösszeg, Pecze-Szt-Márton, Tamási, Berettyó-Szt-Márton, Vekerd és Régen csak 1626-ig őrizhették meg szabadalmaikat.

Bocskaynak rövid ideig tartó fejedelemsége alatt Várad ismét virágzásnak indult. Mint Erdély kulesát különös figyelemben részesítették, végvári élet folyt ekkor Váradon, itt adtak egymásnak találkozót az erdélyi főurak s a hajduvilág vitézei. 1606. elején Sarkad is visszakerült magyar kézbe, bár a törvények értelmében nem volt véghely, mégis az ottani hajduság folytonos ellenségeskedésben állott a törökökkel. Bocskaynak 1606. december 25-én Kassán bekövetkezett halála váratlan fordulatot adott az eseményeknek. Halálának hírére a hajduság között csakhamar élénk mozgalom keletkezett, — miután kiváltságaik megszűnésétől tartottak. Vezéröket, Nagy Andrászt sikerült Báthori Gábor részére megnyerni, mindazonáltal az erdélyi rendek Rákóczy Zsigmondot választották fejedelemmé. Az új fejedelem csakhamar Váradon termett, hol alkudozások útján óhajtotta a hajduságot megnyerni, de hasztalan. 1608. márczius 5-én azonban Rákóczy Zsigmond lemondott a fejedelemségről, s utódává Báthori Gábort választották, kinek csakhamar sikerült a forrongó hajduságot megnyugtatni, mert az 1608. márczius 28-án Érsekújvárott megújított zsitvatoroki béke értelmében, a hajduk kiváltságaikban megerősítették. Báthori Bösörményt és Pród falut adományozta a kállai hajduknak, mely adomány az 1610. szeptember 10-én tartott vármegyei közgyűlésen hirdettetett ki. (Varga Géza: Hajdu várm. leir., 5—27. l.)

Alig foglalta el Báthori Gábor fejedelmi székét, a gaztettek egész sorozatát kezdte meg.

Először Kornis Boldizsárt fosztatta ki a hajduk által Szolnok és Debreczen között, majd az egyes főurak nejeire vetette a szemét, s kicsapongó életet élt. Csakhamar összeesküvés keletkezett ellene, melynek élére Kendi István állott, de a fejedelemnek sikerült azt még idejében elfojtani. Az összeesküvők egy része elmenekült, a többiek életükkel lakoltak.

E sikeren felbátorodva, új hadi vállalatba bocsátkozott, de míg a morvaországi kalandon odajárt, Forgách Zsigmond felsőmagyarországi kapitány 1611. június 29-én 5000 főnyi seregével átkelt a Tiszán és Erdély elfoglalását tűzte ki célul. Nagy András, a rettegett hajduvezér nem bírta. Forgách átkelését megakadályozni, mire a hajduk Fekete Péter szoboszlai kapitány tanácsára meghódoltak. Az elbizakodott fővezér akadály nélkül vonult be Bihar vármegye területére, hol a kisebb erősségek, mint Kereki (július 6-án), Telegd és Sarkad egymásután birtokába jutottak, Váradal azonban nem boldogult. Forgách ekkor Szabolcsra és Szatmáron át Erdélybe vonult. Ezalatt Bosnyák Tamás, Forgách kapitánya, elfoglalta a Nagy András várát Bajont, mely hírre Nagy András Szebenbe szökött, már

Báthori
Gábor.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY.

IFJ. BETHLEN ISTVÁN.

kénytelen húzódni, hol élvezetekben keresett vigasztalást. A fejedelem abba a gyanúba esett, hogy Váradot török kézre akarja játszani. Forgách, kapva az alkalmon, hogy előbbi kudarcát helyrehozza, Dóczy András szatmári kapitány hadából Abaffy Miklós tokaji kapitány vezérlete alatt 2000 főnyi sereget küldött Várad alá. Báthori, keveselvén Abaffy csapatait, vonakodott kaput nyitni, sőt állítólag kijelentette, hogy Váradot a töröknek fogja átadni. Abaffy ezt minden áron megakadályozandó, a mint október 27-én Báthori kihajtatott a mezőre, hogy Abaffy csapatait megszemlélje, Géczy András és társai Szilassy János, Nadányi Gergely hajdukapitányok, valamint Basa János zászlótartó és Zámbó Balázs tokaji vitézek közreműködésével, a Pecze vize mellett meggyilkoltatta. Holttestét a folyóba vetették, azután Nagy Balázs udvari gyalogos kapitány Ecsedre szállította. Halálának hírére Dóczy is arra törekedett, hogy Váradot a magyar király részére megszerezze s Bihart a koronához visszacsatolja, de fáradozását nem koronázta siker, mert Abaffy, a helyett, hogy a zavart felhasználva, Váradot elfoglalta volna, a gyilkosság után, mint a ki jól végezte dolgát, Bécsbe ment jutalomért. (Angyal Dávid: Báthori Gábor uralk. — Századok, 1896. évf.).

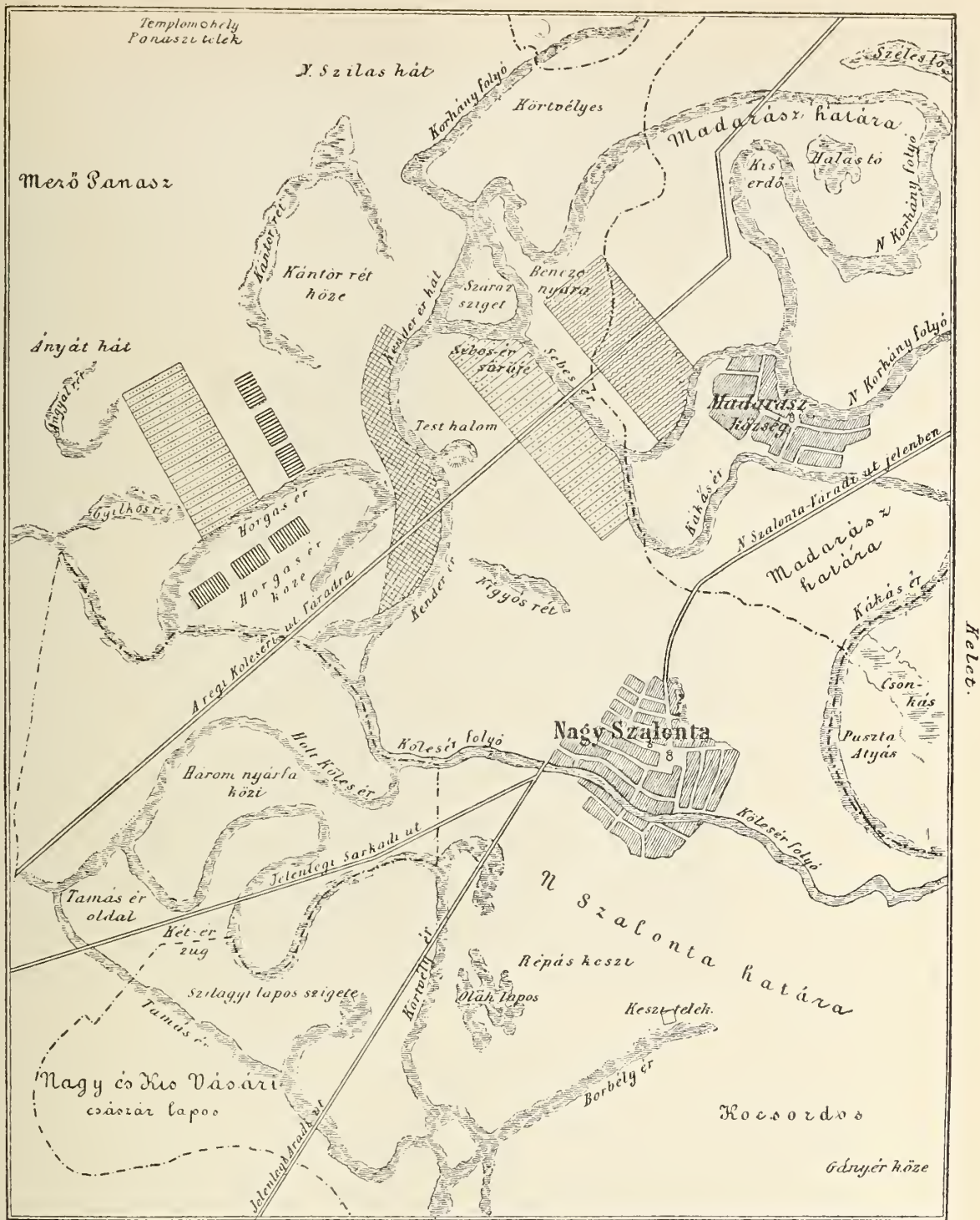
Az 1613. évi országgyűlésen ismét felszínre került a hajduk ügye; a szabolcsmegyei követ élénk színekkel ecsetelte azokat a garázdálkodásokat, melyeket főleg a biharvármegyei (Kaba, B.-Ujfalu, Almosd, Margita, Kis-Marja, Nagy-Léta) szabad hajduk a vármegye területén elkövettek, miért is a hajdu szabadságnak végleges eltörlését kérlemzte. Mintegy válaszul erre az előterjesztésre, II. Mátyás 1613. április 1-én megerősítette a hajdukat Hatház, Szoboszló, Vámos-Pércs, Polgári, Nánás birtokában, — kihagyva a biharvármegyei hajdutelepeket, — melyeknek sorsa ezáltal, az előbbiektől különvált.

Együttal megkezdődött a hajduság állandó letelepedésének és szervezésének kora, mely körül főleg Forgách Zsigmond fejtett ki nagyobb tevékenységet. (Komáromy Andr. — Szabad hajduk, Akad. ért. XVIII. köt.)

Bethlen Gábor.

Báthori Gábor megöletésének hírére az erdélyi rendek Bethlen Gábort választották fejedelemmé, kivel szemben Homonnai Drugeth György is a fejedelemségre törekedett. Homonnai 1616. elején kezdett katonákat toborzani, sőt megnyerte magának Fekete Péter szoboszlai hajdukapitányt is,

visszatért fejedelméhez, s az onnan nyert segélylyel Bosnyák Tamást Diószegnél megverte. A diószegi kudarc következtében Forgách irányában, csakhamar megváltozott a hangulat a hajduk között is, meg Erdélyben is. Nagy András győzelme az első lökést adta egy újabb hajdulázadáshoz. Báthori ekkor (1611. október 9-ike táján) néhány száz emberével Váradra jött, mert Erdélyben már teljesen elvesztette lába alól a talajt. A következő hajdu-mozgalom hírére természetesen nagyon megijedtek a királpártiak és 1612. április havában békét kötöttek Báthorival. De éppen ez a béke pecsételte meg Báthori bukását. A lázongó Nagy András hajdukapitánytól akként igyekezett megszabadulni, hogy Adonyban orozva meggyilkoltatta, mire a hajduk is elpártoltak tőle. Báthori magára hagyatva, a török segélylyel visszatérő Bethlen Gábor elől ismét Váradra volt

AZ 1636. OKT. 6-ÁN NAGY-SZALONTA—MADARÁSZ ALATT VÍVOTT CSATA TÉRKÉPE.
Huszár mérnök mult századi térképéről Rozvány György által vett másolat után.

A jelek magyarázata :

- Rákóczy hada.
- A török sereg Várad felé haladtában.
- A török sereg visszavonúlt állásában.
- Györy Jakab éjjeli hadállása.
- A törökök éjjeli tábora a csata után.

a ki betört Bihar vármegyébe s az ottani hajduságot Homonnai hűségére esküdteté, de Rhédey Ferencz főispán június 10 és 11-ike közt Konyárnál szétverte Fekete Péter csapatait, mire a hajduság visszatért Bethlen hűségére. A nagyszombati egyezmény különben is véget vetett Homonnai reményeinek (1617. jul. 31.). A cseh felkelés hírére Bethlen Gábor, átérezve a pillanat fontosságát, a fenyegetett vallásszabadság védelmére kardot rántott. 1619. aug. havában megindult Gyulafejérvárról, míg alvezérét Rákóczy Györgyöt, az időközben titkon felkészült hajdusággal, Kassa felé küldte, maga szept. 10-én Debreczen alá érkezett, honnan Kassa meghódolásának hírére szept. 17-én átkelt a Tiszán s bevonult Kassára. A közel három évig tartó eredményes felkelő hadjárat az 1621. év végén kötött nikolsburgi békével fejeztetett be. Bethlen második és harmadik felkelő hadjárata jelentékenyebb mozgalmat nem idézett elő a vármegyében.

Bethlen Gábor uralkodása alatt Váradra is jobb napok köszöntöttek; a fejedelem a várban fényes palotát építtetett s a várat 1618-ban újból megerősítette. Gyakran időzött Váradon, 1625. szept. 25-én Debreczen városa részére kibocsátott szabadalomlevelet is Váradon írta alá. (Szücs István i. m. I. 259.) A hajdukra is nagy gondot fordított; s míg a nagyobb hajduvárosok szabadalmait és adományleveleit 1626-ban megerősítette, addig a kisebb hajduvárosokról sem feledkezett meg. 1625. szept. 22-én megerősíti a szalontai hajduk és a Toldy István között létrejött adásvevési szerződést. (Lib. Reg. 13. P. 74).

Bethlen Gábor 1629. nov. 15-én bekövetkezett halálával, az erdélyi rendek özvegyét, Brandenburgi Katalint ültették a fejedelmi székbe, mellette az elhalt fejedelem öcsese, Bethlen István 12 tanácsossal intézte az ország sorsát. Eszterházy nádor nem akarta tűrni, hogy Erdélyben id. Bethlen István uralkodjék. Az ifju gróf Csáky István vezérlete alatt álló katolikus ellenzék azonban nem sokra ment, maga a vezér, Csáky István menekülni volt kénytelen az országból. Ez alatt az ifju Bethlen István és Zólyomi Dávid Sáros-Patak dúsgazdag urát, Rákóczy Györgyöt keresték fel, kiknek rábeszélésére Rákóczy György 1630. okt. 1-én 600 lovassal, 500 kék darabanttal, 300 puskással, a bihari és a szabolcsi hajduk közül toborzott vitézekkel, családotul megindult a fejedelmi szék elfoglalására. Alig érkezett azonban a Kornis Zsigmond kapitánysága alatt álló sereg Váradra, midőn hírót vette, hogy az erdélyi rendek az öreg Bethlen Istvánt választották fejedelemmé. E hirre az ifju Bethlen 400 lovas vitézzel Budára vágatott, hogy a török barátságát Rákóczy részére megnyerje, honnan némi reménységgel tért vissza Váradra. Az időközben összegyűjtött tekintélyes had élén Rákóczy Erdélybe vonult s a Segesvárt egybegyűlt rendek fejedelemmé választották. (Szilágyi Sánd. — Rákóczy Zsigmond, Szücs István i. m. I. k. 281. l.)

Miután Eszterházy Miklós nádor, Rákóczy megválasztását megakadályozni nem tudta, a fejedelemváltozás zavarait igyekezett felhasználni. E végből Kassa felől lerendelt és a kállói őrséggel egyesült német hadak 1630. nyarán Debreczen alá nyomultak, de Zólyomi Dávid még idejekorán visszaverte a támadókat. Zólyomit megfenyítendő, Bornemissza János kassai alkapitány tekintélyes számu haddal közelgett a Tiszához, de Zólyomi Dávid, az időközben váradi kapitánynya lett ifj. Bethlen Istvánnal egyesült hadai elől csufosan meghátrálni kényszerült. E kudarczok után II. Ferdinánd Rákóczyt elismerte Erdély fejedelmének. A gyakori had-átvonulások által agyonzaklatott pónép 1631-ben a Nyírségen nyílt lázadásban tört ki, melyet csak következő évben sikerült elfojtani. (Szabolcs várm. Monogr.)

1636-ban a törökkel támadt egyenetlenség következtében, ismét harczi zaj váltotta fel a néhány évi belyugalmat.

Rákóczy ugyanis nem volt népszerű a török előtt, a kit a fejedelmi székből kicsöppent Bethlen István ugyancsak ösztönzött Rákóczy ellen. 1636-ban végre sikerült Huszein budai basától segítséget nyerni, melylyel szerencsés vetélytársát az erdélyi fejedelmi székből kimozdítani törekedett.

De Rákóczy nem ijedt meg Ali csasz háborus izenetétől. Csakhamar egybegyűjtötte Bihar, Közép-Szolnok és Kraszna-megye nemességét, az egész hajduságot, mely sereg szeptember 26-án már az Aranyos partján táboro-

zott, honnan Kornis Zsigmond főispán és Ibrányi vezérlete alatt egy előhadat Szalontára rendelt ki. Bethlen István, Bekir temesvári szerdával, Gyula felől vonult Rákóczy ellen; okt. 6-án estefelé már Szalonta alatt volt.

Rákóczy hada Kornis Zsigmond, Ibrányi Mihály váradi alkapitány, Huszár Mátyás maroszeői főkapitány vezérlete alatt a Szalonta melletti Madarásznál felkészülve várta az ellenséget. Mivel a csata elkerülhetetlen volt, Kornis Zsigmond támadást rendelt. A janicsárok sűrű tömege azonban visszaverte a támadókat. Ibrányi, ettől megrettenve, lóra kapott és este 10-kor már Váradon volt a veszített csata hírével. A csata mégis eldöntetlen maradt,

NAGY-SZALONTA.
A CSONKA-TORONY.

a beállott éj miatt. Győry Jakab főlegyházi hajduhadnagy azonban nem vesztette el bátorságát. Az éj folyamán, míg Bethlen a török főtisztekkel a másnapi támadás felől tanácskozott, 300 kipróbált vitézzel iszonyu zaj közepett, melyet a darvak lármája is növelt, megtámadta a török tábornok. A törökök azt hitték, hogy Rákóczy egész serege megérkezett, hanyatt-homlok menekültek a lápokon keresztül, közben sokan a mocsarakban lelték halálukat, maga Bethlen István is csak nagy bajjal tudott a gázlókon át Gyulára menekülni. Győry Jakab az elhagyott tábornok másnap diadala jeléül Váradra szállíttatta. (Rozvány—Szalonta története. Ballagi Aladár cikke az Osztr. Magy. Monarch. II. k. 401., Szalárdy — Sirmalmas krónika — Szücs Istv. — id. m. I. 290 l.) A vereség után a törökök Lippára vonultak, hogy onnan Erdélybe törjenek, de ebben Rákóczy megakadályozta őket, Bethlen Istvánnal pedig kiegyezett.

Rákóczy György kormánya alatt a bihari hajduk aranykorukat élték. 1631-ben Rákóczy a szalontai hajduknak adományozta Nagy-Vásári, Kis-Vásári, Répáskeszi és Simonkerék pusztákat. 1632-ben pedig ugyanezeknek a kézai pusztát, a körösszei szabad hajduk kapitányának és az alatta levő

rácز vitézeknek pedig 1642-ben Vekerd pusztát. (Komáromy Andr. Szabad Hajduk Akad. ért. XVIII. k.) Fiát, II. Györgyöt 1640. aug. 14-én váradi kapitányává nevezte ki, mely fontos állásban egészen fejedelemmé választásáig működött, maga is gyakran időzött Váradon, 1645. év egész nyarán ott tartózkodott, 1647. év elejét is a váradi várban töltötte, melynek újból való megerősítésétől semminemű költséget sem kímélt.

A svédekkel kötött szövetség következtében Rákóczy 1644-ben támadólag lépett fel III. Ferdinánd ellen, de a porta tilalma miatt kénytelen volt a háboru folytatásától elállani, s így az 1645. aug 8-án kötött béke után szept. 15-én ismét Váradra jött, honnan csakhamar Gyula-Fejérvárra ment.

II. Rákóczy
György.

I. Rákóczy György halála után hasonló nevű fia foglalta el Erdély fejedelmi székét. Szűk lévén neki a fejedelemség, a lengyel korona elnyeréséért töre-

II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

kedett. De a lengyel hadjárat, mely Rákóczyra szerencsétlenül végződött, megannyi bajnak vált kútforrásává. Mialatt Rákóczy, Kázmér lengyel király fogságába került, (1657) a török Rhédey Ferenczet nevezte ki fejedelemmé, de Gyulay Ferencz váradi kapitány vonakodott a várat Rhédey részére átengedni, különben is a fogságából időközben kiszabadult II. Rákóczy György 1658. jan. 25-én tartott megyesi gyűlésen a török tiltakozása dacára ismét elismertetett Erdély fejedelmévé. Kúprili Mehemet fenyegető fellépése következtében az erdélyi rendek kérelmére Rákóczy híveivel együtt Váradra húzódtott, honnan Szalontára vonult, a hol júl. 16-án a Szuhay Mátyás vezérlete alatt álló ónodiakkal s a hajdusággal egyesülvén, júl. 19-én Székelyhídra vonult, s időközben Lippánál, Kenán budai pasa fölött, fényes győzelmet aratott. De a török főserég közeledtére Rákóczy a harcztérről félrevonult; aug. 31-én Jánosdánál táborozott. A hajduság pedig, nehogy a Borosjenő felől közelgő török had magát megfészkelhesse, Sarkadot, Szalontát felégette, s a Berettyótól egész a Körösig mindent elpusztított. Időközben Borosjenőt Ujlaky László és Thúry Mihály szept. 2-án gyáván feladták, a nagyvezér egész Fekete-Bátorig kísértette őket, honnan Nagy-Váradra jöttek, s itt gyá-

vaságukért a hóhérbárd alatt véreztek el. A tatár khán vezérlete alatt álló rabló hadak Erdély elpusztítása után szept. 13-án Várad alatt termettek, mely várat a vitéz Gaudi András hősileg megvédelmezett. A tatár had e hó 20-án eredmény nélkül elvonult Várad alól, s Boros-Jenő felé vette útját, útközben pusztítva, rabolva, az egész vármegyét sivataggá tette. Ekkor pusztult el Zsáka, Apát-Keresztur, Kis-Károly, melyeknek lakosságát rabszjira fűzték. Szept. 21-én a Berettyón átjött tatárság Konyárt, Henczidát, Ujfalut, Gáborjánt, Péterszeget, Derecskét felégette. Rákóczy ezalatt Bösörménynél és Debreczen környékén táborozott, onnan nov. 1-én Székelyhídra ment, nov. 19-én pedig már Váradon találjuk. Eközben a török nagyvezér Baresay Akost tette Erdély fejedelmévé, mit ez hosszas vonakodás után el is fogá-

Baresay Ákos.

KÜPRILI MEHEMED.

dott. (Szücs Istv. id. m. II. 336—38, Rozvány, Szalonta tört. — Tört. tár 1893. évf. 329. l. és 1892 évf. 96. stb.).

Az erdélyi rendek ekkor kénytelenségből elfogadták Baresayt s az 1659. febr. 26-án Beszterczén megtartott gyűlésen Rákóczyt a fejedelemségről lemondatták. Ezzel Várad és Bihar is Baresay hűségére tért volna, Rákóczy azonban továbbra is fentartotta hatalmát a magyarországi vármegyékben. Pankotay még az előző év december havában azon munkálkodott, hogy Bihart megtartsa Rákóczy hűségében; hadait, a helyett, hogy elbocsátotta volna, uradalmaiban, s többek közt Székelyhídon helyezte el. Ezek azután eleget garázdálkodtak e vidéken. A hajduság különben is megmaradt Rákóczy hűségében, csak a rendes katonasággal megrakott Várad és Belényes ingadoztak. Az erdélyi rendek ekkor 1659. máj. 24-én tartott országgyűlésen, Rákóczy rendíthetetlen hívét, Gyulay Ferenczet, a váradi várparancsnokságtól elmozdították s helyébe Haller Gábort és alkapitányul Balog Mátét rendelték ki. Haller el is foglalta helyét s Tisza István segélyével igyekezett Rákóczy híveit megnyerni, mely czélból okt. 14-én a várbani megyegyűlést tartottak. Időközben Rákóczy aug. 15-én, most már har-

HUSZAIN BASA.

madízben, visszafoglalta az erdélyi fejedelemséget. Előle Barcsay Temesvárra menekült, Váradot pedig Gyulay az ifju Teleki Mihály és Stépan Ferencz segélyével hatalmába kerítette s a vár parancsnokává ismét Gyulay Ferencz neveztetett ki, maga Rákóczy pedig, december hó végén Szebent, hová utóbb Barcsay is menekült, ostrom alá vette. Ezzel azután betelt a mérték.

A boszus szultán szigorú kötelességévé tette Szejdi Amhát budai basának Rákóczy megbüntetését. Szejdi a következő év tavaszán maga mellé véve Husszain egri basát, megkezdé a hadjáratot Rákóczy ellen, mely egyúttal végromlást hozott a vármegyére. Szejdi basa 1660. április elején csakugyan hozzálátott a hadjáratához. Mielőtt a még mindig Szebent ostromló Rákóczy ellen indult volna, előbb a hajduságot igyekezett megtörni. Hatalmas serege élén Szarvasnál átkelvé a Körö-

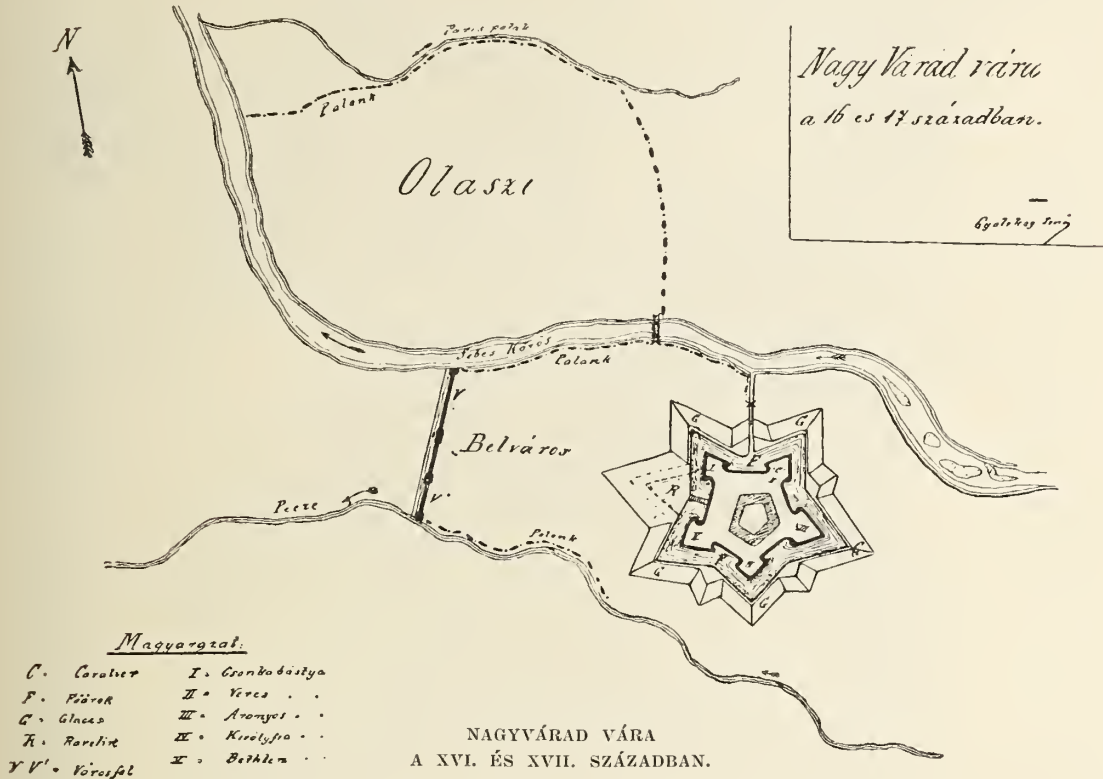
sön, martalócz hadaival elárasztotta a Rákóczyhoz még a végveszedelem napjaiban is rendíthetetlen hűségű hajdúvárosokat. Miután Gyulai Ferencz váradi parancsnok kis csapatával nem mert vele csatába bocsátkozni, április végén Debreczen alá érkezett. A keményen megsarczott város alól Várad felé vonult, útközben, máj. 9-én Pocsaj várát földig leromboltatta, máj. 10-én Székelyhídnál gyilkoltatta le a vár alatti szigetekre menekült népet. Innen Kerekinek, Biharnak, Csatárnak s általában a vármegye északi részének elpusztítása után Erdély felé vette útját. (Szalárdy — i. m. 500—502.)

Szejdi hadainak közeledtére, Rákóczy abba hagyván Szeben ostromát, hogy Váradot megmentse, a török elé vonult; de megkésvén, máj. 22-én Gyalu és Fenes között kénytelen volt csatába bocsátkozni, mely heves harcban halálosan megsebesült s 250 lovas, 350 gyalogos vitéze a csatatéren maradt. Testőrei, az ónodi vitézek, az általános zavar közepett csak nagy nehezen szabadíthatták ki a csatatérről, honnan kovcsin vitték a váradi várba, hová jún. 6-án neje Báthori Zsófia is megérkezett. Másnap befejezte küzdelmes életét. Holttestét előbb Székelyhídra, majd Ecsedre, onnan Sárospatakra szállították. (Millen. tört. VII k. 96. l — Szücs Istv. i. m. 385--86, — Rozvány i. m.)

Ismét Barcsay lett tehát Erdély fejedelme. De a török az alkalommal kívánt élni, hogy az Erdély kulesául szolgáló váradi várat hatalmába kerítse. Buday Zsigmond ugyan, még 1660. márcz. 22-én megírta gr. Csáky Istvánnak, hogy a török Váradot elsősorban a maga számára akarja elfoglalni, de Csáky, a ki sohasem tudta megbocsátani I. Rákóczy Györgynek, hogy őt az erdélyi fejedelemségtől elütötte, az atya iránti gyűlöletet átvitte a fiára. A Barcsay és a Rákóczy között az erdélyi fejedelemségért folytatott küzdelemben is folyton Rákóczy ellen irogatott a bécs-i udvarba, sőt még a végveszély napjaiban sem szünt meg ellene működni, s most, midőn a török már jóformán Várad előtt állott, Rákóczy hült tetemei pedig már útban voltak a végső nyugalomra, mit sem tehetett Várad érdekében, mert hiszen még jún. 10-én sem volt biztos hír Rákóczy elhalálzásáról, sőt Csáky mindegyre azt várta, hogy miként kerül az általa gyűlölt ivadék a Jedikulába.

A portán keveselték Szejdi basa haderejét, s ezért Ali basa vezérlete alatt egy újabb 60,000 főnyi sereget küldöttek a részek elfoglalására. Lipót király ugyan még márcziusban, a török sereg közeledtére, Des Souches vezérlete alatt 10,000 embert küldött a felsőtiszai határra, de ez a sereg Rakamaz és Tokaj között tétlenül táborozott s bár az újabb török hadak közeledtére maga Wesselényi nádor sürgette Várad megsegítését, mindazonáltal a bécsi haditanács a fenyegető veszélyvel szemben mit sem tett, Lipót meg Gráczba ment nyaralni. Ali szerdár pedig gögösen megüzente a császári tábornoknak, hogy mitsem enged a Rákóczy által birt részekből.

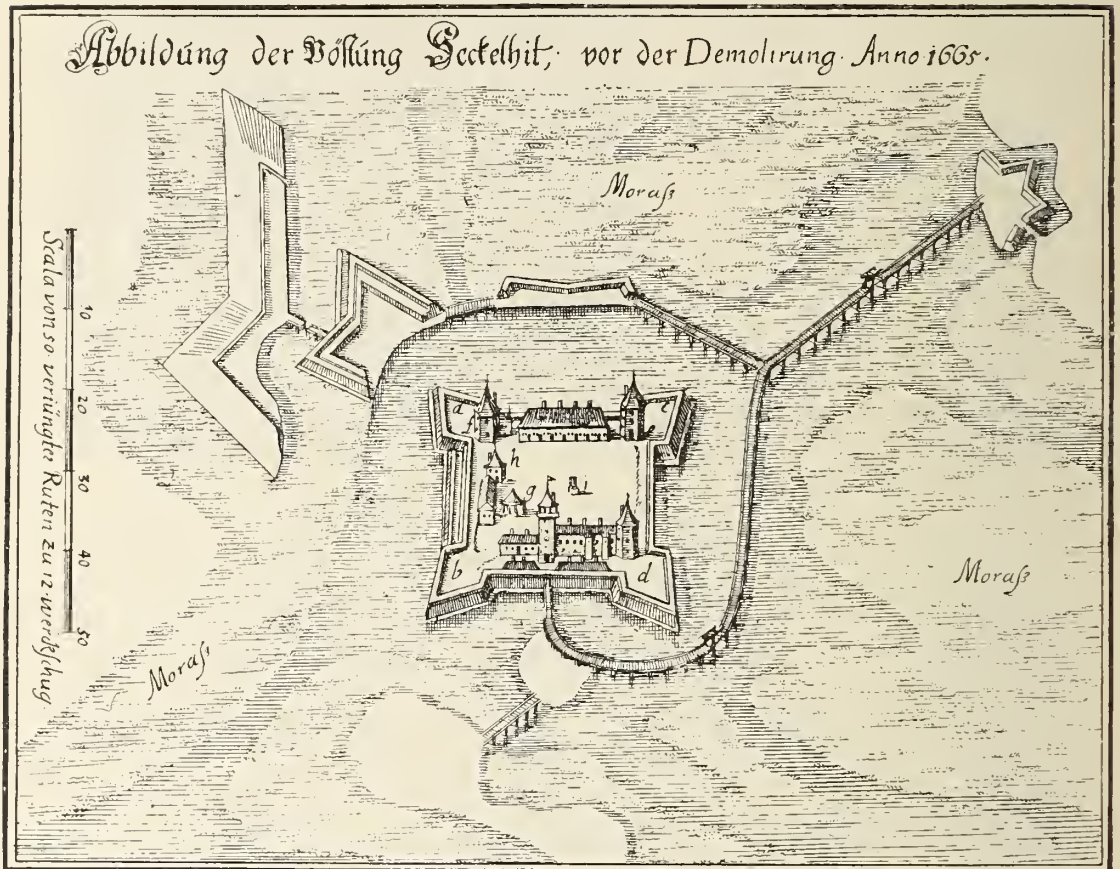
A magukra hagyott váradiak most Baresay tanácsára Tisza Istvánt, azelőtt portai követet küldték a Temesvár felől előnyomuló szerdár elé, kivel Boros-Jenőn találkozott. De Tisza ékesszólása és a váradiak által

felajánlott 100,000 forint hiábavaló volt, mert a töröknek ezúttal Várad kellett. Tisza sikertelen közbenjárása következtében a várbeliek még egy utolsó kísérletet tettek. A már megelőzőleg a császári táborba küldött Pankotay és Szőlősy után júl. 12-én Boldvay Márton vármegyei alispánt menesztették Tokajba követül, hogy bizonyos feltételek alatt császári őrséget eszközöljön ki a fővezértől, de már az időközben eltűnő török hadak miatt, elsősorban a védelemről kellett gondoskodni. Mivel az egyik Baresay-párti várparancsnok: Haller Gábor, már török fogságban sínylett, Gyulay Ferenc pedig Rákóczy temetésén volt, a tényleges parancsnokság Balogh Máté alkapitányra hárult, a ki a melléje rendelt 8 tagból álló vezérkarral* együtt esküt tett, hogy a várat az utolsó csepp vérig védelmezi. Harczképes ember mindössze csak 850 találatott. A nőket és a gyermekeket már előzőleg elszállították, júl. 11-én a várost több helyen felgyújtották. Ekkor szétosztották a bástyák védelmét, melyek mindegyike külön kapitányt kapott. Ezek Veér György, Nagy Ferencz, Tisza István, Boldvay Gergely, Stépan Ferencz; a kapu fölött Komáromy Ferencz örködött. A tanulók Almási Dávid hadnagy alatt küzdöttek.

* Tagjai: Vajai Ibrányi Mihály helyettes kapitány, Boldvay Márton és Belényesy Ferencz alispánok, Szalárdy János, Rác János és 3 tanácsos.

Ali basa a főserég élén, júl. 14-én estefelé megérkezvén Várad alá, 15-én a várbeliekhez intézett sikertelen felszólítás után megkezdte a vár lövetését. Várad ostroma valóságos hősköltevény. Terünk nem engedi, hogy részletesen kiterjeszkedjünk arra, miként volt képes eme maroknyi elszánt csapat, melynek még rendszeres tüzérsége sem volt, 46 napon át 60,000 főnyi sereggel dacolni. Júl. 18-án büszkén visszautasították a török táborban tartózkodó Barsay felhívását, melyben a vár feladását sürgeti. Augusztus 24-én a falak már oly düledező állapotban voltak, hogy Ali rohamra küldé csapatait, de a várbeliek, a benn levő nők segítségével, kik olvasztott fagygyut, forróvizet öntöttek a törökre, Tisza István és Nagy Ferencz vezér-

SZÉKELYHÍD VÁRA 1665-BEN.

lete alatt vitézül visszaverték, mely alkalommal 3000 török veszett el. Ez volt az ostrom legdicsebb napja, de egyuttal a vég kezdete. Még az aug. 27-én éjjel kiszökött oláh katona árulása következtében, a Tisza István és Nagy Ferencz által készített ellenaknak kárba veszték, az esti 9 óráig tartó roham után pedig csak mintegy 300 fegyverfogható vitéz maradt. Ibrányi s több jó katona elveszett, Rác súlyosan megsebesülvén, utóbb aug. 30-án sebeiben elhalt, segítséget már nem remélhettek, tehát nem maradt más, mint a meghódolás. Aug. 27-én, a hét heti ostromban kimerült hősök kitűzték a fehér zászlót. Tisza István és Kanizsai András küldettek a török táborba, kiket a hosszú ostrom miatt már türelmetlen Ali basa igen nyájasan fogadott. Szabad elvonulást ígervén a várbelieknek, azt is megengedte, hogy a nyomdát, a ref. egyház könyveit és a káptalani iratokat magokkal vigyék. Ali sürgetésére 28-án kiköltöztek a várbeliek, egyrésze Erdélybe, a nagyobb rész, mintegy 200 szekéren Debreczenbe költözött; ez utóbbiakat Szejdi Achmed basa vezérlete alatt, 6000 lovas kíserte útjukban. Aug. 28-án Várad már török kézben volt. Miután erődítményei helyreállítottak, megkezdődött a behódolás.

Várad eleste nagy rémületet keltett e hazában és a külföldön is. A helyzetet legjobban jellemzi Chiarromanni János páрмаi követ jelentése, a ki ezt írja: Várad a törökök kezébe esett, a mi annyit tesz, hogy a barbárok-
nak megnyílt az út, Magyarország, Szilézia, Morva- és Lengyelország meg-
rohanására. Az egykoru történetírók ebben mindnyájan egyetértettek; de
a felelősséget már mindegyik másra hárítja Szalárdy, a ki maga is részt
vett a védelemben, Várad elestéért Gyulay Ferenczet, Báthori Zsófiát és a
vármegyék nemességét okolja; Babocsay Izsák, Wesselényi nádort teszi fele-
lőssé; Bizozeri olasz író a várbelieket okolja, kik szerinte nem akarták a

Várad eleste.

TÖKÖLY IMRE.

német őrséget befogadni. Az öreg Bethlen János és Kraus György már tárgyilagosabbak. De kétségtelen, hogy a felelősség első sorban a bécsi haditanácsra hárul. Újabbkori történetirodalmunkban e kérdést Deák Farkas tette tanulmány tárgyává (Akad. ért. VII. köt.). A vár ostromára még a következő művek terjeszkednek ki: Szalay — M. Orsz. Tört. V. 49, Horváth Mih. V. 499—500, Szilágyi Sánd. — Erd. tört. II. 288—89. Szücs Istv. — i. m. II. k. 396—401, Komáromy Andr. Turul 1895. évf. 1. és 2. füzet. Millen. Tört. VII. 100—103. K Nagy Sándor — i. m. II. 128. Önálló értekezések: Kazinczy Fer. — Felsőm. Minerva 1826. évf. Ráth Károly és Podhraczy József Akad. ért. 1855. Bunyitay: Nagyvárad a törökfoglalás korában. 1892.

A várba bevonuló törökök első sorban a keresztet vették le a tornyokról s Szent László művészi lovas szobrát porrá zúzták. A mi a várban még elvihető volt, azt mind összecharácsolták. Várad szomorú képet nyújtott, a város felgyújtva, a vár rommá löve hevert, lakosai szétfutottak, a görög kereskedők még az ostrom előtt elmenekültek, a ref. kollegium nyomdája, könyvtára és berendezése pedig Mártonfalvy György vezetése alatt, 40 szekéren Debreczenbe vitetett. A mit nem tudtak a menekülők magokkal vinni, az a győzők zsákmánya, vagy mint a vármegyei levéltár, a tűz prédája lett.

Bihar vár-
megye a
törökök alatt.

Várral az egész vármegye a törökök kezébe került. Elveszett Sarkad, Szalonta, Szent-Jobb, Papmező, melynek várát az oláh katonaság feladta. A lakosok szétfutottak, de a házi tűzhelyhez való ragaszkodás ismét visszaszólitotta őket, hogy az újabb török martalóczok közeledtére ismét bátorosabb helyeken keressenek menedéket. Kabát lakosai egy év folyama alatt három ízben hagyták el, a szalontaiak pedig a várost körülvevő erdőségekbe és a mocsarak közé menekültek (Rozvány i. m. 70—72.), sőt Debreczen is megérezte a török igát. Az Erdélybe menekült földesurak sem maradtak adósok a töröknek. Kucsuk basa még 1661-ben panaszt emelt Apaffy Mihály fejedelemnél, hogy Tisza István fiai és Bethlén Domonkos a gyulai és az ujfalusi rácz jobbágyságot gyakran háborgatják (Szilády Török-magyarok tört. eml., VI. k.). Az erdélyi fejedelemségért folytatott küzdelemben Lipót Kemény Jánost pártolván, 1661. tavaszán Montecuccoli Rajmund vezérlete alatt tekintélyes sereget küldött a Nyírségre, a török által még el nem foglalt s akkoriban főfontosságú Székelyhidat pedig császári őrséggel megrakatta. A császári hadak azután még azt is elpusztították, a mit a török meghagyott. 500—500-as csoportokban barangolták be a vidéket s mindent elvittek, a mi kezük ügyébe esett. Így 1664. május 7-én a kis-marjaiaknak minden marháját elhajtották; elég dolgot adtak Boldvay Márton székelyhídi parancsnoknak is, a ki csak azon volt, hogy ez átkos segítségtől megszabaduljon. (Szilády V. 109—112.) Ez az állapot mindaddig tartott, míg a vár, a vasvári béke értelmében, 1665. január havában le nem bontatott.

Bár a vármegye túlnyomó része a törökök kezébe jutott, ez legkevésbé sem akadályozta meg a hajdukat, hogy egyes helységeiket vissza ne foglalják. Sarkad 1665. után csakhamar visszakerült a hajduk kezébe. Ezek azután örökös háborúságban voltak a gyulai béggel, főleg az öreg Leel-Össy János és Csavargó Varga Mihály vitézi tetteit őrizte meg a néphagyomány. Szalontán pedig Bakó János hajduvitéz vakmerő kalandjai maradtak fenn az utókorra.

A magyar király területéről is gyakran le-le csaptak a váradi török nyugtalanítása végett. 1662-ben 900 felföldi vitéz Hosszú-Pályinál csapott össze a törökkel s heves harc után visszaszorítottatott. Mialatt pedig Kucsuk váradi basa az érsekújvári hadjáraton volt, a felvidéki urak maguk vállalkoztak Várad visszafoglalására. De mert megfelelő számu hadakkal nem rendelkeztek, gróf Rákóczy László vezérlete alatt esellel akarták a várat kézrekeríteni: Rákóczy és helyettese Pethő Zsigmond, felhasználván a május 27-én tartani szokott pünkösdi országos vásárt, 200 szatmári fegyverrel parasztruhába öltözve, a vásárosok közé vegyültek s azokkal észrevétlenül bejutottak a nagypiaczra, de valószínűleg árulás következtében tervük kitudódott és még mielőtt összeszedhették volna magukat, megkezdődött a küzdelem. Rákóczy a várba igyekezett bejutni, de egy puskalövés leterítette. Vitézei látván vezérok elestét, Olaszi és Péntekhely városrészek felgyujtása után Debreczenbe s onnét Kálló felé vonultak. Természetes, hogy e rablókalandok hatását első sorban a még megmaradt jobbágyság sínylette meg, mely a folytonos üldözések miatt kénytelen volt megszökni s bátorosabb helyre költözni.

Husszain basa Várad elfoglalása után a várat megerősítette, Várad-Olaszi külvárost pedig palánkkal vette körül, természetesen közmunka útján, melyet főleg Debreczennek kellett előállítani. A föld népe dézsmát fizetett, ezen felül kézi és szekeres napszámot kellett szolgálni, 1674-ben pedig kivetették a füstadót. (Tört. Tár 1894. évf., 681 l.) Ha a falu az adót nem tudta megfizetni, egyes martalócz csapatok kilátogattak hozzájuk, még a prédikátorok házába is 30—40-en szállottak be s ott garázdálkodtak. Sőt még a szőlőhegyeket is megdézsmálták, a pinzékről a lakatokat levették; ebben főleg a szent-jobbi törökök tündek ki. 1684-ben Érmelléken az egész tavaszi termést lekaszálták.

Míg Székelyhíd fennállott, a magyar király részére teljesített adózást oda kellett beszolgáltatni, de Székelyhíd lerombolása után báró Cob Szatmárra rendelte az adót beszállítani. Lassanként Belényes, Petrilény, Papmező, Bél vidéke is behódolt. Az 1675. febr. 23-án kelt fejedelmi leirat a

vármegyének még be nem hódolt részét a somlyai várkapitány alá rendelte.

A vasvári békét követő kor súlyos megpróbáltatást hozott a nemzetre. A bécsi kormány önkényes eljárása mindegyre fokozta az elégtelenséget, míg végre az ország főurai Wesselényi nádor vezetése alatt összeesküvést terveztek, mely azonban a nádor hirtelen elhalálása után vérbe fojtatott, az összeesküvésben részesek pedig Erdélyben kerestek menedéket.

Az Erdélyben egybegyűlt bujdosók (Forgách Miklós, Szuhay Mátyás, Szepesy Pál, Wesselényi Pál, Petróczy István) 1672. nyarán Telekit is megnyervén tervöknek, a cselekvés terére léptek. Petróczy, Kende Gábor, Szuhay és Szepesy 800 lovassal aug. 28-án Nagy-Létán váratlanul megje-

TÖKÖLY IMRE ELFOGATÁSA.

lentek, a hol Huszejn aga 100 törökkel csatlakozott hozzájuk. Onnan Vámos-Pécsre mentek, hogy a hajdukat is felkelésre bírják. E hírre Spankau császári tábornok 1100 emberrel Debreczen ellen vonult, a bujdosók főserege pedig Kálló felé tört, mire Spankau visszavonulni kényszerült.

A bécsi udvar ekkor báró Cob Farkast 10,000 emberrel küldte a bujdosók ellen, s ő Györkénél szétverte őket, mire megkezdődött a megtorlás véres munkája. De a bujdosókat ez sem törte meg. Az 1673. okt. 23-án Biharon egybegyűlt kuruczpárti megyei urak, Forgách Miklós és Orlay Miklós elnöklete alatt közgyűlést tartván, a felkelés iránt hozott előző évi határozataikat fentartották. (Tört. tár. 1879. évf., 815 l.)

1674. márcz. 9-én ismét Szalontára gyűlnek össze, hol a következők jelentek meg: Mikolay Boldizsár, Bernáth Zsigmond, Szendrei Vég Mihály, Jászberényi Mátyás és Mezei Nagy György. Az egybegyűltek, tekintettel Bihar vármegye népének elszegényedésére, más helyet kérnek tartózkodási helyül a fejedelemtől, a kilátásba helyezett zsoldot köszönettel fogadják s fogadalmat tesznek, hogy mindvégig híven kitartanak a felkelés ügye mellett.

Még ezen évben aug. 23-án Csátár helységben gyűltek egybe a bujdosók, mely alkalommal vezéröknek Wesselényi Pált választották meg. (Szilády i. m. VII., 205., 255.)

1672. óta főleg Debreczenben találtak a bujdosók otthonra, a mi régóta szálla volt a császáriak szemében, sőt a váradi basa 5000 tallér fejében megengedte, hogy a megyei hódoltsági részekben tartózkodhassanak. Ez éppen nem tetszett Bécsben. Ezért Strassoldó Károly császári tábornok 1675. decz. 6-án Debreczenben rájuk ütött, a bujdosókat összefogdostatta, a várost pedig 80,000 tallér erejéig megsarcolta. (Millen. tört., VII., 313.)

Az 1676. év első hónapjaiban a bujdosók vezére, Wesselényi Pál, Bihar és Püspöki községekben táborozott, honnan gyakran felkeresi panaszos sorai-
val Apaffy fejedelmet. Bizony rosszul állottak a bujdosók kvártély dolgában; a bihari faluk legnagyobb része elpusztult, vagy a törökök zsarolásai elől elmenekült. A sanyaru életviszonyok miatt Wesselényi méltán tartott a sereg szétzüllesztésétől. (Szilády IX., 562—68 l.)

Tököly Imre.

A fölkelők élére 1678-ban az ifju Tököly Imre állott. Felhívására most már a hajduk is kardot rántottak a fenyegetett nemzeti és vallásszabadság védelmére, de Wesselényivel a fővezérségért folytatott küzdelme nagyban akadályozta a felkelés sikereit. 1679-ben Erdélyből ismét kitértek a kuruczok, de a bécsi udvar és a francziák között létrejött béke miatt minden vállalat dugába dőlt. Sőt maga Tököly is hajlandónak mutatkozott a békére, de a bécsi kormány merev magatartása miatt elkeseredetten, a további küzdelemre határozta el magát. 1680. jan. 8-án Nánáson végre a hadakozó kuruczok Tökölyt kiáltották ki vezéröknek. Közbejött az 1681. évi soproni országgyűlés, mely fegyverszünetet létesített a küzdők között. 1681. május 20-án felmondták a fegyverszünetet a labanczoknak, de most ismét kitört a viszály, Wesselényi és Tököly között mely alkalommal Tököly a váradi basánál talált támaszt.

Mivel Tököly a török pártfogásában bízva, barátságával többé nem sokat törődött, az utóbbi visszatorlásra határozta el magát; ezért 1662. aug. 15-én a Debreczen melletti Kondorosnál táborozott, honnan Kálló visszafoglalására indult, de mivel Tököly a budai basa közbenjárására a porta által athnaméval el volt látva, kénytelen volt visszatérni és okt. 5-én ismét Kondorosnál találjuk.

Midőn 1683. tavaszán Kara Musztafa nagyvezér 250,000 főnyi sereggel átlépte a Dunát, az egész országot Tököly táborában találjuk, de Bécs felmentésével a helyzet lényegesen megváltozott. Tököly a váradi basával a felvidéken át igyekezett török területre jutni, és nov. 21-én már Debreczenben volt. A törököket ért folytonos vereségek következtében Tököly hívei nappal-napra fogytak, csupán Petneházy és társai tartottak ki mellette.

Tököly kuruczai már 1685. év elején ellepték Várad vidékét és a Berettyó mellékét. A lakosság nem fogadta őket szívesen, sőt Berettyó-Ujfalu ellenállott, de legyőzött. Ekkor a kuruczok február havában az Apaffy fejedelem tulajdonában levő Diószeg városból nagy mennyiségű vágómarhát szedtek össze. Tököly egyik rendíthetetlen híve, Ubrizsy Pál ez időtájt Komádiban tartózkodott, hogy a váradi basát szemmel tartsa és tapasztalatairól urát értesítse. (Szilády, VIII. k.)

Ez év nyarán Tököly csapatvezérei közül Vay, Ádám Tulogdon, Kis Ferencz Szalacson, Bóné András Vállajon, Lövey Ádám Szaniszlón, Tokaji Kiss Ferencz Szent-Péterszegen, Halasy Sámuel M.-Pályin, Pap Ferencz gyalog-hadnagy pedig Bakonszegen tartózkodtak csapataikkal. Margitta és Diószeg Tököly számára tartatott fenn. A beszállásolás igen nagy csapás volt az amúgy is kifosztott lakosokra, sőt tarthattak tőle, hogy a Tökölyt üldöző császáriak Bihar területére is betörnek.

Eperjes, majd Tokaj eleste után, (1685. szept. 29-én), Tököly Kállóban vonta meg magát. Midőn innen is kiszorult, másfélezerre leolvadt seregével a bihari hódoltsági részekre volt kénytelen menekülni s Konyár mellett ütött táborn. Achmet basa meghívására október 15-én Váradra ment, de alig ért a városba, a basa vasra verette és hat társával Jenőbe küldte.

Tököly elfogatásának hírére nagy fejtelenség támadt a konyári táborban.

A hajduk, felbőszülve a török csalfaságán, Petneházy Dávid vezérlete alatt, mintegy 7000-en Caprara gróf kassai táborában hűséget esküdtek a királynak. A Konyáron maradt 1000 felkelő október 24-én hasonlóképp meg-

hódolt. Ekként a váradi hódoltsági részekig terjedő terület Lipót birtokába kerülvén, Caraffa Antal gróf 4000 főnyi hadát Szatmár vidékére vezényelték.

1686. február 9-én Caraffa, Petneházy 3000-nyi hadával egyesülve, ostrom alá fogta Szent-Jobb várát, melyet miután három napi ostrom után elfoglalt, magyar őrséggel látott el és Debreczen alá szállott, majd május havában Komádinál ütköztek össze a törökökkel. Caraffa hada óriási károkat okozott a városnak. Zabolátlan katonái az egész környéket elpusztították s a várost kirabolták. Végezetül 80,000 frt szezot vetett ki a debreczeniekre.

NAGYVÁRAD VISSZAFOGLALÁSA 1691-BEN.

Tököly visszanyervén szabadságát, csakhamar ismét a felkelés előkészítéséhez fogott. 1687-ben seregének egy töredékével Berettyó-Ujfaluban tartózkodott, majd november havában 3000 emberével Telegd felé vonult.

Ekkor már a felkelés elvesztette varázserejét, mert az ősi püspöki város visszafoglalása foglalkoztatta a kedélyeket.

Az 1688. augusztus 30-án Szent-Jobb várában egybegyűlt nemesség, hosszú idő óta első ízben tartott megyegyűlést az újonnan kinevezett főispán, Benkovics Agoston váradi püspök elnöklete alatt. Tököly ekkor Püspöki alatt elsánczolta magát, de táborát Heiszter Donát császári tábornok szétugrasztotta, harcosait menedéklevéllal felszerelve Szalontára engedte, miáltal a pusztán maradt egykori hajduváros újra benépesült. (Rozványi i. m., 53 l.) A következő évben (1689) Várad is ostromzár alá került (Fraknói Vilmos: Nagy-Várad visszafoglalása), de rendes ostrom alá csak 1691. október 12-én vette a badeni őrgróf, a ki néhány hét alatt a külkerítést (palánk) és a várost

bevette, de mert serege nem volt kellőleg felszerelve, az ostromot félbezakította s a vár körülzárását Auersperg tábornokra bízta. 1692. május havában Heiszter Donát vette át a vár ostromlását, mely végre június 5-én kaput nyitott. (Bunyitay Vince: A mai Nagyvárad megalapítása. Akad. ért. XII. k. 6. sz.)

Várad vissza-
foglalás.

A 2000 főnyi várőrségből megmaradt 1500 fegyverest bántatlanul Gyulára kísérték. Heiszter a visszafoglalt várat Corbelli gróf vezérlete alatt 2000 huszár, 200 hajdu és 200 főnyi német őrizetére bízván, maga a török üldözésére indult. A vár kijavitása Kaiserfeld Mátyásra hárult. A török ezzel végleg kiűzetett a vármegye területéről. Bosszújában Diószegtől és Derecskétől a déli határig mindent elpusztított, sőt még 1693-ban is újból betört a vármegye területére és egész Debreczenig pusztított. Ekkor pusztult el Komádi is (Rozványi m. 79. l.).

Ez időből való lehet a Zsáka község levéltárában talált, következő siralmas vers:

Vég Gyulához jövén sok számú tatárság,
Egyben adván magát sokféle pogányság
Jaj! nagy dülség!!
Közöttünk lón bontság,
Ezek által szörnyű szomorúság!!
Alattomban járván, mint estveli farkas
Berettyó víz felé ösvények lón tágas,
Nagy hatalmas
Semmiben irgalmas
Hozzánk nem lón szívvel nyugodalmas,
Mert átal költözvén Berettyó folyásán,
Nagy rakást tevének Ujfalu határán,
Hol e' táján
Minden helyek pusztán
Maradának miattok, rabolván . . .

Kik megfutamodtak, az útban elesvén,
Kegyetlen tatárok utánok eredvén,
Vesztegetvén,
Elpusztíták szintén
Szegényeket, a földre levervén.
Bizonyosságom erre Debreczen határa.
Ki sok holt testeket keblébe fogada.
Kiket Galga
Szultán levágata,
Kegyetlenül, a Tatár Khán fia.
A kik sokak futva szélyel oszlanának,
Ezeknek terhei prédára jutának,
Hurezoltának,
Ösze rontatának,
Alávalók, szélyelhányatának.

A visszafoglalt Várad siralmas képet nyújtott, a mi élénken visszatükröződik a Kaiserfeld Mátyás tábornok által készített térképből. A városban csupán a Bethlen Gábor-féle kastély és két ház maradt fenn, Vadkert és Velenceze helye teljesen pusztán állott, csak Olasziban maradt 114 ház, de csupán 21-ben laktak polgárok.

A vármegye
a törökök ki-
űzetése után.

A vármegye is hasonló képet nyújtott. Csakis mocsaraktól védett helyeken találhatunk állandó lakosokra.

Zsáka, Bajom, Pocsaj, Székelyhid, Szalonta, Sarkad, Szent-Jobb víz közé épült, Bedő, Vekerd szigeten, Csökmő, Komádi félszigeten terült el, Gáborján rengeteg lápokkal volt körülvéve, Nagy-Rábét a Berettyó övezte körül, Szerep lakosai a Kemény-szigetre költöztek át, majd a Szent-Mihály ere által körülfogott területet foglalták el, honnan csak 1751-ben telepítették a Körvtélyes ér mellé. A mai Nagyvárad alapkövét Benkovics Ágoston püspök rakta le. Benkovics Pálos-rendű szerzetesből 1681-ben nevezetett ki váradi püspökké s egyúttal leleszi préposttá. Midőn 1688. február 24-én Lipót király Benkovicsot visszahelyezte a bihari örökös főispánságba, az 1552. évi adólajstrom alapján visszaadta az ősi püspöki birtokokat is, de ez óriási kiterjedésű uradalom jövedelme csupán a papiroson volt meg. Benkovics azonban nem csüggedt, s minthogy a haditanács kimondotta, hogy csak a vár védelmi vonalán kívül építhet, Olasziban akarta az új egyház alapkövét lerakni, de előbb még gimnáziumot és papnevelőt létesített, s mert az egész egyházmegyében nem volt katolikus pap, Ferencz-rendű szerzeteseket gyűjtött maga köré s ezek részére rendházat épített, mely egyúttal püspöki székháznál szolgált. Ezek voltak az ujjászületett Várad első épületei. E mellett különös gondot fordított a nép jólétére is. 1693-ban kieszközölte, hogy a vármegye népe, a papi tized kivételével, mindennemű közterhek alól felmentessék. Áldásdús tevékenység közepett 1702. október 28-án elhalálozott.

A közbejött kuruzsháborúk hosszú időre megakadályozták a város fejlődését. (Bunyitay Vince: A mai Nagyvárad megalapítása. Akad. Ért. XII. k.) Ezalatt munkához látott a vármegye is. Az adó kivetése czéljából elrendelt összeírás alapján, az 1703. április 3-án kelt kanczelláriai megállapítás szerint, Debreczen városra 29, Bihar vármegyére pedig 80 porta vetített ki. Lipót 1702. április 12-én elrendelte a hajduvárosok összeírását, egyúttal a vármegyei, úgynevezett kisebb hajduvárosokat, melyeknek szá-

badalma nem ismertetett el, földesúri fenhatóság alá igyekezett vonni. Szalontát már 1702. márczius 23-án Eszterházy Pál nádornak zálogba adta. A közbejött események egyidőre megmentették a bihari hajdukat a jobbágyi sorstól. Az idegen zsoldos hadak zaklatásaitól agyongyötört pórnép 1697-ben ismételten felkelt. Vaudemont eszászári tábornok azonban Patakot visszafoglalván, Tokajból is kiszorította a felkelt kuruzokat; innen egy részök Rakamaznál július 17-én átkelt a Tiszán s útjokat Bátor és Diószeg felé vették. Marjánál átkelvé a Berettyón, a temesvári basához menekültek.

A pórfelkelés ugyan leveretett, de a bécsi kormány alkotmányellenes törekvései most már a főnri körökben is fokozták az elégtelenséget. Az elégtelenség élére Beresényi Miklós ungi főispán állott.

A bécsi udvar azonban csakhamar értesülvén a Beresényi kastélyában folytatott tanácskozásokról, Rákóczy Ferenczet elfogatta. Tudjuk, hogy Rákóczy kimenekült a fogságból s az elfogatás elől elmenekült Beresényivel Lengyelországban találkozott.

Az 1703. év tavaszán, midőn a eszászári ezredek túlnyomó részben külháborúra kivezényeltettek és esupán a Montecueoli-ezred maradt meg a

II. Rákóczy
Ferencz.

A NAGYVÁRAD VISSZAFoglalása EMLÉKÉRE VERT ÉREM.

tiszántúli részek őrségéül, a besoroztatás elől Lengyelországba menekült Esze Tamás, Rákóczy zászlóival tért vissza a Beszkidekhez, hová június 16-án Rákóczy is megérkezett. Fellépését a nemesség eleinte közönyösen fogadta, sőt még a hajduk is vonakodtak felkelni; de miután július 14-én átkelt a Tiszán, 18-án már Vaján tűzte ki a felkelés zászlaját s onnan ellenállás nélkül vonult előre.

A hadba szólított vármegye 1703. június elején Olaszin tartott közgyűlésében a kuruzok ellen 40 lovas szekeret 5–5 puskással és 50 lovast rendelt ki, úgy azonban, hogy ezek a vármegye határán túl nem mehetek.

Rákóczy első sikereinek hírére Bóné András és Gödén Pál diószegi birtokosok, néhány nap alatt összeszedett 3000 gyalogossal és 4000 lovassal, július 19-én hajnalban, az ottani gróf Grünsfeld-féle várkastélyt megrohanván, a gyűlölt Norderman Sebestyén jószágigazgatót s a kastély védelmére rendelt németeket mind egy szálíg levágták. E vakmerő támadást megtorlandó, Beekers váradi paranesnok, Tököly János és Kis Balázs vezérlete alatt, két rácz ezredet küldött a kuruzok ellen, mely had a Böek őrnagy paranesnoksága alatt álló eszászáriakkal egyesülve, július 26-án Poesajnál a Bóné András vezérlete alatt álló kuruzokat megverte. A eszászáriak erre Diószeget felégették s a Berettyó-melléki falvakat sorra rabolták, sőt a sárreí falvakat is felverték. Rákóczy, időközben folyton szaporodó seregével, július 26–29 közt Sámsonnál táborozott, honnan Kálló elfoglalása után Debreczenbe tartotta bevonulását.

Itt értesülve Bóné András kudarezáról, Beresényi csakhamar Diószegen termett s a Kálló eleste után a felkelőkhöz esatlakozott hajduktól rendelkezésre boesátott 103 szekéren, 5-én este Várad felé indult, másnap hajnalban az Olasziban tanyázó ráczokat meglepte és miután a sövényhányzókat felgyujtatta, a 7000 főnyi rácz lakosságot, Kis Balázsszal együtt, kardélre hányatta, azután Székelyhídon át Szatmár vármegyébe vonult vissza.

Az oláhok és a ráczok elleni akciója, mely a Sebes-Köröstől a Bükk

F. Rákóczy Ferenc
1707.

II. RÁKÓCZY FERENCZ.

hegységig terjedt, nem sikerült, sőt ezek kegyetlen fellépésükkel tömérdek bajt okoztak Rákóczy híveinek.

Rákóczy hadainak elvonulása után Löffelholz, Aradvár parancsnoka, augusztus végén megbízta Tökölyt, hogy 2000 ráczzal gróf Fels-Colona Ferencz tábornok, újonnan kinevezett várparancsnokot, Váradra kísérje. Ez meg is történt minden baj nélkül; de mikor Tököly visszatérőben volt Aradra, Bóné András Bélfenyéernél szeptember 1-én ütközetre kényszerítette. Véres harc után, melyben két kurucz főtiszt is elesett, a rácok teljesen szétverettek. Tököly, hogy kudarczát helyre pótolja, a következő év (1704) január 7-én 1000 ráczzal és a váradi őrség egy részével Bónét bihari táborában újból megtámadta s onnan kiszorítván, Diószegig üldözte.

Az erődített rác helyek, mint Pécska, Gyula, Sólomos, Boros-Jenő stb., ellensúlyozására, a Belényesen, Sólomkón, Szt.-Jobbon, Biharon és Püspökiben elsáncolt kuruczok alkották a megtorló hatalmat. A sarkadi hajduk főleg a gyulai rácok ellen harcoltak.

A vármegyei nemesség példáját csakhamar követte a tisztikar is. Az

1703. szeptember 1-én kelt kimutatás szerint, csupán Sántha László alispán, Boronkay Ádám helyettes jegyző, Erdei Pál pénztárnok, Ujfaludi Márton szolgabíró, Orosz Farkas esküdt, Fráter István, Trencsényi Ferencz harminczados, Beóthy Mihály, Vojnoki Pál, Lukácsik János káptalani jegyző és a káptalan gondnoka maradtak meg Lipót hűségében.

Egyedül Várad daczolt a kuruczokkal, minek következtében még 1703. őszén ostromzár alá került. Becker István erélyes ellentálláshoz fogott, sőt még szükségpénzről is gondoskodott, melyet „In necessitate Varadiensis“ körirattal, a várban összeszedett rézedényekből veretett. A váradi ostromzár, melynek parancsnoka: Palocsai György Kis-Marja várában tartotta főhadiszállását, 1704. év folyamán igen lanyhán folyt, sőt a marosmelléki rácoknak sikerült több ízben élelmet szállítani a várba. Ily alkalommal az egész vidéken, melyen átvonultak, mindent elpusztítottak, de Komádi lakosai egy ízben még idejekorán értesülvén jövetelükről, hátulról megrohanták a „vad-rácokat“ s mindnyájokat lekaszabolták.

Palocsay rendeletére 1705. február havában 160 gyalog hajdu küldetett az ostromzárt teljesítő Bóné András ezredéhez; de a ráczság április elején Püspökiből ismét visszanyomta a körülzáró sereget s egész Pocsajig jött; egyes német csapatok pedig Derecskéhez szállottak.

Rákóczy május 20-án Károlyi Sándort nevezte ki a tiszántúli hadak vezérévé, a ki csakhamar erélyesen hozzálátott, hogy a Tisza és a Maros környékét az ellenségtől megtisztítsa. Ezért elsősorban a már április 27-étől Illyén táborozó Andrásy István seregéből Kaszás Pál és Nyúzó Mihály csapatait maga mellé rendelve, május 22-én Zsákáról a császári kézen levő Gyula ellen vonult. E hadi vállalatról Thaly Kálmánnak a Békésmegyei régészeti egyet évkönyvében (VI. k.) írt tanulmányából a következőket közöljük.

A Gyula ellen indult sereg minden élelmi szereket magával vitt, mint-hogy lakatlan vidéken kellett menniök. Május 18-án ért *Berettyó-Ujfaluhoz* a Körös-Maros-közre viendő lovasság, e helyről hadi jelentést is tett Károlyi a fejedelemhez; majd május 21-én még egyszer visszarándult oda, intézkedni a váradi ostromzárlat ügyében.

Az ágyuk megérkezése után a magyar sereg lovassága Túrhoz szállott, a gyalogság pedig — kocsira várva — Zsákánál feküdt. Károlyi indulását nem remólt esemény zavarta meg. Míg ugyanis ő készülődött, a ráczok sem pihentek. Tökölly Rankó összevonta csapatait; mintegy harmadfélezered magával a békésmegyei Szent-András elpusztult községnél átjött a Körösön és a lakatlan pusztákon nagy sebességgel Kunhegyes városát váratlanul meglepte, megrabolta, felgyújtotta, a szokásos öldöklés, nőkön és gyermekeken elkövetett kegyetlenkedés mellett. A kocsit váró zsákaiak május 13-án indultak Túrhoz. Bóné András ugyanaznap összeakad a Berettyó mellékén a prédával visszatérő ráczokkal, megszorítja őket, de azok, a mint észrevették, hogy a támadóknak ágyujok és gyalogságuk nincs, nagy hirtelen szekérvárat alakítanak, melynek védelme alatt a lovasság nem árthatott. Bóné gátolta őket a továbbmenésben, körülzárolja, lóhalálában üzen Károlyinak, ez pedig, mint hogy a zsákaiak még útban voltak, lovas kocsikra rakatta a mező-túri sánczban kéznél levő egyetlen zászlóalj gyalog németet. A megriasztott ráczság, attól tartva, hogy reggelig a kuruczoknak több segítsége érkezik, virradatkor kitört a szekérsánczból. A kurucz lovasság két ízben is visszavágta a kirohanókat és a futók hátán a sánczba hatolva verekedett. E közben hirtelen ment a kuruczok között, hogy Nyíri Endre ezredes elesett s ez annyira megdöbbenetette őket, hogy megzavarodva, a gyalogságot és az ágyukat otthagyták. Az ágyukat a ráczok elfoglalták, de a vitéz német kapitány — bár meg volt sebesülve — a maroknyi gyalogságot jelentékenyebb veszteség nélkül kihozta. Károlyi a zsákai gyalogsággal mintegy órajárásnyira volt a tett színhelyétől s itt találkozott a szétszórt lovassággal, azokat tehát összeszedve, majd Bónéval és az új hajdukkal nyomban a rácz szekérsánczhoz ment, de a ráczok már akkor onnan eltávoztak. Az üldöző magyarság a szt.-andrás révnél érte őket utól, épp akkor, a midőn átkelőfélben voltak a Körösön. A rácz lovasság és a szekerek egy része már túl volt a vizen, a gyalogság és az ágyuk innen. A gyorsan támadó magyarok a ráczokat teljesen levertek, kit kardra hánytak, kit a Körösnek szorítottak s visszanyert három ágyujokon kívül még másik 3 rácz ágyut szereztek lőszerkocsikkal. A megrémült rácz lovasság után usztató Bóné András azokat szétszórta, szekereiket elfoglalta, a ráczok, a hány helyre valók voltak, annyifelé futottak, az őket két mérföldre vágó könnyű magyar lovasság elől.

Károlyi még ez este (1705. május 25) jelenté levélben a szt.-andrás szerencsés ütközetet, de az eredményével csak félig volt megelégedve, mert ha a gyalogság Zsákáról idejében érkezhettek, a Körös-Marosköz a rácztól egészen megtisztulhatott volna. A késedelemért — mely az elrendelt kocsik ki nem állításából keletkezett — a hajduvárosokat és Bihar-megye illető járásai hanyagságát említi.

Ezután Gyula ellen indultak a kuruczok, mely akkor vízközi fekvésénél fogva, alig volt hozzáférhető. Május 31-én már körül volt táborolva az ordélyiek által. Itt az erődített városrészekben mintegy 300 lovas és gyalog fegyveres rácz volt, a belvárosban 200 kitűnő gyalog sorkatona. Bár

KÁROLYI SÁNDOR.

az oltalmazók ereje nem volt nagy, de kiválóan előnyös fekvésük miatt, megvétélük csak nagy nehézséggel járt Károlyi seregének, mely alig három ember eleste és hatnak megsebesülésével elfoglalta mind a három városrészt, a huszárvárat és a külső várat is, de a belső várat nem sikerült sem bevenni, sem felrobbantani. Minthogy pedig Károlyi tábornok arról értesült, hogy nagyszámu rác és német — Szegednél egyesülni szándékozó — ellenséges sereg, Gyula felmentését czélozza, ellenük Bakó István kapitány alatt lovasságot küldött, ki az egyesülést meg is akadályozta. Miután a vár körül minden porrá tétetett, a magyar sereg jelentékenyebb hadműveletek végett a fejedelem parancsára Szolnok felé nyomult. A fejedelem pedig, nehogy a vidék a rácoknak legyen kitéve, — Károlyi aggodalmas felterjesztésére — úgy rendelkezett, hogy *báró Andrássy István* ezredes alkalmas hadosztálylyal *Belényes* vidékén táborozzék, Arad, Jenő, Szeged felé vigyáztasson s a *várad* ostromzárlatot fedeztesse. Károlyi tábornok, Gyula elhagyásakor, a leggondosabb körültekintéssel mindent megtett a vidék biztonsága érdekében, így a marosi sánczot jobban megerősítette és utasítá Palocsayt, hogy „a *komádi* lovasoknak a' *mágori puszta toronynál folytonosan strázsájuk legyen.*“ Eber örködésre intéző rendelet ment a *sarkadi* kapitánynak is.

Várad ostroma azonban akkor is lanyhán folyt, mert a kurucz had nagyobb részt cioszlott. Hasztalan sürgeti Dobozy István debreczeni bíró a segílyt, nem kapott. Július elején Debreczen környékén alig volt 800 kurucz, a többi mind eloszlott. Ibrányi hada csak 300-ból állott, Bélteky hada alig számbavehető; tán Bessenyei Zsigmond az egyedüli, a ki erélyesen működött a körülzároló seregben. E közben folyton szállingóztak rác csapatok a Maros mellékéről, s a várbeli németek is ki-kitörtek.

A belényesi kurucz őrség, mint egy kis sziget, rendíthetetlenül áll a ráczság és az oláhság tengerében. Július 30-án Palocsay is visszatért Máramarosból s ismét Kis-Marján tartotta főhadiszállását; de jelenléte nem sokat használt, fegyelmetlen serege több kárt tett a Berettyó vidékén, mint a rácokban. Végre Károlyi is megsokalván a sok panaszt, augusztus 16-án Gyürki Pált nevezte ki a várad ostromzár parancsnokává.

Rákóczy még augusztus havában értesül, hogy gróf Herbeville, az Erdélybe szorult Rabutin kiszabadítása és Várad felmentése végett, a felső Tisza vidékére jött. Alig széledtek el a rendek a szécsényi országgyűlésről, Eszterházy Antal a közelgő német hadak szemmeltartása végett, 7000 főnyi hadával október 15-én a Tiszán át Debreczen alá vonult s onnan Ujvároson és Létán át Szatmár felé vette útját. Herbeville 16,500 főnyi seregével szeptember 3-án ért Budára, honnan tömérdek nehézséggel a Tiszához ért. Október 10-én Vásárhelynél átkelven a Tiszán, 11-én Sarkadon és Szalontán át seregével Várad alá érkezett. A várat körülzároló kuruczok, kisebb csetepaték után, meghátráltak.

Károlyi, hogy Herbeville útját megnehezítse, előle mindent elpusztított. Debreczen lakosságát Eszterházy Antal még október 17-én Károlyi rendeletéből kiköltöztette, másnap (október 18-án) Károlyi is Debreczenbe érkezett, parancsára a kuruczok ott 18—21-ike között mindent elpusztítottak. Az október 21-én Herbeville, gróf Schlick Lipót és Glöcksbergi Detrich Henrik vezérlete alatt megjelenő német hadak azután bosszújokat a városban hagyott kollegiumi könyvtáron és más gyűjteményeken töltötték ki.

Miután Herbeville Váradot elégséges élelemmel ellátta, diószegi táborából november 3-án megindult Erdély felé, november 4-én Székelyhídra, 5-én Margittára érkezvén, a zsbai véres ütközet (november 11-én) után befészkelte magát Erdélybe.

A zsbai csata után gróf Barkóczy Ferencz november végén 3000 főnyi seregével Debreczenbe vonult, a Váradot körülzároló sereg pedig Diószegre rendeltetett. Arra a hírre, hogy a rácok Belényest megszállották. Rákóczy 1706 január 5-én Pocsaj felé nyomult előre.

Az 1705. évi hadjárat sikertelensége, főleg a csapatok elégtelenségében és a szervezeti hibában rejlett. Rákóczy ezért még deczember havában minden fegyverfogható nemest 1706. január 15-ére Rakamazra rendelt, Károlyi pedig, a tiszántúli vármegyék vállvetett közreműködésével, tekintélyes sereget gyűjtött egybe, mely február 26-án a diószegi táborban össze-

iratott. Nem lesz érdektelen, ha ez összeírásból (gr. Károlyi Oklevélt. V. k.) azokat az ezereket közöljük, melyeknek compániái, túlnyomólag vagy részben biharvármegyeiekből ujonezoztattak.

E kimutatás élénken tünteti fel ama nagy áldozatot, melyet a vármegye a szabadságért tett.

1. Palocsay György nemes karabélyos reguláris ezeréből: 3. compánia 94 ember és az 5. compánia nagy része.

2. Károlyi Sándor lovas ezeréből: a 2. comp. fele, a 4. 5. és a 13. egy része, a 10. egészen, mely debreczeniekből állott.

3. Buday István nemes mezei lovas ezeréből: 1. comp. Nánásról, 2 comp. Hajdu-Böszörményről, 5. comp. Szoboszlóról, 7. comp. Dorogról, 8. comp. Téglás- és Hadházzról, 9. comp. Vámos-Pércsről, 10. comp. Ujvárosból.

4. Bóné András nemes mezei lovas ezere (1246 ember) az 5 compánia kivételével mind bihar-vármegyeiekből állott és a tisztikar is túlnyomólag a vármegyéből került ki. Alezredes: Tardy Ferencz, őrnagy: Félegyházy Pál, auditor: Mező László.

5. Gencsy Zsigmond nemes mezei lovas ezeréből: 7. comp. 75 ember.

6. Nyúzó Mihály nemes mezei lovas ezeréből: 4. comp. 68 ember, 6. comp., mely Debreczenből került ki, 77 ember.

7. Kárándi Mihály nemes mezei lovas ezeréből: 1. comp. 86 ember, 2. comp. 78 ember és 3. comp. 93 ember, nagyrésztben, a 4. comp. (76 ember) fele, a 6. comp. 66 ember egészen, Ujfaluról, Kabáról és Komádiból, 7. comp. 69 ember egészen Bagamérről és Derecskéről, végül 8 comp. 68 ember egészen.

8. Esze Tamás nemes mezei gyalog ezeréből: a 7. comp. 19 ember, a 10. comp. jórészt s a 11, valamint a 13. compániából néhányan, az utóbbiban szabolecsvármegyeiekkal vegyesen.

9. Öllýüs János nemes mezei gyalog ezeréből: 1. comp. 123 ember, mindnyájan, 2. comp. 124 ember Szent-Imréről, 3. comp. 70 ember nagyrészt, 4. comp. 143 ember Szalárdról, Mieskéről és Sitérről, 5. comp. 112 ember Diószegről. 6. comp. 98 ember Szent-Jobbról. 7. comp. 70 ember, leginkább Püspökiből. A 8, 9. és 11. comp., mind, vagyis a 10. comp. kivételével az egész ezere (1083 ember) biharvármegyeiekből állott.

10. Ecsedy János nemes mezei gyalog ezeréből: az 5. és a 7. comp. egyrésze, továbbá a 8. és a 9. comp. túlnyomólag (60 és 63 ember).

Az 1706. év első felében, főleg a császáriakkal kötött fegyverszünet következtében, nevezetesebb hadi esemény színhelye nem volt a vármegye. A fegyverszünet lejártát követő napon (július 25-én) Rabutin gróf, Starhemberg Guidóval egyesülendő, 12,000 emberrel kivonult Kolozsvárról s a Sebes-Körös völgyén át Várad felé tartott, hova augusztus 11—12. között érkezett meg.

Rabutin hadainak közeledtére Károlyi félbeszakította Várad körülrólását, és július 27-én Debreczen tájékára vonult, hogy a császáriakat folytonos csatározások által nyugtalanítsa és előlük mindent elpusztítson. Rabutin, midőn Váradot Diószegről 14 óra való eleséggel ellátta, Szolnok felé akart tovább vonulni, de mert a kuruczok a Debreczen és Berettyó

RABUTIN.

közi vidéket elállották, augusztus 14-én Csongrád felé oldalt fordult, augusztus 22-én Szentésre ért, hol Nehem 4000 főnyi rácز seregével egyesült.

Rabutin közeledtére Károlyi augusztus 2-án ismét kiköltöztette a debreczenieket a városból, de a császáriak elvonulása után csakhamar visszatértek; augusztus 30-án már ismét ellátják élelemmel a Váradot körülzáró sereget, valamint a sólyomkői kurucz őrséget.

Rabutin azonban semmire sem ment az Alföldön és így a hegyaljai szüret megdézsmálása után visszafordult. Október 28-án bevonult Debreczenbe, a hol őt, az útjában folyton háborgató Károlyi, nehogy a virágzó város a tűz martaléka legyen, békében hagyta.

Rabutin innen Váradon át Erdélybe szándékozott menni, de a december 30-án vett császári rendeletre, Budára volt kénytelen vonulni. Helyette báró Tige ezredes alatt 2000 lovas küldött Erdélybe, mely sereg 1707. január elején Váradról Halmágyon át vonult Déva felé.

1707. elején csupán a hajdúvárosi és a Bessenyei-Ilosvay ezredek maradtak Várad környékén. S habár ez évben nevezetesebb hadi esemény a vármegyében nem történt, azért kisebb összeütközések gyakran fordultak elő. Így február 13-án Praunstorff alezredes, az aradi császári sereg vezére, megtámadta Sarkadot, de Szabó Sándor kurucz kapitány visszaverte.

Az ónodi országgyűlés szétoszlása után, Károlyi a Maros vidékére ment, majd június végén Arad felől Sarkadon át Debreczenbe vonult, hol a Bóné András vezérlete alatt álló 3000 főnyi váradi körülzáró sereggel egyesült, hogy a Szolnok felől közelgő Rabutinnak Erdélybe való betörését megakadályozza. Rabutin azért mégis bejutott Erdélybe; a váradi ostromzár pedig Palocsay György parancsnoksága alá került. Palocsay október havában erélyes rendszabályokhoz nyúlt a bihari oláhok és ráczok ellen; a váradi várba élelmet szállítók közül egyet felnyársaltatott, néhány labanczot elfogatott, de azért a vár továbbra is a császáriak kezében maradt.

A közel öt év óta folyó háborúk 1708. elején annyira kimerítették a vármegyét, hogy már képtelen volt újabb áldozatokra. A Rákóczy által kitüntetett kisebb hajdúvárosok, melyek hálából, hogy tőle az erdélyi fejedelmektől bírt szabadságukat visszanyerték, a legnagyobb áldozatoktól sem riadtak vissza, annyira megfogytak, hogy újabb terheket nem vállalhattak magokra. Az összes hajdúvárosok szeptember 17-én tartott gyűlésükön kijelentették, hogy személyes felkelésen kívül más terheket nem vállalhatnak magukra. Ez évből még egy bravuros hadi kalandról kell megemlékeznünk. Palocsay György váradi ostromzár-parancsnok, értesülvén a hírhedt Tököly rácз származású alezredesnek Aradon lételéről, Félegyházy Pált másfélszáz Bóné ezerebeli huszárral küldte ellene, a ki Szabó Sándor sarkadi hajdukapitány 60 kiváló vitézével egyesülve, július 28-án váratlanul megrohanta a ráczokat s Tökölyt is közrekerítette.

A treneséni vereség (1708. augusztus 3.) után rohamosan hanyatlott a felkelők szerencsecsillaga; még borzasztóbb volt, hogy az 1709. elején Aradon fellépett pestis csakhamar átragadt a vármegyére is és a kuruczok legdélibb előőrsére, Sarkadra is csakhamar elhatolt. Az őrség legnagyobb része a ragály áldozata lett; azután gyorsan elhatalmasodott az egész vármegye területén. Debreczenben például 1709—10 között mintegy 1200-an haltak el e ragály következtében.

A Debreczen és Somlyó között Balikó és Váczi vezérlete alatt portyázó kurucz csapatok folytonosan nyugtalanították a császáriakat, miért is Steinville István 1709. tavaszán, a fogságából időközben kiszabadult rácз Tököly alezredest, feles számú rácз hadakkal küldte ellenök.

A ráczok kegyetlen fellépésére a sarkadi sánczokban megvont kuruczok megadták magokat; példájukat követték a hajduk is, miután segítséget többé nem remélhettek, sőt Löwenburg Frigyes váradi parancsnok felszólítására Debreczen is meghódolt.

Löwenburg kérelmére 1709. július 27-én Kriechbaum tábornok Egerbegyről 130 élelemszállító kocsi-val, 1800 vasas, 800 gyalogos és 100 rácз kíséretében megindult Várad felé, Feketetón és Beznyén át augusztus 2-án Élesd tájára érkezett, a hol Bagossy vezérlete alatt álló 500 kurucz lovas ugyan megtámadta a császáriakat, de Wellenstein báró gyalogsága vissza-

verte őket. Arra a hírre azonban, hogy Károlyi 4—500 főnyi sereggel Zilahnál táboroz, Kriechbaum gyorsan bekocsizott a váradi várba, honnan a Diószeg-nél táborozó seregével augusztus 10-én Kis-Jenő felé visszafordult Erdélybe, közben kisebb csatározásokba bocsátkozott az őt üldöző kuruczokkal. Az 1710. végén minden oldalról előnyomuló császáriakkal már csak Károlyi hada állott szemben. Pálffy János gróf, hogy Károlyit meghódolásra bírja, november 17-én levelet írt hozzá, melyben teljes kegyelemről biztosítja. Károlyi ekkor, Rákóczyval való megbeszélés után, Komáromy György alispánra bízta a közvetítést.

Az alkudozások eredményeképpen Károlyi 1711. január havában Debreczenben felkereste Pálffy, mely találkozás a vajai összejövetelt készítette elő. De a vajai összejövetel január 31-én eredményre nem vezetett s Rákóczy újabb segély után nézendő, Lengyelországba távozott. Időközben a Károlyi és Pálffy között megkezdett alkudozások, az 1711. május 1-én megkötött szatmári békével nyertek befejezést.

Még előzőleg január 11-én, a hajdukkal kötött szerződés értelmében, az aradi várban fogva tartott Szabó Sándor sarkadi kurucz kapitány is visszanyerte szabadságát. A Rákóczyhoz tántoríthatatlan hűségű kurucz mitsem akart tudni a meghódolásról s néhány társával Ecsedre ment; de az időközben megkötött szatmári béke után ő is visszatért házi tűzhelyéhez. A kuruczvilágnak tehát vége volt. A hazaszéledtek szemmeltartására, 4 compánia a Löffelholz-féle gyalogezredből, 6 compánia a Viard-féle seregből, ezenkívül 200 hajdu és 200 huszár rendeltetett Váradra és Bihar-megyébe.

A szatmári békével közel két százados küzdelem korszaka zárul. A szabadságért s nemzeti létért folytatott küzdelem végkorszakában, még a XVI. század közepén is virágzó Várad városa romban hevert s a magyarok által sűrűn lakott, termékeny bihari síkság teljesen elpusztulva, elhagyatva terült el. Egy új század munkájára volt szükség, hogy az ősi város hajdani fényét, a vármegye pedig régi erejét visszanyerje, hogy a nemzeti fellendülés korszakában ismét elfoglalhassa helyét nemzeti létünk számottevő tényezői között.

A szatmári béke.

Az 1703—1711 közötti események tárgyalásánál a következő forrásokat használtuk fel: Gr. Károlyi oklt. V. köt. — Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen: I. Abth. V. 607. VII. k. 441. I. VIII. 443. — IX. k. 309. II. Abth. II. k. 246. II. Abth. IV. k. 443. Rákóczy Ferencz emlékirata 3. l. — Thaly Kálmán — gr. Beresényi csal. 3. k. — Millenn. Tört. VII. 517—551. — Szücs Istv. Debreczen Tört. III. 704—727. — Ballagi Alad. czikke az Osztr. Magy. Mon. II. (magyarországi) k. 401. l. — Apor Péter munkái 152. l. — Varga Géza — Hajdúv. leírása: Sillye Gábor czikke 51—54. Márki Sándor: Sarkad Tört. 59. l. — Cserey Mihály Historiája.

2. VALLÁSI VISZONYOK A XVI—XVII. SZÁZADBAN.

A) A római kath. egyház.

A Perényi Ferencz hősi halálával megüresedett váradi püspökségre János király Czibak Imrét nevezte ki. Midőn a tiszántúli részeken Ferdinánd jutott hatalomra, Maczedóniai Lászlót nevezte ki püspökké, de az utóbbi sohasem volt Váradon; Czibak Imre is keveset, mert amaz idők hadi eseményei másfelé szőlították. Pedig a váradi egyházmegyének tán sohasem volt nagyobb szüksége buzgó főpásztorra, mint akkor, midőn a nyugatról elterjedt tanok már az ősi püspöki székváros kapuján kopogtattak.

Czibak Imre, bár az akkori szokás szerint fel sem volt szentelve, gyakran vitába bocsátkozott az új hit követőivel, de azért barátságukat — mint Bácsy Ferenczét — fentartotta (Szerémy 165. l.). Eleinte inkább csak az egyes főurak házáinál hódoltak az új hit tanainak, Várad lakossága pedig általában katolikus volt.

János király az új hittel szemben, már politikai okokból sem tehetett sokat; 1538-ban Segesvárott hitvitát rendezett, melyen Szegedy Gergely váradi ferenczrendű szerzetes is részt vett.

Czibak utóda Fráter György (1534—51) következetes eljárásának tulajdonítható, hogy a váradi egyházmegye megmaradt az ősi hiten. Sőt az 1545.

Az új hit terjedése.

évi debreczeni országgyűlés 26. czikke erélyes rendszabályokhoz nyúlt az új hit követőivel szemben.

A főuraknak azonban nem parancsolhatott a törvény. Perényi Péter, a volt püspök testvére, 1527-ben még katolikus volt, de később ő is Luther és Melancthon tanainak hódolt. Petrovics Péter, a délvidék ura, 1537-ben még misét hallgatott s csak János király halála után lett Calvin tanainak követője. (Szerémy 293.) Általában a főurak inkább János király halála után hagyták el ősi hitüket, mint a Csákyak, Massayak. Török Bálint unokája: II. Bálint, Debreczen ura, 1557 táján hozta be az új hitet Debreczenbe. A Losonezy által Pankotáról elűzött Köleséry Kristóf eleinte Varkocs Tamás pártfogása alatt Köleséren terjeszté Luther tanait, majd a Fráter György halálával támadt általános fejtelenséget felhasználva, 1552. június 13-án már a váradi székesegyházban izgatott a régi hit ellen, Debreczenben pedig ugyanekkor Kálmáncsehi Márton Calvin szellemében lépett fel. Fráter György püspöki székében utóda, Zaberdjei Mátyás (1553—56) már politikai pártállásánál és kíméletlen fellépésénél fogva sem érhetett célzt.

Zaberdjei váratlan halála után Ferdinánd Forgách Ferenczet (1556—67) nevezte ki váradi püspökké, de ő már püspöki székét el sem foglalhatta, mert időközben az elégtelennek 1556-ban visszahívták Izabellát, kinek visszatérte előtt a szászsebesi országgyűlés az egyházi javaknak a fejedelmi kincstár javára leendő lefoglalását határozta el. E hírre a káptalan és egyes szerzetes rendek egyházi kincseiket még idejekorán a Báthoriak ecsedi várába szállíttatták. Rosszabbul jártak a Domonkosok és a Ferencz-rendűek, a kik egyházi szerelvényeiket a Bajoni testvérek bajoni várában helyezték el, mert a mint Izabella királynő erről értesült, a kincseket érő egyházi szereket, a nemesi jog megsértésével, hatalmába kerítette, a mi ellen ugyan a Bajoni testvérek még 1557. április 21-én a váradi káptalan előtt tiltakoztak, de sikertelenül. (Károlyi Okmt. III. 298.) Minthogy pedig a váradi püspök és káptalan az 1557. január 6-ig előírt hűségesküt nem tették le, az időközben ostrom alá fogott Várad feladása után Varkocs Tamás 1557. június 13-án az egyházi kincseket, majd utóbb az összes püspökségi birtokokat lefoglalta. Várad kinevezett püspöke Forgách Ferencz püspökségéről 1567-ben leköszönt, a székes káptalan pedig még 1557-ben elszéledt; a nyáj pásztor nélkül maradt.

Ezalatt az új hit szinte észrevétlenül elterjedt az egész egyházmegyében. Bihar és Püspöki helységek 1557-ben már szabad papválasztói jogukat hangoztatják, Váradon meg ugyanezen évben az új hit követői a Mindenszentek klostromát iskolahelyiségül foglalták el. — Telegdy Miklós birtokain az új hit tanítóit és papjait helyezte el, a mi miatt Mihály bátyjával, a ki megmaradt katolikusnak, meghasonlott, sőt a viszály utóbb, főleg az osztozkodásból támadt egyenlenségek következtében, oly mértékben elmérgesedett, hogy „mindkét részről emberhalálok estek“, mégis 1561-ben a testvérek választott bírák közbejöttével egyezésre léptek. (Bunyitay V. Adatok a XVI. század történetéhez. Tör. tár. 1887. évf. 356. l.)

A tordai gyűlés határozatai értelmében a Ferencz-rend, a Pálosok és az apácák megmaradhettek, az utóbbiak azért, mert a tagok leginkább a nemesi családok sarjai közül kerültek ki, hasonlóképp meghagyatott a várad-előhegyi Szent István káptalan is, mely a székes káptalan feloszlása után átvette az országos levéltár vezetését. De ez állapot csak ideiglenes volt.

Varkocs időközben lebontatta a Váradon lévő egyházakat, a művészi leg épült püspöki palotát, az előhegyi monostort, a Szent-Ferencz-rendü kolostort és ispotályt, a fenmaradt egyházakba pedig az új hit lelkészei vonultak be. (Verancsics munkái. II. köt. 100. l.)

1558. augusztus 18-án a Calvin tanához hajló papság, a Luther követőivel szemben körvonalozáván álláspontját, hosszas tanácskozások után Mélius Juhász Péter lelkész társaival, Szegedi Gergelylyel és Czegléd György váradi lelkészszel együtt keresztül vitte a helvét irányú hitvallást, melyet az 1561. július 19-én tartott váradi zsinaton terjesztett elő.

Izabella halálával a katolikusok utolsó pártfogójukat is elveszítették.

Az új hitvallás hívei ekkor a régi vallási jelvények ellen fordultak, vagyis megkezdődött a képrombolás. 1565. július 22-én néhány kalandor

feltörte Szent László sírját, esontjait onnan kihányván, melyeket Szegedy Benedek kanonok összeszedett s magával vitt.

Az 1566. márczius 10-én tartott tordai zsinat a katolikus papságot János Zsigmond birodalmából kitiltván, a váradi káptalannak virágvasárnapig kellett az ősi székváros vagy hitének elhagyása között választani. A káptalan az előbbi választotta. Vele mentek a kápolnai és a fugyivásárhelyi pálosok és a többi szerzetesek is. A hiteles helyi teendők végzésére, a szebeni országgyűlés, két esküdt papot rendelt ki.

A katolikus hit mégsem enyészett el teljesen a vármegyében. A nagybirtokok közül ugyan csak Keresztury Kristóf, Tholdi István és Albert. Telegdy Mihály, Literatus Márton, Báthori Kristóf és István maradtak meg az ősi hiten, (Arator István tudósítása 1600-ból.) de főleg az utóbbiak példája a váradi polgárok egy kis töredékére bátorítólag hatott.

1579-ben sikerült az erdélyi rendektől a jezsuiták megtelepedésére engedélyt kieszközölni, mire Szántó István jezsuita jelent meg körükben.

Szántó 1580-ban rendeltetett Váradra, hol a Várad-Olasziban levő Szent Egyed templomában kezdte meg lelkipásztorkodását. Szántó szoros barátságban élt Báthori Istvánnal, sőt Pázmány Miklós alispán házába is bejáratos volt. (Fraknoi Vilmos — Pázmány Péter.) 1583. márczius havában Possevino Antal jezsuita, Erdélyből Krakóba utaztában, Váradon egy napot töltött, mely alkalommal az előtte megjelent polgárok arra kérték, hogy eszközölje ki egy jezsuita kiküldését Kolozsvárról. 1583. második felében azután Törössy György Valora Márton kisegítő társával küldetett Váradra. Törössy valóságos lángbuzgalommal fogott hivatásának teljesítéséhez, azonban a folytonos munka kimerítette s testileg-lelkileg megtörve, Keresztury Kristóf kővári kapitányhoz vonult vissza, a hol 1586-ban elhalt. Törössy után Szántó (Arator) István jött ismét Váradra, hol 1584-től 1588-ig működött. A jezsuiták térítésének csakhamar megvolt az eredménye. 1591-ben, egy névtelen jelentés szerint, a váradi kath. hívők száma a 2000-et meghaladta.

Szántó, másodizben Váradon való tartózkodása alatt, a tudós hírében álló Beregszászi Péter reform. lelkészszel csakhamar heves hitvitába bocsátkozott, melyek következtében a protestánsok és a katolikusok között mindjobban kiélesedett ellentétek 1587-ben, husvét vasárnapján, utczai vérengzéssé fajultak, miért is a következő évben, a medgyesi országgyűlés végzése értelmében, a jezsuitáknak Váradról el kellett távozniok. (Karácsonyi — i. m. I. 279.) Házukat a nép megrohanta és földig lerombolta. Szent Egyed egyháza, melyet még csak az imént 10,000 katolikus látogatott, a protestánsok kezébe került, (Egyházmegyei névt. 1896. évf. 28. l.) a jezsuiták pedig

A P O L O G I A
PROECCLESIAIS REFORMATIS:
 Actis impiis Synodi Sabariensis
 opposita,

A V T O R E
 PETRO BEREXASIO, ECCLESIAE
 VARADIENSIS Ministro.

Cum Praefatione ad Illustriss. Transilvaniae Praesides.

*Seriem libri & quorundam additorum versa
 pagina indicat.*

PSAL: 62. v. 4.

*Quousq; machinabimini peruersa contra vniuersum?
 Vniuersi vos contere mini, eritisq; tanquam paries inclinatus & maceria impulsus.*

V A R A D I N I
 Excudebat Rodolphus Hoffhalterus,
 ANNO D. M. D. LXXXV.

A BEREGSZÁSZI-FÉLE APOLOGIA CZÍMLAPJA.

Az 1566-iki
 tordai
 zsinat.

A Jezuíták
 megtelepedése.

Szőlösön (Pecze-Szölös) vonták meg magokat. Érdekekben 1598-ban Tholdy István és Keresztúry Kristóf vezetése alatt Báthori Zsigmond elé küldöttség indult, mely a katolikus papoknak, bizonyos korlátok között Várad városába való beboesátatását kieszközölte. Midőn Bocskay hadai Várad várát bevették, a szőlösi lelkészség is megszűnt.

A magyar királyok, főkegyúri joguknál fogva, kinevezték ugyan a váradi püspököket, de ezek méltósága pusztán ezim volt, javadalmuk is csupán azon birtokrészekre terjedt ki, melyek túl estek az erdélyi fejedelemség határain, mint: Püspök-Ladány, Kis-Rábé, Udvari, Túr Pásztó, Tisza-Füred. Ezért a váradi püspökséget többnyire valamely más javadalommal (leleszi, jászai, szepesi prépostság) együtt bírták. Ily kinevezett püspökök voltak:

Kinevezett
püspökök
1507—1681.

Szemcsei Radéczy István 1567—72; Bornemisza Gergely 1572—85; Hetesi Pethe Márton 1587—98; Mikacius Miklós 1598—1613; Telegdi János 1613—19; Gyerkényi Pyber János 1619—25; Lósy Imre 1625—1633; Hosszútóthy László 1623—46; Kisdý Benedek 1646—48; Szent-tamási Zongor Zsigmond 1648—1655; Pálfalvay János 1659—1663; Lovas-berényi Bársony György 1663—75; Luzinszky Joakim 1676—81. Csak az 1681-ben kinevezett Benkovics Ágoston püspök juthatott el az ősi püspöki székvárosba.

Benkovics, püspökké történt kinevezetése alkalmával, egyúttal a leleszi prépostságot nyerte, a hol püspökségének első éveit töltötte. A török uralom gyengülésével, 1688-ban Bihar vármegye főispánjává neveztetett ki, ebbeli méltóságában, első ízben, a rövid idő előtt visszafoglalt szentjobbfi várban megtartott közgyűlés alkalmával szerepelt egyházmegyéje területén. Végre 1692-ben Várad is megszabadult a török iga alól, de az egykori fényes székváros romban hevert s az új megyés püspök egyetlen lelkészséggel sem rendelkezett. Benkovics nem csüggedt; erős kezekkel látott egyházmegyéjének helyreállításához, de sajnos, nem rendelkezett elégséges anyagi erővel. Lipót király ugyan, az 1552. évi összeírást véve alapul, visszaadta a püspökség és a káptalan összes birtokait, csakhogy ezek nagyrészt elpusztultak s elnéptelenedtek. Miután Váradon egy kis fatornyú egyházat építtetett, hozzálátott egy nagyobb szabású székesegyház építésének tervezéséhez. Aldásos tevékenységének közepette, 1702. október 28-án elhalálozott.

Utóda Csáky Imre gróf (1702—32) tevékenységét Rákóczy szabadságharcza közel egy évtizedig terjedő időre megakasztotta s így a váradi egyházmegye újjászületése csak a szatmári békét követő korszakban következett be.

B) A protestáns egyházak.

A XVI. század elején nyugatról elterjedt tanok, melyek a kath. egyháztól való elszakadást előidézték, főleg a mohácsi vést követő korszak küzdelmei közepett, csakhamar eljutottak Bihar vármegye határaihoz is. Az új hit terjedését, miként az ország többi részeiben, úgy Biharban is, az egyházi javaknak az egyes főurak által történt elfoglalásán kívül, főleg politikai okok segítették elő.

Bihar vármegye területén, hol egykor szórványosan husziták is előfordultak, minélfogva az új tanok elterjedését huszita emlékek is lényegesen elősegítették, az új tanok első hirdetői közül: Szegedi Kis István már 1545—1550. közt fejtett ki nagyarányú tevékenységet a Körös-Maros közén. A szomszédos Békés-Gyula földesura: Brandenburgi György már 1522-ben, majd az ő példáján indulva, Mágócsi Gáspár, 1553. óta gyulai várnagy, hasonlóképp terjesztette az új hitet bihari birtokain, kihez Majsai Imre és Nadányi István, békés- és biharvármegyei birtokosok is csatlakoztak, míg Debreczenben elsőízben Bálint pap 1536-ban lépett fel Török Bálint pártfogása alatt. (Szücs Istv. — i. m. III. 537. l.)

1538-ban már Váradon is voltak az új hitnek hívei, a kik közül egy egyházfit, minthogy egy katolikus nőt bántalmazott, Fráter György, az 1525-iki törvény alapján, máglyán égettetett el. (Bunyitay — i. m. I. 398)

Az új hit első
terjesztői.

Fráter György ösztönzésére 1545-ben a debreczeni országgyűlés oly értelmű végzést hozott, hogy a lutheránusokat jószágain senki se tőrje meg.

Calvin tanainak első terjesztői 1543-ban Dévai Biró Mátyás, Huszár Gál debreczeni lelkészek és Kálmáncseli Sántha Márton voltak, de e hit

terjesztői eleinte nem részesültek kedvező fogadtatásban, sőt Kálmánesehi Debreczenből menekülni volt kénytelen.

I. Ferdinánd, a ki a Luther követőivel szemben elnéző volt, a Calvin-féle tanok terjesztésének meggátolására hozatta az 1548. évi IX. törvényczikket.

Az új hit eleinte inkább csak az egyes főurak és azok jobbágyai között terjedt el s csak egyes lelkészségekre szorítkozott, de 1550. táján a tiszántúli egyházak már egy szuperintendenciába egyesítetttek, melynek püspökévé 1551-ben Hevesi Mihály választatott meg. — (Tóth Ferencz — Túl a tiszai reform. püsp. élete. 27. l.) Ettől kezdve, a mint fogytak a régi hit papjai, a bekövetkezett események hatása alatt, a hitújítás mind erőteljesebben lépett előtérbe, míg végre a kath. vallást az egész vármegye területéről kiszorította.

Eleinte az egyes hittételek tekintetében eltérő nézeteket vallottak. Az első térítők Luther tanait hirdették. Melius Juhász Péter, a kit 1558-ban Török

NAGYVÁRAD.

A HAJDANI PÜSPÖKI SZÉKHÁZ.

Ferencz hívott Debreczenbe, eleinte Brentiust követte és csak Szegedi Kis István nyerte meg az úrvacsorai tant illetőleg a Calvin-féle hitvallásnak. A Calvin és Luther követői között már 1559-ben surlódások keletkeztek, de a „Helvetica Confessio“ hívei már ekkor túlnyomó számban voltak úgy Váradon és Debreczenben, mint a vármegyében.

Melius Juhász Péter 1560-ban a debreczeni egyházmegye esperesévé választatván, paptársaival, Szegedi Gergely váradi pappal és Czeglédi Györggyel szövetkezve, keresztülvitte a Calvin szellemü reformációt, melyet a váradi zsinat 1561-ben elfogadott. A következő év augusztus 19-én Melius a Tisza mellékén levő két református egyházak püspökévé választatván, a debreczeni hitvallást az egész Tiszavidéken elterjesztette. Az 1567. febr. 24—26-án Melius elnöklése alatt tartott debreczeni zsinaton, az egyház igazgatása czéljából, 18 seniorság szerveztetett. A különféle protestáns vallás-felekezetek egyesítése végett, a János Zsigmond rendeletéből Váradon 1569. okt. 10-én tartott zsinaton, a Blandrata tanait követő Dávid Ferenczessel szemben, a tiszántúli református egyház nevében Melius Péter állott síkra a debreczeni hitvallás érdekében. E vitatkozások 1570-ben nyomtatásban is megjelentek. Ez idő alatt a református egyház már az egész vármegyében elterjedt, a régi ikertornyú egyházak, mint Szalacs, Belényes, Köte-Gyán, Herpály, Bihar, Abrány, szintén kezébe került s Váradon 1570 körül már általánossá vált. Lelkészeit a vármegye főurai, mint Csáky Pál és László, Telegdy Miklós, Majsai Imre stb. hathatósan támogatták.

Iskolák.

Izabella királyné a Mindenszentek klostromát adta iskolai czélokra a reformátusoknak. Ez iskola a XVI. században csakhamar nagy hírre jutott; tudományosság tekintetében egyenlő színvonalon állott a sárospatakiival. Tanárai közül, klasszikai képzettségénél fogva, különösen kitűnt Kassai Zsigmond Dávid, a ki Wittenbergában tanult, továbbá Sárvári Gergely 1557-től s Károlyi Péter, a későbbi ref. püspök, Köleséri Sámuel (1657), a görög és a héber nyelvek tanára. A polgárság is felkarolta az iskola ügyeit. A szegény tanulók részére minden nap más polgár főzetett. Ezt az iskolát látogatták Pázmány Péter és Alvinczy Péter is.

Az iskola mellett Szenczi Kertész Ábrahám nyomdát állított fel, mely lenyomatta a Károli Gáspár „Szent Bibliáját“ is. — (Fraknoi — Pázmány P. 8. l.) A reformáció felléptével mind jelentékenyebbé vált a főiskolák látogatása. Melius Juhász Péter (1556), Gönczi Fabriczius György (1557), Monai János (1577), Hodászi Lukács (1580–82) későbbi püspökök a wittenbergai egyetemet látogatták, Körösszegi István és Diószegi Mihály későbbi püspökök 1614-ben és 1618-ban Heidelbergben tanultak.

Az 1577. febr. 6-án Váradon tartott zsinaton, a Gönczi Fabriczius György által Melius Juhász Péter szerkesztette kánonok felolvastattak és megerősítettek. Ezeket nevezték azután „Articuli Minores“ néven.

Gönczi püspök 1586-ban kiadta a Félegyházi Tamás által magyar nyelvre lefordított „Új-Testamentumot“, 1592-ben pedig, rendbe szedve, közrebocsátotta az istentiszteletek alatt szokásos énekeket.

Az 1582. szept. 4-én Váradon tartott közszinaton a főiskolákra menő hallgatók eltartási ügye került rendezés alá. Az 1588-ban ismét Váradon tartott zsinat alkalmával Joó János hitvitába bocsátkozott Szántó István jezsuitával. — Az 1591. évben tartott károlyi zsinaton az érmelléki, a váradi és a debreczeni egyházak voltak képviselve.

Viszálykodások.

Hodászi Lukács püspöksége alatt, (1604—13) sajnálatos viszálynak voltak tanúi a váradiak.

Szilvásujfalusi Imre váradi lelkész és bihari esperes, megtagadta a püspöke iránti engedelmességet s azt vitatta, hogy a papok mindnyájan egyforma tekintéllyel bírnak. Miután az 1608. és 1609-ben tartott váradi zsinat hasztalan igyekezett az ellentéteket kiegyenlíteni, az 1610. nov. 7-én ugyancsak Váradon tartott zsinat Szilvásujfalusi elmozdította hivatalától, de Szilvásujfalusi ekkor sem okult, tovább folytatta polemiáját a püspök ellen, míg végre 1614-ben Bethlen Gábor börtönbe vetette, majd utóbb száműzte. (Tóth Ferencz — i. m. 86—89. l.) Margittai Péter püspöksége alatt 1629. június 17-én tartott váradi zsinaton 35 predikátor ordináltatott. (Lampe — Hist. Eccl. 375.) Bethlen Gábor különös figyelmet fordított a református papságra. Eltekintve attól, hogy a tized egy részét a ref. papságnak adta, 1629. május 23-án Gyulafejérvárott kelt oklevelével, a Magyar- és Erdélyországekban szolgáló predikátorokat megnemesítette.

Az 1630-iki debreczeni zsinat.

A következő évben (1630) Körösszegi Hermán István püspök alatt tartott debreczeni zsinat közelebbről érdeklí a vármegye történetét.

Ugyanis a református vallásra áttérő oláh papok vallási ismereteinek megvizsgálásával Decsi Gáspár váradi esperes bizatott meg. Ettől kezdve még több ízben találkoznak oláh papok felvételével. Az 1650-ben tartott szatmári zsinaton, a vármegye területéről a debreczeni, bihari és érmelléki tractusok voltak képviselve.

A XVII. század.

A XVII. század közepén ismét találkoznak presbyterianistikus törekvésekkel, melyeknek követőjeként 1650-ben Meggyesi Pál lépett fel. Tanai csakhamar élénk visszhangra találtak Nagyari Benedek és Kovásznai Péter váradi predikátorok körében, a kik az 1655-ben tartott debreczeni zsinat intési daczára is megmaradván a presbyterianizmus tanai mellett, hivataluktól megfosztattak.

Az 1656-ban Böszörményben tartott zsinat, a váradi deákok gyakori rendetlenkedéseinek megtorlása és a debreczeni diákokat a szepesi pusztán megillető dézsmahátralékok behajtása iránt intézkedett. (Tóth Ferencz — i. m. 124.) Thornai István püspöksége alatt 1657-ben hozzáfogtak a váradi biblia kinyomtatásához, mely körül főleg Köleséri Sámuel váradi

professzor szerzett érdemeket. A nyomtatási költségeket nagyrészt Rákóczy György, Rhédey Ferencz, Bethlen István és Barsai Akos fedezték.

Rákóczy Györgynek az erdélyi fejedelemségért folytatott küzdelme súlyos megpróbáltatást hozott a bihari református egyházra is.

1660-ban Várad ostrom alá kerülvén, Kállai András várbeli, Kovásznai Péter városi lelkészek, valamint a reform. iskola hallgatói közül 35-en az egész ostrom alatt hősiességgel küzdöttek a törökök ellen.

Várad eleste után a reformátusok kollegiuma Debreczenben talált új otthonra. Nógrádi Mátyásra, az 1666-ban megerősített új püspökre, súlyos feladatok neheztedek. A Várad eleste után elpusztult és behódolt vármegyében első sorban a református egyház léte forgott kockán.

Nógrádi azonban csakhamar munkához fogott. Először is Mislei Mihály érmelléki és Kisfalvi Tamás bihari esperesek társaságában Apaffy fejedelmet kereste fel, hogy a Bethlen Gábortól 1629-ben a ref. lelkészek és azok gyermekeinek adott kiváltságokat megerősítse. Majd a váradi deákoknak Debreczenbe történt költözése folytán, az ottani kollégium fentartása újabb költségeket igényelt. Apaffy, a püspök kérésére bőkezűen gondoskodott a kollegiumban lévő deákok és tanárok ellátásáról. A már nyomtatás alatt állott váradi biblia, a vár eleste után, Erdélyben készült el. Időközben a bibliát Komáromi Csipkés György magyarra fordította, melyet az 1681. január 12-én Margittán tartott zsinat felülvizsgált ugyan, de az közrebocsátva nem lett, mert még az 1697. évben tartott bősziroményi papi gyűlés is sürgette kiadását. (Tóth Ferencz — i. m. 140. l.) A török hódoltság idejében szünetelt az egyházak felújítása végett, Nógrádi Mátyás 1661-ben Debreczenből Nagy-Bajomba ment lelkésznek, de a váradi basa, azért mert az ürögdi ref. lelkész egy töröktől kölcsönvett pénzzel megszökött, Nógrádit elfogatta s csak a Margittán tartott egyházmegyei zsinat által kivetett váltságdíj egybegyűlte után bocsátotta szabadon.

1685-ben meg a bihari és a zarándi esperesi kerületek el sem mehettek püspökválasztó zsinatra, mert háborús világ lévén, a lelkészek, a basák és kadik engedelmé nélkül falujokból ki sem mozdulhattak. Ezért Apaffy fejedelemtől a zsinat elhalasztását kérték.

A törökök kiűzetése után, az alig néhány évi belnyugalmat felváltó szabadságharc alatt tartott zsinatok, csupán a folyó ügyek elintézésével foglalkoztak, az elpusztult, vagy lelkészek nélkül maradt bihari egyházak újjászervezése a szatmári békét követő korszak feladata lett.

Az ordinált papok, a Borovszky Samu dr. által közzé tett (Tört. tár. 1898. évf. 621. l.) névjegyzékből, az 1597—1680. között a régi Bihar vármegye területén virágzó református egyházak névsorát a következőleg állíthatjuk egybe, megjegyezvén, hogy a helynév mellett álló évszám, az ordinálás évét jelöli: (Felső) Ábrány (1652—55), Adorján (1604—37), (Ér)-Adony (1656), Átsi (Álcsi) (1652), Álmosd (1597—1659). Asszonyvásár (1664), Bagos (1630—50), Bagamér (1657), Bajon (1652), Bakonszeg (1657), Báka (1650—59), Bánlaka (1656), Belsőnyér (1650), Belényes (1637—64). Bősziromény (1597—1635), Bihar (1653), Bojth (1634), Csífi (1656—57), Csömök (1664), Danesháza (1655), Debreczen (1639—1664), Deda (oláh pap 1652), Derecske (1659), Élesd (1664), Farnos (1651—55). Fel-Apáthi (1652—55), Fenes (1664), Gálos-Petri (1604—53), Géres (Gyires) (1598), Gyanta (1631), Gyapol (1655), Gyiróth (1630—34), Haláp (1629), Herpályi (1656), Hidastelek (1655), Jankafalva (1629), Jánosfalva (1664), Kaba (1637), Kakucs (1629—50), Ér-Keserü (1599—1664), Kereki (1639), Kerekegyház (1638), Kékes (1631), Keresztes (1630), Kis-Léta (1637), Kis-Rábé (1634—56), Kölesér (1597), Körmösd (1598), Körösszeg (1656), Körös-Ujlak (1654), Madarász (1631—53), Medgyes (1657), Méhkerék (1664), Mike-Péres (1650—59), Ér-Mihályfalva (1637), Monostor-Pályi (1659), Nagy-Marja (1634—55), Nagy-Rábé (1633), Nagy-Rév (1669), Nosta (1655), Okány (1655), Oltomán (1629), Örvend (1598), Pályi (1598), Pázmán (1634—39), Poklostelek (1634), Rábé (1598), Sáránd (1629—51), Sarkad (1656). Sólmosd (1631), Sólmos (1639), Szalárd (1664), Szalonta (1637—38), Széplak (1597—1630), Szerep (1631), Székelyhid (1657—64), Szent-Jobb (1650), Szent-Jobbi erdélyi fejedelmi udvar (1637—55), Szent-János (1664), Tamasz (1634), Tamáshíd (1664), Telegd (1597), Ujlak (1634), Vada (1599), Vajda (1664), Vancsod (1639), Várad város (1604—33), Várad vár (1634), Vekerd (1653), Zsadány (1653).

Az ordinált papok 1597—1653. között.

3. Közállapotok és művelődési viszonyok a XVI—XVII. században.

Az ország három részre szakadásával romba dőlő államegység a megyei önkormányzat kifejlődésére vezetett, mely a vármegye közéletében annál erősebben domborodik ki, minthogy Bihar is az erdélyi fejedelemséghez csatoltatott, hová a fejedelemség önállóságának megszűntéig tartozott.

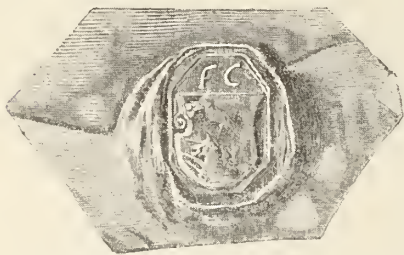
A XVI. század folyamán hozott törvények, a vármegyének teljesen szabad kezét biztosítanak, úgy a tisztviselők választását, mint a bűnügyekben való bíraskodást illetőleg.

A törökök előnyomulása s a hódoltsági részek közelsége miatt, a török martalócz csapatok gyakori beütései elől a lakosok védett helyek oltalma alá igyekeztek menekülni, miáltal kezdetét veszi a nagyobb tömegekben való letelepülés, egyes helyek túlnyomó népessége, a környékbeli többi helységek elnéptelenedése mellett. Egyes helyek népességének növekedésével, mindinkább előtérbe lép a vármegyei, vagy a földesúri hatóság alól való függetlenítés, vagyis a városi önkormányzati szervezetre való törekvés. Már Fráter György különös figyelmet fordított a városok fejlődésére. Belényes polgárainak kérelmére a régi püspököktől nyert kiváltságokat megerősítette. (Bunyitay I. 401.)

Várad a mohácsi vész után.

Várad a mohácsi vész utáni időben, ha fényben és jólétben nem is, de jelentőségben épp oly fontos helyet foglalt el, mint a középkorban. Lakossága főleg a Budáról, Szegedről menekült kézmű-iparosok és a vidéki nemesek beköltözése által folyton gyarapodott. Már Izabella alatt történtek kísérletek városi szabadalmak elnyerésére, de a polgárok kérelme teljesítetlen maradt. Végre Somlyai Báthori Kristóf 1580. márczius 10-én Gyulafejérvárról kelt kiváltság-levelével a város polgárait nemességre emelte, egyuttal a városnak a következő czímet adományozta:

Kékben, nyílt arany koronán ágaskodó, jobb előlábával hosszú nyelvű bárdot tartó koronás oroszlán. Sisakdísz: nincs. Takarók: aranykék, ezüstveres. (Eredetije a leleszi országos levéltárban.)

FRÁTER GYÖRGY PECSÉTJE.

Ekkor alakult Várad, önválasztotta bíró alatt, várossá. Midőn a város egyidőre Rudolf hatalmába került, a király nem késett a város összes eddig nyert kiváltságait megerősíteni. 1600. márczius 21-én Prágában kelt kiváltságlevelében átírja és megerősíti I.

Mátyás 1474. évi, Izabella 1558. évi, János Zsigmond 1562. évi, I. Ferdinánd 1553. évi, Somlyai Báthori Zsigmond 1558. és 1593. évi, valamint Báthori Kristóf fentebb említett kiváltság-leveleit. Egyszersmind a Báthori Kristóf által adományozott czímet a következőleg bővítette ki: Kékben, aranyleveles koronán ágaskodó, koronás, kétfarkú arany oroszlán, kinyújtott előlábával hosszú nyelvű bárdot markol, melyet a vele szemben lebegő kékruhás, veres szárnyu angyal ragad meg. Sisakdísz: paizsbeli oroszlán, jobb-jában bárdot, baljában égő gránátot tart. Takarók: aranykék. — [Ez a II. Rudolf német császártól adományozott szabadalom-levelé a városi levéltárban őriztetik; magyar fordítása 1753-ban készült.] II. Rudolf kiváltság-levelét 1712. november 7-én III. Károly átírta és újból megerősítette. (Városi levélt.).

A vármegye kiegészítő részét tevő Debreczen városa, melynek a lakossága, a városba tóduló vidékiek, de főleg szökött jobbágyok által tetemesen gyarapodott, 1556. után hasonlókép minden földesúri felsőbbtségtől függetlenítette magát. Várad eleste után, bár a török gyakran zsarolta Debreczen város lakóit, a város a törökkel szemben is megőrizte függetlenségét, mert évi 10,000 tallér hódoltsági adón kívül, egyebet nem tartozott a váradíbasának szolgáltatni. A vármegye területe, miként a dicális összeírásoknál már láttuk, négy járásra oszlott fel, az egyes járasok területe azonban a török hódoltság következtében mindegyre beljebb nyomult, míg végre Várad elestével, a vármegye északkeleti részének kivételével, az egész vármegye török uralom alá került.

Közigazgatás a törökök kiűzése után.

Az 1555/56-iki összeírás szerint a vármegye tisztviselői közül a két alispán, 4 szolgabíró és egy jegyző húztak fizetést, mi összesen 100 frt volt. Gyula várának eleste után a megyei tisztikar hatásköre kiterjedt a békésvármegyei hódoltsági részekre is. 1580-ban és 1620-ban mint választott bíróság ítélkezik, egyes békésvármegyei lakosokat érdeklő ügyekben. (Karácsonyi — i. m. I. 282.) Sajnos, a vármegye önkormányzatára nézve alig

rendelkezünk számbavehető adatokkal, miután az 1660. évi ostrom alkalmával a vármegye levéltára elpusztult. Várad eleste után, a vármegye közigazgatási tekintetben a székelyhídi vár parancsnoksága alá rendeltetett, majd Székelyhíd lerombolása után (1665 január) egyidőre csupán a török parancsolt a vármegye területén. Az 1675. február 23-án kelt fejedelmi rendelet végre a vármegyének a Berettyón innen eső, még be nem hódolt részét, a somlyai várkapitány fenhatósága alá helyezte, hol a megyei gyűlések is tartottak, de azért a nagy távolság miatt a vármegye területén is gyakran jöttek össze a vármegye urai. (Osváth jegyz.) A török uralom alatt Tököly hívei a hódoltsági területen levő Bihar helységben 1672- és 73-ban is tartottak gyűléseket Forgách Miklós és Orlay Miklós elnöklete alatt, de ez ülések inkább csak a felkelés ügyeivel foglalkoztak, bár némi tekintetben közigazgatási intézkedéseket is tettek. A török uralom végszakában, Szent-Jobb visszafoglalása után, 1686-tól 1688-ig, Horváth János várkapitány végezte az alispáni teendőket. A váradi vár eleste óta az első megyegyűlés végre 1688. augusztus 30-án tartott Benkovics Ágoston püspök-főispán elnöklete alatt, mely alkalommal, választás utján a következő állások töltettek be: 2 alispán, 1 főjegyző, 5 szolgabíró, 5 esküdt, 11 táblabíró. Az alispán 200, a főjegyző 150, a szolgabírák 80—80, a táblabírák 12 frt évi fizetésben részesültek. E megyegyűléstől kezdődnek a vármegye jegyzőkönyvei, melyek egyúttal a vármegye legrégebb iratait alkotják. Az október 19-én Diószegen tartott közgyűlés a községek összeírását rendelte el. Habár a közgyűlésen a Lipót által kinevezett főispán elnökölt is, Bihar csak 1690. április 15-ike után került vissza tényleg az anyaországhoz.

Az 1690. augusztus 22-én kelt királyi leíráttal a vármegye czímerlevelet nyert, (Királyi könyvek: XXI. k. 12. l.) 1697. szeptember 2-án pedig Lipót király, a váradi püspökségnek még a Mátyás királytól nyert örökös főispánságot újból adományozta.

A vármegye legrégebb czímeréről nincsenek adataink, minthogy Várad eleste alkalmával (1660) a vármegye iratai megsemmisültek. Az 1690-ben adományozott czímer a következő: Kerek paizs, melyet folyó oszt két részre; az alsó részben egymás mellett emelkedő két zöld halom, a folyóban jobbra úszó, pirosas hátú három hal; a felső részben három halom, melyek egyikén három búzakarász, másikán két piros szőlőfürt, amaz szárain, emez venyigéjén. 1838-ban a vármegye pecsétje magyar körirattal láttatott el.

A vármegyei élet feléledésével, csakhamar élénk mozgalom észlelhető a törökhódoltság előtt nyert kiváltságok megerősítése tekintetében. Várad-Olaszi 1691. december 4-én nyert kiváltság-levelet, Sáp (akkoriban Szaboles vármegyében) 1692. október 1-én nyert szabadalom-levelet, Debreczen pedig Lipót király 1693. április 11-én kelt kiváltság-levélével szabad királyi városi rangra emelte, miáltal végleg kivette a vármegye hatósága alól. — (Illésy Ján. — Községi kiválts. jegyzéke.)

Közgyűléseit a vármegye 1688-tól kezdve igen gyakran a vármegye különböző helyein tartotta. 1688-ban Szent-Jobbon, Diószegen, 1689-ben Bagaméron, 1690-ben Sárádon, 1691-ben Szent-Jobbon és Debreczenben, 1692-ben Konyáron, 1693-ban Hosszú-Pályin, Diószegen, Biharon, Derecskén, Félegyházán, 1694-ben Hosszú-Pályin, Diószegen, 1695-ben Ólasziban, Debreczenben, Bagaméron, Diószegen, Püspökiben, Biharon, Derecskén, 1696-ban Püspökiben, Váradon, Csatáron, Hajdu-Bagoson, Kis-Marján, Diószegen, Konyáron, Mike-Péresen, Sárádon, 1697-ben Szent-Jobbon, Váradon, 1698-ban Hajdu-Bagoson, Biharon, Szent-Imrén, 1699-ben Püspökiben, Váradon, Biharon, 1700-ban Váradon, 1701-ben ugyanott, 1702-ben V.-Ólasziban, 1703-ban a váradi várban.

A lakosság főfoglalkozása, a földművelés, e korban jelentékenyen hanyatlott, a gyakori török beütések következtében a termés gyakran még a learatás előtt megsemmisült, sőt volt rá eset, mint például 1674-ben és 1680-ban, hogy a termést csak késő ősszel, vagy karácsonykor takaríthatták be. Ellenben az állattenyésztés jelentékeny virágzásnak indult, a lábas jószág előnye abban rejlett, hogy a török közeledtére biztos helyre volt terelhető. A parlagon hagyott vagy a mocsaras területeken tömérdek csorda, sertéskonda legelészett. Bajoni István és János javainak 1566-ban kelt összeírása szerint a bajoni uradalomban 800 juh, 45 borjas tehén, 115 kos, 132 sertés, Hodoson 44 sertés és 10 ökör találtatott; a Félegyházi

Ferencz után fennmaradt hagyatéki leletár szerint 1565-ben Ér-Taresa és Er-Semjén birtokain 140 juh, 46 disznó, 10 öreg ökör, 4 tulok, Félégyházi Ferencznek Szent-Jobbon levő majorjában 40 juh, 66 sertés, 10 öreg ökör, 4 tulok, 26 öreg tehén, 9 nyári borjú és 3 kocsiló iratott össze. A lótenyésztés terén főleg a paripák kedveltettek, a mi összefügg ama kor hadi viszonyaival. A végrendelező kedvelt paripáit legjobb barátainak, híveinek vagy szolgálóinak hagyta, a mi akkoriban a legbecesebb ajándék volt. Bocskay István 1595-ben kelt végrendeletében 6 paripáját Varkoes Györgynek, Bagdi Istvánnak és Kornisnak hagyta, Csállay László 1585-ben kelt végrendeletében lovát szolgálójának hagyta, Bajoni János 1566-ban kelt végrendeletében lovait szintén szolgálói és apródjai között osztotta szét.

I. Rákóczy György különös gondot fordított gazdaságaira. Pocsajon szőlői voltak, a Belényes vidéki vaskohókat és rézbányákat újból üzembe vétette, Asszonyvására mellett egy kis ér által táplált tavat kecsége-tenyésztésre rendezett be; Rákóczy különben is nagy kedvelője volt a halászatnak. 1648-ban, Erdélybe utaztában a Jádban pisztrágra halászott.

A lápokban tömérdek vízi madár tartózkodott, a Szalonta és Sarkad közötti ingoványokban tömérdek daru, kócsag és gödény tanyázott, a hullók közül a teknősbéka is gyakori volt. A vadállatok közül a sarkadi erdőben, még a kuruczvilág idejében, medvék tanyáztak; farkas is volt bőven.

Ipar.

Az ipar terén eléggé virágzó állapotokat találunk. Buda eleste után Budáról és Pestről sok kézműiparos telepedett le Váradon. Az 1552. évi összeírás 23 iparos polgárról tesz említést. Báthori Zsigmond 1585-ben megerősítette a debreczeni szűcs ezéh szabályait, a belényesi fazekasok 1645-ben nyertek szabadalom-levelet I. Rákóczy Györgytől. — Bocskay István 1595. évi végrendelete a váradi ötvösművészetre nézve is érdekes adatokat nyújt. A váradi kovácsok és sarkantyú-gyártók szabadalom-levelet 1570-ben erősítette meg János Zsigmond.

A régi vásárszabadalmakkal bíró helységeken kívül Belényesnek csak egy országos vására volt (október 28-án). Városi jelleggel bírt még Kis-Marja, mely Bocskaytól nyert kiváltságlevélben feljogosított, hogy a lopás, rablás, gyújtogatás, gyilkosság, stb. bűntettek felett ítélkezhesék; Kis-Marja 1771-ig élt korlátlanul e joggal. Nagy-Harsány 1636-ban szintén városi jelleggel bírt. A református templomban még a XIX. század elejéig fennállott az u. n. szegyenkő, — hol a világi törvények által büntetett vallási vagy erkölcsi bűnöket elkövetők vezekeltek.

Műveltség.

A szellemi műveltség terén is elég fejlett viszonyokat találunk.

A Telegdyek 1561. évi osztálylevele szerint Örvénden és Telegden már régi időktől fogva voltak iskolák. A váradi kollegiumról már a református egyház történeténél megemlékeztünk. Az 1580-ban alapított olmtüzi jezsuita kollegium hallgatói közte a következő bihar-vármegyei ifjakat találjuk: 1590 Joannes Waradiensis, 1607 Gregorius Hosszuthóthi, 1608 Casparus Tassi Waradiensis (Rhetor), 1635 Stephanus Bartok Debreceniensis, (Liber), 1638 Grammatista, Petrus Naminy nobilis Ungarus Waradiensis, 1639 Nicolaus Pázmán. Baccalauratust nyertek: 1631 Sigismundus Varady nobilis Ungarus a Kis-Patzall, 1636 M. Dom. Helene Nagy-Mihályiana Al. E. Magister: 1637. D. Stephanus Bartók Debreceniensis (Tört. tár: 1888, évf., 196 l.). A wittenbergi és a heidelbergi főiskolákon kívül, még más külföldi főiskolákat is fölkerestek a vármegye szülöttei. A váradi református egyház Enyedy Sámuel az orvosi tudományok elsajátítása végett 1659-ben Belgiumba küldte ki.

Várad Buda eleste után mozgalmas élet színhelye volt. Izabella udvara hosszabb ideig tartózkodott a várbeli palotában, a Duna és a Tisza vidékéről számos úri család költözött Váradra, míg Pemflinger Kata Török Bálintné Debreczenben talált menedéket (1541). Fráter György fényes ünnepélyt rendezett, valószínűleg névünnepe alkalmából, melyen a királyné is megjelent. (Bunyitay i. m., I., 404).

A városokban már helyet nem talált menekülők Erdélybe költöztek, s későbbi időben a körösmenti hódoltsági részokról elköltöző magyar jobbagyság helyére pedig rácok telepedtek le. (Millen. Tört. V, 170.) Váradnak 1557-ben történt elfoglalása után az egyháznemesség kötelezettségei meg-

szülvén, a gyantaiak már a XVI. században függetlenítették magukat, a belényesieket pedig az 1634. évi törvény a fejedelem szolgálatára kötelezte. A Báródság — mint katonai szervezet — 1711-ig fentartotta magát, utolsó parancsnoka, Horváth György, a sólyomkői vár utolsó kapitánya volt.

A folytonos háboruszkodás miatt a vármegye sokat szenvedett. Várad 1557-ben, 1598-ban, majd ismét Boeckay hadaitól 1604-ben ostrom alá vétetett; falai ekkor már igen rossz állapotban voltak. Bethlen Gábor 1618-ban a vár bástyáinak felépítésére még az ősi székesegyház köveit is felhasználta. Ekkor már templom nem volt sem a várban sem a városban. I. Rákóczy György 1639-ben kénytelen volt egy új faegyházat építeni. — A vár kiépítésére Rákóczy semminemű költséget nem sajnált. Alatta Várad az egykori jólét utolsó napjait élte. De 1660-ban, a vár bevétele után, a győztes török had a vár belsejében álló királyi szobrokat, a vár ez utolsó ékességeit porrátorpte. (Bunyitay: Akad. Ert., XII. k.)

I. Rákóczy György uralkodása alatt a vármegye területe is jobb napokat látott. Az adófizető képességet sem vette túlságosan igénybe. Várad csak évi 1400, Debreczen pedig 1800 frt és 1500 köből liszt szolgáltatására köteleztetett. Zólyomy Dávid, a hűtlensége következtében birtokába került Székelyhíd várát, az Ér vizének védelme alatt, hatalmas erősségé alakította át, mely bevehetetlen erősséget azután Rottal 1665-ben a vasvári béke értelmében leromboltatott.

Székelyhídon kívül még a következő várak jutottak nagyobb jelentőségre: 1. Solyomkő, mely a XVI. század végén Boeckay birtokába jutott 1630. körül Zólyomy Dávidé lett, kiről leányára, Zólyomy Erzsé-

betre, majd Rákóczy Györgyre szállott. Rákóczy idejében Solyomkőben a száműzött havasalföldi vajda: Koszta talált otthonra. II. Rákóczy György bukása után (1660) Kemény Jánosé lett a vár. II. Rákóczy Ferencz alatt Solyomkő volt a Báródság székhelye. Utolsó kapitánya 1711-ben Löwenburgnak adta át, a ki csakhamar leromboltatta. 2. Szent-Jobb vára, mely az 1474. évi törökbetörés után épült, Boeckay alatt jutott nagyobb jelentőségre. Boeckay 1599-től kezdve gyakran időzött a várban, mely halála után Rákóczy Zsigmondé lett, a ki 1607-ben Rhédey Ferencznek adta. Rhédey László bihari főispán 1654. július 28-án itt tartotta esküvőjét Szunyogh kisasszonnyal, mely „nagy úri méltósággal celebráltatott vala“. (Szalárdy: 298). 3. Adorján vára már vesztett jelentőségéből, 1660-ban Barcsay Ákos egyideig itt tartózkodott. (Szalárdy: 521). 4. Nagy-Kereki. Eredetileg az Artándyak vára. 1536-ban Artándy Pál lakott benne. A XVI. század végén Boeckay Istváné. Boeckay végrendeletileg Báthori Gábornak hagyta, majd Bethlen István tulajdonába került, a ki Katalin leányának, Zólyomy Dávid-

Várak.

AZ ALBISI ZÓLYOMIAK CZIMERE A SZÉKELYHÍDI EGYHÁZBAN.

nénak adta. Zólyomi elfogatása után is (1633) megmaradt Bethlen Kata birtokában. 1660-ban a török elpusztította. 5. Pocsaj. 1641-ben építette Rákóczy György. Itt tartotta Rákóczy Györgyné rokonának, Bornemisza Annának esküvőjét Apaffy Mihály fejedelemmel 1653. június 10-én. 1660-ban Szejdi basa a várat földig leromboltatta, de utóbb Szinán basa újból felépítette. 6. Telegd. Eredetileg a Telegdyek vára. 1608-ban nopsiczi Varkocs György birtoka. 7. Bajon. A Bajoniak ősi vára. A család magvaszakadtával az erdélyi fejedelem kezébe került. Bethlen Gábor 1616-ban Petneházy Istvánnak adta. Nagy-Szalonta a XVI. században a hires, nevezetes Toldi nemzetség vára, melynek öreg tornya ma is áll.

Várad fürdői.

A Várad környéki melegfürdők, melyeknek gyógyereje már a rómaiak idejében ismeretes volt, és a melyeket még Janus Pannonius versekben magasztalt s a XVI. században Oláh Miklós és Werner György a legkitünőbb gyógyvizek közé soroztak, Rákóczy György megbízásából 1658-ban kijavították. Nötécsi György ekkor a fejedelem számára külön fürdöházat építtetett. Várad elfoglalásakor a törökök a fürdöházat meghagyták, sőt a tiszték a fürdőket használták, csupán a fejedelem fürdöháza pusztult el. Várad visszafoglalása után Szent László fürdőit ismét sokan látogatták. 1698. őszén Károlyi Sándorné Barkóczy Krisztina is felkereste (gr. Károlyi oklt., 4. k.)

Fényezés a XVI—XVII. században.

A XVI. század küzdelmei közepett egyes főurak várkastélyaiban óriási mennyiségű ékszer, drága ruha stb. halmozódott össze. Érdekes adatokat szolgáltatnak erre nézve az egyes hagyatéki leltárak, valamint a végrendeletek, melyek egyúttal ama fényről és gazdagságról tesznek tanúságot, mely XVI—XVII. századbeli főuraink kastélyaiban honolt, de a melyből a köznemesség is kivette részét.

Bajoni János, Bajon várának ura, 1566. márczius 1-én kelt végrendeletében a következő ingóságokat hagyományozza hugának, Bajoni Zsófiának: arany és ezüstműek: 16 aranyozott ezüst kupa, 1 ezüst medence, ezüst korsóval, 1 ezüst nagy tál, 20 ezüst kanál, 2 villa, az egyik ezüst, a másik disznó-serte, 1 aranyozott ezüst sőtartó, 3 arany násfa, 1 négyszögű arany doboz, melyben 200 arany és 39 pénz van, 2 arany láncz és gyűrűk. 2 Ruhaneműek: 10 szőnyeg, 1 veres kamuka dolmány, 1 veres atlasz dolmány, 1 rókamállal bélelt gránát suba, továbbá: 1 damaszkuszi kard, egy lóra való ezüst láncz, két lóra való ezüstös-aranyos szerszám, egy drágakövel diszített homlokelő, 1 nyesttel bélelt fekete bársonymente, 1 fekete bársonymente, 1 veres atlasz dolmány, egy damaszkuszi kard, 1 gémtoll. Az utóbbi ruhaneműeket a szegények számára testálja. Továbbá: Agyagossy Gergelynek egy ezüst kupát és 4 ezüst kanalat, Lőrincz deáknak egy ezüstös-aranyos kupát és két ezüst kanalat, Lukács ispánnak egy skarlát felsőruhát, 4 ezüst kanalat, egy veres szőnyeget. Bálint deáknak 4 ezüst kanalat s egy veres szőnyeget, János deáknak egy rókamállal bélelt gránátmentét és egy ezüst poharat, Taresy Péternek 3 ezüst kanalat és egy szörbekecset ezüstgombbal hagyományozott. Hasonló bőkezűséggel emlékezik meg a többi vár-népről és eselédjeiről, kiknek fegyvert s pénzt hagyott, míg a szegények között 110 aranyat rendelt kiosztani.

Ezt a végrendeletet kiegészíti Bajoni István és János ingóságainak 1566-ban eszközölt összeírása, mely világot vet a bajoni vár fényes berendezésére is. Óriási mennyiségű egyházi ruhákon és szentedényeken kívül, nagyszámu várvédelmi eszközöket, fegyvereket és különféle házi eszközöket találunk itt. A ruhaneműek közül bársony és atlasz menték s dolmányok, nagyszámu szőnyegek és fehér ruhák soroltatnak fel. A ruházat béleléséhez szükséges szőrmeneműekből egész raktárra valót találunk és pedig: 8 farkasbőrt, 1 párduzbőrt, 26 rókahátat, 5 rókabőrt málostul, 80 rókalahát, 3 nyest irhát, 31 rókatorkot, 1 fehér karasia nadrágot. Az összeírásból még a következő dísz tárgyak kötik le a figyelmünket: 1 kis arany óra, egy nagy arany óra, egy ostábla, tíz ezüstös-aranyos boglár. A hadi felszerelés közül kiválik: 3 páncél, 4 úrnak való mordályos puska, egy szablya, 2 egyenes kard, stb. — Az istállóban csupán két török ló (egyenként 300 frt értékben), egy kis török ló (50 frt értékben) és más 2 ló találtatott. (Gr. Károlyi okmt.: III. k., 210 és 214.)

Boesky István, későbbi erdélyi fejedelem még 1595. október 5-én

Havasalföldön kelt végrendeletében a következő ingóságokról rendelkezik: 3 aranyos-ezüstös és drágaköves lószerszám, 3 veres bársonnyal díszített lószerszám, 5 aranyos-ezüstös nyakláncz, 3 damaszkuszi kard, 1 aranyos kard, 1 arany pohár, 1 hosszú arany láncz, melyet öt részre szakítottatott, 11 gráci pohár, mely a főhercegnő ajándéka, 2 Fejérvárott vett pohár, 2 háromgírás kupa, 4 darab lóra való arany láncz, 1 ezüst sisak, 1 vékony arany láncz, 1 páncél, 3 csokor toll, 9 párduezkaczagány, 1 veres skarlát nyestsuba, 1 veres hiúzzal bélelt suba, 1 zöld nyesttel bélelt suba, 1 szederjes, nyesttel bélelt suba, 1 atlasz kamuka dolmány, 1 aranyos kaftán, 1 lóra való öltözet, 3 atlaszszal bélelt mente, egy nyesttel bélelt gránátmente, 1 hiúzmállal díszített mente, 1 veres bársonydolmány, 5 ujatlan dolmány, (köztük 1 sárga atlasz, 1 testszin és 1 veres kamuka), 1 nyesttel bélelt „szikszi“ mente. (Br. Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás, II. k., 168—84. l.) Különösen érdekes a végrendelet amaz intézkedése, melylyel a torokgyík és torokfájás ellen alkalmazott kígyókövet ő Felségének (Rudolf királynak) hagyományozza. A felsorolt nagybecsű ingóságok legnagyobb részét kedvelt mostohafiának, Varkocs Györgynek hagyta, kivüle még Bagdi István, Boeckay György és Miklós részesültek nagyobb hagyományban.

A kisebb vagyonu nemesek háztartásáról Csállay László sarkadi birtokos 1585-iki végrendelete nyújt érdekes adatokat. Végrendeletében elősorolt ingóságai között a következők kötik le figyelmünket: 2 ezüst serleg, 2 ezüst olasz pohár, 3 ezüst kanál, 1 ezüst villa; zálogban: 1 ezüst serleg, 1 kis ezüst kanna. Ruhaneműek: 1 fehér felső ruha, 1 skarlát veres suba, 10 sing fehér karasia, 1 reczés aranyos kendő, 1 sima aranyos kendő, 1 kamuka abrosz, gyoles ing, 2 szőnyeg, 2 szörkárpit, egy nagy krakai kárpit, 5 láda, 1 szekrény, 1 új láda, stb. Továbbá 1 hosszú olasz puska, végül 2 Konstantinápolyból hozott ló. (Márki Sánd.: Sarkad tört.) Félegyházy Ferenczné, Thegzes Dóra 1564-ben a következő ingóságok felett végrendelezett: urától maradt három ezüst pohár, 1 ezüst pohár zálogban van, 3 párta öv, az egyik harmadfél, a másik két és a harmadik másfél gíra. 6 ezüst kanál, 6 arany gyűrű, Szent-Jobbon 2 szekrény és két láda, a szekrényben ruhaneműek s felső ruhák. (Br. Radvánszky i. m. III. kötet.) A végrendelező, utolsó akaratának végrehajtójává, többnyire magas állású, befolyásos és tekintélyes férfiakat kért föl, valamint leginkább ily férfiak oltalma alá helyezte a hátramaradottakat. A végrendelet végrehajtójáról sem feledkezett meg. Geszti Ferencz 1593-ban kelt végrendeletében végrehajtóul Boeckay István kérte fel s neki egy pohárszéket, 100 gíra ezüstenmüt s egy szablyát hagyományoz. Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsa, 1622-ben kelt végrendeletében, Rédey Ferencznek egy nyakbavetőt és egy gyémántos, arany pereczet hagyott. Bethlen István 1646-ban kelt végrendeletében Rédey Lászlónak egy aranyos kardot, melyet még Báthori István király hagyott neki, továbbá 3 ezüst tálat, 4 kócsagtoll-csomót, míg Zólyomi Miklósnak egy drágaköves lószerszámot, gránát nyerget, 1 aranyos kardot, zöld bársonyokkal, Zólyomi Dávidnak pedig egy hiúzbőrrel bélelt galléros, zöld angol posztó mentét. A végrendelező eltakaríttatásáról is rendelkezett. Boeckay István 1595-ben kelt végrendelete szerint Kis-Marján szülői mellett az általa építtetett sírboltban kívánt pihenni. Ruskai Korniss Zsigmond († 1648. nov. 3-án Radnóton) az általa építtetett papmezői kápolnában temettetett el. (Szalárdi: Siralmas Krónika, 250. l.) Zólyomi Dávid az albisi ref. templomban nyugszik. Mező-Telegden még az 1507-ben épült s mostan a reformátusok tulajdonában levő templomban találtak örök nyughelyet a Telegdyek. Telegdy István veres márvány sírköve máig is megvan. Ide temették Boeckay István nejét 1604-ben. A reformátusoknál a temetési szertartást a gyászbeszéd is jelentékenyen emelte, többi közt nyomtatásban is fenmaradt Hodászy Miklós püspöknek Jankafalván Zólyomyné Daróczy Zsófia fölött 1646. november 29-én tartott gyászbeszéde. — (Források: Gr. Károlyi oklevélt., III—IV. k. — Br. Radvánszky Béla i. m. II. és III. k. — K. Nagy Sándor i. m. 112., II. 178., III. 24., I. 161. — Márki Sándor: Sarkad tört.)

III. A SZATMÁRI BÉKÉTŐL A SZABADSÁGHARCZIG.

1. A XVIII. század.

A szatmári béke után.

A majtényi síkról hazatérő kuruczok elé szomorú kép tárult. A közel kétszáz évig tartó küzdelem végszakában a vármegyére nehezedő csapások majdnem teljesen pusztává tették a termékeny bihari síkságot.

A törökök kiűzetése után még két ízben, 1693-ban és 1695-ben, tatárok pusztították, 1704-ben pedig a ráczok dúlták a vármegye területét, az 1709—11. évben dühöngő ragály pedig majdnem kiirtotta a lakosságot, melynek helyébe azután oláhok és ráczok kezdtek betelepülni.

A Várad környékén virágzó helységek, mint: Acsi, Mácsa, Tabold, Gyárán, Tamási, Mindszent, Vadász, Iklód, Bessenyő, Óssi, Szálka, Abriháza, Volf, Morsháza, Mocsmolna, Szeben, Zomlin, Micske a törökvilágban teljesen elpusztultak, más, azelőtt magyaroktól lakott helységekbe pedig oláhok telepedtek; így Nagy-Ürögd, mely még a XVII. században hajdu-város volt, oláhokkal telepítettett be, hasonlóképen Jánosdra, Nagyfalura, Szent-Miklósrá, Ér-Tarsára csak a XVIII. sz. elején költöztek az oláhok. Várad városának 1713. évi számadásaiban, az adófizetők nevei között túlnyomólag görög, rácz és oláh nemzetiségű lakosokra akadunk s még az 1714. évi összeírás szerint 162 ház találtatott Váradon, sőt még 1720-ban is csak 216 polgára volt. Az állandó katonaság fentartása állandó adó behozatalát tette szükségessé, gondoskodni kellett tehát állandó adóalapokról is, mely csak a jobbágyok lehetett, de melynek teherviselési képességéről most már adatokat kellett szerezni.

Az 1720-iki összeírás.

Az 1715. évi országgyűléstől elrendelt összeírás még ez évben foganatosított, de mert az összeírási munkálatok nagyrészt hiányos adatokat tartalmaztak, a nádor 1718-ban új összeírást rendelt el, mely csak 1720-ban fejeztetett be. E két összeírás fölötté becses adatokat nyújt a XVIII. század első felének közállapotairól, de egyúttal feltünteti azt a haladást is, mely a vármegyében a békés idők alatt előállott.

Az összeírás nem ment mindenütt simán, a lakosság bizalmatlanul fogadta az összeíró bizottságokat. Dancsháza nem engedte meg az összeírást, Nagy-Szántó lakosai pedig az összeíró bizottság érkezésének hírére szétfuttak. De a bizottság a fenforgó nehézségek dacára elég sikeresen oldotta meg feladatát. 1720-iki felterjesztésében a vármegye mintegy új ültetvénynek mondja magát; nem csoda, hiszen a községek túlnyomó része új település útján alakult.

1715-ben mint új települések vannak felsorolva: Alpár, Egyházas-Óssi, Fugyi, Gyapju, Apáti-Keresztur, Kis-Kér, Kis-Marja, Kis-Ujfalva, Krajnikfalva, Lászlófalva, Gálosháza, Monostor-Pályi, Nagy-Kér, Bél, Csökmő, Tenke.

Összeíratott 1715-ben: 396 helység, 5,332 háztartás. 1720-ban: 443 helység, ebből 1 szabad kir. város (Debreczen), 23 mezőváros, 10 kuriális község, 411 jobbágy-község, 9,305 háztartás, helyesbített háztartás 13,719.

1720-ban az összes népesség száma 86,654, ebből az adókötelesek lélekszáma 81,364-et tett. A nem adóköteles népesség a következőleg oszlott meg: 5,091 nemes, 129 pap és tanító, 70 zsidó. 1787-ben az összes népesség 347,108 lelket tett, melyből 10,712 személy nemesi kiváltságokat élvezett, vagyis a szaporodás 300,57^o/_o-ra tehető. Alig nyílt meg az 1715. évi országgyűlés, az egész vármegyében egyaránt élénk mozgalom észlelhető még a mohácsi vész előtt bírt jogok és kiváltságok visszaszerzésére.

Küzdelmek a birtokok és kiváltságok visszaszerzéséért.

A török hódoltság alatt világgá üldözött birtokosok utódai is előkerültek, hogy ősi birtokaikat visszafoglalják, az egyes birtokokba a hódoltság alatt az erdélyi fejedelmek idejében letelepedett családok és az erdélyi fejedelemtől kiváltságokat nyert hajduk, nem csekély aggodalommal néztek a jövő elé; mindezekhez járult, hogy a törökök kiveretése után számos nagybefolyású férfiú nyert adományokat, még a mohácsi vész előtti vagy az erdélyi fejedelmektől másoknak adott jogok teljes figyelmen kívül hagyásával, végezetül még ott volt a fiscus, a mely szintén megkövetelte a maga részét,

Bár a hajduságot még I. Lipót felmentette a fegyveres szolgálat és a dézsmafizetés alól, mindazáltal Erdély visszacsatolása után csupán az egyes családok részére kiállított nemeslevelek ismertettek el. Így azután a biharvármegyei 13 hajdu-helysége a kamara igényt tartván, azokat 1702-ben Eszterházy hercegnek elzálogosította.

A közbejött szabadságharc ugyan egy időre megakasztá az ügy további folyását, de a szatmári béke után Toldy György 1715-ben a váradai káptalan előtt úgy Szalonta, mint Fekete-Bátorra nézve, majd Kis János főbíró és esküdtársai 1717-ben ismételten felemelik tiltakozó szavukat a szalontai hajduk nevében a váradai káptalan előtt, melyhez a többi helységek is csatlakoznak. Azonban hasztalan, mert Eszterházy Antal Pál herceg 1745. április 13-án királyi adomány-levelet nyert a hajdu-helységekből alakított derecskei uradalomra (Derecske, Nagy-Szalonta, Félegyház, Sass, Kaba, Konyár, Sáránd, Bagamér, Tépe, B.-Ujfalu, Bagos, Komádi és Mike-Péres.)

De a beiktatásnál oly heves jelenetek voltak, hogy néhol más helységben kellett azt fogatosítani.

A bihari hajduk főfészkében, Szalontán, már 1726-ban egyenetlenség támadt a hajduk és az újonnan beköltöző jobbágyakosság között. A jobbágyok panaszára Sibrik Adám esendbiztos, György Gáspár vármegyei esküdt 30 Montecuccoli-ezerebeli katona kíséretében december 18-án megjelentek Szalontán, hol naplemente után a hajdu-családok házaiba borultak. Hasonló sors érte 1727-ben a Keszi községbe kivándorolt 50 hajdu-családot is.

Hasztalan fordultak az egyes hajdu-családok a helytartótanácsához orvoslásért. Az 1746, 1756, 1760 és 1762-ben kiadott leiratok a szalontai hajdukat jobbágyi elbánás alá vetették. Az eredetileg Kraszna vármegyéből származó Arany család ugyan 1778-ban a vármegye, majd 1796-ban a marosvásárhelyi királyi tábla előtt kereste igazát, de nem ért célzt. (Nagy Iván: Családt. ért., II., évf. 50. l.) Végre az Eszterházy család belátván a helyzet vizásságát, a hajdukkal a földesúri szolgáltatás mérvére nézve szerződést kötött, így ezután a hajduk által lakott helységekből a tulajdonképeni jobbágyok elkülönítve éltek a hajdu-családoktól. (Rozvány: Szalonta tört. Ballagi Alad. Osztr. Magy. Mon., II. 402. l.)

Mialatt a hajdu-vitézek ily szomorú sorsra jutottak, megkezdődött a birtok visszavételéért folytatott küzdelem az egész vonalon.

Tudjuk, hogy a váradai püspökség visszaállításával Lipót király az egyháznak az összes birtokokat visszaadta az 1552. évi állapot szerint. De ez természetesen csak papíron volt meg. A Rákoczy-kor lezajlása után elnéptelenedett vármegyében, Belényes vidékét kivéve, alig volt több 5—6 falunál, a hol emberek laktak, annál kevésbbé lehetett szó a birtokhatár megállapításáról.

A mint a vármegye területe kissé benépesült, az egyház is megkezdte régi birtokainak visszavételét. A váradai püspök 1712-ben Kölesér, Szil, Barmód, Kécz, Pata, Megyes, Andacs pusztákat, Mező-Gyán, Cséffa, Csegöd és Gyanta birtokokat, összesen mintegy 12,000 holdnyi területet, jure postlimini — elfoglalta a szalontaiaktól. A váradai káptalan 1712-ben Begécsét és Szeghalom helyett esérében Csökmőt nyerte a királyi kinstártól. Gyapju pusztá helyét pedig a váradai jezsuiták foglalták el, melynek felére azonban a Váradai Kis Anna-féle örökség révén Tisza László tartott igényt. A perbeidézett jezsuiták azután 1752-ben május 30-án kénytelenek voltak vele egyezsége lépni. (Komáromy id. czikke: Turul 1895, 150—51. l.)

Az udvartól kegyelt főurak új királyi adományok és az új szerzeményi bizottság (Neoquisitica Commissio) védőszárnyai alatt igyekeztek birtokokat szerezni a vármegyében. A diószegi uradalom 1727-ben királyi adomány útján Breuner leányaira szállott, de már 1728-ban Dietrichstein János Gottfried kamarai elnöké lesz. A királyi adomány-levéiben felsorolt helységek közül Vámos-Péres hajdu-lakossága azonban az 1734-ben megkísérelt beiktatás alkalmával hevesen tiltakozott. (Sillye Gábor czikke — Hajdu vm. 67. l.) Sarkadra a Rhédey család tartott igényt, majd Vizessy János füzesgyarmati lakos egy 1562-ben kelt adománylevélre támaszkodva, letelepedett a helységben, de őt a sarkadiak onnan 1729-ben rövid úton

kitették. A Rhédeycék ellenben 1725-ben megindították a pert az új szerzeményi bizottság előtt s bár pernyeretesek lettek, az ítélet végrehajtása a sarkadiak ellenkezésén hajótörést szenvedett. Mária Terézia végre 1749-ben Siklósi Andrásy Zsigmondnak adományozta Sarkadot, majd ennek megszakadása után gr. Almásy Ignác nyert reá adományt.

Grassalkovics Antal 1729-ben 6158 frt követelése fejében Kerekegyházat, Dienest és Kakucsot veszi át, Baranyi Miklós alispán pedig 1729-ben Tamásdát kapta. Már nem voltak ily szerencsések a szalontai hajdu-nemesek, a kik a Neoquistitica Commissio előtt ellenök megindított perben elvesztették Mező-Gyarak, Mező-Panasz, Mareziháza, Kis- és Nagy-Vásári, Bagdi, és Simonkereki pusztákat (1727–36), melyeket a fiscus még 1718-ban foglalt el tőlük. (Rozvány i. m. 101. l.) A szabadalom-levelek felmutatását megtagadó kismarjai előljáróság tagjai pedig, a fiscus közbenjárására, az aradi várba hurezoltattak.

Csupán Tisza László mérkőzött meg sikerrel a királyi tábla előtt e hatalmas ellenféllel. Az 1759-ben megnyert per folytán neki járó zarándvármegyei jószágok helyett, 1766. augusztus 9-én Geszt és Mező-Gyán helységekre, továbbá Iklód, Mátéháza, Nagy- és Kis- Gyánté, Vátyon, Bogyiszlóháza, Kis-Geszt, Begécs, Kis-Radvány és Csegöd pusztákra nyert adományt.

Közigazgatási
ügyek.

Míg az egyes birtokosok az egymás vagy a kinestár ellen folytatott perekkel bajlódtak, a vármegyei közigazgatás is a kezdet nehézségeivel küzdött. A vármegyének elsősorban a Debreczenbe szökött jobbágyok adtak sok dolgot, míg végre ez ügy az 1713. október 18-án Kállón, az érdekelt vármegyék és Debreczen városa által gróf Pálffy János és gróf Károlyi Sándor előtt kötött egyezség útján nyert elintézését. (Várm. levélt. F: XXVII. No 439)

Békés vármegye kikerekítése már hosszabb ideig foglalkoztatta a vármegyét. E vármegye ugyanis 1699-ben egyenesen Benkovics püspök-főispán közbenjárására szakított ki a katonai igazgatásból, de a közbejött események következtében a vármegye csak 1715. július 23-án tartotta első alakuló ülését Komáromi Csipkés György bihari alispán elnöklete alatt; első tisztikara is biharvármegyeiekből került ki.

Békés vármegye kikerekítése alkalmával Szeghalom, Torda, Károly és Balkány helységek visszacsatoltattak a vármegyéhez. Bihar vármegye már 1713-ban tiltakozott e helységek visszacsatolása ellen, 1716-ban még növelte az ingerültséget az a körülmény, hogy Békés vármegye Füzes-Gyarmat, Pázmány, Nagy- és Kis-Harang helységeket és pusztákat elfoglalta, mire Békés odautasította követeit, hogyha Bihar az országgyűlésen Szeghalom visszacsatolását követelné, ők meg Danesházát kérik. A vizálynak különben csakhamar vége lett, mert Szeghalom és Csökmő között egy megközelíthetetlen mocsár keletkezett, mely azután a perlekedő vármegyék közt természetes határt vont. (Karácsonyi i. m. 301. l.)

Járási beosztás tekintetében a vármegye négy járásra oszlott fel, u. m.: váradira, sárrétire, érmellékire és belényesire. 1775-ben a belényesi járás két részre osztatott fel, ekként keletkezett a szalontai járás. Ez a beosztás 1849-ig állott fenn.

Az 1723: XXX. t.-cz. által létesített kerületi táblák közül az egyik Váradon helyeztetett el. Első ülését 1724. márczius 27-én tartotta Váradon gr. Szentiványi József elnöklete alatt. Csáki Imre gróf bibornok közbenjárására már a következő év (1725) elején Debreczenbe tétetett át.

Az 1715. és 1725. évi országgyűléseken alkotott törvények a közigazgatás terén is számos jelentékeny intézkedést tartalmaznak, de ezeknek végrehajtása teljesen a vármegyékre bízott. A vármegye a törvény hiányos intézkedéseit helyhatósági szabályrendeletekkel pótolta. Különösen becsesek az e korból fenmaradt statutumok, már azért is, mert a vármegye beléletére vonatkozó adatok a régibb időkben nem maradtak ránk, de másfelől, mert azok számos oly czélszerű intézkedéseket tartalmaznak, melyekkel Bihar vármegye jóval megelőzte a többi törvényhatóságokat. Az 1711. évi szabályrendeletek a jobbágyok szabad költözködését szorítják meg és a dohányzási tilalom iránt intézkednek.

Az 1721-ben alkotott szabályrendelet a jogszolgáltatást tárgyalja.

Nevezetesen a pallos-joggal felruházott földesurak bíraskodását szabályozza, megállapítja a törvénykezési határidőket, elrendeli, hogy a törvényszékek évenként 4-szer (negyedévenként) tartassanak. Kimondja végül, hogy a közhatározatoknak ellenszegülők fiscaliter üldözendők. Az 1725. évi szabályrendelet ismét a jobbágyok ügyében intézkedik. Még a török világban szokássá vált ugyanis, hogy a jobbágyok jobbágy-telkeiket eladták, vagy elzálogosították, gyakran távolabbiaknak is, miáltal a földesurak jelentékenyen megkárosultak. E szabályrendelet a jobbágybirtokoknak még ideiglenes elidegenítését is a földesúr beleegyezéséhez köti. Ugyanezen évben alkotott másik statutum a eselések felfogadása körüli eljárást szabályozó 1715: 101. t.-cz. végrehajtása iránt intézkedik.

Különösen becses adatokat nyújt a XVIII. századbéli vármegyei önkormányzatra nézve az 1745. április 26-án Várad-Olasziban tartott tiszti ujtó ülésen alkotott szabályrendelet, melynek 61. pontja a jogszolgáltatás és a közigazgatás majdnem minden fontosabb ágára kiterjed.

Erdekes a 6. pont, mely a vármegyei közgyűlések helyét illetőleg akként intézkedik, hogy azok csupán télen tartassanak Váradon, a nyári hónapokban azonban Diószegen, Biharon vagy Kis-Marján, mely helységek a közgyűlésre érkezők lovainak elhelyezésére alkalmasak.

Láthatjuk ebből, hogy Biharban még a XVIII. század derekán is szabad ég alatt tanácskoztak a rendek. Csupán a XVIII. század vége felé tartatnak a közgyűlések állandóan Váradon. Felelbiteli törvényszékek évenként négyszer tartandók (8. pont) és pedig február 6-án, május 14-én, augusztus 21-én, november 14-én, ha azok vasárnapokra vagy ünnepekre nem esnek. A 11. és 12-ik pont utasítja az alispánt, hogy a közgyűlés határozatainak végrehajtásáról a következő közgyűlésnek számoljon be. A 14. pont az 1723: 61. t.-cz. 2. §-a értelmében, a jobbágyok és a taxalis nemesek költözködését szabályozza. Az igazságszolgáltatást érinti a 23. pont, mely a pallosjog gyakorlását illetőleg intézkedik, továbbá a 21-ik pont, mely a nem szándékos emberölésért fizetendő váltságdíj (homagium) tekintetében rendezkedik, a 3-ik pont, mely az alispánnak, a szolgabíráknak és esküdteknek megtiltja a peres ügyekben, a megállapított díjaknál magasabb összegek felszámítását, végül a 29. és 30. pont a falusi bírák bíraskodását szabályozza.

A földesurak érdekeit védi a 38. pont, mely a jobbágybirtokok eladását vagy elzálogosítását tilalmazza.

Általános érdekűek: a 39. pont, mely a súlyokat, továbbá a hossz- és az úrmértékeket szabályozza s a mértékek megvizsgálását a szolgabíróra bizza; a helytelen mértékek tulajdonosait esetről-esetre 3 frttal bírságolja. A 42. pont a bitangóságban talált marhákra nézve intézkedik. A 44-ik pont a ragadozó állatok (farkasok) pusztítását rendeli el. Végül az 51. pont az 1730. május 25-én, a helytartótanáctól kiadott szabályzat kiegészítésekép, a perekben eljáró tisztviselők díjait a következőleg állapítja meg:

1. Az alispán díjai:

1. bármely perbeli végzés kiállításáért	6	rénes	frt	—	kr.
2. bírságiális per után külön díj nem követelhető.					
3. zálogváltási perben	—	„	„	30	„
4. minden egyes vizsgálat tartásáért	3	„	„	—	„
irnoknak írásdíj	—	„	„	6	„
5. a vármegyei pecsétért	1	„	„	—	„

2. A vármegyei főjegyző díjai:

1. czímeres nemes levelek, czéhlevelek, vásárszabadalmak kihirdetéséért	4	rénes	frt	—	kr.
2. nemesi tanúbizonyosság-levélért, ha a czímer és a levél másolata is benne foglaltatik	2	„	„	—	„
3. más nemesi tanúbizonyosság-levélért	1	„	„	—	„
4. ellentmondás, vagy meghatalmazás kiállításáért	—	„	„	12	„
5. a perek kiadása után ívenként (ebből 5 kr. az irnoknak jut.)	—	„	„	15	„
6. nemesség-igazolás alkalmával a háttírolásért	—	„	„	15	„
7. tisztujtószerk határozatainak kiadása fejében	—	„	„	30	„
c. compassualis levélért	—	„	„	30	„

3. Szolgabírák és esküdtek díjai:

1. perbeidőző végzések kiállítása alkalmával	3	rénes	frt	—	kr.
2. vizsgálatok alkalmával napidíj: a szolgabíráknak	1	„	„	—	„
az esküdteknek	—	„	„	30	„
3. tanúvallomások alkalmával a szolgabírónak és az esküdteknek	1	„	„	30	„
4. úriszéknél megjelent szolgabíró napidíja	1	„	„	—	„
esküdt napidíja ugyanekkor	—	„	„	30	„
5. perbeidőző végzések kézbesítéséért szolgabírónak helyben	1	„	„	—	„
esküdtnek helyben	—	„	„	30	„
6. ugyanazért székhelyen kívül, ha a felperes természetben szolgál- tatja a fuvar, szolgabírónak naponként:	1	„	„	—	„
esküdtnek	—	„	„	30	„
7. ugyanazért, ha a szolgabíró saját fogatát használja naponként	2	„	„	—	„
esküdtnek ugyanekkor	—	„	„	30	„

Ez szabályzatot az 1781. évi nov. 7-én tartott bizottsági közgyűlésben alkotott szabályrendelet 35. pontja csekély módosítással érvényben hagyta. Az országgyűlések által megszavazott adók szabályszerű kivetése ezéjéből a vármegye portáinak száma új megállapítást nyert. 1723-ban 160, 1724-ben 176 volt a porták száma, mely az 1720-iki összeírás adatai alapján 1729-ben 200-ra emeltetett fel. Ez a szám a XVIII. század végéig megmaradt. 1782—1792-ben $201\frac{3}{4}$, 1847-ben pedig 214 volt a porták száma.

A porták alapján vettették ki az évi adó. 1751-ben például a vármegyére 116,193 frt 20 kr esett. Ebből azonban 12,710 frt 29 kr a vármegye közigazgatás-költségeire fordított, mely a következőleg oszlott meg: főispán tiszteletdíja: 1500 frt, a provincialis commissariatust költségei: 430 frt 29 kr., vármegyei tisztviselők illetményei: 4300 frt, a testőrség költségeihez való hozzájárulás: 4000 frt, vármegyei szolgák ellátási költségei: 2480 frt.

A városi jelleggel bíró helységek közül Várad mindegyre jobban emelkedik. III. Károly király 1719. július 11-én kelt levelével Várad-Olaszinak vásárszabadalmat ad. 1723-ban felmenti a város lakosait a robot fizetése alól. A városi hatóság III. Károly királynak még 1712. november 7-én kelt megerősítő-levele következtében csakhamar megkezdte működését. A városi levéltár iratai 1716-tól kezdődnek. A ráczoktól lakott Velenceze városrészt 1725-ben külön hatóságot alakít. 1726-ban, midőn a polgárok a közteher viselésen összevesznek, Olaszi is különválnak, hova főleg az úri családok költöznek. (Rátkay József adatai: „Tiszántúl“ 1900. évf.) A berendezkedés nagy munkája közepett a ragályok is megkövetelték az áldozatokat. 1739/40-ben a pestis pusztított a vármegyében. E nyavalyáról Debreczen város történetében a következők vannak feljegyezve: „E baj nyilalás vagy főfájással kezdődött s a mirigyesek hónaljaikat, mellüket, ágyékukat és horgas inákat fájlalták. Némelyeknél a baj hányás-inger, forróság és hidegleléssel kezdődött, azután ütötte ki magát a beteg a guga, mely némelyeknél kemény, másoknál fejér és puha, de szederjes színű is volt.

Soknál pokolvarral adta ki magát s a kin nátha, szeplő is volt, az ritkán gyógyult meg. Némely betegen 30—40 pokolvar is volt. Volt, ki 4—5 nap alatt s volt, a ki 2—3 hétre halt el. Némelyik nagyon félt a haláltól, míg másik nem. Volt, a ki sokat s volt, a ki semmit sem beszélt. Gyógyították e bajt terjéket borba kevert itallal. A guga, ha vereshagyma, méz és szappannal raggatott, kifakadt és ha kivágtván, jól kifolyt: a beteg nagyon sokszor meggyógyult.“

A birtokviszonyok rendezése, a katonai és a vármegyei igazgatás berendezkedése, az egyre súlyosodó katonai terhek, főleg az ország déli vidékén tanyázó ráczok közt, általános elégtelenséget támasztottak, melynek élére Szegedinác Péter, másként Pero, a pécskai ráczok kapitánya állott. Pero, Matulay Pál hajduböszörményi lakos közvetítésével, összeköttetésbe lépett a tiszamenti, főleg a Békés vármegyében, továbbá Sarkadon lakó és a hajduszabadalmak elveszte, másfelől a vallási sérelmek miatt elégtellen kálvinistákkal, a kik között Szilasy István és Sebestyén János, mint afféle öreg kuruczok, Rákóczy visszajövetelének híret terjesztették, tőle várván sérelmeik orvoslását.

Az elégtelnen magyarok 1735. április 27-én Vértesy Mihály bíró vezetése alatt, Békés-Szent-Andráson tartották utolsó értekezletüket, me-

Járványok.

A Pero-féle lázadás.

lyen Sarkadról is többen megjelentek, de az Érmellékről senki sem jött, bár a megelőző évben Pásztor András sorra járta a községeket.

Míg az értekezleten megjelentek fegyvert fogtak és csakhamar Békés és Csongrád vármegyékben kezdtek garázdálkodni, addig Pero az értekezlet napján Arad vármegyébe tért vissza, hol május 3-án Pécskán összeszedve a ráczokat, Arad elfoglalását tűzte ki célul; de rajta vesztett, mert még mielőtt sikerült volna neki a ráczokat teljesen megnyerni, az aradi várparancsnok elfogatta.

Hiába olvasták fel Sárádon, Zsákán és Furtán Pero kiáltványát, Bihar vármegye népe nem igen hajlott a felkelőkhöz, sőt a zsákaiak feljelentették az ügyet Komáromy alispán tisztartójának, a ki egy felkelőt elfogott.

A felkelők ezalatt egész Okányig huzódtak, majd onnan mintegy 1000 lázadó május 7-én Erdőhegy felé vonult. De a Pero elfogatásán okult ráczok, Csorba nevű rácz kapitány vezérlete alatt, még aznap Erdőhegynél megtámadták a lázadókat s azokat teljesen szétverték.

A lázadók közül Sebestyén János, Vértesy és Matulay vezérlete alatt mintegy 100-an az erdőségek oltalma alatt Telegdig huzódtak vissza. Üldözésükre a vármegye is kirendeltetett, gróf Taaffe alezredes pedig Kinizs és Margitta környékére vonult, majd egyesülvén a megyei felkelt nemességgel, május 13-án Telegd körül szétugrasztotta a lázadókat. Matulay Pál Székelyhídon és Debreczenen át menekült, de futása közben elfogott. A telegdi esetepaté után Taaffe gróf a Hantois és Cordova-féle lovasezredekéből 300 lovassal megszállotta az Erdélybe vezető hágókat, a Szilágyság felé pedig, 200 bihari felkelt nemes őrizte a Berettyó völgyét.

De azért a lázadók május 18-án ismét életjelt adtak magukról. Less és Ürögd között egy gazdag serfőzöt kiraboltak s a tettest nem sikerült kinyomozni. Május végén már nyugalom volt a vármegyében. Az időközben összefogdosott felkelőket ideiglenesen Váradon őrizték, honnan augusztus elején Budára szállították őket.

Az egybegyűlt rendkívüli törvényszék ítélete következtében Perót és 4 társát elevenen kerékbe törették. Négy felé vágott testrészeik Váradon és Sarkadon az akasztófára függesztettek ki. Bihar vármegye 1736. december 7-én tartott bizottsági közgyűlésében foglalkozván ez ügygyel, kijelentették a rendek, hogy a legszigorúbb vizsgálat sem derített ki oly esetet, melyből a lázadás főokául a földesurak rossz bánásmódjára vagy zsarolására lehetne következtetni. (Márki Sándor: Pero lázadása, Akad. értek.)

Mária Terézia ingadozó trónjának megvédésében Bihar vármegye a Mária Terézia. tiszántúli vármegyék között jó példával járt elől.

Az 1741. évi országgyűlés által megszavazott nemesi felkelés csakhamar kiállítatott a vármegye részéről. Azok a főurak, főpapok vagy özvegyek, a kik a személyes felkeléstől mentesek voltak, 45 lovas felkelőt állítottak ki s 1330 rén. frtot adtak a felkelés céljaira, melyhez az 1662: 12. és az 1681: 46 t.-cz. alapján a személyes felkelés alól mentesek 4815, s a váradi zsidók 800 rén. frt.-tal járultak. (Várm. levélt. act. Inss.) Az 1741: LXIII. t. cz. értelmében felállított 6 magyar gyalogezred közül Bihar vármegye a IV.-hez, mely a nagyváradi hadbiztosság alá rendeltetett, 800 katonát, Debreczen pedig 184 katonát szolgáltatott. Jóllehet 1741. év őszén pestisragály lépett fel, Bihar vármegye megfelelt kötelezettségének.

Az 1744-iki felkelés alkalmával Bihar vármegye sem készült el idejében, de csakhamar útnak indította a nemesi felkelő sereget, mely Beóthy Mihály alispán és Dráveczky László kapitánysága alatt Sziléziában vitézkedett. A magyar nemes testőrség költségéhez Bihar vármegye 4000 frtot ajánlott fel, de nincsenek adataink, hogy közvetlenül a testőrség felállítása alkalmával a vármegye is küldött volna fel nemes ifjakat. 1760-ban a testőrség kiegészítésére gróf Rhédey János első hadnagy küldetett vizsgáló biztosul Debreczenbe, mely alkalommal Bihar vármegyéből két, Debreczenből egy nemes ifju vétetett fel.

Mária Terézia uralkodásának végszakában a bajor örökösödési háború ismét hadba szólította a nemességet. 1778-ban a megyék által megszavazott 14,000 főnyi gyalogságból Bihar vármegyére 400, Debreczen sz. kir. városra 80 ujonez esett. Az üresedésben levő váradi püspökség 100 felszerelt hu-

szárt, Csáky János, György és Imre 40, a váradi káptalan 30 huszárt tartozott volna kiállítani; de az 1779. május 13-án megkötött tescheni béke véget vetett a hadi készülődéseknek. Mária Terézia uralkodása alatt József trónörökös több ízben bejárta Magyarországot, mely utazások későbbi reformterveire nagy befolyással voltak. 1770-ben tett körútja alkalmával, Szalontán keresztülutaztában, a bíró ékes latin nyelvű szónoklattal üdvözölte. Május 17-én Váradra érkezett, hol a „Báránka“ vendéglőbe szállt, míg kíséretét a városházán helyezték el. Másnap már Debreczenben találjuk. (Szücs Istv.: III., 790—92.) Váradi tartózkodása alatt határozta el az ottani vár erődjellegeinek megszüntetését. Ekkor alakul a „Váralja“ nevű városrész, hova főleg a beköltözők zsidók telepedtek le. (Rátkay József közleményei).

A vármegyei főispáni méltóságot, azon időtől kezdve, hogy Benkovics Ágoston püspök az örökös főispáni méltóságot nyerte (1697) I. Lipót királytól, egészen a Patachich Adám báró haláláig (1776. márczius 8), a váradi püspökök töltötték be. Patachich halála után, minthogy a váradi püspöki szék négy éven át üresen állott, 1777-ben Andrassy István gróf es. kir. kamarás neveztetett ki helytartóvá, őt követte Korompai Brunswick Antal gróf, a kit nagy ünnepélyek közepett, gróf Károlyi Antal szatmári főispán 1779. május 18-án iktatott hivatalába. Brunswick egy évig tartó főispán-sága után gróf Korniss Mihály neveztetett ki főispáni helytartóvá, de még az ünnepélyes beiktatás előtt elhalálozván (1781), helyette 1782. június 13-án Ürményi József országbírói iktatta be gróf Károlyi. Főispán-sága már bele nyúlik a vármegyéknek II. József központosító törekvései ellen vívott küzdelmébe.

II. József.

II. József trónraléptével (1780) csakhamar hozzálátott merész tervének, az egységes Ausztriának megalapításához, mely első sorban Magyarország akkori közjogi, egyházi és társadalmi viszonyainak teljes átalakítását tette volna szükségessé. Szakítva a Habsburgok hagyományaival, első reformjait az egyházi téren kísérte meg.

Az 1781. október 29-én kiadott türelmi rendelet élénk visszhangra talált a protestánsok között. Debreczen kálvinista lakossága e hír hallatára valóságos ünnepet ült.

A türelmi rendeletet a kancellária, a főispáni szék üresedése miatt, nem közölte azonnal a vármegyével, így az csak a Beóthy János alispán elnöklése alatt 1783. december 30-án Váradon tartott közgyűlésen hirdettetett ki. (Marczali: Magyar Orsz. II. József korában, II. 235).

Éppen kapóra jött a váradi reformátusoknak, a kiktől a váradi püspök közbenjárására 1783. április 10-én megtagadták a szabad vallásgyakorlat folytatását. A kihirdetett türelmi rendelet következtében a következő év első napján (1784. január 1-én) a váradi reformátusok is megtarthatták az első isteniszteletet a Tisza-ház udvarán. II. József, noha a katolikus egyházat érintő reformok miatt a pápa személyesen közben járt nála, tovább haladt ama nagy terve megvalósításában, hogy az állam területén levő egyházi intézményeket teljesen a saját eszméi szerint alakítsa át. Még 1781. végén meghagyta a szemlélődő szerzetesrendek összeírását, melyeket csakhamar feloszlattott. Ezeknek vagyonából létesült a vallásalap, mely a lelkészkedő papság javadalmazására és új plébániák felállítására volt fordítandó. Az elrendelt egyházmegyei összeírás szerint a váradi egyházmegyében 26,010 kath. hívó találtatott, a kiknek lelki szükségleteit 43 plébános és 13 káplán látta el. II. József intézkedései következtében a plébániák száma 48-ra emelkedik. (Marczali i. m. II. k., 165. l.) Az eltörölt Pálos-rend házát 1786. márcz. 20-án vette át Beóthy János kirendelt politikai biztos. Vagyon, a hivatalos kimutatás szerint, 181.566 frt 55 kr. volt. (Századok 1901. évf. 422 l.) A feloszlattott szerzetesrendek házait közezőlokra foglalták le, a váradi pálosok rendházát azonban az irgalmas rendiek elfogadni vonakodtak, II. József 1786-ban kelt leiratával azután egy felállítandó katonaiskola czéljaira szánta. A pálosokat követték 1787-ben a premontreiek; ők is távozni voltak kénytelenek váradi rendházukból. II. József egyházi reformjai csakhamar élénk mozgalmat idéztek elő az ó-hitűek között is. Putnik Mózes temesvári gör. keleti püspök, 1783-ban benyújtott emlékiratában, a görög-keletiek elnyomása miatt panaszkodik,

továbbá előadja, hogy a pópákkal kilenczedet s tizedet fizettetnek s hogy velök a vármegye rosszul bánik, sőt egyet a tyúkólba zártak, (Marczali i. m. II. 266 l). egyszersmind a görög-keletiek részére templomot kér Váradon. Ez utóbbi kérése csakhamar teljesedett. 1784. november 9-én tették le a gör. keleti templom alapkövét II. József császár jelenlétében. Daczára II. József intézkedéseinek, a váradi püspök megtartotta befolyását a vármegyében. 1782-ben a vármegyei közgyűlés elhatározta a fiscalis adó kivetését az apostasia ellen. Az 1780-ban kinevezett Kolonics László püspök egyházi téren maradandó emléket hagyott hátra. Egyebek között ő építtette a bélfenyéri és tótteleki templomokat.

Az egyházi téren folyt reform-műveleteket a vármegyei nemesség eleinte közömbösen szemlélte, de csakhamar őt is felrázták a népösszeírásra és a felmérésre vonatkozó rendeletek. Az összeírás ellen a vármegye főispánjához, Úrményihez fordult közbenjárásért, hogy legalább a katoná-

A TISZA-HÁZ, AHOL 1784-BEN AZ ELSŐ EV.
REF. ISTENI TISZTELETET TARTOTTÁK.
(KÉSŐBB TISZA KÁLMÁN SZÜLŐHÁZA.)

ság részvételét és a nemesi házak megszámozását háriítsa el. Láthatjuk, még ez sem okozott Biharban nagyobb mozgalmat; de már a nyelvrendeletek általános ingerültséget keltettek a vármegyében.

Bihar különös szeretettel ápolta nemzeti nyelvünket s már 1781-ben nemzeti nyelvünk a latin nyelvet teljesen kiszorította a megyegyűlésen, sőt a statutumokat is magyarul szerkesztették. A vármegye közönsége 1784. július 14-én tartott közgyűlésén Beöthy János alispán előterjesztésére feliratot intézett a nemzeti nyelv hivatalos használata ügyében, de hasztalan, mert a kerületi beosztás után, 1787-től a hivatalos iratok német nyelven fogalmaztattak. Az összeírás aránylag elég simán folyt le; nem úgy Erdélyben, hol az oláhok Hóra vezérlete alatt a földesurak ellen fordultak. A Hóra-lázadás hírére Biharban a felkelés átesapásától tartottak; nem esoda, mert az erdélyi határszéli községekben a jobbágyok között gyakoriak voltak a zavargások. 1784. november 2-án egész váratlanul a Krizsán vezérlete alatt álló oláh lázadók a zarándi Kristyóron, Körösfalván jelentek meg, hol többek között Pakoth szolgabíró és a Kristyóry családot mészárolták le, innen Brád, N.-Ribicze stb. községeken át Nagy- és Kis-Halmágyra mentek, s mindenütt hajmeresztő kegyetlenséggel gyilkolták le a nemeseket.

E rémhírekre Nagy-Váradról rendes katonaság küldetett ellenük, de a felkészült oláhok, a Schultzs alezredes vezérlete alatt 143 gyalogosból és

A Hóra-féle
lázas.

68 székely huszárból álló csapatokat november 29-én Remete és Ponor felől viaszszorították.

Az első sikerek következtében elbizakodott lázadók most már az ígért kegyelmet is visszantásították úgy, hogy a főispán kénytelen volt nagyobb számú katonaságot kérni, mely december végére a rendet helyreállította. Belényes, Lázúr, Kalota és Szt.-Mihály községekben még az év végéig nagyobb számú katonaság volt elhelyezve, a nép fékentartására. Az oláhok szétveretvén, a lázadás feje: Hóra, Feketetón át menekült Bécs felé, de elfogatott s életével lakolt gaztetteiért. Krizsán, a ki Biharban garázdálkodott, 1784. végén fogatott el.

A jobbágyság felszabadítása és a robot megszüntetése iránti törekvéseket már nem koronázta siker.

Tagadhatatlan, hogy a társadalmi reform iránt Bihar rendei elég fogékonysággal bírtak, de a császári rendeletek végrehajtása, főleg a központtól távolabb eső vármegyékben, már a tisztikar magatartása miatt is kétségesse vált. Luby Károly alispán nemesak a saját megyéjében izgatott a császári rendeletek ellen, hanem Szaboles vármegyébe is átment, hogy az ottani tisztviselőket ellentállásra serkentse.

1785-ben a megyékre került a sor. Márczius 18-án kelt rendeletével II. József a főispáni állást megszüntette, az egész országot tíz kerületre osztotta fel, melyek közül a Bihar, Békés, Csanád, Csongrád és Szaboles vármegyéből alakított nagyváradi kerület biztosává gróf Teleki Samut nevezte ki.

A királyi biztosok részére külön utasítás készült, mihez tartás végett. Bihar vármegyére nézve megjegyzi az utasítás, hogy itt Ürményi főispán-sága „jó rendet csinált“, ezért ezt a vármegyét kell mintául venni a váradi kerületben. Kiemeli az utasítás, hogy az igazgatás tekintetében ez a kerület a legnehezebb, a lakosság vegyes vallású lévén, ügyelni kell a türelmi rendeletekre. Főgond fordítandó a földművelésre és az állattenyésztésre, de a fatenyésztés is előmozdítandó, hogy a lakosság gyarapodjék.

A germanizáció
kora.

1787-ben azután az egész vonalon életbelépett a közigazgatási reform; a hivatalos nyelv a német lett, a közgyűléseket megszüntették, a kerület pedig erélyesebb biztost kapott gr. Haller József személyében. A közigazgatási reformmal kapcsolatlan életbe lépett az igazságügyi reform. II. József Budán központi levéltárt akart létesíteni, de a vármegye megtiltotta a levéltár elszállítását.

A fokozódó ingerültséget még inkább növelte II. József czéltalan külpolitikája és az óriási áldozatokkal folyó török háború. 1788. amúgy is inséges év volt, ezért a katonaság részére kirótt porciók sem voltak behajthatók, sőt Biharban a gabona összevásárlását is be kellett szüntetni.

Visszahatás.

Az 1789-ben támadt nemzeti visszahatás nemesak a királyi biztosok tevékenységét bénítá meg, de a kedvező fordulatot vett hadjárat további sikereit is veszélyeztette. Ismét divatba jött a nemzeti viselet, mindenütt tüntetőleg magyarul társalognak, a Tisza István váradi házában tartott bála (október hó) csak két tisztviselő jött német ruhában, a két alispán családostul nemzeti díszben jelent meg. (Millen. tört. VIII., 458.)

II. József ekkor akként szándékozott a helyzeten javítani, hogy a megyékhez fordult, és a megyegyűléseken tárgyalhatta a terményszállítás és az ujonczozás ügyét.

Bihar egybegyűlt rendei, Várad-Olasziban 1789. október 26-án tartott közgyűlésükben első sorban ellene szegülvén a politikai kérdések tárgyalását eltiltó rendeletnek, hosszú feliratban panaszozzák el sérelmeiket, kijelentvén, hogy „ennyi baj 800 év óta nem érte az országot.“ A subsidiumot illetőleg megjegyzi a vármegye, hogy a háború ügye az országgyűlés elé való, így azt megtagadják és behajtásától a tisztviselőket eltiltják. A katonaság részére szükséges élelem szállítását ugyan nem akadályozzák meg, feltéve, hogy a diéta mielőbb egybehivatik.

A nemzeti ellenhatás ily erős nyilvánulásával szemben még az erélyes Haller is tehetetlen maradt, noha a rendek előtt mindenkép igyekezett eddigi eljárását szépíteni.

II. József azonban a vármegye akarata ellen is keresztül akarta vinni az ujonczozást, jóllehet a vármegyei tisztikar eleve kijelentette, hogy az ujonczozás veszélyes jár.

Az országgyűlés egybehívását sürgető feliratra II. József 1789. december 7-én válaszolt a vármegyéknek. Ezzel kezdetét veszi József rendszerének megdőlése. Az általános európai helyzet is segélyre siet a nemzeti viszszaállításnak. A biztos már elveszítette hatalmát, a földmérések és a házösszeírási munkálatok beszünttetnek. Csakhamar hozzálátnak a régi rendszer megdöntéséhez. Hallert Bihar vármegye el sem akarta kir. biztosnak ismerni; itt Domokos Lajos volt debreczeni főbíró veszi kezébe a hatalmat.

1790. február 4-én összehívás nélkül jelennek meg a megye rendei. A tisztviselőket egyszerűen megfosztják hivataluktól s helyökbe új tisztviselőket választanak. A vármegye iratai magyarul adatnak ki. Február 10-én már híre járt, hogy a nemesség éjjelenként fegyvergyakorlatot tart. A február 16-án leérkező császári leiratot, mely a 4-ikén tartott közgyűlés határozatait megváltoztatja, a Páris patak hídján megégetik. Gróf Teleki Samunak, az új főispánnak senki sem adott lakást Váradon s midőn a városházán akart megtelepedni, a főbíró az összes kályhákat szétöntette.

Eközben II. József halálos ágyán (1790. február 20.) összes rendeleteit visszavonván, a nemzeti ellenhatás még hathatósabban nyilvánult. Az összeírási munkálatokat elégették és ugyanazt tették Péchy Imre alispán indítványára József császár összes rendeleteivel, melyeket a ref. templom előtt, a Körösparton égettek el, a vármegye által kiküldött bizottság előtt. A mérnököket is kiutasították a vármegye területéről. E tüntetést írja le a következő vers, mely egy akkori ismeretlen nagyváradi alkalmi verselőtől származik:

II. József
halála után.

A nagy-váradi pompa,

mely a' győzelmes Magyar Korona haza jövetelének emlékezetére a' Ttes Ns. Bihar vármegye érdemes Rendjei által az 1790-ik esztendőben 15-ik Martiusban tétetett.

Már az idő játszott, ezer és hétszázba cziczázott
Víg örömiünk nevelő, lépe kilenczven elő.
Martius is felkölt, tizenöt nap benne el is tölt
Nagy Pompára esaló lett az utána való.
Volt oka Pompának, haza jötte Magyar Koronának
Hogy Buda várba került, éjjele fényre derült.
Óh! mint pompázik, kedvében hogy paripázik!!
Rajta Bihar! de kivált, így örömébe kiált.
Isten néz rátok Magyarok! Meg jött Koronátok
Mín, magyaros nagy öröm, kézbe szorítva köröm.
Nem csuda! gyöngyökkel, rakodott meg drága kövekkel
Finom arany koronánk, melyet öltünkbe vonánk.
Ezt Szent Istvánunk, Nagy Apostoli zsenge királyunk
Nagy Sylvestertül, nyerte meg Istenesül
Oh nagy vigasság! Megjött a régi igazság.
Megjőve a törvény, mely vala már jövevény!
Néppel azért Várad, valamint mikor a Körözs árad,
Úgy vala dugva tele, fényle piacza bele.
Tegnapi székülés, kiket ott kapa vármegye gyűlés:
Fornak köz s jelesek, földes urak, nemesek.
Gyűltek sok bírák, kiknek nem kelle kapuszák.
Hát még a sok szép uri s köz asszonyi nép?
Itten troppok a sok lovas úri gavallér,
Ülvén fegyveresen, szürke, piros, deresen,
Mely törököt ronta svadronban álla Szalonta
Jó próbált magyarok, jelbe vitézi karok,
Lóra kap Ujváros, lova áros, s rendibe páros.
E pompára üget, téve veres süveget.
Volt fődekánjok Baranyi Mihály kapitányjok,
Régi vitéz Magyaros, veres, erős, agyaros.
Nézte Balogh László, Stachónál hogy vala zászló,
Tett tollas kalapot, jó paripára kapott.
A piacon állván, majd vármegye házba beszállván,
Indulnak lovasok, kiknek is érdeme sok.
A nagy templomhoz, nagy kettős, czifra toronyhoz,
Mentek mind valahány, vérre vitéz kapitány.
Sok hegedű pengett, sok hangos trombita zengett,
Régi török síp szállt, még az is új csuda volt,
Hintókat kentek, főrendek rajta kimentek,
Sok koesi futva zörög, melytől az uteza dörög.
Ezt követi sokaság, a sok rendbeli gyalogság.
Városházáig, győzedelem-kapuig,
Mely vala nagy szép ív felemelt ácsmesteri kéz-mív.

Puszpáanggal kirakott, színe veresre esapott,
 Czímere országának, rajzoltja magyar koronának,
 Jótetejébe nyomult, angyali kézbe szorult,
 Irta magyar fajta: vala ily inscriptió rajta:
 Kiván országának régi ősi nagy atyát,
 Az olaszí bíró, s vele, együtt Linter az író.
 Győzedelem kapunál, ura Tanácsa ki áll,
 Várván gróf Hallert, ki veszen két czifra gavallért,
 Várván Státusokat, tiszteli mind azokat
 Kít szívből öntött köszönettel sorba köszöntött,
 Ezt az adót megadá, Státus is elfogadá.
 A czélhoz közelebb menjünk innen előbb,
 Sétálnak, futnak, míg templom elébe kijutnak,
 Nem volt néppel a hol, hossza, de vége sehol,
 Itt lovasok, troppot gyalog áll vele szembe csoportot,
 Azt várván ki legyen, mit ki eszébe vegyen.
 Pattantyus rágyújt, menydörögve sütve sok ágyut
 A sok puska ropog, hangja hegyekbe kopog,
 Mossze terül hangjok, bögnek széltébe harangok,
 Menj templomba Magyar, és valahára hamar,
 Ugyde miként a méh, anyja nélkül kasba nem áll bé,
 A nép úgy be megyen, hogy feje neki legyen.
 Hát eő nagyságát püspök Kalatai uraságát,
 Nagy rend jobbja felől, be követé legelő,
 Mind rá tódulnak, mindnyájan utánna nyomulnak,
 Mint a méh az anyát, úgy követik az atyát,
 Addig iparkodnak, templomba betakarodnak,
 Ifju, tisztos öreg, köznemes uri sereg,
 Itt senkit tászlist, nem láttál volna kamáslist,
 Volt ruha mind magyaros, volt paszománt aranyos;
 Még eő nagysága püspök Kalatai urasága
 Szép papi uri ruhát, véve magára puhát:
 Oltárhoz szállott, székből misét mondani állott,
 Te Deum immár zeng, az orgona harsog fent,
 Katedrába becsap majd, csakhamar egy magyaros pap,
 A neve néki Kovács (kéne kezébe kalács: nálla van a kalapács.)
 Váradí professzor, nem rég theologia doktor,
 Most Szöllősi pap ur, vélni hogy egy apát ur.
 Mondja tanítását, melynek nem hallani mását,
 Bátran szól, nem fél, jól magyarokra beszél:
 Jól megtartsátok, mondván, Magyarok Koronátok,
 Kincsedet a mi vagyon, kézbe szorítsd, de nagyon.
 Furcsa találmányok, intések, szép tudományok
 Itten jönnek elül, mindenható szívre belől,
 Benne ki lel gáncsot? minden dicséeri Kovácsot,
 Látsz magyar uri papot, végy előtte kalapot.
 E pappal szemben — festve vala — most jut eszemben,
 A mi magyar koronánk, mely mosolyog vala ránk
 Eztet fegyveresen állván, strázsálva erőssen,
 Két magyar uri vitéz, színbe komoran kinéz,
 Felváltják mások, valamint azok micsodások,
 Rangjuk sokba került, Grevizi színbe derült,
 Te Deum ért véget, oltárnál gyertya sem égett,
 A pap mond Amment, nép is azonba' kiment,
 Últ lovas a lóra, tízenkettőt üt az óra,
 Itt már délre ütött, Fébus is arra sütött.
 Mind haza készülnek, magyarok hintókra ülnek,
 A délt érzi hasok, mennek elől lovasok,
 Szintoly pompával, valamint jöttek muzsikával,
 Mind lovasok, gyalogok, fáj az ebédre fogok,
 Esznek, vigadnak, asztali vendégnek is adnak,
 Mit látott odaki, rendbe beszéli kiki.
 Sőt a pompáért, örök emlékezetnek okáért,
 Két hordó bort fur, két jeles érdemes ur,
 Mely felemelt fárul csuprok s fazekakba behárul:
 Erre, meg arra viszik, s' van ki belőlle iszik.
 A főrend így szólt: a nap rövidebb soha nem volt,
 Ha Titánt Fénynyel végezi, toldani kell.
 Ablakokon szélylyel, minden háznál azon éjjel,
 Gyertya ragyog és ki ablakába világot,
 Gyujtani nem szeretett, ablaka be veretett.
 Hold fényes, lángos vala Várad, tiszta világos,
 Szépen illuminált; el hiszi benne ki hált:
 Im a pompának, mely ünnepe a koronának,
 Itten vége leve, itt sava, borsá, leve.

A szent korona visszaérkeztének hírére Váradon diadalkapu készült, előkerültek a régi tárogatók s ismét megesendült a bujdosók bánatos dala:

„Zöld erdő árnyékát, piros eszímám nyomát, hóval lepi be a tél.“

Luby alispán pártja szinte lehetetlenné tette Teleki Samu gróf főispáni működését, sőt a márcziusban tartott tisztújító közgyűlésen elvették tőle a kijelölés jogát s 4 táblabíróat bíztak meg a kandidációval. Akadtak egyesek, a kik a II. József császár alatti szerepléséért felelősségre vonását indítványozták.

Megmozdult egyúttal a nép is. Április végén, úgy Biharban, mint a szomszédos Szabolcsban, lázító iratokat terjesztettek a nép között, melyeket szívesen támogattak a falusi jegyzők, a kik a francia forradalmi eszmék hatása alatt a nemesség ellen izgattak. De e mozgalmak mélyebb nyomokat nem hagytak maguk után; a nemesség pedig Baranyi Mihály vezérlete alatt bandériumot küldött a korona őrzésére. E bandérium június 4-én érkezett Budára, tagjai között ott találjuk az ősz Beóthy Imre és Domokos Lajos dietai követeket is. (Századok, 1881. évf., 341. l.)

Az utóbbi a július 10-én megnyílt országgyűlésen csakhamar élénk tevékenységet fejtett ki, s főleg a protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztosító 1790/91. 26. t.-cz. létrejötte körül szerzett érdemeket.

Teleki helyzete amúgy is tarthatatlanná válván, gróf Brunswik József neveztetett ki főispánná, a ki az esküt az 1790. december 15-én tartott közgyűlésen tette le a a karok és rendek színe előtt.

II. József halálával a vármegyei nemesség kezébe visszakerült önkormányzat nem csupán a régi rendszert rombolta le, hanem a közigazgatás terén alkotott is. Beesés adatokat nyújt erre az 1792. évi április 16-án tartott bizottsági közgyűlésben 297. sz. alatt hozott mezőrendőrségi statutum. E helyhatósági szabályrendelet közel félszázaddal előzte meg a mezőrendőrségről szóló törvényünket. Megállapítja a mezei tilalmas területet, intézkedik a mezei kerülok felfogadására nézve, körülményesen szabályozza a legeltetést és a mezei kártételek megbüntetésére körüli eljárást, végül a szőlők és kertek felügyelete czéljából hegybírószágot állít fel.

Az 1794-ben hozott szabályrendelet főleg az elharapódzott tolvajlások megakadályozása végett létesít praeventív intézkedéseket. E végből behozza a marhaleveleket, elrendeli a lábás jószág megbélyegzését, vizsgálat alá rendeli a mézszárszékekben vágás alá kerülő állatokat, felügyelet alá helyezi a külső csárdákat, végül a nyers bőrök eladását igazolvány előmutatásához köti.

Már az 1790/91. évi országgyűlés alatt érezhető volt a francia forradalmi eszmék hatása; számos röpirat követelte az országnak a kor követelményeihez mért átalakítását. E törekvések rövid idő alatt egy társaságba hozták össze az újabb áramlat híveit, a kiknek az élére Martinovics Ignác apát állott. Bihar vármegyébe is elhatott e röpirat. 1793. szeptember 30-án felterjesztést intézett a vármegye a sajtószabadság korlátozása tárgyában. Martinovics titkos társulatában 1794-ben Biharból 5-en voltak, kiket Szentmariay Ferencz avatott be, s a ki Kazinczy Ferenczet 1794. július 7-én gr. Károlyi József szatnári főispán ünnepélyes beiktatása alkalmával nyerte meg a társaságnak. Tagjai voltak még: Kazinczy Miklós megyei esküdt, Pajkszhoffer egykori váradi bíró, Szlávy János fiatal jurátus és Szentjobbfi Szabó László, gr. Teleki Samu titkára. A Martinovics-féle összeküvés 1795. nyarán vérbe fojtatott. Kazinczy, Szlávy és Szabó hosszas fogságot szenvedtek.

*

II. Lipót 1792-ben elhalván, örökségül a francia háborút hagyta I. Ferencznek.

I. Ferencz.

Napoleon hadainak közeledtére 1797. ápr. 10-én a vármegyei nemesség felkelésre szólíttatván, zöld selyem lobogó alatt elindult a szombathelyi táborba, de a campoformioi béke következtében még ez év decz. 19-én feloszlattatott. (A felkelt nemesség lobogója jelenleg a vármegyei levéltárban őriztetik.) A francia hadak közeledtére még három ízben szólíttatott fegyverre a nemesség: 1800-ban, 1805-ben és 1809-ben.

Az 1805-ben kiállított nemes-lovas és gyalog-sereg tisztikara a következőkből állott; I. *A nemes lovas-seregnél*: ezredes: Rhédey Lajos, I. kapitány: Gróf Haller László és Balogh József. Főhadnagyok: Drávetzky József, Tóth Ferencz, Jakabffy Simon, Beöthy Vincez. Alhadnagyok: Beöthy László, Simai Márton, Miskoltzy János, Tokody Imre. Hadbíró: Bogdánovits Dávid (a 61. ezred nyugalmazott főhadnagya). Adjutant: Bakó. Főorvos: Hugli Antal. Aorvos: Kiszél János. II. *A nemes gyalog-seregnél*. Ezredes: Kazinczy László. Őrnagy: Szent-Iványi Ferencz. Főhadnagyok: Tokody János, Balku László, Szilágyi Ferencz. Alhadnagyok: Csengeri Sándor, Medve Dániel, Wetner Imre, Darabant Simon, Baranyi Antal, Szaecsvay József, Sughó István.

A sorozó bizottság előtt 1806. márcz. 6-án közvéitézeknek beirattak: (gyalogosok).	1592-en
Ezek közül fegyverviselésre alkalmatlanoknak találtatván, haza bocsáttattak.	202-en
mint a hadi szolgálatra alkalkalmasok besoroztattak:	1390-en
A járasonként kiküldött táblabíraktól, a bizottsághoz jött jelentések szerint, az általok fegyverviselésre alkalmatosoknak talált hadkötelesek száma	2159-re
a fentebbi adatok alapján, levonva az ezen összeg nyolezadrészét a fegyverviselésre testi hibák miatt alkalmatlanok	269,
így a vármegyéből hadi szolgálatra kiállítható nemesek száma összesen	1890-re
tehető. (Eredeti összeírás a vármegye levéltárában.)	

Az előbbi két felkelés azonban csakhamar eloszlatott. Napoleon fenyegető magatartására az 1807. évi országgyűlés ismételtén fegyverre szólított a nemességet, az 1808. évi decz. 19-én tartott tisztújító közgyűlés részletesen intézkedett a nemesi felkelés ügyében. Az 1807. évi országgyűlés közelebbről annyiban érdeklí a vármegye történetét, hogy a már a megelőző országgyűléseken javaslatba hozott magyar tannyelvű katonai intézet ügyében Bihar követe egyenesen József nádorhoz fordult közbenjárásért. Felszólalásának csakhamar eredménye lett, mert még ez az országgyűlés vegyes bizottságot küldött ki a katonai akadémia tervezetének elkészítésére.

1809. tavaszán Napoleon már másodikban közeledett Bécs felé. A vármegyei felkelt nemesség, főleg gróf Rhédey Lajos főispáni helytartó és a vármegyei tisztikar vállvetett buzgalma következtében, már május havában harezra készen állott. A biharvármegyei felkelők a békési és a csongrádi nemességgel egy ezereket alkotva, május végén Nagy-Váradon gyűltek egybe. Az ezereket három osztályra oszlott, az első és a harmadik bihari, a második békés-csongrádi nemesekből állott.

Tisztikara a következőleg alakult meg:

1. Törzstisztek: ezredes: Dobozy Lajos, az 1797. évi felkelők alezredese. Alezredes: Wenckheim József báró. Őrnagy: Balogh József. Tábori lelkész: Láng Boldizsár. Hadbíró: Thuolt József. Számvívó tiszt: Lakatos István.

2. Főtisztek: I. osztályban:

Kapitányok: Miskolezy Mihály, Domonkos István. Másodkapitányok: Beöthy László, Lukácsy András. Főhadnagyok: Szilágyi Ferencz, Baranyi Péter, Klobusitzky János, Fráter János. Alhadnagyok: Vajda Bálint, Kis Konstantin, Beke János, Donáth József.

II. osztály: kapitányok: Almásy Alajos, Kamotsay Sándor. Másodkapitányok: Egyed Ferencz, Müller Mihály. Főhadnagyok: Lehoczky Lajos, Beliczay József, Kovács Márton, Bogyó József. Alhadnagyok: Ormós József, Szász György, Halász János, Demkó István.

III. osztály: kapitányok: Szentivány Benedek, Örömházy János. Másodkapitányok: Fráter Mihály, Tokody Imre. Főhadnagyok: Medve Dániel, Beliczay János, Sorosy Károly, Jakabfy Károly. Alhadnagyok: Török István, Borbély Pál, Nagy Sándor, Baranyi Lajos.

Az ezred második osztálya már jún. 4-én megindult Kecskeföld felé. A biharmegyeiekből álló I. és III. osztály június 14-én Nagyváradon a vármegyei ház előtt gróf Rhédey helytartó és nagyszámú közönség előtt ünnepélyesen felvonulván, Domokos Lőrincz vármegyei főjegyző által beszéddel üdvözlötetett. Még az nap az ezred Gyula felé a pesti táborba vonult. A vármegyei felkelt sereg, a pesti táborból júl. 4-én a francziák ellen vezényeltetett, s részt vett a győri ütközetben; majd közel félévi táborozás után 1809. nov. 24-én kelt rendelettel eloszlatott.

A véráldozaton kívül nagymennyiségű hadisegélyt szolgáltatott a vármegye a francziák elleni háború céljaira. 1809-ben 200 mérő kétszeres búzát, 500 mérő zabot ajánlott fel a nemesi felkelés szükségletein kívül. Debreczen városa pedig ugyanez évben 849 frt 15 kr. készpénzt, 122 mérő tiszta búzát, 83 $\frac{1}{2}$ mérő kétszeres búzát, 1734 mérő rozst és 1691 mérő zabot szolgáltatott. (Hazai és külföldi tudósítás 1809. évfolyam. II. rész.)

A francia háborúk következtében megrendült pénzügyi viszonyok rendezése céljából 1811-ben egybehívott országgyűlés, kilencz havi tanácskozás után elkeseredetten ment szét. Rhédey Lajos gróf főispáni helytartó ugyan kicsinylőleg nyilatkozott a Vay szabolcsi követ körül csoportosuló ellen-

zékéről, de a vármegyében élénk visszhangra talált a rendeknek az alkotmány megvédése körül kifejtett munkássága.

A pénzügyi bajokhoz még az elemi csapások járultak.

1811. folyamán Debreczenben két ízben támadt tűzvész, a város felét koldusbotra juttatta s a szűkölködők segélyzése Bihar vármegye kötelessége volt. Az 1813. első két havában uralgó rendkívüli hideg idő tömérdek kárt okozott a vármegyében. 1815-ben általános inség volt. 1816. telén uralgó nagy hideg, majd az ez évi silány termés, és az egész országban bekövetkezett drágaság még jobban fokozta az általános inséget, sőt még az éhhalál elől menekülő erdélyrészi oláhok is előzönlöttek a vármegye területét.

2. A nemzeti törekvések kora.

Az 1812-ben hazaküldött s 1825-ig össze nem hívott országgyűlés helyett a közélet súlypontja a vármegyei közgyűlési termekbe tétetett át.

A kormány, mely az 1811/12-iki országgyűlésen szerepelt ellenzék felépését kicsinyelte, a megyei közgyűlésekkel nem sokat törődött, mert nem volt szüksége reájok. A hazatért követek a vármegyei közgyűlésen szervezték azután az országgyűlésen megkezdett ellentállást, melylyel a vármegye ismét az ősi alkotmány védbástyája, nemzeti létünk számottevő tényezője, de egyúttal a későbbi reform-munkálatok előkészítő iskolája lesz.

Jóllehet a kormány nem nagy súlyt helyezett a vármegyei közéletre, mindazáltal ide is útat talált a titkos feljelentés és a besugás szelleme. Az 1816. szept. 19-én tartott közgyűlésen váratlanul megjelenik Almásy Pál királyi biztos, hogy a bevádolt vármegyei tisztviselők ellen vizsgálatot tartson. Az általános felháborodásra Domokos Lajos táblabíró kijelenti, hogy ő jelentette fel Rhédey Ferenc főispáni helytartót, mert szerinte, zsarolja a népet. A rendek megvetéssel utasították ki a denuncziánst. (Mill. Tört. IX. k., 79.)

A kormánynak pénzre és katonára volt szüksége, de az országgyűlés egybehívásától irtózott, ezért ismét a vármegyék felé irányította a figyelmét s elsősorban egy megbízható vármegyei tisztikarról igyekezett gondoskodni.

1819-ig felkiáltással választották a tisztviselőket, ekkor azonban egy rendelet az eddigi eljárást hatályon kívül helyezi s behozza a szavazást. Ezzel kezdetét veszi a köznemesség tömeges részvétele és a tömegek befolyása a tisztujításoknál.

A Metternich tanácsára 1821-ben kiadott legfelsőbb rendelet, a hadsereg kiegészítését törvénytelenül rendeli el, 1822-ben pedig egy újabb rendelet meghagyja, hogy az adó ezentúl pengópénzben fizetessék, a mi a leg súlyosabb adóemeléssel volt egyértelmű. Ekkor a vármegyék is felemelték szavukat.

Bihar vármegye az ujoneozás ügyében kiadott rescriptumot végrehajtotta, de az adófizetés módosítása miatt feliratot intézett I. Ferencz királyhoz.

Miután sem az első, sem a második rescriptumra nem engedelmeskedett, királyi biztosok hajtották végre a rendeletet.

A nemzeti nyelv hivatalos használata érdekében már 1829-ben felemelte a vármegye a szavát. Különösen érdekes ez ügyben az 1241. szám alatt Bécs város német nyelvű megkeresésére válaszul hozott végzés, mely a következőleg hangzik :

„Bécs város előljárósága bizonyos 5 frtos hamis banknotta eránt, mely állítólag a váradi sótiszttség által tartatott volna le, vizsgálatot kérvén tétetni: A levél visszaküldése mellett *magyar nyelven* válaszoltatik, hogy mivel az sem külső, sem belső formájára nézve egy magyarországi vármegye méltóságához illőleg készítve nincsen, de különben is a megye rendei saját tekintélyük sérelme nélkül magokat Bécs városával levelezésbe nem tehetik, az Előljáróság az általa kívánt dolognak végrehajtását a maga útján eszközölje.“

A vármegyék ellenállásán végre megtört az önkény uralma, a király 1825-ben országgyűlést hirdetett Pozsonyba, melyen a vármegye követei közül Sombory Imre, főleg a nemzeti nyelv megvédése és terjesztése tárgyában tartott tanácskozásokban fejtett ki nagy buzgalmat. Az 1825/27. évi országgyűléssel megindult nemzeti törekvések csakhamar élénk mozgalmat keltettek a vármegyében, melynek élére Beöthy Ödön állott, az a férfiu,

BEÖTHY ÖDÖN.

kinek közszereplése Bihar vármegye történetének eme korszakával elválaszthatatlan kapcsolatban áll. 1826-ban táblabíróvá nevezetvé ki, rövid idő alatt vezére lesz a haladóknak és ostora a maradiaknak.

1828-ban csupán azért nem választatott alispánná, mert nem volt kijelölve, bár a vármegyei rendek túlnyomó része már ekkor óhajtotta volna az alispáni székből látni; hívei, mintegy kárpótlásul, az 1830. évi országgyűlésre küldték fel követül. — Beöthy megjelenése az országgyűlésen nagy nyereség volt az ellenzékre. Csakhamar feltűnt élénk temperamentumával, fényes szónoki képességével, mindjárt az ülészak elején vármegyéje megbízásából előterjesztést tesz a vallásügyi sérelmek ügyében, mely mintegy bevezetésül szolgált a későbbi vallási vitákhoz.

Az országgyűlés széteszlása után megindult reform-törekvéseket 1831-ben az ázsiai kolera akasztotta meg. Ez év tavaszán Oroszországban fel lépett a sárga halál s az északi vármegyéken át hihetetlen gyorsasággal terjedt a Tisza felé. A járvány felléptekor, június elején, katonai zárvonalt rendeltetett az Ér és a Berettyó mentén, hogy a járvány továbbterjedése megakadályoztassék; azonban hasztalan, mert július havában már átlépte az Ér és a Berettyó folyók vonalát.

Debreczenben júl. 24-én lépett fel s szeptember 4-ig 2152-en estek a járvány áldozatául. (Szücs István i. m. III., 859.) Váradon is számosan haltak el e betegségben. A vármegye területén aránylag gyengébb lefolyásu volt a járvány. Szalárdot ez időtájt sokan felkeresték savanyú vizéért, mely hathatós óvszerül bizonyult a ragály ellenében. Még el sem mult teljesen a ragály, midőn a rendek az 1832-ben egybehívott országgyűlésre ismét Beöthy Ödönt s melléje követtársul Ravazdy Istvánt küldötték fel Pozsonyba.

Ez országgyűlésen Beöthy hathatós szószólója lett a protestánsok ügyének. A megyegyűléseken e tárgyban mondott beszédei még Németországban is feltűnést keltettek, de ezzel egyúttal magára vonta a katolikus papság neheztelését is, mely csakhamar heves harcra kelt ellene. Az áttérések szabályozása tárgyában megindult vita közepett heves szóharcba keveredik Tagen váradí nagypréposttal, mely vita Tagen visszavonulásával végződött, kinek helyébe a káptalan Kriesfalusi Ferenczet választotta meg. Az úrbér szabályozása felett tartott tárgyalások alkalmával 1834. nov. 10-én és decz. 30-án Beöthy két nagyhatású beszédben fejtette ki álláspontját. Első követtársa, Tisza Lajos, Füzesséry Gábor beregi követtel Debreczenben összekülönbözvén, a követségről lemondott.

Ekkor a vármegye Ravazdy Istvánt küldte fel Pozsonyba, de mivel ő a kormányhoz szított, csakhamar mozgalom indult meg a vármegyében Ravazdy visszahívása iránt.

Noha Ravazdyt maga a főispán pártfogolta, mégis visszahívattott. Ekkor újból heves választási küzdelem szintere lett a vármegye. Tisza hívei Budaházy megyei főügyészt jelölték, a ki a haladópartí Kölcsey Ferencz, azelőtt szatmári követ ellenében, daczára Wesselényi Miklós közbenjárásának, a ki őt visszalépésre akarta rábírní, követté választatott.

Az I. Ferencz halálával bekövetkezett trónváltozás alkalmával heves vita indult meg Ferdinánd czíme kérdésében. Beöthy az V. Ferdinánd czímezés mellett foglalt állást.

Időközben a főrendek nehézségeket támasztottak az úrbér szabályozása tárgyában felterjesztett törvényjavaslat ellen, mire a vármegye oda-utasította követeit, hogy az országgyűlés feloszlását követeljék.

Az 1832–36-iki hosszú országgyűlés 1836. máj. 2-án véget ért. Még az utolsóelőtti ülésben Beöthy heves beszédet mondott a kormány ellen, az ipariskolák felállítására tárgyában beadott javaslatok visszavetése miatt. Az 1832–36: 5. törvényezikk szabályozta a jobbágytelki állományt, mely a későbbi megváltásnál irányadó lett. Bihar vármegyében a szántóföld négy osztályba soroztatott: I. 26, II. 28, III. 30, IV. 32 hold terjedelemmel. A rétek a következőleg osztályozottak: az I. 8, a II. 10, a III. 12 embervágó.

Az országgyűlés alatt megindult nemzeti törekvések a társadalmi térre is kiterjednek. Debreczenben 1833-ban, Váradon ugyanez évben alakul a „Bihar-vármegyei Casino.“ — 1835-ben vetik meg a polgári lövölde alapját, 1840-ben alakul a „Biharvármegyei Gazdasági Egyesület.“ — Az országgyűlés eloszlása után, a kormány az ezen országgyűlés alatt keletkezett „Társalkodási egyesület“ tagjai ellen fordult.

Lovassy László, Nagy-Szalonta szülötte, a ki az egyesület levelező tagja volt, első sorban azzal vonta magára a hatalom haragját, hogy 1835-ben az erdélyi ifjusághoz, a Társalkodási Egyesület által intézett felhívást megfogalmazta. Midőn kiadták a parancsot az egyesület felségsértéssel vádolt tagjai ellen s Lovassy Ferenczet Nagy-Szalontán elfogták, Lovassy László maga jelentkezik Váradon a királyi ügyészség előtt. Lovassy, bár 1834-ben kilépett az egyesületből, mint főbűnös perbevonatott. Bihar vármegye közönsége 1836-ban tartott bizottsági közgyűlésében 1316. sz. alatt Lovassy elfogatása ellen felemelte tiltakozó szavát, de erre a kanczellária dorgatoriummal válaszolt, mire 1837-ben újra felír az elfogottak ügyében, sőt Fényes Károly táblabíró vezetése alatt küldöttséget menesztett a nádorhoz Lovassyék érdekében. Maga az egyik elfogott atyja, Lovassy István személyesen megjelenik Pesten a királyi tábla előtt, hogy fiai és öcsese ügyében írásbelilg információt nyújtson be, de hasztalan, mert bár Lovassy Ferencz szabadon bocsátatott, Lovassy László 10 évi fogságra ítéltetett, honnan csak testben és lélekben megtörve szabadult ki. — (A Lovassy László ellen folytatott perből néhány iratot Móricz Pál 1891-ben közzétett.)

Alig csillapodott le, a személyes szabadság megsértése miatt támadt közingerültség, midőn Lajcsák Ferencz váradi püspöknek 1839. márczius 15-én a vegyes házasságok ügyében kiadott pásztorlevele foglalkoztatta a közvéleményt. Beöthy a vármegye termeiben ismét hathatósan felszólalt a protestánsok sérelmei ügyében, sőt Lajcsák püspökkel a vegyes házasságok kérdésében levelezést is folytatott, de szenvedélyes hangja, melyet a püspök ellen használt, azt eredményezte, hogy az egész katolikus papság ellene fordult, mely egyesülvén az 1836-ban főispáni helytartóvá kinevezett Tisza Lajos pártjával, Beöthyt az 1839. évi követválasztás alkalmával Hodossy Miklós ellenében kibuktatta, de Hodossy jún. 27-én lemondott a követségről, mire az aug. 20-án tartott közgyűlésen ismét Beöthy Ödönt választották meg.

Beöthy ezen az országgyűlésen első sorban Bihar vármegyének a vegyes házasságok ügyében kelt sérelmi feliratát terjesztette elő, majd felszólalt az adó megszavazásánál, és a közteherviselés mellett foglalt állást. Az országgyűlés berekesztése után a hálás vármegye elhatározta, hogy arczképét a közgyűlési terem számára megfesteti.

A főispáni helytartó befolyásának ellensúlyozására a rendek nagy része Beöthy Ödönt óhajtotta alispánul. Beöthy ezúttal nem térhetett ki a közóhaj elől, 1841. május 10-én egyhangulag első alispánná választatott. Rövid ideig tartó alispánsága alatt a vármegyei közigazgatás új korszaka kezdődik. Alispánsága a megyei önkormányzat példányképe volt. Alatta a közigazgatás élénkebb, jótékonyabb, a törvénykezés gyorsabb, pontosabb és részrehajlatlanabb lett. (Csengery Ant. Tanulm. II., 36. l.).

Ellenfelei is keresték bíraskodását. Ő volt, a ki meghonosította az alispáni jelentéseket, fejlesztette a községi életet, előmozdította az anyagi jólétet és a közigazdasági kérdésekre is kiterjedt a figyelme.

A megyei főorvosi állás betöltésének kérdésében azonban viszályba elegyedett a főispáni helytartóval, mely ügy rendkívül elmérgesedvén, felülről bizalomnyilvánítás rendeltetett a főispáni helytartó részére.

Az 1842. márczius 5-én tartott közgyűlésre becsődített vidéki nemesség, folytonos „nem adózunk“ kiáltásokkal fogadta az alispánt. Az általános fejtelenség közepett végre Nagy József vármegyei táblabíró szóhoz jutott, kinek nagyhatású beszéde csakhamar megváltoztatta a helyzetet, a Beóthy ellen becsődített nemesség lelkesülten éltette a vármegye alispánját s ennek hatása alatt megszavazták a közadózás nagy elvét. (Hegyesi Márton: Bihar 1848/49-ben, 28. l.).

Igy most már misem akadályozta, hogy az elveihez szigorúan ragaszkodó Beóthy az 1843/44. évi országgyűlésen a vármegyét ne képviselje. Megjelenése a már egybegyűlt követeket felvillanyozta. Mindjárt az első ülésen

NAGYVÁRAD. — A VÁR MAI KÉPE.

felszólalt, sajnálatát fejezvé ki a felett, hogy Zala vármegye nagynevű követe, Deák Ferencz hiányzik az országgyűlésről.

Majd a magyar nyelv érdekében emelte fel szavát, nem akarván megtűrni, hogy az országgyűlésen a magyar nyelven kívül más nyelvet használjanak, majd az országgyűlési napló kinyomtatása, a szabad királyi városok rendezése s a megyei választások s végül a vegyes házasságok ügyében tartott nagyobb beszédeket.

A tisztujítás közeledtekor még Pozsonyból küldte meg lemondását az alispáni tisztségről. Az 1845. január 24-én tartott tisztujítás alkalmával hívei nevével választhatták meg újból, mert nem jelöltetett, a mi fölötté elkészerítette a szabadelvű pártot s a főispáni helytartó önkénye ellen feliratot intéztek a királyhoz, mely tárgyalás végett a vármegyéhez visszaküldetett.

Míg a felségfolyamodvány ezt az utat megtette, nagyon gyakoriak voltak az összeütközések a két párt között. Beóthy egyik közgyűlésen fölhívta a főispáni helytartót, hogy a vármegye békéje kedvéért mindketten vonuljanak vissza a közszereplés teréről.

A decemberi közgyűlésre, melyen a felségfolyamodvány volt tárgyalandó, a becsődített nagyszámu vidéki nemességgel szemben, a Beóthy vezérlete alatt álló szabadelvűek folytonos tanácskozásokkal akarták kifárasztani a nyers tömeget, vagyis az agyonbeszéléshez folyamodtak, czélul tűzvé ki, hogy

addig folytatják a szónoklatokat, míg a kormánypárt kifogy a költségekből, melylyel a becsődített köznemességet együtt bírta tartani. — De a tanácskozás, a pártok közötti feszültség következtében, december 18-án vérengzéssé fajult.

Az ellenzék támadásai elől a főispáni helytartó a szomszédos kis terembe távozván, onnan fegyveres hajduk törnek be a közgyűlési terembe és feltűzött szuronynyal támadnak a szabadelvűek ellen, mire a kormánypárti kortesek is esatlakoznak hozzájuk. Toperezer Jenő volt főjegyző, Bernáth József volt alispán, Beőthy László megsebesülnek, Beőthy Ödön díszkardjának hüvelyével fogja fel a reá mért csapást. A vérengzésnek csak a közbelépő katonaság vetett véget. Az általános zür-zavar közepett Tisza Lajos élete is veszélyben forgott, a kit Lőrinczy János mentett meg. Lukács György, a „Pesti Hirlap“ levelezője, a ki szintén megsebesült, a véres gyűlésről küldött tudósítását ezzel fejezi be: „Igy lőn, a tanácskozási szent terem nem védhely többé, hanem csatapiaz és majdnem temető hely.“ (Millen. Tört. IX. k., 635—36. — O'sváth Pál i. m., 35 l. — Csengery: Tanulmányok II., 38. l. — Horváth Mihály: 25 év III., 73—81. l.). A vérengzés ügyében a helytartótanács csakhamar vizsgálatot rendelt el, de az egészen a szabadságharczig húzódott, végül teljesen abban maradt. (Hegyesi Márt. i. m.).

Az 1847. évi országgyűlési választások alkalmával, óriási vesztegetés következtében Beőthy ismét kibukott, de ekkor a szabadelvűek a kormánypárti követeknek ellenzéki utasítást szavaztattak meg.

A márcziusi napok hatása alatt 1848. márczius 27-én a vármegye egyik követét visszahíván, helyette Beőthy Ödönt küldte fel, de ezen a közgyűlésen már ledőltek ama válaszfalak, melyek a pártokat egymástól elválasztották, sőt a közgyűlésen már a nép is összeolvadt a nemességgel. A közelmult keserűségeit feledve, az egész vármegye egyesült erővel munkálkodott közre az 1848-iki nagy vívmányok végrehajtásában.

Az 1848. előtti vármegye közigazgatásilag egy szabad kir. városra (Debreczen) és öt járásra oszlott, az egyes járasok szakaszokra, vagy aljárásokra osztattak fel. A szakaszok élén alszolgabírák és esküdtek állottak. Az öt főszolgabírói járás a következőleg alakult: 1. Várad járás: 1 püspöki kiváltságolt város, 10 mezőváros, 11 falu, 12 puszta. 2. Érmelléki járás: 7 mezőváros, 65 falu, 7 nagyobb puszta. 3. Sárréti járás: 4 mezőváros, 43 falu, 40 puszta. 4. Szalontai járás: 3 mezőváros, 92 falu, 72 puszta. 5. Belényesi járás: 5 mezőváros, 148 falu, 4 puszta.

A vármegyei tisztikar a következőkből állott: 1 főispán, 2 alispán, 1 főjegyző, 3 aljegyző, 1 főügyész, 2 alügyész, 4 fizetési táblabíró, 2 főadószedő, 6 aladószedő, 1 számvevő, 1 levéltárnok, 5 főszolgabíró, 13 alszolgabíró, 18 esküdt, 5 csendbiztos, 2 főorvos, 2 mérnök, 5 seborvos, 1 várnagy.

3. VALLÁSI, TÁRSADALMI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI VISZONYOK A XVIII. SZÁZADBAN ÉS A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

A) A római és a görög kath. egyházak.

A szatmári békekötés után helyreállt belnyugalom közepett még az 1702-ben kinevezett gróf Csáky Imre püspök is végre megjelenhetett székvárosában, hogy az ősi püspökség helyreállításának nagy munkáját megkezdhesse. Csáky időközben 1710-ben kalocsai érsekké is kineveztetett, de tekintve mindkét javadalom rossz anyagi viszonyait, a várad püspökségről nem mondott le.

Mikor Csáky Váradra jött, szomorú kép tárult elébe. Váradon egyetlen világi kath. pap sem volt, csupán egy Ferencz-rendi szerzetes végezte a lelki teendőket. A püspöki lak leégett, szőleje parlagon, Szent-László fürdője romban hevert. A püspökség javai közül Szent-Miklóst, Szent-Imrét a Rhédey család, Bárándot a Sennyeiek foglalták el, Priny Miklós pedig Belényes vidékén akart foglalni. De az egész egyházmegyében is hasonló állapotokat talált.

Szilágy-Somlyót és Kárásztelket kivéve az egész egyházmegyében nem volt több 100 katolikus hívónél, Debreczenben csupán 1 kath. család lakott, lelkész pedig az egész püspöki megyében csak kettő volt.

1848.

Egyházi állapotok a XVIII. sz. elején.

De Csáky e szomorú kép láttára nem csüggedt. Még az 1710-ben kanonokká és püspöki helyettesé kinevezett Kébel Mihály 1711. tavaszán megkezdte működését. 1712. nyarán végre megérkezett Várad püspöke is. Első gondja természetesen a püspöki lak és a székesegyház felépítése volt, melyet eredetileg a várba tervezett, de erről a hadügyi tanács ellenkezése miatt le kellett mondania. 1713-ban végre Telekesy egri püspök papokat bocsátott rendelkezésére, kiket Belényes, Bélienyér és Szőlős községekben, a püspökség birtokain helyeztet el. Váradon szerzetesek, jezsuiták és ferenczesek voltak, de plébános csak 1716-ban neveztetett ki. Idővel Szent-Jobbon, Székelyhídon, Margittán, Mieskén és Telegden az egyes földesurak házi káplánokat tartottak, templom az egész vármegye területén egy sem volt, a középkori egyházak közül csupán a hévjói kápolna került vissza, de az is romokban. Kőte-Gyán középkori egyháza ugyan az 1721-ben kelt jelentés szerint még fennállt, sőt Szalacson is találtatott egy kéttornyú monostorszerű egyház, de ezeknek helyreállítására semmi sem történt.

Az 1715-iki országgyűlésen végre keresztül ment a Debreczenben felállítandó kath. plébánia terve is, melynek első plébánosa lipóczi Keczer István kanonok lett, 1719-től 1807-ig pedig a lelkeszi teendőket kizárólag a kegyes tanítórend tagjai végezték.

Vége megalakult az egyházmegye is részben a régi részben új területen; elveszett Belső-Kalotaszeg és Bánfi-Hunyad vidéke, ellenben Közép-Szolnok, Kraszna és Szilágy vármegyékkel gyarapodott.

A püspök a pozsonymegyei Magyar-Bélen tartotta székhelyét, hol fényes háztartást vitt. 1720-ban 62 darabból álló képtárt vásárolt, könyvtárában jogi és földrajzi művek váltakoztak a hittudományiakkal. Udvarában előkelő nemes családok sarjai nevelkedtek. 1725-től kezdve többször tartózkodott Váradon; 1726. után építtette a püspöki palotát, 1728-ban felépíttette a vármegyeházát, 1727-ben Váradon megtelepítette a kapuczinusokat, Debreczenben pedig Bakó János nagyprépost alapítványával a kegyes tanítórendet, 1731-ben végre letette az abban maradt székesegyház alapkövét. Áldásos főpásztorkodása közepett a kormányzatára bízott vármegyéről sem feledkezett meg. Bihar vármegye részére új szabályrendeleteket dolgoztatott ki, Váradnak pedig királyi vásárjogot szerzett.

A gör. keleti oláhok.

A mint a püspökség ügyei kissé rendbe jöttek, hívekről kellett gondoskodni. A református vallásu magyarság, daczára a jezsuiták buzgalmának, nem volt visszatéríthető; ezért Csáky a görög-keleti oláhok megtérítésén fáradozott.

A bihari oláhok közt a XVII. század elején a reformáció elterjedésének nyomait találjuk. Már a debreczeni zsinat intézkedett oláh papokról, a kik főleg az Ér- és a Berettyó mellékén működtek.

Saját szertartásu püspökük (vladika) 1664-ben fordult meg utoljára közöttük, de ekkor úgy a magyarok, mint az oláhok ellene fordultak.

Benkovics várad püspöknek sikerült néhány belényesvidéki oláh papot megnyernie, de a közbejött szabadságharcz alatt ismét elfordultak a katolikus hittől, melyet főleg az a körülmény is elősegített, hogy a Rákóczy szabadságharcz alatt, a császári kézen levő Várad, a beözönlő rácok, oláhok iránti tekintetből egy vladika székhelye lett.

Erdélyben a XVII. század végén két buzgó jezsuita kezdte meg a görög-keletiek egyesítését. Ezeknek sikereire Csáky Imre gróf püspök, miután már megelőzőleg Kébel kanonokat küldte Belényes vidékére, László Pál székely származásu somlyai plébánost bízta meg az oláh görög-keletiek egyesítésének nagy munkájával s őt 1712-ben a görög egyesültek főesperesévé nevezte ki.

László fáradozásait siker koronázta, a Berettyón és az Éren túl sikerült több oláh papot megnyernie az uniónak, a Sebes-Körös felső vidékén azonban határozott ellenállásra akadt.

A László Páltól 1724—25-ben végzett egyházlátogatások már 70-nél több egyesült egyház létezéséről tanúskodnak. Az unio legjobban Belényes vidékén terjedt el, de a Lakságon nem volt egyetlen egy egyesült egyház sem; a várad oláh esperes szintén hajthatatlan maradt.

Jovánovics Vincze ujaradi rác püspök, a ki kezdettől fogva féltékeny szemmel nézte László működését, ellene szegült az oláhok egyesítésének; megbízásából a laksági esperes 1726-ban valóságos zendülést támasztott a katolikusok ellen. Jovánovics 1726-ban engedélyt nyert a bécsi haditanácstól, hogy a bihari görög-keleti oláhokat és rácokat katonai fedezet alatt látogathassa. Jovánovics, a ki a magyarok ellen mindenkor ellenséges indulattal viseltetett, 1728-ban Váradon tüntetett a kath. unió ellen. Felléptét a belényesvidéki oláhok nem szívesen fogadták, de azért mégis annyit elért, hogy 178 pap ismét elfordult az uniótól. Hasztalan tiltakozott Csáky, úgy is mint püspök, úgy is mint főispán, Jovánovics látogatásai ellen, a bécsi haditanács a kegyelt rácok érdekeit tartotta szem előtt, sőt a rácok 1732-ben metropolitává választották. Ezzel az unió hívei megszabadultak a

NAGYVÁRAD.
A KÁPTALANSOR.

kellemetlen szomszédságtól, melynek hatása nemsokára ismét szembetűnő lett. László halála (1729) után, Forgách Pál gróf kanonok vette kezébe az egyesítés munkáját. Sikerült is az elszakadt 178 papot visszatéríteni az unióra, mire az e siker következtében forrongó rácok lecsendesítésére a kormány 1735-ben vizsgálatot indított a térítések ügyében.

III. Károly király a görög-keleti vallásban megmaradt oláhoknak az egyesültektől leendő elválasztása végett egy bizottságot küldött ki, melynek működése még jobban felingerelte a lelkeket.

A görög-keleti vallásban megmaradt oláh papok ekkor Alsó-Lugoson gyűlést tartottak (1739), hol hevesen kikeltek az egyesültek ellen. Bihar vármegye azonban a gyűlés szóvivőit kinyomozta s őket 1742. április 18-án bebörtönözte. Ez ugyan nem volt alkalmas a felizgatott kedélyek lecsendesítésére, de Forgách Váradon a piacon levő házát templomul adta az egyesülteknek, 1739-ben felépíttette a suffraganeus gör. szert. püspök lakását a Szent-László téren. E püspök kineveztetését Csáky Miklós gróf már a megelőző évben a legfelsőbb kegyúrtól kérte.

Míg a görög-keletiek egyesítésének ügye lekötve tartá a püspökséget, az egyházmegye is lassan fejlődésnek indult.

1732-ben, midőn Forgách Pál püspöki helytartó egyházlátogatást tartott, még csak 16 helyen volt lelkész, de ezek közül is csak néhány volt

A róm. kath.
egyházmegye
fejlődése.

plébánia, még pedig: 1. Várad-Újváros 1716-tól; plébánosai eleinte a váradi kanonokok voltak. 2. Debreczen 1719-től kegyesrendűek végezték a lelkési teendőket. 3. Diószeg 1725-től uradalmi káplán. 4. Székelyhíd 1714-től az uradalmi kápolnában kapuczinusok végezték az isteni tiszteletet. 5. Szent-Jobb 1728-tól plébánia. 6. Micske 1713-tól plébánia. 7. Eleds. 8. Mező Telegd; de a plébániák e két utóbbi helyen csak később létesültek. 9. Pecze-Szőlős 1731-től hittérítők működtek. 10. Bélfenyér 1713-tól plébánia. 11. Gyula. 12. Endrőd. 13. Szilágy-Somlyó, az egyedüli, mely a XVI—XVII. század viharait átélte. 14. Kárásztelek 1706-tól plébánia. 15. Belényes 1712-től plébánia. 16. Margitta 1722-től plébánia.

Csáky Imre grófnak 1732. augusztus 28-án bekövetkezett halála után Luzsinszky László báró (1733—34) és Okolicsányi János (1734—36) rövid ideig tartó püspöksége mélyebb nyomokat nem hagyott az egyházmegye történetében.

Csáky harmadik utóda s testvér-öccse, Csáky Miklós gróf 1737-ben püspöki székeének elfoglalása után csakhamar folytatta nagynevű elődének félbenmaradt alkotásait. Csáky először a még mindig zilált püspökségi birtokviszonyokat rendezte, majd üveg- és posztó-gyárat alapított, püspöksége utolsó éveiben hozzálátott a püspöki palota és a székesegyház felépítéséhez, de 1747-ben kalocsai érsekké neveztetvén ki, a székesegyház és a püspöki palota felépítése utódára Forgách Pál grófra (1747—57) hárult. Az új püspök, Forgách Pál, Olaszi külváros fölött jelölte ki a székesegyház helyét, és az alapkövet, nagy ünnepélyek közepett, 1752. május 1-én tették le. Hosszas alkudozások után sikerült a káptalant is megnyernie, hogy székhelyét a városon kívül az épülő székesegyház szomszédságába helyezze át, és ezzel megalakította a mai „Káptalansor“-t.

Forgách lelkesedve karolta fel a görög kálholikusok unióját. 1748-ban tett felterjesztésére végre Kovács Melét, Várad kerületi főesperes, a görög egyesültek segédpüspökévé kineveztetett, a ki új méltóságát még ez év végén elfoglalta.

Egyházi állapotok a XVIII. sz. második felében.

De az unió ügye ismét forrongást támasztott az oláhok között. Az elégedetlenek élére Drongó Gábor nem egyesült oláh pap állott, a kit 1751-ben izgatásai miatt a vármegye elfogatott.

Az aradi új görög nem egyesült püspök pedig felhasználván a pillanat fontosságát, ellátogatott Váradra, minek következményeképp 60 már egyesült lelkész ismét elfordult az uniótól, 23-at pedig a felizgatott nép üzött el.

Mária Terézia királynő erre 1754-ben egy bizottságot küldött ki a kalocsai érsek elnöklete alatt, mely utóbb gróf Battyhány Imre elnöklete alatt 1756-ban befejezte működését.

Kovács Melét még a vizsgálat alatt elhagyta egykori jötevőjét, Forgách püspököt, a ki 1757-ben a váci püspökségbe helyeztetett át, az egyesültek ügyeit pedig a királynő 1758. november 29-én kiadott leirattal szabályozta, minek következtében az aradi nem egyesült püspök még ez évben püspöki helytartót küldött Várad-Velenczébe.

Az 1759-ben püspökké kinevezett Patachich Ádám báróra ismét súlyos feladatok hárultak, hogy az egyházmegyében az egyes felekezetek között felzavart békét helyreállítsa. Patachich első sorban a görög egyesültek részére monostort építtetett, hogy a püspöknek a görög egyesültek szabályai követelte lakása legyen, majd magára vállalta az egyesült lelkészségek kegyúri terheit, mely példáját a káptalan is követte. Az unió ügye ismét jobbra fordult. Az 1765-ben nyomtatásban megjelent első névtárban 94 egyesült plébánia van felsorolva.

Patachich más téren is kiváló emléket hagyott maga után. Folytatta a székesegyház építését, újra szervezte a papnevelőt, a székesegyház mellett, szemben a káptalansorral, Hillebrandt Ferencz bécsi építész tervei szerint, püspöki palotát építtetett.

Példája buzditólag hatott az egyházmegyei papokra. Gyöngyösy György kanonok 1760-ban felállította az első kórházat Váradon, az Irgalmas-rendűek vezetése alatt; Szenczy István kanonok 1765-ben leánynevelő intézetet létesített, Alapy János kanonok 1776-ban felállította a nemes ifjak nevelőházát, Salamon József szintén váradi kanonok pedig az 1786-ban kelt vég-

rendeletével az árvaháznak vetette meg alapját. Az 1765-ben kiadott névtár szerint a plébániák száma 35-re rúgott. Az áldozó papok 44-en, a növénydék-papok 20-an voltak.

Az 1732—65 közötti időszakban a következő plébániák létesültek:

Várad-Velence (1736), Élesd (1757), Mező-Telegd (1736), Bihar-Püspöki (1736), Csátár (1743), Ér-Keserü (1755), Báránd (1744), Derecske (1742), Hosszú-Pályi (1732), Mező-Peterd (1758), Bél (1744), Sályi (1745), Magyar-Cséke (1737), Vaskoh (1741), Szalacs (1736).

A görög egyesült papság már 1765-ben függetleníteni akarta magát a váradi püspöktől. Kovács Melét halála után, 1775-ben, e törekvések Patachich püspök tiltakozása ellenére még inkább előtérbe léptek. Patachich 1776-ban kalocsai érsekké nevezetvéni ki, hosszas vonakodás után a római kuria is beleegyezett a görög egyesült püspökség felállításába, melynek első főpásztorává 1777. július 1-én Drágosi Mózes neveztetett ki. Az új püspök javadalmazására II. József 1781-ben kiszakította a belényesi uradalmat a váradi püspökségből; II. Lipót pedig a jezsuita kollegiumot ajándékozta neki. A váradi gör. egyesült püspök ezentúl közvetlenül az esztergomi primás alá tartozott, 1854-ben azonban kivonatott a primás joghatósága alól is és a fogarasi román érsek alá helyeztetett.

Patachich távoztával, négy évi szünet után, 1780-ban Kolonich László gróf neveztetett ki váradi püspökké, a ki még mint erdélyi püspök az időközben elkészült váradi székesegyházat szentelte fel. (1780. június 25.) Kolonics, a jótékonyágáról különösen ismeretes főpásztor, 1787-ben a kalocsai érseki székre távozván, még ez évben Kalatay Ferencz neveztetett ki váradi püspökké. Kalatay újból sorra látogatta az egyházmegyei plébániákat s főleg a szegényebb sorsú plébániák javadalmazására fordított nagy gondot. 1795. július 29-én elhalálózván, a püspökség 5 éven át betöltetlen maradt. Utóda Pókateleki Kondé Miklós volt. Alatta tértek vissza a premonstreiek, kik az eltörölt Pálos-rend klostromát és templomát nyerték.

Utóda Miklóssy Ferencz (1803—11) építtette a mai szeminariumot. Miklóssy főleg az ifjúság nevelésére fordított nagy gondot. Bőkezűségét az általa építtetett csatári és tenkei templomok is hirdetik. Püspöksége alatt, 1807-ben a székeskáptalan 10 stalluma 16-ra emeltetett fel, melyből hat, az úgynevezett stallum litterarium — az egyházmegyei papságon kívül is, a tudomány és az irodalom terén működő érdemes egyháziak részére jelöltetett ki. I. Ferencz király már megelőzőleg 1801-ben a káptalan tagjait Szent László király zománczos képével ékes mellkeresztel díszítette fel.

Miklóssy halála után (1811) tíz évi szünet után Vurum József ült a váradi püspöki székre.

Vurum távoztával 1827-ben Lajcsák Ferencz neveztetett ki Várad püspökévé. A vegyes házasságok ügyében kibocsátott pásztorlevelek miatt az egész országban, de különösen Bihar vármegyében heves támadásokban volt része. 1842-ben lemondván a váradi püspökségről, az 1838-ban újlag felépült kapuczinus kolostor magányában keresett menedéket, hol 1843-ban elhalt.

Utóda Bémer László báró 1843. február 10-én foglalta el az elárvult püspökséget. Bémer hazafias magatartásával a szabadságharc eseményeinek esett áldozatul. Püspöki székétől megfosztatván, 1850-ben az enzendorfi kolostorba száműzetett, honnan csak 10 évi távollét után tért vissza a hazába. 1862-ben Ungvárott hunyt el. Tetemei a váradi székesegyházban pihennek.

Az 1765-ik évben kibocsátott névtár óta az 1848—49-iki szabadságharc lezajlásáig a következő plébániák létesültek a vármegye területén:

Várad-Olaszi (1784), Új-Palota (1814), Pecze-Szent-Márton (1784), Bihar (1826), Tóttelek (1788), Bodoņos-Pataka (1829), Széplak (1778), Asszonyvására (1784), Diószeg (1772), Ér-Adony (1777), Székelyhid (1772), Berettyó-Szent-Márton (1806), Furta (1782), Bikács (1778, áthelyeztetett 1813-ban), Görbed (1811), Tenke (1785), Rézbánya (1793), Körös-Tarján (1844), Sóllyomkő (1844). A XIX. század második felében még több plébánia létesült: az ilosvai 1870-ben, a mezőkeresztési 1871-ben, a nagy-szalontai 1880-ban, a magyar-pataki 1891-ben, a kondorosi 1893-ban. A főpásztori névsor kiegészítésül közöljük a szabadságharc leveretése után kinevezett püspököket, kiknek főpásztori működését a róm. kath. egyházzal szóló fejezett

A XIX. sz.
első felében.

ismerteti: Tordai Szaniszló Ferencz 1850—1868, lipovnoki Lipovniczky István 1868—1885, Ipolyi-Stummer Arnold 1886 (február 18-tól december 2-ig), Schlauch Lőrincz bibornok 1887. április 8-ától.

A XIX. század első felében a várad-i püspökség területén: 1 javadalmas apátság (Szent-Jobb), 3 javadalmas prépostság (székeskáptalani, Szent Lászlóról nevezett nagyvárad-i és várad-előhegyi) és 54 plébánia volt, ebből 39 plébánia Bihar vármegye területén.

A XIX. század első felében az egyes szerzetes rendek közül, a következők bírtak rendházakkal a vármegye területén: a premnontreiek Várad-Olasziban, a kegyesrendiek Debreczenben, a kapuczinusok Várad-Ujvárosban, az irgalmasrendűek Várad-Olasziban és az Orsolya-rendű apácák, szintén Várad-Olasziban.

(Források: Bunyitay V. értekezése az 1896. évi egyházmegyei névtárban. — Bunyitay: Bihar vármegye oláhjai és a vallásunio Akad. ért. XV. k. 6. sz. — Bunyitay: gr. Csáky Imre püspök élete. — „Kath. Szemle“ I. évf. 3. füz. — Gánóczy: Episcopi Varadiensis 392. — 96. l. — Rátkay József adatai a „Tiszántúl 1900. évfolyamában“).

B) A református egyház.

A református
egyház a
XVIII. század-
ban.

A Szatmárt, 1711. szeptember 20-án tartott zsinat által tiszántúli református püspökké választott Veresegyházi Tamásra súlyos feladatok nehezettek az egyházmegyében. A hosszú harcok alatt elpusztult vagy elszegényedett községek a lelkészek fentartásáról nem voltak képesek gondoskodni, de a felsőbb hatalom is tömördek akadályt gördített a protestánsok szabad vallásgyakorlata elé, sőt a debreczeni kollegium jövedelmei is megcsönkítették. A várad-i káptalan ugyanis időközben lefoglalta Szent-Imre dézsmáját, melynek visszaszerzéséről kellett gondoskodni. Az 1715: 31. törvényczikk megtiltván a protestánsoknak a gyűlések tartását, ezért többé püspökök nem választottak. A Carolina resolutio azonban 4—4 püspököt állapított meg a két protestáns egyház részére.

Zoványi György, a ki ezen időtájt, 1726-tól a debreczeni superintendencia élén állott, haláláig (1757) megmaradt ebbeli minőségében.

Mint általában Tiszántúl, úgy Bihar vármegyében is, a református egyház nagyobb lendületet Piskárosi Szilágyi Sámuel püspöksége alatt nyert.

E külföldön iskolázott, nagy tudományú férfiú, 1742-től a debreczeni kollegium tanára, 1759-től diószegi, majd később szatmári lelkész volt, 1765. augusztus 13-án Tatay Ferencz halála után debreczeni püspökké nevezetett ki. II. József még trónörökös korában, 1770-ben Debreczenen keresztül utazván, a tisztelgők között várakozó Szilágyi Sámuelt magához szólította s vele hosszabban tanácskozott. Valószínű, hogy e tanácskozás következtében nyertek a reformátusok templomépítési engedélyt, mely templom 1776—77 között készült el, míg Komádi lakosai ugyanekkor csak az utczán belőli templomépítésre nyertek engedélyt. (Rozvány: Szalonta tört.).

Váradon 1783-ban állíttatott vissza a református egyház, melynek első lelkészévé Keresztesi József tétetett; de a nyilvános istentiszteletek tartása ellen a várad-i káptalan akadályokat gördített. A mint a türelmi patens, mely 1781. október 29-én adatott ki, Bihar vármegyében kihirdettetett, többé mi sem akadályozhatta a reformátusok nyilvános istentiszteleteinek megtartását, melyek elseje 1784. január 1-én a Tisza-ház udvarán, Szilágyi püspök részvételével, tartatott meg. A megalakult egyházköztség első gondja a templomépítés volt. Már ez évben, szeptember 20-án letétetett a református egyház alapköve Várad-Olasziban. 1835-ben pedig Várad-Ujvároson kezdik építeni templomukat. II. József türelmi rendelete és az 1786-ban kiadott nyílt parancs csak előfutárai voltak a protestánsok vallásszabadságának, melyet az 1790—91. évi 26. törvényczikk megállapított s melynek létrejötte körül nagy érdemeket szerzett Domokos Lajos bihari követ, Vay József és gróf Teleki József.

Ép ez időtájt, Szatmári Paksi István halála után, belzavarok támadtak az egyházmegyében.

Az 1791-ben Debreczenben tartott püspökválasztó gyűlésen többséget nyert Sinai Miklós ellen csakhamar tekintélyes számú ellenpárt alakult,

mely keresztülvitte, hogy 1791. június 28-án új püspökválasztó zsinat tartassék. Ezt megelőzőleg az érmelléki traktus Péchy Imre elnöklété alatt értekezletet tartott, melyen minthogy Sinai a világiaknak az egyházi igazgatásból leendő kizárását vitatta, az értekezlet tagjai elfordultak tőle.

A június 28-án tartott debreczeni zsinaton, a legtöbb szavazatot képviselő érmelléki traktus Sinait letette és helyébe Hunyady Ferenczet választotta meg, míg a másik két traktus, a debreczeni és a bihari (váradi), mint Sinai hívei, távol maradtak.

A bonyolulttá vált ügy rendezésére Orczy József báró küldetett ki kir. biztosul, minek eredményeképp Hunyady Ferencz választása megerősítettet.

Az 1791. évi országos zsinaton 11 egyházi és 13 világi képviselő küldetett a tiszántúli kerületből.

A református egyház mellett az ágostai evangélikusok is kezdenek szervezkedni e tájban Váradon. 1806-ban telket vásárolnak a Körös-utczában, melyen 1809-ben épül fel templomuk s ezzel önálló hitközséggé alakúlnak.

A XIX. század első felében a tiszántúli kerülethez tartozó biharvármegyei reformátusoknak 136 anyaegyházuk van, mely négy esperességre osztott fel, u. m.: 1. debreczeni, 2. érmelléki, 3. bihari, 4. szalontai.

Az ágostai hitv. evangélikusoknak ugyanekkor két anyaegyházuk volt: Nagy-Váradon és Sváb-Olasziban.

C) Művelődési viszonyok a XVIII. században és a XIX. sz. első felében.

A szatmári békével helyreállt belnyugalom főleg a mezőgazdaság fejlődése szempontjából bírt kiváló jelentőséggel.

A hosszú harcok alatt óriási területek heverték parlagon, egyes vidékeken beláthatatlan mocsarak képződtek. A jobbágylakosság egy része katonának állott, más része biztosabb vidékekre menekült, s így hiányozván a munkás kéz, a vármegye területének jó része műveletlen maradt.

Mint már láttuk, a földesurak az elpusztult falvakat újabb telepítések által igyekeztek benépesíteni. Az egykoron a hajduság által lakott helységekbe oláhok települnek; így Körösszeg-Apátiba, melynek lakosai az 1709—10. évi pestis által teljesen kipusztultak, továbbá Vekerd, Ürögd, Körösszeg, Nagy-Léta, Pocsaj, Zsáka helységekbe szintén oláhok települnek. Dietrichstein gróf székelyhídi uradalmába németeket telepített, hasonlóképen Sváb-Olasziba is; a Klobusitzkyak meg 1817-ben Madarász és Oláh-Homorog helységekbe telepítettek svábokat. Berettyó-Szent-Mártonba Niczky Péter tótokat telepített, de ezek elmagyarosodtak. Diószegen görögök is laktak, a kik idővel kihaltak.

Újabb telepítések.

A népesség szaporodásával a földművelés is fejlődésnek indul. Míg 1715-dén 43,299 köbölös szántó, 238 $\frac{1}{4}$ irtvány, 10,881 kaszásrét, 6,916 kapás szőlő és 31 malom iratott össze, addig az 1720. évi összeírás szerint már 58,019 köbölös szántó, 847 $\frac{2}{4}$ köbölös irtvány, 21,094 kaszás rét, 12,847 kapás szőlő és 136 malom került adó alá.

Földművelés.

Nagy áldás volt a jobbágyságra a Mária Terézia által 1773-ban kiadott úrbéri szabályzat, mely a földesúri önkény szabta adózásoknak gátat vetett.

A természet gabonaneműek között az első helyet foglalja el a tiszta és a kétszeres búza, továbbá a tengeri. Árpát és kölest a mezősegi vidéken, rozst leginkább Debreczen környékén természetek.

A burgonya csak 1788-ban virágzott első ízben (Marezáli i. m. I. 103.); leginkább a sváb és a tót helységekben termelték, lent és kendert is természetek, de ennek nem volt kelete. (u. ott 112.). A dohány legjava Félégyháza, Tarján, Diószeg és Nagy-Léta helységekben termett. A gyümölcstermelésre nem nagy gondot fordítottak, de annál nagyobb virágzásnak indult a szőlőtermelés.

Már az 1715—20. évi összeírás adatai szerint Várad-Olasziban 359 kapás szőlő találtatott, melyből 131 a polgárok és 228 a nemesek kezén volt. Az érmelléki szőlőtermelés központja Diószeg volt. A debreczeni polgároknak is sok szőlőjük volt az Érmelléken, hol már 1720-ban 1142 $\frac{1}{2}$ kapás szőlő a nem nemesek kezén volt. A XIX. század elején a szőlőterület mintegy

49,785 holdat tett; elterjedését leginkább feltünteti az a körülmény, hogy akkoriban már 96 szőlőfaj találtatott a vármegye területén.

A bortermelés tekintetében a XIX. század első felében három vidékre oszthatjuk a vármegye területét, u. m.: I. a szorosabb értelemben vett Ermellékre, hová Vajda, Sz.-Imre, Diószeg, Kóly, Jankafalva, Kis- és Nagy-Kágya, Székelyhíd, Asszonyvására, Szunyogd, Kereki; II. a váradi dombvidékre, hova Terje, Tóti, Telegd, Örvénd, Csatár, Bihar, Kovácsi, Hegyköz-Pályi, Száldobágy, Vásárhely helységek határában fekvő szőlőhegyek tartoznak s III. a szőlőskertek vidékére, melyek Debreczen, Hosszú- és Monostoros-Pályi, Sámson, Nagy-Léta, Bagamér, Berettyó-Ujfalu, stb. helységekben terültek el. Az erdők közül főleg a vármegye déli részén a Barmód, Tamásda helységekben, a Bél vidékén és a Lunkaságon elterülő tölgyesek érdemelnek említést. Fenyveseket csupán a bihari havasok szomszédságában találunk.

Ebben az időben kezdtek foglalkozni a vízszabályozási és az ármentesítő munkálatokkal, melyekről más helyen bővebben van szó.

A XVII. század folyamán fölötté elszaporodott dúvadak is tömérdek károkat okoztak. 1764. márczius havában a garázdálkodó farkasokra általános hajtóvadászat rendeltetett el. Egész falvak vonultak ki a hajtásra.

Ipar- és kereskedelem.

Az ipar és a kereskedelem virágzására nézve az 1715. és 1720-iki összeírások nyújtanak adatokat. 1715-ben Bihar vármegyében 42, Debreczenben 445 iparos és kereskedő iratott össze, az 1720. évi összeírás alkalmával a vármegyében 67, Debreczenben 687 volt az iparosok és a kereskedők száma.

Az iparosok érdekeinek védelmére alakult czéhek kiváltságainak biztosítására, a fejedelmektől nyert kiváltságlevelek és czéhszabályok közül a XVIII. századot megelőző időből csupán a váradi kovácsok, sarkantyú és kardgyártók, a debreczeni borbélyok és a belényesi fazekasok szabadalomlevelei maradtak reánk.

A váradi kovácsok stb. czéhlevelét a váradi káptalan adta ki 1481-ben és János Zsigmond 1570. évi átiratában maradt ránk. (Bunyitay V.); a debreczeni borbélyok czéhlevele 1583-ból való, melyet Báthori Zsigmond 1585-ben erősített meg, (Tört. tár 1878. évf., 96. l.) a belényesi fazekasok II. Rákóczy Györgytől 1645-ben nyertek kiváltságlevelet.

A váradi borbély czéh már a XVIII. század elején virágzott, tagjai gyógyítással is foglalkoztak, a miért külön díjszabályzat állapított meg részökre. Pestis-veszedelem esetén tartozott a czéh két tagját a hatóságok rendelkezésére bocsátani.

A XVIII. század folyamán és a XIX. század első felében a következő czéhek nyertek szabadalom-leveleket, illetve szabályzatokat: 1. *Várad-Olasziban*: A kőmives, ács, kőfaragó és cserepes czéh 1769-ben Mária Teréziától. Magyar és német szabók ugyanakkor. Üvegesek ugyanakkor. Asztalos, esztergályos, lakatos és puskaműves egyesült czéh szintén 1769-ben. Csizmadiák 1772-ben. Kovácsok 1779-ben. Lakatosok, üvegesek, puskaművesek 1840-ben. Német timárok 1840-ben. 2. *Várad-Váralja, Velenczével együtt*: Kötélverők és szitakötők 1820-ban. Pékek, kalaposok, fazekasok, hentesek, gubások külön-külön, szintén 1820-ban. Kovácsok és kerékgyártók 1823-ban. Csizmadiák 1823-ban. Timárok 1828-ban. Vargák 1832-ben. Német szabók 1835-ben. Kádárok 1839-ben. 3. *Belényes*: Csizmadiák 1821-ben. Magyar timárok 1825-ben. Szűcsök 1833-ban, mind a három czéh szabályai magyar nyelven szerkesztettek. 4. *Diószeg*: Csizmadiák 1822-ben. 5. *Székelyhíd*: timárok, vargák 1840-ben. (Szádeczky Lajos: Akad. ért. XIV. k., 7 sz.)

Az egyes iparágak közül a XVIII. század végén a salétromfőzés is életre kelt. Di Pauli Lipót kezdeményezésére Vay Miklós báró tábornok egyike volt a főrésztvényeseknek, majd 1811. után az egész tiszántúli kerületre szabadalmat nyert. Debreczenben pedig salétromtisztító-hely állíttatott fel.

A többi iparvállalatok közül az épületfa-készítés a XIX. század elején Olsa, Kalácsa, Maros, Botfej községekben virágzott. Gyanta, Fekete-Bátor, Tulka, Árpád és Tamásda községek lakosai tölgyfavályukat készítették. A Petrósz községben felállított vashámor évenként 6000 mázsa vasat, a rézbányai bányák kevés aranyat, 1000 mázsánál több ezüstöt, 840 mázsa rezet, 500 mázsa ónt termeltek évenként. A vaskohi uradalmi vashámor évi

1500 mázsa vasat szállított. Bodonospatakon aszfaltbányák, Nagy-Rév, Sonkolyos, Szászfalva és Kakucs helységek határaiban agyagbányák műveltek. A Belényes melletti Fenesen papírmalom, Almaszegen, Feketeerdőn és Bélien üveghuták állottak fenn. Sarkadon cukorgyár létesült. Eleden és Vaskő környékén márványbányákat műveltek.

Csatár, Mező-Telegd, Lehecseny és Nagy-Rév községek lakosai cserépedényeket készítettek. Debreczenből, hol a szappanfőzés is virágzott, 10 millió cseréppipa került ki évenként, Pocsaj és Debreczen között mintegy 1200 mázsa sziksót sepertek össze évenként.

A Sebes-Körösmenti lakosok a határszéli Feketetótól kezdve fenyőt és szádeszkat tutajoztak Erdélyből. (Fényes Elek: Magyarország állapota.) A kereskedelem a XVIII. század elején még igen fejletlen volt. Az 1720-iki összeírás csupán Telegden említ két birtokost, a kik marhakereskedéssel foglalkoztak. Idővel, főleg a bőkezűen osztogatott vásárszabadalmak következtében, a kereskedelem is élénkebbé lesz. 1783-ban 15 kocsí tünt fel a vármegyében, orosz kápáruólkkal. (Marczali i. m. I. 134.)

A fakereskedés főleg a vármegye déli részén, a Fekete-Körös mentén, Bél vidékén és Hollód mellékén virágzott. Apáti, Sályi, Szent-András és Szalonta helységekben az egész Alföldön ismert marhakereskedők laktak. A Debreczenben tartott négy országos vásárra messze földről jöttek össze az eladók és a vevők. A váradai vásárok már nem bírtak oly látogatottságra szert tenni. Székelyhídon híres sertésvásárok tartottak.

A régi községi kiváltságlevelek közül először Nagy-Várad szabadalomlevele nyert 1712. nov. 24-én megerősítést III. Károly királytól, melyben egyúttal országos- és hetivásár-tartási jogát is elismerte. Az 1711—1848 közötti korszakban a következő helységek nyertek országos- vagy hetivásár tartására jogot: Belényes 1787-ben országos és heti vásárra, 1792-ben országos vásárra, Berek-Böszörmény 1771-ben országos vásárra, Bél 1739-ben országos vásárra, Cséffa 1760-ban országos és heti vásárra, Diószeg 1768-ban heti vásárra, Eled 1760-ban, Ér-Mihályfalva 1845-ben országos és heti vásárra, Feketetó 1815-ben országos és heti vásárra, Kis-Marja 1736-ban országos vásárra, Várad-Olaszi 1719-ben országos és heti vásárra, Sarkad 1805-ben országos vásárra, Szalacs 1804-ben, Székelyhíd 1715-ben országos és heti vásárra, Széplak 1836-ban országos és heti vásárra. (Illéssy János: Vásárszabadalmak jegyz.)

A postavonalak Nagy-Váradon, mintegy központban, egyesültek. Innen egyik irányban Telegd, Eled, Bátorod és Feketetó helységeken át Erdélybe, másfelől Püspökin, Biharon, Félegyházán, Székelyhídon, Margittán és Dédán át Felső-Szolnok vármegyébe ágaztak szét. A Debreczenbe vivő posta-út Bihar helységtől tért el, az előbbtől s innen Pocsajon és Hosszú-Pályin át vezetett oda, míg egy másik útvonal Püspöki, Bors, Artánd, Mező-Keresztes, Mező-Peterd, Berettyó-Szent-Márton, Berettyó-Ujfalu, Derecske és Kis-Pécs helységeken át ugyancsak Debreczenbe vezetett. (Fényes Elek i. m.) Békés-Gyulára Ürögdön, Lessen, Gyapjun, Nagy-Szalontán, Kőtegyánon és Sarkadon át a már említett úton közlekedtek.

Az ipar és kereskedelem felvirágoztatására az 1840. évi országgyűlés által létesített váltótörvénysek egyike Debreczenbe tétetett. Már 1841-ben tartotta első ülését s egész 1850-ig állott fenn.

A takarékpénztárak közül az első Nagy-Váradon keletkezett 1847-ben 30,000 frt részvénytőkével, a debreczeni takarékpénztár 1846-ban létesült, s már 1848-ban 200,000 p. frt forgalommal bírt.

Az erkölcsi élet még a XVIII. század közepén is igen sivár képet mutat. Az egyes nagyobb bűnösöket, elrettentő például, még a középkorból maradt kínzóeszközökkel végezték ki. A vármegye politikai történetét tárgyaló fejezetben láttuk, hogy Peró és fellázadt társai felnégyelt testrészeit Sarkadon és Váradon függesztették ki. A vármegye 1741-ben karóba húzatott két utonállót. (Marczali — i. m. I. 182.) A Bihar-Püspökiből származott Papi Nagy János, nemes ember létére, vetekedett bármely szegénylegénnyel. Rablásait még a szomszédos Békés vármegyére is kiterjesztette, hol 1764-ben köröző levelet állítottak ki ellene. (Szabadság 1901. évf. jan. 13. sz.) A XVIII. század utolsó éveiben egy boszorkány-per, majd a péri vérvád zaklatta fel a kedélyeket.

Az erkölcsi élet.

A zsidók különben csak II. József türelmi rendelete óta lakhattak Váradnak az ú. n. Katonaváros (Velenceze) részében, de a tulajdonképeni városban naplemente után nem tartózkodhattak. Egy ízben, midőn 1790-ben a Kattoua város agg zsidó bírása éjjelre a városban maradt, a városi tanács megrohanta a házat s az öreg, az őt üldözők elöl, a káptalan területére menekült. (Tiszántúl 1900. évf.)

Tanügy.

A Várad visszafoglalása után visszatért jezsuiták 1692-ben elemi és grammatikai iskolát nyitottak. Az elemi iskolák közül a „Nemzeti iskola” számára 1761-ben Mária Terézia az Ujvárosban felépült papnevelő házat adta.

Salamon József váradi kanonok 1773-ban egy kis intézetet létesített saját házában, majd árva- és menedékházat alapított. Némethy Ignác váradi kanonok 1823-ban kelt végrendeletével egy nagyobb alapítványt tett nevelési célokra. Időközben Lajcsák Ferencz, későbbi váradi püspök is alapított egy nevelőintézetet. Nagynevű utóda Szaniszló püspök újabb alapítványával és mások adományaival is gyarapította ezt a két intézetet, melyből és a Salamon József alapítványból keletkezett a mai Szt. József finevelő intézet.

1780. november 4-én nyílt meg a jogakadémia. II. Lipót 1792-ben a gör. kath. ifjúság nevelésének céljaira adományozta a jezsuiták telkét és 30 alapítványi helyet szervezett. A nagyváradi katolikus gimnázium vezetése az 1790/91 tanévtől kezdve kizárólag egyháziak kezébe került, de 1802-ben a visszaállított jászai premontrei rendre bízott. A reformátusok iskolái közül a nagy-szalontai már a szatmári béke után felállított. A szalontai négyosztályú gimnáziumon kívül a reformátusoknak 1848. előtt még Nagyváradon és Derecskén voltak középiskolái. Belényesen Vulcan Sámuel gör. kath. püspök a XIX. század elején VI. osztályú gör. kath. gimnáziumot alapított, melynek tanárai 1848-ban még mind magyarok voltak. (Hegyesi Márton, Bihar 1848—49-ben.) Végül még 1848. előtt a Váradon állomásozó 37. és 39. számú gyalogezredek számára két katonai gyermeknevelő intézet tartott fenn.

Várad fejlődése.

A társadalmi élet a XVIII. század közepén is még kizárólag a megyegyűlésekre szorítkozott; de már II. József uralkodásának végszakában Várad lett a vármegyei élet központjává.

Várad már a XVIII. század második felében hatalmas arányokban fejlődik. A Forgách püspöktől ezidőtájt építtetett székesegyház falait és kupoláját Schöpf és Storno festményei díszítik. Gyöngyösy György kórházat építtetett az Irgalmas-rend részére, melyet Pál Gáspár kanonok 1792-ben gazdagon megajándékozott. Szenczy István klostrot emelt az Orsolya-rendi apácák részére (1771), Alapy János convictust alapított.

A vidéki nemesség is gyakran tartózkodott Váradon, eleinte télen, de később állandó lakást vettek s házakat építtettek. Az e korszakban épített, francia izlésű, kettős fedelű úri házakból még most is fenmaradt egy-néhány. Ily úri házak a következő családok birtokában voltak: Bölönyi, Baranyi, Beöthy, Csanády, gr. Csáky, Dobozy, Ercsey, Fényes, Fráter, Gázsy, gróf Haller, gróf Korniss, Klobusiczky, Miskolczy, Sánta, Szilávy, Tisza, Teleki, Ugray, Vay és a gróf Frimont palota.

A társadalmi élet fellendülésével a váradi színészet is meleg pártfogásban részesült. 1799-ben tartották az első színelőadást a kapuczinus-utezán, de már azelőtt évtizedekkel, báró Patachich Ádám udvarában voltak operai előadások, a jezsuiták kollegiumában pedig színjátékok.

Rhédey Lajos gróf, a ki Várad épületeit 1804-ben egy mauzoleummal gyarapította, 1830-ban egy nagy kertet és 6000 frtot hagyott Nagy-Váradnak.

Még a középkorból fenmaradt fürdők közül a Szent László-fürdőt Benkovics Agoston püspök, a Szent Márton-fürdőt Farkas István kanonok építtette fel 1703-ban. Ez utóbbi meleg fürdőt Helcher Felix premontrei rendű kormányzó, a szatmári béke utáni években, nagyon felkarolta. Róla nevezik ma is Felix-fürdőnek. A XIX. század közepéig híres volt a szalárdi vasas fürdő, de ez azóta elpusztult. A váradi vasfürdőt 1847-ben építtették és ez volt az első nyilvános fürdőház.

Mezőgazdaság.

A XIX. század első felében külföldi minták után berendezett gazdaságok, nemesfajú tenyészállatok, már szép számmal találhatók a vármegyé-

ben. A mintaszerűen kezelt gazdaságok közül főleg a báró Mandel-féle nagy-létai uradalom tűnik ki, mely Irinyi János tiszttartó vezetése alatt Gall-féle pálinkafőzővel, külföldi mezőgazdasági gépekkel volt felszerelve. Kézen, Károlyi György gróf uradalmában, szintén létesült egy gőzerőre berendezett szeszfőző. Pécsy Ferencz álmosdi birtokán 3 angol telivér ménló és 40 kanca használtatott tenyésztési célokra. Lónyay József nagykágyai pusztáján is kiváló jó lovakat neveltek.

A szarvasmarha-tenyésztés között az első helyet gróf Csáky Petronella 640 darabból álló körmösdi gulyája foglalja el, hova Orosz-, Lengyel- és Oláhországból jöttek a vevők. 1839-ben egy tehénért 100 aranyat, egy bikáért 1000 pengő forintot kínáltak. A juhászatok közül főleg Pécsy Ferencz álmosdi, a br. Mandel-féle nagy-létai, gróf Zichy Ferencz egyedi és Zichy

A TISZA CSALÁD GESZTI KASTÉLYA.

Lipót hosszúpályi uradalmi, valamint a rét-szent-miklósi és a geszti gazdaságok örvendtek jó hírnévnek.

Az egyes gazdaságok példája buzdítólag hatott a jobbágyokra is, Körösszeg-Apáti, Bakonszeg, Zsadány, Belfenyér, Komádi s Esztár lakosai szép szarvasmarhákat tenyésztettek, Szalontán és Bakonszegen pedig a sertés-tenyésztés virágzott.

Ekkor már nagyobb gondot fordítottak a kertészetre és a kerti vetemények művelésére. Geszten Tisza Lajosnak, Oláh-Homorogon Klobusiczky Jánosnak, Henczidán a Miklóssy családnak volt szép dísz- és veteményes kertje, a Thurzó testvérek marcziházi gyümölcsösének híre a vármegye határain is túl terjedt.

A Szlávy család okányi gazdasága már rendszeresen esatornázza volt. Gróf Almássy Ignác Sarkadon a XIX. század elején vadaskertet létesített; kerítését az oroszok 1849-ben feltűzelték, de a vadállomány megmaradt.

Még a jobbágyág felszabadítása előtt mindegyre kisebbedett az az úr, mely a földesúr és a föld népe között fennállott. Stubenberg Adám gróf 1805-ben vagyont az uradalmához tartozó jobbágyok felsegélyezésére hagyta, mely „Bátorság Cassája“ néven áll fenn. Lányi József ungi főispán patriarchális életet élt jobbágyaival Kis-Szántón. Beöthy Ödön már a 40-es években adót fizetett s jobbágyait felszabadította.

IV. A SZABADSÁGHARCZTÓL A KIEGYEZÉSIG.

A szabadság-
harc előz-
ményei.

Míg a pozsonyi országgyűlésen egybegyűlt rendek közt, február havában már előre vetették árnyékukat a bekövetkezendő nagy események, addig Bihar vármegye még mindig a megelőző évek pártos küzdelmeinek hatása alatt állott. A márczius 9-én tartott megyegyűlés, melyen a főispáni helytartó és az első alispán távollétében Sántha György másod-alispán elnökölt, három napi szenvedélyes vita után eredménytelenül szétoszlott, s az elnök, esetleges újabb vérengzéstől tartva, a helytartótanácsához tett jelentést.

A pesti események hírére azonban a forrongó pártszenvédély egy csapásra megszűnt. Sántha alispán újabb közgyűlési határnap kitűzése czéljából márczius 20-ára tanácskozmányi ülést hívott egybe, mely a betóduló polgárság részvételével népgyűléssé alakult át.

E népgyűlés elfogadta a pesti 12 pontot s egyszersmind a népszerűtlen Reviczky visszahívását követelte. A közrend fentartására az otthon maradt Beöthy Ödön vezérlete alatt nemzetőrség szerveztetett. Sántha alispán példájára a megyei tisztviselők feltűzték a nemzeti szalagot; példájuk csakhamar követésre talált, nemcsak az egybegyűltek, hanem a Váradon állomásozó cs. kir. katonaság körében is. A népgyűlés határozatainak szövegezésével az ifju, nagytehetségű Lukács Györgyöt bízták meg. A közgyűlés határnapjául márczius 27-ét tűzték ki. A népgyűlés békét hozott létre a közel két évtizedig háboruságban volt két párt között, a mely e naptól fogva vállvetve működött közre a haza javára.

Márczius 21-én nagy ünnepélyek színhelye volt a vármegye székvárosa, melyek másnap is folytak, midőn Beöthy Ödön gróf Batthyány Lajosnak miniszterelnökké történt kinevezését az ünneplők között kihirdette.

Tisza Lajos, a vármegye főispáni helytartója, Sántha alispánhoz intézett levelében, egészségi okokból a közigazgatás vezetését teljesen a másod-alispánra bízta, ő maga pedig a fővárosba utazott. Az 1848. márczius 27-én Sántha alispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen felolvastatván István nádor kir. helytartó leirata és Papszász Lajos követi jelentése, az egybegyűltek elhatározták, hogy Beöthy Ödönnek a vármegye főispánjává leendő kinevezése érdekében felírnak a miniszterelnökhöz. Egyúttal elhatározták a nemzetőrség szervezését, melynek elnökéül Beöthy Ödönt, helyetteséül Klobusiczky Jánost választották meg.

Időközben Szemere Bertalan belügyi miniszter a főispáni helytartót április 16-án állásától felmentvén, április 20-án Beöthy Ödönt nevezte ki a vármegye főispánjává.

A május elsején, szabad ég alatt tartott közgyűlésen, melyen már a községek képviselőtagjai is részt vettek, hirdették ki a szentesített 1848. évi törvényeket. Másnap (május 2-án) nagy lelkesedéssel iktatták be Beöthy Ödönt főispáni méltóságába.

Beöthy kinevezése különben is jó hatással volt a kibékült pártokra. Az alatta tartott első tisztújítás (május 23-án) teljes bizonyosága a helyreállt egyetértésnek, midőn a régi konzervatív pártiak közül többen ismét megválasztattak. Alispánokul Miskolezy Károlyt, Thurzó Jánost és Sántha Györgyöt, főjegyzőül Csengery Imrét választották meg. Aljegyzők: Tar Imre, Verner László, Gorove Antal, Deczky Dániel, Beöthy Andor. Főügyvéd: Zilahy Lajos. Alügyvédek: Kovács János, Tokody Agoston, Kellner József, Gozman János. Számvevő: Budaházy Ferencz. Hadi főpénztárnok: Verner László, házi pénztárnok: Novobáczky Ferencz, főorvos: Lukács János, főmérnök: Szász József, almérnök: Tóth Sámuel, levéltárnok: Jakab Mihály, segéd: Jakab Sándor. Fizetési bírák: Bagossy Lajos, Ambrus János, Nagy Sámuel, Jakabfy Joakhim, központi főszolgabíró: Stankovics György.

A váradi járásban főszolgabíró: Csanády Sándor, alszolgabíró: Komlóssy Antal, Bige Károly, Beliczay Ferencz, Miskolezy István, Servánszky Sándor. Esküdtek: Ungváry Orbán, Kőrössy József, Szacs vay Sándor, Janovics János, Ónody István, adószedő Nagy Sándor.

A Sárréten főszolgabíró: Csanády István, alszolgabíró: Bige Márton, Derecskey Antal, Farkas Elek, Eresey Lajos. Esküdtek: Puskár Balázs, Török István, Safrad Lajos, Komáromy Károly. Ide és az Érmellékre orvos: Eresey Imre, adószedő: Bagossy József.

Az érmelléki járásban főszolgabíró: Miskolczi Lajos, alszolgabírák: Fráter Ferencz, Laky Lajos, Lakatos László, Juhász József, Baranyi Menyhért. Esküdtek: Armos Bálint, Szilágyi Zsigmond, Szakál László, Garán Dániel, Fráter Imre. Adószedő: Patala Ferencz. Előbb Dobozy Menyhértet választották főszolgabírónak, de ő honvéd akart lenni s a választást nem fogadta el.

A n.-szalontai járásban főszolgabíró: Szabó József, alszolgabírák: Lovassy Ferencz, Márkus Ferencz, Stéger János, Fónyad László, Tokody Győző. Esküdtek: Sántha Gyula, Klobusiczky István, Eresey Sándor, Koszta Márton, Pálincás Imre. Adószedő: Kapássy Mihály.

A belényesi járásban főszolgabíró: Ambrus József, alszolgabírák: Vertán Ferencz, Sugó László, Középesy Gyula. Esküdtek: Sztupa Ignác, Buzáth Simon, Markovits Dénes, Péchy György. Adószedő: Vertán Antal.

Csendbiztossá az Érmellékre Szakál Pál.

E tisztviselők közül sokan, mert honvédek akartak lenni, a választást nem fogadták el és ekként a június 26-iki gyűlésen 1-ső alispán lett Thurzó János, 2-od alispán Miskolczi Lajos. Az Érmelléken főszolgabíró Dobozy István, Belényesbe Ambrus József helyére Beliczay Ferencz s Beliczay helyére Sztachó Károly, Gozman János helyére alügyészül Servánszky Lajos és a Sárrétre Csanády István főszolgabíró helyére Csapó Lajos, Csapó helyére Lestyán Károly, Fráter Ferencz helyett érmelléki szolgabírónak Végh György. Segéd-levéltárnokká Gyöngyösi László, Tar Imre és Gorove helyett Szarukán Gergely, Szász Ágost. központi esküdtté Marzsó Lajos, belényesi esküdtté Markovits helyére Novák János stb.

Június 26-án voltak az első képviselő-választások. Bihar vármegye 12, a Várad-Ujvárossal egyesített Várad-Olaszi egy képviselőt küldött a nemzetgyűlésre. A választások nem folytak le mindenütt rendben. Hosszú-Pályiban és Magyar-Csékén zavargások, sőt véres verekedések voltak.

Mikor a magyar hadügyi miniszterium megkezdte működését, a Nagy-Váradon állomásozó 37. gyalogezred parancsnokához, Vetter Antal alezredeshez is rendeletet intézett, a zászlóaljnak a magyar alkotmányra leendő felesketése és a fölösleges fegyvereknek a nemzetőrség részére leendő kiszolgáltatása végett. A budai parancsnok ugyan titkos utasítást küldött, hogy várja be a további parancsokat, de Vetter május 30-án felesküdtette a zászlóaljat, július 7-én pedig az alvidéki lázadók ellen indult.

Míg a felelős miniszterium a berendezkedés gondjaival volt elfoglalva, azalatt a nemzetiségi lázítók is megkezdtek aknamunkájukat.

Nemzetiségi
láztások.

A vármegyei románok általában elismerésre méltó magatartást tanúsítottak e nehéz napokban, de a rácszág között, a délvidéken elhintett mótely, csakhamar termékeny talajra akadt. Hasztalan tiltakozott Drágos János képviselő az Ujvidékre egybehívott szerb gyűlés ellen, hasztalan intette Erdélyi Vazul váradi gör. katolikus püspök a románokat a magyar nemzet iránti testvéri szeretetre, már a nemzetőrségi összeírások alkalmából, június 16-án és 18-án a kocsubai, karaszói, kalácsai stb. községi oláhok között zavargások keletkeztek, melyeket főleg a Zarádból átjött oláh nemzetiségű izgatók szítottak. (Hegyesi Márton i. m. 64.)

A kormány a felbujtott nemzetiségek eme fenyegető magatartására rögtönítélő bíróságot léptetett életbe. E bíróság a június 20-iki megyegyűlésen kihirdettetvén, még az nap Hodossy Miklós és Ambrus János elnöklété alatt megalakult, később október 13-ától Bede Péter és Haller János gróf elnöklété alatt már erélyesen működött s az ősz folyamán egy-néhány lázadót felkötött. Az erélyes fellépés használt, az erdélyi oláh lázadás nem hatolt át Bihar vármegye területére, a mit azonban főleg a vármegyei oláhság magatartása is elősegített.

Az egyre növekvő belzavarok lecsendesítésére, május 16-án kelt miniszterelnöki rendelettel, 10 honvédzászlóalj felállítása rendeltetett el. Bihar vármegye a szegedi 3-ik zászlóaljhoz tartozott, de azért a fiatalság nagy része,

Honvédzászló-
aljak és a
nemzetőrség
szervezése.

a debreczeni toborzó-bizottságánál jelentkezett. Időközben a nemzetőrség összeírása elkészülvén, a vármegyei gyalog-nemzetőrség őrnagyává: Kézy László, utóbb helyette: Riezkó Károly, Debreczenben: Ábrahám Ádám, a bihari lovas nemzetőröknél: Gencsy Pál neveztetett ki. Az összeírt nemzetőrök június 15-én felesküdték a vármegyelház előtt; ugyanekkor megválasztották a tisztikart is.

Mészáros hadügyminszter július 4-én kelt rendelete, mely a nemzetőrség készentartását elrendelte, némi zavart okozott az eddig békés foglalkozást űző nemzetőrök között, de a vármegyei közgyűlés az összeírt őrsereg $\frac{1}{3}$ részének elindítását határozván el, július 27-én már két erős század vonult Nagy-Szalontára. Az eleinte lelöhadt harci kedvet csakhamar megváltoztatta a Lenkey-féle huszárszázadnak és a székely nemzetőröknek július 30-án Váradra történt érkezése.

A nemzetőrség szervezésére a vármegyei közgyűlés által kiküldött Hodossy Miklós erélyesen vette kezébe a felkelés ügyét. Az augusztus 8-án tartott közgyűlés határozata értelmében, augusztus 17-én Nagy-Szalontán már 1400 nemzetőr gyűlt egybe. Ezek alkották az I. bihari nemzetőri zászlóalj, mely Riezkó Károly őrnagy parancsnoksága alatt az alvidékre ment. Ez a zászlóalj derekasan megállta helyét s különösen a perlaszi sánczok bevételénél tüntette ki magát s okt. 27-én tért vissza Szalontára.

A felállított 10. honvédszászlóalj, mely túlnyomólag bihariakból állott, az ősz folyamán szintén résztvett az alsóvidéki ütközetben és később 1849. jan. 5-én Görgey seregéhez vezényeltetett.

Míg az I. nemzetőrségi zászlóalj az alsóvidéken harcolt, Kiss Ernő ezredes újabb 1200 főnyi sereget kért, melynek kiállítását a vármegye aug. 24-én tartott közgyűlésében rendelte el. A szervezéssel ismételten megbízott Hodossy Miklós várakozáson felül oldotta meg a reábízott feladatot, a mennyiben még 2 század lovas nemzetőrt is kiállított. Ez a II. nemzetőri zászlóalj szeptember 13-án Marzsó Imre vezérlete alatt indult Nagy-Becskerék felé.

A kormány látva a fegyveres erő elégtelenségét, újabb 200.000 főnyi ujonczot kért az országgyűléstől. Kossuth Lajos július 11-én mondott hatalmas beszédének hatása alatt az országgyűlés lelkesedéssel tett eleget a kormány előterjesztésének. A megszavazott 200.000 ujonczból a vármegyére 6408 jutott s az újonnan felállítandó honvédszászlóaljak közül a 27-ik esett. A csakhamar kiállított 27-ik zászlóalj őrnagyává: Szilágyi Soma, századosokul: Grubiczky Sándor, Sántha Flóris és Sztankó Soma neveztettek ki. A 27-ik zászlóalj at Erdélybe vezényelték, s később Bem hadseregébe osztották.

A toborzást a vármegyei honvédelmi bizottmány (Hodossy Miklós, Komlóssy Antal, Tar Imre, majd Klobusitzky János) mindegyre folytatta. Hodossyt szept. 19-én kormánybiztossá nevezték ki, a ki ebbeli új állásában erélylyel és buzgalommal működött. De szükség is volt erre, mert Erdély felől vészes felhők tornyosultak. Vay Miklós báró erdélyi főkormánybiztos október végén népfelkelést rendelt s biharvármegyei biztosává Bernáth Józsefet nevezte ki. A népfelkelés ugyan abba maradt, s Hodossy továbbra is az ujonczozásra fordította főgondját.

Már megelőzőleg, okt. 8-án, Gläser tábornoktól átvevén a váradi várat, azt kijavíttatta, a Királyhágót pedig megerősíttette, a besorozott fölös számú ujjonczokból, Ihász Dániel őrnagy parancsnoksága alatt, az 55-ik zászlóalj at alakította, mely szintén Erdélybe rendeltetett.

A nemzetőrök közül októberben még 600-an Dobozy István főszolgabíró vezénylete alatt Krasznába, a lovas nemzetőrök Gencsy őrnagy alatt a kristyóri vonalra s onnan Zarándba rendeltettek.

Bihar vármegye
a szabadság-
harc alatt.

A Királyhágón túl rosszra fordult a nemzeti ügy. Baldacci báró, erdélyi parancsnok, november 13-án Urbán császári tábornok ellen Szamos-Ujvárnál esatát veszítvén, leírhatatlan zavar támadt Erdélyben. Kolozsvárról és az erdélyi vármegyékből tömérdek menekült érkezett a vármegyébe, sőt az erdélyi magyar sereg Elesdig, Csucsáig és a Báródságig visszasaríttatott. A zavart még növelte az a körülmény, hogy a vármegyébe szorult seregek élelmezéséről kellett gondoskodni. Hodossy nem vesztette el lélekjelenlétét, Baldaccit Elesden elfogatta s a határ védelmezésére tett erélyes intézkedéseket. Decz. 5-én délután öt óra tájt, midőn már csüggedés szállta meg nemzetőreinket,

egy töpörödött öreg katona érkezett Váradra, a kit a kormány küldött, a veszendőbe menő Erdély megmentésére. Bem volt, az erdélyi csaták későbbi rettenthetetlen hőse. Pusztá megjelenése felvillanyozta a csüggedt váradai polgárokat, kik december 6-án fáklyászenével fogadták. Bem 7-én már a Feketető mellett táborozó sereget kereste fel, itt eleinte nem nagy bizalmat gerjesztett, de már első intézkedéseivel lelket öntött a csüggedő seregbe.

Riczkó Károly a csucasai előcsapattal december 19-én megtámadta a császáriakat Kis-Sebesnél és karácsonykor már Bem katonái fogyasztják a császáriak által megrendelt estebédet Kolozsváron. A hős hadvezér mellé erélyes kormánybiztos kellett. A honvédelmi bizottmány ekkor a tehetetlen Vay Miklóst felmentette s helyébe, erdélyi kormánybiztosul, Beöthy Ödönt nevezte ki. Bihart keletről nem fenyegette veszedelem. Midőn az országgyűlés és a honvédelmi bizottmány Windischgrätz hadai elől Debreczenbe menekült, Vetter tanácsára, Várad hadiszertárul jelöltetett ki. Január közepén az óriási hadiszertár már be volt rendezve.

A várat, melynek parancsnoka Leitner Nándor honvédőrnagy lett, tökéletes fegyvertárrá alakították át. A felfegyverzési osztály főnöke, a február 18-án tábornokká előléptetett Lahner György ezredes lett. Pecze-Szölösön puskaporgyárat állíttatott fel, Pecze-Szent-Mártonban pedig, Lukács Dénes alezredes vezetése alatt ágyúöntőműhelyt. Itt készültek a „Ne bántsd a magyart“ feliratú ágyúk.

A felruházási osztályt is Váradon helyezték el, melynek kormánybiztosává Lukács Sándor képviselőt nevezték ki, majd a Windischgrätz által feloszlatott katonanevelőt is Váradra tették át. Várad ez időben táborhoz hasonlított, de a vármegye is túl volt tömve; a többi között, több ezred számvevősége szállásoltatott el a vármegye területén. Míg a polgárok nagyrésze lelkesedve működött közre a szabadság megmentésén, addig, nem ugyan Bihar-megyében, de másutt, szép számmal akadtak olyanok is, a kik Windischgrätznek a fővárosba történt bevonulása következtében, a nemzeti ügy vesztét látták s az önkény szolgálatába szegődtek. Ennek megtorlására a debreczeni képviselőház február 13-án alkotott törvénnyel vésztörvényszékeket léptetett életbe. E rögtönítélő hadi és polgári vegyes bíróságok egyike Váradon állíttatott fel. Elnöke Ambrus János, bírái a polgári részről Jakab Mihály, Komlóssy Antal, a hadi részről pedig Szontág Sámuel százados és Fodor főhadnagy voltak. Működését már márczius elején megkezdette s június 20-án, a többivel egyetemben, megszűnt. Az 1849. év első hónapjaiban lázas sietséggel készültek a tavaszi hadjáratra. A zászlóaljok és a tartalék fölötti felügyelet céljából az egész ország 8 hadmegyére osztatott fel. Bihar a 6-ik hadmegyébe tartozott, melynek főparancsnoka Cserey Ignác alezredes, már június 5-én megkezdte működését, az Erdélyből visszatérő Beöthy Ödönt pedig a szabadesapatok alakításának ellenőrzésével bízta meg.

A vármegye területén Gázsy Imre, Reviczky László, Csanády István,

A SZALONTAI KOSSUTH-SZOBOR.

Hatvany Imre és Vasváry Pál öt szabad csapatot alakítottak. Ezek közül a Gázsy-féle szabadesapat többnyire a börtönből kiszabadult rabokból állott. (O'sváth Pál id. m.) A Csanády Istváné és a Reviczky Lászlóé pedig, melyek legelőször alakultak meg, Zaránd segélyére küldettek. A Hatvany-féle segédesapat szintén Zarándba s onnan Erdélybe ment. Hatvany elbizakodott és fenhéjázó fellépésével teljesen elrontotta a Drágos János képviselő által, az oláhokkal május 6-án Abrudbányán megkezdett tárgyalásokat. Drágos tiltakozása daczára Hatvany szabadesapata előnyomult, minek következtében harcra keveredett az oláhokkal. E kárhozatos fellépés következtében közel 5000 magyar esett áldozatul az oláhok dühének. Drágost, a békeközvetítőt is felkoncezolták és hasonló sorsra jutott később, július 6-án a szintén Erdélybe rendelt Vasvári-féle szabadesapat.

Az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatot Nagy-Váradon 29-én hirdették ki nagy néptömeg, a vármegyei és a városi tisztviselők, a katonai parancsnokság és az egyházi rend főbbjeinek jelenlétében. A vármegye május 1-én tartott közgyűlésében tárgyalta, és Thurzó János alispán előterjesztésére, Csengery Imre főjegyző által szerkesztett felirattal válaszolt a nemzetgyűlésnek. Míg a vármegye nagy része hódoló feliratokkal fejezte ki örömét az új rendszer fölött, addig Beóthy Ödön határozattan hibáztatta a függetlenségi nyilatkozatot, s miután a június 6-án tartott közgyűlésen elnökölt, a főispáni méltóságról lemondott és Szivák helyére magát képviselővé választatta.

Az újonnan megalakult miniszterium a kormánybiztosi állásokat megszüntette, de mert Beóthy a főispánságról lemondott, Hodossy erélyére pedig szükség volt, Hodossy továbbra is kormánybiztos maradt.

Erélye főleg az újjonozás terén volt szembetűnő. A vármegye 7960 újjonozót állított ki, melyből csak Szalontáról 200-nál többen voltak, Sarkadról pedig Márki Sándor 119 nemzetőrt jegyzett össze. Ha hozzávesszük, hogy a Máriássyaknak nevezett 37-ik sorgyalogezred 3-ik zászlóalja, mely egészen bihariakból állt, Vetter alezredes, a későbbi honvédaltábornagy parancsnoksága alatt, még a mozgalmak kezdetén a magyar ügységhez csatlakozott s mely aztán Erdélyben és a Bánátban Bem egyik legkitűnőbb zászlóalja lett s 1849. áprilisban a 74-ik honvéd zászlóaljja alakult át, — továbbá az önkéntes őrhadba, mely aztán Szépszögi őrnagy parancsnoksága alatt 123-ik honvédzászlóaljja alakítottatott, a szabadesapatokba és a 10-ik honvéd zászlóaljba lépett önkénteseket, 12,000-re tehetjük a honvédek számát. (Hegyesi i. m. 212. l.) Ez őriási véradóra, melyet a haza oltárára tett, méltán büszke lehet a vármegye. Június 18-án Kossuth Lajos kormányzó Váradra jött, hogy itt Bem tábornokkal találkozzék. Kossuth a gör. kath. püspöki palotába szált, melynek erkélyéről Bem tábornokkal együtt, fáklyafény kíséretében, fogadta a polgárok üdvözlését, kiknek nevében Szaesvay Imre beszélt, mire Kossuth válaszolt. Ekkor már vészes felhők tornyosultak a haza egén, s az észak felől közeledő fergegét hírére az öröm közé már aggodalom vegyült.

Az oroszok beavatkozása.

Az orosz beavatkozás hírére — tudvalevőleg — a kormány általános népfelkelést rendelt. Június végén Várad környékén Bihar-Püspöki mellett már 5600 fegyveres népfelkelő gyűlt egybe, 1200 honvéddel, 350 huszárral és 8 ágyúval. (Gracza György: Szabadságharc tört. IV., 561.)

Az orosz hadak közeledtére nagy rémület támadt a vármegyében. Cseodajeff orosz hadteste július 3-án már Debreczent is megszállván, egyes portyázó csapatai egész Derecskéig nyomultak előre; de a mily váratlanul jött, épp oly gyorsan visszavonult Miskolcz felé. Időközben megalakult a 135. sz. honvédzászlóalj, de ezt a harctérre rendelték, a gróf Haller Sándor vezérlete alatt álló s immár 9600 főre szaporodott népfelkelő tábor pedig rövid idő alatt szétoszlott.

A mint Görgei serege, visszavonuló útjában, Nyír-Adonyba ért, az oroszokkal való alkudozások hírére Batthyány Kázmér és Szemere Bertalan a képviselőház július 29-én hozott határozata következtében, augusztus 1-én is oda érkeztek és másnap Vámos-Pércsen találkoztak Görgeivel. E találkozás következtében Szemerének Váradon augusztus 5-én kelt levelét, Görgei, Miloradovich orosz hadnagy útján, küldte át Paszkievicsnek az orosz sereg fővezérének. Hogy az alkudozásnak határozott irányt adjanak, Szemere augusztus 6-án Kossuth megbízásából Paszkievicshez újból levelet intézett, melyet

Pöltenberg Ernő tábornok, Beniczky Lajos ezredes és gróf Bethlen János százados augusztus 6-án Szalontáról vitték át az oroszokhoz. Paszkievics megbízásából Rüdiger Teodor gróf orosz tábornok augusztus 8-án délelőtt fogadta a küldöttséget, de az orosz tábornoktól nyert válasz a további alkudozásoknak útját vágta.

Görgeinek tulajdonképen Aradra kellett vonulnia; ezért, mint láttuk, augusztus 1-én Nyír-Adonyban, 2-án Vámos-Péresen volt, oldalvédül Nagy Sándor József tábornokot Debreczenbe rendelte az I. hadtesttel (összesen 9521 ember és 43 ágyú, melyhez a Korponay vezérlete alatt 3280 gyalog és 380 lovas csatlakozott, de ennek csak $\frac{1}{3}$ része volt fegyverrel ellátva), a ki másnap (augusztus 2-án) hajnalra bevonulván Debreczenbe, a gyorsan előtörő Paszkievics vezérlete alatt álló orosz fősereggel csatába bocsátkozott. Egész délután 5 óráig tartotta magát a kis sereg az ötszörös túlerővel szemben, ekkor azonban az előtörő kozákok az egész csatarendet megbontották. (Millenn. tört. X. k. 350 l.)

A jobb szárnyon, az erdőben felállított gyalogság Nagy-Léta felé, a tűzerek, miután ágyújokat nem használhatták. Berettyó-Szent-Márton felé menekültek, a középhadállás Mike-Péres felé szaladt, a balszárny Máriássy János ezredes vezérlete alatt Szovát és Derecske felé hátrált, s ezekhez csatlakozott Nagy Sándor tábornok is.

A menekülőket alkonyatig üldözték a kozákok Mike-Péres és a Csere nevű erdő felé, miközben a huszárok vissza-visszafordultak; de látván a küzdelem meddőségét, a Gogyori korcsmán túl ők is megeresztett kantárszárral menekültek. A Szovát felé menekülők, Berettyó-Szent-Mártonnál egyesültek a Mike-Péres felé vonulókkal; innen Bihar-Püspökin át háborítatlanul Váradra vonultak. Mire összejöttek, alig voltak négyezren. (Szücs István. Debreczen tört., III., 1015—23. — Gracza György i. m. 632, 40. l.)

A debreczeni vereség következtében Várad tarthatatlaná lett. Szemere miniszterelnök ezért augusztus 4-én meghagyta Hodossynak, hogy az államjavakat, a melyek között a bankjegysajtó, a levéltár és a róm. kath. püspöki palotában a Szegedről ideiglenesen oda szállított szent korona is volt, a fegyvertárral együtt Aradra vitesse. E feladat Sántha alispánra hárult. Görgei főserege a debreczeni vereség hírére 3-án Vámos-Pécersről Nagy-Létán át Kis-Marjára, 3—4. között éjjel Biharra érkezett s 5-én bevonult Váradra. Görgei Nagy-Sándor hadtestét még aznap útnak indította Arad felé, s ő 6-án Nagy-Szalontára, 7-én Zerendre érkezett. Görgei seregének zömével 6-án Gyapjura, 7-én Szalontára, 10-én Aradra vonult, visszahagyva Váradon az ágyúöntőt, a sebesülteket és az osztrák foglyokat.

Az oroszok augusztus 6-ig Debreczenben maradtak. Innen Paszkievics aznap egy portyázó előcsapatot Chruloff ezredes alatt Derecskére és Melnikov ezredes alatt Nagy-Léta felé küldött. Arra a hírre, hogy Görgei már Váradot elhagyta, 7-én délután 3 órakor a Rüdiger tábornok vezetése alatt álló derékhadat is Várad felé indította. Rüdiger előcsapatái 8-án már Váradra érkeztek, seregének zömével Borsig nyomult előre, s főhadiszálása Ártádon volt. Augusztus 9-én a lovasság nagy része is bevonult Váradra, sőt egyes kozák csapatok már Madarászig és Mező-Gyánig hatoltak. Rüdiger, miután katonái számára 120,000 adag kenyeret szedett össze Váradon, tovább vonult, előhada augusztus 10-én már Kis-Jenőn volt, seregének zöme pedig Nagy-Szalontára érkezett, miután Kannabich tábornokot 3 gyalog-zászlóaljjal és 8 ágyúval Váradon hátrahagyta.

Bihar vármegye területe ezzel teljesen orosz kézbe került, kivéve a Királyhágón levő kis erdőt, melyet a Bucsa felé száguldozó Melnikov ugyan felégetett, de a magyarok közeledtére ismét elhagyott.

Időközben a temesvári szerencsétlen csatában Bem tábornok serege teljesen szétveretett, mely híre a kormány lemondván, a legfőbb polgári és katonai hatalmat Görgeire bízta.

Görgei a főhatalom birtokában még 11-én éjjel 3 tábornokot küldött Rüdigerhez Kis-Jenőre, a fegyverletétel módzatainak megállapítására. Aug. 13-án délután megtörtént a fegyverletétel a Világos melletti Szőlősnél, melyről Rüdiger a Berettyó-Ujfaluban tartózkodó fővezért, Paszkievicsset legott értesítette.

A fegyver-
letétel után.

A fegyverletétel után Paszkievics főhadiszállását aug. 14-én Váradra helyezte át, Cseodajeff hadteste Debreczenben maradt vissza, a Rüdiger parancsnoksága alatt álló hadtest pedig Nagy-Szalonta és Sarkad között helyeztetett el. A világosi fegyverletétel hírére a többi csapatok egymásután meghódoltak az oroszoknak. Vécsey hadtestéből 9 lovasszázad egyenesen Váradra szökött s ott aug. 20-án meghódolt Paszkievicsnek.

A fogoly honvédek, a fegyverletétel után, aug. 17-én Anrep orosz tábornok felügyelete alatt Sarkadra, onnan aug. 19-én Gyulára kísértettek s ott átadattak az osztrákoknak.

Görgei két testvére és két hadsegéde kíséretében augusztus 15-én érkezett Váradra s még az nap délután találkozott Paszkievicseszel. Innen írta fegyverletételre felszólító leveleit Klapkához és a többi hadvezérekhez, majd augusztus 26-án a mindenható Haynautól is megérkezett számára a kegyelem. Augusztus 28-án Görgei Klagenfurtba indult.

Az orosz elvégezvén a leigázás munkáját, miután az utolsó napok fáradalmaait kipihente, megkezdte a kivonulást. Paszkievics és Rüdiger már augusztus 30-án elhagyták Váradot. Rüdiger még megelőzőleg augusztus 28-án Rulikovski Kázmér orosz dzsidas tisztet, a ki seregeinkhez az utolsó napokban csatlakozott a veszendőbe menő nemzeti ügy védelmére, agyonlövötte. Sírja fölé még 1849-ben két lelkes honleány egy kis keresztet tűzött, mely miatt azonban a hatalom üldözését vonták magukra.

Az orosz hadak kivonultával megkezdődött a vérbosszú, az üldözés korszaka. Váradon máglyaszám égették el a Kossuth-bankókat. Az Aradon október 6-án kivégezettek között ott találjuk Láhner György és a nagyváradi születésű Nagy Sándor József tábornokokat. Az előbbi mint a váradi fegyvertár parancsnoka szerzett kiváló érdemeket a nemzeti védelemben.

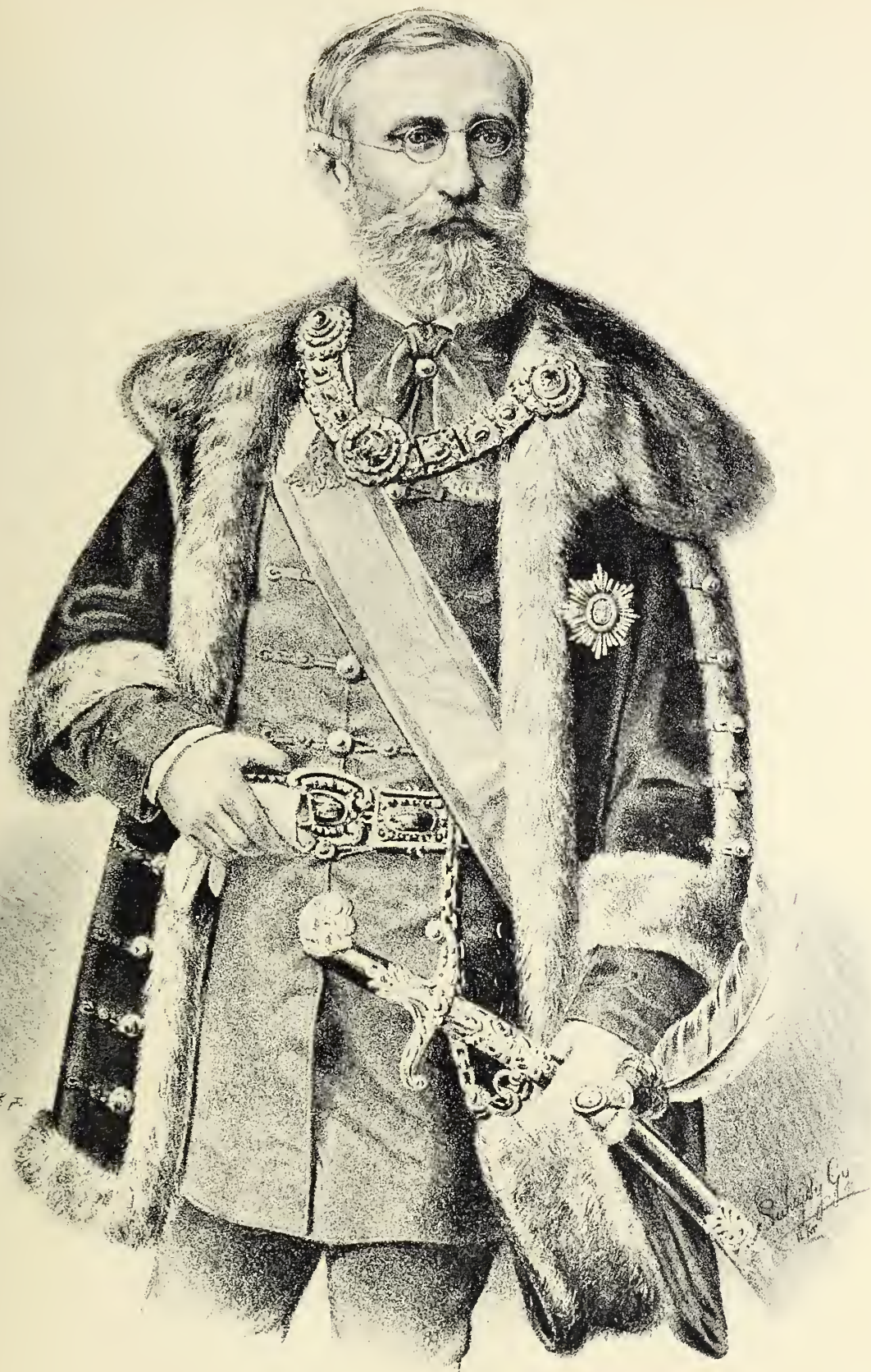
Ezenkívül még, az aradi haditörvényszék ítélete következtében, okt. 25-én végezték ki a vármegye egyik sarját, Kazinczy Lajos tábornokot, okt. 10-én Csányi László közlekedésügyi minisztert, a kit a fegyverletétel után Váradra s innen az oroszok kivonulása után Pestre hurczoltak. A pesti haditörvényszék áldozatai között ott találjuk Szaecsvay Imrét, Várad első népképviselőjét, a ki Világos után Talpason rejtőzött, de rejtkehelyét felfedezték, Pestre hurczolták s ott október 24-én kivégezték. A pesti hadi törvényszék kötél által való halálra ítélte báró Bémer László váradi róm. kath. püspököt is, de Haynau 1850. márczius 5-én, a halálos ítéletet 20 évi várfogságra változtatta át.

A *bihari honvédtisztek* közül osztrák közlegényekké soroztattak: Gorove Antal, Lovász Gábor, Beőthy Sándor, Lovassy András, Kalotay Vincze, Verner László, Szücs István, Bakacs Sándor.

November 11-én Pröczl, utóbb Peczzi Mihályt, ki a Kresz lovasokkal N.-Váradon át jött, és Mezey Károlyt kötél általi halálra ítélték, a mit azután 18 évi várfogságra enyhítettek. Deczember 5-én Simonfy József és Leitner Nándor alezredekot kötél általi halálra ítélték, a mit 16 évi várfogságra változtattak. Ugyanekkor ítélték Petrovics András huszárszázadost 10 évi várfogságra. Deczember 18-án Marsó Imre nemzetőri és Beőthy György honvéd-alezredekot ítélték kötél általi halálra, melyet 15 évi várfogságra szelidítettek. Február 15-én Lukács Dénes ezredest golyóra, majd 16 évi várfogságra és B. Meszina Istvánt 10 évi várfogságra ítélték. Máj. 4-én ítéltetett Jelencsik Imre százados előbb golyóra majd 11 évi várfogságra.

1850. január elején megkezdte a működését a váradi haditörvényszék, mely 8 halálos ítéletet hozott. A váradi várban szintén számosan voltak fogva. Itt volt elzárva Nagy István református pap, a ki 1851. október 31-én szabadult ki, Teleki Blanka grófnő, a kit később Kufsteinba szállítottak, továbbá Czuczor Gergely, a papköltő, Bémer püspök, Lonovics kalocsai érsek, gr. Haller Sándor, Sillye Gábor, a hajdukerület kormánybiztosa, a kit később szintén Pestre hurczoltak s ott 1850. október 7-én kegyelemből 10 évi várfogságra ítélték. Hosszabb vagy rövidebb ideig voltak még Váradon elzárva: Aidinger, Bezdédy, Bobory, Berzsenyi, Bátky Vilmos, Fiáth, Gál György, Gázsy, Govrik, Horváth József Kecskemétről, Hellmann, Hodossy, Halom Ádám, Irinyi János, Jekelfalussy, Kolozsi György, Kovács, Klampaszky, Kóczán Béla, Kékessy, Kajetán, Lázár

Tisza Kálmán.

Miklós, Molnár, Nyáry, Pados, Palkovics, Proteán, Rákóczy Hugó, Ráday, Reviczky, Szalay, Szurgoly, Schröder, Schné László, Szekeres.

A nagyobb külföldi államfogházakban voltak elzárva a most vagy később a Bihar vármegyében szerepet vitt hazafiak közül a következők: Olmützben: Kökényesy Szaniszló, Szlávy József, Földi János, Jakab Mihály, Fényes Dénes, Ambrus János, Rómer Flóris. Josefstadtban: Hodossy Miklós, Hankovits György, Bige Károly, Szépszöghy Ferencz, Komáromy György, Pajor István, Komáromy Lajos. Kufsteinban: Reviczky László, Somogyi József.

Míg az itthon maradt hazafiak börtönökbe jutottak, sokan a hontalanság keserű kenyerét ették. Július 20-án az Ihsz Dániel parancsnoksága alatt álló 55-ik zászlóalj egy része Oláhországba szorult, ezek utóbb a törökországi emigráltakhoz csatlakoztak, a kik között ott volt az aug. 23-án vívott mehádiai utolsó összeütközés után Orsovánál török földre szorított bihari 27-ik honvédszászlóalj legnagyobb része is. Beöthy Ödön előbb Csanád vármegyében vonta meg magát, majd a Dunántúlon és Bécsen át, sok hányattatás után, szerencsésen kimenekült a külföldre. Vargha István, a ki Szemerével együtt a koronát Orsovánál elásta, szintén kimenekült s utóbb Londonban telepedett le. (A szabadságharc történetének tárgyalásánál főforrásul Hegyesi Márton idézett műve szolgált, az újabban közzétett adatok kiegészítésével.)

A bakó még el sem végezte munkáját, midőn a reakció megkezdte működését a közigazgatás és a jogszolgáltatás terén is.

A szabadságharc végnapjaiban az önkénynek szüksége volt polgári személyekre, ezért az egyes kerületekre kiterjedőleg biztosokat nevezett ki, de ezeknek a működési köre csak időleges volt. Drevenyák Ferencz az orosz sereggel még augusztus havában császári biztosi minőségben jelent meg Debreczenben, majd a debreczeni kerületre kiterjedő hatáskörrel, hova Bihar vármegye egy része is tartozott, 1849. szeptember havában Uray Bálint neveztetett ki császári biztossá, a bihari kerületben pedig Józsa Péter hasonló minőségben, október havában, kezdte meg működését.

Geringer báró 1849. december 22-én országszerte ideiglenes katonai kormányzatot léptetvén életbe, Nagy-Váradon, mint központon, katonai parancsnokságot létesített, melynek élére Braunhof János tábornok neveztetett ki. A katonai parancsnokság 1850. elején helyt adott a polgári önkényuralomnak. Május havában Cseh Ede neveztetett ki a nagyváradai cs. kir. főkormányzók biztosává, a kit 1851. tavaszán jobbaházi Döry Gábor követett főispáni minőségében. A főkormányzók alatt állott a vármegyei igazgatás. Bihar vármegye főnökségét Reviczky Menyhért foglalta el, a ki később, az 1853-ban alakított Észak-Bihar vármegye főnöke lett.

1853-ban a közigazgatás végleg szerveztetett. Nagy-Várad székhelylyel helytartóság rendszeresített, melyhez Szatmár, Szabolcs, Alsó (Dél)-Bihar, Felső (Észak)-Bihar, Arad, Békés és Csanád vármegyék tartoztak. A nagyváradai cs. kir. helytartósági kerület élére gróf Zichy Herman neveztetett ki, a kit július havában Andreánszky Sándor követett.

A helytartóság felállításával Bihar vármegye ketté osztása is végleg elintéztet nyert. A Debreczen székhelylyel alakított Észak-Bihar vármegyéhez 5, u. m. a debreczeni, (városi és vidéki), a derecskei, a diószegi, a dorogi és a püspökladányi szolgabírói járás osztatott s az ekként alakított vármegye főnöke Reviczky Menyhért lett, kinek helyét 1860. április havában ifj. Váradai Szabó Márton foglalta el.

Bihar vármegye területének többi része, még pedig: 1. a nagyváradai, 2. a mezőkeresztesi, 3. az élesdi, 4. a margittai, 5. a szalontai, 6. a belényesi, 7. a tenkei járások, (Landes Reg. Blatt 1858. évf., II., 7. sz.) Nagy-Várad székhelylyel alkották Dél-Bihar vármegyét, melynek főnökévé Ravazdy Istvánt neveztek ki. A hivatalok túlnyomó részét cseh és német elem foglalta el, de azért magyarok is voltak közöttük, leginkább olyanok, a kik a véres napokban legalább is semleges magatartást tanúsítottak. A megyefőnökök, mint láthatjuk, szintén a magyarok közül kerültek ki; az 1856. évi hivatalos kimutatás szerint, Észak-Bihar szolgabírái között csak 1, Dél-Biharban ellenben már 4 magyar található.

A reakció a közigazgatásban és a jogszolgáltatásban.

A vármegye kettéosztása.

Az igazságügy, az egyedüli, mely a Bach-rendszerből jó emléket hagyott maga után, csak idővel fejlődött ki, mert eleinte polgári peres ügy nem is igen volt, de meg másfelől a lakosság az új rendszertől idegenkedvén, leginkább a régi megyei urakhoz fordult.

1850. elején a törvénykezés rendezése czéljából Szerdahelyi Pál nevezetett ki biztosul. 1850-ben Debreczenben cs. kir. ideiglenes főtörvényszék létesült, mely alá az északbihari (debreczeni) és a délbihari (várad) megyei törvényszékek helyeztetek.

1854-ben az ideiglenes főtörvényszék véglegesen szerveztetvén, Nagy-Váradra helyeztetett át s 1861. április végéig ott maradt. A főtörvényszék elnöke Uray Bálint, majd ennek nyugalomba vonulásával Cserneczy József, a debreczeni törvényszék elnöke Sombory Imre, majd Karap Sándor, a nagyváradai törvényszék elnöke pedig Szerdahelyi Pál lett.

Mint láthatjuk, a törvényszékek elnökei mind magyarok voltak; de a hivatalnokok sorában az idegen elem volt túlsúlyban s Nagyvárad, hová ekkoriban a pénzügyigazgatóság is helyeztetett, csak úgy hemzsegett a beamterek-től. (Varga I. i. m. III. 1024—26 Millem. Tört. X. k. Rátkay adatai Tiszántúl 1900. évf.)

1850. január 18-án lépett életbe a zsandárság intézménye, melylyel egyúttal a városi rendőrség is szerveztetett s váradai rendőrkapitánynya egy Maschák nevű cseh nevezetett ki. Ez az örökösen összeesküvés felfedezésén fáradó szolgálkú ember, 1851-ben, kevés híja, hogy nemzetközi bonyadal-maknak nem lett okozója. Charles Loring Brace amerikai polgár ugyanis európai tanulmányútjában 1851-ben, ajánlólevelekkel ellátva, ellátogatott az akkor leigázott hazába; előbb Debreczenbe, majd május 21-én Nagy-Váradra jött, Nagy József ügyvédhez látogatóba. Maschák rendőrkapitány, ama meggyőződésben, hogy Brace a magyar emigráció megbizottja, május 22-én Nagy József házában elfogatta és a váradai várba vitette, honnan csak az amerikai Egyesült-Államok bécsi követének erélyes fellépése következtében, a ki Triest bombázásával fenyegetődött, bocsátatott szabadon június 22-én. (Budapesti Szemle 1873 évf. a 385—414. l.)

A róm. kath.
püspökség.

A váradai róm. kath. püspökség is megsínylette az önkény vaskezt. Tudjuk, hogy a hazafias magatartású báró Bémer püspököt 1850. elején lemondásra kényszerítették. Az elárvult püspöki székbe 1850. szeptember 5-én, Hoványi Ferencz Bécsben élő váradai kanonok közbenjárására, Szaniszló Ferencz váradai kanonok nevezetett ki. Az új püspökre súlyos feladatok hárultak. A püspöki palotát a katonai parancsnok foglalta el, a káptalani lakásokat a katonaság, a papnevelő intézetet a csendőrség. Az egyházi alapok is károsodtak, a Kossuth-bankók elégetése, az egyes adások tönkretutása s egyéb pénzügyi válságok következtében. (Lopussny Gyula Agost — T. Szaniszló püsp.) Az új püspök csak 1851. július 2-án költözhetett be székházába.

A mint az önkény emberei kissé elhelyezkedtek, azon igyekeztek, hogy az új rendszer sikereit ő Felségének bemutassák. 1852-ben ő Felsége első körútja alkalmával ellátogatott Nagy-Váradra is, de nem sok vigasztalót látott. 1857-ben másodízben jött Váradra, ez alkalommal dicső emlékü Erzsébet királynőnk társaságában. Bár a régi megyei életben szerepet vitt tényezők az ünnepélyektől távol tartották magokat, de azért a lakosság fényes fogadtatásban részesítette a felséges vendégeket.

A Thun-féle
pátens hatása.

Az önkényuralom már vesztett erejéből, midőn Thun Leo gróf az 1859. szeptember 1-én kiadott parancsával, a két protestáns egyházat a kormánytól függő szervezetté akarta átalakítani.

A vallási szabadságukra oly kényes tiszántúli protestáns egyházak hívei között érthető visszatetszést keltett e pátens, mely csakhamar hatalmas nemzeti mozgalmaknak lett kútforrása.

1860. január 11-én a tiszántúli protestáns egyházak képviselői mind megjelentek a különben is látogatott debreczeni vásáron, majd onnan a kistemplom boltozata alatt összegyűlve, az időközben egybesereglett 10.000 főnyi sokasággal Balogh Péter püspökhelyettes elnöklete alatt közgyűléssé szervezkedtek. (Szűcs István — i. m. III., 1040. l.) A megyefőnök értesülvén a történetekről, megjelent és a közgyűlést feloszlottnak nyilvánította. A

sokaság nagy zajjal tüntetett a hatalom képviselői ellen, végre Tisza Kálmán nagy nehezen szóhoz jutván, abbéli reményének adott kifejezést, hogy a protestánsokra oly sérelmes nyílt parancsot ő Felsőge visszavonja. A történetből tudjuk, hogy a protestáns egyházak erélyes fellépését siker koronázta, de egyúttal az abszolutizmus fölött is meghúzták a halálharangot s az 1860. október 20-án kiadott diplomával az alkotmányosság napja kezdett derengeni.

Ekkor a vármegyei élet terén mindinkább előtérbe lép Tisza Kálmán alakja, kinek még báró Vay Miklós kancellár felajánlotta Bihar vármegye főispáni helytartóságát, de ő azt el nem fogadván, helyette Haller Sándor grófot neveztek ki. Tisza Kálmán a régi pártok közötti ellentétek kiegyenlítésére törekedett. Ritka tapintattal enyészttette el az 1848. előtti pártküzdelmek keserű emlékeit. Geszti kastélyában gyakran gyűltek egybe a vármegyei urak, sőt eljöttek a szomszéd vármegyék vezérférfiai, mint gróf Teleki Domokos, báró Simonyi Lajos, Bónis stb.

Tisza Kálmán.

1860. december havában végre megnyíltak az 1855-ben épült vármegyei ház termei s a bizottsági tagok tisztújító közgyűlésre gyűltek egybe. A tisztújítást megelőzőleg tartott értekezleten a betöltendő állásokra nézve az elv állíttatott fel, hogy tekintet nélkül arra, ki melyik megyei párthoz tartozott 1848-ig, mindazok, a kik az 1849-ben fennállott tisztikar tagjai voltak, ha azóta semminemű hivatalt nem vállaltak, megválasztandók, illetőleg hivatalukba visszahelyezendők; így lett Miskolezy Lajos alispán, Csengery Imre főjegyző, Lukács János főorvos. Magát az alapindítványt Tisza Kálmán tette és mindenkiel szemben megvédte; Csanády Sándor azonban, a ki 1849-ben főszolgabíró volt, a kimondott elv ellenére is, alispán akart lenni Miskolezy helyett és miután ez nem sikerült neki, megharagudott a megyei pártra, különösen Tisza Kálmánra. Hozzá csatlakoztak az elégtelenek közül többek között Bige Károly és Csanády József; de azért ezen túl is gyakran részt vettek az értekezleteken.

Időközben a helytartótanács Budán visszaállíttatván, 1861. elején az észak- és délbihari főnökségeket feloszlatták, míg a kerületi főtörvényszék és a megyei törvényszékek 1861. április végével szűntek meg. A tiszántúli kerületi táblát is visszaállították, Debreczen székhelylyel. Ekkor Bihar vármegyében, közigazgatási tekintetben, az 1848. előtti állapotok állíttatottak vissza. A vármegye öt járásra osztatott fel és minden járás szakaszokra. I. nagyvárad járás: 1. szakasz: Nagyvárad, 2. Nyüved, 3. Nagy-Várad, 4. Mező-Telegd, 5. Örvénd, 6. Rikosd. II. belényesi járás: 1. szakasz: Belényes, 2. Belényes, 3. Vaskoh, 4. Cseszora. III. szalontai járás: 1. szakasz: Cséffa, 2. Szalonta, 3. Less, 4. Tenke, 5. F.-Tót, 6. Beél. IV. sárréti járás: (székhelye a Gyürüszegi pusztán): 1. szakasz: Gáborján, 2. Vértes, 3. P.-Kovácsi, 4. Vánasod, 5. Észtar. V. érmelléki járás: 1. szakasz: Ér-Mihályfalva, 2. Ér-Semjén, 3. Kóly, 4. Székelyhíd, 5. Molnos-Petri, 6. Királyi. A főszolgabírák az egyes járások székhelyén, az alszolgabírák a szakaszok (aljárások) székhelyén laktak. Az esküdtek szintén az aljárások székhelyein voltak, de néhol az esküdt az egyes szakasz területén belül más helységben székelt. Így például a váradi járás 1. szakaszának szolgabírája Örvénden, az esküdt Élesden lakott.

A vármegye
járásai

Az 1861. február 14-én kibocsátott legfelsőbb kézirat, az országgyűlés április 2-ára összehíván, a tél vége és a tavasz eleje választási készülődésekkel telt el. A vármegye kerületei által választott képviselők túlnyomólag a határozati párthoz tartoztak. Hosszas vita után azonban az országgyűlésen a felirati párt győzött, de hasztalan, mert augusztus 22-én az országgyűlés feloszlott, egyúttal életbe lépett a provizorium, mely első sorban a vármegyék megrendszabályozását tűzte ki czélul, minthogy — mint főleg Bihar is — az országgyűlés megnyíltá előtt és az országgyűlés alatt, szabadon adott kifejezést érzelmeinek.

November 5-étől kezdve a látszólagos alkotmányosság helyére ismét a katonai uralom lépett. A novemberben tartott bizottsági közgyűlésen egybegyűlt bizottsági tagok előtt Miskolezy Lajos első alispánnal együtt az egész tisztikar lemondott. A közgyűlést különben a szuronyok oszlatták szét. A mondott tisztikar helyét azután nagy nehezen kinevezett tisztviselőkkel töltötték be.

Bihar vármegye és Debreczen város élére Petrák János neveztetett ki, es. és kir. biztosi, illetőleg főispáni helytartói minőségben, kinek helyét 1862-ben Hajdu Lajos főispáni helytartó foglalta el. A felzúduló közvélemény haragja főleg a kinevezett tisztviselők ellen fordult. Még a lelkészek, a róm. kath. püspökségi tisztviselők s gazdatisztek is több ízben adtak kifejezést ebbeli érzelmeiknek. A főispáni helytartó ugyan e tárgyban panaszos levelet intézett Szaniszló püspökhöz, de a püspök határozott hangú levélben megtagadta a főispáni helytartó abbéli kérelmét, hogy a hatósága alatt állók politikai meggyőződését befolyásolja. (Lopusny Gy. A. i. m. 180—83).

1861-ben némi szocialista jellegű mozgalomnak is voltak észlelhetők a vármegye területén. A többiek között Bakonszeg község lakosai fellázadtak és a vízár alól felszabadult s a földesurakat illető földeken megosztzkodtak.

1862-ben Telkesden történt hasonló népmozgalom. A lázadók megfélemezésére, Servánszky Lászlót, az élesdi járás esendbiztosát küldték ki, de a mint az erdőség által körülvevett községbe utazott, az elrejtőzött s a vastagabb fák által védett lázadók a pandurokra tüzeltek s minthogy a esendbiztos alól a lovat is kilőtték, kénytelen volt hat pandurjával visszahátrálni. Ekkor a megyei hatóság két század es. katonaságot küldött a lázadás elfojtására, illetőleg a rend helyreállítására; de a lázadók a katonaságot gonoszul kijátszották, mert az első éjtszakán, a falu összes népe, a hegyen lévő erdőségekbe menekült. A katonaság néhány napig várta a nép visszatérését s midőn megunt, visszament Nagyváradra. Ezután Gr. Haller Sándor birtokos, volt főispán kérésére, a megyei hatóság, Servánszky mellé Mezőhradszky Frigyes nagyváradai, Németh János tenkei és O'sváth Pál sárréti esendbiztosokat küldte ki, a kik egy hajnalon, a falut három oldalról bekerítve, a népet úgy lepték meg, hogy azok sem elszökni, sem tömegbe gyűlve ellenszegülni nem tudtak.

A »Gazdasági egyesület.«

A provizorium alatt sem parlamenti, sem megyei élet nem lévén, a vármegyei „Gazdasági Egyesület“-ben találkoztak a haza javáért küzdő, számottevő férfiak.

E politikai háttérrel bíró egyesület tagjai közigazdasági téren is jelentőségteljes működésre voltak hivatva az 1863. évi nagy inség után. 1863. tavaszán és nyarán az egész Alföldön nem volt eső, a folyóvizek elapadtak, vagy kiszáradtak. A házi állatok tömegesen elpusztultak. Csakis a Sárrét körüli községek nem szenvedtek nagy szükségét. Az inségesek segélyezése tekintetében, az áldott emlékű Szaniszló püspök járt elől jó példával; míg a szűkölködőket nagyobb pénzadományok által segélyezte, addig a püspöki uradalom bérlőinek 11 ezer frt haszonbért engedett el. Az 1863-iki inséges év visszahatással volt a közéletre is. Sokakat elvont a köztevékenységtől a megélhetés gondja, a saját gazdaságának újból való felszerelése. Végre 1865. szeptember 17-én kelt elhatározással, 6 Felsőre 1865. december 10-ére összehívta az országgyűlést. A választási küzdelemből a vármegyében a balközép-párt került ki győztesen. Ekkor Csanády Sándor és társai már kiváltak az egyesült megyei pártból és külön pártot alakítottak. Az országgyűlésen a kiegyezés körül megindult vitát némileg megszakította az inségesek segélyezése iránt benyújtott javaslat, mely az 1866-ik év május havában országszerte fellépett fagy által károsultakról igyekezett gondoskodni.

A közbejött porosz-osztrák háboru egyidőre megszakította a kiegyezési tárgyalásokat az országgyűlésen. A képviselők haza jöttek s tapasztalhatták, hogy a tiszántúli nép, melynek emlékébe a nemzeti küzdelem a legmélyebben bevésődött, a kiegyezési tárgyalások során még a Tisza vezérlete alatt álló baloldal által benyújtott javaslatot is kevesli. Ebbeli nézetének adott kifejezést a Tisza Kálmán névünnepe alkalmából, Geszten, a nagyrészt baloldali képviselőkkel összejárt társaság előtt Ivánka Imre is. Ebből kifolyólag a háboru után újból megkezdett tárgyalások során, a baloldal keveselven a kiegyezési 15-ös bizottság javaslatát, a közös ügyeket illetőleg Tisza Kálmán ellenindítványt adott be.

Az 1867-iki kiegyezés.

Heves viták után 1867. február 6-án végre befejezték a tanácskozásokat. Bihar vármegye ugyan, miként a Ghyczy szavau induló Komárom, még a május 2-án tartott bizottsági közgyűléséből tiltakozott a kiegyezés ellen,

de a körirat hangját csakhamar elnyomta a június 8-iki koronázásra készülőldő közörm. Bihar vármegye zöld selyem-lobogó alatt, fényes bandériummal képviseltette magát a koronázási ünnepélyeken. A bandérium költségeihez sokan tetemes összeggel járultak, közöttük Szaniszló püspök is.

Az 1867. május 2-án tartott tisztújító közgyűlésen a választott tisztviselők megkezdvén működésüket, a vármegyei közigazgatás ismét az önkormányzat feladata lett. Ennek az utóbbi 34 év alatt végbement fejlődését külön fejezetben tárgyaljuk.

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok, valamint a főjegyzők, országgyűlési követek és képviselők névsorát, az előbbieket, a mohácsi véstől folytatólag, az utóbbiakét 1688-tól, a rendelkezésünkre álló adatok alapján.

Főispánok: Czibak Imre püspök 1526—1550; Both Péter váradi kapitány 1550; Fráter György püspök 1550—51; Varkoes Tamás I. 1552—53; Zaberdjei Mátyás püspök 1553—56; Ghymesí Forgách Ferencz 1556; Kendi Antal 1557; Varkoes Tamás II. 1557; Somlyai Báthori István váradi kapitány 1562—1566; Hagymássy Kristóf 1566; Giezy János 1577—81; Báthori Kristóf 1571—77; Bánffy Dénes 1581—1599 és utóbb 1606-ban; közben: Sibrik György 1580—85; Veres Gáspár 1581; Pekry Gábor 1587—89; Báthori István 1589; Boeskey István 1592—98; bedeghi Nyáry Pál báró 1598—1601, váradi kapitány; kistrédei Rhédey Ferencz 1614—21; iktári Bethlen István váradi kapitány 1621—33; II. Rákóczy György váradi kapitány 1633; Ruzskai Korniss Zsigmond aransarkantyús vitéz 1636—43; széki Teleki János 1651, később (1668—72) Zaránd vármegye főispánja; Gyulay Ferencz váradi kapitány 1653—59; Ebeni István váradi kapitány 1659; Haller Gábor 1659—60; Rhédey Ferencz erdélyi fejedelem 1660, 1660-tól 1688-ig mines főispán; Benkovics Ágoston püspök 169-től örökös főispán, 1688—1702; Csáky Imre gróf bíbornok 1703—1732; Luzsenszki István báró püspök 1733—35; Okolicsányi János püspök 1735—38; Csáky Miklós gróf püspök 1738—58; ghymesí Forgách Pál püspök 1758—60; zajezdei Patachich Adám püspök 1760—76; Andrássy István gróf es. kir. kamarás helytartó 1777; korompai Brunswick Antal gróf 1779—80; Korniss Mihály gróf 1781; Úrményi József 1782—85; széki Teleki Samu gróf helytartó és kerületi főnök; Haller József gróf 1787—90; Brunswick József gróf helytartó 1790; széki Teleki Samu gróf II. 1791—1822; Rhédey Lajos helytartó 1808; Zichy Ferencz gróf helytartó 1825; Lónyay János helytartó 1836; Tisza Lajos helytartó 1836—1848; Beöthy Ödön 1848; Hodossy Miklós kormánybiztos 1848; Uray Bálint esász. kir. biztos 1849 Észak-Biharban; Josa Péter 1849 esász. kir. biztos Dél-Biharban; Reviczky Menyhért megyefőnök Észak-Bihar vármegyében; Ravazdy István megyefőnök Dél-Bihar vármegyében 1860-ig; Váradi Szabó János Észak-Bihar főnöke 1860; Gerzon N. Dél-Bihar főnöke, Hoffbauer Sándor Dél-Bihar főnöke 1860; Haller Sándor gróf főispán 1860; Petrák János es. kir. biztos 1861—62; Hajdu Lajos helytartó 1862—65; Szilágy József főispán 1865—67; Tisza Lajos 1867—71; Döry József báró 1871—92; Beöthy László 1893 óta.

Főispánok
1525—1893.

Alispánok: Lessy László 1568; panaszi Pázmány Miklós 1570—80, (1581-ben II. alispán, † 1585 előtt); Bojthy Balázs 1585, II. alispán; Bojthy Balázs és keserői Horváth Mihály 1587; váradi Ugrai György 1596, ideiglenes; Thorday Zsigmond 1597.; váradi Ugrai György 1598; Ugrai Gergely 1607—1608; Boldvai György és Nadányi Zsigmond 1613; Serényi Pál és Szénássy Péter 1613 és 1628 közti években; Szénásy Péter és Körösi István 1628; Weér Mihály és gálospetri Rácz István 1641; Weér Mihály 1646; Károlyi Mihály és Kéry Mihály 1657; Kéry Mihály és Boldvay Márton 1659; Boldvay Márton és Belényesy Ferencz 1660. 1660-tól 1688-ig az alispáni szék betöltetlenül maradt, 1688. előtt Horváth János szentjóbói kapitány végezte az alispáni teendőket.

Alispánok
1568—1688

Első alispánok: Buday István 1688—1699; Sántha Ferencz, 1701—1704; Komáromy György 1704—1717, egyúttal Debreczen város főbírája; Boronkay Adám 1717—1723; Baranyi Miklós 1723—25; Buday Zsigmond 1725—30; Bucsy Mihály 1730—39; Buday István 1739—49; Ferdényi Ferencz 1749—52; Beöthy Mihály 1752—57; Baranyi Gábor 1757—73; Szentiványi József 1773—83; Beöthy János 1783—86; Luby Károly 1786—90; Péchy Imre 1790—1803; Beöthy László 1803—1811; Domokos Jakab 1811—16; Lányi Imre 1816—25; Gencsy László 1825—28; Sombory Imre 1828—32; Tisza Lajos 1832—1833; Fráter Mihály 1833—37; Beöthy Ödön 1837—45; Papszász Lajos 1845—48; Miskolezy Károly 1848; Thurzó János 1849; Sántha György és Budaházy Zsigmond 1849—50; Miskolezy Lajos 1860—61; Oláh Mátyás 1861-ben kinevezetett; Balázsovits Zsigmond 1863—65 (kinevezett); Miskolezy Lajos 1867—72; Beöthy Andor 1872—93; Szunyogh Péter 1893 óta.

I. Alispánok
1688—1893.

Másodalispánok: Baranyi Mihály 1688—1690; Bernáth János 1690—91; Borbély János 1691—94; Torday Ferencz 1694—99; Sántha Ferencz 1699—1701; Szegedy János 1701—1713; Boronkay Adám 1713—1717; Baranyi Mihály, egyúttal főjegyző 1717—1723; Bucsy Mihály 1723—30; Beliczay László 1730—39; Ferdényi Ferencz 1739—49; Laczkovich László 1749—52; Paál Ferencz 1752—57; Ferdényi Gábor 1757—62; Thurzó János 1762—66; Szentiványi József 1766—73; Ferdényi János 1773—78; Buday László 1778—83; Beliczay József 1783—86; Tokody György 1786—87; Péchy Imre 1787—91; Beöthy László 1791—1803; Kazinczy Dénes 1803—1811; Lányi Imre 1811—16; Rhédey Ferencz 1816—20; Juricskay László 1820—25; Sombory Imre 1825—28; Klobusitzky János 1828—32; Ferdényi Antal 1832—33; Stachó Károly 1833—37; Beliczay Miksa 1837—41; Bernáth József 1841—45; Sántha György 1845—48; Miskolezy Lajos 1848; Gerliczy Bódog báró 1860—61; Balázsovits Zsigmond 1861—64; Komlósy Antal 1864—67; Sughó József 1867—69; Baranyi Ágoston 1869—72. A másodalispáni tisztséget a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. 42. törvénycikk beszüntette.

II. Alispánok
1688—1872.

III. Alispánok
1849—1872.

Harmadalispánok: 1849-től egészen a köztörvényhatóságok első rendezéséig. Sántha György 1849; Bodó János 1849—50 kinevezetett; Ambrus János 1860—61; Jovanescu Döme (kinevezett) 1861—62; Sorbán N. (kinevezett) 1862—63; Román József (kinevezett) 1863—66; Séllyoy Sándor 1866—67; Gormán János 1867—72.

Főjegyzők
1688—1894.

Főjegyzők: Lázár János 1688—90; Komáromi János 1690—95; Szegedy János 1695—1701; Petrovay Ferencz 1701—1704; Baranyi Miklós 1704—21, 1717—21-ig egyuttal másodalispán is; Ország Márton 1721—25; Bakai Ádám 1725—30; Petrich László 1730—39; Laczkovich László 1739—49; Hegyi László 1749—57; Thurzó János 1757—1763; Hegyi László II.-szor 1763—66; Ferdényi János 1766—73; Bagossy Pál 1773—78; Beliczay József 1778—83; Tokody György 1783—86; Péchy Imre 1786—87; Vizer Lipót 1787—90; Br. Vay László, Kazinczy Dénes és Tisza László 1790—91; Kazinczy Dénes 1791—1803; Domokos Lőrincz 1803—16; Tokody József 1816—25; Detrich Miklós 1825—32; Hodossy Miklós 1832—37; Miskolczy Károly 1737; lemondása után Toperczer Ödön 1837—45; Miskolczy Lajos 1845—48; Fényes József tiszteletbeli 1846; Csengery Imre 1848—49; Vidovics Ferencz kinevezetett 1849; Csengery Imre 1861; Tokody Lajos 1861—66 (kinevezett); Móricz Pál 1867—68; Beöthy Algernon 1868—69; Dobozy Miklós 1869—90; Szunyogh Péter 1890—94; Pap János 1894 óta.

(Források; Miskolczy Károly berettyó-ujfalusi birtokos összeállítás, Tardy Sándor adataival kiegészítve, Zsák J. Adolf adatai a Bihar vármegyei múzeumban elhelyezett családi levéltárakból. Rozvány: Szalonta tört. Deák Farkas: i. m.; Bunyitay: i. m. III. 443; Győri tört. és rég. füz. 1875. évf.)

Követek
1790—1848.

Országgyűlési követek: 1790; Beöthy Imre udvari tan., Domokos Lajos táblabíró; 1792: ugyanezek; 1796: péchnjfalusi Péchi Imre, első alispán; Buday László kir. tanácsos; 1802: péchujfalusi Péchi Imre első alispán, Tokody György kir. tanácsos; 1805: Tokody György, Péchujfalusi Péchy Imre volt alispán; 1807: bessenyői Beöthy László, első alispán, péchujfalusi Péchy Imre. 1808: Tokody György kir. tanácsos, Kazinczy Dénes másodalispán; 1811: Tokody György, borosjenői Tisza László; 1825—27: sombori Sombory Imre; roglaticzai Miskolczy István kir. kamarás; 1830: sombori Sombory Imre alispán, bessenyői Beöthy Jenő, helyette később Beöthy László; 1832—36: borosjenői Tisza Lajos I. alispán, bessenyői Beöthy Ödön, Tisza helyett; 1833. augusztus 8-án: csalányosi Ravady István táblabíró; 1834. december 23-án Bndaházy Antal tiszti ügyész; 1839: Hodossy Miklós táblabíró, Bernáth József főszolgabíró; Hodossy helyett 1839. augusztus 10-én: Beöthy Ödön táblabíró; 1844: Beöthy Ödön első alispán, Komáromy György táblabíró, helyette 1844. május 20-tól: Dobozy Mihály tiszti ügyész; 1847—48: Papszász Lajos, Reviczky Menyhért, helyette 1848. márcziustól: Beöthy Ödön. (Dóry Ferencz dr. orsz. levélt. fogalmazó egybeállítása ntán.)

Orsz. képviselők 1848—1901.

Országgyűlési képviselők: 1848—49: Nagy-Várad város: Szacsвай Imre; Belényes: Drágos János; Magyar-Cséke: Gozman János; Élesd: gr. Haller Sándor; Margitta: Dobozy Mihály; Székelyhíd. Bernáth József; Hosszu-Pályi: Irinyi József; Báránd: Miskolczy Károly; Ugra: Nagy József; Bihar: Ercsey Zsigmond; Tenke: Ambrus József; Szalonta: Toperczer Ödön; Berettyó-Ujfalú: Szivák Miklós, később Beöthy Ödön; (a későbbi években megválasztott képviselők ugyanezen sorrendben következnek egymás ntán.)

1861-ben: Lukács György, Pap János, Vertán Endre, Bika Simon, Miskolczy Károly, Komáromy György, Csengery Imre, Kelemen Albert, Tisza Lajos, Csengery Antal, Tisza László, Lovassy Ferencz, Csanády Sándor.

1865—69: Lukács György, Véghső Gellért, Román Sándor, Zichy Jenő gróf, Baranyi Ágoston, Miskolczy Lajos, Csengery Imre, Komáromy György, Tisza Lajos, Csengery Albert, Gozsdn Manó, Lovassy Ferencz, Csanády Sándor.

1869—72: Győrffy Gyula, Jonescu Döme, Román Sándor, gr. Zichy Jenő, Klobusitzky Ágost, Fráter Imre, Szunyogh Albert, Móricz Pál, Farkas Elek, Gáspár András, Dezső Szaniszló, Simonyi Lajos báró, Csanády Sándor.

1872—75: Győrffy Gyula, Kozma Parthén, Román Sándor, Gozman János, Baranyi Ágost, Nagy György, Beöthy Algernon, Móricz Pál, Farkas Elek, Gáspár András, Lipovniczky Sándor, Simonyi Lajos br., Csanády Sándor

1875—78: Teleszky István, Kozma Parthén, Román Sándor, Szilávy Olivér, Baranyi Ágost, Nagy György, Beöthy Algernon, Hegyesi Márton, Farkas Elek, Gáspár András, Lipovniczky Sándor, Simonyi Lajos báró, Csanády Sándor.

1878—81: Teleszky István, Kozma Parthén, Román Sándor, Szilávy Olivér, Szabó Márton, Kiss Albert, Thuolt István, Hegyesi Márton, Bölönyi Sándor, Ercsey Géza, Lipovniczky Sándor, Simonyi Lajos báró, utóbb helyette Fónagy László, Csanády Sándor.

1881—84: Tisza Kálmán, Véghső Gellért, Román Sándor, Szilávy Olivér, Baranyi Ödön, Kiss Albert, Vidovics György, Nadányi Miklós, Ifj. Bölönyi Sándor, Ercsey Géza, Lipovniczky Sándor, Fónagy László, Beöthy Andor.

1884—87: Tisza Kálmán, Véghső Gellért, Román Sándor, Szilávy Olivér, Baranyi Ödön, Kiss Albert, Szunyogh Szaboles, Nadányi Miklós, Beöthy Algernon, Rigó Ferencz, Lipovniczky Sándor, Lukács Gyula, Orbán Balázs báró.

1897—92: Tisza Kálmán, Véghső Gellért, Rezey Silvius, Szilávy Olivér, Baranyi Ödön, Kiss Albert, Szunyogh Szaboles, Illyés Bálint, Beöthy Algernon, Ercsey Géza, Markovits Kálmán, Arany László, Orbán Balázs báró, utóbb helyette Csanády Sándor.

1892—96: Tisza Kálmán, Véghső Gellért, Rezey Silvius, Beöthy László, később helyette Telegdi József, Baranyi Ödön, Kiss Albert, Noszlopy Gyula, Illyés Bálint, Beöthy Algernon, Rigó Lajos, Markovits Kálmán, Lukács Gyula, Csanády Sándor, később helyette Szunyogh Szaboles.

1896—1901: Tisza Kálmán, Beöthy Algernon, helyette Gajári Ödön, Goldis József, később helyette Fassie Tódor, Telegdi József, Örley Kálmán, Kiss Albert, Marjay Péter, Illyés Bálint, Tisza István gróf, Rigó Ferencz, Blaskovich Sándor, Balogh László, Leszkay Gyula.

BIHAR VÁRMEGYE ÖNKORMÁNYZATA ÉS KÖZIGAZGATÁSA A LEGUJABB IDŐKBEN.

Bihar vármegyében is nagy örömmel fogadták az alkotmányosság felvirradását. 1867. április 16-ika már együtt találja a vármegye bizottmányának közgyűlését, melyen nagy lelkesedéssel iktatták be immár a m. kir. belügyminiszter előterjesztése folytán alkotmányosan kinevezett Tisza Lajost a vármegye főispáni székébe.

Tisza Lajos.

A hivatalos eskütétel után a főispán egész terjedelmében jegyzőkönyvbe iktatott székfoglaló beszédet tartott, melyben első sorban örömeinek ad kifejezést a felett, „hogy ismét az alkotmányosság terén mozoghatunk, s hogy mint az 1865-iki rövid bizottmányi ülésben oly meghatóan mondva volt: ismét mondhatjuk, még pedig szebb reményekre jogosítva: „Tisztelt Vármegye!”

Azután így folytatja:

„De ha tekintetbe veszem, hogy a felelősségnek minő terhe nehezedik vállamra . . . . gond fog el . . . . Azt sem tagadhatom, hogy e helyen a komor mult emléke akaratlanul is fölmerül keblemben az öröm közepett. De nyílt kebellemmel, bizalommal fordulok Bihar vármegyéhez: meg vagyok győződve, hogy mikor a nemzet elég nemeslelkű, politikailag elég érett volt arra, hogy a rajta éles vassal vert sajtó sebeire a feledés fátyolát borítsa, e vármegyének hazafias közönsége az évtizedekkel ezelőtt a felkorbácsolt pártszenvédelek által kölcsönösen elkövetett sérelmek emlékére szinte a feledés fátyolát kívánja vetni s a megyei élet feltámadásának fényes ünnepét sohasem fogja a mult keserőségeinek felújításával elhomályosítani. Fátyolt tehát a multra; miénk lesz — ha reményem nem csal: a szebb, a jobb jövő!

Sok küzdelem és nélkülözés között jutott el a nemzet idáig is, hogy végtére a szellemet és anyagot egyaránt ölt provizoriumok egymásutánjából kihatalolhatta. Jelen körülmények között csak egy út biztatható sikerrel, mely a nemzetet, lételetét kockáztató rázkódásoknak nem tette ki s ez a békés kiegyenlítésnek megkísérlése volt. Néhánynak buzgó hontiaink közül sikerült a Fejedelmet reá bírni, hogy bizalommal forduljon a nemzethez. A bizalom bizalmat szül: s a nemzet érdemlegesen beleereshkedett oly életkérdések tárgyalásába, melyeknek e nélkül még megpendítése is lehetetlen lett volna. Hogy az életkérdések megoldása körül az eltérő nézetek szerint pártok alakultak: természetes. De a cél egy és ugyanaz maradt minden oldalon, hogy t. i. kiki a meggyőződés által parancsolt úton kívánta a haza alkotmányát visszaszerezni. Úgy képzelem én a pártok működését, mint az emberi ész remekén: a gőzgépeken az ellenkező irányban forgó fogaskerek mozgását. Épen ezen egy végre törekvő ellentétes munkásság következtében halad a gép, míg, ha a kerek egyiket vagy másikat kiveszszük, a gép megáll és a rozsdá fogja el.

A haladó mozzanat megtörtént, habár csak a kezdetnél vagyunk is.

Tény az, hogy a felelős kormány megalakult, mint bizonyossága annak, miszerint a század vezéreszméi ellen erő, hatalom, sőt tehetség is hiába küzdenek; rövid időre elnyomni lehet, de végkép elpusztítani, ahhoz földfeletti erő kívántatik. Visszaültettük tehát alkotmányunk mostoha kezekkel kicsavart fáját, de, ha azt akarjuk, hogy az gyümölcsözőzzék, ne ingassuk mi magunk mellőle a gyámolókat, legalább addig, míg új gyökeret nem vert, mikor majd aztán önállóan is daczolhat vérsz és viharral.

A nemzetnek örömeit nincs miért én tolmácsoljam; osztatlan bizalommal fogadta az az új kormányt, — az országgyűlés maga egyengette az utat, hogy lehetővé tegye a fokozatos átmenetet, mint a kormány fennálhatóságának mellőzhetlen feltételét.

Mi sem tehetünk mást e megyében, mint az országgyűlést e téren követni: segédkezet nyújtani a kormánynak törvényes tetteiben, hogy így megtarthassuk azt, a mi megvan s abból alkotmányunk fejlesztése által kiküzdhezzük azt, a mi még hátra van.

E perczen minden oly érveskedés, mely csak szemrehányásokra, elkeseredésre vezetne, meddő időpazarlás volna. Ez ifjú kormány csak úgy képes az előtte tornyosuló akadályokon áthatolni, ha — a törvényekre támaszkodva — megetté áll a nemzet.

Felélős kormányunk megvan s általa alkotmányos megyénk is rövid időn meglesz. Nem lehet ez a 48 előtti vármegye; annak idomulni kellett a 48-iki törvények és a kor szelleméhez; de hogy miképp alakuljon a vármegye, azt a 48-iki törvényhozásnak közelebről meghatározni nem maradt ideje. Azóta, fájdalom, nem volt alkalom, hogy a gyakorlat fejthette volna meg e kérdést s ma ott vagyunk, hogy vajmi kevesen tudják és érzik: mi volt, mi kell, hogy legyen a vármegye. Sőt nem hiányoztak, kik már a megyei rendszert végekép halottnak hirdették; mi több, torát is nagy fényen megülték. Ime, most új életre ébredt a tetszhalott, de vigyázzunk s annyi évek során lenyügözött kedves betegünköt, jobbrafordultával lehetetlent ne követeljünk. Ne ítéljük el, ha rögtön nem képes oly rendes és átható munkásságra, mintha szerves működésének folytonos gyakorlatában lett volna. Ne feszítsük túl erejét; gondos, higgadt, önzéstelen ápolásra lesz szüksége, hogy hajdani életrealóságát visszanyerhesse s meg is tarthassa.

Mindnyájan tudjuk, hogy mily válság küszöbén áll a törvényhozással szemközt a megyei autonomia: most igyekezzünk bebizonyítani, hogy a mi általunk értelmezett „megye” megfelel a czélnek, mert míg egyfelől ébren tartja a közszellemet, addig másfelől önjerején folytatott igazságos, gyors és aránylag olesó igazságszolgáltatás által leemeli a kormány vállairól azon tehernek egy részét, melyet az más államokban egészen maga kénytelen viselni.

Én meg vagyok győződve, hogy be fogják azt a megyék bizonyítani, hogy a *szabadság* nem zárja ki a rendet, sőt hogy a rend egyik főfeltétele a szabadság tartósságának.

A mi végre csekély személyemet illeti, teljes öntudatával bírok helyzetem kényes voltának. Hivatalos állásom, multam, minden a közvetítő szerepét jelöli ki nekem. Háládatlan szerep ez. Rendesen mindenik fél elégedetlen a közvetítővel s mint közös czéltábla elszigetelten áll. Én azonban számot vettem magammal s nem éreztem feljogosítva magamat, hogy a pálya nehézségei miatt visszautasítsam az alkalmat — hazámat, megyémet meggyőződésem szerint szolgálhatni.

Feltettem magamban ezen általam hagyományilag annyira kegyelt vármegye* önkormányzati jogát a legnagyobb tiszteletben tartani és éppen azért örködni, hogy egyesek hanyagsága, rakoncziatlaukodása vagy éppen rosszakarata által a megye hírnevén szennyfolt ne ütessék. A netalán felébresztendő faj vagy vallási egyenetlenkedéseket a legszigorúbban szemmel kísérendem. E szép megyében nyílik pálya mindenki számára s megférhet egymás mellett mindenki testvéri egyetértésben. Valamint születés, nemzetiség, hitvallás törvényes előjogokat nem adhat senkinek, úgy törvényes jogoktól sem foszthat meg senkit.

Egy Istenünk, egy hazánk, egy királyunk, egy alkotmányunk! Ezekért ontották vérüket őseink és ezek védelmében, ha kell, síkra szállnak unokáik.

És most, midőn felkérném a tisztelt Vármegyét: ajándékozzon meg bizalmával ez új pályámon, azon szent óhajttal zárom beszédemet:

Adja a mindenség Ura, hogy az alkotmányos virradat örökké tündöklő nappá fejlődjék hazánk eddig borus egén!”

Ezután Gyalókey Lajos t. főjegyző tolmácsolta a megye közönségének érzelmeit, s reámutatott azon 5 és fél év előtti (1861. november 5-re) meghatározható jelenetű, sőtét aggodalomra okot adó napra, midőn a vármegye bizottmányát fegyveres erő kényszeríté a szétoszlásra s midőn az — engedve az erőszaknak, — a szuronyok sorai között tiltakozását hangoztatva, hagyá el az üléstermet.

Az 1867. május 1-én tartott közgyűlés lázas sietséggel lát a munkához, s intézkedik a megyei bíróságok, törvényszékek felállítása, a tisztviselők megválasztása, fizetésük megállapítása, s a megyei bizottmány tagjainak megállapítása tárgyában s kimondja, hogy a tisztviselők kvalifikációjának sine qua nonjául a képesség és becsületesség tekintetik s hogy a szolgálatképtelen tisztviselők számára, Csengery Imre indítványához képest, nyugdíj-alap teremtessek.

A csonka 1867-ik évre a vármegye költségvetése $\frac{2}{3}$ évre összesen 162,516 frtban állapított meg. Ha ehhez hozzáveszszük az év első harmadára eső 81,258 frtot, kitünik, hogy az egész év költségvetése 243,774 frtra rúgott, melylyel szemben a fedezet csak 3996 frt hiányt tüntetett ki.

Tisztviselőkül a következőket választották meg:

Első alispán: Miskolczy Lajos; *második alispán:* Sughó József; *harmadik alispán:* Gozman János; *főjegyző:* Móricz Pál, egyhangulag mind a négyen; *tiszti főügyvéd:* Pallay János; *főpénztárnok:* Sztupa Mihály; *főszámvevő:* Szabó Ferencz; *főmérnök:* Haranghy Bálint; *főorvos:* Lukács János, másodfőorvosul Székelyhíd székhelylyel: Eressey Imre; *főszolgabírákul:* a váradí járásban: Dobozy Menyhért; a sárréti járásban: Beóthy Andor, aki később alispán lett; az érmelléki járásban: Fényes Kálmán; a szalontai járásban: Topeczer Sándor; a belényesi járásban: Papp József; *1-ső aljegyző:* Millye Gyula (most kir. tábla bíró), *2-od aljegyző:* Nagy Ödön; *3-ad aljegyző:* Venter Antal; *4-ed aljegyző:* Sável Kálmán; *5-öd aljegyző:*

Az 1867-iki
tiszttakar.

* Kegyeletének reális bizonyosságát szolgáltatta egy 2000 fritos alapítványval, melyet az 1867. november 20-iki bizottmányi gyűlésen jelentett be s melyet azon ugrai országgyűlési képviselő választókerületbeli jogi pályára készülő szegénysorsú tanulók részére tett; e kerület őt már két ízben képviselővé választván, alkalmat nyújtott neki a politikai pálya megkezdésére.

Szunyogh Zoltán; 6-od aljegyző: Pojnar Dénes; 7-ed aljegyző: Dobozy Miklós; *tiszti alügyészek*: Szász Károly, Jedlicska Gusztáv, Sal Ferencz (később 2 évtizeden át N.-Várad polgármestere), Erdélyi József, Lázár Mihály; *alszolgabírók* a váradai járásban: Gálbory Sámuel, Krecz Ambrus, Servánszky Sándor, Beóthy Attila, Bulyovszky József; a sárréti járásban: Derecskei Antal, Török István, Nadányi Gyula, Dobozy Ede; az érmelléki járásban: Lakatos László, Lovász Gábor, Bernáth Kálmán, Zsigó Endre, Fráter Béla; a szalontai járásban: Balogh Imre, Pálkásai Imre, Sánta Gyula, Borha György, Sebes Ferencz; a belényesi járásban: Lázár László, Fassie Tódor (jelenben orsz. képviselő), Eörhalm József; árvaügyi szolgabírók: Gyalókay János, Irinyi János, Széplaki Nagy Lajos, Ficzok József és Szabó Ágoston; *alszámvévek*: Nadányi Mihály, Hlatky Károly; *esküdtek lettek* a váradai járásban: Lovas József, Szilávy György, Örley Béla (most Szolnokon kir. törvényszéki elnök), Borbola Dezső, Mezidhrászki Gusztáv, Molnár Jenő; a sárréti járásban: Báthory István (később b.-ujfalui járási főszolgabíró), Fráter Gyula, Tardy Sándor, Mezidhrászki Miksa (most kir. közjegyző), Fejér Elek; az érmelléki járásban: Draveczy Béla, Kaba Miklós, Kabos Farkas, Ercsey Jenő, Gencsy István, Kabos Ödön; a szalontai járásban: Márki István, Kosztka Géza, Teleszky Ferencz (most m. kir. közigazgatási bíró), Bölönyi György (most főszolgabíró), Czeglédy Imre, Hepes Antal; a bolényesi járásban: Benedek László (most kir. járásbíró), Horváth György, Domsa Péter, Fehér Mihály; *törvényszéki h. elnökök*: Ercsey Zsigmond, Komlóssy Antal, Paulovics Antal; *törvényszéki bírák*: Szikszay Dániel, Beliczay Ferencz, Komáromy Károly, Miskolczy György, Paál Péter, Szilágyi Ferencz, Miskolczy Károly, Gyalokay Antal, Thurzó Ignác, Szász August, a polgári törvényszékekhez; az árvtörvényszékhez pedig: Benedek Ferencz, Lakatos Károly, Szerényi Imre, Szaecsvay Sándor, Mutter Ferencz, Ambrus János, Veres János; telekkönyvek: Buthy Lajos, Battyk Endre, Galambos Antal, Olasz Gyula, Végh János, Lőrinczi Imre; *főlevéltárnok*: Jakab Sándor; *allevéltárnokok*: Gyöngyösi László és Budai Antal; *bűnfenyítő törvényszéki ülnök*: Sélley Sándor (most m. kir. curiai tanácselnök), Gedeon Ferencz, Beóthy György, Lázár Tivadar, Bogye István, Márkus Ferencz, Olasz Dénes, id. Porubszky István, Krizsár Károly; *bűnfenyítő törvényszéki rendkívüli napibiztosok*: Zilahy Lajos (most kir. közjegyző), Ritoók Zsigmond (most kir. táblai elnök N.-Váradon), Molnár Ferencz, Csernovics Arzén, Incze János, Csanádi Kálmán, Lónyay Tivadar, Faliczky Viktor (később főlevéltárnok), Bernáth Gyula, gróf Zichy Jenő, Fráter Bertalan, Vinkler József kanonok, Raecsek János kanonok, Nyisztor Vazul kanonok, Balogh Boldizsár, gróf Stubenberg József, Palotai László szent-széki jegyző, gróf Pongrácz Jenő, Ille János, Klobusiczky Béla, gróf Rhédey Gábor, Szilávy Viktor, Vad Lajos, Stépán István, Reviczky László, gróf Korniss Károly, Kőnczey János.

Az 1861-ben kinevezett tisztviselők megerősítették, s azonkívül ujjak is neveztek ki s így lett *tiszteletbeli főjegyző*: Kelemen Sándor, Beóthy Algernon; *t. főorvos*: Zsugovics István, Lonovics Miklós, Feldmann Móricz, Fux József, Grosz Lajos, Papanek Miklós, Vaxmann Lipót, Pollák Herman, Miskolczy Mihály; *t. főügyész*: Szász Károly, Sal Ferencz; *t. főmérnök*: Olsay Ferencz, Horváth Lajos; *t. aljegyző*: Beóthy Akos, Kiss Kálmán, Klobusiczky István, Király Viktor, Draveczy János, Cseresnyés Sándor, Fényes Endre (most kir. járásbíró), Csotka Vincze, Solyom Fekete Ferencz (most kir. törvényszéki elnök), Szabó Ágoston, Gündöcs László; *t. alügyész*: Teleszky István (később igazságügyi államtitkár), Lázár Tivadar, Szi József, Tóth Dezső (most kir. közig. bíró), Baróthy Sándor, Nemes János, Cseresnyés Albert (most ügyvéd), Jerzsák Ignác; *megyei rablétkész*: Lovass József (ev. ref.), Szucs Péter (g. nem. egy.); *t. esküdt*: Markovics Antal Cziffra Gerő (most főpénztárnok), Sztachó Elek, Vay György, Balogh Lajos, Gálbory József, Oláh István; *t. alorvos*: Feuchtmann Sándor, Gelbstein Lipót, Csiszár Samu; *alorvos*: Grósz Lajos, Berkovics Zsigmond, Horváth József, Biró Ferencz, Gelbstein Lipót, Grünwald Móricz, Bedák István, Kránszly Sándor, Csáp József, Dr Kis Ferencz, Ujlaky Ferencz, Feldman Mór; *csendbiztosok*: Medzihrádszky Frigyes, Szervánszky László, Ósváth Pál, Tyll József, Németh János, Hampel Ferencz, Tóth József, Gölez Antal, kettő vizsgálat alatt lévén, állásuk betöltetlen maradt; *állatorvos*: Törös Mihály, Szabados Ferencz; *várnagy lett*: Nagy Lajos; *kórházi főorvos*: Fuchs József; *alorvos*: Berkovics Zsigmond.

A vármegye nagy fia, Beóthy Ödön és a nemzeti szabadságharcz tevékeny részese, Nagyvárad első népképviselője s a vértanú Szaecsvay Imre emlékezte megörökítésének előkészítésére bizottmány küldetett ki. Ezen kívül egyebek között a hagyatéki s árvaügyekben létező zavarok megszüntetése végett öt szakegyén alkalmazása mondatott ki; kimondatott, hogy a bizottmányi ülések rendes ideje minden hónap 3-ik szerdája leend. A kórháznak egy tébolydai osztálylyal leendő kiegészítése, az államsorsjegyek jóvelmének bizonyos hányadából óhajtván eszközöltetni, a belügyminiszteriumhoz felterjesztés intéztetett. Az 1849. és 1861. évi bizottmányi gyűlések megcsontított s olvashatlanná lett jegyzőkönyveinek kiegészítésére s e megbélyegzésre méltó eljárás végrehajtóinak kitudására küldöttség neveztetett ki. A katonaság általános beszállásolására vonatkozó szabályzat készítettett, s az ujonezozás előmunkálatainak az országgyűlés intézkedéseig való felfüggesztése kimondatott. Készítettett a megye egész területére érvényes általános vásári díjzabás; a m. kir. kuria újjáalakítása tárgyában az igazságügyi miniszteriumhoz felirat intéztetik; kimondatik, hogy míg a gazdag múlttal bíró vármegye levéltárát át nem vizsgálthatja, jelenlegi helyzetében tovább kezelendő (736/67. b. sz. 518. lev. sz.) A vármegye 1867. július 17-iki egyik felterjesztése a pénzügyminiszterium által hátíratolva intéztetvén el, e miatti

A vármegye tevékenysége a kiegyezés után.

indignálódásának feliratban ad kifejezést és kéri a miniszteriumot, hogy a megye állásához illőbb addigi átírti formához sziveskedjék továbbra is ragaszkodni: egy más alkalommal a belügyminiszterium egy intézkedésére kijelenti, hogy mindazon esetekben, melyekben a törvények mellőzését, vagy azok értelmének saját felfogásától való eltérő magyarázatát tapasztalandja, — az ilyenmű intézkedések végrehajtásától segélyét megvonja; A „Biharmegyei orvos-gyógyszerész és természettudományi egyesület” alapszabályai pártolólág felterjesztetnek. — A törvényhatóságok jogai megóvása végett a vármegye feliratot intéz az országgyűléshez. A keleti marhavész ellen a legerélyesebb intézkedéseket foganatosította úgy, hogy már az 1867. június 17-iki bizottmányi gyűlés arról értesítetik, hogy a rettegett baj a vármegye területén megszünt és hogy annak gyors és sikeres elfojtása fölött a miniszterium megelégedését nyilvánította a vármegyének.

A cs. kir. katonai hatóságok német nyelvű megkeresései s átírtai tárgyában a vármegye utasítja tisztviselőit, hogy az igazgatás és kezelés könnyebbítésére s az ügymenet gyorsítása czéljából addig is, míg a vármegyéknek a cs. kir. katonai hatóságokkal való viszonya törvény által rendeztetnék, a kisebb ügyek elintézésében segédkezet nyújtson, ám egyben elvárja a katonai hatóságoktól is, hogy a fennálló törvényeket tiszteletben tartandja s megkeresvényeit *az ország nyelvén magyarul* irandja, miként ezt az 1840: VI. t.-cz. 9-ik §-a rendeli is. Egyben ily értelmű felterjesztéssel a m. kir. honvédelmi miniszteriumhoz fordul. Az Aradon 1867. október 6-án tartani szándékoltt országos honvédgyűlés a miniszterium által nem engedélyezettvén, az indokolás ellenében a megye jegyzőkönyvi óvást emel.

Az 1867. június 8-án végbement koronázási ünnepségekben a vármegye, zászlaja alatt, küldöttséggel és bandériummal képviseltette magát. A bandérium költségeire a vármegyében 3440 forint gyűlt össze. A koronázás megtörténte fölött érzett örömének a vármegye jegyzőkönyvében kifejezést ad. A koronázáson a vármegye díszlovasaiként Márki Albert sarkadi, Vincze Miklós f.-győri és Sebes György p.-kovácsi lakosok vettek részt.

Tyll József, volt honvéd-százados, ki 6 gyermekét és nejét hagyta el a haza hívó szavára, a megyének 1797-ben készült zászlaját, mely alatt az 1849-ben alakított biharmegyei önkéntes csapat küzdött, mely később az erdélyi véres csaták között, 123. számú rendes zászlóaljja alakítottatott, a csaták ezer veszélyéből is megmentvén s a megyének visszaszolgáltattván, hazafiúi tette a vármegye 1867. május 2-iki jegyzőkönyvében megörökítettett, ő maga pedig a sárréti járás egyik csendbiztosává kineveztetett. Másik zászlaja is lett a vármegyének, mert az alkotmányosság visszaállításának örömére és emlékére Bihar lelkes hölgyei szép selyem lobogót készítettek, melyet báró Gerliczy Bódogné szül. gróf Korniss Lujza hazafias levél kíséretében juttatott el a vármegyéhez.

Köztudomásra jutván az, hogy Kossuth Lajos az általános amuesztiát nem szándékozik igénybe venni, egyfelől mély sajnálatát fejezi ki a vármegye a fölött, hogy őt a hazában nem láthatja, másfelől megnyugvással fogadja elhatározását, mert hiszi, hogy a haza törvényes függetlenségét, öröklött önállóságát biztosító 1848-iki törvényeket alkotmányos uton visszaszerezhetvén, őt a haza ismét magáénak vallhatja. Erről Kossuth Lajost a közgyűlés értesítette. Kossuth 1867. szeptember 15-én hosszú, szép levélben válaszolt, melyet egész terjedelmében jegyzőkönyvbe iktattak.

Kifejezést adott a vármegye amaz óhajának, hogy a dorogi görög katolikusok kívánsága szerint egy magyar katolikus püspökség állításék fel s a magyar nyelvű istenitisztelet engedélyezették. E kérdéssel 1881-ben ismét foglalkozott a vármegye.

A hűbéri maradványok eltörlése iránti törvényjavaslatnak a törvényhozó testület elé terjesztésére a miniszterium felkérte. 1868-ban, Mária Valéria főhercegnő születése alkalmával, a megye börtönében volt 343 fegyenez közül 96 részesült büntetés-elengedésben.

Az ország területén levő kolostorok eltörlése s vagyonának az állam által való felhasználása tárgyában 1870-ben úgy nyilatkozott, hogy akkor, a midőn a magasabb értelmiség oda törekszik, hogy a szükséges reformok, melyeknek behozatalát az érdekelt felekezetektől várja, mielőbb léte-

síttessenek s a józan politika által megkívánt szabad egyház, szabad államban létesüljön s mert a nemzet egy átmeneti nehéz korszakot él, melyben a törvényhozó testület munkásságára sürgős teendők várokoznak, e kérdés tárgyalását időszerűtlennek találja. A bíróságok szervezése és törvényhatóságok rendezése tárgyában, továbbá Fiume visszacsatolásáért, a katonaság egy részének nyári szabadságolásáért felirat készítettet. Petőfi Sándor budapesti szobrára gyűjtés indított meg. Mátyás király emlék-szobrára 395 firt 39 kr gyűjtés küldetett fel.

Egy állami tanítóképző Nagyváradon leendő felállításának szüksége kimondatott. Felirat intéztetett a vallásügyi miniszteriumhoz, az országgyűléshez pedig a herceg Esterházy-képtár megvétele, valamint az inkompatibilitási törvény mielőbbi megalkotása tárgyában. A haza bölese, Deák Ferencz elhalálózván, az iránta érzett kegyelet jegyzőkönyvileg megörökítettet, temetésére Beőthy Andor alispán vezetése alatt küldöttség utazott el s arczképe a gyűlésterem számára megfestetett. A M. Tudományos Akadémia nagynevű alapítója, gróf Széchenyi István budapesti szobrának leleplezési ünnepélyén 1880. május 23-án a vármegye Beőthy Andor alispán vezetése alatt 14 tagú küldöttséggel képviseltette magát. Bárá Eötvös Józsefnek 1871-ben történt elhunytá fölött a vármegye mély részvétének ad kifejezést.

1872. évi május hóban ő Felsője az árvíz által sújtott délvidéket meglátogatván, ez alkalommal br. Dőry József főispán vezetése alatt a vármegyének főtisztviselői és több bizottsági tagból álló küldöttsége tisztelgett a király előtt a szomszédos Arad-megye székhelyén.

V. Ferdinánd királynak 1875. június 29-én történt elhunytá fölött a vármegye őszinte fájdalomt tolmácsolta az uralkodó párnak, valamint Ferencz Károly főhercegnek 1878-ban történt elhalálózása alkalmával is.

Az 1875. évi fuzió s Tisza Kálmánnak miniszterelnökké s belügyminiszterré történt kineveztetése alkalmából, azon belső köteléknél fogva, a mely őt, mint a megye szülöttét s a megyei bizottság illusztris, tevékeny tagját, Bihar vármegyéhez csatolta, e kiváló férfit a hazafiúi öröm legbensőbb érzésétől áthatott feliratban üdvözölte a vármegye.

Bosznia 1878-ban történt megszállásában 2 bihari gyalog-ezred vett részt s a mozgósított katonák hátrahagyott vagyontalan családjaik segélyezése elhatároztatott, s az általános gyűjtés elrendeltetett.

Rudolf és Stefánia trónörökös párnak esküvőjük után 1881. május hóban Budapesten történt első megjelenésükkor a vármegye hódolatát br. Dőry József főispán vezetése alatt küldöttség tolmácsolta. Tagjai Beőthy Andor alispán, Dobozy Miklós főjegyző, Tóth Dezső főügyész, Komlóssy Antal árvaszéki elnök, Cziffra Gerő főpénztárnok, Pável Mihály görög katolikus püspök, Racsek János l. sz. nagyprépost, báró Gerliczy Bódog, Des Echerolles-Kruspér Károly, Des Echerolles-Kruspér Sándor, Szabó József, ifj. gróf Pongrácz Jenő, Szász Agost, Órley Kálmán tb. főjegyző s a megye orszgy. képviselői: Lipovniczky Sándor, Fónagy László, Kozma Parthén, Román Sándor, Szlávay Olivér, Ercsey Géza, Szabó Márton, Kiss Albert, Thuolt István, Csanády Sándor, Hegyesi Márton, ifj. Bölönyi Sándor voltak.

Petőfi Sándor emléksobrának Budapesten 1882-ben történt leleplezési ünnepélyén a megyét küldöttség képviselte, valamint Arany János temetésén is s ravatalára a küldöttség elnöke: Tóth Dezső főügyész koszorut helyezett. Szülőhelyén, Nagy-Szalontán pedig emlékére Ercsey Sándor „Arany-szobát“ rendezett be a nagy költő butorával, a csonka toronyban, költségeihez a megye 200 frttal járult. A megnyitási ünnepélyen, 1885-ben, küldöttségileg vett részt, úgyszintén 1893-ban is a budapesti szobor leleplezési ünnepélyén s a szoborra koszorut helyeztetett. Beőthy Ödön és Deák Ferencz arczképeit a vármegye Barabás Miklós festőművészszel megfestette. Deák Ferencz szobrának Budapesten 1887. szeptember 29-én történt leleplezési ünnepélyén Beőthy Andor alispán vezetése alatt dr. Tisza István, dr. Oláh Gyula, Beőthy Algernon, ifj. Beőthy Andor és Szlávay Olivér tagokból álló küldöttség által vett részt. Kossuth Lajost 80-ik születésnapja alkalmából a vármegye közgyűlése nagy lelkesedéssel üdvözölte, míg temetésén is, 1894. április 1-én Bihar vármegye Szunyogh Péter

alispán elnöklete alatt számos tagu küldöttséggel volt képviselve. 1884. augusztusban az Arad környékén tartott hadgyakorlatok alkalmával, a vármegye br. Döry főispán vezetése alatt küldöttségileg tiszteltetett ő Felsége előtt. Az üdvözlő beszéd és ő Felsége válasza jegyzőkönyvbe iktattatott. Kiváló díszszel ünnepelte meg a vármegye 1898. április 11-én az 1848-iki törvények félszázados évfordulóját is, mely alkalommal Hegyesi Márton méltatta az ünnepély tárgyának jelentőségét nagyszabásu, fényes szónoklatbar.

Tisza Kálmánnak 10 éves miniszterelnöki jubileuma alkalmából, 1885-ben a vármegye 194 tagú küldöttsége utján adott kifejezést azon őszinte tisztelet és szeretetnek, melylyel személye iránt, a csudálatnak és elismerésnek, melylyel rendkívüli munkássága s mély bölcsessége iránt és rendíthetetlen bizalmának, melylyel politikai működése iránt viseltetik.

1869-ben Szaniszló Ferencz püspök az I. Ferencz József és Erzsébet ő Felségeik életnagyságú arezképével ajándékozta meg a vármegyét.

Ipolyi Arnold nagyváradi l. sz. püspöknek 1886-ban történt elhunytá, nélyen megrendítette a vármegye közönségét. Itt említjük meg, hogy a vármegyében töltött kevés időt is hosszú időkre örökítette meg a róla elnevezett „Ipolyi gyűjteményben“ elhelyezett műemlékeivel. Régészeti egyesület s megyei múzeum létesítésének szükségességét a vármegye már 1871-ben kimondotta s megalapításához 100 frtot s ideiglenes helyiséget adott. Később kimondotta, hogy a megyei levéltárban levő régiségek és könyvek a tulajdonjog fentartásával a „Biharmegyei régészeti és történelmi egyesület“ régiség-tárának adatk át.

A megyei kórháznak 1874-ben Olteanu János görög katolikus püspök 200 frtot adott, 1877-ben pedig Kégl György 1000 frtot. A báró Szepessy-féle ház felőli udvari szárnyának meghosszabbítása 4353 frt költséggel 1886-ban elhatározatott. Az 1901-iki tavaszi közgyűlés elhatározta egy elmebeteg-intézet létesítését. Az építkezésre 460,000 korona van előirányozva, a berendezésre pedig 80,000 korona. 500 beteg elhelyezésére lett tervezve s így a lipótmezei után a legnagyobb elmebetegkórház lesz. Létesítése dr. Fráter Imre közkórházi főorvos buzgólkodásának köszönhető.

A vármegyeházat 1885-ben bővítették ki a kis vármegyeház két szárnyának meghosszabbítása által. A szegedi árvízkárosultaknak a segélyalapból 548 frt küldetett, a törzsvagyonból pedig 1000 frt, könyörödományként 12,062 frt 75 krt gyűjtöttek az 1879—80-ik években.

Az állattenyésztés előmozdítása szempontjából köteleztettek a községek alkalmas apa-állatok beszerzésére.

Sipos Orbán királyi tanfelügyelő kezdeményezésére „Biharmegyei népnevelési egyesület“ alakíttatván, ebbe 1884-ben a megye községei 2 frt évi tagsági díjjal belépésre köteleztettek és 1886-ban a gazdasági egyesületbe is 5 frt évi tagsági díj fizetése mellett, mely utóbbi által tartandó lóversenyekre a megyében tenyésztett lovak díjazására évi 500 frt szavaztatott meg.

1885-ben a „Biharmegyei tansermúzeum“-nak segélyként 678 frt 99 kr adományoztatott, ugyanez évben a „Biharmegye földrajzának vezérkönyve“ című mű pályadíja 50 frttal kiegészített.

1896-ban a vármegye a Lónyay-féle megyeházi részt és kertet a börtönépülettel eladta az államnak igazságügyi ezélna.

1901. február 1-én a vármegyei törvényhatósági telefonnak egy részét, miután a 160,000 koronás kölcsönből kiépült, átadták a forgalomnak. 1901. márczius 20-án Belényesen kórház felállítása határozatott el 40 ágygyal; Pável Mihály görög katolikus püspök telket, 2000 koronát és a szükséges faanyagot adta hozzá. Létesítése érdekében Szunyogh Péter alispán fáradozott sokat. Ugyanez a gyűlés a tordai járás székhelyét Nagy-Bajomba helyezte át „Sárréti járás“ elnevezéssel.

Az árvaszámnevő törvényszéknél az egész 1867-ik évben, beleértve május 10-ig a provizorium alattiakat is, 7906 ügydarab volt, a melyből 5784 dolgoztatott fel. Az 1872-ik évben az alispáni hivatalnál 10,713 volt a beadványok száma, az árvaszéknél pedig 3836 darab hátralékhoz 5564 darab új beadvány érkezett s így összesen 9400 darab lett a feldolgozandó ügydarabok száma. Az 1900-ik évben pedig az alispáni hivatalnál 42,931, az árvaszéknél 65,608 ügydarab iktattatott be.

A közbiztonságot az 1868-ik évben szervezett rablóbandák zavarták, különösen a belényesi járásban, kik ellen a legerélyesebb intézkedések tétettek. A Vaskoh vidékén levők kézre is kerítették.

Közbiztonsági
intézkedések.

Az 1871. évben tartott országos esendbiztosi kongresszusra O'sváth Pál és Mezőidhráczky Frigyes esendbiztosok küldettek ki, kik közül különösen O'sváth Pál* olyan jó névre tett szert, hogy sok esetben más vármegyék is meghívták bonyolultabb bűnesetek kinyomozására. A közbiztonság annyira meg volt zavarva, hogy 1875. elején félévi időtartamra rögtönítélő bíróság (statárium) lett felállítva. Dobos Gábort nemsokára el is fogta Sütő Imre és Farkas István, kik közül az elsőt 500, a másodikat 200 frt jutalomban részesítette a belügyminiszter. 1877-ben is garázdálkodott a Cseresel Juon-féle rablóbanda Belényes környékén. E banda kiirtása körül szerzett érdemeiért Kurteszku László esendbiztos 250 frt jutalmat kapott, Beliczay Sándor szolgabíró pedig a koronás aranyéremkeresztet. 1878-ban Meze Vaszali betyár erőszakoskodásait szüntették meg, kinek elfogatása körül Czokos Péter esendlegény tüntette ki magát; Drág-Csékén és Topesten pedig a volt földesurak és a lakosság között az úrbéri per befejezése alkalmából oly nagymérvű izgatottság támadt, hogy katonai erő kirendelése vált szükségessé. 1879-ben is garázdálkodtak künnálló fegyveres rablók Tenke, Belényes, Bél vidékén, de elfogták őket. Az Arad-megyéből átjött 6 tagu fegyveres rablóbandát 1880. október 14. és 20-án Missuray János esendbiztos fogta el.

A vármegye területét ért elemi csapásokról, árvizekről stb., vagy az illető községnél, vagy a vízrajzi és más fejezetekben van szó. Itt csak a vármegye területén fellépett kolerajárványról akarunk megemlékezni.

Biharban a kolera 1873-ban lépett fel. E járványnak 11,000 ember esett áldozatul, noha a rendes orvosokon kívül 41 járványorvos lett alkalmazva, kiknek díjazására azonban a vármegye kellő fedezettel nem rendelkezvén, ahhoz báró Döry József főispán 3487 frtot gyűjtött s ezt a saját adományával is megtoldotta. Ugyancsak gyűjtést indított a kolera következtében árvaságra és özvegységre jutottak felségélyezésére s ez uton 7593 frt 99 kr gyűlt össze; ezen kívül Olteanu János g. k. püspök 400 frtot adott s Dringon György tenkei ügyvéd 307 frtot küldött egy tánczvigalom jövedelméből. A kolera által 7571 egyén jutott árvaságra és özvegységre, kik közül 737-et mások fogadtak fel, 52 szolgálat által tartotta fenn magát, 570-et a községek tartottak el, 119 könyöradományokra lett utalva, 5760 pedig a saját vagyonából élt. A kolera-járvány bajait az inséges termés is hatványozta, minek enyhítése végett egy 46 tagból álló vármegyei bizottság küldetett ki, mely az állam által adott 100,000 frt inséges kölcsönt akként osztotta fel, hogy abból 70,000 frtot kölcsönként a vízszabályozási társulatoknak, 30,000 frtot pedig a munkaképtelenek tartása által kimerült 60 községnek adott kölcsön.

A kolera.

1868-ban kezdődött a védhimlő-oltás, bár több helyen nagy ellenszenvvel találkozott. 1877-ben létesült a községi és körorvosi intézmény s az egészségügyi közegek számát 35-ig hatósági orvossal szaporították.

1882-ben lépett fel a phylloxera Biharban, 1901-ben az egész január és február hó rendkívüli hideg volt, állandóan tartó hóval; a Fekete-Körösön már január közepén fél méteres jég volt. A farkasok is sokat garázdálkodtak s a nagy hidegnek több emberélet esett áldozatul. A nyomor enyhítésére a humanitásáról ismert báró Königswarter Herman a Kis-Szántó, Nagy-Szántó, Nagy-Kereki és Gyapju községi szegények s ottani uradalmi cseledsége között 6000 koronát osztatott ki.

Az *árvapénzek* kezelésénél előforduló hiányok kiderítésére az 1868-ik évben a váradi járásba küldöttség neveztetett ki, de ez intézkedések nem vezettek észlra, miért is 1870-ben a gyámügyi szolgabírák megfelelő működésre utasítottak. 1873-ban Beöthy Andor alispán minden községre nézve árva-főkönyvet készíttetett.

Árva- és gyám-
pénztárak.

1874-ben községi és kerületi közgyámságokat rendszeresítettek s elrendelték, hogy minden községben vizsgálat útján állapítsák meg az árva-

* Ő írta a „Csendőr kell-e vagy pandur?“ című művet és adta ki két vaskos kötetben a „Sárréti járás leírását.“

vagyon mennyiségét. 1876-ban az árvaügyi hátrányok szaporodása folytán 3 napidijas ülnököt alkalmaztak és Dobozy Menyhért központi közgyámot utasították, hogy a megye területét szolgabírói szakaszonként járja be és a helyszínén a központi és községi nyilvántartásokat hozza összhangba.

Az 1877. XX. t.-cikk értelmében az árvaszék szervezetét módosították, a személyzetet szaporították, új árvaügyi szabályrendeletet alkottak.

BEÖTHY LÁSZLÓ FŐISPÁN.

1880-ban rendszeresítették a közgyámságokat. 1883-ban a gyámpénztárban könyvvezetői állást szerveztek. Ez évben a községek által beszámolt árvapénzek összege 409,956 frt 99 krt tett, melyről 3042 db. kötvény szolgáltatott be, de ezekből csak 409 darab 82,929 frt 28 kr. értékben volt bekebelezéssel biztosítva.

1884-ben az árvaszéki személyzet létszámát ismét szaporították s a központi hivatalos helyiségeket kibővítették. Ugyanez évben kimondotta a megye, hogy bármely községet önálló gyámpénztár felállítására iránti törekvésében támogatni fog.

Az újabb időben, 1898-ban O'sváth Lajos számvevő terjesztett elő memorandumot a gyűléshez a gyámi számadások megfelelőbb kezelése s a gyámpénztárak szabatosabb ellenőrzésére vonatkozólag; sőt ez utóbbit illetőleg konkrét tervet is mutatott be.*

A központi gyámpénztár 1879-ben lépvén működésbe, ez évben 46.828 frt 12 kr volt benne elhelyezve; 21 év múlva pedig, az 1900-ik évi átlaga 1,457.988 frt 27 krt tett; a megye nyilvántartott árváinak száma pedig 1891. január 1-én 28.743 volt, a mik eléggé igazolják a nagyfontosságú árvaszéki ügyek óriási növekedését.

A bírói hatalomnak megváltoztatott gyakorlása a törvényhatóság eddigi jogát megsemmisítvén, 1869-ben kérvény intéztetett a képviselőházhoz, hogy a törvényhatóságok jogköre azok további csonkítása nélkül mielőbb rendeztessék, hogy a bírák kinevezésénél a kijelölési jog megengedtettsék, hogy az esküdtzéki intézmény életbe léptetessék, hogy a bírói felelősség kimondassék. A törvényhatóságoknak tervbe vett rendezése tehát élénk tevékenységre serkenti a vármegyét; rendkívüli közgyűlés hivatik össze, az új szervezetre vonatkozó terv kidolgozásával 150 tagu küldöttség foglalkozik. Majd az országgyűléshez felirattal fordul — kifejezést adván a tervezettel szemben érzett aggodalmainak s kiemeli a 48-iki törvényeknek megfelelő népképviseleti rendszer reorganizálásának helyességét és szükségességét egy állam-bíróság felállításának, olyan formán képzelvén azt, a minő a mai közigazgatási bíróság; — a tisztviselei felelősségre vonatkozólag pedig azon óhajának ad kifejezést, hogy a törvényteleniségekért a felelősség terhe alól senkit fel ne oldhasson. A midőn pedig 1871-ben leérkezik az igazságügyi miniszter rendelete, a mely a felállítandó kir. törvényszék, járásbíróóságok s telek-
könyvi hatóságok számának ad székhelyének meghatározását tudatja a vármegyével, ez fájdmának ad kifejezést, miután a követett eljárásból a Bihar vármegye területének és népességének figyelmen kívül hagyása tűnik ki. 1872. év elején történt meg a közigazgatás különválása az igazságszolgáltatástól, mely alkalommal a kijelölő bizottság első tagjaiul: Szunyogh Albert, Zilahy Lajos és Nagy György választattak meg, — báró Döry József főispán által pedig Papp Szilágyi József gör. kath. püspök, báró Gerliczy Félix és Ritoók Zsigmond neveztettek ki.

A január 24—25-én megejtett izgalmas tisztújítás egyszerre 4 szavazatszedő küldöttség előtt folyt. Megválasztottak és kinevezettek a következő főtiszviselők:

Beöthy Andor alispán, Dobozy Miklós főjegyző, Pallay János tiszti főügyész, Örley Kálmán 1-ső aljegyző, Szunyogh Szabolcs 2-ik aljegyző, Komlóssy György 3-ik aljegyző, Csapó Márton 4-ik aljegyző, Pap János 5-ik aljegyző, Sal Ferencz, Tóth Dezső alügyészek, Sztupa Mihály főpénztárnok, Hlatky Károly főszámvevő, Komlóssy Antal árvaszéki elnök, Guzman János főútbiztos, Erecsey Imre főorvos, Dobozy Menyhért központi közigyám, 5 árvaszéki ülnök, 3 alszámvevő, 2 napidíjas számvevő, ifj. Csapó Ferencz főmérnök, Petrus József almérnök, Jakab Sándor főlevéltárnok, Gyöngyössi László allelvéltárnok, Dr Lukács János kórházi igazgató orvos, Feldman Mór kórházi orvos, Kazinczy Géza várnagy, továbbá Medziluradszky Frigyes, Kiss Elek, Fejér Frigyes, Venter Antal, Erecsey Dezső, Nadányi Miklós, Báthory István, Fráter Gyula, Bernáth Kálmán, Lovász Gábor, Fráter Béla, Draveczky Béla, Fónagy László, Kazinczy Béla, id. Herceg Ferencz, Pálincassy Imre, Domsa György, Vass János, Eöhrhalm József és Boicz Konstantin szolgabírák és ugyanannyi segédszolgabíró, 10 alorvos, továbbá 10 csendbiztos, 7 állatorvos, 5 al-útbiztos, 2 iktató, 2 kiadó, 1 sortárnok, továbbá 28 központi írnok és 26 szolgabírói írnok. Tiszteletbeli tisztviselelőkké kinevezettek; Tisza László és Beöthy Algernon tb. főjegyző; tb. főügyész lett: Nagy József, Molnár Ferencz, Sal Ferencz és Dr Bródy Sámuel; tb. árvaszéki elnök: Révész Bálint ev. ref. superintendens; tb. főorvos: Lukács János, Fux József, Pollák László; tb. főmérnök: Haranghy Bálint, Olsay Ferencz; tb. főútbiztos: Czifra Gerő és Fényes László; tb. aljegyző: Farkass Ödön, Toperczer Kálmán, Markovics Kálmán, Beznák Béla; tb. alügyész: Millye Gyula, Jedlicska Gusztáv, Zombory Antal, Király Viktor, Somossy Zsigmond; tb. árvaszéki ülnök: Ambrus János és Faliczky Viktor; tb. szolgabíró: Ficzek József, Miskolczy Jenő, Szilágy György, Borus Sándor, Papp Tamás, Harmathy Károly; tb. alorvos: Vallerstein Mór, Szimenzky Román, Csáp József; az év folyamán neveztetett ki: tb. főügyész: Ritoók Zsigmond, Szarukán Gergely; tb. főorvos: Dr. Berkovics Zsigmond, Papanek Miklós; tb. alorvos: Dr Guttman Ede; tb. aljegyző: Füredy László közigazgatási kiadó; tb. árvaszéki ülnök: Varga Imre; tb. szolgabíró: Fáy Árpád; tb. szolgabíró-segéd: Vattay Gyula és Chorusz Gyula; tb. alügyész: Balogh Lajos és Fassie Tódor.

Az 1872. évi költségvetés összege 153,727 frt 15 krt tett.

A törvénykezés elválasztása a közigazgatástól.

1872-iki tiszttakar.

* L. „Magyar Közigazgatás“ című szaklap 1899. 7-ik és következő számait.

A vármegyéknek tervbe vett új területi beosztása is igen közről érdekelte Bihar vármegyét, miután egy tekintélyes része, t. i. Illye, Bajj, Nagy-Rábé, Piskolt, Vasad, Nagy- és Kis-Kaba, Sámson s a béli szolgabírói szakasz számos községe szándékolta elvételét. E tervbe vett megcsönkítés ellen felirat küldését határozta el a megye s annak megszerkesztésére bizottságot alakított, melynek tagjai közt volt Beöthy Andor alispán, dr. Teleszky István ügyvéd és Dobozy Miklós főjegyző is. — A feliratnak meg is volt az eredménye, mert az 1876-ban alakított szomszéd Hajdu vármegyéhez csak Kaba, Mike-Pércs és Sámson községeket szakították el, de Biharhoz kebelezték Szabolcs-megyéből Sáp és Er-Kenez községeket, 1884-ben pedig Szilágy-megyéből Almás községet.

Tisza Lajos.

Az alkotmányos korszak első főispánja 1867-ben *Tisza Lajos* lett, — ki minden téren hasznos tevékenységet fejtett ki. Kezdeményezése után az 1848,9-iki rokkant honvédek s az elhaltak özvegyei és árvái felségélyezésére eszközölt gyűjtés folytán 4901 frt 06 kr, — a honvéd-menházra 231 frt 09 kr adomány gyűlt be. A közgyűléseket mindig a legaktuálisabb tárgyakkal foglalkozó magvas beszédekkel nyitotta meg, a melyek épp ez okból rendszeresen egész terjedelmükben vétettek jegyzőkönyvbe.

Hasonnevű atyja Biharmegye adminisztrátora, anyja gróf Teleki Julia volt. Nagyváradon született 1832-ben, hol gondos házi nevelésben részesült; felső tanulmányait s a jogi tanfolyamot szintén mint magántanuló végezte és Debreczenben vizsgázott, a jogot azonban, fiatal kora miatt, csak 1848. után fejezhette be. A szabadságharcban 15 éves létére már mint honvéd vett részt s annak leveretése után körutat tett Európában, bejárva Német-, Francia- és Angolországot, — később pedig Olaszországot; majd Kelet-Indiát és Afrikát.

A főispánságtól csakhamar — 1870. szeptember 3-ikán — megvált s a budapesti közmunka tanács alelnöke lett. Távozása fölött a vármegye mély sajnálatának adott kifejezést, miután működésének egész tartama a valódi alkotmányos érület következetes bizonyítéka s az alkotmányos többség akaratának kifejezője volt. Feladatának ismerte a pártok surlódásait enyhíteni, a szenvedélyeket nyugalomra csendesíteni. A megye belbékéjének fentartása körül nagy érdemeket szerzett.

Két ízben miniszter is volt. Legmaradandóbb emléket, mint kormánybiztos, az 1879-iki árvíz által elpusztított Szeged város rekonstruálása által teremtett magának. 1883-ban a király „szegedi” előnévvel grófi rangra emelte. Az új országház létesítése körül is nagy munkásságot fejtett ki.

Miskolczy
Lajos.

Az 1867. évi tisztújításkor, a régi tradícióknak megfelelőleg — mint már láttuk — három alispán állítottott a vármegyei önkormányzat élére: I-ső, II-od, III-ad alispán, *Miskolczy Lajos* első alispán lett s 1872-ig maradt ez állásában, a mikor az új szervezéskor a tisztviselői pályától visszavonult. A vármegye osztatlan részvétellel vette távozását, miután mindenkor kiváló buzgalommal, igazságszeretettel és szakismerettel működve, a megye kormányzatát a legváltóságosabb körülmények között is erélylyel vezette s kötelességét mindig kifogástalanul teljesítette. — Egy ideig még ezután is részt vett a vármegyei ügyek intézésében mint iskolatanácsos és állandó választmányi tag, de 1875-ben ő felsége által adományozott hivatali állást foglalván el, — e vármegyei tisztségekből is megvált.

Dóry József.

Tisza Lajos jobbaházi báró *Dóry József* váltotta fel a főispáni méltóságban s székét 1871. május 22-én foglalta el. Székfoglaló beszédében utalt előde, *Tisza Lajos* érdemeire. *Dóry* Nagyváradon született 1836. április 4-én. Atyja jobbaházi báró *Dóry József* huszárszázados és a Mária Terézia-rend lovagja, édes anyja zalakapolcsi Domokos Julianna volt. Majdnem 23 évre terjedt serény és áldásos közéleti tevékenysége. 1875. január 5-én Nagyvárad városának is főispánja lett. Szerénysége, nyájas modora, nemes szíve miatt mindenki szerette őt. Az 1870-ik évi népszámlálás központi munkálatait nagy ügyszeretettel vezette.

1883. április 19-én a Lipót-rend lovagkeresztjét, később pedig a belső titkos tanácsosi méltóságot is elnyerte. Főispáni állásától való megváltása alkalmával a vármegye iránt érzett szeretete jelölül *Tisza Kálmán* életnagyságu olajfestésű arcképét ajándékozta a vármegye díszterme számára.

Beöthy Andor.

Az 1872. évi új szervezéskor *Beöthy Andor* ült az alispáni székbe. *Beöthy Andor* Henczidán született, 1828. november 17-én. Atyja *Beöthy Kálmán* huszár-főhadnagy s anyja Mihályi Mária volt. Iskoláit Nagyváradon a premontrieiek gimnáziumában s a jogakadémiaán végezte.

1848. május 23-án már Bihar-megye aljegyzőjévé választottott, de a pennát csakhamar karddal cserélte fel. Honvéd lett a Károlyi-honvédhuszároknál, hol hadnagygyá neveztetett ki. A szabadságharc után édes anyja mellett gazdálkodott, 1854-ben családot alapított, nőül vevén *Beöthy Lászlónak*, *Beöthy Ödön* testvérének leányát, *Stephaniát*. 1860-ban a sárréti járás főszolgabírójává választottott. A provizorium alatt visszavonult s a Henczida melletti gyűrűszegi pusztán gazdálkodott; az alkotmányos élet visszaállításakor azonban, 1867. május 1-én ismét a sárréti járás főszolgabírójává választottott s ily minőségben szolgált az új megyei rendezésig, a midőn 1872. január 24-én *Baranyi Agoston* 185. szavazata ellenében nyerte el az alispáni széket. Ettől kezdve évtizedeken át viselte e hivatalt. 1881-ben a b.-ujfalusi kerületben országgyűlési képviselővé választatván, rövid időre elhagyta alispáni állását, de a midőn a vármegye közgyűlése nem fogadta el lemondását s alispáni állásának megtartására kérte fel, — engedett és visszajött vármegyéjébe, miután — mint mondá — ő: „a közgyűlés felhívásában az édesanya hívó hangját hallja“.

Mint a megyei közigazgatás feje, igazságos és kifogástalan. Elévülhetetlen érdeme és fáradozásának eredményei a közútak és a biharmegyei vicinális vasutak, a jegyzői nyugdíj-alap, stb. Elnöke volt a biharmegyei szabadelvű-pártnak és a biharmegyei népnevelési

egyletnek. Kormánybiztosa volt a hortobágyi belvíz-szabályozó társulatnak s mindezek mellett kifogástalanul vezette Bihar vármegye közigazgatását.

Fiának, Dr. Beóthy Lászlónak, 1893-ban főispánná történt kineveztetésekor nyugalomba vonult; — nemsokára ezután 1894-ben meghalt. Arezképét a vármegye közönsége, közgyűlési terme számára 1896-ban festtette meg.

Midőn báró Dóry József 1893-ban nyugalomba vonult, nem volt más jelölt, mint az, Beóthy László. kít a közvélemény óhajtott: az élesdi kerület fiatal országgyűlési képviselője, dr. *Beóthy*

SZUNYOGH PÉTER ALISPÁN.

László. Az 1893. október 25-én végbement főispáni beiktatási ünnepélyen mondott székfoglaló beszéde nem egyszerű sablonos székfoglaló volt, hanem a főispáni jogok és kötelességek szabatos pragmatikája.

Dr. *Beóthy László* 1860. június 6-án született, atyjának Henczida melletti Gyűrűszeg pusztai birtokán. Iskoláit kitűnő sikerrel végezte és a jogtudori szigorlatokat 1881–82-ben a budapesti egyetemen tette le kitüntetéssel s 1883. június 15-én doctor juris-szá promováltatott. Ezután ismeretei öregbítése végett a berlini, 1884-ben a bécsi egyetemre s 1885-ben Párisba ment. Magas képzettséggel, bő tapasztalatokkal térvén haza, megyei szolgálatba lépett s 1885. decemberben már árvaszéki jegyző lett. 1887. október 17-én s az 1889-iki általános tisztújítás alkalmával is 2-od jegyzőül léptettetett elő, 1890-ben az élesdi választó kerület egyhangulag országgyűlési képviselővé választotta, valamint 1892. január

28-án is. Az országgyűlésen tagja lett a bíráló bizottságnak, előadója a II-ik osztálynak s állandó előadója a mentelmi bizottságnak; később pedig az egyházpolitikai reformjavaslatok közül a nagyfontosságú polgári anyakönyvvezetésről szóló javaslat előadásával is ő bízott meg.

1893. október 25-én foglalta el a főispáni széket. Teendőit a legnagyobb lelkiismeretességgel végzi. Társadalmi téren is nagy tevékenységet fejt ki. Egyik igazgatója az országos és a nagyváradai gazdasági és iparbanknak, elnöke a biharmegyei Kárpát-egyletnek, a tisztviselők fogyasztási szövetkezetének, a biharmegyei s nagyváradai régészeti és történelmi egyletnek. Bihar vármegye és Nagyvárad örömmel támogatja őt működésében. Sikereit tapintatos, megnyerő modorával, nagy körültekintéssel s öntudatos cselekvéssel biztosítja. Egyéniségét kiváló adminisztratív-szakismeret és nagy munkaerő jellemzi.

Szunyogh Péter.

Beöthy Andor nyugalomba vonulása után *Szunyogh Pétert* ültette az alispáni székbe Bihar vármegyének 1893. decemberi közgyűlése által egyhangúlag nyilvánított közbizalma. Az ő vállaira súlyos föladat nehezedett, miután olyan embert váltott fel hivatali állásában, kit a rajongásig terjedő közszeretet környezett.

Szunyogh Péter Esztárban született, 1855. február 3-án. Atyja Szunyogh Albert, édes anyja Beöthy Erzsébet. Atyja a szabadságharcz egyik vitéz huszárkapitánya, az alkotmányos élet felderülte után a közelet egyik kiváló alakja, az elnyomtatás korszakában a biharmegyei mozgalmak vezére, az ú. n. esztári kis országgyűlés lelke levén, Péter fiának a hazafias eszmék beszívására bő alkalma nyílt. Középkiskoláit a debreczeni kollegiumban és Pozsonyban, jogi tanulmányait szintén Pozsonyban és a nagyváradai kir. jogakadémián végezte. 1877. június 20-án már Bihar vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezte ki báró Döry József főispán, az ugyanazon évi december 29-iki általános tisztújítás alkalmával árvaszéki aljegyzővé lett. Ettől fogva folyton emelkedett; 1885-ben II-od, 1887-ben I-ső, az 1889. decemberi általános tisztújításakor pedig vármegyei főjegyzővé lépett elő s mint főjegyző és helyettes alispán működött aztán Beöthy Andor alispán lemondásáig, mikor is 1893-ban nagy lelkesedéssel s egyhangúlag alispánná választották, mely állását ügyszeretettel, igazságossággal és tapintatossággal tölti be. A közelet különböző ágazataiban is üdvös tevékenységet fejt ki. A kuriai biráskodás vétőjáig elnöke volt a vármegyei szabadelvű pártnak, a biharmegyei takarékpénztárnak, a bihar-szilágyi olajipar részvénytársaságnak, a belényes—vaskohi és debreczen—n-létai vasutnak igazgatósági tagja, valamint tagja a nagyváradai kir. jogakadémia államtudományi vizsgáló bizottságnak is.

* * *

Az 1901-ik évben a törvényhatósági bizottság tagjainak száma 600, ennek fele cenzus alapján, fele választás folytán tagja a közgyűlésnek. A 300 legtöbb adót fizető megyebizottsági tag között dr. Schlauch Lőrincz I. sz. püspök foglalja el az első helyet 133,036 korona 24 fillér állami adóval. A választás útján bejutó 300 bizottsági tagot 61 választó kerület választja most is, mint 1872-ben.

A vármegye évenként 4 rendes közgyűlést tart: márczius, június, szeptember, december hónapokban, mindenkor a hónap 3-ik szerdáján kezdődőleg.

A szolgabírói járások száma 1884. január 1-től kezdve 20-ról 17-re redukáltatott, eltöröltetvén a m.-telegdi, micskei és robogányi szakaszok. A katonai sorozó járások száma 17. Az állandó választmánynak 1872. óta folyvást 80 tagja van, a kik 4 szakosztályra oszlanak meg.

A vármegye tisztikara a következő:

A vármegye
tisztikara.

Alispán: Szunyogh Péter.
Főjegyző: Papp János.
Tisztii főügyész: Dr. Vallner Ödön.
Főszámvevő: Miskolezy Árpád.
Főpénztárnok: Czifra Gerő.
Főorvos: Dr. Popovics György.
Főlevéltárnok: Osváth Lajos.
Árvaszéki elnök: Hranyczy Károly.
I-ső aljegyzők: Baranyi András, Keszthelyi Zoltán; tb. főjegyzők is.
II-od aljegyzők: Dr. Czifra Kálmán, Balogh Elemér.
III-ad (árvaszéki) aljegyzők: Balásházy Iván, Beöthy Lajos.
Alügyészek: Dr. Fássy Lajos, Dr. Gyöngyössy István.
Árvaszéki ülnökök: Fráter Kálmán, helyettes elnök is; Jorzásik István, Dr. Fényes Aurél, Puskás Lajos, Nagy Lajos, Udvarhelyi Béla, Tóth Albert, Bisztorcsy Iván, Mózes Imre.
Napidíjas ülnökök: Kis József és Krisztó Miklós.
Alsószámvevők: Baranyi Adolf, helyettes fő-

számvevő is; Fényes Endre, Lakatos Sándor, Zilahy Sámuel és Fekete László.
Gyámpénztárnok: Füredy László,
Gyámpénztári ellenőr: Jánosy Lajos.
Főpénztári alpénztárnok: Jelinek Géza.
Gyámpénztári könyvvezető: Ravazdy Barna.
Gyámpénztári könyvvezető-segéd: Kutiák Rezső.
Főpénztári könyvvezető-segéd: Széles Károly.
Árvaszéki nyilvántartó: Hermann János.
Allelevéltárnok (levéltári sortárnok): Karakas Károly.
Közigazgatási iktató: Láposy Lajos.
Közigazgatási kiadó: Ujházy Antal.
Alispáni irattárnok: Jámor József.
Árvaszéki iktató: Hant Gyula.
Árvaszéki kiadó: Somossy Béla.
Árvaszéki irattárnok: Magyar Gyula.
Közig. gyakornokok: Jancsó Károly, Hegyessy Pál, ifj. Ertsey Géza, Bartos Adorján, Pap Tivadar, Wertheimstein Henrik, ifj. Frankó Endre, Ficzek Emil, Dr. Géher Lambert.
Ezekon kívül 25 irnok és 30 napidíjas irnok.

A megyei kórház főorvosa: Dr. Fráter Imre, kinek 2 alorvos, 3 segédorvos, 1 szemorvos, továbbá 4 tisztviselő segédkezik. A vármegyei viczinális utak mérnöke: Székely Sándor.

Járási tisztviselők:

1. Központi járás:

főszolgabíró: Dr. Miskolczy Ferencz, szolgabírók: Bige György és Dr. Halász Elemér, járásorvos: Dr. Kassay Kálmán, állami állatorvos: Öttömösi Sándor.

2. Szalárdi járás:

főszolgabíró: Weitersüzt János, szolgabíró: Beóthy Dávid, járásorvos: Dr. Horváth Gyula, állami állatorvos: Lintner Kálmán.

3. Élesdi járás:

főszolgabíró: Bécezy Imre, szolgabíró: Verner Kálmán, járásorvos: Dr. Sámson Márton, állami állatorvos: Ungár Vilmos.

4. M.-keresztesi járás:

főszolgabíró: Ertsey Dezső, szolgabíró: Jezerniczky Dénes, járásorvos: Dr. Braun Illés, állami állatorvos: Mészöly Lajos.

5. B.-ujfalusi járás:

főszolgabíró: Bölönyi György, szolgabíró: ifj. Móriéz Pál, járásorvos: Dr. Grósz Zsigmond, állami állatorvos: Szkurka Andor.

6. Tordai járás:

főszolgabíró: Szathmáry Király Andor, szolgabíró: Ertsey Kálmán tb. főszolgabíró, járásorvos: Dr. Pálffy István, állami állatorvos: Magyary András.

7. Székelyhídi járás:

főszolgabíró: Kovásznay Marczel, szolgabíró: Balogh János, járásorvos: Dr. Horváth József, állami állatorvos: Schvarcz Frigyes.

8. Derecskei járás:

főszolgabíró: Fráter Barnabás, szolgabíró: Szentiványi László, járásorvos: Dr. Szabó József, állami állatorvos: Kondács Sámuel.

9. Margittai járás:

főszolgabíró: Nyisztor Alajos, szolgabírók: Kelemen József, Dávidházy János, járásorvos: Dr. Buder Ferencz, állami állatorvos: Platz Károly.

10. N.-szalontai járás:

főszolgabíró: Nagy Márton, szolgabíró: Csanády Jenő, járásorvos: Dr. Engel Zsigmond, állami állatorvos: Mados Mihály.

11. Cséffai járás:

főszolgabíró: Dr. Beóthy Pál, szolgabíró: Darabant Endre, járásorvos: Dr. Sarkadi Dániel, állami állatorvos: Sranzer Áron.

12. Tenkei járás:

főszolgabíró: Kékuss István, szolgabíró: Rokszin György, járásorvos: Dr. Sebess Lajos, állami állatorvos: Linter Ákos.

13. Magyar-eszéki járás:

főszolgabíró: Szöllőssy Ferencz, szolgabíró: Ertsey Zsigmond, járásorvos: Dr. Breider Mór, állami állatorvos: Weisz Ármin.

14. Béli járás:

főszolgabíró: Éder Géza, szolgabíró: Ertsey Lajos, járásorvos: Dr. Gerő Mór, állami állatorvos: Linter Tivadar.

15. Belényesi járás:

főszolgabíró: Beliczey Sándor, szolgabírók: Vass László, ifj. Markovics Károly, járásorvos: Dr. Grünvald Mór, állami állatorvos: Grünbaum Miksa

16. Vaskohi járás:

főszolgabíró: Rednik Gábor, szolgabíró: Dr. Bakacs Béla, járásorvos: Dr. Deák Jakab, állami állatorvos: Strem Ödön.

17. Ér-mihályfalvi járás:

főszolgabíró: Dobozy Kálmán, szolgabíró: Horváth Endre, járásorvos: Dr. Deme Béla, állami állatorvos: Tózsér Géza.

A vármegye 1900. évi házipénztári számadásának és költségvetésének főrovatai a következők voltak: Kölségvetés.

A. Bévétel:	Előirányzás:	Tényleges bevétel:
1. állampénztári javadalom	K. 333,452.—	K. 333,452 —
2. kamatból bejött	„ 523·40	„ 564·48
3. ingatlanok jövedelme	„ 302.—	„ 302.—
4. az alapok járuléka	„ 3 360.—	„ 3,360.—
5. különfélékből	„ 80.—	„ 952·90
6. térítmények	„ 400.—	„ 5,780·78
7. megyei pótdoból	„ 47,383·04	„ 81,953 64
Összesen	K. 385,500·44	K. 426,365·80

B. Kiadás.	Előirányzás :	Tényleges kiadás :	
1. tiszti-, segéd és kezelő személyzet fizetése és lakáspénze	K. 292,234—	K. 284,458·50	
2. a szolgaszemélyzet fizetése	„ 15,560—	„ 15,278·50	
3. a szolgaszemélyzet mellékjárauléka	„ 4,685·62	„ 4,685·60	
4. hivatalos helyiségek bérlete	„ 400—	„ 400—	
5. irodaszerek, nyomtatványok	„ 25,140·82	„ 31,519·74	
6. utiköltségek és napidíjak	„ 31,720—	„ 36,111·17	
7. épületek fentartása	„ 8,000—	„ 8,894·47	
8. egyéb rendszeresített kiadások	„ 5,440—	„ 8,049·35	
9. rabtartási költség	„ 200—	„ 33·90	
10. előre nem láthatók	„ 2,120—	„ 36,934·57	
Összesen	K. 385,500·44	K. 426,365·80	
	Bevétel:	Kiadás :	Maradvány:
vagyis I. a házi pénztári számadás	K. 426,365·80	K. 426,365·88	K. —
II. közszükségleti alap	„ 219,554·97	„ 142,432·16	„ 77,122·81 ¹
III. törzsvagyon alap	„ 12,126—	„ 564·48	„ 11,561·52
IV. betegápolási alap	„ 53,561·49	„ 3,329·68	„ 50,231·81 ²
V. járvány alap	„ 15,989·62	„ —	„ 15,989·62
VI. mértékhitelintézési alap	„ 1,047·04	„ —	„ 1,047·04
VII. szegény alap	„ 1,103·08	„ 196—	„ 907·08
VIII. ebadó alap	„ 18,784·48	„ 3,435·04	„ 15,349·44 ³
IX. vinezellériskola-alap	„ 3,286·98	„ 2,717·27	„ 569·71
X. Végh Rozália-féle alapítvány	„ 25,426·66	„ 600—	„ 24,826·66
XI. Száraz Zsigmondné-féle alapítvány	„ 60,164·05	„ 12,711—	„ 47,453·05
XII. a megyei tiszti nyugdíj állandó alapjánál	„ 422,807·42	„ 344·50	„ 422,462·92
rendelkező alapjánál	„ 139,680·12	„ 30,673·91	„ 109,006·21
XIII. törvényhatósági utadó	„ 826,025·63	„ 543,091·21	„ 282,934·42
XIV. katonabeszállásolás	„ 85,889·81	„ 10,582·36	„ 75,307·45
XV. mezőgazdasági alap	„ 7,638·35	„ 5,067·54	„ 2,570·81
XVI. állatogészségügyi alap	„ 8,607·86	„ 331·33	„ 8 276·53
XVII. jegyzői nyugdíjalap	„ 537,505·32	„ 56,003·30	„ 481,502·02
XVIII. kózkórházi alap	„ 212,143·02	„ 206,209·62	„ 5,933·40
XIX. belényesi alap	„ 74,399·69	„ —	„ 74,399·69
XX. erdészeti alap	„ 9,821·49	„ 388·07	„ 9,433·42
XXI. körorvos-alap	„ 98,738·75	„ 72,773·06	„ 25,965·69
XXII. 5% iskolai pótdóalapot	„ 60,045·47	„ —	„ 60,045·47
XXIII. letét	„ 433,766·79	„ 158,947·83	„ 274,818·96
XXIV. kórházi törzsvagyon	„ 65,296·66	„ 2,798·40	„ 62,498·26
XXV. kórházi tart. alap	„ 2,334·60	„ —	„ 2,334·60
XXVI. kórházba beépített összeg viszapótlása	„ 34,596·04	„ —	„ 34,596·04
XXVII. Végh János-féle alapítvány	„ 2,933·10	„ —	„ 2,933·10
XXVIII. vasuti törzsrészevények	„ 342,400—	„ —	„ 342,400—
XXIX. ipari díjak és pénzbüntetése	„ 3,664·36	„ 3,664·36	„ —
XXX. állami anyakönyvvezetők díjazása	„ 55,319·55	„ 53,624·55	„ 1,695—
XXXI. bitang jószág és tárgyak ára	„ 1,407·82	„ 314·20	„ 1,093·62
XXXII. közút és vasút építési alap	„ 764,685·72	„ 346,879·92	„ 417,805·80
XXXIII. telefonépítési alap	„ 74,485—	„ 65,654·21	„ 8 830·79 ⁴
Összesen :	K. 5.101,602·74	K. 2.149,799·80	K. 2.951,802·94

A vármegye által felvett kölcsönökre az 1900-ik évben 68,981 K. 32 fill. fordítottatott törlesztésül; fennáll 1901. jan. 1-én a főszolgabírói lakok szervezésére és átalakítására 1883-ban felvett 100,000 frtos kölcsönből 188,280 K. 58 fill.; — a helyi érdekű vasutak támogatására 1888-ban felvett 1.120,000 frtos kölcsönből 1.990,648 K. 58 fill.; — a viczinális vasutak segélyezésére és az új utak egyszerre való kiépítése céljából 1898-ban felvett új 1.000,000 frtos kölcsönből 1.946,359 K. 14 fill.; és az újabb főszolgabírói lakokra ugyanakkor felvett 70,000 frtos kölcsönből 136,748 K. 34 fill. vagyis összesen 4.262,036 K. 64 fill.

¹ Minthogy azonban az alap nagyobb kölcsönrel tartozik, a maradvány beszámítása után is tényleg 259,804 K. 26 f. fedezetlen hiány van, mely évenkénti törlesztéssel apasztatik.

² A más alapoknak kölcsön adott összegek betudásával azonban a valódi maradvány 93,658 K. 81 f.

³ Illetve 1,546 K. 78 f. hátrány hozzászámításával 16,896 K. 22 f.

⁴ Ez az alap az 1901. évben 80,000 K.-val szaporodott, mely összeg egy ugyanily összegű amortizációs kölcsönből ered.

A BIHARI FÖLDVÁRBAN EMELT EZREDÉVES EMLÉKMŰ.

Ez idő szerint az egyes alapok közül katonai beszállásolási pótdóra $\frac{1}{2}\%$ (15,874 K. 72 f.), — jegyzői nyugdíj alapra 1% , — közszükségleti alapra 4% -os pótdó van kivetve.

A központi gyámpénztár állaga 1900. decz. 31-én a következő volt:

a) Letétként kezeltetett:

1. készpénzben	K.	4,582.56
2. takarékpénztári könyvekben	„	180,905.61
3. közalapi papirokban	„	7,540.—
4. magán kötvényekben	„	4,973.80
5. drágaságokban	„	4.—
Összesen:		K. 198,005.97

b) Összesített pénztárilag kezeltetett:

1. készpénzben	„	5,193.73
2. takarékpénztári könyvekben	„	222,481.08
3. közalapi (érték) papirokban	„	57,764.—
4. magán kötvényekben	„	2,377,746.90
5. drágaságokban	„	789.—
6. tartalékalapként	„	52,469.44
Összesen:		K. 2.716,444.15

c) birság alapon volt:

		1,526.42
Együtt:		2.915,976.54

Ezenkívül 5 önálló gyámpénztár van, melyeknek zárlata 1900. decz. végén a következő volt: 1. a szalontai: 184,401 K. 82 f. 2. a sarkadi: 44,216 K. 25 f. 3. b. a diószegi: 48,351 K. 19 f. 4. a b.-ujfalui: 43,592 K. 13 f., 5. a kismarjai: 10,940 K. 41 f.

Anyakönyvvezetés tekintetében 217 állami anyakönyvvezető működik a megye területén Szunyogh Lóránd Nagy-Váradon székelő anyakönyvi felügyelő ellenőrzése mellett.

A millennium.

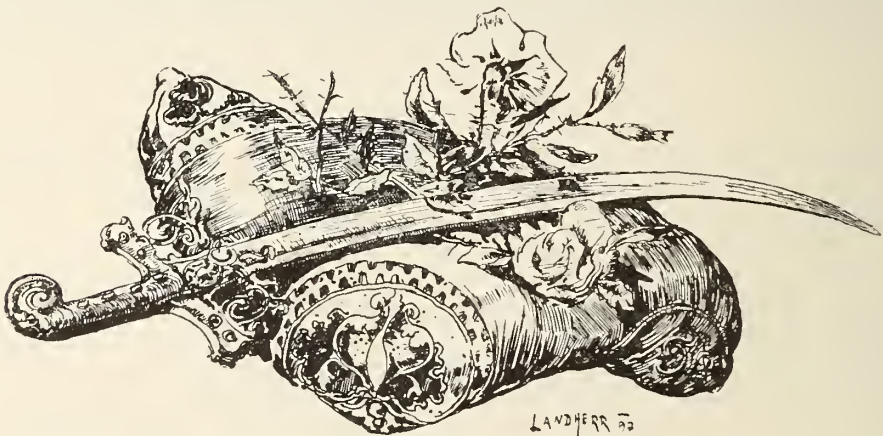
A millennium alkalmából 1896. máj. 12-én díszközgyűlést tartott a vármegye. 300 bizottsági tag és igen sok érdeklődő vett részt e jubiláris ünnepségen, melyet dr. Beóthy László főispán nyitott meg.

Az ünnepély jelentőségét dr. Schlauch Lőrincz bibornok, nagy-váradai l. sz. megyei püspök, és gr. Tisza István országgyűlési képviselő méltatták.

A tisztviselői kar részére a millenniumi év nyugdíjazás tekintében 3 évnek határozott számíttatni. Feszty Árpád festőművészt megbízták, hogy a honfoglalás azon jelenetét, midőn Zoltán eljegyzi Mén Marót leányát, Hamzsát, 14,500 frtért fesse meg a megyei székház díszterme számára. A Pozsonyban felállított koronázási emlékdombhoz a bihari földvár földjéből egy dobozzal küldtek; a bihari földváron közadakozásból egy Turul-madaras gránit emlékoszlopot emeltek. Ez időben előirányzott költséggel és állapították meg ujonnan a vármegye úthálózatát. A községekben díszközgyűléseket tartottak s emlékfákat ültettek. A vármegye összes népiskolái ünnepeltek és az ünnepelést sehol sem zavarta meg semmiféle disszonáns hang sem. Ugyanekkor gróf Almássy Kálmán a sarkadi szegények javára 2000 koronás alapítványt tett.

A vármegye hódolatát ő felségének egy 18 tagu s 4 vármegyei díshusár által kísért díszbandérium mutatta be a budapesti nagy felvonuláson, mely bandériumban gróf Korniss Károly, gróf Crouy Endre, Klobusiczky Géza, Klobusiczky Béla, dr. Tisza István, ifj. Tisza Kálmán, dr. Beóthy Pál, Lovassy Ferencz, Szunyogh Péter alispán, Szunyogh Szaboles, Telegdi József, Markovits Kálmán, Tóth Mihály, Baranyi András, Szatmári-Király Andor, Beóthy Algernon, Miskolczy Imre és Noszlopy Aladár vettek részt. Lovassy Ferencz vitte a vármegye régi zászlaját.

1892. június 30-án nagy ünnepség színhelye volt a vármegye. Ekkor leplezték le Nagy-Szalontán a Tóth András szobrász által mintázott Kossuth-szobrot.

BIHAR VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

A FÉLEGYHÁZI ADORJÁNNAK HUNYADY JÁNOS
ÁLTAL 1449-BEN ADOMÁNYOZOTT CZÍMER.

A mai Bihar vármegye területén, a tatárjárást megelőző időben, a XI. és a XII. században letelepült nemzetségekről vajmi kevés okleveles emlék maradt reánk. A XIII. század első feléből (1205—35) fenmaradt Várad Regestrum már több birtokos emléket őrizte meg, bár az abban előforduló egyes birtokosoknak, a tatárjárás után kiadott oklevelekben felsorolt nemzetségek tagjaival való vérségi összeköttetése csak ritkán mutatható ki.

A fenmaradt emlékekből, a vármegye legrégebb, még a tatárjárást megelőző időben letelepedett nemzetségek közül, az első helyet az Árpád-házzal is rokon *Csanád* foglalja el. E nemzetség őse valószínűleg az a Csanád vezér, a ki Ajtonyt győzte le (1030) és a kinek atyja, a krónikák szerint, Doboka volt. E nemzetségnek a tatárjárást megelőző időben már nagy kiterjedésű birtokai voltak a vármegyében; a tatárjárás után eszközölt birtokrendezés alkalmával, a nemzetség tagjai közül a Belenik ágából származó Kelemen bán és aradi főispán fia I. Pongrácz fiai: László és Tamás Telegd birtokában voltak, mely a nemzetség biharvármegyei törzshelyének tekinthető, s a mely köré a nemzetség „Erdőháti“ birtokai csoportosultak és a melyek, az 1257. évi bevallás szerint, még a tatárjárást megelőzőleg kerültek a nemzetség birtokába.

A fent említett évben László és Tamás az ugyane nemzetségből leszármazott István fia Pállal a következő birtokokon osztoztak a várad káptalan előtt: Bertény a Sebes-Körös mentén, Boros Telek, Pósalaka, Battyán, Dubricson, Sonkolyos, Telki, Telked egy része, Szakadát és Szabolcs. (Wenzel — VII. 274—75.)

Már a megelőző évben is (1256) a királyi jóváhagyással eszközölt osztály alkalmával (Wenzel — VII. 429 l.), mint szomszéd Cachy (Makay szerint Csák) fia Pál comes szerepel, fiaival Miklóssal és Istvánnal, kiket a Körösön, Berténynél szedendő vám fele része szintén megilletett. (Turul 1895. évf. 69 l.) A XIII. sz.-ban a nemzetség birtoka lesz a kalotai kerületben

Csanád nem-
zetség.

fekvő Jenő is, mely azelőtt Jób esztergomi érsek (1185—1203), majd Mike comes birtoka volt, mely utóbbtól IV. Béla ifjabb király 1236-ban elvevén, azt Pál comesnek, a későbbi országbirónak adományozta. (Bunyitay — i. m. III. 420.) Ez a Pál országbíró és zalai főispán 1249-ben még Okány, Kér, a körösmenti Belchyo, Zrodan helységeket, Borok földjét a Közép-Körös mellett, továbbá Hévjó, Bekaly földet és Almás földtért nyerte adományul. (Wenzel — VII. 282. l.)

Pál comes az 1257. évi bevallás alkalmával Sólyomköt, hol a vadász-sólymokat tartották, Rév és Kér helységeket bírta, fiai Miklós vajda és Áchon (Makay szerint egy István nevű fia is volt. Turul 1895. évf. 69. l.) 1257-ben együtt bírták atyjokkal a fenti birtokokat, 1264-ben pedig, midőn a Csanád nb. László és Tamás János fia Miklós comessel pereltek, övék volt a körösi vám fele Bertény alatt (Wenzel VIII. 121.), ezenkívül Adorján várát, Szalárdot és Latabárt is bírták, de ezeket a IV. László elleni pártütés miatt 1284-ben elvesztették, s ezek a Barsa nemzetségre szállottak. (Fejér — V. 3. 259. gr. Zichy okmt. I. 171.), még ugyanez évben Cachy fia Pál comes, Áchon fiával együtt a Bertény alatt folyó Sebes-Körösön szedett híd vám ügyében is perelt a Csanád nb. Tamással, mely pert a király megbízottjai döntötték el, de a fentebb érintett pártütés véget vett a további egyenetlenkedésnek. Tamás 1299-ben költözött végleg Telegdre, megalapítván ezzel a virágzó Telegdy családot. (Turul 1895. évf. 70. lap.)

Barsa nemzet-
ség.

Az ősi magyar származású *Barsa nemzetség* tagjai közül a Várad Regestrumban Apa, Mika, János, Domonkos, Balád és Kelemen tűnnek fel első ízben.

Bölcsője a Csökmő és a Füzes-Gyarmat közti Barsa-pusztá, melynek fenmaradt oklevelek szerint, már 1220-ban birtokában volt, sőt a Vár. Reg. szerint, Békés vármegye területén is birtokos volt. A tatárjárás utáni időben Barnabás fiai: Tamás és János tűnnek fel e nemzetségből. Tamás Körösszeget szerezte meg. 1277-ben összetűzvén a Geregye nb. Pál fiaival, Pál várnagya Kányi Tamás berontott a nemzetség javaiba s ott 3000 márka kárt okozott. Midőn 1278-ban IV. László a Tiszántúlra jött, ez ügyben a Váradon tartott országgyűlésen tanúkihallgatást rendelt (Wenzel — i. m. XII. 251.) 1279. január havában, azután a király kárpótlásul Kányi Tamás birtokait (Orosz helység, püspökmáli szőlő) adta Barnabás fiainak Tamásnak és Jánosnak, továbbá Tamás fiainak Rolandnak és Jánosnak. De e birtokokat a Barsák 1284-ben Dés mesternek és testvérének engedik át. Tamás fiai: 1. Roland vagy Loránt (1279—97), 1284-ben erdélyi vajda, a Gutkeled nb. Joakim leányát vette el, a kiktől születtek: II. István (1316—1337), IV. János (1316—1337) és II. László 1316—57 várad kanonok. 2. István (1297 † 1279 körül) 1284-ben főpohárnok, 1285-ben Szatmár várm. főispánja, ennek fia: III. István († 1332). 3.) Jakab másként Kopasz, 1284-ben főlovászmester, 1304-ben bán, 1306-ban nádor fia: II. Benedek (Beke) 1316. 4. Vak László († 1307). 5. Benedek (Beke) 1302-ben Bihar vármegye főispánja; 1308-ban a királyné főtárnokmestere, neje Ákos nb. Erne bán fia, István leánya: Anna. 6. III. János (1279). János fiai: Péter, János és Miklós 1279-ben említetnek.

Mint látjuk, a nemzetség ezen ágából leszármazott tagok magas méltóságokra emelkedtek. Főleg IV. László uralkodása alatt nagy vagyonra tettek szert. Ekkor nyerik Szalárdot, Rév helységet, de ezeket, valamint Körösszeget a fenti Kopasz nádor pártütése miatt, I. Károly király 1316-ban elvette tőlük s a Borsák várai a koronára szállottak. Ismételt pártütésük következtében 1341-ben ősi birtokaikat is elvesztik. (Hazai okmt. VII. 374.)

Becse-Gergely
nemzetség.

Hasonlóképp még a tatárjárást megelőző időben telepedett le, Kézai krónikája szerint, a francia származású *Becse-Gergely nemzetség* is, mely Sarkadot bírta, honnan birtokai az Erdőháton mélyen benyúltak Zaránda. E nemzetség sarja Elvin várad püspök (1189—1200). Tagjai 1258-ban ki egyeznek a Pétermonostora és Dénesmonostora feletti kegyúri jog és a Taman nevű helység miatt támadt perben. 1298-ban Bályog nevű birtokukat Hegun fia Lászlónak eladják.

Gutkeled nem-
zetség.

A *Gutkeled nemzetség* birtokai a Berettyón túl terültek el, mely vidék a tatárjárás előtt még Szabolcs vármegyéhez tartozott. Az ezen területen

fekvő birtokaik Diószeg körül (köztük Pelbárthida, akkor Vadász) csoportosultak. Nekik tulajdoníthatjuk az eggedi apátság alapítását is, (Bunyitay — i. m. II. 370.) minthogy Eggednek és környékének még a tatárjárás előtt birtokában voltak.

V. István király az e nemzetségből leszármazott Kozmának 1265-ben Nyék helységet adományozta, 1278-ban IV. László király Dorog fiainak: Péternek, Miklósnak és Lőrincznek visszaadja ősi birtokukat; Székelyhidat, melyet a tatárjárás után mások foglaltak el, majd 1279-ben Ábrányt nyerik e nemzetség sarjai: Bereczk, György és Benedek testvérek királyi adományul. 1291-ben a fenti Kozma megveszi Létát. Birták ezenkívül: Bagamért, mely 1292-ben Bagaméri Ampod fia Bertalané, továbbá Tulogdot (1296). Bergen és Rog ősi birtokaikat pedig 1297-ben Reszegért cserélték fel.

Az *Aba nemzetségből* leszármazott Demeter mester, Kálmán királyi herceg főtárnokmestere 1234-ben II. Endre királytól Hasay, Salan és Várasukló nevű várbirtokokat nyeri, mely adományt IV. Béla 1243-ban megerősített. Demeter, a ki 1235-ben Bodrog vármegye főispánja volt, a lipóczi, nekesei ág megalapítója; fia Sándor (1241—71), a Barsa nb. László vajda leányát vette nőül. (Wenzel — i. m. VI. 545. és VII. 136.)

Még a tatárjárás előtti időben letelepedettnek tekinthető a *Geregye nemzetség* is, melyről azonban okleveles emlékeink csak 1255-től kezdve maradtak fenn. Geregye fia Barnabás comes 1255-ben a Berettyó mentén elterülő ősi birtokait u. m.: Mieskét, Poklostelket, Lázst, Dénesdet és Santusyt elcseréli Szécs fia Pál vas- és zalavármegyei birtokaival. (Wenzel i. m. VII. 413). A Geregye nemzetség ezzel a Dunántúlra szakadt. Egyes tagjai ugyan még megmaradtak a vármegyében, így Geregye 1277-ben Palotát bírta, melyet azonban a IV. László elleni lázadás következtében elvesztett. (Wenzel — XII. 251.)

Végül a tatárjárás előtt a XIII. század első felében Hosszú-Pályit egy Erdő nevű úr bírta, (Várad Reg. 123. §.) valószínűleg az ő utóda az a hasonló nevű nemes, a ki a XIII. század végén Hosszú-Pályi birtokában volt. (Bunyitay — i. m. III. 241.)

A tatárjárás után számos más nemzetség tűnik fel és újabb nemzetségek letelepüléséről is értesülünk, melyek a XIV. század elejéig már jelentékenyen kiterjeszkednek a vármegye területén.

1. Az *Ákos nemzetség* a vármegye nyíri részeiben volt birtokos, valószínűleg még a tatárjárást megelőző időből, mert a nemzetségre vonatkozó legrégebbi oklevelekben, mindenütt mint régi birtokos említetik.

E nemzetségből származott Chyrét, Álmos fiát az álmosdi Chyre család ősét, 1261-ben István király Álmosd birtokában megerősíti. Egy 1300-ból való oklevél szerint az e nemzetségből leszármazott Erne bán fia István országbíró, ősi birtokát Albát (Albist), Anych nevű leányának adta jegyajándékkul. (Wenzel — i. m. X. 378.) A fenti István országbírónak (1281—1314) fia Mychk bán (1314—42), a Peleskei Eördögh család őse, a ki 1326-ban Gérest veszi meg rokonaitól, Turuzkovi alvajda fiaitól. Detre fia Benedek (1278—†1318 előtt), a csetneki és a bebeki ág ősének fia, Domonkos (1307—1326) testvéreivel Wasad és Kazaa nevű birtokokat bírta, melyeket testvérei 1336-ban fiainak, Bebeki Istvánnak, Györgynek, Domonkosnak és Miklósnak átengednek. A nemzetség többi tagjai által bírt: Nyir-Pályi, Moys-Pályija, Ernő-fia Stépán-Pályija nevű birtokokat Károly király 1322-ben, mert a pártütő Csák Mátéval tartottak, elveszi tőlük és Debreczeni Dózsa nádornak adományozta. (Bunyitay: II. 409.)

A *Hont-Pázmán nemzetség* 1274-ben tűnik fel a vármegyében, szintén már mint előbb letelepedett birtokos. Ez évben ugyanis e nemzetség sarja: Pázmán fia Ders, Boleshida, Derspalota, Szent-Dénes és Szent-János birtokait elcseréli az ugyanezen nembéli Lampert fia Miklóssal, a leszenyei ág ősével. A fenti Ders comes ágának 1320-ban magvaszakadt. Javait legközelebbi rokonai felosztották maguk közt, mely alkalommal az ő ágához tartozó Marcellus comes fiai Szent-Mártont és Boleshidát azonnal elfoglalták, míg a panaszi Pázmán és a Battyáni családok ősei Szent-Jánost és Derspalotát vették birtokukba. Marcellus unokái Lőkös és Zoárd, az előbbi a most is virágzó Ujhelyi, az utóbbi a Zovárdffi család őse, 1356-ban óvást emeltek

Aba nemzetség.

Geregye nemzetség.

Ákos nemzetség.

Hont-Pázmán nemzetség.

az ellen, hogy a néhai Boleshidai Demetertől rájuk szállott javakat (Szent-János, Tarna, Derspalota) Mihály és Miklós a Czibak fiai: Albert, János és Mihály elfoglalják. (Századok, 1893. évf., X. füz., Komáromy Andr.: Szt-János monostor.) A fenti adatok, valamint az a körülmény, hogy a Czibakok már a XIV. században Szent-János és Palota földesurai, valószínű teszik a családnak a Hont-Pázmán nemzetségből való származását.

Az ősi birtokok királyi adomány által is gyarapodtak. 1319. június 8-án Károly király, Mihály fia Gergely fia Istvánnak, kinek egy harcjáték alkalmával három fogát kiütötte, Pósa nevű birtokot adja. (Fejér: Cod. Dipl. VIII. 3. 211.) A fenti Istvántól származik a panaszi Pázmán család. Ezenkívül a nemzetség tagjai 1334-ben Fanesikát, Fancesalt, Kovácsit és Véd helységeket bírták.

Káta nemzet-
ség.

A *Káta* nemzetség, mely a tatárjárást megelőző időben Szatmár vármegyében volt birtokos. 1261-ben tűnik fel a vármegyében. Gábor fia Ráfael és Tamás fia Ráfael a mondott évben Paszab és Ősi birtokok ügyében ki-egyeztek. Tamás fia Ráfael fia Pál (1284—1313) a Vasvári család őse.

Az Ősi pusztát Gábor fia Tamás fia János és ennek fiai 1324-ben eladták 40 márkáért és egy, a Derecske helység mellett fekvő Pelenka nevű pusztáért. A fenti János a Lázári család őse. A nemzetség tagjai 1340-ben Ősi és Malomszeg birtokokon osztoztak, melyből egy rész Ráfael fia Pálnak és Vasvári Tamásnak jutott (Fejér — i. m. — VIII. 4. 480.)

A Káta nemzetségből származott a XIV. század első felében oly nagy hatalomra jutott Debreczeni család, melynek első ismert őse András, kinek fia Dózsa 1307-ben a Barsa nb. Tamásfiak rokonaként említetik. (Fejér — VIII. 1. 219.) Dózsának legközelebbi rokona, Rafain comes már 1284-ben Macs birtokosa, 1285-ben pedig a vele rokon Barsa nb. Tamásfiak Gáborjánmonostorát engedik át neki. (Gr. Zichy okmt. I. 63.) A XIII. század utolsó évtizedében ez a Rafain comes szörényi bán és Derecske birtokosa, 1292-ben pedig a fenti Dózsával és ennek testvérével Péterrel együtt Debreczen ura, honnan a család nevét vette. Dózsa, Rafain bán birtokait örökölvén, egyike lett a Tiszántúl leghatalmasabb főurainak. Mint Róbert Károly király rendíthetetlen híve, 1312-ben részt vett a rozgonyi ütközetben, 1320-ban Bihar vármegye főispánja, a következő évben erdélyi vajda, 1321. végén pedig nádorrá lesz. Fiai: Pál és Jakab (1325—53) Szabolcs vármegye főispánjai, Jakab e mellett Adorján várának várnagya volt. Pál és Jakab 1346-ban a Gutkeled nembeli Apay fia István magtalan elhalálózása következtében örökösök nélkül maradt Szalókmonostorát foglalták el.

A XIV. század második felében a család már hanyatlásnak indult. Debreczeni Gergely és János 1378-ban Sámsonban laktak. (Gr. Zichy okmt. IV. 66.) A XV. század elején már magvukszakadt. István és László leányai 1405-ben osztoznak Gáborjánmonostorán. (Neo reg. acta 630 : 1.)

Smaragd nem-
zetség.
Szoárd nem-
zetség.

A *Smaragd nemzetség* Csökmöt bírta.

A *Szoárd nemzetség*, melyet Kézay Lél vezértől származtat, de az oklevelekben csak 1274-ben tűnik fel Komárom vármegyében, a XIII. század végén már szintén bihari birtokos. Bees unokája 1283-ban osztozik rokonaival Aka, Baj és Tancskereke birtokokon. 1314-ben e nemzetség Fugyi birtokosa, honnan a Fudi család nevét vette. 1322-ben Orrodot, majd Izsákát (Zsáka) bírták, ez utóbbi helységtől az Izsákai család vette a nevét.

Turul nemzet-
ség.

A *Turul nemzetségről* szintén csak a XIII. század végéről vannak adataink. 1270-ben Turul comes özvegye kolostorba vonulván, Nagy-Mihályt (ma Er-Mihályfalva) felosztja rokonai közt, s e falu a XIV. század folyamán megmaradt a nemzetség birtokában. Széplaki Nagymihályi Lőrincz fia Gergely, 1313-ban a berettyó-menti Széplakot bírta; 1326-ban I. Károly király a Csák Máté elleni háborúban szerzett érdemeiért a nagymihályi vámjogot adja neki, Taresa és Apáti birtokokkal együtt. (Gr. Sztáray oklt. I. 40. és 53.) Fia: Turul 1357-ben váradi kanonok.

Az Anjouk
kora.

Az Anjouk megszilárdult uralkodása alatt a vármegyei birtokviszonyok tekintetében is lényeges változás áll be. A régi nemzetségek közül többen eltűnnek, helyöket más vármegyéből beköltözöttek foglalják el.

Az ősi Csanád nemzetség sarjai közül Tamás fiai: Csanád esztergomi érsek († 1349) és testvére Miklós, Csanád vármegye főispánja (1299—1326)

1325. körül Bertényt bírják, 1342-ben pedig Gálos-Petrit veszik meg az Egyházaskéresiektől. Somogyvármegyei birtokaikért cserében, 1336-ban, Oláhtelek, Kövesd, Újlak és Örvényesliget helységeket a Rátold nembeliéktől. 1398-ban Gyapjút bírják. E nemzetségből származik a XIV—XV. században nagy szerepet vitt Telegdi család. Őse I. Tamás, a Belenik-ágból (1256) a fenti Tamás fia Miklós esanádi főispánnak. I. Károly király, a Csák Máté elleni háborúban szenvedett sérüléseiért, Telegden 1312-ben vámjogot engedélyez neki. Miklós fiai közül II. Miklós (1337—87) terjeszti tovább a családot, ennek hasonló nevű fia királyi főajtónálló. (1385).

A Barsa nemzetségnek a XIII. század végén nagy szerepet vitt ága teljesen eltűnik a közszerelés teréről, helyét az ugyanezen nemzetségből leszármazott Körösnadányi Nadányi család foglalja el. E család őse a Várad Regestrumban említett Apa ispán, kinek nevét Apamolna nevű birtok örzi. Utódai: Miklós, Ugod és János 1321-ben osztoznak Barsa falu birtokában, mely utóbb Csökmő határába olvadt. 1321-ben már bírták Pusztá-Kovácsit és Fekete-Györöst. A fenti Miklós fia János 1341—46-ban Békés vármegyében, Békés, Körös-Ladány és Füzes-Gyarmat birtokosa; e helységekből idővel a körösladányi uradalom alakult, mely Bihar vármegyére is kiterjedt. Tagjai már a XIV. században magas méltóságokat töltöttek be. László (1381—1425) alvajda, Márk (1397—1456) udvari vitéz.

A Gutkeled nemzetség tagjai 1307-ben osztoznak az ősi birtokokon, mely alkalommal Kozma fia Ivánka Negyvenszilt nyeri. Az 1312-iki osztály alkalmával Péres és Diószeg birtokosai. Ezenkívül bírták még: Kágyát (1321), Szebent, Orbánost és Botkutát, az utóbbiakat 1335-ben Nagy-Károlyért elcsereélik. Bánkot 1352-ben a Kállayaktól nyerték cserébe. 1338-ban Nagyér, 1347-ben Adonymonostora, végül 1397-ben Egyed, Csokaly, Tiszapálháza és Vidékháza birtokosai. Az e nemzetségből leszármazott Maróti család, melynek őse Csépánunokája István (1272—98), csak a XV. század elején nyer nagyobb birtokokat a vármegye területén Zsigmond királytól. 1418-ban Szekesöd, Bökény, stb. földesurai.

Az Ákos nemzetségből leszármazott Álmosdi Chyre család sarjai a királyi udvarban szolgálnak. János 1384-ben a királynő apródja. 1425-ben miles reginalis; László 1385-ben szintén a királynő apródja. A fenti János fiai közül Zsigmond (1432—34) prépost, Barnabás (1432—34) királyi főpincze-mester. A családnak következő helyeken voltak birtokai: Álmosd, Konyár, Úsztató, Fejértó, Bagos, Hosszú- és Monostoros-Pályi, Vértes, Pocsaj, Ősi és Kakucs.

A Hont-Pázmán nemzetség 1334-ben Újlakot (Fejér — i. m. VIII. 3. 749.) és Véd helységet bírta, mely utóbbi az egész középkoron át megmaradt birtokában.

A Szoárd nemzetségből Szoárd fia Domonkos 1350-ben Nyék és Udvar helységekre tart igényt. Az Izsákai család Bakonszeg, Csekehida, Izsáka, Keme, Mártontelke és Orod birtokosa, mely birtokokra 1436-ban Bessenyei László, azon czímen, hogy az ő nagyatyja, Nagy Lőrincz (1351—64) is a Vécs ágából származik, a honnan az Izsákaiak is erednek, — igényt jelentett be, mely állítását Bessenyei László a per folyamán igazolta.

A XIV. század folyamán letelepült nemzetségek közül a *Sartivánvecse* Sartivánvecse-nemzetség. jut nagyobb jelentőségre.

E nemzetség, mely a tatárjárás után, 1245-ben Békés vármegyében tűnik fel, a XIV. század elején, 1319-ben Bors helység birtokosa, (Anjouk. okmt. I. 497.) honnan a Borsi családnevet vette, de ezen ágának a XVI. század elején magvaszakadt. Utolsó ivadéka István fiai: Mátyás, Zsigmond és Lajos (1505). A nemzetség másik ága Bajon helység után (ma Nagy-Bajom), a Bajoni családnevet vette fel. Első ismert őse Bajoni Pál (1272), ennek fia Hektor 1330 körül, ennek fia László 1350-ben a várad püspökkel perel. Demeter 1342-ben szalgói várnagy. A fenti Lászlótól a család, magvaszakadtáig, a következőleg ágazik szét: László fia János 1390. táján, ennek fia György, 1423-ban a várad püspökkel perel, neje Ohati Mihály leánya Kata, fiai: István és László 1439. táján unokatestvérékkel viszályba elegyedvén, őt megölték, de 1441-ben kegyelmet nyertek, bizonyos feltételek alatt, melyeket István nem teljesített. István különösen a harcztéren tűnt ki; Hunyady János legvitézebb

fegyvertársainak egyike volt. 1458-ban megveszi Szerepet és a hozzátartozó birtokokat 300 arany forintért. István fiai: István és Miklós. Az utóbbinak fiai: János a vármegye követe (1505), Benedek és István váradi kanonok. János és Benedek Verbőczy bizalmasai közé tartoztak, kinek befolyása révén a mohácsi vész után, Szapolyai pártjára állottak. Benedek, neje Bodó Anna után megszerezte a Ráskay örökséget s fivérének Jánosnak halála után egyike lett a Szapolyai-párt főembereinek, de 1542 után Ferdinánd pártjára állott. † 1547. előtt. Gyermekai: Ferencz, István, János, Kata és Zsófia. Ferencz 1556-ban magtalanul elhalván, a bajoni uradalom István kezelése alá került, ki 1565-ben szintén magtalanul halt el. János pedig 1566-ban Szigetvár védelmében esett el. Az egész vagyon Zsófiára, Pászthory Jánosnéra szállott. (Géresi Kálmán: Gr. Károlyi oklt. III. kötet.)

Balog-Semjén
nemzetség.

Szabolcs vármegyének törzsökös nemzetsége, a *Balog-Semjén nemzetség* szintén a XIV. század elején tűnik fel a vármegye területén. 1324-ben Ubul fia Mihály fia István fiai, továbbá Ubul fia Mihály fia Mihály fiai meghalt nővérek, a Hont-Pázmán nb. Lőkös fia Péter özvegyének hitbére fejében Bánkegyháza helység fele részével elégitik ki Lőkös fia Benedek fia Pétert.

Kaplyon
nemzetség.

Az ősi szatmárvármegyei *Kaplyon nemzetség* nagymihályi ágából Lőrincz fia Gergely 1327-ben Apáti és Tarcsa (Ér-Tarcsa) birtokokat nyeri királyi adományul.

A nemzetség másik ágából leszármazott Vetésy, Csomaközy, Bagossy és Károlyi családok csak később szereznek birtokokat a vármegye területén. Könnyebb áttekintés végett alább közöljük a nemzetség szétágazását:

Őse András a XIII. század közepén, ennek fia: Ördög Simon (1268—88), fiai: Péter (1288—91) és Ördög András (1291—1325).

Péter ága: fiai: 1. Márton (1322—54) a Csomaközy család őse. 2. János (1329), fia: Derekas Simon (1325—54), tőle ered a Bagossy család. 3. Zonga Péter (1312—41) a Vetéssyek őse.

Ördög András ága: fiai: Károlyi Simon (1322—49) és Merhárd (1325—50), kinek ága unokáiban, Istvánban (1414—19) és Györgyben (1397—1430) kihalt.

Simon fiai: László vajda (1349—94) és Mihály (1350—94) a jelenleg virágzó ág őse. László vajda ága: János (1396—1438) és Jakab (1392—1431). János fia: László (1460—69), ennek fia Lőrincz († 1470). Jakab fiai: Demeter (1418 † 1449) és János (1437), ennek fia László (1451—61). A fenti Mihálynak Nagy-Beeski Annától két fia született: Lancel László (1394—1447) és Bertalan (1394—1449). Lancel László fia: II. László (1449—89), kinek Esztáry Annától született fia, III. László (1493—1522) neje losonezi Bánffi Zsófia, kitől fia: Zsigmond (1519—52), ennek Drágffy Annával kötött házasságából származott László (1555—75), leánya Zsuzsána, férje: Bethlen Gábor. — A fenti Bertalannak Kölcsei Mikófi Krisztinától született fia János (1436—82), ennek fia: László (1488—1520), neje Beesk Hedvig, fia Péter (1533—54), kinek két neje volt: Zichy Katalin és Surányi Borbála. Fia: Mihály (1554—95), nejei: Zaberdjei Horváth Kata és Perényi Erzsébet; fia Mihály (1585—1626) bárói rangra emeltetik, Mihálynak neje: Lapispataki Segnyei Borbála, a kitől: László (1627—89) neje Sennyey Erzsébet, fia: Sándor († 1743) neje gróf Barkóczy Krisztina, a jelenleg virágzó gróf Károlyi család őse. (Gr. Károlyi oklevélt.)

Családok az
Anjouk alatt.

Az Anjouk uralkodása alatt a következő családok jutottak nagyobb jelentőségre:

Czibak. (Ártándi, gyulavarsándi és palotai). 1330-ban már osztoznak Szeghalom, Csökmő, Begécs, Írász, Péntekülése és Bökény birtokokon. Egyik ága a csanádmegyei Szőregen volt birtokos s innen szőregi előnevet viselt.

1335-ben Czibak fia Mihály Palota, Mindszent, Marja, Vadász, Szőreg, Keszteg, Esküllő, Úrgeteg, Csécske, Fancsika birtokosa. Mihálynak két unokája a család két főágának megalapítója. László fia Ozsvát a palotai, László testvéreinek, Jánosnak hasonnevű unokája a géresi ág őse. A palotai ágból származott: Imre váradi püspök (1526—34), a géresi ágból: András, Bihar vármegye alispánja (1534—52).

Cyne de Ér-Olaszi. Péter 1319-ben tűnik fel. Fiai: László váradi kanonok (1332—51) és Marót, a ki István vajda oldalán vett részt a nápolyi hadjáratban († 1353 táján).

Csáky. A család első ismert őse: Adas László fia Peleskei vagy Piliskei István (1352—96), a ki Nagy Lajos uralkodása idejében tűnik fel László testvérével (1358—79) Szatmár vármegyében s apai ágon az Ákos, anyai ágon a pártütő Barsa nemzetséggel volt rokonságban. Ez a Piliskei István, a kit egy oklevél Zsidó pestvármegyei helység után Zsidainak nevez, fiaival Miklóssal és Györggyel 1396-ban Körösszeget nyerte, Szent-Katalin-Asszonyfalvával, mely nem más, mint a város középkori neve. Miklós és György 1401-ben hadi érdemeik jutalmául Csák (ma Csákova, Temes vármegyében) várost nyerték Zsigmond királytól, melyet ugyan 1395. előtt birtak, de ekkor Adorján váráért elcserezték. (Fejér — X. 4. 65.) Zsidai Istvánnak a már említett Miklóson és Györgyön kívül még két fia volt: Péter (1379—96) és II. István (1401—24).

Miklós 1379—26 közt Temes, Békés és Bihar vármegyék főispánja, utóbb erdélyi vajda, 1403-ban azonban Nápolyi László pártjára állván, a felkelés leveretése után kegyvesztetté lett s csak 1421-ben nyert kegyelmet, jóllehet főispáni méltóságában megmaradt. Fia Mihály 1430—70 közt Bihar vármegye főispánja; 1445-ben Csökmő, Barsa és Darvas örökség útján került birtokába, melyeket közbenjárására Kis-Károlylyal együtt Békésből Biharba kebelezték át. (Karácsonyi: Békés vm. I. 221.) Mihálynak nem maradtak utódai. A családot a fenti Miklós testvére György, a székelek ispánja terjesztette tovább. Fiai: Ferencz (1440—61) Bihar vármegye főispánja, kitől a család tovább származott, ennek testvérei: György († 1448-ban a rigómezei ütközetben) és László († 1429) váradi kanonok. (Karácsonyi czikke a Turul 1893. évfolyamában. 3. sz.)

Kórógyi. István 1326-ban Kis-Károly körül birtokos.

Meszési. 1341-ben nyerték királyi adományul Ősi, másként Telki birtokot.

Toldy (nagyfalusi és péli). E családról csak 1324-től kezdődőleg vannak adataink. Egyik sarja Miklós 1372—83 között Szaboles, Heves és Bihar vármegyék főispánja. György hasonlóképen (1372—82) Bihar vármegye főispánja. Ez az ág Zaránd vármegyében is birtokos volt s utolsó sarja Pál († 1433), Szent-Mihályt bírta, mely nem más, mint Nagyfalva; ezen kívül Szent-Miklós is birtokukban volt. A család másik ága előnevét Szalontáról vette. Ez a XVI. század elején tűnik fel.

Zomlini. A család nevét Kis-Zomlin helységtől vette, hol már a XIV. század közepén birtokos volt. Egy tagja, Mihály 1379—1410 közt országbirói jegyző volt, ennek fia Gábor tömeges oklevélhamisítás miatt 1448-ban máglyára ítéltetett. Birtokait: Zomlint és Septelyt, fiai eladták István testvérének, a ki 1454-ben a kápolnai pálosoknak adta.

Zólyomi (albisi). 1373-ban tűnik fel a vármegyében. 1385-ben Albisi László fiai: Márton és Dávid rokonaik Barsa nb. Beke főispán fia társaságában hatalmaskodnak. (Fejér — X. 3. 18.) 1401-ben Albisi Márton fia Dávid zólyomi főispán és Lőrincz biztosítékot nyernek Székelyhídra, melyet 1402-ben királyi adományul kaptak. (Bunyitay — III. 3. 15.) 1417. táján elveszik a Zólyomi családnevet. 1460-ban várépítési engedélyt nyernek.

A Nagy Lajos halála után beállott belzavarok s az egész XV. század folyamán megújuló trónküzdelmek hatalmas földbirtokos osztály alakulására vezettek. Sokan lettek egyes várak körül csoportosuló birtokok uraivá, mely uradalmak azután együttes adományozás tárgyát képezték s a várral együtt cseréltek gazdát. A természettől védett s egykoron a Csanád nemzetség tulajdonát képezett Súlyomkő vára körül csoportosuló 10 község: Bánlaka, Súlyomkő, Mieske, Tóti, Poklostelke, Almaszeg, Magyar-Lugos, Rév, Száncsi által alkotott súlyomkői uradalom a XIV. század végén a Kaplakai birtoka. 1407-ben szántai Laczkfi Jakab és Dávid nyerik királyi adományul. 1452-ben a várat, még e család magszakadása előtt, a Kusalyi Jakes és a Bánffi családok birtokában találjuk, 1484-ben pedig a Drágffi és a Jakes családoké. 1524-ben Kanizsai László birtokába jutott.

Az albisi Zólyomiak birtokai Diószeg, Székelyhid körül csoportosultak. 1373. óta Széplakon, 1391-ben Patán földesurak; az egykor a Gutkelek tulajdonát képező Székelyhid megszerzése után birtokaik nagy kiterjedést

Nagy Lajos
halála után.

nyernek. A XV század derekán Albis, Péres, Gálos-Petri, Csatár, Ottomány stb. összesen 30—33 falu urai.

Az álmódi Chyrék 1425-ben nyertek Pocsajban várépítési engedélyt. Birtokaik a vármegye északi részén terültek el. Ér-Mihályfalva, Almosd, Vértes, Pocsaj, Pályi, Mike-Péres, mintegy 14 falu és 3 pusztá urai.

A Csákyak uradalmi Körösszeg és Adorján várak körül, a Berettyó völgyében s a Sebes-Körös mentén terültek el, köztük: Margitafalva, Szalárd város, Nagy-Böszörmény, Cséffa város, összesen 70 helység és 4—5 pusztá urai. 1475-ben Kövesden, Szucsákon és Kalotán földesurak. 1489-ben Poklos-telek, Sejtervölgy, Ferkeság, Boldogasszonytelke, Vajda, Kohány helységekben is bírnak jószágokkal.

A debreczeni uradalom, mely Bihar és Szabolcs vármegyékre terjedt ki, a Debreczeni Dózsa család magvaszakadtával (1405) a koronára szállott vissza. 1411-ben a vármegyéből a következő helységek tartoztak hozzá: Derecske, Csalános, Haláp, Szent-Péterszege, Keresztur, Szent-Demeter, Szucsá, Fegyvernek, Sámson, Bagota, Süldő, Hetven, Simonegyháza.

1411-ben a debreczeni uradalmat Brankovics György rácz despota nyerte örök adományul. 1450-ben Hunyady János foglalta el, a ki 1446-ban már az ezen uradalomhoz tartozó Böszörményt bírta.

Róla Szilágyira, és özvegyére Erzsébetre, majd ennek halála után (1484) Corvin Jánosra szállott. (Csánki Dezső — Magy. orsz. tört. földr. a Hunyadyak kor. I. 632., Gr. Zichy oktm. VI. 147. l.)

E nagyobb uradalmak közt terültek el a nemesség uradalmi. A Jankafalvi és a Majosi családok, Kágya, Jankafalva, Pelbárhida és Reszege környékén 14 faluban, a Sztáryak vagy Esztáriak, Esztár, Marja és Mihályfalva vidékén 7 faluban, a Rozgonyiak Gáborján és Ujfalu körül 10—11 helységben, a Vetéssyek Er-Adonyban s a ragáldi pusztán (Gr. Károlyi oklt. I. k.) voltak birtokosok. Az Uporyak Mihályfalva, Mike-Péres, Kágya és Szalonta vidékén, a Szepesyek Er-Adony, Szepes, Vásári, Keszi, stb. helységekben, a Péresi nemzetség Vásári és Keszi helységekben, majd 1440-ben Péres, Kisfalu és Kőteles falvakban voltak birtokosok.

A Sebes-Körös völgyében a Telegdyek birtokai terültek el, mint Sonkolyosd, Lok, Telegd, Bottyán, Jenő, Szabolcs, Szalárd, sőt a Fekete-Körös völgyében Csékén is bírtak.

Telegdy István, II. Ulászló kinevezője, 1508. május 22-én új adománylevelet eszközölt ki az összes öröklött és szerzett birtokaira, melyek közül a következő 82 biharvármegyei helységet találjuk elősorolva: Örvénd, Berten, Magyar-Kakucs, Révelő, Gyapju, Gálos-Petri, Onad, Tasnádfő, Szurdok, Alsó-Szakadát, Izsóparlaga, Brajkuta, Kopacsél, Ravaszlik, Ujfalu, Felső-Battyán, Alsó-Battyán, Sonkolyos, Oláh-Kakucs, Dobricsonfalva, Százháza, Krajnikfalva, Cseke, Kápolnás-Hidas, Dojalaka, Albolfalva, Tötös, Veresfalva, Nyires, Farkaspataka, Hosszu-Bikács, Dékánfalva, Isztrákos, Gémes, Drág-Cséke, Bucson, Dusafalva, Csokszára, Kótliget, Bokorványa, Váralja, Brozkulya, Felső-Toppa, Felső-Hidasel, Korpafalva, Vagdemeterfalva, Turbolyafalva, Szitánfalva, Papmező, Alsó-Patak, Kozdánfalva, Tivis, Borzafalva, Hidelő, Szombatság, Kis-Hodos, Papsztanacsulfalva, Forrószeg, Hosszuliget, Kis-Topa, Posga, Terpefalva, Kerekesfalva, Krajnikfalva, Alsó-Hidasel, Vásznosfalva, egész birtokok, továbbá: Telegd, Telki. Szabolcs, Jenő, Orosi, Erpál, Andaháza, Szent-Kozma, Ujfalu, Tótfalu, Gáborján, Boldogfalva, Szekesöd és Felső-Szakadát helységekben részek. (Borovszky S. — Csanád vm. I. 143.)

A Telegdyek birtokaitól északra a Zovárdfi és Ujhelyi családok voltak birtokosok Terebes, Fancsika, Bolcs és Álmósd tájékán.

A vármegye északnyugati felében a Debreczeni és a Csáky család uradalmi közt a henezidai Bacsó, a Bajoni, a Kis-Marjai és a Tordai családok birtokai terültek el.

A henezidai Bacsók Nagy-Létától Rábéig, Sárhida, Okány, Nagy-Rábé és Kernye környékén, a Bajoniak Bajon vidékén voltak birtokosok s 1412-ben pallosjogot nyertek. A Kismarjaiak, a két Marja, Gyapoly, Kerekegyház és Zsadány birtokosai. Ez utóbbi család birtokait a XV. század második felében a Baksa nemzetségből származó Boeszkayak foglalják el. E család

1280-ban nyeri a zemplénvármegyei Kövesd várát, s 1320-ban Boeskö helységben birtokos, honnan György (1478) fia Simon (1493—99) Biharba költözik. Ennek fia György először írta magát Kis-Marjáról.

A Tordayak Ujfalu és Torda vidékén voltak földesurak. E családból András 1468-ban itélőmester, fia László váradi kanonok (1468—88), másik fia Benedek, kinek fia Zsigmond 1507—1524-ben a vármegye alispánja, Kis-Zomlinban birt részeket.

A Torday birtokoktól délkeletre a Bessenyei és az Izsáki osztályos atyafiak javai terültek el, köztük Bakonszeg, Izsáka, Csekehida, Tancskereke.

Horogszegi Szilágyi Mihály Szent-Péterszeget és Szent-Miklóstelke pusztát bírta a XV. század derekán, mellette a Rimaszécsi Széchyek Gáborjánt s Boldogasszonyfalva részeit bírták. A Marczalyak 1452-ben Nagy-Létát és Kakat felét adták zálogba a Hunyadyaknak. A Szapolyayak pedig a XV. század végén a debreczeni uradalom egy részét bírták zálogban, a Szokolai és a Szepes családokkal. A Báthoriak, Szabolcs vármegyének ez ősi családja, Kakat és Süvegd helységek földesurai, idővel a vármegye déli részén elterülő Kis-Baj és Bél-Zerénd helységeket nyerik. A szabolcsi Várdaiak a XV. század folyamán Nagy-Mihályfalva földesurai.

A Csákyak uradalmaitól délre a Toldyak és a panaszi Pázmány család birtokai terültek el.

A Toldy család Told (Puszt-Told) és Szalonta vidékén volt birtokos, mely utóbbit 1515-ben szerezte meg a szomszédos Pata, Kölesér, Óssi helységekkel egyetemben. Ulászló király 1502-ben vizsgálatot rendelt Toldy Mihály, a békésvármegyei szent-andrási uradalom birtokosa és társai ellen, a váradi káptalan nagy-szemléni és borsi birtokain elkövetett hatalmaskodások miatt. (Bunyitay — i. m. II. 282.) Toldy Tamás birtokait 1466-ban az ősi Csolt nemzetségből származó békésvármegyei gerlai Abrahámfi család sarja, István vette zálogba, a ki 1468-ban mezőmegyeri részeit átengedi cserében egyes bélmegyeri birtokért, miáltal családjá Bihar vármegye birtokosai közt foglal helyet.

A panaszi Pázmán család Szent-Márton, Szántó és Pósa vidékén volt birtokos. 1465-ben Panasz, Tóttelek, Szomajom, Szent-Márton, Ujlak, Szent-Dienes és Somogy birtokosai.

A Toldy család birtokaitól délre eső Sarkad, Ant stb. helységeket 1453-ban a székudvari Keczer család nyeri adományul, még lejjebb már az egykori Zaránd vármegyével határos területen (Bél-Zerénd, Nagy-Zerénd) az Artándyak birtokai terültek el. E családból Tamás 1505-ben a vármegye követe volt, Pál az 1518. évi országgyűlésen tünt fel.

A Fekete-Körös vidékéről származott a hosszaszai Bothos család is; őse Péter, kinek fia István 1437-ben prépost, testvére Péter, a Tahy család őse. 1437-ben Félégyháza negyed részét nyerték adományul.

A mohácsi vész utáni időkben ismét mélyreható változás áll be a vármegyei birtokviszonyok tekintetében. Az ellenkirályok híveik számát bőkezű adományok által igyekeztek szaporítani, de ezen adományok gyakran nem voltak végrehajthatók az ellenpárt túlsúlyra jutása következtében. A mohácsi csatában számos család sarja vérzett el, ezeknek birtokait a szomszédok foglalták le zsákmányul, a folytonos küzdelmek közepett számos család tönkre jutott, ezeknek helyét újonnan letelepült, vagy más kalandorok foglalták el.

A protestantizmus elterjedésével lefoglalt egyházi javak még nagyobb mozgalmat idéztek elő és csak a XVII. század elején, midőn Bihar vármegye végleg az erdélyi fejedelemséghez csatoltatott, tapasztalhatunk a birtokviszonyok tekintetében némi állandósulást.

E korszak (1526—1604) birtokviszonyaira nézve felette becses adatokat nyújtanak az 1552/53. évi adóösszeírások, melyeket a vármegye történetét tárgyaló fejezetben már részletesen ismertettünk.

Az 1552. évi birtokállapotot tekintetbe véve, e korszak birtokviszonyait két csoportba sorozhatjuk: 1552. előtt és után.

Ferdinánd király 1527—32 között, többek közt a következők részére állított ki adományleveleket, egyes biharvármegyei birtokokra nézve: Ujvári Nagy Imre alnádor, Oláh Miklós és testvére, Pempflinger István, Parlagi Miklós,

A mohácsi
vész után.

Izdenczy Miklós és Csáthi Zeny István. (Acsády Ignác Akad. Ért. XVI. kötet 3. sz.) Ezek az adományosok jórészt nem foglalhatták el birtokaikat.

Ezzel szemben János király hívei már jobb helyzetben voltak. A Bajoniak mindegyre nagyobb vagyona tesznek szert. Laszky Jeromos 1535-ben 600 forint kölcsönt vesz fel Bajoni Benedektől, János király jóállásával, melyért Tetétlent inskribálja, Izsákai Oswald 1536-ban Izsáka, Bakonyszeg, Orod és Csekehida birtokait, továbbá Esvént és Esvénmonostorát fiörökösei nem léteben Bajoni Benedeknek ajánlja fel, a ki 1538-ban Nagy-Kágya és Jákó-Varsány birtokokat nyerte János királytól. (Gróf Károlyi oklt. III. 111—117, 128.)

Az Ártándyak, hasonlókép János király hívei, nagy vagyona tettek szert ezidőtájt. Birtokaik: Kereki, Ártánd, Sas, Adám, Köbölkút és Konyár egészen, Bors, Apáti, Baromlak, Széplak, Mező-Peterd, Boldogfalva és Sámson részben. Ártándy Pál és Balázs testvéreket azonban Gritti 1531. január 25-én lefejeztette, mire a család szerencsecsillaga is aláhanyatlott. János király ugyan 1531. február 25-én kelt levelével Pál özvegyét és árváit védelmébe vette, de nem akadályozhatta meg a család hanyatlását, melynek Balázs fiával 1576-ban magvaszakadt. A többi családok közül a fiörökösök nélkül elhalt Torday György Nagy-Kágya és Jákó-Varsány birtokait a Bajoniak nyerik; a család még a XVI. század elején Nyüved, Kügy, Hódos, Kovácsi helységeket bírta; utolsó tagja László 1567-ben végrendelkezik. A Czibak családból Péter még 1552-ben szintén birtokos, de többé nincsenek róla adataink. A Zólyomi családból Dávid fia János, leánya Klára 1535-ben fiúsított. Tahy Ferenc 1546-ban Vajda helységben volt birtokos, 1548-ban Fenest nyerte Ferdinándtól adományul, de ez csak névleges adomány volt. A Toldy család ekkor érte el legnagyobb kiterjedését. Az 1552. évi összeírásban 19 tagja van felvéve s Szalontán, Nagy-Marján s több helyen birtokosok. Miklós a nagyfalusi ágából 1522—54 közt Kabán földesúr. A Szepesyek 1547-ben Ebest bírták. A Csákyak hasonlókép fentartották hatalmukat. Csáky Pál Körösszeget bírta. Verbőczy István még a mohácsi vész előtt Hódost és Kovácsit bírta, (Fraknoi Vilm. M. T. Eletr. XV. évf. 355—56. l.) de ezek a Tordayakra szállottak. Súlyomkó várát Mieskével együtt Drágffy György († Mohácsnál) özvegye bírta, a kinek sikerült azt az idők viszontagságai közepett Magdolna leánya számára megtartani. Boeskey György már 1552. előtt Nagy- és Kis-Marja, Kasza, Kerek-egyháza, Gyapol, Okány, Balkány és Csépán birtokosa.

Az új birtokosok közül Melith György 1541-ben Izabella királyné adománya következtében Halápba iktattatott be; (Orsz. lt. n. r. a. 1778:9.) Losonczy Antal pedig 1543-ban a pankotai uradalmat bírta. (Karácsonyi i. m. I. 120.) Vidi Bereczkfi Mihály, János király udvari szakácsa, 1535-ben Körös-Szent-Miklóst nyerte adományul. Álmosdi Somlyai Mihály 1545-ben Madarászt és Görbedet foglalta el.

Midőn a vármegye ismét Ferdinánd uralma alá került, hívei számos újabb adományokat nyertek jutalmul, viszont a Szapolyai párt hívei közül többen kiestek birtokaikból. Parlaghy György, Miklós és Pál 1557-ben Püspök-Ladány és a hozzátartozó birtokokra nyertek adományt Ferdinándtól. Álmosdi Chyre Ferencz magvaszakadtával, ennek birtokai kir. adomány útján Tahy Ferencz királyi lovászmesterre, majd vétel útján Dobó Istvánra szállottak. A János Zsigmond pártjához szító Toldy Miklós és Péter javait (Fekete-Bátor, Csatfalva, Told és Nagyfalva) Ferdinánd már korábban elkobozta, ifj. Toldy Miklós, a ki hasonnevű nagybátyjától való megkülönböztetés végett Kis-Toldy Miklósnak neveztetett, mint a vármegye történetét tárgyaló részben láttuk, 1553-ban lefejeztetett, Fekete-Bátor vára pedig Ferdinándé lett. Hasonló sorsra jutottak a nagyfalvi Toldy Miklós zarándvármegyei javai is 1559-ben. (Liber regius 283). Midőn Várad és vele Bihar vármegye ismét Izabella uralma alá került, bőkezűen jutalmazta híveinek hűségét. Ekkor veszi kezdetét az egyházi javak eladományozása, melyek közül azonban a megelőző évtized zavaros viszonyai közepett már sokat elfoglaltak egyes hatalmasok.

1557-ben Izabella királyné Szent-Andrást Simay Péternek adományozta, a kitől 1566-ban Békés Gáspár vette meg. Kecset birtokot Kecsethy Albert,

Szent-Jánost pedig Bethlen Gergely és haraklányi Massay László nyerték adományul. E két utóbbi egyházi birtok volt. A János király pártjától Ferdinánd pártjára állott Bereczkfi Mihály 1557-ben Örvéndet nyerte adományul, de a közbejött események következtében már nem bírta elfoglalni. Kiskállai Vitéz János nagymihályfalvi birtokát 1559-ben Izabella el akarta foglalni, de ebben Bornemisza Ferencz, Vitéz János tiszttartója fegyveresen megakadályozta. Iklódot, mely egyházi birtok volt, 1557-ben Pesti Imre deák s ennek halála után Földvári Mátyás váradi udvarbíró nyeri adományul.

János Zsigmond hasonlóképen bőkezűen osztogatta a lefoglalt egyházi javakat. Melius Péter debreczeni protestáns lelkipásztor 1566-ban, a váradi lelkész házat, Abrahámffy György, János, Miklós és Gábor, 1568-ban nyertek új adományt Acsi birtokra, melyet még atyjok Zsigmond kapott. E család 1552—53-ban Gyántén birtokos. 1568-ban Abrahámffy Zsigmond fiai Méhest nyerik adományul, Abrahámffy István fiai pedig egy váradi káptalani házat kaptak. Baky Pál főétekfogómeister ugyanez évben Miskét, Telegdy Mihály 1566-ban egy kanonoki házat Váradon a hozzávaló szőlővel, Szalánczy László főispán 1557-ben egy kanonoki házat.

Az elfoglalt egyházi birtokok közül a következők maradtak meg a foglalók hatalmában :

Bályok 1552-ben a Szénássy család tulajdona, Fejértó : Bartakovics János, Venter: Vajda István, Fugyi-Vásárhely (azelőtt a pálosoké volt): Solymosy János és Porkoláb Dénes, Szent-Jobb (szintén a pálosoké volt): Némethy Ferencz birtoka, melyet 1557 táján foglalt el. Kakucs, Ősi és Marczelháza egyházi birtokokat 1560-ban Sárossy János vette zálogba a váradi domonkosoktól. Bajoni János pedig 1566-ban Lőkősháza birtokába iktattatott be. Asszonyvására 1569-ben Salgay Bálint birtoka.

Az erőszakos birtokfoglalások, újabb bőkezű fejedelmi adományok és gyakori vétel útján a régi uradalmak romjaiból újak keletkeznek.

Sólyomkő várát és tartozékait Izabella királyné 1556-ban Báthori Györgynek és nejének Annának adta. Pocsaj várát, Almosdi Ferencz halála után, előbb Tahy Ferencz, majd Dobó István szerezte meg. 1560-ban János Zsigmond szécsényi Némethy Ferencznek, a tokaji vár praefectusának adományozta. A Csanád nemzetségből leszármazott Makó család utolsó sarja : Makó László 1563-ban Bátorban, hova a török invázió elől húzódott, a következő birtokok felett végrendelkezett : Székelyhid, továbbá a hozzátartozó Semjén, Csokaly, Tulogd, Diószeg, Jankafalva, Kóly, Albis, Sárffő, Vámos-Péres és Sámson helységekben való részek. E birtokokat azonban János Zsigmond fejedelem Varkocs Tamásnak adományozta.

Nopsiczi Varkocs Tamás bihari főispán ugyanez évben, nagyrészt a Zólyomiak tulajdonát képező birtokokra : Albis, Jankafalva, Diószeg, Sárffő, Csokaly, Ottomány, Kóly, Molnos-Petri, Vámos-Péres, Semjén, Csatár, Sámson, Tulogd és Székelyhid községekre nyert adományt, melyekből a székelyi hídi uradalom alakult. Bocskay György, a ki 1567-ban szintén Szapolyai pártjához csatlakozott, 1552-ben, mint láttuk, már Kis-Marja és a körülötte fekvő helységeket bírta. Fia Bocskay István (sz : 1557 † 1606) erdélyi fejedelem, az atyjától öröklött birtokokat számos újabb szerzemény által gyarapította. 1579-ben Gyapol, Kaza, Kerekegyház stb. birtokaiban levő jobbágyságot Báthori Kristóf erdélyi vajda minden terhektől felmenti. 1589-ben nyerte a latabári birtokot, ugyanez évben Salház pusztát. (gróf Károlyi oklt. III. 274.) 1590-ben : Kis-Marja, Gyéres, Félegyház, Okány, Kerekegyház, Kaza, Heneczida, Balkány, Sadán, Csegesd és Bod ősi javakban megerősítették. 1590-ben nyerte Kereki várát, a hozzátartozó birtokokkal. A kereki uradalomhoz a következő helységek tartoztak : Bedes, Furta, Konyár, Pályi, Latabár faluk, Keresztes, Ártánd, Sas, Peterd, Adám, Nagy-Mohol, Tamáshida, Erdő-Gyarak, Kis-Kemény és Mártontelke részirtokok, Kékes és Suliháza puszták.

A sarkadi uradalom, mely 1577-ben Sarkadi Farkasé volt, a sarkadi kastély körül csoportosult. Ide tartozott : Kőte-Gyán, Kőte-Tarcsa, Sarkad-Ősi, Mező-Panasz, Tarján.

A Bocskayak uradalmi mellett nagy jelentőségre jutott a bajoni uradalom. Bajon vára a XVI. század folyamán épült, melyhez 1571-ben a követ-

kező birtokok tartoztak: Szerep, Rét-Szent-Miklós, Nagy-Rábé, Bagos, Hodos, Jákó, Kovácsival és Lőkősházával, Zsadány, Balkány, Okány, Fazekas vagy Jákó-Varsány, Csépan, Nagy-Bajon, Kis-Bajon, Derecske, Szovát, Tamási, Sámson, Domoszló. (Géresi Kálm. — Gróf Károlyi oklt. III.)

1587-ben a bajoni uradalmat a Bajoni család fiágának kihaltával Báthori Istvánné és Kendy Ferenczné elfoglalták, mely foglalás ellen azonban Bajoni Zsófia óvást emelt. A vár Csukat Péter hatalmába jutott, majd ennek halála után (1592) Nagy András hajdukapitányé lett. Egy 1563-ból kelt tudósítás szerint a vármegyében levő várak a következőket uralták: Kővár, Sólóymkő és Cseh (Cséhtelek?): Báthori György. Székelyhíd: nopsiczi Varkocs Tamás. Kereki: Ártándy Kelemen. Adorján: Csáky Pál. Pocsaj: (nincs feljegyezve, de akkoriban szécsényi Némethi Ferencz birtokában volt). Telegd: Telegdy Miklós. Szent-Jobb: Némethi Ferencz. Pankota, Jenő és Dézna: Losonczy István özvegye. (Tört. tár 1884. évf. 391. l.)

A többi birtokosok közül: Ártándy Tamás 1561-ben Nagy-Zerénden és Bél-Zerénden volt birtokos. A család — mint láttuk — Nagy-Kereki várát bírta, mely 1576-ban Báthori István fejedelem adománya következtében Bocskay István birtokába jutott.

A Forgách család 1564-ben a Zólyomiak után Egyedmonostorán volt birtokos. Telegdet a két Telegdy testvér, Miklós és Mihály bírta, a kik 1561-ben osztottak az ősi javakon, övük volt Gálos-Petri, Papmezővár, Telegdy Miklós fia Miklós, és Ferencz fia Mihály, a székelyek kapitánya közt, az ősi birtokok miatt támadt perben, 1572. május 15-én, Mihály, jogai védelmére megkapta Miklóstól a családi birtokokra vonatkozó adományleveleket, melyek szerint a családnak 82 biharvármegyei helységben voltak birtokai, kevés kivétellel ugyanazon helységekben, melyekre Telegdy István kincstartó adományt nyert. (Borovszky Samu — Csanád várm. I. 205.) Lessi László, a család utolsó sarja, Rogozi Vancsa Ferencznek hagyta. Zsáka, melyhez Kisfalu és Harkány tartozott, 1566-ban Zsákay Andrásné birtoka, a ki e váracst Ferdinánd vezéreinek átadta. Békes Gáspár 1561-ben társaival a körösvölgyi birtokaiba, Védi Gyantay Lukácsné született Ujhelyi Dóra pedig 1562-ben Véd helység és tartozékaiba iktattatott. Haraklányi Massay Imre, a ki Massay Benedek, János király pártjának rendíthetetlen híve után örökölt, 1561-ben Zarádon 37 porta birtokosa, birtokai Bihar és Békés vármegyékre is kiterjedtek. (Márki Sánd., Arad várm. tört. II. 1. 558. l.) Toldy István és váradi Ugray György alispán 1598-ban új adománylevelet nyertek Nagy-Homok, Répás-Keszi, Nagy- és Kisvásári birtokokra és Erdő-Gyarakra. (Rozvány, Szalonta tört.) Dobozy Sebestyén, a ki 1603-ban Nyüvedy Annát vette nőül, Nyüved birtokába jutott.

A XVII.
század.

A XVII. században, 1604—1686 közt, vagyis azon idő alatt, míg Bihar vármegye megszakítás nélkül Erdélyhez tartozott, leginkább az erdélyi fejedelmek kegyeltjei s az ottani közéletben szerepet vitt családok tagjai szereznek új birtokokat a vármegyében. A régi uradalmak és városok többször cseréltek gazdát, részben a családok magvaszakadása, részben politikai okok következtében.

A Bajoniak vára: Bajon 1612-ig Nagy András hajduvezér birtokában volt, kinek megöletése után, 1616-ban, Bethlen Gábor adományából, Petneházy Istváné lett, a ki alatt a vár pusztulásnak indult.

A Bajoni-birtokok egy részét Kenderesy Boldizsár Mária leánya örökölte, a ki 1605-ben Bosnyák Tamáshoz ment nőül.

Szent-Jobb várát a hozzátartozó birtokokkal 1607. május 7-én Rhédey Ferencz nyerte Rákóczy Zsigmond fejedelemtől adományul.

Adorján vára 1613-ban özv. Csáky Istvánné birtoka. Körösszeg, még 1568-ban, mint a Csáky család elavult vára említetik. (Szalárdy i. m. 364.) A család már a XVI. század végén elköltözött a vármegyéből, a melynek történetében Dénes főispán (1566—87) szerepelt utoljára.

Pocsaj várát 1641-ben, az Ér és a Berettyó összefolyásánál I. Rákóczy György építette fel. A törökök által történt elpusztításáig fontos szerepe volt.

Nagy-Kereki vára Albisi Zólyomi Dávid kezére jutott, a ki midőn Bethlen István leányát nőül vette, egyúttal Székelyhíd várának, Albisnak és Micskének volt birtokosa; 1622-ben egyezség útján, Albist, Oláh-Csatárt

szerezte meg. (gr. Károlyi oklt. IV. 88.) 1634-ben azonban mint ország-háborító és felségsértő fő- és jószágvesztésre ítéltetett, de Rákóczy fejedelem, nejének Albis és Nagykereki várakat, továbbá Micskót meghagyta, sőt Zólyomi életének is megkegyelmezett, a halálos ítéletet örökös fogságra változtatván.

Székelyhíd hasonlóképen már a XVII. század elején Zólyomi-birtok volt. 1616-ban özv. Zólyomi Miklósné tulajdona. Solyomkő vára, a hozzátartozó Szent-Imre és Léta birtokokkal ugyanez időtájt Albisi Zólyomi Erzse birtoka, melyet 1622-ben kelt végrendeletével Zólyomi Dávidnak hagyott. (Radvánszky Béla i. m. III. 247. l.) A Zólyomi Dávid-féle javak romjait, fia Zólyomi Miklós és leánya örökölték, a ki Perényi Gáborhoz ment nőül. A Csáky család, jelesül gróf Csáky László birtokait (Adorján vára, Margitta városa, Lüki, Kővág, Almás, Nagy-Fegyvernek, Tótfalu, Borzik, Sejter és Sejtervölgye (Siter), Prépostváry Zsigmond birta zálogban, melyeket 1643-ban Telegdy Gáspár fia Istvánnak engedett át. (Turul 1895. évf. 193 l.) A sarkadi uradalmat Bethlen Gábor 1612-ben sövényházi Móríz Mártonnak adta, de 1620-ban már Rhédey Ferencznek is volt része Sarkadon.

Zsáka várát a XVII. század második felében a Rhédey család bírta. A Rhédey birtokok legnagyobb kiterjedésüket Rhédey Ferencz alatt érték el, a ki 1657-ben erdélyi fejedelem lett. Birtokait fia László örökölte, kinek elhunytával Zsáka Tököly Imréné lett. A vár 1711. után leromboltatott. Az erdélyi közéletben szerepet vitt családok közül a XVII. század közepén Ruszkai Korniss Zsigmond főispán (1626–48) szerzett kisebb birtokokat a vármegye területén. A papmezői várban lakott s ott is temettetett el 1648-ban. Sennyey Miklós 1609-ben Lázur, Krisesór és Füzegy birtokokat, 1610-ben pedig Tarsa és Ottomány községek adójövedelmét nyerte Báthori Gábor fejedelemtől.

Ezekon kívül a Sennyey család Ér-Adony, Oláh-Csatár helységeket, továbbá Fel-Apáti, Gálos-Petri, Mihályfalva és Almosd részeit bírta. (gr. Károlyi oklt. IV. k. 33. 47. és 50. sz. okl.) Sennyey Borbála után, a ki Károlyi Mihály nejévé lett, e birtokok a Károlyi családra szállottak, melyeknek tized-jövedelmét 1614-ben Bethlen Gábor Károlyi Mihálynak adományozta. (u. ott. IV. k. 51. okl.)

Károlyi Mihály fiai, Adám és László az 1648. december 1-én kelt osztály alkalmával már a következő biharvármegyei birtokokon osztozkodnak: Tarsa (Ér-Tarsa), Fel-Apáti, Mihályfalva, Gálos-Petri, melyek László birtokába jutottak. (Ugyanott IV. köt. 104 old.) Károlyi László 1688-ban kelt végrendelete szerint, az érmelléki (adonyi) elpusztult kastélyához a következő jószágok tartoznak: Adonyban részek, Tarsa fele része, Gálos-Petriben birtokrészek, Fel-Apáti községben egy puszt. (Ugyanott. IV. 244.)

Az erdélyi fejedelmek szolgálatában álló katonák is több birtokot szereztek a vármegyében. Bethlen Gábor Csuda-Ballát 1624-ben Hány János váradi harminczadosnak adta, Dobost ugyanekkor Veres Márton sarkadi kapitány szerezte meg. Csomaközy András sólyomkői kapitány 1633. körül Bánlaka helysége nyert adományt I. Rákóczy Györgytől. (Fényes Elek — i. m. IV. k. 74. lap.)

Szalonta utolsó földesura, Toldy György, a protestánsná lett Toldy István fia, a ki Báthori Zsigmond udvarában szolgált, 1625-ben a hajduknak adta Szalontát, melyért kárpótlásul Bethlen Gábortól 1629-ben több erdélyi birtokra nyert adományt (Rozvány, Szalonta tört.). Hasonlóképen a hajduk tulajdonába kerültek még a következő birtokok: Kaba, mely 1608-ban Bánffy Dénesé volt, s ugyanez évben Boeckay István hajduszabadalommal ruházta fel. Sámson, mely 1609-ben Parlaghy Anna, Kékedy György, Fuló Mihály, rozsályi Kún Lászlóné, ecsedi Csapó Ferencz, Uray György, Dengeleghy Bernát, Derzsy Ferencz, mint a Parlaghy-örökösök birtoka. Mike-Péres, hol 1615-ben Lorántffy Mihály leányai voltak birtokosok.

Várad eleste után (1660) a vármegye területének túlnyomó része a törökök birtokába jutott, az egyes várak és kastélyok a hadjárat alatt elpusztultak, lakói elmenekültek vagy a házi tűzhely védelmében estek el, a török invázió elől a földesurak részint Erdélyben, részint Debreczenben kerestek

menedéket, sőt sokan a felsőmagyarországi részekbe költöztek. Az 1660—1688 közötti időszakban tehát a török volt az úr a vármegye területén.

Midőn a félhold uralma már letűnőfélben volt és Bihar vármegye Lipót király uralma alá került, csakhamar élénk mozgalom észlelhető a régi birtokok visszafoglalására. A váradi püspök és a káptalan lépéseket tett a mohácsi vész után lefoglalt egyházi javak visszaszerzésére; példajokat követték a szerzetes-rendek és az elköltözött birtokosok is.

A vármegye történetét tárgyaló fejezetben már részletesen ismertettük e mozgalmakat, melyek a szatmári békekötés után még nagyobb mérvet öltöttek. Jóformán az egész vármegye területe urat cserélt, részint a régi jog felélesztésével, részint újabb királyi adományok, vagy vétel, de gyakran erőszak útján is.

Az új birtokfoglalásokat, a szatmári béke előtti és a szatmári béke utáni évek szerint, két csoportba foglalhatjuk. A váradi káptalannak az országos levéltárban őrzött elenchesai 1711-ig a következő birtokbeiktatásokról, adományokról és beiktatási parancsokról adnak számot: 1. beiktatási parancsot nyertek: Dobozy István 1697-ben Kis-Szántóra, Balogh István 1698-ban Pelbárhídjára, Jeney Anna 1690-ben Oltományra. 2. Adománylevelet nyertek: Szentiványi László gróf 1700-ban Akorra, Dizsérre és Kohányra; Bojthy Mihály 1702-ben Nagy-Marjára, Inándra, Bessenyőre, Tamásira és Csökmőre; gróf Csáky István 1701-ben Margittára és Adorjánra; Popovics János 1701-ben a micskei uradalomra (Micske, Tergye, Alsó-Derna, Várvecs, Lács, Papfalva, Közepes, Királyi, Terebes, Sas, Telek, Baromlak, Szent-Lázár, Almás-Szék, Szancsi és Homokfalva). Püspöky Sámuel 1700-ban Ér-Semjénre; Sibrik Gábor 1701-ben a sarkadi uradalomra, (Sarkad, Sarkad-Ósi, Remete, Ant, Kőte-Teresa, Kőte-Gyán, Medgyes, Martontelek, Herpály, Nyír-Böksök, Szencze, Tarján, Ecsét és Missenyő erdő). Kovács Mihály 1700-ban Széltarlóra; a jezsuiták 1702-ben Panaszra, Töttelekre és Tarjánra; Melezer János 1701-ben Száldobágyra, Ponez, al. Engelshoffer Zsigmond 1701. és 1707-ben a székelyhádi uradalomra, Török, al. Borbély 1702-ben Telegden egy nemesi házhelyre. 3. Beiktattattak: Kovács Mihály 1701-ben Széltarlóba, mely a hg. Eszterházyé volt; gr. Csáky István 1700-ban és 1702-ben Szalárdba, Margittába és Adorjánba; Buday István 1701-ben Oláh-Kakucsba és Rikoşdba, 1700-ban Apáti-Olaszi pusztába, ugyanez évben Bakó Jánossal együtt Ér-Semjénbe. Végül e helyen megemlíthetjük, hogy Lipót 1702-ben Eszterházy Pál hercegnek adományozta a derecskei uradalmat, a mi — mint a vármegye történetét tárgyaló fejezetben láttuk, — tömördek bonyadalmat idézett elő.

1711. után adományt nyertek vagy beiktattattak a következő birtokosok: Hoch Henrik 1717-ben Vásárhely, Kerékháza, Gyapoly és Nagy-Kereki helységekbe; Bápfly György gróf a sólyomkői uradalomba (Bánlaka, Brátka, Csarnóháza, Eleds, Feketepatak, Lokk, Loró, Pestes, Tinód); Baranyi Miklós 1718-ban Pósalakába, Telkesdbe, Telegdbbe és Portyán pusztába iktattatott; Popovics János 1719-ben Mieskébe, Baranyi Miklós ugyanez évben Telegdbbe. Bernáth Gábor 1719-ben eladta Oltomány birtokát ifj. Komáromy Györgynek, Kállay János és neje 1717-ben Telegd és Botyán birtokaikat eladták Ujfaludi Mártonnak, a ki 1721-ben Henczidát és Lajos pusztát vette meg. Csatáry Anna 1722-ben Kóly birtokát eladta a Komáromyoknak, Horváth Miklós Maresóháza pusztáját 1722-ben Szakács Istvánnak. Bagi Márton özvegye 1725-ben Ugra, Komádi, Szakoly, Peterd birtokait Mosóczy Jánosnak adta el. Grünfeld János gróf 1714-ben a diószegi uradalom birtokosa, Máriássy Lászlóné született Veér Mária pedig 1722-ben Álmosdot és Herpályt bírta.

Az 1720—30 közötti időben statuáltak: Károlyi Sándor gróf 1722-ben Kólyba, Károlyi Sámuel 1722-ben Mezőfalva pusztába, melyre nádori adományt nyer, Beleznay János 1722-ben Bojtba, Ujfaludy Márton 1725-ben Edeles pusztába, 1723-ban Czécze birtokba, Torday János 1712-ben Derecskén egy kuriába, id. Komáromy György 1722-ben Kólyba, Kőteles és Bodóháza pusztákba, 1723-ban és 1727-ben pedig Oltományba. Bebecs Jakab 1724-ben Kovácsháza pusztába, Baranyi Miklós 1721-ben és 1726-ban Bosod pusztába, Vekerdbbe és Nagy-Kemény pusztába. Boronkay Ádám 1725-

ban Nagy-Szántóba, Hergéz János 1725-ben Papi, Döcsi-Koltó és Pánth pusztákba, Thornay János ugyanezen évben Örvéndbe, Beöthy Mihály és Imre 1725-ben Nagy-Marjába és Tamássiba Buday Zsigmond 1726-ban Olasziba, Boronkay Adám 1726-ban Bagd pusztába és Keresztúr birtokába, Mossóczy János 1726-ban Okányba és Láposba, Buday Zsigmond 1726-ban Barát-Püspökibe, Guthy Sándor és Miklós 1727-ben Álmosdba, Csokajba és Herpályba, Rhédey Adám és Ferencz 1728-ban Kórógyba, Bacsó Péter és Lakatos Mihály, továbbá Csiffy Péter 1728-ban Berettyó-Ujfaluba, Irinyi Imre 1728-ban Dengelegbe, Ország Márton 1729-ben Rét-Szent-Miklósba. Végül meg kell említenünk, hogy az 1722—23. évi országgyűlésen honfiusított Harruckern család 1723. május 3-án nyer királyi adományt a békés-vármegyei gyulai uradalomra, melyhez a vármegyéből Remeteháza és Szent-Miklós tartozott.

Míg a hatalom kegyét élvező, vagy anyagi javakban bővelkedő nemesség a különböző címek alatt szerzett birtokok berendezésével volt elfoglalva, addig a hajduvitézekre és a többi, eddig csupán személyes kiváltságokat élvező nemességre rossz napok jártak. Főként az adókötelesek számának szaporítása végett elrendelt nemesi vizsgálatok számos, eddig nemesi kiváltságokat élvező hajducsaládot jobbágyi sorsba taszítottak.

Sajnos, hogy az 1723—25 évi nemesi vizsgálatokra vonatkozólag sem az országos, sem a vármegyei levéltárakban nem találunk adatokat.

Ismeretes, hogy az irányadó körök az 1723. évi vizsgálatok eredményével nem voltak megelégedve, ezért 1755-ben új, általános nemesi vizsgálat rendeltetett el. Ezen újabb nemesi összeírásnak Bihar vármegyére vonatkozó részét Illésy János a „Nagy Iván“ családtörténeti értesítő I. évfolyamában már közölvén, ezért azzal csak röviden foglalkozunk. Bihar vármegye az ez évi összeírásba felvette az egyháziakat és a főrangú birtokosokat is.

Az egyes járásonként a következő egyházi és főrangú birtokosok irattak össze:

I. Váradi járás: Kir. kincstár. Egyházi birtokosok: a váradi püspök és káptalan, a Pálos és Jezsuita-rend, a szentjobbi apát és a váradelőhegyi Szt. Istvánról címzett prépostság. Főrangúak: Haller Pál és György grófok, Huszár József báró.

II. Sárréti járás. Főrangúak: Eszterházy Antal herceg, gróf Csáky család, Dietrichstein gróf, Palocsay gróf örökösei, Rhédey László gróf. Jogi személyek: Debreczen város. A budai Szent Klára-konvent.

III. Ermelléki járás. Főrangúak: Bánffy Farkas, Bethlen Samu, Gyulay Ferencz, Haller István, Károlyi Ferencz és Teleki László grófok.

IV. Belényesi járás. Főrangúak: Báró Ghillányi, Sigray László és Károly bárók.

Az összeírás fölülvizsgálat végett a helytartó-tanácshoz terjesztett fel, honnan csak 1816-ban érkezett vissza a vármegyéhez.

A nem birtokos és az armalista nemesekkel szemben már szigorubban járt el a vármegye is. Az úgynevezett kisebb hajduvárosokban, jelesen Szalontán lakó családok sorsáról már megemlékeztünk a vármegye történetét tárgyaló fejezetben.

A báródsági nemesek közül csupán a Kuk, Laal, Topay és Venter családok nemessége ismertetett el a vármegye részéről, a többiek ellenben nemességük igazolására utasítottak. (Várm. levélt. 1807. évi jkv. 1126. sz.)

Az 1764/65 évi országgyűlést megelőzőleg a helytartó-tanács a főrangú családok összeírását elrendelvén, az 1764-iki összeírás adatai szerint a következő főrangú családok sarjai voltak birtokosok a vármegyében:

Herezeg Eszterházy Miklós.

Grófok: Bethlen Domonkos, marosnémeti Gyulay József, Dietrichstein János indigena, hallersteini Haller Pál özvegye született br. Perényi Krisztina és fia Haller Péter, Haller István özvegye született gr. Korniss Krisztina, Haller János, kis rhédei Rhédei Farkas, János László, Mihály, Pál, Zsigmond özvegye született br. Wesselényi Kata, borosjenei Székely László, széki Teleki Sámuel és László, szalontai Tholdy László és Zsigmond.

Bárók: alvinczi Alvinczy Gábor, losonci Bánffy Farkas özvegye született csenger-bagosi Bagossy Erzsébet, deési Diószeghy István, kövesdi

Az 1755-iki
nemesi
összeírás.

Az 1764-iki
összeírás.

Huszár Sándor, bényei Radák Lőrincz, toroczkó-szentgyörgyi Toroczkay Zsigmond. — (Nagy Iván családt. ért. II, évf. 234 l.) A felsoroltak közül azonban csak gr. Haller István özvegye (Ér-Adony) és Rhédey Mihály gróf (Mező-Sámson) laktak a vármegye területén, a többiek, Eszterházy herceget és gróf Dietrichsteint kivéve, Erdélyben, leginkább Kolozsvárt.

A nemesi vizsgálatokat megelőzőleg, vagy időközben és azután letelepedett vagy nemesített családok nemességüket az eredeti czímeres levél, vagy már előbb nyert nemesi bizonyítványok felmutatása mellett igazolván, nemességök a vármegyében kihirdettetett. *Karakas Károly* vármegyei allevéltárnok összeállítására alapján alább közöljük azon nemesi családok jegyzékét, melyek nemességüket 1688—1848 évek között a vármegyében kihirdették, megjegyezvén, hogy a családnév után zárjelbe tett évszám a nemesség kihirdetésének évét, a *-gal jelölt évszám pedig az eredeti czímereslevél kihirdetési évét jelöli

Adorján (1776), Agárdy (1737), Ajtay (1796), Ákosy v. Csizsár (1772), Alb (1801), Ambrus (1784, 1790, 1797, 1827), Andorkó (1786), Antal (1834), Anthos de Magyaros (1846), Arats de Zilah (1745), Asztalos (1773, 1780, 1793, 1799, 1832), Asztay (1778), Asztalos v. Tóth (1768), Asztalos, Tóth v. Szatmári (1768, 1817, 1819, 1820), Áron (1791), Áts-Nagy (1760), Balásházy (1690*), Barak (1690*), Babos de Bessenýó (1749), Balibán (1723, 1755, 1773), Bak (1747), Bakter (1737), Bajtsy de Getzéfalva (1758), Balogh (1758, 1780, 1784, 1798, 1799, 1815, 1817, 1826, 1830, 1831, 1836), Balogh de Hatház (1804), Balogh de Érkeserű (1836), Bandits (1753), Baló (1840), Barna (1846), Baranyi de Várad et Mitske (1758, 1822, 1831, 1843), Balázsovics (1847), Barzenay (1758), Bartók (1758, 1805), Bagdi (1752, 1839), Bárány (1762, 1789, 1808), Balkó (1768), Balku (1778), Bakó (1776), Balázs de Baróth (1835), Balás de Sipek (1797), Balásy (1772, 1775) Barmos (1780), Barta (1790, 1793, 1802, 1806), Bartha (1835, 1838), Barla (1823, 1836), Bakats (1829), Bartos (1836), Bátky (1804, 1811), Bán (1797), Baróthy (1795, 1828, 1832), Barlangi (1813), Bátori (1814), Balaton (1820), Bagossy (1820), Bakó, Székely, Kovács vagy Dálnoky (1827), Bagosi (1834), papmezői Bessel (1827), Bartsay de Botpalád (1840), Bajó (1844), Banyó (1840), Beóthy de Bessenýó (1736), Berde (1723, 1743), Belitzay (1758, 1782, 1828), Bende (1753, 1763, 1786, 1837), Benkő (1753), Beretzky (1759, 1807, 1840), Bereczki v. Dengelegi (1798, 1807), Bertalan (1758), Besse (1760), Bertrik (1764), Berey v. Béra (1775), Béky (1779), Bede (1789, 1790), Bernáth (1892), Bessenyei (1803), Bednáry (1795), Béllyi (1799), Béltoky (1793), Benitzky (1819), Berke (1824), Besnyó (1833), Beke (1835), Bedő (1840), Bene (1841), Bíró (1723, 1807), Bige (1759), Bihary (1752, 1788, 1793, 1797), Birzódó (1778, 1832), papi Bíró (1808), Bíró de Matolcs (1819), Borbély (1717*, 1808, 1810), Bogáthy (1780*), Bonyhády (1689*) Boga v. Kováts (1757), Bogdán (1759, 1765), Bolgár (1755), Bohus de Beherfalva (1763), Bod (1837), Boyer (1779, 1813, 1815), Bozory (1773), Bohunkay (1787), Bónis (1785, 1793, 1796, 1840), Borsy (1789), Borbély v. Bakószky (1786), Botos (1786), Bollyák (1801), Bordás (1790), Bodó (1802, 1808, 1810, 1832), Bokor (1796, 1822), Bors de Budafalva (1787, 1807, 1808), Borsos (1801, 1836), Boros (1793), Bokor (1796, 1822), Boka (1811), Boldisár (1819), Botka (1819), Bor (1820, 1828), Boros-Pap (1826), Bordás (1826, 1835), Bognár (1836), Bötskör (1818), Buday (1786, 1805, 1807, 1830, 1831), Buday de Bölts (1758), Budaházy (1793), Bükk de Felső-Pólya (1797), Bulyovszky de Dulitza (1826, 1830), Bunyik (1786), Csáky (1839), Csanády (1785, 1801), Csapó (1806), Csapó v. Czapó (1834, 1841), Csarada (1736*), Csató (1812, 1835), Csatáry (1765, 1823, 1840), Csáty v. Vaday-Szabó (1819), Cseh (1751, 1756, 1769, 1799, 1840) Cseke (1787, 1792, 1840), Cseppán (1751, 1773), Csernántzky (1758), Csepreghy (1781), Csere v. Tóth (1799), Csécsy másk. Nagy (1842), Czeglédy (1836), Csiffy (1735*). Csizsár (1793), Csizmadia (1690, 1767), Czijáky (1842), Czibere (1803), Czirják (1759, 1762, 1783, 1791), Czirják másk. Timár (1827), Csonka (1793), Csor (1759), Csorja (1794), Csorvási-Szabó (1844), Csothka (1759), Csörök (1786, 1791), Csuka (1808), Csuthna (1773), Csutor de Illésfalva (1829), Dávid (1763, 1775), Dávid de Turócz-Szent-Péter (1758), Dányády (1713*), Dantsházy-Nagy (1766, 1815, 1820), Darvas (1818), Darvassy (1783, 1817, 1819, 1839), Dalejtsek (1823), Dancs-Körösi (1827), Dálnoky (1827), Dáne (1831), Darvay (1831), Dancsy (1834), Daróczy (1835), Debreczeny (1690*), Deák (1770), P. Debreczeni (1775), Désla (1689*), Dengelegi (1757), Delpini (1770, 1775), Dersy (1797, 1829), Detzky (1807, 1813, 1835), Detrich de Benedekfalva (1822, 1823, 1829), Desterrichter (1717*), Deme (1828), Decsy másk. Szabó (1834), Diószeghi (1713*), Dibátzy (1757), Dienes (1768), Disznós (1846), Dlholtzky (1774, 1819), Dobsa (1722, 1791, 1800), Domján (1703*), Dobozy (1693, 1758, 1787, 1842), Donáth (1758), Dombi (1777), Dömjén (1779), Domokos (1772), (1780), Dormán (1786, 179), Dombrádi (1827), Domonkos (1830), Dobay (1833), Dobray (1842), Drávetzky (1758), Drágos-Pintye de Toplicza (1785), Drágos (1833, 1840), Drágfi (1835), Driva (1833), Egeresi (1763), Egri (1825), Éder (1825), Egyed (1837, 1846), Ékesházy másk. Flach (1820), Elek (1753, 1781, 1806, 1840), Elek (1690*), Embery (1838), Endrődy (1827), Eötvös (1690*), Eröss (1753), Erdélyi (1786, 1790), Érsek (1802), Erdély (1693), Ercey (1834) Farkas (1763, 1794, 1824, 1836), Farkas vagy Papp (1796), Fazekas (1779), Fábían (1791, 1793, 1815, 1830, 1844), Fanor (1819, 1827), Fagyas (1825), Fándly (1836), Farkas (1844), Faragó (1822), Ferentzy (1721, 1779, 1819), Fekete (1758, 1783, 1790, 1804, 1805, 1815, 1822, 1825, 1839, 1840, 1842, 1845), Feltóty (1757), Fényes (1751, 1765, 1777, 1820), Ferdényi (1758), Fenyődi Fenyő (1846), Fejér (1769), Feledy (1800, 1838), Fehér v. Nagy de Adorján (1778), Fehér de Harai (1827), Faddi Fejér (1829, 1839), Fiók (1736, 1739, 1779), Finna (1835), Ficzek (1847), Fleischakker (1831), Fogarasy (1688*). Polnosits (1755, 1764), Fónyad (1768, 1846), Fogtúti (1771), Folkusházy v. Latsin (1780), Foris de Déva (1782), Fónay (1805), Fodor v. Mészáros (1776, 1796, 1821, 1835), Fodor (1831), 1835, 1836), Fodor (1838), Földesy (1749, 1808, 1820), Földy (1767), báró Frimont (1824), gróf

Frimont (1835), Futó (1800, 1835), Füstös (1689*), Fülöp v. Hollósi (1766), Fülep (1767, 1782, 1786, 1790, 1821), Fülöp (1822, 1825), Gazsi (1722, 1758), Gáll (1768), Gál-Homoki (1783), Gál (1790, 1822), Gáll (1793, 1814), Gaszner (1806*, 1839, 1843), Gazdag v. Magyar (1820), Gáthy (1835), Ganóczy (1839), Getze (1766, 1825), Gero (1772, 1796), Gerendási (1784), Géczy de G aramszegh (1823), Géczy (1690*, 1822), Godeon (1839), Giez (1835), Gombos (1765, 1792, 1820, 1832, 1839), Góde (1770), Govrik (1823, 1835), Gorove (1836, 1839), Gosztonyi (1842), Gruber (1836), Gündöcz (1827), Gubernáth (1758), Gulátsy (1755, 1767), Gyarmathy (1753), Gyöngyösy (1752, 1778, 1794, 1800, 1805, 1834, 1840, 1842), Gyulay (1759, 1796, 1818, 1835), Györfy (1771, 1781, 1794, 1842, 1843), Győry (1773, 1791, 1835), Györkey (1799), Gyüre (1791, 1840, 1841), Gyenge (1830), Györffy (1837), Gyalokay (1840, 1841). Harmathy (1690*, 1777, 1785), Harasztí (1758), Harsányi v. Kováts (1753), Hamar (1764, 1778, 1799, 1833), Hajas (1765), Harnos (1764), Háló v. Kováts (1778), Hatvani (1778, 1788, 1847), Hamza (1781, 1797, 1822), Hazucha (1811), Hanka (1811), Halász (1815, 1832, 1835), Hajdú (1817, 1836, 1845), Hankovics (1831*, 1838), Harsányi (1841), Haranghy (1844), Hazugha (1844), Hergéty (1728), Hegyi (1758), Hegyes (1768) Hegyessy (1701*), Herschling (1779), Herke (1804), Herman v. Szabó (1806), Hertzeg (1819), Herzeg (1829), Heintz (1836*), Hegedűs (1842), Heinrich (1848), Hid-Almási (1825), Horogh (1713*), Horváth (1750, 1764, 1786, 1823), Horváth de Garbótz (1781), Holló (1713, 1759, 1835), Horog (1758, 1780, 1785), Hodos (1765), Hodosy (1808), Homonnay (1776), Hotsa (1776), Horváth (1825, 1828, 1838), Hornik (1825), Hofman (1829), Horváth másk. Kovács (1840), Hógye (1777), Hritsovski de Bosáts (1746), Hrabovszky (1785, 1786, 1836), Huszti (1755), Huszti v. Marina (1763, 1789, 1847), Hummel (1796) Hüve (1832*), Igaz (1780), Imre (1784, 1791), Illés (1811), Illési (1797, 1834), Illyés (1716*) Isaáky (1805), Ispán (1811), Istók másk. Molnár (1823), Ineze (1829), Iván másk. Nótáros (1831), Irinyi előbb Irini (1838), Inczedy (1842), Istók (1846), Jakabb (1747), Jakab (1807, 1836), Jankó (1782), Jankó de Uzon (1757), Jantsó (1751, 1770, 1822), Janki (1718*, 1784, 1793), Jakó v. Félégyházi (1787, 1835), Jakó v. Papp (1792), Jámbor (1794, 1836, 1841, 1842), Jakobffy (1804, 1817), Jánosy (1817), Janka v. Janky (1829), Jankovics (1833), Joney (1804), Jedlicska (1832) Joó (1792, 1802, 1806), Jósa (1826, 1839), Juritskay (1760*, 1794, 1832), Juhász v. Latzik (1795, 1821), Juhász (1827, 1838, 1839), Kardos (1748), Kádár (1751, 1835, 1839), Kamuty (1759), Kárpitsok (1758), Kasza (1759), Kartzagh (1761), Kászonyi (1768, 1806), Kajtór (1772, 1827), Kállay (1779, 1785, 1797), Kazay (1777, 1785, 1790), Káti-Szűts (1786, 1791), Kalmár (1786), Kalatay 1794*) Kába (1822, 1830), Katséry (1822), Kazintzy (1806, 1827), Katona (1834), Karácsony (1842), Karabelli (Carabelli) (1832), Kébell (1736, 1758), Kelemon (1747, 1749), Kecskeméthy (1717), Keberich (1825), Kedves (1770), Ketskés (1777, 1803, 1809), Kenéz (1789, 1790, 1828, 1835), Korekes (1784, 1808), Keresztes (1785), Kéry (1786), Kenodich (1793), Kesseg (1791), Keresztury (1823, 1842, 1847), Keresztszegi v. Szabó (1844, 1845), Keörthy v. Kürty (1828), Kenyeres (1832), Keszthely (1834), Keresztesy (1842), Kiss (1689*) Kiss (1698*), Kiss (1723, 1766, 1795, 1823, 1808, 1810, 1813—1822), Kiss (1759, 1783, 1806—1807, 1825, 1839), Kiss vagy Orbán (1809), Kis vagy Mik (1816), Király de Lefkócz (1765), Király (1769, 1805, 1840, 1841), Kiss de Bátorkesz (1822), Kiss (1820, 1826, 1830, 1833, 1835, 1836, 1837, 1838), Técsi-Kis (1830), Klinovszky (1764), Knédli v. Nyéki (1817), Komáromy (1688*, 1786, 1827, 1845), Konta (1690*), Kovács (1698*) Komáromy de Lajkés (1694*), Kovács (1717*), Kotzka (1743, 1764), Kováts (1745, 1756, 1757, 1758, 1759, 1793), Kováts v. Boga (1757), Kováts v. Uhrin (1765), Kováts (1771, 1778, 1781, 1786, 1791, 1793, 1800, 1805, 1808, 1819, 1820, 1822, 1831, 1832, 1834, 1835, 1839), Kováts v. Járdánházi (1776), Kováts v. Vasadi (1778), Kováts de Pacha (1802), Kosztin (1823), Kováts v. Szeredi (1806), Kováts v. Ujvárosi (1815), Kotsis (1758, 1786), Kondorosi (1756, 1770), Kondorus (1754), Koszta (1758, 1829), Kozma (1759, 1807, 1788, 1804, 1831, 1841), Kozma de Hosszuaszó (1767), Kotsi v. Horváth (1764), Konta (1767, 1819), Konti (1799), Kóty (1768), Koss (1786, 1788, 1791, 1820), Kolosváry (1792, 1801, 1802, 1828, 1835), Kovásznay 1793), Kolos (1815), Kolner (1826), Kovács előbb Schmidt (1835, 1838), Könyves-Tóth (1763, 1838, 1842), Kováts másk. Horváth (1778, 1840), Korda (1840*), Komlósi (1842), Konrád (1845), Komáromy de Koly (1806), Kölgyessy (1745, 1786, 1831, 1837), Könyves (1763), Körtvélesi (1804, 1820), Kőrösy (1808, 1812), Danes-Kőrösi (1827), Költő (1727), Középesy (1842), Kruchió (1765, 1793, 1825), Kruchó (1820), Kristóf (1832), Krizsár (1840), Kuthy (1786, 1808), Kultsár (1802, 1815, 1818, 1836, 1844), Kun (1823), Kuk (1807), Kulín (1819), Kutron (1836), Kurucó (1845), Laky (1757, 1768, 1844), Lakatos (1766, 1795), Lakatos v. Somollyai (1793), Lakatos de Szent-Simony (1806, 1840), László (1769), Lászlófy (1817, 1839, 1847), Lányi (1788, 1792), Laál (1807), Lakatos másk. Szilágyi (1832), Lázár (1836), Lakó-Varga (1840), Lang (1844), Latrán (1846), Lehótzky (1732, 1822, 1833), Lévay (1701*), Legrády (1761), Leelösy (1768, 1779, 1835), Lestyán (1781, 1833), Lengyel (1837), Liptay v. Faragó (1757), Liszt (1821), Literati másk. Szikszay v. Szabó (1828), Long (1788), Lovassy v. Szakáll (1808, 1835), Lovász (1811), Lotz (1825), Lötsey (1780), Lórintzy (1796, 1799, 1832, 1839), Lukáts (1768, 1798, 1779, 1804, 1836, 1846, 1847), Lunkányi előbb Liebenberg (1830, 1832), Makó (1747, 1769, 1837), Mándy (1732), Márjássy (1759), Marina v. Huszti (1763), Márton (1825, 1826), Marsovszky (1758), Markhot (1754), Madátsy (1768, 1812), Mártha (1736*), Magyary (1776, 1793), Magyar v. Gazdag (1789, 1790), Márkus (1773, 1834), Makay (1785), Marjay (1786), Máttyás (1801), Matta (1801), Máthé (1806), Máté (1825), Markovits (1817), Matolay (1820), Marinka v. Marinkás (1822), Márki (1823), Mág (1826), Matkó (1830), Magyar (1830), Marsó (1830), Madarász (1834), Terpesti Markovits (1839), Mártha (1840), Mester (1690*), Mezey (1744, 1815), Megyery (1778, 1794, 1837, 1839), Megyesy (1777, 1820), Méhes (1776, 1815), Menszáros (1779, 1834), Mészáros (1780, 1785, 1790, 1822), Medve (1796) Meleg (1792), Medvetzky (1812), Meszlényi (1821), Medzihradszky (1828), Mentškó (1747), Merese (1739), Mihutza (1748), Mile (1759), Millo (1841), Miller (1780, 1823), Miskoltzy (1773, 1815), Mihályi (1783), Mik (1791), Milye (1825), Milesz (1801), Mikó (1810, 1811), Miklósy (1821), Mitskey (1821), Mittermiller (1837), Molnár (1690*), Morvay (1790), Molnár (1764, 1781, 1792, 1814, 1840, 1846), Mosonyi (1762, 1807), Mojszin (1793), Mochnay (1817), Motok (1819),

Morvay v. Murvay (1826), Mózer (1829), Mócsy (1833), Móldvay (1836), Murvay (1742), Murányi (1799). Nagy (1690*), Nánási (1715*), Nagy de Papp v. Szöllősi (1753, 1763), Nagy (1753, 1758, 1763, 1766, 1767, 147, 1786, 1778, 1794, 1803, 1813, 1820, 1823, 1828, 1828, 1829, 1832, 1834, 1835, 1838, 1839, 1841, 1842), Adorjáni Nagy v. Fejér (1778), Nagy de Papp (1786), Nagy v. Kulin (1791), Nagy de Kálló (1794) Nagyturnay (1793), Nagy de Mágoos (1804, 1806), Dantsházi Nagy (1815), Náményi (1758), Nagy másk. Endrédi (1827), Nagy másk. Vámosi (1827), szalai Nagy (1830), csécsi Nagy (1842), pályi Nagy (1843), Beregszászi Nagy (1809, 1846), Nánássy (1846), kis-kárándi és nagyváradi Nánássy (1847), rohodi Nagy (1830), pértsi Nagy (1765), Nevery (1725), Nedetzky de Butka (1751), Nemes v. Belitzay (1767). Nemes-Papp (1767), Nemes (1781, 1790, 1833, 1835), Nyéky v. Knédli (1817, 1835), Nyisztor v. Seres (1753), Nyikos (1766), Nemessányi (1772), Németh de Nyék (1783), Németh (1823, 1835, 1838), Némethy (1839, 1840, 1842), Gál-Nemes (1847), Nováky (1809), Novák (1818, 1826, 1827). Oláh (1716*, 1766, 1782, 1790, 1817), Orbán (1777, 1832), Orbány (1802), Ormos (1775, 1780), Oswald de Felső-Ér (1783, 1795), Osváth (1810), Otrokotsy-Víg (1819), Ottse (1825), Olgay (1828). Pap (1693*), kabai Pap (1821), Papp (1753, 1763, 1786, 1824, 1831, 1841, 1842), Papp-Szilágyi de Illésfalva, Papp v. Pálfi (1789, 1790), Papp másk. Farkas (1793, 1796, 1824). Papp-Kávási (1793). Palenik (1753), Pándy (1752), Pápay (1766, 1817), Papanek (1764, 1797), Pap (1703*) Párnás-Debreczeni (1775), Pásztor (1771), Pankovits (1780), Pajerle (1793), Palóczy (1791, 1817), Palugyay de Palugya (1799), Pataky (1794, 1824, 1793, 1825), Pályi-Nagy (1815), Pák (1767, 1819), Palfi (1820), Boros-Pap (1826), Pálovits (1826), Pázmán (1836), kovási Papp (1793, 1818), Pető de Felső-Torja (1747, 1757), Pethő (1771, 1792, 1801, 1827, 1831), Péter (1825, 1839), Perey (1767, 1786), Pesty (1765, 1785), Pédery de eadem (1779), Péntes (1786), Petry de Lövő-Petri (1782), Pétzely (1795, 1811), Petrovics (1820*), Pécsi (1832), Petraskó (1832), Pérchy (1845), Petry (1846), Pfanschmidt (1824), Platsimár (1825), Pirity (1769). Pigay (1746, 1803), Pósalaky (1689*), Pogány (1758). Posta (1702*, 1703, 1832), Pongráz de Szt-Miklós, Óvár (1760), Pósa (1789, 1791), Porubszky (1793), Poroszlay (1797), Pojtnár (1804), Polyák (1834), Pollermann (1836), Porcia gróf (1839), Predanótzky (1822), Pünkösdy (1791), Püspöky (1791*, 1826, 1829, 1832), Puskár (1823, 1827, 1833). Ragányi (1722), Rátonyi (1759), Radnóthy (1785). Rácz-Zomborly (1785), Rátz (1805), Raits v. Rátz (1817). Rácz (1836, 1837, 1844), Ravazdy (1839), Revitzky de Revisnye (1780, 1837), Riskó (1820, 1835), Riskó v. Drágfi (1820, 1835). Roskoványi (1777), Román (1773), Rósa (1799, 1807, 1823), Rohody (1830), Rusa (1835) Sándor (1753, 1776, 1788, 1790, 1791, 1825, 1833), Sajgó (1763), Sáruga de Lugos (1795), Sállya (1805), Sárly (1825), Sántha másk. Csonka (1748), Sántha de Kis-Csepcsény (1770), Sárvány (1829), Sáp (1835), Seress v. Nyisztor (1753), Seres (1807, 1843), Servánszky (1796), Setét (1811), Sebő (1822), Sebestyén (1835), Sebő v. Sebők (1843), Sidó (1690*), Sima (1757) Sipkovits (1757). Simon (1765, 1785, 1827), Sipos (1767), Silye (1787, 1811, 1837), Simay (1784, 1791, 1826), Simonfy (1808), Sitere (1829, 1832), Simándy (1836, 1839), Soldos (1743), Somogyi (1769), Somogy de Hollós (1778), Soós (1780), Sólyom (1787, 1790, 1840), Soós (1840), Spitzziár (1730), Stachó (1766, 1820), Staniszló (1777), Stetina (1838), Stepanovics (1832), Schmidt előbb Kovács (1837, 1838), Schmidt (1843) Szabó (1743, 1763, 1782, 1791, 1795, 1801), Szabó v. Literati (1745, 1828), Szabó (1713, 1824, 1786, 1832). Szabó de Mosony (1796), Jeney Szabó (1821), Szalóky (1753, 1762), Szabó de Diószegh (1693*), Szatsvay de Esztelnek (1768, 1827), Szalay (1781, 1787, 1792, 1837), Szántó (1793, 1800, 1818), Szaniszló (1818), Szász (1818, 1843). Szakáll (1822), Keresztszegi Szabó v. Bernáth (1829, 1844, 1845), Szathmáry (1834, 1842). Kis Szabó (1836), Szánthó (1836), Szarokán (1840). Szárics (1841), csorvási Szabó (1844), Szakáts (1846), Székely (1703*), Szénás (1749), Szentandrásy (1743), Szegesdy (1758, 1764, 1780), Székely (1759, 1761, 1765, 1776, 1793, 1806), Szentiványi (1758, 1822), Szeremley (1760). Szegedy (1763, 1777, 1786), Székés (1825), Szélesy (1780) Széles (1789, 1791, 1838, 1840). Szép de Mihályi-Telke (1878), Szenczy (1766), Szemes (1793, 1818), Szeredi v. Kovács (1806), Szekfü v. Nagel (1818, 1835). Szepeszy de Endréd (1823), Székely (1828), Széll (1835, 1842), Szemerjay (1841). Szilágyi (1703*), Szima (1752, 1822) Szilágyi (1767, 1786, 1789, 1791, 1821, 1816, 1824, 1825, 1826, 1843), Szivák (1776, 1778, 1883, 1791, 1819, 1825, 1899), Szilvay v. Gallovits (1794*), Szigethy (1807), Szilády (1828), Szilágyi-Papp (1837), Szigethy-Szűcs (1836, 1839), Szigyártó (1843), Szikszay (1843), Szláv (1830*, 1833, 1844), Szodoray (1777), Szokolay (1774, 1786, 1793), Szombaty (1784), Szoctzky (1797), Szoboszlay (1838), Szőke (1712*, 1778, 1826, 1828), Szököts (1753, 1821, 1822, 1844), Szöllősy (1763, 1811, 1823, 1825, 1831, 1846), Szöllősy v. Nagy de Papp (1753), Szóts v. Káti (1776, 1846), Sztárok (1797, 1829), Sztupitzky (1763), Szűcs (1846). Tardy-Lélek (1750, 1819, 1820), Taar (1765, 1768, 1771, 1786, 1794, 1804, 1818, 1823), Talpas (1769, 1785), Takáts (1780, 1796, 1803), Tartsy (1784), Tasy (1785), Tartz (1792), Tank (1803), Tárkányi (1821), Tamáska (1838), Tegez (1765), Tegze (1790, 1820), Temesváry (1812), Técsi-Kiss (1830), Thegez (1719), Thékes (1798), Thury (1765), Thuolith (1756, 1783, 1786), Thurzó (1762), Tikos (1715*, 1807, 1832), Tiszai (1771). Timár másk. Czürják (1827), Tokody (1746, 1847), Tóth v. Sipkovits (1757), Tóth-Szathmáry (1775), Tóth v. Pap (1777, 1793), Tóth (1784, 1817, 1798, 1808, 1811, 1813, 1835, 1836, 1840, 1846), kabai Tóth (1796), Toka (1798, 1827), Toperczer (1805*, 1820, 1832, 1838), Topay (1807), Tornay (1831), Tolnay (1833), Tóth v. Könyves (1838), Torjay (1840), Tönk-Szilágyi (1765), Török (1780, 1803, 1804, 1823), Tőkés (1827), Turi (1782), Turtsányi (1769), Uhrin-Kovács (1765), Uhlmann (1826*, 1828), Ugray (1761), Ujhelyi (1752), Ujváry (1783, 1801, 1803, 1819, 1827, 1837), Ujfalusy (1801, 1834), Ujlaky (1834) Unghy (1825), Ungváry (1832). Vasváry (1753, 1767), Vadászy (1764, 1775, 1786, 1836), Varga (1761, 1765, 1790, 1794, 1801, 1815), Várady (1742, 1777, 1785, 1833, 1840), Várady v. Szabó (1800), Várnay (1778), Vasadi v. Kovács (1778), Vass (1785, 1791, 1807, 1826, 1835), Vadnay (1792), Válya (1815), Vaday v. Csáti-Szabó (1819), Vátzy (1822), Varga (1826, 1828, 1838, 1843), Vámosy (1826, 1827), Vargyas (1829, 1837), Vámosi-Nagy (1836), Vágó (1836), Vásárhelyi (1838), Pávai Vajna (1843), Varlandy (1846), Veress (1776, 1781, 1782, 1788, 1790, 1836), Veress de Kolosvár (1795). Venter

(1807, 1821, 1833, 1836), Vékony (1778), Veszván (1798), Vetésy (1784, 1826), Verner (1793), Vernyika (1793), ottrokotsi Végh (1819), Végh (1831, 1842), Vécsey (1898), Vida (1788), Vitéz (1750, 1758, 1797), Virágos (1765, 1768, 1792, 1804), Vinkler (1776), Virág (1784), Vizer (1788), Vintze (1796), Vitális (1817), Vörös (1822), Vuntz (1744), Zákány (1750, 1822), Zaffiry (1772, 1777, 1805), Zékány (1804), Zemplényi (1832, 1838), Zomborly-Rátz (1785), Zöld (1791, 1835, 1847), Zöld v. Nagy (1789, 1791, 1792), Zsiday (1830), Zsónyay (1842).

Közvetlenül a jobbágyság felszabadítása előtt, vagyis a XIX. század első felében mintegy 25 nagyobb uradalom volt a vármegyében, melyek közül a váradi-olaszit és a vaskohit: a váradi latin szertartású püspök, a belényesit: a váradi görög szertartású katolikus püspök, a peceszentmártonit vagy másként asszonyvásárit: a premontrei rend, a szentjobbít: a szentjobbít apát, a derecskei (a hozzátartozó 16 helységgel): Eszterházy herceg, a diószegit: gróf Zichy Ferencz, a nagyléleit: gr. Csáky Sándor, a szalárdit: Csernovits Péter, a pankotait: gr. Csáky Károly, a körösszegapátit: gr. Csáky Petronella, a berek-böszörményit (Körösszeg, Kővág és Siter helységekkel): a gr. Csáky család, Siter utóbb: gr. Vay Abrahám, a sarkadit részben: gr. Almásy Alajos, az élesdit (Sólyomkő) és a nagyrévit: gr. Batthyányi József özvegye, a palotait: gr. Frimont özvegye, utóbb Frimont Béla gróf, a hagymádfalvit: br. Huszár Károly, a váraljait: a kir. kinestár, a gesztit: Tisza Lajos, a bakonszegit és a kötegyánit: a Rhédey család, a kéczit: gr. Károlyi György, a lugosit, vagy másként révit: gr. Zichy Domonkos bírta; végül Kis-Marja szabad mezőváros önálló uradalomnak tekinthető, a mennyiben földesúri hatóság alá nem volt vetve.

A vármegye többi része a XIX. század első felében körülbelül 200 nemesi család birtokában volt, a melyek közt a következő főrangú családokat találjuk: Bethlen, Haller, Korniss, Nemes, Teleki, Tholdalagi grófok, Dóry, Radivojevich, Szepessy, Vay bárók.

A birtokos nemes családok közül a Baranyi: Mieske, Királyi, Szomajom pusztá, Terje, Tóti, Bisztra-Ujfalu, Vámos-Láz, Berettyó-Szent-Márton és Vár viz földesura, a Beóthyek birták Terjét, Bessenyő pusztát, Nagy-Marját egészen, Izsópallaga pusztát, Örvényd fele részét, Henczidát és Évaakla pusztát. Beliczay Miksa: Robogány-Lázur felét, s Nagy-Szántót, a Bernáth család: Közepes fele részét, Kőbölkutot, Er-Mihályfalvát és Hosszú-Pályit, a Csanádyak: Nagy-Kerekit, Kis-Kágya pusztát, ezenfelül Almosdon és Körösszeg-Apátiban voltak földesurak. A Fráter család nagykiterjedésű birtokai közül kiemeljük a következőket: Asszonyvására, Csanálos, Cséhtelek, Er-Selind fele része, Er-Semjén, Er-Keserü, honnan előnevüket vesztik, Terebes, Vértes, Baromlak, Bozsaj. Kiss Péter leányági örökösei u. m.: a Dömösdy, Lévay, Vincze, Szilágyi, Ilosvay, Jármay és a Komáromy családok közös birtokosok voltak a következő helységekben: Hegyköz-Kovácsi, Hegyköz-Pályi, Jákó-Hodos és Jankafalva pusztán. Lányi Imre ungi főispán Kis-Szántó, Vánocsod, Szent-András helységekben, Andaháza és Herpály pusztákon birt földesúri joggal. A Miskolczy család: Mező-Telegd, Pelbárthida, Atyás helységekben birt földesúri joggal. ezenkívül Robogány-Lázur fele részét és Bessenyő pusztát bírta. A Nadányiak Fekete-Tót és Fekete-Györös helységeket egészen, Pusztá-Kovácsi két harmadát, Cserepes, Dalom és Mező-Gyorok pusztákat birták, továbbá Szakál és Kávásd földesurai voltak. A XIX. század elején kihalt Ödönffy család birtokait: Sváb-Olaszit, Kőbölkutot, Poklosteleket és Hőkét a Sárossy, Bónis, Dráveczky, Szártory és Boronkay családok örökölték. A Pázmány család örökösei Berettyó-Szent-Márton fele részét birták. A Szénássyak: Széplak, Cséhtelek, Száldobágy, Bozsaj és Bályok helységekben birtak földesúri joggal. A Szláv család: Véresolog, Okány, Széplak helységeket, Közepes fele részét és Genyéte pusztát bírta. A Tihanyi család: K.-Apáti, Monostoros és Hosszú-Pályi helységekben birt földesúri joggal. A Tisza család geszti uradalmához tartoztak: Mező-Gyán egészen, továbbá: Bogyoszlóháza, Csegöd és Varsányhely puszták. Az Ugrayak: Ugrát egészen, továbbá Mező-Telegd és Birtiny helységeket birták. Az Urayak: Herpály, Szent-Kozma és Andaháza pusztákon birtak földesúri joggal. Ullmann Móricz a 40-es években megvette Albertet, végül Verner Jakab Alsó-Topa helységet egészen és Nagy-Kerpestet bírta.

Alább közöljük a vármegye családait, oly számban és terjedelemben, mint azt terünk megengedi, különös tekintettel a jelenleg virágzó családokra és azokra, melyeknek tagjai a közpályán szerepet játszottak:

ALMÁSSY.
gróf.

Abránffy (Gerlai). Ősi békés-vármegyei család. A Csolt nemzetségből származik. 1330-ban Csolt-monostorának kegyura. István 1466-ban Toldy Tamás birtokait veszi zálogba, 1468-ban pedig mező-megyeri részeit átengedi cserébe egyes bélmegyeri birtokokért. A család a XVI. század közepén Gyantán birtokos. János 1528—33 váradi kanonok volt. Utolsó fisarja: IV. Gáspár (sz. 1588) I. Rákóczy György viceporkolábja volt 1622-ben.

Czímer: koronát tartó könyöklő pánczélos kar, a koronából kereszt nyúlik ki.

Almássy (zsadányi és török-szentmiklósi gróf). Almássy János 1666-ban nyert czímeres

ARANY.

levelet Lipót királytól. Utóda, János 1701-ben Zsadányt nyerte királyi adományul. Ennek hasonnevű fia 1741-ben a jász-kunok kapitánya és létszemélynök volt († 1763.). Fia, Ignác József, lovassági tábornok 1771 november 8-án grófi rangra emeltetett. János második fia: Pál, 1766-ban szintén a jászok főkapitánya, majd 1779-ben koronaőr. Ennek fia, Ignác alkanczellár 1815. augusztus 15-én sarkadi olónévvvel grófi rangra emeltetett és a sarkadi uradalmat 1799. szeptember 24-én nyerte királyi adományul. Ignác fiai: Alajos (1788—1850) és Lajos (1792—1836). Alajos fiai: Kálmán val. b. titk. tan. (sz.: 1815) és Dénes (sz.: 1827 † 1871). Kálmán fiai: Dénes (sz.: 1863), György (sz.: 1864) és Imre (sz.: 1868). Ez utóbbi ág a sarkadi, kétgyházi és gyulavári uradalmakból egyesült hitbizomány birtokosa.

Czímer: Kékben, aranszarufa, melynek külső felén egy-egy ezüst egyszarvu fut fölfelé. A paizs aljában koronás, zöld hármás halmon Noé galambja kiterjesztett szárnyakkal, csőrében zöld olajággal. Sisakdísz: a galamb. Takarók: kékarany — kékezüst.

Arany (nagyfalusi). Eredetileg a krasznavármegyei Nagyfaluból származik. János és Ferenc 1634. május 14-én nyertek czímeres nemeslevelet I. Rákóczy György fejedelemtől. Ferenc fia, I. Sámuel († 1725 előtt) Szalontára költözött s ezáltal ága Bihar vármegyébe telepedett le. Sámuel utódai, bár kétségtelen armalista nemesek közé tartoztak, 1754-ben osztoztak a többi nagy-szalontai hajduk sorsában. A család tagjai 1778-ban nemességvitató pert kezdtek a vármegyei tiszti ügyész ellen, mely ügy később az erdélyi főkormányshéz el került. Bár 1815-ben a 16-ra felszaporodott fisarjak újból beadták keresetüket, elkobzott nemesi szabadságuk visszaszerzése iránt a királyi táblához, ismételt elutasítottak. A fenti Sámuel fiai közül I. György († 1751-ben), ennek fia: III. György (1750—1810), ennek fia: V. György (sz.: 1762, † 1844). — György legifjabb fia: IV. János halhatatlan költőnk (sz.: 1817 † 1882.), kinek családja László fiában († 1898) kihalt. (A nemesség-igazolási perről lásd bővebben „Nagy Iván“ családtört. ért. II. évfolyam 49. l.)

Czímer: Kékben benyúló vörös mezű kar, pallost tart. Sisakdísz: paizsbeli kar, takarók: kék-arany, vörös-arany.

Bagossy (Danesházi és bagosi). A Kaplyon nemzetségből származik. Egyenes őse: János, a károlyi ágból, ennek fia: „Nagy“ Simon (1325—1354). Fiai Péter és András (1384). Tagjai közül: Péter 1424-ben Bagoson birtokos. Mihály 1505-ben a kir. tábla bírása István és Sebestyén 1540-ben ősi birtokaikra új kir. adománylevelet nyernek. Pál 1603—1688-ig Szatmár vármegye alispánja, László 1724—27-ig Szatmár vármegye alispánja, fia László (1765) ugyanott főszolgabíró. A szatmármegyei ág Bagos-Ujfaluról, a bihari Danesházáról veszi előnevét Bagossy Pál 1815-ben Bihar vármegye szolgabírása volt. A család Danesházán volt birtokos.

Czímer: kékben élyv emelt jobb karmában szívet tart.

Bakacs. (Uglyai és simontornyai). Ugocea vármegyéből származik. 1814-ben telepedett Biharba. Tagjai közül: Sándor († 1867) 40 éven át Nagyvárad város főorvosa, László 1848/49 honvédfőtiszt Béla jelenleg tb. főszolgabíró Vaskohon.

Czímer: Kékkol és veressel vízszint vágott. paizsban leveles koronán könyöklő, egyenes kardot tartó pánczélos kar, melyet

BALÁSZHAZY

Balázsovics

Balogh.

a felső mezőben hatágú arany-
esillag és ezüst-félhold kísérnek.
Sisakdísz: paizsalak. Takarók:
kékezüst—veresarany.

Balásházy. (Balásházi.) 1553-
ban tűnik fel István, a ki ezü-
nes levelet nyert I. Ferdinánd
királytól. Eredetileg Szatmár vár-
megyéből származik, honnan
Zemplén, majd Pest vármegyébe
szakadt. Bihar vármegyében még
1690-ben hirdette ki nemes-
ségét, majd Közép-Szolnok vár-
megyében telepedett le, hol Kő-
domb puszta, Honezida, Marezi-
falva helységekben (ma Bihar-
megye) bírt földesúri joggal.
Tagjai közül: Mihály testőr,
utóbb 1848-ban honvédőrnagy,
majd törvényszéki bíró. József
az 1847/48 országgyűlésen követ.

BARANYI.

Czímer: Veres paizs haránt vágott ezüst paizslábbal, melyben arany-oroszlán lép, a paizsban a paizsláb vágási vonalával egyközűleg három 6 águ aranyesillag. Sisakdísz: olajágot tartó természetes galamb. Takaró: kékarany—veresezüst.

Balázsovits. (Binyóczy.) Balázsovits András fia György fia János és ennek fiai 1708-ban nyertek címeres nemeslevelet, mely 1710-ben Pozsony-megyében, Biharban pedig az ide-költöző Rudolf és Zsigmond kérelmére 1847-ben hirdettetett ki. — Zsigmond a vármegye alispánja, később kir. táblai bíró. Jenő jelenleg birtokos.

Czímer: Hasított paizs. Elöl veresben, zöld alapon álló kettős patriarcha kereszt. Hátral: kékben, jobbjában kardot tartó természetes oroszlán. Sisakdísz: kinövő, paizsbeli oroszlán. Takarók: kékarany—veresezüst.

Balku. (Hadházi) 1691-ben tűnik fel Az 1755. évi nemesi összeírás alkalmával már Bihar vármegyében birtokos. Csujafalva és Kövesegyháza helységekben bírt földesúri joggal. Czímer: (szíj. nélk.) pánczélos, könyöklő kardot markoló kar, a kard hegyén átütött, nyakától szakított turbános török fővel. Sisakdísz: kardot markoló, paizsbeli kar.

Balogh I. (Ér-keserűi.) Balogh András 1689. június 9-én nyert címeres nemeslevelet I. Lipót királytól, mely Szabolcs vármegyében 1690. április 10-én, Biharban pedig 1731. június 5-én hirdettetett ki. Ekkor Ér-Keserűn telepedett le, hol földesúri joggal bírt.

Czímer: kékben, zöld alapon, arany-griff, jobbjában görbe kardot, baljában három nyilvesszőt tartva. Sisakdísz: kinövő, fekete-zsinóros, zöld ruhás magyar vitéz, fején kék kucsmával és hármastostallal, jobbjában két fekete szárnytól övezett, hogyén véres kardot tartva, balja csipőjén nyugszik. Takarók: kékarany—veresezüst.

Balogh II. (Teleki.) Törzsökös biharvármegyei család. Diószegről származik. A családból László 1779-ben vármegyei szolgabíró és kerületi táblai jegyző, ennek fia Imre, szintén szolgabíró és József 1780-ban igazolták nemességüket a vármegye előtt. Bálint 1846—61-ig Diószeg főjegyzője volt.

Czímer: kékben, leveles koronából kiemelkedő, jobbjában görbe kardot, baljában levágott török főt tartó, magyar vitéz. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst. A királyi könyvekben még 1825-ből és 1830-ból találunk biharvármegyei Balogh nevű családok nemességének igazolására vonatkozó adatokat.

Balogh III. (Kis-kéri.) Balogh Márton és András 1648-ban nyertek címeres nemes levelet III. Ferdinánd királytól, mely 1650-ben hirdettetett ki Bihar vármegyében. A család Abauj vármegyében is birtokos volt, Mihály 1750-ben nyert adományt Kis-Kerre, honnan előnevét vette. Jelenleg Berettyó-Ujfaluban birtokos.

Czímer: kékben, hármastostallal közepsőjén álló, repülésre kész galamb, csőrében három elszáradt levelű, veres rózsát tart. Sisakdísz: paizsalak.

Takarók: kékarany—veresezüst.

Bánhídy (Simándi) báró. Bánhídy Ferencz 1718-ban nyert címeres nemes levelet. A család azelőtt Arad vármegyében Simándon, jelenleg Bihar vármegyében Zsákán és Nagy-Rábén birtokos. Antal (1829) Arad vármegye alispánja. Albert Csanád vármegyében főszolgabíró (1842), utóbb 1848-ig alispán, 1865—67 csanádi főispán. Sándor cs. és kir. kamarás alezredes. Béla († 1890-ben). Rangemelés: Bánhídy Antal aradi főszolgabíró, majd alispán, 1840-ben kir. tanácsos, 1859 szeptember 14-én osztrák bárói rangra emeltetett, fiai Albert 1875-ben, Sándor 1876-ban magyar bárói rangot nyertek.

BARÓTHY

BAY.

BELICZAY.

I. alispánja, azután a hétszemélyes tábla bírása. Ő szerezte Micskét, melyhez 15 faluban kisebb-nagyobb birtokrészek tartoztak. Fia Gábor 1757–73 I. alispán, másik fia György 1783-ban a vármegye táblabírája. A család Debreczenből, vagyis a címeres nemeslevél szerzője Mihály testvérének, Györgynek ágából 1822-ben György és kónai, továbbá 1831-ben Gábor, a hajduk káplárja igazolták nemességüket. Az újabb időben: Miklós a 16. honvédszázalaj főhadnagya (1848); Agoston 1872-ben a vármegye III. alispánja, később tíz évig Szilágy vármegye főispánja, Agoston (1865–1878) és Ödön (1881–1896) országgyűlési képviselők. A család Alsó- és Felső-Dernán, Micskén, Tótiban, stb. más vármegyében is birtokos.

Czímer: 1642. évi: kékben, zöld alapon, jobbjában buzogányt, baljában liliomot tartó, kétfarkú oroszlán, előtte a földből kinövő rózsza látható. Sisakdísz: paizsbeli oroszlán. 1691 évi: hasított paizs. Elöl veresben arany liliom s alatta arany rózsza. Háton: az 1642-iki címeres levélben leírt oroszlán. Sisakdísz: az 1642. évi címzerlevél szerint. Takarók: kékarany—ezüstvörös.

Baróthy. (Baróthi és csik-szent-tamási). B. aliter Szabó István, Apaffy Mihály fejedelem udvari papja 1675-ben nyert nemeslevelet. Eredetileg Kolozs vármegyéből származik s onnan terjedt Szilágy, Középszolnok és Bihar vármegyékbe, az utóbbi helyen 1828-ban hirdette ki nemességét. Tagjai közül: István és József, derékszéki bírák Zilahon, (1810–20); Pál 1848-ban a nagyváradi rögtönítélőszék bírása. Elek 1848–49-ben honvédfőhadnagy, utóbb esendbiztos. László 1848–49. honvédrőrnagy Bem hadseregében († 1885). Sándor, jelenleg ügyvéd, Ákos, jelenleg városi főorvos Nagyváradon. Béla debreczeni kir. törvényszéki bíró. Czímer: Kékben, zöld alapon, veres esuhás, fiatal pap, mindkét kezében nyitott könyvet tartva olvas. Takarók: kékarany—veresezüst. (Sisakdísz hiányzik.)

Bartos (Albisi). Albisi Bartos Mihály és fiai 1703. április 23-án nyertek címeres nemeslevelet I. Lipót királytól, mely 1703. április 23-án hirdettetett ki Háromszékben. Nemessége 1786-ban igazoltatott.

Bartos (Szigeti). Bartos György és fiai István, Tamás, János, József és ennek fia Mihály 1611-ben nyertek nemességet Báthori Gábor fejedelemtől, mely Máramaros vármegyében 1612-ben hirdettetett ki. A család Máramaros-Szigeten telepedett le, honnan előnevét írja és a hol utóbb 1792-ben és 1832-ben igazolta nemességét Gábor és Farkas testvérek a XIX. század elején jöttek Biharba; itt 1836-ban nemességük meghirdették. — Gábor fia Gábor Sásteleken, Farkas pedig Biharon volt birtokos. — Gábor fiai: Gyula és Gábor. — Gyula fiai: Gábor, András, Emil, Adorján és Gábor fia: Gábor jelenleg Jákó-Hodoson és Sásteleken birtokosok. — Adorján Bihar vármegye tb. aljegyzője.

Bay (Álmosdi). Bay Péter és fia Mihály 1630-ban nyertek címeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, mely 1639-ben Borsod vármegyében hirdettetett ki.

Czímer: veresben, hármalalom középsőjén, leveles koronán könyöklő, balra fordult, szablyát tartó pánczélos kar. Takarók: kékarany—veresezüst. (Eredeti arm. a vármegyei levéltárban).

Bay (Ludányi). Nógrád vármegyéből származik. Első ismert őse Barnabás 1453-ban. Ignác 1549-ben címeres levelet nyert I. Ferdinánd királytól. Tagjai közül: Ferencz (1800) hétszemélynök, György 130-ban a Csomai előnevet nyeri. A család 1885-ben telepedett a vármegyébe. 1848. előtt Nyír-Madán (Szabolcs vármegye) birt földesúri joggal.

Czímer: kékben, leveles koronából kinövő, balra fordult fohér egyszarvú, lábával három águ rózsát tartva,

Berecký.

melyek közül a középső veres, a két szélső fehér. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kék—ezüst.

Bussel. (Papmezői) Bassel József szentgyörgyi polgár 1821-ben nyert czímeres nemeslevelet. Bassel József a XIX. század első felében egész Papmező helység földesura volt. József és Ferencz 1844-ben Mezey-re változtatták nevöket.

Becsüs (Váradí). Becsüs János és fia Gáspár 1608. június 1-én nyertek czímeres nemeslevelet Báthori Gábor fejedelemtől, mely ugyanazon év július havában hirdettetett ki a vármegyében.

Bekk (Bököní). Bekk Pál II. József császár idejében telepedett le Szabolcs vármegyében s 1799-ben bököní elónév adományozása mellett Bököní helysége nyert adományt, ezen kívül Bihar vármegyében Bályok, Esküllő és Kalota helységeken bírt földesúri joggal. Családja egyetlen leányával magvaszakad. A birtokot a Degenfeld grófok örökölték.

Belényesy Belényesi Márton fia, István 1597. augusztus 10-én nyert czímeres nemeslevelet Báthori Zsigmond fejedelemtől. Utolsó tagja István a XIX. század elején halt el.

Czímer: kékben, hármás zöld halom tetején haladó arany griff, felemelt jobbában íróttolat tartva. Sisakdísz: haladó griff, jobbában babékoszoruzott szablyát tartva. Takarók: Kékarany—veresezüst.

Beliczay I. (Bajczai). Nyitra vármegyéből származik. B. György, Szakoleza város tanácsosa, 1642-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. A család idővel Barsba, majd Csongrádba költözött, hol 1777-ben és 1827-ben hirdette ki a nemességét. B. Mihály 1779-ben Békés vármegyében telepedett le. Mihály fia I. József (született 1745. † 1824) Békés vármegyében szolgabíró és 1796-ban országgyűlési követ. Ennek fia II. József (1810—28) vármegyei főpénztáros. Ennek fia: István (1876—1889) Békés vármegye főispánja.

Czímer: veresben, borostyánágból kiemelkedő s borostyán-koszorút tartó hiuz. Sisakdísz: koronás buzogányt tartó paizsalak. Takarók: Kékarany—veresezüst.

BIELECZKY.

Beöthy. (Besseníói és örvéndi). Régi család, melynek tagjai sorából László 1447-ben a budai országgyűlésen Bihar vármegye követe volt. A család XV—XVII. századbeli tagjairól nincsenek adataink. Mihály 1703-ban Nagy-Marja birtokosa. Mihály, Imre testvérevel együtt 1725-ben Tamási és Nagy-Marja birtokokba iktattatik. Az 1732-iki összeírás szerint Henczida birtokosa. 1760-ban Bihar vármegye alispánja. Fiai: Imre hetszemélynök († 1830); János alispán (1783), († 1786); László, a Kálnoky-huszárezredben ezredes, később (1804) Bihar vármegye alispánja. Fiai: László 1804-ben hadnagy, ennek fia Algernon országgyűl. képvis. († 1900). László testvére: Ödön (született 1796, † 1854); fia: Ákos, volt országgyűl. képviselő, Illyén birtokos. A fenti János († 1786) a henczidai ágat alapította. Fia: Kálmán 1804-ben hadnagy, ennek fia: Andor (1879—93) Bihar vármegye alispánja; fia László, a vármegye jelenlegi főispánja. Imre hetszemélynök fiai közül: Ferencz 1804-ben kapitány, Károly ugyanekkor hadnagy az Eszterházy-gyalogezredben. Rangemelés: B. Mihály testvérenek Imrének unokája: Imre († 1836. márczius 18-án) grófi rangra emeltetett, ágának azonban magvaszakadt.

Czímer: Kékben, arany-leveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar, a kard hegyét zöld koszoru övezi. Sisakdísz hiányzik. Takarók: Kékarany—veresezüst.

Bereczky. (Kolosnémai). B. Gergely 1654-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, mely Győr, Komárom és Heves vármegyékben hirdettetett ki. Tagjai közül György és Sándor 1798. szeptember 14-én igazolták a legfelsőbb helyen nemességöket. József 1820-ban telepedett Bihar vármegyébe, 1820—42-ig a nagyváradi káptalan tisztje. Géza jelenleg Jankafalván és Ér-Kenéken birtokos.

Czímer: Kékben, zöld alapon álló veresruhás magyar vitéz, balját csipőjén nyugtatja, jobbában szablyát villogtat. Sisakdísz: növő paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Bernáth. (Bernáthfalvi és sztrippai). Abauj vármegyéből, Bernáthfalva helységéből származik. A XVI. század elején András és Ferencz tűnik fel, a kikkel a család két ágra szakad.

BICE.

BÓCZ.

András fiai: Bereczk, János, István és Lukács 1563. október 3-án nyernekek nemesség-újítást és egyúttal ősi birtokukra: Bernáthfalvára királyi adománylevelet. Csak István ága virágzik. Utódai közül: III. János 1706. Zemplén vármegye követe Rákóczynál. Fia IV. János (1733). Ennek fiai: József, (1787—1803) udvari tanácsos és a hétszemélyes tábla ülnöke. Ferencz Zemplén vármegye alispánja (1785—1790). III. János másik fia IV. László, kinek fia V. László 1770-ben Zemplén vármegye főjegyzője. A család sztrippai ága a XVIII. század végén költözött Bihar vármegyébe, hol Köbölkuton, Ér-Mihályfalván bírt földesúri joggal s Középes felét bírta. Ez ágól származott: József 1841-ben a vármegye alispánja és 1848-ban a székelyhídi kerület országgyűlési képviselője, Gedeon 1848-ban a bihari II. nemz. zászlóaljnál százados. Jelenleg Vincze özvegye Köbölkuton, István Hosszu-Pályiban birtokos.

Czímer: kékben, törzsétől szakított veres mezü férfi láb, arany félczipőben. A térdén felül arany-markolatú veres görbe kard van beütve. Sisakdísz: felfelé álló, veres mezü, egy pallost ferdén tartó kar. Takarók: veres-üzüst—aranykék.

Bessenyei. (Nagybessenyei). A Szalók nemzetségből származik. Heves vármegyéből idővel Zemplén, Szabolcs és Bihar vármegyékbe költözött át. (A családra vonatkozó adatokat l. a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben.) B. György (született 1747, † 1811), a magyar irodalom egyik úttörője, 1785-ben Pusztá-Kovácsiba költözött, hol haláláig tartózkodott. Mihály jelenleg Erdő-Gyarakon birtokos.

Berzsenyi. (Nagyidai). Berzsenyi György, Mihály és Katalin 1629. augusztus 31-én nyertek nemességűjítást II. Ferdinánd királytól. A családja II. Györggyel kezdődik, a ki 1690-ben Szabolcs vármegyéből Abaujba költözött. Unokája: József 1754-ben hirdette ki nemességét Szabolcs vármegyében. Ennek fia: II. József 1780 körül Bereg vármegyében lakott. A család idővel Biharban is szerzett birtokokat. A XIX. század első felében Herpály és Szt-Kozma pusztán bírt földesúri joggal.

Czímer: kékben, zöld dombon nyugvó leveles koronából kinövő, egyenes kardot tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: három, egymással keresztben fekvő nyilat markoló arany-griff. Takarók: Kékarany—veresezüst.

Bethlen. (Iktári és bethleni gróf). A család eredetire vonatkozó adatokat, a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A család a XIX. század első felében Széltarlón bírt földesúri joggal. B. Olivér a 10. nemzetőri zászlóalj főhadnagya. Aladár élesdi földbirtokos.

Bige. (Nagyszántói). A család II. Ferdinánd királytól 1627. jun. 26-án nyert címeres nemeslevelet. A család a XVII. század folyamán Erdélyből Heves vármegyébe telepedett, melynek bizonyítványa alapján 1759-ben nemessége Bihar vármegyében is elismertetett. 1755-től kezdve már Nagy-Szántón volt birtokos. Tagjai közül: György 1688-ban Tököly Imre főtisztje, a kit ura, Nagy-Váradról történt eltávozása alkalmával, helyetteséül hátrahagyott. Márton 1811-ben ord. fiscalis. Károly 1848. előtt a vármegyei ellenek kiváló tagja, 1848-ban főszolgabíró. Gyula jelenleg kir. ítélőtáblai bíró; György tb. főszolgabíró Nagy-Váradon.

Czímer: kékben, kisdedeit vérével tápláló pelikán. Sisakdísz: görbe kardot tartó páncélos, könyöklő kar. Takarók: kékarany—veresezüst.

Bieleczky. (Bieliczky, janinai.) Ósrégi lengyel eredetű család, melynek több tagja a XVIII. század elején hazánkba telepedett. József 1785-ben nyert címeres nemes levelet. Tagjai közül: Vilmos jelenleg szolgabíró.

Czímer: Hasított paizs. Elöl: egy, három hatszögű arany csillaggal megrakott, kék haránt gerendával vágva. Felül: veresben, arany buzakéve, alól aranyban, zöld alapon szaladó természetes kos. — Hátul: kékkel és ezüsttel vágva, felül: zöld galyat tartó, repülésre

kész galamb, alól: hármass havas tetején álló fekete kőszáli kecske. Sisakdísz: 1—1 hatszögű arany-csillaggal megrakott, kék szárny közt kinövő paizsbeli kecske. Takarók: kékarany—veresezüst.

Bocskay. (Kis-marjai.) A Baksa nemzetségből származik. Első ismert őse Simon ispán, harmadik fia Diénes (1271—85.) Ennek fia Gergely az 1329-iki osztály alkalmával Ágócsot kapta. Fia, László (1329—76), még atyja után Ágócsi-nak írja magát. Ennek unokái: Mihály és János a XV. század közepén már a Bocskay nevet viselik. Jánosnak fia Dénes, ennek fia György (1478), ennek négy fia közül Simon (1493), a kismarjai ág alapítója. Ennek fia György, Miksa király tanácsosa († 1571) kinek két fia volt: III. Miklós (1606) és István (sz.: 1557 † 1606) előbb váradi kapitány és Bihar vármegye főispánja, 1605-ben Erdély fejedelme, gyermekei nem maradtak. III. Miklós fia valószínűleg Gábor volt, a ki 1616-ban halt el 21 éves korában. A kismarjai ág ezzel kihalt. Simon testvérétől, II. Gergelytől (1548—72) származott bocskói ág utolsó fiasarja: V. István († 1672.) Zemplén vármegye főispánja.

Czímer: 1418. márczius 19-én Zsigmond király által adományozva: kékben, ágaskodó arany oroszlán, melynek arcát és jobb szemét egy vetőnyíl szúrja keresztül. Sisakdísz:

Bolenye

Boszorményi

BULYOVSKY.

és Ferenczek találjuk Bihar vármegye nemesei között. Kőbölkuton bírt földesúri joggal.

Bónyi (Bonyhi és kállai.). Erdélyből származik, hol 1664. márczius 25-én Apaffy Mihály fejedelemtől nyert czímeres nemeslevelet. Később Szatmár-megyébe telepedett, a hol Amazon volt birtokos. A 40-es években jött Biharba. Tagjai közül Adorján jelenleg margittai közjegyző, Antal kézai görög-katholikus lelkész, György dévai járásbíró, Bertalan endrédi lelkész.

Bölöny. (Nagy-bölöni). Eredetileg Erdélyből a Székelyföldről származik, honnan Szilágy vármegyébe szakadt, és itt Szakácsi helységben bírt földesúri joggal. Első ismert őse Illés a XV. század elején. Fia: Péter (1459), ennek utóda: Gáspár (1604—23) kancelláriai titkár. Ádám 1776-ban Kraszna vármegye perceptorja volt. Menyhért Közép-Szolnok vármegyéből 1847-ben Bihar vármegyébe költözött. Tagjai közül: Menyhért 1845-ben Bihar vármegye táblabírája, Sándor 1878—84-ig orszgy. képviselő, Ödön orszgy. képviselő, György főszolgabíró Bihar vármegyében, József ugrai birtokos, a kolozsvári nemzeti színház volt intendánsa.

Czímer: kékben, zöld alapon buzogányt tartó, páncélos könyöklő kar. Sisakdísz: hatszögű arany-esíllag. Takarók: kékezüst—veresezüst.

Bors. (Borsodi, báró.) A csik-szentkirályi B. családból származik. Egyik tagja, Frigyes, Németországba szakadt. Mint csász. kir. udvari ügynök, 1802. szept. 1-én birodalmi nemességre, az osztrák lovagi rendbe vétetett fel, 1832. máj. 19-én osztrák bárói rangot nyert. Hasonnevű fia, szász hercegi tanácsos, visszaköltözött Magyarországra s a biharvármegyei Tamásdát szerezte meg. Ennek fia Frigyes (sz.: 1839) jelenleg Tamásda és Nagy-Kemény birtokosa.

Czímer: négyelt paizs szívpaizszsal. Ebben: kékben, arany-ruhás szemközt fordult szűz, lebegő szőke hajjal, fején zöld koszorú, felemelt jobbában egy csomóban öt arany-pálczát, leeresztett baljában arany-halat tart. A nagy paizs: 1. feketével és ezüsttel hasított ék nyúlik, mely a hasítási vonalon, természetes gyümölcsessel megrakott borscserjével van megrakva, 2. kékben, befelé fordult arany-oroszlán, jobbában zöld koszorút, baljában arany-mérleget tart, 3. kékben, term. habokból kiemelkedő szíren, szőke hajjal, jobbában arany-kulcsot, baljában arany-halat tart, 4. feketében jobbaránt dőlt fekete-keresztes ezüst-zászló. Három sisak. Sisakdíszek: I. (középső) kinövő szíren, II. négy (ezüst-fekete-aranykék) toll, III. paizsbeli zászló. Takarók: feketeezüst—kékarany. Paizstartók: két arany oroszlán.

Böszörményi. (Böszörményi-Szabó) Mihály és István 1646-ban nyertek czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, mely 1647-ben Szaboles, 1727. és 1776-ban Bihar vármegyében hirdettetett ki. Az 1754—55. évi orsz. összeírásban Bihar vármegye nemesei közé István van felvéve. Nemessége 1802. február 19-én a legfelsőbb helyen is elismertetett. Tagjai közül: Mihály 1848/49. nemzetőr; József 1866-ban a Klapka-légio hadnagya; László országgyűlési képviselő († 1869). Géza jelenleg ügyvéd Nagy-Váradon.

Czímer: kékben, zöld dombon ágaskodó természetes farkas, előlábaival egyenes kardpengét tartva. Sisakdísz: zárt fekete sasszárny. Takarók: kékarany—veresezüst.

Bozóky. (Bozóki.) Hont vármegye hasonnevű helységéből származik. Bozóky György és neje Mészáros Erzsébet, valamint fiai 1669. jun. 29-én nyertek czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól. 1868-ban költöztek Nagy-Váradra, hol Alajos jelenleg jogakadémiai igazgató.

Czímer: kékben, hármassal zöld halom, leveles koronán veres mezű, egyenes kardot tartó kar, a kard hegyén levágott török fő, pengéjét zöld koszorú övezi. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Buday. (Bölesei). Ősétül a hagyomány Magyar Balázst tartja, a ki a biharvármegyei Bölese helységét, (most Bölesi pusztá) nyerte Mátyás királytól. Közlebbi adataink azonban csak a XVII. század második felétől kezdődőleg vannak e családról. Főleg a törökök kiűzetése után kiváló szerepet visz Bihar vármegye közéletében. István (1688—1711) első alispán, ennek fia Zsigmond, fiai: Zsigmond (1725—30) Bihar vármegye alis-

CSÁKY.

pánja és 1729-beu követe. István (1741—46) szintén a vármegye alispánja, ennek fia László előbb testőr, 1778—83. Bihar vármegye II. alispánja, azután Ung vármegye alispánja, 1806-ban kir. tanácsos. Fiai: Imre Bihar vármegyében aljegyző, János 1806-ban Ung vármegye táblabírája. — Az 1765. évi összeírásban a következő tagjai szerepelnek: Ferencz, György, Imre, Istvánné, László, Péter. A család Magyar-Homorog helységben birt földesúri joggal.

Budaházy. Az 1755. évi összeírásban Dániel nevű tagjával találkozunk. A család a XIX. század első felében Sámson helységben és Andaháza pusztán birt. földesúri joggal.

Bujanovics. (Ágteleki). Szaboles vármegyéből származik, előnevét Ágtelek szaboles-vármegyei helységtől veszi, hol a XIX. század közepén még birtokos volt. Idővel átszár-mazott Bihar- és Zemplén vármegyékbe is. Tagjai közül: Károly (1787—1810) a m. kir. kanczelláriánál hites ágens. Fia: Ede († 1855) jeles gazdaszati szakíró. Bujanovics Ágoston (1810—20) szintén udvari agens, Ernő 1848. előtt a m. kir. helytartóságnál titkár. Gyula 1848 előtt az eperjesi kerületi tábla jegyzője. A család a XIX. század első felében Ér-Tarcsán birt földesúri joggal. Jeleuleg Ér-Mihályfalván birtokos.

Bulyovszky. (Dulitzai). Turócz vármegyéből származik, s tagjai 1815-ben Nógrádban hirdették ki nemességüket. János 1816-ban Hevesbe szakadt, hol nemessége elismer-tetvén, vármegyei esküdtté választott. II. János 1830-ban már Poklostelken és Terjén birtokos. János 66 éves korában mint főhadnagy a Vasváry-féle csapatba lépett s Marisell-nél az oláhok által felkoncizoltatott. Hasonnevű fia a veres-sapkás zászlóaljban főhadnagy-ságig emelkedett. József jelenleg Nagy-Várad város polgármestere.

Czímer: kékben, zöld alapon álló, hatágu arany-esilagtól kísért magyar vitéz, jobbában szablya, balját esipőre teszi. Sisakdísz: paizs-alak. Takarók: kékarany—veres-ezüst.

Bunyitay. Zemplén vármegyéből származik, 1797-ben Lasztócezon birtokos. Tagjai közül: B. Vincze jelenleg nagyváradú lat. szert. apát-kanonok, jeles történetíró.

Czímer: kékben, zöld alapon kardot tartó arany-oroszlán. Sisak-dísz: repülésre kész természetes daru. Takarók: kékarany—veres-ezüst.

Buzássy. A XIX. század első felében Nyitra vármegyében találjuk. Ferencz, 1810. körül füzes-gyarmati birtokos. II. Ferencz, 1831

CSANÁDY.

— 32-ben vármegyei jegyző. Albert jelenleg állami főmérnök Nagyváradon, fia István és Barabás.

Czímer: — Sisakdísz: szablyát tartó könyöklő kar.

Blaskovich (Ebeczki). Alapítója: Sámuel, 1712. június 6-án nyert ezímeres nemeslevelet. Utóda Pál, 1772-ben huszárkapitány, később tábornok († 1803). Fia: I. József, ennek fia: Bertalan (1794—1858); fia Sándor Gyapjút bírta. Ennek fia: II. Sándor, jelenleg ország-gyűlési képviselő. A család 1839. táján vette meg Pánt pusztát, ezenkívül Jánosd helység fele részét bírta.

Czímer: kékben, hármás zöld halom közepéből kiemelkedő három rózság, egy-egy piros rózsával. Sisakdísz: görbe arany-kürt fölött a paizsbeli rózsák. Takarók: kékarany—veresezüst.

Chernel (Csernelházi). A család eredetét a Vas vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. II. György (1638) fiai közül: II. Bálint, III. György Abauj vármegye alispánja és III. Pál az u. n. tiszavidéki ágat alapították. III. Pál, leányágon Bihar-, Máramaros- és Ung vármegyében több jószágot örökölt; fia IV. Pál, ennek unokája László, 1759-ben táblabíró. A család a XIX. század első felében Álmosdon és Csokajon birt földesúri joggal.

Csáky (Körösszegi es adorjáni gróf). A család eredetét a bevezetésben ismertettük. A családot György (1402) szatmári és ugoesai főispán fia, Ferencz, (1440—61) Bihar vármegye főispánja terjesztette tovább. A jelenlegi virágzó ágak őse, István (sz. 1638, †1699) országbíró, kinek 23 gyermeke közül: Zsigmond tárnokmester (†1738) az első, vagyis erdélyi, Tamás ezredes a második, mely kihalt és György tábornok (†1741) a harmadik, vagyis szepesi ág őse. A család tagjai sorából, tekintettel a vármegye történetére, a következőket emeljük ki:

Ferencz (1461) Bihar vármegye főispánja; II. Gergely, Báthori Zsigmond tanácsosa (1595); György Szigetvár védelmében esett el (1566); Pál, Fráter György meghitt embere, Szamos-Ujvár kapitánya (1551), majd János Zsigmond (1562) és Békes híve (1575); Dénes, Báthori Kristóf főudvarmestere (†1587 előtt); VII. István (†1605) Báthori Zsigmond udvarnok; VIII. István (1603—62) Kolozs vármegye főispánja, Bethlen halála után az erdélyi kath. párt feje, 1644-ben tárnokmester, négy fia közül Istvántól származik a család maig virágzó ága; X. István (1635—1699) Bereg vármegye főispánja; Imre (sz. 1672, †1732) egri kanonok, 1703-tól váradi püspök, 1717-ben kalocsai érsek s Bihar vármegye főispánja; István (1667—1720), 1699-től haláláig Kolozs vármegye főispánja, másik István, Ugocea vármegye főispánja, 1706-ban a szécsényi gyűlés után a hadiszertár biztosa, 1712-ben főpohárnokmester, Miklós (1698—1757), 1720-ban szent-jobbi apát, majd váradi kanonok és püspök; István 1700—1702-ben iktattatott be újból Adorján, Margitta és Szalárd birtokokba, melyeket a török invázió alatt mások foglaltak el. Jelenleg a család közös birtokai: Körösszeg és Körösszeg-Apáti; a hitbizomány tulajdona: Komádi, Magyar-Homorog, Mező-

CSÁKY.

Keresztes és Berek-Böszörmény, melynek haszonélvezői: Kálmán (sz. 1836) cs. és kir. kamarás, fia Adorján (sz. 1865); Jenő (sz. 1840) volt cs. és kir. főhadnagy. Rangemelés: a család egyik ága 1560-ban, a másik 1655-ben grófi rangra emeltetett; III. Ferdinánd király 1638-ban kelt oklevele értelmében „Szepes vármegye örökös főispánja“ cím illeti meg a családot.

Czímer: kékben, nyakánál levágott, vérző, szakállas tatárfej, prêmes veres süveggel, melynek csücska hátra csüng. Sisakdísz: paizsalak.

Csanády I. (Nagy-Kereki). A család eredete még eddig nincs kellőképp tisztázva. A hajduvilágban tűnik fel. Az egykor Boeckay tulajdonát képezett nagy-kereki várkastély birtokosa volt, mely a hagyomány szerint, a fejedelem családjával való atyafiság révén került a család birtokába. Cs. Sámuel özvegye Hodossy Klára 1794-ben Kereki és Ártánd birtokokra vonatkozó új adománylevelért folyamodott. A család 1848. előtt: Nagy-Kerekin, Álmosdon, Herpályon és Mező-Telegden bírt földesúri joggal. Tagjai közül kiemeljük a következőket: I. Sámuel 1711—1734-ig, II. Sámuel 1734—1777-ig, III. Sámuel 1777—90-ig, hajdukerületi kapitányok. Sámuel a székely lovasságnál alezredes a XVIII. század végén. Fiai: József (1806) alezredes a nádor-huszároknál. Imre insurg. kapitány (1809); Sándor 1848-ban főszolgabíró, 1861—1892-ben országgyűlési képviselő (†1892); István 1848—49. honvédőrnagy, szabadsapat-parancsnok; Ferencz Vértesen birtokos.

Czímer; kékben, víz fölött hármas lépcsőn álló oszlopon, természetes színű, zöld-sárga papagáj, esőrében veresköves gyűrűt tart. Sisakdísz: paizsbeli papagáj. Takarók: vörösarany — kékezüst.

Csanády II. Cs. István és neje Czeglédy Kata, valamint gyermekeik 1690-ben nyertek címeres nemeslevelet. E családból Sámuel hajdukapitány 1711-ben igazolta nemességét. A család tagjai 1785-ben Bihar vármegye előtt bemutatták a Szabolcs vármegye által 1783-ban kiállított nemesi bizonyítványt.

Darvassy.

Csanády III. Cs. András, neje Dorottya és fia Péter 1629-ben nyertek címeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól, mely 1630-ban hirdettetett ki. Péter fia István és ennek fiai Sámuel és Péter a XVII. század végén Szabolcs vármegyéből Biharba költöztek, hol nemességük 1801-ben újrolag kihirdettetett és a helytartótanács által is elismertetett.

Csanády IV. Bihar-Püspökiben lakó Cs. Mihály és fia Mihály, továbbá István és Péter, végül id.

DEGENFELD-SCHOMBURG.
324.

István és Sámuel az 1754-ben tartott tanúvallomások alapján 1765-ben igazolták nemességüket.

Csapó (Ecsedi). Szatmár vármegyéből származik. Tagjai a XVI—XVII. század folyamán az ecsedi várban katonáskodtak. Pál 1655-ben nyert nemességújító címereslevelet. A család idővel Zemplénbe telepedett, majd a vármegye által 1781-ben kiállított bizonyítvány alapján Ferencz perceptor és gyermekei Bihar vármegyében hirdették ki nemességüket, mely 1806-ban a vármegye által elismertetett. A család Váncsod, Földes, Sáp, Gáborján, Szomajom pusztá, Szakál és Homorog helységeiben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: Lajos 1848-ban a sárréti járás főszolgabírája; II. Ferencz, a vármegye főpénztárnoka volt.

Czímer: kékben, zöld fombon, leveles koronából nővő és a paizs felső jobb sarkában hatszögű kinövő arany-csillag, a bal sarokban pedig ezüst félholdtól kísért fehér egyszarvu. Sisakdísz: görbe kardot tartó, könyöklő, páncélos kar, melyen pelikán áll, s jobbáiban hajánál fogva veres főt tart. Takarók: kékarany—veresezüst.

Csatáry. E családból János a XVII. században sarkadi kapitány volt s ott birtokokat is szerzett. Az 1721-iki tanúkihallgatás szerint a család ott nemesi kúriával bírt. Nemességét 1839. október 10-én igazolta. A család jelenleg is virágzik Sarkadon.

Csengery. Szatmár vármegyéből származik. Őseit a szatmári várjobbágyok közt kell keresnünk. 1330-ban Róbert Károly király Cs. Péter fiait: Miklóst és Jánost a szatmári vár jobbágya alól felmentvén, *Rosteglicz* helységet adományozta nekik. A család idővel Zemplén, Abauj és Bihar vármegyékbe költözött. Az 1755 évi összeírásban Gergely nevével találkozunk. A bihari ágból Antal a XIX. század első felében keresett ügyvéd Nagyváradon. Fia Antal (sz. 1822, †1880) 1848-ban belügyminiszteri osztálytanácsos, nemzetgazdasági és történettudományi író, Imre 1848-ban Bihar vármegye főjegyzője, 1865—69. országgyűlési képviselő, Albert 1865—68-ban országgyűlési képviselő. A család Csokaj helységben bírt földesúri joggal.

Darvassy (Darvasi és földesi). D. Ambrus, Pankota praefectusa, valamint testvérei, János, László és Erzsébet 1563. december 13-án nyertek címeres nemeslevelet. A család a biharvármegyei Darvasról származik, honnan nevét vette, mely helységen kívül még Földesen, Nagy-Szalontán, Berettyó-Ujfaluban, az orosi és a csiffi pusztákon volt birtokos. E családból Mihály, János, István és Gergely 1783-ban igazolták nemességüket, mely a királyi könyvekbe iktattatott. Tagjai közül: Lajos jelenleg városi tanácsos Nagyváradon.

Czímer: Ezüst-vonallal vízszint vágva. Felül kékben, a paizs két felső sarkában, egy-egy zöld szárú, 2 zöld leveles veres rózsza. Alul veresben, zöld téren ágaskodó arany

DOBOSZY

oroszlán, jobb előlábával darutollat tart. Sisakdísz: görbe kardot tartó arany-oroszlán. Takarók: kékarany —veresezüst.

Degenfeld-Schomburg gróf. Aar-gauból ered, honnan Württembergbe és Baden nagyhercezségbe származott. 1625. január 27-én a birodalmi báróságot kapta. 1713. április 13-án D. Kristóf Márton grófi rangra emeltetett, neje, Schomburg hercegnő, családjának utolsó sarja volt, miáltal a két család neve egyesített. Miksa Kristóf 1810-ben magyar grófi rangot nyer. A fenti Miksa Kristóf birodalmi tanácsos (†1816) fia: Ottó Kristóf (sz. 1801 †1849) Közép-Szolnok vármegye főispánja; ennek fia József (sz. 1847) Hajdu vármegye és Debreczen sz. kir. város főispánja, jelenleg Széltallón birtokos.

DRÁGÁNY.

Czímer: vágott és kétszer hasított paizs, középpaizszsal és szívpaizszsal. Ebben kékben ezüst sas. Középpaizs négyelt: 1. és 4. kék paizsláb felett veressel és ezüsttel négy koczkára osztva. 2. és 3. veressel és ezüsttel, a felső bal sarokból haránt vágva, benne egy zöld papagáj, arany nyakkarikával. Nagy paizs: 1. és 6. ezüstben fekete paizs, ebben kis aranygyűrű, cleve-kerékkel körülveve. 2. veresben fehér lovon, arany pánczélos vitéz, felemelt jobbában bártot tart. 3. és 4. veresben hat (3:2:1) alul kerek ezüst paizs. 5. feketében három (2:1) egyenszárú ezüst-kereszt. Jelmondat: Quo Pia Fata vocant.

Devekassy, másképp Bodnár János 1803-ban nyert czímeres nemeslevelet. 1848 előtt Krancsesd helységben bírt földesúri joggal.

Czímer: arannyal és veressel hasított paizs, alulról fölfelé nyúló kék ékben szelve, abban hármaz zöld halmon szőlővenyige. Elöl fehér kereszttel megrakott veres pólya, hátul kardot tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: szőlőfürtöt tartó arany oroszlán. Takarók: kékarany.

Dobsa I. (Rotaresti). D. Sámuel makói kereskedő 1836. január 28-án nyert czímeres nemeslevelet. D. Samu 1840. körül Rotaresten bírt földesúri joggal.

Dobsa II. D. István és gyermekei, valamint testvére Ferencz és ennek családja 1722. január 16-án nyertek czímeres nemeslevelet.

Dobozy. (Kis-szántói és dobozi). A XV. század végén tűnik fel. 1492-ben D. Mihály, András, Benedek és Sebestyén, Doboz fehérvármegyei helységre nyertek adományt. A mohácsi vész után a család szintén elhagyta ősi fészékét. Sebestyén 1598-ban a váradi várban katonáskodott, majd 1603-ban nőül vevén Nyüvedi Annát, Bihar vármegye birtokosai közt foglalt helyet, majd birtokát odahagyva, Debreczenbe költözött, hol 1616-ban tanácsossá választatván, ebbeli minőségében 16 évig működött. Fia: István Debreczen város bírása (1652 †1689). Fia: II. István (született 1657, †1710), városi tanácsos volt. D. Gábor, Sebestyén, István, Mihály és János 1622-ben nyertek czímeres levelet, majd 1626-ban Kis-Szántó községre adományt, mely fejedelmi kiváltság-leveleket I. Lipót király 1693-ban megerősítette. A család tagjai sorából a költők által is megénekeltek s a történetben is örökké emlékezetes nevet vívott ki Mihály, a ki a mohácsi csata után szerte száguldozó török martalócok elől menekülve, a Vértes erdőségben levő Marótnál nejét leszurva, a törökök közé rohant, a hol halálát kereste és találta. Az újabb korban: Lajos az 1809. évi bihari nemesi felkelő sereg parancsnoka. Mihály 1848-ban követ, majd országgyűl. képviselő. István 1848-ban lovas nemzetőr, majd honvédőrnagy. Miklós (1868—89) Bihar vármegye főjegyzője. Ede (1868—71) szolgabíró. Kálmán (sz. 1862) főszolgabíró. A család Ér-Semjén, Bojt és Vajda helységeknek volt földesura.

Czímer: kékben, hármaz halom középsőjén ballábán álló fekete ölyv, jobbában 3 buza-kalászt tart. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: veresezüst—kékarany.

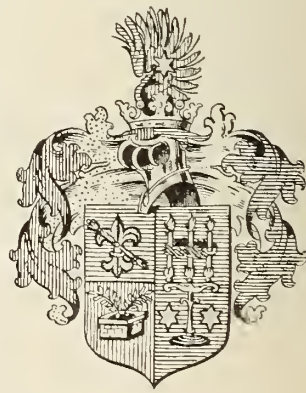

DRAVECKY.

Domokos. (Szalakapolcsi). Zala vármegyéből származik. Mihály és Miklós 1760-ban már Biharból igazolják nemességüket. D. Lőrincz (sz. 1761. †1825) Bihar vármegye főjegyzője (1803 †1811) és arany-sarkantyús vitéz. Kóly helységben volt birtokos, ezenfelül Bodóháza pusztán bírt földesúri joggal.

Dolinay. (Draskóczi). Bereg vármegyéből, Mező-Kászony helységből származik. Idővel Szatmár, majd 1750-ben Bihar vármegyébe költözött.

Czímer: kékben, a paizs felső jobb sarkában ezüst-félhold s a balsarokban hatszögű arany-csillagtól kísért, nyakán ezüst nyílal átdőfött, felugró természetes

Des Escherolles-Kruspér

ERTSEY.

szarvas. Sisakdísz: kinövő pizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Döry. (Jobaházi báró). Sopronmegyei eredetű család, melynek őseit azok között a csásfordi várjobbágyok között kell keresnünk, kiket Nagy Lajos király 1360. márczius 23-án kelt, jelenleg is a család levéltárában őrzött oklevelében nemességre emelt. — A család legelső őse, kitől a leszármazás kétségtelenül kimutatható, a XV. század elején szereplő Benedek. A család tagjai hol Dörről, hol Jobaházáról nevezik magukat, később a XVI. század elején állandósul a jobaházi Döry név. — A család egyik, jelenleg kihalt ága, mely később bárói és grófi rangot is nyert, a XVII. században Gömör- és Borsod megyében szerepel. — A sopronmegyei ág legkimagaslóbb

alakja, Döry László, ki mint udvari ágens a XVIII. század elején Tolnamegyében jelentékeny birtokot szerzett s ezzel a család tolnamegyei ágának vetette meg alapját. Ez ágból származott báró Döry József, Bihar-megye volt főispánja is, kinek atyja József, 1816. január 4-én magyar báróságot kapott. D. József, neje, szalakapolesi Domokos Julia után Kóly helységben bírt földesúri joggal.

Czímer: kékben, zöld alapon kétfarku, arany-oroslán, jobbában kardot, baljában 3 vörös rózsát tart. Sisakdísz: kinövő paizsalak. Takarók: kék-arany—vörös-ezüst.

Drágány az előtt Kiss (Mériei). Kiss Balázs 1699-ben nyert címerez nemeslevelet, mely 1702-ben és később 1791-ben, majd 1846-ban hirdettetett ki a vármegyében. A család Henczidán, Izsópallagán, Czéczkén, Robogányban és Lázurban volt birtokos. A D. család-nevet, mériei Kiss Demeter a XIX. század első felében, nevelőatyja iránti hálából vette fel. Tagjai közül: József 1848-ban huszárhadnagy, Sándor 1848-ban huszárfőhadnagy, János 1848-ban szintén honvédhadnagy s utóbb törvényszéki bíró volt. Sándor körjegyző Vaskohn.

Czímer: kékben, zöld alapon arany nap és ezüst félholdtól kísért, pallost tartó kétfarku arany-koronás oroslán. Sisakdísz: növő paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Dráveczky. (Vinnai és dráveczi). Csehországból ered. Első ismert őse Skop János 1334-ben. Ennek fia Bogiszláv (1390—1410) prágai parancsnok. Fiai közül: Szaniszló, a ki Tluknak hívatott, tescheni kapitány. Ennek utóda tesinovecezi Tluk Menyhért 1543-ban a szepesvármegyei Drávecz stb. helységekre nyert adományt, tőle a család leszármazása megszakítás nélkül jön le. Tagjai közül: Sámuel (1602—31) Szepes vármegye alispánja. III. Gáspár Ung vármegye főjegyzője (†1714). II. László ezredes (†1765). Gáspár eripületi táblai ülnök (†1772), János (született 1770, †1842), a nemesi felkelő-seregben kapitány. József (1769—1830) vinnai birtokos, aransarkantyús vitéz. József fiai közül: György (†1848) Vinnán, Gyula (†1863) Gálos-Petriben volt birtokos. Az utóbbinak fiai közül Gyula (született 1835) Gálos-Petriben, Béla (született 1837) Székelyhídon birtokos. Adorján kir. ítélőtáblai elnök Szegeden. A család 1729-ben telepedett Bihar vármegyébe, hol Poklostelek helysége nyert adományt. Ezenkívül Gégényben és Gálos-Petriben bírt földesúri joggal. Rangemelés: Gábor es. kir. alezredes 1779. április 12-én bárói rangra emeltetett.

Czímer: kékben, zöld alapon, arany virágtartóból kinövő hét természetes fehér liliom. Három sisak. Sisakdísz: I. arannyal és kékkel váltakozva, vágott nyílt szárny közt veres kereszt. II Balfelé fordult, görbe kardot tartó arany-oroslán. III. Három (arany-kék-arany) struczoll. Takarók: kékarany.

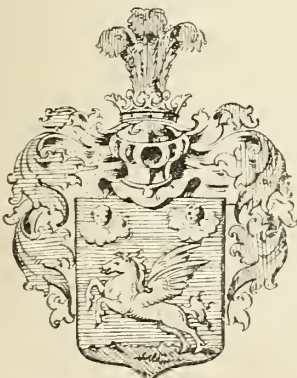
Des Echerolles-Kruspér. (Rét-szent-miklósi). Az Echerolles család Franciaországban származik és a XIX. század elején tolepedett le Nagy-Váradra. E. Károly, a Kruspér-család nevét, valamint címérét, az övével egyesítette, mely alkalommal a rét-szent-miklósi előnevet nyerte. Tagjai közül: Sándor Nagy-Rábén, Károly Zsákán lakott.

Egyesített címér: Hasított paizs. Elöl kékkel és veressel vágva. Felül arany-pálczával tört aranylilium, alul ezüst kút két szélén kihajló egy-egy zöld pálmaág. Hátul: kékben két hatszögű arany-esillagtól kísért háromkaru arany-gyertyatartó, zöld koszorúval övezett égő viaszgyertyákkal. — Sisakdísz: zárt szárny. Az alsó kék, a felső kékkel és veressel vágott s hatszögű arany-esillaggal van megrakva. — Takarók: veresarany—kékezüst.

Egyed. (Marosvásárhelyi). Családi közlés szerint az Aba nemzetségből ered. Őse Egyed tárnokmester és pozsonyi főispán (1270—75) a nyitrai ágból. Közlebbi adatok azonban e tekintetben nem állnak rendelkezésünkre. A család kimutathatólag Torda-Aranyos vár-

FARKAS

FLATT

FRÁTER

GÁLBORY.

Farkas. (Péterfalvi). Erdélyből származik. F. György 1658-ban nyert címeres nemeslevelet Rákóczy Györgytől, melyet 1661-ben, Beszterczen hirdettek ki. A család, származási helyéről, Péterfalváról (Besztercze-Naszód vármegye) a XVIII. század végén telepedett Bihar vármegyébe. Tagjai közül: Gábor 1848-ban Belényesen a nemesek hadnagya; Traján belényesi gör. kath. tanár; György jelenleg ügyvéd és Sándor gör. kath. lelkész. A F. család Sarkad-Keresztúron birt földesúri joggal.

Czímer: kékben, nyakán és lábain 1—1 tatár nyíllal átdöfött, sebesen repülő holló. Sisakdísz nincsen. Takarók: kékarany—veresezüst.

Fekete I. E családból György 1723-ban a vármegye táblabírája volt.

Czímer: (szinjel. nélkül) balra fordult, görbe kardot tartó kar. Sisakdísz: jobbjában patkót tartó, kinövő magyar vitéz.

Fekete II. (Várad). A XVII. és a XVIII. században szerepel Bihar vármegyében.

Czímer: (szinjel. nélkül) jobbról-balról haránt vágva. A felső mezőben, a vágási vonalon haladó oroszlán. Az alsóban három (1 : 2) rózsza. Sisakdísz; kinövő oroszlán.

Félegyházi. Törzsökös biharvármegyei család, mely 1405—64 közt B.-Félegyházán és Körös-Tarcsán birt részekkel, 1476-ban ugyanott birtokos. Az 1552. évi összeírás szerint 28 porta birtokosa. Az 1755. évi nemesi összeírás alkalmával Bihar vármegyében két ilyen nevű birtokos-nemes találtott. F. Adorján budai alvárnagy 1449-ben nyert címereklevelet Hunyady János kormányzótól.

Czímer: feketében, zöld alapon természetes daru, csőrében a nyakán körültekerődző kék kigyó fejét tartva. Sisakdísz és takarók hiányoznak.

Fényes. (Csokaji). A család II. Ferdinándtól nyert címeres nemeslevelet, mely Szabolcs vármegyében hirdettetett ki. István 1667-ben Debreczen város jegyzője volt. Idővel átszármazott Bihar és Szatmár vármegyékbe, az utóbbiban id. Péter 1750. táján Endréden és Dengelegen volt birtokos. Az id. Péter által bemutatott eredeti armális alapján Péter, Sámuel, Gábor és János, a Szatmár vármegyétől 1750-ben kiállított bizonyítvány felmutatása mellett, 1764-ben igazolták nemességüket. A bihari ágából származott F. Elek (született Csokajon 1807, †1876) jeles statisztikus és gazdasági író. 1848. előtt Álmosdon, Csokajon és Kóly helységeken birt földesúri joggal.

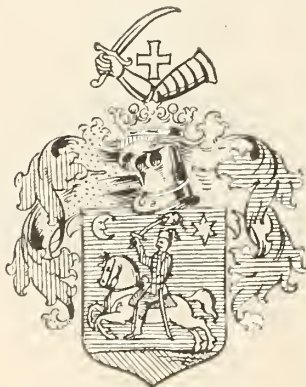
Ferdényi. (Kabaláspataki). Az 1755. évi országos nemesi összeírásban Bihar vármegyében a család tagjai közül Ferencz és Gábor névvel találkozunk. Ferdényi János, Antal, és Ferencz 1774-ben Kabaláspataki előnevet nyertek. A család a XIX. század első felében Kis-Peterd pusztát és Asszonyfalva fele részét bírta.

Flatt (Alföldi). Régi német nemesi család, Württembergből származik s onnan a múlt században Fehér vármegyébe költözött. Ágoston székesfehérvári ügyvéd 1885-ben nyert magyar nemességet. Tagjai közül: Victor volt ujvidéki főispán, jelenleg kir. közjegyző Szabadkán; Endre (†1887-ben) ujvidéki főispán. Károly állam-tisztviselő, Jenő birtokos Telegden.

Czímer: Kékben, zöld alapon, a paizs két felső sarkában 1—1 felhőbe burkolt, szelet fúvó angyalfő által kísért vágató szárnyas ló. Sisakdísz: három veres strucztoll. Takarók: Kékarany—veresezüst.

Fónagy. Az 1755. évi nemesi összeírásban Bihar vármegye nemesei közt István és János névvel találkozunk. 1848. előtt Mező-Gyarak pusztán birt földesúri joggal. Jelenleg Méhkeréken és Szalontán birtokos.

Fráter (Ippi és érkeserűi). A Dobra nemzetségből származik. 1265-ben V. István király Marczel fiait, Kelemént és Mártont, bácsi várjobbágyokat nemességre emelte. Mártonnak (1265—1276) két fia volt: Balázs (1317) és Demeter. Balázs fia, Miklós, ezé András, ezé Bálint, Demeter unokája: Deák László, ennek unokája Pál. Ennek fia György, a krasznamegyei Ipp részjóság birtokbavétele után felvette az ippi előnevet (†1526). Fia Pál, a Fráter család őse, Pál 1582 november 14-én, az alábbi címert nyerte. A család egyes tagjai már György váradai püspök idejében tartózkodtak a vármegyében, de kimutat-

CASPAROY.

hatólag csak II. Pál telepedett le állandóan Bélmezőn és Ér-Keserűn (1654). 1606-ban Fancsikára, 1608-ban Cséhtelekre, 1622-ben Bozsajra, továbbá 1628-ban Ér-Keserűre, majd Ér-Semjén, 1654-ben új adománykép Bélmező és Rogoz helységekre nyert adományt s ezeken kívül a Veér család után Almosdot szerzte, továbbá Selind, Vértes, Terebes, Kohány, Lútki, Szunyogd stb. helységekben bírt földesúri joggal. Idővel átszármazott: Szaboles, Nógrád, Heves, Szatmár, Ugocsa, Ung és Gömör vármegyékbe. Tagjai közül kiemeljük még a következőket: I. István, (1605) szentjebbi kapitány és itélőmester. II. Pál, (1654) Rákóczy György alatt hajdukapitány. II. István, († 1703) huszti várnagy. V. Pál főszolgabíró 1780-ban. Gusztáv 1770 körül és Mihály 1840-ben testőr. Mihály (1833—37) I. alispán. Alajos 1848-ban honvédtiszt († 1849). Imre († 1896) országgyűlési képviselő. Jelenleg Béla (született 1831) érsemjéni birtokos, Jenő es. és kir. kamarás, Loránd honvédhuzsár főhadnagy, Béla fővárosi ügyvéd, Vincze és Zoltán földbirtokosok.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó, nyakán nyillal átdöfött fehér ló. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: Kékezüst.

Frimont (Palotai gróf). Lotharingiából származik, honnan Péter-Ferenecz a XVIII. században Ausztriába telepedett le s birodalmi nemességre emeltetett. Utóda János 1808-ban osztrák bárói rangot nyert. Frimont János báró, lovassági tábornok gyermekei 1823. január 31-én tették le a honfiusítási esküt, 1827. szeptember 14-én Palotai előnevet nyertek. János korának legkittünőbb hadvezére, már az 1788/89. évi törökök elleni hadjáratban kitüntette magát, a Napoleon elleni hadjáratokban több esatát nyert, majd a nápolyi királyt trónjának visszafoglalására segítette, mely érdemeiért Antradoccoi hercegi rangra emeltetett. Rangemelés: A fenti János báró özvegye, született Mitterspacher Katalin, valamint gyermekei, Albert és Teodora 1833. november 28-án magyar grófi rangra emeltettek, miután atyjok még 1828-ban osztrák grófi rangot nyert. A család a palotai uradalmat bírta, továbbá Kopacsél, Szurdok és Szent-János helységeket.

Gálbory (másképen Kálbory. Tordai és kálbóri). Erdélyből származó, az erdélyi fejedelmek korában nemesített család. 1770. táján telepedett le Bihar vármegyébe, hol Tordán és Hegyesen volt birtokos. Tagjai közül: Sándor a napoleoni háborúk alatt hadnagyi ranggal a es. kir. hadseregben szolgált. II. Sámuel 1848-ban nemzetőri százados. III. Sámuel 1848-ban nemzetőr, majd 1849-ben követségi titkár Beöthy mellett; de ennek lemondása után ismét az Inczedy-féle szabadsapatban küzdött. Jelenleg Hegyesen és Nyüveden birtokos.

Czímer: kékben, görbe kardot tartó, vörös mezű kar. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Gáspárdy. Gáspárdy János 1774-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család eredetileg Heves vármegyéből származik, majd onnan Nyitrába költözött, a hol 1784-ben és 1826-ban, utóbb Szatmárban 1827-ben hirdette ki nemességét. Bihar vármegyébe a XIX. század első felében telepedett le. Tagjai közül: Rudolf 1837—40 közt József nádor gazdasztjtje volt.

Czímer: kékben, zöld alapon, ágaskodó fehér lovon ülő, jobbról félhold, balról aranycsillagtól kísért veres dolmányos, kék nadrágos és sárga eszmas magyar vitéz, fején nyusztkalpaggal s sólyomtollal, jobbában levágott török fön átütött kardot tartva. Sisakdísz: görbe kardot tartó könyöklő pánczélos kar, a könyök-hajlason arany-kereszt nyugszik. Takarók: veresarany—kékezüst.

Géczy (Kis-Géczi és garamszegi). Nógrád vármegyéből, Gécz helységből származik. Első ismert őse István zólyomi főispán 1395-ben. A családja Ferencztől (1574) jön le. Gábor (1649—1662) czímeres levelet nyert. Tagjai közül: Béla 1755-ben, Mihály 1765-ben, Imre 1766-ban, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, Pest vármegye nemesei közé vétettek föl. Gábor kurucvezredes (1709); György († 1784) Hont vármegye alispánja; István (született 1775 † 1842) Zólyom vármegye főispánja, Péter 1848-ban Hont vármegye főispáni helytartója volt. Lajos, jelenleg a nagyváradi l. sz. püspökség főtisztje, József 1848. előtt Fugyivásárhelyen és Kapocsányon bírt földesúri joggal.

Czímer: kékben, három egymást keresztező nyilvessző középsőjén, arany-karikás zsinóron alácsüngő vadászkürt. Sisakdísz: jobbában szablyát tartó arany-orozslán. Takarók: kékezüst—veresarany.

Gerliczy (Aranyi és szentgerliczei báró). Első ismert őse Gerlicze fia Jakab bán fia Jakab, a ki 1256-ban, a tatárjárás idejében szerzett érdemeiért IV. Béla királytól, a tengeremléki Wrych földet nyerte adományul Ennek utóda Gerliczei László, kinek első szülötte: Jakab, Boszniában albán, kinek rokona Gerlistyei Sebestyén fia István 1410-ben új adományt nyert Gerlistye helységre. 1431-ben aranyi Gerlistyei Miklós beiktatási parancsot nyer több Erdélyben fekvő birtokrészre, I. Ulászló király pedig Mehadikát adományozta Gerlistyei Lászlónak és Jánosnak. I. Mátyás király 1484-ben Gerlistyei Jakabnak Gerlista másként Rudera helységre állított ki adománylevelet. Jakab 1495-ben már szörényi bán volt, 1502-ben Jaicza ostrománál megsebesült. Fiai közül Imre végvári kapitány (1526), Jakab Mohácsnál esett el. A törökök elől a család mindjobbán Erdélybe

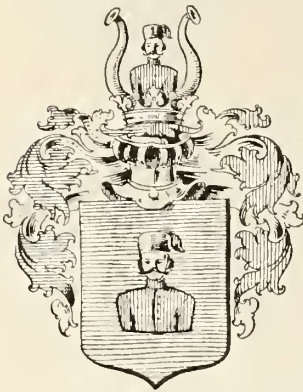

Géczy.

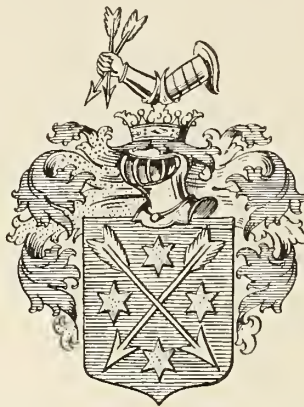
GERLICZY.
báró.

szorult. Gábor 1528-ban Mehadikára és tartozékaira nyert adományt János királytól. A fenti idősebb Jakab fia Miklós (1535) szintén Erdélybe költözött s a Matskásy család Hunyad vármegyében levő jószágaira tartott igényt. A XVII. század elején Miklóst Karánsebes várában találjuk. I. Lipót király idejében Gerliczy Jakabbal találkozunk, kinek fia János Horvátországba költözvén, családi nevét Gerlichich-re változtatta. Ennek unokája János 1774-ben osztrák, 1777-ben mint fiumo-buccari-tersatói kir. személynök, magyar bárói rangra emeltetett. Fia Ferencz, selmezi kamaragróf († 1833), ennek fia Ferencz († 1849) cs. kir. kamarás és őrnagy. Fia Félix 1860–61. Bihar vármegye másodalispánja.

Czímer: Haránt négyelt paizs, szívpaizsszal. Ebben: veresben, zöld halmon ülő és csőrében gyöngyös és rubinos arany-gyűrűt tartó gerlicze. Nagypaizs: felső osztálya késsel és zölddel vágva, fent ezüst keresztcske, lent királyi korona. Jobb- és baloldali osztály: aranyban, a belső vágásvonalakra támaszkodó, veressel fegyverzett kétfejű sas. Alsó osztály: kékben, arany-horgony. Három sisak. Sisakdísz: I. arannyal és kékkel

GODÓR.

GOROVE.

HEGEDÜS.

váltakozva vágott, két elefántagyar közt arany-horgony. II. keresztbe tett egyenes és görbe aranymarkolatu kard közt a paizsbeli kereszt. III. Két keresztbe tett bányászkalapács közt, hármas halmon szívpaizsbeli gerlicze. Takarók: I. kékarany, II. fekete arany, III. verezeüst. Paizstartók: jobbról arany oroszlán, balról természetes tigris.

Ghyczy. (Ghiczi, assa- és ablánczkürti). A Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben foglaltak kiegészítésül és helyesbítésül: Veszprém vármegyéből származik. Első ismert őse Möricz, kinek fia Márton és Bertalan 1244-ben hatalmaskodásaiért Gicz földjük elvesztésével bűnhődnek. 1299, 1306 és 1307-ben Giczi Gergely fiai: István és Máté Gicz birtokukat a szentmártoni apátságnak engedik át, mely birtokot az apátság 1353-ban Jánosnak, Péternek, Miklósnak és Mihálynak visszaadta. Bereczk az 1444. évi országgyűlésen vett részt. A család Lénárttól szakadatlan kapcsolatban terjed le. Négy fia volt. 1. György 1564-ben érsek-ujvári kapitány. 2. Józsa nyitrai alispáu (1554–59), a kitől a család tovább terjed, Assa- és Ablánczkürtöt nyeri adományul († 1562). 3. János 1577-ben váradi kapitány, 1585–88-ig Erdély kormányzója († 1589) utódai nem maradtak. 4. Farkas steiniszánczi várkapitány (1565) az erdélyi ág megalapítója, unokája György 1616-ban Zsáka várát, Bellszöveget és Furtát egyezség útján átengedte Bethlen Gábornak s ezután Erdélyben telepedett meg, hol 1624. és 1625-ben adományokat nyert a fejedelemtől. Nővére Zsuzsána (1626–48), kivel a család erdélyi ága kihalt.

Gödör (Gödörházi). Zala vármegyéből ered, honnan idővel Fehér vármegyébe szakadt. János és Mihály solti lakosok nemessége 1802-ben Pest vármegye által megvizsgáltatott. József és Lajos 1831-ben Vas, 1832-ben Komárom vármegyében hirdettették ki nemességüket. Fehér vármegyében Seregélyesen voltak birtokosok.

Czímer: kékben, törzsétől szakított, bajszos magyar férfialak, fején kalppal. Sisakdísz: két szarv közt kiemelkedő paizsalak. Takarók rendesek.

Gorove (Gattajai). Gorove Kristóf szamosujvári kereskedő 1760-ban nyert czímeres nemeslevelet. A család őrmény eredetű és Szamos-Ujvárról származik s onnan Temes vármegyébe költözött, hol Gattaja községre királyi adományt, majd László és Lajos 1824-ben a gattajai előnevet nyerték. Idővel Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyébe költözött, majd onnan Biharba szakadt, hol Okányban vett birtokrészeket. János Vértesen és Genyétén birtokos. 1892-ben Sály (Borsod vármegye) helységbe tette át lakását. Tagjai közül: László, történet- és drámaíró (1785–1844), fia István 1867-ben az Andrássy-kabinetben miniszter, majd a Lipót-rend nagykeresztese és v. b. t. tanácsos. Antal 1849-ben a 103. zászlóalj parancsnoka.

Czímer: kékben, két keresztbe fektetett és a keresztelési közben arany-csillagoktól kísért nyilvessző. Sisakdísz: két keresztbe fektetett nyilvesszőt tartó kék (?) mezű kar. Takarók: kékarany—kékezüst.

Gyalokay (Szentgyörgyi és gyalokai). Sopron vármegyéből származik, nevét a vármegye nyugati részén fekvő Gyaloka községtől vette. Első ismert őse: Gyalokai Both (1250 körül) ennek fiai: János és István comes, ez utóbbi 1308-ban Gychk (ma Dicsk) birtokot kapta. 1319. június 16-án kelt levelében Róbert Károly király, a hűtlenségbe esett s magtalanul elhalt Both fia István comesnek Gyaloka, Garablyan és Diukeh (Dicsk) nevű birtokait Gyalokai Imre fiának, Lőrincznek adományozza. A győri káptalan 1330-ban kelt jelentése

Gyalokai Zewke Pétert említi. Albert király 1439-ben kelt egyik oklevele *Gyalokai Cyne Jánost* és *Miklóst*, továbbá *Gyalokai Zewke Pétert* s *Kozma fiát Lenárdot*, mint királyi embereket említi. A Kiskaludly család levéltárában levő, 1464-ben kelt oklevél *Gyalokai Lorántot* és fiát *Bálintot* és *Jánost* említi. 1475-ben *Gyalokai László* Sopron vármegye szolgabírája volt. 1498. és 1512-ben, úgyszintén 1521-ben *Gyalokai Czene Márton* Sopron-megye alispánja volt. 1529-ben a családnak Sopron-megyében nyoma vész s átszarmaznak Vas, Zala, Veszprém és Komárom-megyékbe. Bihar-megyébe csak a XIX. század elején kerül a család, amikor is *Gyalokai Antal* (1777—1849) a l. sz. kath. püspökség jószágigazgatója s Bihar-megye táblabírája volt. Ennek egyik fia *Károly* (1808—1849) megyei főmérnök lett s utóbb mint főhadnagy esett el 1849. febr. 9-én a piski csatában. Másik fia *Lajos* (1825—1899) 1847-ben főispáni titkár, majd a szabadságharcban őrnagy s Bem hadsegéde, 1861-ben megyei főjegyző, 1872-ben törvényszéki elnök lett. Lajos (született 1855) államrendőrségi tanácsos. Sándor (született 1861) járásbíró. Jenő (született 1874) főhadnagy. *Gyalokai János* és testvérei, valamint rokonai 1418-ban nyertek címeres levelet Zsigmond királytól.

Czímer: halfelé dőlt paizs vörös mezejében arany-korona, melynek három ága boglárókban végződik. A szélső boglárokon egymással szemben álló két zöld harkály a középső boglárt esipkedi. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: veresarany.

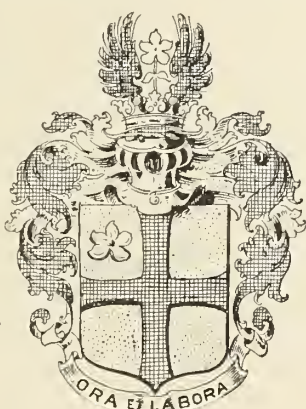
Gyöngyössy (Peéri). Eredetileg Szabolcs vármegyéből származik s onnan a XVIII. század első felében költözött Bihar vármegyébe. A család tagjai közül Bihar vármegye 1752-ben a Debreczenben lakó István, 1778-ban a Szabolcsban lakó György, István és Mihály, 1794-ben András és fia István, valamint rokonai részére állított ki nemesi bizonyítványt. 1805-ben András fia Ferencz nemessége ismertetett el a vármegye által. 1819-ben a Sáp helységben lakó Mihály és testvére András, valamint rokonai, Szabolcs vármegyétől nyertek nemeslevelet, melynek alapján a Váradon lakó János gyermekei és Lajos fia Lajos részére Bihar vármegye nemesi bizonyítványt állított ki. Tagjai közül: László (1874—1881) a vármegye főlevéltárnoka. István jelenleg tisztí ügyész.

Czímer: (színj. nélkül) Istvánnak a vármegye levéltárában található pecsétje után): négyelt paizs. I. és II. egymással szemközt álló daru. III. és IV. ugyanazon helyzetben álló oroszlán. Sisakdísz: egyszarvu.

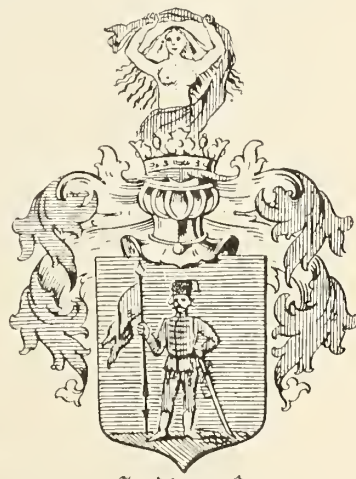
Haller (Hallerkői gróf). Nürnbergből származik, melynek ősrégi patriczius családai közé tartozott. A XV. század végén telepedett le Magyarországon. A magyarországi ág őse Ruprecht, a ki Budán telepedett le, Mátyás király idejében. Utóda Péter szebeni királybíró († 1570) Erdélybe költözik s az erdélyi ágat alapítja. Rangemelés: a magyarországi ág 1699. április 1-én bárói rangra emeltetett. Az erdélyi ágból István főkormányiszéki elnök fia 1713-ban, a kapjoni ágból György és Pál gyermekeikkel 1758-ban grófi rangra emeltetnek. Az 1755. évi összeírásban Bihar vármegye nemesei közt a következő tagjait találjuk feljegyezve: György, Pál, István. A család a XIX. század első felében M.-Telegden, Pósalakán, Ér-Adonyban és Mező-Telkiben bírt földesúri joggal. Tagjai közül; Gábor (1659—60) és József gróf, kir. főlovászmester (1787—90) Bihar vármegye főispánjai. A kapjoni ágazatból: Ferencz († 1867) nagyváradai kanonok. Sándor (született 1814) 1848-ban országgyűlési képviselő, majd nemzetőri őrnagy s utóbb honvédelezredes, 1860-ban Bihar vármegye főispánja.

Hlatky.

HOVÁNYI

Jablonszky

Halmágyi (Érfalvi). H. István 1786-ban igazolta a nemességét. Nevezett István Fogaras vidékén lakott, honnan családja idővel Bihar vármegyébe költözött. A XIX. század első felében Kóly helységben bírt földesúri joggal. (Köszeghi S. szerint a székely eredetű Erfalvi H. család már a XV. században szerepel.)

Harmathy. (Leveleki). Szabolcs vármegyéből származik. Levelek községben volt birtokos. Idővel átszarmazott Bihar vármegyébe, hol Tordán bírt földesúri joggal. Nemességét 1784-ben igazolta. Károly jelenleg kir. ítélőtáblai bíró Nagyváradon.

Harsányi. 1678-ban tűnik fel. Bihar vármegyéből Abaujba, Marczinfalvára származott, honnan a XVIII. század végén Ócsödre költözött. György előjön az 1755. évi nemesi összeírásban Bihar vármegye nemesei közt. E család valószínűleg azonos azon H. aliter Kovács családdal, mely 1610-ben nemesítettet, s a mely 1765-ben igazolta nemességét.

Hegedűs. (Káli). Régi család, mely II. Ferdinándtól 1632. április 20-án nyert nemesség-újítást. Ez Zemplén vármegyében még ez évben, Borsodban 1633-ban, Sárosban 1795-ben

Jancsó

és ismét Zemplénben 1796-ban, hol a család akkoriban Varannón volt birtokos, hirdettetett ki. Sárosvármegyéből Sámuel 1794-ben igazolta nemességét. György és Rudolf 1842-ben, egy Marosszékről hozott nemesi bizonyítvány alapján, melyben az előnév is igazolva van, Bihar vármegyében hirdették ki nemességüket. Samu 1720. táján Zemplén vármegyei táblabíró. László 1843-ban lelkész. Géza Nagyvárad város főpénztárnoka. Rezső gyógyszerész.

Czímer: veresben várfal, közepén álló, természetes bagoly. Sisakdísz: jobbjában görbe kardot tartó, kinövő magyar vitéz, balját csipőre teszi. Takarók: kékarany—veresezüst.

JURICSKAY.

Hegedüs II. (Tiszavölgyi). H. József cs. kir. őrnagy és gyermekei: Lajos, Gyula és Géza 1864. márczius 5-én nyertek nemességét. Családi közlés szerint azonban az előbbivel egy törzsből származik.

Hlatky. (Rétalapi). H. János és fia János 1642-ben nyertek címeres nemeslevelet, mely 1643-ban Nyitra, 1741-ben Abauj 1814-ben Győr, 1815-ben Arad vármegyékben hirdettetett ki. A család 1848. előtt Pankotán (Arad vm.) volt birtokos, honnan Bihar vármegyébe származott. Tagjai közül: János († 1883) karánsebesi kir. ügyész; Károly († 1886) várm. főszámvevő. Endre jelenleg a nagyváradai ügyvédi kamara elnöke.

Czímer: kékben, zöld alapon, felemelt jobb lábában golyót tartó, természetes daru. Sisakdísz: zárt fekete szárny. Takarók: kékarany—veresezüst.

Hodossy. E család a XVII. században Szabolcs vármegyében lakott s 1760-ban igazolta nemességét. — Egy tagja, Sámuel, 1795-ben Pest vármegyében táblabíróvá neveztetett ki. A XIX. század első felében Nagy-Kereki, K.-Apáti helységeken birt földesúri joggal, azonkívül Lunkaszprie helység fele részét bírta.

Horváth. (Drálepszakai). Máramaros vármegyéből származik. Már 1589-ben Huszton nemesi kúriával bírt, mint azt a Teleky Mihály elnöklété alatt, 1675-ben tartott országos bizottság is elismerte. A családfa élén György huszti kapitány (1617—43) áll. Fia: Gábor (1661—1716) Máramaros várm. alispánja. Utóda: Sándor († 1841), neje: Csokaji Fényes Terézia. Fiai közül: Antal (született: 1828) 1848/49 honvéd-főhadnagy, Imre (született 1833.) Csokajon birtokos. Antal fia: Endre (született: 1866) Biharvármegye tb. főszolgabírája. Antal testvére III. Sándor (született: 1830) 1848/49. honvéd, ennek fia Gyula járásorvos Szalárdon.

Czímer: kékben, leveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar, a kard hegyén átütött török fő vézrik. Sisakdísz: görbe kardot tartó pánczélos kar. Takarók: kékarany—veresezüst.

Hoványi. Gömör vármegyéből, Sajó-Püspökiből származik. A XIX. század elején telepedett Körös-Tarjánba. H. Lajos 1882. augusztus 14-én nyert magyar nemességét. Gyula nagyváradai jogtanár pedig 1886. márczius 11-én kelt legfelső elhatározással a körös-tarjáni előnevet. Tagjai közül kiváló szerepet vitt Ferencz, nagyváradai kanonok, jeles egyházi író, († 1871), Lajos jogakadémiai igazgató († 1882), Ferencz nyugalmazott főorvos. Géza takarékpénztári vezérigazgató, Gyula jogakadémiai tanár.

Czímer: hosszában és vízszint fekete kereszt által vágott arany-paizs, felső jobb mezejében természetes ibolya. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt kinövő ibolya, két zöld levéllel. Takarók: feketearany. Jelmondat: Ora et labora.

Jablonszky (jablonkai). Pest vármegyében is megtelepedett. Emil jelenleg Nagyvárad város adópénztárnoka.

Czímer: kékben, zöld alapon álló, jobbjában piros fehér zászlót tartó magyar vitéz. Sisakdísz: kinövő mezítelen nőalak, jobbjában piros kendőt lobogtatva. Takarók: kékezüst—veresezüst.

Jancsó (Esztelneki és nagynyújtódi). Háromszék vármegyéből Nagy-Nyújtódról származik. 1625. előtt primipilus család volt. István és Gáspár testvérek 1625-ben Bethlen Gábertól nyertek címeres nemeslevelet. A XVII. század első felében szerepelt Pál, Báthori és Bethlen kedvelt embere, Bethlen kapitánya, udvari asztalnok, mint ilyen Bekényre nyert adományt. I. István és I. Gáspár címerszerzők 1635-ben Kemény János hadnagyai. János az esztelneki ág megalapítója. I. Mihály 1637-ben itélőbírói ülőnök, — II. Mihály a kézi és orbai széknek adórovója. (1714). — II. István 1727-ben az orbai szék kir. adórovója. — III. István (1801).

Rabdebo

KAJDY

KARAKAS.

kinestári titoknok, megalapítója a Janesó-féle híres könyv- és írártárnak. — III. János (született: 1746) minorita zárdaifőnök, I. Imre (született: 1793) kir. udvari titkár, később az első felelős magyar miniszter kinevezésével belügyminiszteri tanácsos († 1848-ban), a ki 60,000 koronánál többre becsült híres könyvtárát a magyar nemzeti múzeumnak hagyományozta. Testvére Lajos levéltári tisztviselő volt. IV. István (1842) Háromszék táblabírája. II. Domokos (született: 1772.) az I. székely gyalogezred főhadnagya.

KÁROLYI.

— III. Mihály 1844-ben főkormányászéki ügyvéd. — Emánuel (született: 1804.), egyházi főgondnok és költő. — Demeter, aki a 30-as években Biharba telepedett. — Dezső jelenleg nagyváradi ügyvéd.

Czímer: kékben, zöld alapon termő búzavetés közepére ezölöpösen állított, szablyát tartó, vörös mezű kar. Sisakdísz nincs. Takarók: kékaranym—vörösezüst. (Irod: A Bak és a Janesó család története).

Jánky (Jánki). J. András fiai András és Tamás 1718-ban nyertek czímeres nemeslevelet III. Károly királytól. A család Ottományból származik és e községre nyert adománylevelet. Idővel átszarmazott Szabolcs vármegyébe is.

Czímer: kékben, zöld alapon, veres ruhás, barna kucsmás magyar vitéz, jobbujában levágott török főt átütő görbe kardot tart, melyről vér csepeg alá. Sisakdísz: görbe kardot tartó veres mezű kar. Takarók: kékaranym—veresezüst.

Juricskay. J. Pál, atyja hadi érdemeinek jutalmául 1759-ben nyert czímeres nemeslevelet, mely 1759. december 28-án és 1760-ban hirdettetett ki Bihar vármegyében. A család tagjai közül: László 1794-ben vármegyei táblabíró, Pál 1790-ben ügyész, Mór 1848-ban nemzetőri főhadnagy. Ákos jelenleg nyugalmazott fősolgabíró. Boldizsár († 1897) járásbíró. Vid és Zoltán megyebizottsági tagok. 1848. előtt Örvénd fele részén és Nyüveden bírt földesúri joggal, jelenleg Örvénden és M.-Telegden birtokos.

Czímer: kékben, hármasszögű zöld halom közepsőjén, leveles koronában álló, kiterjesztett szárnyú fehér galamb, csőrében aranyos-zöld koszorúval. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kék—ezüst—veresarany.

Kalotay. (ma Kalotay). A Szepességből — Ófalu helységéből származik. — 1787-ben K. Xaver Ferencz váradi püspökké nevezetvéen ki, a család ekkor származott át Bihar-megyébe. — K. Antal, József. és X. Ferencz nváradi 1. sz. püspök testvérek, valamint Antal gyermekei: István, András, Antal, Mária-Terézia, Erzsébet, Johanna és Borbála és Antal felesége Bartók Erzsébet, továbbá József felesége — Ketemár Katalin és gyermekei: István, Mihály, Anna és Juliánna II. Ferencztől 1794. június 22-án nyert nemeslevelet, mely 1794-ben Bihar-megyében hirdettetett ki. — Xaver-Ferencz váradi püspök és testvéreinek atyja Tamás es. kir. sótszít volt. — A család tagjai közül Vincze, volt poktostelegi jegyző, az 1848—49-iki szabadságharcban a Rákóczy csapat, később 49-ik zászlóaljnál hadnagyi rangot viselt.

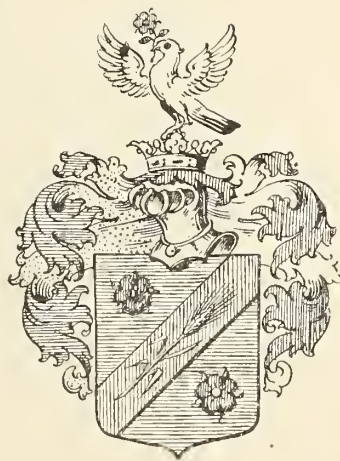
Czímer: Négyelt paizs, szív-paizszsal, 1—4 kék mezőben zöld lombos fa előtt ágaskodó ezüst egyszarvu, 2—3 arany mezőben álló daru, jobb lábában kavicsot tart. — Szívpaizs bíbor színű, benne püspöki arany-süveg és ezüst püspöki bot. — Sisakdísz kinövő arany griff, jobbujában kardot tart. — Takarók: ezüstkék — aranyvörös.

KAZAY.

Kabdebo (Talpasi). Örmény eredetű család, mely idővel Arad vármegyébe költözött. K. Márton gyertyó-szent-miklósi kereskedő fiai Jakab, Miklós és Károly 1838-ban nyertek czímeres nemeslevelet, talpasi előnévvel Jelenleg a Bihar vármegyével határos Talpason birtokos, 1895-ben azonban Bihar vármegye területén is szerzett birtokokat.

Czímer: ezüstben, zöld alapon álló veres-nadrágos, kék attilás és veres-kucsmás magyar vitéz, jobbuját kardjának marko-

Ketemen.

KESZTHELYI.

latán nyugtatja, baljával felfordított arany bőségszarut tart, melyből aranyak folynak s a melyre a paizs felső jobb sarkából felkelő arany nap veti sugarait. Sisakdísz: négy arany búzakalászt tartó kékmezű kar. Takarók: veresarany—kékezüst.

Kajdy (Csomai). Legrégibb nyomaira a XVIII. század elején akadunk. István 1718-ban Bereg vármegye alispánja. A család innen Nógrád, Szabolcs és Szatmár vármegyékbe származott át. Nemességét 1787-ben igazolta, mely a legfelsőbb helyen is elismertetett. 1794-ben Csomai előnevet nyert. Tagjai közül: József 1848. előt főszolgabíró volt Szatmárban, most községi orvos Diószegen.

Czímer: kékben, zöld alapon, terebélyes fa alatt, jobbról hosszúnyelű tornazászlót tartó sas, kiterjesztett szárnyakkal, balról egyfarku oroszlán. Sisakdísz: hiányzik. Takarók: Kék-arany—vörösezüst.

Karakas (Gávai) K. Mihály, Tamás, István, Bálint és György testvérek 1654-ben nyertek címeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, mely még ez évben Szabolcs, 1656-ban Sáros, 1728-ban és 1778-ban Zemplén, 1789-ben Nógrád vármegyékben hirdettetett ki. János és András 1725-ben gávai Tisza-Tokajon birtokos. A XVIII. század közepén telepedett le Bihar vármegyében, hol Derecskén bírt földesúri joggal. György Derecskén főjegyző volt.

Czímer: veressel és aranynyal haránt vágva, abban zöld alapon, nyakán hátulról nyíllal átdöfött, ágaskodó fehér egyszarvu. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt kinövő paizsalak. Takarók: veresarany—kékezüst.

Károlyi (nagy-károlyi gróf). A család eredetét a bevezető részben ismertettük. Sándor (sz. 1668, †1743) korának kimagasló alakja, 1712-ben Ferencz fiával együtt grófi rangra emeltetett. Ferencz fia Antal (1732—91) tábormok, ennek fia József (sz.: 1768, †1803) Szatmár vármegye főispánja, József legifjabb fia György (sz.: 1802, †1877) a ki a XIX. század elején Kéz és Déda helységek földesura volt. Fia: Gyula (sz.: 1837, †1890) v. b. t. tanácsos, örökösei Kéz helységben birtokosok, negyedik fia: Tibor (1878—84) országgyűlési képviselő (1894—1900) a főrendiház másodelnöke, Bályokon birtokos.

Kazay (Rimaszombati) K. János és András 1636-ban nyertek címeres nemeslevelet, mely még azon évben Sopron, 1641-ben Hont, 1744-ben Komárom, 1755-ben Veszprém, 1794-ben Zemplén vármegyékben hirdettetett ki. 1777-ben már Margittán birtokos, honnan Lajos 1785-ben B.-Diószegre költözött. 1848. előt a család Tisza-Dobon, Tarczalon, Vályon és Új-Kéren volt birtokos. Tagjai közül: Gedeon (1809.) nemesi felkelő sereg hadnagya; Mihály Békés vármegye főjegyzője (1812); Sándor 1829-ben a Hajdukerület bírása, Kálmán jelenleg nagyváradi orvos.

Czímer: kékben, jobbfelől lejtősödő zöld alapon, a paizs felső sarkában, arany nap és ezüst félholdtól kísért vágatató, díszesen felkantározott s felnyergelt, hosszúfarku fehér ló. Sisakdísz: veres ruhába öltözött, serdülő ifju magyar vitéz, karjaival kifeszített íjat nyílzársra készen tartva. Takarók: kékarany—veresezüst.

Kazinczy (Kazinczi). Első ismert őse: Péter (1662—76) Zemplén és Bereg vármegyék jegyzője, majd az 1662. és 1667. évi országgyűléseken Zemplén vármegye követe. Fia András 1680-ban Ung vármegye alispánja. Unokája József (sz.: 1732, †1774) Bossányi Zsuzsát vette nőül, a kivel Ér-Semjénben kelt egybe. Itt született 1759. október 30-án első fia Ferencz, nemzeti irodalmunk újjáalkotója, másik fia Dénes 1803—11. Bihar vármegye alispánja, Miklós (†1844) Bihar vármegye táblabírája. Ferencz fia: Lajos 1848/49. honvédezedes. A család a Bossányiak után Ér-Semjént bírta s Almosdon, Szonyogdon és Kólyon bírt földesúri joggal.

Czímer: kékben, zöld alapon, fészkében ülő s fiait vérevel tápláló gödény. Sisakdísz: felemelt jobbáiban három egymást keresztező nyilat tartó arany-oroszlán. Takarók: kék-arany—veresezüst.

Kélemen. (Szerepi). K. Péter és fia András 1746-ban nyertek címeres nemeslevelet, melyet 1747-ben hirdettek ki Bihar vármegyében. A család Erdélyből szakadt Biharba és Szerepen, valamint Danesházán bírt földesúri joggal. A címerszerző Péter 40 évig volt a vármegye szolgabírája. István a XIX. század elején adórovó. Mihály részt vett az 1848 49-iki szabadságharczban. I. János, kir. személynöki ítélőmester (†1874). Sándor és Albert országgy. képviselők. II. József jelenleg tb. főszolgabíró.

Czímer: veres pólyával balról jobbra haránt vágva, abban egy arany búzakalász. Kék paizsban a vágási vonal felett és alatt 1—1 veres rózsza. Sisakdísz: csőrében veres rózsát tartó fehér galamb. Takarók: kékarany—veresezüst.

Keszthelyi. K. György 1711. február 21-én nyert címeres nemeslevelet I. József királytól, mely 1712-ben Zala vármegyében, a honnan a család származott és idővel 1832-ben Temes, 1834-ben Bihar vármegyében hirdettetett ki. A nemességszerző déd-unokája, József, Temes vármegyéből telepedett Biharba 1832-ben. Zoltán jelenleg Bihar vármegye tb. főjegyzője.

Czímer: ezüstben, zöld alapon, veres ruhás, arany-öves, veres kalpagos, jobbáiban szablyát tartó magyar vitéz, balját övében nyugtatva. Sisakdísz: növény paizsalak. Takarók: fekete-arany—veresezüst.

Király I. Veszprém vármegyéből származik. 1669-ben nyert címeres nemeslevelet I. Lipót királytól. A XVIII. szá-

KIRÁLY.

zadban Nyíregyházára s onnan Biharba költözött, honnan egy tagja, József, 1840. táján Békés vármegyébe tette át lakását.

Király II. (Lefkőczy és farkasfalvi). Régi biharvármegyei család, mely 1597-ben ott már birtokos volt. Első ismert őse Albert 1596-ban Báthori Zsigmond vezére. Szaniszló Lenkefalvát nyerte I. Miksa királytól. György 1597-ben váradi kapitány. Jakab fia Ambró Mikefalvát és Chanonfalvát nyerte I. Rudolf királytól. A család ezenkívül Lenkefalván, Hegyközpályiban és Bihar községben birt földesúri joggal. Tagjai közül: II. György Sobieski lengyel király szolgálatában állott. II. László cs. kir. inspector (1700). III. László esküdt és utóbb főszolgabíró (1765). József 1797-ben a felkelő nemesség hadnagya.

Kiss I (maklári) K. Imre, valamint gyermekei 1666-ban nyertek czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól. Szaboles vármegyéből ered, honnan a XVIII. század végén szakadt Biharba. Tagjai közül: Dániel 1848-ban honvéd-hadnagy, 1861-ben orsz. képviselő. Lajos († 1896) városkapitány. Dániel († 1854) Szoboszló város főjegyzője. Sándor volt cs. és kir. főorvos.

Kiss II. K. György, az erdélyi nemzeti seregben szolgált kapitány 1723. márczius 13-án nyert czímeres nemeslevelet III. Károly királytól, mely még ezen évben szeptember 9-én Bihar vármegye Diószegen tartott közgyűlésében hirdettetett ki.

Czímer: veresben, zöld alapon, fekete lovon vágató, veres nadrágos, lilaszínű attilás és lilaszínű kucsmás, görbe kardot tartó magyar vitéz, a kardon átütött, fehér turbános levágott török fő, a ló előlábainál fejetlen török vitéz holtteste fekszik. Sisakdísz: görbe kardot tartó arany-oroszlán, a kard hegyén átütött török fő vérzik. Takarók: kékarany—veresezüst.

Komáromy (vagy Comáromy, kólyi). Komárom városából származik, honnan Debreczenbe szakadt. Előnevét Kóly (Kój) helységtől veszi. Idővel elterjedt Abauj, Bereg, Borsod, Heves, stb. vármegyékbe. Őse Csipkés K. György, debreczeni tanár, majd ottani lelkész (1653—1680). Ennek fia II. György (1703—1711) Debreczen város népszónoka, majd főbírája és Bihar vármegye alispánja, 1722-ben Kóly helységre nyert adományt, ezenkívül Szováton birtokos és egész Tetétlen helység földesura volt; nejétől, Köleséri Sárától született gyermekei közül III. György 1715-ben Békés vármegye alispánja, 1723-ban Ottomány birtokába iktattatik. Neje Rhédey Júlia volt, kivel a jelenleg is virágzó bihari ágat alapította, a melyből György 1839-ban Szaboles vármegyei szolgabíró volt. III. György testvére István, az abanji ág őse, kinek hasonnevű utóda 1838-ban kir. tanácsos és József 1840-ben Abanj vármegye alispánja, 1849-ben főispán. A XIX. század első felében Nyüveden és Ottományon birt földesúri joggal.

Czímer: kékben, leveles koronán könyöklő pánczélos kar, három egymást keresztező nyilat markol. Sisakdísz: fehér egyszarvu, szarván arany-karikával. Takarók: kékarany—veresezüst.

Komáromy (Borbereki, belényesi). Bihar vármegyéből származik s onnan szakadt Erdélybe. K. András, Báthori Gábor híve s ennek megöletésekor szintén megsebesült (1613). Ferencz 1660-ban részt vett Várad védelmében. János 1687-ben Erdélyben honosítottik s Apaffytól Borberekre nyer adományt, hol a család a XIX. sz.-ban még birtokos volt.

Klobusitzky. (Klobusitz és zétényi). [A Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben közölt adatok kiegészítéséül]. Osi trencsénvármegyei család, melynek egyik ága a XVII. század elején Zemplén vármegyébe szakadt. Ez ágnek a törzse K. András, 1625-ben I. Rákóczy György apródja Sáros-Patakon, egész életét a fejedelem oldala mellett töltötte, majd Rákóczy halála után az özvegy fejedelemasszony összes magyarországi uradalmainak praefectusává nevezetett ki. 1646-ban nyerte a zétényi uradalmat. Fiai: Pál, Ferencz, János és György. Pál (1687—1688) Zemplén vármegye alispánja. Ferencz az 1681. évi országgyűlésen a Rákóczy árvák követe, 1697-ben Arad, 1702-ben Sáros vármegye főispánja. 1692-ben bárói rangot nyert. Fiai: Antal Zemplén vármegye főispánja (1747—1756), Ferencz kalocsai érsek (1751—60) Ferencz fiai 1758-ban grófi rangra emeltek. A grófi ág utolsó sarja Nep. János (1871-ben még élt). A család nemesi ágából a XIX. század első felében: Ignác kir. tanácsos Monos-Petriben és Kis-Kágya pnsztán, János Oláh-Homorogon és Madarászon birt földesúri joggal. János 1828-ban II. alispán, 1848-ban a vármegyei honvédelmi bizottság tagja. Jelenleg Géza és Béla Monos-Petriben, István özvegye Monostor-Pályiban birtokos.

Czímer (nemesi): kékben, jobbról ezüst félhold, balról arany-csillagtól kísért, felajzott arany íj. Sisakdísz: három fehér struczto. Takarók: feketeezüst—veresarany.

Komlósy. Pozsony vármegyéből származik, honnan Sárosba szakadt, melynek bizonyítványa alapján István, József, Antal, Pál és Károly 1842-ben Bihar vármegye nemesi közé felvétettek.

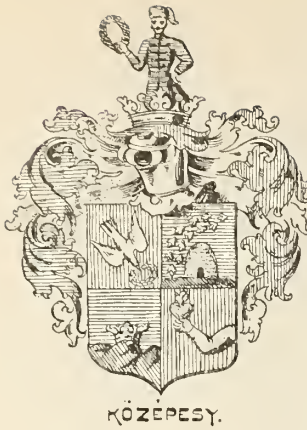
Korniss. (Göncz-ruszkai gróf.) Abauj vármegyéből származik. A XV. század elején tűnik fel, mint Göncz-Ruszka bir-

KORNIS.
gróf

KORÐA.

Czímer: kékben, zöld hármashegyen, felugró ezüst egyszarvu. Sisakdísz: kinövő paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst. Paizstartók: jobbról pánczélos vitéz, balról egyházi férfi feszülettel.

Koroknay. Régi család, melynek tagjai közül György 1573-ban nemességújító és címerelevet nyert. A család Somogy vármegye Korokna községéből származik s onnan 1720. táján Szatmár, Szabolcs és Bihar vármegyékbe telepedett le.

Czímer: kékben, felül arany-csillagtól kísért s balfelé fordult fehér lovon zöldruhás magyar vitéz küzd a vele szemben pejlovon ülő, arany félholdtól kísért török vitézzel, alól balra fordult, szürke lovon ülő, zöld ruhás vitézre barna ruhás, török gyalogos nyílaz. Sisakdísz: zárt, kék szárnyból kinövő, görbe kardot tartó arany-mezű kar. Takarók: kékarany.

Korda. (Magyarsékei.) Szatmár vármegyéből ered. K. János 1836-ban nyert címeres nemeslevelet és Magyar-Csékre kir. adományt, mely 1840-ben hirdettetett ki Tagjai közül: András († 1868) szolgabíró volt. Andor jelenleg M.-Cséken birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon álló veres ruhás magyar vitéz, jobbában lefelé fordított bőségszarút tart, melyre a paizs felső jobb sarkából arany nap veti rá sugarait. Sisakdísz: jobbában hegyével lefelé fordított nyilat tartó arany-oroszlán. Takarók: kékezüst—veresarany.

Kovács. (Sepsiszemerjai.) Háromszék vármegyéből származó székely család. 1852-ben telepedett Bihar vármegyébe. Tagjai közül: Mihály (1838) az I. székely huszárezred zászló-tartója. Károly 1848-ban honvéd főhadnagy. Dániel (született: 1828) 1848-ban Kiss Ernő hadsegéde. Ignác 1848-ban tanár Nagy-Enyeden, majd Herpey Károlylyal a zöld sapkás zászlóaljat szervezte. Dénes 1848-ban tűzmester. Kovács nevű családból a XIX. század első felében György, László és Frigyes Spinus helység földesurai voltak.

Kölcsy. Ősi, Szatmár vármegyei család, mely a Kende családdal együtt közös törzsből származik. Törzse: Abrahám (1260), ennek fia Máté (1302), ennek fia: Dénes (1328), kinek öt fia volt, ezek közül: I. Miklós (1344) kinek fiától: Mester I. Györgytől származik a K. család. Az 1755. évi összeírásban két tagjával (László, Sámuel) találkozunk Bihar vármegye nemesei közt. a XIX. század első felében Álmosdon és Szakálon birt földesúri joggal.

Középesy. (Dusesdi.) Württembergből bevándorolt családból származott Mittermiller János 1836. december 1-én nyert V. Ferdinándtól címeres nemeslevelet, mely 1847. márczius havában hirdettetett ki Bihar vármegye közgyűlésében. 1841. november 4-én családnevét legfelsőbb engedéllyel K-re változtatta. Dusesd községre nyert adományt, hol földesúri joggal birt s a hol jelenleg is birtokos. Tagjai közül: Márton (sz.: 1707) a soproni harminczadivatalnál szolgált. Mátyás a XVIII. században Pozsonyban szintén a harminczadivatalnál szolgált. Antal sőtiszt, ennek első fia, József, es. kir. katonaeorvos. Második fia János (sz.: 1788) a nemességszerző, Bihar vármegye adószedője. Ez utóbbinak fia Gyula főszolgabíró (1846) 1848-ban nenizetőr. Fia Gyula a biharvármegyei múzeum őre.

Czímer: veressel és kékkel vízszint és függőlegesen vágva. 1. Repülő fehér galamb, csőrében zöld koszorúval. 2. Hármazöld hegy közepén arany-leveles korona. 3. Zöld alapon arany méhkas, körülötte repkedő méhekkel. 4. Lángoló szívet tartó ezüst mezű kard. Sisakdísz: kinövő sárga zsinór-zatu, kék ruhás, veres öves és barna prémes, piros kucsmás ifju magyar vitéz, jobbában zöld koszorút tart. Takarók: kékarany—veresezüst.

Krajnik. (Krajnikfalvi) Előnevét Bihar vármegye hasonnevű helységétől vette. K. János 1742-ben nyert Mária Terézia királynőtől, nemességének megerősítése mellett, ezímeres levelet. János neje után Buly helységben nyert részbirtokot. Ferencz 1825-ben magyar testőr. A család 1848. előtt Ér-Semjén helységben birt földesúri joggal, hol K. Alajos a múlt század ötvenes éveiben birtokos volt.

Kruspér. (Varbói.) Első ismert őse K. István 1618-ban hirdettette ki nemességét Trencsén vármegyében, († 1654-ben). Fia András 1660-ban Zsolnán lakott. 1688-ban István árvavármegyei törvényszéki bíró. II. István 1740—47 közt Heves vármegyébe költözik. III. István 1760-ban kamarai tanácsos és Máramarosban a kinestár uradalmának igazgatója. Pál 1770-ben szintén kamarai tanácsos, mindketten varbói előnévvel éltek. 1770-ben János a máramarosi kerületben kir. ügyész, Antal pedig (1770—87) ungvári kamarai uradalmi ügyész. A család Szatmár-megyében Batizon volt birtokos, a XIX. század első felében pedig Rét-Szent-Miklós pusztán birt földesúri joggal. A trencsényi ág valószínűleg kihalt, mert az 1803. és 1837. évi összeírás alkalmával csupán Pált találjuk feljegyezve. A szatmár-bihari ág utolsó nősarja Laura († 1858) Des-Echerolles Károlyhoz ment nőül, miáltal e két család neve és címere legfelsőbb engedéllyel egyesítettet.

Lányi. (Kis-Szántói.) József udvari tanácsos és a Szt. István rend vitéze 1810-ben nyerte a Kis-Szántói előnevet. Fia Imre (1822) Bihar vármegye alispánja, majd es. kir. kamarás, Ung vármegye főispánja (1830—1846) és a Szt. István rend vitéze († 1858), fia István Klobusiczky Idát vette nőül.

Czímer: kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó oroszlán.

LOVASSY.

és 1835-ben nyert nemesi bizonyítványt. A család címere nézve nincsenek adataink; egyes családtagok Lehel vezér képét vésették a pecsétgyűrűikre.

Lukatos. (Csik-Szent-Simoni.) L. Miklós 1606-ban nyert ezímeres nemeslevelet Boeskey István fejedelemtől, mely 1612-ben Csik-Gyergyón, 1631-ben Bihar vármegyében hirdettetett ki. A család nemessége 1742-ben Bihar vármegyében újlag elismertetett Széplakon, Száldobágyon, Sarkad-Keresztúron birt földesúri joggal, ezenfelül a Szilágyságban és Közép-Szolnok vármegyében is birtokos volt. Tagjai közül: László (1730) contractionalis tanácsos. Ferencz (1810) szolgabíró Bihar vármegyében. Imre a XIX. század elején a váradi járás főszolgabírája. János 1848-ban és 1861-ben szolgabíró.

Czímer: kékben, zöld alapon, felemelt jobbában buzogányt tartó oroszlán. Sisakdísz: kinövő paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Lehóczky. (Királylehotai.) Liptó vármegyéből származik, idővel elterjedt Bars, Liptó, Nyitra stb. vármegyékben. Nagy Lajos király idejében Király-Lehotán, Királyhavason és Bazneh helységben találjuk, mely utóbbiak birtokában 1390-ben Zsigmond királytól megerősítetett. 1552-ben I. Ferdinánd király a család ősi nemességét megerősítette. 1899-ben telepedett le Bihar vármegyében.

Czímer: kékben, jobbról ezüst félhold, balról arany-csilagtól kísért nyílazó magyar vitéz. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt kinövő, nyakán nyíllal átdöfött szarvas. A lehotai L. család címere: Kékben, zöld alapon, oldalt dőlő veres rákon álló, nyakán nyíllal átdöfött, felemelt jobbában arany-golyót tartó daru. Sisakdísz: a daru. Takarók: kékarany—veresezüst.

Leszkay. A XIX. század első felében Berettyó-Szent-Mártonban birt földesúri joggal.

LOVASS.

Leel-Óssy. Első ismert őse valószínűleg az az Ós nevű százas, a kiról a Váradi Reg. egy 1219-ből kelt oklevele emlékezik meg. 1278-ban a család már birtokos. 1359-ben Leel-Óssi Miklós fiai: János és Bakony, Méhkeréken, a leányágakat illető birtokrészeket adják ki. 1864-ben János és István Ósi pusztán birtokosok. 1386-ban Gergely, Benedek fia és Dénes, László fia Méhkeréken birtokosok. 1412-ben a család Simonkeréken birtokos. 1497-ben Pál neje Leel-Ósi és Méhkerék helységekben birtokos. Gáspár sarkadi hadnagy 1566-ban Gyula ostrománál esett el. A török invázió elől a család Bihar vármegye északi részeibe húzódott. Bertalan és Kristóf 1572-ben Ér-Semjénben birtokosok. Mihály, Békes Gáspár híve, a kit Báthori 1575-ben lefejeztetett. János, a XVII. században 42 éven át vitézkedett a sarkadi véghelyen. Fia Gáspár kuruczkapitány, 1711-ben kapitulált a császáriaknak. A család a XVI. században nagy kiterjedésű birtokok ura volt, melyeket valószínűleg az 1575-ben lefejezett Mihály vesztett el. 1711. után a család megkísérelte ősi birtokainak visszaszerzését, de a 40 évig húzódó per eredményre nem vezetett. A család fenntartója a XVIII. században Zsigmond volt. Mihály 1792-ben a sarkadi nemeseik hadnagya. Bihar vármegyétől 1768-ban, 1779-ben

LUKÁCS.

Lévay I. (Kis-Szetsei.) Bars vármegyéből származik. Első ismert őse L. András tokaji harminczados, kinek nemességét 1631-ben erősítette meg II. Ferdinánd király. A nemesség 1632-ben Zemplén, 1766-ban Komárom és 1768-ban Nyitra vármegyében hirdettetett ki. A család a XVII. század végén Komárom vármegyében, Koltán, később Kerekszálláson és a barsvármegyei Fajkúrtón volt birtokos. Tagjai közül: László 1848—49-ben honvéd-százados. Antal 1888—89-ben honvéd hadnagy, 1886-ban a vágvecei kerület orsz. képviselője. Zsigmond jelenleg biharmegyei birtokos.

Czímer: mely 1631-ben adományoztatott: kékben, zöld alapon, pallost tartó kétfarkú oroszlán. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: veresezüst.

Lévay II. L. István 1701 május 1-én nyert czímeres nemeslevelet, mely még ez évben Váradon hirdettetett ki. Adatok hiányában nem állapítható még, hogy a két család közül melyik birt Jákó-Hodoson és Jankafalván földesúri joggal.

Czímer: kékkel és veressel hosszában vágva. Elöl hármas zöld halmon arany oroszlán, hátul: három egymás alá helyezett rózsza. Sisakdísz: nyílt fekete szárny. Takarók: kék-arany—veresezüst.

Lónyay. (Nagylónyai és vásárosnaményi nemes és gróf.) A család eredetét a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Bihar vármegyébe IV. Menyhért († 1816) Ugocea vármegye országgүйlési követének két fia: I. József és X. András telepedett le. I. József (sz.: 1790 † 1847) es. kir. kamarás, neje gr. Batthyány Karolina után Nagy-Kágyán volt birtokos. Fia Zsigmond azonban korán elhalt, leánya Vilma (sz.: 1822) csillagker. és palotahölgy Pongrácz Jenő grófhoz ment nőül. X. András (sz.: 1802, † 1863) Frimont Dóra grófnót, János leányát vette nőül. Fia: Tivadar, (sz.: 1838), a kinek Komáromy Teréziától négy gyermeke született, köztük XI. András, jelenleg a vármegyében birtokos.

Ósi czímer: kékben, zöld alapon, két szemközt fordult kétfarkú oroszlán, a jobboldali három makkot tart. Sisakdísz: ezölöpösen állított, pallost tartó pánczélos kar. Takarók: kék-arany—veresezüst.

Lovass. L. János és fia István 1622-ben nyertek czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól. A család Bars vármegyéből származik, Léván lakott s a XIX. század 40-es éveiben telepedett le Bihar vármegyében, hol Ér-Mihályfalván birt földesúri joggal. Tagjai közül: István, Sándor Székelyhídon és Károly Ér-Mihályfalván birtokos.

Czímer: kékkel és veressel haránt vágva. Felül, ágoskodó fehér lovon ülő, veresruhás, kardos magyar vitéz, alul hármas zöld halom középsőjén virágzó három rózsza. Sisakdísz: jobbában íjat, baljában nyilat tartó, kiterjesztett szárnyu arany-griff. Takarók: kékezüst—veresarany.

Lovassy. (Szakáli.) Veszprém vármegyéből, Adorjánháza helységeből származik. Első ismert őse Zakál Adalbert a XVI. században. A XVIII. század végén telepedett le Bihar vármegyében, nemességét 1808-ban hirdettette ki. Gergely 1848. előtt Mező-Gyarak pnsztát bírta. Tagjai közül: László az 1830—36. évi országgүйlési ifjúság kiváló alakja. Ferencz 1848—49-ben az I. vadász-zászl. századosa, 1865-ben országgүй. képviselő. Andor 1848—49-ben a II. vadász zászl. főhadnagya. Ferencz jelenleg Fekete-Bátorban birtokos.

Czímer: veresben, zöld alapon, görbe kardot tartó magyar vitéz. Sisakdísz: kinövő magyar vitéz. Takarók: kékezüst—veresarany.

Lukács. (Erzsébetvárosi.) Erzsébetvárosból származik. L. Lukács, Lázár, Izsák 1760-ban nyertek czímeres nemeslevelet, két évvel később, 1762. július 26-án L. Jakab és családja nyert czímeres nemeslevelet Mária Terézia királynőtől. E két nemességszerző örmény eredetű s közös törzsből származik. Lukács, Lázár és Izsák családja Erdélyben maradt s egyik ága Zalatnára költözött. Jakab utódai Biharba költöztek. Ezek közül: Móricz (sz. 1812 † 1881) politikai és társadalmi író, a magy. tud. akad. tagja. Dénes (sz. 1816 † 1868) 1848-ban honvéd tüzérség igazgatója. György belügyminiszteri államtitkár (sz. 1816, † 1892). II. György jelenleg Békés vármegye főispánja (1897-től). A zalatnai ágából: Béla (sz. 1857, † 1901) volt m. kereskedelemügyi miniszter és László (sz. 1850) jelenleg m. kir. pénzügyminiszter.

Czímer: kékben, ezüst szarufa, az alatt fiait vérevel tápláló pelikán, kiterjesztett szárnyakkal. A szarufa felett két, egymással szemközt fordult oroszlán, az egyik zöld palmaágot, a másik görbe kardot tart felemelt jobbában. Sisakdísz: felemelt jobbában görbe kardot és palmaágot markoló arany-oroszlán. Takarók: kékarany—kékezüst.

Markovits (Terpesti, a kir. könyvek szerint Kis-Terpesi). M. Emánuel és Antal 1839 október 3-án nyertek címeres nemeslevelet és a biharmegyei Terpestre adományt. A család Szamosujvárról származik, honnan Bihar, Békés, Arad és Csanád vármegyékbe telepedett le. Terpesten és Madarászon bírt földesúri joggal. Tagjai közül: Antal 1847—48-ban Csanád vármegye alispánja, 1861-től országgyűlési képviselő. Vinceze (sz. 1818) 1848-ban huszárkapitány. Kálmán (1887—96) országgyűlési képviselő. II. Antal Inándon birtokos.

Czímer: veressel és kékkel vízszint vágva. Felül két szemközt álló és hatágú ezüst-csillagot tartó arany-oroszlán. Alul: zöld alapon, tizenegy méhtől körülörpöködött arany-kas. Sisakdísz: jobbában kardot tartó, kinövő, pánczélos vitéz, balját csipőre teszi. Takarók: kékezüst—veresarany.

Márkus (Márkos vagy Márkosfalvi). Háromszékből származik. Első ismert őse István a XVIII. század végén tűnik fel Háromszékben, honnan a XIX. század első felében Bihar vármegyébe költözött. Tagjai közül: Károly 1848—49-ben huszár-főhadnagy, Hatvannál esett el. János 1848-ban szintén huszár-főhadnagy Görgei hadtestében, jelenleg Nagy-Várad város helybírája. László tb. tisztii ügyész.

Mártonffy. M. Kristóf szamosujvári lakos 1762-ben nyert címeres nemeslevelet. A család Szolnok-Doboka vármegyéből származik, hol nemességét 1763-ban és 1825-ben hirdettette ki, majd onnan 1861-ben Bihar vármegyébe költözött. Tagjai közül jelenleg Márton min. oszt. tanácsos, Lajos a szamosujvári főgymn. igazgatója, János kir. törvényszéki bíró. Bogdán ügyvéd Nagy-Váradon, Gyula és Dezső földbirtokosok Szakálban.

Czímer: felülől lefelé jövő veres és kék által szelt kék paizs. Az ékben ötszögű arany-csillag. Sisakdísz: nyílt veres szárny közt a paizsbeli csillag. Takarók: veresarany—kékarany.

Medve (Dálnoki és mezőmadarasi). Marosszékből származó székely család, mely 1785-ben Szatmár és 1780-ban Bihar vármegyékbe szakad. Első ismert őse Mihály, a ki 1583-ban címeres levelet nyert. A család utóbb Dálnok és Mezőmadaras helységekre nyert adományt. Tagjai közül Dániel, Márton 1780-ban Bihar vármegye táblabírái. Kálmán ügyvéd (1860). Zoltán es. és kir. kamarás. A XIX. század első felében Ottományon bírt földesúri joggal.

Czímer: kékben, zöld alapon, jobbában görbe kardot tartó természetes medve, baljával a földből kiemelkedő szőlővenyige végét markolja. Sisakdísz: jobbában kardot, baljában letört szőlővenyigét tartó paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

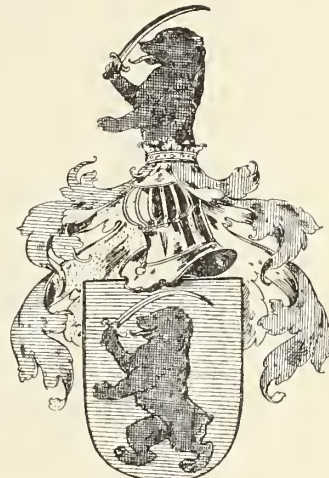
Menszáros. A család 1715-ben nyert címeres nemeslevelet. M. Dániel és Sándor 1778-ban nyertek nemesi bizonyítványt Pest vármegyétől. 1848. előtt Nagy-Kerekiben és Körös-Apátiban bírt földesúri joggal.

MIKLÓSSY.

MORICZ.

MORVAY.

Mezey (Egyházas-bágyoni). M. Gáspár szatmári alkaptány és testvére Péter ősi nemessége 1573. január 30-án újított meg, mely még ezen évben hirdettetett ki Szatmár vármegyében. A család Endréden telepedett le s idővel Egyházas-Bágyonra nyert királyi adományt. 1872-ben Biharba költözött. Tagjai közül: József 1848-ban honvédfőhadnagy, II. József birtokos és takarékpénztári igazgató Zsákán.

Czímer: kékben, zöld alapon fekvő, természetes medve felé hajló, veres dalmányba öltözött magyar vitéz, jobbában csatabárdal az állat fejéhez vág, baljában tartott dárdával pedig feléje dő. Sisakdísz: görbe kardot tartó vörösmezű kar. Takarók: kékezüst—fekete-arany.

Miklóssy. A Marosszékből származik. A XVIII. század végén telepedett le Bihar vármegyében, hol 1736-ban igazolta nemességét. Tagjai közül: Ferencz (1800—1810) nagyváradi püspök. I. József (1835—48) udvari tanácsos, József és Antal a napoleoni háborúkban vettek részt. II. József nagyváradi kanonok (1832). Ferencz 1849. után váradi polgármester. Ferencz jelenleg Henczidán, Dávid Vaskohón birtokos. 1848. előtt Henczidán bírt zálogbirtokokkal.

Czímer: kékben, jobbában szablyát, baljában lobogót tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: növény paizsalak. Takarók: kékarany.

NADÁNYI.

Miskolczy I. (Mezőtelegdi). A Miskolcz nemzetségből származik. Őse Csulyok György az XIV. század végén. Ennek utóda István (1575—1645), kinek neje Gyulai Kata volt (1623—34). 1634-ben már Igaron birtokos, mely maig is a családé. I. István fia: Gáspár kezdte állandóan a M. családnevet használni, fia II. István (†1708) somlyai kapitány, a ki valószínűleg neje, Ugray Bóra után Mező-Telegdet szerezte. Fiai: III. István és Zsigmond (1730), ennek fia IV. István, kinek két fia volt: I. László és II. Ferencz, az utóbbi fiai: István főszolgabíró és László Mező-Telegden voltak birtokosok. I. Lászlónak Erdődy Ágnestől született fia: Lajos báródsági kapitány, kinek fiai közül: Károly, 1848-ban Bihar vármegye alispánja; II. Lajos 1857—72 szintén a vármegye alispánja és (1876—1883) Hajdu vármegye főispánja; Sándor előbb m. kir. testőr, 1848-ban huszár-kapitány, György († 1899) törvényszéki bíró, Ferencz jelenleg központi főszolgabíró, Barnabás nagyváradi kir. közjegyző, Imre közegészségügyi felügyelő, Jenő pénzügyigazgatósági tanácsos Debreczenben.

Czímer: kékben, zöld alapon, csőrében zöld galyat tartó, repülésre kész galamb. Takarók: kékarany—veresezüst.

Miskolczy II (Roglaticzai). Valószínűleg az előbbivel közös törzsből származik. István árvái 1746-ban Roglaticzán (Bács vármegye) birtokosok. Ferencz és József 1768-ban a Vojnic családdal perelnek bizonyos roglaticzai birtokrészek miatt. A családból Farkas (1780—1803) püspöki uradalmi igazgató telepedett le Bihar vármegyében.

Fiai: Mihály főszolgabíró; István (sz. 1782) előbb főszolgabíró (1806), később a követésnél szolgált, 1825-ben cs. kir. kamarás, János (1806) a felkelő nemesi seregben hadnagy. Csak Istvánnak voltak leányai, ezzel a bihari ágnek magvaszakadt.

Miskolczy III (Micskei). M. György 1705-ben Szatmár vármegyében szolgabíró. István Géresről Micskére költözött, hol fia Károly a XIX. század elején birtokos volt. Árpád Bihar vármegye főszámvévője.

Móricz (Técsői). Máramaros vármegyéből származik. I. István 1610-ben nyert adománylevelet Báthori Gábortól, majd II. István 1675-ben Apaffy Mihály fejedelemtől Técsőre és Taraczközre. A család 1854-ben telepedett le Bihar vármegyében. Tagjai közül: István a XIX. század elején Máramaros vármegye főjegyzője. Péter (1836) országgyűlési követ. Samu 1820-ban alispán. Antal 1848-ban országgyűlési képviselő. Károly 1848/49-ben alezredes a huszároknál. II. Samu 1848-ban huszárőhadnagy, elesett Pancsovánál. Pál 1848-ban nemzetőri kapitány, 1867-ben Bihar vármegye főjegyzője és (1867—1896) országgyűlési képviselő. Fia Pál cs. és kir. kamarás, tb. főszolgabíró.

Czímer: kékben, veres (rózsaszínű) mezű pánczélos-keztűs, egyenes kardot tartó kar. Sisakdísz: három zöld ág középsőjén ülő, éneklő madár. Takarók: veresezüst—kékarany.

Mózer. M. János a 37. gyalogezred századosa, 1828. április 28-án nyert czímeres nemeslevelet I. Ferdinánd királytól, mely 1829. február 23-án hirdettetett ki Bihar vármegye közgyűlésében. A családnak a nemességszerző fiutó dai hiányában magvaszakadt.

Czímer: kékkel és veressel hosszában és vízszint vágva. 1. és 4. befelé fordult ezüst oroslán, 2. és 3. rovátkos és kapuval ellátott fehér várfalon ülő egyfejű arany-sas. Sisakdísz: egyenes kardot tartó, könyöklő pánczélos kar. Takarók: veresarany—kékezüst.

Morvay (Alsó-draskóczy). M. János és fiai: Mihály, János, István 1655. május 7-én nyertek czímeres nemeslevelet. A család eleinte Trencsén vármegyében telepedett le, de idővel több vármegyébe szétágazott. A beregi és az ugoecsi ág Monokon, Rákócson, Izsépen, Morván és Körtvélyesen volt birtokos. Ez ág származékai részben Szabolcs vármegyébe és 1790. táján Bihar vármegyébe telepedtek le, hol Micskén, Fehérgyarmaton és Poklo-telken voltak birtokosok. A nemesség 1790-ben hirdettetett ki Bihar vármegyében.

Czímer: kékben ágaskodó medve, jobbában szablyát tart. Sisakdísz: növő paizsalak. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Nadányi (Körös-nadányi). A család eredetét a bevezetésben ismertettük. IV. Miklós († 1755. Tordán) fia Sándortól, a ki Tordán telepedett le, származik a jelenleg virágzó bihari ág, kitől a család a következőleg jön le: fiai: József (sz. 1775, † 1821), Antal (sz. 1771, † 1727), László (1765, † 1818) főszolgabíró és Lajos (1780, † 1852). 1. József fia: Imre (1861) és ennek fiai: József, Kálmán, Gábor. Kálmán fia Jenő, fiai: Imre és Jenő. 2. László ága: fia László, ennek fia Gyula, ezé: László, Gyula, Károly. Utóbbi fiai: János, Zoltán. 3. Lajos ága: fiai: Ferencz, Sándor és Mihály. Sándor fia Kornél, ennek fia Sándor. A fenti Mihály fiai: Albert és Andor. 4. Antal ága: fia Károly katonatiszt, ennek fia: Miklós országgyűlési képviselő (1881—87); fiai: Miklós és Pál. Miklós fiai: Tibor és Pál. A fenti Pál fia: Péter. A család jelenleg Bakonszegen, Fekete-Győrösön birtokos. A család tagjai közül kiemeljük a következőket: V. László (1569). Gergely megöletett 1613-ban Medgyesen. Miklós (1632—1663) Nógrád várának kormányzója, bárói rangot nyert. Mihály (1632, † 1659) erdélyi ítélőmester. VI. János nagyenyedi tanár (1665—77), 1708-ban n.-bajoni ref. pap. Miklós (1708—44) szolgabíró. János nagybajoni pap, 1763-ban „Florus Hungaricus” című történelmi művét adta ki Amster-

Nemeflye.

damban. XI. Miklós (1708—1744) ifj. Komáromy Györggyel jött vissza Békés vármegyébe, hol 1715-től 1772-ig szolgabíró volt. Rangemelés: III. Miklós nógrádi főkapitány 1659-ben bárói rangot nyer.

Czímer: Sárkánytól körített paizs. Kékben, két egymást keresztelő s ezüst félhold és hatszögű arany-esillagtól kísért, zsinogon csüngő halat tartó, könyöklő pánczélos kar. Sisakdísz: paizsalak, kísérők nélküli.

Nagy (Peremártoni). E családból: György kir. tanácsos Temesvárott lakik. Móricz özvegye jelenleg Bihar vármegyében birtokos.

Némethy (Nyéki és ilosvai). N. István bulyi birtokos és fiai III. Ferdinánd királytól nyertek címeres nemeslevelet, mely 1639-ben Szabolcs vármegyében hirdettetett ki, majd utóbb 1647-ben újból bemutatattott. A család idővel átszarmazott Szatmárba, majd Biharba, hol 1839-ben és Krasznába, hol 1842-ben hirdettette ki nemességét. 1756-ban még Dombrádon (Szabolcs vármegye) birtokos, de 1800. táján már Tótiban találjuk. Tagjai közül: Károly 1848-ban honvédtüzér, jelenleg biharvármegyei birtokos. József († 1890) altábornagy.

Czímer: a paizs közepéből induló s felső keretéig érő, befelé hajló veres ék, abban egy-egy hatszögű arany-esillag, alatta kékben, zöld alapon, féllábon álló, természetes daru, felemelt jobbában golyót tart. Sisakdísz: öt (veres fehér, veres, fehér, veres) strucc toll. Takarók: kékarany—veresezüst.

Névergy (Gyula-Varsándi). N. Elek és József 1789-ben nyertek címeres nemeslevelet, mely 1791-ben megerősítettet. A XIX. század első felében Ferencz udvari referendárius örökösei Tamásdán voltak birtokosok. A család címpercecséje Pest vármegye levéltárában található. Rangemelés: N. Károly 1845-ben nyert bárói rangot.

Nitzky. Az 1755. évi nemesi összeírás alkalmával Bihar vármegyében Ferencz és Simon vették fel a XIX. század első felében Esküllőn bírt földesúri joggal.

Nyisztor (alias Seres, Kápolnoki). Ny. Sándor, hajdukapitány 1609-ben nyert címeres nemeslevelet Bethlen Gábor fejedelemtől. II. Sándor piskolti birtokos 1743-ban hirdettette ki nemességét Bihar vármegyében, Közép-Szolnok vármegyéből hozott nemesi bizonyítvány alapján. A család egyik ága a szatmárvármegyei Kápolnokon volt birtokos, honnan előnevét vette. Alajos, jelenleg Margittán főszolgabíró.

Czímer: kékben, zöld dombon szablyát tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: két fekete szárny közt növény, jobbában szablyát, baljában koszorút tartó griff. Takarók: kékarany—veresezüst.

Olasz (Vekérdi és endrődi). O. Péter 1606-ban nyert Boeckay István fejedelemtől címeres nemeslevelet, mely 1796-ban mutatott be. Endrődi O. Gergely 1625-ben Darvaszt nyerte Bethlen Gábertől. 1641-ben O. Balázs a vekérdi hajduk kapitánya, a borsodi pusztát nyerte adományul. 1632-ben Darvas pusztá azon részét nyerte a család Rákóczy Györgyötől, mely a gróf Csáky családé volt. A XIX. század első felében Darvason és Vekérdén bírt földesúri joggal. Nemességét 1797-ben és 1835-ben igazolta. Családi feljegyzések szerint O. Pál, a ki ugyanezen családból származott, 1645-ben nyert címeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. A család tagjai közül: Dávid fia: Dávid, Bihar vármegye főszolgabírája (1820), ennek fia: Imre 1848—49. honvédtörő, Dénes főszolgabíró és Menyhért 1848—49. honvédszázad kapitány. Dénes fia: Elemér jelenleg földbirtokos. Dávid fia: Gyula jelenleg kir. törvényszéki bíró Nagyváradon.

Czímer: veresben, kardot tartó pánczélos kar. A kardon átütött török fő. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Osváth. Hagyomány szerint a család első tagja Erdélyből János király szabad székelei közül 1526. után jött az anyaországba és Ugocsa vármegyében talált új otthon. Ugocsa-megyei volt a családban elsőnek ismert Pál is, a ki 1606-ban András és István testvéreivel a nemességet nyerte. Pál után feltűnik a családban György, ki 1659-ben a lengyelországi hadjáratban II. Rákóczy György fejedelmet már a bihari nemesség közt kísérte, hol azután azokkal és a báródsági nemességgel tatár fogságba jutott. E hagyományt megerősíti a Vay család levéltárában őrzött okmány, mely elmondja, hogy a 200 tallér váltságdíjjal terhelt Osváth Györgyön kívül Krímiába hurcoltattak még ekkor a következő bihari nemesek, u. m. Rácz Bégh Mihály 70 tallér váltságdíjjal, Thelegdy László, György és István, fejenként ezer tallér, belényesi Vajda Miklós, ki a fogságban meghalt, 600 tallér, Kakucsy N. 200 tallér váltságdíjjal terhelve. A tatár fogságból kiváltott Györgynek fia volt az az András, ki 1688-ban a Sz.-Somlyórol Szt.-Jobbra visszahelyezett első megyegyűlésen táblabíróvá feleskettetett. György és András már leányjogon B.-Ujfaluban birtokosok voltak. Ezeknek egyik utóda az a Pál, ki 1745-ben mint b.-ujfalusi birtokos a herceg Eszterházy Pál birtokba iktatásának B.-Ujfalusi ellenmondott. Berettyó-Ujfalu volt ezután a család fészke, de a múlt század közepe táján a fiága részint kihalt, részint más helyre települt. Ez utóbbiak közül való volt az 1800-ik év január 23-án még

Nisztor

OLASZ.

ÓSVÁTH.

Czímer: kékben, zöld alapon, fehér lovon ülő, veres hadi zászlót tartó, zöld ruhás, fekete kalpagos, kaczagányos, sárga bakancsos magyar vitéz. Sisakdísz: hosszú, zöld dolmányos, fekete kucsmás, görbe kardot tartó, kinövő magyar vitéz. Takarók nincsenek megállapítva.

Paksy (Kis-Paksi). Batthyáni Kis Lukács és neje Túrós Erzsébet, valamint gyermekei János, István és Ilona 1628-ban nyertek címeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól. A címerszerző és ennek fia János a törökök elől Paksra menekülve, felvették a Paksy nevet. Ettől kezdve a család magát Kis-Paksynak nevezte, de idővel, az ősi Kis családnevet végkép elhagyták. A család 1848. előtt Monostor-Pályiban birt földesúri joggal, hol jelenleg is birtokos. Tagjai közül: I. József 1809-ben Bihar vármegye fiskálisa. Imre kir. táblai hites jegyző (1842). Albert jelenleg Monostor-Pályiban birtokos.

Czímer: kékben, zöld dombon könyöklő, szablyát tartó veres mezű kar. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: veresarany—veresezüst.

Papszáz. A XIX. század első felében Vértés helységben birt földesúri joggal. Lajos 1848-ban I. alispán.

Péchy. (Pécsujfalusi nemes és gróf). Sáros vármegye régebbi családainak egyike. Pécsujfalut, honnan a család előnevét vette, P. Gáspár nyerte adományul, a ki 1555-ben I. Ferdinánd királytól címeres levelet kapott. A család a XVI. században Erdélybe szakadt. Idővel Abauj, Szepes stb. vármegyékre kiterjedt. P. József 1810-ben grófi rangra emeltetett. Tagjai közül az 1755. évi összeírás alkalmával a vármegye nemesei közé István, Mihály és Sándor vannak felvéve. Imre hétszemélynök (sz.: 1753 † 1791). Felső-Dernán, Kólyon, Papfalván volt birtokos, a család ezenkívül Almaszegben birt földesúri joggal. A család címerét l. az Abauj-Torna vármegyét tárgyaló kötetben.

Pázmán (Panaszi). Eredetét a bevezetésben ismertettük. A XIII. század elején már a Sebes-Körös-menti Pázmán helység birtokában van. Pázmán Miklós 1410-ben szolgabíró. Pázmán Péter három fia 1467-ben új adományt nyer az ősi birtokokra. Péter 1543-ban és Miklós (1578—80) Bihar vármegye alispánja. Miklós Panaszon volt birtokos. Fia, Péter (született 1570. október 4-én Nagy-Váradon) bíboros hercegprímás. († 1637). Testvére II. György († 1627), ennek fia: II. Miklós 1659-ben grófi rangra emeltetett, vele a grófi ágak magvaszakadt. Pázmán nevű család a XVIII. század végén Berettyó-Szent-Márton helység fele részét bírta.

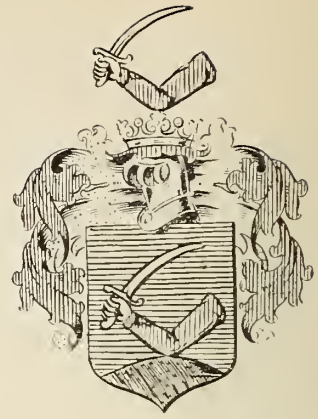
Poyvár. P. Pál, Szécsény várának kapitánya, továbbá testvére, János és gyermekei 1655-ben nyertek címeres nemeslevelet, melyet 1657-ben Nógrád vármegyében. Közép-Szolnokmegyében pedig 1681-ben hirdették ki, az utóbbi helyen a család Désházán volt

Poyvár.

birtokos. Innét 1750. körül János, György és Tódor Jánosdára jöttek és ettől kezdve már Bihar vármegyében és pedig Nagyváradon, Pestesen és Gyapjun laktak. A nemességet 1804-ben hirdették ki Biharban. Miklós 1780-ban Pestesen görög keleti esperes és az első püspöki helynök a nagyváradai szentszéknél. Sándor (született 1802) 1848 előtt élénk részt vett a megyei életben. János, az 1809-iki nemesi felkelésben vett részt, Dénes jelenleg kir. táblai bíró.

Czímer: kékben, zöld alapon, fehér lovon vágató vörös ruhás, sárga csizmás, tollas kucsmás magyar vitéz, baljában kantárt, jobb-ában kardot tartó könyöklő veres mezű kar. Takarók: kékarany—vörösezüst.

PAKSY.

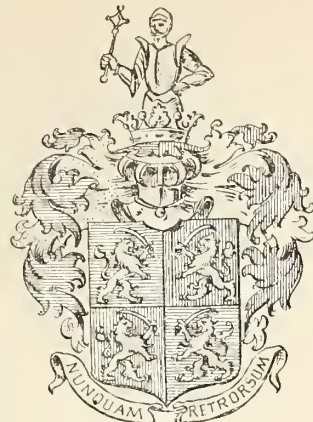

PLATTY.

RHÉDEY.
1844

Platthy (Turóczdivéki és nagy-palugyai). Liptó vármegyéből származik. Első ismert őse Marchens (1260—1316), fiai közül Othmár mester (1296—1352) 1317-ben testvéreivel együtt Nagy-Palugyát nyerte adományul, honnan a család előnevét vette. Othmár testvére, Fülöp mester (1296—1352), ennek unokája II. Péter (1391—1417) veszi fel a P. nevet. Péter unokája II. György pozsonyi főispán (1481—1518). Testvére, Péter 1523, kinek fia János, ennek fiai közül: I. Mátyás (1582) I. Gáspár és I. András a család jelenleg is virágzó három ágát alapították meg. I. Mátyás ága: Liptó és Trencsén, I. Gáspár ága Nóg-

REDNIK

rád és I. András ága Borsodban virágzik. János testvére Mihály, kinek fiai az árvavármegyei ágat alapították. P. Miklós 1876-ban telepedett Bihar vármegyébe. Jelenleg Ártádon birtokos.

Czímer: veressel és kékkel vágva, felül három ezüst pólva, alul szarvaival felfelé fordított ezüst félhold felett hatszögű arany-esillag. Sisakdísz: paizsbeli félhold és esillag. Takarók: kékarany—veresezüst.

Pyber (Gyerkéni.) A XV. században tűnik fel, honnan idővel Pest, Nógrád stb. vármegyékbe szakadt. Az 1755. évi nemesi összeírásban Bihar vármegye nemesei közt Benedek, Gáspár, Ferencz, Ilona és Klára nevét találjuk. Ágost táblabíró a XIX. század első felében Pánth pusztát bírta.

Radivojevič. Radivojevič Arzén pakrácsi görög n. egy. püspök, testvére Simon és ennek családja 1763-ban nyertek címerez nemeslevelet, mely 1764-ben Pest vármegyében hirdettetett ki. A család a XIX. század elején birtokos volt a vármegyében (lásd a bevezető részben.)

Radvánszky (Radványi és sajjó-kazai). Zólyom vármegye legrégebbi családja. Első ismert őse Jurk (György) a XIII. század elején; tőle a leszármazás szakadatlan. Tagjai közül: I. Tamás (1292) felveszi a Radványi nevet. II. Dénes (1368) zólyomi főispán, II. György (1472—1509) zólyomi alispán, Boldizsár (1518), III. György (1557) zólyomi alispánok. III. Ferencz (1600—1645) szintén zólyomi alispán. IV. György 1687-ben Eperjesen halálra kínoztatott. II. János (sz.: 1666. † 1738) Rákóczy tanácsosa. György († 1763) zólyomi alispán és II. László (1744) követ. III. János (sz.: 1739. † 1815) alispán I. Antal (1769. † 1840) alispán. Rangemelés: Antal, Zólyom és Turócz vármegyék főispánja (1848. 1860, 1865—82 években) valamint elhalt fivérének fiai: Géza és Béla 1875-ben bárói rangra emeltettek. A család 1848. előtt Esztár helységben bírt földesúri joggal.

Czímer: veresben, gyűrű-formán görbülő, farkába harapó, szárnyas, zöldszínű sárkány által képezett körben, egy arany-esillag és ezüst félholdtól kísért, leveles koronán könnyöklő páncélos kar, markában száraz ágat tart. Sisakdísz: szarvaival felfelé fordult ezüst félhold felett hatágu arany esillag. Takarók: veresarany—veresezüst.

Rudák (Magyar-bényei báró). A XVI. század elején tűnik fel. R. István, Balázs, Mihály és Tamás testvérek 1514-ben címerez levelet nyertek. A család 1514-ben Békés vármegyében három jobbágytelket szerzett. László 1555-ben borosjenői, pankotai és déznai kapitány. 1556-ban János Zsigmond híve, később Ferdinándhoz pártol, de 1562-ben ismét János Zsigmond pártján van s 1570-ben a család Magyar-Bényét és Özd birtokot nyeri Bethlen Gábortól. Rangemelés: R. István és testvére Lőrincz 1744-ben bárói rangra emeltettek.

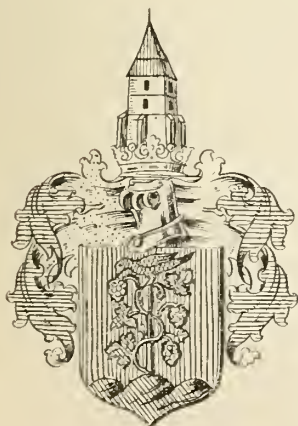
Ravaszdly. Az 1755. évi összeírásban Bihar-megye nemesei közé András és György özvegye vannak felvéve. István 1848. előtt Keresztúron volt birtokos. 1849—60-ban Dél-Bihar vármegye főnöke volt.

Rimanóczy I. Zemplén vármegyéből származik, hol a XIX. század elején Málczán volt birtokos.

Rimanóczy II. R. Antal és Ignác 1734-ben nyerték a „rimanóczyi“ előnevet. E család címerezéje Pest vármegye levéltárában található.

Rimanóczy III. (Salamonfalvi). Dunántúlról származik. R. Antal 1819-ben es. kir. őrnagy.

Czímer: veressel és ezüsttel négyelt paizs, a 3. és 4. közt kúp alakulag a paizs felső végéig nyúló kék ékkel. 1., 4. befelé fordult, föl-emelt jobbában görbe kardot tartó orozlán, 2. és 3. a vágási vonalra támaszkodó koronás fekete sas. Két sisak. I. paizsbeli sas. II. az orozlán. Takarók: kékarany—veresezüst.

RIQÓ

SEBESS

STUBENBERG.
bíró és gróf.

Kötegyán és Piskolt helységek földesura volt. A XIX. század második felében pedig: Richárd gróf Véresolag helységben, Gábor gróf (született 1825) Zsákán, Gyula gróf Berettyó-Szent-Mártonban volt birtokos.

Czímer; 1466-iki: kékben, két egymással szemközt ágaskodó kétfarkú veres oroszlán, előlábaikkal szürke koszejet tartanak.

Czímer (az 1744-iki grófi): kékkel és veressel négyelt paizs, kék szívpaizszsal, abban hármas zöld hegyen, természetes battyú. Nagy paizs: 1. égő máglyából kiemelkedő fönix madár, 2. és 3. a vágási vonalból kinövő, egyenes kardot tartó, könyöklő páncélos kar. 4. kétfarkú koronás arany-oroszlán, jobbában tartott görbe karddal mellét át-döfi. Három sisak. Sisakdíszek: I. A fönix madár, takarók: kék-arany; II. a kar, takarók: kékezüst; III. a battyú, takarók: veresezüst.

Rednik (Gyulafalvi). Ósi máramarosvármegyei család. 1317-ben tűnik fel. 1360. márczius 20-án Gyula fia Drágos, valamint fiai: Gyula és László új adomány czímén Sziatina. Sugatagfalva stb. birtokokat nyerik Nagy Lajos királytól. A család idővel több vármegyébe szakadt s az előnevet adó Gyulafalván kívül Bártfalván, Bezdéden, Petrován, Kálinfalván, Csokmányon stb. helyen volt birtokos. Bihar vármegyébe a XIX. század elején telepedett le. Tagjai közül: Athanáz (1764) görög katolikus püspök. Gábor († 1882) görög katolikus esperes, Gábor jelenleg vaskohi főszolgabíró, János, ugyanott körorvos.

Czímer: kékkel és veressel hosszában és vízszint vágott paizs 1—4 udvarában egymással szemközt fordult, kardot tartó oroszlán. Sisakdísz: buzogányt tartó, páncélos, sisakos vitéz. Takarók: kék-arany—veresezüst. Jelmondat: „Nunquam retrorsum.”

Reviczký (Revisnyei). A család származására vonatkozó adatokat a Szaboles vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A XIX. század első felében Tóti és Sámson helységben bírt földesúri joggal. Jelenleg R. Emil Kis-Marja helységben birtokos.

Rígó (Tornyai). Régi nemesi család, melynek nemessége 1632-ben újított meg. A nemességújítás 1634-ben Zemplén, 1766-ban Gömör és 1808-ban Borsod vármegyében hirdettetett ki. A család Zemplén vármegyéből származik. Első ismert őse György (1560), kitől a leszármazás terjed. Tagjai közül: György (1552—68) debreczeni szenátor. János, nemességújítást nyert († 1638-ban). II. György 1657. táján török fogságba került, majd onnan 8 év múlva kiszabadulva, mint zászlótartó és hadnagy küzdött tovább. András, gróf Beresényi Miklós hadbízosa (1704—10). György, gróf Beresényi bujdosásában Franciaországba is követte s ott is maradt. Lőrincz (1660) debreczeni szenátor. III. Ferencz perceptor (1757) VI. Ferencz részt vett az 1809-iki nemesi fölkelésben. József 1848-ban nemzetőrtiszt. V. Ferencz (született 1849) országgyűlési képviselő. A család 1848. előtt Gesztejben. Putnokon. bírt földesúri joggal s 1870. táján telepedett le Bihar vármegyébe.

Czímer: veresben, hármas zöld halom középsőjén kiemelkedő karó körül csavarodó szőlőtöke, kék szőlőfürtökkel, melyen fekete rigó látható. Sisakdísz: kétemeletes, veres tetőzetes, támfalakkal ellátott torony. Takarók: kék-arany—kék-ezüst.

Sántha. Az 1755-iki összeírásban Bihar vármegye nemesi közé: Ferencz, István özvegye és László vannak felvéve. 1848. előtt Less községben bírt földesúri joggal. György 1845—49 a vármegye alispánja volt.

Sárossy. Sárossy Mátyás 1722-ben igazolta nemességét Szatmár vármegyében. Az 1755. évi összeírásban Bihar vármegyében Sárossy Ádám névvel találkozunk. Az Eödönffy család után a XIX. század elején Kőbölkuton volt birtokos.

Sebess (Zilahí és diósadi). Szilágy vármegyéből származik, hol 1846-ban hirdették ki nemességét. Még a XIX. század elején átszármazott Bihar vármegyébe, hol Fekete-Tóti, F.-Győrös, Kávásd, Erdő-Gyarak helységekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: Antal 1820—1830. az erdélyi főkormányzatszéknél szolgált. György 1848-ban honvédfőhadnagy. Károly 1848-ban budai ténparancsnok, Emil 1848—49. műszaki őrnagy, majd 1861-ben, mint az Almássy-féle összeesküvés részese elfogatott és börtönében menekülés közben, agyonlövetett. László 1848-ban Zalatnán a kinstári pénzverő-hivatalnál szolgált, az oláhok őt is felkonozolták. Ferencz (1867—72) főszolgabíró Bihar vármegyében. Gyula jelenleg Fekete-Tóton birtokos.

SZARTORY

Czímer: kékben, zöld alapon, nyílt fekete szárny közt, hegyével felfelé álló nyílveszsző. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Stubenberg (gróf). Styriából származik Br. S. Farkas és János-Vilmos az 1655: 119 törvényezikkel honfiusítottak, 1685-ben már grófi rangban vannak. A grófi ágból S. Gusztáv és gyermekei 1844-ben honfiusítottak. Tagjai közül: József (sz. 1824) jelenleg Albis, Székelyhíd és Kis-Kereki ura s a magyar főrendiház tagja.

Czímer: Feketében felfordított horgony. A paizson grófi korona nyugszik. Sisakdísz: 3—3 fehér és fekete, kétfelé ágazó strucztoill. Az egészet hermelinpalást övezi.

Sombory (Magyar-Nagy-Zsombori). Kolozs vármegyéből származik. Első ismert őse: Miklós fia János (1438). A XIX. század első felében Álmosdon és Kólyon birt földesúri joggal.

Steph (Somkútpataki). Szatmár vármegyéből származik. Már a XVII. század közepén virágzott. A család czímere a Bihar vármegyei történelmi s régészeti egyesület gyűjteményében (266/885. sz.) található. 1661-ben készült, valószínűleg halotti czímerfestmény után, s a következő: ezüstben, két, a paizs felső széléig emelkedő s tetején fákkal benőtt hegyoldal között, farkával egyszer csavarodó s fejével felfelé nyúló, veres nyelvű s szemü kigyó, a baloldali hegyoldal görbe kardot tartó pánczélos karral van megrakva, a kard hegyén átütött török fő vérzik, míg alatta kisebb domb körvonalai láthatók. A paizs felett ötágu korona nyugszik.

Szabó I. (Zsiri). A család 1638-ban I. Rákóczy Györgytől nyert czímeres nemeslevelet. A XVIII. század második felében Békés vármegyébe költözött.

Szabó II. Sz. Salamon 1713-ban nyert czímeres nemeslevelet. (Váradai káptalan Elench.)

Szabó III. Sz. András 1606-ban nyert czímeres nemeslevelet Boeskey István fejedelemtől.

Szabó IV. (Szent-Jobbi). Régi család, melynek nemességét 1618-ban erősítette meg Bethlen Gábor. Első ismert őse Mihály, a ki 1618-ban czímeres levelet nyert. A család Szent-Jobb és Ottomány községekre nyert adományt, hol földesúri joggal is birt. Tagjai közül: László újabb lírai költészetünk egyik úttörője (született 1767., meghalt 1795-ben Kufsteinban, mint a Martinovics-féle összeesküvés részese). Márton 1848-ban honvédmegny, majd képviselő.

Czímer: kékben, zöld alapon, felemelt jobbajával arany-ollót tartó természetes lúd. Sisakdísz: hiányzik. Takarók: kékarany.

Szabó V. Sz. István és Deák al. Buttkay Ferencz 1649-ben nyertek czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, mely Zemplén vármegyében hirdtetett ki. Sz. György 1764-ben igazolta nemességét.

Szártory (Besztercebányai). Sz. György 1700-ban nyert czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól, mely utóbb III. Károly királytól megerősített. A család nemessége 1713-ban Fogaras, 1768-ban Hont és Zólyom, 1812-ben Szatmár vármegyékben hirdtetett ki. A XIX. század elején telepedett le Bihar vármegyében, továbbá Hosszú- és Monostor-Pályi, Hodász, Csaholy stb. helységekben birt földesúri joggal. Tagjai közül: I. Náthán Szatmár vármegye fiseusa, II. Náthán 1814-ben ugyanott alispán, Károly 1830-ban Bihar vármegye esküdtje, Dezső, Hosszú-Pályin birtokos.

Czímer: kékben, haránt fekvő horgony felett lebegő, kiterjesztett szárnyu galamb, esőrében olajfaággal. Sisakdísz: ezülpöcsen állított, balra hajlott, mérleget tartó pánczélos kar. Takarók: veresarany—kékezüst.

Szacsavay (Esztelneki). Háromszékből származó székely család, mely 1768-ban telepedett Bihar vármegyébe s Esztelneken birt földesúri joggal. A család 1827-ben hirdtetette ki nemességét. Tagjai közül: István 1768-ban megyei esküdt és perceptor. II. Ferencz az 1809. évi nemesi felkelőserég hadnagya; Gábor (sz: 1797) szentszéki ügyész. Elek 1848-ban honvédhadnagy, majd főjegyző Sarkadon. I. Imre 1848-ban honvédszázados, elesett a piski csatában. Jenő 1848-ban honvédhadnagy. II. Imre 1848/49. országgyűlési képviselő. Akos jelenleg a nagyváradi ügyvédi kamara ügyésze.

Czímer: veresben, hármás halom középsőjén könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: három keresztbe fektetett nyílveszszőt tartó arany-oroszlán Takarók: nem ismeretesek.

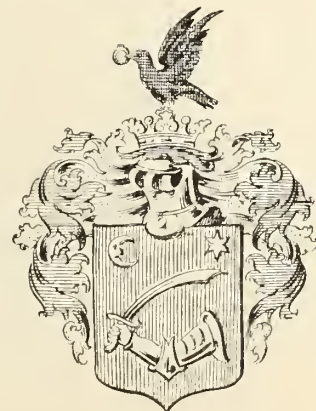
Szatmári-Király (Szatmári). A Király család Gömör vármegyéből származik s a XVII. század elején tűnik fel, idővel átszármazott Borsod és Heves vármegyékbe. Tagjai közül: Albert, Bethlen Gábor alatt váradai kapitány. Adám II. Rákóczy Ferenczezel Rodostóba bujdosott (1711). József 1839—45. Borsod vármegye első alispánja. Andor jelenleg fősolgabíró Bihar vármegyében. Domonkos jelenleg osztrák-magyar consul Widdinben. Bertalan jelenleg m. kir. testőr.

Czímer: kékben, zöld alapon, felemelt jobbajában rózsát tartó arany-oroszlán, melynek nyakát hátulról elő-nyúló pánczélos kar markolja. Sisakdísz: az oroszlán. Takarók: kékarany. (L. a Szaboles vármegyét tárgyaló kötetben.)

Szegedy I. Sz. György és fivére Miklós 1600. július 24-én nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1602. május 6-án Gönczön hirdtetett ki. A család idővel átköltözött Bihar vármegyébe is, hol 1742. márczius 1-én igazolta nemességét. János 1775-ben

SZILASSY.

SZOKOLCS.

Hegyköz-Ujlakon lakott, ennek fiai mint sárándi birtokosok 1781-ben igazolták a nemesség szerzőtől való leszármazásukat. E család sarja: Sz. Gyula jelenleg békés-gyulai kir. törvényszéki bíró.

Czímer: kékben, zöld alapon, veres ruhás, sisakos, egyenes kardot tartó magyar vitéz, balját csipőre teszi; a kardon átütött török fő. Sisakdísz: növő paizsalak. Takarók: veres-arany-kékarany.

Szegedy II. Sz. István és Szigethi Sebestyén Mihály, valamint az utóbbi családja 1659-ben nyertek ezímeres nemeslevelet I. Lipót királytól, mely Zemplén vármegyében hirdettette ki. E családból István az 1741. évi nemesi felkelés alkalmával mutatta be nemeslevelét. Ily nevű családból még a következők szerepelnek: János (1695—1701) Bihar vármegye főjegyzője s (1701—1713) alispánja. Márton (1758) Saápon birtokos. Miklós 1731-ben Nagy-Patakon birtokos. Ferencz Nagy-Patakon birtokos (1767) előfordul az 1755. évi összeírásban is (Érmelléki járás).

Szegedy III. Pál 1502-ben megvette Kereki János váci püspöktől Endréd, Varsánd és Pusztá-Apáti birtokokat.

Széky (Danesházi). A XV. században tűnik fel. Sz. György 1496-ban királyi ember. A XVI. század elején Danesházát bírta, honnan a család előnevét vette. Pál 1581-ben egri hadnagy.

Széky (Várad). V. Sz. Péter 1620-ban nyert ezímeres nemeslevelet Bethlen Gábor fejedelemtől (Várad kápt. Elench.).

Szénássy (Nagyvárad és kidei). Eredetét a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük Bihar vármegyében: Széplakon, Cséhtelken, Száldobágyon birt földesúri joggal.

Szénás (Bályoki). Közép-Szolnok vármegyéből származik. Első ismert őse: Hegen comes (1279), a ki 1312-ben Bályokot nyerte. A család idővel Szabolcs és Szatmár vármegyékbe költözött. Bályokon kívül 1488-ban Száldobágyon volt birtokos. A XVIII. század elején egyike volt a vármegye „bene possessionatus“ nemeseinek. Ezen kívül a szilágyvármegyei Kucsó-Keresztúr községben is földesúri joggal birt.

Szentiványi (Szentiványi). Liptó vármegye ősi családja, mely a Pongrácz, Szmracsányi stb. családokkal közös törzsből származik. Törzse: Lőrincz (1241), ennek fia Bogomér comes (1286); fia Bodó (1286—93) a család őse Gáspár (1620) fia: Mátyás (1658), unokái Bihar vármegyébe szakadtak. János várad kanonok (1760); testvéreinek Ádámnak fia József Bihar vármegye alispánja (1765—1773). Fiai: Ferencz (1806) és Benedek (1806) szolgabírák Biharban. Lajos (1825—41) Bihar vármegyében szolgabíró. Testvére: László 1849-ben a III. vadász-zászlóaljnál őrnagy.

Szepessy (Négyesi báró). Törzsökös biharvármegyei család. Eredetét Bihar vármegye hasonnevű, de elpusztult helységétől vette. 1246-ban tűnnek fel Szepesi Rugach unokái: Jakab és Ivánka, a kik Fügedet veszik meg. A család leszármazása csak Sz. Pétertől (1578—93) folyik, kinek neje Daróczy Zsófia négyesi birtokos volt, honnan a család előnevét vette. A család ettől kezdve Borsod vármegyében virágzott. A fenti Péter utóda: II. Pál (1630—87), ennek fia II. János (1698—1746), kinek fia László 1775-ben bárói rangra emeltetett, fia: Sámuel (1759) ennek fiai: Ignác (1780—1838 pécsi püspök), Antal (1805) Borsod vármegyében a felkelt nemesi sereg főhadnagya. János (1781) szintén a felkelt nemesi seregben szolgált, 1820-tól 1827-ig a tiszániméni kerületi tábla ülnöke volt. Fia: Ádám (sz: 1814, †1882) vele kihalt a család bárói ága; leánya: Eugénia br. Wildburg Adolf alezredes özvegye, jelenleg Illyén birtokos.

Czímer: négyelt paizs a 3. és 4. közé ékelt ötödik udvarral és szívpaizszsal. Elben az ősi címer: kékben, két szemközt ágaskodó fehér egyszarvu közt lebegő, öt csúcsban végződő, nyílt arany-korona. A nagy paizs: 1. ezüstben, befelé fordult veres mezű, görbe kardot tartó kar, a kardon átütött török fő. 2. és 3. aranyban, befelé fordult, felemelt jobbajában buzogányt tartó veres griff. 4. kékben, kapuval és kis ablakokkal ellátott vár, magas toronnyal és oromzattal. 5. zöldben, a bal szélén levő felhőkből kinyúló, ezüst keresztet tartó veres mezű kar. Három sisak. Sisakdíszek: I. ezüsttel és kékkel ellentétesen vágott nyílt szárny közt kinövő, szügyén öt csúcsban végződő arany koronát tartó fehér egyszarvu. Takaró kék-ezüst. II. paizsbeli kar, mely török fővel átütött görbe kardot tart. Takaró veresezüst. III. paizsbeli griff. Takaró: veres-arany.

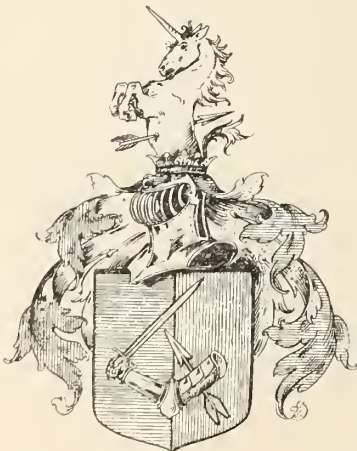
Szepessy II. Sz. László 1628-ban nyert ezímeres nemeslevelet Bethlen Gábor fejedelemtől, Sz. András és László 1764-ben igazolták nemességüket.

Szerdahelyi. Zala vármegyéből származik. 1556-ban nyert ezímeres nemeslevelet. Sz. Pál 1620-ban Szatmár vármegyében Vetés, Lázári, Kis-Palád stb. helységben birtokos. Utóda: I. Zsigmond (1784—1808) szolgabíró, ennek fia: Ferencz főügyész (1825—29), fia Pál 1850-ben N.-Váradon országos tszéki elnök, 1861-ben Szatmár vármegye főispánja. A XIX. század első felében Fugyi-Vásárhelyen birt földesúri joggal.

Szilágyi (Piskárosi és király-daróczyi). Szatmár vármegyéből származik. Baltázár 1653-ban nyert ezímeres

SZÖLLŐSSY.

SZUNYOGH

nemeslevelet II. Ferdinánd királytól. A család 1775-ben Szatmár és 1786-ban Bihar vármegyében hirdette ki nemességét. Sz. Márton a debreczei reform. kollégium tanára, ennek fia: Sámuel (sz. 1719, † 1785) a tiszántúli ev. ref. egyházmegye püspöke II. Sámuel 1779-ben táblabíró, Lajos 1813-ban táblabíró. Lajos 1840-ben főszolgabíró Bihar-vármegyében. Soma 1848–49-ben a 27. honvédtábornok, Gyula részt vett az 1859. és 1866. évi hadjáratokban. A család Jákó-Hódoson, Hegyköz-Pályiban, Jankafalva pusztán, Ér-Adonyban, Vértés helységben bírt földesúri joggal.

Czímer: Kékben, zöld alapon álló, veres ruhás, fehér nadrágos, fekete kalpagos és tollas, egyenes kardot tartó magyar ifjú. Sisakdísz: arany koronával átütött, görbe kardot tartó veres mezű kar. Takarók: veres-fekete.

Szilassy (Szilasi és pilisi). András fia Dezső 1331-ben Dorozsmára és Szt.-Mihályra nyer adományt. Tamás 1409-ben Dalló birtokosa. Fia Fábián (1437) veszi fel a Sz. nevet. Sz. György Vincez testvérével, a ki (1455–75) váci püspök volt, hű szolgálataiért Pándot és Pilist kapta V. László királytól, György fia pedig Losonez-Tugárt Nógrád vármegyében Mátyás királytól. Utódai közül II. András 1684-ben Heves, 1689-ben Nógrád vármegye alispánja. A család jelenleg virágzó ága I. Ádámól származik, kinek fiai: II. Ádám és I. János. Előbbi fia: József (sz. 1755, † 1837) koronaőr. Fiai: II. József 1835-től helytartósági tanácsos; Ferencz gömöri alispán († 1841); György pestvármegyei főszolgabíró (1836–41), majd alispán. II. József fia: Aladár, a m. kir. közig. bíróság tagja. Sz. Ottó es. és kir. huszárszázados, jelenleg Ér-Adonyban és Ér-Tarcsán birtokos.

Czímer: kékben, félkerékből kinövő fehér egyszarvú. Sisakdísz: kinövő fehér egyszarvú. Másik változat: veresben, jobbról ezüst félhold, balról hatágú arany-esillag közt félkerékből kiemelkedő ezüst egyszarvú. Sisakdísz: kinövő egyszarvú. Takarók: veresezüst.

Szlávy (Okányi és érkenézi). Törzsökös biharvármegyei család, melynek származására vonatkozó adatokat a Nyitra vármegyéet tárgyaló kötetben ismertettük. A bihari ág törzse: János. A család Ér-Kenéz, Mihályfalva, Tarcsa és Genyete helységeiben bírt földesúri joggal. Ez ág sarjai: Károly, 1848. előtt őrnagy. Tivadar es. kir. kamarás (1850) Ferencz, jelenleg birtokos. A család címerét I. a Nyitra vármegyéet tárgyaló kötetben.

Szokoló I. Sz. Jakab 1795-ben nyert czímeres nemeslevelet I. Ferencz királytól.

Szokoló II. 1840. körül telepedett Biharba. Ez ágból Tamás 1818-ban Kassán püspöki jószágigazgató és a 40-es években Zemplén vármegye nemesi hadnagya, Tamás jelenleg nagyváradi ügyvéd, Viktor ismert nevű író.

Czímer: vörösben könyöklő pánczélos kar görbe kardot tart. Jobbról ezüst félhold, balról 6 águ arany-esillag kíséri. Sisakdísz: esőrében köves arany gyűrűt tartó holló. Takarók: kékarany.

Sztaroveszky. A XIX. század első felében Kotyiklet községben bírt földesúri joggal.

Szölössy (Szigeti). János és Mihály 1608-ban nyertek czímeres nemeslevelet Báthori Gábertól, melyet II. Ferdinánd király is megerősített. A család Máramaros vármegyéből származik. 1740. táján telepedett le Bihar vármegyében s 1743-ban már Püspökiben bírt földesúri joggal. Ferencz jelenleg Magyar-Cséken főszolgabíró.

Czímer: kékben, zöld alapon, fehér lovon ülő, strucc tollas kucsmás, fekete dohmányos, veressel bélelt párducz-kaczagányos, sárga eszímás magyar vitéz, jobbjában levágott török fővel átütött egyenes hajdu-kardot, baljában buzogányt tart. Sisakdísz: hosszú veres dohmányos férfialak, fedetlen fővel, jobbjában buzogányt, baljában zöld koszorút tart. Takarók: kékarany—veresezüst.

Szunyogh (Szunyoghi). A család eredetére vonatkozó adatokat a Szaboles vármegyéet tárgyaló kötetben ismertettük. Bihar vármegyében első ízben 1791-ben találkozunk e család tagjaival. 1794-ben Ádám a vármegye táblabírája. A szabolesi ágból Albert 1840. táján telepedett le a vármegyében s Esztáron bírt földesúri joggal. Fiai közül: Szaboles jelenleg Esztáronban, Zoltán Pocsajban és Péter, a vármegye alispánja (1893) Kis-Marján birtokos.

Czímer: kékkel és vörössel hasított paizs, abban egyenes kardot tartó, könyöklő pánczélos kar, a hónalj alatt, alulról felfelé döfött nyíllal. Sisakdísz: szügyén nyíllal átdöfött kinövő egyszarvu. Takarók: veresezüst—kékarany.

Thardy (Köröstopai és mezőtelegdi). T. György rokonaival együtt 1611-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1621-ben Bethlen Gábor is megerősített. 1625-ben már Bihar vármegyében találjuk, idővel azonban egyik ága Szatmárba költözött, melyből Mihály kisári birtokos 1762-ben igazolta nemességét. Fia Mózes Csehországba, Libic városba költözött, hol 1783-tól, 1837-ben bekövetkezett haláláig mint reform. lelkész működött. Családjából István 1854-ben visszatért hazánkba, fiai közül Rezső 1881-ben miniszteri titkár, Károly ugyanekkor Komlós-Keresztesen birtokos. Egy másik Mihály 1750-ben igazolta nemességét Bihar vármegyében. Valószínűleg ennek ntóda T. másképp Lélek László, Csokaly helységben volt birtokos, kinek nemessége 1819-ben ismertettet el T. Herman 1868-tól bécsi helyét hitv. lelkész. Sándor jelenleg berettyó-ujfalvi birtokos.

Czímer: kékkel és veressel vízszint vágva. Felül koronát tartó, fehér öltönyű, veres szárnyu angyal, alól két kígyó által alkotott körben, melyeknek farkai a végükön egyesülve konkorodnak, fedetlen fővel álló, sárga ruhás, hosszú, fekete szakállas, jobbra néző férfiú, kezeit imára kulesolja össze. Sisakdísz: jobbról fehérrel és veressel, balról kékkel és sár-

TARDÓ.

gával vágott, nyílt szárny közt, esőrében olajfaágot tartó fehér galamb. Takarók: kékarany - veresezüst.

Tajthy. T. Balázs 1649-ben nyert czímeres nemeslevelet, mely Gömör vármegyében még ezen évben, a Jászságban 1805-ben és 1839-ben hirdettetett ki. Tagjai közül István (1871—97) huszárcapitány 1897-ben telepedett le Bihar vármegyében.

Czímer: kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó, kiterjesztett szárnyu griff. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: veresarany—kékezüst.

Telegdy I. A Csanád nemzetségből származik. Őse Belenik (Benedek), fia: I. Kelemen bán († 1247 előtt) ennek fia: I. Pongrácz (1218—46) a T. család őse. Fiai: 1. László (1256—65) és 1. Tamás (1258—85). Ennek fiai: I. Lőrincz (1296—1313), III. Csanád (1290—1349) esztergomi érsek, I. Miklós (1299—1326) esanádi főispán és II. Pongrácz (1299—1326). I. Miklós fiai: III. István (1337—47), I. György (1337—71) és II. Miklós (1337—71). I. György fiai: III. Miklós (I380) kanonok és II. Péter (1380). II. Miklós fia: IV. Miklós kir. főajtónálló mester (1385), ágának utolsó sarja: Márton (1475). Tamás esanádi püsp., majd kalocsai és esztergomi érsek (1358 körül). A fenti I. Miklós testvérének, I. Lőrincznek ágából a következőket emeljük ki: III. István kir. tárnokmester († 1514): fia: VIII. Miklós erdélyi alvajda (1530—40). I. Lőrincz fia: I. János fia II. Lőrincz kisunokája: Mihály, a székelyek főkapitánya (1550—1587); ennek fia: XII. János elesett a mezőkeresztesi csatában (1596); ennek fiai: 1. IV. Ferencz, kinek fia V. Ferencz 1610. táján magtalanul elhalt és 2. Gáspár, ennek fia: VI. István († 1653) a család utolsó fiarja. T. István 1502-ben XII. Lajos francia királytól nyert czímeres nemeslevelet, midőn II. Ulászló király nevében Miklós nyitrai püspökkel követségben járt Franciaországban.

Czímer: kékben természetes vadlúd, melyre kiterjesztett szárnyu sólyom száll, esőrével annak szemét vájja ki. A paizsot a Szent Mihály rend jelvénye veszi körül.

Telegdy II. Kovács Balázs 1623-ban nyert czímeres nemeslevelet Bethlen Gábertől, mely 1625-ben Szabolcs vármegyében hirdettetett ki. A család idővel Telegdyre költözött s felvette a T. nevet.

Czímer: kékben, leveles koronán buzakéve. Sisakdísz: ezölöpösen állított tör.

Teleki. (Széki gróf.) A Garázda nemzetségből származik, mely 1408-ban a Békés vármegyében fekvő Telek birtokot szerezte meg, honnan a család nevét vette 1414-ben Zágorhida és Szék birtokában találjuk. A család őse: Garázda Mihály de Szék (1605—15). A család fényének megalapítója, Mihály hasonnevű unokája (1634—1690) Apaffy Mihály fejedelem mindenható kanczellárja, a ki 1687-ben

TISZA
gróf.

TISZA.
nemes.

grófi rangra emeltetett. A család a XIX. század első felében Széltarlón birt földesúri joggal. Jelenleg T. László grófné Darvason birtokos.

Thury. (Tamásfalvi.) Háromszékből származik. Ősi székely család, melyből T. Ferencz badi érdemei jutalmául 1571. június 13-án nyert czímeres levelet Miksa királytól. A családfejében Márton (1627) áll, kitől a leszármazás szakadatlanul folyik. A család Tamásfalvára és Gelencesérre nyert adományt. Miklós 1780-ban Bihar vármegyében hirdette ki nemességét. Tagjai közül: László (1718—1730) háromszéki királybíró. Sándor (1748—92) háromszéki, László (1751—78) orbai királybíró. József (1792—1812) erdélyi főkormánybiztos tanácsos; Sándor (1792—1839) háromszéki királybíró. Farkas (1812—35) kézdíszéki királybíró. Gergely Felső Fehér vármegye főispánja Ignác jelenleg kir. közjegyző Belényesen.

Czímer (jelenleg használt): kékben, zöld alapon, jobbról hatágu arany-esillag, balról ezüst félholdtól kísért ötágu, agancsos, természetes színű szaladó szarvas, mely felé a paizs bal széléből görbe kardot tartó pánczélos kar nyúlik. Sisakdísz: paizsbeli szarvas növekvően. Takarók: kékarany - veresezüst. 1571. évi czímer: kékben, zöld alapon fekvő fejten török holttest mögött lovon ülő sisakos vitéz, kinek czombja dárddal keresztül van döfve, fegyverét a török holttestbe szúrja, míg a ló lábainál a levágott török fő látható. Sisakdísz nem állapítható meg.

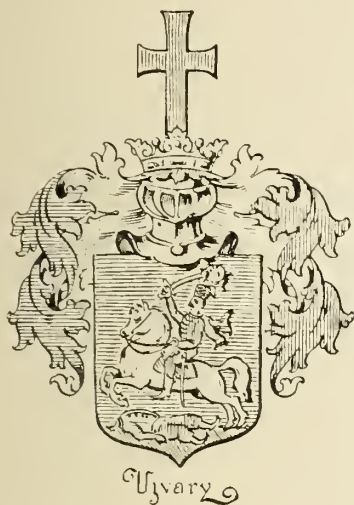
Tholdy. (Nagy-Szalontai és fekete-bátori gróf) lásd a bevezető részben.

Thurzó. 1848. előtt Marezúháza helységet és Keményfok pusztát birta János 1848-ban Bihar vármegye alispánja

Tisza. (Borosjenői nemes és gróf.) A család őse György, a ki 1636-ban I. Rákóczy György fejedelemtől Arad, Csanád és Temes vármegyékben jószágokat kapott adományba és Boros-Jenőn telepedett le, de Nagyváradon is házzal birt. Fia István (1643—75) Zaránd vármegye szolgabírája, 1656-ban alispán, 1656—58. portai követ, 1660. kővári kapitány. Fia: II. István Erdélybe költözik, ennek fia II. György (1680—1754) Torda vármegye alispánja. Fia László (1748—1772) az elvesztett s idővel más kézre került családi vagyon visszaszerzője, a kitől a család a következőleg származik le: II. László Bihar vármegye követe (1777—1820), ennek fia: 1. Lajos (1798—1856) Bihar vármegye főispáni helytartója, es. kir. kamarás, fiai: 1. IV. László (sz. 1829) országgyűlési képviselő. 2. Kálman (sz. 1830) 1875—90. m. kir.

miniszterelnök, a Szt. István-rend nagykeresztese stb. 3. III. Lajos (sz. 1832, † 1898) 1867 Bihar vármegye főispánja, 1871. közlekedésügyi miniszter, 1879-ben szegedi kormánybiztos. 1892—94. ő felsége személye körüli miniszter. Domonkos a költő (1837—56). Rangemelés: T. Lajos 1883. december 22-én szegedi előnévvel grófi rangra emeltetett, mely 1897-ben T. Kálmán fiaira is kiterjesztetett. IV. István (sz. 1861) országgyűlési képviselő. II. Kálmán (sz. 1867) és IV. Lajos (sz. 1879).

Czímer: kétszer hasított s vízszint vágott, ekként kilencz osztályra osztott paizs, szívpaizsszal, abban, kékben, zöld alapon, sodronypánczélba öltözött vassapkasisakos, jobbában török fível átütött kardot, balkezében három búzakalászt tartó magyar vitéz. A paizs felett ötágú leveles korona. (Ósi czímer.) A nagy paizs: 1. kék, egy harmadrészt természetes vízzel vágva, melyben három színű kákagombbal ellátott, három káka csoport közt három (2 : 1) hal uszik balra. A vízből balra szürke hegyecsoport emelkedik, mely felett, a paizs pereméről két arany szőlőfürt esüng alá, balfelől arany búzakéve látható; 2. és 6. ezüsttel és kékkel hasítva, elől: jobbról balra húzódó két veres pólya, hátul a vágási vonalból kinövő, arany jogart tartó egyfejű, koronás fekete sas; 3. és 7: hasított veres paizs, elől négy vízszintes ezüst pólya, hátul hármás halmon, arany koronából kiemelkedő ezüst patriarcha kereszt. Ezt a paizsot, egy keskeny, hasított tojásdad paizs takarja, melyben zöld alapon elől háromtornyú és hátul egytornyú, rovátkos párkányu arany-vár látható; 4. és 9. arany szelemen által hasítva, feketében fehér elefánt. 8. Kíssé befelé hajló szárakkal arany háromszögön O. S. T. A betűkből, lapidár stlyben összeállított, veressel árnyékoltt fekete betűjegy Kilenczágú leveles korona. Három sisak. Sisakdíszek: I. nyílt fekete szárny közt kinövő szívpaizsbeli vitéz. Takaró: kékarany—ezüstveres. II. Kinövő fehér bárány; takaró mint az I-nél. III. Kinövő fehér elefánt. Takaró: feketearany—fekete-ezüst. Paizstartók jobbról: természetes tigris, balról arany griff. Jelmondat: „Persevero.“

Ujváry

Topay. András, a ki 1660-ban a báródsági kerület hadnagya volt, Várad eleste után török fogságba jutott, honnan csak 1670-ben szabadult ki. Eleden birt részeket.

Tóth. (Ráhbói és szoboszlai) T. István 1606-ban nyert címeres nemeslevelet Boeckay István fejedelemtől, mely még 1607-ben Szabolcs vármegyében hirdettetett ki. A család Szoboszlón volt birtokos, idővel, 1848 előtt, Arad vármegyébe is átszarmazott. Tagjai közül: IV. András 1770. táján huszár főhadnagy. Fia József

VATTAY.

csendbiztos Margitán. III. György gyulafehérvári főbíró s 1848—49-ben országgyűlési követ. Márton jelenleg Nagy-Várad város ügyésze.

Ugray. Óse I. Miklós, ennek fia Csele (1325—31), ennek fia Balázs (1343—51), ezé: II. Miklós (1375). Miklós fiai: 1. László és ennek fia János (1415). 2. Tamás (1415—25). 3. Bertalan (1425). A névadó Ugra helységen kívül csupán a Túrkeve mellett eső Náta helységre volt birtoka. (Karácsonyi: A magyar nemzetségek 70. l.) 1329-ben osztoznak Ugrán, Peszterén és Bölesin. 1418-ban pallosjogot nyernek Ugrára. 1448-ban U. Benedek Atyástalura nyert adományt Mátyás királytól. 1494-ben Nagy-, Kis- és Monostoros-Ugrán, továbbá Piski. Bölesin és Atyás helységekben, valamint Ekerkerék pusztán birt földesúri joggal. György (1596) Bihar vármegye alispánja. II. Gergely (1607—1608) Bihar vármegye alispánja, 1603-ban a báródsági birtokokra királyi helybenhagyást nyert. Unokája IV. Gergely 1665-ben dévai, 1668-ban szilágyosomlyói kapitány. IV. Gergely testvérétől IV. Györgyötől a család tovább szarmazott, ágának utolsó físzarja: István († 1810). A XIX. század első felében (1839-ben) György özvegye Ugrán, a család nőtagjai: Julia (férj. Bölönyi József), Anna (férj. Koós), Ágnes († 1838) Mező-Telegden, Birtinyben bírtak földesúri joggal.

Czímer: kékben, nyakától szakított vérző, szakállas szercezen fő.

Ujváry. (Érsekujvári.) Mihály és fiai: Mihály, János, István, Ferenc és Ádám 1718-ban nyertek címeres nemeslevelet. Ezek közül Ádám és Mihály testvére László 1722-ben bárói rangra emeltetett. A család Nyitra-megyéből szarmazik, a hol a nemességet másodikban 1754-ben hirdették ki. Onnan a XVIII. század közepén Borsod- és Bihar vármegyékbe szakadt, a hol a nemesség a Nyitrából hozott igazoló levél alapján 1783-ban kihirdettetett. Itt Fugyi-Vásárhelyen, a nánai pusztán, Margittán és Ér-Keserűn volt birtokos. Tagjai közül felemlítendőek: Ferenc a XVIII. század közepén püspökségi kulesár, később margittai postamester — Rudolf 1780. körül káptalani provisor, — Gottfríd ugyanakkor katonatiszt, az orosz császár nevét viselő ezredben. — László 1843-ban pestmegyei fősolgabíró, előbb kamarai ügyvéd, — Sándor 1849-ben elesett a debreczeni ütközetben, — Ödön jelenleg diószegi ügyvéd, előbb megyei aljegyző.

Czímer: kékben, zöld alapon fekvő török fölött, ágaskodó fehér lovon ülő magyar vitéz, jobbában szablya, melyen török fő van átütve. Sisakdísz: kereszt. Takarók: kék-arany—veresezüst.

Uza. (Szászfai és uzapaniti.) Valószínűleg Gömör vármegyéből szarmazik. Óse Uza fia. Péter (1271), kinek fivére Tóbiás (1270) Felső-Szilvára nyert adományt. A családból U. Miklós 1427-ben Abaujban volt birtokos. Tagjai a XVI—XVII. században Abauj vár-

VECSEY

szerepel, ez utóbbi ágból Imre († 1812.) szolgabíró. Egyes családtagok a XIX. sz. elején a varjufalvi, majd somlyói előnévvel éltek. Jelenleg V. Elemér ismert nevű heraldikai író, köbölkúti birtokos.

Váry (Olvasztó, vári és fehér-gyarmati). Olvasztó Miklós 1618. márczius 27-én nemes-séget nyert. Törzsökös biharvármegyei család. Ambrus a XVIII. század elején Nagyvárad város kapitánya volt. A család Monostor-Pályiban bírt földesúri joggal. József 1848. 49-ben Bem hadseregében főhadnagyi ranggal küzdött. Jelenleg András Kis-Kerekiben birtokos.

Czímer: kékben, (?) zöld alapon, három búzakalászt tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: jobbról veres, balról kék nyílt szárny közt kinövő, szembe fordult oroszlán. Takarók: feketearany—veresarany (Más adat szerint: ezüst paizsban természetes oroszlán).

Varkocs (Nobschützi) Sziléziából származik. Első ismert őse Kristóf Szapolyai István nejevel, Hedvig tescheni hercegnővel jött hazánkba, a ki Kristófot Késmárk kapitányává nevezte ki (1485) és neki Sztraszka, Szent-Kereszt stb. helységeket adományozta. Utódai: György 1541-ben Pestet védte a török ellen, 1543-ban pedig Székesfehérvár védelmében esett el. Tamás előbb egri kapitány, 1549-ben várad kapitány, 1552-ben bihari főispán, 1556—57-ben ismét főispán († 1576). A család a XVII. században halt ki.

Vattay (Vattai) V. Lukács valamint fia Ferencz, továbbá testvérei János és Bálint, Detrekő várának kapitánya, 1636-ban nyertek, régi nemességük megerősítése mellett, ezimere levelet II. Ferdinánd királytól, mely Borsod vármegyében hirdettetett ki. A család Vata községre nyert adományt, azonkívül 1848. előtt Szill és Jobbaháza (Sopron vm.), helységeken bírt földesúri joggal. A család a XIX. század második felében telepedett le Bihar vármegyében. Géza jelenleg nyug. főszolgabíró. Gyula a biharvármegyei községi és körjegyzők egyletének elnöke.

Czímer feloldalra dőlt paizs: kékben, hármás zöld hegy mögött kiáradt tó hulláuzik, mely felett kifeszített lánczon, mindkét lábában hegyével felfelé álló, szigonyos nyílvesszőt tartó természetes hattyu áll. Sisakdísz: paizsbeli hattyu. Takarók: kékarany—veresezüst.

Vay (vajai és laskodi báró). A család eredetét a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A XIX. század első felében a bárói ágból Miklós, Torda helység birtokában volt, Imre pedig Tasádfőn bírt földesúri joggal. V. Klára báróné jelenleg Berettyó-Szent-Mártonban birtokos.

Vécsey (nemes). András 1617-ban új ezimeres nemeslevelet nyert II. Mátyás királytól, hadi érdemei jutalmául. A ezimerszerző utódai 1726-ban Abauj vármegyében voltak birtokosok: Pamlényben és Péderen, 1813-ban pedig Kásmárkon. Tagjai közül: Péter lovassági tábornok († 1809-ben) a wagrami csatában, 1801-ben, mint a Mária Terézia rend vitéze bárói rangra emeltetett. József 1813-ban Kápolyon, Zsigmond ugyanekkor Szikszón predikátor. Tamás (sz: 1839 Szikszón) 1874. óta a budapesti tud. egyetemen a római jog tanára, ez időszertint rector magnificus, több ízben országgyűlési képviselő. Fia Lóránd 1898-tól kezdve a Berettyó-Ujfaluhoz tartozó Somota pusztán birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon, rostélyos sisakon álló, jobbjában szablyát tartó arany-griff. Sisakdísz: veres kereszt. Takarók: veresezüst—kékarany.

Venter Oláh eredetű család, mely a XV. században telepedett le a későbbi Báródságba. Mátyás királytól 1465-ben nyert adománylevelet. Mihály a báródsági kerület hadnagya meghalt 1657-ben a lengyelországi hadjáratban 1839-ben a család 365 lelket számlált.

Verner. V. Jakab 1792-ben nyert ezimeres nemeslevelet, mely Békés vármegyében hirdettetett ki 1798-ban. V. Jakab 1839-ben Nagy-Kerpest és Alsó-Topa birtokosa volt, fia László 1861. vármegyei aljegyző.

Vértán (Szombatsági). V. János és Emánuel 1830-ban nyertek ezimeres nemeslevelet. A család Gyergyó-Szent-Miklós-ról származik, honnan 1834-ben költözött Bihar vármegyébe, hol 1848. előtt Szombatság helységben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: Endre 1861—65-ben a magyar-eszéki kerület

megyében közhivatalokat viseltek. A XVIII. század folyamán elköltözött Abauj vármegyéből. Fényes Elek a XIX. század első felében Bihar vármegye családjai közt is említi.

Vaday (Vadai). Családi közlés szerint a Kaplony nemzetségből származik. Kaplony nb. György fia Eliás és fia Péter a szatmárvármegyei Vada nevű birtokot eladták ugyanazon nb. Ördög Simon fiainak 1288-ban. 1651-ben nyert nemességújítást III. Ferdinánd királytól. A család Szatmár vármegyében Vada helységben, melyre adományt nyert, továbbá Mező-Petriben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: Ignác jelenleg Diószegen gyógyszerész.

Czímer: kékben, zöld halmon nyugvó arany-leveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó, veres mezű kar. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Varjassy (Teleki). Régi család, mely a XV. században tűnik fel. Első ismert őse Sebestyén († 1451 előtt). Boldizsár 1566-ban János Zsigmond híve és később várad kapitány.

Varju. (Csekei). A család Bihar vármegyében 1611. óta, Szatmárban a XVII. és Krasznában a XVIII. század eleje óta

VILÁGHY.

országgyűlési képviselője. Etele jelenleg Battonyán, Zoltán pedig Szombatságon birtokos.

Világhy (Palotási). A család Komárom vármegyéből, Kisbér helységéből származik. V. Nándor 1840-ben nyert ezimeres nemeslevelet, mely Nógrád vármegyében hirdettetett ki. Tagjai közül: Nándor 1848–49-ben honvédhadnagy Márton (1850) Székes-Fehérvárott városi tanácsos. Nándor jelenleg Marcziházán birtokos.

Czímer: kék paizs fővel, abban három hatágú aranycsillag. Veresben, zöld alapon felemelt jobb lábában földrögöt tartó daru. Sisakdísz: két veres szarv közt álló paizsbeli daru. Takarók: kékarany—veresezüst.

Vinceze (Csíkszentmihályi). Székely eredetű család, mely a XVII. század folyamán szakadt Bihar vármegyébe. Eredetileg Vinczeffi volt a család neve, melyet a XVIII. század elején V.-re rövidített. Péter (1842—46) Belényesen főszolgabíró. A XIX. sz. első felében J.-Hódoson, Jankafalván, Tótiban bírt földesúri joggal. Most Fekete-Győrösön birtokos.

Czímer: (színj. nélk.) hármashalmon, jobbjában görbe kardot, baljában három nyílveasztartó oroszlán. Sisakdísz: görbe kardot tartó könyöklő kar.

Weér (Körös-Tarcsai). Eredetileg Temes vármegye Murony (ma Murány) nevű helységéből származik. I. András (1463—1504) veszi fel a köröstarcsai előnevet. II. Mihály, anyja Somlyai Anna után (1560—63) Álmosdot és Csokajt örökölte, hol Gyula várának eleste után (1566) letelepedett. II. András a XVII. század elején Vésztőn birtokos, utóda György 1678-ban Kővár gondviselője. Gáspár (1622) ivadékai: Ferencz (1648—78) és Mihály (1646—1674) Nagy-Várad eleste után Abauj vármegyébe húzódtak. Mihály 1581-ben Bihar vármegye alispánja volt. A család a XIX. század első felében Körös-Apáti földesura volt.

Czímer: arany paizsban teljes pánczélos alak, emelt jobbjában hosszú egyenes pallost vízszintesen tart, baljával egy másik, földre támasztott pallos markolatát szorítja. Az alakot alúl egy bal lábafestét takaró kis veres paizs kíséri, benne ezüst rózsza.

Wesselényi (Hadadi báró). Nógrád vármegyéből származik. W. Miklós (1504—1584) Gyekét és ennek testvére Ferencz, Báthori István főkinestárnoka Hadadot nyerte adományul. Ferencz 1582-ben báró rangra emeltetett. Ennek unokája Ferencz († 1667) nádorispán és az aranygyapjas rend víze. Jelenleg W. Istvánné bárónő Zsákán birtokos.

Zathureczky (Zatursai). A családra vonatkozó adatokat a Vas és Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetekben is közöltük. Z. István jelenleg Czéczkén és Albert Hegyköz-Kovácsiban birtokos.

Czímer: kékkel és ezüsttel vágva. A felső mezőben jobbról arany sugaras nap és balról befelé fordult, ezüst felholdtól kísért, arany-koronát tartó, növekvő fekete medve, alól: hármashalmon, mindegyikéből zöld száron kinövő olajbogyó. Sisakdísz: zöld száron virágzó három olajbogyót tartó fekete medve. Takarók: kékarany—veresezüst.

Zichy (Zichi és vásonkői gróf). A család eredetére vonatkozó adatokat a Vas vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A család idővel két fő-ágra s ezek ismét több alágra oszlottak, melyek közül az oroszvári főágazatból, melyet István (született 1722 † 1760) alapított és a melyet ennek fiai három ágazatra osztottak, Ferencz, (született: 1751 † 1811) a vedrói ágazat megalapítója. Ennek fia: Ferencz József (született 1774 † 1861) Bihar vármegye főispánja, a diószegi uradalmat bírta. Ferencz, a seregélyesi ág őse, melyből Ferencz (született: 1811) kir. tárnokmester stb. Diószeget bírta. Géza (született: 1849) es. kir. kamarás, a nemzeti zenede elnöke, Hosszú-Pályiban birtokos. Ferencz-József második testvére Ödön (született: 1811) a szentmihályi ág alapítója, kinek fiai közül: Ödön (született: 1834) Dubricsony, Lóro, Ponor, Remez, Magyar-Kakucs helységekben, és Jenő (született: 1837) Alsó-Lugoson birtokos. Tódor (született: 1847) es. és kir. követségi tanácsos. Ágost (született: 1852) volt fiúmei kormányzó.

Czímer: kékben, leveles koronából növe 6-ágú agancspár között lebegő ezüstkereszt. Grófi korona. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kék-ezüst, kék-arany. Paizstartó: két szarvas.

Források: I. Oklevéltárak: gr. Teleki oklt., gr. Károlyi oklt., gr. Sztáray oklt., Wenzel, Árpád. új oklt. II. Önálló művek: Nagy Iván: Magyarország családai. — Siebmacher: Allg. Wappenbuch: Ungar. Adel I—IV és pótk. — u. a. Der Adel von Siebenbürgen — Karácsonyi: Békés vármegye története III. köt. — Márki Sándor: Arad vármegye monogr. II/1 köt. — Csoma József: Abauj-Torna vármegye monogr. — Borovszky S.: Csanád vármegye története. I. — Kőszegi Sándor: Nemes csal. Pest vm. — Illéssy-Petko: A királyi könyvek. Nemzeti s. Zsebkönyv I. k. Csánki Dezső — i. m. I. kötet. III. Folyóiratok: Turul 1883—1901 évf. „Nagy Iván“ család. ért. I—III. évf. IV. Levéltári anyag: 1. Országos levéltár: adóösszeírások 1550—59. A nagyváradi káptalan elenchusai. Az 1755. évi országos nemesi összeírás és az 1764. évi nemesi vizsgálati jegyzőkönyvek. 2. Bihar vármegye levéltára: nemesi vizsgálatok és közgyűlési jegyzőkönyvek 1688—1848. 3. Az egyes családoknál gyűjtött adatok. Karakas Károly vármegyei allevéltárnok, Középesy Gyula és Osváth Pál által rendelkezésünkre bocsátott adatok.

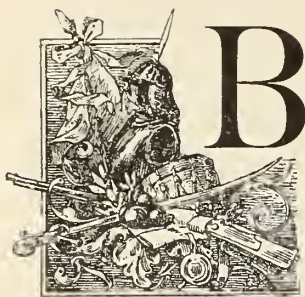
ZICHY.

Zsebkönyv I. k. Csánki Dezső — i. m. I. kötet. III. Folyóiratok: Turul 1883—1901 évf. „Nagy Iván“ család. ért. I—III. évf. IV. Levéltári anyag: 1. Országos levéltár: adóösszeírások 1550—59. A nagyváradi káptalan elenchusai. Az 1755. évi országos nemesi összeírás és az 1764. évi nemesi vizsgálati jegyzőkönyvek. 2. Bihar vármegye levéltára: nemesi vizsgálatok és közgyűlési jegyzőkönyvek 1688—1848. 3. Az egyes családoknál gyűjtött adatok. Karakas Károly vármegyei allevéltárnok, Középesy Gyula és Osváth Pál által rendelkezésünkre bocsátott adatok.

ZATHURECZKY

BIHAR VÁRMEGYE KIVÁLÓ SZÜLÖTTEI.

Bihar vármegyében közéletünknek sok olyan nagy alakja született, a kiknek az életrajzi adatai e munka fejezeteinek keretében közölhetők nem voltak. Adjuk tehát e kiváló egyének életrajzát itt betűsoros rendben.

Bajomi István. Családja a Sartivánvecse nemzetiség egyik hajtása, melynek fészke a biharmegyei Bajom község és vár volt; ettől vette ez ág előnevét. Bajomi István Vitéz János környezetében nőtt fel. Kiképzése a ferrarai és bolognai egyetemeken lett teljes. Mint kész humanista tért vissza e helyekről Vitéz udvarába, ki a váradi, Csésmiczei János pedig a pécsi káptalan egy-egy javadalmaival adtak külső kifejezést iránta való rokonszenvüknek. 1466-ban Mátyás oldalán titkári teendőket teljesít s mint ilyen két ízben is: 1467 és 1469-ben Rómában és Florenzben követségben járt. Az utóbbiból visszajövet mint pápai követ szerepelt Mátyás királynál, a Frangepánok érdekében. Másik utjában, szeptember 11-én a pápától jogot nyert arra, hogy egyszerre több javadalmat élvezhessen; ez útról csak a következő 1470-ik évben tért vissza Velenczén keresztül hazájába. 1476-ban esztergomi, majd váci kanonokságot nyert; ezeket követik a komáromi főesperesség s a sárospataki plébánia javadalmai. 1478-ban egy pörös esetben miut a pápai követtől kiküldött bíró szerepel. 1503-ban Ulászló király a szerémi püspöki székbe emeli őt. Egy év múlva, 1504-ben Polner János nyitrai püspök meghalt s a következő 1505. év elején Bajomi István tartá bevonulását Nyitrára. Meghalt 1512. év végén.

Baranyi Agoston (mieskei). Az ősi Baranyi családból származik. Midőn az országgyűlést 1865-ben egybehívták, a margittai kerület tüntette ki bizalmával. E kerületet még két ízben (1869—72 és 1872—75) képviselte balközéppárti programmal. 1869-ben a vármegye másodalispánjává választatott, mely tisztségben a vármegyék rendezéséig (1872) megmaradt. A balközép és a Deák-párt egyesülése után egy ideig visszavonult a közélet teréről. 1876-ban az újonnan alakított Szilágy vármegye főispánjává neveztetett ki, mely méltóságában 1888-ig lankadatlan buzgósággal működött, midőn aggkorára hivatkozva, lemondott és birtokára vonult vissza.

Baranyi Gábor, a híres bihari követ, Baranyi Miklós hétszemélyes táblai bíró fia. Pályáját Reviczky királyi jogügyi igazgató oldala mellett kezdte, de a hivatalos élet nem volt kedvére, ezért katonának állott, homnan hazakerülvén, 1739-ben a váradi járás főszolgabírája lett. Már az 1751-iki országgyűlésen magára vonta a figyelmet heves beszédeivel, majd utóbb az 1764—65 évi országgyűlésen is ő képviselte Bihar vármegyét. 1757-től 73-ig a vármegye alispáni székében ült. Mint alispán rendkívül szigorú, erélyes, de pártatlan és igazságos volt.

Baranyi Mihály született 1644. szeptember 20-án Nagyváradon, hol gyermekéveit töltötte. Várad eleste után (1660) Debreczenben vonta meg magát.

Debreczenben való tartozkodása alatt a Dobozy és a Vígkedvü családok társaságába került, mely családok sarjai azon időben Debreczen város sorsát intézték. A Vígkedvü családból is házasodott, elvevén Vígkedvü Annát, a ki valószínűleg Vígkedvü Mihály, az 1661-iki debreczeni főbíró leánya volt. A török hatalom gyengülésével Szent-Jobbon 1688-ban tartott megyegyűlésen másodalispánná választatott, mely tisztét 1690-ig viselte. 1690. és 92-ben Debreczen város főbírája volt. Meghalt 1692. augusztus 13-án. Tőle származik a jelenleg is virágzó Baranyi család.

Beöthy Akos. Beöthy Ödön híres bihari követ fia, született Nagy-Marján 1838-ban. Tanulmányai befejeztével Bihar vármegye aljegyzőjévé választatott, majd hosszabb külföldi tanulmányutra indult és különösen sokáig tartózkodott Angliában. Angolországi tartózkodása alatt ismerkedett meg az ottani parlamenttel és társadalmi viszonyokkal. Sokat dolgozott, több angol értekezést fordított le és adott ki a Budapesti Szemlében. 1872-ben országgyűlési képviselővé választatott Deák-párti programmal, de később a Senyey-féle csoporthoz, majd a mérsékelt ellenzékhez csatlakozott. 1892-ben Kassán választották meg nemzeti párti programmal, 1896-ban azonban kisebbségben maradt. 1897-ben a Nemzeti kaszinó igazgatójává választotta. Irodalmi működéséről más helyen emlekeztünk meg.

Beöthy Algernon, született 1839-ben Nagy-Marján. Atyja Beöthy László volt, Beöthy Ödön testvéröccse. Gimnáziumi tanulmányait Nagyváradon, a jogot Budapesten végezte. 1861-ben Bihar-megye szolgabírónak választotta, de az alkotmány felfüggesztése után állásáról lemondott. 1868-ban Bihar-megye főjegyzője lett, de egy év múlva leköszönt. 1869-ben lépett fel Csánády Sándor ellen képviselő-jelöltnek balpárti programmal Berettyó-Ujfaluban, de kisebbségben maradt; 1875-ben azonban a hosszúpályi kerület, majd a verseczi, szászsebesi s 1884-ben, valamint 1892-ben az ugrai kerület választotta meg képviselőnek. Időközben még négy évig volt a Körösszabályozó társaság ideiglenes igazgatója, majd a Magyar-Francia biztosító részvénytársaság nagyváradai képviselője. A ház jegyzői karának egyik legrégibb tagja volt, miglen 1891-ben e tisztéről is lemondott. 1896-ban választotta meg a belényesi kerület szabadelvű párti országgyűlési képviselőjévé s haláláig hasznos tagja volt a parlamentnek. Meghalt 1900. november 3-án.

Beöthy Ödön. 1796. december 5-én született Nagyváradon. Atyja B. László 1804-ben a vármegye alispánja volt. Tanulmányai végeztével 16 éves korában a Chienmayer-féle huszárezredbe lépett, hol csakhamar hadnagy lett. Részt vett a Napoleon elleni hadjáratokban és így a lipcsei csatában is. 1820-ban hazatérve, egy ideig otthon gazdálkodott. 1826-ban táblabíró lett s ettől kezdve élete szorosan összefügg a vármegye történetével. Már 1830-ban a vármegye követül küldte az országgyűlésre. 1832-ben a Báródság főkapitányává választották meg. Az 1832—36 országgyűlésen ismét mint Bihar vármegye követe, az ellenzék vezérferfiái közt foglalt helyet. 1839. augusztus 1-én újból megválasztották. 1841. május 10-én egyhangulag alispánná választatott. 1843-ban ismét mint követ szerepel az országgyűlésen. Az első felelős magyar minisztérium megalakulásával, Bihar vármegye közkivánatára, főispánná nevezték ki. Ebbeli minőségében szerzett érdemeit már más helyen méltattuk. A mint elfoglalta a helyét, a főrendiházban július 5-én indítványt adott be, a főrendiháznak a kor követelményeihez mért átalakítására. Az országgyűlés által a kapcsolt részek visszacsatolására rendelt bizottságba beválasztatván, Beöthyt Zarándba küldték. Az alvidéki lázadás kitörésekor 1848. aug. 26-án a kormány biztosnak küldte ki. Ekkor kezdte meg a délvidéki nemzetiségek kibékítésére irányuló alkudozások vezetését. 1848. decz. 19-én Erdélybe nevezték ki teljhatalmu kormánybiztosnak. Itt első sorban a hivatalok rendezését vette a kezébe. Bem tábornokkal, az erdélyi magyar hadak főparancsnokával azonban nem tudott megegyezni és ezért február 1-én lemondott. Kossuth ekkor Konstantinápolyba akarta küldeni, de mivel Beöthy e kiküldetést nem fogadta el, április 5-én Bukarestbe küldte. Oda utaztában, Brassóban értesülvén a függetlenségi nyilatkozatról, csakhamar visszatért, az eddig viselt állásairól lemondott és az időközben megüresedett berettyó-ujfalvi kerületben választotta meg magát. 1849. június 14-én a hétszemélyes tábla első alelnöke lett. Világos után egy ideig az országban bujdosott, majd november

CSENGERY ANTAL.

végén Bécsen át szerencsésen kimenekült. Előbb Párisban, majd Londonban élt és onnan Jersey szigetére ment Hugó Viktorhoz. 1853-ban Hamburgba ment Vámosy magyar származásu kereskedőhöz, hol 1854. december 7-én hunyt el. A vármegye 1868-ban megfestette arcképét a közgyűlési terem számára. A képet 1882-ben leplezték le.

Csáky Miklós püspök született Biharban. Atyja Beudek, Ferencnek a székelyek és Bihar-megye főispánjának, valamint Mátyás király keresztapjának a fia, anyja pedig Rozgonyi Apollonia, a híres Rozgonyi János és hőselkü neje Szentgyörgyi Czecziliának a leánya. Miklós 1465. körül született. Ulászló király 1491-ben, midőn Nagybánya város polgárai ősi

szabadalmaik szerint Csepeli Benedek egyházi jogtudort és lantai prépostot választák meg plébánosuknak, Csáky Miklóst erőszakolta rájuk. E miatt a király és a város között per keletkezett, melynek eredményét azonban nem ismerjük. 1499-ben a királyi kegy a szerémi püspöki székbe helyezé őt. De alig maradt itt egy évig, mert a Baratin Lukács áthelyezésével megüresedett esanádi püspökségbe nyert kinevezést, melyet azután tizennyolc évén át kormányzott. Mint igaz magyar, aláírta a rákosi országgyűlés ama nevezetes határozatát, mely szerint a jövőben csak nemzeti király választassék. Ezeken kívül csak a Dózsa féle pörlázadás idején szerepelt, a mi halálát is okozta. Hogy a Dózsa-féle támadásokat és pusztításokat eredményeiben enyhítse. Miklós püspök minden értékes dolgot s a fegyvereseket Nagylak várába gyűjté össze és maga is ide vonult. Dózsa ostrom alá vette e várost, honnan Miklós püspök egy éjjel a Maroson át csónakon szökést kísérelt meg, de rajta vesztett; Dózsa parasztjai elfogták s vezérük elé vitték, ki őt püspöki ornátusba öltöztetve, testét hegyes karóval szúratta át.*

Csanády Sándor. Született Nagykerekiben 1814-ben. Ősei hajdukapitányok voltak s szép vagyont hagytak rá. Korán árvaságra jutott. Tanulmányait a debreczeni református kollégiumban végezte, majd húsz éves korában Bihar vármegyében alszolgabíró, csakhamar főszolgabíró lett. 1848-ban mint megyei biztos nagy szolgálatokat tett a szabadságharcz ügyének, majd mint nemzetőri kapitány részt vett az erdélyi hadjáratban. A szabadságharcz után Nagykerekibe vonult vissza s otthon gazdálkodott. A Thum-féle pátens kiadásakor (1859) már a református egyház segédgondnoka lett s különösen a protestánsok egyházi és iskolai szabadságáért folytatott küzdelemben tünt ki. 1861-ben a berettyó-ujfalvi kerület választotta képviselőjévé, majd élénk részt vett Bihar vármegye közéletében. Eleinte a megyei párttal tartott, de 1865. után néhány társával onnan kivált. A koronázás után hét társával együtt megalapította a függetlenségi pártot, melynek mind végig rendíthetetlen híve volt. 1865-től 1881-ig a berettyó-ujfalvi kerületet képviselte, 1887–92 ciklusban, Orbán Balázs halála után, ismét a berettyó-ujfalvi kerület választotta

* Források: Nagy Iván: Magyarország. esal. III. K. Pray. i. m. II. köt. Schematism. ceel. Csanádieis. 1900. Bunyitay i. m. II. k.

képviselőül. Az 1892-ben tartott téli választások alkalmával szintén Berettyó-Ujfalu küldte fel a képviselőházba, de már nem sokáig élvezte választói bizalmát, mert még ez év július 17-én Nagykerekiben meghalt.

Csengery Antal született Nagyváradon 1822. június 2-án. Tanulmányait Nagyváradon és Debreczenben végezte, ezután Beöthy Ödön mellett volt joggyakorlaton. Az 1844. évi országgyűlésen gróf Zichy Ferencz volt főispáni helytartó oldala mellett volt. Ekkor ismerkedett meg Szalay Lászlóval és br. Eötvös Józseffel, a kik a „Pesti Hírlap” szerkesztésével bízták meg. 1848-ban megalakulván az első felelős magyar miniszterium, Szemere Bertalan a belügyminiszteriumba nevezte ki tanácsosnak, mely állásban a képviselőház házszabályainak kidolgozásával és más kodifikacionális munkálatokkal bízták meg. A szabadságharc lezajlása után a Szönyi-féle nevelő-intézetben a történelmet taníttatta, a pesti prot. theologiai intézetnél pedig a növénytan tanára lett, de e mellett társadalmi téren is kiváló szerepet vitt. 1857. óta mint az országos gazdasági egyesület választmányi tagja nagy munkásságot fejtett ki a nemzetgazdaság terén. 1862-ben megalakította a Magyar földhűtelintézetet, gróf Desseffy Emil és Lónyay Menyhért társaságában. Eötvös József báró felkérésére ő készítette az országos iparegyesület és iparmúzeum tervét. Az októberi diploma kibocsátása után Bihar vármegye 1860-ban tiszti ügyészszé választotta, 1861-ben pedig a bihari kerület küldte fel az országgyűlésre, hol a Deák Ferencz vezetése alatt álló felirati párthoz tartozott s egyike volt azoknak, kik a nagy államférfiu bizalmával dicsekedhettek. Deák Ferenczen és gróf Andrássy Gyulán kívül neki volt a legtöbb része az 1867-iki kiegyezés létrejövetele körül. Ő szerkesztette az 1867: XII. törvényczikket s mint Deák Ferencz benső barátja a kiegyezésre vonatkozó legfontosabb okiratokat is ő fogalmazta. A kiegyezés után kiváló szerepet játszott a pénzügyi és nemzetgazdasági törvények alkotásában. Főleg az államháztartás egyensúlyának helyreállításán fáradozott; de e mellett kiváló gondoskodásának tárgya volt a népoktatási törvény is, valamint ő dolgozta át a községek rendezéséről szóló első törvényjavaslatot. 1868-tól 78-ig a nagykanizsai kerületet képviselte az országgyűlésen. Oroszlánrésze volt abban, hogy 1875-ben a Deák-párt és a balközép között a fuzió létrejött. Élete utolsó évében sokat betegeskedett és e miatt 1879-ben kénytelen volt visszavonulni, de azért 1880. július 13-án bekövetkezett haláláig nem szünt meg érdeklődni a közügyek iránt. Irodalmi munkásságát már ismertettük, e helyen csak kiemeljük, hogy az akadémia már 1847-ben levelező, 1858-ban rendes tagjává, 1871-ben pedig másodelnökévé választotta. A történelmi társaságnak 1867-től kezdve igazgató-választmányi tagja volt.

Csengery Imre. Cs. Antal testvérbátyja. 1819-ben Nagyváradon született. Már fiatal korában a vármegye szolgálatába lépett. Az 1848. május havában tartott tisztújítás alkalmával, a vármegye főjegyzője lett, mely állásában a szabadságharc végéig működött. 1861-ben és 1867-ben újból főjegyző volt. 1869-ben a honvédelmi miniszteriumba miniszteri tanácsossá nevezték ki. 1861-ben, mint a felirati párt híve, országgyűlési képviselővé választott s ettől kezdve állandóan Deák Ferencz környezetéhez tartozott. Kiváló szónok, nagy törvényismerő és a jó magyar stílnak valódi mestere volt; szónoki képességének fényes bizonyítéka a Beöthy Ödön fölött 1868. márcz. 16-án tartott emlékbeszéd. Midőn megvált a főjegyzői széktől, Bihar vármegye aranytollal tüntette ki. Meghalt 1875. szept. 30-án.

Czibak Imre püspök. A Czibak család nem olasz eredetű, mint Istvánfy vélte; sem nem a Gutkeled nemzetségtől sarjadzott ki, mint ezt újabban a Czibak ezímer alapján némelyek állítják, hanem a Hont-Pázmán nemzetség bihari ágazatának egyik hajtása, mit, egyebeken kívül, a Károlyi oklevéltár I. K. 161. l. kétségtelenül megállapíthatunk. Czibak Imre a palotai ágból származott. Miután egyházi, politikai, meg hadi szereplése a köztörténetből és Bunyitay V. nagy művéből ismeretes, azért itt csak az Ugray-levéltár Czibak részéből közlünk néhány eddig ismeretlen adatot. Czibak Imre 1585. körül született. Már gyermekkorában katonai hajlamokat árult el, miért is atyja a Szapolyaiakhoz adta apródszolgálatra. Czibak rendületlenül kitartott Szapolyai mellett még akkor is, midőn az utóbbi az általa képviselt eszme diadalában kételkedett. Mikor a székelyek (1505–1506)

lángba borították az ország délkeleti csücskét, a lázadók megfékezése Tomori, kaloesai érsek, akkor fogarasi várnagyra volt bízva. Hozzá csatlakozott fegyvertársul a fiatal Czibak, ki csapatával keményen állotta meg helyét a vitéz székelyek ellenében. Imre úr a Szapolyaiak udvarát 1509. végén hagyta el. hazatért és atyja halálával átvette örökségét, mintegy tíz községet. Bihar-megye, jelesül ennek ép a Czibak birtokok körüli része, ekkor a Dózsa-féle lázadás egyik véres színhelye volt. Czibak azonban, szövetkezve több birtokos társával, a Dózsa-féle had bihari garázdálkodásainak gyorsan véget vetett. Ez időtől kezdve szereplése ismeretes. Belgrádnak, Szulejmán által történt elfoglalása után, a török előhaladásának feltartóztatására a déli várakat őrségekkel látták el, s azok élére hadban képzett és tapasztalt nemesek helyeztetek. Ezek egyike volt Czibak Imre, kinek mint kapitánynak a neve az udvari számadásokban ismételtelen fordul elő. Itt került össze régi bajtársával Tomorival; 1526-ban Tomori lemondott érseki és kapitányi tisztéről és utódjául Czibak Imrét ajánlotta. Tomori lemondását a pápa nem fogadta el. II. Lajos király azonban 1526. máj. 31. a kolozs-monostori apátságot adományozta Czibaknak. Czibak Imre ezután a szerencsétlen mohácsi csatában vett részt, melyből megmenekült. Az erre beállott szakadásban, mint tudjuk, mindvégig Szapolyai mellett tartott, mit János király azzal halált meg, hogy temesi és bihari főispánná, meg váradai püspökké nevezte ki. (1526.) Köztörténeti szerepe tulajdonképen csak itt kezdődik. 1526—1534-ig, midőn Gritti parancsára Felmérén ártatlanul feje vétették, viselt dolgai a nemzeti történelem lapjain vannak megörökítve. Ő győzte le a rettegett fekete embert, Cserni Ivánt. Midőn Ferdinánd Budát fenyegette, János király Czibak jövetelével biztatta a fővárosi aggódó polgárokat, s az ő fedezete mellett vonult a császári sereg üldözése elől a Tiszántúlra, Váradra. Ő tartotta meg János király hűségében Váradot és vidékét még akkor is, midőn az künjedosi volt kénytelen; ő sietett legelsőben a visszatérő király elébe, s biztosítá őt szolgálatáról. De viszont János király is, a midőn csak tehetette, mindig kitüntette Imre urat; Gyula, Világos és Vajda-Hunyad várait neki adományozta, azonkívül 1533-ban Erdély kormányát az ő kezeire bízta.*

Dobozy István valószínűleg Nyüveden született 1605-ben, mely birtokot atyja, Dobozy Sebestyén 1603-ban Nyüvedi Annával kötött házasságával szerzte. Dobozy István Debreczenbe költözött, hol Biczó Annát vette nőül. 1635-ben városi tanácsossá választatott. 1652-ben a közbizalmat a városi főbírói székbe ültette, mely tisztet, minthogy a főbíró évenként újból választatott meg, 1654-ben, 1658-ban, 1660-ban, 1662-ben, 1664-ben, 1669-ben, 1671-ben, 1673-ban és 1675-ben közmegelégedésre töltötte be. Főbírósa éppen arra az időre esik, midőn a török martalóczok elől menekülő biharvármegyeiek jó része Debreczen oltalmába vetette bizalmát. A török basákkal többször kellett érintkeznie. 1661-ben maga is elkísérte Vígkedvű Mihály sógorát Szinán basához Váradra, de nem bírta megakadályozni sógorának megfojtását. Dobozy István 1679-ben halt el.

Br. Döry József (jobbaházi). Nagyváradon született 1836. április 4-én. Tanulmányai befejeztével otthon gazdálkodott, s midőn az októberi diploma után megnyíltak a vármegyeiház kapui, 1860-ban szolgabíróvá választatott, de hivataloskodása csak rövid ideig tartott, mert 1861-ben az egész tisztikarral együtt ő is lemondott. Közel tíz évi visszavonulás után ismét a közpályára hívta a kormány bizalma. 1871-ben, Tisza Lajos lemondása után, Bihar vármegye főispánjává neveztetett ki, mely méltóságában 1892-ig működött. Érdemei elismeréséül 1883. április 19-én a Lipót-rend lovagkeresztjét nyerte. 1887. november havában a főrendiház élethossziglani tagja lett. A közigazgatás terén kifejtett működését más helyen méltattuk.

Drágoss János, Belényesről származik. Egyike azon hazafias érzelmű biharvármegyei románoknak, a kik mindhalálig kitarítottak a nemzeti ügy mellett. A negyvenes években megyei tisztviselő volt, 1848-ban a belényesi kerület országgyűlési képviselővé választotta. Mint képviselő nagy érdeme

* Források: Az Ugray levéltár. A Károlyi oklev. Káracsonyi: Békés vármegye monografiája. Fraknói V.: Tomori Pál élete. Bunyitay V. i. m. Széll Farkas: A Bessenyei-család története. Haan L.: Békésmegyei oklevéltár.

volt a bihari románok megnyerésében, sőt a szerb lázadók között is egyengette a kiegyezés útját. Midőn az országgyűlés Debreczenbe költözött, egyike lett a képviselőház legtevékenyebb tagjainak. 1849. tavaszán őt bízta meg a kormány, hogy Jankuval egyezkedjék. Drágoss április 25-én találkozott első ízben Jankuval Mihályfalván. Közbenjárását már-már siker koronázta, midőn Hatvani Imre őrnagy szabadcsapat-parancsnok fennhéjázó fellépése teljesen elroutotta Drágoss művét. Janku, abban a hiszemben, hogy Drágoss küldetése csupán hadiesel, 1849. május 9-én támadólag lépett fel Hatvani csapatai ellen, a ki virradóra Brád felé menekült. A felbőszült oláhok dühe ekkor Drágoss ellen fordult, a kit Abrudbányán mintegy kétezer emberrel együtt felkoncizoltak.

Erdély Sándor, volt igazságügyi miniszter, született Kis-Jenőn 1839-ben. Tanulmányait a nagyváradai gimnáziumban végezte, majd Budapestre jött az egyetemre. 1863-ban ügyvédi vizsgát tett. 1867-ben Pest városa aljegyzőjévé, 1869-ben főjegyzővé választotta. 1870-ben semmitőszéki segédelőadó, 1871-ben kir. táblai bíró, 1886-ban kuriai bíró, 1888-ban kir. táblai tanácselnök, 1890-ben a győri kir. tábla elnöke lett. 1892-ben az igazságügyminiszteriumba államtitkárnak hívták meg. 1893-ban a dunaszerdahelyi kerület választotta képviselővé. 1895-ben a Bánffy-kabinetben az igazságügyminiszteri tárezát vállalta el, melyet 1899-ig viselt. 1898-ban ő felsége a vaskorona-rend első osztályával tüntette ki.

Fekete János honvéd alezredes 1807-ben Kis-Marján született. Korán lépett a katonai pályára, hol hadnagyságig emelkedett, de családi okokból lemondván, birtokára vonult vissza. A szabadságharcz kitorérésekor a honvédek sorába lépett. Előbb mint százados, majd őrnagy és végül mint a 28. huszárezred alezredese küzdött. A szabadságharcz leveretése után halálra ítélték, melyet utóbb 12 évi várfogságra enyhítettek. 1851-ben azonban kiszabadult fogságából s birtokára vonult vissza.

Gozsdu Manó, legfőbb ítélőszéki bíró, a Lipót-rend lovagja, született 1802. február 12-én Nagyváradon. 1824-ben ügyvédi oklevelet nyert s Vitkovics Mihály, a magyar-szerb költő és ügyvéd mellett nyert alkalmazást. Kazinczy, Virág Benedek, Berzsenyi Dániel, Fáy András, a Kisfaludyak gyakran megfordultak Vitkovics házában s a velők való érintkezés következtében megszerette a magyar irodalmát. Az ő érdeme részben, hogy a törvénykezési nyelv, a pesti és a budai tanácsoknál s a pesti görög-román egyháznál a magyar lett. 1860-ban a kormány Krassó-megye főispánjává nevezte ki. 1866-ban Tenke biharmegyei községet képviselte az országgyűlésen. Meghalt 1870. február 3-án, Pesten. Mint szónok kiváló hímnévre tett szert. Közremunkált a magyar és román nép békés egyetértésének fentartásában. 220 ezer forintot hagyott nevelési czélokra. Szépirodalmi dolgozatai a Szépliteraturai Ajánlékban (1826) jelentek meg.

Hodossy Miklós korán lépett a közpályára. 1832-től 37-ig a vármegye főjegyzője volt. Az 1848—49-iki szabadságharczban való szerepléséről O'sváth

GOZSDU MANÓ.

Pál a következő adatokat közli velünk: A nemzetőrség és a honvédség kiállítására körül legtöbbet tett Hodossy Miklós, kormánybiztos. E fáradságtalan embernek kiterjedt a figyelme mindenre. Így 1848. októberben a császári hadsereg számára Nagyváradon át lovakat szállító Kresz-féle 50 főből álló lovast, Preczl hadnagyunkkal ő fegyvereztette le és október 8-án a haza hírségére eskettette. Ugyanekkor eskettette fel a Váradon állomásozott Gläser tábornagyot és több osztrák tisztet, a várat pedig, — melynek árkait novemberben tele bocsáttatta vízzel s ágyúkkal felszerelte, — a polgárőrség felügyeletére bízta. Váradról segélyezte Erdélyt és a szomszéd vármegyéket. Így midőn Kolozsvár feladatott, az Erdélyből kiszorított sereg élelmezéséről is gondoskodott. Ő fogatta el s kísértette a honvédelmi bizottsághoz december 4-én a Kolozsvárt feladó b. Baldaccit. Kolozsvárról ekkor 3000 ember került Váradra és Hunyad-megyéből is sokan menekültek ide; de a menekültek közül az ifjaktól a vendéglátást nemcsak megvonta, de ki is utasította őket. Hodossy tudományosan képzett, tapasztalt, a túlzásig mérsékelt, az ész és születési arisztokracziát magában egyesítő, társaságkerülő, túludvarias, de e mellett szigorn és hajthatatlan férfiú volt. Hodossy a bukott rendszer embere volt, de állását kénytelenségből fogadta el. Hodossy az osztrákok dühe elől félreállott s midőn az csillapodott, önként jelentkezett. A jوسفstadti államfogházba került, honnan kiszabadulván, a magánéletbe vonult.

Irinyi József, hírlapíró. Született 1822-ben Albison. Jogi tanulmányainak befejeztével, 1842-ben hosszabb külföldi tanulmányútra indult, honnan hazatérve, hírlapírói pályára lépett. 1843-ban sajtóvétségért fogságot szenvedett. Kiszabadulván, a „Pesti Hírlap” munkatársa lett. Az 1848-iki márcziusi mozgalmak közepett az ifjúság vezérei közt foglalt helyet. Márczius 11-én az ő indítványára foglalták a nemzet kivánságait 12 pontba. Majd a képviselőválasztások alkalmával a hosszú-pályi kerület őt küldte a nemzetgyűlésre. 1848. október havában a nemzetgyűlés őt küldte Bécsbe, hogy a birodalmi gyűléssel érintkezzék. Midőn Teleki László gróf a nemzeti ügy képviselőjeként Párisba küldetett, Irinyi vele ment titkári minőségben, honnan azonban a függetlenségi nyilatkozat hírére visszatérván, az országgyűlésen néhány ülésben résztvett. Világos után ő is menekült, de Grácban elfogatván, halálra ítéltetett, melyet Haynau fogságra változtatott át. A fogság megtörte életerejét, 1859. február 20-án meghalt. Irodalmi működéséről más helyen emlékeztünk meg.

Kaffka László, született 1855. máj. 1-én Belényesen. Gimnáziumi tanulmányait Nagyváradon, Belényesen és Szatmárt, jogi tanulmányait Nagyváradon és Pozsonyban végezte. 1877-ben a belügyminiszteriumba nevezetett ki. 1879-ben mint kormánybiztosi titkár Szörény vármegyébe küldetett és a reá következő néhány hó múlva mint helyettes alispán a vármegye vezetésével bízott meg. 1881-ben visszatért a belügyminiszteriumba s a Ferencz József-rend lovagkeresztjét nyerte. Visszatérve, főleg a házközösségi ügyekben dolgozott s e téren mint elismert szakteknitely, több kormányrendeletet s egy törvényjavaslatot is készített. 1895-ben osztálytanácsossá, 1901. május havában miniszteri tanácsossá nevezetett ki. Az utóbbi időben több vármegyében teljesített hivatalos vizsgálatot, mely alkalommal széles látókörnek és pártatlanságának adta tanujelét. Jelenleg az árvaügyi osztály főnöke.

Keserői Dayka János ref. püspök, születésének helye és ideje nincs ugyan megállapítva, de pályája, neve és sok más jel arra mutat, hogy Biharban született. Meghalt Gyulafejérvárt 1633. május 18-án. A heidelbergai egyetemen Pareus elnöklete alatt értekezést tartott. Hazájába visszatérve, nagyváradai lelkész lett, honnan Bethlen Gábor fejedelem Gyulafejérvárra hívta udvari papnak. 1618. november 18-án az erdélyi egyházkerület püspökévé választatott. Nagy buzgóságot fejtett ki a ref. egyház megszilárdításában. A halála után geleji Katona István által kiadott Gradual szerkesztésében neki is jelentékeny része volt. Halotti beszédei közül több nyomtatásban is megjelent.

Lovassy László 1815-ben Nagy-Szalontán született. Atyja István, biharvármegyei táblabíró volt. Iskoláit Debreczenben, Késmárkon és Nagyváradon végezte, mely után 20 éves korában a pozsonyi országgyűlésre ment joggyakorlatra. 1832-ben Szemere Bertalannal és Vukovics Sebővel együtt meg-

alakította a Társalkodási egyesületet, melynek elnökévé választották. Ő fogalmazta az ifjuság által Wesselényihez intézett üdvözlő iratot, mely miatt 1836. május 30-án több társával együtt elfogták és Spielbergben elzárták. 1840. április 29-én a többi államfogyokkal együtt ő is kegyelmet nyert. Börtönében elméje elhomályosult, megtörve tért vissza szülőföldjére, hol 1892. január 6-án elhalt. Élte végszakában a magyar kormány kegydíjat eszközölt ki számára.

Lukács Dénes ezredes, 1815-ben Nagyváradon született. Korán lépett a katonai pályára. 1848-ban a cs. és kir. sereg átvételekor, a magyar hadügyminiszter parancsnoksága alá került. 1848. őszén már ezredes volt. Nagy érdemei vannak a magyar tüzérség fejlesztése körül. A begyakorlás könnyítésére egy könyvet is írt. A szabadságharcz leveretése után előbb halálra, majd 16 évi várfogságra ítéltetett, melyből öt évet Temesváron, Aradon és Komáromban ki is töltött. Kiszabadulván, a magánéletbe vonult.

Lukács György 1820-ban Nagyváradon született. 1838-ban már jurátus volt, ugyanez évben tette le az ügyvédi vizsgálatot, mely után szülővárosába tért vissza. 1839-ben Beöthy Ödön mellett volt az országgyűlésen. Hajlamai korán a hírlapírás felé vonzották. 1841-től kezdve élénk részt vett a vármegyei életben. Csengery Imrével ő volt a vármegyei ifjuság vezetője. 1848-ban a belügyminiszterium vármegyei osztályának vezetője lett, majd a honvédelmi bizottmány megalakulása után a minisztert képviselte annak ülésein. Midőn az országgyűlés Debreczenbe tette át székhelyét, Lukács is követte a kormányt. A szabadságharcz lezajlása után Váradra vonult vissza. 1861-ben, a rövid ideig tartó alkotmányos korszak alatt, Várad polgármestere volt, majd az országgyűlésre is őt küldték ki képviselőül. 1865-ben is szülővárosát képviselte. 1867-ben újból Nagyvárad polgármesterévé választották, de azért befolyását a vármegyei ügyekre sem veszítette el. 1867-től 75-ig jóformán ő volt a biharmegyei balközéppárt vezére. 1875-ben miniszteri tanácsossá neveztetett ki a belügyminiszteriumba, hol nemsokára államtitkár lett. Meghalt 1892. augusztus 25-én. Testvérei szintén kiváló szerepet vittek a szabadságharcban: *Sándor*, a híres győri kormánybiztos, a ki 1849-ben Rónai Jácint közvetítésével menekült ki Észak-Amerikába; *István*, mint főhadnagy esett el.

Miskolczy Lajos, született Mező-Telegden, 1811. április 2-án. 1834-ben gróf Zichy Ferencz főispáni helytartó tiszteletbeli aljegyzővé nevezte ki. 1837-ben első aljegyzővé választották, 1845-ben pedig főjegyző lett. 1848-ban, midőn Beöthy Ödön elfoglalta a főispáni széket, az elnöklete alatt tartott tisztújításon az érmelléki járás főszolgabírájává választották, de mert időközben Károly bátyja, a ki alispán volt, képviselő lett, a megürült II. alispáni széket vele töltötték be. Ez állásában egész 1849. augusztus végéig működött, midőn Károly bátyjával együtt Almosdra vonult vissza. Eleinte gazdálkodott, de az ötvenes évek végén az érmelléki ev. reform. egyházmege segédgondnokává választotta meg. A vármegyei élet újjáébredésével,

IRINYI JÓZSEF.

1860-ban, egyhangulag első alispánná választották. 1865-ben a székelyhídi kerület egyhangulag képviselőjévé kiáltotta ki. Az 1867. április havában megtartott tisztújítás alkalmával ismét első alispán lett. 1872-ben azonban birtokára vonult vissza, de csak rövid ideig, mert 1875-ben Közép-Szolnok, Kraszna vármegyék és Zilah sz. kir. város főispánjává nevezetett ki. 1876-ban az újonnan alakított Hajdu vármegye főispánja lett s reá bízta a vármegye szervezését. 1883-ban szembaja következtében felmentését kérte, mely alkalmalmmal a Szent István-rend kiskeresztjét nyerte.

Nagy Sándor József 1804. október 17-én Nagyváradon született. Tizenkilenc éves korában, mint hadapród, az akkor Olaszországban állomásozó ötödik huszárezredbe lépett, hol kapitányságig emelkedett, de családi körülményei miatt haza jövén, rangjáról is lemondott. A szabadságharcz kitérésekor a pestmegyei nemzetőrség szervezésével bizatott meg. 1848. őszén ezredesi ranggal a ráczok ellen küldetett s október 14-én megmentette Nagy-Kikindát a pusztulástól. 1848. november havában, a temesvári császári őrség kitéréseinek megfळेése czéljából Zombolyára rendeltetett. Az 1849-iki tavaszi hadjárat megkezdésekor Görgei seregében a Damjanich parancsnoksága alatti III. hadtestben, a 3. tartalék lovasdandár parancsnokává nevezték ki. Budavárának ostrománál, mint az I. hadtest parancsnoka vett részt. A vár ostrománál különösen kitüntette magát. Ó volt az első, a ki hadtestéből, a 9. zászlóaljjal, reggel öt órára fent volt a várban. Midőn Görgei az oroszok elöl Komáromból a felső Tiszához vonult, a Boryné útján Rüdigerhez küldött levél feltörése miatt éles ellentétbe került fővezérével. Görgei, hogy távol tartsa magától, az ő hadtestét rendelte ki oldalvédül. A hirtelen elönyomuló orosz hadakkal Nagy Sándor augusztus 2-án kénytelen volt Debreczennél esatába bocsátkozni; bár egész hadteste szétveretett, fél napig tartóztatta a 90.000 főnyi orosz hadat. Az augusztus 11-én tartott hadi tanácsban ő is a fegyverletétel mellett szavazott. 1849. október 6-án tizenhárom társával vértanú-halált szenvedett Aradon. Holtteste most is a kivégzés helyén porladoz.

Dr. Némethy Károly miniszteri tanácsos 1862-ben született Berettyó-Ujfalun. Középkiskolai tanulmányait a debreczeni ref. collegiumban, a jogot az ottani jogakadémián végezte, a jogtudományi szigorlatokat a budapesti egyetemen tette le. 1884-ben a belügyminiszteriumba lépett, hol 1889-ben már fogalmazó lett. 1890-ig részint a vármegyei, részint a közjogi osztályban dolgozott, majd az utóbbinak vezetője lett. Ebben az időben a közigazgatási bíróságról, a községi és egyéb helynevekről, valamint a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvények megalkotásának munkálataiban nagy része volt. 1900-ban már az újonnan létesített törvényelőkészítő osztály főnöke s mint ilyen: „A községi közigazgatási tanfolyamokról, „Az állami gyermekmenhelyekről, „A községélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról“ és „A közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről“ szóló törvények megalkotásában vett részt. Tevékenyen működik a különböző közigazgatási kérdéseket tárgyaló enquetteken, az országos községi törzskönyvbizottság és a magyar jogászegylet ülésein, melyeken több becses értekezést tartott. Több jogi és közigazgatási szaklap munkatársa és évek óta főmunkatársa a Magyar Közigazgatásnak; a hivatalos Belügyi Közlönynek pedig — annak megjelenése óta — szerkesztője. A hivatalos pályán tehetségéhez méltó gyorsasággal emelkedett. 1895-ben titkárrá, 1898-ban osztálytanácsossá és 1901-ben már miniszteri tanácsossá nevezetett ki.

Pázmány Péter. Akárhány történelmi nagyság egész élettevékenysége csak egy elemét alkotja Pázmány Péter egyéniségének. Benne az író, a vitázó, a szónok, a tudós, a diplomata, az államférfiu, a hazafi, a pap, az emberbarát, a hittérítő és az erkölcsi egyén külön-külön sem nélkülözték az igazi nagyság föltételeit, de együttvéve, egységes egészbe olvadva és kitarító fáradhatatlansággal, meg ki nem alvó lelkesedéssel párosulva, oly egyéniséget alkottak, mely a történelemben korszakot zár, nyit és teremt. Az egyház, haza és király iránt való hűséges és önzetlen szeretet a Pázmányénál fogékonyabb és méltóbb keblet nem hevített soha. Összes nagy tulajdonai közül e három tündökölt a legragyogóbban, a leghosszabban. A haza jogait rendületlenül védelmezte a pápával szemben, a nélkül azonban,

hogyan az utóbbi hűtlenség vagy szeretetlenséggel vádolhatta volna őt. Viszont sikerrel küzdött idehaza az egyház igazai mellett, a nélkül, hogy a hazafiatlanság bélyege ellen kellett volna védekeznie. Az alkotmányos nemzeti jogok a dinasztíával szemben is megingathatlan védelmezőre találtak benne, a nélkül azonban, hogy ennek kegyeiből kiesett volna. Viszont a Habsburg-dinasztia sem ő előtte — trónra jutása óta, sem ő utána — napjainkig, nem talált nálánál önzetlenebb

barátot, lelkesebb ügyvédöt, a nélkül, hogy Pázmány e miatt az udvaronc alacsony jelzővel lett volna illelhető. Erényei, cselekedetei és az eredmények, melyeket kivívott, nagyok voltak. Telegdi Miklós, mint látnuk, a protestáns árnak csak föltartóztatását kísérlette meg, Pázmány Péter ez árt régi medrébe terelte vissza. Az általa vezetett ellenreformáció páratlan diadalt aratott. Ugyan azok a

fegyverek, melyek a kath. hívők szívét egykor a protestáns tanok előtt bámulatos gyorsan kitárták, ugyanazon eszközök, melyek a protestánsok győzelmi útait előkészítették, voltak egyszersmind tényezői az ellenreformáció sikerének. Pázmány Péter jól ismerte a szellemi haladás törvényeit. A szó és toll, melyek egykor a protestantismus sikereit okozták, most hanyatlását eredményezték. Ha teljes képet akarnánk nyújtani az olvasónak Pázmány egyéniségéről, tetteiről és hatásáról, ide kellene másolnunk három kötetes történetét, melyet az alak nagyságához méltóan Fraknoi Vilmos írt meg. Pázmány Péter 1570. október 4-én született Nagyváradon protestáns szülőktől. Tizenhárom éves korában mostoha anyja, a kath. Toldy Borbála és a helybeli jezsuita atyák fáradozására, atyjával Miklóssal együtt a kath. vallásra tért. Nemsokára a Jézus-társaságba lépett. Iskoláit Kolozsvárott, Krakkóban, Bécsben és Rómában végezte. 1597-ben rendje gráci nevelőintézetében tanulmányi felügyelő, egy év múlva pedig az ottani egyetemen a bölcsélet tanára lett. 1601-ben tevékenységének új szintért nyitottak előjárói: Magyarországra küldték a selyei rendházba, hogy mint hithirdető működjen. Két év múlva visszahívták egyetemi tanszékére, melyet azonban három év múlva újra elhagyott, hogy minden tevékenységét végleg a magyar katolikusság supremáciájának visszaállítására fordítsa. Forgách esztergomi érsek

PÁZMÁNY PÉTER.

ndvarában tartózkodott. Hatalmas szónoklatai és gyakori vitatkozásai mintegy harmincz főúri családot vezettek vissza az egyház kebelébe. A hazai protestánsok a szó, toll és társadalmi tevékenység harczezein nem lévén képesek sikerrel felvenni vele a harcot, törvényhozási intézkedésekhez fordultak, hogy a jezsuita rend — tehát Pázmány is — az országban való megmaradásának anyagi föltételétől megfosztassék. Forgách és II. Mátyás kérelmére Pál pápa felmentette Pázmányt szerzetesi fogadalmai alól, mire a király a turóczyi prépostsággal ajándékozta meg. Ugyanez év (1616) őszén meghalt Forgách primás és utódja Pázmány Péter lón; tizenhárom évvel később a legmagasabb egyházi méltóságot is elnyerte: VIII. Orbán pápa biborral tüntette ki. Meghalt 1637. márczius 19-én. Pázmány elvülhetetlen érdemei közé tartoznak még a magyar irodalmi nyelv megteremtése és a tudományegyetem alapítása. Műveinek száma körülbelül harminczra rúg, melyeket legújában az általa alapított egyetem ad ki. Irodalmi működését más helyen ismertettük.

Péchy Imre (pécsujfalusi). Álmosdon 1753. november 14-én született. Tanulmányait 1763—72-ig Debreczenben, majd 1774-ben Késmárkon és 1781—82-ben Göttingában végezte. Tanulmányai befejeztével haza jött és 1787. május 1-én Bihar vármegye alispánjává neveztetett ki. Nehéz helyzete volt II. József önkényes intézkedései következtében mint kinevezett tisztviselőnek, de hivatalát oly tapintattal töltötte be, hogy az 1791-ben tartott tisztújításkor a vármegye közlekedése között foglalta el ismét az alkotmányos alispáni széket, melyet 1803. szeptember 20-ig töltött be. Időközben több ízben képviselte Bihar vármegyét az országgyűlésen. 1813-ban alnádor, 1824-ben hétszemélynök lett. 1835-ben a Szent-István rend kiskeresztjét nyerte. Hosszas közpályája alatt egyházának hú fia volt. 1801—39-ig a tiszántúli ev. ref. egyházkerület és a debreczeni anyaiskola főgondnoka volt. A megalakult magyar tudományos akadémia 1830-ban az igazgató tanácsba választotta. Meghalt 1841. április 20-án.

Riczkó Ignác ezredes. Azok közé tartozik, kik a Bihar vármegye által kiállított nemzetőrsereg szervezésében szülővármegyéjük elismerését méltán megérdemelték. Midőn Erdélyben a nemzeti ügy komoly veszedelemben forgott, a vármegye ő reá bízta a csucsaai szoros megvédését. A bihari nemzetőri zászlóalj élén, melynek akkoriban őrnagya volt, 1848. november 23-án megtámadta a zsbai csata után felette elbizakodott Urbán tábornokot és visszaűzte. Deczember 19-én Wardener császári tábornok ellen védte meg a csucsaai szorost. Midőn Kolozsvár és vele együtt Erdély jó része Bem tábornok hatalmába került, az időközben ezredessé előléptetett Riczkóra bízta a Bukovina felőli hágók őrizetét, de Urbán a tihuczai havasokon át visszatérve, a hágók őrizetére bízott sereget február 14-én Királynémetinél megtámadta, mely véres harcban Riczkó is életét vesztette.

Román Miron. A gör. keleti román egyház érsek-metropolitája született Mézesen 1828-ban. Gimnáziumi tanulmányait Belényesen az ottani gör. kath. gimnáziumban végezte, azután Aradra ment theologusnak s később váradon jogot hallgatott. Szerzetes lett, majd Aradon theologiai tanár és püspöki titkár. Már mint theologiai tanár feltűnt mély tudományával és böles mérsékletével. Arad vármegyében nagy népszerűségre tett szert, minek bizonyítéka, hogy a kisjenői kerület az alkotmányos élet újraébredésével, 1869-ben, őt küldte fel az országgyűlésre. 1868-ban br. Eötvös József tanfelügyelővé nevezte ki Krassó-Szörény vármegyébe. E nemzetiségi vármegyében nagy tapintattal oldotta meg kényes feladatát. Már 1869-ben nagyváradi püspöki helyettes lett, midőn pedig Ivacs kovics Prokop 1872-ben lemondott az aradi püspökségről, ő lett utóda, de csak rövid ideig, mert már 1873-ban, Saguna András halála után, őt választották meg nagyszabeni érsekmetropolitává, mely méltóságában 1874-ben erősített meg. Mint metropolita különösen sokat tett egyházának anyagi felvirágzása érdekében. Rendezte a nyugdíj-alapot, az özvegyi ellátásokat és számos nagyobb alapítványt tett. Erdemei elismerésül 1874-ben valóságos belső titkos tanácsossá neveztetett ki. Meghalt 1898. október 16-án Nagyszabonban.

Szaecvay Imre, született 1818. nov. 1-én Kis-Ürögön. 1848. máj. 10-én a nagyváradi kincstári uradalom ügyészévé neveztetett ki s június 24-én a

nagyvárad kerület orsz. képviselővé választotta. Midőn a kormány Debreczenbe költözött, a képviselőház jegyzőjévé választatott. Nagy része volt az ápr. 14-iki függetlenségi nyilatkozat szerkesztésében, melyet ő írt alá. Sz. Imre is azok közé tartozott, a kik aug. 11-én az Aradon tartott országgyűlés utolsó ülésében részt vettek. A szabadságharc után egyideig bujdosott, de elárultatván, Pestre hurcoltatott, hol 1849. okt. 24-én az újépület udvarán felakasztották. Tetemei 8 társával együtt a kerepesi-úti sírkertben pihennek. Sírja fölé 1870-ben díszes síremléket állított a honleányi kegyelet.

Szilágyi Dezső, Nagyváradon született 1840-ben. Atyja tekintélyes ügyvéd volt ebben a városban és két fia, Dezső és Ete mindenek irigységének tárgya. Mind a két ifjú korán megmutatta tehetségét és csakugyan Szilágyi Dezsőből nagy államférfiu, Etéből pedig kiváló szemorvos,

rendes egyetemi orvosprofesszor lett. Dezső a jogi pályára lépett és tanulmányait a bécsi és budapesti egyetemen végezte. Egyénisége már itt föltűnt. Megválasztották a jogászegyesület elnökévé. A mily gyorsan szerzett pozíciót és híveket az ifjuság körében, oly rohamosan hódította meg mint fiatal ügyvéd a főváros jogász-társaságát, s mint publiczista a nagy közönséget. Horváth Boldizsár, az első 67-es igazságügyminiszter, miniszteri titkáruul vette maga mellé; csakhamar osztálytanácsos lett, majd kiküldték Angliába a jogi, különösen a büntetőjogi intézmények és parlamenti állapotok tanulmányozására. Nem is ismerte nálánál senki alaposabban Anglia bíraskodását és törvényhozását. 1871-ben a miniszterelnök mellett szervezett kodifikáló bizottságnak lett tagja miniszteri tanácsosi ranggal. Szilágyi Dezső e bizottságnak 1874-ig egyik legtevékenyebb tagja volt s 1871. óta egyúttal országgyűlési képviselő, hova Gyula-Fejérvár város választotta meg. A parlamentbe lépését is megelőzte szónoki tehetségének híre, mely rendkívül fölesigázta iránta a várakozást. De bármily nagy volt is e várakozás, első föllépésének (1872) sikere messze fölülmulta azt s első nagy beszéde a legszebb parlamenti diadaloknak egyike volt. Férfias alakja, csengő hangja, bámulatos szókincse, az eszmék gazdagsága, dialektikájának elmele egyszerre a parlament leghatalmasabb szónokai sorába emelte. A törvényelőkészítő bizottság 1874-ben föloszolván, Szilágyi Dezső az egyetemen lett a politikai tudományok s a büntető jog tanára. Mint protestáns ember, ő is részt vett az egyházi igazgatásban s 1876-ban a dumamelléki helvét hitvallású egyházkerületnek világi főjegyzője lett. 1885-ben a felsőbaranyai egyházmegye választotta gondnokává. Mint politikus, a tiszta liberális irány híve volt s a politikusok ama köréhez tartozott, a kik Deák Ferencz körül csoportosultak. A fuzió idejében szintén megmaradt a Deák-pártból s a balközépből alakult szabadelvű párt tagjának, de később ő is azok közé tartozott, a kiket akkor disszidens elemeknek neveztek s a boszniai okkupáció előtti időben formyszerűen is kiváltak a párt kebeléből s 1878. tavaszán megalakították az ugynevezett egyesült ellenzéket, mely az egykori Sennyey Pál báró vezérlete alatt álló jobboldali ellenzék, a Simonyi

SZACSVAY IMRE.

Lajos báró volt kereskedelmi miniszter köré csoportosult független szabadelvű párt tagjaiból s a disszidensekből alakult. Szilágyi e pártban, mely utóbb a mérsékelt ellenzék nevet vette föl s a kiegyezési alapon állt, de a kormány belpolitikájának több irányzatával elégedetlen volt, a szabadelvű irányzatot képviselte s ebbeli hajthatatlansága tette helyzetét a különböző gondolkozási elemekből alakult pártban nehézé úgy, hogy utóbb, noha egyik vezére volt, kilépett a pártból és belépett a szabadelvű pártba, a hol csakhamar az igazságügy és liberalizmus terén külön irány képviselője gyanánt tekintette mindenki. Majd 1899 április 4-én belépett mint igazságügyminiszter a kabinetbe. Minisztersége alatt sokat dolgozott. Egyik törvényhozási akeziót a másik után vetette föl. Később tagja volt a Szapáry- és Wekerle-kabinetnek. Ez a kabinet létesítette a polgári házasságot és az egyházpolitikai reformok javát. Szilágyi műve volt, hogy a Wekerle-kabinet tagjai egymással az egyházpolitikai törvényekre nézve titkos szolidaritást vállaljanak. A király engedett, de a Wekerle-miniszteriumnak és vele Szilágyinak mennie kellett. Ez után a képviselőház választotta elnökévé és alig volt még parlamentünknek elnöke, kinek oly nagy és minden pártuál egyaránt elismert tekintély jutott volna osztályrészü, mint neki. Decz. 7-én bejelentette lemondását. A társadalmi terén nagy kitüntetések érték. 1870. máj. 6-ikán a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagjává, 1898. májusban a dnamelléki ev. ref. egyházkerület főgondnokává választotta. Pozsony, Versecz, Deés és Léva díszpolgárává választotta. Meghalt 1901. júl. 30-án szívszélhűdésben. (P. H.)

Telegdi Miklós püspök, a magyar egyháztörténelem legkimagaslóbb alakjainak egyike. Bunyitay Vinczéé az érdem, hogy származásának kérdése tisztázva van. Atyja a főúri Telegdyeknél Telegden jobbágyi viszonyban irtoki szolgálatot teljesített s innen a neve mellett előforduló jelző: „litteratus”. Telegdi Miklós életrajza Brösztel Lajos tollából a Katholikus Szemle 1895-iki évfolyamában jelent meg; ezenkívül széleskörű és nevezetes tudományos, politikai, s irodalmi tevékenységének minden köz- és irodalomtörténetben van nyoma. A mai Mező-Telegden pillantotta meg a napvilágot, 1535. év folyamán. Korán megnyilatkozó ritka tehetségei, plébánosának, a későbbi váradi prépost, fölszentelt püspök és hazai törvényeink első összegyűjtőjének: Ilosvay Istvánnak pártfogását szerzik meg számára. Iskoláit a krakkói egyetemen végezte. Bécsben felszenteltetvén, a nagyszombati papnevelő intézet tanulmányi felügyelője, csakhamar ugyanott tanár, 1561. jan. 25-én, tehát huszonhat éves korában pedig esztergomi kanonokká lőn. Ez utóbbi állással nyerte el a nagyszombati plebánia vezetését is, melyet tizenhat éven át gyakorolt. A káptalan legmagasabb tisztére: a nagyprépostságra 1570-ben emeltetett. Kilencz év mulva, 1579. február 6-án pedig Monoszlay Jánost követte a pécsi püspökségben. XIII. Gergely pápa, már egyévi főpásztoroskodás után a legnagyobb dicséretekkel halmozta el. Ugyanekkor lett az esztergomi érsekség adminisztrátora. Az egyház állapota sohasem volt siralmasabb, mint éppen Telegdi Miklós püspök idején. „A magyar katolikus egyház — írja ő maga a pápának — végromlása szélén áll . . . Nemsokára . . . a katolikus hitnek még csak neve sem fog fenmaradni.” E tudósításnak első része nem volt túlzott: a protestantizmus a magyar katolikusság legutolsó várában, Nagy-Szombatban is megvetette már a lábát. Az új hit széles árja oly hatalmas erővel rohant a nyugati határok felé, mely ellen hiába kísérték meg a főpapok az ellentállást. Egyedül Telegdi Miklós volt az, a ki e tekintetben sikerrel működött. Semmit sem hagyott felhasználatlanul, még a legkeimegyebb eszközöktől sem riadt vissza. Ziboldi Demeter protestáns hitszónokot, ki a nagy-szombati kórház kápolnájában izgatott a katolikus vallás ellen, a városból kiűzette, a védelmére kelt hét városi tanácsost pedig a király által Pozsonyban hosszú ideig fogva tartatta. Papjai fölött éber figyelemmel őrködött, s e mellett a tudomány és irodalom művelésére buzdította őket. Nyomdát állított fel Nagy-Szombatban, melynek az ellenreformációnak csaknem összes irodalmi termékeit köszönjük; a saját maga predikációi s egyéb művei is itt jelentek meg. Telegdi Miklós nemesak mint pap volt kiváló, hanem mint hazafi és tudós is. Meghalt Nagy-Szombatban 1586. apr. 22-én.*

*Források: Brösztel L. Telegdi M. élete. Lányi-Knauz: Magyar egyháztörténelem.

Teleky Mihály, Erdély hatalmas kancellárja, született Nagyváradon 1634-ben. Kora ifjúságában I. Rákóczy György fejedelem udvarában apródoskodott, majd II. Rákóczy György testőrségének kapitánya lett. Rákóczy György halála után Kemény János szolgálatába lépett, kinek bizalmasa lett. Midőn Kemény János Lipóttal akart szövetkezni, őt küldte Montecuccolihoz közvetítőül, majd 1661-ben Bécsbe az udvarhoz. Midőn Kemény a nagyszőlősi csatában életét vesztette, Teleky is meghódolt Apaffynak, a ki kegyeibe fogadta. Rövid idő alatt a hatalom magaslatára jutott. Apaffy csak névleg volt fejedelem, a főhatalom teljesen az ő kezeibe került. Mint Erdély államférfia, sokat fáradozott a nemzeti szabadságért. Részt vett a Wesselényi-féle össze-

SZILÁGYI DEZSŐ.

esküvésben, majd az Erdélybe menekült bujdosók választották vezéröknek. Teleky 1672-ben a bujdosókhoz csatlakozott hadak élén a szatmári német őrség ellen indult, de Vasvári falunál meglepetvén (szept. 20), maga is csak nagy bajjal tudott megmenekülni. E kudarczra Erdélyben a békepárt kerekedett felül, de Teleky csakhamar ismét a helyzet urává lett. A békepárt egyik fejét: Bánffy Dénest 1674. decz. 18-án kivégeztette, Béli Pál pedig Konstantinápolyba menekült. Ekkor ismét a bujdosók élére állott. 1675. ápr. 28-án a francia királylyal megkötötte a fogarasi szerződést, majd 1678-ban 10,000 főnyi hadával egész Eperjesig nyomult előre; de ennek sikertelen ostroma után visszatért Kővárra. A bujdosók ifjú vitéze, Tököly azonban elvált seregétől és a bányavárosokig nyomult előre. Ezzel megkezdődött a gyűlölködés Teleky és Tököly közt, mely 1681-ben végleges szakadásra vezetett. 1685-ben Lipót követével, Duuod Antal jezsuitával Kerczisorán titkos egyezséget kötött, melynek folyományaképp Haller Bécsbe küldetett, hol 1686-ban megkötötte az u. n. Haller-féle szerződést. 1688-ban Lipót már nem

akart többé engedményeket adni Erdélynek. Caraffa Antal hadával bevonult, a ki előtt Teleky 1688. máj. 9-én kénytelen volt hódoló nyilatkozatot kiállítani. A bosszús török erre Tökölyt küldte Erdély visszafoglalására. Teleky, mint az erdélyi hadak vezére, Zernyestnél találkozott egykori vetélytársával s az 1690. aug. 21-iki összeütközésnél a tatárok összevagdalták.

Tisza Kálmán. A balközép nagynevű vezére, Magyarországnak 15 éven át miniszterelnöke, 1830. december 16-án született Nagyváradon. Tanulmányait Szőnyi Pál vezetése alatt végezte. 1848-ban a pesti tudomány-egyetemen a jogi vizsgát letéve, 17¹/₂ éves korában jurátus lett, majd a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumba nevezetett ki tiszteletbeli fogalmazónak. Az önvédelmi harc kitörésekor ő is a nemzetőrök közé állt. Midőn az országgyűlés és a honvédelmi bizottmány Debreczenbe tette át székhelyét, mint miniszteri fogalmazó Debreczenben működött. A szabadságharc leveretése után hosszabb külföldi tanulmányútra indult Francia-, Német- és Angolországba. 1850—51-ben Berlinben a Fridericianumban történelmi, államtudományi és természettani előadásokat hallgatott. Majd hazajövén, eleintén Geszten gazdálkodott, de csakhamar az ev. ref. egyház terén érvényesítette fényes tehetségeit. 1855-ben a nagyszalontai egyházmegye segédgondnokává választott és ebbeli minőségében az 1859. szeptember 1-én kiadott Thun-féle pátens ellen, mely a protestánsok autonómiáját gyökerében megtámadta, fejtett ki nagy tevékenységet. Az 1859. őszén tartott egyházkerületi ülésen ő volt a visszantásítás szószólója. Ekkor már feltűnt férfias fellépésével, bölcs mérsékletével, kiváló szellemével és neve csakhamar országos hírűvé vált. 1860-ban az októberi diploma kiadása után a kormány fölajánlotta neki a bihari főispánságot, de nem fogadta el. 1861-ben Debreczen város I. kerülete választotta képviselővé. A megnyílt országgyűlés alelnökévé választotta, s e mellett egyike lett a határozati párt vezéralakjainak, majd gróf Teleky László halála után a párt benne találta meg legkiválóbb vezérét. 1861—65-ig számos vezércikke jelent meg a Honban és a Magyar Sajtóban, melyekben főleg gazdasági, ipari és kereskedelmi kérdésekkel foglalkozott. 1865-ben jelent meg hatalmas röpirata „*Parlamentí felelős kormány és megyei rendszer*”, melyben a felelős kormány és a megyei rendszer összeférhetőségét vitatta. Az 1865. december 10-én megnyílt országgyűlésen ismét Debreczen város első kerületét képviselte, hol Ghyczy Kálmánnal a balközép-párt vezére lett. Politikai pályája mellett egyházának is hű fia maradt. 1867-ben a dunántuli ev. ref. egyházkerület világi gondnokává választotta meg és e tisztét jelenleg is lankadatlan buzgalommal tölti be. 1867. óta befolyása mindegyre emelkedett. Nagy érdeme, hogy az országgyűlés, a német-francia háború kitörésekor, a semlegesség mellett nyilatkozott. 1874-ben Ghyczy néhány társával belépett a kormánypártba, melylyel mintegy előkészítette az országgyűlési pártok közötti fuziót. A költségvetés tárgyalása alkalmával 1875. február 3-án tartott beszédének elementáris hatása alatt a Bittó kormány lemondott, mire az 1875. márczius 2-án megalakult br. Wenckheim Béla miniszterelnöksége alatti kabinetben Tisza Kálmán a belügyi tárczát vállalta el, majd Wenckheim Béla lemondása után (október 20.) miniszterelnökké nevezetett ki. Közel 15 éven át (1875 október 20—1890 márczius 13.) volt az ország miniszterelnöke, mely idő alatt 1879-ben az ő felsége személye körüli miniszteri, 1875—1887-ig a belügyminiszteri, 1878-ban és 1887—89-ig a pénzügyminiszteri tárczákat vállalta el. Mint új kormányelnök, a délszláv kérdésben gyors sikert ért el, majd 1877-ben az osztrákok ellenében keresztül vitte a bankparitást. Az ő miniszterelnöksége alatt létesült az egyensúly az államháztartásban. Ő nyújtotta be a vármegyei közigazgatási bizottságokról szóló törvényjavaslatot. 1877-ben az Ausztriával folytatott tárgyalások során le is mondott, de senki sem merte helyette elvállalni a miniszterelnökséget. Nagy érdeme van a Németország és Ausztria-Magyarország között 1879-ben létrejött szövetség létrehozásában, mely az európai béke hathatós eszközeül tekinthető. A köztisztviselők minősítéséről, a közegészségügyről, a középiskolákról szóló törvények, valamint a nyugdíjtörvény egyedül az ő fáradozásainak köszönhető. 1886-ban mint belügyminiszter ő nyújtotta be a jelenleg is érvényben álló vármegyei és községi törvényjavaslatokat. 1890-ben a közte és minisztertar-

sai közt támadt nézetkülönség következtében lemondott a miniszterelnökségről, de mint Nagyvárad országgyűlési képviselője lankadatlan buzgalommal vesz részt a közügyekben. Hosszú közpályája alatt számos kitüntetésben volt része. 1880-ban a Szent István-rend nagykeresztjét kapta. 1885. november 29-én, tízesztendős miniszterelnöki jubileuma alkalmából, az ország minden részéből üdvözölték. 1892-ben nagy ünnepélyek közepett ülte meg a dunántuli ev. reform. egyház főgondnoki székhelyének 25 éves fordulóját. Bírja még a porosz királyi fekete és veres sas-rend, továbbá a román

TISZA LAJOS GRÓF.

korona-rend nagykeresztjét, a szerb királyi Takova-rend I. osztályát, vagyis nagykeresztjét, a belga Oroszlánrend és az Olasz Szent Lázárrend nagykeresztjét.

Tisza László, született 1829. jún. 27-én Nagyváradon. Tanulmányai befejeztével 1848-ban Pesten jurátuskodott. A márcziusi napok hatása alatt ő is a pesti nemzetőrök közé állt, majd a megalakult magyar földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumba segédfogalmazónak neveztetett ki. 1848. őszén honvédek csapott fel és előbb a Nádor-, majd a Miklós-huszároknál szolgált. Rendkívül bátor és kitartó lovas hírében állott. 1848. végén már a Perczel Mór seregében, a Gáspár András, akkor Miklós huszárezrednél segédtiszt lett. A moóri ütközetben (decz. 29.) visszavonuló honvédeinket fedezvén, a vasasok közé csapott, mely alkalommal súlyosan megsebesült. A szabadságharc lezajlása után hosszabb külföldi tanulmányútra indult, majd

onnan 1852-ben visszatérve, Erdélyben a Mezőségen levő birtokát vette át. Gazdasága egyike volt a legjelesebbeknek, s különösen lovai voltak messze vidéken híresek. Erdély gazdasági fellendülésének érdekében igen sokat tett, s ő alakította meg az „Erdélyi Gazdasági Egyesületet”, mely elnökévé választotta, de e mellett egyházának érdekeit is hathatósan előmozdította; még az ötvenes években a nagyenyedi ev. ref. egyházmegye gondnokává választott. 1860-ban, az októberi diploma után, a kormány felajánlotta neki a tordai főispánságot, de nem fogadta el. Ezen túl a politikai pályán találjuk. 1867. után több ízben volt képviselő. Mint a balközép egyik agilis és áldozatkész híve sokat tett a párt érdekében.

Tisza Lajos, Bihar vármegye főispáni helytartója, Tisza László Bihar vármegye főjegyzőjének (1790) és Teleki Katalin grófnő fia, 1798. augusztus 5-én született Nagyváradon. Tanulmányai befejeztével 1825-ben Bihar vármegye aljegyzőjévé választott és ugyanez évben vette el Teleki Júliánna grófnőt, kivel boldog családi életet élt. 1829-ben Bihar vármegye főjegyzőjévé választott, majd 1832-ben a vármegye közbizalma az I. alispáni székbe ültette s az 1832/36 évi országgyűlésre követül küldte fel, honnan azonban csakhamar visszatért. 1837-ben a vármegye újból I. alispánná választotta, mely állásban 1841-ig, főispáni helytartóvá történt kinevezettségéig maradt meg. 1831-ben a nagyszalontai ev. reform. egyház segédgondnokává választott. 1848-ig töltötte be a főispáni helytartóságot. A márcziusi törvények szentesítése után beadván lemondását, a magánéletbe vonult vissza, s ettől kezdve leginkább Geszten tartózkodott, hol 1856. augusztus 23-án elhunyt.

Tisza Lajos gróf 1832-ben Nagyváradon született. Gimnáziumi tanulmányait Szőnyi Pál vezetése alatt magánuton befejezván, 1847-ben Debreczenben a filozófiai osztályból tett vizsgálatot. A szabadságharc után Berlinbe ment s a Fridericianumban hallgatott jogot, majd hosszabb utazást tett keleten és beutazta Egyiptomot is. Külföldi utjából hazatérve, főleg a reform. egyház és iskola terén fejtett ki nagy tevékenységet. 1861-ben az ugrai kerület képviselővé választotta. 1865-ben ismét az ugrai kerületet képviselte és elébb a balközépnek volt kiváló tagja, majd a kiegyezés után a Deák-pártba lépett és 1867-ben Bihar vármegye főispánjává neveztetett ki. Ebbeli méltóságában kifejtett tevékenységét a vármegye közigazgatását tárgyaló fejezetben ismertettük. Gorove lemondása után, 1871-ben a közlekedésügyi tárczát vállalta el, majd elnöke lett a fővárosi közmunkatanácsnak, melynek szervezése körül nagy érdemei vannak. Mint közlekedésügyi miniszter, tárczáját 1873. december havában gróf Zichy Józsefnek adván át, Kerkápoly Károlylyal Afrikába ment, honnan visszatérve 1874-ben ismét képviselővé választották. 1879. márczius 12-én az árvíztől sujtott Szeged város kir. biztosává nevezetvén ki, Szeged újjászületése az ő nevéhez fűződik. Ebbeli érdemei elismerésül szegedi előnévvel grófi rangra emeltetett. 1884-től haláláig Szeged városát képviselte az országgyűlésen. 1885. márczius 14-én a dunamelléki ev. reform. egyház főgondnokává választotta meg. Mint képviselő a Deák-szobor és az új parlamenti épület végrehajtó-bizottságának elnöke volt. 1892. nov. 19-étől 1894. jún. 10-ig az ő felsége személye körüli miniszteri tárczát vezette. Fényes pályája alatt számos kitiüntetésben volt része. A már említett grófi méltóságon kívül 1869-ben es. kir. kamarás lett, 1873-ban valóságos belső titkos tanácsos és a Lipót-rend nagykeresztese, 1893-ban pedig a veres sasrend I. osztályát nyerte. 1898-ban halt el.

Tisza István gróf, szül. 1861. ápr. 22-én. Középkolai tanulmányainak befejezésével az egyetemet Heidelbergben, Berlinben és Budapesten látogatta s az utóbbi helyen az államtudományok doctorává avattatott fel. Pályáját a belügyminiszteriumban kezdte, majd Bihar vármegye tb. főjegyzője lett. 1886-ban, 25 éves korában országgyűlési képviselővé választott és azóta állandóan tagja a képviselőháznak. Már kora ifjúságában főleg közgazdasági tanulmányokkal foglalkozott és e téren igen figyelmenreméltó tevékenységet fejtett ki. Számos tanulmánya jelent meg a Budapesti Szemlében és egyes napilapokban. A képviselőházban mint a közgazdasági és a közig. bizottság tagja működött, de e mellett szülővármegyéjében mint megyebizottsági tag is élénk részt vesz a közügyek intézése körül. 1896-ban az ugrai kerület küldte a képviselőházba, ahol mély logikáról és sok tudásról tanúskodó

beszédei mindenkor közfigyelmet keltenek. 1893-ban jelent meg nagyobbszabású tanulmánya „*Valutáink rendezéséről*,” 1897-ben pedig a „*Magyar Agrárpolitika*.”

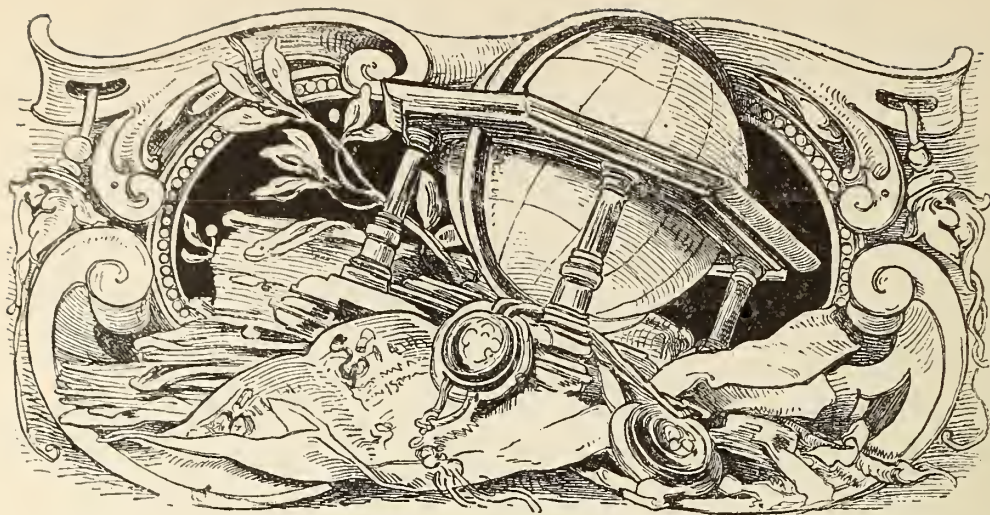
Várad *Péter* püspök. Botka Tivadar és Fraknoi Vilmos osztoznak Várad *Péter* származása meghatározásának dicsőségén. Várad *Péter* nem nemes családból származott; atyja: Imre, minden jel szerint nagyvárad *egyszerű* iparos polgár volt. Várad *Péter* 1450. körül születhetett Nagyváradon; ennek püspöki székén ekkor történetünk egyik nagy alakja, Vitéz János ült, a ki pártfogása alá vette s gondosan neveltette. Mikor (1465) Vitéz Várad püspöki székét az esztergomi érsekséggel cserélte fel, Várad *Pétert* is magával vitte és egy kanonoki javadalmat adott neki; majd pedig a bolognai egyetemre küldte, honnan hazajövén, a királyi kancelláriában nyert alkalmazást. 1475. tavaszán találkozunk ismét vele, a mikor mint királyi titkár és előadó szerepel. 1456-ban az erdélyi káptalan prépostja, nem sokkal később pedig szentjóni apát lett s ezek mellett megtartotta még esztergomi kanonokságát is; 1478-ban a király első titkára, a cseli királyság pecsétének őre; 1479-ben titkos kancellárrá s végre 1480-ban kalocsai érsekké lön. Ezzel Várad *Péter* életének története összeesik a nemzet történetével. Várad *Péter* az 1489-ik évi nyarat Mátyás oldalán töltötte a török ellen való háborúban, s a béke megkötése után is ott maradt, mint királyának legbizalmasabb embere. Őt bízta meg a nagy király Janus Pannonius költői műveinek összegyűjtésével; Budavárban házat ajándékoz neki, neki adományozza a pétervárad *apátság*ot, királyi helytartóvá teszi, majd Rómában is lépéseket tesz bibornokká való kinevezése érdekében. Később azonban meghasonlott királyával, követelő, sőt fenyegető lett, mire a király 1484. nyarán szabadba bocsátotta, mire Várad *Péter* visszatért érsekségébe azzal az elhatározással, hogy politikával többé nem foglalkozik. Ezt meg is tartotta. Halála idejét nem ismerjük; érseki széke 1501. június havában már üresen áll. Levelezéseit Wagner Károly adta ki 1776-ban.*

Vásári Miklós püspök. Egyike azoknak, kik születéshelyükről önmaguk értesítenek. Személye a legújabb időkig sok zavar és nagy homály leplébe volt burkolva. Hogy származása, családi összeköttetései és főpapi tevékenysége ma már meglehetősen tisztán áll előttünk, az Karácsonyi János és Fraknoi Vilmos érdeme. Atyja: Miklós, Lóránt vajdának a fia; anyja: a híres Csanád érsek nővére, Telegdy Tamás leánya. Szülőhelye: *Vásári*, a török hódításig igénytelen község Szalontától nyugatra, ma a hasonnevű pusztá őrzi emlékét. *Vásári Miklós*, kit különben az oklevelek *Szügyi* néven is említenek, korábbi életírói pedig tévedésből hol *Monoszlói*, hol pedig *Franko* névvel ruházzák fel — 1300 körül születhetett; először 1339-ben tűnik fel, midőn is, bár még csak alszer-pap (subdiaconus), az esztergomi nagyprépostságon kívül a zágrábi és egri káptalanokban is bírt egy-egy javadalmat. 1347-ben a *nyitrai* püspöki székbe emelte őt a királyi s pápai kegy. Nem egészen két év múlva — 1349. elején — zágrábi választott püspök, de még ugyanazon évben áthelyezést nyer Kalocsára. Itt sem maradt meg állandóan; nagybátyja, Csanád esztergomi érsek 1350. első napjaiban meghalt s ugyanazon év január 11-én már *Vásári Miklós* az érsek. *Vásári Miklós* a magyar Anjou-kornak egyik legkimagaslóbb vezető politikusa volt. Király megbízásából többször utazta be nehéz feladatu követségekben Olaszországot, Velenczét és Franciaországot. Mint érsek egyházmegyéjében tartott zsinatot is, melynek határozataiban azonban, sajnos, elvesztek. Meghalt 1358-ban.**

Források: Pallas Nagy Lexikona. — Gracza György: Az 1848—49. szabadságharc története. Mórész Pál: i. m. — Csengery Antal: Tanulmányok és jellemrajzok. Hazai és Külföldi tudósítások, 1820. évf. — Tewrewk István: Magyarok születésnapjai — Országgyűlési Almanach 1843. — Sturm Albert: Országgyűlési Almanach 1896. Hazai Tudósítások, 1807. évf. — Tört. Lapok 1875. — M. Tud. Akad. ért. 1862.

* Források: Monumenta Vatic. Hung. I. series III. et IV. t. Pray i. m. Bunyitay i. m. II. k. — Századok 1870. és 1883 évf. Kollányi: Esztergomi kanonokok. Katona Hist. Colocens. eccl. I. k.

** Források: Ugray levéltár. Turul 1884. 1899 és 1900. évf. Kollányi F.: Esztergomi kanonokok. Bartay: Magyarország primásai. 78 l.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal.		Oldal.
A „Magyarország Vármegyéi és Városai állandó munkatársainak központi bizottsága	VII	részt <i>Sterba</i> Szabolcs; az egyes gazdaságok leírását <i>Vende</i> Aladár	317—335
A biharvármegyei kötet munkatársai és revisorai	VIII	Közegészségügy. Irta dr. <i>Edelmann</i> Menyhért	336—346
Előszó. Irta <i>Tisza</i> Kálmán	IX—XII	Társadalom. Irta <i>Winkler</i> Lajos	347—354
Biharvármegye hegy- és vízrajza. Irta <i>Korbély</i> József	1—13	Törvénykezés Bihar vármegyében. Irta dr. <i>Dési</i> Géza	355—359
Bihar vármegye geológiai viszonyai. Irta <i>Korbély</i> József	14—35	Irodalom és tudomány. Irta <i>Kende</i> János	360—387
Bihar vármegye községei. Irta <i>Vende</i> Aladár	36—166	Színészet. Irta <i>Naményi</i> Lajos	388—395
Nagyvárad. A város leírását írta <i>Vende</i> Aladár, Nagyvárad történetét: <i>Dűs</i> László, Nagyvárad közigazgatását: <i>Szűts</i> Dezső	167—211	Bihar vármegye közoktatásügye. Irta <i>Sipos</i> Orbán	396—409
Bihar vármegye népe. Irta <i>Vende</i> Aladár	212—236	A nagyváradai l. sz. püspökség szervezete és közigazgatása. Irta <i>Zsák</i> J. Adolf, <i>Schlauch</i> Lőrincz bíboros püspök életrajzát dr. <i>Vueskies</i> Gyula	410—419
Bihar vármegye faunája. Irta <i>Kertész</i> Miksa	237—249	A gör. kath. egyház szervezete és közigazgatása. Irta <i>Bulk</i> Kornél	420—425
Bihar vármegye flórája. Irta alföldi <i>Flatt</i> Károly	250—261	A gör. keleti román egyház szervezete és közigazgatása. Irta <i>Diamandy</i> Miklós	426—429
Vízszabályozás és árvédelem. Irta <i>Korbély</i> József	262—270	Az ev. református egyház. Irta <i>Sulyok</i> István	430—436
Bihar vármegye vasútjai. Irta <i>Szmazsenka</i> Ernő	271—277	Az ág. ev. egyház. Irta <i>Materny</i> Imre	437—439
Posta, táviró, távbeszélő. Irta <i>Erdélyi</i> Zoltán	278—281	Az izraelita hitközségek. Az orth. hitközséget írta <i>Ullmann</i> A., a neologot <i>Schütz</i> Albert	440—443
Közutak Bihar vármegyében. Irta <i>May</i> Sándor	282—290	Bihar vármegye és Nagyvárad őskora. Irta <i>Cséplő</i> Péter	444—454
Bányászat, ipar, kereskedelem és hitelügy. Irta dr. <i>Sarkadi</i> Lajos, a nagyváradai hitelügyre vonatkozó részt <i>Winkler</i> Lajos. Az ipartelepek leírását <i>Vende</i> Aladár	291—316	Bihar vármegye története. Irta ifj. dr. <i>Reiszig</i> Ede	455—582
Bihar vármegye mezőgazdasága, állattenyésztése és erdőgazdasága. Irta alföldi <i>Flatt</i> Károly; az erdőgazdasági		Bihar vármegye önkormányzata és közigazgatása. Irta <i>O'sváth</i> Lajos	583—598
		Bihar vármegye nemesi családai. Irta ifj. dr. <i>Reiszig</i> Ede	599—651
		Bihar vármegye kiváló szülöttei. Irta ifj. dr. <i>Reiszig</i> Ede. Az egyházi személyek életrajzát: <i>Zsák</i> J. Adolf	652—669

I. ÖNÁLLÓ KÉPEK, MELLÉKLETEK, TÉRKÉPEK.

	Lap között.		Lap között.
Bihar vármegye térképe. Rajzolta <i>Bannwarth</i> Th.	XII—1	Nagyvárad térképe	176—177
Bihar vármegye geológiai térképe. <i>Korbély</i> József rajza	24—25	Részlet Nagyváradról. <i>Fekete</i> Sándor udv. fényképész felvétele	192—193
Belényes. <i>Munkácsi</i> L. felvétele	48—49	Részlet Nagyváradról. <i>Fekete</i> Sándor udv. fényképész felvétele	208—209
Bihar vármegyei népviselet. Nagyszalonta és vidéke. <i>Heyer</i> Arthur aquarellje	128—129	Bihar vármegye nemzetiségi térképe. <i>Vende</i> Aladár rajza	216—217

Sarkadi gulyások. <i>Békés Gy.</i> felvétele.	Lap között. 224—225	Schlauch Lőrincz. <i>Fekete S.</i> felvétele.	Lap között. 416—417
Bihar vármegyei népviselet. Magyarok. <i>Heyer Arthur</i> aquarellje	232—233	Adorján vár romjai. <i>Heyer Arthur</i> aquarellje	464—465
Bihar vármegyei népviselet. Oláhok. <i>Heyer Arthur</i> aquarellje	336—337	Tisza Kálmán. Az orsz. képtárból	576—577

II. SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT KÉPEK.

	Oldal.		Oldal.
Bihar vármegye címere	XII	Felső-Lugos. — Gróf Zichy Jenő kastélya Magaslakon. Saját felvételünk	79
Részlet a szegyeseli József főherceg cseppkő-barlangból. Fekete Sándor udv. fényképész felvétele	3	Bélavár romjai Fenesnél. A Bunyitay Vinceze tulajdonában levő eredeti rajz után	81
Dagadó forrás (Izbuk). Fekete. S. felvétele. A Bisztra-patak esése Fekete-Erdőnél. Saját felvételünk	7	Gálos-Petri. — A Dráveczky kúria. Saját felv. Gégény. — Ifj. gróf Zichy Ödön vadászkastélya. Saját felvételünk	82
A Körös Eredete Rézbányánál. Mezey Mihály felvétele	11	Geszt. — Tisza Kálmán kastélya. Saját felv. Geszt. — A Tisza család sirboltja. Saját felvételünk	83
A czukorsüveg Biharfürednél. Balázs Ernő felvétele	13	A hájói régi templom. A Bunyitay Vinceze tulajdonában levő eredeti rajz után	85
A királyverdői cseppkőbarlang bejárata. Munkácsi L. felvétele	15	Henczida. — Özv. Balásházy Bertalanné kúriája Évaaklán. Saját felvételünk	86
Részlet a Vida-patak mentéről. Munkácsi L. felvétele	18	Hosszú-Pályi. A gróf Zichy-féle kúria. (Brüll Armin tulajdona). Saját felvételünk	90
A Bihar-kapu (Portále). Fekete S. felvétele	22	Inánd. — Markovits Antal urilaka. Saját felvételünk	93
A Kankán vizesés Biharfürednél. Balázs Ernő felvétele	27	Kis-Szántó. — Báró Königswarter Herman kastélya. Fekete S. felvétele	95
Barlangüreg Biharfüred mellett. Balázs Ernő felvétele	30	A Sebes-Körös Komádinál. Fekete S. felv. Részlet Komá diből. Ismeretlen felvétel	97
Barlang Budurásza határában. Balázs Ernő felvétele.	33	Középes. — Gróf Zichy Jenő vadászkastélya Fekete-Erdőn. Saját felvételünk	99
Az albisi templom. A Bunyitay Vinceze tulajdonában levő eredeti rajz után	36	Less. Az ev. ref. templom. Saját felvételünk. Lunkászprrie a fűrészteleppel. Fekete S. felv. Részletek Margittáról. dr. Csulyok B. felv.	101
Árpád. — A Markovits család urilaka. Saját felvételünk	37	Margitta. — A gróf Csáky-féle kastély. dr. Csulyok Béla felvétele	103
Ártánd. — A Hódossy-féle kúria. (Platthy Miklós tulajdona). saját felvételünk	41	Részlet Mező-Keresztesről. Saját felvételünk Részlet Mező-Telegdről. A kép eredetije Telegdi József	105
Bályok. — A gróf Károlyi-féle kastély. Dr. Csulyok Béla felvétele	42	Részlet Mező-Telegdről. A kép eredetije Telegdi József	107
Belényes. — A piactér. Munkácsi L. felv.	44	Mező-Telegd. — Telegdi József kastélya. Saját felvételünk	109
Belényes. — A gör. kath. fiuinternátus. Munkácsi L. felvétele	45	Monostor-Pályi. — Paksy Albert urilaka. Saját felvételünk	111
Részlet Béhről. Ismeretlen felvétel	47	Monostor-Pályi. — Klobusiczky Géza urilaka. Saját felvételünk	113
Részlet Berettyó-Ujfaluból. Saját felvételünk. Részlet Berettyó-Ujfaluból. Saját felvételünk. Berettyó-Ujfalu. — Ifj. Móricz Pál kúriája. Saját felvételünk	49	Nagy-Kágya. — gróf Pongrácz Vilmos kastélya. Ismeretlen felvétel	115
Berettyó-Ujfalu. — Vécsey Lóránd urilaka Somota-Pusztán. Heyer Arthur rajza	51	Nagy-Kágya. — A gróf Pongrácz család sir-kápolnája. Ismeretlen felvétel	116
Bihar-Diószeg. Heyer Arthur rajza	53	Nagy-Léta. — A báró Mandel-féle urilak. (Fisch Ignác tulajdona.) Saját felvételünk	117
Bihar-Félegyháza. — Schwarcz Gyula kastélya Gyapoly pusztán. Fekete S. felvétele Bihar-Torda. — A Fáy-féle kúria. (Stern Frigyes tulajdona) saját felvételünk	55	Nagy-Szalonta. — A Toldy tér. Ismeretlen felvétel	118
Részlet Borz vidékéről. Mezey Mihály felv.	57	Nagy-Szalonta. — Az ev. ref. templom. Zsunk P. felvétele	119
Budurásza. — A Jadolina vizesés Biharfürednél. Balázs Ernő felvétele	59	Nagy-Szalonta. — A róm. kath. templom. Zsunk P. felvétele	120
Derecske. — A község háza. Ismeretlen felv. Derecske. — Az Eszterházy-féle kúria. (Leitgeb Imre tulajdona). Heyer Arthur rajza	61	Nagy-Szalonta. — A piacz és a csonka torony. Rómer Flóris albumából	121
Derecske. — Az ev. ref. templom. Ismeretlen felvétel	63	Okány. — A Szilávy-féle kúria. (A Schwarcz család tulajdona.) Saját felvételünk	122
Élesd. — Gróf Bethlen Aladár kastélya. Saját felvételünk	64	Az „Emberszékla“ a Vida-patak mentén. Munkácsi L. felvétele	123
Ér-Adony. — A gróf Haller-féle kúria. (Szilassy Ottó tulajdona). Fekete S. felvétele	65	Piskolt. — Gorove János kúriája. A család tulajdonában levő kép után	126
Ér-Mihályfalva. Saját felvételünk	66	Rézbánya. — Bejáró a Biharkapun. Fekete S. felvétele	127
Ér-Mihályfalva. Lovass Sándor urilaka. Saját felvételünk	67	Részlet Sarkadról. Saját felvételünk	129
Erdő-Gyarak. — Gróf Tisza Kálmán kastélya Csegöd pusztán. Saját felvételünk	68	Sarkad. — Gróf Almássy Dénes kúriája. Békés Gy. felvétele	131
Esztár. — Az Erdődy-féle kúria. (Szunyogh Szabolcs tulajdona). Fekete S. felvétele	69		
Felső-Derna. — Az aszfalt-bánya és az igazgatói lak. Dr. Csulyok Béla felvétele	70		

	Oldal.		Oldal.
Sarkad. — A községi műmalom és az artézi kút. Saját felvételünk	141	A szohodoli üreg. Fekete S. felvétele	245
Szakál. — A Stachó-féle kúria. (Mártonffy Gyula tulajdona). Saját felvételünk	143	Kotzi B. Bihar vármegye flórájáról szóló művének címlapja 1776. alföldi Flatt Károly tulajdona	253
Székelyhid. Ismeretlen felvétel	145	Vaskoh vidéke. Mezey Mihály felvétele	256
Székelyhid. — A róm. kath. templom és gr. Stubenberg József kastélya. A gróf tulajdonában levő kép után	147	Kádvölgyi részlet. Munkácsi L. felvétele	259
Részlet Székelyhidről. Ismeretlen felvétel	149	Bihar-tordai parkrészlet. Saját felvételünk	261
A Lónyay-féle urilak Ó-Palotán. (Lukács Antal tulajdona). Saját felvételünk	151	Partvédő munkálatok a komádi hidnál. Fekete S. felvétele	264
Szerep. — A gróf Korniss-féle kastély. (A közalapítványi uradalom tulajdona). Saját felv.	153	A Kálló beömlése a Berettyóba Csiff pusztánál. Fekete S. felvétele	266
Tamása. — Báró Liphay Frigyes és neje kastélya. Saját felvételünk	155	A borzi szivattyutelep. Az eredeti tervrajz után	268
A tatárosi aszfaltbánya. Saját felvételünk	157	Öntöző csatorna és tápláló zsilip a Sebes-Kőrösön. Az eredeti tervrajz után	270
Ugra. — Bölönyi József kúriája. Saját felv.	158	A nagyvárad pályaház. Fekete S. felvétele	271
Ugra. — Bölönyi József kastélya Szilas pusztán. Fekete S. felvétele	159	Szklabevágás a dobrest-vidaréti vasút mentén. Munkácsi L. felvétele	272
Vajda. — A Dobozy-féle kúria. Ismeretlen felv.	160	A Nyimoesd vidéki háromemeletes iparvasúti fahíd. Munkácsi L. felvétele	274
A vánesodi zsilip. Fekete S. felvétele	161	Körösvölgyi vasútrészlet Borz mellett. Mezey Mihály felvétele	276
Vértés. — Özv. Nagy Móriczné urilaka. Saját felvételünk	163	A nagyvárad postaépület. Fekete S. felvétele	281
Zsáka. — A gróf Rhódey-féle kastély. (Paksy József tulajdona). Saját felvételünk	165	Mező-Telegd. — A biharszilágyi olajipar r. t. telepe. Eredeti rajz	291
Nagyvárad czimere. A városi levéltárában levő eredeti után	166	Tataros. — Aszfaltgyár. Saját felvételünk	292
Nagyvárad. — Részlet a Nagy-piaczterről. Fekete S. felvétele	169	Felső-Derna. Aszfaltgyár. Dr. Csulyok Béla felvétele	294
Nagyvárad. — A pénzügyi palota. Fekete S. felvétele	170	Fekete-Erdő. — Az üvegyár. Saját felvételünk	296
Nagyvárad. — Részlet a főutczából. Saját felvételünk	171	Nagyvárad. — Az áruaktár. Fekete S. felv.	298
Nagyvárad. — A múzeum. Lojanek J. felvétele	172	Dobrest. — Állomás és ipartelep. Fekete S. felvétele	300
Nagyvárad. — A Nógáll intézet. Fekete S. felv.	173	Berettyó-Ujfalu. — Nyíry István gőzmalma. Saját felvételünk	302
Nagyvárad. — Részlet a Szent-László térről. Saját felvételünk	174	Mező-Keresztes. — Meister testvérek gőzmalma. Saját felvételünk	304
Nagyvárad. — A kereskedelmi csarnok palotája. Lojanek J. felvétele	175	Nagyvárad. — Légszeszgyár. Ismeretlen felvétel	305
Nagyvárad. — A m. kir. honvéd hadapródiskola. Fekete S. felvétele	176	ÉR-Mihályfalva. — Beck Mór pótkávégyára. Eredeti rajz	306
Nagyvárad. — A Szent Vincez-intézet. Fekete S. felvétele	177	Mező-Telegd. — Sători Mór ipartelepe. Eredeti rajz	307
Nagyvárad. — Részlet a Ferencz-József huszárlaktanyából. Fekete S. felvétele	179	Nagyvárad. — A Léderer és Kálmán féle szeszgyár. Fekete S. felvétele	308
Nagyvárad. — Szent László szobra. Fekete S. felvétele	182	Nagyvárad. — Berger Dániel szesz- és élesztőgyára. Eredeti rajz	309
Nagy Lajos. A bécsi krónika után	185	Nagyvárad. — Janky és társa franczia cognaegyára. Lojanek J. felvétele	310
Mátyás király. Az orsz. képtárból	187	Nagyvárad. — Az Andrányi czég telepe. Eredeti rajz	311
I. Ferdinánd. Az orsz. képtárból	181	Nagyvárad. — A Szent László tér, jobbról a Nagyvárad Takarékpénztár. Fekete S. felv.	313
Báthori Zsigmond. Az orsz. képtárból	199	Nagyvárad. — A Biharmegyei kereskedelmi, ipar és termény-hitelbank. Saját felvételünk	314
Boeckay István. Az orsz. képtárból	193	ÉR-Mihályfalva. — A takarékpénztár. Ismeretlen felvétel	315
Bethlen Gábor. Az orsz. képtárból	195	A nagyszalontai gőzmalom. Saját felvételünk	316
Souches tábornok. A bécsi Heldenbuchból	197	A Bihar-diószegi vinczellépkész. Saját felv.	317
I. Lipót. Az orsz. képtárból	199	A margittai Sándor-malom. Dr. Berthold felvétele	318
Beresényi Miklós. Az orsz. képtárból	201	Margitta. — A mölki uradalom présháza. Dr. Berthold felvétele	319
Mária Terézia. Az orsz. képtárból	203	„Páris“. Két éves bika a sarkadi uradalomból. Békés Gy. felvétele	320
II. József. Az orsz. képtárból	205	„Rendes“ tehén négy hónapos Bika-borjával a sarkadi uradalomból. Békés Gy. felvétele	322
Az új városháza. Az eredeti tervrajz után	208	Margitta. — A mölki uradalom három éves siementhali bikája. Dr. Berthold felvétele	323
Dr. Bulyovszky József polgármester	210	„Dali“. Angol telivér mén gróf Tisza István geszti uradalmából. Saját felvételünk	325
Gyékényszövő asszony Csökmön. Rómer Flóris albumából	212	„Pardon“. Báró Königswarter Herman versenylova Kis-Szántón. Fekete S. felvétele	326
Nagyszalontai viselet. Zsunk P. felvétele	215	Bárá Königswarter Herman versenystállója Kis-Szántón. Fekete S. felvétele	327
Szalontai polgár. Ismeretlen felvétel	219	A Szunyogh-féle pocsaji ménes az itatónál. Fekete S. felvétele	329
Rippai öreg paraszt. O'sváth Pál gyűjteményéből	222		
Rippai leány. O'sváth Pál gyűjteményéből	224		
Vaskohi viselet. Munkácsi L. felvétele	226		
Járomkészítés, székfónás és kosárkötés Erdőgyarakon. Rómer Flóris albumából	228		
Favilla és gereblye-készítés Árpádon. Rómer Flóris albumából	230		
Szövő asszonyok Alsó-Lugoson. Rómer Flóris albumából	233		
Barlang a Vida-patak mentén. Munkácsi L. felvétele	240		

	Oldal.		Oldal.
A mölki uradalom szarv nélküli fésűs kosa Margittán. Erdélyi felvétele	331	Az új-palotai róm. kath. templom. Saját felv. Nagyvárad. — A gör. kath. püspöki palota. Fekete S. felvétele	418 421
Két éves anyakoczkák a Wertheimstein-féle eséhtelki uradalomban	333	Nagyvárad. — A gör. kath. templom. Fekete S. felvétele	422 424
Egyéves kan süldők a Wertheimstein-féle eséhtelki uradalomban	334	Pável Mihály — A gör. keleti templom. Lojanek J. felvétele	427
Nagyvárad. — A megyei közkórház. Lojanek J. felvétele	337	Nagyvárad. — A körösparti ev. ref. templom. Zsunk P. felvétele	430
Nagyvárad. — A m. kir. bábaképző. Lojanek J. felvétele	338	A bihar-püspöki ev. ref. templom. A Bunyitay Vincze tulajdonában levő eredeti rajz után	431
Részlet a Püspökfürdőtől. Fekete S. felvétele.	339	Az érmihályfalvai ev. ref. egyház szentedényei és úrasztali terítője. Saját felvételünk	432
Részlet a Püspökfürdőtől. Fekete S. felvétele.	341	A magyar-kakucsi ev. ref. templom. A Bunyitay tulajdonában levő eredeti rajz után	433
Részlet a Félix-fürdőtől. Fekete S. felvétele.	342	A bályoki ev. ref. templom. Dr. Csulyok Béla felvétele	434
Részlet Tenke-fürdőtől Ismeretlen felvétel	343	A geszti ev. ref. templom. Saját felvételünk	435
Részlet Tenke-fürdőtől. Ismeretlen felvétel	344	Nagyvárad. — Az izr. orthodox templom. Zsunk P. felvétele	441
Részlet Biharfüredről. Ismeretlen felvétel	345	Nagy-Szalonta. — A zsinagóga. Zsunk P. felv. Nagyvárad. — Az izr. neolog templom. Lojanek J. felvétele	442 443
Sziklarészlet Biharfüreden. Ismeretlen felvétel Nagyvárad. — A róm. kath. kör. Fekete S. felv. Nagyvárad. — A sporttér. Fekete S. felvétele Nagyvárad. — A kir. tábla és a főügyészség. Saját felvételünk	346 349 353 356	A pusztakovácsi lelet. Az Archäologiai Értesítőből	446
Nagyvárad. — A törvénykezési palota. Lojanek J. felvétele	357	Az ártándi sírlelet. Az Archäologiai Értesítőből	448
Ritoók Zsigmond, a kir. tábla elnöke	358	Az ártándi sírlelet. Az Archäologiai Értesítőből	451
Az ugrai Petőfi-ház. Saját felvételünk	360	A herpályi paizsdudor. Az Archäologiai Értesítőből	453
A „Hármas Jaj“ című lapja. Eredeti je a nemzeti múzeumban.	361	A Telegdy, Boeckay és Csáky czímer. Reinhardt eredeti rajza	455
Arany János. Az orsz. képtárból	363	Bélavár romjai. Munkácsi L. felv.	456
Arany János szülőháza Nagy-Szalontán. Saját felvételünk	364	Bélavár romjai. Munkácsi L. felv.	457
Kerti ház Tisza Kálmán geszti parkjában. Saját felvételünk	366	Sólyom vidéke. Mezey Mihály felv.	459
Fényes Elek. Az orsz. képtárból	369	Szent László holtteste a várad székese gyház előtt. A bécsi képes krónikából	461
Göndöcs Benedek. Az orsz. képtárból	371	A várad káptalan pecsétje 1291-ben. A Bunyitay Vincze tulajdonában levő eredeti rajz után	462
Bessenye György síremléke Kovácsi pusztán. Saját felvételünk	373	A várad káptalan (mint hiteles hely) pecsétje. A Bunyitay Vincze tulajdonában levő eredeti rajz után	463
Kazinczy Ferencz. Az orsz. képtárból	375	A szent-jobbi convent pecsétje. A Bunyitay Vincze tulajdonában levő eredeti rajz után	464
Kazinczy Ferencz emlékköve Ér-Semjénben. Saját felvételünk	377	A herpályi csonkatorony. Saját felvételünk	465
Szigligeti Ede. Az orsz. képtárból	379	A szentmiklósi klastrom tornya. A Bunyitay Vincze tulajdonában levő eredeti rajz után	466
Szigligeti Ede szülőháza. Lojanek J. felvétele Nagyvárad. — A régi szinkör. Fekete S. felv. Nagyvárad. — Jászay Mari Elektra-előadása. Fekete S. felvétele	381 390 392	Szent-László hermája. Eredeti je a győri székesegyházban	467
Nagyvárad. — A Szigligeti színház. Fekete S. felvétele	394	Scolári András püspök síremléke. A Bunyitay Vincze tulajdonában levő eredeti rajz után	469
A körösparti róm. kath. népiskola. Lojanek J. felvétele	396	A tamásdai torony. Saját felv.	471
Nagyvárad. — A főgimnázium és a jogakadémia. Fekete S. felvétele	398	Kun László. A bécsi képes krónikából	472
Belényes. — A gör. kath. főgimnázium. Munkácsi L. felvétele	400	A körösszegi torony. Saját felv.	473
Nagyvárad. — A I. sz. papnevelő intézet. Lojanek J. felvétele	402	Kun László megöletése. A bécsi képes krónikából	474
Nagy-Szalonta. — A gimnázium. Zsunk P. felv. Nagyvárad. — Az állami főreáliskola. Fekete S. felvétele	403 404	III Endre pecsétje. Eredeti je a nemzeti múzeumban	475
Nagyvárad. — A gör. kath. tanítóképző. Fekete S. felvétele	406	Robert Károly. A bécsi képes krónikából	476
Nagyvárad. — Az Orsolya apácák rendháza és iskolája. Fekete S. felvétele	407	A Mária királyné sírjában talált korona. Az Archäologiai Értesítőből	477
Belényes. — A gör. kath. leányinternátus és polgári iskola. Munkácsi L. felvétele	408	Zsigmond király. Az orsz. képtárból	478
Nagyvárad. — Szaniszló püspök szobra. Fekete S. felvétele	410	Vitéz János síremléke. Az Esztergomban levő eredeti után	479
Nagyvárad. — A Szent László templom. Fekete S. felvétele	411	II. Ulászló. A gráci történelmi múzeumban levő eredeti után	480
Nagyvárad. — A barátok temploma. Fekete S. felvétele	412	Vitéz János püspök pecsétje. A Bunyitay Vincze tulajdonában levő eredeti rajz után	481
Nagyvárad. — A püspöki palota és a székesegyház. Fekete S. felvétele	414	Thurzó Zsigmond püspök síremléke. A Bunyitay Vincze tul. levő er. rajz után	483
A régi szalárdi klastrom. A Bunyitay Vincze tulajdonában levő eredeti rajz után	415	A mező-telegdi ev. ref. templom. Saját felv. Felirat a mező-telegi ev. ref. templomban. A Bunyitay V. tul. levő er. rajz után	485 486
A régi templom Fugyin. A Bunyitay Vincze tulajdonában levő eredeti rajz után	416	Telegdy István síremléke. A Bunyitay V. tul. levő er. rajz után	487

	Oldal.		Oldal.
Telegdy István síremléke. A Bunyitay V. tul. levő er. rajz után	488	Dr. Beóthy László főispán.	590
Szapolyai János. Az orsz. képtárból.	490	Szunyogh Péter alispán.	593
Gritti Alajos. Az orsz. képtárból	491	A bihari ezredéves emlékmű. Eredeti rajz.	597
Utveszenieh Fráter György. Az orsz. képtárból	493		
János Zsigmond. Az orsz. képtárból	495	<i>Czímerek:</i>	
Rödern Menyhért. A bécsi Heldenbuchból	496	Oldal.	
Nagyvárad ostroma 1593-ban. Az orsz. képtárból	498	Félegyházi	599
Mihály, havasalföldi vajda. Az orsz. képtárból	499	Almássy	618
Boeskey István. Az orsz. képtárból	500	Arany	618
Nagy-Kereki. — A Boeskey-féle várkastély. Saját felv.	501	Balásházy	618
Nagyvárad a XVII. sz. elején. Az orsz. képtárból	503	Balázsovicz	618
Báthori Gábor. Az orsz. képtárból	504	Balogh	619
Forgách Zsigmond. Az orsz. képtárból	505	Baranyi	619
Bethlen Gábor " " " "	506	Baróthy	619
I. Rákóczy György " " " "	507	Bay	619
Ifj. Bethlen István " " " "	508	Beliczay	620
Az 1636. okt. 6-án Nagy-Szalonta—Madarász alatt vívott esata térképe. Rozvány Györgytől. Nagy-Szalonta. — A Csonka-torony. Zsunk P. felvétele.	509	Beóthy	620
II. Rákóczy György. Az orsz. képtárból	512	Bereczky	620
Küprili Mehemed. Az orsz. képtárból	513	Bige	621
Huszain basa. Az orsz. képtárból	514	Bieleczky	621
Nagyvárad vára a XVI. és XVII. században. Gyalokay Jenő rajza	515	Bócz	621
Székelyhíd vára 1665-ben. Az orsz. képtárból	516	Bölonyi	622
Tököly Imre. Az orsz. képtárból	517	Böszörményi	622
Tököly Imre elfogatása. Az orsz. képtárból	519	Bulyovszky	623
Nagyvárad visszafoglalása 1691-ben. Az orsz. képtárból	521	Csáky	623
A Nagyvárad visszafoglalása emlékére vert érem. A n. múzeumban levő eredeti rajz után	523	Csanády	624
II. Rákóczy Ferencz. Az orsz. képtárból	524	Csapó	624
Károlyi Sándor. Az orsz. képtárból	525	Darvassy	625
Rabutin. Az orsz. képtárból	527	Degenfeld-Schomburg	625
A Beregszászi-féle apologia című lapja. Eredetije a m. nemzeti múzeumban	531	Dobozy	626
Nagyvárad. A hajdani püspöki székház. Saját felvételünk	533	Drágány	626
Fráter György pecsétje. Eredetije Bunyitay V. tulajdonában	536	Dráveczky	626
Az albisi Zólyomiak címere a székelyhídi egyházban. A Bunyitay V. tul. levő rajz után	539	Des Esherolles-Kruspér	626
A Tisza-ház. Saját felv.	549	Ertsey	627
Beóthy Ödön. Az orsz. képtárból	556	Farkas	627
Nagyvárad. A vár mai képe. Saját felv.	558	Flatt	627
A káptalansor. Lojanek J. felv.	561	Fráter	627
Geszt. — A Tisza-család kastélya. Saját felvételünk	569	Gálbory	628
A nagy-szalontai Kossuth-szobor. Zsunk P. felvétele	573	Gáspárdy	628
		Géczy	629
		Gerliczy	629
		Gödör	630
		Gorove	630
		Hegedűs	630
		Hlatky	631
		Hoványi	631
		Jablonszky	631
		Jancsó	632
		Juriskay	632
		Kabdebó	632
		Csengerly Antal	654
		Gozsdu Manó	657
		Irinyi József	659
		Pázmány Péter	661
		Szacsvay Imre	663
		Szilágyi Dezső	665
		Tisza Lajos gróf	667
		Albrecht főherczeg barlang 3.	
		Almamező 38.	
		Almás 38.	
		Almaszeg 38.	
		Almaszeghuta 38.	
		Almásy család 137, 141, 618.	
		Almásy Dávid 515.	
		Almássy Dénes gr. 141.	
		Almássy Kálmán gr. 141, 598.	
		Álmosd 38.	
		Álmosdi János és László 134.	
		Álmos herczeg 149.	
		Alpár 39.	
		Alsó-Derna 39.	

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Aba nemzetség 601.	Ágoston rend 468.	Albrecht főherczeg barlang 3.
Abaffy Miklós 508.	Ágris 37.	Almamező 38.
Abonyi család 71.	Agyagipar 301.	Almás 38.
Ábránffy család 618.	Ajtay Sámuel 362.	Almaszeg 38.
Ábránffy Zsigmond 114.	Ákos nemzetség 601, 603.	Almaszeghuta 38.
Ábrahámfy család 154.	Alapi János 562, 568.	Almásy család 137, 141, 618.
Abt Antal 361.	Albert Király 186.	Almásy Dávid 515.
Adler Ignác 354.	Alispánok 492, 581.	Almássy Dénes gr. 141.
Adorján Armin dr. 350, 351, 352.	Ali basa 516.	Almássy Kálmán gr. 141, 598.
Adorján Emil dr. 383.	Állatnevek 232.	Álmosd 38.
Adorjánvár 76, 146.	Állatvilág (lásd Fauna).	Álmosdi János és László 134.
Ady Endre 384.	Állattenyésztés 321—324, 486.	Álmos herczeg 149.
Ágaczi Norbert 384.	Albest 37.	Alpár 39.
Ag. evang. egyház 437—439.	Albis 37.	Alsó-Derna 39.

- Alsó-Kimpány 39.
 Alsó-Lugos 39.
 Alsó-Poeny 39.
 Alsó-Topa 39.
 Alsó-Valenyágra 40.
 Alsó-Verzár 40.
 Alvinczy Sándor 384.
 Amant János 108.
 Andacs család 114.
 András püspök 96.
 Andrássy család 141.
 Andrássy György 271.
 Andrássy István 548.
 Andreanszky Sándor 577.
 Andrényi Károly és fia 312.
 Ant 40.
 Antalóczy család 133.
 Antos János 40, 107.
 Apaffy Mihály 51, 90, 135, 535, 540.
 Apáczák 468.
 Apáti-Keresztúr 40.
 Apátságok 464—466
 Appel József 96.
 Apraxin Sergiusné gr. 93.
 Aradi Gerő 395.
 Arkus 41.
 Árpád 41.
 Arator István 531.
 Ártánd 41.
 Ártándi család 41, 104, 115, 122,
 Ártándy Kelmen 115, 122, 495.
 Arany család 618.
 Arany és ezüstabánya 61, 139,
 291, 292.
 Arany János 41, 125, 362—364.
 Arany László 365.
 Asphalt 29, 39, 79, 156, 293, 302,
 311.
 Asszonyvására 42.
 Asztalos család 51.
 Asztalnok János 101.
 Áruraktár 178, 312.
 Áuersperg 522.
 Árvédelem és vizszabályozás.
 262—270.
 Atyás 42, 126.
Bábaképző 174, 339.
 Babonák 227.
 Bábonyi Márton 146.
 Bacsó család 88, 95, 104, 123,
 124, 128, 142, 165.
 Bagamér 43.
 Bagossy család 66, 618.
 Bajj 43.
 Bajomi István 652.
 Bajoni Benedek 88, 91.
 Bajoni család 43, 44, 67, 72, 91,
 120, 127, 129, 152, 165.
 Bajoni Ferencz 120, 124.
 Bajoni János 134, 540.
 Bajza család 82.
 Bakacs család 618.
 Bakó János 560.
 Bakonszeg 43.
 Balaleny 44.
 Balásházy Bertalanné özv. 91.
 Balásházy család 619.
 Balassa Zsófia 76.
 Balázsovich család 619.
 Balázsovich Kálmán 383.
 Balku család 39, 108, 120, 619.
 Baldacci báró 572.
 Balogh Ferencz 365.
 Balogh család 91, 99, 112, 130,
 137, 161, 164, 619.
 Balogh György 76.
 Balogh Máté 515.
 Balog-Semjén nemzetség 74, 604.
 Bályok 44.
 Bályoki család 44, 45, 46, 90,
 148, 150, 151, 158.
 Bánffy gr. család 38, 117, 133,
 138, 152.
 Bánhidy család 619.
 Bánhidy Sándorné br. 50.
 Bánkbán 472.
 Bánlaka 44.
 Bányászat 291—295, 486.
 Báránd 44.
 Bárány Mihály 140.
 Baranyi Agoston 652.
 Baranyi család 38, 39, 45, 56,
 57, 66, 79, 98, 108, 116, 118,
 131, 142, 150, 152, 157, 158,
 161, 162, 164, 620.
 Baranyi-féle per 355.
 Baranyi Gábor 50, 652.
 Baranyi Károly 50.
 Baranyi Mihály 553, 652.
 Baranyi Miklós 50, 66, 154, 163,
 544.
 Baranyi Ödön 118.
 Baranyi Zsigmond 39.
 Barakony 44.
 Barbiáni János 503, 504, 505.
 Baresay Ákos 513, 514.
 Barest 45.
 Barlangi hiéna 16.
 Barlangi medve 16.
 Barlangok 2, 65, 69, 100, 104,
 110, 111, 136, 140, 142, 162.
 Barlanghy Adorján Vincze 365.
 Báródság 492, 539.
 Baromfi tenyésztés 324.
 Baromlak 45.
 Baróthy Ákos dr. 348, 352, 359.
 Baróthy család 620.
 Baróthy Sándor 352.
 Barsa nemzetség 600, 603.
 Bártfalva 46.
 Bartos család 94, 142, 620.
 Barzest 46.
 Bassel család 621.
 Báthori András püspök 46, 144,
 469, 492.
 Báthori Anna 123.
 Báthori Bereczk 112.
 Báthori család 44, 77, 95.
 Báthori Endre 154.
 Báthori Gábor 118, 122, 133, 193,
 507, 508.
 Báthori István 122, 497.
 Báthori Kristóf 191, 497, 536.
 Báthori Romanesik Mihály 365.
 Báthori Zsigmond 47, 191, 497,
 504.
 Báthori Zsófia 514.
 Batthyány Antónia gr. 60.
 Batthyány család 44, 62, 65, 70,
 80, 108, 110, 131, 136, 138,
 149, 157, 158.
 Batthyány József gr. 70, 78, 133,
 134, 138.
 Batthyány Vilma gr. 65, 70,
 133, 157.
 Batthyány Vincze gróf 39.
 Bauer Zsófia (Rechné) 349, 350.
 Bay család 89, 94, 122, 620.
 Bay Sándor 39.
 Bázél József 132.
 Beatrix királyné 184.
 Beck br. család 44, 621.
 Becker István 524.
 Beckenschläger J. püspök 62.
 Becse-Gregor nemzetség 40, 600.
 Becsüs család 621.
 Beczner Frigyes 383.
 Bedő 46.
 Beke Erzsébet 84.
 Békés Gáspár 99, 116, 148, 156,
 497.
 Békési János 349.
 Bél 48.
 Béla III. király 183, 461, 470.
 Béla IV. király 183, 460, 472.
 Belényesi járás 36.
 Belényes 46.
 Belényesy család 621.
 Belényes-Lázur 48.
 Belényes-Örvényes 48.
 Belényes-Szelistye 48.
 Belényes-Szent-Márton 48.
 Belényes-Szent-Miklós 48.
 Belényes-Újlak 48.
 Belényes-Valán 48.
 Belezseny 49.
 Bély család 63.
 Bélyfenyér 49.
 Belgiojoso 122.
 Béli járás 36.
 Beliczay család 139, 161, 621.
 Beliczay István 40, 107.
 Bél-Örvényes 49.
 Bél-Rogoz 49.
 Bélyteky család 52.
 Bem tábornok 573.
 Bémer püspök 563, 576.
 Benedek püspök 58, 121, 472, 474.
 Benkovics Agoston püspök 521,
 522, 523, 568.
 Beöthy Algernon 653.
 Beöthy Andor 587, 589, 592.
 Beöthy Attila 131, 365.
 Beöthy Ákos 93, 653.
 Beöthy család 65, 91, 94, 95,
 100, 105, 106, 131, 153, 621.
 Beöthy Csanády Lujza 93.
 Beöthy Imre 553.
 Beöthy János 548, 549.
 Beöthy József 383.
 Beöthy László dr. 211, 347, 350,
 352, 593, 598.
 Beöthy Leó 365.
 Beöthy Mihály 524, 547.
 Beöthy Ödön 357, 391, 555, 556,
 557, 558, 559, 569—653.
 Bercesényi Miklós 523.
 Bérczy János 349.
 Bereczky család 94, 621.
 Berek-Böszörmény 50.
 Berettyó-Szent-Márton 50.
 Berettyó-Ujfalu 51.
 Berettyó-ujfalvi járás 36.
 Berkovits Ferencz dr. 347, 352,
 353, 383.
 Berkovits Miklós 348, 350.
 Bernáth család 73, 74, 84, 92,
 108, 621.
 Bernáth István 92.
 Bernáth József 559, 572.
 Bertsey György 348, 351.
 Berzeviczy Béla 76.
 Berzesényi család 152, 622.
 Bessenyei család 43, 56, 66, 76,
 78, 148, 622.
 Bessenyei György 44.
 Bessenyők 484.

- Bessenyeve Mihály 76.
 Betfia 52.
 Bethlen Aladár gr. 60, 62, 65, 70, 78, 131, 133, 157.
 Bethlen gr. család 38, 137, 148, 622.
 Bethlen Gábor 82, 165, 193, 494.
 Bethlen Gergely 149.
 Bethlen István ifj. 123, 194, 510.
 Bethlen István id. 519.
 Bethlen Katalin 128.
 Bethlen Sámuel gr. 76, 137, 495, 504, 508, 510, 534, 539.
 Beznye 52.
 Bieleczky család 622.
 Bige család 127, 622.
 Bige Gyula 154.
 Bige Károly 579.
 Bihar 52.
 Bihar-Diószeg 54.
 Bihar-Félegyháza 54.
 Bihar-Füred 32, 61, 346.
 Bihar-Püspöki 55.
 Bihar-Torda 56.
 Bihar-Udvári 56.
 Bihari földvár 452, 453.
 Bikács 57.
 Bíró Lajos 384.
 Birtiny 57.
 Bisztra-Újfalu 58.
 Blaskovics család 95, 624.
 Blaskovics Sándor 37, 129.
 Blume Ottó gróf 85, 87.
 Bobovszky Lajos 68.
 Bocsk család 91, 100.
 Boeckay család 622.
 Boeckay István 41, 122, 124, 130, 133, 150, 193, 503, 504, 505, 507, 540.
 Bócz család 623.
 Boeckó család 78.
 Bodó család 140.
 Bódog család 99.
 Bodonos 58.
 Bodor Károly dr. 348, 350, 352, 384, 395.
 Bogdán-Szóvárhegy 58.
 Bogy 58.
 Bogyó család 99.
 Bogyoszló 58.
 Bogyoszlóháza 95.
 Bojér család 62.
 Bojt 58.
 Bojthy Gáspár 58, 366.
 Boka család 110.
 Bokkia 58.
 Boldvay Gergely 515.
 Boldvay Márton 515, 518.
 Bóné András 523, 524, 525, 527.
 Bónis család 74, 92, 623.
 Bónis Elemér 105.
 Bónis Ferencz 105.
 Bónis László 105.
 Bónyi család 623.
 Borbola Lajos 66.
 Bornemisza család 88.
 Boronkay család 41, 74, 92.
 Boross István 104.
 Boross Vilmos 366.
 Borostelek 58.
 Bors 58.
 Bors család 623.
 Borsánemzetség 133, 165.
 Bors Frigyes br. 154.
 Borsi család 41, 45, 59, 122, 127, 148, 151.
 Borsódy Pál 66.
 Borz 59.
 Borzik 59.
 Bosnyák Tamás 507, 508.
 Bosoldy család 159.
 Bossányi család 74.
 Botfej 59.
 Bothos István 55.
 Bottyán 60.
 Bozóky Alajos dr. 348, 350, 359, 384.
 Bozóky család 623.
 Bozsaly 60.
 Bozsalyi család 60.
 Bozzási család 45, 62, 73, 113, 151, 162.
 Bökény 154.
 Bölönyi család 623.
 Bölöny Menyhért 208.
 Bölönyi József 159, 393, 395.
 Bölönyi Sándor 104.
 Böszörményi család 623.
 Böszörményi Géza 351, 352, 384.
 Böszörményi (Vonza) Pál 366.
 Brandenburgi György 532.
 Brandenburgi Katalin 510.
 Brátka 60.
 Briheny 60.
 Brost 60.
 Brunswik Antal gr. 548.
 Bunswick József gr. 553.
 Buchy Benedek 111.
 Bucsa 60.
 Buesum 60.
 Bucsy Antal 366.
 Bucsy család 122.
 Bucsy alispán 41.
 Budaházy család 261, 624.
 Buday Anna 111.
 Buday család 111, 163, 623.
 Buday István 527.
 Buday Zsigmond 514.
 Budurásza 61.
 Bujanovics Béla 73.
 Bujanovics család 73, 75, 624.
 Bukorvány 61.
 Bulyovszky család, 624.
 Bulyovszky József dr. 209, 347, 349, 350, 354, 395.
 Bulyovszky Józsefné 347, 352.
 Bunyitay család 624.
 Bunyitay Vincze 49, 347, 350, 384.
 Buntyesd 61.
 Burda 61.
 Busch Dávid 210.
 Buzássy család 624.
 Buzáth család 157.
 Büdy család 137, 159.
 Caprioli Tamás 504, 505.
 Carabelli család 110.
 Cob Farkas 519.
 Cognacgyár 305, 312.
 Corvin János herceg 67.
 Csáky Boldizsár 99, 116.
 Csáky család 41, 50, 51, 55, 59, 62, 64, 66, 68, 72, 74, 77, 79, 82, 84, 87, 94, 96, 97, 98, 102, 104, 106, 108, 110, 112, 113, 115, 120, 127, 128, 131, 136, 140, 143, 146, 154, 158, 163, 605, 624.
 Csáky György 269.
 Csáky Imre püspök 532, 559.
 Csáky István gr. 514.
 Csáky Kálmán gr. 101.
 Csáky Lajos gr. 269.
 Csáky Magdolna 103.
 Csáky Miklós gr. püspök 45, 111, 162, 562, 654.
 Csanád érsek 84, 115, 117.
 Csanád nemzetség 57, 58, 60, 61, 70, 108, 109, 115, 130, 138, 144, 156, 599, 602.
 Csanády család 39, 41, 99, 122, 164, 625.
 Csanády Ferencz 164.
 Csanády József 579.
 Csanády Sándor 579, 654.
 Csanáros 61.
 Csapó család 145, 161, 625.
 Csapó Dezső 66.
 Csapó Ferencz 138.
 Csapó Sándorné 43.
 Csarnóháza 62.
 Csatár 62.
 Csatáry család 625.
 Csatáry (Grosz) Lajos 366.
 Csató Pál 367.
 Csécsy (Nagy) Imre 367.
 Cséffa 62.
 Cséffai járás 36.
 Cséffy Balázs 107.
 Cséffy család 62, 138, 141.
 Cseh Ede 577.
 Csehi 62.
 Cseh család 108.
 Cséklye 63.
 Csengery Antal 367, 655.
 Csengery család 63, 625.
 Csengery György 111.
 Csengery Imre 357.
 127, 166, 574, 579, 584, 655.
 Cseresnyés Albert 348.
 Cseszora 63.
 Csesztivo Ferencz 204.
 Csete Lajos 383.
 Csiffi család 66.
 Csohaj 63.
 Csokaly 63.
 Csomakőzy család 92.
 Csorba János 208.
 Csotka család 142.
 Csökmő 64.
 Csőregh Gyula 383.
 Csujafalva 65.
 Csukatt Péter 120.
 Cyne család 604.
 Cyne Péter 74.
 Czajlik István 383.
 Czajlik László 367.
 Czeglédy Sándor 351.
 Czepele család 52, 60.
 Czéczke 65.
 Czibak család 72, 76, 87, 100, 105, 142, 149, 164, 604.
 Czibak Imre 492, 493, 529, 655.
 Cziffra Gerő 106, 110, 348.
 Cziffra Kálmán 353.
 Czigányfalva 65.
 Czobor család 62.
 Chernel család 39, 63, 624.
 Chernel József 39.
 Chyre család (álmosdi) 38, 61, 73, 88, 92, 104, 112, 131, 134, 164.
 Daika János (keserűi) 73.
 Dalegyesületek 44, 68, 103, 121, 126, 156.
 Dampierre 504, 505.
 Dámos 65.
 Danesháza 65.

- Danesházy család 137.
 Darvas 66.
 Darvas Gergely 76, 142.
 Darvassy család 625.
 Darvay család 63.
 Dávid Gyula 367.
 Debreczeni Gergely 136.
 Décesey család 102.
 Deczky Károly 383.
 Dekanyesd 67.
 Demeter mester 89, 92, 130.
 Demeter püspök 85, 126, 156.
 Dengelegi család 64, 72, 98, 157.
 Derecske 67.
 Derecskői járás 36.
 Derekasy család 626.
 Derekasy József 108.
 Dersi család 51, 164.
 Des Echerolles-Krupér család 124, 627.
 Des Echerolles Kruspér Sándorné 347, 352, 353.
 Dessewffy család 120, 163.
 Déda 66.
 Dégenfeld gr. család 148.
 Degenfeld-Schomburg család 626.
 Dési Géza dr. 349.
 Dévay Biró Máttyás 532.
 Dietrichstein gr. (család) 37, 92, 123, 135, 147.
 Diószeghy Sámuel 119.
 Diószegi Kiss István 367.
 Diószegi Kiss János 367.
 Dízser 68.
 Dobó István 38, 134.
 Dobos Lajos 367.
 Dobos (Tofaeus) Mihály 367.
 Dobozy család 58, 59, 75, 76, 101, 128, 145, 161, 626.
 Dobozy Miklós 592.
 Dobozy Lajos 128.
 Dobray család 92.
 Dobrest 68.
 Dobsa család 104, 132, 139, 626.
 Dobsa Lajos 104, 139, 350.
 Dobsa Sámuel 140.
 Dóczy Imre 107.
 Dolinay család 626.
 Dolinay Gyula 367.
 Dombrády család 161.
 Dombrovány 69.
 Domby Márton 368.
 Dománhídy család 72.
 Dominiás János püspök 479.
 Domokos család 102, 110, 136, 626.
 Domokos Lőrincz 102.
 Domonkos Andor 350.
 Domoszlai család 83.
 Domoszlai Miklós 52, 157.
 Dorogi (dobi) család 54, 55, 147.
 Dózsa György 188.
 Dózsa nádor 54, 67, 83, 150, 156, 626.
 Dömsödy család 94.
 Dóry br. család 102, 627.
 Dóry Gábor 577.
 Dóry József br. 152, 587—592, 665.
 Drágány család 627.
 Dragonyesd 69.
 Dragotyán 69.
 Drág Cséke 69.
 Drágfy család 67, 96, 133.
 Drágfy János 117.
 Drágos János 368, 571, 574, 656.
 Dráveczky család 74, 84, 92, 120, 627.
 Dráveczky Gyuláné 84.
 Dráveczky László 105.
 Drevenyák Ferencz 577.
 Dubricsony 69.
 Dusesd 70, 100.
 Dús László 348, 384.
 Dzsoszán-Forró 69.
 Dzsoszán-Gurbesd 69.
Eberhard püspök 71.
 Ecsedy Mihály 368.
 Edelmann Menyhért dr. 368.
 Egyed család 627.
 Egyesületek, társulatok, körök, kaszinók. 348—354.
 Egyházkereki család 84.
 Elek család 56, 74, 163.
 Elek Gusztáv 50, 115.
 Élesd 70.
 Élesdi járás 36.
 Elvin püspök 183.
 Ember Karolina 368.
 Ember Károly 383.
 Endre III. király 184, 474.
 Endre II. király 460, 470, 471.
 Endrődy család 98.
 Endrődy Sándor 350.
 Eödfőffy család 92, 93, 120, 136.
 Eördögh család 60, 127.
 Ér-Adony 71.
 Ercsey család 94, 122, 127, 142, 145, 628.
 Ercsey Imre 383.
 Ercsey Sándor 368.
 Ér-Fancsika 72.
 Erdélyi János 132.
 Erdély Sándor 657.
 Erdélyiné (Mikes) Róza. 368.
 Erdőgazdaság 332—335.
 Erdő-Gyarak 75.
 Erdődy család 76, 108.
 Erdődy Imre 383.
 Erdőhegyi család 92.
 Erdőhegyi László 45, 75.
 Ér-Kenéz 72.
 Ér-Keserű 72.
 Ér-Mihályfalva 73.
 Érmihályfalvi járás 36.
 Ér-Olaszi 74.
 Eröss család 75.
 Ér-Selind 74.
 Ér-Semjén 74.
 Ér-Tarsa 75.
 Erzsébet királyné 68, 578.
 Esküllő 76.
 Esztár 76.
 Esztári család 100.
 Esztári Farkas 76, 107.
 Esze Tamás 523, 527.
 Eszterházy (herczeg) család 51, 67, 77, 83, 88, 104, 113, 115, 120, 130, 140, 165.
 Eszterházy Miklós nádor 520.
 Eszterházy Pál hg. 55, 102, 125.
 Évaakla 91.
 Ev. ref. egyház 430—436.
Fái J. Béla 368.
 Fancsika 76.
 Farkas család 92, 112, 161, 628.
 Farkas Emőd 368.
 Farkas László 352.
 Farnos 76.
 Fauna 237—249.
 Fáy család 56.
 Fazekas család 142.
 Fazekas János 107.
 Fehér Dezső 384.
 Fehér Sándor 111.
 Fekete-Bátor 77.
 Fekete család 164, 628.
 Fekete-Győrös 77.
 Fekete János 657.
 Fekete Iván 492.
 Fekete Péter 508.
 Fekete Sándor 114.
 Fekete-Tó 78.
 Fekete-Tót 78.
 Félegyházi család 55, 75, 628.
 Félix-fürdő 27, 132.
 Felső-Ábrány 79.
 Felső-Derna 79.
 Felső-Kimpány 79.
 Felső-Lugos 80.
 Felső-Poeny 80.
 Felső-Topa 80.
 Felső-Valenyágra 80.
 Felső-Vezsár 80.
 Feneres 80.
 Fenes 80.
 Fényes család 39, 51, 63, 65, 71, 99, 102, 108, 120, 130, 164, 628.
 Fényes Elek 63, 369.
 Fényes Károly 270.
 Ferdényi család 65, 95, 628.
 Ferdinánd I. király 54, 188, 492.
 Ferdinánd II. 510.
 Ferdinánd V. 556, 493, 494, 496.
 Ferencz József király 68, 206, 578.
 Ferencz I. 553.
 Ferics 80.
 Filipecz János (lásd: Pruisz)
 Flatt család 628.
 Flór Ferencz 370, 383.
 Flóra 250—261.
 Fodor család 161.
 Fodor Gyula 370.
 Fodor Pál 391.
 Follinusz János 393.
 Folnesics János Lajos 370.
 Fónagy család 628.
 Forgách család 54.
 Forgách Ferencz püspök 495, 530.
 Forgách Simon 495, 496.
 Forgách Zsigmond 507, 508.
 Forrószeg 81.
 Főispánok 581.
 Főjegyzők 582.
 Földy Géza 370.
 Földy János 370.
 Förster család 41.
 Frankó Endre 348.
 Fráter család 38, 42, 45, 60, 62, 74, 102, 110, 130, 131, 157, 164, 628.
 Fráter György püspök 44, 54, 56, 61, 67, 80, 126, 189, 493, 494, 529, 532, 536.
 Fráter Gyuláné 164.
 Fráter Imre 348, 352, 384, 588.
 Fráter István 504, 524.
 Fráter Lajos és László 72.
 Fráter Pál 73.
 Fráter Vince 84.
 Fráter Zoltán 39.
 Friedmann Bernát 370.
 Frimont gr. család 69, 104, 142, 148, 149, 154, 160, 629.
 Frimont János 160.
 Fugyi 81.
 Fugyi család 72, 82.
 Fugyi-Vásárhely 81.
 Furta 82.
 Füzegy 82.
 Füzesséry Gábor 556.

- G**aál András 107.
 Gáborján 83.
 Gácsfy György 154.
 Gálbory család 89, 629.
 Gálbory Sámuel 128.
 Gálsháza 83.
 Gálos-Petri 84.
 Gáspárdy család 629.
 Gaus Viktor 370.
 Gávra Sándor 383.
 Gazdagh család 161.
 Gázsy János 115.
 Géczy András 508.
 Géczy család 82, 89, 96, 161, 629.
 Géczy Gábor 82.
 Géczy Lajos 350.
 Gedeon Ferencz 383.
 Gégény 84.
 Geiszt Gyula 85.
 Gejza H. 149, 471.
 Gencsy család 73.
 Gencsy Zsigmond 527.
 Genyéte 84.
 Geregyem nemzetség 601.
 Gerliczy br. család. 112, 629.
 Gerliczy Félix br. 348.
 Gerliczy Félixné br. 347, 351, 586.
 Gerő Ármin 210.
 Gerő Attila 383.
 Gertrud királyné 471.
 Geszt 84.
 Geszty család 112, 159.
 Gervay Pál dr. 142.
 Ghyeczy család 630.
 Gobóczy Károly 383.
 Gombos Dániel dr. 148, 370.
 Gorove család 129, 134, 630.
 Gorove János 73, 84, 120, 134, 164.
 Govrik Kálmán 110.
 Govrik Tódor 107.
 Gozdu Manó 657.
 Gödör család 630.
 Göndöcs Benedek 370.
 Göndöcs Lajos 383.
 Görbed 85.
 Görbesd 85.
 Görgei 41, 136, 574, 575.
 Gritti Alajos 492, 493.
 Grohkas Ernő 110.
 Gross 85.
 Grósz Albert 348, 371.
 Grósz Emil 371.
 Grósz Frigyes 371.
 Grósz Zsigmond 152.
 Grubi (Ferencz) Dávid 383.
 Gruden család 158.
 Gudenusz Gézané 152.
 Gulácsy Antal 390.
 Gulácsy család 39, 130.
 Gutkeled nemzetség 600, 603.
 Gurány 86.
 Gyalány 86.
 Gyalokay család 59, 630.
 Gyalokay Lajos 349, 371, 372, 584.
 Gyalókay Mózes 372.
 Gyanta 86.
 Gyapju 87.
 Gyapoly család 55.
 Gyémánt Jenő dr. 352.
 Gyenge Imre 269.
 Gyigyiseny 87.
 Gyires 87.
 Gyógyfürdők és források 51, 54, 61, 87, 89, 93, 103, 108, 110, 146, 156, 158, 344—346.
 Gyomlay Gyula 372.
 Gyöngyössy család 631.
 Gyöngyössy György 170, 562, 568.
 Gyöngyössy Zoltán 352.
 Győry Jakab 511.
 Győry Lajos 383.
 Gyulaffy István 154.
Hagymás 87.
 Hagymádfalva 87.
 Hagymásy Katalin 146.
 Hagymásy Margit 116.
 Hajduk 51, 505, 506, 508, 511, 543.
 Hajnóczy (Zák) Rajmond József 372.
 Hájó 88.
 Halász Dezső 372.
 Halász Lajos 384.
 Haller gr. család 58, 70, 71, 116, 117, 136, 138, 144, 156, 631.
 Haller Fanni gr. 98.
 Haller János gr. 144.
 Haller József gr. 550.
 Haller Miklós gr. 71.
 Halmágyi család 102, 631.
 Harangmező 88.
 Harmath család 631.
 Harsányi család 631.
 Határ 89.
 Hatvani István 389.
 Havas-Dombroviceza 89.
 Házi ipar 235.
 Hédeváry család 83.
 Hegedüs család 631.
 Hegedüs Géza 353.
 Hegedüs Lajos Candid. 372.
 Hegyes 89.
 Hegyesi Márton 347, 372, 577, 588.
 Hegyi család 58.
 Hegyköz-Kovácsi 89.
 Hegyköz-Pályi 89.
 Hegyköz-Száldobágy 90.
 Hegyköz-Szent-Imre 90.
 Hegyköz-Szent-Miklós 91.
 Hegyköz-Ujlak 91.
 Heinrich család 89.
 Heinrich Géza 104.
 Heinrich Rudolf 108.
 Heister Donát 521, 522.
 Helcher Félix 132, 568.
 Henczida 91.
 Henczidai család 91.
 Henkeres 91.
 Henter-Bodoki Károly 263.
 Herpály 52.
 Herzest 92.
 Hillinger Lipót 352.
 Hillinger Miksa 351.
 Hirlapirodalom 386.
 Hlatky család 632.
 Hlatky Endre 347, 349, 373.
 Hodászy Lukács 373, 534.
 Hodossy család 41, 76, 110, 122, 632.
 Hodossy János 123.
 Hodossy Miklós 557, 571—575, 657.
 Hogyis 92.
 Hollód 92.
 Hollósy Dezső 267.
 Homroki család 72.
 Hont-Pázmán nemzetség 74, 601, 603.
 Hóra-féle lázadás 549.
 Hornyánszky Pál 89.
 Horváth család 83, 92, 93, 120, 161, 632.
 Horváth Döme 383.
 Horváth Mátyás 101.
 Horváth Mór 267.
 Horváth Péter 72.
 Hosszúaszó 92.
 Hosszúliget 92.
 Hosszú-Pályi 92.
 Hosszúsziget 141.
 Hoványi család 632.
 Hoványi Ferencz 348, 373, 578.
 Hoványi Géza dr. 348, 351, 354.
 Hoványi Gyula dr. 348, 352, 354, 359.
 Hőke 93.
 Hrabovszky család 142.
 Hunyady család 61, 83, 128.
 Hunyady Ferencz ref. püspök 54, 565.
 Hunyady János 95, 186, 479.
 Husety József 383.
 Huszain basa 510, 514, 518.
 Huszár br. család 58, 87, 101, 117, 136, 156.
 Huszár Károly br. 85.
 Huszár Mátyás 262, 511.
 Huzella Gyula 348.
Ibrányi Mihály 511.
 Illésy György 374.
 Illye 93.
 Illyei család 159.
 Ilosvay család 94.
 Ilosvay György 89.
 Imre király 183, 471.
 Imre püspök 46, 475.
 Imre Sándor 374.
 Imrik Gusztáv 348.
 Imrik Péter dr. 350, 384.
 Inánd 94.
 Inezedy család 130.
 Ipar 295—308, 566.
 Ipartelepek 309—313, 488, 538.
 Ipolyi Arnold 564, 588.
 Irinyi János 37, 374.
 Irinyi József 37, 374, 658.
 Irodalom és tudomány 360—387.
 István II. király 182, 462.
 István V. király 46, 146, 184, 460, 473.
 Iványi Ödön 374.
 Ivánka püspök 112.
 Ivánka Sámuel 383.
 Izabella királyné 190, 493, 494, 496, 530, 534.
 Izsákay család 43, 56, 66, 76, 148, 152, 165.
 Izsópallaga 94.
Jablonszky család 632.
 Jakab István 374.
 Jakab Mihály 391.
 Jakes (kusaí) család 45, 60, 62, 79, 108, 133, 151, 162.
 Jákó család 67, 121.
 Jákó-Hodos 94.
 Jancsesd 94.
 Jancsó család 632.
 Jankafalva 94.
 Jankafalvi család 55, 71, 94.
 Jankai (Csizmadia) József 375.
 Janky Antal 354.
 Janky család 633.
 Janky József 348, 349, 352.
 Jánosda 94.
 Jánosfalva 95.
 János püspök 96.
 János Zsigmond 493, 464, 496, 497.
 Járásbíróságok 358, 359.
 Jármy család 94.
 Jasztrabszky család 130.
 Jasztrakszky Kálmán 130.
 Jelentsik István 138.

- Jogakadémia 359, 399.
 Józsa család 127.
 Józsa Péter 577.
 Józsika család 102.
 József II. 125, 170, 204, 548, 549, 550, 564.
 József főherceg 87.
 József nádor 554.
 Juricskay család 128, 131, 165, 633.
 Juricskay Dezső 131.
 Juricskay Zoltán 138.
Kába család 52, 104.
 Kabaláspataka 95.
 Kabdebó család 633.
 Kabos család 38, 44, 90, 102.
 Kabos Sándor 383.
 Kaffka László 658.
 Kajdy család 634.
 Kakacsény 95.
 Kakad 95.
 Kakucsi család 52.
 Kalácsa 96.
 Kalatay család 533.
 Kalatay Ferencz püspök 568.
 Kalicza János 80.
 Kállay család 88, 104.
 Kálmáneseli püspök 46, 530 552.
 Kálmán József 383.
 Kálmán király 149.
 Kalmár Ferencz 383.
 Kalota 96.
 Kalotay család 92, 136.
 Kaluger 96.
 Kanizsai László 133.
 Kaplay család 133.
 Kaplyon nemzetség 604.
 Kapocsány 96.
 Kápolna 96.
 Káptalan 38, 43, 44, 56, 57 59, 62, 64, 69, 74, 75, 76, 81, 84, 85, 89, 91, 96, 98, 99, 101, 102, 108, 114, 128, 129, 131, 132, 134, 138, 140, 145, 146, 148, 150, 151, 160, 162, 164, 462, 463, 531.
 Karakas család 634.
 Kárándy Mihály 527.
 Karaszó 96.
 Karbunár 96.
 Kardó 96.
 Karácsonyi János dr. 348, 350, 385.
 Károly I. király 90, 106, 146, 481.
 Károly III. király 202, 536, 546.
 Károly Irén dr. 348, 359, 385.
 Károlyi gr. család 66, 97, 634.
 Károlyi Sándor gr. 524, 525, 526, 527, 528, 529.
 Károlyi Tiborné gr. 38, 44.
 Káta nemzetség 43, 131, 602.
 Katona Bálint 269.
 Katona Mihály 375.
 Kávásd 97.
 Kazay család 634.
 Kazinczy család 39, 74, 102, 154, 634.
 Kazinczy Ferencz 75, 375, 553.
 Kébel Mihály 560.
 Kebeds 97.
 Kecskés Károly 262.
 Kéz 97.
 Keczer család 40, 141.
 Keczer István.
 Keczely család 102.
 Kégl György 588.
 Keglevich gr. család 164.
 Kelemen család 152, 634.
 Kelemen László 389.
 Kelemenfi László 376.
 Kelen Béla 349.
 Kelepecz János 95.
 Kemény János 133.
 Kende Krisztina 43, 82.
 Kendy István 507.
 Kereki család 100.
 Kereki János comes 71.
 Kerékgyártó család 99.
 Kerpenyét 97.
 Kereskedelem 308, 309, 486, 566.
 Keresztúr 83.
 Keresztury József.
 Kertész Miksa 350, 385.
 Keserői Dayka János 73, 658.
 Keszteg 98.
 Keszthelyi család 634.
 Kethe család 107.
 Kigyik 98.
 Kilényi Dávid 391.
 Kimp 98.
 Király család 636.
 Király György 497.
 Királyi ítélő tábla 358.
 Királyi 98.
 Kis-Álmás 98.
 Kis-Báród 98.
 Kiss család 111, 635.
 Kis-Dombrovcza 98.
 Kis-Gyánté 114.
 Kisháza 98.
 Kis-Jenő 98.
 Kis-Kágya 99.
 Kis-Kér 99.
 Kis-Kereki 99.
 Kis-Kóh 100.
 Kis-Körös 6.
 Kiss Lajos 383.
 Kislaka 100.
 Kis-Marja 100.
 Kismarjay család 55.
 Kis-Maros 101.
 Kis-Nyék 142.
 Kiss Ferencz 383.
 Kiss Péter (Szikszai) 89.
 Kis-Rábé 124.
 Kiss Sándor 383.
 Kis-Szántó 101.
 Kis-Terpest 101.
 Kis-Tótfalu 101.
 Kis-Tóti 112.
 Kis-Ujfalu 101.
 Kis-Ürögd 101.
 Klebersberg József gr. 72.
 Klobusiczky Béla 119.
 Klobusiczky család 99, 101, 111, 120, 635.
 Klobusiczky Ede 119.
 Klobusiczky Géza 120.
 Klobusiczky Ignác 119.
 Klobusiczky István 120.
 Klobusiczky János 129, 570.
 Kocsán János ifj. 383.
 Kocsi Patkó János 383.
 Kocsis Alajos 383.
 Kocsuba 102.
 Kodormán György 50.
 Kohány 102.
 Kollest 102.
 Kolonich gr. püspök 49, 549, 563.
 Kolthy család 159.
 Kóly 102.
 Komádi 102.
 Komádi család 112.
 Komáromy család 84, 94, 102, 128, 130, 134, 164, 635.
 Komáromy Ferencz 515.
 Komáromy György 50, 89, 105, 146.
 Komjáthy család 91.
 Komlóssy család 635.
 Kondé Miklós püspök 563.
 Kondor Béla 376.
 Korniss Károly gr. 152, 267.
 Korniss Mihály gr. 548.
 Konrad Márk dr. 347, 350, 352.
 Konyár 104.
 Kopacsél 104.
 Kopasz-féle lázadás 475, 476.
 Kopasz nádor 106, 117, 133, 138.
 Kopróvich Péter 150.
 Korbést 104.
 Korbély József 267.
 Korda Andor 111.
 Korda család 636.
 Korda János 111.
 Korój 104.
 Kórógyi család 605.
 Koroknay család 636.
 Korn Lajos 352.
 Korniczél 104.
 Korniss Boldizsár 48, 507.
 Korniss gr. család 57, 101, 116, 117, 138, 143, 635.
 Korniss Josefa gr. 152.
 Korniss Zsigmond 48, 131, 511.
 Kornstein Lajos dr. 348, 350, 352.
 Kosgyán 104.
 Kossuth Lajos 574, 586.
 Kóti család 104.
 Kotyiklet 104.
 Kovács Béla 348.
 Kovács Dániel 383.
 Kovács Dénes dr. 376.
 Kovács Ferencz 105, 383.
 Kovács Gábor 383.
 Kovács István 383.
 Kovácsy Kálmán 383.
 Kováts Akosné 165.
 Kováts Béla 267.
 Kováts család 144, 153, 636.
 Kovásznay Péter 535.
 Kozmafalva 55.
 Kőalja 105.
 Kőbölkut 105.
 Kőbölkuthy család 72, 105.
 Kődomb pa. 91.
 Kölcsey család 39, 75, 636.
 Kölcsey Ferencz 556.
 Köleséry Sámuel 376.
 Königswarter Herman br. 87, 101, 122, 127, 347, 589.
 Könyvnyomda 54.
 Körös Endre 376.
 Körösi Kálmán 377.
 Körösy Antal 383.
 Körösy Sándor 391.
 Körösszeg 106.
 Körösszeg-Apáti 106.
 Körös-Tarján 106.
 Körös-Topa 106.
 Köszvényes 107.
 Kötgyán 107.
 Kővág 108.
 Kőváry család 156.
 Kövesd 108.
 Kövesdy Imre 120, 164.
 Kövesegyház 108.
 Közegészségügy 336—346.
 Közoktatásügy 396—409, 488.
 Középesy család 70, 636.
 Középesy Gyula 350.

- Középesy Kálmán 70.
 Középes 108.
 Központi járás 36.
 Közutak 282—290.
 Krajnik Alajos 75.
 Krajnik család 74, 637.
 Krajnikfalva 108.
 Krajnik Ödön 75.
 Krajova 108.
 Kránesed 108.
 Krasznayné Frankl Mari 383.
 Kreszulya 108.
 Kriesfalusy Ferencz 556.
 Kristyor 108.
 Kristyóry család 549.
 Kruspér család 124, 637.
 Kubinyi László 154.
 Kumanyesd 109.
 Kunhalmok 17, 56.
 Kunz Gusztáv 348, 349, 354.
 Kuraczel 109.
 Kuthy István 41.
 Kuthy Károly 72.
 Kuthy Lajos 391.
 Kuthy Sándor 383.
 Kutiák Agost 385.
 Kunm gr. család 38, 44, 153.
 Küppili Mehemed 512.
Ladomér püspök 46, 62.
 Lajcsák püspök 557, 563, 568.
 Lahner György 573.
 Lakatos Antal 159.
 Lakatos család 65, 142, 637.
 Lakatos János 122.
 Lál család 52.
 Lányi család 51, 58, 148, 161, 637.
 Lányi József 101, 569.
 László IV. király 42, 91, 106, 132, 146, 184, 461, 474.
 László V. király 187, 479.
 László Pál 560.
 Latinovics család 108.
 Laurán Agost 385.
 Lázár Béla 377.
 Lázár Mihály 208.
 Leel-Óssy család 141, 142, 637.
 Lehoczky család 637.
 Lehecseny 109.
 Leitgeb Imre 67, 377.
 Lelesd 109.
 Less 110.
 Lessi család 110.
 Leszkay András 395.
 Leszkay család 637.
 Leszkay Ferencz 50.
 Leszkay János és Gyula 50.
 Lévy család 89, 94, 638.
 Lévy Ede 377.
 Liebich János 108.
 Lipót I. király 199.
 Lipót II. 568.
 Lipovniczky István 564.
 Lipthay Frigyes br. 154.
 Literáty család 51, 111, 150.
 Lok 110.
 Lónyay Anna 90.
 Lónyay Andorné 142.
 Lónyay család 104, 121, 638.
 Lónyay Farkas 120.
 Lónyay Gábor 119.
 Lónyay József 119, 121.
 Lónyay Krisztina 119.
 Lónyay Tivadar 149.
 Lopusny Gynla 385.
 Lóránt Deszö 377.
 Lóránt Vajda 47, 56, 80, 117.
 Lórá 110.
 Losonezy László 100.
 Lovassy család 161, 638.
 Lovassy Ferencz 67, 77, 102, 120, 130, 270, 557.
 Lovassy István 557.
 Lovassy László 557, 658.
 Lovass Sándor és Károly 73.
 Lovass család, 638.
 Lőrinczy János.
 Luby Károly 550.
 Lukács Antal 149, 160.
 Lnkács család 638.
 Lnkács Dénes 573, 659.
 Lukács Géza 62.
 Lukács György 208, 559, 570, 659.
 Lukács püspök 477.
 Lukács Sándor 573.
 Lunka 110.
 Lunkányi család 110.
 Lunkászprie 110.
 Lükü 110.
Maecskássy család 73, 84, 110, 146.
 Madarász 110.
 Madarászi család 73.
 Madies Károly 350.
 Magaslak 80, 108.
 Mágócsy család 105, 164.
 Mágócsy Gáspár 76, 87, 142, 532.
 Magyar-Cséke 111.
 Magyar-csékei járás 36.
 Magyar-Gyepes 111.
 Magyar-Homorog 111.
 Magyar-Kakucs 112.
 Magyary család 164.
 Magyary Géza dr. 359.
 Majosy család 121, 133.
 Makó család 54, 63, 94, 119, 130, 146.
 Makófalvy család 62, 74.
 Mandel br. család 123.
 Mangra Vazul 377.
 Marczaly család 95, 123.
 Marczelházy család 112.
 Marcziháza 112.
 Margitta 112.
 Margittai járás 36.
 Margittay Péter 534.
 Mária királyné 145, 185, 477.
 Mária Terézia 47, 203, 547, 548, 562.
 Marjay család 54, 100.
 Márkaszék 113.
 Markovits Antal 94, 111, 270.
 Markovits család 101, 112, 639.
 Markovits Emmánuel 41, 94.
 Markovits Kálmán 41.
 Márkus András 112.
 Márkus család 639.
 Márkus László dr. 349.
 Márkus M. József 377.
 Marossy család 51.
 Maróthy család 64, 103.
 Martinovich-féle összeesküvés 553.
 Mártonfalvy György 517.
 Mártonffy család 639.
 Mártonffy Gyula 144, 145.
 Mártonossy család 122.
 Mátyás király 187, 479, 489.
 Medgyes 113, 127.
 Medve család 130, 639.
 Megyer 104.
 Megyery család 104.
 Megyesy Pál 534.
 Méhkerék 113.
 Méhrág 114.
 Melius Juhász Péter 530, 533, 534.
 Mén-Marot 53, 162.
 Menszáros család 41, 123, 639.
 Meszesi család 605.
 Mezey család 486, 537, 639.
 Mezey Lajos 170.
 Mezey Mihály 347, 348, 350, 352, 354.
 Mézes 114.
 Meziád 114.
 Mezőgazdaság 317, 335, 486, 537, 565, 569.
 Mező-Gyán 114.
 Mezőkereszttesi járás 36.
 Mező-Keresztes 114.
 Mező-Panasz 126.
 Mezőpeterdi család 115.
 Mező-Peterd 114.
 Mező-Sas 115.
 Mező-Telegd 115.
 Mező-Telki 117.
 Micske 117.
 Micsbán család 100.
 Mihály havasalföldi vajda 499.
 Mihellő 118.
 Mihelyfi Adolf 348.
 Mikló-Lázár 118.
 Miklóssy család 91, 639.
 Miklóssy Ferencz 91.
 Miklóssy püspök 156, 563.
 Miklóssy Gusztáv 208.
 Mile család 152.
 Miskolczy család 39, 51, 92, 104, 116, 120, 133, 139, 161, 640.
 Miskolczy Imre 39, 74.
 Miskolczy Jenő 88.
 Miskolczy Lajos 579, 592, 659.
 Mocsár 118.
 Mocsirla 118.
 Moesz Károly 348.
 Molnár család 66, 120, 163.
 Molnár Gyula 66.
 Molnár György 392.
 Molnár Imre dr. 348, 351, 359.
 Monos-Petri 119.
 Monostor-Pályi 119.
 Móricz család 51, 105, 164, 640.
 Móricz Pál 51, 52, 67, 102, 112.
 Morvay család 640.
 Mosonyi Károly 393.
 Mózer család 640.
 Munkácsi Bernát 378.
 Muraközy család 164.
Nábráczky Antal 104.
 Nadaby család 86, 124, 137.
 Nadányi család 44, 56, 78, 85, 87, 91, 97, 112, 145, 152, 640.
 Nadányi Ferencz 497.
 Nadányi Gergely 508.
 Nadányi Gyárfás 494, 495.
 Nadányi István 532.
 Nadányi János 94.
 Nadányi Jenő 139.
 Nadányi Miklós 43, 44, 268.
 Nadányi Zsigmond és Gergely 91.
 Nagy-Andaháza 52.
 Nagy-Bajom 120.
 Nagy-Bárod 121.
 Nagy-család 67, 127, 164, 641.
 Nagy Ernő dr. 348, 349, 359, 385.
 Nagyfalva 139.
 Nagy Ferencz 515.
 Nagy Géza 352.
 Nagy-Gyánté 114.
 Nagy György 75.
 Nagy József 352, 558.
 Nagy-Kágya 121.

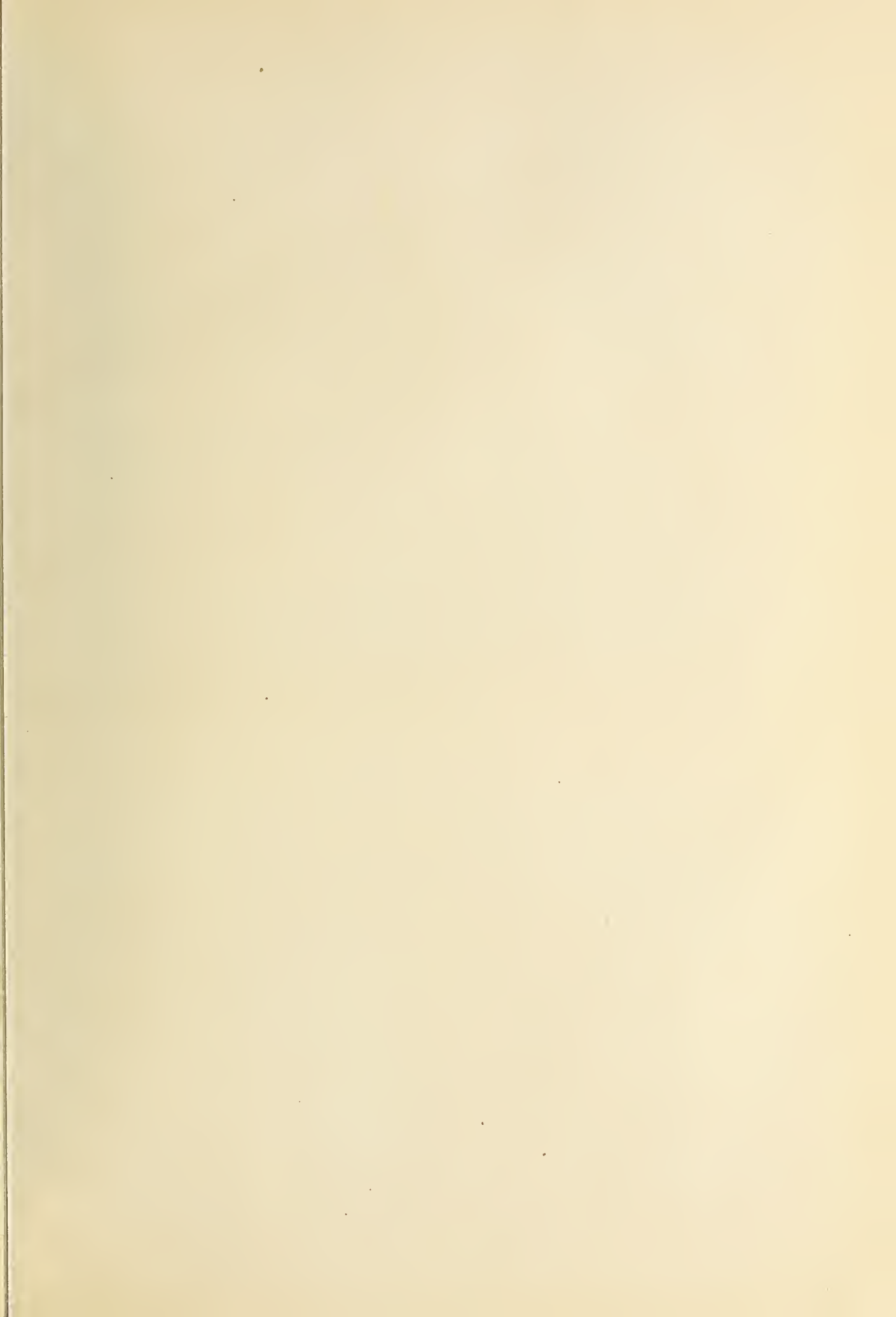
- Nagy-Kér 121.
 Nagy-Kereki 122.
 Nagy-Kerpest 123.
 Nagy Lajos király 185, 476.
 Nagy-Léta 123.
 Nagy-Marja 100.
 Nagy-Maros 123.
 Nagymihályi család 82, 116, 140.
 Nagy Mórleány 164.
 Nagy-Nyéta 112.
 Nagy-Patak 124.
 Nagy-Rábó 124.
 Nagy Sándor (K.) 352.
 Nagy Sándor 51, 575, 576, 660.
 Nagy-Szalonta 124—126.
 Nagyszalontai járás 36.
 Nagy-Szántó 126.
 Nagy-Tótfalu 127.
 Nagy-Tóti 112.
 Nagy-Ürögd 127.
 Nagyvárád közigazg. 206—211.
 Nagyvárád ostroma 183, 184, 187, 191, 194, 197, 472, 496, 497, 516, 521.
 Nagyvárád tisztikara 211.
 Nagyvárád története 181—206.
 Nagyváradi törvényszék 358.
 Nánahelyes 127.
 Nátafalussy Kornél 348, 385.
 Nemes Ádám 72.
 Nemesi családok 599—561.
 Nemesi felkelés 547, 554.
 Nemess család 108, 112, 163.
 Németh Albert 72.
 Németh Ferencz 135.
 Németh Imre 110.
 Németh Lajos 136.
 Némethy család 93, 641.
 Némethy Gyula dr. 350, 359.
 Némethy Károly 348, 353.
 Némethy Károly dr. 660.
 Népkör. 51, 54, 117, 124.
 Népszokások 220—228.
 Neumann Armin 378.
 Névény család 641.
 Névény Elek 154.
 Nitzky család 641.
 Nógrády Mátás 535.
 Noszlopy család 129.
 Noszlopy Gyula 63.
 Noszlopy Stefánia 134.
 Novák Gergely 81.
 Novák Kristóf 50.
 Nyakas Pál 74.
 Nyárszeg 128.
 Nyáry Pál 141, 497, 499.
 Nyégerfalva 128.
 Nyimoed 128.
 Nyíry István 51.
 Nyisztor család 641.
 Nyúzó Mihály 527.
 Nyüved 128.
 Nyüvedi család 72.
 Okány 128.
 Okányi család 124, 128, 142, 165.
 Okolicsányi család 71, 74.
 Oláh-Apáti 129.
 Oláh család 63, 99.
 Oláh-Gyepes 129.
 Oláh-Hodos 129.
 Oláh-Homorog 129.
 Oláh-Kakucs 129.
 Oláh-Szt.-Miklós 130.
 Olasz család 66, 161, 163, 641.
 Olasz Elemér 106.
 Olasz József 66.
 Olesca 130.
 Ó-Palota 160.
 Országh Mihály nádor 117.
 Orsolya apácák 170, 406.
 Osl nemzetség 94.
 Osterlamm Armin 348.
 O'sváth Albert 378.
 O'sváth család 43, 78, 641.
 O'sváth Imre 378.
 O'sváth Lajos 591.
 O'sváth Pál 378, 580, 589.
 Ottlik család 74.
 Ottlik Ferencz és Lajos 105.
 Ottomány 130.
 Ödönffy család (lásd Eödönffy).
 Ökrös 130.
 Órhalmi Berta 63.
 Órhalmy család 63.
 Örley Kálmán 269.
 Örvénd 130.
 Örvendy Pál 122, 130, 504.
 Óskor és őskori leletek 44, 91, 113, 118, 158, 444, 453.
 Óssi 131, 148.
 Pageti Ilona, 66.
 Pakalesd-Pantasesd-Cziganyesd. 131.
 Paksy Albert 120.
 Paksy család 89, 94, 120, 642.
 Paksy József 120.
 Paksy Józsefné 165.
 Pálffy Albert 379.
 Pálffy Béla 349.
 Pálffy János gróf 529.
 Pálincás család 87, 136.
 Pallay Lajos 348.
 Palocsay György 100, 524, 527, 528.
 Pál országbíró 57, 88, 90, 98, 99, 109, 121, 128, 138.
 Palotay László 348, 351, 352.
 Pályi család 61.
 Papfalva 131.
 Pápmegyér 82.
 Papmező 131.
 Papmező-Kimpány 132.
 Papmező-Szelistye 132.
 Papmező-Valány 132.
 Pap Miklós 348.
 Papszász család 122, 164, 642.
 Papszász József 122.
 Pap-Tamási 132.
 Parlagi család 161.
 Partasi család 72, 86, 127, 145.
 Paskó Kristóf 379.
 Paszkievics 574.
 Patachich Ádám püspök 156, 388, 562, 563.
 Pável János 379.
 Pável Mihály 61, 425, 588.
 Pázmán (panasz) család 48, 50, 124, 127, 136, 138, 144, 148, 158, 642.
 Pázmán Gáspár 50.
 Pázmán György 50.
 Pázmány Péter 50, 378, 534, 660.
 Péch Antal 379.
 Péchy család 39, 72, 74, 79, 102, 122, 127, 130, 131, 154, 642.
 Péchy Imre 551, 565, 662.
 Pecze-Szent-Márton 132.
 Pecze-Szölös 132.
 Pekanovits Imre 269.
 Pelbárthida 133.
 Pengeő család 67.
 Péresi család 67.
 Perényi család 110.
 Perényi Ferencz püspök 480.
 Perényi Imre 117.
 Perényi Gábor 154.
 Perényi Péter 492, 530.
 Perger János 379.
 Peró-féle lázadás 516.
 Persz Adolf dr. 348, 359.
 Perusich család 92.
 Pestere 133.
 Pestes Solyomkő 133.
 Pesty család 94.
 Petzen Ker. János 504, 505.
 Petegd 134.
 Pethlendy család 82.
 Pethő Zsigmond 518.
 Petlend 82, 112.
 Petneházy Dávid 520, 521.
 Petneházy István 120.
 Petrák János 580.
 Petrány 134.
 Petrás család 65.
 Petrőczy család 92.
 Petrilény-Zavoen 134.
 Petrovics Péter 495, 530.
 Piskolt 134.
 Plaththy család 643.
 Plaththy Miklós 41, 122.
 Plebániák 562, 563.
 Pocsaj 134.
 Pocsaveled 136.
 Pogány család 75.
 Pojána 136.
 Poják Antal 68.
 Poklostelek 136.
 Poklusa 136.
 Pokola 136.
 Pongrácz Vilmosné gr. 121.
 Ponor 136.
 Porkoláb család 159.
 Pósa 137.
 Pósalaka 136.
 Possevino Antal 531.
 Posta 278—280, 567.
 Poyárn család 642.
 Pöltenberg 41.
 Premontreiek 38, 42, 52, 76, 82, 88, 89, 96, 106, 132, 173.
 Prépostháza 141.
 Prépostságok 466.
 Preszáka 137.
 Protestáns egyház 230, 531, 532—535, 578.
 Pruisz (Filipecz) János püspök 44, 466, 480.
 Puskár család 137.
 Pusztá-Bikács 137.
 Pusztá-Hodisél 137.
 Pusztá-Kis-Káránd 137.
 Pusztá-Nagy-Káránd 137.
 Pusztá-Szuszág 137.
 Pusztá-Talmács 137.
 Pusztá-Told 137.
 Pusztá-Ujlak 138.
 Putnoky család 130, 138.
 Püspökfürdő 26, 88.
 Püspökök 463, 470, 532.
 Püspökség román. kath. 37, 39, 40, 41, 44, 46, 48, 49, 50, 56, 58, 59, 60, 62, 64, 67, 78, 69, 80, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 118, 119, 124, 128, 129, 130, 132, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 142, 143, 144, 148, 151, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 410—419, 461—470, 543.

- Püspökség gör. kath. 39, 40, 44, 48, 49, 59, 60, 61, 69, 80, 82, 86, 92, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 128, 134, 136, 137, 140, 142, 143, 144, 152, 153, 154, 155, 156, 164, 420—425.
- Püspöky család 61.
- Pyber család 643.
- Rabutin 67, 135, 527, 528.
- Rác Mihály 348, 353.
- Rác Ödön 352.
- Radák család 643.
- Radiwojevich család 643.
- Radiwojevich István 146.
- Rádl Ödön 347, 350, 354, 379, 395.
- Radványi család 76.
- Radvánszky család 643.
- Rafain bán 67, 83, 150, 156.
- Rákóczy Ferencz II. 51, 66, 133, 135, 200, 523, 524, 526, 529.
- Rákóczy György I. 194, 510, 511, 538, 539.
- Rákóczy György II. 51, 133, 134, 141, 194, 512, 513, 514.
- Rákóczy László 196, 518.
- Rákóczy Sigmund 150, 507.
- Rákossy Ferencz 58.
- Ráztokay család 122.
- Rathold nemzetség 130, 138, 154.
- Rauchlechner János 108.
- Ravazdy család 40, 156, 643.
- Ravazdy István 41, 556, 577.
- Raveny Mihály 55.
- Réday László 105.
- Rédey Richárd 164.
- Református egyházak 535, 564.
- Rednik család 644.
- Remecz 138.
- Reményi család 108.
- Rét-Szent-Miklós pusztá 124.
- Rév 138.
- Révész Bálint 99.
- Reviczky család 128, 158, 162, 644.
- Reviczky József 50.
- Reviczky Menyhért 577.
- Reviczky Széver 379.
- Rézbánya-Falu 138.
- Rézbánya-Város 138.
- Réz Mihály 349, 350.
- Rhédey gr. család 40, 43, 107, 134, 141, 165, 644.
- Rhédey Erzsébet 165.
- Rhédey Ferencz gr. 50, 90, 510, 512.
- Rhédey Gábor 165.
- Rhédey Johanna gr. 43, 134.
- Rhédey kert 178.
- Rhédey Lajos 389, 554, 568.
- Rhédey László 150.
- Rhédey Stefánia gr. 165.
- Ribisch Gottfried 497.
- Riczkó Ignác 662.
- Riczkó Károly 572, 573.
- Rieny 139.
- Rigó Ferencz 53, 122, 128.
- Rigó család 644.
- Rikosd 139.
- Rimanóczy család 643.
- Rimler Károly 20.
- Rippa 139.
- Ritoók Zsigmond 347, 349, 350, 351, 352, 358.
- Róbert Károly 184, 475.
- Roboz Andor 379.
- Robogány 139.
- Rogeriüs mester 183, 472, 473.
- Rojt 139.
- Román Miron 114, 662.
- Román Sándor 380.
- Rómer Flóris 347.
- Rontó 140.
- Rosner Lipót 95.
- Rossia 140.
- Rotarest 140.
- Roth József 41.
- Rozgonyi család 150.
- Rozgonyi János 52.
- Rózsafalva 140.
- Röderer Menyhért 497, 499.
- Rudnyánszky Sándor br. 50.
- Rudolf király 192, 497, 536.
- Rulikovszky Kázmér 178, 576.
- Ruprecht család 164.
- Rutter Emil 281.
- Rüdiger gr. 41, 575.
- Salamon József 562, 568.
- Salamon király 470.
- Sal Ferencz 206, 208, 350, 385.
- Salgay Bálint 42.
- Sályi 140.
- Sándorfi József 91, 390.
- Sántha család 110, 136, 142, 644.
- Sántha György 570.
- Sáp 140.
- Sáránd 140.
- Sárány János 112.
- Sarkad 140.
- Sarkadi Ignác 351.
- Sarkad-Keresztur 142.
- Sarkadi Lajos dr. 351.
- Sárány család 140.
- Sarkady család 141.
- Sarkady Farkas 141.
- Sárközy család 102.
- Sárrét 14, 17.
- Sárréti járás 37.
- Sárossy család 74, 92, 93, 136, 644.
- Sárossy József 105.
- Sárváry Pál 134, 380.
- Sárszeg 142.
- Sartivánvecse nemzetség 41, 59, 603.
- Sas Ede 385.
- Sassy család 115.
- Sástelek 142.
- Sasváry Eerencz 112.
- Sátori Bernát 380.
- Scolári András püspök 46.
- Schlauch Jozefin 347.
- Schlauch Lőrincz 74, 347, 349, 350, 351, 352, 386, 412, 564, 598.
- Schöpplin Agoston 281, 348.
- Schreiner Márton 383.
- Sebes 142.
- Sebess család 78, 145, 644.
- Sebess Ferencz 78.
- Sebess Gyula 78.
- Segyest 142.
- Segyestel 142.
- Seilern Ferencz gr. 58, 85, 87, 101, 156.
- Semsey család 72.
- Sennyey Pongrácz 504.
- Septely 114.
- Septelyi család 114.
- Serges 142.
- Siád 142.
- Simay család 120, 148.
- Simándy család 137.
- Simonyi család 92.
- Sinay Miklós 88, 564.
- Sipos Árpád dr. 348.
- Sipos Orbán 348, 349, 350, 386, 588.
- Sissáry Lajos 78.
- Siter 142.
- Sitervölgy 143.
- Smaragd nemzetség 602.
- Sólyom 143.
- Sólyom Fekete Ferencz 380.
- Sólyomkővár 70, 133.
- Solymos-Petrász 143.
- Sombory család 39, 102, 645.
- Sombory Imre 39, 555, 578.
- Somota pusztá 51.
- Sonkolyos 144.
- Soós József dr. 156.
- Spanit János 99, 116.
- Spankan 519.
- Spinus 153.
- Stachó család 145.
- Stark Gyula 348, 350.
- Steph család 645.
- Stépán István 106.
- Sternberg Ádám 54, 163.
- Sternberg gr. család 92, 135.
- Stern Frigyes 56, 77.
- Sternthál Adolf 111, 129.
- Steinbach Ervin 112.
- Stej 144.
- Stettner Lajos 208.
- Stojka György 104.
- Strasser Alfréd 118.
- Strassoldo 51, 520.
- Stubenberg gr. család 72, 100, 147, 569, 645.
- Stubenberg József gr. 37, 40, 73, 147.
- Súghó család 161.
- Súghó György 112.
- Suhajda család 63, 80.
- Sulyok család 63, 84, 144.
- Sulyok István 348.
- Sust 144.
- Szabó Béla 154.
- Szabó család 111, 130, 645.
- Szabó Ferencz 380.
- Szabó Gyula 130.
- Szabó József dr. 94, 348, 352.
- Szabó József 391, 393.
- Szaesvay család 645.
- Szaesvay Imre 357, 574, 576, 662.
- Száka 144.
- Szakács 144.
- Szakadát 144.
- Szakál 144.
- Szakáli család 144.
- Szalaes 145.
- Szalárd 146.
- Szalárdi járás 37.
- Szalárdi János 146, 380.
- Szamosssy Elek 170.
- Szanizló Albert 380.
- Szanizló Ferencz püspök 352, 564, 568, 578, 580, 588.
- Szánthó István 531, 534.
- Szapolyai János 54, 188, 492, 493.
- Szártóry család 74, 92, 120, 645.
- Szártóry Dezső 92.
- Szaránd 146.
- Szarka család 145.
- Szarkó 146.
- Szász család 111.
- Szászfalva 146.
- Szathmáry család 104.
- Szathmáry György püspök 468.

- Szatmári-Király család 645.
 Széchy család 83, 127.
 Szegedi Kiss István 532.
 Szegedinác Péter (Perő) 546.
 Szegedy Benedek 531.
 Szegedy család 646.
 Szejdy basa 78, 115, 135, 514, 516.
 Székely Ferenc 504.
 Székelyhid 147.
 Székelyhídi járás 37.
 Székely István 380.
 Széky család.
 Széles család 128.
 Szelistye-Száldobágy 148.
 Széltalló 148.
 Szemere Sebestyén 156.
 Szénás család 646.
 Szénássy család 44, 60, 62, 90, 646.
 Szenczy István 170, 562.
 Szent-András 148.
 Szent-Elek 148.
 Szentiványi család 93, 646.
 Szentiványi Ferencz 59.
 Szent-János 148.
 Szent-Jobb 149.
 Szent István 459, 461, 568.
 Szentjombi apátság 61, 63, 149.
 Szentjombi Szabó László 130, 380.
 Szent László 181, 182, 361, 462, 470.
 Szent-Lázár 150.
 Szentmártoni család 72.
 Szent-Miklós 68, 134.
 Szent-Péterszeg 150.
 Szentpéterszegi család 150.
 Szepesházy család 144.
 Szepessy család 71, 88, 646.
 Szepessy Eugénia br. 93.
 Szepessy Jánosné br. 93.
 Széplak 150, 151.
 Széplaky család 41.
 Szerbeszt 152.
 Szerdahelyi család 60, 82, 144, 646.
 Szerdahelyi József 391.
 Szerdahelyi Pál 578.
 Szeremley család 94.
 Szerep 152.
 Szervoneczky László 160.
 Szigligeti Ede 380, 391.
 Szilágyi család 51, 71, 94, 161, 164, 646.
 Szilágyi Dezső 663.
 Szilágyi Erzsébet 67.
 Szilágyi Jenő 65.
 Szilágyi Mihály 150.
 Szilágyi S. ref. püspök 89, 564.
 Szilassy család 647.
 Szilassy János 508.
 Szilassy Ottó 71.
 Szilvásujfalusi Imre 534.
 Szinán basa 135.
 Szinész 388—395, 568.
 Sziráky család 92.
 Szirmay család 75.
 Szitány 152.
 Szitányi család 37, 152.
 Szláv család 39, 72, 73, 84, 129, 164, 647.
 Szmazsenka Ernő 348.
 Soárd nemzetség 602, 603.
 Szoboszlav Papp István 103.
 Szocset 152.
 Szód 152.
 Szodoray család 39.
 Szohodol-Lázur 152.
 Szokány 152.
 Szokoly család 83, 127, 147, 164, 647.
 Szokoly György 154.
 Szokoly Tamás 349.
 Szoldobágy 153.
 Szombatság 153.
 Szőlősy család 647.
 Sztachó család 78.
 Sztaroveszky család 647.
 Sztaroveszky Imre 133.
 Sztaroveszky Károly 105.
 Sztáry család 72, 73, 76, 127, 149.
 Sztrákos 153.
 Szudrics 153.
 Szunyogh család 41, 74, 76, 100, 108, 120, 647.
 Szunyogh Péter 347, 349, 587, 588, 594.
 Szunyogh Zsigmond 75.
 Szunyogd 154.
 Szurduk 154.
 Szüts család 52.
 Szüts István 353.
 Tabéry Armin 269.
 Taly Ferenc 38, 80, 134.
 Tajthy család 648.
 Takarékpénztárak 47, 54, 68, 70, 74, 103, 107, 123, 126, 141, 146, 148, 156, 166, 313—316, 567.
 Talp 154.
 Tamásda 154, 472.
 Táncsics Mihály 41.
 Tapolcsányi János 114.
 Tardy András 42.
 Tardy család 63, 647.
 Tardy Sándor 52.
 Tarkaicza 154.
 Tárkány 155.
 Társadalom 347—354.
 Társas káptalanok 463, 464.
 Tarpay Márton 478.
 Tarsoly család 111.
 Tarsoly Péter 102.
 Társy Mátyás 50.
 Tasádfő 155.
 Tataros 156.
 Tatárfalva 155.
 Tatár Zoltán 267.
 Tatay András 382.
 Távbeszélő 280—281.
 Távíró 180.
 Técsy család 115.
 Telegdi József 58, 60, 98, 116, 117, 138, 144, 146, 156.
 Telegdy család 49, 56, 61, 63, 69, 70, 84, 87, 92, 94, 95, 99, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 130, 131, 138, 144, 146, 147, 153, 154, 155, 162, 648.
 Telegdy István 45, 57, 60, 70, 75, 81, 99, 115, 116, 117, 154.
 Telegdy János 51.
 Telegdy Mihály és Miklós 57, 115, 117, 149, 382, 530, 156.
 Telegdy Tamás 60, 98, 117, 138.
 Teleky család 113, 148, 648.
 Teleki Miksa gr. 46.
 Teleki Samu gr. 551, 551, 553.
 Teleki Mihály 665.
 Teletlen család 94.
 Telkesd 156.
 Tenke 156.
 Tenke fürdő 156.
 Tenkei járás 37.
 Terebes 157.
 Terje 157.
 Thegze család 63, 648.
 Thoboly család 159.
 Thorday család 56, 58, 67, 76, 100, 128.
 Thorday Péter 58.
 Thorday Zsigmond 55.
 Thorma család 122.
 Thorma Sámuel 122.
 Thornay István 543.
 Thuolt József 146.
 Thury család 648.
 Thurzó család 648.
 Thurzó Ignác József 112.
 Thurzó János 46.
 Thurzó Zsigmond püspök 46.
 Tihanyi család 41, 74, 92.
 Tihanyi Ferenc 105, 120.
 Timár László 60.
 Tinód 157.
 Tisza család 44, 84, 96, 114, 269, 648.
 Tisza István 513, 515, 516, 518, 550.
 Tisza István gr. 142, 269, 270, 598, 668.
 Tisza Kálmán 67, 102, 103, 114, 263, 348, 579, 580, 587, 588, 666.
 Tisza Kálmán gr. 76, 269.
 Tisza Kálmánné 347, 351.
 Tisza László 84, 543, 544, 667.
 Tisza Lajos 262, 269, 556, 557, 571, 668.
 Tisza Lajos gróf 583, 592, 668.
 Tokody család 148, 154.
 Toldalaghy gr. család 72, 648.
 Toldy család 77, 86, 91, 124, 129, 130, 137, 145, 605, 648.
 Toldy György 124.
 Toldy János 115.
 Toldy Mihály 76.
 Toldy Miklós 100.
 Topay család 649.
 Toperczer Jenő 559.
 Toperczer Ödön 208.
 Topest 157.
 Toplicza-Karánd 158.
 Tornay család 162.
 Tótfalu 83.
 Tóth család 120, 161, 649.
 Tóth József 382.
 Tóth László 106, 120, 146.
 Tóth Mihály 349.
 Tóth Mihály dr. 16.
 Tóti 158.
 Tóttelek 158.
 Tököly Imre 51, 56, 197, 520, 521.
 Tököly Rankó 524, 525, 528.
 Török család 161, 649.
 Törvénykezés 355—359, 481, 490.
 Tötös 156.
 Tulka 158.
 Turul nemzetség 73, 602.
 Ugra 159.
 Ugray család 116, 159, 649.
 Ujhelyi család 72.
 Uj-Palota 160.
 Újváry család 649.
 Ulászló I. király 186, 479.
 Ulászló II. király 480.
 Upory család 71, 121.
 Uradalmak 325—332.
 Uray Bálint, 577, 578.
 Uray család 129.
 Urszád 160.

- Urszinyi Béla 59.
 Utyseszenich Fráter György (lásd Fráter György.)
 Uza család 650.
 Űrgöteg 160.
 Űrnényi József 548.
Vadasy család 67, 140.
 Vad család 127.
 Vaday család 650.
 Vajda 160.
 Vajda család 138.
 Vajda Mihály 49.
 Valner Ödön 348.
 Valora Márton 531.
 Valther püspök 183.
 Vámos-Láz 161.
 Vanchy Ferencz 110.
 Váncsod 161.
 Váncsodi család 161.
 Váradi Mór 354.
 Váradi Szabó Márton 577.
 Váradi Zsigmond 348, 353.
 Várady Pál érsek 73.
 Várady Péter püspök 669.
 Várak, erősségek 483, 539.
 Varju család 650.
 Varju Elemér 105.
 Varjassy család 650.
 Varkocs család 650.
 Varkocs Miklós 146.
 Varkocs Tamás 54, 63, 74, 94, 119, 130, 147, 189.
 Varosány 162.
 Vár-Sonkolyos 162.
 Várviz 162.
 Váry család 650.
 Vasad 162.
 Vasand 162.
 Vásárhelyi Benedek 105.
 Vásárhelyi család 74.
 Vásárhelyi Imre 74.
 Vásárhelyi Pál 262, 270.
 Vásári 126.
 Vásári Mihály 669.
 Vásári (Szügyi) Miklós 126.
 Vaskoh 162.
 Vaskohi járás 37.
 Vaskoh-Szelistye 162.
 Vaskoh-Szohodol 163.
 Vas László 154.
 Vasutak 272—277.
 Vasváry család 93.
 Vata püspök 183.
 Vattay család 650.
 Vay család 59, 143, 155, 650.
 Vay Klára br. 165.
 Vay Miklós br. 43, 50, 573, 579.
 Vécey Lóránd 52.
 Vécey Arnold 161.
 Vécey család 650.
 Vedres-Abrány 163.
 Vedres család 162.
 Veér család 41, 64, 122, 651.
 Veér György 109, 515.
 Veér Mihály 80.
 Vekerd 163.
 Vémery család 111.
 Venter 164.
 Venter család 52, 650.
 Venter-Rogoz 164.
 Verböczy család 98.
 Verböczy István 128.
 Vércsolog 164.
 Verebélyi család 130.
 Veresegyházy Tamás 564.
 Veress család 99.
 Veress Dániel 157.
 Veress Sándor 382.
 Verner család 650.
 Verner Jakab 39, 123.
 Vertán Andrásné 50.
 Vertán család 651.
 Vertán János 153.
 Vértes 164.
 Vértesi Andor 352.
 Verzár 164.
 Vetéssy család 55, 71, 94.
 Vetter Antal 571.
 Vidovich család 82.
 Vikol Simon 62.
 Világhy család 651.
 Világhy Nándor 112.
 Vincze család 94, 651.
 Vinczellér iskola 54.
 Vincze püspök 47, 80, 473.
 Vitéz család 73.
 Vitéz János püspök 46, 146, 186, 360, 479, 485, 489.
 Vizes-Gyán 164.
 Vizessy család 138, 141.
 Vizessy Farkas 107.
 Vízszabályozás és árvédelem 262—270.
 Vucskies Gyula dr. 349, 382.
 Vulcán Sámuel püspök 47, 568.
 Vulcann József 382.
 Vurum József püspök 563.
Wangenheim Gyula br. 72.
 Wertheimstein Alfréd 63.
 Wesselényi br. család 38, 651.
 Wesselényi-féle összeesküvés 519
 Wesselényi Pál 519, 520.
 Wesselényi Miklós br. 389.
 Winkler József 347, 352.
 Winkler Lajos 349, 350, 351, 352.
 Winterhalter Antal 352.
Zaberdjei (Zabardy) Mátyás püspök 46, 494, 495, 530.
 Zajnay János 349, 350.
 Zathureczky Albert 89.
 Zathureczky család 651.
 Zathureczky István.
 Zatroch György 132.
 Zenyesy László 58.
 Zichy Ágost gr. 55, 135.
 Zichy Alexa gr. 95.
 Zichy gr. család 65, 70, 78, 79, 80, 84, 92, 95, 110, 138, 651.
 Zichy Domokos gr. 39, 57, 138.
 Zichy Ferencz gr. 37, 54, 135, 163.
 Zichy Géza gr. 92.
 Zichy Herman gr. 271, 577.
 Zichy Jenő gr. 38, 39, 45, 65, 80, 108, 152, 162, 164.
 Zichy Ödön gr. ifj. 44, 57, 78, 84, 110, 112, 136, 138, 158, 162.
 Zichy Tivadar gr. 54, 123.
 Zilahy család 161.
 Zoárd nemzetiség 38, 64, 72, 98, 138, 152, 157, 165, 166.
 Zólyomy (albis) család 37, 54, 62, 63, 74, 81, 84, 91, 94, 99, 100, 123, 130, 132, 147, 151, 157, 605.
 Zólyomy Dávid 37, 118, 133.
 Zólyomy Erzsébet 133.
 Zomlini család 42, 605.
 Zomlini Gábor Deák 42.
 Zoványi György 382, 564.
 Zsadány 164.
 Zsáka 165.
 Zsák J. Adolf 382.
 Zsiday család 161.
 Zsigmond király 133, 185 477.
 Zsigmondy Béla 17,

~~66 / 444~~

DB
904
M28
köt.4

Magyarország vármegyei és
városai, Magyarország
monografiája

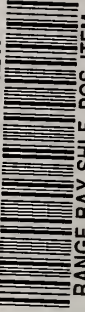
PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 08 04 09 07 007 2

